RESİMLİ - HARİTALI

MUFASSAL
OSMANLI TARİHİ

★

BİR HEYET TARAFINDAN HAZIRLANMIŞTIR

Cilt: V

Bu cilt

İskit Yayınevi tarafından hazırlanmış

GÜVEN YAYINEVİ

Güven Yayınevi tarafından yayınlanmıştır

GÜVEN BASIMEVİ İstanbul. 1971

BU ESER İÇİN SALÂHİYETLİ BİR HEYETLE ÇALIŞANLAR:

METİN VE İLÂVELER: Midhat Sertoğlu (Başbakanlık Arşiv Genel Müdürü ve İst. Ün. Edebiyat Fakültesi Sonçağ Tarihi Kürsüsünde Uzman)

REDAKSİYON: SERVER R. İSKİT VE ZARİF ORGUN (Topkapı Sarayı Müzesi eski mütehassıslarından) ve NAİL İNAL.

★

RESİMLER HAKKINDA İZAH

Padişahların portreleri: İkinci Sultan Mahmud'a kadar olan klâsik oval seri: Üçüncü Sultan Selim zamanında ressam Kapıdağlı Kostantin'e yaptırılmış ve bunun için mevcut vesikalara göre Üçüncü Ahmet zamanında Avrupalı bir ressama yaptırılan toplu şecere resminden faydalanılmıştır. Diğer portrelerin ekserisi Topkapı sarayı müzesi resim galerisindeki tablolardan alınmıştır. İkinci Sultan Mustafa'ya kadar olan daire şeklindeki küçük tire resimler ise İngiliz diplomatı Ricaut'nun iki cilt olarak almancaya çevrilip 1694 ve 1701 de basılan meşhur tarihinden nakledilmiştir. Bu seriler dışındaki portrelerle vaka resimleri muhtelif müze, arşiv, albüm ve kitaplardan alınmış olup, bâzı vakaların canlandırılması ve tetkikinin kolaylaştırılması için de ressamlarımızla haritacımızın fırça ve kalemlerinden faydalanılmıştır.

Resimlerden, icabedenlerin altına nereden alındığı veya kime ait olduğu yazılmıştır.

★

Orijinal yazı ve resimlerimizin
her hakkı mahfuzdur.

Osmanlı Devletinin «Kuruluş Devri» itibar edilen 1299 - 1453 senelerine ait vekayi birinci ciltte verilmiş ve yine aynı ciltte «Yükselme Devri» kabul edilen 1453 - 1579 senelerinin de Fatih'in ölümüne kadar olan kısmı nakledilmiştir.

İkinci ciltte de «Yükselme Devri» nin Kanunî Süleyman'ın ölümüne kadarki bölümü yazılmıştı.

Üçüncü ciltte «Yükselme Devri» nin sonu olan Sokullu'nun ölümü ve ondan sonra da «Duraklama Devri» addedilen 1579 - 1683 yılları olaylarından 1617 tarihine kadar olanlar verilmiştir.

Dördüncü ciltte «Duraklama Devri» 1699 Karlofça muahedesine kadar getirilerek ikmal edilmiş, müteakip devirden 1703'teki Sultan İkinci Mustafa'nın hal'i olayı nakledilmiştir.

Bu beşinci cildimizde ise «Gerileme Devri» nin 1703 ten sonraki olayları ve «Yıkılma Devri» nin, «Islahat» bölümü bulunmaktadır.

Üçüncü Ahmed'in tuğrası

ÜÇÜNCÜ AHMED

★

Padişahın cülûsundan sonraki olaylar — Avrupada Kuzey harpleri, İsveç kralının Osmanlı ülkesine iltica — Osmanlı - Rus savaşı ve Prut barışı — Osmanlı - Venedik ve Avusturya savaşları, Pasarofça barışı — Lâle devri — Osmanlı - İran savaşları, Ruslarla ihtilaflar — Patrona isyanı ve padişahın hal'i.

★

Üçüncü Ahmed, hükümdarlığının üçüncü günü âsilerin yaptıkları bütün tayinleri tasdik etti. Bu suretle Kavanoz Ahmed Paşanın veziriâzamlığı ve İmam Mehmed Efendinin şeyhülislâmlığı resmî bir hal aldı. Beşinci günü ise, saraydan otağa çıkmaya karar verdi. Bu sırada âsi askerle, âsilerle birleşmiş olan ordu, cülûs bahşişi diye tutturmuşlar ve devlet erkânına:

«— Cülûs bahşişi almayınca alaya varmayız!» diye haber göndermişlerdi.

Yeni hükümdar ürkek ve tereddütlü davranmanın onları büsbütün şımartıp belki de yeni yeni isteklere sevk edeceğini düşündüğünden sözcü olarak gelmiş olan subaylara devlet erkânının huzurunda:

«— Bu edebsizlik nedir? Şimdi hepinizin kellesi kesilir!» diye çıkışarak atının getirilmesini emretti. Onun bu kat'î tavrı, askerleri sindirdi ve hemen vaziyet âsilere ulaştırıldı. Böylece Üçüncü Ahmed saraydan çıktığı zaman askerî sükûnet bulmuş ve alay halinde dizilmiş olarak gördü. Onlar tarafından selâmlanarak otağına indi. O zaman, ordu namına bir heyet huzura kabul olundu. Hükümdardan mühim bir istekleri vardı. «Hurûc ve tahakküm-i ales-Sultan», yani hükümdara isyan ve ona tahakküm suçu ile ittiham edildikleri için bunun cezasını çekmekten korkuyorlardı. İfadelerine göre bu işe sadece devleti ortaklardan temizleyip tahtını kendisine temin için girişmişlerdi. Gerçi bu istekleri olmuştu; ama arada bazı kendini bilmezler uygunsuz işler ve edebsizlikler etmişlerdi. Ne çare ki bu

ÜÇÜNCÜ AHMED

Babası : Dördüncü Mehmed

Annesi : Emetullah Gülnûş Sultan

Doğduğu tarih : 30-31 aralık 1673

Padişah olduğu tarih : 22 ağustos 1703

Tahtından indirildiği tarih : 1-2 ekim 1730

Ölümü : 1 temmuz 1736

Bilinen zevceleri : Ayşe Mihrî, Fatma Hümaşah, Gülnûş, Hatice, Hüsnüşah, Hatem, Mihtişah Emine, Rabia, Rukiye, Emetullah Bânu, Ummügülsüm, Zeyneb Sultanlar.

Çocukları : Abdullah, Abdülhamid (padişah olmuştur), Abdülmecid, Abdülmelik, Ali, Bayezid, Hasan, İbrahim, İsa, Mahmud, Mehmed (dört tane), Murad (iki tane), Mustafa (padişah olmuştur), Numan, Selim (iki tane), Seyfettin, Süleyman, Atike (Genç Mehmed Paşa ile evli), Ayşe (Kunduracı-zâde Mehmed, Gül Katib Ahmed, Silâhdar Mehmed Paşalarla evlenmiştir), Emine (iki tane), Esma (Yakub, Muhsinzâde Mehmed Paşalarla evlenmiştir), Esma, Fatma (silâhdar Şehid Ali, Nevşehirli Damad İbrahim Paşalarla evlenmiştir), Ferdane, Hatice (iki tane), (Hatice Hafız Ahmed, Ali Paşalar ve Halil Ağa ile evlenmiştir), Naile, Nazife, Rabia (iki tane), Reyhane, Rukiye (iki tane), Sabiha, Saliha (Sarı Mustafa, Sarhoş Ali,

→

cins cemiyetlerde böyle haller daima olagelmişti. Şimdi, bütün suçların bağışlandığına ve olup bitenlerden kimseye sorgu sual vaki olmayacağına dair bir hatt-ı hümayûn rica ediyorlardı.

Üçüncü Ahmed, bu isteği hiç tereddütsüz kabul etti. Esasen başka yapacak bir şey de yoktu. Bundan sonra şer'e ve kanuna aykırı bir işde bulunmamak şartiyle hepsinin affolunduğunu bildiren hatt-ı hümâyûnu yazıp verdi.

Âsilerin bir isteği de, hükümdarın İstanbul'a dönmesiydi. Cülûs bahşişi dağıtıldıktan sonra yolculuk alâmeti olarak padişahın otağı Edirne dışında kuruldu. Sonra, büyük alayla yola çıkıldı. Eski hükümdar İkinci Mustafa ile üç şehzadesi Mahmud, Osman ve Hasan, İkinci Ahmed'in şehzadesi İbrahim ve Valde Sultan beraberinde bulunuyorlardı.

Osmanlı hükümdarlarının tahta çıktıktan sonra Hazreti Peygambere ait kılıcı merasimle kuşanmaları kanun idi. Buna, Taklid-i seyf denirdi. Üçüncü Ahmed de ordu ile birlikte büyük merasimle İstanbul'a varınca doğru Eyüb Sultan türbesine gitti ve yanında yeniçeri ağası ile silâhdar ağa bulunduğu halde türbenin içinde *mutad* merasimle ve Nakib ül-eşraf'ın eliyle kılıç kuşandı. Sonra karadan Edirne kapısı yolu ile şehre girip doğru Topkapı sarayına indi. Valde sultanla eski hükümdarın üç şehzadesi ve İkinci Ahmed'in oğlu İbrahim ise, daha Davutpaşa çayırına varıldığı zaman alaydan ayrılıp doğru Ayvansaraydaki Hatice Sultan sarayına götürülmüşlerdi. Burada kısa bir istirahattan sonra kayıklarla Haliç yolu ile Yalı-köşküne çıkarıldılar ve eski hükümdarla şehzadeler, Topkapı sarayındaki Simşirlik dairesine yani babaları ölen şehzadelerin hapis edildiği yere kapatıldılar. Üçüncü Ahmed, gerek eski hükümdarın ve gerekse şehzadelerin hayatına dokunulmamasını arzu ediyordu.

Üçüncü Ahmed
(Tolnai Vilag Törtenelme adlı macarca tarihten)

→ Ragıb Mehmed, Turşu Mehmed Paşalarla evlenmiştir). Emetullah (iki tane), Ümmügülsüm (Ahmed Bey ve Nevşehirli Ali Paşa ile evlenmiştir), Ümmühabibe, Ümmüselma (iki tane), Zeyneb (iki tane), Zeyneb (Küçük Mustafa, Melek Mehmed Paşalarla evlenmiştir), Zübeyde (Karaalizâde, Süleyman ve Numan Paşalarla evlenmiştir).

★

Vezirâzamları: Kavanoz Ahmed Paşa 22 ağustos — 16 kasım, 1703 azil. Damad (Emişte) Morulı Hasan Paşa 16 kasım — 28 eylül 1704, azil. Kalaylıkoz Ahmed Paşa 28 eylül — 25 aralık 1704, azil. Baltacı Mehmed Paşa 25 aralık 1704 — 3 mayıs 1706, azil. Çorlulu Ali Paşa 3 mayıs 1706 — 16 haziran 1710, azil. Baltacı Mehmed Paşa (ikinci defa) 12 ağustos 1710 — 20 (16) kasım 1711, azil. Gürcü (Ağa) Yusuf Paşa 20 kasım 1711 — 12 kasım 1712, azil. Süleyman Paşa 12 kasım 1712 — 6 nisan 1713, azil. Hoca İbrahim Paşa 6 nisan — 27 nisan 1713, azil ve idam. Damad (Şehid) Ali Paşa 27 nisan 1713 — 5 ağustos 1716, Peterwardein'de şehid. Halil Paşa 22 ağustos 1716 — 26 ağustos 1717, azil. Nişancı Mehmed Paşa 26 (28) ağustos 1717 — 9 mayıs 1718, azil. Nevşehirli (Damad) İbrahim Paşa 9 mayıs 1718 — 30 eylül 1730, azil ve sonra idam. Silahdar Mehmed Paşa 1 ekim 1730 — →

Âsilerin ve elebaşı Çalık Ahmed'in sonu

Âsi elebaşıları, yeni hükümdardan kendilerince teminat almış oldukları halde, rahat değillerdi. Bu yüzden İstanbul'a girdikleri gün Çırpıcı çayırında bırakmış oldukları arkadaşları ile buluşup yeni vaziyeti gözden geçirdiler. Bir kısmı, şehre girerlerse muhakkak yakalanacaklarını ileri sürerek devlet ricali arasında itimat edemedikleri kimseler iş başından uzaklaştırılıncaya kadar toplu halde orada kalmayı doğru buluyorlardı. Lâkin, Edirneden gelenler hükümdarın kendilerini bir daha kanuna ve şer'e aykırı bir işde bulunmamak şartiyle affettiğini, cemiyetlerinin devamı yeni bir isyan sayılıp padişahı bu kararından vaz geçirecek bir bahane yaratacağını ileri sürdüler. Sonunda bu düşünce üstün geldiğinden şehre girildi.

Buna rağmen, kendilerinin kat'î kurtuluşunu, elebaşıları olup daha Edirne'de iken vezaretle yeniçeri ağalığı verilmiş bulunan Çalık Ahmed Paşanın sadaretinde görüyorlardı. Bu yüzden, devlet işlerine bir daha karışmayacaklarına dair verdikleri söze rağmen bir taraftan çeşitli işler ve şahsî çıkarlar için devlet ricalini sıkıştırmaktan geri kalmadıkları gibi, onların tazyiki ve kendisinin de bu hususta şiddetli arzusuna uyarak Çalık Ahmed Paşa da Ağa-kapısında çektiği ziyafet sırasında, bu meseleyi padişaha açmış ve Veziriâzâmlığın kendisine verilmesini rica etmişti.

Saltanatının ilk günlerinden beri âsi elebaşıların isteklerine çaresiz uymuş olan Üçüncü Ahmed, bu ricayı müsbet ve menfi cevab vermeden geçiştirmişti. Bu sırada hazine darlığı yüzünden kaç zamandır ulûfe alamamış bulunan saray bostancıları baş kaldırdılar. Tek vazifesi hükümdarı ve sarayı korumak olan bu zümrenin ayaklanışı padişahı sinirlendirdi. Hemen Çalık Ahmed Paşaya haber uçurdu. O da, ikibin yeniçeri gönderip, ayaklanmayı bir anda bastırdı. Sekiz yüze yakın bostancı ceza olarak saraydan çıkarılıp hizmet süreleri ayırt edilmeden yeniçeri ocağına er olarak verildiler. Halbuki kıdemlilerin hakkı kapıkulu süvariliği veya hünkâr müteferrikalığı idi.

Bu hâdiseden sonra Çalık Ahmed Paşa büsbütün sadaret sevdasına düştü. Bu arzusunu padişaha sık sık tekrarlar oldu. Üçüncü Ahmed, çaresiz bir vaidde bulundu. Zorbabaşı bu sefer mütemadiyen bu va'di hatırlatmaya başladı. Bir defasında Üçüncü Ahmed'in yakınlarından Silâhdar (Tarih sahibi) Mehmed Halife'yi cuma namazı sırasında camide sıkıştırıp:

«— Elbette mührü bana alıver!» diye, ısrarda bulundu. Mehmed Halife, hükümdarın hiç de böyle bir niyeti bulunmadığını bildiğinden:

«— Ben, orta kuşaklı bir oğlanım. Böyle işler içinde bulunmak büyük bir kabahattır. Lütfedip teklif etme, işte padişah var; kendisinden iste» dedi. Ahmed Paşa:

«— Va'di hümâyûnları oldu» deyince:

«— Allah mübarek eylesin. Padişahlarda yalan olmaz» diyerek elinden sıyrıldı. Sonra olanları hükümdara anlatıp:

«— Şu herifle ne belâya uğradım, mühür delisi olmuş...» dedi. Padişah:

«— Ya beni nekadar rahatsız etti. Hele vaid ile başımdan savdım!» karşılığını verdi.

İşte bu hâdiseler yeni hükümdarı ne yapıp edip Çalık Ahmed Paşa ile hempalarından kurtulmak kararına sevk etti. Lâkin zorbalar birliğini bir anda dağıtmak imkânsız görüldüğü için birer ikişer haklanmalarına karar verildi.

Sadaret mevkiinde bulunmamakla beraber, yeniçeri ocağına dayanan Çalık Ahmed Paşanın nüfuzu büyüktü. Her işe müdahale ediyor, onun mütâlcası alınmadan hiç bir şey yapılamıyordu. Lâkin, sadaret geciktikçe sabırsızlığı artmakta idi. Cuma namazlarında ve Ağa-kapısındaki ziyafetler sırasında hükümdara durmadan hatırlattığı va'din bir türlü yerine getirilmeyişinden padişahın kendisini atlattığını ve böyle bir niyeti olmadığını anlamıştı. Kendisi bu makamı en çok şahsî emniyeti için istiyordu. Sonunda bir badireye uğrayacağını hissederek mührü zorla almaya karar verdi. Yeniçerileri el altından tahrike başladı. Bunlar, divân'da çorba içmeyip Çalık Ahmed Paşa'ya sadaret verilmedikçe dağılmayacaklardı. Lâkin, bu haberi sadık adamları padişaha duyurdu. O da eniştesi bulunan İkinci vezir Moralı Hasan Paşa'yı çağırtıp meseleyi açtı. Hasan Paşa hemen Veziriâzam Ahmed Paşa'ya koşarak:

«— Mühürden mi vaz geçersin, yoksa bu heriften mi?.. işte mührü alıyor. Ondan sonra ne sen, ne ben kalırız...» diyerek Çalık Ahmed Paşa aleyhine kışkırttı. Kavanoz Ahmed Paşa, gerçi isyan elebaşıları sayesinde bu makama gelmişti; lâkin mevkiini kaybetmek de istemezdi:

«— Bu herif evlâdım değil, ancak şerrinden emin değilim. Birgün evvel yok olduğunu ve sadarette rahat etmeği elbette isterim,» cevabını verdi. Böylece, Yeniçeri ağasıyle sadrıâzamın arası açılmış oldu.

Padişah bu sefer gizlice kendisine:

«— Yeniçeri ağasının ahvali malûmumdur. Ancak kendisi nasıl ortadan kaldırılabilir?» diye haber gönderdi. Kavanoz Ahmed Paşa şöyle bir plân teklif etti:

«— Padişahımızın emriyle şeyhülislâm efendi ile diğer ulema her Cumartesi günü saraya gelip Kuranı Kerim tefsirinin bir bahsi ile meşgul olmaktadırlar. Bu hafta ulema geldikten sonra sefer ahvali görüşülecektir diyerek vüzera da davet olunurlar. O arada gelmiş olan Yeniçeri ağasına hemen Kıbrıs eyâleti tevcih olunarak saraydan bir gemi ile yola çıkarılır ve arkasından fermanı gönderilip kârı tamamlanır».

Bu plân, padişah tarafından beğenildi, hemen Veziriâzama:

«— Moskov üzerine bizzat seferî hümayunum vardır» diye bir hatt-ı hümâyûn gönderdi. Vüzera ve erkân evvelâ Paşakapısında toplanıp meseleyi görüştüler. Sonra hep beraber saraya gidildi. Bu arada Mora'lı Hasan Paşa, Çalık Ahmed Paşaya sokularak hükümdarın mührü kendisine vermeği kat'i şekilde kararlaştırdığını, ancak ortalık henüz ayakta

olduğundan veziriâzamın taraftarlarının bir muhalefetinden çekindiğini ve tereddütlerinin sebebinin bu olduğunu, bu toplantıyı fırsat bilip işi bugün halledeceğini kendi zevcesi olan hemşiresine söylediğini ve zevcesi sultanın da kendisine naklettiğini anlattı. Onu bu suretle uyutmak ve şüphelendirmemek istiyordu. Çalık Ahmed Paşa, bu habere inanarak fevkalâde sevindi ve Hasan Paşaya da bir çok vaidlerde bulundu. Böylece saraya gelinerek padişahın huzuruna çıkıldı. Evvelâ tertip edildiği gibi Rusya meselesi görüşüldü. Başta padişah olmak üzere, herkes sefer lehinde konuştu. Sıra Çalık Ahmed Paşaya gelince o da: «Ferman efendimizden ve kulluk bizden» diye itaat gösterdi. Halbuki bir mesele hakkında evvelâ kendi fikri sorulmazsa, muhalefet etmek âdetiydi. Bu sefer, başının üzerinde dolaştığını sandığı sadaret kuşu, onu gevşetmişti. Görüşmeler sona erince vezirler dinlenmek için Revan köşküne buyur edildiler. Bu arada Üçüncü Ahmed, Kaptanpaşa'ya gizlice bir emir gönderip bir çektiri yollanmasını bildirmişti. Çektiri, Sarayburnuna vardığı sırada veziriâzamı davetle, Çalık Ahmed Paşaya Kıbrıs eyâletini ihsan ettiğinden derhal yola çıkartılması emrini verdi.

Kavanoz Ahmed Paşa, yanında yeni memuriyet hil'atini taşıyan Mehmed Halife bulunduğu halde Revan köşkünc gitti. Onun işareti ile Mehmed Halife hil'ati Çalık Ahmed Paşa'nın arkasına koyunca:

«— Paşa karındaş, Şevketli padişahımız size Kıbrıs eyâletini ihsan buyurdular!» dedi. Çalık Ahmed Paşa birden neye uğradığını anlayamadı. Hil'ati sırtından atarak:

«— İyiliğe bundan iyi kemlik olmaz... cürmümüz nedir?» diye bağırdı.

Veziriâzam, sükûnetle karşılık verdi:

«— Padişah mansıbı cürüm karşılığında olmaz, ikram için olur...»

Çalık Ahmed Paşa:

«— Ferman kendilerinindir!» diye fırladı. Sür'atle Has bahçe kapısına yollandı. Bir taraftan da:

«— Atımı getirin!.. diye sesleniyordu. Halbuki, atı ve adamları daha evvel saray dış kapısına gönderilmişlerdi. Zorbabaşı orta yerde yalnız kaldığını görünce yümüşadı ve koltuğuna girip kendisini çektiriye bindirmek üzere Balıkhaneye doğru yönelten Mehmed Halife'ye:

«— Oğlum, Hünkârınızdan izin iste. Evime varup hazırlığımı göreyim. Biraz akçe alayım» dedi.

Mehmed Halife, bunun imkânsızlığını kendisine izah etti ve:

«— Efendimizin emri, buradan doğru Balıkhaneye inmenizdir. Çektiri hazırlanmıştır. Binip doğru mansıbınıza gidersiniz» karşılığında bulundu. Sonra, kendisini Bostancıbaşıya teslim etti. Çalık Ahmed Paşa, Balıkhaneden bir sandalla gemiye gönderildi. Çektiri hemen hareket etti (10 kasım 1703).

Sultan Üçüncü Ahmed'in gençlik resmi (Topkapı Sarayı resim galerisinden)

Üçüncü Ahmed, onun arkasından evvelâ Rodos kalesine hapsolunmasına, biraz sonra da idam edilmesine dair fermanlar gönderdi. İdam fermanı, Kapıcıbaşı Küçük Hasan Ağa vasıtasıyle Çanakkale'de iken çektiriye yetiştirildi. Vaziyet ondan gizli tutuldu. Rodos'a varıldığı zaman Küçük Hasan Ağa, Ahmed Paşa'yı bir evde hapsedip hazineye bin kese borçlu bulunduğundan bunun hemen ödenmesini istedi. Ahmed Paşa:

«— Ne akçem var, ne de olsa veririm!» dedi. Bunun üzerine boğdurulduktan sonra kesilen kellesi İstanbul'a gönderildi.

Müverrih Mustafa Naima Efendi, Edirne vakasına dair yazmış olup tarihinin sonuna ilâve edilen fezlekede Çalık Ahmed Paşa'dan bahsederken, şöyle bir ifade kullanır:

Akl-ı nâkısı muktezasınca hal ve akd-ı umur cümle kendi reyiyle görülüp giderek tarikat-ı Bektaşiyye'ye —yani Yeniçeri ocağına— kuvvet-i tamme geldikten sonra dört-yüz senedenberü nesilen ba'de neslin istiklâl-i mülûk ile mazbut ve muntazam olan Devlet-i Osmaniye'yi Cezayir ve Tunus ocakları gibi cumhur cemaatı ve tecemmü devleti kıyafetine koyup zu'm-ı fâsid-i üzere ortalığı böyle batıl tertibe komak sa'yinde idi. Lâkin hakteala hazretleri bu Devlet-i Aliye'nin hafız ve nâsırı olup hilâfet-i uzmânın mağlup

olmasına rızay-ı şerîfe olmamağla her bâr ki saltanat-ı aliye cânibine galebe ve müşareket dâiyesine düşenler zuhur ede elbette tığ-i bidîrîğ-i kahr-ü intikam ile idam oluna gelmiştir» (Tarih-i Naimâ'nın altıncı cildi sonunda ilâve olarak neşredilen «Feyzullah Efendi vak'ası» S: 31).

Naimâ gibi ciddî ve hâdiselerin iç yüzüne nüfuz ile onları hakikate en uygun şekilde değerlendirmeğe muvaffak olmuş bir müverrihin bu sözlerini yabana atmamak lâzımdır. Ona göre, Çalık Ahmed Ağa'nın asıl niyeti, orduya dayanarak saltanat rejimini yıkmak ve (Cezayir ve Tunus ocakları gibi tecemmü devleti ve cumhur cemaatı) diye tarif ettiği cumhuriyet idaresini kurmaktı. Cezayir ve Tunus ocaklarında idareyi ellerinde tutanlar bu makama seçimle geldikleri ve işlerini danışarak yürüttükleri için Naimâ bu misali almıştır.

Şimdiye kadar üzerinde durulmamış olan bu mesele, Osmanlı devletinde belki de ilk cumhuriyet ihtilâli meselesidir. Nitekim, İkinci Mustafa'nın hal'inden sonra kimin padişah olacağına dair müzakereler cereyan ederken Çalık Ahmed Paşa'nın bir devletin mesveret esasiyle icabında padişahsız da idare edilebileceğine dair fikirler ileri sürmüş olduğu rivayet olunmuştur. Âsi kuvvetler, henüz Silivri'de bulundukları sırada, Osmanlı hanedanı aleyhine atıp tutmaya başlamışlar, bu soydan kimseyi artık tahta getirmenin faydasız bulunduğu ileri sürülerek Kırım Hanzâdesini veyahut Sokullu Mehmed Paşa'nın, İkinci Selim'in kızı Esmihan sultandan doğan oğlu İbrahim hanın torunlarından birisini padişah yapmayı teklif etmişlerdi. Nitekim Baltacı Mehmed Paşa da Prut seferinden dönüşünde kendisini müdafaa için Üçüncü Ahmed'in annesine göndermiş olduğu 8 receb 1123 tarihli meşhur mektubunda bu hâdiselerden bahseder.

Sadrıâzamın, şeyhülislâmın ve diğer bazı ricalin azli

Zorbaların elebaşısı bu suretle aradan çıkarıldıktan sonra sıra onun yakın adamlarından olup ileri gelenlerden olmaları dolayısiyle yeniçeri ocağında nüfuz sahibi bulunanlara geldi. Evvelâ, Kul-kethüdası Dev Ali Ağa Bursa'ya ve Ocak muhzırı Belgrad'a sürüldüler. Yeniçeri ağalığı, Çelebi Mehmed Ağa'ya; Kul-kethüdalığı, devlete sadakatiyle tanınmış ocak emekdarlarından Yusuf Ağa'ya verildi. Zorbaların bir kısmı daha İstanbul'dan çıkarıldı, bir kısmı ise öldürüldü. Bundan sonra sıra âsiler sayesinde sadarete konmuş olan Kavanoz Ahmed Paşa'ya geldi. Gerçi Çalık Ahmed Paşa'nın tenkilinde hizmeti görülmüşse de hükümdara itimat telkin etmiyordu. 16 kasım 1703 tarihinde azil olunarak Bostancıbaşı hapsine verildi. Birkaç gün sonra da Sakız muhafızlığı ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Veziriâzamlığa ise, Damad (Enişte) Mora'lı Hasan Paşa getirildi. Kendisi, Dördüncü Mehmed'in kızı Hatice sultanın kocası ve Üçüncü Ahmed'in enîştesiydi. O sırada ikinci vezir bulunuyordu, hükümdarın da şahsî itimadına mazhardı.

Lâkin ocakta kaynaşma tam manâsıyle sona ermemişti. İkinci derecede zorbalardan olup isyan hâdisesine karışanlardan elli kadarı askeri kışkırtarak yeni bir ayaklanma meydana getirmek için aralarında sözleşip ocağın birinci ağabölüğüne baş vurdular ve kendileriyle birlik olunmasını istediler. Lâkin:

«— Devlete açtığımız yara yetmez mi? Daha ne istersiniz? Biz hükûmet işine müdahale etmeyiz. Saltanat umurunu teftiş ise ne sizin ne de bizim vazîfemizdir» cevabını aldılar. Vaziyet aynı zamanda yeniçeri ağasına haber verildi. Çelebi Mehmed Ağa, bölük ve orta kodamanlarını davet ederek uyanık bulunmalarını ve fitne erbabına fırsat vermemelerini kat'i şekilde tenbih etti. Hepsi, devlete sadakatlarını tekrarladılar. Üçüncü Ahmed de, Başmüteferrik Baltacı Mehmed Ağa (sonradan sadrıâzam) ile yeniçeri ocağına bir hatt-ı hümâyûn göndererek sadakatta sebat etmeleri hususunda nasihatlarda bulundu. Bütün bunların tesiri ile ocak harekete geçmedi. İsyan kışkırtıcıları yakalanıp idam edildiler. Bunlardan biri olan Cebecibaşı İbrahim Ağa da Bağdad'a sürülüp orada idam edildi. Bu arada Edirne vak'asına önayak olan zorbabaşılardan Karakaş Mustafa ile Küçük Ali de katlolundular.

Zorbalar tarafından şeyhülislâm seçilen ve bu memuriyeti Üçüncü Ahmed'ce de ister istemez tasdik edilmiş olan İmam Mehmed Efendi aslında âlim ve sofu bir kimseydi. Ancak, gerek bu makama geliş şekli ve gerekse sonradan mevkiini muhafaza için daima zorbalarla düşüp kalkması ve onlara dayanması âsilerin tenkilinden sonra şeyhülislâmlıkta kalmasını imkânsız hale getirmişti. Üstelik son hâdiseler sırasında İstanbul kadısı Beyler hocası Ahmed ve Hünkâr imamı Seyid Mustafa Efendilerle birlikte ortalığı dolaşıp menfi faaliyetlerde bulundukları veziriâzam tarafından padişaha bildirildi. Bunun üzerine, Ramazan ayının ondokuzuncu günü sarayda Revan köşkünde bulundukları sırada azledilerek Yalı-köşküne indirilip birer gemi ile İmam Mehmed efendi Bursa'ya ve diğer ikisi Rodos adasına sürüldüler (26 ocak 1704). Eski İstanbul kadısı Ahmed Efendi bir müddet sonra Kıbrıs'a nakledilip, Magosa

kalesine konmuş, Seyid Mustafa Efendi ise Rodos'ta idam edilmiştir.

Eski padişah İkinci Mustafa'nın vefatı

Sarayda, Simşirlik dairesinde mahbus bulunan eski hükümdar İkinci Mustafa, hal'inden bir müddet sonra rahatsızlanmıştı. Mesanesinden muzdaripti. Hal'in verdiği üzüntü ile bozulan âsâbı, hastalığın da ilerlemesine sebep oldu. Nihayet, 29 ocak 1704 tarihinde kırkbir yaşında bulunduğu halde vefat etti. Cenazesi merasimle kaldırılıp Yenicami türbesine, babasının ayak ucuna defnedildi.

Madam (Lady) Montagu mektuplarından birinde (Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası, Sene: 6, S: 411) İkinci Mustafa'nın zehirlenerek öldürüldüğüne dair halk arasında bir söylenti bulunduğunu yazmışsa da bunu tevsik edecek başka bir bilgi mevcut değildir.

Damat (Enişte) Mora'lı Hasan Paşa'nın sadaretten azli, yerine Kalaylıkoz Ahmed Paşanın tayini

Kavanoz Ahmed Paşa'nın azlinden sonra sadaret makamına getirilen Mora'lı Hasan Paşa, enişte olduğu halde Üçüncü Ahmed'i kısa zamanda hayal kırıklığına uğratmıştır. Bunun ilk sebebi bu zatın son derece hırs ve tamah sahibi olması ve bazı hal ve hareketlerinin hükümdarın hoşuna gitmemesidir. Az bir müddet evvel Kızlarağası Abdurrahman Ağa'nın azli bahis konusu olmuştu. Valide sultan başağası Uzun Süleyman Ağa, bu mevkie namzetti. Veziriâzam bunu duyunca telâşlandı. Çünkü Süleyman Ağa şimdiden bütün devlet işlerine burnunu sokuyor, Hasan Paşa'ya hiç yüz vermiyor, icabında kafa tutuyordu. Kızlarağası olunca nüfuzu büsbütün artacaktı. Bunun üzerine Hasan Paşa, bu tayine engel olacak tedbirlere baş vurdu. Evvelâ kendi yakın adamı Cüce Hamza Ağa vasıtasıyle Hazinedar Mehmed Ağa'ya haber gönderib bu makama kendisinin lâyık olduğunu, Süleyman Ağa'nın tayinine engel olursa, o da kendisinin kızlar ağalığını destekleyeceğini bildirdi. Lâkin, Hazinedar Mehmed Ağa, Uzun Süleyman Ağa'dan son derece çekindiği için hepsini kendisine nakletti. O da, Üçüncü Ahmed'e anlattı ve aynı zamanda vezirin aleyhinde bir hayli atıp tuttu. Hükümdar, bu müdahaleye canı sıkılarak hem Abdurrahman Ağa'yı, hem de Hazinedar Mehmed Ağa'yı dış hizmetlere çıkarıp Uzun Süleyman Ağa'yı kızlarağalığına tayin etti (Tarih-i Raşid, C: 3, S: 135). Keza, kızlarağası yazıcısı halifelerinden iken başımrahor olan Baltacı Mehmed Ağa (sonradan sadrıâzam) Üçüncü Ahmed'e şehzadeliğinden beri müntesipti. Hasan Paşa, padişahın ona olan teveccüh ve iltifatını çekemeyerek Mehmed Ağa'yı vergi tahsili vazifesiyle Trablus ve Haleb taraflarına gönderip saraydan uzaklaştırmıştı. Üstelik, gittiği yerlerdeki yolsuzluklara dair mektuplar getirterek hepsini padişaha sundu. Lâkin, Mehmed Ağa'yı pek seven ve esasen saraydan uzaklaştırılmasını hoş görmemiş olan Üçüncü Ahmed, bunların hiç birisine inanmıyor ve vezirin şahsi garezle hareket ettiğine kani bulunuyordu. Esasen Uzun Süleyman Ağa'nın kızlarağalığına gelmesinden sonra Hasan Paşa'nın makamında kalması beklenemezdi. Nihayet 28 eylûl 1704 tarihinde azlolunarak İzmit'te oturmaları emrolundu.

Daha Hasan Paşa'nın azli ilân edilmeden evvel Üçüncü Ahmed, yerine kimin veziriâzam olacağına dair yakınlarıyle istişarede bulunmuştu. Uzun Süleyman Ağa, Kalaylıkoz Ahmed Paşa'yı tavsiye etti. Kendisi evvelce sadaret kaymakamlığında bulunmuştu. O sırada halkın hoşuna gidecek basit bazı icraatı yüzünden:

— Kalaylıkoz Ahmed Paşa gelmedikçe bu devlet hanesi nizam bulmaz! deniyordu. Nihayet, hükümdarın da aklı yattı. Kendisi o sırada Girit valisi bulunuyordu. Gizlice haber gönderilip getirtildi. O gün divan vardı. Ahmed Paşa, eski ocağı olan kozbekçileri odasında beklетildi. Hasan Paşa, divandan sonra sultanın Ayvansaray civarındaki yalısına gidince, arkasından kapıcılar kethüdası gönderilip mühür alınarak Kalaylıkoz Ahmed Paşa'ya verildi. Birkaç gün sonra da eski vezirin himayesiyle bir hayli şımarmış olan adamlarından Kaptıcıbaşı Halebli Hüseyin Ağa'nın Bab-ı hümâyûn önünde boynu vuruldu. Cüce Hamza Ağa da memleketi olan Harput'a sürüldü.

Lâkin kısa bir müddet sonra Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın mevkiinin ehli olmadığı anlaşıldı. Hiç bir işe aklı ermiyor, icraatıyle işleri karmakarışık ediyordu. Üstelik o zamana kadar vezirlerin giymediği tuhaf ve acayip kılık ve kıyafetlerle gezmekte idi. Bu hususta kendisine yapılan ihtarlar, hattâ hükümdarın ikazları fayda vermiyordu. Bir taraftan da Uzun Süleyman Ağa'nın nasihatleriyle kendisine raklp olabilecek değerli kimseleri taşra memuriyetleriyle İstanbul'dan uzaklaştırdı. Bir çok devlet memuriyetlerinde de yine onun tavsiyesi ile değişiklikler yaptı. Sadareti sırasında en mühim vak'a Üçüncü Ahmed tarafından bütün memlekete adalet fermanlarının dağıtılmasıdır. Bunlarda bütün idare amirlerine halka şefkat ve adaletle muamelede bulunmaları bildiriliyordu.

Baltacı Mehmed Paşa'nın ilk sadareti ve azli

Hasan Paşa'nın azlinden sonra, Baltacı Mehmed Paşa'ya İstanbul'a dönmesi bildirildi.

Kalaylıkoz Ahmed Paşa eski ocak arkadaşını hemen himaye etti. Böylece, Baltacı, 6 kasım 1704 tarihinde vezaretle derya kaptanı oldu. Lâkin onun da gözü sadarette idi. Derhal dostu aleyhine entrikalara başladı. Bu iş için evvelâ Süleyman Ağa ile aralarını açtı. Sonra, Şeyhülislâm Paşmakçı-zâde Ali Efendiyi azlettirmesini Ahmed Paşa'ya tavsiye etti. Şeyhülislâmın öteden beri kendisine dost olmadığını bilen veziriâzam, hükümdara baş vurup yine Baltacı Mehmed Paşa'nın tavsiyesiyle Paşmakçı-zâde'nin yeniçeri ocağını isyana teşvik ettiği iftirasını ortaya attı. Gerek bu iftiranın tahakkuk etmeyişi, gerekse Süleyman Ağa'nın aleyhine dönüşü devlet idaresindeki beceriksizliğine ve garip hallerine eklenince, Kalaylıkoz Ahmed Paşa 25 aralık 1704 tarihinde azledilip veziriâzamlık Baltacı Mehmed Paşa'ya verildi. O da, bütün bu entrikalarda kendisine büyük yardımı dokunan İmrahor Antakya'lı Osman Ağa'yı kethüdâ seçti. Eski sadrıâzama ise İnebahtı muhafızlığı verildi.

Tabiî yine ileri memuriyetlerde yeniden bir çok değişiklikler oldu. Lâkin Baltacı Mehmed Paşa da kısa zamanda işe yaramaz bir devlet'li olduğunu ortaya koydu. Bütün devlet işleri, Osman Ağa'nın eline kalmış bulunuyordu. Onun teşvikiyle yeni vezirin eli devlet hazinesine uzandığı gibi, eş ve dostlarını da buna iştirâk ettiriyordu. Bütün gayretini iktidarda kalmağa harcamaktaydı. Üçüncü Ahmed'i kendisine minnettar etmek ve bu sayede mevkiini korumak için uydurma bir fitne hazırlayarak Nişancı Hüseyin Paşa'yı hal' teşebbüsü töhmetiyle ve aslında hiç bir suçu olmadığı halde İstanköy adasına sürdürdü. Lâkin, baştanbaşa hiyle ve yalana dayanan bu haller uzun müddet devam edemedi. Kızlarağası yazıcısı İbrahim Ağa ile, Silâhdar Ali Ağa hükümdarı ikaz ettiler. Baltacı Mehmed Paşa'nın çevirdiği bütün entrikaları anlattılar. Bunun üzerine 3 mayıs 1706 tarihinde mühür kendisinden alınarak kubbe vezirlerinden Çorlu'lu Ali Paşa'ya verildi (Tarih-i Raşid, C: 3, S: 195). Bu sırada devletin komşuları ile münasebetlerinde önemli olaylar cereyan etmek üzereydi.

ONSEKİZİNCİ YÜZYIL BAŞINDA AVRUPA'NIN DURUMU VE OSMANLI DEVLETİ

Üçüncü Ahmed, Osmanlı tahtına çıktığı sırada Fransa tahtında Ondördüncü Louis bulunuyor ve Fransa, İngiltere ve Almanya arasında 1701 tarihinde başlamış olan İspanya veraseti savaşı devam ediyordu.

İngiltere tahtına ise Üçüncü Giyyom (Guillaume d'Orange) un zevcesi Mari'nin yerine, Mari'nin kızkardeşi Anna 1702 tarihinde kraliçe olarak oturmuştu. İngiltere ile Osmanlı devletinin münasebetleri, pek samimi şekilde idi. Bunun gibi, Felemenk ile de dostça münasebetler devam ediyordu. Esasen onaltı yıl süren çetin bir savaştan pek yorgun halde çıkan Osmanlı Devleti, Avrupa devletleriyle dost geçinmeğe itina ediyor, yalnız ortaya yeni bir kuvvet olarak çıkmış olan Ruslara karşı dikkatli davranıyordu. Rusya'ya elçilikle giden Mustafa Ağa'nın verdiği rapor üzerine, Özi valisi Yusuf Paşa'ya, Bender kalesini tahkim etmesi ve aynı zamanda bir müdafaa savaşına daima hazır ve askerlerinin seferber halde bulunması bildirilmişti. Hududtaki bazı palankalar tamir, yeniden bazı müdafaa yerleri inşa olunmuş, Kırım hanına da her zaman uyanık bulunması haber verilmişti. Osmanlı devletini en fazla kuşkulandıran, İkinci Ogüst'ü müdafaa bahanesiyle Rusların Kamaniçe'ye gelişleri, Kırım ve Özi suyu tarafında bazı faaliyetlerde bulunuşlarıydı. Balkan yarımadasında bulunan hıristiyan tab'a, Rus çarını durmadan savaşa kışkırtıyorlardı. Boğdan voyvodası Kantemir ile Eflâk voyvodası Jorj Kastriyot, Büyük Petro'ya el altından haber gönderip Rus ordusunun Tuna üzerine inmesini istemişlerdi. Lâkin mukaddes ittifakın öbür üyeleri Avusturya, Venedik ve Lehistan Karlofça sulhunun ihlâlini istemedikleri için buna razı olmadılar.

Osmanlı devletinin, uzun bir savaştan büyük bir mağlubiyetle çıkmış olduğu halde, halâ ciddi bir kuvvet ve icabında hepsi için tehlike teşkil edebileceğini komşuları olan hıristiyan devletler biliyorlardı. Esasen kendileri de pek iyi halde değillerdi. Karlofça muahedesiyle bütün Mora'yı eline geçirmiş olmasına rağmen, Venedik inkıraz halinde bulunuyordu. Osmanlı devletiyle yüz yıllardır süren çarpışmalardan ma'da Amerika'nın keşfi ile açık deniz ticaretinin yeni bir yöne doğru inkişafı, Venedik'in zarzor elinde tutmağa çalıştığı Akdeniz ticaretinin ehemmiyetini ikinci plâna düşürmüş, İspanya ve Portekiz bütün imkânları yavaş yavaş ele geçirirken, Venedik iktisadî bir çöküntüye yuvarlanmıştı. Bu hal, devletin sonunda tarih sahnesinden çekilmesinin sebeplerini hazırlamaktaydı. Avusturya, uzun savaş devresinde, en az Osmanlı devleti kadar yıpranmış bulunuyordu. Lehistan ise, iç kavgalar yüzünden zayıf düşmüş durumda olmaktan başka, yeni kral Stanislav Leçinski, İsveç kralının tesiri ile, Osmanlı devletine karşı dostça bir politika gütmekte idi. İsveç kralı Onikinci Şarl (Charles) ise, Osmanlı devletini Rusyaya karşı kendi tabii dostu ve müttefiki

sayıyor, Rusya ile eninde sonunda kozlarını paylaşma zamanı gelince Türklerden maddi ve mânevi yardım umuyordu.

Brandenburg dükası Hohenzollern hanedanından Frederik Vilhelm, pek basiretli siyaseti sayesinde dükalığı gittikçe yükseltmiş, nihayet İspanya veraseti savaşlarından istifade ederek büyük fedakârlıklar karşılığında krallığını Almanya imparatoru Leopold'e tastik ettirmişti. Böylece doğan Prusya devletinin merkezi, dükalığın da merkezi olan Berlin şehri idi (1700).

Bu sırada veraset savaşları yüzünden İspanya devleti onyedinci yüzyıldaki kudret ve ehemmiyetini kaybederek parçalanma devrine girdiği gibi Fransa da Avrupaya hâkim bulunan siyasi nüfuzunu kaybediyordu.

Bütün bu arada, evvelce de bahsettiğimiz gibi, Rusya, Çar Büyük (Deli) Petro sayesinde, Avrupa politikasında hesaba katılması icab etmeğe başlayan yeni bir kuvvet unsuru olarak meydana çıkıyordu. Osmanlı imparatorluğu ile komşu bulunması, Karlofça sulhu sırasında bu devlete ait emellerini ortaya vurması, nihayet Azak kalesini elde ederek tatarlara vergi vermekten kurtulmayı kendine sağlayan 14 temmuz 1700 tarihli İstanbul anlaşmasına rağmen Karadenizde gemi bulundurmak hakkını elde edemeyişi onun bu devletle ergeç silâhlı bir anlaşmazlığa sürüklenmesini mukadder kılan sebeplerdir. Ancak, bu savaştan evvel Rusya ile İsveç arasında geçen meşhur Poltava harbi ile bunun neticeleri Osmanlı devletiyle Rusya'nın umulandan daha kısa bir zaman içinde çatışmalarına sebeb olmuştur. Hâdiseleri daha iyi anlayabilmek için evvelâ Poltava savaşını doğuran sebepleri, bu savaşı ve bunun sonuçlarını kısaca gözden geçirmemiz gerekecektir.

Rus - İsveç çatışmasının sebebleri ve Kuzey savaşı

Büyük bir savaşın mağlûbu olmasına rağmen Osmanlı imparatorluğu ile akdolunan Karlofça barışı da, İstanbul anlaşması da, Ruslara Karadeniz'e çıkmak imkânını vermemişti. Memleketini mutlaka yükseltmek ve birinci derecede bir devlet haline getirmek azminde bulunan Rus çarı Petro ise, bu gayenin elde edilmesi için bu «denizlere çıkma»nın şart olduğunu biliyordu. Bu yüzden güneyden ümidini kesince, gözünü kuzeye dikti. Kuzeyde Baltık denizi vardı. Bunun Rusya ile hudut olan kıyıları ise, İsveç devletinin elinde bulunuyordu. 1697 tarihinde onbeş yaşında bulunduğu halde babası Onbirinci Şarl'ın yerine İsveç tahtına çıkan Onikinci Şarl'ın (Demirbaş), henüz çocuk denecek kadar genç ve sadece eğlencelerle meşgul bulunması, Petro'ya ümitler veriyordu. Bununla beraber Petro, Avrupa seyahati (1697-8) dönüşünde tamamen ilga ve imha ettiği (1698-9), disiplin ile talim ve terbiyeden çoktan çıkmış Streliçler (Osmanlı ordusunun yeniçerilerine benziyen eski Rus ordusunun büyük bir kısmını teşkil eden piyade askeri) yerine kurmakta olduğu yeni Rus ordusunun henüz bir insan kalabalığından ibaret ve yüksek savaş kabiliyetinden mahrum bulunduğunu kendisi herkesten iyi bildiği için müttefikler aradı ve çabucak ta

Rus çarı Büyük (Deli) Petro

buldu. Bunlardan birisi Lehistan, öbürü ise Danimarka idi.

Lehistan kralı Jan Sobyeski 1697 yılında vefat etmişti. Bu memlekette kralların Diyet meclisi tarafından seçilmesi kanundu. Deli Petro, bütün nüfuzunu kullanarak ve el altından pekçok paralar harcıyarak Saksonya Elektörü İkinci Ogüst'ün Lehistan kralı seçilmesini temin etti. Bu suretle memleketi namına da ilk siyasi muvaffakıyetini kazanmış oluyordu. Lâkin Rus parmağının kendi nüfuz bölgesi saydığı Lehistan'a uzanması İsveç'i hiç de memnun etmediği gibi, kendisini Saksonyalı askerlere muhafaza ettiren ve yeni teb'asına pek de itimadı bulunmadığını böylece ortaya koyan bu kralı Lehistan halkı da fazla sevmemişti.

Çar Petro 1698 yılı Ağustosunda çıkmış

olduğu Avrupa gezisinden yurduna dönerken Rava şehrinde Lehistan kralı İkinci Ogüst ile buluşarak mesleyi kendisine açtı ve ikisi birlik olurlarsa İsveçlileri Baltık kıyılarından söküp atabileceklerini söyledi. Karlofça muahedesiyle, Kamaniçe, yurduna eklenmiş olan İkinci Ogüst yeni fütuhat emelleri beslediği için bu teklifi uygun karşıladı. Sonunda, zaptedilecek yerlerin paylaşılmasında anlaştılar. Çar, Neva suyu mansabını ve Estonya'yı alacak, Livonya, Riga şehriyle birlikte Lehistan'a bırakılacaktı. Danimarka'nın da bu birliğe katılacağı umuluyordu. Nitekim umulan oldu. Hattâ Danimarka, İsveç'e karşı hazırlanan hücuma önayak olmayı bile kabul etti.

Danimarka kralları, Holştayn (Holstein) ve Şlezvig (Schleswig) deki hakimiyetlerini Oldenburg hanedanına mensup Holştayn-Gottorp prensleriyle paylaşmaktaydılar. Bu prensler, zamanla istiklâl davâsına kalkışmışlardı. İsveç kendilerine müzaherette bulundu. Bunun sebebi ise, bir taraftan Danimarka üzerindeki nüfuzunu artırmak, bir taraftan da İsveç'in kuzey Almanya eyaletlerindeki hakimiyetini sağlamaktı. İşte, İsveç'in bu politikası iki memleketin arasını açmıştı. Bu sebeplerden dolayı 24 ağustos 1699 tarihinde Danimarka İsveç'e karşı Rusya ile tecavüzi bir ittifak akdetti, 21 ekimde de Rusya ile Lehistan arasında aynı maksadı güden anlaşma imzalandı. Böylece, 1700 yılı girerken İsveç'e karşı baskın şeklinde başlaması kararlaştırılmış bir savaş için üçlü ittifak aktedilmiş bulunuyordu. Müttefikler, zaferi kısa zamanda elde edeceklerini umuyorlardı.

Çar, harekâta başlamak için Osmanlı devletiyle kat'i sulh anlaşmasının imzalanmasını bekliyordu. Bunun için savaş gecikti. Deli Petro bu arada Onikinci Şarl'ı dostluk teraneleriyle avutarak şüphelenmemesini temin etmeği de bildi. Nihayet Osmanlılarla evvelce yazdığımız 14 temmuzda İstanbul anlaşması imzalandı.

Danimarka, daha 1700 martında Holştayn'e taarruz ederek savaşı açmıştı. İstanbul anlaşmasının imzalandığı haberi gelince, Rusya da 30 temmuzda İsveç'e harp ilân etti. Ağustos ayı içinde Lehistan kralı, Saksonya kıtalarını sevk edip ani bir hücumla Riga şehrini ele geçirmeğe teşebbüs ederek savaşa katılmıştı. Böylece mühim sonuçlar doğuracak olan kuzey savaşı başlamış oldu.

Saksonya elektörü ve Lehistan kralı İkinci Ogüst

İsveç'in mukabelesi

Henüz onsekiz yaşında bulunan ve sadece eğlencelerle meşgul sanılan Onikinci Şarl ise, ne çetin ceviz olduğunu derhal isbat etti. Planı gayet basitti. Memleketine durup dururken hücum eden düşmanlarını birer birer yenmek. Bu maksatla evvelâ en yakın ve en tehlikeli düşmanı olan Danimarka üzerine yürüdü. Beklenmeyen bir anda Sund boğazını geçerek Kopenhag'a doğru ilerledi. İngiltere ile Hollanda da kendisini desteklediler. Kopenhag şehri denizden bombardıman edildi. Danimarka kralı, çaresiz acele barış isteğinde bulundu. 18 ağustos 1700 tarihinde Onikinci Şarl, Travendel şatosunda sulh şartlarını dikte etti. Danimarka, İsveç'e karşı her çeşit düşmanca hareketten ve İsveç aleyhine akdettiği ittifaklardan vaz geçiyordu. Ancak, İngiltere ile Hollanda, Baltık denizindeki muvazenenin bozulmaması için Danimarka donanmasının büsbütün yok edilmesine engel oldular.

İsveç kralı, bundan sonra süratle Lehistan üzerine yürüdü. Bu sırada Riga şehri hâlâ kahramanca dayanıyordu. İsveç ordusunun yaklaşması üzerine Saksonya kuvvetleri çekildiler. Onikinci Şarl, bu muvaffakiyetten sonra hemen çar tarafından kuşatılmış olan Narva şehrinin imdadına koştu. Fin körfezi sahilinde bulunan bu kaleyi, 40 bin Rus askeri tazyik etmekte idi. İsveç kralının yanında sadece 17 bin kişi vardı. Deli Petro, buna rağmen onun yaklaştığını duyunca ordusunu bırakıp kaçtı. Ruslar, kısa bir sa-

vaştan sonra yenildiler. Böylece, Rus ordusunun savaş kabiliyetinden mahrum bulunduğu meydana çıktı. Onikinci Şarl, zafer sonunda elde ettiği esirleri serbest bırakmakla bu orduya hiç değer vermediğini göstermiş oldu (30 kasım 1700).

İsveç kralı, böylece yurduna saldıranları yenmiş oldu. Lâkin bu zaferler, savaşı sona erdirmedi. Tam tersine, bu savaş daha yirmi yıl devam edecekti. Onikinci Şarl, yurdunun emniyeti için ilk iş olarak Lehistan'daki siyasi rejimin değişmesini zaruri buluyordu. Bu yüzden mağlûp çarı takip edecek yerde Lehistan işleriyle meşgul oldu. Litvanya'yı istilâ eden İsveç kuvvetleri Lehistan'a girdiler. 1702-1703 yılında bu memleketin mühim bir kısmını ele geçirdiler. Lâkin, İkinci Oğüst'ün Lehistan'dan çıkarılması için iki meydan muharebesi daha icabetti. Bunları kazanan İsveçliler, sonunda Saksonya'yı bile işgal ettiler. Kendisine Kamaniçe'yi teslim ettiği halde, çardan umduğu yardımı göremiyen İkinci Oğüst, nihayet 24 eylûl 1706 tarihinde Altranstadt anlaşmasını imzalayarak Lehistan tahtından feragat etti.

Onikinci Şarl, Lehistan tahtına Jan Sobyeski'nin oğlu Yakob'u geçirmek istiyordu. Leh halkının da arzusu esasen bu idi. Lâkin, İkinci Oğüst Saksonya'da bulunan prensi kaçırıp bir şatoda saklamak suretiyle buna engel oldu. Bunun üzerine Onikinci Şarl, Poznan voyvodası olup öteden beri kendi sempatisini kazanmış olan Stanislav Leçinski (Stanislaw Leszczynski)'yi desteklemiş ve Varşova'da toplanan Diyet meclisi, 12 temmuz 1704 tarihinde onu Lehistan krallığına seçmişti. İkinci Oğüst, İsveç kralıyle yaptığı anlaşma gereğince bu tayini kabul ve hatta yeni kralı bir mektupla tebrik etti.

Stanislav Leçinski, 1706 tarihinde Saksonya'dan, Bâb-ı âliye gönderdiği bir mektubla, Oğüst'ün iki sene evvel Lehistan krallığından atılarak kendisinin kral intihab edildiğini, ancak krallığı bırakmak istemiyen Oğüst'ün, Lehistan'da isyan çıkarttığını ve bu hareketinin İsveç kralı yardımı ile bastırılması üzerine, Lehistandan kaçtığını bildirmekteydi. Yine bu mektubda, Oğüst'ün Lehistan tahtından feragat ettiğine dair ahidname imzaladığına işaret edilerek bundan böyle kendisinin kral tanınmasını istiyordu. Osmanlı devleti de 1707 ağustos (Cumadelahir başları 1119) da verdiği cevabi name ile onun krallığını tanımıştır (Başbakanlık arşivi, Name-i hümâyûn defteri, C: 6, S. 162).

Petro'nun gayretleri

Onikinci Şarl'ın Lehistanda kaldığı altı yıl içinde Çar Petro, rus ordusunu yeni baştan tanzim ve tensik etmişti. Avrupa'dan getirttiği subaylar, adeta başka bir ordu yaratmışlardı. Narva yanında İsveçlilere yenilen ordu, artık tarihe karışmış, ortaya yepyeni bir kuvvet çıkmıştı.

Petro, İsveç kralının Lehistan'da meşgul bulunmasından istifade ederek pek de ciddî mukavemetle karşılaşmadan Fin körfezi istikametindeki fütuhat emellerini gerçekleştirmeğe muvaffak olmuştu. 1702-1703 yıllarında Ladoga gölünden Neva nehri mansabına kadar olan yerleri istilâ etti. Bu suretle Fin körfezine ayak basılmış oldu. Petro, burada Sen-Petersburg (Petrograd) adlı yeni bir şehir kurdu. Onu denizden gelecek hücumlardan muhafaza için de Kronştat kalesini yaptı. Rus ilerleyişleri Estonya ve Litvanya'ya doğru yayıldı. 1704 yılında Dorpat ve Narva kaleleri alındı. Onikinci Şarl, Saksonya'da bulunurken, Rus kuvvetleri Lehistan hudutlarını aşarak memleketin bir kısmını işgal ettiler. İsveç kralı buna hiç ehemmiyet vermiyor ve Rus ordusunu ne zaman olsa eskisi

Lehistan kralı Stanislav Leçinski

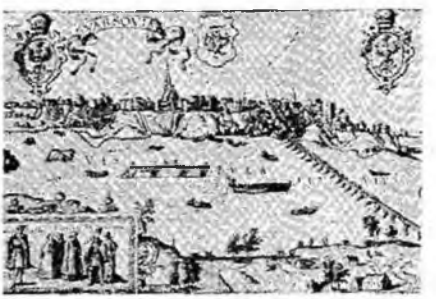

1704 de Varşova

gibi bir darbede perişan edeceğine inanıyordu.

Poltava savaşı

Onikinci Şarl, Saksonya'da kaldığı birbuçuk yıl boyunca ordusunu büsbütün geliştirerek 38 bin kişilik pek güzide bir kuvvet haline getirmişti. Nihayet, 11 ağustos tarihinde Saksonya'dan hareket etti. Bunu haber alan çar, çekilmeye başladı. İsveç kralı ise, rakibini bir meydan muharebesine zorlamak için şiddetli kışa rağmen, Varşova - Grodno - Minsk istikametinde süratle ilerledi. Rus ordusu, bir kuşatma hareketinden güç hal ile kurtuldu. 1708 yılında Ruslar, Lehistan topraklarını tamamen boşaltmış bulunuyorlardı. Çar, Dinyeper (Özi) nehrini tutmaya çalışırken, İsveç kralı doğru Moskova üzerine yürümeye başladı. Çar, 60 bin kişilik iyi yetiştirilmiş ordusuyle mütemadiyen çekiliyor, lâkin geçtiği yerleri tamamen tahrib ederek İsveç ordusunu aç bırakmaya çalışıyordu. İlk ciddî çarpışma, Berezin suyunu Borisov güneyinden aştıktan sonra, Holovçin (Holowczyn) civarında geçti. Onikinci Şarl, iki misli düşman kuvvetini yendikten sonra ilerlemeye devam etti. Lâkin, bilinmeyen bir sebepten dolayı Mohilev'de bir ay kadar durakladı. Bu da Rus ordusuna yeniden toparlanmak fırsatını verdi. Çar aynı zamanda cephe boyunu tamamen tahrip edip barınılamıyacak hale koydu. İsveç kralı bunun üzerine planını değiştirip yiyeceği bol olan Ukrayna'ya yürüyerek burasını yeni harekât için dayanak noktası yapmaya karar verdi. 1709 baharında Ukrayna'daki Poltava kalesi kuşatıldı. Lâkin, Ukrayna Hatmanı Mazepa da İsveçlilerle birleştiği halde muhasara uzadı. Çar, burasını kurtarmak için ilerleyerek Vorska nehrini aşıp İsveç ordusunun bulunduğu tarafta yer aldı. Onikinci Şarl bu sırada ayağından bir kurşun yarası almıştı. Buna rağmen meydan savaşına karar verdi.

Petrograd karşısında Kronştad adası

Petrograd ilk kurulduğu zaman

Petro zamanında Moskova'da Kremlin sarayı

Bu savaş, 8 temmuz 1709 günü Poltava civarında cereyan etmiştir. Rus ordusu 50 bin, İsveç ordusu 17 bin kişiydi. İsveç hücumu durduruldu. Karşı hücuma geçen Ruslar, İsveçlileri ağır bir mağlûbiyete uğrattılar. Savaşı bir sedye içinde idare eden Onikinci Şarl, güç hal ile kaçırıldı. Yanında kalan kuvvetlerle beş gün beş gece süren meşakkatli bir yolculuktan sonra, Aksu üzerindeki Özi kalesinin karşısına vardılar. Kale kumandanı Abdurrahman Paşa, bir gece beklettikten sonra, mağlûp ve yaralı kralı mülteci olarak kabul etti (18 temmuz 1709). Ukrayna Hatmanı Mazepa da beraberindeydi.

Osmanlı-İsveç münasebetleri

Onikinci Şarl, Poltava savaşından evvel Kırım hanı Devlet Giray'a haber göndererek

kendisinden yardım istemişti. Lâkin İstanbul'dan, Kırım hanına, Rusya ile yapılan barışa aykırı hareketlere kalkışmaması hakkında kat'î emirler geldi. Osmanlı devleti, her şerefli devlet gibi, aradaki muahedeye riayet etmek arzusu ve kararında idi. Lâkin Çar Petro, aynı şekilde hareket etmemiş ve Poltava savaşını müteakip zaferi parlak bir ziyafetle tesit ettikten sonra rakibini takibe başlamış ve Rus kuvvetleri Osmanlı devleti hududunu aşıp kırksekiz saat ilerleyerek Aksu kenarında Osmanlılara iltica etmiş halde bulunan üçyüzden fazla İsveç askerini esir etmişti. Gerek bu hâdise ve gerekse bundan sonraki vak'alar Poltava savaşı sırasında Kırım kuvvetleri vasıtasiyle İsveç kralına yardım edilmemesinin pek hatalı olduğunu ortaya koymuştur. Halbuki, Onikinci Şarl, Osmanlı devletiyle müşterek bir düşmana karşı birlikte hareket etmeği çok evvel düşünmüş ve bunun çarelerini aramıştı. Onun Ruslara karşı giriştiği harekât ve kazandığı muvaffakiyetler, esasen Osmanlı devletinin de dikkatini çektiğinden arada bir dostluk ve iş birliği zemini aranması için temas düşünülmüş, lâkin Karlofça sulhuna tamamen sadık kalma prensibi güdüldüğünden merkezden bir memur gönderilmesi mahzurlu görülmüş, bunun üzerine Özi valisi ve Bender muhafızı Yusuf Paşa'ya, İsveç kraliyle hususi şekilde temas etmesi bildirilmişti. Yusuf Paşa bu emre uyarak güvendiği adamlarından Yergöğü'lü Mehmed Efendiyi yola çıkarmış, ancak İsveç kralı da Saksonya'dan hareket etmiş bulunduğundan görüşme Torn şehrinde olabilmişti (1707). Mehmed Efendi, Yusuf Paşa'nın mektuplarını Onikinci Şarl'a vermiş. İsveç kralı da Rusya'ya karşı kendisine fiilen yardım edilip edilemiyeceğini sormuştu. Mehmed Efendi, böyle bir mükâlemeyi neticeye bağlamak yetkisinde olmadığından mesafenin çok uzak olduğunu ileri sürüp bu işi böyle geçiştirmek istemişse de, kralın Kaniçe'ye kadar inmesi halinde — tamamen kendi hesabına olarak — yardım va'dinde bulunmuştu.

İsveç kralı Onikinci Şarl (*Demirbaş*)

Onikinci Şarl ile, Lehistan kralı Leçinski, Yusuf Paşa'ya Mehmed Efendi vasıtasiyle gönderdikleri mektuplarda ruslara ve İkinci Ogüst'e taraftar olanların Lehistan'dan çıkarılması için girişilecek harekâtta Osmanlı devletinden yardım ricasında bulunmuşlardı. İsveç kralı, Türklere beş maddelik bir an-

Demirbaş yaralı olarak Poltava savaşını idare ediyor

Kazak hatmanı Mazepa

laşma teklifinde bulunuyordu. Buna göre kendisi Osmanlı devletinin dostuna dost, düşmanına düşman olacak. İstanbul'da bir İsveç elçisi bulundurulacak, iki taraflı ticaret sağlanacak. İsveçlilerin daha evvel Cezayirlilere esir düşen kalyonları kurtarılacak, Lehistan'daki Rus taraftarlarıyle mücadelede Osmanlı devleti Leçinskiy'e yardım edecekti.

Yusuf Paşa, bu mektupları derhal İstanbul'a gönderdi. Merkezden Yusuf Paşa'ya verilen cevabda Cezayirlilerin, İsveç kalyonunu, iki devlet arasında yapılan bu temaslardan ve kurulmaya başlayan dostluktan evvel esir ettikleri için bu konuda bir şey yapılamıyacağı, ruslara karşı fiilî yardım için evvelâ Osmanlı devletiyle İsveç krallığı arasında tam bir anlaşma ve dostluk kurulması ve İsveç'in de Ruslarla Osmanlı devletinin muvafakatını almadan sulh yapmamayı kabul etmesi icabedeceğini, çünkü böyle bir yardımın Rusya ile aradaki sulhu bozacağı, öbür maddelerin kabul edileceği, İsveç'le dostça münasebetler kurmaya çalışması bildiriliyordu. (Tarih-i Raşid, C: 3, S: 294-95).

Sadrıâzamın İsveçe yardım vâ'd etmesi

O sırada sadrıâzam bulunan Çorlu'lu Ali Paşa, Üçüncü Ahmed'in tamamen aksini iltizam etmesine rağmen, İsveç'le müşterek olarak ruslarla harbedilmesine ve Osmanlı devleti sınırlarında beliren bu yeni tehlikenin daha başlangıçta kesin şekilde ortadan kaldırılmasına taraftardı. Bu yüzden, hükümdardan habersiz olarak Yusuf Paşa'nın ağzından Onikinci Şarl'a gönderdiği bir mektupla kendisine icabında Kırım hanı vasıtasıyle yardım edileceğini bildirmişti.

İsveç kralı, Yusuf Paşa ile bir müddet mektuplaştıktan sonra, ruslarla tek başına başa çıkabileceğini kestirerek buna son vermişti. Lâkin, Ukrayna'ya indiği zaman İsveç'ten yeni yardım birlikleri getirtmesi ihtimali kalmayınca eski va'di hatırlatarak Kırım hanına baş vurmuş, fakat yukarıda söylediğimiz gibi, bu savaşa kat'iyen müdahalede bulunmaması merkezden Kırım hanına kesin şekilde bildirilmişti. Onikinci Şarl, bir taraftan da Yusuf Paşa'ya bir mektup göndermiş, o da Çorlu'lu Ali Paşa'dan evvelce aldığı talimata uyarak Kırım hanına İsveç kralına yardımda bulunmasını bildirmişti. Lâkin Han, merkezden aldığı kat'i emir üzerine harekete geçmemiş, diğer taraftan Yusuf Paşa'nın bu hareketini haber alan Üçüncü Ahmed, sadrıâzamı ıcra halde tekdir ederek Kırım hanına yeniden kat'i emirler göndermişti. Halbuki Onikinci Şarl, evvelce edilen va'de göre kendisine mutlaka yardım edileceğini sanıyordu (Tarih-i Raşid, C: 3, S. 295-96). Çar Petro ise, meydan savaşının Osmanlı devleti sınırlarına yakın bir yerde cereyan edeceğini görünce, Türklerin her hangi bir teşebbüse geçmelerinden korkarak elçisi Petro Anderyovic Tolstoy vasıtasıyle Osmanlı hükümdarına gönderdiği bir dostluk mektubu ile aradaki anlaşmayı nazikâne hatırlatmış ve kendisinin buna sadık kalacağını bildirmişti (Başbakanlık Arşivi, Name defteri, C: 6, S. 174).

1711 OSMANLI - RUS SAVAŞI

İsveç kralı Osmanlı devletine sığınmak üzere Özi kalesi önüne geldiği zaman, Özi (veya Özü) muhafızı Abdurrahman Paşa evvelâ tereddüt göstermiş, lâkin bu sırada Çar Petro'nun, Osmanlı sınırını aşmış olan kuvvetleri yetiştiğinden, üçyüz kadar İsveçli esir düşmüş, ayrıca Paşa ile maiyeti iltica hakkını tanıdıkları halde bir kısım İsveçlileri esir etmişlerdi. Bu vaziyet duyulunca Abdurrahman Paşa derhal azlolunarak Yusuf Paşa tarafından Bender'e celb ve hapsolunmuş ve Onikinci Şarl, Paşa'nın kendi hatırı için affını rica etmişti. Abdurrahman Paşa, bunun üzerine serbest bırakılmıştır (Tarih-i Raşid, C: 3, S: 301).

Poltava zaferini kazanan Çar'ın ise, Os-

manlı devletine karşı tavrı derhal değişti. İstanbul'a yeniden gönderdiği elçisi vasıtasıyle Üçüncü Ahmed'e takdim ettiği 10 (21) temmuz 1709 tarihli mektubunda Onikinci Şarl'ın kabul edilmemesini ve Osmanlı memleketinden geçirilmemesini, kendi teb'ası olup ihanet etmiş olan Ukrayna kazakları eski Hatmanı Mazepa'nın yakalanıp kendisine teslimini istedi (Başbakanlık Arşivi, Name defterleri. C: 6, S: 176). Bu teklifin kabul edilmeyişi üzerine 14 (25) temmuz tarihli bir mektup daha göndererek, İsveç kralının hiç olmazsa nezaret altına alınmasını ve Mazepa'nın hemen iadesini daha kat'i bir lisanla istedi (Başbakanlık Arşivi, Name defterleri C: 6, S: 177). Lâkin Osmanlı devleti, hıristiyan devletlerinden birisine baş vurmaktan ar ederek Devleti aliyenin şefkat ve himayesine sığınmış olan İsveç kralını korumaya karar vermişti. Kendisine üstelik günde 413.5 kuruş tutarında tayinat bağlandı (Tarih-i Raşid, C: 3, S: 299-300).

Rusların ikinci defa sınırı geçmesi

Üçüncü Ahmed, sulh taraftarı olmakla beraber, Osmanlı topraklarına iltica eden İsveç kralını düşmanı Rus çarına teslim etmesi bahis konusu olamazdı. Çünkü, buna — o zamanki milletler arası teamüle ve aradaki ahidlere göre — hiç bir mecburiyeti bulunmadığı gibi, böyle bir hareket devletin şan ve şerefine de uygun değildi. Üstelik Onikinci Şarl gibi, şöhreti bütün Avrupa'ya yayılmış bir hükümdarın kendisine sığınmış olması hükümdarın gururunu okşamıştı. Bütün bunlardan maada, İsveç kralının, Osmanlı ülkesinde kısa bir müddet kaldıktan sonra memleketine döneceği ve Çara karşı yeni bir sefer açacağı sanılıyordu. Bu sebepler yüzünden ve Rus kuvvetlerinin Türk sınırlarını ihlâl ederek 300 İsveçli'yi esir alması bahane edilerek Çarın, İsveç kralı ve Mazepa hakkındaki istekleri toptan reddedildi.

Onikinci Şarl bir müddet Bender'de oturdu. Ayağındaki yara iyileştikten sonra maiyeti halkı ile beraber gezintilere ve ava çıkmaya başladı. Bir ara, onbeş yirmi güne kadar memleketine döneceğini ileri sürerek yanında bulunan ikibin kadar İsveç askerinin bir kısmını öncü olmak ve o tarafın ahvalini anlayıp bir yol aramak için Boğdan'ın Piçova (Çernoviç) mevkiine göndermeye karar verdi. Yusuf Paşa her ne kadar bu yerin Rus sınırına pek yakın olduğunu, İsveç askeri çok başarı olduğundan dayanamayıb ruslarla bir hâdise çıkarmalarının mümkün bulunduğunu, halbuki Osmanlı devleti Çar ile sulh halinde olup bunun ihlâlinin arzu edilmediğini ileri sürdüyse de, Onikinci Şarl gereken teminatı verdikten sonra yediyüz askerini Piçova'ya gönderdi. Boğdan voyvodası Rakoviça, Çar Petro taraftarı olduğundan bunu hemen ve gizlice ruslara haber verdi. Onlar da bu fırsatı kaçırmıyarak altıbin kadar askerle hududu geçip, isveçlilere hücum ettiler. Yediyüz İsveç askerinin bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da esir edilip götürüldü (Eylûl 1709).

Sultan Üçüncü Ahmed
(Kapıdağlı serisinden)

Rusların bu hareketi, Osmanlı devletinin harb ilânına kâfi iken ve hatta barış taraftarı hükümdar bile nerede ise böyle bir karar vermek üzere bulunurken, İstanbul'daki Rus elçisi, büyük bir siyasî maharetle Bâb-ı âliyi yatıştırarak bundan vaz geçirmeye muvaffak oldu. Yalnız bu arada ruslara mütemayil bulunduğu meydana çıkan Boğdan voyvodası azil edildi (Tarih-i Raşid, C: 3, S: 303, 311-12, 314).

İsveç kralının istek ve teklifleri

Onikinci Şarl'ın hemen memleketine dönemeyip bir müddet daha Osmanlı topraklarında kalacağı anlaşılınca, kendisiyle daimî temasın temin edilmesi için hükûmet kralın İstanbul'a bir elçi göndermesini istedi. İsveç kralı, bu hareketten çok mütehassis oldu. Bulunduğu yerde sadece bir mülteci değil, tahtında bir hükümdar telâkki edildiğini anlatan bu teklifi:

«— *Dostluk için vaktiyle bir* elçi gönderecek iken Allahın takdiriyle kendiniz gelip Devleti âliye himayesine sığındınız» diyerek büyük memnuniyetle kabul etti ve Osmanlı

hükümdarına gönderdiği bir mektupla elçi olarak ve Osmanlı kaynaklarında Martinos Noçbaver veya Foçbaver diye geçen Noygebâver (Martin Neugebauer) adlı kâtibini tayin ettiğini ve daha mühim işler için general Ponyatovski'yi gayri resmi olarak gönderdiğini bildirdi (Başbakanlık Arşivi, Name defterleri C: 6, S: 181 ve Mühimme defterleri C: 116, S: 286, 328).

Elçi, kralın Lehistan'dan geçerek İsveç'e gitmek arzusunda bulunduğunu, bunun için de mayiyetine tatar askeri verilmesini rica ettiğini bildirmiş, bu istek Üçüncü Ahmed tarafından kabul edilmiş, sadrâzam Çorlu'lu Ali Paşa da krala bir donanmış atla bir murassa hançer göndermişti. General Ponyatovski ise kralı namına Osmanlı devletine, Çar'a karşı ittifak teklif ederek rusların Osmanlılar hakkında kötü niyetler ve Osmanlı ülkelerinde emeller beslediğini izah edip tehlike büyümeden bir harb açılması tavsiyesinde bulunmuştu.

Ruslarla yenilenen anlaşma ve İsveç kralı

Hakikaten de Rusların, Osmanlı memleketlerinde yaşayan Sırb, Karadağlı, Ulah, Boğdan'lı gibi, ortodoks teb'ayı devletleri aleyhine kışkırttıkları, bundan mada Poltava zaferinden sonra Azak, Taygan ve Dinyeper nehri üzerindeki Kamenka (Kamenniy zaton) kalelerini yeniden inşa ettikleri Bâb-ı âlînin gözünden kaçmayan olaylardı. Bunun üzerine, rusların hakiki maksadının anlaşılması için 14 temmuz 1700 tarihli İstanbul anlaşmasının bir daha gözden geçirilerek yenilenmesinin teklif edilmesine karar verildi. Esasen her Osmanlı padişahı değiştikçe devletlerle mevcut anlaşmaların da yenilenmesi âdet olduğu halde, Üçüncü Ahmed'in cülûsundan sonra bu anlaşma yenilenmemiş, Çar daha sonra bir mektup gönderip İsveç gailesi yüzünden bu işi yapmaya vakit bulamadığını bildirerek anlaşmanın yenilenmesini rica etmiş ve bu arada Onikinci Şarl ile Mazepa hakkındaki isteklerini tekrarlamıştı. Osmanlı hükümdarı, bu son iki isteği red ile anlaşmaya İsveç kralı hakkında bir madde konmasını ileriye sürdü. Buna göre İsveç kralı Osmanlı ve tatar askerinin refakatında Lehistan'dan geçerek memleketine gidebilecekti. Ruslar, Onikinci Şarl'ın memleketine dönmesine itiraz etmemekle beraber, Osmanlı ve tatar askerlerinin muhafazasında bulunmasını kabul etmediler. Rus elçisi Tolstoy, İsveç kralının, yanında beşyüz İsveçli muhafızla gidebileceğini, Osmanlı kuvvetleri kendisini Lehistan hududuna getirdikten sonra oradan Rus kuvvetlerinin nezaretinde İsveç'e geçebileceğini, bundan maksat kendisinin Lehistan kralı Leçinski ile temas edememesi olduğunu söyledi ve Lehistan'dan geçtiği sırada kendisine karşı Çar tarafından hiç bir harekette bulunulmayacağı hakkında gerekli teminatı verdiği gibi, bu teminat, İstanbul'daki İngiltere, Felemenk ve Avusturya elçilikleri tarafından da garanti edildi (Ocak 1710).

İsveç kralının teessürü, sadrâzamın azli

Anlaşmanın bu şekilde akdi, Onikinci Şarl'ı büyük hayal kırıklığına uğrattı. Rusların kabul ettirdiği şekli, kendisini onların pençesine düşürmek için kurulmuş bir tuzak telâkki ediyordu. Rus elçisi Tolstoy, bu maddeyi kabul ettirmek için Sadrâzam Çorlu'lu Ali Paşa'ya büyük bir rüşvet vermişti. Çorlu'lu Ali Paşa anlaşmadan sonra İsveç kralına teselli edici bir mektupla birlikte devlet tarafından yol masrafı için onbin altın, bir donanmış at ve yirmibeş eğersiz at ve kendi tarafından da bir donanmış ve müteaddit eğersiz at göndermişti (Şubat 1710). Aynı zamanda, Kırım hanına anlaşma yenilendiğinden sulha aykırı hareketlerden kaçınması bildirildi. Onikinci Şarl, padişahın hediyelerini kabul etti ise de, veziriâzamın gönderdiklerini reddetmekle beraber, Çorlu'lu Ali Paşa'yı azil ettirmek için çalışması, Osmanlı-İsveç ittifakını temin etmesi ve İkinci Ogüst'ün Lehistan kralı olarak tanınmasına ve İstanbul'a gönderdiği elçisinin hükümetle temasına mani olunması hakkında Ponyatovskiy'e talimat verdi.

Veziriâzamı, hediyelerinin reddolunmasına fena halde içerliyerek bunu Bender muhafızı Yusuf Paşa'nın telkinlerine hamletti. Esasen onun şöhretini de çekemediğinden ve kendisine rakip gördüğünden Yusuf Paşa'yı hükümdara şikâyet edib azlini ve kralın derhal yurduna gönderilmesini istedi ise de, Üçüncü Ahmed bu teklifleri reddetti. Bu sırada Ponyatovski, Çorlulu Ali Paşa'nın, Rus elçisi Tolstoy'dan büyük bir rüşvet alarak anlaşmanın kendi kralı hakkındaki maddesinin hükümdarca kararlaştırılan ilk şeklini değiştirdiğini ve Rusların ancak buna karşılık anlaşmayı yenilemeye razı oldukları gibi bir hava yaratarak herkesi kandırdığını, halbuki Onikinci Şarl'ın Osmanlı ülkesinde bulunmasının tam tersine ruslara karşı kuvvetli bir koz olarak kullanılabileceğini ve Osmanlı devleti lehine bazı sonuçlar elde edilmesine yarayacak iken bundan istifade edilmemiş olduğunu Fransa elçiliği tercümanı vasıtasıyle hükümdara duyurdu. Esasen Fransa elçisi Ferriol, bu konuda tamamen İsveç kralını tutuyor, ona kendi efendisi imiş gibi hizmet ediyor, hükümdarla çarın arasını açmak için büyük faaliyet gösteriyordu.

Üçüncü Ahmed, Çorlulu Ali Paşa'dan bir

müddetten beri şüphelenmekteydi. Bu ihbar şüphesini teyit ettiğinden, bu hal de, birikmiş başka sebeblere katılınca, Çorlulu Ali Paşa'yı vezîriâzamlıktan azledercek yerine Köprülüzâde Numan Paşa'yı tayin etti (16 haziran 1710 - 18 rebiülahir 1122).

Çar Petro'nun Sırbistan, Eflak ve Boğdan'daki tahrikleri

Rus Çarı Petro, Türklerle bir savaşın ergeç kaçınılmaz bulunduğuna inandığı için Balkanlardaki ortodoks teb'ayı durmadan el altından kışkırtıyordu. Amsterdam'da hakkettirip bastırmış olduğu resminin altına (Rusların ve Yunanlıların imparatoru Birinci Petro) cümlesini yazdırmıştı. Bu resim, gizli ajanlar vasıtasıyle Balkanlardaki hıristiyan teb'aya dağıtılıyordu. Bu ajanlar halkı her yerde tahrik ederek Çar Petro'nun Sırpça, Rumca ve Ulahça'ya çevrilmiş beyannamesini yaymaktaydılar. Petro bu beyannamede kendisini hıristiyanlığın koruyucusu ilân ediyor, (Hıristiyan koyun sürüsünün Osmanlı kurdu elinden) çektiği uydurma zulümleri sayıp dökülyordu. Tabii bu menfi propagandaların tesiri görülmekteydi. Poltava savaşından sonra Papoviç adlı bir sırp Moskova'da zuhur edip ondokuzbin silâhlı sırpların Çarın emrini beklediğini ilân etmiş. Eflâk voyvodası Brankovan, parasını yabancı bankalara yatırarak icabında Rus askerlerini beslemek ve otuzbin kişi ile yardımda bulunmak, Sırpları ve Bulgarları uyaklandırmak ve Osmanlı devleti umulan ağır mağlûbiyete uğradıktan sonra Rus çarının himayesinde Ulahyanın istiklâlini temin etmek üzere çarla gizli bir muahede imzalamıştı. Ruslarla birlik olduğu için azledilip Yedikule'de hapsolunan Boğdan voyvodası Rakoviça'nın yerine devlete sadık olan Divan-ı hümâyûn tercümanı Nikola Mavrokordato getirilmişse de daha sonra Kırım hanı Devlet Giray'ın tesiriyle azledilip yerine küçük Kantemir-oğlu Demetriyos getirilmişti. Demetriyos maruf bir Türk düşmanıydı. O da çar'la hemen el altından anlaştı. Buna göre Boğdan'ın hududu Besarabya ve Bucak da dahil olmak üzere Turla (Dinyester) nehrine kadar genişleyecek, Rusyanın yüksek hâkimiyeti tanınacak fakat vergi verilmeyecek, savaştan sonra rus askeri çekilecek, Boğdan prensliği Kantemir sülâlesine mahsus olacak, Ortodoks mezhebini terk veya ihanet etmedikçe Boğdan beyleri azil olunmayacak, ruslar muvaffak olamadıkları takdirde Demetriyos'a Rusyada arazi ve Moskova'da iki konak verilecekti. Çar, hâlâ Lehistan kralı tanıdığı İkinci Ogüst ile de anlaşarak savaştan sonra Lehistan krallığının yine kendisine verilmesi karşılığında askeri yardım va'di aldı.

Çorlulu Ali Paşa (Ferriol'dan)

Padişah ve devlet erkânının barışa devam arzusu

Osmanlı Devleti, bütün bu tahrik ve faaliyetlerden haberdardı. Lâkin, Üçüncü Ahmed savaş istemiyordu. Yalnız, hıristiyan teb'a arasındaki bu menfi faaliyetlere karşı uyanık bulunmaları, tüccar adı altında Balkanlara dağılan rus ajanlarının faaliyetine karşı gereken tedbirleri almaları bakkında Rumelideki idarî âmirlere ve Eflak, Boğdan voyvodalarına emirler gönderilmekle iktifa olundu (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 115, S: 508, 518, 535, 543, 551).

Diğer taraftan, Karadağ vladikası bulunan Danilo Petroviç, çar'ın tahriklerinden cesaret alarak müslüman teb'aya tecavüzlerde bulunub kendilerini zorla hıristiyanlaştırmağa kalkıştığı gibi, Bosna-Hersek taraflarına da hücum etmişti. Buna karşılık ancak mahallî ve ehemmiyetsiz bazı tedbirler alınmış, vladika bu yüzden büsbütün şımarmıştı.

Bütün bu hâdiseler karşısında gerekli sert tedbirlerin alınmamasına sebeb, Üçüncü Ahmed'in gevşekliği ve sadaret mevkiinde de dirayet ve cesaret sahibi bir zatın bulunmamasıydı. Çorlulu Ali Paşa, ilk zamanlarda celâdet göstermişse de, sonradan Tolstoy'un tesiriyle ruslarla anlaşmaya meyletmişti. Öyle ki, ruslar mütemadiyen sulha aykırı davranışlarda bulunduğu halde o, İstanbul anlaşmasının yenilenmesi hakkındaki müzakereleri bile kesmiyor, Onikinci Şarl'ın rusların istediği şekilde Osmanlı ülkesinden çıkarılmalarını kabul ediyor, Kudüs'de Kamame

kilisesinde, Ortodoks rahiplerine yeni imtiyazlar tanımağa bile yanaşıyordu.

Üçüncü Ahmed'in savaştan kaçınmasına sebeb, şahsî rahatına düşkünlüğü ile beraber, geçen savaşlarda uğranılan felâketleri unutmaması, bu harplerin açtığı yaraları bile kapanmadan devleti bir maceraya sürüklemek istememesi idi. Çünkü devlette yeni bir *mağlûbiyete dayanacak güç kalmamıştı.* Üstelik hazine, yeni bir seferin masraflarını karşılayacak halde değildi. Bu yüzden her şeyden evvel yeni masraflara girişmek değil, para biriktirmek arzusunda idi.

Çorlulu Ali Paşa ise, sulh devam ettiği müddetçe memleketi istediği gibi idare edebilecekti. Lâkin, savaş çıkarsa vaziyet değişirdi. Kendisi harp sanatının tamamen cahili bulunduğundan, ordunun başına getirmeğe mecbur kalacağı kimseler sivrilip kedisine rakip olabileceği gibi, bir mağlûbiyet vukûunda mesuliyeti onların değil, sadrıâzam sıfatı ile kendisinin yüklenmesi mukadderdi. O sırada Fransa'nın İstanbul'daki elçisi olan Ferriol, Çorlulu Ali Paşa'nın kendi rahat ve ikbalini devletin menfaatına her zaman değişmeğe hazır bulunduğunu yazmıştır.

Bunlardan ma'da, Poltava savaşından sonra Rus ordusunun kuvveti hakkında çok mübalâğalı kanaatler hâsıl olmuştu. Muhtemel bir savaşın neticesinden büyük ümitler beklenmiyordu. Bu yüzden, ruslara karşı şiddetli tedbirler almadan evvel çok düşünmek icabedeceği fikri devlet ricaline hâkim olmuştu. Halbuki, Karadenizin kuzeyinden gelen bu yeni tehlike imparatorluk için çok mühimdi. Onu başlangıçta bertaraf etmek, Osmanlı devletinin kat'i ve değişmez siyaseti olmalıydı.

Üçüncü Ahmed'in cülûsunun ilk yıllarında âsî veya şüpheli görülen pek çok kişinin azli, nef'i ve idamı, ordu ile sivil idarenin bir çok değerli şeflerden mahrum kalması sonucunu doğurmuştu. Ordu disiplinden oldukça mahrumdu. Boğdan sınırında düşmanı durduracak müstahkem yerler mevcut değildi. İşte bütün bunlar, Üçüncü Ahmed'i sulhü yenilemeğe sevk etmişti. Lâkin, Çorlulu Ali Paşa'nın bir çok hakikatları kendinden gizlediğini, ruslara kuvvetlenmek imkânı verdiğini, Çarın Osmanlı devleti hudutları boyunca bir çok hazırlıklarda bulunduğunu, vaktiyle Lehistan'a ait bulunan Özi nehri sağ sahilini rusların tamamen işgal ettiklerini, Ponyatovski vasıtası ile haber alınca vezirîâzamı azletmekte de tereddüt etmemişti.

Çorlulu Ali Paşa'nın azlinden sonra sadaret makamına getirilmesi en uygun kimse, muhakkak ki Babadağ'ı muhafızlığı ile Bender'de bulunan Yusuf Paşa idi. Lâkin, böyle olmadı, sadaret yukarıda söylediğimiz gibi Köprülü-zâde Numan Paşa'ya verildi.

Numan Paşanın sadâreti

Köprülülerin hâlâ unutulamıyan şöhreti ve paşanın fazilet ve istikameti tesiri ile, işlerin fena gittiği anlarda halk:

«— Numan Paşa bir kere vezir olsa din ve devlet işlerine nizam gelirdi» deyip durmakta idi. Sadareti hakikat olunca adil ve *namuslu bir vezir sayesinde çiğnenmiş* haklarını elde etmek ümidi ile bütün Anadolu halkı yirmişer, otuzar yıllık davâlarının halli için İstanbul'a hücum etti. Divân günleri saraya girilemiyecek kadar bir kalabalık hâsıl oluyordu. Adeta devlet işlerine bakılamıyacak bir durum meydana gelmişti.

Numan Paşa'nın, dışişlerinde büyük vukuf ve tecrübesi yoktu. Yalnız, ruslara düşmandı. İlk iş olarak İsveç kralının 40 bin kişilik bir Osmanlı kuvvetinin himayesinde olmak üzere Lehistan'dan geçirilmesi işini ele aldı. Bu suretle padişahın krala verdiği sözün yerine getirileceğini ileri sürüyordu. Lâkin, İngiltere ve Hollanda elçileri hemen harekete geçerek, Çar'ın, İsveç kralına verdiği söze uyup ona ilişmeyeceği hakkında garantilerini tekrarladılar ve Osmanlıların bu iş için bir ordu vermelerinin lüzumsuz bulunduğunu Bâb-ı âliye bildirdiler. Üstelik, Osmanlı kuvvetlerinin Lehistan'a girmesinin savaş demek *olacağını da ileri sürdüler.*

Diğer taraftan hükümdarla veziri arasında da ihtilâflar baş gösterdi. Üçüncü Ahmed, memleketin hakiki durumundan oldukça habersizdi ve rahatını bozmamak için de habersiz kalmağı tercih ediyordu. Şimdiye kadar gelip geçen altı sadrıâzam, kendisini bu cins düşüncelerin dışında bırakmışlar, hiç bir hususta üzülmemesini temin etmeğe uğraşmışlardı. Numan Paşa ise, onu memleketin bitip tükenmez dertleriyle yüzyüze getirmek istedi. İstanbul'a dolan taşra kalabalığı ayrıca hükümdarı ürkütüyor, bunların bir fitne yaratarak kendisini pek sevdiği taç ve tahtından uzaklaştırmalarından endişe ediyordu. Bu kalabalığa sebeb ise, yine Numan Paşa idi.

Numan Paşa'nın azli ve Baltacı Mehmed Paşa'nın ikinci sadâreti

Çorlulu Ali Paşa azil edildiği zaman Kapıkulu ocaklarının verilmiyen bir hayli birikmiş ulûfesi vardı. Yeni veziriâzam, ne yapıp edip bunların ödenmesine taraftardı. Halbuki, dış hazinede para yoktu. Numan Paşa bu parayı ödünç olarak iç hazineden almak istedi. İşte bu, bardağı taşıran damla oldu ve Numan Paşa 18 ağustos 1710 günü azledilerek, Abaza Süleyman Paşa sadaret kaymakamlığına getirildi. Sadaretin ise, ikinci defa olarak o sırada Haleb beylerbeyi bulunan Baltacı Mehmed Paşa'ya verilmesi kararlaştırıldı. Bu tâyinde paşanın kethüda-

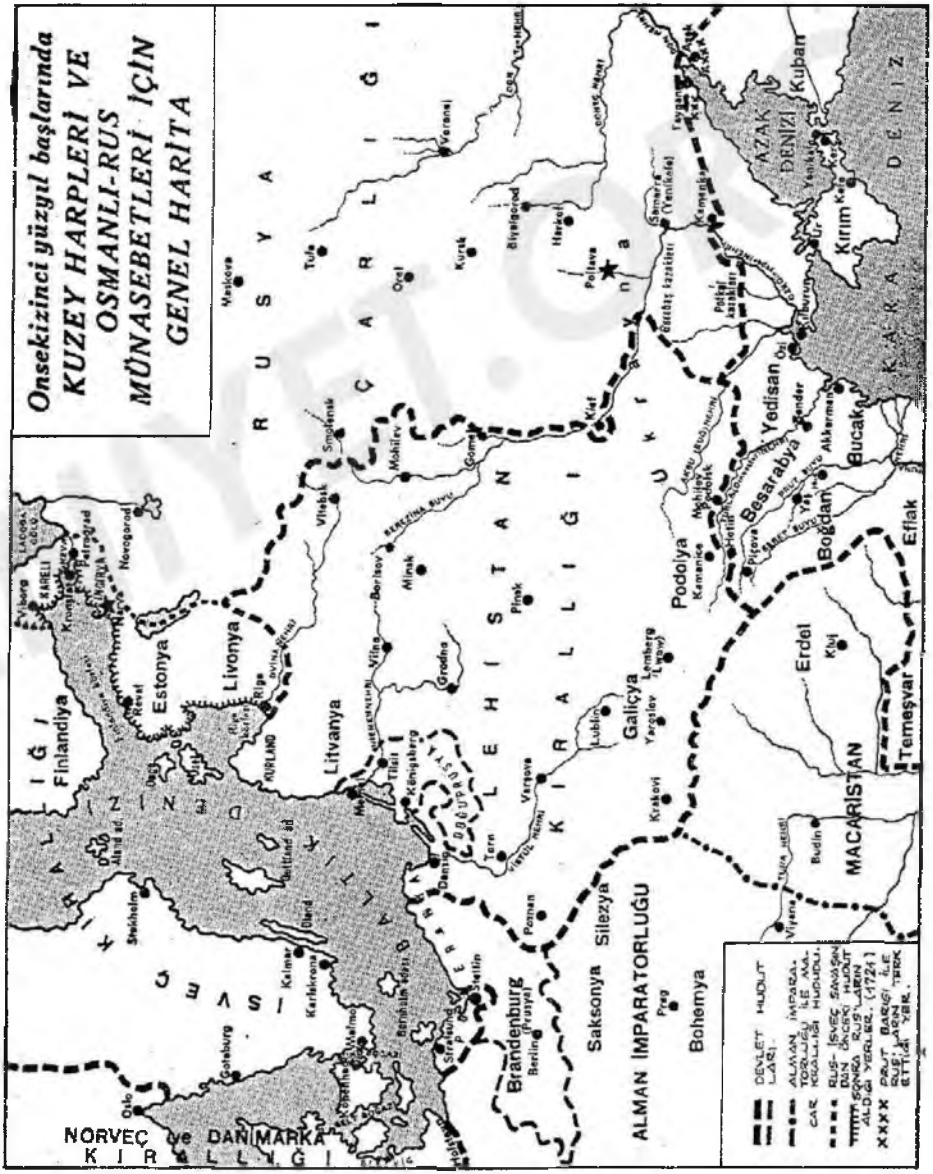

sı olup hâdise esnasında Gümrük emini bulunan Osman Ağa'nın roiü olmuştu (Tarih-i Raşid, C: 3, S: 332). Bu zat, o sırada sarayda büyük nüfuz sahibi olan Damad (Silâhdar) Ali Paşa ile Kızlar ağası Süleyman Ağa'nın yakın dostu idi. Onların vasıtasıyle padişaha telkinlerde bulunarak bir yabancıyı getirip işleri karmakarışık ederek hükümdarı yeni üzüntülere sevk etmektense baştan beri kendi yanında yetişmiş «Çırağ-ı mahsus» olan Baltacı Mehmed Paşa'yı sadarete getirmenin en uygun olacağına kendi-

sini ikna etmişlerdi. Ancak, bu karar gizli tutuldu. Çünkü Numan Paşa gibi iyi şöhret sahibi bir vezirden sonra kabiliyetsizliği daha evvel herkes tarafından anlaşılmış birisinin sadarete getirilmesinin halk arasında iyi bir tesir bırakmıyacağından korkuluyordu. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa «Nusretnâme» sinde «sadaretin kime verildiği o kadar gizlendi ki, Mehmed Paşa'nın memuriyeti ilân olununcaya kadar kimse bilemedi» demektedir. Silâhdar Gürcü Kadid Yusuf Ağa'nın, Anadoluya gönderilmesi bazı tahminlerin yürütülmesine sebeb olduysa da, şahsen namzedin kim olduğunu, saraydaki birkaç kişi hariç, kimse bilmiyordu.

Baltacı Mehmed Paşa, nihayet 26 eylül 1710 tarihinde İstanbul'a gelerek fiilen vazifeye başladı (Tarih-i Raşid. C: 3. S: 335).

Rusyaya sefer açılması kararı

Baltacı Mehmed Paşa böylece ikinci defa sadaret makamında işe başladığı zaman, Rus çarı Petro, Osmanlı devleti aleyhine aldığı tertibatı kısmen tamamlamış bulunuyordu. Çorlulu Ali Paşa'nın sadareti, ona büyük fırsatlar temin etmişti. Osmanlı devleti ricali ise, tehlikenin derecesini hâlâ tam manâsı ile anlamak istemiyorlardı. Ne Rusyanın Osmanlı devleti ile savaşa kalkışabileceğine, ne de Rus ordularının savaş gücüne inanıyorlardı. İsveç kralı ile birlikte Fransa elçisi Ferriol'un bu hususdaki bütün ikazları boşa gitmiş gibiydi. Çar Petro'yu en ziyade rahatsız eden mesele, Onikinci Şarl'ın hâlâ Osmanlı topraklarında bulunuşu idi. Yenilenen anlaşmaya rağmen, İsveç kralının memleketine bir türlü gönderilmeyişi karşısında, kesin olarak harekete geçmeğe karar verdi. Bunu büyük bir blöfü göze alarak, anlaşmanın Onikinci Şarl ile ilgili fıkrası hemen tatbik edilmediği takdirde, müttefiki Lehistan kralı İkinci Ogüst ile beraber Osmanlı Devletine harp ilân edeceğini Bâb-ı âliye bildirdi.

Onun bu hareketi, padişahta ve ricalinde önce büyük bir şaşkınlık yarattı ise de, nihayet gözlerinin açılmasına ve daldıkları gaflet uykusundan uyanmalarına da sebep oldu. Üçüncü Ahmed, esasen Çorlulu Ali Paşa zamanında Onikinci Şarl hakkında yapılmış olan anlaşmadan memnun değildi. Rus ültimatomu alınınca, hemen harp hazırlıklarına başlandı. Esasen, Bender'den gelen haberler de rusların kötü niyetlerini belirtiyordu. Hükümdar, son olarak o tarafların ahvaline herkesden fazla vâkıf olması gereken Kırım hanı ile görüşmek istiyerek kendisini İstanbul'a davet etti. Devlet Giray Han, sarayda Sofa köşkünde huzura kabul olundu. Rusya meselesi bahis konusu olunca da düşüncesini şu şekilde söyledi:

«— Ruslar, gayet hiylekârdır. Ahidlerine ve sulhlarına itimad edilerek nasıl bir tehlike teşkil ettiklerine dair verilen haberlere inanılmazsa ve bunlar dikkate alınmazsa sonunda iş güç olur. Kırım'ın ve hatta Rumeli'nin kayıb edilmesine sebebiyet verilir. Rusların maksadı İstanbul olub bütün hıristiyan teb'a ile birlik olduğu meydana çıkmıştır».

Onun bu sözleri, hükümdarı çok düşündürdü. Nihayet 20 aralık 1710 tarihinde Kırım Hanının da katıldığı bir meclis toplandı (Meşveret kebir). Bütün vezirler, ulema, devlet erkânı ve ocak ağaları hazır bulundular. Burada rusların Karlofça sulhundan itibaren barış anlaşmasına aykırı davranışları gözden geçirildi. Bu arada bütün Ukrayna'yı işgal edip Kalmuk'larla birlikte zaman zaman Kırım hududuna tecavüz ederek yağmalarda bulundukları, yine hududa tecavüz ederek mülteci İsveç askerlerini esir ettikleri, anlaşmaya rağmen Kırım hududundaki Ur kalesi yakınında, Kalmenke ve Samaracık suyunun Özi'ye karıştığı yerde, Samera palankalarını yaptıkları, Azak denizinde donanma inşa ettikleri birer birer sayılıp döküldü. Bütün bu müzakereler sonunda nihayet Üçüncü Ahmed'i savaşa ikna etmek mümkün oldu. Şeyhülislâmın verdiği fetva üzerine Rusya'ya harp ilânına karar verildi (20 kasım 1710 - 28 ramazan 1122).

Ayni zamanda harp ilânı dolayısı ile Rusya'da bulunan tüccar ve sair neviden Osmanlı teb'asının yurda salimen dönmelerini garantilemek için Rus elçisi Tolstoy ve maiyeti tevkif olunup Yedikule'ye hapsedildiler (28 kasım 1710).

Sefer, ilkbaharda olacaktı. Hemen hazırlıklara başlanarak eyâlet valiliklerine ve diğer ilgililere fermanlar gönderilib bütün kuvvetlerin Edirne'de toplanacağı bildirildi.

Sefer kararı ve Avusturya

Osmanlı devletinin savaş hazırlığı bir taraftan da Avusturyalıları kuşkulandırmıştı. Zira Fransa'nın Osmanlı devleti ile Avusturya imparatorluğu arasında bir savaş çıkarmak için gayretler harcadığı biliniyordu. Halbuki, Bâb-ı âlinin böyle bir niyeti yoktu. Diğer taraftan tekrar Lehistan kralı olan İkinci Ogüst'ün ayni zamanda Saksonya Elektörü sıfatı ile Avusturya imparatoruna karşı belli bağları olduğundan Viyana onun Lehistan kralı olarak kalmasını —çarın bu ülkede pek fazla nüfuz tesis etmemesi şartı ile— kendi menfaatına uygun görüyordu. Bunun gibi, Osmanlı devletinin de Lehistan'da fazla nüfuz sahibi olması arzu edilmemekte idi. İstanbul'daki Avusturya elçisi Talman bu yüzden Bâb-ı âlinin Lehistan hakkındaki kararını pek merak ediyor, zaferden sonra krallığın Leçinski'ye iadesini temin ve bu memleketi böylece nüfuz sahası içine almak gayesi ile Rusya ile birlikte Lehistan'a da

harp ilân edilip edilemiyeceğini öğrenmek istiyordu. Bu yüzden Baltacı Mehmed Paşa'yı (22 aralık 1710 ve ocak 1711) tarihlerinde ziyaretle Bâb-ı âlinin Avusturya devleti ile dostluğu devam ettirmek hususundaki teminatına göre, imparatorun dostu olan İkinci Ogüst'e savaş açılmaması icab edeceğini anlatmıştı (22 aralık 1710 ve ocak 1711). Baltacı Mehmed Paşa verdiği cevapta, Viyana'nın arzusu dikkat nazarına alınarak Lehistan'la harp edilmeyeceğini, esasen Osmanlı devletinin lehlileri dost tanıdığını temin etti. Devletin bu işe karışmasına pek lüzum da yoktu. Rusya yenildikten sonra bu ülkede çarın nüfuzu kendiliğinden kalkacaktı. Bâb-ı âlinin de esasen istediği bu idi. Yoksa, Lehistan'ı İkinci Ogüst'ün veya Leçinski'nin idare etmesi o kadar mühim görülmüyordu. Üstelik İkinci Ogüst'ün, İstanbul'a gönderdiği elçisi de çarın pek lehinde konuşmamış ve nüfuzuna çaresiz baş eğildiğini. Rusya yenildikten sonra İkinci Ogüst'ün tarafsız ve Osmanlılara karşı dostane bir politika takip edeceğini ifaba çalışmıştı.

Bu arada Veziriâzam Baltacı Mehmed Paşa, Avusturya başvekili Prens Öjen dö Savua'ya Seyfullah Ağa ile 15 ocak 1711 tarihinde bir mektup gönderip İspanya veraseti savaşlarında Avusturya'nın bazı sınırlarında kazanılan bazı muvaffakıyetleri tebrik ettikten sonra Karlofça sulhundan beri rusların barış anlaşmasına aykırı olan bütün davranışları tafsilâtiyle anlattı. Bilhassa Lehistan'ı işgal etmek suretiyle hem Osmanlı ve hem de Avusturya devletleri için tehlikeli bir durum yarattıkları, bu seferden maksadın memleket fethedip toprak kazanmak olmayıp Osmanlı memleketlerine birden bire hücum etmeye hazırlanan Çar'a karşı mukabil bir tedbirden ibaret olduğunu yazdı (Başbakanlık Arşivi, Name defterleri, C: 6, S: 206).

Avusturya başvekili bu mektubu kısa zamanda cevaplandırdı. Bunda, imparatorun iki memleket arasında vaki olacak bu savaştan dolayı üzüldüğünü, bununla beraber anlaşmazlığın giderilmesinin kabil bulunduğunu, hatta çarın imparatora baş vurup arabuluculuğunu rica ettiğini, Osmanlı devleti ile İsveç kralı da razı olurlarsa imparatorun bunu kabul edeceğini, bu savaşın Osmanlı devleti tarafından yeni yerler fethetmek gayesiyle açılmamasının barışı kolaylaştıracağını ve hatta İngiltere ve Felemenk hükûmetlerinin de arabuluculuğa hazır olduklarını bildirdi (Ayni defter, S: 228).

Bu sırada Ukrayna'daki Zaporog kazakları, vefat eden eski Hatman Mazepa'nın kâtibi olup Osmanlı devleti tarafından Kazak Hatmanı ilân edilen, Orlik'in kışkırtması ile faaliyete geçmiş bulunuyorlardı.

Kırım Hanı'nın Yusuf Paşa'yı kıskanması

Kırım hanı Devlet Giray, o sırada Babadağı muhafızı olarak Bender'de bulunan ve serhad işlerinde büyük vukuf sahibi olub Rus tehlikesinden devleti ilk önce haberdar eden Yusuf Paşa'nın azlini istedi. Buna sebep ise, böyle namlı bir veziri çekemeyişi idi. Onun bu arzusunu, Baltacı Mehmed Paşa da destekliyordu. Üçüncü Ahmed, bu talebi birdenbire kabul etmek istemedi. Çünkü Yusuf Paşa'nın eskiden namuslu ve dirayetli bir devlet adamı olduğunu biliyordu. Lâkin, sonunda Kırım hanını gücendirmek ve bu seferde kendisinden beklenen hizmetleri ifa etmemesine sebeb olmaktan çekindiği için çaresiz böyle mühim bir zamanda Yusuf Paşa gibi vücudundan istifade edilecek bir zat azlolunarak Kılburun kalesine hapsedildi ve Babadağ'ı muhafızlığı Rumeli valisi Kara Mehmed Paşa'ya havale olundu. İşte, devlete sadık olan Boğdan voyvodası İskerlet-oğlu Nikola Mavrokordato'nun da — kendisine icabı gibi riayet ve ikram etmediği için — Kırım hanının ısrarıyle azlolunup yerine Rus taraftarı küçük

Üçüncü Ahmed devrinde İstanbul (Devrinde yapılmış bir resimden)

Kantemir-oğlu Demetriyos'un evvelce yazdığımız tayini de bu sırada olmuştur.

Devlet Giray, bundan sonra büyük merasimle uğurlanarak Kırım'a dönmek üzere İstanbul'dan hareket etti.

Kendisi, cesur ve iyi bir kumandan olmakla beraber, duygularına fazla tâbi ve kararlarında ilerisini pek düşünmez bir zattı. Yusuf Paşa'yı ve Boğdan voyvodasını azlettirmekte ayak diremesi bunu gösterir. Boğdan gibi bir sınır prensliğinin başında bulunan devlete sadakati sabit olmuş Nikola Mavrokordato'nun yerine, sadece Devlet Giray'ın kapıkethüdası Davul İsmail Efendinin eski dostu bulunduğu için Demetriyos gibi şüpheli ve karışık bir kimsenin getirilmesi onun yüzünden işlenmiş ağır hatalardır.

Petro'nun bazı mülâhazaları ve barış isteği

Çar Petro, savaş vaziyeti tahakkuk edince bazı tereddütlere kapıldı. Poltava zaferinden sonra mühim bir kuvvet olduğunu dünyaya isbat eden Rusyanın, Osmanlılar karşısında bir mağlûbiyete uğraması halinde, bütün elde ettiklerini kaybederek bozkırlara çekilmesinden ve Avrupa siyasetinde rol oynamağa kalkışmaktan uzun bir müddet için vaz geçmesinden başka çaresi kalmazdı. İsveç kralını yendikten sonra Petro, Lehistanı yeniden nüfuzu altına almış. Leçinski partisi mağlûp olarak iktidar İkinci Ogüst'ün eline geçmiş bulunuyordu. Osmanlılara yenilirse, Lehistan kralığına yine Leçinski'nin geçmesi muhakkak olduğu gibi, Azak ve Ukrayna'yı da kaybetmek mukadderdi. Hele, arkasından İsveç kralı Onikinci Şarl'ın Rusyaya hücum edeceği muhakkaktı. Bu ise Rusya devletinin yer yüzünden silinmesine bile sebeb olabilirdi.

İşte, bu ağır ihtimaller, bütün varlığını riske koymadan evvel Çar Petro'yu Osmanlı devleti ile bir daha uzlaşma teşebbüsüne sevk etmiş ve Üçüncü Ahmed'e 17 ocak 1711 tarihli bir mektup göndermişti. Bunda, son tekliflerine hiç bir cevap alamadığından bahsederek, elçisi Tolstoy'un hapsedildiğini, Kırım hanına savaş emri verildiğini, İsveç kralının Lehistan'dan zorla geçirileceğini ve kendisine karşı savaşa karar verilmiş olduğunu duyduğunu yazıyor ve bunların doğru olup olmadığını soruyor ve şöyle devam ediyordu:

«Eğer barışa devam edeceğinize dair sizden bir cevap gelmezse... tarafınızdan barışın bozulduğunu kabul ile daha fazla kandırılmamıza müsaade etmeyip Tanrı'ya sığınarak kendi selâmetimiz için bütün düşmanca hareketleri karşılamak yolunda tertibat alacağız. Bu maksatla sınırlarımıza ordularımızın sevkini emrettik. Eğer bu hareketlerden dolayı barış bozulur ve insan kanı dökülürse, Tanrı ve bütün dünya karşısında haklı olacağımız muhakkaktır. Çünkü, biz bunu yapmaya zorlanıyoruz... Biz, yine tekrarlıyoruz ki asla barışı bozmak niyetinde değiliz ve olmadık. Onu sağlamca muhafazaya gayret ettik. İleride de muhafazayı vadediyoruz».

Çar bundan sonra mektubuna cevap almazsa bunu barışın sona ermiş olduğu şeklinde telâkki edeceğini tekrarlıyor, lâkin barışın bozulmayacağına dair kat'i bir cevap alırsa, ordularını derhal geri çekeceğini bildiriyordu.

Çar bu mektubuna verilecek muhtemel cevabı beklemeden süratle savaş hazırlıklarına başlamıştı. Kendisi mektubunda yazdığının aksine olarak 1700 barışını birçok kereler bozmuş ve Osmanlı devletinin emniyetini tehdit edecek bir durum yaratmış olduğundan Osmanlı devletinin savaş ilânı tamamen haklı ve meşru sebeblere dayanmakta idi. Ancak çar, Hünkârın onun bütün isteklerine boyun eğerek Onikici Şarl ile Mazepa hakkında ileri sürdüğü teklifleri kabul edeceğini, bu mesele yüzünden Rusya ile bir savaşa girişmeyeceğini sanıyordu. Kendisi, Osmanlı imparatorluğu ile ergeç çarpışmaya kararlı bulunmakla beraber, bunu daha sonrası için düşünüyor, şimdilik blöf ve tehditlerle âzami menfaatler sağlamayı kuruyordu. Başını döndüren Poltava zaferinin, Osmanlıların da gözünü yıldırmış bulunduğunu sanmakla aldandığını ise şimdi anlamış bulunuyordu. Bunun üzerine, artık bir mecburiyet halini almış olan savaşı başarmak için kendine mahsus enerji ile işe girişti.

Rusların hazırlığı ve Osmanlı devletine savaş ilânı

Rus çarı Petro, az sonra göreceğimiz üzere bu savaşa Osmanlı idaresindeki hıristiyanları kurtarmak için giriştiğini ilân etmiştir. Bu yüzden ilk hedefi kuvvetlerini Lehistan-Boğdan hududunda topladıktan sonra Boğdan'a girmek ve Yaş yolu ile ilerleyip Osmanlı ordusundan evvel Tuna suyunu tutmaktı. Bu suretle hem Osmanlı devleti aleyhinde olan Eflak ve Boğdan'dan faydalanmak, hem de bütün Rumeli hıristiyanlarının ayaklanarak kendi namına mücadeleye başlamalarını temin etmek düşüncesinde idi.

Petro, ilk iş olarak Orlik'in kazakları ile tatarların akın ve taarruzuna uğraması mümkün olan Podolya'yı muhafaza için prens Golçin (Golitsin) kumandasındaki bir kuvveti o tarafa sevk etti. Aynı maksatla, Ukrayna'ya Romudanovski kumandasında kuvvetler gönderdi. Riga civarında bulunan kumandanı Şeremetev'i acele muhtemel savaş sahasına çağırdı. Nihayet, İstanbul'a gönderdiği son mektuba hiç cevap gelmediğinden,

Moskova'da tertiplediği muazzam bir merasimle 25 şubat 1711 tarihinde «zavallı hıristiyanları kurtarmak» için Osmanlı devletine resmen savaş ilân etti. Sonra Lehistan kralı olup müttefiki bulunan İkinci Ogüst'le görüşmek üzere Galiçya'daki Yaroslav şehrine gitti.

Şubat - Nisan aylarındaki akınlar ve çarpışmalar

Deviet Giray Han, İsveç kralı Onikinci Şarl'ın gönderdiği elçi ile görüşüp anlaştıktan sonra, Şubat ayının başlarında Kırım'dan hareket ederek Ukrayna'ya girdi. Ukrayna kazakları ile halk, Hatman Orlik'in de her yere dağıttığı beyannamelerin tesiri ile ruslara düşmandılar. Kırım hanı ile Hatman Orlik arasında bir dostluk anlaşması akdedilmiş olduğundan, hanın süvarileri halkın kat'iyyen dokunmayarak dost bir memlekette imiş gibi hareket ediyorlardı (5 şubat 1711). Ukrayna'da kaleler hiç mukavemet etmeden hana teslim oluyorlardı. Devlet Giray, böylece Merefe kalesine kadar ilerledi. Maksadı, evvelâ Harkof'a hücum etmek ve oradan Voronej üzerine yürümekti. Lâkin, o sene pek fazla yağan kar yüzünden hayvanları beslemek işi gitgide güçleşti. Han için sonunda geri dönmekten başka çare kalmadı. Bu suretle akının gayesi elde edilememekle beraber, Ukrayna halkının ruslara tamamen düşman olduğu öğrenilmiş ve onların da mânevi gücü takviye edilmiş oldu.

Orlik'in Hatman tayininden sonra zamanla Bender'de onbine yakın kazak toplanmış bulunuyordu. İkinci Ogüst'ün Lehistan'a dönüşünden sonra Kiyef kumandanı Potacki, Leh ve Lipka tatarlarından mürekkep bir ordu ile Lehistan'dan çıkmış, evvelâ Macaristan'a gitmiş sonra Bender'e gelmişti. Bender civarındaki Bucak ve Nogay tatarları da bunlara katılınca, onbeş bin kişilik bir kuvvet meydana gelmiş oldu. Bu kuvvetin, Kırım hanının oğlu Kalgay Mehmed Giray'ın kumandasında Kiyef istikametinde bir akına çıkmaları kararlaştırıldı. Daha evvel yayınlanan bir beyanname ile Mehmed Giray, babasının hür ahali tarafından serbestçe seçilen kral Leçinski'nin haklarını korumak ve Ukrayna'yı Rus zulüm ve işgalinden kurtarmak için silâha sarıldığı bildiriliyor, lehli ve kazaklardan mukavemet etmiyenlerin kılına halel gelmiyeceği, Lehistan'ın meşru kralı Stanislav Leçinski'nin Kiyef kumandanı Jozef Potacki ile Kazak Hatmanı Filip Orlik'e sadakat gösterenlerin can ve mallarına dokunulmayacağı temin olunuyordu.

Mart ayı başında, başlarında Mehmed Giray'ın bulunduğu onsekizbin kişilik kadar bir kuvvet Bender'den hareket ederek Turla (Dinyester) boyunca ilerledi ve nehri aşıp Ukrayna'ya girdi. Potacki'nin ordusu da katılınca, bu kuvvet yirmibin kişiyi buldu. Kiyef'e doğru ilerleyen akının gayesi, Lehistan'daki Rus kuvvetlerini geri çekilmeye mecbur ederek Boğdan'dan Lehistan'a girecek Osmanlı birliklerine yol açmaktı. Bu ordu evvelâ Nemirov'a kadar ilerledi. Sonra Ak-kilise kalesini kuşattı. Lâkin, kale alınmasına yarayacak toplar mevcut olmadığından bundan vaz geçilip yine Bender'e dönüldü. Bu akın sırasında en büyük çarpışma, Ak-kilise civarında Kiyef'den gelen Rus kuvvetleriyle olmuş ve çar hizmetinde bulunan Boğdan'lı bir kıt'a tatar süvarileri tarafından tamamen imha edilmişti (Akdes Nimet Kurat, Prut seferi ve barışı, C: I, S: 196).

Osmanlı ordusunun İstanbul'dan hareketi

Osmanlı hükümeti bütün kışı sefer hazırlıkları ile geçirmiş, sefer alâmeti olan tuğlar önce sarayın kapısına (19 şubat 1711), sonra da Davudpaşa sahrasına dikilmişti (9 mart 1711). Birkaç gün sonra da Üçüncü Ahmed sarayda Baltacı Mehmed Paşa'yı kabul ederek sancağı şerifi teslim etmiş ve her işte Kırım hanı Devlet Giray'ın düşüncesini sormasını ve ona göre hareket etmesi tavsiyesinde bulunmuştu (16 mart 1711). Nihayet Osmanlı ordusu, veziriâzam ordunun başında bulunduğu halde Padişah da birlikte olarak Davudpaşa sahrasından Edirne'ye doğru hareket etti (9 nisan 1711).

Sadrıâzamın İstanbul'dan ayrılması münasebetiyle sadaret kaymakamlığı İkinci vezir Damad Ali Paşa'ya verildiyse de, Ali Paşa daha ziyade ilimle meşgul kendi halinde, her türlü dağdağadan uzak yaşamayı sevdiğinden bir kaç gün sonra şeyhülislâm vasıtası ile bu vazifeden azlini temin etti. Yerine, Edirne vak'asından sonra yeniçeri ağası olarak hükümdara değerli hizmetler ifa etmiş bulunan ve o sırada mazul vaziyette olan Çelebi Mehmed Ağa vezaretle İstanbul kaymakamı oldu.

Ayni zamanda bütün kış hazırlanmış ve noksanları tamamlanmış olan donanma da deryakaptanı Mehmed Paşa'nın kumandasında Karadeniz'e açıldı. Bu donanma bir baştarde, yirmiiki bey gemisi, yirmiyedi kalyon, otuz kalite, altmış firkate ve sığ sular için yüzyirmi kancabaş ve yüz brolik'den mürekkepti. Donanmada asker mevcudu ise onbeş bindi. Ayni zamanda sekiz kalyondan mürekkep küçük bir filo, Kaptan İbrahim Hoca kumandasında Akdeniz taraflarının emniyeti için gönderildi.

Petro ve Rus ordusu başkumandanlığı

Petro'nun ilk hedefi, Osmanlıların gelmesini beklemeden taarruza geçerek harbi Boğdan eyâletine, yani Osmanlı toprakları-

na nakletmekti. Rus ordusu Boğdan'a yürüdüğü zaman Ukrayna'yı Kırım süvarilerinin taarruzundan korumak için Kiyef valisi prens Goliçin (Golitsin) e icabeden tedbirlerin alınması emredilmişti. Bu sefere Petro bizzat iştirak edecekti. Kendisi, gençliğinden beri askeri işlerle meşgul olmuş, savaşlarda bulunmuşsa da, büyük bir kumandan değildi. Poltava zaferinden sonra general rütbesine yükselmiş bulunmakla beraber, Rus ordularının başkumandanı olma salâhiyeti yoktu. Bu vazife Feldmareşal Kont Boris Petroviç Şeremetev'e ait bulunuyordu. Çar, sefere hareket için daha Petersburg'dan Moskova'ya gelmeden evvel kendisine acele bir haberci gönderip hemen Boğdan'a doğru yola çıkmasını ve Osmanlı ordusundan evvel bu memlekete varmasını bildirmişti. Bunun, muvaffakiyeti sağlayacağı sanılıyordu. Çünkü, Rus genelkurmayı, Osmanlı kuvvetlerinin Kamaniçe üzerine yürüyeceğini tahmin etmekte idi. Bir taraftan da Osmanlıların Azak üzerine hücum etmeleri ihtimal dahilinde olduğundan Çarın Don kazaklarından emin bulunması gerekiyordu. Bu gaye ile onlara hitaben bir beyanname neşredilerek bu savaşın Osmanlılar tarafından haksız yere açıldığı uzun uzun anlatılıyor ve kazaklardan sadakat isteniyordu.

Osmanlı ordusunun Edirne'den hareketi

Baltacı Mehmed Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu, 19 nisan 1711 de Edirne'ye varmış bulunuyordu. Burada sekiz on gün kalınacak iken bu müddet uzadı. Bunun sebebi ise, Anadolu askerinin henüz gelip yetişmemiş olmasıydı. İstanbul'dan hareket ederken kat'i savaştan evvel ordunun Bender'de toplanması kararlaştırılmış ve bu mevkie 20 haziranda varılacağı tahmin olunmuştu. Lâkin Edirne'den hareket gecikti. Nihayet veziriâzam, o güne kadar gelip yetişmiş olan kuvvetlerle birlikte 24 mayısta Edirne'den yola çıktı. Bu sırada Boğdan voyvodası Demetriyos'un Rusların tarafına geçtiği haberi alındı. Bunun üzerine Bender'e gidilmekten vazgeçilerek, İsakçı'ya varılıp Tuna nehrinin buradan geçilmesine karar verildi. Ayni zamanda ruslarin Aksu'yu geçtiklerine dair gelen haberler üzerine, her hangi bir baskına uğramamak için azami tedbirler alındı. İsakçı'ya 15 haziranda varılmıştı. Burada 30 haziraya kadar mola verilerek askerin dinlenmesi temin olundu. Ayni zamanda, geri kalan Anadolu kıtaları da bu sırada yetişip orduya katıldılar.

İsveç kralının hatâsı

Baltacı Mehmed Paşa orduda bulunan Ponyatovski'yi Bender'e gönderip Onikinci Şarl'ı «müşavere» için davet etti. Ponyatovski, 18 haziranda Bender'e varıp kralla görüştü. İsveç kralı, bu daveti evvelâ kabul ettiyse de, maiyeti onu bu düşünceden vaz geçirdiler. Onlara göre bir kralın, veziriâzamın ayağına varması doğru değildi. Ponyatovski çok uğraştıysa da, kralını bu hatâlı hareketinden vaz geçiremedi ve 25 haziranda Bender'den eli boş olarak yola çıktı. İsakçı'ya vardığı zaman Osmanlı ordusu suyun karşı tarafına geçip Kartal mevkiinde ordugâh kurmuş bulunuyordu. İsveçli general bu nahoş haberi getirdiğinde ordugâha gelip yetişmiş olan Kırım hanı Devlet Giray vezirin çadırında idi. Baltacı Mehmed Paşa, Onikinci Şarl'ın daveti red cevabını pek fena karşıladı ve Kırım hanına:

«— Bunun böyle olacağını evvelden tahmin ediyordum. O mağrur kâfirin ordugâha kat'iyyen gelmeye tenezzül etmiyeceği zaten beklenirdi» dedi (Akdes Nimet Kurat; XII. Karl'ın Türkiye'de kalışı, S: 404-408).

İşte bu hâdise, vezirle kralın arasında bir soğukluğun başlamasına sebep olmuş, sonunda bu hal düşmanlığa kadar varmıştır. Bütün plânlarının ve gayelerinin tahakkuku, bu savaşın zaferle sona ermesine bağlı bulunan İsveç kralının, savaşı kazanacak olan ordunun başkumandanını her halde bu şekilde güçendirmemesi icabederdi. Onikinci Şarl, gerçi bir kraldı; lâkin Osmanlı topraklarında mülteci olarak bulunuyor ve üstelik Osmanlı devletinin verdiği tayinatla geçiniyordu. Kendisini dâvet eden ise, Osmanlı imparatorluğunun mutlak vekili olan zattı. Şu halde bu parasız ve pulsuz kralın, beyhude gururları bir tarafa bırakıp hiç olmazsa kendi menfaatı namına, bu dâveti tereddütsüz kabulü gerekirdi.

Rus ordusunun harekâtı

Bu sırada rusların Bender üzerine yürüyecekleri kat'i olarak anlaşılmış ve son tahminler doğru çıkarak ordunun Bender'e gitmesinin isabetli olduğu anlaşılmıştı. Halbuki Ponyatovski yolda veziriâzamı bu hususta ikna için oldukça gayret harcamış bulunuyordu. Rus ordusunun hareketinden Prut nehri boyunca Tuna istikametinde ilerleyerek Eflak'ı zabdetmek istediği sezilmekte idi.

Çar'ın başkumandanı Şeremetev, Osmanlı ordusu henüz Tuna nehrine yaklaşmadan Boğdan'a girip ayaklanmak üzere bekleyen hıristiyanların mânevi gücünü artırmak için süratle ilerledi. Boğdan'a girdikten sonra İsakçı'da Osmanlılar tarafından Tuna nehri üzerinde kurulacak köprüyü tahrib ile Dinyester (Turla) nehrinden geçecek olan büyük Rus kuvvetlerini beklerken, Osmanlı ordusunun Tuna'nın öbür tarafına geçmesine engel olacaktı. Dinyester nehrine yaklaştığı zaman Boğdan voyvodası Demetriyos'-

dan bir mektup aldı. Demetriyos bunda Baltacı Mehmed Paşa kumandasında on gün evvel Edirne'den hareket eden Osmanlı ordusunun halen İsakçı istikametinde ilerlemekte olduğunu bildiriyor ve Yaş şehrinin muhafazası için acele yardım istiyordu. Şeremetev, istenen bu yardımı gönderdiği gibi, kendisi de derhal İsakçı'ya doğru yola çıktı. Ancak, bir müddet sonra Osmanlı ordusunun bu mevkie kendisinden önce varacağını hesaplayıp bir kapana kısılmaktan korkarak Yaş tarafına döndü ve Prut nehri sahiline kadar ilerleyip vaziyeti oradan çara bildirdi.

Baltacı Mehmed Paşa'nın savaş bilgisi ve İsveç kralının teklifi

Bu sırada Osmanlı ordusunda bir tereddüt mevcuttu. Baltacı Mehmed Paşa, askeri bir şef değildi. O güne kadar hiç bir seferde bulunmamıştı. Askeri harekât hakkında hiç bir düşüncesi yoktu. Seferin bütün idaresi kethüdası Antakya'lı Osman Ağa ile Yeniçeri Ağası'nın eline kalmıştı. Arada, Kırım hanının düşüncesi de soruluyordu. Osmanlı ordusunun klâsik stratejisi düşman nerede ise bulup savaşarak yenmekten ibaretti. Bu yüzden, daima düşmanın üzerine gidilirdi. Bu arada İsveç kralının da bir harp planı mevcuttu. Ancak, Onikinci Şarl'ın orduya gelmemesinden dolayı kırgın ve hiddetli bulunan sadrıâzam, Ponyatovski ile görüşmek istemiyordu. İsveç generali bunun üzerine bu planı Devlet Giray'a izah etti. Buna göre, veziriâzam bütün yaya ve bir kısım süvari kuvvetleriyle Turla suyuna doğru ilerleyecekti. Geri kalan süvariler, Kırım hanının kuvvetleriyle birlikte düşmanın bütün kuvvetlerini takiple görevlendirileceklerdi. Ruslar, asıl Osmanlı ordusunun kendi sınırlarına doğru ilerlemesi üzerine, mecburen Boğdan'dan çekileceklerdi. Bu çekiliş sırasında Kırım ve Osmanlı süvarileri tarafından sarılacaklar ve yiyecek tedariki imkânından mahrum kalacaklardı. Eğer süvari kuvvetleri ruslara tamamen ezmeye muvaffak olamazlarsa, asıl Osmanlı ordusu dönüp kuşatarak imha edecekti.

Kırım hanı, bu planı beğenmiş ve tatbiki için veziriâzam nezdinde teşebbüste bulunmayı kabul etmişti.

Lâkin bu plân, Osmanlı ordugâhında tasvip olunmadı. Boğdan'a giren düşmanı kendi halinde bırakıp Ukrayna istikametinde ilerlemek tehlikeli sayılıyordu. Sadece süvari kuvvetlerinin bu ordu ile başa çıkabileceği ve icabında onu durdurabilmesi de şüpheli görülmekteydi. Hem böylece, Osmanlı ordusunun anavatanla tek irtibatını sağlayan İsakçı köprüsü de tehlikeye düşebilirdi. Üstelik, düşmanı bir meydan savaşında kat'i şekilde yenmek daha garantili görülüyordu. Nitekim, son kararın verilmesi için toplanan büyük danışma meclisinde, doğruca düşmanın üzerine gidilmesine karar verildi (6 temmuz 1711).

Petronun yeni kararı

Çar Petro, Rus orduları başkumandanının mektubunu aldığı zaman kendisi Leh ittifakını yenileyerek (9 haziran 1711) Yaroslav'dan ayrılmış ve Lemberg (Lwow)-Breslavl (Berislav) yolu ile Turla suyu kıyılarına varmıştı. İlk tasarladığı planların bozulduğunu görünce canı sıkıldı. O sırada kuzey Boğdan'da zahire darlığı baş göstermişti. Çar, bunu da dikkate alarak Şeremetev'e kendisini Yaş şehrinde beklemesini bildirdi ve 1 temmuzda ordusu ile Prut nehrini aşıp Yaş'a vardı. Hemen kumandanları toplayarak vaziyeti gözden geçirdi. Hernekadar, Boğdan voyvodası çar'ın tarafına geçmişse de, Boğdan halkı ona uymamıştı. Yalnız, Osmanlı ordusunun yoluna rastlayan köylüler, korkularından yurtlarını bırakıp dağlara sığınmışlardı. Eflak'da ise hiç bir hareket yoktu. ne halk ayaklanmış ne voyvoda Rus ordusuna gelip katılmıştı. Vaziyet ciddi ve tamamen Osmanlıların lehinde idi. Müşavirleri çar'a hiç durmadan Turla suyunun sağ kıyısına geçmesini tavsiye ettiler. Petro ise, Boğdan'ı terk etmek istemiyordu. Bu sırada Demetriyos'dan gelen bir haber, Osmanlı ordusunun İsakçı'dan henüz karşı kıyıya geçmediğini ve İbrail ile Kalas bölgelerindeki müslüman köylerinden zahire tedariki sureti ile Rus ordusunda bolluk yem ve yiyecek darlığının önlenebileceğini bildiriyordu. Bunun üzerine çar Petro, rus ordusunun süratle güneye, yani Kalas ve Falcı taraflarına doğru hareket etmesini bildirdi. Gayesi, Falcı'yı Osmanlılardan evvel işgal etmekti. Geçit yerleri bataklık olduğundan böylece ordusunun sol kanadını Tuna'ya kadar muhafaza altına alabileceğini hesaplamıştı. Aynı zamanda İbrail ve Kalas'ta mevcut zahireyi Osmanlılar yetişmeden evvel ele geçirmek için ikibin kişilik bir süvari kuvvetini general Renne kumandasında olarak o tarafa doğru son süratle yola çıkardı.

Osmanlı ordusunun ileri hareketi

Osmanlı ordusu, 10 temmuz günü Kartal'dan hareket etmişti. 14 temmuzda Kekeçağzı mevkiine varıldı. Düşman ordusunun harekâtı hakkındaki kat'i bilgiler elde edilemediği için çok ihtiyatlı hareket ediliyor ve ilerleme bu yüzden bir hayli yavaş oluyordu. Nitekim, rus çarının Yaş'a gelişi ancak bu gelişinden sekiz gün sonra haber alınabilmişti. Nihayet, düşmanın vaziyeti hakkında esaslı bilgiler geldi. Bunun üzerine veziriâzam hemen orduya hareket emri verdi. Düşman vaziyetinden muntazaman haberler alınarak 18 temmuzda, Bagul mevkiine varılıp gerekli emniyet tedbirlerinin it-

tihazından sonra çadırlı ordugâha geçildi. Burası, Prut suyunun kenarında ve Falcı geçidinin birbuçuk saat kuzeyinde idi. Suyun karşı tarafı yüksek sazlarla kapanmıştı. Sazlığın ilerisi ova idi. Ovanın nihayetinde de yüksek, lâkin tamamen çıplak dağlar başlıyordu.

Öncü çarpışmaları ve Prut suyunu geçiş

Ordugâh henüz kurulmuş ve henüz asker yeni istirahate çekilmişti ki, ovadan bir toz bulutu belirdi. Dürbinlerle bakılınca bunların rus askerleri olduğu anlaşıldı. Hakikaten bunlar Yanuş adlı kumandan idaresinde bulunan beş-altı bin kadar öncü askeri idi. Rus askerleri, nehrin karşı tarafında ve ovanın dağ eteklerine yakın bir yerinde durarak ordugâh kurdular. Baltacı Mehmed Paşa bunu haber alınca, Prut suyunun geniş bir yerinde çadırını kurmuş olan Çarhacı, yani öncü kuvvetleri kumandanı Mehmed Paşanın yanına gitti ve bir müzakere meclisi toplayarak işi görüştü. Bu mecliste, iki düşünce çarpıştı. Bunlardan biri, hemen köprü kurup orduyu karşı kıyıya geçirmek ve mahiyeti ne olursa olsun, düşman kuvvetlerine taarruz etmekti. Kırım hanı Devlet Giray ise, bunun bir düşman tuzağı olması ihtimalini ileriye sürüp daha ihtiyatlı davranılmasını tavsiye etti.

Osmanlı ve Rus ordularının Prut savaşı için takip ettikleri yollar

Çünkü, geçiş sırasında ordunun bir kısmı nehrin bir kıyısında, öbür kısmı öbür kıyısında bulunduğu bir sırada bir düşman baskınına uğranılması ihtimali vardı. Kırım hanı, hatta bu küçük rus birliğinin Osmanlı ordusunu böyle bir harekete kışkırtmak için gönderilmiş olabileceğini bile ileri sürdü. Lâkin sonunda, suyun geçilmesine karar verilerek tombazlardan köprüler kuruldu ve yüzyirmi bin kişilik Osmanlı ordusu ciddi bir düşman müdahalesine uğramadan suyu aştı. Bu hareket, savaşı rusların aleyhine döndüren en mühim olaylardan birisidir. Geçiş, bütün gece sürmüştü. Sabah olunca, General Yanuş idaresindeki rus kuvvetlerinin çekilmiş olduğu görüldü. Rus ordusunda bulunup o sırada Osmanlılara iltica eden bir İsveç subayı, düşman ordusunun yeri, mevkii, çekilen zahire darlığı, muhtemel hareketleri hakkında mufassal bilgi verdiği gibi, general Yanuş da Osmanlıların köprüer kurup suyun öbür tarafına geçtikerini bir haberci ile çar'a derhal bildirmişti. Kendisi de, yavaş yavaş çekiliyordu. Biraz sonra Osmanlı öncü birlikleri Yanuş'un kuvvetleriyle temasa geçtiler. Rus generali bir paniğe kapılmadan muntazaman çekilmeye devam etti.

Rus ordusunun çekilme kararı

Osmanlı ordusunun Prut suyunu geçtiğine dair öncü kıtası kumandanının 18 temmuz akşamı gönderdiği haber, Gura-Prutet-sului mevkiine kadar ilerlemiş olan çar'ın ordugâhında büyük heyecan yarattı. Osmanlıların bu kadar yakında oldukları asla tahmin edilmiyordu. Buna da sebep, veziriâzamın böyle cüretkârane bir harekete kalkışacağı umulmamasıydı. Petro hemen generallerini toplayıp görüştü. General Yanuş, rus ordusunun derhal kendi bulunduğu yere gelerek Osmanlılara taarruz etmesinin en doğru hareket olduğunu ileri sürmüştü. Lâkin piyade birlikleri henüz gerideydi. Bu yüzden kendisine, muntazaman çekilip orduya katılması bildirildi. Bir taraftan da Osmanlılarla hemen bir meydan savaşına girişilmesi fikri kuvvet buldu. Yalnız, ordunun bulunduğu yer, bu iş için pek elverişli görünmüyordu. Mamafih daha bir kaç saat evvel kolayca yenilecek mühimsenmeye değmez bir kuvvet sayılan Osmanlı ordusunun böyle çıkagelişi, zihinleri oldukça bulandırmış ve cesaretleri de kırmıştı. Çar, sonunda çekilmeye karar verdi. Ayni zamanda, büyük bir süvari gücü teşkil eden General Yanuş kumandasındaki kuvvetleri kolayca çekilebilmelerini temin için General Ensberg'i 6000 piyade ile yardıma gönderdi. Rus öncü birliği ile teması temin etmekte olan Çarhacı Mehmed Paşa ve Devlet Giray'ın kumandasındaki bütün askerler süvari olduğu için topu ve piyadesi de bu-

lunan düşmen karşısında kat'i bir netice alınamıyordu. Mehmed Paşa, hemen orduya haber gönderip piyade ve top istedi. Bunlar gönderilmediği takdirde düşmanın elden kaçacağını bildirdi. Lâkin, maalesef Baltacı Mehmed Paşa bu isteğe ehemmiyet vermediği için düşmanın ricatına engel olunamadı.

Rus ordusunun kuşatılması

Kırım hanı ile Çarhacı Mehmed Paşa, sadece Prut ovasının batı kısmına düşen tepeleri işgal ederek bu stratejik yerlerin düşman eline geçmesine engel oldular. Nitekim, vaziyetlerinin fenaya gittiğini ve Osmanlı ordusu karşısında bir zaferin artık bahis konusu olamıyacağını anlayınca, hiç olmazsa ordusu ile bir kapana düşmekten kurtulmak için çekilmeye karar veren çar, etraftaki tepelerin Osmanlı ve Kırım askerleri tarafından işgal edildiğini görmüş ve her şeyi bir tarafa bırakarak artık biran evvel çekilmenin çarelerini aramaya başlamıştı. Bunun için, 19 temmuz gecesi karanlıktan istifadeyi düşündü. Hareket etmeden evvel ağırlıklarının bir kısmını yaktı. Sabaha karşı çar'ın ordusu harekete geçti. Bu hareket esnasında sağ kanad biraz fazla ilerlemiş bulunuyordu. Rus ordusunu daimî bir tarassut altında tutan Kırım hanı bu fırsatı kaçırmıyarak süvarilerini hâsıl olan boşluktan rus ordusu ağırlıklarının üzerine yıldırım gibi sürdü. Bir kısım Osmanlı süvarisi de taarruza katılmıştı. Ruslar, evvelâ bu hücumu durdurmak istedilerse de, vaz geçip çekildiler. Bu suretle ağırlıklarının mühim kısmını kaybetmiş oldular. Bu arada, rus ordusunda esasen pek kıt olan zahire de ellerinden gitti. Hepsi tatar süvarileri tarafından yağma edildi. Ruslar buna, çekilişlerindeki intizamı kaybetmemek için katlanmak zorunda kalmışlardı.

Çarhacı Mehmed Paşa ile Kırım hanının kuvvetleri, düşmanı top menzili dışında olarak takib ediyorlardı. Osmanlı ordusu ise, Yaş yolu ile ilerlemekteydi. Ovanin batı tarafındaki tepeler Osmanlılar tarafından işgal edilmiş olduğu için rus ordusu çaresiz ovanın ortasından çekiliyor, şiddetli bir sıcak hüküm sürdüğünden su sıkıntısına uğramamak gayesile de Prut nehrinden pek fazla uzaklaşamıyordu. Öğleden sonra saat 14 de Bayunluk mevkiine varıldı. Gece saat 23 den beri hareket halinde olan asker çok yorgun düşmüştü. Bu arada tatar ve Osmanlı süvarileri ile müteaddit çarpışmalar da yapmışlardı. Suların tükenmiş olması ise, onlar için en büyük felâketti. Çar Petro, ordunun iki saat kadar dinlenmesini ve Prut nehrinden su tedariki çarelerinin aranması emrini verdi. Lâkin tekrar hareket edildiği zaman çekiliş yolunun Kırım hanı tarafından tutulmuş olduğunu gördü. Çekilmek imkânı kalmamıştı. Rus ordusu, doğu tarafında Prut nehrinin daire çizen bir kolu üzerinde, iki üç kilometre karelik bir sahada sıkışıp kalmıştı. Kuzey tarafı tamamen bataklıktı. Hücuma açık tarafı ise batı ve güney tarafıydı.

Çar, pek fena bir kapana kısıldığını anlıyordu. Hemen askerlerine siper kazdırıp müdafaa tertibatı almalarını bildirdi. Kazma ve kürek gibi âletlerin çoğu ağırlıklarla birlikte kaybedildiği için bu iş güçlükle yürüyordu. Siperlerin arkasına kazıklar çakılarak toplar buraya yerleştiriliyordu. Bütün bunlar, alanın güney yönü için tatbik edilebildi. Elde yetecek kadar malzeme bulunmadığından batı taraf açık kalmıştı. Kuzey tarafta ise, Çar ve maiyeti için yeraltı siperleri hazırlandı. Osmanlı ordusu üç dört saatlik mesafeye kadar yaklaştığı sırada Cin Ali Paşa kumandasında olarak Bender'deki kuvvetler gelip yetişti. Bunlar Türklerden

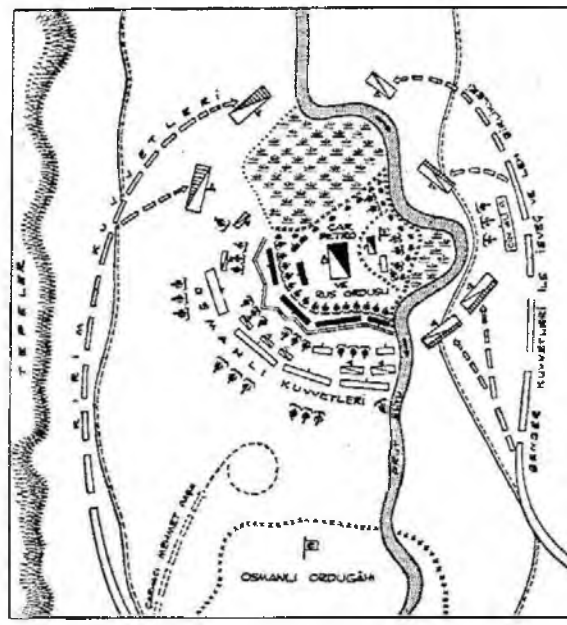

Prut kenarında Petro ve Rus ordusunun Osmanlı kuvvetleri tarafından kuşatılması

mâda, bir kısım İsveçli ve Lehli askerlerdi. Bu kuvvet, Prut suyunun öbür tarafından rus ordusunun doğusunu sardı.

Nehir bu yerden geçit verdiği için, Petro'nun son ümidi suyu aşıp selâmete çıkabilmekti. Bu suretle o ihtimal de ortadan kalkmış oluyordu. Çarhacı Mehmed Paşa elinde bulunan dört topla düşman ordugâhını dövmek istedi ise de, bunların menzilleri çok kısa idi. Rus toplarının menzili ise daha uzun olduğundan bunları ileriye sürmeye imkân yoktu.

Prut savaşı

Kırım hanı ve Çarhacı Mehmed Paşa, vaziyeti derhal Baltacı Mehmed Paşa'ya bildirip rus ordusunun kurtulması imkânsız bir kapana düştüğünü, acele top ve piyade gönderilmesini istediler. Veziriâzam verdiği cevapta, akşama kadar dayanmalarını, kendisinin o vakte kadar gelip yetişeceğini bildirdi.

Hakikaten saat 17 sularında ilk yeniçeri birlikleri vardılar. Bunlar serdengeçti bölükleri idi. İki saat içinde diğer birçok birlikler de gelmiş bulunuyorlardı. Yeniçeri ağası, henüz gerideydi. Bu birlikler gelir gelmez düşmanın üzerine hücum arzusu göstermişlerdi. Kırım askerleri ile Osmanlı süvari kuvveti kaç zamandan beri düşmanla çatıştığı halde, kendilerinin henüz hiç savaşa girmeyişleri, bütün öbür askeri sınıfları küçük görmeğe alışık bulunan yeniçerilerin fena halde izzeti nefsine dokunmuştu. Üstelik, düşman ordugâhını kolayca zaptedebileceklerini ve ganimetlerin büyük kısmına bu suretle rahatça konacaklarını umuyorlardı. Kırım hanı bunu haber alınca:

«— Düşman her tarafından sarılmıştır, kaçıp kurtulamaz. Ancak, kuvvetli müdafaa tertibatı almıştır» diye haber gönderip toplar gelmeden açıktan hücumun faydasız bulunduğu, bu gece dinlenip yarın toptan muntazam bir taarruza kalkılmasını söyledi. Lâkin, yeniçerileri zaptetmek mümkün olamadı. Üst üste üç hücumda bulundularsa da, düşman topları ve tüfenk ateşi karşısında yalınkılıç ve açıktan yapılan bu hücumlar bir hayli zayiata sebep oldu. Birisinde düşman siperlerine kadar varılıp bayrak dikildiği halde, muvaffak olunamıyarak geri dönüldü. Prut nehrinin yazın kurumuş olan yataklarından birisine girilip siper kazıldı. Bu sırada, Baltacı Mehmed Paşa da savaş yerine gelip çadırını kurmuş bulunuyordu. Lâkin, bir rus mermisi pek yakınlarında patlayınca daha mahfuz bir yere nakledildi.

Son hücum sırasında vilâyet askerleri de gelmiş bulunuyorlardı. Bunlar, emirsiz başlayan bu savaşa katılmak istemediler. Yalnız Adana Beylerbeyi Mehmed Paşa, gelir gelmez savaşa girdi. Mısır yeniçerileri de onu takib ettiler. Gerek Mehmed Paşa, gerek Mısır yeniçerileri büyük yararlıklar gösterdilerse de, bunlar neticeye tesirli olmadı. Eğer bu taarruz hep ayni noktadan yapılmayıp bir kaç yere birden ve bilhassa rus ordugâhının en zayıf yeri olan batı tarafına yönelmiş olsaydı, rus mukavemetinin kırılacağı şüphesizdi. Bunu, bizzat çar Petro günlük notlarında yazmıştır (Journal de Pierre-Grand, S. 367). Bu savaşta Osmanlı ordusu başta bir çok namlı serdengeçti ve bölük ağaları olmak üzere 1500 kadar ölü ve yaralı vermiştir. Yeniçeri Ağası Yusuf Paşa, emri olmadan başlayan bu savaşa bizzat katılmış, sonuna kadar sebat etmiş, atı yaralandığı halde savaş yerini bırakmamış, tam bir kahramanlık nümunesi göstererek hiç olmazsa müsbet bir sonuç elde edilmesi için çok gayret harcamıştı.

Rus ordugâhında düşünülen kurtuluş çareleri

Baltacı Mehmed Paşa kumandasındaki ordu, rus ordusunun güney-doğu kısmını da tamamen kapatmış, kuşatma daha sıklaşmıştı. Ertesi sabah, veziriâzam emriyle bataryalar hazırlanmaya başlandı. Lâkin cephane ancak akşama doğru gelip yetiştiğinden rus ordugâhına saat 22 den sonra ateş açılabildi. Rus topları Osmanlılara bütün gün rahatça ateş edebilmişken, şimdi top ateşi üstünlüğü de Osmanlılara geçmiş bulunuyordu. Bununla beraber top ateşi iki tarafın da zayiat vermesine sebep oluyordu. Fakat Osmanlı zayiatı daha azdı.

Bu sırada, rus ordusunda büyük bir yeis ve ümitsizlik hüküm sürmekteydi. Çar ve generalleri, bir kurtuluş çaresi düşünmekte, lâkin bulamamaktaydılar. Petro, aklını kaçıracak hale gelmişti. Asabi son derece bozuktu. Bir ara bin kişilik bir kuvvetle Osmanlı bataryalarına baskın yaparak topları ele geçirmeyi düşündü. O zaman rus ordusunun umumi bir taarruza kalkması mümkün olacaktı. Bir taraftan da Petro'nun her ne suretle olursa olsun Osmanlı hatlarından geçirilip Transilvanya (Erdel) ya kaçırılması düşünülüyor ve bu sayede yeni kuvvetlerle geri dönüp orduyu kurtaracağı hesaplanıyordu. Fakat, bütün bunlar boş ve beyhude hayallerden ibaretti.

Rus ordusu aç ve yorgundu. Ordugâhta bir çok da kadın bulunuyordu. Yaralı, hasta ve ölüler her tarafı doldurmuştu. Ertesi günü, ölüm veya esaretten birisini seçmek icabedecekti. Çar ve çariçe Katerina, generaller, subaylar ve bu arada devletine isyan ederek ruslara katılmış olan Boğdan voyvodası Demetriyos büyük bir yeis ve ümitsizlik, acı bir pişmanlık içindeydiler. Petro:

«— İşte, şimdi, kardeşim Şarl'ın Poltava'da uğradığı felâketten daha büyük bir

Rus çariçesi Katerina

felâkete uğramış bulunuyorum» diyordu (Bentano! Büyük Petro, S: 101).

Ortalık ağarırken, ruslar bir hücumla son şanslarını denemek istediler. General Weidemann idaresinde rus piyadesi, kumandanları başta olduğu halde süngülerini takıp siperlerinden fırladılar. Lâkin, Osmanlı ordusu son derece uyanık bulunuyordu. Bu hücum, dolu gibi yağan tüfenk ateşi ile karşılandı. Evvelâ, general Weidmann yediği bir kurşunla yuvarlandı. Rus askerleri sapır sapır döküldüler ve hücum akim kaldı. Arkasından rus ordugâhının her yerini döğebilecek şekilde gayet iyi tâbiye edilmiş 400 kadar irili ufaklı Osmanlı topunun bombardımanı başladı. Ruslar, buna karşılık vermek istedilerse de, ateşleri tesirli olamıyordu. Osmanlı topçusunun ateşi öğleye kadar sürdü. Açlıktan ağaç kabuklarını kemirmeye başlamış ve ateşin tesiri ile nehirden su alamaz hale gelmiş olan rus askerleri, bu bombardıman altında büsbütün ezildi. Ölü ve yaralının hesabı yoktu. Yeniçeriler, işin kıvamına geldiğini görüyor, yürüyüş için sabırsızlanıyorlardı. Yeniçeri Ağası Yusuf Paşa, veziriâzama haber göndeıip piyade askerini artık zaptedemiyeceğini, düşmanın tamamen ezildiğini bildirerek hücum için müsaade istedi. Baltacı Mehmed Paşa da, kesin darbenin indirilme zamanının geldiğini anlayarak başta Kırım hanı olmak üzere, bütün kumandanlara taarruz emri için buyrultular yazdırmaya başladı.

Rusların barış teklifi

Türk bombardımanı ile birlikte rus ordusunda yeis ve ümitsizlik son haddini bulmuştu. Çar Petro, artık kurtulmaktan ümidini kesmiş bulunuyordu. Nitekim, Osmanlı ordusunun safları arasından kaçırarak Moskova'ya gönderdiği bir mektupta, sefer münasebetiyle devletin idaresini terk ettiği bey'ete ve bütün rus milletine şöyle hitap ediyordu:

«Hiç bir suçum olmadığı halde, yanlış düşüncelere kapılarak ordumun dört misli kuvvetinde bir Osmanlı ordusu tarafından sarılmış bulunuyorum. Tanrı, hiç ummadığımız bir anda imdadımıza yetişmiyecek olursa, yiyeceğimiz de bulunmadığı için burada ya birer birer öleceğiz veya esir olacağız. Eğer Osmanlılar tarafından esir edilecek olursam, beni artık çarınız ve senyörünüz saymayınız. Hattâ benim el yazım olduğunu anlarsanız bile emirlerime uymayınız. Kendim gelinceye kadar bekleyiniz. Eğer ben mahvolursam ve hakikaten öldüğümü duyarsanız, o zaman içinizden en liyakatlisini benim yerime seçersiniz».

Generaller ve bakanlar son kere toplandı. Bu toplantıya Katerina da katılmıştı. Bu arada soğuk kanlılığını kaybetmeyip çarı da durmadan yatıştıran esasen o idi. Bu toplantıda, bütün meselenin çar'ı kurtarmak olduğunu ileri sürerek ne olursa olsun Osmanlılara sulh teklifinde bulunma fikrini ortaya attı. Osmanlıların en ağır teklifleri kabul edilecek, yeter ki çar ve maiyeti kurtulacaktı. Kabul edilen sulh şartlarına sonradan uyup uymamak ayrı bir mesele idi. Katerina'ya bu düşünceyi telkin edenin, Eflâk boyarlarından olup memleketinden kaçarak çar'a katılmış olan Kastriyot olduğu rivayet olunur. Dış işleri bakanı Şafirov bu fikri

Katerina'nın ümitsiz Petro'yu Prut'ta her ne şekilde olursa olsun Osmanlılarla uyuşması hususunda ikna etmesini gösteren bu resim İngilizce eski bir tarihten alınmıştır.

kuvvetle destekliyor, ümitsiz şekilde ve topluca Osmanlı ordusu hatlarına hücum ederek yarıp geçme teşebbüsünden evvel bu çareye baş vurulmasında ısrar ediyordu. Osmanlı ordusu hatlarını yarıp geçmenin esasen imkânsız olduğu bilindiğine göre, bir nevi intihar olan bu çarenin en sona bırakılıp başka imkânlar aranması en mâkul yoldu. Esasen Osmanlıların adeti de sulhu reddetmemekti.

Çar, bu fikri doğru buldu. Bunun üzerine Başkumandan Şeremetev'in ağzından Baltacı Mehmed Paşa'ya şu mektup yazıldı:

«Sultan hazretlerinin sayın veziriâzamı,

Bu savaşın çar hazretlerinin arzusuna rağmen ve sandığımıza göre sultan hazretlerinin de isteği hilâfına başlamış olduğu ve buna başkalarının sebebiyet verdiği zatı devletlerince malûmdur. Vaziyetin son haddine varmış olduğu şu anda, daha fazla kan dökülmesine engel olmak arzusu ile her iki taraf için de faydalı olacak bir sulhun akdini ve bu savaşa son vermeği teklif etmeği doğru buluyorum.

Eğer bu arzu buyurulmazsa, biz başka bir şıkka da hazırız. Tanrı, kan dökülmesine sebep olanın cezasını verecektir. Tanrımın, kan dökülmesine engel olmak isteyene yardım edeceğini de umuyoruz. İşbu teklifimizi cevaplandırmanızı ve gönderdiğimiz adamın biran evvel iadesini bekliyoruz».

Ayni zamanda, Osmanlıların sulhu reddetmeleri veya kayıtsız şartsız teslim talep etmeleri halinde, ordunun ne olursa olsun nehir boyunca ilerlemeye başlamasına da karar verildi.

Baltacı Mehmed Paşa çadırında hücum emirleri yazdırırken, birden rus siperlerinin üzerinde beyaz bayrakların dalgalandığı görüldü. Ayni zamanda siperlerden türkçe olarak «aman, aman...» sesleri yükseliyor, boynunda beyaz makramalar bağlı rus askerleri elleri arkalarında olduğu halde kenarlara çıkarak feryat ediyorlardı.

Bu vaziyet karşısında ateş azaltıldı. Demek ki düşman teslim oluyordu. Tam bu sırada Yeniçeri ağasının karşısına rastlayan siperlerden bir trampetçinin çıkıp trampetesini çalarak bir rus askerinin refakatında ilerlediği görüldü. Hemen Türk karakolları tarafından durdurulup Yusuf Paşa'nın yanına götürüldüler. Gelen bir mükâleme memuruydu. Elinde Feldmareşal Şeremetev tarafından veziriâzama yazılmış bir mektup vardı. Şifahen de rusların müzakereye girişmek istediklerini, ateşin kesilmesini söyledi. Yusuf Paşa, onu derhal veziriâzama gönderdi. Baltacı Mehmed Paşa ve yanındakiler bunu rusların mağlûbiyeti kabul ettikleri manâsına alarak Allaha şükrettiler.

Toplanan mecliste ileri sürülen fikir, Rusların tekrar müracaatı

Veziriâzam, böyle bir meselede tek başına karar vermeyi doğru bulmayarak o sırada yanında bulunan kumandanların düşüncesini sordu. Onlar da, rusların gayet hiylekâr olduklarını ileri sürüp birçok misaller vererek düşmana aldanmamak icabedeceği mütalcasında bulundular. Baltacı Mehmed Paşa tereddütte idi. Nihayet, ordunun bütün ileri gelenleri bir meclis halinde toplandı. Sulh teklifini haber alan Ponyatowski ise, veziriâzama baş vurup rusların teslim olmaktan başka çareleri bulunmadığını, şu halde onları yıldırıp perişan eden top ateşinin daha da artırılması icabedeceğini ileri sürdü. Bu düşünce kabul edilip karnı doyurulan mükâleme memuru alikonularak bombardımana şiddetle devam edildi. Yalnız, şimdilik hücumdan vaz geçildi.

Bu hali gören ruslar, Osmanlı ordusuna ikinci bir mükâleme memuru ile veziriâzama hitaben Şeremetev imzası ile yeni bir mektup gönderdiler. Bunda, sulh yapmak için adam gönderildiği halde cevap alınamadığı, derhal bir karar verilmesini bekledikleri, daha fazla kan dökülmemesi için çok uygun şartlarla sulhun akdine razı olunup olunmayacağının bildirilmesi isteniyor ve savaşa da barışa da hazır bulunduğu tekrarlanarak birkaç saat daha cevap bekleneceği haber veriliyordu.

Barış için Sadrıâzam ile yakınlarının ve Kırım hanının düşünceleri

Bu suretle rusların kat'i ve âcil bir sulh istedikleri anlaşılmıştı. Bu sulhun şartları ise «kayıtsız ve şartsız teslim» den başka bir şey olamazdı. Çar, maiyeti ve ordusu esareti seçerek ancak ölümden kurtulabilirlerdi. Lâkin, Baltacı Mehmed Paşa, bilhassa kethüdası Osman Ağa ile mektupçusu Ömer Efendinin tesiri altında kalarak çok daha hafif şartlar düşünüyordu. Onun kanaatına göre bu savaştan maksat Rus çarına haddini bildirmek ise, bu olmuştu. Şu halde, Azak kalesini geri vermesi, Özi suyu boyundaki müstahkem yerleri kaldırması, İsveç kralının Osmanlıların istediği şartlarla memleketine dönmesine razı olması ve bundan sonra aradaki barışa aykırı davranışlarda bulunmamayı taahhüt etmesi kâfiydi. Fakat, padişah kendisine mühim meseleleri Kırım hanına danışmasını söylemiş bulunduğundan bir kere de ona danışmaya karar verdi. Han, veziriâzamın çadırına gelip onunla başbaşa görüştü. Sonunda sulha ve bilhassa böyle sudan şartlara asla itibar etmemesini, çünkü çar'ın buradan kurtuluştan sonra sözünde durarak barış şartlarına uymasının bahis ko-

nusu olamıyacağını, Rus çarı'na kat'iyyen aman verilmemesini, daha evvel yaptıklarını unutmamak icabedeceğini, devlet için her zaman tehlikeli olduğunu ve böyle bir fırsat ele geçmişken bundan faydalanılmamasının pek yazık hattâ mes'uliyeti mucip olacağını söyledi. Onun düşüncesi, çar'la asla müzakerelere bile girişmemekti. Çünkü bir kere müzakere kapısı açılırsa, hiylekâr çar'ın Osmanlı ricalini kandırmasının mümkün bulunduğunu tahmin ediyordu. Bilhassa gevşek ve iradesiz bir kimse olan ve savaştan korkan veziriâzamın ele geçen tarihî fırsatı kaçırmasından çekiniyordu.

Müzakerenin kabul edilmesi

Hanım söylediklerini kabul etmiş gibi göründülerse de, o gittikten sonra Baltacı Mehmed Paşa'nın yakınları efendilerinin etrafını alarak ruslarla savaşmanın çok tehlikeli olduğunu telkine başladılar. Misâl olarak bir gün evvel akım kalan ve oldukça ağır zayiata sebep olan yeniçeri hücumunu gösteriyorlardı. Düşman hazır sulh istemiş ve her şarta razı olmuşken savaşta ısrar etmenin lüzumsuz yere asker kırmak olduğunu, hele bir de muvaffakıyetsizlik yüz gösterirse cevabının verilmesine asla imkân kalmayacağını, halbuki ruslarla bir temasta bulunmanın hiç bir zarar vermiyeceğini söyleyip durdular. Bunun üzerine veziriâzam düşmanla müzakereye girişmeye karar vererek son gelen mükâleme memuru ile Feldmareşal Şeremetev'e bir mektup gönderip bizzat kendisinin Osmanlı ordugâhına gelmesini istedi.

Bunu haber alan Ponyatovski ise, Onikinci Şarl'a acele bir mektup göndererek Osmanlıların sulha karar verdiklerini, bu sulh sırasında şahsının ve memleketinin haklarını korumak üzere kralın Osmanlı ordugâhına bizzat gelmesinin icabedeceğini bildirdi. Bu sırada, barış müzakereleri başlıyacağı için veziriâzam bir emirle rus ordusunu ezen bombardımanı durdurdu (21 temmuz salı, saat 14-15 arası).

Petro'nun sevinci ve delegesine talimatı

Osmanlıların sulh müzakerelerine yanaşmaları ve bombardımanı kesmeleri, rus ordugâhında birdenbire bir bayram havası yarattı. Petro, kulaklarına inanamıyordu. Hemen, Dışişleri bakanı olup Ortodoksluğu kabul etmiş eski bir yahudi ailesine mensup bulunan ve Rus tarihine kibri, gösteriş severliği, hiylekârlığı ve birsızlığı ile geçmiş olan, Baron P. Şafirov'u müzakerelere memur etti. Kendisine verdiği talimata göre, barış ve çar ile ordusunun kurtuluşu karşılığında Osmanlı devletinden zaptolunan bütün yerlerin iadesi, buralarda yapılmış olan kale ve tahkimatın yıkılması veya Osmanlılar ısrar ederlerse öylece teslimi, İsveçliler hakkında müzakere açılırsa Livonya'nın iadesine razı olunması, Osmanlılar bununla iktifa etmezlerse diğer eyâletlerin de verilmesi, yalnız hepsi için birer birer ve yavaş yavaş rıza gösterilmesi. Osmanlılar Leçinski'den bahsederlerse bütün isteklerinin kabul olunması, yalnız Lehistan'da İsveç nüfuzunun mutlak şekilde kurulmasına imkân bulunursa, meydan verilmemesi hususunda Şafirov tam bir salâhiyete sahip olacaktı. Ayni zamanda Osmanlı veziriâzamı ile kethüdasına ve diğer nafiz kimselere büyük rüşvetler teklif ve ita edebilecekti.

Rus Dışişleri bakanı yanında tercümanlar ve birkaç subay bulunduğu halde Osmanlı ordugâhına gönderildi.

Ponyatovski ve Sadrıâzamın istekleri, divânda hâkim olan fikir

Diğer taraftan Ponyatovski, kendi talebi üzerine ruslardan neler isteneceğini veziriâzama yazılı olarak takdim etmiş bulunuyordu. İsveç kralının mümessili, Osmanlı veziriâzamına bu konuda kısaca şunları tavsiye ediyordu:

1 — Çar'ın bizzat Osmanlı ordugâhına gelmesi ve geldikten sonra derhal esir edilip İstanbul'a, Hünkârın huzuruna gönderilmesi.

2 — Rus ordusunun silâhlarını bırakarak hemen teslim olması.

Filhakika, Baltacı Mehmed Paşa Rus murahhas heyetini kabul ettiği zaman bu tavsiyelerden ilham alarak, Osmanlı topraklarına tecavüz ettikleri dolayısiyle Şafirov'u bir hayli payladıktan sonra şu tekliflerde bulundu:

1 — Çar bizzat Osmanlı ordusuna gelerek af dileyecek ve taahhüt ettiği şartları yerine getirinceye kadar muhafaza altında bulunacak.

2 — Rus ordusu toplarını hemen teslim edecek.

Şafirov, gayet hürmetkâr bir tavırla bu şartları kabul etmenin imkânsız olduğunu, ama Azak kalesinin derhal teslim ve Taygan kalesiyle Özi boyundaki müstahkem yerlerin tahrip edileceğini söyledi. Ayni zamanda veziriâzama uzun ricalarda bulunarak Osmanlıların aman diyene kılıç vurmadıklarını tekrarlayıp sonunda Allahın adaletine sığınacaklarını ilâve etti. Mecliste, Viyana'dan elçilikle dönen Seyfullah Ağa da vardı. Kendisi Avusturya imparatorluğunun, İsveç bir tarafa bırakılarak, Osmanlı-Rus barış ve dostluğunun kurulmasını istediğini ve bunu desteklediğini bildiği için veziriâzama rus mükâleme memurlarının derhal iade edilmeyerek meselenin yeniden görüşülmesini tavsiye etti. Bunun üzerine büyük bir divân kuruldu. İlk sözü Baltacı Mehmed Paşa alıp çar'a aman vermek veya yürüyüşle ordu-

gâhını zaptetmek şıklarından birisinin tercihi için karar verileceğini bildirdi. Kırım hanı Devlet Giray, çar'ın son derece hiylekâr bir kimse olduğunu ileri sürüp evvelâ sözüne itimatla barış yapmanın doğru olamıyacağını, lâkin mutlaka barış yapılacaksa Azak'la beraber diğer kalelerin de geri alınması ve çar'ın sözünde duracağına dair sağlam deliller göstermesi ve teminat vermesi icap edeceğini ileri sürdü.

Divânda hazır bulunanlar, vezirîâzamın mutlaka barış yapmaya karar vermiş olduğunu hissettiklerinden, savaşa taraftar olanlar onun beyhude husumetine uğramamak için düşüncelerini söylemediler. Barış taraftarları ise, şöyle diyorlardı: «Bu savaşın çıkmasına sebep, evvelâ Azak kalesinin Rusların eline geçmesi suretiyle kuzeyde bozulan stratejik muvazenedir. Şu halde, Azak kalesiyle Özi boyunda ihdas olunan diğer kaleler Türklere teslim edilirse, Ruslar Ukrayna ve Lehistan'dan çekilir ve İsveç kralının Ilünkârın ileri sürdüğü şartlarla memleketine dönmesine razı olursa savaşa lüzum kalmaz. Çünkü, savaş olup Ruslar yenilse bile nihayet bunlar temin edilecektir. Yoksa, bütün Rusyanın zaptı ve bu memleketin ortadan kaldırılması imkânsız olup üstelik savaşta arzu edilmeyen bir netice hâsıl olursa her şey kaybedilebilir». Bu fikrin müdafii, bilhassa Osman kethüda idi.

Şüphesiz bu düşünceler gayet yanlıştı. Çünkü Osmanlı ordusu bir yürüyüşte bulunsa mutlak muvaffak olurdu. Hattâ, hiç bir taarruz hareketine girişmeden sadece muhasarayı uzatsa, kısa bir zaman sonra ruslar açlık yüzünden kayıtsız şartsız teslim olmak zorunda kalacaklardı. Şu halde, aşağı yukarı onların teklif ettikleri şartlarla bir sulh müzakeresine girişmek lüzumsuz idi. Çar'ın ordusuyla imha veya esir edilmesi sonunda, hiç değilse, Rusya'nın Avrupa siyaset sahnesine enaz elli yıllık bir gecikme ile çıkabilmesi neticesini verirdi.

Prut barışının imzası ve şartları

Nihayet hiç de uzun ve çekişmeli olmayan müzakere sonunda 23 temmuz 1711 günü Osmanlılarla ruslar arasında Prut barışı imzalanmıştır. Barış müzakerelerinde Osmanlı heyeti son derece gevşek davranmış, ilk önce ileri sürülen şartların çoğundan vaz geçilmiştir. Halbuki veziriâzam, sadece hayatını ve hürriyetini bağışlamak şartiyle çar'a istediği bütün şartları münakaşasız ve müzakeresiz dikte ettirecek durumda bulunuyordu. Gevşekliği, korkaklığı, beceriksizliği, yakın maiyetine fazla esir oluşu onu bu ağır hatâya sürüklemiştir.

Bir mukayeseye imkân vermek için, osmanlıların ilk ileri sürdükleri şartlarla, barışın imzalandığı şartları mukayese edelim:

A — Osmanıların ilk ileri sürdükleri şartlar:

1 — Rus ordusu, bütün silâhlarını teslim edecektir.

2 — Lehistan tamamen tahliye edilecek ve rusya, lehistan işlerine bir daha karışmayacaktır.

3 — Rusya bir daha Ukrayna işlerine karışmıyacak. Barabaş ve Potkallı kazakları istedikleri kimseyi kendilerine hatman seçebileceklerdi.

4 — Azak kalesiyle civarı vaktiyle Osmanlılardan alındığı gibi iade olunacaktır.

5 — Samara ve Kamenka kaleleri ruslar tarafından yıktırılacaktır.

6 — Azak denizindeki Rus donanması Osmanlı devletine teslim olunacaktır.

7 — Eskisi gibi Kırım hanına vergi verilecektir.

8 — İsveç kralı yurduna istediği gibi ve istediği yoldan dönecektir.

9 — Âsi Boğdan voyvodası Demetriyos, Osmanlılara teslim olunacaktır.

10 — Rus çarının doğu işlerinde siyasî müşaviri olup çar'ı Osmanlılar aleyhine kışkırtan Raguzalı Sava, osmanlılara teslim olunacaktır.

11 — İstanbul'daki daimi rus elçisi kaldırılacaktır.

12 — Ruslar, Eflâk ve Boğdan'da yaptıkları zararlar karşılığında belli bir tazminat ödeyeceklerdir.

13 — Ruslar, hıristiyan teb'aya ait işlere bir daha karışmıyacaktır.

14 — Bu taahhütler ifa edilinceye kadar Rus ordusu başkumandanı Şeremetev Osmanlı ordusunda rehine olarak kalacaktır.

15 — Rusların elinde bulunan bütün müslüman esirler hemen serbest bırakılacaktır.

B — Barışın imzalandığı şartlar:

1 — Çar ile Sultan arasında ebedi sulh yapılmıştır.

2 — Ruslar, Osmanlılardan aldıkları şehirleri iade edeceklerdir.

3 — Yeni yapılan kaleler yıkılacak ve her iki tarafça işgal olunmayacaktır. Bunlarda bulunan top ve cephane çar tarafına nakledilecek, yalnız Kamenka kalesinin toplarını osmanlılar alacaklardır.

4 — Lehistan işerine her iki taraf da karışmıyacaktır.

5 — Her iki taraf teb'ası olan tüccarlar, birbirlerinin memleketlerinde rahatça seyahat ve ticaret edebileceklerdir.

6 — İsveç kralı kendi memleketine serbestçe ve tehlikesizce dönebilecektir. İsveç ve Rusya, aralarında barışı yapmakta serbest olacaklardır.

7 — İki taraf birbirlerinin teb'asına asla tazyikte bulunmıyacaktır ve bunlarda kimsenin zarar ve ziyanına sebebiyet vermiyeceklerdir.

8 — Bu barış anlaşmasının imzalanmasiyle muhasamat son bulacak ve nüshaların teatisinden itibaren iki tarafın ordusu birbirine engel olmadan ayrılıp gideceklerdir.

9 — Rus ordugâhında ve rusyada bulunan bütün osmanlı esirleri ve karşılığında osmanlılara esir düşen rus teb'ası serbest bırakılacaktır.

Türkçe metindeki farklar

Üstelik bu verdiğimiz metin, rus'ça ve lâtin'ce olarak hazırlanıp imza olunan nüshadır. Türkçesi ise bundan da farklıdır. Mukayese için o metini de verelim:

1 — Azak kalesi ve civarı alındığı şekilde osmanlılara teslim edilecektir.

2 — Yeni yapılan kaleler yıkılacak, Kamenka kalesindeki toplar ve cephane osmanlılara teslim olunacaktır. (Diğerlerinde olan top ve cephanenin ruslara teslimi zikredilmiyor).

3 — İki tarafça da buralarda yeniden kale yapılmıyacaktır.

4 — Lehistan işlerine karışılmıyacaktır (Türklerin de karışmıyacağı zikredilmiyor).

5 — Lehistan'a ve Kırım hanına tabi kazaklara karışılmıyacaktır (rus'ça metninde hiç bahis konusu edilmemiştir).

6 — Karşılıklı tüccarlar serbestçe gidip geleceklerdir.

7 — İstanbul'da Rus elçisi bulundurulmayacaktır.

8 — Müslüman esirler serbest bırakılacaktır (Rus teb'ası esirlerin de serbest bırakılacağı zikredilmiyor).

9 — İsveç kralı yurduna serbestçe dönecek ve İsveç'le Rusya arzu ederlerse barış yapacaklardır.

10 — İki tarafın teb'ası karşılıklı olarak devletleri aleyhine kışkırtılmıyacaklardır.

11 — İki taraf ordusu serbestçe çekilecektir.

12 — Bu iş sona erinceye kadar Şafirov ile Şeremetev'in oğlu rehin olarak alıkonulacaklardır. Karşılığında da rehinler verilecektir (Bu kısım rus'ça metninde yoktur).

Aradaki farkların, bilhassa Lehistan ve kazaklar meselesinin ne kadar mühim olduğu ilk bakışta anlaşılmaktadır. Üstelik, Şafirov osmanlı ordugâhına gelirken kendisine barış hususunda verilen salâhiyetlere göre, rusya'dan ne kadar az şey elde edilmiş olduğu meydandadır. Hattâ, osmanlıların ilk ileri sürdükleri şart bile, Şafirov'a verilen salâhiyetnamedeki şartlardan çok hafif olduğu halde, ne çare ki elde edilememiş ve kurnaz bir diplomat olan Rus dışişleri bakanı, Osmanlı ricalini kandırmıştır. Üstelik, İsveç meselesi hiç kurcalanmamış, rusya'nın bu

Prut'ta yapılan Osmanlı - Rus anlaşmasında yıktırılması söz konusu Azak kalesinin planı

devletten aldığı yerlerin iadesi, Lehistan'da krallığın Leçinski'ye temini kabil ve bunlar milli menfaatlarımız namına elzem iken bu cihetler bahis konusu bile olmamıştır. En büyük hatâlardan birisi de, rusların yerine getirmeyi kabul ettikleri taahhütleri için bir zaman tâyin edilmemiş olmasıdır.

Baltacı - Katerina rivayeti

Prut barışının akdinden evvel çarın zevcesi Katerina'nın gece Baltacı Mehmed Paşa'nın çadırına gelerek bir çok hediyeler, ricalar ve kadınca davranışlarla Osmanlı veziriâzamının zihnini çelerek onu bu barışa razı etmiş olduğuna dair meşhur bir rivayet vardır. Bahse son vermeden evvel, bunun üzerinde de duralım. Bu hâdiselerin tarihini yazmış veyahut yazıları bu hâdiseler için mühim kaynaklar teşkil etmiş olanlar, meselâ P. H. Bruce, Hurmuzaki, De la Motraye v.s., barışın başarılmasında Katerina'nın büyük rolünü zikrederler. Bunlara göre, barış teklifi fikrinin ilk mürevvici Katerina'dır. Üstelik orduda ne kadar para, mücevher, altın ve gümüş eşya varsa toplatarak veziriâzam ile kethüdası Osman, mektupçu Ömer Ağalara ve reis ül-küttab Ebubekir Efendi'ye göndermiştir. Kendisi ayrıca Avusturya imparatorunun kız kardeşi olduğunu beyan ederek osmanlılar ve osmanlı devlet ricali üzerinde tesirli olmaya çalışmış ve muvaffak olmuştur. Zira, Osmanlılar Avusturya imparatorluğu ile barış ve dostluk halinde bulunuyor ve böyle kritik bir anda bu devleti gücendirmek istemiyorlardı. Bütün bunlar barışın, hem de ruslar hesabına o günkü duruma göre pek müsait şartlarla akdini şüphesiz ki kolaylaştırmış olabilir. Ancak, Katerina'nın gece

veziriâzamın çadırına geldiğine dair yerli ve yabancı ciddî kaynaklarda hiç bir bilgi mevcut değildir. Üstelik Baltacı Mehmed Paşanın ruslardan pek büyük bir rüşvet —200 bin altın ve pek çok mücevher ve saire— aldığına dair batı kaynaklarında, ve arabalarla altın aldığına dair yerli kaynaklarımızda kaydedilmiş rivayetler mevcut olduğu halde, kendisi bu hâdiseden bir yıl sonra müsadereye uğradığı zaman böyle bir serveti zuhur etmemiş, hattâ emsaline göre fazla zengin bir vezir olmadığı da anlaşılmıştır. Bu yüzden onu rüşvet karşılığında devlet menfaatlerini ihlâl ile itham edenler bulunduğu gibi, bu hatâya sadece korkaklığı, gevşekliği, beceriksizliği ve ahlâksız maiyetinin fazla tesiri altında kalışı yüzünden sürüklendiğini ileri sürenler de vardır. Hakikaten Osman kethüda ile mektupçu Ömer ve reis ül-küttab Ebubekir Efendilerin barış için pek gayretkeşçe uğraştıkları gözden kaçmamakta ve hareketleri şüpheli görülmektedir.

BARIŞTAN SONRAKİ HÂDİSELER

Barışın akdinden sonra, zahire darlığı çeken çar'a ve ordusuna bu hususta da yardımda bulunulmuş, nihayet Petro mağlûp ordusu ile birlikte, bu mağlûbiyetin acısını çıkarmaya ve hattâ kabul zorunda kaldığı barış şartlarına icabında uymamaya kararlı olarak çekilip gitmiştir. Çekiliş sırasında bir osmanlı askerî birliği rus ordusunu tatarların ve kazakların muhtemel taarruzlarından koruyarak Prut suyunu aşmalarına kadar refakatında bulunmuştur.

Ponyatovski'nin ikazı üzerine İsveç kralı Osmanlı ordugâhına geldiği zaman, ortada yalnız osmanlı ordusu vardı. Ruslar rahatça kurtulup gitmişlerdi. İyi bir stratej olan kral, bir bakışta çar'ın ne kadar kötü bir durumda yakalanmış ve ne büyük bir fırsatın kaçmış olduğunu anladı. Baltacı Mehmed Paşa ile mülâkatlarında başbaşa kaldıkları zaman burada çok güzel bir ordunun toplanmış olduğunu, lâkin bundan gereği gibi istifade edilememiş bulunduğunu söyledi. Baltacı Mehmed Paşa ise, her istenenin elde edildiğini ileri sürerek savaşa hacet kalmadığını beyan etti. Lâkin Onikinci Şarl bu fikirde değildi.

«— Bu barış, ne saadetli padişah hazretlerinin ve ne de benim haberimiz olmadan yapılmıştır. Bâb-ı âli ile aramızdaki dostluk ve İsveç hükûmetinin menfaatleri ise hiç göz önüne alınmamıştır. Hattâ yalnız İsveç'in değil, Osmanlı devletinin de menfaatleri ihlâl edilmiştir. Çar ve rus ordusu böyle ümitsiz bir hale düştükten sonra çok daha büyük menfaatlerin elde edilmesi, hattâ çar'ın ailesi maiyeti ve ordusu ile esir edilip Hünkâr hazretlerinin ayaklarına gönderilmesi mümkün iken bu yapılmamıştır!» diyordu.

Baltacı Mehmed Paşa ise, aman dileyen düşmana kılıç vurmamanın islâm seriatı icabı olduğunu ve çar'a arzu edilen bütün şartların kabul ettirildiğini ve bu suretle Osmanlı devletinin bu seferin açılmasına sebep olan isteklerinin boyhude kan dökülmeden elde edildiğini, ruslarla savaş başlayınca Pomeranya'daki 30 bin kişilik İsveç ordusunun müşterek düşmana hemen hücum edeceğine dair kralın vermiş olduğu sözün de esasen yerine getirilememiş olduğunu, Osmanlı devletinin ise bütün isteklerini elde ettikten sonra İsveç hesabına ruslarla savaşmak zorunda olmadığını ve nihayet kralın memleketine rahatça dönmesinin de temin edildiğini söyledi ve şunları ilâve etti:

«— Biz çar'ı esir etmiş olsaydık memleketini kim idare edecekti ve biz kiminle sulh yapacaktık?»

Onikinci Şarl, bu iddiaların hepsine itirazını ettikten sonra:

«— Eğer çar esir edilseydi elbette memleketini bir idare eden bulunurdu. Nasıl ki ben uzun zamandan beri İsveç'te bulunmadığım halde memleketim pek âlâ idare edilmektedir. Yurduma serbestçe dönebilmem hakkında çar'ın verdiği teminata ise, şahsen asla itimat etmiyorum. Mamafih, fırsat kaçmış değildir. Bana birkaç bin yeniçeri ile bir miktar top veriniz. Arkasından yetişerek Petro'yu esir edeyim» dedi.

Lâkin Mehmed Paşa, ruslarla barış imzalandığı için böyle bir şeyin imkânsız olduğunu kat'î bir dil ile ifade ettikten sonra esasen islâm askerine bir hıristiyanın kumanda etmesinin de mümkün olamıyacağını ilâve etti.

Prut barışının İstanbul'daki akisleri, Baltacı aleyhine söylenenler

Temmuz ayının ilk günlerinden itibaren İstanbul ordudan haber alamıyordu. Haberlerin böyle kesilişi mühim hâdiselerin ve savaşların cereyanına alâmettir. Nihayet 27 temmuz günü Tuna nehri ağzındaki Kili'den deniz yolu ile İstanbul'a gelmiş olan bir takacı, Osmanlı ordusunun büyük bir zafer kazandığını bildirdi ise de kendisine inanılmadı. Lâkin 3 ağustosta, sadaret kethüdası Osman Ağa zafer müjdesi ile İstanbul'a vardı. Ayni gün ise İsveç elçisi Funk, arkadaşı Ponyatovski'den aldığı bir mektupla seferin bütün teferruatını öğrenmiş ve Bâb-ı âliye bildirmişti. Üçüncü Ahmed, kaçırılan fırsatı duyunca fena halde sinirlendi. Osman kethüda, müjde karşılığı vezâret beklerken derecesi tekrar başimrahorluğa indirildi. Buna rağmen şehirde zafer şenlikleri yapıldı. Pa-

dişah ise, Baltacı Mehmed Paşa'ya gönderdiği bir hatt-ı hümâyunla onu fena halde azarladı. Bunda:

«— Senden gayrı itab-ı şahaneme mazhar olacak bir fert yoktur. Vallahilazim ve Billâhilkerim seni bilâ aman katledeceğim. Hayatın bir vechile mutasavver değildir. Son pişmanlık fayda vermez» diyordu (Baltacı Mehmed Paşa'nın valde sultana yazdığı mektub. Topkapı sarayı arşiv kılavuzu, C: I, V: 10). Arkasından Kırım hanının mektubu geldi. Bundaki haberler de Ponyatovski'yi tamamen teyit ediyordu. Buna rağmen hiç olmazsa elde edilmiş olan neticeleri sağlama bağlamak için Üçüncü Ahmed, Prut anlaşmasını tasdik etti. Bu arada İngiltere ve Avusturya elçileri veziriâzamın âzami menfaati elde etmiş olduğunu ileri sürerek onu müdafaa etmişler, Fransa ve İsveç elçileri ise tamamen aksini iddia edip durmuşlardı.

Baltacı Mehmed Paşa'yı en fazla himaye edenler ve aynı zamanda hükümdar üzerinde büyük nüfuz sahibi olanlar kızlar ağası Süleyman Ağa, Damad (Silâhdar) Ali Paşa ve şeyhülislâm Paşmakçı-zâde Ali Efendi de onun aleyhine dönmüşlerdi. Ayrıca kendisini öteden beri çekemeyenler de padişahı durmadan tahrik ediyorlardı. Rus çarı'nın bulunduğu güç durumdan kurtulur kurtulmaz taahhüt ettiği şartlardan yüz çevirmeye başlaması ise, Baltacı Mehmed Paşa'yı fena halde üzmüş, padişahtan gelen ağır hatt-ı hümâyûnlar yüzünden büyük bir korkuya kapılarak hayatından meyûs ve barış imzalayacak yerde rus ordusunu imha ve çar'ı esir etmediğine cidden pişman olmuştu. İstanbul'a dönünce hükümdar tarafından ağır bir muameleye uğrayacağından emin bulunduğu için, çar'ın hareketlerini göz önünde bulundurmak bahanesi ile ve zamanla padişahın hiddetinin geçeceği ümidiyle bir müddet Kartal sahrasında beklemeye karar verdi. Bu arada Valide Sultan'a bir mektup göndererek baştan beri devlete ifa ettiği hizmetleri sayıp döktü. Sonunda Prut barışı dolayısıyle kendini müdafaa ederek devlete muharebesiz kaleler kazandırdığını, lâkin düşmanlarının tezvirleri dolayısıyle hünkârın hiddetine maruz kaldığını yazarak himayesine sığındı. Bir müddet sonra ise, devlet merkezinden gelen bir emir, hemen yola çıkıp İstanbul'a dönmesini bildiriyordu. Baltacı Mehmed Paşa ayak sürüyerek Edirne'ye kadar geldi. Burada askerin maaşını dağıtmak bahanesiyle mola verdi.

Baltacı Mehmed Paşa, veziriâzam olduğuna kadar kızlar ağası Süleyman Ağa, Silâhdar Ali Paşa ve şeyhülislâm Paşmakçı-zâde Ali Efendi ile çok iyi geçinmiş, bilhassa Süleyman Ağa'nın kulu kölesi olmuş, sadaretinden sonra da bu hal bir müddet devam etmişti. Lâkin zamanla bu üç zatın tahakkümünden bıktığı ve bilhassa sefer sırasında hareketlerinde müstakil bulunmak istediği için — kethüdası Osman Ağa'nın da teşvikiyle — onlardan yüz çevirmeye, aleyhlerinde bulunmaya başlamıştı. Bu üç zat:

«— Şu adamı ne kadar himaye edelim dediysek değerini bilmeyip daima bir takım aşağılık kimselerin sözü ile aleyhimizde bulunup durdu. Şimdi seferden zaferle dönünce nüfuzu artarak sonunda bizim mahvımıza kadar yürüyecektir. İyisi mi, İstanbul'a kadar gelmesine fırsat vermeden hakkından gelelim» şeklinde karar verdiler. Hükümdara sokulup:

«— Şevketli Efendim. Moskof kralının ne derece mağrur ve inatçı bir lâin olduğu malûmdur. Eğer zerre kadar mukavemete mecali olsaydı bu kaleleri vermezdi. Bu halin son derece sıkışık bir vaziyete düşmesinden doğduğu gün gibi belli. Böyle bir fırsatın ise, bin yılda bir ele geçirilmesi vaki olmaz. Serdar-ı ekrem hazretleri isteseydi Moskof kralını diri tutabilir, bari hiç olmazsa İsveç kralından aldığı kaleleri geri alır ve ordusunda bulunan top ve cephaneyi tamamen zaptederdi. Kırım hanı'nın ve İsveç kralının devlete hayırlı olan sözlerini asla dinlemeyerek kâfirin parasına tamah edip adınız kıyamete kadar cihangirlikle ağızlarda gezecek iken böyle büyük bir fırsatı kaçırmak devletinize ihanettir» ve:

«— Moskof kralını tutmak bir iş miydi? lâkin kabahat gece vakti gelen altın arabalarınındır» gibi sözlerle onu veziriâzamın mahvına sürüklemek istedi iseler de, Üçüncü Ahmed bu kimselerin Baltacı Mehmed Paşa'ya düşmanlıklarını sezmiş olduğundan bu hususiaki sözlerine birdenbire kapılmadığı gibi neticede zafer kazanmış ve çar'ı ezen bir anlaşma imzalamış olan eski adamını birdenbire azil etmeği de uygun görmedi (Tarih-i Raşid, C: 3, S: 389).

Baltacı Mehmed Paşa ise, Edirne'ye gelirken Hacı-oğlu pazarında yeniçeri ağası Yusuf Paşa'yı davet edip imzalanmış olan barış hakkında görüştüğü gibi, Bender serdengeçtilerinin çıkardığı küçük çapta bir fitneyi yatıştırmakta son derece yumuşak davranmıştı. Edirne'de Kapıkulu ocaklarının ülûfelerinin verilmesi bahanesiyle bir müddet duruşu da buna katılınca, düşmanları yeniden fırsat bularak bu sefer hükümdara veziriâzamın can kaygısına düşüp askeri isyana teşvik ettiği, sonunda kendisini hal'e kadar gitmeye kararlı olduğunu fısıldadılar.

Sadrıâzam Baltacı Mehmed Paşanın azli

Baltacı Mehmed Paşa, kızlar ağası Süleyman Ağa'ya bir mektup göndererek elde edilen başarının bir muvaffakiyetsizlik gibi

Baltacı Mehmed Paşa'nın Valide sultan'a yazdığı uzun mektubun baş ve en son kısımlarından iki parça

telâkki olunmasının asker arasında büyük hoşnutsuzluk uyandırdığını yazmış ve kötü niyetli kimselerin sözlerine kulak verilmemesini bildirmişti. Süleyman Ağa, bu mektubu hemen hükümdara götürüp vezirîâzamın orduya dayanarak tehditler bile savurmaya başladığını ileri sürdü. Baltacı Mehmed Paşa hükümdara da bir telhis yollayıp rusların barış şartlarına göre kaleleri hemen teslim etmeleri için İsveç kralının yurduna dönmesi icabettiğini yazmıştı. Üçüncü Ahmed, bütün bunlara sinirlenerek vezirine ağır bir cevap verdi. Bunda, evvelâ İsveç kralının bütün tedbirler alınmadan ve kendisine çar tarafından bir zarar gelmiyeceği garanti edilmeden yola çıkarılmasının varid olamıyacağı, bu hususta ısrarın Onikinci Şarl'ın çar'a veya Lehistan kralına esir düşmesi arzusundan başka bir şeyle izah edilemiyeceği, barış anlaşmasında ise, Azak kalesiyle diğerlerinin İsveç kralının dönmesi karşılığında osmanlılara teslim edileceğine dair bir şey bulunmadığı, bunlardan maada asker arasındaki dedikodulardan ve çıkacak bir fesattan ancak kendisinin mesul tutulup ona göre muameleye uğrayacağı, bu yüzden aklını başına toplaması sert ve kat'i bir dille yazılmış bulunuyordu (Topkapı Sarayı Arşiv klavuzu, C: I, V: 4).

İşte, bütün bu hâldeseler, sonunda padişahın vezirîâzamı azline karar vermesine sebeb oldu. Bu vazife ise, kapıcılar kethüdası Mehmed Ağa'ya verildi. Lâkin hükümdar Baltacı Mehmed Paşa aleyhine o kadar tahrik edilmişti ki, azledildiği takdirde mutlaka askerî bir ayaklanma olacağı sanıldığından Mehmed Ağa görünüşte vezirîâzama zafer dolayısıyle samur kürk giydirmek için Edirne'ye geldi. Evvelâ bu vazifeyi ifa etti. Ertesi günü kapıcılar kethüdası Mehmed Ağa vezirîâzamın tekrar yanına varıp bu sefer mührü istedi ve aldı (20 kasım 1711 - 9 şevval 1123). Vezaret makamı yeniçeri ağası Yusuf Paşa'ya tevcih edilerek Baltacı Mehmed Paşa da Midilli'ye sürüldü. Bu sırada idamına çok uğraşılmışsa da, Valde Sultan'ın himayesiyle hayatı kurtarılmıştır. Osman kethüdanın zafer müjdesiyle İstanbul'a gelip vezaret beklerken kaybettiği eski makamına tâyin olunan İbrahim Efendi de azlolunup Sadaret kethüdalığı Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın enistesi Nişancı Ali Efendi'ye verildi. Ordu, iki gün sonra Edirne'den hareket ederek 30 kasım 1711 günü Küçükçekmece'ye varıldı. Padişah, Çekmece'ye yakın Sekban çeşmesi mevkiinde Sancağ-ı serifi karşıladı.

Üçüncü Ahmed, ertesi günü ordu ile bir-

likte gelmiş olan Kırım hanı Devlet Giray'ı çağırıp sefer ve barış hakkında tafsilât istedi. Devlet Giray, osmanlı ordusunun çar'ı pek fena ve tamamen ümitsiz bir vaziyette yakalamış olduğunu, rus askerlerinin açlıktan ağaç kabuklarını yediklerini, hiç bir suretle mukavemet imkânları kalmadığından bir hücum yapılmasa bile teslim olacaklarını, buna karşılık bir kaç kale vadiyle barışa razı olunmasının ve çar'ın ordusu, topları ve cephanesiyle çekilip gitmesine müsaade edilmesinin çok hatâlı olduğunu ileri sürüp:

«— Misli görülmemiş bir fırsattı, lâkin kaçırıldı» dedi ve eski veziriâzamı kethüdası Osman Ağa ile mektupçu Ömer ve çavuşlar kâtibi Abdülbaki Efendi'nin kandırıp yanlış yola sürüklediklerini ilâve etti. Bunun üzerine Osman kethüda ile mektupçu Ömer Efendi'nin ertesi günü Bâb-ı hümâyûnda boyunları vuruldu. Abdülbaki Efendi de malları müsadere olunarak sürüldü (Tarih-i Raşid, C: 3, S: 374). Bu arada reis ül-küttab Ebubekir Efendi azille yakayı kurtarmıştır.

Mısır'daki olaylar

Bu sırada Mısır'da bazı kargaşalıklar oldu. Mısır ocaklı ve ümerası öteden beri «kasımlı» ve «zülfikârlı» diye anılan birbirine düşman iki hizip halinde idiler. Bu hizipler arasında bilhassa «Şeyhülbeled» lik (Belediye başkanlığı) konusunda büyük rekabet vardı. Kasımlılardan Eyub Bey o sırada Şeyhülbeled bulunuyordu. Lâkin, zülfikârlılardan Kaytas Bey'in bu makamda gözü vardı. Mısır valisi Köseç Halil Paşa, Eyub Beyi tanımaktaydı. Sonunda mısır ümerasından ve yerli yeniçerilerinden iki tarafa mensup olanlar arasında silâhlı bir çatışma oldu. Halil Paşa, Eyûb Bey'le birlikte kaleye kapandı. Karşı taraf kaleyi topa tuttular. Bir çok evler harab oldu. İki taraftan ve halktan bir çok kimse öldü ve yaralandı. Nihayet halkın ekseriyeti Kaytas Bey'in tarafını tuttuğundan Eyûb Bey mağlûbiyeti kabul ederek firar etti. Bu hâdise üzerine Mısır valisi azlolunup yerine kaptan-ı derya Veli Paşa tâyin olundu.

Rusya'ya karşı yeni sefer kararı

Moskof çarı sadece düşmüş olduğu feci durumdan kurtulmak için kabul ettiği barış şartlarına uymamak için elinden geleni yapmaya karar vermişti. Nitekim, ne Azak kalesini osmanlılara teslim etmiş ve ne de diğer kaleleri yıktırmıştı. Üstelik, yine barış anlaşmasına aykırı olarak lehistan ve kazak işlerine karışmaya devam ediyordu. Bunun üzerine Osmanlı devleti erkânı vaziyeti göz-

Padişah Üçüncü Ahmed'in Baltacı Mehmed Paşa'ya yazıb gönderdiği hatt-ı hümâyunun tam sureti

den geçirmek üzere toplandı. Bu arada olup biteni anlamak üzere gönderilmiş olan memurların raporları da incelendi. Bunlara göre, ruslar süratle savaş hazırlığına girişmiş bulunuyorlardı. Nihayet, Üçüncü Ahmed'in başkanlığında toplanan bir meclisde durum incelendi. Esasen Prut barışından memnun kalınmamış olduğundan Rus çarı Petro ile kat'i şekilde hesaplaşmak üzere ilkbaharda yeniden bir sefer tertibine karar verilip icabeden hazırlıklarda bulunmaları için eyâlet valilerine ve ilgililere gereken emirler gönderildi (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 119, S: 66 ve müteakib). Üçüncü Ahmed, bu sefer savaşa çok kolaylıkla karar vermişti. Buna sebeb, kaçırılmış olan fırsatı bir türlü unutamaması. Rus çarına fena halde içerlemesi ve ilk seferde kolaylıkla elde edilen başarıydı. Bilhassa bu son nokta, onda osmanlıların rusları her zaman için yenebileceği kanaatını uyandırmıştı.

Sefere karar verilince, padişah hazırlıklarla bizzat meşgul olma arzusunu izhar ederek Edirne'ye hareket etti. Bir gün evvel ise, bazı hediyelerle İstanbul'a gelmiş olan yeni Rusya elçisi tevkif edilip Yedikule'ye gönderilmişti.

Ruslarla tekrar anlaşma yapılması

İstanbul'da Yedikule'de mahbus bulunan ve rusların barış şartlarını yerine getirmeleri için rehine verilmiş olan Rus başkumandanının oğlu *Mihail Şeremetev ile Rus dışişleri* bakanı Şafirov, vaziyetin ciddiliğini ve osmanlıların savaş kararlarının kat'i olduğunu anlamışlardı. Halbuki, rusya'nın yakın zamanda yeni bir sefere tahammülü yoktu. Osmanlılarla çıkacak bir savaşın yine kaybedileceği muhakkaktı. Onlar, çar'larının politikasını biliyorlar ve bir savaş çıkmadan âzamî ne mümkünse koparmaya çalıştığını hissediyorlardı. Lâkin, bu sefer osmanlıların bir daha aldanmaya niyetleri olmadığı gibi, esasen memnun kalınmamış olan Prut barışını bozarak savaşmaya hazırlandıkları anlaşılıyordu. İki rehin çar'ın aslından bir savaşı arzu etmiyeceğini düşünerek İngiltere ve Felemenk elçilerine baş vurup ara buluculuklarını istediler. Onların Bâb-ı âlî'ye vaki müracaatı üzerine her ikisi Edirne'ye götürülerek Osmanlı devleti ricali ile görüştürüldü. Şafirov çar'ının barışa aykırı davranmasının ve sözünden dönmesinin mümkün olamıyacağını ileri sürüp arada sadece bir anlaşmazlık bulunduğunu iddia ederek mehil istedi ve Moskova'ya acele bir mektup yazarak barış şartlarının yerine getirilmesi geciktiğinden Osmanlı devletinin yeni bir savaşa kat'i surette karar vermiş ve hattâ hazırlıklara başlamış olduğunu bildirdi. Vaziyetin ciddiliğini gören ruslar hemen yedi maddelik ve yirmi sene için yeni bir anlaşma yaparak Azak kalesini teslim edib Kamenka ve Taygan müstahkem kalelerini yıktıklarından seferden vaz geçildi (17 nisan 1712). Yusuf Paşa'nın yaptığı bu anlaşmanın esaslarından birine göre, çar kuvvetlerini en geç üç ay içinde Lehistan'dan çekecek ve İsveç kralının serbestçe memleketine dönmesine engel olunmıyacaktı. Fakat ruslar bu yeni esasların da tatbikinde dürüst hareket etmediler. İki devlet arasında bir çok ihtilâflar husule geldi. Rusya ile ihtilâf halinde bulunan memleketlerden birisi de Lehistan'da hâlâ rus askerlerinin bulunması dolayısiyle Onikinci Şarl'ın yurduna dönemeyişiydi. Halbuki, Mihail Şeremetev ile Şafirov ve son gelen rus elçisi Lehistan'da çar askerlerinin bulunmadığını kat'i şekilde iddia ettikleri gibi, Lehistan kralı İkinci Ogüst'ün, Edirne'de alıkonulan elçisi de aynı şekilde konuşmuştu. Aslında ise Lehistan'da rus askerleri mevcuttu. Üstelik çar, İsveç hududundaki bir kaleyi de muhasara ederek Onikinci Şarl'ın dönüş yolunu kapatmış bulunuyordu. İsveç kralı Şarl'den gelen haberle bunları öğrenen padişah sadrıâzâma sorduğunda, ondan kral tarafından uydurulduğu cevabını almıştı. Üçüncü Ahmed, Yusuf Paşa'nın bu cevabına itimat etmiyerek tahkikat yaptırmış ve derhal Edirne'ye hareketle hazırlık yapılmasını istemişti.

Sadaret makamında yapılan değişiklik

Vezirâzam Yusuf Paşa ise, yeni bir sefere taraftar olmadığından itiraz etmişti. Halbuki kendisi ayrıca barış şartlarının tatbikinde işi ağırdan almak ve rusları icabı kadar sıkıştırmamakla itham edilmekteydi. Bütün bu olaylar sonunda, mevkiini muhafaza etmesi imkânsızdı. Esasen, hükümdar üzerinde büyük bir nüfuz sahibi olan Silâhdar Ali Paşa ile de anlaşamamış bulunduklarından, onun telkiniyle azledilerek yerine Nişancı (Silâhdar) Süleyman Paşa tâyin edildi (12 kasım 1712). Eski sadrıâzam Yusuf Paşa, yeniçeri ağalığından geldiği için ordunun kudret ve kabiliyet derecesine vâkıf bulunuyor ve yeni bir seferde geçen defaki gibi bir fırsatın ele geçip düşmanın yenilebileceğini yüzde yüz varid görmüyordu. Bir mağlûbiyetin bütün mes'uliyetinin ise, sonunda sadrıâzam ve serdar-ı ekrem sıfatıyle kendisine yükleneceğini bildiği için bu sefere taraftar olmamıştı.

Onikinci Şarl için alınan karar

Yusuf Paşa gibi, yeni sadrıâzam Süleyman Paşa da, ruslarla baştan beri Osmanlı ülkesinde mülteci olarak bulunan İsveç kralı yüzünden ihtilâflara düşüldüğü, Onikinci Şarl memleketine döndüğü takdirde bütün

bu gailelerin sona erecek rusya ile kat'i anlaşmaya varılmasının ve Prut barışı şartlarının onlar tarafından ancak bundan sonra yerine getirilmesinin mümkün olduğu kanaatındaydı. Bu düşüncesini, vefat etmiş olan Paşmakçı-zâde Ali Efendi'nin yerine şeyhülislâmlığa getirilmiş bulunan Ebe-zâde Abdullah Efendi'ye açmış ve onun tarafından desteklenmişti. Veziriâzam, Kırım hanı Devlet Giray'la haberleşip bu konuda onu da kendisine taraftar bulduktan sonra nihayet hükümdara müracaatla meseleyi uzun uzun izah edip, Onikinci Şarl yurduna dönmeden rahatla ermenin ve barışa kavuşmanın mümkün olamıyacağını, İsveç kralının yurduna dönmesi pekâlâ kabil iken ayak sürüdüğünü söyleyerek kendisini ikna etti. Bunun üzerine kralın bir an evvel dönmesine taraftar olanlardan Bender muhafızı İsmail Paşa ile Kırım hanının oğlu Kalgay Mehmed Giray bu iş için vazifelendirildiler. İsveç kralına yol harçlığı olarak sekiz yüz kese ile, iki yüz kese de ödünç olarak hazineden verildi. Lâkin İsveç kralı, Lehistan'da rus askerinin bulunduğunu tahkik etmiş olduğundan onların eline düşmek korkusu ile gidişini yeniden geri bıraktı. İsmail Paşa vaziyeti sadrıâzama yazarak kralın bilhassa gitmediğini, halbuki gitmemesi için sebeb kalmamış bulunduğunu bildirdi. O da hâdiseyi bire bin katarak hükümdara nakletti. Nihayet Üçüncü Ahmed'in başkanlığındaki bir toplantıda konu incelendi. Sonunda Onikinci Şarl'ın memleketine dönmesinin Osmanlı devletinin menfaatı için mutlaka lüzumlu olduğuna, bunun kendisine son defa bildirilmesine, yine de kabul etmediği takdirde yakalanıp Edirne'ye getirilmesine ve Dimetoka'ya götürülüp orada ikamete memur edilmesine karar verildi (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 119, S: 247). Bu mecliste veziriâzam ile şeyhülislâm birlik olarak,

«— Kralın bir kaç senedir dönmesi için istediği her şeye müsaade edildikçe kendisinden taallül ve huşunet görülüp devlete zahmet vermekten gayri bir fikri olmadığı meydandadır. Misafir ise, misafirlik müddeti tamam oldu. Gidecekse, biran evvel gitsin. Yok, düşmandan korkarım derse işte asker hazır duruyor. Yahut düşüncesi böyle uzun müddet oturup veya kalmaksa, öbür hıristiyanlar gibi teb'alığı kabul edip devlet üzerinden ağırlığını kaldırsın. Yoksa, fermana itaat etmiyerek bunlardan hiç birisini kabule yanaşmazsa yakalanıp bu tarafa getirilmesi icabeder!» demişler, şeyhülislâm da bu hususa dair fetva vermişti (Tarih-i Raşid, C: 4, S: 3).

Meclis kararı Bender muhafızı İsmail Paşa'ya bildirildi. O da vaziyeti Onikinci Şarl'a münasip şekilde söyledi. Lâkin kral bu sefer mevsimi bahane ederek yeniden mehil istedi. İsmail Paşa böyle bir mehil vermeye, hattâ onun bu isteğini hükûmete bildirmeye selâhiyeti bulunmadığını kendisine izaha çalıştıysa da, kral ısrar etti. İsmail Paşa, bunun üzerine zor kullanmak mecburiyetinde kaldı. Onikinci Şarl, karşı koyduysa da kısa bir çatışmadan sonra yakalanıp hapis olunarak emir gereğince Dimetoka'ya götürüldü.

Lâkin, bu hareket gerek orduda gerekse halk arasında çok kötü bir tesir uyandırdı. Yeniçeriler, «Demirbaş» diye andıkları bu kahraman kralı pek severlerdi. Osmanlı hükümdarına sığınmış olduğu halde, rusların arzusunu yerine getirmek için hakkında böyle cebri bir muamelenin yapılması devletin şeref ve haysiyeti ile mütenasip görülmüyordu. Üçüncü Ahmed, bu hâdisede hatâlı hareket ettiğini anlayarak pişman oldu ve ordu ile halkta uyanan şiddetli reaksiyon karşısında kendisini bu yanlış yola sevketmiş olanları cezalandırmaya karar vererek evvelâ Kırım hanı Devlet Giray'ı azil ile Rodos'da ikâmete memur etti. Hanlık, evvelce bu makamda bir kere daha bulunmuş olup o sırada Rodos'da sürgünde bulunan küçük kardeşi Kaplan Giray hân'a verildi. Arkasından Şeyhülislâm Ebe-zâde Abdullah Efendi azledilerek yerine Rumeli kadıaskeri olup müşavere meclisinde İsveç kralı hakkında ileri sürülen fikirlere itiraz etmiş ve verilen karara katılmamış bulunan Ataullah Efendi tâyin edildi. Nihayet veziriâzam Süleyman Paşa da mevkiini muhafaza edemedi. Mühür kendisinden alınıp derya kaptanı Hoca İbrahim Paşa'ya verildi. Eski veziriâzam da, onun yerine deryakaptanı oldu (6 nisan 1713). Bender muhafızı İsmail Paşa ise, evvelâ Azak muhafızlığına tâyin edildi; bir ay kadar sonra da serveti müsadere edilip Sinob'a sürüldü.

Ruslarla yapılan yeni bir anlaşma

Süleyman Paşa azil olununca padişahta yeniden sefer hevesi uyandı. Bunu biraz da yeni sadrıâzam İbrahim Paşa teşvik ediyordu. Kendisi levendlikten yetişme, cesur ve gözü pek bir adamdı. Devlet işlerine ve hattâ kara savaşlarına pek aklı ermemekle beraber, ruslarla savaşıp nam kazanmak sevdasındaydı. Lâkin, sadareti pek uzun sürmedi. Bu mevkie geldikten 21 gün sonra azil ve idam edildi (27 nisan 1713). Bu akıbete uğramasına görünüşte sebeb, devlet işlerinde liyakatsizliği ve hükümdara karşı lâubali davranışlarıdır. Aslında ise, Damad (Silâhdar) Ali Paşa ile aralarında çıkan hâdisedir. Padişahın henüz dokuz, on yaşlarındaki kızının kocası bulunan ve hükümdar üzerinde öteden beri nüfuz sahibi olan Silâhdar Ali Paşa, istediği anda sadaret mevkiine geçecek durumda bulunduğu halde böyle tehlikeli ve iş başında bulunacaklar için

mes'uliyetli olacak zamanlarda bir kenarda durmayı ve durumu perde arkasından idare etmeyi daha uygun bulmuştu. Onun büyük nüfuzundan çekinen sadrıâzamlar, daima kendisiyle hoş geçinmeye çalışırlardı. Lâkin böyle incelikleri düşünecek durumda olmıyan Hoca İbrahim Paşa, buna riayet etmedi. Hattâ, aslında işlerin bu zatın elinde olduğunu ve istediğini istediği gibi oynattığını görerek memuriyetinde müstakil kalmak arzusiyle onu aradan çıkarmaya karar verdi ve bir rivayete göre bir ziyafet sırasında öldürtmeye teşebbüs etti. Buna muvaffak olamayınca da kabak kendi başına patlayıp hem mevkiini, hem de hayatını kaybetti.

Silâhdar Ali Paşa, biraz nazdan sonra bu sefer sadaret mührünü kabul etti. Kendisi aslında ruslarla barış taraftarıydı. Bu düşüncesini Üçüncü Ahmed'e izah edip barışın devlet için daha menfaatlı olduğuna bu iradesiz hükümdarı ikna etti. Bunun üzerine ruslarla müzakereler başladı. İngiltere ve Felemenk elçileri de paçaları sıvayarak bu hususta büyük gayretler harcadılar. Bu sırada Şafirov'un yazdığı mektub üzerine osmanlıların yeni bir savaşa kararlı olmalarını haber alarak telâşa düşen çar Petro, barış şartlarının bugüne kadar tamamen yerine getirilmemesinden doğan üzüntü ve itizarlarını ve iyi niyetlerini temin eden bir cevap göndermiş bulunuyordu. Barış müzakereleri Edirne'de bu müsait hava içinde kolaylıkla gelişti ve nihayet onbir maddelik bir anlaşmaya varıldı (Bu muahedenin tarihi: İslâm Ansiklopedisi, C: I, S: 328 ve İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C: IV-2, S: 302 de 5 haziran 1713 dür. A. N. Kurat: Prut seferi ve barışı, C: II, S: 701 ve XII. Karl'ın Türkiye'de kalışı ve bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu, S: 661 de 27 haziran 1713 olarak gösterilmektedir). Bu anlaşmanın ilk altı ve son maddeleri Yusuf Paşa'nın yaptığı İstanbul anlaşmasıyle ayni idi. Diğer maddelere göre çar, Lehistan'ı iki ay içinde boşaltmayı kabul ediyor, Onikinci Şarl'ın osmanlıların muhafazasında yurduna dönmesine itiraz etmiyordu. Özi boyundaki Osmanlı-Rus sınırı, Karlofça barışından evvelki hale dönüyor, Samara ve Orel nehirleri arasında da Samara boyu Osmanlı devletine, Orel boyu Ruslara kalacak şekilde bir sınır çekilmesi kabul ediliyordu. Bu suretle, Lehistan ve Kırım rus tehlikesinden korunmuş ve güneye inmek davâsında bulunan rusya, Karadeniz kıyılarından uzaklaştırılmış oluyordu.

İsveç kralının memleketine gitmesi

Dimetoka'da oturmakta olan İsveç kralı da, nihayet Osmanlı devletine müracaat edip Lehistan yolunun emniyet altında bulunduğunu öğrendiğinden yurduna dönmek istediğini bildirip bu hususta müsaade istedi. Bir müddet evvel de Fransa devleti, Bâb-ı âli'ye baş vurarak, kendi müttefiki bulunan Onikinci Şarl'ın yurduna biran evvel dönerek ruslarla savaşmasının Osmanlı devletinin de menfaatına uygun bulunduğu, kralın Lehistan yolunu tehlikeli görmesinden dolayı Fransa yoluyle İsveç'e dönebilmesini temin için Sakız adası önlerine iki savaş gemisi gönderildiği bildirilmişti. Lâkin kral, daha tehlikeli olduğu halde Lehistan yolunu tercih ediyordu. Bu isteği kabul edilerek Avusturya sınırına kadar asker refakatinde götürüldü (19 eylûl 1714). Burada ikibin beşyüz kadar maiyetini beş kısma ayırıp generallerinin birisinin kumandasında ayrı yönlerden gönderdi. Kendisi ise, on kişilik maiyeti ile Erdel'den geçip Kızılkule yolundan ilerleyerek Viyana, Bavyera ve Hes yoluyla Baltık sahilinde Stralsund şehrinde öbür askerleriyle birleşti.

Onikinci Şarl, Osmanlı ülkelerinde beş sene üç ay kalmıştır. Buradan ayrıldığı zaman 32 yaşında bulunuyordu.

1715 - 1718 OSMANLI - VENEDİK VE AVUSTURYA SAVAŞLARI

Rusiarla varılan anlaşma üzerine seferden vaz geçilince Prut zaferinden beri gazi ünvanını taşıyan Üçüncü Ahmed ordusunun başında bulunduğu halde İstanbul'a döndü. Bu son barışın biran evvel hazırlanmasında ve imzalanmasında yeni Veziriâzam Silâhdar Ali Paşa'nın büyük tesiri olmuş, hattâ Lehistan meselesinin biraz pamuk ipliğine bağlanması bile göze alınmıştı. Bunun sebebi ise, veziriâzamın başka projelerinin bulunmasıydı. Onun gayesi, yeni beliren rus tehlikesini şimdilik uzaklaştırdıktan sonra devletin Karlofça barışı ile balkanlarda uğradığı ağır kayıpları telâfi etmenin çarelerini aramaktı. Bu arada işe bilhassa Venedik'in elinde geçmiş olan Mora'nın geri alınmasından başlamak istiyordu. Venedik devletinin zayıflamış ve hattâ inkıraza yüz tutmuş olması Osmanlı vezirine büyük cesaret veriyor, bu devletin bir savaşa dayanamıyacağını hesaplıyordu. Nitekim, bu hesapları pek yanlış da değildi.

Mora seferi, bir taraftan da yarı yarıya deniz seferi sayıldığından Silâhdar Ali Paşa evvelâ donanmayı tensiki düşündü. Deryakaptanı eski veziriâzam Süleyman Paşa'nın yerine Aşçı Mehmed Paşa'yı tâyin ettiyse de, bu zatın işe yaramaz olduğunu öğrenip bir hafta kadar sonra azlederek yerine Hoca Süleyman Paşa tâyin olundu.

Demirbaş Şarl (Charles XII)

(İlâve: 141)

★

İltica ettiği yurdumuzda uzun müddet kalışı yüzünden yeniçerilerin kendisine "Demirbaş" adını takmış oldukları İsveç'in kahraman, talihsiz kralı Onikinci Şarl, Pfalz-Zweibrücken sülâlesine mensubdur. 1682 yılında İsveç'te Stokholm şehrinde krallık sarayında doğdu. Babası İsveç kralı Onbirinci Şarl, annesi kraliçe Ulrika Eleonora'dır. Kendisinden sonra doğan üç erkek kardeşi de öldüğü için tahtın tek varisi olarak kaldı ve aynı sebepten dolayı büyük itina ile yetiştirildi. Dört yaşında bulunduğu sırada tahsile başlamış, beş yaşında iken okuma yazma öğrenmişti. Onbir yaşında annesini kaybetti. Onbeş yaşını bitirmeden de babası vefat etmiş olduğundan onun yerine "Onikinci Şarl" ünvanıyle İsveç tahtına çıktı. Mükemmel bir tahsil görerek yetişmiş, ana dilinden maada almanca, fransızca, latince ve grekçe öğrenmiş, iyi bir binici, iyi bir silâhşör, babasının sayesinde nazarî ve amelî askerî bilgisi mükemmel bir prens olduğu halde, henüz erginlik çağına girmemiş bulunduğu için Onbirinci Şarl'ın vasiyeti gereğince devlet işlerine beş kişiden mürekkep bir naib heyeti bakacaktı. Gerçi bu meclisin devamı için bir müddet konmamışsa da, Şarl, onsekiz yaşına girinceye kadar, İsveç'i idare etmesi normal sayılıyordu. Ancak, bu idare şeklinden yalnız kralı değil, asilzâdeler, devlet ve ordu erkânı da memnun değildi. Lâkin Şarl, devlet işlerinde icabı kadar tecrübe sahibi bulunmadığından naibler meclisini derhal dağıtmadı. Nihayet yedi ay sonra, Diyet meclisinin kararı ile naiblerin vazifesinin sona erdiği ilân edilip kendisi de büyük törenle taç giyerek İsveç'in tek hâkimi sıfatıyle memleket idaresini ele aldı (9 aralık 1697).

Onikinci Şarl, bundan sonra vaktinin bir kısmını sık sık tertib ettiği tehlikeli av partilerine ve eğlencelere ayırdı. Bu haller ise yavaş yavaş Onikinci Şarl'ın babası çapında kudretli ve ciddî bir hükümdar olamıyacağı endişesini uyandırmaya başlamıştı. Lüzumsuz teferruat ile uğraşmayı sevmemesi, devlet işleriyle uğraşmak istemediği rivayetlerinin doğmasına sebeb olmuştu. Onu yalnız büyük fikirler ve büyük gayeler cezbediyordu. Bu yüzden müşavirleri ve bilhassa başkanlar pek seyrek olmıyarak onun hasin muamelelerine maruz kalırlardı.

İşte bütün bu haller, ve yalnız dış görünüşe göre verilen hükümler Onikinci Şarl'ın yalnız İsveç'de değil, yabancı memleketlerde de "sadece eğlencelerle meşgul bir çocuk" olarak tanınmasına yol açmıştı.

Halbuki, Onikinci Şarl hakkında uyanan bu umumî kanaat tamamen yanlıştı. O, vaktinin bir kısmını eğlencelere ayırmakla beraber, bir taraftan da kendisini yetiştirmeye çalışmaktaydı. Adlî ve bilhassa malî meselelerle çok alâkalıydı. Müşavirleriyle saatlerce durmadan çalışırdı. Babasının aksine, çabuk kızmazdı, çok sabırlı idi. Bir meseleyi çok inceler, sıkılmadan herkesin düşüncesini dinler, düşünür ve sonunda karar verirdi. Lâkin bu kararından bir daha dönmesi tamamen imkânsız bir şeydi. Devlet idaresine tamamen hâkim olmak için iş başına yeni kimseler getirdi. Bunlar babasının da itimadını kazanmış ve kendisine sadık bulunan iç ve dış işlerde tecrübeli devlet adamlarıydı. Babası, asilzâdelerin nüfuzunu kırarak halk kütlesinin menfaatını koruma siyasetini takib etmişti. Onikinci Şarl de böyle hareket etti. Bir taraftan memlekette hüküm süren kitlikle savaştı. Bu felâketi durdurması, halkın büsbütün sevgisini kazanmasına yol açtı. Ticaretin inkişaf ederek umumî servetin artması, dedesi devrinden beri İsveç kanunlarını tesbite çalışan komisyonun onun emri ile işini süratle bitirmesi, ruhaniler sınıfını kontrol altına alması, ordu ve donanmanın kudretini azamî dereceye çıkarması muvaffak olmuş parlak icraatından olduğu gibi onun "sadece eğlencelerle meşgul bir çocuk" olmadığını da ortaya koymuştur.

O sırada, İsveç devleti ile Danimarka'nın araları gittikçe açılmakta idi. İsveç'in süratle gelişip kuvvetlenmesi ve avrupanın birinci derecede bir devleti haline gelmesi, Danimarka'yı haklı olarak düşündürmekte, İsveç, Finlandiya topraklarını tamamen hakimiyeti altında bulundurduğu gibi Onuncu Şarl'ın 1660 yılında Lehistan'la yaptığı Oliva ve Onbirinci Şarl'ın ertesi yıl rusla akdettiği Kardis barışlarıyle Estonya ve bunun güneyindeki Livonya da İsveç'in malı olmuştu. Danimarka'nın batısındaki Hamburg bölgesiyle doğusundaki Pomeranya'nın üçte biri, Stralsund ve bunun kuzeyindeki büyük Rugen adası kezâ İsveç'in elinde idi. Üstelik, Danimarka'nın güneyinde

→ bulunan Holştein'ın prensi. Onikinci Şarlın hemşiresi ile evlenince İsveç burasını da himayeye başlamıştı. Halbuki danimarkalılar bu bölgede ve biraz daha güney doğudaki Schleswig'deki hakimiyetlerini Holstein prensleriyle paylaşmaktaydılar. Onların İsveç himayesini kabulü, Danimarka'nın bu hakimiyet ortaklığındaki yerini İsveç'e terk etmesi demekti. Böylece, Danimarka dört taraftan sarılmış oluyordu. Onbirinci Şarl gibi kudretli bir hükümdar tahtında bulundukça, Danimarkalılar bu vaziyete çaresiz boyun eğmişlerdi. Lâkin onun yerini "sadece eğlencelerle meşgul" bir çocuğun alması vaziyeti değiştirmiş, Danimarka'ya bu çemberden kurtulma ümitlerini vermişti.

İsveç'in bir taraftan da Lehistan'la arası yoktu. Lehistan tahtında bulunan İkinci Ogüst, İsveç'in düşmanı bulunan Danimarka kralı Beşinci Kristiyan ile kardeş çocuğu idi. Üstelik İsveç'in Estonya ve Livonya gibi ötedenberi Lehistan'a ait yerleri kendi yurduna katmış olması henüz unutulmamıştı. Bunlardan başka İkinci Ogüst fütuhat meraklısı ve cihangirlik sevdalısı idi. Bütün bunlar, İsveç'le Lehistan'ın arasını açmış ve Lehistan'ın Danimarka'ya yaklaşmasına sebeb olmuştu.

İsveç'in üçüncü büyük rakibi, Rusya idi. Bu devlet Çar Petro'nun idaresi sayesinde gittikçe gelişip chemmiyet kazanıyordu. Çar Petro, mukaddes ittifaka girerek osmanlılarla yaptığı harp sonunda Karlofça anlaşması ile Azak kalesini ve ona tabi yerleri elde etmişti. Savaştan sonra da Lehistan'la müttefik kaldı ve ayrıca Danimarkayı da kazandı. Çarın ilk gayesi müttefiklerinin de yardımı ile İsveç'i Baltik denizi kıyılarından uzaklaştırmak, Finlandiya'yı ele geçirmek ve Lehistanı da zamanla nufuzu altına almaktı. İşte, bu üç devlet böylece ayrı gaye ve maksadların sevkiyle İsveç aleyhine olarak anlaşmaya vardılar ve bu devlete savaş açmıya karar verdiler.

Savaş, Danimarkanın 1700 yılı Mart ayında Holstein'e taarruzu ile başladı. Bunu Ağustosta Lehistanın Livonya'ya saldırışı takib etti. Ağustosun sonunda da Rusya, İsveç'e harp ilân etti. İşte "sadece eğlencelerle meşgul" sanılan 18 yaşındaki İsveç kralının o vakit ne çetin bir ceviz olduğu anlaşıldı.

Onikinci Şarl, evvelâ yıldırım hızıyle Danimarka'ya hücum etti. Beşinci Kristiyan barış istemek zorunda kaldı. Danimarka, İsveç aleyhindeki ittifaklardan ve düşmanca hareketlerden vaz geçmeyi kabul etti. Onikinci Şarl, ayni süratle Lehistan cephesine koştu. Riga ve Livonya kurtuldu. İsveç kralı bundan sonra da üçüncü düşmanı olan →

→ Rusların üzerine yürüdü. Finlandiya körfezindeki Narva kalesini sarmış olan Rus ordusunu yendi. Sonra İkinci Ogüst'ü Saksonya'ya kadar takib ederek Lehistan krallığından zorla feragat ettirdi. Onun yerini Leçinski aldı (12 temmuz 1704).

Fakat çar Petro, Narva mağlubiyetinden yılmamıştı. Ordusunu tensik ettikten sonra Onikinci Şarl'ın Lehistan'da meşgul olmasından faydalanarak Fin körfezine kadar ilerleyip bazı kaleleri ve bu arada Narva'yı aldı. Hatta, Lehistan'ın bir kısmını işgal edip İkinci Ogüst ile yeniden muhaberelere girişti. İsveç kralı, bunun üzerine ordusu ile Saksonya'dan hareket etti (Ağustos 1707). Çar evvelâ Lehistanı boşaltıp çekildi. Çekiliş Rus topraklarında da devam etti. 14 temmuzda İsveç kralı, düşman ordusunu Halovçin meydan savaşında yendi. Ruslar çekilmekte devam ediyorlar, bir taraftan da bütün bölgeyi yakıp yıkarak İsveç ordusunu aç bırakmaya çalışıyorlardı. Onikinci Şarl bu yüzden Moskova üzerine yürümekten vaz geçip yiyeceğin daha bol olduğu Ukrayna'ya indi. Ukrayna hatmanı Mazepa daha evvel Leçinski vasıtasiyle İsveç kralı ile temasda bulunmuş ve gizlice onun tarafına geçmişti. İsveç ordusu çıkagelince, Mazepa açıkça Şarl'ın yanında yer aldı. *Mamafih, Ukrayna kazaklarının bir kısmı menfaatlerini o tarafta görerek çara sadık kalmışlardı.*

O kış, pek şiddetli oldu. Şarl, İlkbaharda derhal harekete geçti. Gayesi, Rusları bir meydan savaşına zorlayarak nihaî şekilde mağlub etmekti. Sonra Moskova üzerine yürüyecek ve çara barış şartlarını orada dikte edecekti. Bu sırada Kırım hanı Devlet Giray'la ve Osmanlıların Bender muhafızı Yusuf Paşa ile de münasebetler kurdu. Onlardan yardım umuyor ve birlikte harekete teşvik ediyordu. Lâkin Osmanlı devleti, Ruslarla barışa aykırı bir vaziyet hasıl olmasını istemediğinden harekete geçmedi.

Onikinci Şarl, bu 1709 ilkbaharında *Poltava kalesini muhasara etti.* Çar, kalenin imdadına koştu. İsveç kralı üç gün evvel nehir boyunda vuku bulan küçük bir çarpışma neticesinde kazakların attığı bir kurşunla yaralanmıştı. Poltava savaşını yaralı olduğu halde sedyesi içinden idare etti. Ruslar, evvelâ şiddetle geriye atıldılar. Rus süvarileri tam bir bozgun halinde kaçıyorlardı. Fakat piyadeler, gece vakti yapmış oldukları tabyelerde durdular. Bunların ancak bir kaçı İsveçliler tarafından alınabildi. Kalanları şiddetle dayandılar. Ruşların topçu kuvveti daha üstün olduğu için İsveç ordusu adam akıllı hırpalandı. Arkasından Rus as- →

→

keri karşı hücuma kalktı. Ölçüsüz sayı üstünlüğü karşısında isveçliler, nihayet çekilmeye başladılar. Çekilme kısa zaman sonra bozgun halini aldı. Sedye ile taşınan kral, güç hal ile kaçırılabildi. Başkançılar ve başkumandan, ruslara esir düşmüşlerdi. Onikinci Şarl ise, yarası açılmış ve baygın bir halde Vorskla nehrinin Dinyeper'e döküldüğü noktaya varabildi. Mamafih maiyetinde halâ bin kadar piyade ve ondört bin kadar süvariden mürekkep hatırı sayılır bir kuvvet vardı. Bunlar yenilmiş, lâkin dağılıp intizamlarını kaybetmemişlerdi. İsveç kralı, bunlarla mücadeleye devam edebilirdi. Lâkin, manen harap ve maddeten perişan haldeydi. Bilhassa ruslara esir düşmekten fena halde korkmakta idi. Avıldığı zaman süvari kumandanına Kırım'a geçmeyi denemesini emretti. Kendisi de ondan ayrılmamış bulunan Mazepa ile birlikte bin kadar askerle Osmanlı devletinin en yakın hududuna doğru yola çıktı. Bu kafile aç ve susuz yol aldıktan sonra Bug (Aksu) üzerindeki Özi kalesinin önüne varabildi. Ruslar tarafından takib edildiklerini tahmin ettiklerinden Aksu'yu biran evvel geçip Özi kalesine kapağı atmak arzusundaydılar. Bu hususta icabeden müsaadeyi almak üzere kralın maiyetinde bulunan Lehli general Stanislaw Ponyatowski, kale muhafızı Abdurrahman Paşaya gönderildi.

Abdurrahman Paşa, Ponyatowski'yi bir gece bekletikten sonra kabul etmek suretiyle müşkilât çıkarmaya başladı. Lehli general, İsveç kralının içinde bulunduğu güçlükleri anlattıktan sonra suyun bu tarafına geçilmesi için kendilerine yardımda bulunulmasını ve para karşılığında yiyecek verilmesini rica etti. Abdurrahman Paşa böyle bir şeye müsaade etmeye asla salâhiyeti olmadığını bildirerek vaziyeti İstanbula yazıp talimat bekliyeceğini söyledi. Ponyatowski yazılı hatıralarında Abdurrahman Paşayı yumuşatmak için ikibin altın vermek zorunda kaldığını zikretmiştir. Bunun üzerine isveçlilere beş kayık dolusu erzak yollandı. İsveçliler, bu kayıkları zabtedip hemen karşıya geçmeye başladılar. Bin İsveç askerinden mada, bozgun ordudan kaçıp hatmanlarının izini bulan ve ona yetişen ikibin kadar kazağın bu vasıtalarla nehri geçmesi çok yavaş yürüyordu. Ruslar ise, süratle yaklaşmakta idiler. Hakikaten Rus kuvvetleri, aradaki antlaşmaya rağmen, Onikinci Şarl'ı mutlaka yakalamak azmiyle sınırı aşıp Osmanlı topraklarında onsekiz saatlik mesafe aldıktan sonra Özi kalesinin önüne varmışlar. suyu henüz geçmeye vakit bulamıyan üçyüz kadar İsveç askerini krallarının gözü önünde

→

esir edip götürmüşlerdi (18 temmuz 1709).

Abdurrahman Paşa, kral ve maiyetinin suyu geçmesi için sadece bir kaç kayık daha göndermiş olsaydı, böyle bir facia olmıyacaktı. Lâkin, Özi kalesinin kumandanı bununla da iktifa etmiyerek, mültecilerin bir kısım eşyasına da el koyduğu gibi bazılarını da esir etti. Mamafih bu hal uzun sürmedi. Bender muhafızı Yusuf Paşa, iltecasını haber alır almaz eskidenberi sempatisi bulunan krala, ağalarından birinin vasıtasıyle haber gönderip hatırını sordurdu. Bir kaç gün sonra da kendisi bizzat gelip Bender'e davet etti. Onikinci Şarl bu daveti kabul etti. Yusuf Paşanın emriyle burada toplar atılarak muhteşem merasimle karşılandı. O zaman Abdurrahman Paşanın yapmış oldukları kendisine anlatıldığı için Yusuf Paşa buna fena halde sinirlenip Özi muhafızını tevkif ettirerek Bender'e getirtti ve hapsetti. Ayni zamanda İsveçlilerden aldıkları mallar ve esirler istirdad edilip sahiblerine geri verildi. Fakat Abdurrahman Paşa, Ponyatowski'den ikibin altın almış olduğu hakkındaki iddiayı şiddetle reddetti. Yusuf Paşa bunun üzerine vaziyeti İsveç kralından sordu. O da:

"— Kendisi azledilmiş ve bizden alınanlar iade olunmuştur. Böylece benim gönlüm oldu. Devlet hatırımı almak isterse kendisini affetsin!" dedi. Abdurrahman Paşa da azli ile iktifa olunup hapisten çıkarıldı.

Bundan sonra Demirbaş Şarl'ın Osmanlı ülkesindeki hayatı başlar. Bu hayat beş sene üç ay sürmüştür. İltiacasını müteakip Rus çarı onun ve Mazepa'nın iadesini istemişse de bu talep Osmanlı devleti tarafından red edilmiş İsveç kralına masrafları için devlet hazinesinden tahsisat bağlanmıştı. Onikinci Şarl Osmanlı ülkesinde kaldığı müddetçe, devlet tarafından Dimetoka'da ikamete memur edilinceye kadar Bender'de oturdu. Kâtibi M. Noygebaver İstanbul'da devlet nezdinde büyük elçisi, Ponyatowski ise gayri resmi mümessili olarak bulundular. İsveçlilerin bu sıradaki bütün faaliyeti Osmanlı devletiyle çarlık Rusyası arasında bir savaş çıkarmaya matuftu. Onun ve Mazepa'nın ilticaları, iki devlet arasında sürüp giden bir anlaşmazlık meydana getirmişti. Kral yurduna dönmek arzusundaydı. Ancak, yolda Rusların eline düşmekten korkuyor. Ruslar ise onun Osmanlı askeri birliklerinin himayesinde olarak Lehistan'dan geçmesine razı olmıyorlardı. Sadrıâzam Çorlulu Ali Paşa, Ponyatowski'nin iddiasına göre, Rus elçisi Tolstoy'dan büyük bir rüşvet alarak kralın Lehistan yolu ile gönderilmesi hakkın-

→

→

da sonunda bir anlaşmaya vardıysa da, bu hal kendisinin sadaretten sukutuna sebeb oldu ve anlaşma da tatbik edilemedi. Osmanlı devleti Rusyayı muhtelif harekatlerinden dolayı haklı olarak Karlofça ve İstanbul barışını mütemadiyen ihlâl ile itham ederken Çar Petro, İsveç kralı Osmanlı ülkesinden derhal çıkarılmazsa, yeniden Lehistan krallığını elde etmiş olan İkinci Oğüst ile birlikte Osmanlı devletine savaş ilân edeceklerini bildirdi. Böylece, istediğini yaptırmayı umuyordu. Nihayet, Osmanlı devleti bu tehdidi harb için kâfi gördü. Sonunda isc, meşhur Prut savaşı cereyan etmiştir. Osmanlı ordusu çarı pek fena bir halde yakaladığı ve çar ordusuyle birlikte ya ölüme veya esarete mahkûm bulunduğu halde, Baltacı Mehmet Paşanın hatası yüzünden şartları o duruma göre pek hafif olan bir barışla kurtuldu. Müdhiş rakibinin içinden çıkılması imkânsız bir tuzağa düşmüş olduğunu duyan kral, pek sevinmişti. Nitekim, Petro'nun kurtuluşu da onu aynı derecede üzdü. Osmanlı ordugâhına geldiği vakit, Rus ordusu çekilip gitmiş bulunuyordu.

Esasen aralarında açık olan Baltacı ile sert bir tartışma yaptılar.

Kral meyus bir halde Bender'e döndü. Onun Osmanlı ülkesinde kalışını bahane eden Ruslar, Prut anlaşmasının kendilerine yüklediği şartları yerine getirmek istemiyorlardı. İki devletin arası tekrar savaş olacak derecede açıldıysa da sonunda anlaşmaya varıldı. Osmanlı devleti ile Rusya arasında kesin bir barışın ancak kralın yurduna dönmesiyle kabil olabileceğine inanmış bir kısım Osmanlı erkânı Üçüncü Ahmed'i, kralın gönderilmesine aksi halde yakalanıp daha içeri alınması kararını kabule ikna ettiler. Lâkin Demirbaş Şarl, yolları emniyette görmediğinden yeniden mahil isteyip karşı koyunca mukavemeti bertaraf edilerek tevkif olunup Dimetoka'da ikamete memur edildi (12 şubat 1713).

Demirbaş Şarl'ın Dimetoka'da oturduğu sırada Osmanlı devletiyle Rusya çarlığı Prut barışının tatbiki hakkında katî bir anlaşmaya vardılar. İsveç kralı 1714 yılı Ağustosunda yolların emin bulunduğunu öğrendiğini bildirip yurduna dönmek müsaadesini istedi. Eflak üzerinden Avusturya hududuna kadar Osmanlı askeri birlikleri kendisine refakat ettiler. Ondan sonra özel bir tertiple yoluna devam eden kral, nihayet 21 kasım 1714 de Baltık kıyısındaki Stralsund'a ulaştı.

İsveç kralı, Baltık denizini aşarak anayurda dönmektense burada kalmayı tercih etti. Aynı zamanda hayatta kalmış tek hemşiresini Hes-Kassel prensi Frederik'le evlendirip yeni ka-

→

yın biraderini İsveç'teki ordularının başkumandanlığına seçti. Bu sırada Danimarkalılar'la Prusyalılar, kralı Stralsund'da muhasara ettiler. Şarl şiddetle mukavemet etti. Bir ara, Stralsund'un karşısında bulunan Rugen adasında Danimarkalılarla savaşırken bir kurşun yarası aldı. Buna rağmen kurtulub Stralsund'a döndü. Yara fazla derin değildi. Şarl, askerinin başında savunmaya devam etti. Nihayet şehrin dayanacak hali kalmayınca küçük bir gemiye binip yeniden bir çok tehlikelere göğüs gerdikten sonra İsveç'e çıktı. Lâkin Stokholm'e gitmedi. Oraya ancak muzaffer bir kral olarak dönmeye azmetmişti. Bu sırada Rusya, Lehistan, Prusya, Danimarka ve İngiltere onun aleyhinde olarak kendisiyle savaş halinde idiler. İsveç fakir ve bitkin bir memleket haline gelmişti. Bütün imkânları tükenmiş, bütün kaynakları kurumuştu. Lâkin kraliarına olan sevgi ve sadakatları kahraman isveçlileri harekete geçirdi. Onikinci Şarl, yeniden hazırladığı kuvvetlerle o zamanlar Danimarkanın idaresi altında bulunan Norveç'e girdi. Baş şehri olan Kristiyanya'ya kadar ilerledi. Sonra pek üstün Danimarka kuvvetlerinin deniz yoluyle gelmekte olduklarını duyarak geri döndü. Bu arada Başvekili Gortz büyük bir siyasi faaliyete girişerek Rusya çarı Petro ile anlaşmaya çalışıyordu. Maksadı, onu Şarl'ın düşmanı olmaktan çıkartarak müttefiki haline getirmekti. Bu ittifaka bütün Avrupanın baş eğeceğine çarı inandırmış ve onun İsveç'den istediği ve esasen yıllardanberi işgali altında bulundurduğu yerleri kendisine terke de Onikinci Şarl'ı razı etmişti. Gortz İngiltere aleyhine hazırladığı siyasi komplolarda muvaffak olamıyarak tevkif edildiği Felemenk'te serbest kalır kalmaz çarın yanına koştu. Nihaî müzakereler başladı. Rus prenseslerinden birisi Holstein'e gelin gidecek, bu suretle Rusya ileride burada da hak iddia edebilecekti.

Buna karşılık çar, İkinci Oğüst'ü Lehistan tahtından indirip yerine Şarl'ın dostunu geçirmeyi kabul ediyordu. Üstelik İsveç ordusunu kuzey Avrupa ya hatta İngiltereye çıkarma yapması için rus donanmasiyle taşıyacaktı.

Bu müzakereler sona ermeden, bu sefer büyük macera sona erdi. Demirbaş Şarl, kışın şiddetine bakmadan Norveç üzerine ikinci bir sefer açmıştı. Pek mühim ve müstahkem bir yer olan Frederiksol'ü muhasara etti. Kaya gibi sertleşmiş toprağı oyarak hendekler açtırıyordu. Kendisi, gece gündüz askerinin başındaydı. Nitekim, 11 aralık 1718 akşamı da siperleri teftiş etmekte iken kaleden atılan bir mermi sağ şakağına rastlayarak onu canısız olarak yere ser-

→

Eflâk ve Boğdan'daki olaylar

Daha evvel, henüz rus seferi devam ederken, Çar Petro bütün hıristiyan ortodoks teb'ayı devlet aleyhine isyana kışkırttığı gibi, Karadağ'a Belvardiç adlı bir şövalye ile kardeşini göndermişti. Ruslar, savaştan sonra asi Boğdan voyvodası Küçük Kantemiroğlu Demetriyos'u Osmanlı devletine teslim etmişlerdi. Eflak voyvodası Brankovan ise ne ruslara, ne de Osmanlı devletine yaranabilmişti. Barıştan sonra gönderilen Mustafa Ağa adlı bir osmanlı memuru kendisini sarayında tevkif ederek otuz milyona yakın servetini müsadere etti. Brankovan ise İstanbul'a getirilip Yedikule'de önce hapis ve sonra idam edildi.

Bunun üzerine voyvoda olan Etyen Kantaküzen de iki yıl sonra itaatsizliği ve devlet menfaatleri aleyhine faaliyeti görülerek tevkif ve idam edilmiş, Eflak voyvodalığına Fenerli rumlardan eski voyvoda Nikola Mavrokordato tâyin olunmuştur. Etyen Kantaküzen son yerli Eflak voyvodasıdır. Ondan sonra yerli prenslere itimat kalmadığından Fenerli rum beylerinden yetişme Divân-ı hümâyûn tercümanlarının terfi ederek voyvoda olmaları usulü kabul edilmiştir.

Böylece, rusların Eflak ve Boğdan'daki tahrikleri halk tabakalarına kadar inmeyip semeresiz kalmıştır. Lâkin, Karadağ'da vaziyet böyle olmadı.

Karadağ hâdiseleri ve Venedik

Belvardiç kardeşler, Vladika ile anlaştıktan sonra Karadağ-İşkodra bölgesi hıristiyan arnavutlarını ayaklandırmaya muvaffak oldular. Sekizbin âsi, Hersek sancağındaki Graçova palankasını zapdettiler. Graçova ve Karyenik hıristiyanları da kendilerine katıldı. bir çok müslüman ahali vahşice katliam edildi. Âsiler, bundan sonra Onogosta kalesini de almak niyetiyle muhasara ettilerse de, osmanlı kuvvetlerinin yetişmesi üzerine Karadağ'ın merkezi olan Çetine'ye çekilmeye mecbur kaldılar.

Yine çar'ın gönderdiği subaylardan birisi, Hersek sancağındaki hıristiyanları başına toplayarak Ragüza hududunda Starina adlı gayet sarp bir yere yerleşmiş ve köyleri kasıp kavurmaya başlamıştı. Belvardiç kardeşler de batı Hersek'te aynı şekilde faaliyette bulunuyorlardı.

Nihayet, kale muhafızları devlete baş vurarak bu hareketler tenkil edilmediği takdirde ağır tazyiklere maruz kalan bütün köylerin birer ikişer âsilere katılmak zorunda kalacaklarını ve isyan hareketinin böylece pek genişleyeceğini bildirdiler.

İşte bunun üzerine Bosna valisi Ahmed Paşa, maiyetine Bosna-Hersek, Dukagin, İşkodra, Pizren ve Klis sancakları topraklı süvari kuvvetleri verilerek isyanı bastırmaya memur edilmişti. Ahmed Paşa, Karadağ'ın sarp arazisinden yılmıyarak büyük bir gayretle uğraştı, âsilerin gizlenmiş oldukları kule ve manastırları tahrip etti. Karadağ Vladikası ile Belvardiç kardeşler kaçtılar. İsyan bastırılıp ve Karadağ halkı bir daha ayaklanmıyacaklarına dair söz verdikleri ve yazılı belgeler imzaladıkları için Ahmed Paşa geri döndü (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 122, S: 40).

Karadağ Vladika'sı, Venedik'e iltica etmiş bulunuyordu. Venedik devleti kendisini himaye etmekle kalmayıp yeni isyan hareketlerine kışkırttı ve icabında desteklemeyi de vadetti. Ahmed Paşa'nın çekilişinden bir müddet sonra Vladika, kendisine sadık maiyeti ile beraber Çetine'ye döndü. Hemen asker toplayıp ayaklandı, bu arada çok şiddetli davranıyor, hıristiyanlığı kabul etmiyen müslüman ahali ile isyana katılmak istemeyen hıristiyan teb'ayı kütle halinde öldürtüyordu. Nihayet, kendisine bu hareketlerden vaz geçmesi hakkında vaki ihtarları dinlemediğinden o sırada Bosna valisi bulunan eski sadrıâzam Köprülü-zâde Numan Paşa bu

→

di. Henüz otuzaltı yaşında bulunuyordu.

Onikinci Şarl, fevkalâde cesur, her türlü güçlüğe, acıya ve mahrumiyete inanılmaz derecede tahammüllü, büyük irâde ve azmi sahibi, akıllı, kültürlü ve dirayetli bir kraldı. Talihi uygun gitseydi, İsveç'i Avrupanın hakimi bir devlet haline getirebilirdi. Poltava'daki yenilgi, ne çare ki ona bu şansı kaybettirmiş, düşmanları kuvvetlendikçe kendisi daha zayıf duruma düşmüş, nihayet talihi tam kendisine gülerken bu sefer ecelin ağına tutulmuş ve kendisini çok seven milletine ne

→

yazık ki uzun ızdıraplardan başka bir şey veremeden ölüp gitmiştir.

Bibliyografya : Raşid; Tarih, C: 3. İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı tarihi, C: 4. Akdes Nimet Kurat: İsveç kralı XII. Karl'ın hayatı ve faaliyeti. A. N. Kurat; XII. Karl'ın Türkiyede kalışı. A. N. Kurat; Prut seferi ve barışı. Ahmed Refik; Demirbaş Şarl. Voltaire; Histoire de Charles XII (Nahid Sırrı tercümesi). Poniatowski; Remorques d'un Seigneur Polonais sur l'histoire de Charles XII Roi de Suede. Başbakanlık Arşivi; Mühimme ve Name defterleri.

hareketi bastırmaya memur edildi. Numan Paşa, gayet sarp bir arazide harekâta başlanacağını hesaplıyarak ona göre evvelâ iyice hazırlandı. Sonra eyâletinin bütün askerleriyle Karadağ üzerine yürüdü. Kendisine merkezden bu hareket sırasında Venedik hududuna asla tecavüz etmemesi ve bu devlet topraklarına sığınan âsileri takip etmemesi bildirilmiş olduğundan o da onların evvelâ Venedik'e ait Kattaro bölgesinin sarp dağlarıyle mağaralarına sığınmalarına engel olmak için yollarını kesmek maksadiyle Kattaro hududundan harekâta başlayıp geçitleri zabtettikten sonra âsileri tenkil ede ede Çetine'ye kadar geldi. Burasını da zabt ve tahrib etti. İsyan bu suretle bastırılmış oldu. Buna rağmen başta Vladika olmak üzere âsilerin bir kısmı Kattaro'ya sığınmaya muvaffak olmuş ve verdiği söz hilâfına Venedik devletinden himaye görerek adalara nakil edilmişlerdi. Köprülü-zâde Numan Paşa, merkezden aldığı emre uyarak onları Venedik hudutlarının ötesinde takib etmedi. Lâkin vaziyeti hükûmete bildirerek vilâyetine döndü. Osmanlı devleti, Venedik hükûmetine baş vurup aradaki ahdi hatırlatarak mültecileri geri istediyse de red cevabı alındı (Hammer; Gor, C: 7, S: 174 den tercüme).

Venedik'le olan ihtilâflar ve harp ilânı

Venedik hükûmeti esasen aradaki Karlofça barışına aykırı bir sürü davranışlarda bulunmuştu. Meselâ Venedik donanması Akdenizdeki Osmanlı ticaret gemilerine zaman zaman saldırıp bunları yağma ve içindekileri esir etmekten çekinmemişti. Bu arada Rakka valisi iken vefat eden eski sadrıâzam Moralı (Enişte) Hasan Paşa'nın mallarını ve eşyasını meşru varisi olan zevcesi Hatice sultana getirmekte olan gemi de bu şekilde Venediklilerin korsanca taarruzuna uğrayıp zabtedilmiş bulunuyordu (Tarih-i Raşid, C: 4 S: 24). Bunun üzerine İstanbul'daki Venedik balyosu ihzar edilerek bütün bunlar kendisine anlatılıp hükûmetinin Karlofça barışına neden riayet etmediği soruldu ise de Balyos bunları inkâr etti. Sonunda Venedik hükûmetiyle doğruca temasa geçmenin daha faydalı olacağı düşünülüp Veziriâzam Ali Paşa tarafından Venedik hükûmetine bütün bunları anlatan ve kendilerinin aradaki barışa riayet edib etmemek hakkındaki kat'i niyetlerini soran bir mektup yazılıp deryakaptanı Süleyman Paşa vasıtasıyle gönderildiyse de venediklîler bu mektubu cevaplandırmaya lüzum görmediler. Nihayet, Bosna valisinin Venedik'lilerin Karadağ'da barışı fiilen bozmuş olduklarına dair delil ve belgeleri havi mektubu da gelince, bu meseleye kat'i bir sonuç vermek gayesiyle 8 aralık 1714 tarihinde sadrıâzam sarayında bir toplantı yapıldı (Tarih-i Raşid. C: 4, S: 25). Burada, Venediklilerin onaltı yıla yakın bir zamandan beri devam eden barışı bir çok defalar nasıl açıkça ihlâl ettikleri uzun uzun müzakere olunduktan sonra esasen ortodoks mezhebinde bulunan Mora halkının da katolik tahakkümünden şikâyetçi oldukları ve Venedik idaresinden kurtarılmalarını istedikleri de bahis konusu edilip bu devlete harp ilânıyle ikiyüz elli yıllık eski bir Osmanlı ülkesi olan Mora'nın Venedik işgalinden kurtarılmasına karar verildi. Bu hususa dair fetva da alındıktan sonra İstanbul'da bulunan Venedik balyosuyle Ağriboz, İnebahtı, İşkodra, İlbasan sancaklarında ve Bosna vilâyetindeki Venedik konsoloslarının nezaret altına alınması emrolundu. Bundan maksat, Venedik'teki osmanlı tüccar ve teb'asının salimen yurda dönüşlerini sağlamaktı. Keza, osmanlı ülkesinde bulunan venedik tüccar ve teb'asının da, can ve malları tehlikeye düşmeden yurtlarına dönmeleri temin edildi. İşte, İsveç kralı Onikinci Şarl'ın yolda hiç bir taarruza uğramadan memleketine döndüğü haberi de bu sırada gelmiştir.

Savaş hazırlıkları

Sefer kararlaştırılmış olduğundan veziriâzamın dönüşüne kadar sadaret kaymakamlığına Rumeli beylerbeyliği pâyesiyle Başimrahor bulunan Mehmed Ağa, vezaret rütbesi verilerek tâyin olundu. Bu esnada bütün donanma ile Karadenizde yaptığı bir dolaşmadan dönen deryakaptanı Süleyman Paşa diğer deniz ümerası ile birlikte Yalı-köşkünde huzura kabul edilip kendilerine hil'atlar giydirildi. Lâkin, aynı gün Süleyman Paşa azlolunarak, deryakaptanlığı Canım Hoca Mehmed Paşa'ya verildi. Mehmed Paşa, donanmada kapudane-i hümâyûn, yani kaptanpaşadan sonra gelen en büyük âmir ve miri kalyonların başkaptanı idi ve beylerbeyilik rütbesinde bulunuyordu. Denizcilik ve savaş sanatındaki şöhreti dolayısıyle, Venedik gibi denizci bir devletle savaşılacağı düşünülerek böyle mühim zamanda donanmanın başına getirilmişti. Gerçi, Süleyman Paşa da mahir ve cesur bir deniz kumandanı idiyse de, biraz fazla yaşlı oluşu yüzünden mevkiini daha genç ve dinamik olan Mehmed Paşa'ya terk zorunda kalmıştı. Ayrıca, Garp ocaklarına fermanlar gönderilip savaşa hazırlanmaları ve ilkbaharda gemileriyle gelerek merkez donanmasına katılmaları emrolundu.

Avusturya devleti Venedik'le beraber Karlofça barışını imzalayanlar arasında bulunduğu ve bu devletin müttefiki olduğu için, Üçüncü Ahmed, Avusturya imparatoruna elçi ile bir name göndererek bu seferin açılış sebeplerini, Venedik'in Karlofça ant-

laşmasını bir çok kereler nasıl bozduğunu izah edip, savaşa Venedik'in sebep olduğunu bildirdi. Osmanlı elçisi Mayıs 1715 de imparator tarafından kabul olundu. Fakat hemen dönmesine izin verilmedi.

Nihayet, bütün hazırlıklar bitti. Hükümdar da ordu ile beraber Edirne'ye kadar gelmeye karar verdiğinden, Halep valisi Çerkez Mehmed Paşa İstanbul'a acele getirilip İstanbul kaymakamlığı tevcih olundu. Lâkin bu vazifesi uzun sürmeyerek Belgrad muhafızlığına tayin edilmiş ve İstanbul kaymakamlığına Valide Sultan kethüdası Mehmed Efendi vezaret rütbesiyle getirilmiştir.

Ordunun hareketi

Ordu ile donanma aynı gün, 1 nisan 1715 tarihinde İstanbul'dan büyük bir merasimle hareket ettiler. Ordu Edirne'ye varınca padişahın otağı Timurtaş sahrasında kuruldu. Seferler sırasında atların Edirne'de çayırlatılması âdetti. Lâkin bu sefer, bir meydan savaşıyle sona ermeyip zaferin elde edilmesi için bir çok kalelerin zabtı icab edeceğinden biraz uzunca süreceğe benziyordu. Bu yüzden Edirne'de fazla vakit kaybı doğru görülmeyerek atların icabında Selânik'te de çayırlatılması mümkün bulunduğundan Edirne'ye gelişin ertesi günü yeniçeri ocağı, ertesi günü cebeci ve bir gün sonra da topçu ocağı Mora'ya doğru hareket etmişlerdi. Nihayet 19 nisan günü veziriâzam ve serdar-ı ekrem Damad (Silâhdar) Ali Paşa, hükümdara veda ve onun tarafından Emirli'ye kadar teşyi olunduktan sonra yola çıktı. Selânik'e geldiği zaman donanma da oraya varmış bulunuyordu. Ali Paşa, deryakaptaniyle bir görüşme yaptı. Bu görüşmede her şeyden evvel Venediklilerin elinde olup Ağriboz adasının güney-doğusunda bulunan, Kiklad takım adaları gurubuna dâhil ve stratejik ehemmiyeti haiz İstendil (Tinos) adasının zabtına karar verildikten sonra veziriâzam ordu ile hareket etti. Eşya ve ağırlığın fazlası Tırhala Yenişehri'nde bırakıldı.

Harb meclisi toplantısı

İstefe (Teb) şehrine varılınca, burada duruldu ve ordugâha geçildi. Veziriâzam ordu erkânını bir meclis halinde toplayarak harekâtın bundan sonraki safhaları için düşüncelerini sordu. Bu arada en önemli mesele, Mora kalelerinden hangisinin daha evvel zabtolunacağı idi. Lâkin bu mecliste bulunanların hiç biri kat'î bir düşünce ileri süremedi. Muvaffakıyetsizlik halinde muaheze edilmek endişesiyle, herkes fikrini saklıyordu. Böylece o gün bu hususta hiç bir karar verilemeden sadece meselenin ertesi günü tekrar görüşülüp sonuçlandırılacağı bildirilerek meclis dağıldı. Veziriâzam Silâhdar Ali

Sultan Üçüncü Ahmed
(Topkapı Sarayı Müzesinden. Ressamı: Levnî)

Paşa, bu meclisin kesin bir karar veremiyeceğini anlamış bulunuyordu. Şahsen, ilk önce yarımadanın batısında Mora Kasteli (Kasteli Moreas veya Chateau de Morée) adı verilen kalenin alınması icap edeceği kanaatında olduğundan Diyarbakır beylerbeyi Kara Mustafa Paşa'yı kırkbin askerle bu işe memur ederek kendisi ordu ile kalkıp Korent geçidine doğru ilerledi.

Denizdeki hareketler ve Korint'in fethi

Canım Hoca Mustafa Paşa ise, donanma ile doğru İstendil adasına gelerek hemen baskın şeklinde karaya asker çıkarıp kalesini muhasara etti ve daha evvel zabtına teşebbüs edilip alınamamış olan bu korsan yuvasını on, oniki saatte ele geçirdi (6 haziran 1715). Kale vire ile alındığından içindeki toplardan onbeş tanesiyle Venedikli askerler, Mora kıyısındaki Menekşe (Benefşe-Napoli di Malvasia) kalesine gönderildiler.

Sadrıâzam Silâhdar Ali Paşa ile, Korent

(Gördeş)e varıp burasını muhasara etmişti. Bu kale, fevkalâde sağlamdı. Üstelik kapısından başka hücuma elverişli tarafı mevcut değildi. Venediklîler de bunu bildikleri için kapı tarafını hemen hemen aşılmaz şekilde tahkim etmiş bulunuyorlardı. Buna rağmen sadrıâzam, Mora'nın kilidi olan bu yeri bırakıp geçmek istemediğinden askeri metrise soktu. Kalede bulunan Venediklîler, kaleye tabi rum köyleri halkını da içeriye alıp silâhlandırmışlardı. Lâkin bunlar savaşa pek istekli görünmüyorlardı. Silâhdar Ali Paşa kaledekilere bir mektup gönderip teslim oldukları takdirde yerli reayanın karşı koyuşu hiç olmamış sayılıp salimen köylerine, Venediklîlerin ise istedikleri yere gönderileceklerini, lâkin bunu kabul etmedikleri takdirde kale fetholuncaya hiç birisine aman verilemeyeceğini bildirdi. Ayni zamanda tabiye edilen toplar, kaleyi döğmeye ve içinde bulunan kâğir bina, manastır ve kiliseleri harap etmeye başladı.

Korint kalesi sarp ve yalçın yekpare kayalık üzerine inşa edilmiş olduğu gibi, İnebahtı körfezine nihayet bir saatlik mesafede bulunduğu için denizden de yardım görmesi ve pek uzun müddet dayanması mümkündü. Böyle bir hal vukuunda diğer kalelerin fethine o yıl vakit kalmıyacaktı. Bazı ordu ümerası bunu ileri sürüp kalenin geride bırakılarak Anapoli üzerine yürünmesi fikrini savundularsa da, veziriâzam kararında ısrar etti. Nihayet muhasaranın üçüncü haftasının şiddetli savaşlar cereyan ettiği sırada mânevi kuvvetleri bozulan ve yerli halka da itimat edemiyen Venediklîler vire talebinde bulunarak kendileri salimen çıkıp gitmek ve yerli reayaya zarar gelmemek şartiyle kaleyi teslim ettiler (3 temmuz 1715).

Anapoli'nin zaptı

Veziriâzam, bu muvaffakıyeti üzerine kaleye icabı kadar muhafız koyduktan sonra Anapoli (Anaboli-Napoli di Romagna) üzerine yürüdü. 12 temmuz 1715 günü kale muhasara edildi. Anapoli kalesi de pek sağlam ve iyi tahkim edilmiş halde bulunuyordu. Kaleyi koruyan ve Plamota tabyeleri diye anılan yedi tabye muhasaranın başlıca hedefini teşkil ediyordu. Bu sırada donanma da yetişmiş ve deniz tarafından muhasaraya katılmıştı. Bir kısım donanma topları karaya çıkartılıp kale şiddetle sıkıştırıldı. Askerin büyük cesaret ve fedakârlığı, serdengeçti gazilerinin emsalsiz gayret ve kahramanlıkları sayesinde tabyeler birer birer düştü. Buralarda bulunan Venedikli askerlerden sağ kalanlar kaleye çekilirken takip edilip bir miktar osmanlı askeri onlarla birlikte döğüşe döğüşe Ak-tabye tarafından kaleye girdiler ve canlarını dişlerine takarak burçlara çıktılar ve bayraklarımızı diktiler. Kapı tarafında döğüşen asker bunu görünce:

«— Medet kale alındı!» diye haykırıp tekbirler getirerek hücuma geçtiler. Halbuki, kapılar sağlam ve muhafazalı olduktan başka önlerinde çamur dolu iki hendekle iki kat tabye vardı. Subaylar her ne kadar: .

«— Nereye gidiyorsunuz, durun!» diye beyhude kırılmamaları için onları bu çılgınca hücumdan vaz geçirmek istedilerse de, muvaffak olamadılar. Tatlı canından vaz geçmiş gazi dilâverler, yalçın kayaları döğen dalgalar gibi kaleye hücum ettiler. Düşen düştü; kalanlar ise kendilerini kalenin içinde buldular. Daha evvel Ak-tabye tarafından girip burçlara bayrak diken yoldaşlarıyle bir araya gelince tekbir ve gülbank sesleri gök yüzüne yükseldi (Tarih-i Raşid, C: 4, S: 89).

Bu hali gören dışarıdaki asker umumî bir hücuma kalktı. Neticede, bir saat sonra kale osmanlıların eline geçmiş bulunuyordu (19 temmuz 1715).

Osmanlılar, Anapoli kalesinde pek mühim miktarda harp levazımı bulmuşlardı. Bunlar sayılınca altmış dokuz tane tunç, beş tane de demir top, on tane tunç, on tane de demir havan topu, yirmi iki tane tunç saçma topu, sekiz tane tunç şahi topu, iki tane demir şahi top, iki yüz on dokuz buçuk kantar kurşun, otuz dört bin altı yüz doksan yedi tane top mermisi, on iki bin yüz on beş tane humbara mermisi, beş bin iki yüz elli tane el humbarası ve iki bin kantar barut olduğu anlaşıldı (Tarih-i Raşid, C: 4, S: 90). Bu arada kalede bulunan venediklilerin Mora genel valisi de esir edilerek, diğer ileri gelen esirlerle birlikte Edirne'ye hünkârın huzuruna gönderildiler. Bu sefer sırasında osmanlı ordusunda, Anadoludan gelmiş yeni ve disiplini nisbeten zayıf asker çoktu. Bunlar, ellerine bol ganimet de geçince:

«— Anapoli alındı, sefer tamam oldu» diyerek ordudan çözülüp yurtlarına dönmek sevdasında oldularsa da, alınan sert ve kat'i tedbirlerle bu hareketlerine engel olundu.

Venediklilerin Preveze'ye hücumu

Evvelâ İstendil ve Korint'in ve sonra Anapoli'nin osmanlılar tarafından kolaylıkla fethi, Venediklileri hayret ve korku içinde bırakmıştı. Bu hareketi durdurmak için hemen üç çektiri, altı firkate, on kalite, beş şayka, üç çember, üç işkampaya, kırk elli kadar varkadan mürekkep bir donanma ile 18 temmuz 1715 de Preveze önüne gelerek kaleyi abloka edib döğmeye başladılar. Bir taraftan da karaya asker çıkarıp muhasarayı tamamladılar. Kale muhafızı bulunan Yanya sancak beyi Ali Paşa, vaziyeti veziriâzama bildirmekle beraber, yardım gelmesini

beklemeden yanındaki askerlerle kaleden müthiş bir çıkış hareketi yaparak düşmana hücum etti. Bu hale şaşıp kalan Venediklilerin bir kısmı öldürüldü, bir kısmı esir edildi. Osmanlı dilâverleri yarı bellerine kadar denize girip bir düşman firkatesini de zapta muvaffak oldular. Bir şey yapamıyacağını anlayan venedik donanması çaresiz çekilip gitti. Osmanlıların denize atılarak bir gemilerini zabtedmeleri bilhassa mânevi güçlerini kırmıştı. Hakikaten bu, o zamana kadar görülmemiş ve duyulmamış bir hâdiseydi.

Modon, Koron, Navarin kalelerinin fethi

Anapoli'nin zaptından sonra osmanlı ordusu Mora'nın güney-batısına doğru hareket etti. Gaye, burada bulunan Modon, Koron ve Navarin kalelerinin de fethi idi. Yollar son derece bozuk, dar ve sarp olduğu için ağır toplarla zahire ve diğer ordu ağırlıklarını donanmanın götürmesine karar verildi.

Veziriâzam, bu üç kalenin üzerine aynı zamanda kuvvet gönderdi. Kendisi ise, Modon'u muhasara edecekti. Lâkin, Koron ve Navarin'e varan kuvvetler, buralarını boş bulup kolaylıkla işgal ettiler. Venedikliler, üç kaleyi birden muhafaza edemiyeceklerini hesapayarak bütün kuvvetlerini Modon'da toplamış ve öbür iki kaleyi terk etmişlerdi. Silâhdar Ali Paşa, kaleyi muhasaradan sonra muhafızına haber gönderib savaşsız teslim oldukları takdirde canlarına ve mallarına zarar gelmiyeceğini, lâkin savaş bir kere başlarsa tekliflerinin kabul edilmeyeceğini bildirdi. Kalenin Venedik donanması tarafından da müdafaası ve rüzgârsızlık yüzünden osmanlı donanmasının gelip yetişememiş olması kale kumandanına cesaret vererek bu teklifi reddetti.

Muhasaranın üçüncü günü, osmanlı donanmasının yaklaşmakta olduğu haber alındı. Venedik amirali, kaledekilerin rica ve feryatlarına rağmen, osmanlılarla açık denizde çarpışmak bahanesiyle Modon'dan ayrılıp savuştu. Osmanlı donanması biraz sonra kale önüne geldi. Ayni zamanda fetih olunmaz diye şöhret kazanan Mora Kasteli'nin de Kara Mustafa Paşa kumandasındaki osmanlı kuvvetleri tarafından alındığı duyuldu. Bütün bu hâdiseler, müdafilerin mânevi gücünü perişan ettiğinden vire teklifinde bulundularsa da, kendi ilk teklifinin küstahça bir ifade ile reddolunmasından dolayı veziriâzam bunu kabul etmiyerek kaleye hücum edib feth etti (Ağustos 1715).

Mora'da ve denizlerde diğer fetihler

Veziriâzam ve serdar-ı ekrem Silâhdar Ali Paşa, bu muvaffakıyetinden sonra Anadolu beylerbeyi Türk Ahmed Paşa'yı Mora'nın doğu sahilindeki Menekşe (Benefşe) ve Rumeli beylerbeyi Ahmed Paşa'yı Ayamavra kalelerinin fethine gönderdi. Menekşe kalesi, savaşsız olarak osmanlı deniz kuvvetlerine teslim oldu (4 eylûl 1715). Silâhdar Ali Paşa bunun üzerine İstefe (Teb) deki genel karargâhına döndü. Ayni zamanda, Ayamavra'nın da işgal edilerek Mora fethinin tamamlanmış olduğu haberi geldi (İslâm Ansiklopedisi, C: I, S: 328, göre Ayamavra adası düşman tarafından terkedilmiştir). Kiklad adalarından İğneada (Niyo), osmanlı donanması tarafından daha Modon'a gelinirken alınmıştı. Mora'nın güneyindeki Malya burnuna yakın Çuka (Serigo) adalarını da yine kaptanpaşa Modon'un zabtından sonra Menekşe kalesini teslim almaya gelirken fethetti.

Böylece, Gördes muhasarasından itibaren Mora yüzbir günde tamamen ele geçirilmişti. Valiliğine, büyük yetkilerle Diyarbakır valisi Kara Mustafa Paşa, Alay beyliğine Aydınlı Mehmed Ağa tayin edildiler. Ayni zamanda genel af ilân edilip halka yerlerine ve köylerine dönerek huzur içinde günlük hayatlarına devam etmeleri bildirildi.

Girit adasının merkezi Kandiye'nin teslimi karşılığında vaktiyle yine Giritte bulunan Sperlonga ve Suda kaleleri ve Bosna hududunda bazı yerler Venediklilere terk olunmuştu. Venediklilerin her yerde yenilişi üzerine bu fırsattan faydalanılarak Suda kalesi deryakaptanı Canım Hoca Mehmed Paşa ve Sperlonga kalesi Kandiye muhafızı İzmirli Ali Paşa tarafından alınarak Girit adasının Venediklilerle tamamen alâkası kesilmiş oldu (Eylûl 1715).

Bosna tarafındaki çarpışmalar

Mora tarafında bu başarılar devam ederken, Venedik ile Bosna ve Dalmaçya taraflarında hudut teşkil eden kısımda yapılacak harekâta Bosna valisi defterdar Mustafa Paşa memur edilmişti. Kendisi kırkbin kişilik kuvvetine rağmen Venedik kumandanı Angelo Emo'nun başarı sağlamasına mani olamamıştır. O taraftaki bazı sancak beylerinin kuvvetleri ile beşbin kadar tatarın Adriyatik sahilinde yaptıkları akın ve Sing kalesinin muhasarasında da muvaffak olunamadan dönülmüştür.

Veziriâzam ve serdar-ı ekrem ordu ile evvelâ Edirne'ye döndü (1715 kasım'ı başı). Hükümdarla buluştuktan ve büyük iltifatlarına nail olduktan sonra hep birlikte İstanbul'a avdet edildi. Silâhdar Ali Paşa'nın niyeti, ilkbaharda yeni bir sefere çıkarak Yunan (İyon) denizinde olup Venediklilerin elinde bulunan Korfo adasını zebtetmekti. Onu bu sefere kaptanpaşa teşvik ediyordu. Bu ada, Venedik donanmasının mühim bir üssü idi. Venediklilerin buraya dayanarak Pre-

veze, Dubniça, Yanya, Delvine ve Karlı-ili taraflarını daimi bir tehdit altında bulunduruyorlardı. Bu maksatla hazırlıklara başlandı.

Avusturya'nın savaşa girmesi

Venedik seferi açılırken Osmanlı devleti, Avusturya imparatorluğuna bu savaşa aradaki Karlofça barışını durmadan ihlâl eden Venedik'in sebep olduğunu bildirmiş, Avusturya devleti buna doğrudan doğruya cevap vermiyerek işi savsaklamış, elçimizi Viyana'da dört ay boşuna alıkoymuştu. Tam ordu İstanbul'dan hareket ederken Avusturya elçisi sadrâzama baş vurup sulh tavassutuna memur olduğunu bildirmişse de, böyle bir memuriyeti anlatan belge ibraz edememişti. Silâhdar Ali Paşa elçiye, devletinden işi uzatmadan derhal ittilâfı halle yetkili bulunduğuna dair bir ruhsatname istemesini, kendisinin barış görüşmelerine daima hazır bulunduğunu, ancak bu ruhsatname gelinceye kadar seferi geri bırakmasına imkân bulunmadığını söylemiştir.

İspanya veraset harbi sona erdiğinden o cephede serbest bulunmakla beraber Avusturya devleti bir hayli yıpranmış halde idi. Osmanlılarla hemen bir savaşa hevesli bulunuyorlardı. Bunun için evvelâ Osmanlı - Venedik savaşının nasıl inkişaf edeceğini takibe karar verdi. Fakat, Osmanlıların üst üste elde ettikleri muvaffakıyetler, Avusturyalıları ürküttü. Çünkü, Venedikten sonra sıra kendilerine de gelebilir ve Karlofça andlaşmasıyle elde ettikleri kazançlar tehlikeye düşebilirdi. Nitekim, bu antlaşma ile kazanmış olduklarını Venedik bir çırpıda kaybetmişti.

Osmanlı elçisi ancak Mora seferinden bir müddet sonra Viyana'dan dönerek Başvekil prens Öjen (Le Prince François-Eugène de Savoie-Carignan veya Prinz Eugen von Savoyen)'in 8 mart 1715 tarihli mektubunu getirdi. Avusturya başvekili bu mektupta, Venedik'e sefer açılmak suretiyle Karlofça barışının bozulduğunu ileri sürüp bu barışın Avusturya'nın da katılmasıyle yeniden akdini istiyordu (Hammer, GOR'dan tercüme, C: 7, S: 184). Avusturya devleti, bunun cevabını beklemeden 15 nisan 1716 tarihinde Venedikle tecavüzî ve tedafüî bir ittifak imzaladı. Arkasından Prens Öjen'in sadrâzama gönderdiği ikinci mektup geldi. Prens Öjen bunda, son sefer dolayısıyle müttefiki Venedik cumhuriyetine verilen zararların Osmanlı devleti tarafından tazmininden sonra Karlofça antlaşmasının yenilenebileceğini bildiriyor ve bu şartları Osmanlı devletinin her halde kabul etmeyeceğine emin bulunduğu için vaktiyle yaptığı barış tavassutunun kabul edilmemiş olduğu bahanesini ileri sürerek elçisinin iadesini istiyordu.

Danışma meclisindeki fikirler ve Avusturya'ya savaş ilânı

Bu esnada ise, Korfo seferinin hazırlıkları sona ermiş ve hattâ Yeniçeri ocağı Edirne'ye hareket etmiş bulunuyordu. Vezirâzam Eyüb'de. Valde sultan sarayında bir danışma meclisi toplayıp işi müzakere etti. Sonra Avusturya elçisini davet ederek vaktiyle Karlofça andlaşmasının Avusturya ve Venedik devletleriyle ayrı ayrı imzalanmış olduğunu, Avusturya ile yapılan antlaşmada Venedikle bir savaş halinde hâsıl olacak zararların tazminine dair madde bulunmadığını söyledi. Elçi ise, iki devletin 15 nisan 1716 tarihinde akdettikleri yeni ittifaka dayanarak Mora, Venedik'e iade edilmedikçe ihtilâfın hallinin mümkün olamıyacağını beyan etti.

İş bu safhaya varıp Avusturya devleti ile savaş ihtimalleri belirince İstanbul'da bulunan yabancı elçiler, Osmanlı devletinin menfaatına uygun olacak şekilde ara buluculuğu teklif ettiler. Sadrâzam, buna kulak asmadı. Mora muvaffakıyeti onu gurura sevk etmiş ve Avusturya'yı da mağlûb ederek Karlofça antlaşmasını büsbütün ilgayı kurmuş bulunuyordu. Temeşvar valisi Mustafa Paşa'nın Avusturya'nın geniş ölçüde savaş hazırlığı yaptığına dair haberlerini bahane ederek savaşın artık kaçınılmaz olduğunu iddia ediyordu. Valde sultan sarayındaki mecliste devlet erkânı onun hışmına uğramaktan korktukları için fikirlerine karşı itiraz edememişlerdi. Bazı kimseler, İstendil (Tinos) ve Serigo (Çuka) adalarının iadesine karşılık Venedik'le barış yapılmasının denenmesini tavsiye ettilerse de, bu düşünce de kabul edilmedi. Halbuki, Silâhdar Ali Paşa, büyük bir hatâ işlemek üzere bulunuyordu. Çünkü, yapılan bütün hazırlıklar Korfo'nun alınması için Venedik üzerine olacak bir sefere göre idi. Bu kuvvetlerle Avusturya devletiyle savaşılamazdı. Üstelik Korfo'nun zabtından da vaz geçilmemiş olduğundan kuvvet ikiye ayrılacaktı. Avusturya seferi için ne yollarda zahire tedariki tedbirleri alınmış, ne de ordunun geçeceği yollar ve köprüler tamir edilmişti. Bu yüzden devlet erkânının ekseriyeti savaş aleyhinde idiler.

Nitekim ertesi günü Davudpaşa ordugâhında padişahın huzurunda toplanıldığı zaman savaş hususundaki düşünceleri sorulduğunda bir kısmı bir gün evvel verilen kararı doğru bulduklarını söyledikleri halde, bir kısmı susmakla iktifa etmişlerdi. Bunun üzerine şeyhülislâm Abdurrahman Efendi'nin savaşın meşrû olacağına dair verdiği fetva okunmuş, ülema ise buna karşı fikirlerini beyandan çekinmişlerdi. Nihayet sadrâzam:

«— Bu danışma meclisidir, düşüncelerinizi neden söylemiyorsunuz? sözünüze parmak basılmaz. Fetvanın meşruluğu hakkında

şüpheniz varsa söyleyin!» diye ısrar edince, Anadolu kadıaskeri Mirza-zâde Şeyh Mehmed Efendi söz aldı ve Avusturya devletinin aradaki antlaşmayı bozup sınırları tecavüzde bulunmadığını, tam tersine Osmanlı devletini ahdi bozmakla ittiham ettiğini, bu yüzden savaşın doğru olamıyacağını, ancak ordunun hazırlanıp bir emniyet tedbiri olarak hududa doğru hareket edebileceğini söyledi (Tarih-i Raşid, C: 4, S: 195). Bu fikir, bir münakaşa kapısı açtıysa da, sonunda başta sadrıâzam olmak üzere savaş taraftarları üstün çıktılar. Avusturya'ya harp ilânına karar verildi. Müneccimbaşı Lâli-zâde Abdülbaki Efendi'nin yıldız falı sonunda Avusturya'nın bu savaşta yenileceğini tebşir etmesinin sadrıâzamın kararlarına tesir etmiş olması da, devrin zihniyetini anlatan garip bir olaydır.

İki cepheli savaş için hazırlık

Bunun üzerine Mora valisi Kara Mustafa Paşa'nın karadan ve deryakaptanının donanma ile Korfo üzerine gitmeleri, sadrıâzamın da serdar-ı ekrem olarak Avusturya seferine çıkması kararlaştırılıp Belgrad'a kadar olan yol ve köprülerin tamiri ile zahire tedariki ve ordu teçhizatının süratle tamamlanması için alâkalılara acele emirler verildi. Aynı zamanda Avusturyalıların Erdel prensi tâyin etmiş oldukları halde, bu devletin Macar'lara karşı yaptığı zulümlere dayanamıyarak isyan eden ve yenilip Fransa'ya kaçan Rakoçi Ferenç (Rakoczi Ferencz II.) in adamlarıyla temas edilip prenslerine krallık verileceği ve Avusturyalılar'ın zulmünden kurtarılacağı vâ'diyle Erdel'in bu savaşta osmanlılarım tarafını tutmasına çalışıldı. Rakoçi daha evvel avusturyalılarla mücadele ederken de devletten yardım istemişse de Karlofça barışına sadık kalınmak için bu yardım yapılamamıştı (Ahmed Refik: Memâlik-i Osmaniyede kral Rakoçi ve tevabii).

Ordunun İstanbul'dan hareketi ve Belgrad'a ulaşması

Üçüncü Ahmed, Edirne'ye kadar ordu ile birlikte geldi. Avusturya elçisi ise, sadrıâzam tarafından prens Öjen'e yazılan gayet ağır bir mektupla yurduna iade olundu (23 mayıs 1716). Ordu Filibe'ye vardığı zaman Kırım hanı Kaplan Giray kırkbin tatar süvarisi ile gelip yetişti. Lâkin veziriâzama Lehistan ahvalinin pek karışık olduğunu ve bu seferden istifade ile rusların yeniden harekete geçmelerinin de mümkün olduğunu söylediğinden onbeş bin kadar süvari alıkonularak kendisi o tarafların muhafazasında bulunmak üzere geri yollandı. Halbuki bu da hatalı bir hareketti. Ordu kuvvetini, ne olursa olsun takviye etmek şarttı. Rusların bir hareket geçmesi ise, ancak bu savaşın neticesine bağlı bulunuyordu. Savaş kazanıldığı takdirde böyle bir ihtimal mevcut olamıyacağından evvelâ galibiyet için bütün imkânları bir araya getirmek ve ilk yapılacak meydan savaşında düşmana üstün gelmek icabediyordu.

Ordu kuvvetleri ikiye bölünmüş ve bir kısmı Korfo'ya gönderilmiş olduğundan azalmış bulunan ordu mevcudunu tamamlamak için Anadolu eyâletlerine üst üste emirler gönderildiği halde, beklenen kuvvetler gelip yetişemiyordu. Buna sebep ise, Avusturya seferine birdenbire karar verilmesi ve kuvvetlerin hazırlanması için gereken zamanın kalmamasıydı. Yeniden gönderilen şiddetli emirler üzerine parça parça birlikler yolda orduya yetişip katılmaya başladı. Böylece, 22 temmuz 1716 günü Osmanlı ordusu serdar-ı ekrem Silâhdar Ali Paşa kumandasında olarak Belgrad'a vardı.

Harp meclisi toplantısı, ilk çarpışmalar

Düşman kuvvetlerinin ise Petervaradin (Peterwardein, Pétervarad, Petro-varadin)'de toplandıkları haber alınmıştı. Hemen toplanan harp meclisi Temeşvar üzerine mi yoksa doğruca Petervaradin üzerine mi gidileceğine dair bir karar veremedi. Ertesi günü elde edilen esirlerden Petervaradin'deki düşman ordusunun yetmiş-seksen bin kişi civarında olduğu, bu orduda ayrıca Fransız ve İspanyol gönüllü birlikleri de bulunduğu, başkumandanları prens Öjen'in bir kaç kere gelip gittiği öğrenilince, düşman toplu kuvvetlerini bir meydan savaşında imha etmek maksadıyle o tarafa gidilmeye karar verildi. 25 temmuzda, Sava nehri üzerine kurulan köprü vasıtası ile Zemun (Zemlin) tarafına geçilerek 30 temmuzda Petervaradin'e doğru hareket edildi.

İlk çarpışma, üçbin kişilik osmanlı öncü kuvvetleriyle sekizbin kişilik düşman öncü kuvvetleri arasında Karlofça (Karlovitz) kasabası civarında cereyan ederek osmanlıların lehinde inkişaf etti. Sadrıâzam, baş ve esir getirenlere âdeti olduğu gibi bol bahşişler veriyordu. Hattâ, Mora'da bir çok muvaffakiyetler bu sayede elde edilmişti. Lâkin kethüda İbrahim Ağa bunun doğru olmadığını ve askerin esasen savaşmak için hazır vakti bile maaş aldığını ileri sürerek bahşişleri azalttı. Bu ise, asker arasında büyük hoşnutsuzluğa sebeb oldu. Hattâ, bir ayaklanma alâmeti de belirince, bahşişler eskisi gibi verilerek askerin gönlünün hoş edilmesine çalışıldı.

Bu sırada, Kayseri sancak beyi Şehsüvar-oğlu Osman Paşa ile İlbasan sancak beyi Kurt Mehmet Paşa kumandasındaki öncü birlikleri düşman öncüsünü mağlûp ederek üçbin kadarını kılıçtan geçirip kalanlarını Petervaradin kalesi altına kadar sürmüşlerdi

(1 ağustos 1716). Düşman öncü kuvvetleri kumandanlarından general Palfi (Macar kontu Palffy) kaçıp canını kurtarmış, kont Brayner ise esir düşmüştü.

İki tarafın kuvvetlerinin durumu, Petervaradin savaşı

Osmanlı ordusu ertesi günü Karlofça mevkiinden hareket ederek Petervaradin kalesi önüne geldi. Düşman piyadesi, vaktiyle bu kalenin muhasarası sırasında osmanlılar tarafından yapılan siperlere girmişlerdi. 3 ağustos 1716 (14 şaban 1128) günü Silâhdar Ali Paşa, o akşama kadar bir düşman taarruzu ihtimaline karşı hazırlıklı bekledikten sonra gece karanlığında topları icabeden yerlere tabye ettirdi. Ertesi gün de düşman bir harekette bulunmayınca metris seraskeri, askeri çadıra iade etmişti.

Bu meşhur meydan savaşında karşılaşan iki ordunun kuvvetleri şöyleydi:

Osmanlı ordusu: Kırkbin piyade, otuzbin süvari, onbeşbin Kırım süvarisi, otuzbeşbin eyâlet askeri, gönüllü, Eflâk ve Arnavutluk askeri olmak üzere yüzyirmibin kişi. Ordunun sağ kolu Tuna kıyısına dayanıyor, sol kanadı serbest bulunuyordu.

Avusturya ordusu: 62 piyade taburu, 37 süvari bölüğü ve yabancı gönüllü olmak üzere altmışdörtbin kişi. Ordunun sol kanadı bataklığa, sağ kanadı yalçın tepelere dayanıyordu.

5 ağustos 1716 çarşamba günü sabahı prens Öjen kuvvetleri ansızın hücuma geçti. Buna karşı ilk taarruza kalkan osmanlı ordusunun sağ kanat kumandanı Anadolu beylerbeyi Türk Ahmed Paşa oldu. Osmanlı piyadesi, avusturya piyadesini âdeta ezerek ilerledi. Bu kanattaki düşman generalleri üst üste maktul düşüyorlardı. Son kalan general Bonneval (sonradan Osmanlı devleti hizmetine giren Humbaracı Ahmed Paşa) birliği ağır telefat vermek bahasına kaçıp kurtulabildi. Bununla beraber, düşman ordusunun henüz merkez ve sağ kısmı dayanmakta idi. Prens Öjen büyük tehlikeyi görüp ezilen piyadesini süvari ile takviye ederek ihtiyatları o tarafa sürdü. Aynı zamanda, osmanlı piyadesinin yardımına koşan süvari kuvvetleri, düşman süvarisinin yan taarruzuna uğradıklarından geri çekilmek zorunda kaldılar. Prens Öjen, bu fırsattan istifade ile bütün kuvetleriyle Türk Ahmed Paşa'ya yüklendi. Ahmed Paşa, bir mikdar dayanıp savaştıysa da etrafının çevrilmesi tehlikesi karşısında geri çekilmeye mecbur kaldı. Osmanlı ordusunun geçirdiği bu sarsıntı sırasında avusturya kuvvetleri genel taarruza geçtiler. Halbuki, prens Öjen Ahmed Paşa'ya yüklendiği sırada osmanlı ordusunun sol kanadı ilerleseydi, düşmanın sarılıp imha edilmesi

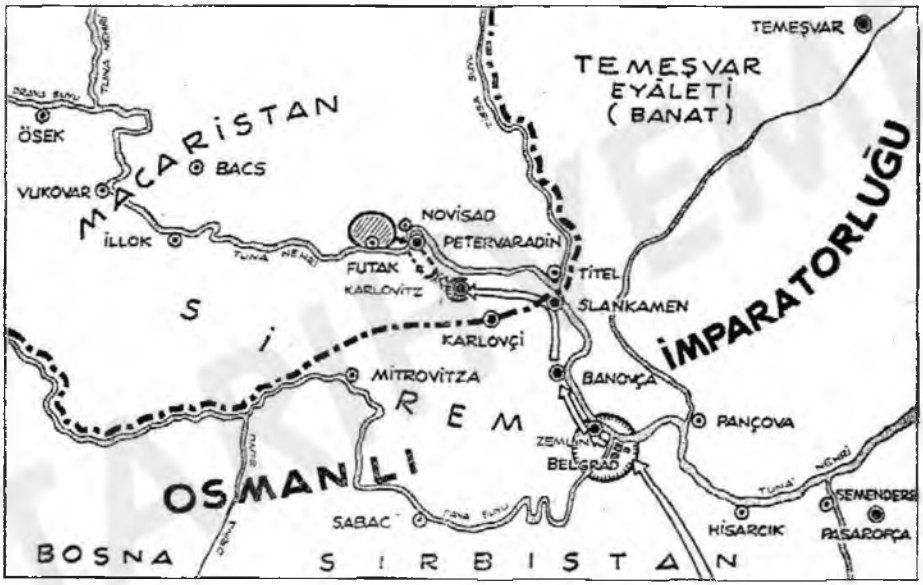

Osmanlı ve Avusturya ordularının savaş hareket sahaları

mümkün olabilirdi. Bu fırsat maalesef kaçırıldı. Hep zafere alışmış olan sadrâzam ise, âdeta şaşırıp kalmıştı. Onun bu sırada merkezden yapacağı bir taarruz, meydan savaşını yine lehimize çevirebilirdi. Bir çok kimseler kendisine başvurup veziriâzamın düşmanla savaşan askerleri teşçi için ilerlemesi icabettiğini söylediklerse de, sadaret kethüdası İbrahim Ağa onları tersledi. Ortalığı bir şaşkınlık ve perişanlık kaplamıştı.

Serdar-ı ekrem hâlâ çadırında Lâli-zâde ile oturmuş yıldız falı ile hücum için en uygun zamanı tayine çalışıyordu. Bu sırada Anadolu beylerbeyi Türk Ahmed Paşa ile Adana beylerbeyi Can Arslan Paşa-zâde Hüseyin Paşa şehid düşmüşlerdi. Onların ölümüyle maiyetlerindeki askerlerin ric'ati birden bezimet halini aldı. İbrahim kethüdanın ve reis ül-küttab «Sarı deli» lâkabıyla meşhur Mustafa Ağa'nın korkusundan kimse olanları gelip serdar-ı ekreme haber veremiyordu. Nihayet kapıcılar kethüdası Uzun Hüseyin çadıra dalarak:

«— Efendim, oturacak vakit değil, işte kâfir yürüdü. Anadolu beylerbeyi Türk Ahmed Paşa ile Adana beylerbeyi şehid oldu!» dedi.

Sadrıâzam Ali Paşa'nın şehadeti

Tam kuşluk zamanıydı. Silâhdar Ali Paşa fırlayıp atına bindi. Yanında maiyetinden bir kaç ağa, önünde sancağ-ı şerif bulunduğu halde düşmana karşı gitti. Lâkin, ortada asker kalmamıştı. Serdar-ı ekrem:

«— Ocaklı nerede?» diye feryada başlayınca gedikli mehteri Ahmed Ağa:

«— Kendine yar olacak asker mi bıraktın? İşte şurada üç miskin ağa kaldı» cevabını verdi. O sırada düşman araba siperlerini aşmaya başlamış, bunu gören kapıkulu süvarisi savaşmadan kaçmıştı. Serdar-ı ekrem o zaman başına gelen felâketi anladı. Hiç sesini çıkarmadan yanındaki iç-ağalarıyle düşmanın üzerine hücum ettiği sırada alnına rastlayan bir tüfenk mermisiyle vurulup düştü. Hemen ölmemişti, atına yükleyerek evvelâ bir cephane arabasına, sonra defterdarın arabasına naklettiler. Karlofça yolu ile Belgrad'a doğru götürmeye başladılarsa da yolda son nefesini verdi (5 ağustos). Bundan sonra Şehid Ali Paşa diye anılan Silâhdar Ali Paşa'nın naaşı Belgrad'a getirilip Sultan Süleyman cami'i mezarlığına gömüldü.

Bu sırada savaş devam ediyordu. Ordu sol kanadı Rumeli beylerbeyi Dizdar-oğlu Sarı Ahmed Paşa kumandasında ilerleyip düşman metrislerine kadar varmış ve hattâ bunlardan bir kısmını işgal etmişse de, sağ kanadın tamamen çöküp serdar-ı ekremin şehid düştüğünü duyunca geri dönerek Belgrad'a doğru çekilmişti. Keza, diğer devlet erkânı da sancağ-ı şerifle beraber Belgrad'a dönmüşlerdi (6 ağustos 1716). Osmanlı ordusu büyük bir meydan savaşını sadece akıllıca idare edilmediği için kaybetmiş, yedibin şehid vermişti. 114 top düşman eline geçmişti. Perişan bir halde Belgrad'a gelindikten sonra ordu erkânı Rumeli beylerbeyi Sarı Ahmed Paşa'yı serdar vekâletine seçip sadaret mührünü vaziyeti anlatan bir arîza ile mevkutacı İbrahim Efendi ile Edirne'ye Üçüncü Ahmed'e gönderdiler.

Başarısız Korfo harekâtı, Venediklilerin hücumu

Bu sırada Korfo adasına da asker çıkarılmış ve kale muhasara edilmişti. Lâkin, el-

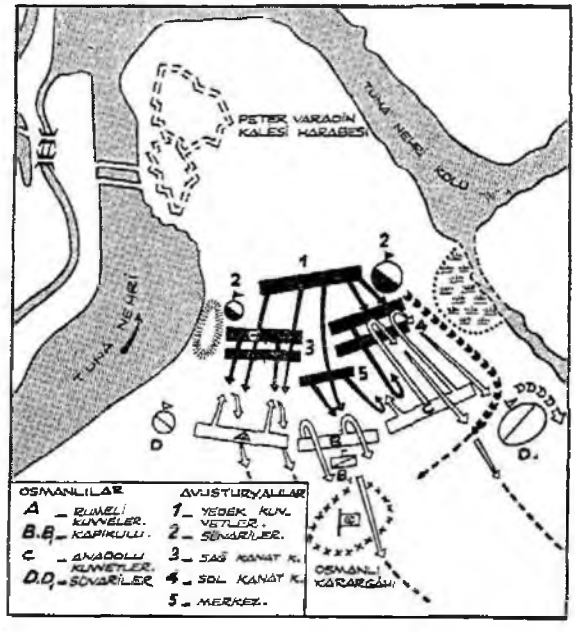

Osmanlılarla Avusturyalılar arasındaki Petervaradin savaşının krokisi

deki kuvvet az ve kale çok müstahkem olduğu için bir türlü alınamıyordu. Ancak Damad (Şehid) Ali Paşa bu sefere gönderirken Kara Mustafa Paşa ile deryakaptanına: «— Kaleyi almazsanız sizi katlederim!» dediği için onlar da korkularından üst üste hücumlar yaptırmışlar, neticede ise sadece bir tek tabyeyi almışlardı. Petervaradin bozgunu haber alınınca padişah onlara gönderdiği bir hatt-ı hümâyûnla bunu askerden gizlemelerini, kalenin üç gün içinde alınmasını, olmadığı takdirde bütün top ve cephane ile muntazaman çekilmelerini bildirdi. Ne çare ki asker olayı duydu. Hemen her şeyi bırakıp Arnavutluk kıyılarına geçti. Böylece yirmiüç balyemez ve otuz şahi topla yedi humbara, beşyüzkırk top arabası ve mandaları, yüzelli top çeker beygir, ikibin kadar çeşitli hayvan ve pek çok cephane düşmana kaldı.

Osmanlıların uğradıkları bu hezimetlerden istifade fırsatını kaçırmak istemeyen venedikliler, Preveze ve Voniçe'yi muhasara ettilerse de alamadılar.

Yeni sadrıâzamın tâyin edilişi

Üçüncü Ahmed, felâketi haber alınca ilk olarak bir vezirîâzam tayinini düşündü ve Şehid Ali Paşa'nın vaktiyle yapmış olduğu telkinlere de uyarak sadaret mührünü küçük imrahor Mehmed Ağa vasıtasıyle Sarı İbrahim kethüdaya gönderdi. Mehmed Ağa yolda, ordu tarafından gönderilen arizayı hükümdara getirmekte olan mevkufatçı İbrahim Efendi'ye (sonradan sadrıâzam olan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa) rastladı ve vaziyeti söyledi. İbrahim Efendi onu ısrarla geri döndürdü ve Edirne'de vaziyeti padişaha izah ederek böyle uğranılan felâketten sorumlu olanlar arasında bulunan, ordu ve halk tarafından kat'iyen sevilmeyen dirayetsiz ve ehliyetsiz bir kimseye sadaretin verilmesinden ancak yeni felâketler doğabileceğini, ordunun tâyini asla kabul etmiyerek mukavemette bulunacağını söyledi. Hükümdar bu sözlerin tesirinde kalıp kararından vaz geçti ve yine İbrahim Efendi'nin telkiniyle sadaret mührünü Belgrad muhafızı Halil Paşa'ya gönderdi (22 ağustos 1716).

Korfo'da Osmanlı - Venedik savaşı (İtalyanca bir albümden)

Halbuki sadaretin o sırada serdar vekili bulunan Ahmed Paşa'ya verilmesi daha isabetli bir hareket olurdu. Yeni sadrıâzam ilk iş olmak üzere Ahmed Paşa'yı Belgrad muhafızlığı ile ordudan uzaklaştırmak suretiyle bir hataya daha sebep oldu. Ahmed Paşa, böyle buhranlı zamanda tecrübe ve dirayetinden elbette istifade edilebilecek değerli bir zattı.

Temeşvar'ın elden çıkması ve ordunun dönüşü

Prens Öjen, kazandığı meydan savaşından sonra osmanlıların Macaristan'da kalmış son eyâletlerinin merkezi olan Temeşvar üzerine yürüdü. Kale muhafızı Bodur Mustafa Paşa, Belgrad'dan acele yardım istedi. Lâkin, gönderilen yardımcı kuvvetler yenilerek çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine, bir müddet daha dayandıktan sonra Bodur Mustafa Paşa kaleyi vire ile düşmana teslim etti (15 ekim 1716). Halbuki biraz daha dayanmış olsa idi, yeni yardımcı kuvvetler gelip, yetişmek üzereydiler.

Petervaradin mağlûbiyetinin acısı daha dururken Tuna'nın karşı sahilindeki yerlerin ve hattâ Eflâk ve Boğdan'ın kilidi sayılan ve vaktiyle beş seneye yakın bir zaman düşmana mukavemet ettiği için gazi kale ünvanını alan Temeşvar'ın böyle elden gidişi, büyük üzüntü ve hüsran yaratmıştı.

Yeni sadrıâzam, disiplinini tamamen kaybetmiş olan orduya hâkim olacak durumda değildi. Hattâ, bir fitne ihtimalinden korkarak Temeşvar'ın sukutunu bile askerden gizlemişti. Nihayet çareyi Edirne'ye dönmekte buldu. Serdar vekili olmuşken sadaret verilmemiş olmasına gücendiği için kaleyi avusturyalılara teslim edeceği hakkında dedikodular çıkmış bulunan Belgrad muhafızı Ahmed Paşa, Belgrad halkı tarafından hücum ile öldürülmüştü. Bu da, ortalığın ne kadar karışık olduğunu gösteriyordu. Muhafızlığa eski defterdar Mustafa Paşa tâyin edilerek ordu 21 ekim 1716 da Edirne'ye doğru yola çıktı. Sadrıâzam daha evvel hükümdara kendisinin İstanbul'a dönmesinin uygun olacağını bildirmişti. Lâkin yakınında bulunanlar Üçüncü Ahmed'e onun böyle bir zamanda Rumeliden ayrılmasının bir paniğe sebep olabileceğini söyleyerek kalmasını temin ettiler. Sadrıâzam ise, 29 kasım 1716 da ordu ile beraber çıkageldi.

Eflak, Boğdan olayları, Kırım hanının değişmesi, Rakoçi ile yapılan anlaşma

Devlete sadık olduğu için gerek avusturyalılar ve gerekse yerli boyarlar Eflâk voyvodası Nikola Mavrokordato'ya düşmandılar. Boyarların yardım ve delâletiyle binikiyüz kişilik bir avusturyalı grup, Bükreş'i aniden basarak voyvodayı sarayında esir edip hakaretlerle götürdüler. Yerine tâyin edilen kardeşi Divan-ı hümâyûn tercümanı Yanaki Mavrokardato ise, Avusturyalıların civarda gösterdiği faaliyet dolayısiyle Bükreş'e sokulup makamına oturamadı.. Bir ay sonra Boğdan'ın merkezi olan Yaş şehrine de Avusturyalılar tarafından ayni maksatla bir baskın tertib edildiyse de, voyvoda bulunan Mihail vaziyeti daha evvel haber alarak yardım istediğinden yetişen Kırım süvarileri böyle bir şeye meydan vermediler.

Bu arada türlü bahaneler ileri sürüp sefere iştirak etmemiş olan Kırım hanı Kaplan Giray azledilip yerine Kara Devlet Giray tâyin olunmuşsa da, bu tâyin Kırımlıları memnun etmediğinden azledilerek hanlık Saadet Giray'a verildi.

Erdel ve Macaristan'da karışıklıklar çıkartıp avusturya'yı müşkül durumda bırakmak için kendisine Macaristan krallığı ve ahitname (Aralık 1716) verilen (Başbakanlık Arşivi, Nâme defterleri, C: 6, S: 377) eski Erdel prensi Rakoçi Ferenç bu sırada Fransa'dan İstanbul'a dâvet edilmişti. Kendisi evvelâ iki generalini göndermiş, bunlar kuvvet toplamaya başlamışlardı.

Osmanlı-Avusturya savaşının ikinci yılı

Padişah ve serdar-ı ekrem kışı Edirne'de hazırlıklarla geçirdiler. 12 haziran 1717 tarihinde sadrıâzam ordu ile Edirne'den Belgrad'a doğru hareket etti. Mevkufatçı Nevşehirli İbrahim Efendi'ye silâhdar Ali Paşa'dan 13 yaşında dul kalmış olan Fatma sultan nikâhlanmış ve kendisi vezaretle sadaret kaymakamlığına tâyin olunmuştu. Osmanlı ordusunun ise bu sefere en az bir ay evvel çıkması lâzım geliyordu. Nitekim bu sırada düşman Belgrad kalesine varmış ve muhasara için tertibat almaya başlamıştı. Belgrad muhafızı Mustafa Paşa, vaziyeti bir taraftan serdar-ı ekreme yazdı. Bir taraftan da Bosna valisi Numan Paşa'dan acele yardım istedi. Halil Paşa, Filibe'ye vardığı sırada Belgrad muhafızının mektubunu aldı.

Hemen bir kısım kuvvet ayırıp Şatır Ali Paşa kumandasında olarak süratle yola çıkardı. Ayni zamanda Numan Paşa'ya Belgrad'a yardım etmesi bildirildiği gibi, düşmanı meşgul etmek için Hotin muhafızı Mustafa Paşa'ya Rakoçi'nin generallerinden Esterhazi ile birlikte Erdel'e yürümesi ve Muhadiye civarında bulunan Receb Paşa'ya da bu harekete katılması emrolundu.

Osmanlı ordusu Niş'e vardığı zaman Şatır Ali Paşa kuvvetleri Belgrad'a yetişmiş olmakla beraber, şehir onbeş gündür muhasara altında bulunuyordu. Receb Paşa'ya derhal Erdel'den vaz geçip Pançova istikametinden düşman gerisine taarruz etmesi emrolunduysa da, Receb Paşa Muhadiye ve Yeni-palanka düşman elinde bulundukça böyle bir hareketin imkânsız olduğunu, zira düşmanın da kendisini arkadan vuracağını bildirdi. Bunun üzerine ağırlıklar terk olunarak süratle Belgrad üzerine gidildi. Belgrad muhafızı Mustafa Paşa, Sava nehrinden gizlice yüzerek gelen habercisi vasıtasiyle hücum gününün kendisine bildirilmesini, ayni anda onun da bir çıkış yapıp düşmanı iki ateş arasına almanın mümkün bulunduğunu bildirdi. Lâkin, âciz bir adam olan Halil Paşa bir türlü harekete geçemedi. Evvelâ, tatar askerinin gelmesini bekledi. Onlar gelince sadrıâzam müteaddit meşveret meclisleri topladı ise de bir netice alamadı. Ordu erkânı arasında bir tereddüt hüküm sürüyordu. Herkes düşman başkumandanı prens Öjen'in umulmadık bir oyununa gelmekten korkmaktaydı. Böylece, iki ordu onördt gün karşılıklı hareketsiz durdu. Serdar-ı ekrem, 18 ağustos günü için ne olursa olsun düşmana hücuma karar vererek Belgrad muhafızına bildirdi. Ne yazık ki, nehri aşan haberci, prens Öjen'in eline düştü. Düşman bunun üzerine bir gün evvel gece yarısı osmanlı ordusuna âni bir baskında bulundu (18 ağustos 1717).

Osmanlılar, şiddetle ve kahramanca döğüştülerse de, baskın yüzünden savaş tertibatı alamadıklarından yenildiler. Evvelâ Semendire ve sonra Niş'e kadar çekilmek mecburiyeti hâsil oldu. Osmanlı ordusu, onbin ölü, beş bin yaralı ve beşbinden fazla esir vermişti. Mamafih, avusturya ordusunda da zayiat onbine yakın olup hattâ prens Öjen bile yaralanmıştı.

Belgrad'ın düşmesi

Belgrad muhafızı Mustafa Paşa, sonuna kadar dayanmaya karar vermiş bulunuyordu. Lâkin, barut mahzenine rastlayan bir düşman mermisi burasını berhava edince, mukavemet imkânı göremeyerek osmanlı ordusunun çekilişinden iki gün sonra teslim oldu (20 ağustos 1717).

Sofya'ya kadar gelmiş olan Üçüncü Ahmed, Belgrad'ın düştüğünü duyunca Edirne'ye döndü. İlk işi aczi kat'i şekilde anlaşılan Halil Paşa'yı azletmek olmuştu (26 ağustos 1717). Yerine Damad Nevşehirli İbrahim Paşa'yı tâyin etmek istediyse de, İbrahim Paşa böyle pek mesuliyetli zamanda bu yükü üzerine almak istemediğinden sadaret mührü yi-

ne onun tavsiyesi ile orduda bulunan Nişancı Mehmed Paşa'ya gönderildi (26 ağustos 1717).

Venedik ve deniz cephesi

Bir yıl evvelki başarısızlıklarına rağmen gayretlerine devam eden Venedikliler ertesi yıl (1717) Preveze önlerine geldikleri zaman kale muhafızı Ali Paşa topları, bumbaraları ve bütün cephane ile savaş malzemesini bırakıp Narda'ya çekilmek gibi bir alçaklığı irtikâb etti. Orada, Narda muhafızı Mustafa Paşa tarafından tevkif ve hapsolunmuşsa da, Preveze gibi mühim bir kale düşman eline geçmiş oldu. Venedikliler bundan sonra Voniçe kalesini de tazyik edib aldılar. Bununla da iktifa etmediler. Hersek ve Karadağ'da bir şeyler elde etmek maksadiyle Dalmaçya kıyılarına asker çıkarıp Karadağlıları ve hıristiyan Arnavutları isyana kışkırtarak silâh ve savaş malzemesi dağıttılar. Ayrıca hazırladıkları donanma Alois Montenigo kumandasında Bar (Antivari) kalesi önüne geldi. Kattaro ve Nova limanlarından gelen kuvvetlerin de iltihakı ile Bar kalesini almak istediler. Lâkin, Kurd Ahmed Paşa'nın müdahalesi üzerine bir şeye muvaffak olamıyarak döndüler. Venediklilerin bu cephede, barış akdi esnasında dahi yaptıkları Ülgün ve Bar muhasaraları netice vermemişti (25 şaban 1130 - 24 temmuz 1718).

Yine 1717 yılında venedik ve osmanlı donanmaları Limni ile Bozcaada önlerinde 12, 13 ve 16 haziranda üç defa kapışmışlar, neticede venedikliler mağlûp olmuş, kumandanları Flanigi maktul düşmüştü. Kaptan-ı derya İbrahim Paşa da bu galebeden sonra Mora ve Arnavutluk kıyılarına gitti. Mora kıyılarında venediklilere rastladıysa da iki taraf da savaştan çekindiğinden çarpışma olmadı.

Barış için ilk teşebbüsler

Rakoçi elinde ahidnamesi, Fransadan hareketle Gelibolu'ya ulaştığı (Ekim 1717) ve sonra Edirne'ye gelerek orada padişah tarafından Erdel ve Macaristan kralı kabul edildiği (Ocak 1718) halde o, bu mevkii fiilen işgal etmesine imkân ve fırsat kalmadığını gördü. Çünki hava değişmiş, osmanlı devlet erkânı artık barış peşindeydi.

Bu savaşın fiilen başlamasından sonra ilk barış fikrini ileri süren, sadaret kaymakamı damad İbrahim Paşa olmuştur. İbrahim Paşa, daha Avusturyalılar Belgrad muhasarasına kalkışmadan barış için zemin yoklaması düşüncesini savunmuşsa da, Halil Paşa, Prens Öjen'i bir meydan savaşında yenip Temeşvar'ı geri almak hülyasiyle, buna yanaşmamıştı. Keza, İngiltere elçisi Lord W. Montagu Londra'dan İstanbul'a gelirken Viya-

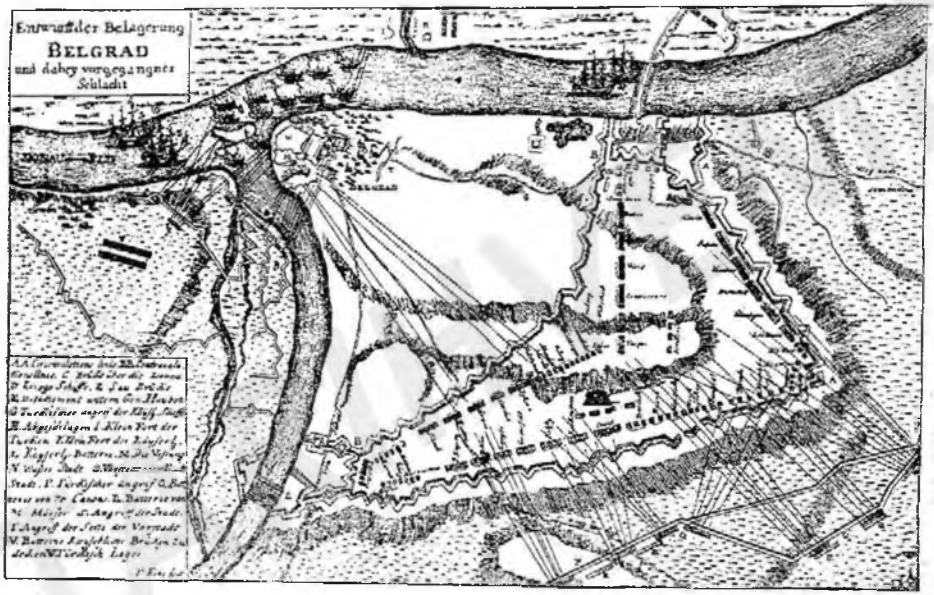

Belgrad kalesinin Avusturyalılar tarafından muhasarasını ve yardıma gelen Osmanlı ordusunun ateşi altında kalışını gösteren, zamanında yapılmış bir kroki

na'ya uğrayıp iki taraf arasında bir barış düşüncesini savunmuşsa da, Halil Paşa, prensten Temeşvar'ı almadıkça barış yapamıyacağını kat'i şekilde bildirmişti. Belgrad'ın düşmesiyle esir olan Mustafa Paşa, bir müddet sonra serbest bırakılmış, geri dönmeden evvel ise bazı Avusturyalı generallerle her iki taraf için ağır kayıplara ve büyük fedakârlıklara sebep olan bu lüzumsuz savaşın sona erdirilmesi meselesini görüşmüştü. Niş'e döndüğü zaman durumu yeni sadrıâzam Nişancı Mehmed Paşa'ya anlattığı gibi, prens Öjen'e de kendi namına bir mektup yazıp barış hakkındaki düşüncelerini anlamak istedi (15 eylûl 1717). Durum, sadaret kaymakamı vasıtasiyle padişaha arz edildi. Askerin mağlûbiyetler üzerine yılgın bir hale geldiği, ordunun disiplinden tamamen çıktığı, muktedir bir kumandan bulunmadığı, bu halde savaşa devam etmenin sadece yeni felâketler doğuracağı anlatıldı. Sonunda hükümdarın da bunlara aklı yattığından barış fikri esas olarak kabul edildi (Tarih-i Raşid. C: 5, S: 21-26). Bunu haber alan ve savaşın devamını devletin menfaatına uygun gören Fransa elçisi barışa engel olmak için Edirne'ye koştu ise de sözlerine kulak asan olmadı. Yeni İngiltere elçisi Stanyan ile Felemenk elçisi de tavassuta memur olarak Edirne'ye geldiler ve Niş'deki ordugâha gönderildiler.

Osmanlı donanması ile yaptığı deniz savaşında yaralanarak ölen Venedik amiralini gösteren bu resim İtalyanca bir albümden alınmıştır

Sadrıâzam, prens Öjen'e müracaat edip mütareke ve barışa hazır bulunduklarını bildirdi (19 ekim 1717). Avusturya ordusu başkumandanı, bu hususta devletinden talimat beklediğini, bununla beraber Belgrad'ın Avusturya'ya terki kabul edilmedikçe barışın mümkün olamıyacağını bildirdi. Bir müddet sonra imparator Altıncı Şarl'dan

★

Onsekizinci yüzyılda avrupalılarla temasın sıklaşması, her iki tarafta da birbirlerinin içtimaî hayatını tecessüs merakını doğurmuştu. Bilhassa, tamamen orijinal olan Osmanlı medeniyetini yakından görüp tetkik etmek, muhtelif görüş ve teşhislerle bunları yazıp tahlil eylemek avrupalılarca bir moda haline gelmişti.

Üçüncü Ahmed devrinde ve damad İbrahim Paşa'nın sadâretinin ilk yılı olan 1718 de, o devirdeki yaşayışımız ve kadınlarımıza dair, İngiliz elçisinin eşi Lady Mary Montagu'nun İstanbul'dan Londra'daki bir dostuna yazdığı mektuplar bunlardan biridir. Tamamen kendine mahsus renkli ve parlak olan o devrin kadın ve aile hayatı Leydinin bu tasvirleriyle Londra kibar muhitini adeta büyülemiştir. Osmanlı ülkesinde bir yıl kadar kalan Montagu'nun bu mektubları yalnız ingilizce değil diğer dillerde de neşrolunmuştur.

İngiliz edebiyatının şaheserlerinden sayılan mektublar, yabancıların yazdığı Türkiye seyahatnamelerinin en kıymetlilerindendir ve aynı zamanda da bir tarih kaynağımızdır.

★

İngiliz elçisi Lord W. Montagu'nun zevcesi Lady Montagu

Macar mültecileri: Tököli İmre ve Rakoczi Ferenc II (Rakoçi Françesko)

(İlâve: 142)

★

Macaristan, Osmanlı hakimiyeti devrinde tarihinin mes'ud bir çağını yaşamıştır. Artık savaş devrinden kurtulan macarlar, dinlerine, dillerine ve kültürlerine de dokunulmadığından millî varlıklarını muhafaza ederek ve osmanlılarla gayet iyi anlaşarak devletin sadık tebaası, osmanlıların kahraman ve vefakâr vatandaşları olmuşlardı.

Osmanlı devletinin 1699 yılında imzaladığı Karlofça barışı ile Macaristan 173 yıl Osmanlı idaresinde kaldıktan sonra Avusturya idaresine geçmiş bulunuyordu. Evvelki ciltlerde avusturyalılara karşı mücadelelerini yazdığımız Tököli İmre (Thököly İmre), Zenta savaşından sonra osmanlılara sığınmıştı. Avusturyanın idaresi hususundaki şiddetli istek ve arzularına karşı konuldu. Karlofça muahedesine dere ettirilen bir madde ile gerek Tököli ve gerekse diğer mültecilerin osmanlı ülkelerinde kalması temin edilmişti.

Osmanlı devletince, Tököli İmre'ye İzmit yakınlarında bir çiftlik hibe edilmiş, o ve karısı, akrabaları ve diğer yakınları buraya yerleşmişlerdi. Hayatının son günlerini, gâh İzmit'te gâh "Kurs çiftliği" ismi verilen bu yerde geçiren Tököli vefatında (Eylûl 1705) İzmit'deki Ermeni mezarlığına gömüldü. Kendisinin ölümünden iki sene kadar evvel Macaristan'da yeni hareketler başlamış, o da kısa bir zamanda Hürriyet destanı kahramanlarından olmuştu.

Macaristan, Avusturya imparatorluğuna geçince bu devletin ağır vergileri, çeşitli muamelesi, sömürücü siyaseti, kültürünü yayma davası, zalim memurları ve insafsız idaresi Macarları kısa zamanda canlarından bezdirdi. İktisadî muvazene bir anda alt üst oldu. Avusturya ve orta avrupa devletleri Macar ziraat ve el san'atları mahsullerini almıyorlardı. Osmanlı devletinin kurduğu zirai düzen de alt üst olmuştu. Millî gelir sür'atle düştü. Eski refahlı günler tarihe karıştı. Macar köylüsü kuru ekmeğini topraktan zor çıkarır oldu. Lâkin, bu kuru ekmek bile elinde kalmıyor, çoluk çocuğunun açlığı bahasına vergi adile zorla çekilib alınıyordu. O zaman, Macar halk şairleri osmanlılarla birlikte yıllarca avusturyalılara karşı döğüşen orta Macar kralı Tököli İmre'nin destanlarını söylemeye, Macar münevverleri halk yığınlarını zalim ve insafsız müstevlilere aleyhine kışkırtmaya başladılar. Bütün bunların neticesinde doğan Macar muhalefet hareketleri zaman zaman kendisine bir çok liderler yaratmış ve onların idaresi altında avusturyalılara karşı mücadele etmiştir.

Bunların ilki ise, Rakoçi Ferenç'dir. Rakoçi Ferenç, Avusturya imparatorluğu tarafından Erdel beyliğine tayin edilmişti. Fakat macarlara yapılan zulümlere dayanamıyarak 1703 yılında silâha sarılıb Macar vatanseverlerinin başında sekiz yıl durmadan savaşarak mücadele etti. Bu arada yanına altmış bin kişi kadar toplanmış, orta Macaristanla Erdel'in bir kısmını ele geçirmişti. Osmanlı devletinden de yardım istemiş fakat bir netice alamamıştı. Neticede, mücadeleyi kaybeden Rakoçi, Fransa'ya sığındı. Fakat Osmanlı devletile münasebetini büsbütün kesmek istemediğinden Papayı Yanoş adlı bir adamını Eflake göndermişti 1716—1718 Osmanlı—Avusturya savaşında kendisinden istifade edilmek üzere bu mesele ele alındı. Rakoçi'nin Lehistanda bulunan generali Eflak'e getirtilib kendisine maaş bağlandığı gibi Papayi Yanoş Eflak voyvodası İskerlet-zâde Nikola vasıtasile Osmanlı devletine başvurarak Rakoçi'nin avusturya aleyhine hareketc geçmeye hazır olduğunu haber verdi. Bunun üzerine Fransa'da bulunan Rakoçi bir name ile İstanbul'a davet edildi. Aynı zamanda Fransa kralına da mektub yazılıb onun osmanlı ülkesine gelmesine müsaade edilmesi istendi, sonra bir kalyon gönderildi. Kalyonla yola çıkmadan kendisile bir de mukavele yapılıb ahidname verildi (Aralık 1716). Rakoçi'den önce gelen generallerinden Berczeny, topladığı kuvvetlerle Receb Paşanın maiyetinde olarak Tergovişteden, Esterhazide yine yanındaki kuvvetlerle Hotin muhafızı Mustafa Paşa ile o taraftan Erdel'e girmeye hazırlandılar. Fakat bu sırada Belgrad'ın avusturyalılarca muhasarası işi aksattı. Osmanlı paşaları ve kuvvetleri Pançova'nın tazyikine memur edildiler. Vaziyetten pek müteessir olan Esterhazi, kendi başına harekete teşebbüs ettiysede buna mâni olundu. Neticede Belgrad'ın düşmesi Erdel harekâtını akim bıraktı. Gönderilen kalyonla Gelibolu'ya ulaşan (Ekim 1717) Rakoçi oradan da Edirne'ye getirildi. Önce sadrıâzam (Aralık 1717) sonra da padi-

→

Tököli İmre'nin İzmit'teki mezarı ve sağdaki resimde Rakoçi Ferenç görülmektedir

(Bu ilâvede kendileri hakkında bilgi vardır)

★

→

şah Üçüncü Ahmed tarafından Macaristan kralı olarak huzura kabul edildi (Ocak 1718).

Rakoçi'nin gelişi gecikmiş ve bu sırada Avusturyalılarla barış ihtimalleri belirmişti. Bu yüzden kendisinden fazla istifade edilemedi. Osmanlı devletinin maksadı, onun vasıtasile Macarları avusturyalılara karşı isyan ve ihtilâle sevk edib savaşın sonucu üzerinde tesirli olmaktı. Halbuki, savaş artık sona ermek üzere idi. Nitekim, bir müddet sonra Pasarofca'da barış görüşmeleri başladı. Rakoçi Ferenç, Fransa elçisi ve İspanya mütemed murahhası ile bu barış aleyhine çalışdılarsa da muvaffak olamadılar. Avusturyalılar, Rakoçi'nin Macarları her zaman için ayaklandırabileceğini bildiklerinden dolayı barış görüşmeleri sırasında onun kendilerine bağlı olarak teslimini istediler se. Osmanlı devleti bunu şiddetle red etti. Hatta bu uğurda müzakerelerin yarıda kalmasını bile göze aldı. Osmanlıların kat'î tavrı karşısında avusturyalılar bu isteklerinden vaz geçtiler ve muahedeye onları garantiye alan bir madde konuldu.

Barışdan sonra Edirne'den ayrılan (Ağustos 1718) Rakoçi Ferenç bir müddet İstanbul'da Boğaziçinde Yeniköy'de oturdu. Lâkin rahat durmıyarak el altından Osmanlıların Avusturya devleti ile aralarını açacak bir takım siyasî faaliyetlerde bulunduğu için bir savaş gemisile incitilip güçendirilmeden Tekirdağı'na gönderildi (Nisan 1720).

→

Orada kendisine tahsis edilen mükellef bir konakda oturmaya memur edildi. Maiyetinde bulunan asilzadeler için de adeta bir mahalle satın alınmıştı. 1720 yılında devlet hepsine tarlalar, bağlar ve bahçeler bağışladı. Rakoçi dahil, hepsinin refah içinde yaşamasını temin etti.

Rakoçi Ferenç böylece rahat ve her türlü maişet endişesinden uzak bir ömür geçirerek Tekirdağı'nda vefat etti. (8 nisan 1735). İstanbul'da gömülü olan annesi yanına, Saint-Benoit kilisesine defnedilmiştir. Samimi bir Macar milliyetperveri, sadık bir Türk dostu, yiğit bir asker ve kahraman bir kraldı. Osmanlı ülkesinde bulunduğu müddetce kendisine ve maiyeti halkına büyük bir konukseverlik gösterilmiş, hakkında daima bir hükümdar muamelesi yapılmıştır. Rakoçi'nin hususi kâtibi Mikes Kelemen'in yazdığı "Türkiye mektupları" isimli hâtıralar gerek Rakoçi'nin ve gerekse onun ölümünden sonra kalan diğer macarların Osmanlı ülkesindeki faaliyet ve tahassürlerini edebî bir şekilde nakletmektedir.

Bibliyografya : Ahmed Refik; Türk hizmetinde Tököli İmre. Ahmed Refik; Memalik-i Osmaniyede Kral Rakoçi ve tevabi'i. İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı tarihi, C: III. Kısım 1-2 ve C: IV. Kısım 1-2. A. Ullein-Reviczky; Souvenirs Hongrois en Turquie. Kelemen Mikes: Türkiye mektupları (Sadrettin Karatay tercümesi).

beklenen talimat geldi. O da, Venedik'in barışa dahil edilmesini şart koşuyordu.

Mütareke yapılması ve müzakerelerin başlaması, Sadaret makamında değişme

Osmanlıların murahhas olarak tâyin ettikleri sabık nişancı İbrahim Efendi ile Tophane nazırı olan, Süleyman Ağa-zâde Yirmi-sekiz Çelebi Mehmed Efendi'ye «şıkk-ı sânî» ve «şıkk-ı sâlis» defterdarlığı payeleri verildi. Osmanlı devletini temsil eden bu zatların karşısında Avusturya murahhasları kont Virmond ve evvelce İstanbul'da elçi olarak bulunan Talman'dı. Osmanlı murahhaslarına, Avusturyalıların Küçük Eflak'ın bir kısmını işgal etmelerinden ötürü Eflâk voyvodası Yanaki'nin de katılması uygun görüldü. Kendisinden tercüman olarak da istifade edilecekti. Osmanlı murahhaslarına verilen talimatta, son Belgrad muhafızı Mustafa Paşa'nın direktiflerine uygun hareket etmeleri vardı (Aralık 1717).

Taraflar barış prensibi üzerinde anlaşmış olduklarından hemen bir mütareke akdolunmuştu (1 şubat 1718). İki tarafın murahhasları Semendire'nin güney doğusunda Pasarofça'nın yakınında toplandılar. Barış hususunda nihai anlaşmaya varılamaması ihtimaline karşılık orduya da biraz çeki düzen verildi. Bu sırada nişancı Mehmed Paşa azledilerek sadaret makamına Nevşehirli damad İbrahim Paşa getirildi (9 mayıs 1718). Yeni sadrıâzam, biraz derleyip toparlanmış olan ordu ile Edirne'den Sofya'ya hareket etti.

Barış müzakereleri çok çetin geçen etmekteydi. Osmanlılar evvelâ hem Temeşvar ve hem de Belgrad'ın iadesini istiyorlardı. Avusturyalılar ise Niş ve Vidin'e kadar olan yerlerin kendilerine bırakılmasında ısrar etmekteydiler. İki taraf, isteklerinden yavaş yavaş rücu edib nihayet bir uzlaşmaya vardıklarından 21 temmuz 1718 (22 şaban 1130) tarihinde Pasarofça anlaşması imzalanarak barış kurulmuş oldu. Andlaşma yirmi maddelikti.

Pasarofça muahedesi

Bu andlaşmaya göre: Eflak ve Boğdan'ın bir tarafı Lehistan bir tarafı Erdel olan hudutları eskisi gibi kalacaktı. Ancak, Olt (Aluta) suyunun batısındaki Küçük Eflak ve Banat da dahil olmak üzere, Osmanlı devletinin Macaristan'daki son eyâleti olan Temeşvar Avusturya'lılara terk ediliyordu. Keza, Belgrad ile Semendire ve bundan maada Tuna nehrine dökülen Timok çayından, Sava nehrine dökülen Una nehrine kadar olan iki taraflı yerler, Avusturya'ya geçiyordu. Bundan sonra iki taraftan çeteler, karşı tarafın sınırını aşıp baskın, yağma ve zararda bulunmıyacaklardı. Bulunan olursa, hangi taraf yakalarsa cezasını verecek, gasbolunan şeyler sahiplerine iade olunacaktı. Osmanlı memleketlerinde oturan katolik rahipler, eski imtiyazlarına sahip omakta devam edeceklerdi. İki taraftan alınan esirler, iki ay içinde iade edileceklerdi. Bükreş'e yapılan anî bir baskın sonunda Avusturya'lılar tarafından esir edilip Erdel'de bir kalede mahpus bulunan Eflak voyvodası İskerlet-zâde Nikola (Nikola Mavrokordato) ve Yedikulede mahpus bulunan baron Safay ile baron Petras, bütün maiyetleriyle birlikte serbest bırakılacak ve karşılıklı memle-

Pasarofça muahedesi görüşmelerinde Bâb-ı âli temsilcisinin Avusturya murahhasına hediyelerini taşıyan atlar ve develer.

Avusturya temsilcisinin Bâb-ı âli murahhasına hediyesi olan araba ve atlar (Her iki resim de «Jugoslavija» adlı mecmuadan alınmıştır)

ketlerine dönebileceklerdi. İki taraflı ticaret serbest olacak ve her devletin tüccarı öbür tarafa salimen gidip gelebilecekti. Avusturya devleti bayrağı ve patentası altında olmak şartiyle halen Avusturya'ya tâbi olan ve ileride olacak olan memleketlerde yaşayan tüccarlar, hangi milletten olursa olsun bu imtiyazdan faydalanabileceklerdi. Avusturya devleti tüccarlarının işlerini görmek üzere Osmanlı memleketlerinde konsoloslar bulundurup tercümanlar kullanacaktı. Bu hususlar, Cezayir, Tunus ve Trablus ocaklarına da bildirilecekti. Başta Erdel prensi Rakoçi Ferenç olmak üzere bu savaşta osmanlılar tarafında bulunan macar ileri gelenleri osmanlı ülkesinde, fakat Avusturya ve Erdel hudutlarından uzak yerlerde ikâmete memur edileceklerdi. Bunların aileleri halkının yanlarına gelmesine Avusturya devleti engel olmıyacaktı. Arada dostluğun tam olarak kurulması ve kuvvetlenmesi için büyük elçiler teati olunacak, yeni sınırları tesbit için müşterek komisyonlar teşkil edilecek, her şey dostluk ve iyi niyet havası içinde cereyan edecekti. Andlaşmanın müddeti yirmi dört yıldı.

Venedikle yapılan andlaşma

Venedikliler ise, evvelâ Mora'nın kendilerine iadesini ve zararlarının tazminini istedilerse de, bu talepleri toptan ve kat'i şekilde reddedildi. Nihayet Avusturya'nın tavassutiyle müzakereler yeniden başladı. Neticede, son savaşta her iki tarafın elde ettiği yerlerin muhafazası prensibi kabul edildi. Böylece, Mora tamamen Osmanlı devletinde kalıyor, buna karşılık, Dalmaçya, Hersek ve Karlı-eli taraflarında elde ettiği bazı kaleler. Korfo adasının karşısındaki Butrinto ve ayrıca Preveze ile Vonica şehir ve kaleleriyle Serigo adaları da Venedik'e bırakılıyordu. Bu andlaşma, yirmialtı maddelikti.

Pasarofça sulhu ile Avusturya imparatorluğu kârlı, Venedik zararlı çıkmış, Osmanlı devleti bir cephede kazanmış, bir cephede kaybetmiştir. Osmanlılar Karlofça'ya karşılık Mora'yı kazanmış, lâkin Banat, Temeşvar ve Belgrad'ı kaybetmişti.

Pasarofça muahedesi için Venedik'lilerle müzakereler
(Bu resimde sağda Osmanlı, solda Venedik, arkadakiler de bu muahede için tavassutta bulunan Hollanda'lılar ve ön plândakiler de İngiliz delegeleridir)

NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA DEVRİ

Pasarofça barışının imzalanmasında sadrıâzam Damad İbrahim Paşa'nın büyük rolü olmuştur. Kendisi, ne olursa olsun barış taraftarıydı. Bu yüzden osmanlı murahhas hey'eti bazı hususlarda ısrarlarında devam edemmeiş, barış andlaşmasının biran evvel imzası için fedakârlıklarda bulunmuştur. İbrahim Paşa'nın Üçüncü Ahmed'le şehzadeliğinden beri münasebeti vardı. Bundan cesaret alarak Mora seferi dönüşünde Avusturya ve Venedik'le anlaşarak meselâ Serigo adaları gibi ufak tefek fedakârlıklar karşılığında barış yapılmasının yeni bir seferden daha hayırlı olacağını hükümdara fısıldamıştı. Lâkin, o zaman fikirleri kabul edilmemişti. İşte bu sefer, onun sadaretiyle beraber devlet için barış devri açılmıştır. Osmanlı hükûmeti 1683-1699 tarihleri arasında tam onaltı yıl savaşmış, Karlofça andlaşmasiyle barış devri başlamışken evvelâ Prut, sonra Venedik ve Avusturya seferleri dolayısiyle pek yorgun ve perişan düşmüştü. Bu uzun savaşlar devri ve uğranılan acı mağlûbiyetler memleketin bünyesinde ağır yaralar açmış, sosyal ve ekonomik düzen alt üst olmuştu. İmparatorluğun bütün hızıyle gerileme devrine girmiş olduğu anlaşılıyordu. Şimdi, devlet yapısına biraz olsun çeki düzen vermek için uzun bir barış ve sükûn devresine ihtiyaç vardı. Ayni zamanda, osmanlıları bir

çok alanlarda geri bırakarak süratle ilerleyen batı dünyasına ayak uydurmak, buna göre ıslâhat yapmak, onların yeniliklerinden istifade etmek gerekiyordu.

Pasarofça sulhunun imzalanmasını müteakip Üçüncü Ahmed İstanbul'a döndü. Bundan sonra Avusturya devletiyle büyük elçiler teati edildi. Bir taraftan da elden giden Belgrad'ın yerini tutmak için Balkanları muhafaza etmek için Vidin kalesinin tahkimine ehemmiyet veriliyordu. Yeni Osmanlı-Avusturya dostluğu, İsveç'le savaşa devam eden Rus'ları telâşa düşürdüğünden Çar İstanbul'a Alexei Daskow adlı bir elçi gönderdi.

Rusya'nın ebedî sulh teklifi

Son olarak Edirne'de yenilenmiş olan Prut barışiyle mâruz kaldığı hâkir durumu hazmedemiyen Petro, Venedik ile harp halinde bulunan osmanlı devletinin bu sıkışık durumundan faydalanarak ve devam etmekte olan Şimal harbini de dikkate alarak sağlıyacağını düşündü. Bunun için de, kendisine evvelce, Osmanlı devletine karşı harekete geçmek için, Venedik elçisinin Varşova ve Moskova'da yaptığı ve ayrıca 15 nisan 1716 Avusturya - Venedik ittifakında sarahaten belirtilen dâvetleri reddetmişti. Bâb-ı âli ile yeniden diplomasi münasebetlerinin kurulmasını sağlamak için de Şubat 1716 da Natali'yi murahhas olarak İstanbul'a göndermişti. Resmi hiç bir sıfatı haiz bulunmıyan bu zat, Hollanda elçiliğinin aracılığı ile, çar tarafından yazılan mektupları Üçüncü Ahmed ile sadrıâzama sunmak imkânını buldu. Mektuplarında çar, Rusya'nın Edirne'de yapılan son barışa riayet azminde olduğunu, buna karşı tatarların Rus topraklarına akınlarının önlenmesini beklediğini ve iki devlet arasında dostluğun muhafazası için bu işleri İstanbul'da görebilecek hiç olmazsa bir kâtibin bulundurulmasına müsaade edilmesini istiyordu. Muvakkat murahhasa Hollanda elçiliği ile cevap veren Bâb-ı âli, Kırım hanına akınları kesmesi için yazılacağını, ancak İstanbul'da o neviden bir şahsın bulunmasına şimdilik imkân olmadığını bildirmişti. Fakat Petro ertesi yıl (1717) aynı görevle Şaffirow adlı birini İstanbul'a gönderdi. Bu sırada Avusturya ile harp halinde olan Osmanlı hükümeti ona karşı daha yumuşak davrandı. Yine, Hollanda elçi-

Pasarofça muahedesinden sonra Osmanlı imparatorluğunun Venedik, Avusturya ve Rusya hudutları (İ. H. Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihi'nden)

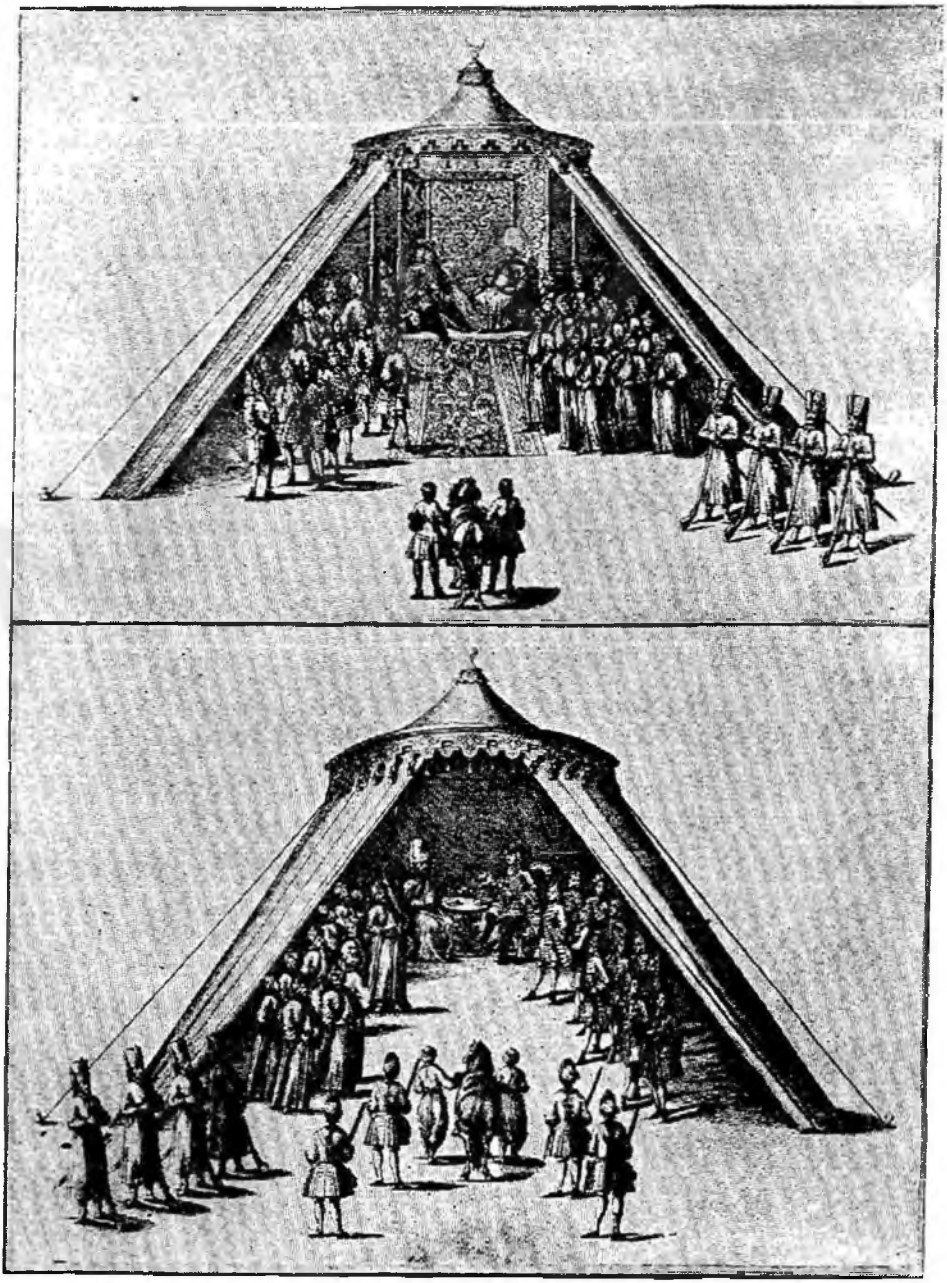

Yukarıda: Pasarofça muahedesinin konuşmaları sırasında Avusturya heyetinin Osmanlı murahhas heyeti karargâhını ziyareti; aşağıda: Osmanlı heyeti Avusturya heyeti karargâhında.

(Onsekizinci yüzyıl başında Konrad Weiss tarafından yapılmış bir gravürden)

liği vasıtasiyle Kırım tatarlarının yolsuzluklarının önleneceğine dair alınan tedbirleri bildirdi. Pasarofça barışından sonra da, Osmanlı - Venedik ve Nemçe savaşında tarafsızlığını koruyan Rusya'ya, Bâb-ı âli teşekkür etti. O sıralarda Kafkaslar'da Kabartay bölgesi hâkimiyeti için had hale gelen ihtilâf dolayısıyle osmanlılarla harpten çekinen çar'ın ayrıca, Pasarofça barışı akabinde avusturyalılarla müttefik olan inzigizlerin, osmanlıları rusya aleyhine tahrikine mâni olması lâzımdı.

Şimal harbini hâlâ sona erdiremiyen Petro, Bâb-ı âli'nin bu hayırhahlığından faydalanmak istedi. İşte o zaman; hemen Alexei Daskow'u, esasında müsaid şartlarla Edirne muahedesini yenilemek üzere, İstanbul'a gönderdi ve onunla «sulhi ebedî» teklif etti (Haziran 1719). Bu muvakkat rus elçisi iki seneye yakın bir gayretten sonra, İngiltere'nin Osmanlıları aleyhine teşvikine rağmen, Edirne muahedesini ruslar lehine yenilemeğe muvaffak oldu. İran'ın iç durumunda başgösteren karışıklıklardan ötürü serbest kalmayı düşünen Osmanlı devleti aynı zamanda sadaret mevkiindeki İbrahim Paşa'nın barış siyasetinin icabı olarak, rusya'ya İstanbul'da elçi bulundurma hakkını veren bir muahedeyi kabul etti (16 kasım 1720 - 15 muharrem 1133). Onüç maddeyi ihtiva eden bu anlaşma ayrıca rusların Kırım hanına verdikleri vergiyi kaldırıyor ve Lehistan'a, dâvet vukuunda her iki tarafın kuvvet sokabileceğini padişaha kabul ettiriyordu.

Bir sene sonra Şimal harbini lehine olarak sona erdirip Niştat (1721) barışını yapan Petro'nun osmanlı devletine karşı yeni tutumunu ilerde göreceğiz.

Aşiretlerin iskânı

Anadolu'da güney doğu bölgesindeki Türkmen aşiretleri mühim bir dâva teşkil ediyordu. Bazıları farsça, türkçe ve arabçanın melezi ve her bölgeye göre değişen ve bölgeler arasında anlaşılamayan bir lehçe ile konuştukları için yanlış olarak kürt diye uydurma bir isimle anılan bu aşiretlerin bir kısmı sünni, bir kısmı alevi idi. Alevî olanlar arasında İran propagandası hüküm sürer ve bunlar, bilhassa savaşlar sırasında zaman zaman devlet aleyhine kışkırtılırlardı. Hepsi göçebe idiler. Uzun savaşlar bunların iktisadî durumlarını sarsmış, hayvanlarının büyük kısmını kaybedip ziraat da bilmediklerinden geçim vasıtalarından mahrum hale gelmişlerdi. Aşiretler bu yüzden çaresiz şekavete başladılar. Böylece Antalya, İçel, Maraş ve Urfa taraflarında asayiş kalmamıştı. Devlet bunları iskân edip, ziraate alıştırmak ve müstahsil hale getirmek için çok uğraştıysa da bir netice alınamadı. Zira, bunlar yerleştirildikleri bölgeleri kısa zamanda terkedip eski hayatlarına dönüyorlardı.

Sultan Üçüncü Ahmed merasim kıyafetiyle (Ferriol'dan)

Hıristiyan teb'aya gösterilen şefkat

Hıristiyan teb'anın hukukunu korumak ve onlar hakkında gayet adilâne davranmak Osmanlı devletinin kuruluşundan beri tâkip ettiği bir politika idi. Lâkin bu teb'a dış tahriklerin tesiriyle daima hoşnudsuz ve itaatten çıkmağa hazır hale gelmiş, bilhassa Karlofça barışıyla sona eren uzun savaş devresinde devlet aleyhinde zaman zaman fiilen faaliyette bulunmuştu. Lâkin, Karlofça andlaşmasıyla Osmanlı idaresinden çıkanlar, bu idarenin kendileri için ne büyük bir nimet olduğunu ancak o zaman anlamışlardı. Osmanlıların vicdan hürriyetine büyük saygı göstermelerine karşılık, Avusturya ve Venedik devletleri, Osmanlı imparatorluğunun aleyhine olarak kazandıkları topraklarda yaşayan ortodoks mezhebindeki yeni teb'alarını, katolik mezhebine girmek hususunda ağır şekilde tazyike başladılar. Bu ise yüz yıllar boyunca din ve mezhep hürriyetine alışmış bulunan halk arasında büyük bir nefret ve infial yarattı. Üstelik bilhassa Venediktiler bozulmuş olan iktisadî durumlarını düzeltmek için Mora halkına görülmemiş derecede ... vergiler tarhettiler. Bun-

ları toplamak için de her türlü tazyike ve sert muameleye başvuruyorlardı. Bütün bu sebepler dolayısıyla Pasarofça andlaşmasına tekaddüm eden harekât sırasında evvelce Osmanlı idaresinden çıkmış bulunan hıristiyan ahali Osmanlı ordusunu bir kurtarıcı olarak büyük sevinç ve heyecanla karşılamışlar, bir kısmı sonra tekrar eski devletlerinin idaresine kavuşunca bayram etmişlerdi. Devlet de gerek bunlar hakkında ve gerekse Pasarofça barışiyle Avusturya'ya terkedilen bölgelerin ahalisinden yeni hakimlerinin muamelelerine dayanamayıp osmanlılara sığınanlara (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 129, S: 192), çok şefkatli davranıp yeniden tahrir yaparak arazi dağıtmak, vergilerini indirmek veya ilki üç yıl için vergiden tamamen affetmek nevinden icraatla büsbütün memnun edip kendisine bağlamışur (M. 1720 - H. 1132). Bütün bunlar arasında onları en ziyade memnun eden cihet ise, vicdan ve mezhep hürriyetlerine yeniden kavuşmaları olmuştur.

Soldaki resim: Damad Nevşehirli İbrahim Paşa. Aşağıdaki resim: Paşanın Kubbe altında Hollanda elçisine ziyafeti
(İki resim de J. B. Van Moor'undur)

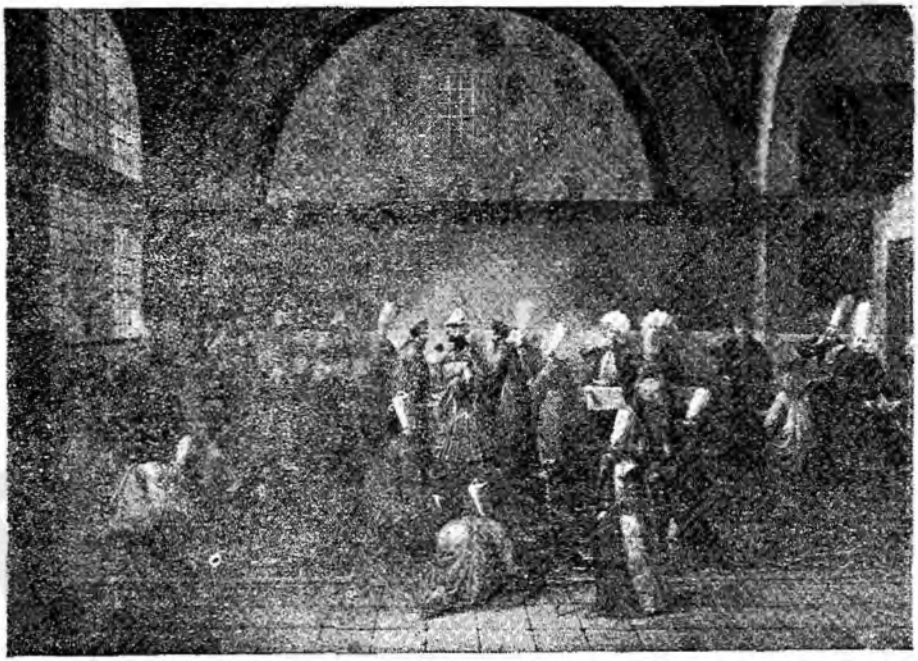

İbrahim Paşa'nın icraatının tepkileri

Savaşın sona ermesi münasebetiyle tasarruf için orduda tensikat yapıldığı gibi devlet daireleriyle sarayda boşalan memuriyetlere yeniden kimsenin tâyin edilmemesi usulü kabul edildi. Bir taraftan da avrupa ahvalinden haber almak için Pasarofça'da ikinci murahhas olan Yirmisekiz Çelebi Mehmed Fransa'ya elçilikle gönderildi. Aynı zamanda Prusya devleti ile de ilk defa olarak resmî temaslara geçildi. Pasarofça sulhuna göre Osmanlı devleti Viyana'da daimî bir şehbender bulunduracaktı. Bu iş, antlaşmanın imzasından ancak yedi sene sonra tahakkuk ederek Avusturya devletinin pek de arzu etmemesine rağmen, Viyana'ya vaktiyle büyük elçilikle gitmiş olan İbrahim Paşa'nın kethüdası olup bu vazifesi sırasında efendisinin maiyetinde bulunan Kazancı-zâde Ömer Ağa, Avusturya başkentine gönderildi. Bir taraftan da orduda ve devlet idaresinde çeşitli ıslahata teşebbüs ediliyordu. Bu arada ilk defa olarak orduya teknik eleman ve avrupa usulü talimli subay yetiştirmek üzere İbrahim Paşa'nın emriyle İbrahim Müteferrika'ya bir lâyiha yazdırılmış, lâkin, bu iş hemen tatbika konmamış, ancak 1727 yılında 300 kadar askerî talebe ayrılarak Haydarpaşa sahrasında yanaşık düzen ve silâh talimlerine başlamışsa da, her askerî yeniliğe düşman yeniçeriler buna karşı bir ayaklanma ile bu talebeleri şehid etmişlerdir.

Damad İbrahim Paşa, hükümdarı oyalıyacak bir zevk ve safa çevresi yaratmakla beraber, bir taraftan da ilim, fikir ve san'at erbabını himaye ederek pek değerli eserlerin meydana gelmesine sebep oluyor, İstanbul'un bir çok semtlerini güzel binalarla süslüyor, yerli sanatları himaye ediyor, memleketin kalkınması için elinden gelen gayreti harcıyordu. Bu arada ilk defa yalnız Türkçe kitaplar basmak üzere bir matbaa da kuruldu. İstanbul'da ve diğer Osmanlı vilâyetlerinde İkinci Bayezid devrinden itibaren lâtince, rumca, ermenice, ispanyolca ve hattâ arabca kitaplar basan matbaalar mevcut olmuşsa da, ilk defa türkçe kitab basan matbaa budur.

Büyük Türk tarihçisi Ahmed Refik, Damad İbrahim Paşa devrine «Lâle devri» adını takmış ve bu isim tutunmuştur. Buna sebep lâlenin bu devirde moda olarak, pek fazla yetiştirilmesi, yetiştiriciliğin hükümet tarafından teşvik görmesi, lâle eğlencelerinin büyük rağbet kazanmasıdır. Hükümdar ve damadı yazın lâle bahçelerinde ve kışın helva sohbetlerinde tatlı zamanlar geçirmekte idiler. Zevk ve safa iptilâsı yavaş yavaş bütün İstanbul halkına yayılmaya, bu da mutaassıb ve geri fikirli güruh arasında dedikodu ve hoşnutsuzlukların çıkmasına sebep olmaya başlamıştı. Bunlar esasen bütün yeniliklere ve bazı batı usulü ıslahata da düşman olduklarından bu bahane ile hem padi-

Sultan Üçüncü Ahmed devrinde şehzadelerin sünnet düğünü

(Surnamei Vehbi'den. Topkapı Sarayı müzesinde)

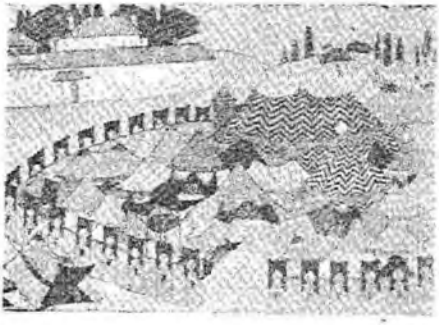

Okmeydanında merasim ve eğlence için kurulan muhteşem çadırlar (Aynı eserden)

şahın hem de vezirin aleyhine atıp tutarak menfi bir cereyanın doğmasına sebep oluyorlardı. Devrin ricali onlar tarafından yalnız zevk ve eğlenceye düşkün ve bundan başka hiç bir şeyle meşgul olmayan sefihler olarak propaganda edilmekteydiler. Yapılan müsbet işler ise ya görmemezlikten geliniyor veya islâm şeriatına uygun olmayan meş'um ve zararlı gâvur icadları oldukları ileri sürülüyor, cahil halk kütlesi *durmadan* kışkırtılıyordu. Damad İbrahim Paşa, faydalı icraatının yanında eğlence âlemlerine de biraz fazla dalmış, gözünü bürüyen gaflet perdesi kendisinin ve mensuplarının aleyhinde devam eden faaliyeti görüp sezmesine engel olacak hale gelmişti.

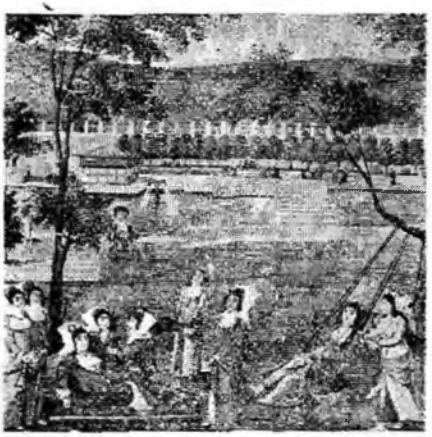

Kâğıthane'de bir kır sefası
(Aslı Üniversite kütüphanesindedir)

Bundan başka Damad İbrahim Paşa akıbetini hazırlayan pek hatâlı hareketlerde bulundu. Bunlar arasında bütün gözde memuriyetleri kendi hısım ve akrabasına dağıtarak bir zümre hâkimiyeti yaratmış olması da vardır. Bu hali, kendi ihsanını görmüş olanları bile ondan soğutmuş ve ikbalinin sona ermesini temenni etmelerine sebep olmuştur. Hem kendisi, hem oğlu genç Mehmed Paşa ile yeğenleri Ali ve Mustafa Paşalar padişahın damadları, kendisinin büyük damadı olan Kaymak Mustafa Paşa deryakaptanı, küçük damadı Mehmed Paşa da Rumeli beylerbeyliği payesiyle sadaret kethüdası idiler. Diğer devlet erkânı da âdeta kendi dairesi halkı hükmünde bulunuyorlardı. Bu kadar ikbalin ve her türlü menfaatlerin bir kişiye ve ona tabi olanlara inhisar etmesinin devamına şüphesiz ki imkân yoktu. Nitekim, daha evvel Edirne vak'asının zuhuriyle İkinci Mustafa'nın saltanatını kaybetmesinin en büyük sebebi, bütün ikbal kademelerinin şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile onun akrabasına ve adamlarına aid hale gelişiydi. İşte bütün bunlar ve bu arada aşağıda göreceğimiz İran harblerinin başarısızlığı, bu devrin kanlı bir ihtilâlle sona ermesine yol açmıştır.

OSMANLI - İRAN SAVAŞLARI

Damad İbrahim Paşa'nın barış ve sükûn devri İran savaşıyla sona ermiştir. Osmanlı vezirîâzamı bu savaşa, sadece pek kolay muvaffakiyetler elde etmek gayesiyle atılmış olmakla itham edilmişse de, aslında devletin doğu sınırlarında geçen hâdiselere kayıtsız kalmak ve bilhassa İran'ın düştüğü büyük

Onsekizinci asır sonunda Saadâbad sahasını gösteren bu resim d'Ohsson'dan alınmıştır.

Lâle devri

(İlâve: 143)

★

Lâle, İstanbul'a ilk defa 1577 yılında Kırım'dan gelmiştir. Bu tarihte Kırım hanına verilen bir emirle saray bahçeleri için üçyüzbin âlâ lâle soğanı gönderilmesi bildirilmiştir (Başkanlık Arşivi, *mühimme* defteri C: 30, S: 577). Dördüncü Murad zamanında Bağdad seferinden dönüşte Hoca Hasan Efendi de bu güzel çiçeği İstanbul'a getirmiş ve yaymışlır. Onun vatanı esasen Asya idi. Damad İbrahim Paşa kendi devrinde lâlenin yayılmasına çok çalıştı. Yeni nevileri yetiştirenlere mükâfatlar tahsis etti. Kazandığı rağbet karşısında İstanbul'a Avrupa'dan ve İran'dan mütemadiyen lâle çeşitleri geliyordu. Bir lâle soğanının bin altına satıldığı oldu. Devlet nihayet bir narh tayin zorunda kaldı.

Pasarofça sulhu ile Osmanlı devletinde başlayan sulh, sükûn, ıslahat, ilerleme ve aynı zamanda zevk ve sefa devrine, bu zamanda çok sevilip rağbet kazanan, pek güzel ve görülmemiş yeni çeşitleri yetiştirilen ve devrin sembolu olan lâleden dolayı büyük tarihçi merhum Ahmed Refik "Lâle devri" adını takmıştır. Bu ad, halâ devam etmektedir ve devam edecektir.

Damad İbrahim Paşa, Üçüncü Ahmed'in iradesiz ve devlet işlerinde oldukça kabiliyetsiz bir hükümdar olduğunu anlamıştı. Nitekim, iyi sadrıâzamlara düştüğü zaman işler hep iyi gitmiş, kuvvetli ve işe yarar devlet adamlarından mahrum kaldıkça bunun aksi olmuştu. Damad İbrahim Paşa, evvelâ padişahı devlet işleriyle mümkün olduğu kadar meşgul etmeyip bütün iktidarı kendi elinde bulundurmak prensibini takibetti. Bunun için Üçüncü Ahmed'e itimad telkin edip kendisinin bütün işleri onun başını ağrıtmadan yürütebileceğini kanaatını uyandırdı. Sonra da hükümdarı esasen pek müptelâ olduğu rahatlık ve rehavet, zevk ve eğlence dünyasına daldırdı. Bu arada, kendisi de bu zevk ve eğlencelerden kâm almayı ihmal etmemiş, lâkin devlet işlerini de hiç bir zaman yüz üstü bırakmamıştır.

Damad İbrahim Paşa, İstanbul'un en güzel yerlerinden biri olan Kâğıthanede hükümdar için Saadâbâd adlı güzel bir köşk inşa ettirdi. Bunun için derenin mecrasını temizletti. İki tarafa boydan boya mermer rıhtımlar yaptırdı. Köşk, nehrin kenarına dikilen otuz sütunun üzerine inşa edilmişti. Bunun önünde büyük bir havuz vardı. Derenin havuza döküldüğü yerde sedlerle

→

sun'i çağlayanlar meydana getirildi. Köşkün etrafı lâle bahçeleriyle çevrildi. Derenin kenarına yalı tarzında bir çok binalar yapıldı. Hepsi döşenip dayandı. Hükümdar ve yakınları ilk bahardan itibaren ekseriya sonbahar ortalarına kadar burada türlü eğlenceler, musiki ve rakıs alemleri, muhteşem ziyafetler ve mehtap safaları ile meşgul olurlardı. Sarayın hali yavaş yavaş halka da sirayet ediyor, lâle merakı ile birlikte zevk ve eğlence iptilâsı da yayılıyordu.

Damad İbrahim Paşa, bu arada devlet işlerini muntazaman yürütmekte idi. Bir taraftan İstanbul'un imarına çalışıyordu. Yangın ve zelzelelerle harabolmuş, bakımsız ve metrûk bir halde kalmış olan İstanbul, lâle devrinde yeni yollar açılarak, yeni binalar yapılarak eski güzelliğine kavuşturulmuştur. Kâğıthanedeki meşhur Saadâbâd kasrından maada, lâle devrinde İstanbul'da yapılan meşhur köşk, bina ve bahçeler şunlardır:

Şerefâbâd: Üsküdarda Şemsi Paşa iskelesinde, Bağ-ı Ferah: Beylerbeyi bahçesinde, Emnâbâd: Fındıklıda, Hüsrevâbâd: Ali Bey Köyünde, Neşatâbâd: *Ortaköyle Kuruçeşme arasında*, Hümayunâbâd: Bebek bahçesinde, Ferahâbâd: Çağaloğlunda, Kasr-ı Süreyya: Kuruçeşmede tepede, Vezir bağçesi: Topkapıda, Çırağan bağçesi: Beşiktaşta.

Damad İbrahim Paşa, onaltı ve onyedinci yüz yıllarda büyük inkişaf gösterip haklı bir şöhret kazanmış olan ve onsekizinci yüz yılda tedenniye uğrayan Kütahya çinicililiği sanatını yeniden canlandırmak için 1725 yılında İstanbul'da Tekfur sarayında bir çini fabrikası kurmuş, bunun için icab eden ustalarla aletleri Kütahya'dan getirtmiştir. Bundan maada, İstanbul'da bir çuha ve bir kumaş fabrikası da açmıştır. Aynı zamanda milli servetin artması için istihsalin artmasına çalışıyor, istihsal mallarına ihraç pazarları buluyor, dış ticaretin gelişmesine, yurda para girmesine uğraşıyordu. Bunun için onun devri sadece bir zevk ve sefa devri değil, bir kalkınma ve ilerleme devridir. İbrahim Paşa, memleketin yükselmesi için halkın da fikren yükselmesi şart olduğuna inanmıştı. Zamanında okul, kütüphane nevinden kültür tesisleri kuruluyordu.

Lâle devrinin sadrazamı devrin ilim, fikir, sanat ve edebiyat erbabını etrafına toplamış, onları himayesine almış

→

ve durmadan eser vermeye teşvik etmiştir. Kendisi şahsen tarihe meraklıydı. Boş zamanlarında hep tarihî eserler okurdu. Bu merakı dolayısiyle Antebli Bedreddin Mahmud'un "Akdül-cüman fi tarih-i ehli zaman" adlı yirmidört ciltlik eserini ehlî bir heyet vasıtasiyle türkçeye tercüme ettirmiştir. Yine, Dördüncü Mehmed devri Müneccimbaşı'larından Mevlevî Ahmed Dede tarafından arabca olarak yazılmış "Camiü'd-düvel" adlı tarihî "Sahaifü'l-ahbar" adiyle şair Nedim'e türkçeye çevirtmiştir. Bunun gibi mühim eserlerden Habibüs-siyer, Matla'us-sadeyn gibi eserler devrin alimlerinden mürekkeb heyetlere tercüme ettirilmiş, ayrıca yunanca bilen değerli ulemadan Yanyalı Esad Efendi ile Spandoni zâde vasıtasiyle Aristo'nun eserleri ve bunlara yazılan şerhler türkçeye çevrilmiştir.

Bu devirde, şair ve edib olarak en fazla şöhret kazananlar Nedim, Seyyid, Vehbi, Osman-zâde Taib, Nahifi, Rahimi, Raşid, Şakir ve Asım Efendilerdi. En meşhur alimler ise şu zatlardı:

Mirza-zâde Salim Efendi, Mehdi Efendi, Mesiel-zâde Abdullah Efendi, İshak Efendi, İlmi Efendi, Abdüllatif Razi Efendi, Neylî Ahmed Efendi, Kara Halil-zâde Mehmed Saîd Efendi, Tezkereci Halil Efendi, Mektubcu İzzed Paşa, Hacı Çelebi, Mustafa Şeyhî Efendi, Mevkufatcı Mehmed Afvî Bey, Fetva Emini Ömer Efendi, Süleymaniye vaizi Arab Hasan Efendi, Fatih vaizi Ali Efendi, Müderris Yekçeşim İsmail Efendi, Receb-zâde Ahmed Efendi, Arab-zâde Salih Efendi, Darendeli Mehmed Efendi, Şamlı Ahmed Efendi, Yanyalı Esad Efendi, Tavukçubaşı damadı Mustafa Efendi, Galata Kadısı Mustafa Efendi, Müderris Hasan Fasihi Efendi, Herat'lı Kabızî Efendi, Müstakim-zâde Mustafa Efendi, Subhi Efendi.

İbrahim Paşa, bilhassa batı usulü ıslahat yapılmadıkça imparatorluğun devamına imkân kalmadığını anlamış ve bu hususda da bir hayli gayret harcamıştır. Hakikaten imparatorluğun bütün müesseseleri eskimiş ve köhneleşmişti. Katı ve dik prensiplere bağlı kalmış, her terakkiye engel oluyordu. İbrahim Paşa, en ziyade bu zihniyetle mücadele etmiş, lâkin sonunda yobaz güruhu ve gericiler önünde maalesef yenilmiştir.

Lâle devrinde dış politikanın ana prensibi avrupa ile dost geçinerek yeni ihtilâflara ve bunların doğuracağı savaşlara sürüklenmemekti. Bu yüzden imparatorluk batıya karşı eski mağrur ve müstağni tavrını terk ederek daha yumuşak bir politika takibine başlamıştır. Karlofça barışından sonra batı diplomatlariyle ve bu arada bilhassa Fransız, İngiliz ve Felemenk elçileriyle başlayan ve devam eden daimi temaslar, Pasarofça barışına ve bu barışı intaç eden Venedik ve Avusturya seferleriyle, daha evvelki Prut seferine takaddüm zamanlarda büsbütün artmış. Osmanlı devlet adamları böylece dünya politikasını ve onun umumî gidişini süratle takib fırsatlarını bulmuşlardır. Bu maksadla Pasarofça andlaşmasından sonra Viyana'ya ve Paris'e de elçiler gönderilmiştir. Bunlar vasıtasiyle ayrıca Avrupadaki teknik ilerleyişler haber alınıyor ve bunların memlekette tatbikine çalışılıyordu. Fransaya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendinin bu memleket hakkında verdiği raporlarla Viyanaya konsolos sıfatiyle gönderilen Ömer Efendinin siyasi meselelere ait raporları batı dünyasına ait çok faydalı bilgileri ihtiva etmekteydi. Yine eski Erdel voyvodası Rakoçi Ferenç'in tavsiye ve ısrariyle ilk defa olarak Prusya kralı Birinci Frederik'e bir mektup yollanmış, kralın cevap vermesi üzerine iki memleket arasında siyasî münasebetler başlamıştı.

Bütün bunlara rağmen batı dünyası — belli bir zümre hariç — Osmanlı ülkelerinde oturanlar için hâlâ meçhullerle dolu bir âlemdi. Üst üste uğranılan ağır mağlubiyetler ve kaybedilen koca memleketler bile gözlerin açılmasına kâfi gelmemiş, bunlar hep becerıksiz devlet adamları yüzünden uğranılan geçici felâketler sayılmış, Avrupanın bir çok sahalarda ilerleyip kapalı bir âlem halinde bulunan Osmanlı imparatorluğunun bunlardan habersiz ve tabiatiyle geri kaldığı bir türlü anlaşılamamış ve aradaki boşluğu kapatacak hamlelere girişmek akıl ve hayale bile gelmemişti. İşte, lâle devrinin en büyük hususiyeti, bu acı gerçeğin başta padişah ve sadrıâzam olmak üzere bütün devlet erkânı ve memleketin her sahasında ilerlemiş kimseler tarafından anlaşılması ve bu anlayışın yavaş yavaş halk kütlesine de yayılmış olmasıdır. Ancak, lâle devrinde gayri memnun bir sınıf da vardı. Daimi sulh dolayısiyle eski kazançları kalmıyan muhtekir ve kara borsacılar, tensikat yüzünden askeri ocaklardan açıkda kalmış bir alay baldırı çıplak, bir türlü umdukları mevkilere geçemiyen veya her hangi bir sebeple memuriyetlerini kaybeden bir kısım muhteris ve küskün münevverler. Damad İbrahim Paşa ile mensublarının ikballerini çekemiyen hased sahipleri ve onların şahsî düşmanları, her yeniliğe, her ıslahata ve bilhassa batıdan gelen her şeye düşman yobaz güruhu v.s. nevinden şer kuvvetlerinin hepsinin bir araya gel-

iç buhran sırasında rusların buralarda, ileride Osmanlı devletinin zararına olabilecek menfaatler elde etmelerine aldırış etmemek mümkün olamazdı.

İran'ın iç durumu

İran tahtında o sırada Safevî hanedanından Şah Hüseyin bulunmakta ve bu mevkii otuz yıldan beri işgal etmekteydi. Şah Hüseyin, iradesiz bir adamdı. Devlet erkânı kendisini sefahata alıştırarak idareyi tamamen ele geçirmiş durumdaydılar. Bunların keyfî idaresi halkı memnun etmediğinden dolayı yavaş yavaş itaatsizlikler baş gösterdi. Bilhassa sınırlarında bulunan Türk aşiretleri merkezi tanımadıklarını ilân ettiler. Bunlardan birisi de doğu İran'daki Kılıcılar ovmaklarının başı Mahmud han'dı. Babası Mir Üveys, Afganistan eyâletinin merkezi olan Kandehar'da askerî kumandan iken isyan edib İran valisini öldürmüş ve *istiklâlini ilân* etmişti (1712). Yedi sene sonra vefat edince yerine kardeşi geçti. Lâkin, İran'lılara mütemayil ve onlarla anlaşmaya taraftar olduğundan, halkın da teşvikiyle yeğeni Mahmud han kendisini öldürüp yerine geçti. Üzerine gelen İran kuvvetlerini yendi. Sonra sırasiyle Kirman, Yezd ve Meşhed'i zabdedib İra'nın başkenti Isfahan'ı muhasara altına aldı. Hüseyin şah'ın şehzadesi Tahmasb, bazı kimseler tarafından Kazvin'e kaçırıldıysa da Mahmud han yedi ay muhasaradan sonra Isfahan'ı alarak Şah Hüseyin'i esir ve hükümdarlıktan iskat etti. Şah Hüseyin, Mahmud han lehine tahtından feragat etmek zorunda kaldı (1722). Diğer taraftan Kazvin'e kaçı-

Ondokuzuncu asırda Çağlıyan köşkü (Ressam Bartlett'ten)

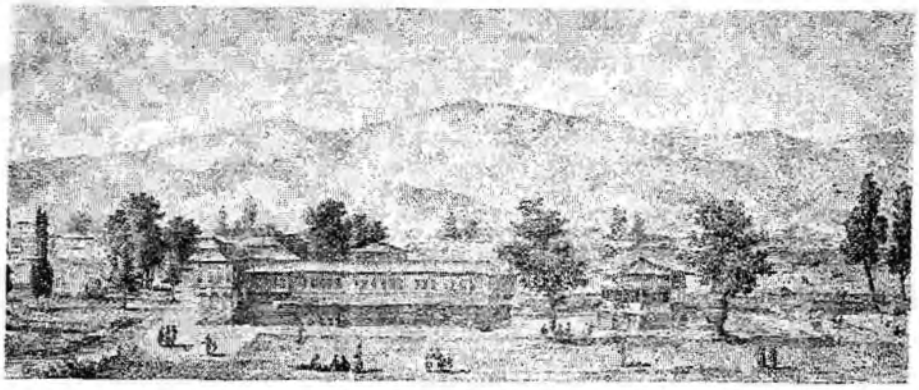

Onsekizinci asır sonunda Saadâbâd sahası (Choiseul-Gouffier'den)

→ mesinden hasıl olan bu sınıf, nihayet kanlı bir ihtilâl ile Damad İbrahim Paşayı ve mensuplarını tasfiye edip lâle devrini kapamışlardır.

Bibliyografya : Raşid: Tarih, C: 5. Küçük Çelebi-zâde Asım: Tarih, Subhi: Tarih, C: 1. Ahmed Refik: Lâle devri. M. (Lady) Montagu: Mektuplar. Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası (Ahmed Refik tercümesi). J. v. Hammer: GOR'dan tercüme, C: 7. Başbakanlık Arşivi: Mühimme defterleri, C: 129, 132, 133, 134, 135, 152. Tayyar-zâde Ata: Enderun tarihi C: 2. Hüseyin Ayvansârâyî: Hadikat ül-cevami. Ahmed Refik: Hicrî on ikinci asırda İstanbul hayatı. İbrahim II. Tanışık: İstanbul çeşmeleri C: 1. Zinkeisen: Geschichte des Osmaniscen Reichs in Europa. Ahmed Refik: Alimler ve sanatkârlar.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi...
(Fransa elçiliğinde yapılmış resmi)

rılmış bulunan Tahmasb, oradan Tebriz'e gelip «İkinci Tahmasb» ünvaniyle hükümdarlığını ilân etti.

Bu arada Tiflis hanı Vahtan han da İran'la alâkasını kesip müstakil bir devlet kurdu. Kendisine itaat etmek istemeyen müslüman Lezgi'lere saldırdı. Şirvan bölgesinin sünni müslümanları Osmanlı devletine baş vurup yıllarca şi'i iranlıların zulüm ve baskılarına maruz kaldıklarını, şimdi de Vahtan han'ın yurtlarına saldırma niyetinde bulunduğunu bildirerek himaye edilmelerini ve İran'lılara karşı öteden beri mücadele eden Davud han'ın Şirvan hanı olarak tanınmasını istediler. Ayni zamanda Şirvan'ın merkezi olan Şamahi'yi zabdedib Gence üzerine yürümekte olduklarını da haber verdiler. Osmanlı devleti, bu isteği kabul edib Davud hana, hanlık beratı gönderdi (Başbakanlık Arşivi, Name defterleri, C: 7, S: 65). Bu icraat ve hanlığın Osmanlı devleti himayesinde olduğu, elçi Nişli Mehmed Ağa sefaretiyle Petro'ya bildirdi (Ekim 1722).

Osmanlı devletinin müdahalesi, İran'la savaş

İran'da hüküm süren bu kargaşalık ve istikrarsızlık dolayısiyle müdahalede bulunulmasını ilk teklif eden Bağdat valisi Hasan Paşa'dır. Bir müddet sonra Erzurum valisi silâhdar İbrahim Paşa da buna benzer bir tavsiyede bulundu.

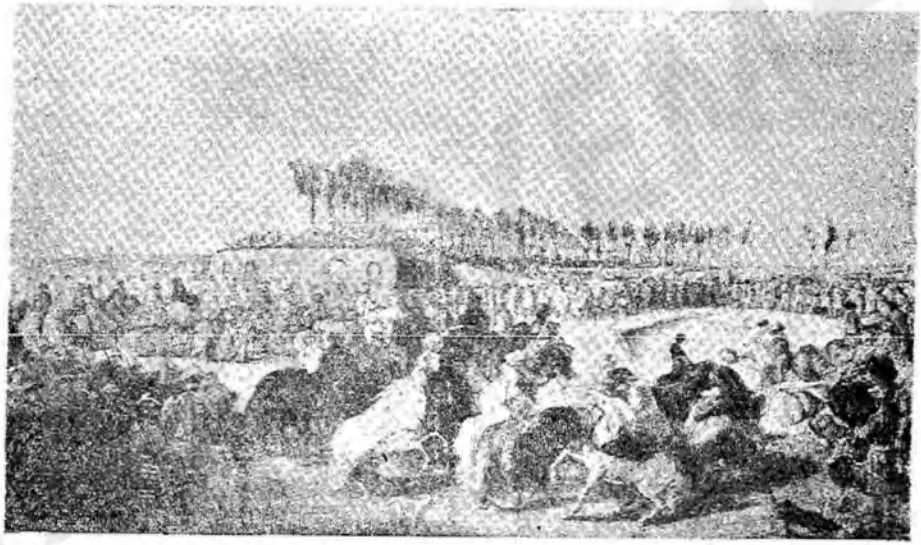

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi ve elçilik hey'etinin merasimle Paris'e girişi
(Aslı Versailles müzesindedir)

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi ve Sefaretnâmesi

(İlâve: 144)

★

Süleyman Ağa'nın oğlu olan Mehmed Efendi, Edirne civarında doğmuştur. Fakat, hangi tarihte dünyaya geldiği bilinememektedir. Gençliğinde girdiği Yeniçeri ocağında Yirmisekizinci orta'ya mensub bulunduğundan sonraları "Yirmisekiz Çelebi" lakabıyla tanındı. Kendisi, yeniçerilikte pek çabuk ilerleyerek Çorbacı, Muhzirbaşı, hocalık rütbesiyle Yeniçeri Efendisi ve nihayet Tophane nâzırı oldu. Avusturya ile yapılan Pasarofça barışında da "Şıkk-ı salis defterdarı" rütbesiyle ikinci murahhas olarak bulundu (1718). Az sonra Başmuhasebeciliğe getirildi. Bundan sonra Çelebi Mehmed Efendi Fransaya, Paris'e elçi olarak gitti (1720). Bu vazifesinden aşağı yukarı on bir ay sonra avdet edince Defter emini, Ruznamce-i evvel ve tekrar Başmuhasebecilik hizmetlerinde bulundu sonra da bir sene kadar Mısır'da vazife gördü. Patrona Halil ihtilâlinde (1730), Üçüncü Ahmed'in ve Sadrıâzâm İbrahim Paşa'nın adamlarından olduğu için Lefkoşe'ye sürüldü. İki sene sonra da orada vefat etti (1732). Kendisi, Faizi mahlasıyle şiirler yazmıştır. Oğlu Said Mehmed Efendi bizde ilk matbaayı kuranlardandır. Sonraları Paşalığa ve Sadrıâzamlığa da yükselmiştir.

Pasarofça barışından sonra Damad İbrahim Paşa batı âlemi ile ilgilenmiş ve o tarafın gerek siyasî, gerekse ilmî ve kültürel hayatına yakından vâkıf olmak istemiştir. Bu arzu ile muhtelif memleketlere, bu arada dost tanıdığı Fransaya da elçi göndermeği uygun buldu. Bu esnada Fransa tahtında bulunmakta olan Onbeşinci Louis henüz çocuktu ve vesayet altında idi. Fransa politikası da, Pasarofçadaki tutumuna rağmen, menfaatleri icabı Osmanlılara meyyaldi. Bahusus Osmanlı devleti Kudüs kilisesinde Fransızlara bazı müsaadeler bahşetmiştir.

Damad İbrahim Paşa bu sefiri göndermiye karar verirken, Fransa'ya hem Kudüs kilisesi müsaadelerini tebliğ, hem de aradaki dostluğu takviyeyi düşünüyordu. Elçilik görevine tâyin edilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi azim hediyelerle 1720 ekimi başlarında (4 zilhicce 1132) İstanbuldan bir Fransız kalyonu ile hareket edip Kasım'da (20 muharrem 1133) Tulon'a vardı. Burada bir müddet Karantinada kaldıktan sonra yola çıkan Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, ihtişamla Paris'e girmiş, kıralla ve Fransa ricaliyle konuşmuş, bir sene kadar orada kalmış ve 1721 ekiminde (16 zilhicce 1133) İstanbula dönmüştür. Mehmed Efendi Fransızlara kendisini pek sevdirmiştir. Onun bu seyahatini anlatan bir "Sefaretnâme'si vardır. Çelebi bunda ilk defa gördüğü batı âdetlerini ve hallerini garibine giden bir hâletle ve zamanının uslûbiyle pek güzel canlandırmaktadır.

★

Bu sefaretnâmeden, o zamanki Fransa'yı ve bizimkilerle Fransızların birbirlerini tedkik ediş ve anlayışlarını canlandıran bazı parçaları alıyoruz.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi ve heyeti, Paris civarında ikametlerine muvakkaten tahsis edilen sarayda bir hafta istirahatten sonra teşrifatçı gelip iki gün sonraki Pazar günü kıral sizi şehire dâvet ediyor, orada hazırlanan hanevi teşrif edeceksiniz, diyor. Ancak bu istirahat müddetinde heyetimiz tam bir istirahate imkân bulamadı. Çünkü Çelebi bu hususta Sefaretnamede şöyle yazmaktadır:

"Gece ve gündüz halkın kesreti ve rical ve nisvanın vefreti (çokluğu) bir veçhile idi ki kabili tâbir değildir. Rical ve nisvanın kibarı kimi tebdil ve kimi aşikâre gelürler, düğün oldukta bu mertebe izdiham (kalabalık) olduğu görülmemiştir".

Pazar günü için hazırlıklar ve eksikler tamamlanıp, alay için kıral ve ricalin yolladığı merasim arabalarına binilerek yola düzülüyor. Kafileyi ve Paris'e girişi Çelebi şöyle anlatmaktadır:

"Mukaddema kıralın kendüye mahsus atlı askerlerinden bir reciment (alay) yürüyüp, ardınca bizim adamları süvar edüp (ata bindirip), bir miktarınca kürk giydürüp ellerine tüfekler vermiştik; anları yürüdüp badehu bir miktarına dahi kerrake giydirüp ellerine mızraklar vermiştik; anları yürüdüp artlarınca agavat makulesi sakallu olanlar yürüyüp badehu imam ile kapıcılar kethüdası ve badehüma oğlumuz (Said Mehmed Efendi'yi divan efendisi olarak yanına almıştı) ile kethüdamız heminan olup (dizginbaşı gidip) akeplerince (arkalarından) altı aded ağır kesmelerle müzeyyen ve müserreç at çektirülüp, arkalarından kıra-

→

lin miralioriyle terdüman gidüp kendimiz dahi divan bisatı ve abayi ile müserreç (halı ve aba ile saraçlı) bir esbe süvar olup kâtibi destar (sarık) ve ferace ve samur kürk ile yeminimizde (sağımızda) merşal ve yesarımızda (solumuzda) enturaduktör ile azimet olundu, ve akebimizde dahi bir reciment atlı dizilüp, badehu hintu (araba)lar alâ meratibihim (rütbeleri sırasiyle) dizildiler..

Paris şehrinin sokakları gayet vüsatli olup beş altı araba gitmek mümkün iken bâzı mahallerde izdihamı nâstan (halkın kalabalığından) üç süvari güçle mürur ederdik ve haneleri dörder beşer kat olup pencereleri sokağa nâzırdır. Her pencereye genca yüşpezir olacak mertebeden efzun (haddinden fazla) merd ve zen ve beççe (erkek, kadın ve çocuk) mütezahim (üstüste) olmuşlar idi. Osmanlı gördükleri olmayup, acep nasıl adamlardır deyu âlâ ve edna görmiye tâlib olmuşlardı.. Bu tertip ile haneye nüzul olunup selâma duran askeri dahi alettertip hanemiz önünden güzar edüp (geçip) temamında merşal dahi veda edüp hanesine gitti".

Çelebi, kiral tarafından kabullerini ve kâbul merasimini de şöyle anlatır:

"Kıralın tahtı kurbüne (yakınına) varınca iki tarafta düğün evinde vazolunan serirler (koltuk) gibi birkaç yüz serir birbirinden yüksek vaz ve tertip etmişler. Bunlarda ne kadar kibar karıları ve kızları var ise ve kıralın hısımları prençizeler (prensesler) cem'olup mücevher ve müşaşaa (şaşaalı) libaslar ile oturmuşlar. Biz duhul ettikte cümlesi kıyam ettiler. Karibolduğumuzda kiral dahi kıyam eyledi. Name-i hümâyuni şevket makruni önümüze alınış idik. Elimizi göğsümüze koyup badehu nâme-i hümayunu alıp karibolduğumuzda temenna edüp "Şevketlü, azemetlü, kudretlü padişahı İslâm velinimetim efendim Sultan Ahmed Han İbni Sultan Mehmed Han Hazretlerinin nâme-i hümayunı şevket makrunlarıdır" deyu vezirin eline teslim eyledik. badehu sahibi devlet hazretlerinin nâmesini alıp bu dahi "Devletlü, saadetlü, Veziriâzam ve Damadı muhterem İbrahim Paşa Hazretlerinin nâme-i âlişanıdır" deyu vezir eline verdik. "Bu iki devlet beyninde kadimden mer'i olan kavi dostluğu tekid için ve devletlü ve haşmetlü Françe padişahı hazretlerine olan muhabbet ve müveddet ve itibar ve rağbetlerini ayan ve beyan etmek için elçilik ile beni irsal eylediler" dedim. Kıral on bir yaşını tamam edüp oniki yaşına basmış gayet hüsnü cemal sahibi olup elmaslara müstağrak zerrin (altın işlemeli) libaslar ile mecliste şaşaaendaz olmuş idi.

→

→

Kendu cevaba tasaddi etmeyüp lâlası olan merşal: "Şevketlü, kudretlü Âl-i Osman Padişahı Hazretlerinin nâmelerinden ve elçiliğe cenablarının intihap olduğundan Kıral hazretleri ziyade mahzuz olmuşlardır" deyu cevap verdi.

Ve vasi olan Dük Dorliyan (Orlean dükü) kıral yanında ve sair akrabası dahi yemin ve yesarında bilcümle kaim dururlar idi. badehu yine elimizi başımıza koyup avdet ve birkaç hatveden elimiz göğsümüze koyup veda eyledik".

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi birgün operaya dâvet edildi. İlk defa gördüğü bu şeyi o pek güzel anlatmaktadır: "Vasinin sarayına muttasıl bir yere vardık. Ol mahalli mahsus "Opera" için yapılmış. Alâ meratibinnâs herkesin oturacak yeri var. Bizi kıralın oturduğu yere götürdüler. Kırmızı kadife ile döşenmiş idi, vasi dahi gelmiş yerinde otururdu ve rical ve nisa ile malâmal (ağız ağıza dolu) olmuş idi. Ve yüzden mütecaviz envai saz hazır idi. Akşama bir saat var idi. her tarafı kapalı olmakla birkaç yüz balmumu yanmış ve billûr avizelerde dahi bihesap mumlar yanmış idi. ol mahal ziyade tekellüf ile yapılıp cümle trabzanları ve amudları ve cidaranı erbaası ve sakafı (direkleri, dört duvarları) halkârı (altın yaldızlı) olup gelen nisa dibâlara ve cevherlere müstağrak olup mumların şulesinde bir haleticza pertev (şaşaa, parlaklık) zuhur etmiştir ki tâbir olunmaz. Ve pişigâhımızda (önümüzde) sazendeler olduğu mahaldebir münakkaş (nakışlı, resimli) kebir perde âviyle (asılmış) etmişlerdi. Tamam yerleştikten sonra nagâh (birdenbire) ol perde ref olup (kalkıp) verasından (arkasından) bir sarayı azim zuhur eyledi. Sarayda bâzendeler (oyuncular) libası mahsusları ile ve yirmi kadar peri peyker murassa libas ve fistanlar ile (elmas elbiseli peri kızları) meclise tekrar şaşaa endaz olup sazları dahi yekpare suruda ağaz ettiler (ötmiye başladılar). Bir miktar raksolunup badehu opare'ye başladılar. Bunun maddesi bir hikâyeyi mücessem göstermek.. Her hikâyeyi bir kitap edip basmışlar, cem'an otuz kitap olmuş, herbirinin adı var. Her mecliste bir güna hikâyesi henüz zuhur etmiş gibi gösterirler. Bizim olduğumuz mecliste: bir padişah var imiş. Bir gayri padişahın kızına âşık olmuş ve talepkâr olmuş amma kız dahi bir gayri padişahın oğluna âşık imiş. Beyinlerinde geçen sergüzeştleri aynen gösterdiler. Meselâ padişah kızın bahçesine varacak oldu. Nazargâhımızda olan saray anı vahitte kaybolup yerinde bir bahçe zuhur etti ki limon ve turunç ağaçlarıyla

→

Devlet ise, şimdilik tedarikli bulunarak vaziyetin inkişafını beklemeyi tercih ediyordu. Damad İbrahim Paşa, uzun zamandır barış halinde bulunan İran'ı, komşuluk haklarına riayet ile Afganlılara karşı müdafaa etmek icab edeceği kanaatında bulunuyordu. Lâkin Üçüncü Ahmed askeri hareketlere girişmek niyetinde değildi. Sonunda Mahmud han, Isfahan'ı zabtederse bir müdahalede bulunulmaya karar verildi (Mayıs 1722 - Şaban 1134). Nihayet Bağdad valisi Hasan Paşa, Mahmud han'ın İsfahan'ı alıp Hüseyin şah'ı esir ederek kendi hükümdarlığını ilân etmiş olduğunu bildirdi. Bunun üzerine bu sefer İran halkını Afganlılara karşı müdafaa sözü unutularak vaktiyle Osmanlı idaresinde bulunmuş yerlerin geri alınması ve şi'îlerin tenkili maksadiyle İran'a sefer açılmasına karar verildi (Nisan 1723). Bu sefer sırasında Irak'da, Azerbaycan'da ve Kafkasya'da üç ayrı kuvvet topluluğu, üç ayrı kumandan emrinde harekâtta bulundukları için üç ayrı cephe meydana gelmiştir. Şimdi her cephede cereyan eden olayları ayrı ayrı gözden geçirelim.

Onbeşinci Louis'nin Yirmisekiz Çelebi'yi kabulü hâtırası olarak Fransızların yaptığı madalya

→ mâlâmal idi. Ve bir vakit oldu ki tazarru ve niyaz (Allaha dua ve yalvarma) için kilise'ye varacak oldu. Ol bahçe yerine fiilhal bir âzim kilise zahir oldu ve beyinlerinde beynehümayı tevdid ve tefrik için sihire müracaat iktiza edüp, her türlü sihirler gösterip ateşbazlıklar ettiler (meseleyi hal için sihire müracaat ettiler) ve atlu ve piyade asker ile cenkler gösterdiler. Ve gökten bulut ile adamlar inip ve yerden adamlar uçurdular. Neticei kelâm ol kadar hayretfeza şeyler gösterdiler ki kabili tabir değil. Ve ra'dü berk (şimşek ve gökgürültüsü) gösterdiler ki görülmedikçe itimad olunmıyacak. Acaib ve garaib temaşa olundu. Ve hâlâtı aşkı bir rütbede izhar ve icra ederlerdi ki gerek padişahın ve gerek kızın ve gerek şehzadenin evzau etvarına bakıldıkça tab'a rikkat gelürdü. Ve bu opera'nin kibar nasdan bir muteber kimesne nazırı var. Kesirül mesarif (çok masraflı) bir sanat olmakla iradını dahi tatbik etmişler. Ve âzim miri bağlamışlar (iradlarından ve devletten yardım temin etmişler)".

Çelebi, misafirhanelerinde kendilerini görmeyi merak eden Parislilerin izdihamını şöyle anlatmaktadır: "rical ve nisvanın kimi seyir tarikiyle tezahum üzere (çok kalabalık) gelüp çerimonya (merasim) ve komplimante (ihtiram)ler ile meclisimizi mâlâmal ederlerdi (doldururlardı), hususa taam ettiğimizi görmiye ziyade talibolurlardı. Filân kimesnenin karısı taam yedüğü- →

→ müze hakmıya iznimizi rica ederler. deyu haber gelip kimini defedemeyüp naçar ruhsat verürdük.. Melûf olduğumuz mâna (alıştığımız şey) olmamakla bize ziyade giran (ağır) gelirdi. Ve hatır için sabrederdik".

Paris şehrini, o zamanın apartımanlarını, Parisluleri ve bilhassa Parisli kadınları pek güzel anlatır: "Paris şehri nefsül emirde İstanbul kadar yoktur. Lâkin binaları üçer dörder kat olup yedi kat yapılmış haneleri pek çokdur. Ve her tabakasında bir güruh ehlü ayaliyle sakin olurlar ve sokaklarında halk ziyade çok görünür. Zira avretler (kadınlar) daima sokaklarda hanebehane gezerler. Asla evlerinde oturmazlar ve rical ve nisa mahlût (karışık) olmakla şehrin içi ziyade kalabalık görünür ve dükkânlarda oturup alış veriş idüp pazarlık eden avretlerdir".

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendinin bu "Fransa Sefaretnâmesi (1720)" nin muhtelif yerlerde ve tarihlerde yapılan baskıları şunlardır: Paris Şark Dilleri Okulu baskısı, 1841 Paris. Cemiyeti İlmiye-i Osmaniye baskısı. 1866 İstanbul. Ali Süavi baskısı, 1872 Paris. Ebüzziya baskısı. 1886 İstanbul. Ayrıca, Tarih-i Raşid'in ikinci baskısında. C: V, S: 330-376 da vardır.

Bibliyografya : Mehmed Süreyya: Sicill-i Osmani. Raşid: Tarih. C: V. Faik Reşit Unat: Tarih vesikaları Dergisi. C: I. Sayı 1.

Irak cephesi

Bu cephenin kumandanı Bağdad valisi Hasan Paşa, yanında bulunan kuvvetlerle, evvelce de teklif etmiş olduğu gibi, Kirmanşah üzerine yürüdü. Safevî devleti valisi Abdülbaki han, şehri ve kalcyi mukavemetsiz teslim etti (15 ekim 1723). Hüseyin şahın

Matbaanın açılmasına müsaade almak için padişaha verilen ve matbaanın faydalarını anlatan istida (Yukarıdaki siyah yazı, sadrıazamın talebi tetkik için bir hey'ete havalesidir)

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu Said Efendi

oğlu Tahmasb'ı hükümdar olarak tanımış bulunan Luristan hanı Ali Merdan, yardıma koşduysa da, Şehrizur beylerbeyi Abdurrahman Paşaya yenilerek çekildi (Çelebi-zâde Asım tarihi, S: 79-81). Abdurrahman Paşa Luristan'ın kalan kısmını fethetti. Erdelan bölgesinin halkının çoğu esasen sünni olduklarından el altından itaatlerini bildirmişlerdi. Hasan Paşa bunun üzerine Baban sancak beyi Mehmed hana Erdelan beylerbeyliğini tevcih ettirerek o tarafa gönderdi. 15 kasımda, Erdelan'ın merkezi Sine ona savaşsız teslim oldu. Merage hakimi Feridun han da itaatini bildirdiğinden kendisine beylerbeylik verildi. Böylece, Irak cephesindeki harekâtın birinci safhası sona ermiş oldu.

Hasan Paşa, 1724 yılı şubatında vefat etti. Yerine tayin olunan oğlu Basra valisi Ahmed Paşa, Mahmud hanın Hemedan'ı ele geçirmek niyetinde bulunduğunu sezerek daha evvel davranıp iki ay kadar muhasara ettikten sonra 31 ağustos 1724 tarihinde burasını fethetti (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 132, S: 92). Son derece müstahkem olan ve şiddetle müdafaa edilen Hemedan'ın fethi üzerine, Nihavend, Maraş valisi İbrahim Paşa tarafından ve Luristan'ın merkezi olan Hurremâbad da Ahmed Paşa tarafından savaşsız olarak işgal edildiler.

Azerbaycan cephesi

Bu cephenin kumandanı Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'nın ikinci oğlu Köprülüzâde Abdullah Paşa ilk iş olarak Tebriz üzerine yürüdü. Tahmasb'ın gönderdiği imdat kuvvetlerine rağmen Selmas'dan itibaren Hoy, Merend, Çors ve Tasuc kasabalarını 1724 mayısına kadar zabdetti. Sonra Tebriz'i muhasara etti. Muhasara biraz uzun sürdü. Hattâ sert iklim şartları yüzünden bir müddet kaldırıldı. Sonra Tebriz yeniden şiddetle tazyik olunarak 28 temmuz 1725 de şehre girildiyse de, sokak savaşları dört beş gün sürmüş ve Tebriz'e bundan sonra hakim olunabilmiştir. Buna karşılık, Rumiye ve safevîlerin mukaddes şehri Erdebil kolaylıkla elde edilmiştir.

Kafkas cephesi

Bu cephenin kumandanı Erzurum valisi Silâhtar İbrahim Paşa, sefer kararı verildiği zaman Kars'ta bulunuyordu. Yanında Diyarbakır valisi, Kars beylerbeyi ve Şarki-Karahisar sancakbeyi olduğu halde Tiflis istikametinde ilerledi. Tiflis kolaylıkla muhasara ve zabtolundu. Sonra Guri bölgesi işgal edildi. Bu sırada ruslar Safevî hanedanının yıkılması ve İran'ın parçalanması karşısında seyirci kalmak istemiyerek Hazar denizi istikametinden Şirvan'a taarruz ettiler. Görünüşte bahane, iran'a isyan eden

Bizim ilk matbaamız ve İbrahim Müteferrika

(İlâve: 145)

★

Bizde, türkçe basan ilk matbaanın kurulma hazırlığına 1726 da başlanmış. 1727'de her şey tamamlanarak çalışır hale gelmiş ve ilk bastığı kitap 1729' da istifadeye çıkarılmıştır. Bu matbaa Yirmisekiz Çelebi-zâde Said Mehmed Efendi ile İbrahim Müterrika adlı iki ortağın malı olup birincisi fikir, mevki ve parasiyle, ikincisi de bizzat çalışarak eseri meydana getirmişlerdir. Müessese devletten de maddi ve mânevi yardım görmüştür.

Avrupada mütcharrik harflerle kitap tab'ı teşebbüsü 1440 senesinde başlamış ve matbaa, hurafeleri yıkarak yeni bir ilmi ve içtimai devrenin inkişafına sebebolmuş ve intibah yaratmıştı.

Bizde de ilk matbaamızın bir intibah devresi başlangıcı olduğuna şüphe yoktur.

Matbaadan evvel el yazısı kıymetli bir eserden ancak birkaç nüsha bulunabilirdi. Ayrıca, bunları istinsah eden hattatların cehaleti yüzünden pek çoğu da yanlıştı.

Avrupa ile siyasi temaslar, hele oralara giden birkaç adamın müşahedesi bize yavaş yavaş Garbın intibahını anlatıyor ve bu yüzden birkaç vatandaş uyanıyordu.

Nihayet Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendinin Paris sefareti bu uyanıklığı meyvalaştırdı, faydalı oldu.

Yirmisekiz Çelebi Parise giderken oğlu Said Mehmed Efendi de memuren yanında gidiyordu. Bunlar uyanık insanlardı. Paris'te matbaayı bizzat görmüşler ve bunun faydalarını takdir etmişlerdi.

Said Mehmed Efendi memlekete dönüşte bu fikrin arkasına düştü ve birçok kimselerle konuşarak matbaayı vücude getirmiye çalıştı. Bu sırada İbrahim Ağayı kendine yardımcı seçti ve işe girişti. Bir lâyiha hazırlandı ve sadrâzama verildi. Sadrâzam da bu işe taraftar oldu.

Müteferrika İbrahim Ağanın imzasiyle verilen ve "Vesiletüttıbaa" adını taşıyan bu lâyihada, fenni tıbaatın ehemmiyet ve faydaları gayet güzel bir şekilde izah edilmişti ve esbabı mucibesi de gayet kuvvetliydi.

Türkiyede bir zamandan beri gayrimüslimlerin açtığı matbaalar gibi bu matbaanın tesisi mühim bir mesele oldu, hazırlığa başlıyan Müteferrika'nın tekrar verdiği bir istida üzerine nihayet Şeyhülislâm Abdullah Efendiden bir fetva alındı.

Fetvayı müteakip Said Mehmed Efendi ile Müteferrika İbrahim Ağaya hitaben bir müsaade fermanı da verildi, fakat bu fermanda matbaanın tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm kitapları basmaması emrolundu.

Resmiye yakın bir mahiyeti haiz olan matbaa, bu fetva ve fermandan sonra, Said Mehmed Efendi ile Müteferrika İbrahim Efendinin aralarında kurdukları şirketi müteakip 1139 (1727) senesinde Müteferrikanın Sultanselim semtindeki konağında fiilen tesis edildi.

Hattâ daha evvel 1726 danberi başlıyan hazırlık faaliyeti o sene kemalini bulmakla, ertesi sene de işe girişmekle geçti ve tecrübe olarak iki harita basıldı ve kitap olarak ilk eserini de 1141 (31 Ocak 1729) senesinde istifadeye çıkardı. Muhtelif gürültüler geçirerek ve hattâ bazan araca senelerce kapalı kalarak devam etti ve matbaacılığımızın temeli olarak tarihe geçti.

Müteharrik harflerle kitap tab'ı teşebbüsünde zaten Avrupaya nazaran iki yüz seksen yedi sene geciken ve bu suretle Garbın intibahından böylece pek çok geri kalan Türk milleti, matbaasının da Arap harfleri esası üzerine kurulmasından dolayı çektiği müşkülâtla, matbaadan sonra da iki yüzyıl boyunca batı yürüyen neşriyat hareketleri yüzünden kültürel inkişafına tam bir serbesti veremedi.

Bu ilk matbaamızda (bittabi Arap harfleriyle) ilk türkçe eserin basılış tarihi 1141 (1729) dir. Bu harflerle tabı işleri 1928 senesine kadar devam ettiğine göre de, Arap harflerinin kültürümüz üzerindeki matbu şekilde hükümranlığı tam iki yüzyıldır.

Bu matbaamızın tarih ve randımanı üzerinde biraz durmak lâzım gelecektir. Çünkü açıldığı tarihten sonra geçen yetmiş küsur sene zarfında türkçe eser basan yegâne matbaamızdır.

Matbaa açıldıktan iki üç sene sonra Said Mehmed Efendi daha büyük makamlara (sonra paşa ve sadrıâzam oldu) yükselmiye çalışmaktan, matbaa işleriyle uğraşamıyacak bir hale gelmişti. Onun için yeni padişah Birinci Mahmud zamanında 1145 (1732) senesinde ferman da yenilendiği vakit bu sefer muhatap yalnız Müteferrika idi.

Müteferrika 1158 (1745) senesinde vefat etti. Matbaası kâh büyük bir faa-

→
liyetle, kâh yavaş yavaş ve bazan muattal kalarak devam etti. Ve hattâ, kendisi son zamanlarda tab'a da nezaret edemedi. Müessesesini kurduğu 1139 (1727) den, öldüğü 1158 (1745) tarihine kadar geçen yirmi sene zarfında bastığı eserin adedi, en evvel bastığı iki haritadan başka, kitap olarak on altıdır. Bunlardan bazıları ikişer ve üçer cilt olduğundan cilt itibariyle yirmidir ki, kendisinin basıp her nedense matbaanın ismini vermekten korktuğu ve Fransızlara türkçeyi öğretmek gayesiyle meydana koyduğu eseri de ilâve edersek hepsi yirmi bir cildi bulmaktadır.

İlk matbaamızın bastığı ilk eser "İmam ebu Nasr İsmail bin Hammadülcevherilfarabî" nin "Sıhahı Cevheri" adlı kitabının Manisa müftüsü ve Medine kadısı olduktan sonra vefat eden Müderris Mehmed Efendi tarafından yapılmış tercümesidir ki, Mehmed Efendi "Vankulu" lâkabiyle meşhur olduğundan bu lûgate de "Vankulu Lûgati" denmiştir. Arapçadan türkçeye bir lûgat olan bu eser iki ciltli ve tabedilince birinci cildi 666, ikincisi de 756 büyücek sayfalık bir hacim almıştı.

★

Müteferrikanın vefatından iki sene sonra kalfası Kadı İbrahim Efendi, yanına Anadolu kadılarından Ahmed Efendiyi arkadaş alarak hükûmete müracaat etti. 1160 (1747) senesinde Birinci Mahmud'dan matbaa fermanını kendi namlarına aldılar ve fakat sekiz senedan fazla bir zaman, tarihçe tesbit edilmemiş esbabdan dolayı, faaliyete geçemediler. Ancak, 1168 (1755) de Üçüncü Osman tarafından ferman gene kendi adlarına yenilendiği vakit işe sıvanabildiler ve pek çok satıldığından dolayı nüshaları tükenen "Vankulu" lûgatının ikinci defa olarak birinci cildini ve ertesi sene de ikinci cildini bastılar. Bunu müteakip Müteferrikanın halefi Kadı İbrahim Efendi de vefat etti. Tarihten öğrendiğimize göre devlet o sıralarda: "Bazı umur ile müştagil olduğundan bir gayri kimesneye imalini tenbih ve tavsiyeye vakit bulamayıp ameli mezkûr metruk" olmuş ve bu metrukiyet yirmi yedi sene gibi uzun bir müddeti bulmuştur.

Seferler dolayısiyle böylece bir müddet unutulan matbaa nihayet, Müteferrikanın veresesinden ve Fransız sefareti tarafından satın alınacağı duyulunca Divan-ı Hümâyun beylikçilerinden Raşid Mehmed ve o sırada Vakanüvis bulunan Vasıf Efendiler bu metrukeyi satın alıp Birinci Abdülhamid'den gene dini kitap basmamak tembihiyle bir ferman elde ettiler.

Matbaanın yeni sahipleri o sene,
→

→
yani 1189 (1783) senesinde "Sami, Subhi ve Şakir Tarihi"ni basıyorlar.

Ertesi sene bu tarihin zeyli olan "İzzi Tarihi"ni tabederek bu suretle Müteferrikanın "Takvimüttevarih" mukaddemesinde verdiği tavsiye, yani birbirini takiben yazılmış olan tarihler silsilesinin itmamı da müyesser oldu.

1201 (1786) de İspanyaya sefir olarak giden Vasıf Efendi daha bu sıralarda ortaklıktan ayrılıyor ve Raşid Mehmed Efendi, matbaanın yegâne sahibi iken "Arabülkâfiye" basılıyor. "Arabülkâfiye"nin tab'ı tarihi 1200 (1785) dir ki bu kitap: "kütübü nahviyeden ibni Hâcibin müellefi olan kâfiye üzerine Güzelhisarlı Zeyni-zâde Hüseyin Efendi merhumun telif eylediği "Arabülkâfiye" dir ve ilk ders kitabıdır.

Merhum Müteferrikanın Raşid Efendi elinde bulunan matbaası gene yedi senelik bir atalet devresi geçirdikten sonra, askeri işlere ehemmiyet veren Üçüncü Selim zamanında tercüme ettirilen üç askeri kitabı bastı.

Raşid Mehmed Efendi 1212 (1798) de vefat etmiştir. Esasen, ara sıra himmet görmesine rağmen, köhneleşen ve son zamanlarda hurufatı kullanılmıyacak bir hale gelen Müteferrika Matbaası da tatili faaliyet eder.

★

İlk tesis tarihi olan 1139 (1727) senesinden tarihe karıştığı 1212 (1798) senesine kadar yetmiş küsur sene fiilen mevcut addedeceğimiz Müteferrika Matbaasının 1141 (1729) da başlayıp 1209 (1794) senesinde son eseriyle nihayet bulan randımanını tesbit edersek görürüz ki; Müteferrika hayatta iken on altı, halefleri Kadı İbrahim tarafından iki, Raşid Mehmed Efendi zamanında da altı ki ceman yirmi dört eser vermiştir ve bunlardan bazıları, yukarıda işaret ettiğimiz gibi iki ve üçer ciltliktir.

Bu ilk matbaamızı takiben devlet tarafından Mühendishane, Üsküdar ve Takvimhanei Âmire matbaaları ve diğerleri açılmıştır.

★

İbrahim Müteferrika, Macaristanın Kolojvar kasabasında 1674' de doğmuştu. Kalvinist mezhebinden fakir bir ailenin evlâdıydı. Çocukken papaz olmak üzere Protestan Papazları Mektebine verilmişti. Macar kıralı Tökeli İmre 1692' de Osmanlı ordusiyle müştereken Avusturyalılarla muharebeye giriştiği zaman, Protestan olmak itibariyle Avusturyalılar tarafında bulunan genç, askerlerimiz tarafından esir edilmiş, on sekiz yaşındayken İstanbula getiri-
→

ve Rus tüccarlarına tecavüzlerde bulunan Lezgîleri te'dibdi. Çünkü çar, şah olarak tanıdığı Tahmasb'ın müttefiki idi. Hattâ Şirvan'ın istiklâlini ilân etmesini bile İran'a isyan sayıyordu. Davud han, Silâhdar İbrahim Paşadan yardım istedi ise de, paşa nedense ağır davrandı. İşte bu sırada Osmanlı devleti rusya'ya Davud hanın Osmanlı himayesinde bulunduğunu bildirerek tarruzlarını durdurmuşsa da, İbrahim Paşanın zamanında harekete geçememesi yüzünden Bakü'nün ruslar tarafından işgaline engel olunamamıştı. İbrahim Paşa bu yüzden azil olunup yerine Diyarbakır valisi Arifî Paşa tayin olundu. Orduda bulunan ve Osmanlıların tarafına geçmiş olan Revan (Erivan) hanı Mehmed Kulu hanın teşvikiyle Arifî Paşa evvelâ Nahçivan'ı aldı. Sonra da Revan üzerine gidip üç ay süren bir muhasara neticesinde zabt etti (28 eylûl 1724). Buradaki harekât bundan sonra bir yıla yakın bir müddet daha sürmüş Lori ile Gence'nin, Arifî Paşa yerine tayin olunan Mustafa Paşa tarafından fethiyle sona ermiştir.

İran'da yeni olaylar, Eşref han hâkimiyeti

Diğer taraftan Isfahan'da sahlığını ilân etmiş olan Mahmud han bir müddet sonra akli muvazenesini kaybetti. Hüseyin şah hariç olmak üzere Safevî hanedanına mensup herkesi öldürtmüş, bununla da iktifa etmi-

İbrahim Müteferrika'nın mezarı

(Evvelce Kasımpaşa semtinde Aynalıkavak mezarlığında bulunan bu taş, sonra Galata mevlevihanesinin bahçesine nakledilmiştir)

→ lerek pazarda köle olarak satılmıştır. Kendisini alan adam çok zalim olduğundan esirliğe tahammül edemiyerek Müslüman olmuş ve İbrahim adını almıştır. Bu zeki ve bilgili insan Müslümanlığı samimiyetle benimsemiş ve 1711 - 14 yılları arasında bir "Risalei İslâmiye" yazarak devlet ileri gelenlerinin alâkasını çekmiştir. Kendisinin "Müteferrika"lığa tâyini ve Rikâb-ı hümayun kaymakamı Nevşehirli (Damad) İbrahim Paşa'nın iltifat ve himayesini kazanması bu tarihten bir az sonra olmuştur. Venedik seferi başlarken, 1715 ilkbaharında, padişahın ve veziriâzamın mektuplarını Viyana'ya götürmüş ve Prens Eugene ile sefer hususunda görüşmelerde bulunmuştur. Osmanlı - Avusturya savaşında, Avusturya'ya karşı savaşmak üzere Belgrad'da toplanan Macarlara tercüman ve komiser tâyin edilmiş (1716), az sonra da Kral Rakoczi'nin mihmandarlığına getirilmiştir. Pasarofça barışından (1718) sonra, Rakoczi'nin ölümüne kadar (1735), bu vazife daha ziyade fahrî bir mahiyet almıştır. İbrahim ve Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed Efendi'lerin (sonra Paşa olmuştur) tanışıp anlaşarak matbaa kurmaları da yine bu barıştan sonraki günlerde olmuştur. Matbaası faaliyetini zaman zaman durdurmakla be- →

→ raber, İbrahim Efendi siyasi hayatına devam etmiş ve 1731 kasımında Mirza Safi'nin mihmandarlığı, 1737 de Lehistan'da Osmanlı elçiliği, 1738 de Osmanlı-Avusturya savaşında Orşova kalesinin Avusturya'ya teslimi müzakeresinde Osmanlı *delegesi*, ayrıca Humbaracı (Bonneval) Ahmed Paşa ile Türk-İsveç görüşmelerinde bulunmuş, Kaytas hanlığı için de Dağıstan'a gitmiştir (1743). Dağıstan seyahatinden pek yorgun ve bitkin dönen Müteferrika, uzun bir hastalığı müteakib 1158 (1745) de yetmiş bir yaşında iken öldü. Kendisi bilgili, anlayışlı, çok zeki ve çok hamleli bir zattı. Türk irfan âlemi, Said Mehmed Paşayı ve Müteferrika İbrahimi *daima hürmetle tebcil edecektir.*

Bibliyografya : Server İskit: Türkiye Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış, 1939. Server İskit; Türkiyede Matbuat rejimleri, tahlil ve tarihçe kısmı, 1939. Selim Nüzhet Gerçek: Türk Matbaacılığı I. Müteferrika Matbaası, 1939. Aladar V. Simonffy (Faruk Yener tercümesi): İbrahim Müteferrika, 1945. İbrahim Alâettin Gövsa: Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İbrahim Müteferrika bendi, 1946. Osman Erginsoy: Türkiyeye matbaanın girişi ve ilk basılan eserler, 1959. T. Halasi Kun: İbrahim Müteferrika (İslâm Ansiklopedisinde, cüz 49, S: 896).

yerek Safevî taraftarlığı ithamiyle kütleler halinde idamlar yaptırmıştı. Nihayet Afganlı beylerin teşvikiyle, amca-zâdesi Eşref han onu öldürtüp yerine geçti (Mayıs 1725). Bu karışık durumdan faydalanmak isteyen Tahmasb İsfehan'a yürüdüyse de Eşref hana yenilerek Mazenderan'a çekilmek zorunda kaldı (Ağustos 1725).

İran hakkında Osmanlı - Rus müzakereleri

Bu hâdiselerden evvel rusya ile osmanlılar arasında İran meselesi hakkında diplomatik temas ve müzakereler başlamış bulunuyordu (1722). Buna tavassut eden, Fransa elçisi olmuştu. Rusların müslüman Lezgilere taarruzu, neredeyse bir savaşa sebep olacak iken bu tavassut üzerine ruslar, osmanlı himayesi altındaki Lezgilere karşı açmış oldukları seferi durdurup müzakerelere razı olmuşlardır.

İran Şâhı Hüseyin Safevî

Görüşmeler başlarken ruslar Osmanlıların evvelâ savaşa son vererek İran'dan çekilmelerini istediler. Reis ül-küttab Mehmed Efendi ise, osmanlı ordularının işgali altında bulunan Azerbaycan, Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan'ın vaktiyle kendi devletine ait bulunduğunu, İran'a sonra geçtiğini, bunun için bu yerlerin artık terkinin imkânsız bulunduğunu ileri sürdü. Rusya elçisi Nepluyef, bu şartlar karşısında müzakereye devam için devletinden talimat isteyeceğini söyliyerek üç aylık mütereke talep etti.

Azerbaycan bölgesinde Nahçivan

Bu teklifi kabul olunduğunda müzakerelerin birinci safhası sona ermiş oldu (Ağustos 1723). Mütareke sırasında osmanlılar henüz hiç bir tarafça işgal edilmemiş bulunan Hazer denizi kıyısındaki bazı bölgelerle Bakû'yü elc geçirmek istemişlerse de, yukarıda söylediğimiz gibi Silâhdar İbrahim Paşanın ağır davranışı rusların bu işi daha evvel başarmalarına sebep olmuş ve İbrahim Paşa da bu yüzden azledilmiştir.

Müzakerelerin ikinci safhası

Müzakerelerin ikinci safhası başlarken Rus elçisi evvelâ çariçe Katerina'nın Tahmasb'ı İran'ın meşru hükümdarı olarak tanıdığını, ayrıca Petro tarafından kendisiyle Derbend ve Bakû hariç, İran'ın diğer yerlerindeki istilâcı kuvvetlerin memleketten çıkartılması şartıyle Geylân, Mazenderan ve Esterâbad'ın Rusyaya terki hususunda Eylül 1723 tarihinde bir anlaşmaya varılmış olduğunu açıkladı. Sonra osmanlı kuvvetlerinin İran'a karşı yaptıkları harekâtın durdurulup İran'la barış yapılmasını, buna karşılık Davud hanın Osmanlı himayesinde olarak Şirvan hanının tanınacağını ve Kur suyunun Rusya ile Şirvan hanlığı arasında sınır olacağını bildirdi. Osmanlı murahhasları, Derbend ve Bakû eski osmanlı ülkeleri olduğundan rusların buradan çekilmesi icabettiğini, Şah Hüseyin henüz hayatta bulunduğu için Tahmasb'ın hükümdarlığının bahis konusu olamıyacağını ve bu sıfatla ruslara arazi terkinin mümkün bulunmadığını, İran harekâtının da durdurulmıyacağını bildirip devletin bütün taleplerini savaş yoluyle elde etmek kudretinde bulunduğunu söylediler (15 ocak 1724).

İran için, Osmanlı - Rus anlaşması ve şartları

Müzakereler böyle çıkmaza girince Fransa elçisi yeniden tavassut edip iki tarafı yatıştırdı. Bir tarafça kabulü imkânsız isteklerden vaz geçirdi. Bunun üzerine yeniden açılan müzakereler sonunda anlaşmaya varıldı (24 haziran 1724 - 2 şevval 1136). Buna göre, Osmanlı devleti Derbend ile Bakû'yü geri istemekten vaz geçiyor, Lezgi'lerin osmanlı himayesinde bulunduğu, hanlarının Davud han olduğu, kendisinin Şirvan'ın merkezi olan Şamahi'de oturacağı kabul olunuyor, Geylân, Mazenderan ve Esterabad ruslara bırakılıyor ve hudut tayin ediliyordu. Şirvan Osmanlı himayesinde bulunacaktı. Erdebil İran'da, buna karşılık Ordubad, Tebriz, Meraga, Rumiye, Hoy, Çors, Selmas,

Gence, Karabağ, Nahcivan, Revan, Üçkilise, Hemedan, Kirmanşah ve Erdelan Osmanlılarda kalacaktı. Tahmasb bunu kabul ederse şah olarak tanınacak, Afganlıların İran'dan çıkarılması için Rusya yardım ederse Osmanlı devleti tarafsız kalacak lâkin Eşref han Osmanlıların eline geçmiş olan yerlere taarruz ederse, onun büsbütün İran'dan çıkartılması hususunda Tahmasb'a yardımda bulunacaktı. Tahmasb, bu teklifleri kabul etmezse, iki taraf sahip çıktıkları yerleri muhafaza edip İran'la barış yapmıyacaklardı.

Bu anlaşma, evvelâ Şirvan hanını memnun etmedi. Kuzey Şirvanla Dağıstan'ın rusların terki bu bölge sünni müslümanlarını incitmişti. Davud han anlaşma hükümlerini tatbik etmiyerek halkı mukavemete teşvik etti. Bunun üzerine hanlıktan uzaklaştırılıp yerine Dağistan ümerasından ve onun rakiplerinden Sürhay han tayin edildi. Davud han, ailesi erkâniyle evvelâ Gence'de sonra Rodos adasında ikamete memur edildi. Ruslarla osmanlılar arasındaki hudut tesbiti Ocak 1727 de sona ermiştir.

Eşref Han'ın elçilerinin reddedilmesi

İran'da vaziyete hakim olan Eşref han Osmanlı devletiyle münasebete girişmek gayesiyle Abdülaziz Seletan ve Molla Rahim adlı elçileri gönderdi (Ekim 1725). Bu zatlar Ocak 1726 da İstanbul'a gelerek Eşref'in namelerini verdiler. Bu namede Eşref kendisinin İran tahtına oturmuş olduğunu bildiriyor ve Ahmed Paşa kuvvetlerinin geri çekilip iki devlet arasında eski sınırın kurulmasını istiyordu. Tabii bu hal, Osmanlı devletinin işine gelmiyordu. Uzun müzakerelerden sonra şuna karar verildi; Eşref han, sünni idi, hükümdarlığını kabul etmek «Müminler Emiri» olmasını kabul etmek demekti, halbuki şer'an (iki Müminler Emirinin, aralarında Hind denizi kadar bir deniz olmadıkça kabulü caiz) olamazdı (12 şubat 1726). Buna dayanılarak elçi red olunmuş ve Eşref han'a hiç bir cevap verilmemiştir. Aynı zamanda Ahmed Paşa'ya, İslâm padişahına itaatsizlikte bulunan Eşref han'ı tedip için İsfahan üzerine yürümesi emredildi (12 mart 1726). Seraskere gönderilen fermanda Eşref'in islâm halifesi olan padişaha itaatsizlik gösterdiği belirtilerek bağî ilân edildiği hakkında fetva alındığı... kayıtlıydı (Haziran 1726). Ahmed Paşa, yanında ellibin kişilik bir kuvvetle ilerledi. İki taraf Hemedan civarında Andıcan mevkiinde karşılaştılar (Ekim 1726). Pek çetin olarak cereyan eden savaşın ilk günü, osmanlı kuvvetleri lehinde geçmiş, akşam olunca çarpışmalar durmuştu. Eşref han, ertesi günü geçecek savaşı kayıp edeceğini anlayınca, hiyleye baş vurdu. Gece osmanlı ordusunda bulunan doğu sınırı aşiretlerine haber gönderip bu mücadeleyi kazandığı takdirde kendilerine müstakil hanlık vereceğini vadetti. Ertesi günü savaş başlayınca, aşiretler hep birden Eşref hanın tarafına geçtiler. Umulmayan bu durum, Ahmed Paşanın mağlûbiyetine ve ağır toplarını düşmana bırakarak Hemedan'a çekilmesine sebep oldu (Çelebi-zâde Asım tarihi, S: 434-437). Eşref han, bu durumdan cesaret alıp bir kısım kuvvetlerini Ordubad tarafına sevk etmişse de, bunlar Tebriz muhafızı Hekim-oğlu Ali Paşa'ya ağır şekilde yenilmişler ve beşbin ölü vermişlerdir.

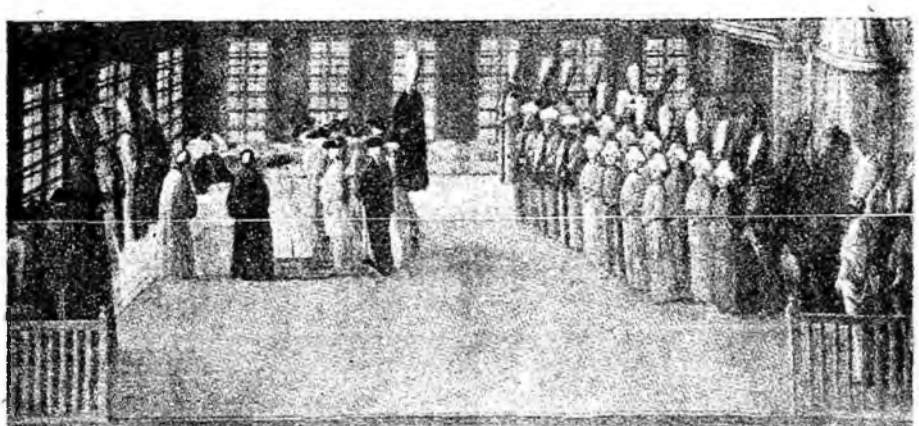

Sadrıâzamın kendi divanında bir Elçi kabulü merasimi

Üçüncü Ahmed zamanındaki vezirîâzamlar

(İlâve: 146)

★

KAVANOZ AHMED PAŞA

Silâhdar Hüseyin Paşanın kölelerinden olup rus asıllıdır. Enderundan yetişerek sırkâtibi, giyimbaşı ve hazine kethüdası olduktan sonra 1687 de vezaret rütbesiyle Basra, sonra Musul valisi. 1689 yılında Boğaz muhafızı, ertesi yıl Sakızadası muhafızı, bir yıl sonra da Sayda valisi oldu. Bu sırada Amca-zâde Hüseyin Paşanın damadı bulunuyordu. 1694 de Bozcaada muhafızlığı, ayni yıl Diyarbakır valiliği verilmiş, ertesi yıl hamisi Amca-zâde Hüseyin Paşanın kaptan-ı deryalıktan uzaklaşması üzerine onun da vezareti alınmıştır. İki sene menkûb olarak İstanbul'da Kadıköyünde oturduktan sonra, Amca-zâde Hüseyin Paşa sadrâzam olunca yine vezaretle Hanya muhafızlığına. 1698 yılında nişancılığa tayin edilmiş, dört yıl sonra yine menkûb olarak Kadıköyüne çekilmiştir. İkinci Mustafa'nın hal'i ile neticelenen "Edirne vak'asının başlangıcı olarak İstanbul'da ayaklanma zuhur ettiği zaman âsiler tarafından ister istemez evvelâ sadaret kaymakamlığına getirilmiş, sonra Edirne'ye götürülüp sadareti padişaha kabul ettirilmiştir (22 ağustos 1703). Üçüncü Ahmed, isyan elebaşlarının toplenmesinde onu kullanmış, sonra da azlederek Sakız adasına sürmüştür (16 kasım 1703). 1704 yılında tekrar devlet hizmetine alınarak İnebahtı muhafızlığı verilmiş, ertesi yıl bu vazifede bulunduğu sırada vefat etmiştir. O sırada elli yaşını geçmiş bulunuyordu. Kısa boylu, şişman bir zattı. Orta derecede dirayet ve kabiliyetli, biraz haris, lâkin iyi huylu ve iyi kalbliydi. Kısa boylu ve şişman olduğu için "Kavanoz" lakabı verilmiştir.

MORALI (DAMAD, ENİŞTE) HASAN PAŞA

Mora'dan devşirilip Topkapı sarayının Enderun kısmına alınmış ve buradan yetişmiştir. Evvelâ Çukadar ve sonra, 1683 yılında, Dördüncü Mehmed'e silâhdar oldu. İkinci Süleyman'ın cülûsunda vezaretle Mısır valiliği verildi, iki sene sonra azledildi. Ayni yıl Bursa ve İzmit mutasarrıfı. 1690 yılında Dördüncü Mehmed'in kızı Hatice sultanla evlenerek damad ve Boğaz muhafızı oldu. 1692 yılında Sakızadası muhafızlığı verildi. Anî bir düşman baskını sonunda adayı teslim ettiği i-

→

çin tevkif edilerek Edirne'ye getirildi. Orada kapı-arasında hapis ve tazyik olundu. Damadlık sayesinde yakayı kurtarıp Kefe sancağı ile Azak muhafızlığına tayin olundu. İkinci Mustafa'nın cülûsunda Beşinci vezir ve Rikab kaymakamı oldu. 1695 yılında Haleb, ertesi yıl Konya valisi olarak 1698 senesinde azledildi. İstanbul kaymakamı bulunduğu sırada İkinci Mustafa'nın hal'i ile neticelenen ayaklanmadan biraz evvel azledilip Edirne'ye geldi. Vak'a sırasında tekrar sadaret kaymakamlığında bulundu. Üçüncü Ahmed'in cülûsuyle İstanbul'a dönüşünden sonra âsilerin toplenmesinde hizmeti görülerek sadaret makamına getirildi (16 kasım 1703). Sadareti onbir ay sürmüş ve Kızlar ağası Uzun Süleyman Ağa ile mücadelesi sonunda azil olunmuştur (28 eylül 1704). Kendisine azlinden sonra tekaüd hasları tayin edilerek zevcesi sultanla birlikte İzmit'te ikamete memur olmuş. 1707 yılında ikinci defa olarak Mısır valiliği verilmiş, ertesi sene Trablus-şam ve sonra Rakka valiliklerine nakledilmiş ve Mayıs 1713 tarihinde orada taundan vefat etmiştir. Altmış yaşlarında bulunuyordu. Gayet vesveseli, haris ve tamahkâr olmakla meşhurdur.

KALAYLIKOZ AHMED PAŞA

Kayserilidir, bazı hemşehrilerinin tavassutiyle Topkapı sarayının baltacılar ocağına girdi. Burada harem ağalarından Yusuf Ağanın hizmetine verildi. Yusuf Ağa, kızlar Ağası olunca o da evvelâ kahvecibaşı, sonra sakabaşı oldu. Nihayet dış hizmete çıkıp beylerbeylik rütbesiyle Cidde muhafızlığına tayin edildi. Yedi sene bu hizmette kaldıktan sonra peyda ettiği servet sayesinde ağır rüşvetler vererek Van valisi ve 1687 tarihinde vezaretle derya kaptanı oldu. 1689 senesinde azledilerek Limni muhafızlığına gönderildi. Ertesi sene Trabzon valisi, bir yıl sonra Sivas valisi oldu. 1692 yılında Kıbrıs valiliği, ertesi sene İstanbul kaymakamlığı verildi. Buradan evvelâ Diyarbekir, sonra Bağdad, 1696 yılında Adana valiliğine, ayni yıl Azak muhafızlığına tayin edildi. Rusların Azak'a hücumu üzerine burasını bırakıp kaçtı ve cezalandırılmak korkusuyle iki yıl gizlendi. Nihayet valde sultanın tavassutiyle affedilip Bursa'da ikamete memur

→

→ oldu. Bu sürgün hayatı iki yıl sürmüş, sonra vezareti ibka edilerek 1702 yılında Kandiye muhafızı olmuştur. Moralı Hasan Paşa azledildiği vakit Kızlar ağası Süleyman Ağanın tavsiyesile Üçüncü Ahmed tarafından İstanbul'a davet edilip sadrıâzamlık verildi (28 eylül 1704). Lâkin, sadaretinde tamamen liyakatsız, cahil ve hatta ahmak bir adam olduğu anlaşıldı. Himaye edip derya kaptanlığına getirdiği Baltacı Mehmed Paşa da sadareti elde etmek için onun aleyhine çalışmaya başladı ve sadrıâzamın vaktiyle hizmetinde bulunduğu Yusuf Ağayı dile dolayıp, Kalaylıkoz Ahmed Paşanın onu Bursa'daki menfasından getirterek kendi yerine tayin ettireceğini Kızlar ağası Süleyman Ağaya duyurdu, ve böylece en mühim hamisini aleyhine döndürdü. Nihayet Baltacı Mehmed Paşanın kışkırtması üzerine şeyhülislâmın azli yoluna gidip bunda muvaffak olmak için bulunduğu iftiranın da meydana çıkması üzerine Üçüncü Ahmed onu azledip Limniye sürdü (25 aralık 1704). Ertesi sene Hanya muhafızlığına tayin olundu. 1706 yılında İnebahtı muhafızlığına gönderildi. Buradan tekaüd edilip 1710 yılında ikinci kere olarak Kandiye, 1713 tarihinde tekrar İnebahtı muhafızı ve ertesi yıl Trabzon valisi olup yetmiş yaşlarında bulunduğu halde bu vazifede iken vefat etti. Gösteriş ve debdebeye meraklı, dirayetsiz ve liyakatsiz, her söze inanır, saf ve ahmak bir zattı. Mühim bir zamanda sadaret mevkiine getirilmesi ve kendisinden faydalı icraat beklenmesi, devrin zihniyet ve anlayışını belirten parlak bir misaldir. Her gittiği yerdeki garib ve akıl almaz işlerine rağmen ölünceye kadar devlet hizmetinde çalışmış ve mühim memuriyetlerde bulunmuştur.

Sadareti sırasında İstanbul esnafını takım takım davet edip ziyafetler vermesi o güne kadar görülmemiş ve adet olmamış hallerdendi. Lakabı süse olan düşkünlüğünden dolayıdır. Vak'anüvis Raşid Efendi tarihinde (C: 4, S: 29-30), "Kalaylıkoz lakabının iktizası üzere levazım-ı haşmet ve ziynete iptilâsını ve gece gündüz endişesinin tertib-i nizam ve libas ve destar ve kalaylıkoz lakabının kendisine sermaye-i iftihar olduğunu" yazmaktadır.

BALTACI (PAKÇE MÜEZZİN) MEHMED PAŞA

Baltacı Mehmed Paşa Kastamonu'nun Osmancık kasabasında doğmuştur. Irkan tamamen Türktür. Doğduğu yıl belli olmadığı gibi, Osmancık'daki hayatı da tamamen meçhuldür. Gençliğinde Akdeniz kıyılarındaki bir çok →

→ memleketleri gezmişti. Bu arada Trablus-garb, Tunus ve Cezair'de bulundu. İstanbul'a gelince, akrabasından bir zatın tavassutiyle saraya yazıcı olarak girdi. Zamanla valde sultanın tevecchüne nail oldu. Dördüncü Mehmed'in ölümünden sonra yazıcılar halifeliğine yükseldi. Sesi güzel ve musikiye istidadlıydı. Nihayet, henüz 12-13 yaşlarında bulunan şehzade Ahmed (sonradan padişah olan Üçüncü Ahmed)'in kızlar ağasına söylemesi üzerine harem halkına hizmet eden Zülüflü baltacılar ocağına alındı. Burada "güzelce müezzin" diye anılmıştır. İkinci Mustafa'nın cülûsunda sarayda ilk hamisi olan Habeşi Ali Ağa kızlar ağası olunca, onu kendisine ikinci yazıcı tayin etti. Aynı zamanda kendi imamlığı hizmetinde kullanıyordu. Baltacı Mehmed, bu sırada hükümdarla yakınlık peyda etti. Zamanla şehzade Ahmed'in hizmetine verildi. Hatta, şehzadenin aşık olduğu bir cariyeyi nikâhlayarak onun istifraş etmesini sağladığı rivayet edilir.

Fevkalâde hîlekâr olduğundan zamanla Habeşi Ali Ağanın ve ocak arkadaşlarının sevgi ve itimadını kaybedip daha ziyade dış hizmetlerde kullanılmaya başlandı. Böylece dokuz sene kadar bir çok memleket gezip dolaştı. Üçüncü Ahmed'in cülûsunda kızlar ağası yazıcı halifesi ve baltacı ocağı yazıcısı bulunuyordu. Bir müddet sonra Birinci imrahor olmuşsa da, Sadrıâzam Moralı Hasan Paşa kendisini vazife ile saraydan uzaklaşdırıp Trablusşam ve Haleb taraflarına göndermiştir.

Kalaylıkoz Ahmed Paşa sadrıâzam olunca ocak arkadaşı Baltacı Mehmed'i himaye etti. Böylece, Birinci imrahor iken 6 kasım 1704 tarihinde vezaretle derya yaptanı oldu. Fakat gözünü hemen sadaret makamına dikti. Entrikaları sonunda Kalaylıkoz Ahmed Paşayı azlettirince sadaret mevkii kendisine verildi (25 aralık 1704). Lâkin hiç bir hizmetiyle temayüz edemedi. Nihayet Silâhdar Ali Ağa (İslâm Ansiklopedisi, C: II, S: 288 göre Çorlulu Ali Paşa, İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C: IV/2, S: 281 göre, Damad, Şehid Ali Paşa) ile kızlar ağası yazıcısı, İbrahim (Damad ve sadrıâzâm olan Nevşehirli) Efendi padişahın gözünü açtılar. Kızlar ağası ile şeyhülislâm da onun aleyhinde olarak tesirde bulunduklarından 8 mayıs 1706 tarihinde azledildi. Sakız adasına sürülmesi kararlaştırılmış iken, Yazıcı İbrahim Efendinin tavassutu ile Erzurum valiliği verildi. Sonra Sakız adası muhafızlığına, oradan Haleb valiliğine nakledildi. Köprülü-zâde Numan Paşanın azlini müteakib ikinci defa sadaret makamına getirildi (18 ve 20 ağustos) ve sonra işe başladı (26 →

→
eylül 1710). Sadrazam sıfatiyle 1711 yılında Rus çarı deli Petro'ya karşı Prut seferini idare etti. Seferden sonra rusla Prut sulhunu imzaladı.

Bu barış dolayısiyle hakkında çıkartılan rivayetler Baltacının azline sebeb oldu (20 kasım 1711). (İ. H. Uzunçarşılı: Osmanlı tarihi. C: IV-2. S: 283 göre 16 kasım — 5 şevval 1123). Malları defter edilip evvelâ, Midilli, sonra Limni adasına sürüldü. Kendisinden ağır bir tazminat hazineye ödenmesi istendi. Bunu yapmayınca malı mülkü müsadere olundu. O zaman büyük bir serveti bulunmadığı görüldü ve ruslardan "arabalar dolusu altun" almış olduğu tahakkuk etmedi. Kendisi daha azlinden evvel valde sultana yazdığı bir mektupla bütün isnadları red ile müdafaasını yapmış ve ona sığınmıştı O sayede hayatını kurtarmıştır. Limni adasına nakledildikten sonra fazla yaşamıyarak 1713 yılında eceli ile vefat etmiştir. Bu sırada elli yaşını geçkince bulunduğu tahmin olunabilir.

Baltacı Mehmed Paşanın lehinde ve aleyhinde çok şey söylenmiştir. Onun Rus çarını ordusu ile birlikte imha veya esir etmek fırsatını abdalca veya rüşvet alarak kaçırdığını ileri sürenler olduğu gibi, emri altındaki disiplinsiz ordu ile kat'i bir savaşa girişmesinin mümkün olmadığını ve Prut sulhunun devletin menfaatlarına uygun olduğunu iddia edenler de bulunmuştur. Mamafih, bir askerî şefden ziyade bir kalem efendisi olduğu muhakkaktır. Yumuşak huylu ve san'atkâr ruhluydu. Ne memleket idaresinden, ne de dış politikadan fazla anlamaz ve bütün işlerini itimad ettiği adamlarına bırakırdı. Kendi idbariyle beraber, bu adamları da felâkete sürüklemiştir.

ÇORLULU ALİ PAŞA

Çorlu'da 1670 yılında doğmuştur. Bir çiftçi veya bir berberin oğlu olduğu rivayet olunur.

Gayet yakışıklı ve zeki olduğundan devrin ricalinde Kara Bayram Ağa kendisini evlâd edinerek yetiştirmiş, sonra Galatasarayı acemi ocağına alınmıştır. Bu ocaktan Topkapı sarayının enderun kısmına geçmiş, seferli koğuşu ile has-odada hizmet görmüş, nihayet 1703 tarihinde İkinci Mustafa'ya silâhdar olmuştur. Silâhdar olarak enderunun en nufuzlu mevkiine geçdikten sonra bütün saray rütbe ve memuriyetlerini tayin eden bir nizamname hazırlamıştır. Oğüne kadar padişahlarla sadrıâzamlar arasındaki görüşme ve yazışmalara kızlar ağaları vasıta olurken bu nizamname sayesinde bu mühim vazife silâhdar ağalara verilmiştir. Onun padişah üzerindeki nufuzunu

→

→
Sadrıâzam Rami Mehmed Paşa ile, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi çekemediklerinden ve hükümdara kendi aleyhlerine olacak akıllar vermesinden korktuklarından "Edirne vak'ası" sırasında asiler İstanbul'dan Edirne'ye yürüdükleri vakit vezaretle saraydan ve padişahın yanından uzaklaştırdılar. Üçüncü Ahmed tahta geçince Halep valiliği verildi. Aynı zamanda Feyzullah Efendi ile oğullarının servetlerinin tesbiti ile görevlendirildi. Bu iş bitince Edirne'den İstanbul'a döndü. Bu sırada Halep valiliği başkasına verildiği için kubbe vezirliğine tayin olundu (Ekim 1703). Ertesi yıl, saraydaki nufuzunu çekemiyen Sadrıâzam Kalaylıkoz Ahmed Paşa tarafından Trablus-Şam eyâleti verilip uzaklaştırıldı. Lâkin birbuçuk ay sonra tekrar kubbe veziri, bir müddet sonra sadaret kaymakamı oldu. 1705 yılında Teke sancağı has olarak verildi. Bu sırada, hükümdar üzerinde büyük bir nufuz sahibi idi. 3 mayıs 1706 tarihinde Baltacı Mehmed Paşa yerine sadrıâzam oldu. Sadâretinin ikinci yılında İkinci Mustafa'nın kızı Emine sultanla evlenip damadlığa erişti. Sadâreti sırasında tasarrufa çok riayet edip devlet hazinesinin gelişmesini sağlamıştır. Dış politikada evvelâ Ruslara düşman bir yol takib etmiş, İsveç kralı ile temaslarda bulunmuş, barış tarafları Üçüncü Ahmed bunu haber alarak onu muaheze etmiştir. İsveç kralı Osmanlı ülkesine iltica ettikten sonra devleti, Rusya ile durmadan savaşa kışkırttığı halde, sonradan padişahın barış siyasetine dönen Çorlulu Ruslarla yenilediği barış da İsveç kralının memleketine gitmesi şartını rus isteklerine uygun olarak kabul etti. Silâhdar Ali Paşa onun en büyük rakibi olarak daima sukutuna çalışıyordu. Neticede, İsveç kralının mümessili general Ponyatovski, Çorlulu Ali Paşanın Rus elçisi Tolstoy'dan rüşvet almak suretiyle anlaşmayı Osmanlı devletinin ve İsveç kralının menfaatlerine aykırı bir şekilde tanzim ettiğini ihbar ve bunu bazı belgelerle isbat ettiği için 16 haziran 1710 tarihinde azledildi ve servetine dokunulmadan Kefe valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Lâkin, yolda Tuna'dan çevrilip Midilli adasına sürüldü. Birbuçuk sene sonra da kendisinden istenen 2000 kiseyi vermeyince, orada idam edildi. Kırk yaşını henüz geçmişti. Kesik başı İstanbul'a getirilip Bâb-ı hümâyûnda teşhir edildikten sonra Çarşı-kapıdaki camiinin mezarlığına gömüldü. İstanbul'da iki camii, bir hamamı, üç çeşmesi vardır. Memleketi olan Çorlu'da da mekteb ve çeşme yaptırmıştır. Zeki, dirayetli, vakur, devlet işlerine ve bilhassa dış işlere akli erer bir vezirdi. Ancak

→

→
duygularına fazla mağlûp ve parayа çok düşkündü. Felâketine de bu halleri sebep olmuştur.

KÖPRÜLÜ-ZÂDE NUMAN PAŞA

Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşanın oğludur. 1668 yılında doğmuştur. Amca-zâdesi Hüseyin Paşanın sadareti sırasında 1700 yılında def'aten kubbe vezirliği verildi. Ayni yıl Erzurum, 1702 yılında Anadolu, 1705 yılında Ağrıboz, ertesi yıl Kandiye valisi ve Boğaz muhafızı oldu. 1708 yılında yine Ağrıboz ve ayni sene Bosna ve Belgrad valiliklerinde bulundu. Ayni zamanda İkinci Mustafa'nın kızı Ayşe sultanla evlendirildi. Çorlu'lu Ali Paşanın azli üzerine 16 haziran 1710 tarihinde sadaret mevkiine getirildi.

Gerek Köprülülerin halka kadar yayğın büyük şöhreti ve gerekse Numan Paşanın namus ve dirayetiyle tanınmış olması bütün memlekete yayılmış olan haksızlıkların tamir edileceğine dair bir haberin yayılmasına sebeb oldu. Bunun üzerine halk akın akın İstanbul'a hucuma ve yirmi otuz yıllık davaları için Divan-ı hümâyûna müracaata başladı. Öyle bir hal olduki, artık devlet işlerine bakılamıyor, gece gündüz bunlarla uğraşıldığı halde yetiştirmek mümkün olamıyordu. Halkın İstanbul'a hucumu Üçüncü Ahmed'in evhamını tahrik ediyor, sadrı-âzamın fazla dürüstlüğü öbür devlet ricalini ve bilhassa saray mensublarını memnun etmiyordu. Nihayet, gördüğü istiskal üzerine sadaret makamını terke mecbur kaldı (18 ağustos 1710). Bunun üzerine Ağrıboz muhafızlığına gönderilmiş, arkasından Hanya muhafızı olmuş, 1711 yılında tekrar Kandiye muhafızlığına ve ayni yıl Karadağ asilerini tenkile memur edilmiştir. Bu vazifeyi büyük muvaffakiyetle başardıktan sonra 1714 yılında Bosna, ertesi yıl tekrar Belgrad, 1715 de Kıbrıs ve ayni yıl İçel ve Menteşe valisi oldu. 1716 da üçüncü kere olarak Bosna valiliği ve ertesi yıl dördüncü kere olarak Kandiye muhafızlığı verildi. 1718 yılında orada hummadan vefat etti. Elli yaşlarında bulunuyordu. Âlim, akıllı, fazilet sahibi, işden anlar bir vezirdi. Çok namuslu oluşu saray ve Bab-ı âlînin bozuk muhitinde tutunamamasına sebeb olmuştur. Hükümdara daima doğruyu söyler, oyalayıcı siyaset takib etmez, tehlikeleri açıkça haber verirdi. Onun bu hali, hükümdarı rahatsız ederdi.

BALTACI MEHMED PAŞA
(İkinci defa)

GÜRCÜ (AĞA) YUSUF PAŞA

Aslen gürcü olub 1652 yıllarında
→

→
doğmuştur. Yeniçeri ocağından yetişmedir. 1702 yılında Zağarcı başı iken Kül-kethüdası oldu. Ertesi yıl azledilib 1704 de tekrar kul-kethüdalığı verildi. İki yıl sonra tekrar azledildi. Bir müddet mazul kaldıktan sonra Girit adasında Resmo yeniçerileri ağalığına ve sonra Kandiye yeniçerileri ağalığına tayin edildi. 1707 yılında emekli oldu. 1710 senesinde yeniçeri ağalığı tevcih olundu. Ertesi yıl vezaret rütbesine yükseltildi. Baltacı Mehmed Paşanın maiyetinde Prut seferine katıldı. Savaşlarda kahramanlığı görüldüyse de, barış müzakereleri sırasında yanlış mütelealariyle sadrıazamı hatâya sürüklediği. Sefer dönüşünde Üçüncü Ahmed, Baltacı Mehmed Paşayı azle karar vermiş bulunuyordu. Askeri bir ayaklanma olur korkusiyle asker üzerinde tesiri bulunan birisinin sadarete tayini düşünülerek Yusuf Paşa uygun görülüp sadaret kendisine tevcih edildi (20 kasım 1711). Ordu ile İstanbul'a geldi. Bir müddet sonra rusların Prut barışiyle kabul ettikleri şartları yerine getirmedikleri görüldü.

Bunun üzerine yeni bir sefere karar verilince ruslarda yeni bir anlaşmayı kabul etmişlerdi. Yusuf Paşanın ruslarla imzaladığı yedi maddelik bu anlaşma gereğince çar kuvvetleri en geç üç ay içinde Lehistan'dan çekilecek ve İsveç kralının serbestçe memleketine dönmesine engel olunmıyacaktı. Lâkin, Ruslar bu şartlara yine riayet etmedikleri gibi, Yusuf Paşa da işi savsakladı. Esasen Prut barışının imzasında Baltacı Mehmed Paşaya hatalı telkinlerde bulunmak töhmeti altında idi. Sadaret mührü alınarak Rodos'a sürüldü (12 kasım 1712). Bir yıl sonra da verilen emir üzerine idam edildi. Altmış yaşlarında bulunuyordu. Ocaktan yetişme olduğu için yalnız ocağa aid işleri bilirdi. Devlet idaresiyle dış politikanın tamamen cahiliydi. Gayet cesur ve kahraman, orduda otoritesi yüksek, iyi kalbli ve çok yakışıklı bir adamdı. Fakat iki kelimeyi bir araya getirip düşüncesini anlatmakda güçlük çekerdi. Durduğu yerde kimseye kötülük etmek istemez, fakat kendisine yapılan kötülüğü de asla affetmez, mutlaka intikamını alırdı. Hayrat olarak İstanbul'da bir mektep ve bir çeşme yaptırmıştır.

SİLÂHDAR SÜLEYMAN PAŞA

Abaza asıllıdır. 1665 yıllarında doğmuştur. Kızlar ağası Yusuf Ağanın köleliğinden yetişmedir. Saraya intisab ederek zamanla has-odaya kadar yükselmiş ve İkinci Ahmed devrinde silâhdar olmuştur. 1704 yılında vezaret rütbesiyle Haleb valisi ve sonra Ağrıboz muhafızı oldu. İki yıl sonra da emek-
→

→ lilik verildi. Emekli iken Kıbrıs eyâletine tayin edildi. Buradan Kubbe vezirliği ile İstanbul'a geldi. 1709 yılında Nişancılık verildi. 18 ağustos 1710 tarihinde Köprülü-zâde Numan Paşanın azli üzerine sadaret kaymakamlığı tevcih olundu. Baltacı Mehmed Paşa Prut seferine gidince, yine kaymakam olarak İstanbul'da kaldı. Yusuf Paşanın azli üzerine sadaret Süleyman Paşaya tevcih olundu (12 kasım 1712). Sadareti sırasında ruslarla anlaşarak katî bir barış yapmak için Osmanlı ülkesinde mülteci sıfatıyle bulunan İsveç kralı Onikinci Şarl'ın mutlaka yurduna gönderilmesi icab edeceği düşüncesine kapılarak, Şeyhülislâm ve Kırım hanı ile bir olup padişahı da buna razı etti. Bu kararın tatbiki halkın ve ordunun galeyanına sebeb olduğundan padişah kendisini hatalı bir yola sürükleyenleri bu arada Süleyman Paşayı da azil etti (6 nisan 1713). Paşaya evvelâ derya kaptanlığı verildi. Yedi ay sonra bu vazifeden de alınıp İstanköy adasına sürüldü. Menfası 1715 de Rodos olarak değiştirildi. Aynı yıl burada vefat etmiştir. Altmış yaşlarına yakındı. İyi niyet sahibi idi. Lâkin devlet işlerinin ehli değildi. Hayrat olarak İstanbul'da Divan yolunda bir muallimhane ve bir de han yaptırmıştır.

HOCA İBRAHİM PAŞA

Akdeniz kıyısında Evreke kasabasındandır. Pehlivan-zâde diye meşhurdur. Evvelâ sarayda Bostancı ocağına girmiş, bir kabahati çıkınca korkub Cezair'e kaçmış, sonra yine İstanbul'a gelerek Tophanede yerleşip kayıkcılık ve kalyonculuk etmiştir. Üçüncü Ahmed, tebdil gezerken bir kaç kere kayığına binip kendisinden hoşlanmıştı. Kandiye muhafızı Kalaylıkoz Ahmed Paşa sadaret için gizlice İstanbul'a davet edileceği zaman bu vazife kendisine verilmiş, dönüşünde mükâfat olarak Kalyon kaptanlığı tevcih olunarak Kapudan rütbesine kadar yükselmiştir. 1712 yılında derya kaptanı ve ertesi yıl Süleyman Paşanın azli üzerine sadrıazam oldu (6 nisan 1713). Lâkin kısa zamanda işe yaramaz bir kimse olduğu anlaşıldı. Huzurundaki garib sözlerinden ve yakışık almaz tavırlarından padişah daima rahatsız olurdu. İbrahim Paşa, bununla da iktifa etmiyerek yerini sağlamlamak için padişahın üzerinde büyük tesiri bulunan Silâhdar Ali Paşayı ortadan kaldırıp işlerinde müstakil kalmak istedi. Bunu haber alan adamları vaziyeti Silâhdar Ali Paşaya bildirdiler. O da vaziyeti padişaha anlattı. İbrahim Paşa saraya davetle gelir gelmez idam edilmek suretiyle cezalandırıldı (27 nisan 1718). Cesur ve atılgan, lâkin ehliyetsiz ve ahmak →

→ bir adamdı. "Orsa-boca" adiyle de meşhurdur.

SİLÂHDAR (DAMAD, ŞEHİD) ALİ PAŞA

İznik gölü kıyılarında Sölöz köyünden olup bazı paşalara kethüdalık hizmetinde bulunmuş olan Hacı Hüseyin Ağa adında bir zatın oğlu ve 1667 doğumludur. İkinci Ahmed devrinde sarayın Enderun kısmına intisab ederek kiler-odasına kadar yükseldi. Burada cidden güzel bir tahsil ve terbiye gördü. İkinci Mustafa zamanında sır kâtibi olup Üçüncü Ahmed zamanında sırasiyle rikabdarlığa, çuhadarlığa ve nihayet 1704 tarihinde enderunun en gözde memuriyeti olan silâhdarlığa yükseldi. Yavaş yavaş hükümdarın üzerinde nufuz ve tesiri artarak zamanla devletin en mühim ve kudretli şahsiyeti haline geldi. İstemediği sadrıâzamların yerlerinde tutunmalarına imkân bırakmazdı. Hükümdar, kendisine nihayet vezaret rütbesi verip 14 mayıs 1704 tarihinde 5 yaşındaki kızı Fatma sultanı nikâhlayarak damad edindi (Çorlulu Ali Paşa bu izdivaca mani olmak istemişti). Damadlıktan sonra ikinci vezirlik verilip has olmak üzere de Kıbrıs eyâletinin geliri tevcih edildi. Nihayet 27 nisan 1713 tarihinde Sadrıâzam Hoca İbrahim Paşanın idamı üzerine mühür kendisine verildi. Ancak, kendisi evvelâ bilfiil veziriâzam olarak değil de, işleri sadaret kaymakamı ünvaniyle idare etmiş ise de, Üçüncü Ahmed'in ısrariyle bir kaç gün sonra sadareti kabul etmiştir. Sadaretinde ilk icraatı, Rusya ile katî bir barış andlaşması imza ederek Prut seferi meselesini kapatmak olmuştur. Ali Paşanın, devletin Karlofça andlaşmasile uğradığı ağır kayıpları telafi gayesiyle Venedik'e karşı açtığı savaşa, ertesi yıl (1716), Avusturya da katıldı. Bu devletle cereyan eden Petervaradin savaşında Paşa alnından bir kurşunla vurulup şehid oldu (5 ağustos 1716). Na'şı Belgrad'a getirilip gömülmüş ve bundan sonra "Şehid Ali Paşa" diye anılmıştır. Açtığı savaşlar devlete Mora'yı kazandırmışsa da Belgrad, Temeşvar, Banat ve Küçük Eflâk'ı kaybettirmiştir. Yetmiş sene sonra mezarı Avusturyalı general Laudon tarafından Viyana'daki Hadersdorf ormanına nakledilmiştir.

Kendisi, büyük bir kumandan olmakla beraber, iyi bir devlet adamı ve dürüst bir insandı. Bilhassa cesaretiyle temayüz etmiştir. Memlekette adaletin kurulması için uğraşmış, rüşvetle şiddetle mücadele etmiştir. Devrinde, alınıp verilmesi adet olan hediyeler bile kaldırılmıştır. Fikirlerine ve icraatına itiraz edilmesine tahammülü yoktu. Biraz kan dökücü idi. Haksız idamlara →

→
sebep olmuştur. Bununla beraber ehil insanları, bilhassa ilim ve marifet erbabını elinden geldiği kadar himaye ederdi. Astrolojiye düşkündü. Hayrat olarak doğduğu yerde bir cami inşa ve Ayvansaraydaki Çınarlı mescidi tamir ettirmiştir. Şehzade camii civarında bir kütüphane kurdurmuş ve ilk defa olarak dış memleketlere kitap satışını yasak etmiştir.

HALİL PAŞA

Elbasan'da 1653 yılında doğdu. Ağabeysi Bostancıbaşı Sinan Ağa vasıtasiyle sarayın Bostancı ocağına girdi. Sonra Kalaylıkoz Ahmed Paşanın maiyetine Şatırlar kethüdalığı ile intisab ederek Paşası Bağdad valiliğine giderken birlikte gitti. Lâkin, kısa zaman sonra geri döndü. Tekrar bostancı ocağına alındı. Zamanla bostancılar hasekisi oldu. 1711 yılında Bostancı başlığa yükseldi. 1714 yılında Erzurum valiliği ve beylerbeylik payesiyle Niş kalesinin tamir ve muhafazasına memur edildi. 1715 yılında Diyarbekir eyâleti tevcih olunarak vezaretle Belgrad muhafızlığı verildi. Petervaradin meydan savaşından sonra Üçüncü Ahmed sadarete onu tayin etti (22 ağustos 1716). Böyle fevkalade zamanlarda iş başında bulunacak kadar kudretli bir kimse değildi. Kendisini padişaha tavsiye eden ve bu sırada damad olarak vezaret verilmiş bulunan Neyşehirli İbrahim Paşa, düşmanla anlaşıp barış yapmak taraftarıydı. Lâkin, Halil Paşa bu düşünceyi reddetti. O, düşman bir meydan savaşında yenilmedikçe, yapılacak barışın devletin çok aleyhinde olacağı düşüncesindeydi. Fakat, 1717 yılı harekâtında Belgrad kaybedilince, bütün bu hallere tedbirsizlikleri ve asker üzerinde nufuzu bulunmayışı yüzünden sebeb olduğu töhmeti ile sadaretten azledildi (26 ağustos 1717). Kendisine Selânik sancağı verildiyse de, o daha ağır şekilde cezalandırılmaktan, hatta idamdan korkarak kaçtı. İki sene müddetle gizlendi, sonra eski hizmetleri, emekdarlığı ve yaşı dikkate alınıp araya girenlerin de ricası kırılmıyarak affedildi. 1719 yılında Boğaz-hisarı muhafızı oldu. Saklı bulunduğu sırada evinde gizlenmiş olduğu Bostancı hasekilerinden Abdi Ağayı bu sadakatine karşılık kendisine kethüda tayin etmişti. Lâkin, Abdi Ağa ötekini berikini incitmeye başladı. Halil Paşa onun bu haline göz yumuyordu. Şikâyetler İstanbul'a kadar varınca Abdi Ağa idam ve Halil Paşa vezareti alınarak Midilli'ye sürgün edildi (Ocak 1720). Halil Paşanın bu menfa hayatı yedi yıl sürmüş, büyük sıkıntı ve mahrumiyetlere katlanmak zorunda kalmıştır. Nihayet 1727 yılın-
→

→
da affedilip Ağriboz muhafızlığı, aynı yıl Kandiye muhafızlığı ve ertesi yıl Hanya muhafızlığı verilip 1733 yılına kadar bu vazifeyi ifadan sonra tekrar Kandiye muhafızı olmuştur. Aynı yıl seksen yaşlarında bulunduğu halde vefat etti. Yakışıklı, cesur, terbiyeli, dindar ve dervış meşrebli idi. Lâkin, icraatı askeri ve idarî kabiliyetlerden mahrum bulunduğunu, ancak ikinci derecede işlerde kullanılabileceğini göstermiştir.

NİŞANCI (TEVKİ'İ) MEHMED PAŞA

Mısır tüccarlarından Kayserili Hacı Ali Ağanın oğludur ve 1668 yılında doğmuştur. Eski-saray baltacılığından yetişmedir. Küçük memuriyetlerle taşrada dolaştıktan sonra, Abaza Süleyman Paşaya vezaretle Haleb valiliği verildiği zaman saman kâtibliği ile hizmetine girdi. Süleyman Paşanın Kıbrıs valiliği sırasında mütesellim ve kubbe veziri olarak İstanbul'a geldiği zaman kapıcılar kethüdası oldu. Baltacı Mehmed Paşa sadrâzamlık için İstanbul'a davet edilince kendisine sadaret kethüdalığı verildi (1704). Mührü alan Baltacı Mehmed Paşa, onu kethüdalıkta bırakti. Hatta derya kaptanı olduğu zaman da kethüdalığında kullandı. Paşası, Kandiye valisi olunca hizmetinden istifa edip bir tarafa çekildi. Süleyman Paşa sadaret mevkiine geçtiği zaman onu kendisine kethüda tayin etti (1712). Ertesi yıl onun azliyle açıkta kaldı. Ali Paşanın (Şehid) sadareti sırasında bir müddet rikâbda sipahiler ağası vekili olarak hizmet gördü. 1716 yılında Petervaradin meydan savaşına yetiştirmek şartiyle Dukagin sancağında asker toplamaya memur edildi. O sıralarda kızlar ağası yazıcısı ve haremeyn muhasebecisi bulunan İbrahim Efendi (sonra sadrazam olan İbrahim Paşa) ile yakın dostluk münasebetleri kurdu. Hazırladığı askeri getirdiği zaman Petervaradin meydan savaşı kaybedilmiş ve serdar-ı ekrem şehid düşmüştü. Yeni sadrâzam kendisine Haleb muhasıllığını verdi. Ordudan ayrılıp Edirne'ye geldiği zaman Rikâb kaymakamı olarak bulunduğu eski dostu İbrahim Efendi (Paşa), bu memuriyetine bir vekil göndertip kendisini kapıcılar kethüdalığına tayin ettirdi. 1717 yılında vezaretle nişancı ve altı ay sonra da yine eski dostunu sevk etmesiyle sadrâzam oldu (26 ağustos 1717). Pasarofça sulh görüşmeleri başlayınca, yerini Damad İbrahim Paşaya terk etti (9 mayıs 1718). Kendisine Yanya valiliği ile Narda seraskerliği verildi. Lâkin, o taraflarda askeri harekât durmuş olduğundan Kandiye muhafızlığına gönderildi. 1719 senesinde Mısır valisi olup 1724 yılına kadar orada kal-
→

→ dı. O sene azledilerek ertesi yıl yeniden Mısır valiliği verildi. 1727 yılında Cidde valiliğine tayin olundu. Ertesi yıl hacca niyet ederek gittiği Mekke-i Mükerremede vefat etti. Altmış yaşında bulunuyordu. İri yarı ve şişman bir zattı. Doğru, namuslu, sadık ve gayretli idi.

NEVŞEHİRLİ (DAMAD) İBRAHİM PAŞA

İzdin voyvodası Ali Ağanın oğludur. 1660 yılında Ürgüp kazasına bağlı Muşkara (sonraki adı Nevşehir) köyünde doğdu. Yirmi yedi yaşında bulunduğu sırada bazı hemşehrilerini ziyaret için İstanbul'a geldi. Yakın akrabasından Eski-saraydan vazifeli Mustafa Efendi vasıtasiyle evvelâ helvacı olarak buraya intisab etti. Sonra, baltacı oldu. Sonra da saray evkafı kâtibliğine ve kızlar ağası yazıcılığına yükseldi. 1703 yılında İkinci Mustafa Edirne'de bulunurken yazıcı İbrahim Efendi şehzade Ahmed'in hizmetine verilip yakınlık hasıl etti. Biraz sonra "Edirne vak'ası" zuhur ederek İkinci Mustafa hal'olunub Üçüncü Ahmed padişah olunca ona kızlar ağası yazıcılığından ma'ada haremeyn muhasebeciliğini de tevcih etti. Bir müddet bu hizmeti gördü. Ali Paşanın (Şehid) sadareti sırasında hükümdara fazla yakınlığı ve kararlarına tesir edişi hoş görülmeyerek azil olundu. 1715 yılında Mora venediklilerden geri alınınca mevkufatçılık hizmeti verilerek bu bölgenin arazi tahririne memur edildi. Vazifesini başarı ile sona erdirince Niş defterdarlığına tayin olundu. Petervaradin meydan savaşı kayıbından sonra Padişah kendisini evvelâ Başımrahor, sonra vezaretle Sadaret Kaymakamı yaptı. Ali Paşadan (Şehid) dul kalan Fatma sultanı da nikâhlayarak damad edindi. Üçüncü Ahmed onu çok sever ve itimad ederdi. Sadaret makamına getirtmekte ısrar ettiği halde, İbrahim Paşa böyle karışık ve tehlikeli zamanda bu yükün altına girmek istemedi. Halil Paşa azil olunduktan sonra, sadareti yine kabul etmiyerek dostu Nişancı Mehmed Paşayı bu makama getirtti. İkisi birden esasen barışa pek mütemayil olan hünkârı ikna ederek Avusturyalılarla müzakere kapısı açıldı. Böylece tehlikeli zaman geçip barış devri başlayınca 9 mayıs 1718 tarihinde Nişancı Mehmed Paşanın yerine sadrıâzam oldu. Damad İbrahim Paşa bir taraftan uzun savaşların memleket bünyesinde yaptığı tahribatı tamire, bir taraftan imar hareketlerine girişti. Ayrıca, idare cihazında ve sosyal müesseselerde ıslahata başladı. Batının yeniliklerinden yurdu faydalandırmaya çalışıyordu. Bu hali geri kafalı yobaz gü- →

→ ruhunu ve eskiye kuvvetle bağlı bulunanları kızdırdı. Üstelik hükümdarı da teşvik ettiği zevk ve sefa alemlerine fazlaca dalması, bütün ileri devlet memuriyetlerini kendi hısım-akrabasıyle mensuplarına dağıtması hoşnutsuzluğu artırdı.

Damad İbrahim Paşanın Fransa'dan mütehassıs getirtip Avrupa usulünde asker yetiştirme teşebbüsü, ocağın kendisine düşman kesilmesine sebep olmuşdu. Ayrıca, askerlikle hiç alâkası olmayıb sadece ulûfe almak için bir fırsatını bularak ocağa kayıd edilmiş hamal, ırgad ve esnaf takımını ocaktan ihracı da, bunlar arasında ona karşı kırgınlık yaratmıştı. Muhtelif âfetlerden harab olmuş İstanbul'u imar için konulan vergi de, halkın ve kazanç erbabının husumetlerini kendisine celbetmiş bulunuyordu. Bütün bunlara ilâveten nice zamandır halk arasında, vezirâzamın, bu vergileri haksız topladığı gibi paraları da zevk ve sefa alemlerinde harcadığı ve paganın, mesire yerlerinde genç, güzel kadınlara altun atarak yaşmaklarından içeri düşürdüğü, bir çok devlet erkânının da zevcelerile meşru olmıyan münasebetlerde bulunduğu iddialarile, doğru yanlış bir çok propagandaların da yarattığı hava, kendisi aleyhinde geniş bir kitle meydana getirmişti. Açtığı İran seferinde elde edilen ilk muvaffakiyetlerden sonra, Ruslarla İran'a dair yapılan anlaşmanın uyandırdığı memnuniyetsizlik, Tahmasb kulu Nadir hanın müdahalesiyle uğranılan mağlubiyet ve kayıplar düşmanlarına aleyhinde büyük bir propaganda fırsatları verdi. Nihayet patlak veren Patrona isyanında etrafında, kendi mensuplarından başka taraftarı kalmamış ve bu isyan hadisesinde ortada yalnız bırakılmıştır. Neticede Paşa kendi taç ve tahdını korumak endişesile Üçüncü Ahmed tarafından da, pek sevgili damadı olmasına rağmen, kolayca feda edilerek sarayda boğdurulup cesedi âsilere gönderildi (30 eylül 1730). Bu cesed, âsiler tarafından atla sürüklendiğinden parçalanmış ve bir kısmı ele geçib Şehzadebaşında inşa ettirmiş olduğu sebilin bitişiğine gömülmüştür.

Öldüğü zaman yetmiş yaşında idi. Tevazu sahibi lâkin vakur, cömert, bilgili, şair ve hattaddı. Ulemaya ve şeyhlere büyük sevgisi vardı. Her türlü san'at ve ma'rifet erbabını himaye ederdi. Devlet işlerinde büyük dirayet göstermiş, ancak yakınlarına fazla itimadı yüzünden sonunda hataya düşmüştür. Lüzumsuz masrafları kısarak devlet hazinesini doldurmuş, uzun savaşlar ve sıkıntılar yüzünden gülmeyi bile unutan İstanbul halkını biraz olsun neşelendirmek için lâle devrini açmış- →

Eşref Han'la yapılan barış

Osmanlı devleti bu hâdiselerden sonra Eşref han meselesini kat'i olarak halle karar verdi. Ahmed Paşaya bir hatt-ı hümâyûn gönderilip mağlûbiyete üzülmemesi, kuvvetlerinin yakında takviye edileceği bildirildi. Aynı zamanda, hummalı bir hazırlık başladı. Eşref han bunu haber alınca telâşlandı. Osmanlı kuvvetlerini bir kerede hiyle ile yendiyse de buna bir daha imkân bulamıyacağını biliyordu. Ayrıca, İran'da kendine karşı başlıyan bir takım hareketleri de hesaba katması lâzımdı. Hemen Ahmed Paşaya bir elçi gönderip sünni müslümanların birbirleriyle savaşmasının caiz olmadığını ileri sürerek barış istedi. Ahmed Paşa, bunu İstanbul'a bildirdi. Bunun üzerine Hemedan kadısı Abdullah Efendi, Eşref hanın mümessili Molla Nusret ile buluşup görüştüler (Temmuz 1727), (Başbakanlık Arşivi Mühimme defterleri C: 135, S: 145). Bu görüşmeler sonunda barış şartları üzerinde oniki maddede anlaşarak Hemedan anlaşması imza edildi (4 ekim 1727). Buna göre Osmanlı devleti zabtettiği yerleri muhafaza edecceği gibi, Andıcan savaşından sonra Afgan kuvvetlerinin elde ettikleri bütün yerler ve savaş meydanında kalan toplar osmanlılara geri verilecekti. Barıştan sonra Raşid Mehmed Efendi (meşhur müverrih),

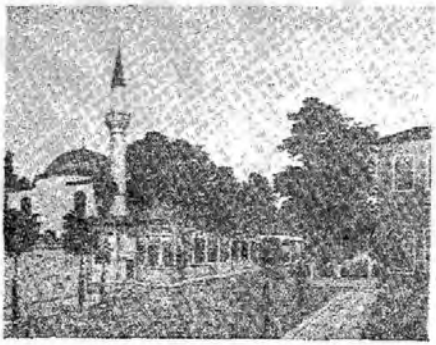

İbrahim Paşa'nın camii ve sebili (Şehzadebaşı'nda)

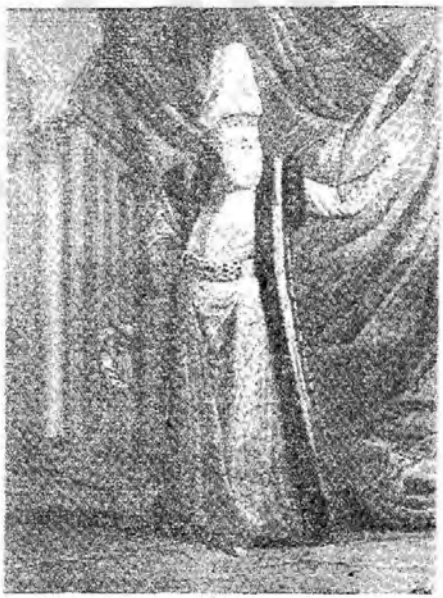

Sadrıâzam Damad İbrahim Paşa (Ferriol'dan)

→

bir. Ne çare ki şahsi düşmanları gericilerle birleşip mahvına sebep olmuşlardır. İstanbul'daki kendi hayratı olarak 1719 yılında Şehzade başında cami, yüksek hadis medresesi ile kütüphanesi, sebili, dershane odaları yaptırmıştır. Ayrıca Kâğıthanede bir cami, Üsküdar'da Sarıgüzelde, Fatih'de, Boğaziçinde çeşmeleri vardır.

Damad İbrahim Paşa bu arada kendi doğmuş olduğu Muşkara köyünü de imarı düşünerek burada iki cami, bir medrese, bir imaret, ayrıca mekteb, han ve bir çok çeşmeler ve dükkânlar yaptırmış, nüfus nakli ve aşiretler iskânı suretile kalabalıklaştırmış ve

→

Nevşehir adile bir kaza merkezi haline getirmiştir.

Bibliyografya: Osman-zâde Tâib: Hadikatül-vüzera. Dilâver-zâde Ömer: Hadikatül-vüzera zeyli. Hüseyin Ayvansarayî: Hadikatül-cevamî. Silahdar Findiklılı Mehmed Ağa: Nusretname. Tayyar-zâde Ata: Enderun Tarihi C: 1. 2. Raşid: Tarih. C: 1. 2. 3. Çelebi-zâde Asım: Tarih. Feraizi-zâde Mehmed: Gülşen-i Maarif. Topkapı Sarayı Arşiv klavuzu C: 1. Mehmed Süreyya: Sicill-i Osmanî. Ahmed Refik: Bahtacı Mehmed Paşa ve Büyük Petro. Akdes Nimet Kurat: Prut seferi ve barışı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Osmanlı tarihi C: IV/1 ve IV/2.

anlaşmanın tekidi için büyük elçi olarak Eşref hana yollanmış (Ağustos 1728), o da Namdar hanı İstanbul'a göndermişti. Böylece barış temessüklerinin mübadelesi işi de tamamlanmıştı. Neticede Osmanlı devleti evvelâ şiddetle ve kat'i şekilde reddettiği halde, Eşref hanın hükümdarlığını bu sefer fiil'en ve hukuken tanımıştır.

İran'da yeni olaylar, Nadir han'ın vaziyete hâkim olması

Eşref hanın Osmanlı devletine baş vurmasından evvel Tahmasb bir müracaatda bulunarak Osmanlıların zabtettikleri yerleri kendilerinde kalmak ve kendisi İran şahı olarak tanınmak şartile anlaşma teklifinde bulunmuşsa da, müzakereler neticelenememiş ve Eşref han daha evvel davranıp aynı şartlarla anlaşmayı koparmaya muvaffak olmuştu. Tahmasb ise, Horasan'a iltica etmiş bulunuyordu. Lâkin, mücadeleyi terk etmek niyetinde değildi. Horasan bu sırada çobanlık ve eşkıyalıktan yetişme olup bu karışıklıklardan faydalanan Nadir hanın idaresine geçmişti. Kendi aslen Afşar Türklerindendi. Yanında bulunan, şahsına fevkalâde sadık askerleriyle, Tahmasb'ın hizmetine girdi ve onu tekrar Isfahan üzerine yürümeye teşvik etti. Eşref han üç kanlı meydan savaşını kaybederek kaçtı. Nadir han kendisini şiddetle takip edip Kandehar'ı da aldı. Eşref han Afganistan'a doğru kaçarken Belûcistan aşiretleri tarafından yakalanarak kafası kesilip Tahmasb'a gönderildi. Böylece, Isfahan'ı elc geçirmiş olan Hüseyin şahın oğlu, İran tahtında rakipsiz olarak kalıyordu.

Şah Tahmasb'dan gelen elçi ile yapılan anlaşma

Bu yeni vaziyet karşısında Eşref hanla yapılan muahedenin hiç bir hükmü kalmadığı gibi, Nadir han sayesinde İsfahan'da tekrar İran tahtına oturmuş olan Tahmasb, yine onun teşvikiyle, İran için Osmanlı-Rus Devletleri arasında evvelce yapılan anlaşmayı da tanımayarak Osmanlı devletine baş vurup işgal edilen İran topraklarının iadesini taleb etti. Bir taraftan da fiili bir taarruzda bulunmadan bu bölgelerde yaşayan halk arasında beyannameler yayınlayarak onları osmanlı idaresine karşı isyana teşvik etti. Bunun üzerine bir çok şii aşiretler ile Sığınak ermenileri baş kaldırdılar. Tahmasb'

Soldaki resimler: Üstte; Sultan Üçüncü Ahmed, altta; zevcelerinden biri (Her iki resim de Ferriol'den)

ın elçisi Rıza-kulu han ise bu sırada İstanbul'a gelmiş ve şahın taleplerini Bâb-ı âliye bildirmişti (Haziran 1730). Damad İbrahim Paşa, İran'da kazanılmış muvaffakıyet ve fütuhatın neş'esi ile eğlence âlemlerine dalmış ve bu meseleyi artık kapanmış saymıştı. İran'ın tek bir idare altında yeniden birleşmiş ve taleblerde bulunmaya başlamış olması keyfini kaçırdı. Ne kendisi, ne de Üçüncü Ahmed, yeniden savaş istemedikleri için uzlaşma yolunu denemeye karar vererek elçiye Tebriz, Kirmanşah ile Hemedan'ın iadesi ve diğer yerlerin Osmanlı idaresinde kalması şartile anlaşma teklif ettiler. Çünki yedi yıl süren harekât esnasında ruslarla İran hakkında yapılan anlaşma, esasen damad İbrahim paşanın düşmanlarına onun aleyhinde büyük propoganda fırsatı vermiş ve bunlar, sünni müslümanlarla meskûn bölgelerin ruslara terkedilmiş olduğunu ileri sürerek halkı tahrike başlamışlardı. Bu yetmiyormuş gibi şimdi de Tahmasb-kulu Nadir hanın zaptedilen yerlerdeki tahrikleri meyvalarını vermiye başlamış, bir zamanlar ilhakları büyük şehrayiner, tantanalı törenler ve parlak kasidelerle tes'id edilen bu bölgelerden kötü haberler birbirini kovalamakta, paşa hakkındaki hoşnutsuzluğu büsbütün artırmaktaydı.

Damad İbrahim Paşa, halkdaki galeyanı seziyordu. İran meselesini sür'atle hal etmezse büyük bir felâkete uğraması mümkündü. İran Elçisi, hükümetin za'fını ve her ne olursa olsun barışı kabule hazır bulunduğunu anladığından taleblerini adam akıllı artırdı ve bunlar anlaşma ile yerine getirilmezse, Tahmasb şahın savaşa hazır bulunduğunu bildirdi. Damad İbrahim Paşa çekişmeli müzakerelerden sonra isteklerini kabul zorunda kaldı (Haziran 1730). Yapılan anlaşmaya göre Kirmanşah, Hemedan, Erdelan, Luristan, Huveyze ve Tebriz bölgeleri İran'a geri verilecekti. Buna karşılık Tiflis, Revan ve Kâht'ı osmanlılar muhafaza edeceklerdi. Tiflis ile Şirvan hanlığı Osmanlı devletinin yüksek hakimiyetini tanımaka beraber, tıpkı Kırım gibi iç-işlerinde müstakil olacaklardı. Tebriz kalesinde kalan Osmanlı kuvvetleri de çekileceklerdi.

Nadir han'ın tecavüzü

İstanbul'da anlaşma müzakereleri devam ederken vaziyetten elçisi tarafından haber-

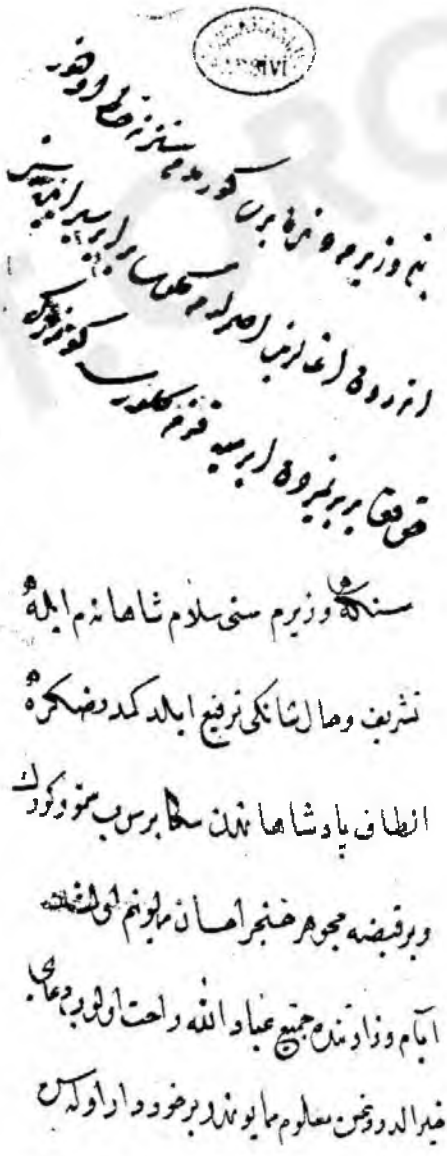

Bu sayfaya koyduğumuz mektupları Üçüncü Ahmed, sadrıâzamı ve damadı İbrahim Paşa'ya bizzat yazmıştır ve imlâ hatalariyle doludur. Yukardaki mektupta: sadrıâzamı dünden beri göremediğinden hatırını sormakta ve «Hak Taâlâ birbirimizden ayırmaya» demektedir. Alttakinde de sadrıâzama bir samur kürk ve mücevherli bir hançer ihsan ettiğini yazarak «Eyyâmı vezaretinde cemi' ibadullah rahat olub duayı hayr aldığın malûmu hümâyûnumdur, berhudar olasın» demektedir

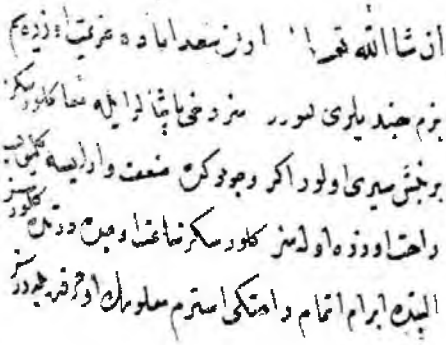

Padişahın bir mektubu daha
Bunda damadına; yarın Saadâbâd'a azimet üzereyim, diyerek onu bir at koşusuna dâvet etmekte ve fakat «elbette ibram etmem, rahatını isterim» diye cevab beklemekte olduğunu yazmaktadır

dar edilmiş olan Şah Tahmasb hayrete düştü. Osmanlı devletinin bu kadar büyük fedakârlıkta bulunacağını fethettiği pek mühim yerleri hemen terke razı olacağını aslâ ummuyordu. Veziri Tahmasb-kulu han (Nadir han) bu halin Osmanlı devletinin ne olursa olsun savaşmak istemediğini, İstanbul'dan gelen habere göre hükümetin durumunun zayıf bulunduğunu, bu fırsattan faydalanmak gerektiğini ileri sürdü ve şahı buna ikna etti. Hemen vaziyeti idare etmesi hususunda Rıza-kulu hana talimat gönderdi. Sonra da İran kuvvetleri, barışın geciktiği bahanesiyle taarruz hareketine girişiller. Nadir han, bazı kayıdlara göre, Ferahan ve Yezdicerd şehirlerini zaptetti. Üstelik Köprülü-zâde Abdullah Paşayı da mağlûp ederek Tebriz bölgesini ve Hemedanı ele geçirdi (İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c: IV-1, s: 199). Diğer kaynaklara göre ise, önce Nihavend'i alıp (1 temmuz 1730 - 15 zilhicce 1142) kale muhafızı Osman Paşa emrindeki ikibin kadar osmanlı askerini imha ettikten sonra Hemedan'ı tazyika başladı. Malayir'de Timurtaş Paşanın yenilmesi üzerine de Abdurrahman Paşanın tahliye ettiği Hemedan'a girdi (27 temmuz). Az sonra da, yapılan anlaşma gereğince muhafızı Kara Mustafa Paşa'nın boşaltmıya hazırlandığı Tebrize yürüyerek 12 ağustos (27 muharrem 1143) da kolayca şehre ve kalesine hakim oldu (İslâm Ansiklopedisi, cüz: 90, s: 92, M. Aktepe; Patrona İsyanı, s: 90 - 91, İ. H. Danişmend: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c: IV, s: 17).

İran'a yeniden sefer açılması

Anlaşma henüz tasdik için İran'a gönderilmişken bu haberler İstanbul'a ulaşınca ortalığı büyük bir telâş kapladı. Üçüncü Ahmed derhal Revan, Tiflis, Gence (Muhafızı İbrahim Paşa) ile Kars ve Van muhafızlarına emirler yağdırarak muhtemel İran taarruzuna karşı kaleleri şiddetle müdafaa etmelerini, hangi kale düşerse muhafızının mutlaka idam edileceğini bildirdi (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri (C: 136, S: 126). Aynı zamanda İran'a sefer ilân edip kendisi bizzat ordunun başında bu sefere iştiraka karar verdi. İstanbul'daki İran elçisi önce olayları inkâr ve sonra tevil yoluna sapınca tevkif edilip bir kayda göre Limni'ye sürgün edildi (8 muharrem 1143 - 24 temmuz 1730). Bu suretle halkta başlayan galeyanın dineceği ve ortalığın yatışacağı umuluyordu. Bu tedbiri İbrahim Paşa düşünmüş, padişah ise, istemeye istemeye razı olmuştu. Nihayet 31 temmuz 1730 tarihinde hükümdarın otağı Üsküdar'da kuruldu. Yeniçeri, topçu, cebeci ve sipahi ocakları da karşıya geçip ordugâh kurmuşlar, yol hazırlığına başlamışlardı. Tam bu sırada alıştığı rahatı bir türlü terk etmek istemeyen Üçüncü Ahmed sefere gitmekten vaz geçti. Onun bu kararı, Damad İbrahim Paşaya şok tesiri yaptıysa da, elinden bir şey gelmezdi. Lâkin, bunun bir ayaklanmaya ve hepsinin felâketine sebeb olacağını hissedince hükümdara yeniçeri ocağının kendisini Üsküdar'da beklediğini, seferden vaz geçtiğini haber alırlarsa bir fitne koparacaklarını bir haberci vasıtasile bildirdi. Üçüncü Ahmed, bundan korkarak istemiye istemiye sancağ-ı şerifle karşıya geçti (18 muharrem 1143 - 3 ağustos 1730). Lâkin, kendisinin bizzat sefere katılacağı ve ordu ya kumanda edeceği vilâyetlere fermanlarla bildirildiği halde, Üsküdar'dan ileriye gitmek arzu ve niyetinde değildi. Damad İbrahim Paşa da nihayet ısrarından vazgeçti. Esasen kendisi de sefere gitmeye karar verdiğine pişman olmuş, yerine bir serasker göndermeyi kurmağa başlamıştı. Bazen de padişahın Bursa'da oturacağını, kendisinin ise kışı Tokat, Amasya veya Haleb'de geçireceğini söylüyordu. Velhasıl, büyük bir kararsızlık içinde bulunuyordu.

PATRONA HALİL İSYANI

Bu sırada Tebriz kalesindeki Osmanlı kuvvetlerinin sadrâzamın emriyle geri çekildikleri duyularak heyecana sebeb oldu. Ortada türlü dedikodular dönüyor, Limni'ye sürülen İran elçisinin sadrâzamla akraba ve mensupları olan devlet erkânını para ile satın aldıkları söyleniyor, elden ele beyannameler dolaşıyor ve yeniçeri ocağı alenen is-

yana dâvet olunuyordu. Bu arada şeyhülislâma kadar gönderilen bir mektubda ortalığın ihtilâlinden bahsedilerek Şehzade Mahmud'un saltanatı ima ediliyor ve vaziyetin başka türlü düzelemiyeceği ileri sürülüyordu (Subhi tarihi, C: 1, V: 6). Damad İbrahim Paşanın taraftarları damadı ve kethüdası Mehmed Paşaya baş vurup vaziyeti anlattılar ve büyük tehlikeyi haber verdilerse de, gaflet uykusunda bulunan kethüda paşa, onları dinlemek bile istemedi.

İsyan hareketinin başlaması

Damad İbrahim Paşanın düşmanları pek kuvvetli bir zümre idi. Orduya fazla nüfuz edememişlerse de ayak takımı arasında taraftarları ve adamları çoktu. Askeri ocakların Üsküdar'a geçmiş olmaları, meydanın onlara kalmasına sebeb olmuştu. Lâkin, ne olur ne olmaz, kendileri hiç ortada görünmüyor, daima başkalarını ileri sürüyor, durumu el altından idare ediyorlardı. Meydandaki adamları ise, Patrona Halil ile arkadaşlarıydı. Bunlar vasıtasiyle halk ayakandırılıp hükümet devrilecek, padişah hal' edilerek şehzade Mahmud Osmanlı tahtına çıkarılacaktı. İsyanın teferruatı gayet iyi düşünülmüş, bütün ihtimaller hesaplanmış, her tedbir alınmış, yedi sekiz ay süren hazırlıklardan sonra en uygun zaman beklenmeye başlanmıştı. Nihayet, Tebriz kalesinin terki haberi gelmesi isyan hazırlayıcılarına aradıkları fırsatı verdi. Başda namlı şerirlerden yeniçeri ocağının onyedinci bölüğüne kayıtlı ve mesleği delilâklık olan Hurpüşteli Arnavud Patrona Halil ve arkadaşı Zağarcı bölüğünden Ulah devşirmesi Muslu Beşe olmak üzere Ali Usta, Kara Yılan, Çınar Ahmed, Oduncu Ahmed, Erzurumlu Mehmed, Küçük Muslu, Derviş Mehmed, Kutucu Hüseyin, Manav İsmail ve hempaları olan onyedi kişi Bab-ı âlinin tatiline rastlayan 28 eylûl 1730 Perşembe günü ellerinde yalın kılıçlar ve bayraklar bulunduğu halde Bayezid camiinin Kaşıkçılar kapısından fırlayıp dört tarafa dağılarak:

«— Şer'ile davamız vardır. Muhammed ümmetinden olanlar bayrak altına gelsin!» naralarile dükkânlarını kapatıp kendilerini takibe başlayan halkla beraber evvelâ çarşıdan geçtiler. Sonra Divanyolundan dönüp yeni odalar diye anılan bir kısım yeniçeri kışlalarının bulunduğu Et-meydanına doğru gittiler (Burası, Aksaray'da Sofular caddesile Ahmediye caddesinin birleştiği noktanın güneyinde, bugünkü Vatan caddesinin geçtiği yerdeydi). Yolda rastladıkları ocaklı da kendilerine katılıyordu. Bir kısmı asker, bir kısmı sivil olan bu kalabalık yeni odaları açıp girdiler. Birinci Ağa bölüğü kazanını kaldırıp ortaya çıkardılar. Bir taraftan durmadan:

«— Dâvamız şer'ile görülsün» diye bağırmaktaydılar. Nihayet Patrona Halil, yanındaki adamlariyle beraber Süleymaniye'deki (bugün İstanbul müftülüğünün yerinde bulunan) Ağa-kapısına gittiler. Hâdiseyi daha evvel duymuş olan yeniçeri-ağası Hasan Ağa, gelenleri karşılamak ve icabında dağıtmak için üçyüz kadar yeniçeri hazırlamış bulunuyordu. Lâkin bunlar, yoldaşlarına karşı durmak istemediklerinden Hasan Ağa çaresiz kaçtı. Ağa-kapısında bulunanların hepsi ve Ağa-zindanından çıkartılan mahpuslar da âsilere katıldı. Patrona Halil bununla iktifa etmiyerek adamlarını koşturup taş

Üçüncü Ahmed'i Saadâbâd'da tasvir eden bu resim «Moers et Usages des Turcs» adlı eserden alınmıştır

gemilerile Baba-cafer, Tersane, Galata ve Rumeli-hisarı zindanlarında bulunan mahpusları da serbest bıraktırıp cemiyetlerini çoğalttılar. Cebecileri zorla kendilerine katılmaya mecbur ettikten sonra Sipah pazarile Bat pazarını yağmalayıp buldukları silâhları alarak kendilerine katılan sivillere ve mahpuslara dağıttılar.

Padişahın ve veziriâzamın vaziyeti duymaları

Sefer dolayısiyle kaymakamlığına tayin edilmiş bulunan sadrıâzamın damadı Kaymak Mustafa Paşa hâdiseyi Çengel-köyündeki yalısında haber almıştı. Hemen İstanbul tarafına geçti. İlk verdiği emir, çarşıların açılması, herkesin işinin gücünün başına dönmesiydi. Lâkin, emirlerine aldırış edilmediğini görerek bu sefer Üsküdara koştu, durumu damad İbrahim Paşaya anlattı. Ayni zamanda yeniçeri-ağası Hasan Ağa da gelmiş bulunuyordu. O da, olanları nakletti. Veziriâzam, İstanbul'da bir fitne başlangıcı zuhur ettiğini Üçüncü Ahmed'e anlatıp kendisinin şehzadeleriyle birlikte sancağ-ı şerifi de alıp saraya dönmesinin münasip olacağını söyledi. Hükümdar, hemen bir çektiri'ye bindi. Ulema ve devlet erkâniyle birlikte Topkapı sarayına gelindi. Burada, vaziyet görüşülecek ve bir karar verilecekti. Lâkin, herkes büyük bir telâş ve şaşkınlık içinde bulunuyordu.

Her kafadan bir ses çıkıyor, hiç bir tedbir düşünülemiyor, beyhude münakaşalarla vakit geçiriliyordu. Halbuki, asilerin cemiyeti henüz zayıf olup bilhassa sefere iştirâk için Üsküdar'da toplanan ordunun bu hareketle bir alâkası yoktu. Bunlardan ayrılarak gönderilecek bir birlik onları kolaylıkla dağıtabilirdi. Buna rağmen o gece hiç bir tedbir alınmadı. Hattâ, fitne hareketine katılanların bir kısmı gece evlerine dağılmışlar, âsiler otuz - kırk kişiden ibaret kalmışlardı. Bunları saray kapıcıları ve bostancılarla bile tepelemek mümkün hale gelmişti.

Âsilerin isteklerini bildirmeleri

Sarayda ise hâlâ sancağ-ı şerifin asiler üzerine çıkarılmasının doğru olup olmıyacağı münakaşası devam edip gidiyordu. Yeniçeri-ağası, bu hareketin askeri bir müdahale ile kolayca bertaraf edilebileceği fikrini müdafaa ettiği halde, damad İbrahim Paşa, Sancağ-ı şerifi çıkarıp İstanbul halkını yardıma çağırmayı doğru bulmakta idi. Kendilerine temas edilmeyip tenkilleri cihetine gidilmek en doğru hareket iken, bostancılar hasekisi sabahleyin cemiyetlerine gönderilerek arzularının ve maksatlarının ne olduğu soruldu. Asiler, kendilerinden evvel bu işleri yapmış olanların ağzını kullanarak:

«— Saadetlü padişahımız efendimizden cümlemiz hoşnud ve razıyız. Ancak devletlerine zarar ve hıyanetleri zahir olanları bize teslim etsinler!» diyerek dört kişinin ismini havi bir liste verdiler. Bu listede sadrıâzam damad İbrahim Paşa ile damadı Kaymak Mustafa Paşa, kethüdası Mehmed Paşa ve şeyhülislâm Abdullah Efendi vardı.

Sadrıazam, haseki-ağanın getirdiği haberi alınca doğru hükümdarın huzuruna çıkıp vaziyeti anlattı (Subhi tarihi, C: I, V: 7). Bir taraftan bostancı ve kapıcılardan ma'da sarayda bulunan aşçı, yemişçi, helvacı gibi hizmet erbabına da silâh dağıtılıp müdafaaya hazır olmaları bildirildi. Bir taraftan da damad İbrahim Paşanın, bir kaç zaman evvel bazı uygunsuz hallerini haber alarak Florya'daki çiftliğinde ikamete memur ettiği eski İstanbul kadısı Arnavud Zülâlî Hasan Efendinin bu fitnede parmağı bulunması ihtimali düşünülüp bostancı-başıya verilen emir üzerine çiftliğinde tevkif edilerek deniz yoluyla saraya getirildi. Hakikaten de Zülâlizâde bu fitneyi perde arkasından idare edenlerden biriydi. O gün Sancağ-ı şerif Ortakapıya dikilmiş ve müslüman olanlar bunun altına davet olunmuşsa da, yollar asiler tarafından tutulduğu için münadiler Ayasofya civarından ilerlere gidememişlerdi. Bu yüzden Ayasofya meydanına çeşitli hizmet erbabı arasında hısım, akraba ve tanıdıkları bulunup onlar tarafından davet edilenlerdi. Böylece toplanmış olanlar ikindi vaktine kadar bekledikten sonra dağılıp gittiler. Asiler ise, saraya oluzyedi kişilik bir liste daha göndererek bunların da teslimini istediler. Bu listede isimleri olanlar damad İbrahim Paşanın yakınları ve mensupları idi.

Şeyhülislâmın kurtuluş için bulduğu çare

Sancağ-ı şerif, akşam üstü kaldırılıp yerine kondu. Devlet erkânı ve ulema o gece sarayda kaldılar. Bu arada asiler tarafından istenenlerden şeyhülislâm Abdullah Efendi can kaygusuna düşerek güneş doğmadan evvel Zülâlî Hasan Efendi ile diğer ulemanın bulunduğu yere geldi. Ayasofya vâizi İspiri-zâdeyi de davet edip hepsine birden şöyle hitab etti:

«— Bu kadar zamandanberi fetva memuriyetinde bulunarak ulemanın namusunu koruyup uzun müddet cümleye hizmet etmiş iken bu yaşımda ak sakalımın kana bulanması lâyik değildir. Bu hususta hepinizden yardım isterim. Bu cemiyet erbabının maksatları vaktiyle de bize mektuplarla ima olunduğu gibi şehzadenin cülûsu iken niçin boş yere zahmet çekiyor ve çaresi ortada olan mesele için ıztıraba düşüyoruz. Hemen

sabah namazını kıldıktan sonra hep beraber varup padişahı hal ederek hepimiz kurtulalım. Ben de mağzulen bir yerde oturup kalan ömrümü ibadetle geçiririm.»

Bunun üzerine namazdan sonra Has-bahçeden geçerek Revan-köşkünün önüne geldiler. Bir kısmının bu işe aklı yatmış olmakla beraber, bir kısmı padişah hal'i gibi mühim bir meseleye karışmakta müteredditt bulunuyorlardı. Üstelik, âsilerin şimdiye kadar böyle bir isteği de olmamıştı. Bu arada Damad İbrahim Paşa bulundukları yere gelerek ayakta olduğu halde:

«— Ben ölüm eri olmuşumdur. Ancak hepinize velinimetinizin — yani padişahın — kurtarılmasına bir çare bulmak düşer» dedi.

Bu sözlere kimse karşılık vermedi. Ortalığı yeni bir tereddüt kaplamıştı. Damad İbrahim Paşa, kendilerine padişahı müdafaayı tavsiye ediyordu. Halbuki onların niyeti Üçüncü Ahmed'i hal'etmekti. Sadrıâzamın, buna sonuna kadar mukavemet edeceğini anlayan şeyhülislâm, bir oldu-bitti yapmaya karar vererek yüksek sesle:

«— Padişahımız seni, kaptanı ve kethüdayı azil ve nefiylerinizi ferman buyurdular!» dedi. Ayni zamanda orada hazır bulunan hasekilere bu saydıklarının bostancılar odasında tevkifini emretti (Subhi Tarihi. C: 1, V: 7).

Hey'et, bundan sonra doğruca padişahın huzuruna yöneldiler. Üçüncü Ahmed büyük bir korkuya kapılmış, iradesini kaybetmiş gibi idi. Kim ne derse onu yapacak hale gelmiş bulunuyordu. Hey'etin arzusu üzerine şeyhülislâmlık Mirza-zâde Mehmed Efendiye tevcih edildi. Bu sırada dışarıda Medine kadısı Mustafa Efendiye asiler tarafından şeyhülislâmlık verildiği duyulduğu için Mirza-zâde onların hiddetini çekmemek maksadiyle bu vazifeyi kabul etmek istemedi ise de, Rumeli kazaskeri Seyyid Abdullah Efendinin ısrarile razı oldu. Aynı zamanda yeniçeri-ağalığı, sekban-başı Hasan Ağa'ya verilmek istendi. Lâkin Hasan Ağa:

«— Ben yeniçeri ağası olarak Ağa-kapısına varır varmaz asiler gelip cemiyetlerine davet edeceklerdir. Kabul etmezsem beni o anda paralıyacakları da muhakkaktır. Boş yere ölümümden bir fayda hasıl olmaz!» diye bunu reddetti.

Âsilere gönderilen hey'et ve bunlara verilen talimat

Bundan sonra hey'et huzura davet edilerek padişah tarafından kendilerine asilerin gönderdiği liste verildi. Üçüncü Ahmed, gereken cevabın ulemadan bir zat vasıtasile gönderilmesini uygun görerek kimin münasip olacağını sordu. Hey'et, Selânik kadılığından

Petrona Halil
(Ressamı Van Moor)

ma'zul İmad-zâde Seyyid Mehmed Efendi ile Yeni-cami vaizi Seyyid Emir Efendileri uygun gördüler. Bu iki zat, böyle bir vazifeyi kabul etmek istemedilerse de, hey'etin şiddetli ısrarı üzerine can korkusile kabule mecbur kaldılar. İmad-zâde huzura davet edilip padişahla görüştü. Üçüncü Ahmed kendisine asilerle sıkı bir pazarlığa girişip mümkün olanların hayatını kurtarmasını, lâkin olmadığı takdirde veziriâzamı bile fedadan çekinmemesini tenbih etti. Ayni zamanda derya kaptanlığı Abdi kaptana verilip tersaneye gönderildi. Sadaret kethüdalığı emiriâlem Niğdeli Ali Ağaya tevcih edildi.

Âsilerin yaptıkları tâyinler ve yağmalar

Âsilerin cemiyeti gittikçe artmış olduğu halde, saraya doğru yürümeye henüz cesaret edebiliyorlardı. Ocağın ileri gelen ağaları, bu fitneye karışmak istemiyerek bir tarafa savuşmuş ve gizlenmiş oldukları halde yeniçeri efendisi yani ocağın kâtibi davetlerini kabul ederek asilerin cemiyetine vardı. Ortalıkta aklı başında kimse görünmediği için yeniçeri ağalığı vaktile böyle fitnelere karışmış olduğundan vazifesinden azledilmiş bulunan cemaat ortası çorbacılarından Saraç

Mehmed'e verilmişti. Bunun gibi ocak çavuşlarının derbederlerinden birisi sekbanbaşı ve ocak beytülmalcılığından ma'zul Deli Mustafa kul-kethüdası oldular. Müderrislerden Deli İbrahim adlı bir yobaz, fitnenin başından beri âsilerin arasında bulunarak kendisini onlara sevdirmiş, bir çok işlerinde akıl vermişti. Son derece haris ve ikbal düşkünü, üstelik doğru dürüst aklı başında olmıyan bir adamdı. İsteği üzerine rüyasında göremiyeceği İstanbul kadılığı da ona verildi. Anadolu kazaskerliğine de Zülâlî-zâde Hasan Efendi münasip görüldü.

Bu Zülâlî-zâde Hasan Efendi 1728 yılında İstanbul kadısı bulunurken o sene mahsulün az olup İstanbul'da kıtlık zuhur etmesi uğursuzluğuna hamledilerek azledilmişti. Halbuki, bu sadece bir bahane idi. Damad İbrahim Paşa onun kendi düşmanlarile sıkı bir iş birliği halinde bulunduğunu sezdiği için örfi müddet dolmadan bu vazifeden uzaklaştırılmış ve yerine itimad ettiği mensuplarından tarihçi Raşid Efendi'yi tâyin etmişti. Hasan Efendi, bu yüzden sadrıâzama büsbütün düşman kesilmiş bulunuyordu. Kendisinin zevcesi pek güzeldi. Halk arasında onun damad İbrahim Paşa ile arasının açılmasına, sadrıâzamın bu kadına göz koymasının ve hattâ taarruzda bulunmasının sebeb olduğu hakkında bir dedi-kodu çıkmış ve bu hal, aradaki düşmanlığa tuz-biber ekmişti. İhtilâlden sonra açılan tahkikat sırasında bu Zülâlî-zâde Hasan Efendi'nin hakikaten isyanı el altından tertib ve idare edenler arasında bulunduğu meydana çıkmıştır.

Âsiler, Üsküdar'dan gelip katılan bir kısım askerle iyice kuvvetlendikten sonra şehre dağılıp devlet ricalinin evlerini basarak yağmaladılar. Bundan sonra, Damad İbrahim Paşa'nın ocaktan ihraç ettiği kimselerin müracaatı kabul edilerek yine kayıtları yapılmaya başlandı.

Üçüncü Ahmed'in Bahçeköy'de yaptırdığı bend

Âsilerin isteklerinde ayak diremeleri, İbrahim Paşa'nın azli ve âkıbeti

İmad-zâde ile Yeni-cami vaizi âsilerin cemiyetine vardıkları zaman durum bu merkezde idi. Bunlar âsilere padişahın ülemadan hiç kimsenin katline asla razı olmadığını söyledikten sonra, geri kalanların da sürgüne gönderilmesile iktifa olunmasını istediler. Münakaşa bir saat kadar sürdü. Âsiler, sadrıâzamla kethüdasının ve Kaymak Mustafa Paşa'nın kendilerine diri olarak teslimi, Zülâlîzâde'nin memuriyetinin kabulü ve kendileri tarafından yapılan tâyinlerin tasdiki hususunda ısrar ettiler. Hey'et, bu cemiyette birinci derecede söz sahibi olanlardan Yeniçeri efendisi Süleyman Efendi ile birlikte saraya döndü. Üçüncü Ahmed, damadını âsilerin elinden kurtaramıyacağını ve bu hususda ısrar ederse kendisinin de felâkete uğramasının muhakkak olduğunu anladı. Lâkin, onu ve yakınlarını âsilere diri olarak teslim etmeye, hakaret ve işkenceler içinde öldürülmelerine gönlü razı olmuyordu. Sadrıâzam, silâhdar İbrahim Paşa'nın odasında tek başına oturuyor ve büyük bir tevekkül ile âkıbetini bekliyordu. Akşam üzeri kızlar-ağası Beşir Ağa gelib sadaret mührünü kendisinden aldı. Sonra onun ve kethüdası Mehmed Paşa ile Kaymak Mustafa Paşa'nın Kapı-arasına gönderilmeleri emrolundu. Süleyman Efendi bunların diri olarak teslîminde hâlâ ısrar ediyor ve olmadığı takdirde fitnenin yatışmayacağını ileri sürüyordu. O gece böyle geçti. Sabahleyin saraydaki ulema acele huzura davet edildi. Padişah, üç mahpusun hemen idam edilib cesedlerinin Alay-köşkü duvarından aşağıya atılmasını büyük bir telâş içinde emretti. Sebebi sorulunca da, âsilerin saraya hücum ettiklerini ve Alay-köşkü önünde toplandıklarını duyduğunu söyledi. Rumeli kazaskeri Seyyid Abdullah Efendi:

«— Efendim, bir iki kulunuz Alay-köşkünden vaziyeti öğrensin!» dedi. Bunun üzerine Ayasofya vaizi Mehmed ve Zülâlî-zâde Hasan Efendiler gidip baktılar ve dönüşlerinde Alay-köşkü önünde hiç kimsenin bulunmadığını söylediler. Böylece bu işin bir hileden ibaret olduğu anlaşıldı. Bu esnada ise, Nevşehirli damad İbrahim Paşa ile kethüdası ve Kaymak Mustafa Paşa kapı-arasında boğdurulmuş bulunuyorlardı (30 eylül 1730). Cesedleri birer öküz arabasına konularak Et-meydanına gönderildi. Eski şeyhülislâm Abdullah Efendi de bir çektiriye bindirilip Bozca-adaya sürgün edildi. Sadaret makamı ise, o gün sarayda bulunan silâhdar

damad Mehmed Paşa'ya tevcih olundu (Subhi Tarihi, C: I, V: 9). Eski iktidar mensuplarının bir kısmı da bu arada sağa sola sürüldüler. İdam olunanların malları defter edilerek devlet hazinesine alındı. Cesedleri ise eşkıya tarafından dört yol ağızlarına atıldı.

İsyanın devam etmesi

Lâkin, bu hâdise de ayaklanmayı yatıştırmadı. Padişah, yaptıklarından sorumlu olmıyacaklarına dair kendilerine yazılı teminat verdi. Âsiler hâlâ kendilerini tahrik edenlerin telkiniyle bir türlü dağılmak bilmiyorlardı. Üçüncü Ahmed, bütün arzuları yerlerine getirildiği halde âsilerin neden dağılmadıklarını sordu. Herkes sustuğu sırada Ayasofya vaizi İspiri-zâde Ahmed Efendi büyük bir medenî cesaret göstererek:

«— Saadetli padişahım, bunların maksadı başka olup efendimiz saltanat dağdağasından feragat etmedikçe dağılmaları imkânsızdır!» dedi. Padişah buna cevap vermediyse de, bu sözler onu derin derin düşündürdü ve son derece müteessir etti.

Edirne vak'ası sırasında İkinci Mustafa hal' olunduğu zaman âsiler onun yerine İkinci Ahmed'in oğlu şehzâde İbrahim'i geçirmek istemişler, lâkin en yaşlı şehzade olduğundan devlet ricalile mensuplarının gayreti sayesinde taç ve taht Üçüncü Ahmed'e nasib olmuştu. Fakat kendisi o günden itibaren şehzâde İbrahim'i rakib addetmiş ve teyid edilmeyen bir rivayete göre bir müddet sonra sarayda boğdurtmuştu. İşte âsiler, şimdi de bu hâdiseyi dile dolayıb:

«— Hepsi bir yana, Sultan İbrahim nice oldu?.. Bunun cevabı bize verilsin!» demeye başladılar. Arkasından, İbrahim Paşa'nın öldürülmeyib gizlendiği iddiası ortaya atıldı. Hemen cesedini bir hamal beygirine yükleyerek:

«— Padişahımız İbrahim Paşa'yı gizleyib saklayarak zimmet ehlinden —yani hıristiyanlardan— kürkçü Manol'u ona feda etmiş, hiç hilâfet makamında bulunanlara yalancılık lâyık mıdır?..» haberile Bâb-ı hümâyuna gönderdiler. Cesed yolda atın sırtından düştüğü için hayvanın kuyruğuna boğazından bağlanıp yerde hakaretlerle sürüklenerek götürüldü.

Üçüncü Ahmed, bu sırada Alay-köşkünde bulunuyordu. Cesedi getirenler bunu öğrenince oraya üşüşerek ağızlarına geleni söylemeye başladılar. Cesedin İbrahim Paşa'ya ait olmadığını kat'iyen iddia ediyorlar ve onu padişahtan diri olarak istiyorlardı.

Üçüncü Ahmed'in padişahlıktan ayrılması ve yeğenine nasihatları

Padişah, bu hâle son derece müteessir olmuştu. Bunların birer bahane olduğunu, asıl kendisinin artık saltanatta istenmediğini biliyordu. Nihayet, köşkün sokağa bakan penceresini açıp:

«— Mademki o değilmiş, yarın asıl kendisini veririz!» dedi. Sonra, Alay-köşkünden çıkıp gülhaneden geçerek dördüncü kapıdan enderuna girdi ve has odaya gitti. Şeyhülislâm ile Anadolu ve Rumeli kazaskerlerini dâvet ederek kendilerine:

Üçüncü Ahmed'in Ayasofya arkasında yaptırdığı san'at harikası sebil ve çeşme

Aynı padişahın yaptırdığı Üsküdar'da İskele meydanındaki çeşme

:— İbrahim Paşa'nın zatı bu kadar zamandan beridir herkesin ma'lûmu iken şakilerin bu hallerinden maksadları belli ve beni istemedikleri gün gibi âyan oldu. Ben esasen bu işden fütur getirmişdim. Hattâ daha Üsküdar sahrasında bulunulduğu sırada bir iki kere şehzâde Mahmud hazretlerini tahta oturtmak akla gelmişti. Şimdi o kararımı yerine getirmek ve müslümanlar arasındaki fitne ve ihtilâli bu sayede gidermek için şehzade hazretlerini kendi arzumla tahta oturtmak istiyorum. Ancak, şahsıma ve evlâtlarıma dokunulmıyacağına dair cümlesinden ahid alınmak üzere içinizden birisi cemiyete varsın!» dedi.

Ulema zümresinin bu üç büyük başı:

«— Şevketli padişahım. Biz senin nimetinle yetişmiş kimseler olub her halde elimizden geldiği kadar sadakatla hizmet ve böyle zamanda yanınızdan hiç ayrılmayıp emirlerinize hazır bulunmak vazifemizdir. Ancak böyle acı bir hizmeti yerine getirmeye asla takatımız yokturl» diyerek bu işi üzerine alacak bir başkasını aradılar. Ayasofya vaizi İspirî-zâde ile Zülâlî Hasan Efendiler bu işe gönüllü olarak talib oldular. Fakat padişahın Zülâlî-zâde'ye emniyeti yoktu. Orada bu sefer kendi hayatına mal olacak yeni bir fesad karıştırmasından korkmaktaydı. Lâkin, İspirî-zâde bu hususta gerekli teminatı vererek Üçüncü Ahmed'i ikna etti. Hasan Efendi'ye huzurda Anadolu kazaskerliği kürkü giydirilib akşama bir saat kala Ayasofya vaizi ile birlikte Et-meydanına gönderildiler. Yanlarına âsî elebaşılarına dağıtmak üzere bir mikdar da altın verilmişti. Bunlar, cemiyet erbabı ile iki üç saat kadar konuştuktan sonra geri döndüler ve padişaha âsilerin bu feragat işinden memnun kaldıklarını, kendisine ve evlâtlarına ilişmiyeceklerine dair kitaba el basıp yemin ettiklerini söylediler. Ancak, âsilerin tâyin ettiği yeni çavuş-başı da onlarla beraber dönmüş ve huzura çıkmış bulunduğundan padişahın yüzüne karşı ileri geri bir çok sözler söyleyib damad İbrahim Paşa zamanında olan bir çok işleri ve hükümdarın da ona göz yumuşunu ağır bir dille tenkid etti (19 rebiülevvel 1143 - 1 ekim 1730 pazartesi gecesi).

Üçüncü Ahmed o gece saat 21.30 da İkinci Mustafa'nın oğlu şehzâde Mahmud'u Mabeyn kapısı yanında kendisinin bulunduğu yere getirtti. Ayakta karşılayarak alnından öptü. Şehzâde de amcasının elini öptü. Bunun üzerine, evvelâ Üçüncü Ahmed, sonra da şehzâdeleri yeni hükümdara bi'at ettikten sonra eski padişah ona şu tarihî nasihatta bulundu:

«— Vezirine teslim olma, daima ahvalini

Üçüncü Ahmed (1703-1730) zamanındaki hükümdarlar

(İlâve: 147)

★

Avusturya: Birinci Leopold → — 1705. Birinci Jozef 1705 — 1711, Altıncı Şarl 1711 — → .

Buhara Hanları: Birinci Ubeydullah → — 1711, Ebulfeyz 1711 — → .

Fas: Ebunnasr Mevlây İsmail → — 1727, Mevlây Ahmed üz Zehebi 1727 — 1729, Mevlây Abdullah 1729 — → .

Fransa: Ondördüncü Lui → — 1715, Onbeşinci Lui 1715 — → .

Hindistan Türk-Moğol Hükümdarları: Evrenk Zib bin Şahcihan → — 1707, Kutbüddin Şahâlem Bahadırşah 1708 — 1712, Muizüddin Cihandar 1712 — 1713, Ferruh Siyer 1713 — 1719, Nâsirüddin Mehmed 1719 — → .

İngiltere: Kıraliçe Anna → — 1714, Birinci Jorj 1714 — 1727, İkinci Jorj 1727 — →

İran: Hüseyin Şah (Safevî) → — 1722, Mahmud Han (Afganlı) 1722 — → 1725, Eşref han (Afganlı) 1725 — 1729, İkinci Tahmasb (Safevî) 1729 (1722) — → .

İspanya: Beşinci Filip → — → .

İsveç: Onikinci Şarl → — 1718, Birinci Frederik (1718 de vekâleten) 1720 — → .

Lehistan: İkinci Frederik Ogüst (Nalkıran) → — (1704) 1706, Stanislav Leçinski (1704) 1706 — 1709, İkinci Frederik Ogüst (ikinci defa) 1709 — →.

Papalık: Onbirinci Kleman → — 1721, Onüçüncü İnosan 1721 — 1724, Onüçüncü Benuva 1724 — 1730, Onikinci Kleman 1730 — →.

Prusya: Birinci Frederik → — 1713, Birinci Frederik Giyyom 1713 — → .

Rusya: Birinci Petro → — 1725, Birinci Katerina 1725 — 1727, İkinci Petro 1727 — 1730.

gör, gözet ve beş on sene birini müstakil olarak vezarette kullanma ve yalan yazılarına itimad etme. Merhamet sahibi ol ve cömertliği elden bırakma. Gayet tasarruflu davran, halen hazinede olan malı zayi etme. İşleri kendin gör, ele itimad etme. İşte benim halim sana nasihat için kâfidir. Oğlum, devlet işlerini baban, Feyzullah Efendi'ye ve ben veziriâzama bıraktığımız için bu haller başımıza geldi. Sen idareyi bizzat eline al». Sonra, oğulları yanında bulunduğu halde, şehzâdeler dairesine çekildi (Subhi Tarihi, C: 1, V: 9).

Üçüncü Ahmed'in hususiyetleri

Üçüncü Ahmed, oldukça yakışıklı, yaradılış itibarile halim, selim ve rahatına düşkündü, zevk ve eğlenceyi çok severdi. Hükümdarlığının başlangıcından Pasarofça barışına kadar geçen müddet içinde, hiç arzu etmediği seferler dolayısile pek tedirgin olmuştur. Pasarofça sulhünden sonra ise, tam kendisi gibi barış sever, zevk ve sefaya düşkün bir sadrıâzama kavuşmuş ve saltanatının kalan kısmını yazın lâle eğlenceleri, kışın helva sohbetlerile geçirmiştir. Damad İbrahim Paşa, onun bütün temayülünü sezerek arzu ettiği gibi yaşamasını temin etti. Ağabeysi İkinci Mustafa, Feyzullah Efendi'ye ne kadar düşkünse, o da İbrahim Paşa'ya aynı derecede düşkündü. Rahata o kadar alışmıştı ki, son İran seferine gitmemek için bin bir türlü mazeret icad etmişti. Bir kısım hatt-ı hümâyûnlarından devlet işlerinden ziyade ikinci derecede meselelerle meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Kadınlara pek fazla meclûbdu. Bu yüzden vaktinin çoğu harem dairesinde güzel cariyeler arasında geçer ve rivayete göre onlarla birlikte nakış ve oya işlerile meşgul olurdu.

Üçüncü Ahmed, yaradılışında ince ruhlu ve güzel san'atlara meraklı idi. Usta bir hattatdı. Bâb-ı hümâyûnun karşısında yaptırdığı bugün hâlâ mevcud tarihi çeşmenin kitabesi onun el yazısıdır. Ayrıca dört kuranı kerim yazdığı bilinmektedir. Birisi Topkapı sarayında, öbürü Yeni camide olmak üzere iki kütüphane tesis etmiştir. İstanbul'un artan su ihtiyacını gidermek için büyük su bendini yaptırmıştır. Zararsız şiir yazardı ve bunlarda Neîb adını kullanırdı. Batı medeniyetine ve bunun yavaş yavaş osmanlı âlemine sokulması icab edeceğine inanmıştı. Bütün sosyal müesseselerde ıslahat taraftarı idi. Osmanlı devletinin artık her sahada liderliği kaybedib Avrupa'dan geri kaldığını ve son felâketlere bu yüzden uğradığını anlamış, bu ilerleyişe ayak uydurmak için yapılan teşebbüsleri daima desteklemiştir. Osmanlı devletinde Türkçe kitab basan ilk matbaa bu suretle kurulmuş, Avrupa ahvalinden haberdar olmak için bazı devletlerde daimî elçiler bulundurmuştur.

Üçüncü Ahmed'in saltanat müddeti yirmiyedi yıl kadardır. Tahtdan feragat ettiği zaman ellialtı yaşlarındaydı. İngiliz Elçisinin zevcesi, mektuplarile meşhur Madam (Lady) Montagu, onu hasis ve zalim olarak tavsif etmiştir (T. O. E. M. yıl: 5, S: 30). Tasarrufu sevdiği ve devlet hazinesini dolu bulundurmayı arzu ettiği doğrudur. Nitekim, padişahlıktan uzaklaştığı zaman dolu bir hazine bırakmıştı. Kendisine rakib gördüğü şehzâde İbrahim'i öldürttüğüne dair kat'i vesikalara dayanmayan bir rivayetden başka, zalimliğini anlatan hâdise yoktur.

Hayatta, damadından sonra veya onun kadar en çok sevdiği kimse, kızı Fatma sultandır. Ondan uzun müddet ayrı kalamaz, ikide birde saraya istetir ve yahud kendisi kızı ve damadına misafirliğe giderdi. Fatma sultan, Patrona Halil isyanından sonra dul kalmıştı. Kocasına ve babasına karşı halkda büyük bir husumet bulunduğu halde, onun şahsı sevilir ve hürmet görürdü. Nitekim, o zamanlarda sadrıâzamların ayrı dairesi varken İbrahim Paşa sadaret makamile ikâmetgâhını birleştirmiş, onun katlile veziriâzam olan silâhdar Mehmed Paşa da Fatma sultana hürmeten onu buradan çıkarmıyarak sadaret dairesini ayırmıştır.

Birinci Mahmud'un tuğrası

BİRİNCİ MAHMUD

★

Cülûstan sonra ihtilâlin devamı ve nihayet Patrona ve âsilerin ezilmeleri — Osmanlı - İran savaşlarının devamı. Nadir şahın barış istemesi — Osmanlı - Rus ve Avusturya savaşları ve Belgrad muahedeleri — Barış devri olayları — Yeni bir Osmanlı - İran savaşı ve yapılan barış — Son yılların olayları ve padişahın ölümü.

★

Birinci Mahmud'un cülûsu ilân edilince o sırada sarayda bulunmıyan devlet ricali ile ülemaya ve Et-meydanında toplanmış âsilere bi'at tezkereleri gönderildi. Çağırılanların hepsi gelib eski divanhanede toplandıkları halde, âsilerden gelen olmadı. Ülemadan Ali-zâde Mustafa Efendi gönderilib sebebi sorulduğunda saray meydanında bir lâğım bulunduğunu ve kendileri geçerken patlatılacağını duyduklarını söylediler. Bir de ocağın eski ağalarının kendilerine teslim olunmasını istediler. Birinci mesele hakkında kendilerine yeter derecede teminat verildi. Ağaların ise daha sonra teslim edileceği söylendi. Âsiler bunun üzerine bayraklarını açıp Et-meydanından Topkapı-sarayına doğru yürüdüler ve böylece bi'at töreni tamamlandı.

Fakat, Üçüncü Ahmed'in saltanatından feragati ile yerine Birinci Mahmud'un hükümdar oluşunun ilânı, sanıldığı gibi zorbaların hemen dağılmalarını temin edemedi. Kendilerini bir çok kimseler ve bu arada bilhassa yeni İstanbul kadısı divane İbrahim Efendi kışkırtıyordu. Onlar sayesinde makam ve memuriyet sahibi olanlar, bu yeni vaziyetlerini teminat altına almak için zorbaların ayakda durmasını arzu ediyorlardı. İkinci Mustafa'nın hal'i ile yerine Üçüncü Ahmed'in cülûsunu takib eden hâdiselerin hepsi unutulmuş, âsilere dayanarak mevki sahibi olanların sonradan tasfiye edildiği ve bir kısmının acı akıbetlere uğradığı hatırlardan tamamen silinmişti. Fakat daha evvel birçok misali olduğu gibi bu isyan hareketine kalkışıb padişah hal'i ve iclâsı işlerine karışmış olanlardan hiç birisinin yakalarını kurtarmalarına ve ceza görmemelerine de imkân yoktu. Osmanlı sa-

BİRİNCİ MAHMUD

Babası : İkinci Mustafa
Annesi : Saliha Sultan
Doğduğu tarih : 2 ağustos 1696
Padişah olduğu tarih : 2 ekim 1730
Ölümü : 13 aralık 1754
Bilinen zevceleri : Ayşe, Hatice, Hâtem, Raziye, Tiryal, Raziye, Verdinaz Sultanlar.
Çocukları: Yok

★

Veziriâzamları : Silâhdar Mehmed Paşa → — 22 ocak 1731, azil. Kabakulak İbrahim Paşa, 22 ocak — 10 eylûl 1731, azil. Topal Osman Paşa 10(22) eylûl 1731 — 12 mart 1732, azil. Hekim-oğlu Ali Paşa 12 mart 1732 — 12 temmuz 1735, azil. İsmail Paşa 12 temmuz — 24 aralık 1735, azil. Silâhdar Seyyid Mehmed Paşa 9 ocak 1736 — 6 ağustos 1737, azil. Muhsin-zâde (Çelebi) Abdullah Paşa 6 ağustos — 19 aralık 1737, azil. Yeğen Mehmed Paşa 19 aralık 1737 — 22 mart 1739, azil. İvaz-zâde Hacı Mehmed Paşa 22 mart 1739 — 23 haziran 1740, azil. Hacı Ahmed Paşa 23 haziran 1740 — 21 nisan 1742, azil. Hekimoğlu Ali Paşa (ikinci defa) 21 nisan 1742 — 23 eylûl 1743, azil. Seyyid Hasan Paşa 23 eylûl 1743 — 9 ağustos 1746, azil. Tiryaki Hacı Mehmed Paşa 9 ağustos 1746 — 24 ağustos 1747, azil. Seyyid (Boynu-eğri) Abdullah Paşa 24 ağustos 1747 — 3 ocak 1750, azil. Divitdar Mehmed Emin Paşa 3 ocak 1750 — 1 temmuz 1752, azil. Köse Bahir Mustafa Paşa 1 temmuz 1752 —

rayı bu usule bir an'ane şeklinde bağlı idi. Bi'at işi sona erer ermez İstanbul kadısı İbrahim Efendi'nin teşvikiyle maktul sadrıâzam damad İbrahim Paşa zamanında Saadâbâd'da yapılmış köşklerin yakılması hususunda âsiler ayak diremeğe başladılar. Padişah, buna bir türlü razı olmuyordu. Devlet erkânı da İstanbul'da bulunan yabancılardan utanmaktaydılar. Lâkin, âsileri ikna imkân yoktu. Nihayet, ortalama bir hal çaresi bulunud. Birinci Mahmud:

«— Yakılmalarına rızam yoktur. Düşmanlarımıza gülünç oluruz. Ancak, yıkılsınlar!» dedi. Padişahın Eyüb Sultan'da kılınç kuşanması sırasında bir taraftan da dellâllar Saadâbâd'da köşkü olanların bunları üç gün içinde boşaltıp yıkmalarını ilân ediyorlardı. Ama bu haber yayılır yayılmaz:

«— Köşklerin yıkılmasına ferman çıkmış!» diyerek İstanbul'un ne kadar ayak takımı varsa âsilerle birleşib yüzyirmiden fazla köşkü yıktılar. Eşyayı yağmaladılar. Hattâ yetişmiş ağaçları bile keserek ortalığı dümdüz ettiler. Böylece. İstanbul'un en güzel mamuresi harabeye dönmüş oldu. Bu birikmiş kin ve hased duygularının boşanmaya meydan buluşunun hazin bir misalidir. Neticede ancak milli servetin zarar gördüğünü gözü dönmüş baldırı çıplaklara anlatmaya şüphesiz ki imkân yoktu. Bu arada İstanbul esnaf ve tüccarına ait bir çok dükkân ve mağaza da tecavüze uğramış, duvarları delinerek malları çapulcular tarafından yağma edilmişti.

Birinci Mahmud
(Avrupalı bir ressamındır. Aslı Topkapı Sarayı müzesindedir)

Bundan sonra eski devirde ceza olarak sürgüne gönderilmiş kimseler de af olunduğuna ve İstanbul'a dönebileceklerine dair bir ferman sadır oldu. Âsiler ise eskiden beri düşman oldukları bir iki kişiyi yakalayıp kimini işkencelerle, kimini paralayarak öldürdüler. Bu sırada cülûs bahşişi de çıkıp askere ve istihkak sahiplerine dağıtıldı.

Zorbaların teminat istemesi, ihtilâlin sonu

Zorbalar bütün istediklerini elde etmişlerdi. İlk heyecan ve coşkunluk zamanları geçtikten sonra kendilerini bir düşüncedir aldı. Karışmış oldukları meseleler yüzünden er geç cezaya uğrayacaklarını endişe ile düşünmeye başladılar. Kimi Avusturya, kimi Rusya üzerine sefere, kimi de kışlak için Edirne'ye gideriz diyerek cemiyetlerini dağıtmamanın çaresini arıyorlardı. Nihayet Patrona Halil, Manav İsmail, Muslu Beşe gibi ele başları, bütün bunların çıkmaz yollar olduğunu anlayıp birlikte şeyhülislâm Mirza-zâde Mehmed Efendi'ye baş vurdular. Hak ettikleri cezadan korktuklarını itiraf ederek kendilerine olan bitenlerden dolayı sorgu sorulmıyacağına dair padişahın teminat vermesine tevassut etmesini rica ettiler. Şeyhülislâm mehil isteyip sadrıâzamla görüştükten sonra çadırlarını bozarak topluluklarını dağıtmak ve bir daha itaat dairesinden çıkmamak, devlet nizamını bozacak şekilde işlere karışmamak şartile geçmiş suçlarının affedileceğini tekeffül etti. Buna göre hüccetler yazılıp imzalandı. Nihayet 11 ekim 1730 tarihinde padişah tarafından verilen emir üzerine evvelâ cebeciler ve sonra yeniçeriler serdengeçti bayraklarını indirip çadırlarını yıktılar ve kışlalarına döndüler. Ancak, zorba-başılar, kışlalarına çekilmekle beraber bayraklarını kapamadılar (Subhi Tarihi, C: 1, V: 12). Böylece, ihtilâl onüç gün sürdükten sonra nihayete ermiş bulunuyordu. Derhal kargaşalığın başından beri kapalı duran dükkânların açılması için emir çıktı ve sahiblerine eşkiyadan mal ve ırzlarına taarruz eden olursa aman vermeden tepeleyip öldürmeleri için izin verildi. Bundan sonra, bi'at merasiminden evvel kendilerine teslimini istemiş oldukları eski yeniçeri ağası ile eski

kul-kethüdası'nın hiç olmazsa İstanbul'dan sürülmeleri yeniçeri ağası Saraç Mehmed Ağa vasıtasile ele-başılar tarafından istendiğinden ikisi de Rodos adasına gönderildiler.

Âsi elebaşılarının emniyetleri için yaptırdıkları tâyinler

Gerçi, âsiler dağılmışsa da, bunların elebaşıları yerlerinde duruyor ve devlet işlerine karışmakta devam ediyorlardı. Bir çok azil ve nasblar, bunların arzularına göre yapılmaktaydı. Hattâ Patrona Halil sadaret mevkiine İran seferinde yararlığı görülmüş olan Bosnalı Rüstem Paşa'yı getirtmek için kendisini dâvet edib görüştü. Lâkin, böyle bir vazifeyi kabulün ileride başına işler açacağını bilen Rüstem Paşa, kendisinin yalnız savaştan anlıyan bir asker olduğunu ileri sürerek yakasını sıyırdı. Patrona Halil, onu bu sefer Revan seraskerliğine tâyin ettirdi. Yine zorbaların tesirile ve yiğittir yiğide yardım eder diyerek Canım Hoca Mehmed Paşa, derya kaptanlığına getirildi. Nihayet, günün birinde cezaya uğratılmaya kalkışırlarsa kendisine iltica ve onun tarafından himaye edilmek düşüncesile Bursa'da ikamete memur edilmiş olan Kaplan Giray'ın Kırım hanlığına tâyini için de şiddetle direndiler. İleri sürülen mahzurları dinlemek bile istemeyib sadrıâzamı adeta tehdit ettiler. Sonunda Mengli Giray han hiç bir suçu yokken azil edilib Kaplan Giray, üçüncü defa Kırım hanı oldu. Zorbaların bir kısmı da ötekini berikini muhtelif devlet memuriyetlerine tâyin ettirmek karşılığında kendilerinden ağır rüşvetler almak suretile küplerini doldurmakla meşguldular. Patrona Halil bu arada kasap yazıcısı olup vaktile kendisine veresiye et vermiş olan Yanaki adlı birisini Boğdan voyvodalığına tâyin ettirmeye kalkışmış, evvelce yeniçeri ocağından koğulmuş olan Muslu Beşe sakal salıb bir ayda ocağın ağalıktan sonra en büyük memuriyeti olan kul-kethüdalığına yükselmişti. İstanbul kadısı deli İbrahim mahkemeyi evvelâ yeniçerilerin yedi-odalar diye anılan Et-meydanındaki kışlalarına taşıyıb orada bir ay kadar kaldı. Sonra Sofular hamamı civarına taşındı. Burasını veresiye döşetti. Cariyesinden bir çocuğu olunca da, bütün devlet erkânına ve hatta Valde Sultana lohusa şerbetleri gönderdi. Onun bu hayret veren hareketleri nihayet sabrı taşırdı. Lâkin, dayandığı zorbalar temizlenmedikçe kılına dokunmak imkânsızdı. Bunun için evvelâ bu şer kuvvetini ortadan kaldırmak icab ediyordu.

Elebaşıların ezilmesi için yapılan hazırlık

Birinci Mahmud esasen tahta çıktığından beri bu âsi elebaşılarını tepelemeyi ve sonra bir tahkikat açıp kendilerini el altından tahrik etmiş ve bütün bu hâdiselere sebeb olmuş olanları da ibret alınacak şekilde cezalandırmayı kuruyordu.

Zorba-başıları gittikçe azıtıp devlet makinasını işlemez bir hale getirmeleri hakikaten vakit geçirilmeden bertaraf edilmelerini icab ettirmekteydi. Ancak, sadrıâzam Silâhdar Mehmed Paşa hükümdara sadık olmakla beraber, bu işleri başaracak çapta değildi. Esasen onun gevşekliği eşkıyanın büsbütün azıtmasına sebeb olmuş, kendi azlini ve yerine Rüstem Paşa'nın tâyinini alenen müzakere ettikleri halde sesini çıkaramamıştı. Padişah, bunun üzerine kızlar-ağası Beşir Ağa ile görüştü. Onun tavsiyesi üzerine evvelce Mısır valisi Mehmed Paşa'nın kethüdası bulunan ve o esnada Mısır'da çıkan fitne ve kargaşalıkları ustaca bastırmış olan Kabakulak İbrahim Ağa'yı kapıcılar kethüdalığına tâyin etti. İbrahim Ağa o sırada İstanbul'da bulunuyordu. Beşir Ağa kendisine hükümdarın niyetini anlatmış, o da hizmete can ve gönülden hazır bulunduğunu bildirmişti. Beşir Ağa sadrıâzamla görüştü ve bu işi başarmak için dirayet ve cesaretine, ayni zamanda sadakatına güvenilecek devlet ricalinden bir kaç kişiyi daha zorbaların takibi için kurulan birliğe almayı doğru bularak evvelâ âsilerin pek güvendikleri ve kendilerine medyun ve her emirlerine hazır sandıkları yeni Kırım hanı olan ve henüz memleketine gitmeyip İstanbul'da bulunan Kaplan Giray han'la temasa geçti. Kaplan Giray han, esasen zorbaları el altından kendi hanlığı için kışkırtmış olduğuna dair bir kanaat uyanmış olmasından endişe ediyordu. Birliğe derhal dahil olarak elinden gelen hizmeti yapacağını bildirdi. Bundan sonra devletin sadık emektarlarından olup Patrona Halil tarafından: «ben oturacağım» diye konağından zorla çıkartılmış bulunan başdefterdar Ali Bey'le Sadaret kethüdası Mustafa Bey birliğe alındılar. Aralarında Yeniçeri ocağından da birisinin bulunmasını doğru bularak Patrona'nın mensup olduğu onyedinci bölüğün çorbacısı, yâni kumandanı iken hâdise sırasında âsilere katılmayı reddedip serlerinden korktuğu için kaçmış ve bir ahbabının evinde gizlenmiş olan Pehlivan Halil Ağa akla geldi. Kendisi esasen kapıcı-başı Ali Ağa'nın kardeşiydi ve bir gün onunla konuşurken tecavüzleri haddi aşmış bulunan eşkıyanın aslında tepelenmelerinin çok kolay olduğunu ve bu iş kendisine verilse başarmaya hazır bulunduğunu söylemiş, Ali Ağa da bu sözleri sadrıâzama nakletmişti. Bunun üzerine sadaret kethüdası Mustafa Bey gizlice Pehlivan Halil Ağa'nın saklanmakta olduğu dostunun evine gönderildi. Halil Ağa, kendisile görüştü ve bu birliğin

hakikaten eşkiyayı tepelemek niyeti ile kurulduğunu anlayıp kendilerine katıldı. Aynı zamanda ocağa mensup itimad edilir bir iki kişiyi daha kendi tarafına almanın mümkün ve lüzumlu bulunduğunu bildirdi. Sonra bir gece sabaha karşı kendisi ile onyedinci bölüğün eski oda-başısı serdengeçti ağalardan Deli Hasan Ağa ile yine ocak mensuplarından Ömer Efendi esirci kılığında ve alınacak bazı cariyeler hakkında görüşmek bahanesile Topkapı sarayına geldiler. İlk görüşmede, tenkilleri sırasında ocağın zorbalara taraf çıkmamasının temin edilmesine ve bunun için de ocakta adı geçen bazı kimselerin para ile elde edilmesine karar verildi. Bu maksatla, padişah tarafından derhal beşbin altın verildi. İlk anda elebaşılardan yeniçeri ağası Saraç Mehmed, kul-kethüdası Muslu Beşe ile Patrona Halil'in ortadan kaldırılmaları kararlaştırıldı ve icabında kullanılmak üzere bu hususa dair yeniçeri ocağının ileri derecedeki ağalarile ihtiyar ve emektarlarına hitaben buyrultular yazılıp hazırlandı.

Elebaşıların veziriâzamın sarayına dâvet edilmesi ve ilk toplantı

Bu üç şakinin evvelâ Ağa-kapısında birlikte bulundukları sırada kıstırılıp haklarından gelinmesi düşünüldüyse de, bazı mahzurları görüldüğünden bundan vaz geçildi. Saraya davet edilerek orada tepelenmeleri daha kolay olacaktı. Ancak Patrona Halil her şeyden şüphe eden ve böyle bir tuzağa düşürülmesi pek de kabil olmıyan bir tipti. Saraya davet edildiği takdirde bundan kuşkulanıp gelmiyeceği ve hattâ öbür arkadaşlarını bile ikaz edeceği muhakkaktı. Nihayet bu işi Kırım hanı Kaplan Giray üzerine alıp bir plân tertip etti. Buna göre evvelâ Şeyhülislâm, Kırım Hanı, o yıl hacı kafilesini getirip götürmeye memur edilen Muhsin-zâde Abdullah Paşa, Köprülü-zâde Hafız Ahmed Paşa, kaptan-ı derya Canım Hoca Mehmed Paşa ile ileri derecedeki ulema, bütün kapıkulu ocakları ağalarile büyük rütbeli subayları sadrıâzamın sarayına İran meselesini görüşmek üzere davet edildiler. Bu arada birliğe dahil edilmiş bulunan deryakaptanı Canım Hoca Mehmed Paşa hâlâ müteredded bulunan Patrona Halil'i iknaa memur edildi. Eğer kabil olursa zorbalar o gün tepelenecek, kabil olmazsa bu iş başka zamana bırakılacak, lâkin gerekli tedbirler de alınacaktı.

Toplantı başladığı zaman zorba elebaşıların gayet kalabalık silâhlı maiyetlerile geldikleri görüldü. Tenkillerine kalkışılacak olsa, büyük bir kavganın kopacağı ve arada bir çok masum kanının da dökülüceği anlaşıldı. Bunun üzerine Bağdat valisinin raporlarile İran elçisi Rıza Kulu hanın tezkereleri okundu. Kırım Hanı:

«— Maktûl sadrıâzam İbrahim Paşa zamanında kararlaştırılan esaslara göre sulh mü yapılmalı, yoksa İran'a sefer mi açılmalı? Ancak, Rusya ve İran'ın ittifakları bulunduğu için sonunda Rusya ile de sefer icab edeceğinden ona göre tedarik görülüp bir tarafa sadrıâzamın gitmesi ve bir tarafa bir serasker tayini uygun mudur?» diyerek müzakere olunacak meseleyi ortaya koydu. Bunun üzerine zorbaların ileri gelenlerile İstanbul kadısı (olacak divane) kimseye söz fırsatı vermiyerek saçma sapan fikirler ve olmıyacak garip tedbirler ileriye sürmeye başladılar. Nihayet Kaplan Giray:

«— Böyle mühim bir mesele hakkında bir tek toplantıda karar verilmesi güç bir iş. Burada hazır bulunanlar barış ve savaşın fayda ve zararlarını icabı gibi düşünsünler. Biz de devletin Rusya ile ve diğer hıristiyan devletlerle mevcud ahidnamelerini inceleyelim. Sonra tekrar toplanıp bir karar verelim» dedi. Toplantı bunun üzerine dağıldı.

Âsi elebaşıların yeni kararları

Ancak, Patrona ile Muslu Beşe'nin ne sadrıâzama ve ne de şeyhülislâma itimadları yoktu. Üstelik kızlar-ağası Besir Ağanın da kendilerine dost olmadığını sezmişlerdi. Rüstem Paşa tekliflerini reddetmiş bulunduğundan akıllarınca sadarete lâyık olacak bir başkasını düşündüler. Nihayet, o sırada Konya valisi bulunan ve İran seferinde yararlığı görülmüş bulunan Benli Mustafa Paşayı İstanbul'a çağırtmaya, sadrıâzam ile şeyhülislâmı, kızlarağasını, defterdarı ve sadaret kethüdasını azil ettirip Mustafa Paşa gelinceye kadar Köprülü-zâde Hafız Ahmed Paşayı sadaret kaymakamı tayin ettirmeye ve bu isteklerini padişaha kabul ettirmek için de yine ocağı ele alarak bir fitne tertip edip saraya hücuma karar verdiler. Bu kararlarından Zülâlî Hasan Efendiye de bahsettiler. Hasan Efendi ilk fitnede parmağı olmakla beraber, bütün isteklerini elde etmiş olduğundan yeni bir karışıklığa taraftar değildi. Esasen bu sefer bütün ocağın âsileri desteklememesi ihtimali vardı. Böyle bir hal vukuunda ise Patrona ve hempaları ortadan silinir ve hattâ sıra kendisine de gelebilirdi. Hasan Efendi, meseleyi sadrıâzama açmayı da doğru bulmadığından, kendilerine dost, minnettar sandığı Kırım hanı Kaplan Girayı ziyaretle eşkiyanın niyetlerini haber verdi.

Kaplan Giray'ın tertibi

Kaplan Giray, bu eşkiya dağılmadıkça böyle fitnelerin eksik olmıyacağını anlamıştı. Lâkin, onları ürkütmemek için Hasan Efendiye:

«— Ağaların istediği şeyler pek güzel. Ama, Patronayı bugün bize gönderiniz. Bizim de aklımıza gelen bazı tedbirleri müzakere etmeden bu işe kalkışmasın» dedi.

Hasan Efendi bunun üzerine Patrona'ya bu şekilde haber gönderdi. Zorba-başı kalkıp Kırım hanının yanına geldi ve Hasan Efendinin söylediklerini tekrarladı. Kaplan Giray onu dikkatle dinledikten sonra dostça söyler gibi şu nasihatlerde bulundu:

«— İstekleriniz ma'kul ve husulü mümkün şeylerdir. Ancak şevketlû hünkâr hazretleri sizin hizmetinizden hoşnud olup her istediğinizi yerine getirmişken böyle cemiyetlere kalkışıp boş yere kendimizi zorbalık töhmeti altına sokmak akıl işi değildir. İnşaallah kararlaştırılan müşavere için padişahın huzuruna varıldığında Rumeli eyâleti vezaretle size verilecektir. O zaman isteklerinizi söyleyin. Biz de bunların doğru ve faydalı olduklarına şahadet ederiz!»

Patrona Halil bu sözlere kandı. Bilhassa vezaret gözlerini pek kamaştırmıştı. Bu hülya ile kalkıp gitti. Kaplan Giray ise evvelâ defterdarı, sonra kapıcılar kethüdası İbrahim Ağayı sadrıâzam Silâhdar Mehmed Paşaya gönderip vaziyeti bildirerek eşkıyanın bir ân evvel tepelenmesi için gerekli tedbirlerin alınması lüzumuna işaret etti.

Sadrıâzamın sarayında ikinci toplantı, Topkapı sarayına gidiş

Sadrıâzamın konağındaki ilk toplantı 24 kasım 1730 Perşembe günü olmuş, ertesi günü Zülâlî Hasan Efendi Kaplan Giray'ı ziyaret etmiş, ayni gün öğle vakti Kırım hanı Patrona ile görüşmüş, sonra sadrıâzama haber göndermişti. Silâhdar Mehmed Paşa, birliğe dahil olanlarla meseleyi müzakere ettikten ve padişaha da haber verdikten sonra 26 kasım Cumartesi günü geçen toplantıda bulunanlara tezkereler gönderip yine kendi konağında toplantıya çağırdı. Ayni zamanda Pehlivan Halil Ağa güvendiği yeniçeri dilâverlerinin en acarlarından otuz kişiyi bostancılara, kapıcılara vesair hademeye bile belli etmeden ikişer, üçer saraya sokup gizledi. Cumartesi günü bütün bu tertipler sona erdi.

Pazar sabahı erkenden davetliler sadrıâzamın konağında toplandılar. Patrona Halil, bütün avenesile çıka-geldi. Toplantı başlayınca ahidnamelerin incelendiği ve İran'a sefer açılmasının Rusya ile savaşa sebep olmamasının icabettiği haber verildi. Şu halde, şark seferinin açılmasına ve Rusya ahidnamelere rağmen savaşa kalkışırsa onun da çaresine bakılmasına karar verildi. Bundan sonra Patrona Halil'e vezaretle Rumeli beylerbeyliği verilmesi bahis konusu olarak kendisine kürk giydirilmek istendiyse de Patrona Halil hem sadrıâzama kızgınlığından, hem de padişaha isteklerini söylemeyi tasarladığından:

«— Burada kürk giymem!» diye huşunetle cevap verdi. O zaman Kaplan Giray saraya girerek esasen sefer niyetine padişah huzurunda fatiha okunacağını, Patrona Halil'in de vezaret kürkünün o zaman giymesinin mümkün bulunduğunu ileri sürdü. Sonunda hep beraber saraya doğru yola çıkıldı.

Zorbabaşıların, yapılan ihbara rağmen öldürülmeleri

Lâkin, mesele son derece gizli tutulduğu halde İran seferi meşveretinin sadece Patrona Halil ile arkadaşlarının tepelenmesi için tertip edilmiş olduğunu İstanbul kadısı mahud Deli İbrahim'in kapı naibi Kudsi-zâde haber almıştı. Hemen saraya gitmemesi hakkında bir tezkere yazıp çuhadarile Ağa-kapısında bulunacağını tahmin ettiği Patrona Halil'e gönderdi. Çuhadar, Ağa-kapısına varınca zorbabaşının vezir sarayına gittiğini duyup oraya koştu ise de kimseyi bulamayıp geri döndü. Kudsi-zâde bu sefer kendisini saraya koşturdu. Haberci Patrona'ya tam saraya girerken yetişti. İstanbul kadısı Deli İbrahim Efendi ile at-başı sohbet ede ede gidiyorlardı. Zorbabaşı tezkereyi aldı, okumak bilmediği için cebine attı. İbrahim Efendi kuşkulanarak:

«— Tezkerede ne var acaba!» diye okumak istedi ise de, öbürü ehemmiyet vermedi:

«— Ne olacak, her halde Kudsi-zâde de bir memuriyet istiyor. Hele şimdi evvelâ şu işi halledelim, sonra o da olur» dedi.

Böylece hep birlikte saraya girildi. Bir gün evvelinden saraya alınan yeniçeri dilâverleri sofa bekçisinin odasında bekliyorlardı. Kırım hanı ile şeyhülislâm, Muhsin-zâde Abdullah Paşa, Köprülü-zâde Hafız Ahmed Paşa, Canım Hoca Mehmed Paşa, ulema, Patrona Halil, yeniçeri-ağası Saraç Mehmed Ağa, kul-kethüdası Muslu Beşe, sekban-başı Boynu-urlu Revan-köşküne, öbür ocak ağaları Arslanhaneye alındılar. Padişahın haremden çıkması beklenirken, Birinci Mahmud Kırım hanı ile şeyhülislâmı Sofa-köşküne davet edip kendilerine iltifatlarda bulundu. Onlar Revan-köşkünden ayrılır ayrılmaz sadrıâzam kararlaştırılan parolaya göre Pehlivan Halil Ağaya icabeden işareti verdi. Halil Ağa, yanındaki yeniçerilerle birdenbire Revan-köşküne girdi. Ancak habersiz hücumu yiğitliğe yediremiyerek:

«— Yeniçeri ağası dedikleri herif kimdir?» diye haykırdı. Patrona Halil, derhal vaziyeti sezip palasına davrandı ve hücum etti. Pehlivan Halil Ağa, sol kolunu siper ederek bu hamleyi çeldikten sonra Patro-

na'yı kol gücüyle yere serdi ve kılıcıyla vurup gebertti. Ayni anda öbürleri de yeniçeri ağasile kul-kethüdasının işini tamamladılar. Sekban-başı ocağın ihtiyar emektarlarından olduğu için âlenen öldürülmesi doğru görülmeyip bostancılar odasına gönderildi. Bu hâdiseler cereyan ederken Revan köşkünde hazır bulunan ulema efendiler korkularından köşk pencerelerine tırmanmışlardı. Zorbaların leşleri dışarı çıkarıldıktan sonra aşağı inerek huzura gidip hükümdarı tebrik ettiler. Tabiî, renkleri atmış ve korkudan titrer halde bulunan ve şimdi kendi akıbetlerinin ne olacağını düşünmeye başlayan Anadolu kazaskeri Zülâli Hasan Efendi ile İstanbul kadısı deli İbrahim de onlarla birlikte idiler. Birinci Mahmud'un işareti üzerine ikisi de bostancılar odasına gönderildi. Ayni zamanda İstanbul kadılığı Medine-i Münevvere kadılığından mâzul Nuh Efendizâde Bekir Efendiye ve Anadolu kazaskerliği ise, bu makam Hasan Efendiden evvelâ hak ettiği halde onun gadrile mahrum kalmış olan Mirza-zâde Mehmed Salim Efendiye hemen huzurda tevcih olundu.

Saraydaki diğer zorbaların yok edilmesi

Bu sırada ise dışarıda bambaşka hâdiseler cereyan etmekte idi. Eşkiyanın sarayın ikinci avlusunda bulunan hempaları, birden önlerindeki Bab üs-saade denilen üçüncü kapının ve arkalarındaki Orta-kapının kapanarak meydanda mahpus gibi kaldıklarını görüp telâşa düşmüşlerdi. Lâkin, kaçacak, kurtulacak bir yer yoktu. O sırada üçüncü kapı aralandı ve huzurda hil'at giyerek diğer arkadaşları gibi padişahın ihsan ve iltifatlarına nail olmak üzere birer ikişer içeriye dâvet olundular. Girenlere evvelâ hil'at giydirilir gibi yapılıyorsa da Pehlivan Halil Ağanın adamlarile silâhlı bulunan bostancılar ve enderunlular tarafından tepeleniyorlardı. Nihayet verilen emir üzerine Bab-ı hümayun da (sarayın birinci kapısı) kapatılıp dış saray meydanında bulunan eşkiyanın haseki ve bayraktarları yakalanarak bostancı-başı hapsine gönderilip orada haklarından gelindi. Sonra başta Patrona, Muslu Beşe, Saraç Mehmed olmak üzere zorbaların en namîlarından onsekiz kişinin lâşesi Bab-ı hümâyûnun karşısındaki Üçüncü Ahmed çeşmesinin önüne atıldı.

Yeni tâyinler ve sadrıâzamın değişmesi

Böylece eşkiyanın tamamen hakkından gelindikten sonra Muhsin Paşa-zâde Abdullah Paşaya yeniçeri ağalığı, Pehlivan Halil Ağaya kul-kethüdalığı verilip diğer vazife

Sultan Birinci Mahmud
(Topkapı Sarayı müzesinden)

sahipleri yerlerinde ibka olunarak bu hâdisede hizmeti geçenler de icabı gibi mükâfatlandırıldılar. Ayni zamanda Birinci Mahmud yeniçeri ocağına hitaben bir hatt-ı hümâyûn yazarak bundan sonra eşkiyayı aralarına kabul etmeyip yeni ağalarına ve eski kanunlarına mutlak şekilde itaat etmelerini bildirdi. Bu arada son hâdisedeki hizmetine karşılık Kabakulak İbrahim Ağaya vezaretle Haleb valiliği tevcih olundu ve Bağdad tarafına seferde bulunmaya memur edildi. Onun böyle birdenbire parlaması en fazla sadrıâzam Silâhdâr Mehmed Paşayı kuşkulandırıyor, âdeta kendisine rakip görüyordu. Bu yüzden yeni vazifesine bir ân evvel gitmesi için tazyike başladı. Lâkin, Birinci Mahmud sadareti İbrahim Paşaya vermeyi kararlaştırmış ve vezaret rütbesine bunun için yükseltmişti. Hakikaten böyle mühim zamanda ömrü sarayda geçmiş, ahvale icabı gibi vâkıf bulunmayan Silâhdar Mehmed Paşa gibi bir zatın sadarette kalamıyacağı belli oluyordu. Nihayet, 22 ocak 1731 Pazartesi günü sadaret mührü Silâhdar Mehmed Paşadan alınarak Kabakulak İbrahim Paşaya verildi. Mehmed Paşa da onun yerine Haleb valiliğine tayin edilerek Bağdat seraskerinin maiyetinde bulunmak üzere derhal hareketi bildirildi.

Yeni bir isyan hareketi

Zorbalar tepelendikten sonra bunların bir kısım taraftarları sinmiş kalmışlardı. Ancak, başlarının ezilmesi ve bu suretle nüfuzlarının kalmaması yüzünden alıştıkları haksız menfaatleri elden kaçırmış bulunuyorlardı. İsyan sırasındaki yağmaların ve aldıkları cülûs bahşişlerinin ise tadı hâlâ damaklarında idi. Yine böyle bir fitne koparmayı can ve gönülden istiyorlardı. Nihayet Patrona Halil ile hempalarının tenkilini bahane ederek ayaklanmaya karar verdiler. Bunun için iki ay kadar sonra aralarında toplanıp konuşarak kararlar aldılar. İlk isyanın muvaffak olması kendilerine cüret ve cesaret vermekteydi. Lâkin, sadrıâzam Kabakulak İbrahim Paşa son derece uyanık bir adamdı. Her yerde eli kolu vardı. Bu sayede fesad hazırlıklarını haber aldı. 23 mart 1731 günü akşamı Yeniçeri ağası ile kul-kethüdasını çağırtarak ocakta bir hareket hazırlandığını, bir kısım eşkıyanın Patrona ile hempalarının kanını istemek bahanesile ayaklanmaya ve devlet erkânile ulemanın ve zengin tüccarların evlerine hücum edip kendilerini öldürerek mallarını yağma etmeye ve sonra çarşı ve bedestanı ve hattâ selâtin camilerini soymaya karar verdiklerini duyduğunu söyledi. Kendilerinden hemen maiyetlerile şehirde kol gezmeye çıkmalarını ve bir asayişsizliğin zuhuruna fırsat vermemelerini istedi.

Yeniçeri ağası Muhsin-zâde Abdullah Paşa, sadrıâzamın vehmine verdi. Böyle bir hareketi ihtimal dahilinde görmediğinden, Ağa-kapısına dönünce kol gezmekten vazgeçip uykuya yattı. Kul-kethüdası Pehlivan Halil Ağa ise, zorbaların tepelenmesinde büyük rolü olduğu için pek çok düşman kazandığını biliyor ve daimi bir korku içinde bulunuyordu. Hemen birinci yeniçeri odasına gidip subay ve ihtiyarları toplıyarak kendilerine yeni bir hareketin doğurucağı vahim akıbetleri izah etti ve böyle bir işe kalkışacakların ağır şekilde cezaya uğrayacaklarını haber verip gözlerini korkutmaya çalıştı.

Halbuki bu sırada bu fesadı hazırlayanlar birer ikişer Süleymaniye camii meydanına toplanmaya başlamışlardı. Bunlar esasen hamal, ırgad, kaldırımcı, kayıkçı ve bir kısım işsiz güçsüz alayı idi. Yeniçerilikle aslında alâkaları bulunmadığı halde sırf ulûfe almak için nasılsa ocağa kayıd edilmişlerdi. Evvelce Damad İbrahim Paşa, hepsini ocaktan ihraç etmiş, lâkin «Patrona isyanı» sırasında yine ocağa alınmışlardı. Hattâ çoğu yeniçeri kışlalarında değil de hamam külhanlarında, dükkânlarda, bekâr odalarında yatıp kalkmakta idiler. Gece yarısından sonra ikiyüze varan sayılarile Ağa-kapısına gittiler. Ağa-kapısı imalâthanelerinde çalışanların çoğu ahbab ve hemşehrileri olduğu için kapıları kendilerine açtılar ve hattâ onlara katıldılar. Yeniçeri ağası Abdullah Paşa durumu öğrendiği vakit iş işten geçmiş bulunuyordu. Âsilerin attığı bir tüfenk kurşunu ile kolundan yaralanmış olduğu halde arka kapıdan güçlükle kaçıp canını kurtarabildi. Eşkıya, evvelâ onun parasile eşyasını, sonra Ağa-kapısında ne buldularsa yağmaladılar. Oradan cebehaneye gidip cebecileri de kendilerine katılmaya zorladılar. Onların böyle bir niyeti yoksa da âsiler bir kaç kazanlarını zorla ortaya çıkardılar. Sonra Bat (Bit) pazarile Veznecilerdeki dükkânları kırıp içinde bulunan silâhlarla eşyayı kapıştılar. Oradan hep birlikte Et-meydanına indiler. Odalarının bayrak ve kazanlarını çıkartarak ortalığı velveleye boğdular.

Sadrıâzamın mukabil tedbirleri

Sadrıâzam İbrahim Paşa, hâdiseyi derhal haber almıştı. Güneş doğarken ulema ve devlet erkânı saraya davet edildiler. Sadrıâzam ise, bizzat cebehaneye giderek âsilerin şiddetle zorlamalarına rağmen esasen bu son hareketc katılmamış olan cebecilere nasihatta bulunup devlete ve padişaha itaatten kıl kadar ayrılmamalarını tenbih ve onları buna iyice ikna ettikten sonra saraya döndü. Hazır bulunanlara Et-meydanında toplanmış olanların kanuni ve şer'i bir sözleri ve istekleri olmadığını, bu yüzden kendilerile hiç bir müzakereye girişmenin doğru olamıyacağını söyledi. Lâkin, bunlardan bazıları bu cemiyetlerinin sebebinin padişah tarafından sorulması ve cevap gelinceye kadar beklenmesi icabedeceğini ileri sürdüler. Sadrıâzam İbrahim Paşa, böyle zamanda tereddüdün ve vakit kaybetmenin çok tehlikeli olduğunu biliyordu. Bundan evvelki «Patrona isyanı»nın nasıl geliştiğini unutmamıştı. Âsilerin arzuları sorulsa, evvelâ kendi kellesini istiyecekleri de muhakkaktı. Kellesi istenen sadrıâzamlardan ise kurtulanı yoktu. İbrahim Paşa, doğru Birinci Mahmud'un huzuruna çıkarak meşru ve haklı sebeplere dayanmıyan bu ayaklanmanın derhal bastırılması icabedeceğini söyleyip eşkıyaya karşı sancağ-ı şerif çıkarılmasına müsaade istedi. Padişahın, ona itimadı vardı, yakınında bulunanlar da sadrıâzamın düşüncelerini beğenerek bu isteği desteklediler. Bilhassa Birinci Mahmud'un üzerinde büyük nüfuzu bulunan Kızlarağası Beşir Ağa, bütün gücüyle İbrahim Paşanın tarafını tuttu. Çünkü, âsilerin kendisine de düşman olduklarını ve ondan sonra ve hattâ belki de onunla beraber kendi kellesini de isteyeceklerini biliyordu.

Sancağ-ı şerifin çıkartılması ve âsilerin ezilmesi

Birinci Mahmud, fazla tereddüt etme-

den istenilen müsaadeyi verdi. Bunun üzerine Sancağ-ı şerif çıkarıldı. Sarayda bulunan baltacılar, bostancılar ve diğer hizmet sahipleri ve bu sefer itaattan ayrılmayan cebecilerle birlikte hareket edildi. Öbür askeri ocaklarından da fitneye taraftar olmıyanlarla, kargaşalık ve yağmalardan bıkmış olan esnafla bir kısım halk silâhlanıp bunlara katıldılar.

Sadrıâzam İbrahim Paşa Sancağ-ı şerifle birlikte Divanyolundan ilerleyip Beyazıd camii civarına. Okçular-başına vardıkları zaman eşkıyadan bir güruh yollarını kesmek istedi. Bunların Sancağ-ı şerife kurşun atmaları üzerine sadrıâzamın yanındakiler coşarak âsilere hücum ettiler. Bir kısmı hemen orada tepelendi; bir kısmı kaçıp canlarını kurtardılar. Kafile bunun üzerine doğru Et-meydanına yürüdü. Oraya varıldığı zaman âsilerin panik halinde bulunduğu görüldü. Hiçbiri mukavemet etmeği düşünmüyor, herkes can kaygusuna düşmüş bulunuyordu. Kimi talimhane kapısından kaçmıya çalışıyor, kimi bir tarafa sinip gizlenmeye uğraşıyordu. Orada ele geçenlerin hemen boyunları vuruldu. Diğerleri sür'atle takip olunarak yakalandıkları yerlerde öldürüldüler. Böylece bu fitne teşebbüsü sür'at ve kolaylıkla bertaraf edildi. Birinci Mahmud âsilerin tenkilinden son derece memnun kalarak Sadrıâzam İbrahim Paşa ile ona bu işte yardımcı olanları icabı gibi mükâfatlandırdı.

İsyan hakkında yapılan tahkikat, yeni tâyin ve tedbirler

Ancak, yeniçeri ağasile kul-kethüdasına sadrıâzam tarafından bir fitne ihtimalinden bahsedilip icabeden tedbirleri almaları ve o gece şehirde kol gezmeleri sıkı sıkıya tenbih edildiği halde bunu yapmamış olmaları bazı şüphelerin uyanmasına sebeb oldu. Bu seferki isyanı, Üçüncü Ahmed taraftarlarının tertip etmiş oldukları, böylece onu yeniden tahta çıkarmak istedikleri, hattâ hâl'edilen babasının ve öldürülen kocasının intikamını almak isteyen Fatma sultanın da bu işde parmağı bulunduğu, maktûl Nevşehirli İbrahim Paşa ile kethüdası Mehmed Paşanın yakın dostları eski İstanbul kadısı Raşid ve eski Rumeli kazaskeri Feyzullah Efendilerin de bu işe dahil oldukları, yeniçeri ağasile kul-kethüdasının ikaza rağmen gevşek davranmalarının sebebinin ise, bu işten haberli ve buna taraftar bulunmaları olduğu hakkında söylentiler dolaşmaya başladı. Bu söylentiler, Birinci Mahmud'un kulağına kadar götürülünce, hünkâr sadrıâzama derhal tahkikat açılmasını emretti. Lâkin büyük bir titizlikle yürütülen bu tahkikat sonunda söylentileri te'yid edecek bir şey zuhur etmedi.

Bununla beraber yeniçeri ağası Muhsin-zâde Abdullah Paşa azledilip Adana valiliğine tayin edildi. Yeniçeri ağalığına da, aslında ocaktan yetişme olan Adana valisi Şahin Mehmed Paşa getirildi. Ayni şekilde kul-kethüdası Pehlivan Halil Ağa azledilerek Bursa'ya sürüldü. Onun yerine de Seksoncubaşı İsmail Ağa geçti. Pehlivan Ağanın yakın arkadaşı sekbanbaşı Abdurrahman Ağa da mevkiini muhafaza edemedi. Bunlardan maada Raşid ve Feyzullah Efendiler de sürgüne gönderildiler. Yine eski sadrıâzam Damad İbrahim Paşanın adamlarından olan büyük ruznamçeci Yirmisekiz Çelebi Mehmed ile defter emini Abdullah Efendiler ayni şekilde sürgün belâsına uğrayıp İstanbul'dan uzaklaştırıldılar. Üçüncü Ahmed sarayda daha sıkı bir nezaret altına alındı. Hâdise sırasında saraya gelmeyip bir tarafa savuşmuş ve gizlenmiş olan şeyhülislâm Mirza-zâde Mehmed Efendi istifa zorunda kaldığından yerine Paşmakcı-zâde Seyyit Abdullah Efendi getirildi. Keza, derya kaptanı Canım Hoca Mehmed Paşanın da tutumu beğenilmediğinden azil olundu ve derya kaptanlığı tekrar Abdi Paşaya verildi.

Birinci Mahmud'un bir hatt-ı hümâyunu

Patronacıların son hareketi

Patronanın taraftarlarından olup son patırtıda da yakalarını kurtarmış bulunan bazı eşkiya, yeniden aralarında anlaşmış ve bir fitne daha hazırlamaya başlamışlardı.

1731 yılı Ağustos ayının sonlarına doğru beşinci cebeci cemaat ortası karakullukçu'su Süleyman, yolda giderken Ketenciler çarşısı civarında Haseki hamamı yanında toplanmış onbeş kadar cebeci ve yeniçeriye rastladı. Onu görünce, acele bir işi olmamasına rağmen zorla yanlarına çağırdılar. Evvelâ nereye gittiğini sorduktan sonra beraber yürümeye başladılar. Yolda sırlarını açıp ayaklanacaklarını haber verdiler. Karakullukçu Süleyman, ses çıkarmadı. Mahmud Paşa camii yanına geldikleri vakit oradaki küçük bir topluluğu gösterip bunların da kendilerile birlik olduklarını söylediler. Sonra hep beraber Divanyolunda terzi Hasan adlı birinin dükkânına gittiler. Dükkânın üstündeki odada yedi sekiz kişi daha toplaşmış bulunuyordu. Burada, Yedi-kuledeki debbağların da bir ayaklanma için işaret bekledikleri öğrenildi. Hemen, bir bohçadan çıkarılan ondokuz bayrak birer ikişer ihtilâlcilere dağıtıldı. Sonra karakullukçu Süleyman'ı kendilerine katılmaya razı etmek üzere Cebeci ocağına gönderildiler. Süleyman evvelâ kendi ortasına varıp olan biteni orta kumandanına anlattı. O da, hâdiseyi derhal Cebecibaşı'ya haber verdi. Cebecibaşı, bir taraftan güvendiği subaylardan bir kaç tanesine kılık değiştirip eşkiyanın bulundukları yerlere varmalarını ve bulduklarını tevkif etmelerini emretti.

Ayni zamanda sadrıâzam ile yeniçeri ağasına hâdiseyi bildirdi. İlk anda terzi Hasan ile fesatçılardan İsmail adlı birisi yakalanarak sorguya çekildiler. Bunlar, olup bitenleri inkâr ettiler. Terzi dükkânında neden toplandıkları sorulunca da:

«— Serdengeçti ağalardan Salyaneci Laz Süleyman eşkiya teftişi için Trabzon tarafına memur edilmişti, birkaç güne kadar yola çıkacaktı. Biz de onunla beraber gidecektik. Onu görüşüyorduk» dediler. Bunun üzerine Laz Süleyman hemen yakalanıp sadrıâzamın huzuruna getirildi. O da inkâr yoluna saptıysa da halinden bu fesadın başı olduğu anlaşıldığından tevkif ve hapsedildi. Yeniçeri ağası hemen Mahmud Paşa camii avlusunu basarak orada bulunan fesatçıları, cephelerindeki bayraklarile yakaladı. Ele geçenlerin hepsi derhal idam olundu ve böylece vak'a daha başlangıçta bastırılmış oldu.

Sadrıâzamın azli

Sadrıâzam Kabakulak İbrahim Paşa, hizmeti karşılığında bu makama geldiği halde, bir müddet sonra gayet sert icraatile ortalığı karıp geçirmiş, herkesi gücendirmiş, mevkiinin selâhiyetini şahsî kin ve husumetlerini tatmin için kullanmış, işine gelmiyenleri fesatta parmağı vardı iftirasile hapis, müsadere, idam ve sürgün belâlarına, haksız olarak uğratmıştı. Ayrıca, şehrin narh işlerile hiç uğraşmamış, başı boş kalan esnaf ihtiyaç maddeleri fiatlarını alabildiğine artırmış, bu da sıkıntı ve hoşnutsuzluk yaratmıştı. İşte, bütün bu sebeblerden dolayı Birinci Mahmud onu azle karar vermişti. Yerine ise, İran savaşlarında kazandığı muvaffakiyetlerle göze girmiş olan Hekim-oğlu Ali Paşayı getirmeyi düşünüyordu.

Son hâdise aslında pek kolay bertaraf edilmiş olduğu halde, sadrıâzamın işi büyütüp sert tedbirlere baş vurması, şehir kapılarını lüzumsuz yere uzun zaman kapalı tutmak ve kendisini konağında silâhlı maiyetinden maada onbeş saray kapıcıbaşısına sabaha kadar bekletmek suretile ortalığı telâşa vermesi, padişahın büsbütün canını sıkmıştı. Hâdiseden sonra adını bildirdiği ve bildirmediği bir çok devlet ricalinin azli ve sürgüne gönderilmesi hakkında müsaade istemesi ise, Birinci Mahmud'u bu hususta derhal bir karar almaya sevketti. O akşam, maktul Nevşehirli (Damad) İbrahim Paşanın kethüdası Mehmed Paşaya ait iken kendisine ihsan edilmiş olan Ortaköydeki yalısına gitmek üzere bulunduğu bir sırada padişah tarafından bir hatt-ı hümayun geldi. Bunda, sürgüne gönderilecek olanlar için Sarayburnu açığında hazırlamış olduğu çektiriyi, gece Yalı-köşkü önüne getirtmesi ve kendisinin de güneş doğmadan saraya gelmesi bildiriliyordu. Sadrıâzam çektiri için icabeden emri geceden verdikten sonra kendisi sabahleyin erkenden Topkapı-sarayına geldi. Revan-köşküne alınıp bir müddet bekletildi. Nihayet, silâhdar ağa gelerek hükümdarın sadaret mührünü istediğini bildirdi ve ayni zamanda Ağriboz muhafızlığına tayin edildiği tebliğ olunarak hazırlamış olduğu çektiriye hemen bindirilip yola çıkarıldı. Saraya davet edilmiş bulunan yeniçeri ağası Şahin Mehmed Paşa'ya sadaret kaymakamlığı, kul-kethüdası İsmail Ağaya yeniçeri ağalığı, zagarcı-başı Abdülbaki Ağaya kul-kethüdalığı tevcih edilip hil'atleri giydirildi (15 eylûl 1731). Sadaret mührünün ise, Arnavutluktaki ıslahata memur edilmiş bulunan Konyalı Topal Osman Paşaya (Büyük Vatan şairi Namık Kemal'in ecdadından) verilmesi kararlaştırılıp acele İstanbul'a davet edildi.

Kendisi, İstanbul'a 22 eylûl günü gelerek vazifesine başlamış ve sadaret kaymakamı Şahin Mehmed Paşaya, derya kaptanlığı verilmiştir. Ancak, Şahin Mehmed Paşa donanma işlerinin pek acemisi olduğu için

bu vazifede 30 ekime kadar kalabilmiş, bu tarihte azledilip Hanya muhafızlığına gönderilmiş, derya kaptanlığı vekâleten liman reisi Murabıt (Maryol) Hacı Hüseyin Paşaya verilmiş ve kendisi 31 aralıkta bu vazifeye asaleten tayin olunmuştur.

OSMANLI - İRAN SAVAŞLARININ DEVAMI

Nevşehirli (Damad) İbrahim Paşa zamanında İran üzerine yeniden sefer açılmasına karar verilmiş ve ordunun, hattâ hükümdar *Üçüncü Ahmed'in* Üsküdara geçmiş olduğunu evvelce yazmıştık. Fakat, «Patrona isyanı»nın kopması üzerine her şey alt üst olmuştu.

Birinci Mahmud'un cülûsundan beş ay sonra Tahmasb şah tarafından Veli Mehmed han adlı bir elçi yeni Osmanlı hükümdarını tebrik için İstanbul'a gelmişti. Bu münasebetle bir müddettenberi İran elçisi olarak İstanbul'da bulunmakta olan Rıza-kulu han ile birlikte Osmanlı devleti ricalinden reis ül-küttab İsmail Efendi, defter emini Mehmed Efendi, sadaret mektupçusu Osman Halisa Efendi ve atlı mukabelecisi Seyyid Ebubekir Firdevsî Efendi ile barış meselesini görüştülerse de, Veli Mehmed hanın yeni getirdiği teklifler, Rıza-kulu hanla evvelce kararlaştırılmış şartlardan çok farklı görüldüğünden mesele bu sefer sadrıazam riyasetinde olarak ileri devlet ricalinden mürekkep bir meclisle ve gizlice görüşüldü. Fakat, ne barışa ne de savaşa bir türlü karar verilemiyordu. Bunun sebebi ise, İran şahının *asıl niyetinin* kesin olarak bilinmemesiydi.

O sırada Bağdat valisi ve güneyde Irak cephesi serasker*i* bulunan Ahmed Paşa, İran meselelerinin mütehassısı olması dolayısiyle nihayet iki elçinin ona gönderilip görüşmeleri kararlaştırıldı (Nisan 1731). Lâkin, Veli Mehmed hanla Rıza-kulu han daha Diyarbakıra varmadan Tahmasb şahın Tebrizden Revan üzerine yürüdüğü haberi geldi. Bu suretle de İran şahının elçi göndermekten maksadının sadece Osmanlı devletini oyalamak olduğu anlaşıldığından elçilerin her ikisi de tevkif edilib Mardin kalesine hapis olundular. Aynı zamanda Bağdad valisi Ahmed ve

Sultan Birinci Mahmud'un Hollanda elçisini kabulü
(Ressamı Van Moor. Aslı Amsterdam'da Rijksmuseum'dadır)

Revan muhafızı ve kuzeyde Revan seraskeri Hekim-oğlu Ali Paşaya taarruza geçmeleri için icabeden emirler gönderildi (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 136, S: 381).

Şirvan'daki olay ve kuzey (Azerbaycan) harekâtı

Bu sırada Şirvan hanı Sürhay han, İran şahı tarafından gönderilip, Şamahi'de oturmakta bulunan elçinin bazı hallerine ve bilhassa kendisine tahakküme kalkışmasına tahammül edemiyerek maiyeti halkı ile birlikte öldürüp kesik başlarını Gence muhafızı İbrahim Paşaya göndermişti. Sonra Karabağ tarafına tecavüze kalkışan İran taraftarı bazı kabileleri tenkil etti. Bu haller İstanbul'a bildirilince kendisine Şirvan hanlığı bu sefer yurdluk ve ocaklık şeklinde, yani azil olunmamak ve vefatında çocuklarına kalmak şartile tevcih olunup kürk ve otuzbin altun gönderildi.

Kuzey cephesi kumandanı Hekim-oğlu Ali Paşaya, Köprülü-zâde Abdullah Paşanın seraskerliği sırasında İranlılar tarafından alınmış olan Tebriz'in istirdadı emredilmişti. Daha evvel Tahmasb, Revan'ı muhasara etmişse de, kaleden yapılan huruç harekeli karşısında fena halde yenilip kaçabilmişti (Mart 1731). Lâkin, bu mağlûbiyet kendisini yıldırmamış yeni kuvvetlerle tekrar Revan üzerine yürümüş, bu sefer daha ağır bir mağlûbiyete uğramış, Hekim-oğlu Ali Paşa İran ordusunun bütün malzemesini elde etmekten maada, şahın rikâbdarı olup Revan hanlığına namzet bulunan Hüseyin hanı esir ederek İstanbul'a göndermişti. Hüseyin Han, İstanbul'da sorguya çekildikten sonra idam olundu (Subhi Tarihi, C: 1, V: 24).

Bu zaferden sonra Hekim-oğlu Ali Paşa evvelâ İranlılar tarafından pek mükemmel şekilde tahkim edilmiş olan Rumiye kalesini muhasara ve altmış beş gün tazyik ettikten sonra fethetti (15 kasım 1731). Sonra da, kendisine verilen emir üzerine Tebriz üzerine yürüdü. Burasını muhafaza eden Safevî kumandanı Bisutun han, daha evvel kaçıp gitmiş olduğundan Tebriz kalesi savaşsız ele geçirildi (4 aralık 1731). Bu münasebetle, Osmanlı hükümdarı Birinci Mahmud, gazi ünvanını aldı.

Güney (Irak) harekâtı ve Kurican savaşı

Güney cephesinde ise, padişahın fermanını alan Bağdat valisi Ahmed Paşa sür'atle Irak-ı aceme ilerledi. İran kuvvetleri, mukavemetsiz çekilip dağıldıkları için Kirmanşah savaşsız işgal olundu (30 temmuz 1731). Burada bulunan çok miktarda top ve cephane ele geçirildi. Ahmed Paşa, bundan sonra Hemedan üzerine yürüdü. Bunu haber alan Tahmasb şah ise, Tebriz'den hareketle Kazvin'e gelmişti. Ahmed Paşa, Amasya mutasarrıfı Selim Paşayı sekizbin süvari ile o tarafa gönderdi. Selim Paşanın vazifesi, düşman ahvalini keşfetmekti. Şahın yanında pek kalabalık bir ordu bulunduğunu öğrenince, temasa geçmeden, yalnız o bölgeyi adam-akıllı vurup geri döndü.

Ahmed Paşa, ilerlemeye devam ederek Eylûl ayı başlarında Hemedan civarına vardı. Bu sırada şah tarafından barış isteyen mektuplar geldi. Lâkin Osmanlıları birkaç kere bu şekilde aldatmış olduğu için buna, itimad edilemedi. Lâzım gelen cevaplar verildiyse de, savaşa hazır bulunuldu. Nitekim, 15 eylûl günü Tahmasb şah, kırkbin kişilik bir ordu, yirmisekiz balyemez, beş şahi ve ikiyüz zemberek topuyle çıka-geldi.

İki ordu arasındaki meydan savaşı, Hemedan'a altı saat mesafede bulunan Kurican mevkiinde cereyan etti. Bu savaş sonunda şah ağır bir mağlûbiyete uğradı. Hattâ, Osmanlı kuvvetlerine esir düşmek üzere iken beşyüz kadar maiyetile Dergezin tarafına savuştu. Ordusunda bulunan yirmibin piyadenin hemen hepsi ve bir o kadar süvarinin dörtte üçü savaş meydanında ölü veya yaralı olarak serilmiş kalmıştı. Şiraz ve Kazvin hanları da maktuller arasında bulunuyorlardı. Pek çok top ve savaş malzemesi Osmanlı ordusunun eline geçmişti.

Ahmed Paşa, bu parlak neticeyi alınca, Hemedan'a doğru ilerledi. Safevî kuvvetleri bırakıp kaçmış olduklarından burası mukavemetsiz işgal edildi (18 eylûl 1731). Kalede bulunan yedi balyemez, sekiz şahi topla yirmisekiz zemberek topu ve iki humbara havanı zabtolundu. Ahmed Paşa, İranlıları bir ân evvel barışa zorlamak için Mardin voyvodası Sadık Ağa kumandasında bir kuvvetle Isfahan taraflarını vurdurup tahrip ettirdi. Şah nihayet savaş devam ettikçe İran'ın pek büyük zarar ve kayıplara uğrayacağını anlayınca, bu sefer ciddî olarak barışa talib oldu.

İran'la barış yapılması

Ahmed Paşa, merkezden aldığı salâhiyet üzerine İran elçisi Rıza-kulu hanla müzakerelere başladı. Bu müzakereler sona ermeden Tebriz Osmanlıların eline geçmişti. Lâkin, Ahmed Paşa bunu zamanında haber alamadan barış şartları üzerinde İranlılarla anlaşmış bulunuyordu. Birinci Mahmud Tebriz'in alındığını duyunca, burasının Osmanlı devletinde kalmasının teminini Ahmed Paşa'ya bildirdiyse de, artık iş işten geçmişti. Hünkâr, pek arzu ettiği halde bu hususta ısrar etmeyip Ahmed Paşanın anlaştığı şartlarla barışı kabul etti. Buna göre Revan, Gence, Tiflis, Nahcevan, Kâht, Kareli, Dagıstan ve Şirvan hanlığı Osmanlı hakimiye-

tinde kalıyor; buna karşılık ise Hemedan, Tebriz, Kirmanşah, Luristan, Erdalan ve Huveyze aşiretinin oturduğu bölge İran'a terkediliyordu. Kuzeyde Aras nehri ve güneyde eski sınırlar iki devletin hududu olacaktı (Ocak 1732). Bu ise, elde edilen muvaffakiyetlere göre Osmanlı devleti hesabına olarak başarılı bir barış değildi (Subhi Tarihi, C: 1, V: 39-41).

İran barışının uyandırdığı memnuniyetsizlik, sadrıâzamın azli

Ahmed Paşa vasıtasile İran'la yapılmış olan barış, her iki taraf için de tatmin edici olmaktan uzaktı. Savaşların hepsi kazanılmış olduğu halde, Osmanlıların eline hiç bir şey geçmiyor, bilâkis Tebriz, Hemedan, Erdelan, Luristan, Kirmanşah, Huveyze gibi zabdedilmiş bir çok yerler İran'a terkolunuyordu. Yukarıda söylediğimiz gibi, Birinci Mahmud bilhassa Tebriz'in muhafazasını istediği halde, Ahmed Paşa acele ederek suhlu akdetmişti. Padişah bu anlaşmayı tasdikde evvelâ tereddüt etmişse de sonra razı olmuştu. Lâkin savaşla alınmış bir çok yerlerin mağlûb düşmana terki halk arasında büyük hoşnudsuzluk doğurdu ve dedi-koduların alıp yürümesine sebeb oldu. Birinci Mahmud, umumî efkârı tatmin etmiyen bir barış andlaşmasının amcasının başına ne işler açmış olduğunu, onu halkın gözünden düşürüp sonunda hal'ini intaç eden hâdiseleri nasıl doğurduğunu henüz unutmamış bulunuyordu. İlk tedbir olarak Sadrıâzam topal Osman Paşayı azledip Rumiye ve Tebriz fatihi Hekimoğlu Ali Paşayı sadaret için davet etti. O gelinceye kadar da sadaret kaymakamlığına defterdar İzzet Ali Paşa tayin olundu. Eski sadrıâzama ise, Erzurum valiliği verildi (12 mart 1732).

İran tahtında olan değişiklik, Osmanlı - İran savaşının devam etmesi

İran şahının, aynı andlaşmayı imzalaması İranlıları da memnun etmemişti. Çünki onların gayesi Hüseyin şah zamanındaki hudutları elde etmek, 1723 tarihinden sonra Osmanlıların işgal ettiği bütün yerleri geri almaktı. Bu yüzden, barış andlaşması umumi bir hayal kırıklığı uyandırmıştı. Şah Tahmasb, az sonra ruslarla yaptığı Reşt anlaşmasile Saliyan (Kür yanından) ın güneyindeki bölgenin ruslar tarafından boşaltılmasını temine muvaffak olduğu halde (Şubat 1732) aleyhindeki havayı değiştiremedi.

Tahmasb Kulu han, asıl adile Nadir han, bu sırada Afganlılarla da savaşmakta idi. Şahın Osmanlı devletine yenilerek böyle bir andlaşma imzaladığını haber aldı. Umumi hayal kırıklığına tercüman olmak ve böylece çoktandır düşündüğü gayelerine biraz daha yaklaşmak amacile Herat'dan hemen hareket edip Isfahan'a geldi. Büyük nüfuzuna, ordu üzerindeki otoritesine ve kendisini bir kurtarıcı gibi bekleyen ve öyle karşılayan halkın sevgisine güvenerek Tahmasb şahı İran tahtından indirdi. Yerine henüz bir yaşına bile basmamış bulunan oğlu Abbas'ı hükümdar ve kendisini ona naib ve vekil ilân etti. (7 temmuz 1732 - 17 rebiül evvel 1145). Tahmasb şah ise, Horasan'a gönderilip Kelat kalesine hapsedildi (Başbakanlık Arşivi Mühimme defterleri, C: 138, S: 388, 410).

Nadir Han, bundan sonra ilk iş olarak Tahmasb şahın tayin ettiği mühim devlet ricalini azil ile yerlerine kendisine sadık kimseleri getirdi ve Bağdat valisi Ahmed Paşaya, eski şahın imzaladığı andlaşmayı tanımadığını, bu yüzden savaşa devam edeceğini bildirdi (Ayni defterler, C: 138, S: 258).

Nadir han, kumandanlarından Uğurlu hanı Azerbeycan'daki harekâtı idare için Gence tarafına gönderdi. Diğer bir kumandanı da Irak taraflarında faaliyete geçti. Evvelâ, Osmanlıların Şehrizur ve Derne tarafları hücuma uğradı. Bunlardan biri Kerkük ve bizzat Nadir hanın idare ettiği öbürü Erbil üzerine yürüdüler. Nadir han burasını kolaylıkla ele geçirdi. Bundan sonra niyeti Bağdad'ı almaktı. Nitekim, 12 ocak 1733 tarihinde şehri muhasara etti. Bağdad valisi Ahmed Paşa durumu merkeze bildirip acele yardım istedi. Bunun üzerine eski sadrıâzam Erzurum Valisi Topal Osman Paşaya Bağdad'ın yardımına koşması emrolundu. Ayni zamanda Van, Revan, Tiflis ve Gence ta-

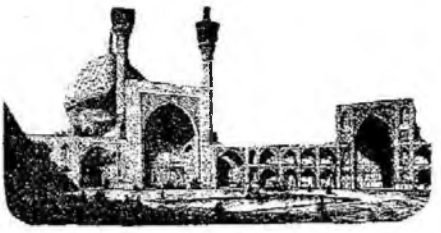

İran'ın o zamanki başşehri İsfahan'dan iki görünüş

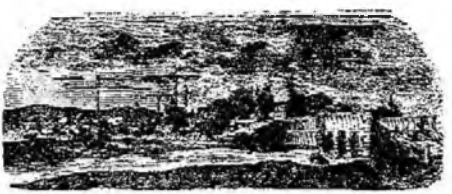

raflarına da yardımcı kuvvetler ve sınır vali ve kumandanlarına uyanık bulunmaları için haberler gönderildi.

Nadir han'ın Bağdad'ı muhasarası ve Duçum yenilgisi

Nadir han'ın Erbil'i alıb Bağdad'ı muhasarası, bu savaşların başlangıcından beri harb hareketlerini ilk defa olarak Osmanlı topraklarına intikal ettirmiş oldu. Yanındaki ordunun mevcudu yüz bin kişi idi. Ahmed Paşa'nın bu kuvvete karşı ne uzun müddet dayanmasına, ne de bir çıkış hareketiyle bu ordüyu yenmesine imkân yoktu. Kendisi de bunu anladığından umduğu yardımın gelişine kadar Nadir hanı oyalamaya karar verdi. Bu sırada İran şahının naib ve vekili, Ahmed Paşa'ya şehri teslim etmesini teklif etmişti. Ahmed Paşa karar vermeden evvel düşünmek için birkaç gün müsaade istemek üzere Mehmed Ragıb Efendi'yi (sonradan sadrıâzam olan Ragıb Paşa) gönderdi. Mehmed Ragıb efendi vazifesini gayet iyi başarıp Nadir hanı icabı kadar oyaladıktan sonra istenen müsaade ile geri döndü. Bu sırada yüzbin kişilik ordusu ile Bağdad'ın imdadına gelen Erzurum valisi Topal Osman Paşa, Kerkük'ü geride bırakıp, Samara'ya kadar ilerlemiş bulunuyordu. Nadir han, bunu haber alınca, Bağdat muhasarası için onikibin kişilik bir kuvvet ayırarak kalan ordusile şehre iki saat mesafedeki Duçum mevkiine geldi. İki ordu, burada karşılaşmış ve dokuz saat süren kanlı bir meydan savaşına tutuşmuştur. Neticede, savaşı Osmanlı ordusu kazandı. İranlılar büyük bir hezimete uğradılar, kırk bine yakın zayiat vermişlerdi. İran ordusunun bütün savaş malzemesi ve ağırlıkları osmanlıların eline geçti. Nadir han ise, yaralı olduğu halde kaçıp ancak canını kurtarabildi (20 temmuz 1733). Ayni zamanda Ahmed Paşa, Bağdad'dan bir çıkış yaparak yedi aydan beri Bağdad'ı muhasara etmiş olan kuvvetlerin bakıyesini püskürtüp kaçırdı. Böylece. Bağdad kurtulmuş oldu.

Uzun bir muhasara altında kalmış olan Bağdad'da zahire tamamen bitmiş bulunduğundan, askerleri tarafından civardaki zahire stoklarının bitirilib halkın açlığa mahkûm edilmemesi için Topal Osman Paşa zaferin sonunda Kerkük'e döndü. Yalnız düşman ahvalinden haber almak ve bir baskına uğrayıb müsaid olmayan şartlar altında bir savaşı kabule mecbur kalmamak için Rakka valisi Polad Ahmed Paşa'yı bir kısım kuvvetlerle Derne taraflarına yolladı.

Topal Osman Paşa'nın Nadir han'ı ağır bir hezimete uğratıp Bağdad'ı muhasaradan kurtardığı haberi, İstanbul'da büyük bir sevinç ve heyecan yaratmıştı. Zafer haberini getirmiş olan tatara padişah bir avuç altunla zeamet derecesinde dirlik ihsan etmiş, Topal Osman Paşa'ya ikibin altun, hil'at ve çelenk göndermişti. Topal Osman Paşa'nın muvaffakıyeti hakikaten mühimdi. Nadir han bu savaşı kazanmış olsaydı, bütün doğu Anadoluyu ele geçirmesi mümkün olabilirdi.

Nadir han'ın Musul'a hücumu

İran ordusunun yenilip çekilmesinden sonra, bu cephenin seraskerliği yine Ahmed Paşa'ya verilmiş, lâkin kendisi bu vazifeyi kabul etmek istemediği için Bağdad valiliğinde bırakılmış, seraskerlik Topal Osman Paşa'ya tevcih olunmuştu. Nadir han ise yenilmiş, lâkin savaştan vaz geçmemişti. Bunun için Ekim ayının sonlarına doğru Musul taraflarından taarruza geçti. Lâkin, Musul valisi Mehmed Paşa kumandasındaki kuvvetlerle aralarında geçen beş altı saatlik bir öncü savaşından sonra çekilmeye mecbur kaldı. Topal Osman Paşa bu sırada hasta bulunuyordu. Son muvaffakıyeti devlet merkezine bildirmekle beraber, vazifeden affını da rica ettiyse de Birinci Mahmud bu isteğini kabul etmeyip böyle mühim zamanda buradan ayrılmasının doğru olmıyacağını ve kendisinden daha nice hizmetler beklediğini iltifatlarla dolu bir fermanla bildirdi (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 139, S: 327).

Kerkük savaşı

Evvelâ Duçum'da, sonra Musul cephesinde osmanlı ordularına yenildiği halde, Nadir han mücadeleden asla vaz geçmek niyetinde değildi. Esasen yaradılışı itibarile mağlûbiyetler onu yc'se düşürmez, ümid ve cesaretini kırmazdı. Bu sırada Osmanlı ordusu kuvvetlerinin bir kısmı ilkbaharda geri dönmek üzere terhis olunmuş, bir kısmı ise dağınıkça bir halde kışlağa çekilmişti. İşte, Nadir han bu mühim fırsatı kaçırmıyarak yeniden tensik ettiği ordusile birdenbire Kerkük önlerinde belirib osmanlı ordusuna hücum etti. Kerkük'e beş saat mesafede Leylan mevkiinde vukua gelen bu savaş sonunda Osmanlı kuvvetleri mağlûb oldular. Serasker Topal Osman Paşa ise, savaş meydanında şehid düştü (30 kasım 1733). Nadir han, Kerkük, Derne ve Şehrizur'u ele geçirdi. Bu zafer üzerine Osmanlı devletinin barış isteyeceğini ve bu sayede kuzey İran'da Osmanlı işgalinde bulunan yerleri de savaşsız kurtaracağını umuyordu. Halbuki, aslında kazandığı büyük bir zafer değildi. İstediği barışı elde etmek için Osmanlı savaş kuvvetlerinin tamamen imhası lâzım geliyordu. Bu kuvetler ise ayakdaydı. Nitekim, Osmanlı devleti büyük bir azimle savaşa devam niyetinde bulunuyordu. Birinci Mahmud, vaktile kuzey İran-

da büyük askerî muvaffakıyetler kazanmış olan sadrıâzam Hekim-oğlu Ali Paşa'yı İran üzerine serdar-ı ekrem olarak göndermeye karar vermişti. Şehid olan Osman Paşa'nın yerine güney İran cephesi seraskerliğine Köprülü-zâde Abdullah Paşa tam selâhiyetle ve hareketlerinde istiklâl sahibi olmak şartile tayin edildi (12 mart 1734). Bir taraftan da kuzey İran'da duruma tamamen hakim olunmak için, Kırım hanı Kaplan Giray'a Kafkasya'ya geçmesi bildirildiği gibi Kumuk kabilelerinin itaatini temin için reisleri Usmi Ahmed'e vezaret ve oğlu Mehmed'e beylerbeylik tevcih olundu. Bütün bunlar, gayet isabetli tedbirlerdi.

Nadir han'ın Bağdad'ı tehdid etmesi

Nadir han ise, Osmanlı devleti tarafından bir barış teklifinin gelmediğini görünce, Ocak ayının sonlarına doğru yeniden Bağdat üzerine yürüdü (1734). Kalenin önünde birkaç gün muhasara tertibatı aldıktan sonra Bağdad valisi Ahmed Paşa'ya haber gönderib Tiflis, Şirvan, Kâht, Gence ve Revan kendisine terk olunmadığı takdirde savaşa devam edeceğini bildirdi. Daha evvel yedi ay sıkı bir muhasara altında kalmış olan Bağdad'da zahire ve savaş malzemesi bir hayli noksandı. Yeni bir muhasaraya uzun müddet dayanacağı şüpheliydi. Ahmed Paşa, bunun üzerine Nadir hanı oyalamak ve vakit kazanmak için bu hususta selâhiyet sahibi olmadığını, bu teklifleri İstanbul'a bildirib cevab bekliyeceğini Nadir hanın elçisine söyledi. Böyle bir cevabın gelişi iki, ikibuçuk aylık işti. Nadir han, buna rağmen pek zayıf halde bulunan Bağdat kalesine hücum etmiyerek Ahmed Paşa'nın teklifini kabul ile İran'a döndü.

Ahmed Paşa'nın mektupları İstanbul'a gelince hemen bir müşavere meclisi toplanıp mes'ele görüşüldü. Neticede Nadir hanın istekleri tereddütsüz red edildi. Bir taraftan da Bağdad kalesinin noksanlarının giderilmesi ve icabı gibi tahkim olunması için gerekli emirler gönderildi. Durum aynı zamanda güney İran cephesi kumandanı Köprülü-zâde Abdullah Paşa ile, bütün sınırlar kumandanlarına bildirilib her an için savaşa hazır bulunmaları tenbih olundu (Şubat 1734). O sırada Rakka valisi bulunan Polat Ahmed Paşa'ya güney cephesi kumandanlığı verilib, Köprülü-zâde Abdullah Paşa, Şark seraskeri ünvanile cephenin genel kumandanlığına getirildi.

Nadir han'ın yeniden hücumu

Nadir han, doğrudan doğruya Osmanlı devletine yaptığı ikinci bir barış teklifine gelecek cevabı bile beklemeden yine taarruza geçti. Bu sefer kuzey cephesini seçmişti.

Sultan Birinci Mahmud
(Kapıdağlı serisinden)

Şirvan hanı Sürhay hanın Dağıstan taraflarında meşgul bulunmasından istifade ile buraya hücum edib hanlığın merkezi olan Şamahi'yi zabtetti (Ağustos 1734). Bunun üzerine taarruza uğraması mümkün bulunan Kars ve Tiflis'in icabında müdafaasına yardım edilmesi Erzurum ve Çıldır valilerine bildirildi. Sürhay han ise, Şamahi'nin içinde bulunan kızılbaşların da yardımile, Nadir hanın eline geçtiğini duyunca geri döndü. Lâkin, maiyetindeki askerlerin bir kısmının Nadir hana mütemayil bulunmasından şüpheleniyor ve bu yüzden kendilerine tamamen emniyet edemiyordu. Bu durumu Gence valisi Ali ve Tiflis valisi İshak Paşa'lara bildirip yardım istedi. Ali Paşa, Gence civarında Nureddin Sultan kumandasında bulunan bir kısım Kırım süvarisinin ona yardımını temin edince, Sürhay han İran kuvvetlerine hücum edip kanlı savaşlar sonunda yendi ve hattâ karargâhına kadar kovaladı ise de, yanındaki kuvvetlerin azlığı dolayısile Gence'ye dönmek zorunda kaldı (Eylül 1734).

Böylece, galibiyet hiç bir kazanç sağlamadı. Sürhay han iranlılara yeniden hücum etti. Lâkin, bu sefer üst üste iki kere mağlûb olub Kumuk'lara sığınmak zorunda kaldı.

Gence ve Tiflis'in muhasara olunması, Kars muharebesi

Sürhay mes'elesi böylece hal edilince, Nadir han Şirvan ve Dağıstan'a tamamen

hakim oldu. Bundan sonraki ilk hedefi ise Gence idi. Gence valisi Ali Paşa'nın onun bu maksatla harekete geçtiğini bildirmesi üzerine, Revan ve Erzurum valilerine acele olarak yardımda bulunmaları emrolundu ve durum Şark seraskeri Köprülü-zâde Abdullah Paşa'ya bildirildi. Nadir han, süratle ilerleyip Gence'yi muhasara altına aldı (Kasım 1734). Gence dayandıysa da, büsbütün kurtarılamadı. Uzayan muhasaranın ikinci ayında Nadir han bir kısım kuvvet ayırıb göndererek kendisile birleşen Gürcülerle beraber Tiflisi de muhasara etti. Bu sırada Yezd, Kürî ve Ordubad şehirleri birer birer eline geçmiş bulunuyordu. Velhasıl, bu cephede vaziyet Osmanlı devletinin hiç de lehinde olmıyan bir şekilde inkişaf etmekte idi.

Bunun üzerine şark seraskerliği tamamen uhdesine verilmiş bulunan Köprülü-zâde Abdullah Paşa ile Erzurum, Van, Revan gibi sınır valilerine halâ dayanan Gence kalesinin Nadir hanın eline geçmesine mutlaka engel olmaları bildirildi. Nihayet, müşterek gayret neticesinde İran kuvvetleri ric'ate mecbur edilib üç aydan beri muhasarada bulunan kale kurtarıldı. Nadir han, Gence önünde, muhasara esnasında pek çok teknik yardımda bulunan Golitsin'in aracılığı ile ruslarla, icabında her iki devletin müttefik sıfatile hareket edeceklerine dair, bir ittifak yaptı (Mart 1735). Bundan sonra, Nadir han, kuzeyde kesin bir galibiyet elde etmek için Köprülü-zâde Abdulah Paşa'yı bir meydan savaşında yenmesi icab edeceğini kestirerek Kars'da bulunan Osmanlı ordusunun üzerine geldi ise de, beş saat süren amansız bir çarpışma sonunda çekilmek zorunda kaldı (25 mayıs 1735).

Osmanlı ordusunun baskına uğraması, seraskerin şehadeti

Abdullah Paşa, düşmanı mutlaka takib emri aldığı için Aras nehrinin kollarından Arpaçay'ı geçmiş bulunan Nadir hanın peşinden ilerledi. O zamana kadar daima İran kuvvetlerinin kendi üstüne gelmesini beklîyerek onları püskürtmekle iktifa etmiş, taarruz hareketinde bulunmamıştı. Kendisinin esasen fazla bir askerî kabiliyeti ve hattâ ordu üzerinde icabı kadar otoritesi yoktu. Bu yüzden emrindeki kuvvetler arasında disiplinsizlikler görüldüğü olurdu. Esasen Nadir hana karşı çekingen davranışı ona ve kendisine güvenemeyişine sebeb de bu idi. Hattâ Kars savaşını kazanıb rakibini geri attığı halde bu güvensizliği devam ediyordu. Lâkin bu sefer düşmanı takib ve bir savaşla büyük kuvvetlerini imha hususunda pek şiddetli emirler aldığı için harekete geçmek zorunda kalmıştı. Düşman yakın mesafede idi. Buna rağmen gerekli emniyet ve karakol tertibatı alınmamış, çekilmekte olan İran ordusundan anî bir zarar gelecegi hiç düşünülmemişti. Nadir hanın ise istihbaratı çok kuvvetliydi. Seksenbin kişilik osmanlı ordusunun öncü ve karakollarından mahrum bir şekilde ilerlediğini ve bu orduda disiplinin de bir hayli zayıflamış olduğunu öğrenerek kendi yetmişbin kişilik ordusile Köprülü-zâde Abdullah Paşa'yı Bogaverd mevkiinde birdenbire karşılayıp savaşa mecbur etti.

14 haziran 1735 tarihinde vuku bulan bu savaşta osmanlı ordusu mağlûp oldu ve Şark seraskeri Köprülü-zâde Abdullah Paşa, savaş meydanında sonuna kadar çarpıştıktan sonra şehid düştü (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 140, S: 422). Bununla beraber, Osmanlı kuvvetlerinin mühim bir kısmı Kars'a dönmeye muvaffak oldular.

Şark seraskerinin şehid olduğu duyulunca, yerine Sivas valisi Ahmed Paşa vekâleten verildi. Arkasından da bu makama eski Bağdad valisi olub Nadir han burasını muhasara ettiği zaman onu oyalamak için barış tekliflerini İstanbul'a bildirmiş ve bu yüzden de gözden düşerek Haleb ve sonra Rakka valiliğine nakledilmiş bulunan İran savaşlarının tecrübeli kumandanı Ahmed Paşa tâyin edildi.

Hekim-oğlu Ali Paşa'nın azli

Evvelce mektup yazdığı Ahmed Paşa'dan hiç bir cevap çıkmaması üzerine, Nadir han bu sefer doğruca Birinci Mahmud'a ve sadrâzam Hekim-oğlu Ali Paşa'ya mektublar göndererek her ikisinin de hükümdarı Türk soyundan olan iki devlet arasında barışın kurulmasını istemiş ve Kerkük savaşında esir düşen ordu kadısı Abdülkerim Efendi'ye devlet tarafından bu hususta selâhiyet verilirse, kendisinin kabule hazır bulunduğunu bildirmişti. Barış için, Aras nehrinin sağ kıyısındaki yerlerin İran'a terki şart koşuluyordu.

Müzmin bir hal alan İran savaşlarına bir son vermek fikrinde bulunan sadrâzam, bu teklifleri birden red etmeyib müzakere yoluyle anlaşmaya varılabileceğini düşünerek Nadir hana isteklerinin kabul olunabileceğini ihsas eden bir mektub göndermişti. Lâkin, bu mektub, o zaman güney cephesi kumandanı Köprülü-zâde Abdullah Paşa'nın eline geçmişti. Abdullah Paşa, barış isteyen İran'ın aslında savaş gücünün tükenmiş olduğunu hesaplayarak bu işi doğru bulmamış ve mektubu doğruca hükümdara göndermişti. Kendisi de, İran'dan alınan yerlerin iadesinin doğru olmadığını, daha evvel kuzey cephesi kumandanlığında bulunmuş olan Sadrâzam Hekim-oğlu Ali Paşa'nın —İran ahvaline vakıf bir zat olduğu halde— böyle teklifleri kabule yanaşmasının hatâlı olduğunu bildirmişti. Bu yüzden Ali Paşa gözden

düşmüş vaziyeti kritik hale gelmişti. Doğudan gelen yeni haberler üzerine Birinci Mahmud sadrıâzamı sevmiyen kızlar-ağasının da tesiri altında kalarak bir divan günü müzakereler sona erince şeyhülislâmı huzuruna kabul edib ayni meseleyi kendisile görüştükten sonra Revan köşkünde bekleyen Hekim-oğlu Ali Paşa'dan silâhdar ağa vasıtasile sadaret mührünü aldırdı. Paşa Midilli'de oturmaya memur edildiğinden hemen bir çektiri ile yola çıkarıldı (12 temmuz 1735). Ayni zamanda Çavuşbaşı Mehmed Ağa'ya üç tuğlu vezaret tevcih olunub sadâret kaymakamlığına tâyin edildi.

Yeni sadrıâzam, icraatı ve azli

Eski Bağdat valisi Ahmed Paşa, kısa zaman evvel Haleb valiliğine tâyin olunmuş ve Bağdad valiliği Köprülü-zâde Abdullah Paşa'nın maiyetinde bulunan Diyarbakır valisi İsmail Paşa'ya verilmişti. İsmail Paşa'nın sarayda hamisi Kızlar Ağası Beşir Ağa idi. Bu sefer sadâret makamı inhilâl edince, kimsenin akıl ve hayaline gelmezken Beşir Ağa'nın tesirile bu makama geçmek üzere İstanbul'a dâvet olundu. İstanbul'a 29 eylûlde varıb yeni vazifesine resmen başladı.

Sâdaret kaymakamı Mehmed Paşa, sadrıâzamın İstanbul'a gelib fi'len işe başlaması üzerine, Vidin kalesinin muhafazası şartıyla Niğbolu'ya tayin edilip acele yola çıkarıldı. Buna sebeb İsmail Paşa tarafından istirkâb olunması ve saray tarafına öteden beri yakınlığı bulunması dolayısıyla kendisini atlatıp sadârete geçmeğe çalışmasından korkulmasıydı. Kızlar ağası Beşir Ağa'nın adamı olan İsmail Paşa işe başlar başlamaz onun da yardımıyla Mehmed Paşa'yı böylece İstanbul'dan uzaklaştırdı. Vidin muhafızı Numan Paşa-zâde Ahmed Paşa İstanbul'a getirilerek Divân-ı hümâyûnda nişancılık hizmetine verildi. İsmail Paşa iktidara gelir gelmez bütün diğer büyük memuriyetlerde mühim değişiklikler ve bu arada valiler arasında yeni tâyin ve nakiller yaptı. Bunlar aslında Beşir Ağa'nın tertib ve teşvikiyle oluyordu. Kendisi sadâret makamındaki değişikliği fırsat bilerek çoktan beri arzu ettiği, lâkin Hekim-oğlu Ali Paşa'ya bir türlü yaptıramadığı değişiklikleri bu suretle tahakkuk ettirdi.

Fakat, sadrıâzam Gürcü İsmail Paşa, bu mevkie kızlar ağası Beşir Ağa vasıtasile geçdiği halde neticede onun fazla tahakkümüne dayanamayıb ötekine berikine şikâyette bulunduğu için rüşvete fazla mübtelâ olduğu bahanesile azledilmarak Silâhdar Mehmed Ağa'ya vezaretle sadâret kaymakamlığı verildi (9 ocak 1736). Sadâret kaymakamı Dimetokalı Silâhdar Seyid Mehmed Paşa ise, onaltı gün sonra sadâret makamına asaleten tâyin olundu.

Nadir han'ın barış teklifi

Nadir han, Arpaçayı zaferini kazanıp Osmanlı ordusunu Kars'a çekilmeye mecbur ettikten sonra Gence (9 temmuz), Tiflis (12 ağustos), Revan (3 ekim) ı da işgal etti. Bu suretle, İran'a iadesini istemiş olduğu bütün yerler eline geçmiş oluyor ve kendisi için savaşa devamın lüzümu kalmıyordu. Bunun üzerine Gence valisi Ali Paşa vasıtasile Osmanlı devletine kesin bir barış teklifinde bulundu. Sonra da bunu teyid için kendi hazinedarı Mirza Muhammed'i yeni Şark seraskeri Ahmed Paşa'ya gönderdi. Osmanlı devleti de artık bu savaşa devamın faydasız olduğunu anlamıştı. Yeniden kuvvetler hazırlayıp İran'a sevk etmek ve Nadir hanı yenmek hemen hemen imkânsız görülüyor, üstelik bu sırada Rusya ile Osmanlı devleti arasında had hale gelen gerginlik, İran'la bir barışı zaruri kılmış bulunuyordu. Böylece, savaşın başlamasından tam onüç yıl sonra barışa karar verilerek Ali Paşa gerekli talimat ve selâhiyet ile İran devletinin murahhası Mirza Muhammed'le birlikte Tiflis'e gönderildi. Ali

İran şahı Afşarlı soyundan Nadir
(Macarca «Tolnai Villagtörtenelme» adlı tarihten)

Paşa oraya vardığı zaman Nadir han Lezgi kabilelerini te'dib ile meşgul olduğu için bir müddet bekletildi. Ve sonra Mogan'daki ordugâha götürüldü.

Ali Paşa'ya verilen salâhiyete göre İranla Dördüncü Murad zamanında imzalanan barış andlaşması aynen kabul edilecekti. Yalnız, rusyanın osmanlı devletini o taraflardan tehdidine engel olmak için İran'ın bu devletle akdettiği ittifakın feshini ve Nadir hanın Sünnî müslümanlarla meskûn Dağıstan'dan çekilmesi istenecekti. İran rusya ile olan ittifakını daha evvel bozmuş ve rusları uzaklaştırmış olduğu için birinci istek ortadan kalkıyordu. Bu sırada Nadir han bir bayram günü Mogan sahrasında topladığı umumî bir mecliste henüz pek küçük yaşta bulunan Şah Üçüncü Abbas'ın vefat ettiğini bildirerek bundan sonra İran tahtına Safevî hanedanına mensup hiç kimsenin geçirilemeyeceğine ve şiî mezhebinin terk edileceğine dair umumî bir ahid aldıktan sonra kendisine teklif edilen şahlığı kabul ettiğini ilân etti (Mart 1736)

Barış müzakerelerinin başlaması

Ali Paşa, 1736 yılı Mart ayında İran murahhası ile Mogan civarında barış müzakerelerine başladı. İlk anda, Dördüncü Murad devrindeki sınırların esas olması hakkında karşılıklı ve kolayca anlaşıldı. Bundan sonra Mirza Ahmed kendi şartlarını ileri sürdü. Bunların başında şiîliği terk etmiş olan İranlıların mensub bulunduğu Caferî mezhebinin Osmanlı devleti tarafından Hanefî, Şafiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinden sonra beşinci mezhep olarak kabul ve Kâbe'de bu mezhep için de bir rükün te'sisi geliyordu. Sonra da İran hacılarından bac alınmaması ve hac emirlerinin ayrı ve kendilerinden olması, İstanbul ve İsfahan'da karşılıklı şehbenderler bulundurulması, İstanbul'daki şehbenderin kethüdasına buradaki iranlıları hacca götürme müsaadesi verilmesi ve nihayet esirlerin karşılıklı olarak serbest bırakılmaları isteniyordu.

Ali Paşa ise, yalnız hudutların tâyinine selâhiyetli idi. Bu yüzden bu isteklere cevap veremiyeceğini bildirdi. Nadir han, esasen kendi şahlığını da Osmanlı devletine resmen bildirmek ve tanıtmak arzusunda bulunduğundan ayrıca bu maddeleri de görüşmek üzere bir hey'et tertib edib İstanbul'a doğru yola çıkardı. Bu hey'et, İran devleti ricalinden Abdülbâkî hanın başkanlığında olmak üzere şahın imamı Reisül-ülema Ali Ekber Molla ile ülemadan Sadr-ı memâlik ünvanını haiz Mirza Ebül-Kasım'dan mürekkepti.

Serasker Ahmed Paşa, Nadir şahın barış şartlarını öğrenmiş olduğu için daha evvel acele olarak İstanbul'a bildirmiş bulunuyordu. Birinci Mahmud, ca'feri mezhebinin beşinci mezhep olarak kabulü ve buna ait teferruat hariç olmak üzere ve Rusya ile İran arasındaki ittifakın feshinin resmen ilânı şartile ve diğer maddelerin bazı küçük tâdillerle kabul edilebileceğini Ahmed Paşa'ya hemen bildirdiğinden, Ali Paşa ile Mirza Muhammed nihai barış şekli üzerinde anlaşmak üzere İstanbu'a hareket ettiler (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 142, S: 96).

Nadir hanın gönderdiği hey'et ise, 1736 yılının Temmuzunun ilk günlerinde İstanbul'a vardı. Reis ül-küttab İsmail Efendi ile Mehmed Ragıb ve Mustafa Efendiler, seferde bulunan ordudan getirildiler. Toplantılar hemen başladı. Lâkin, ca'feri mezhebi meselesi büyük münakaşaların çıkmasına sebeb oldu. İranlılar, bu mezhebin de diğer dört mezheb gibi doğru bir yol olduğunu kendilerine göre ilmî delillerle isbata kalkıştılar. Osmanlı murahhasları ise, bunu dinlemek bile istemiyerek prensib noktasından ve usul bakımından itiraz ediyor ve böyle mezhebden bahsederek barış yapılmasının misali bulunmadığını ileri sürüyorlardı. Esasen bu konu, kendi ihtisasları dışında olduğundan osmanlı hey'eti bazı ülema ile takviye olundu. Buna rağmen münakaşalar daima sonuçsuz kaldı. Bu meselenin hallinin şimdilik imkânsız bulunduğu, barışı da her iki tarafın arzu ettiği göz önüne alınarak sekiz toplantı sonunda Nadir şahın teklifleri aşağıdaki esaslar dahilinde formüle edilib iki tarafça da kabul olundu (24 eylül 1736).

1 — İran haccemiri, İran'lı hacıları Necef ve Lahsa yoluyla götürecektir. Eğer, eskisi gibi Şam yoluyla götürecek olursa, hacc emiri ünvanını kullanamıyacaktır.

2 — İran'lıların ca'feri mezhebinde bulunmasının Osmanlı devletile bir ilgisi ve bunun bir zararı olmadığı gibi, Osmanlı devletini bunu beşinci mezhep olarak tanımaya ve Kâ'bede bu mezhep için bir rükün tesisine zorlamaya da lüzum yoktur. Mamafih bu mes'eleyi iki Osmanlı âlimi İran'a giderek İran ülemasile bir daha görüşüb konuşacaktır.

3 — İki devlet başkentlerinde birer şehbender bulunacak ve bunlar üç yılda bir değiştirilecektir.

4 — İki taraflı esirler serbest bırakılacak ve bundan sonra Osmanlı memleketlerinde İran'lı esirlerin alınıb satılması yasak edilecektir.

İranlıların yeni istekleri ve Nadir Şah'a gönderilen hey'et

İş, imza safhasına dökülünce, İran'lı murahhaslar bilhassa birinci ve ikinci maddelerin Osmanlı üleması tarafından da kabul ve imzası lâzım geldiğini ileri sürdüler. Rus-

ya seferile meşgul bulunan devletten âzamî tavizleri koparmak niyetinde bulundukları anlaşılıyordu. Osmanlı barış hey'eti bu işin ancak Osmanlı ülemasının İran'ı ziyaretinden sonra görüşülebileceği hususunda ısrarda bulundular. Hindistan seferine hazırlanmakta bulunan Nadir Şah da barış için acele etmekte olduğundan İran hey'eti başkanı Abdülbaki han, bu hususu kabule razı oldu. Ancak karşılığında Nadir şaha gidecek Osmanlı elçisinin vezir derecesinde olmasını kabul ettirdi.

Ca'ferî mezhebi ve hacc emîrliği mes'elelerini görüşmek üzere İran'a gönderilecek ilim hey'etine Abdullah Vassaf Efendi (sonradan şeyhülislâm) ve fetva emini Hacı Halil Efendiler seçildiler. Büyük elçiliğe ise başimrahor Mustafa Bey vezaret verilerek tâyin olundu. Böylece, hiç olmazsa eski ve kıdemli vezirlerden birisi gönderilmemiş, başimrahora, yani saray ahırlarının âmirine vezâret verilib bu vazifeye memur edilmişti.

Birinci Mahmud, bu suretle Nadir şahı İran hükümdarı olarak tanımış oldu. Mustafa Paşa ile kendisine gönderdiği nâmede, her hususda anlaşılmış olub ancak mezheb meselesinin halledilemediği, çünkü Osmanlı devletince ca'ferî mezhebinin beşinci mezheb olarak kabulü ile Kâ'bede buna mahsus bir rükün tesisinin Osmanlı ülemasına göre şer'i ve Osmanlı devlet adamlarına göre siyasî mahzurları bulunduğu bildirildi. Böylece, damad İbrahim Paşa tarafından lüzumsuz yere açılmış ve onüç yıl sürmüş olan savaşlar sona ermiş ve İran ile yeniden bir barış devri başlamış oldu. Ancak, ca'ferî mezhebi mes'elesi halledilmiyerek ortada bir pürüz şeklinde kalmıştı.

Nadir şah bundan sonra Osmanlı hükümdarına bir cemile olmak üzere ruslarla aralarındaki silâhlı ihtilâfın barışa dönmesi için tavassutta bulunmaya hazır olduğunu bildirmek üzere 1738 yılında İstanbul'a bir elçi hey'eti gönderdiği gibi, rusyaya da böyle bir hey'et gönderdiğini haber verdi.

Halbuki Rusya, yalnız Fransa'nın barış tavassutundan bahsedib İran'ın tavassutunu hiç bahis konusu etmemek suretile bu devlete ve onun tavassutuna kat'iyyen ehemmiyet vermediğini belli etmişti. Rusya ile İran'ın aralarının açılmasını kendi menfaatlerine uygun gören Osmanlı devleti, alâkasından ötürü teşekkürlerini bildirmekle beraber, bunu da Nadir şaha haber vermekten geri kalmadı.

İstanbul olayları, eski padişahın vefatı

Bayezid camii avlusunda muhtelif san'at ehli esnafa ait dükkânların bir kısmında mekân tutmuş olan yağlıkçılar, mendil, tülbend, havlu ve saire nev'inden sattıkları mallarına sipariş üzerine muhtelif resimler nakşetmeyi âdet edinmişlerdi. Bu hal, yobazlar tarafından öteden beri hoş görülmüyor, resim yapmanın ve bulundurmanın haram olduğu ileri sürülerek bunların men'i isteniyordu. Bu san'at bilhassa lâle devrinde ilerlemiş, güzel eserler meydana getiren ressamlar yetişmişti. Bunlardan biri, kadınların fazla rağbetini istismar ederek dükkânını yavaş yavaş gizli ve gayri meşru aşklar için bir vasıta haline getirmiş ve kendisi de sofuluğu ile tanınmış bir zatın karısını baştan çıkarmıştı. Bu iş meydana çıkınca bahane ittihaz edilerek ressamlığın menedilmesi için vaki müracaatlar üzerine İstanbul kadısı İlmî Ahmed Efendinin verdiği bir ilâmla hepsi kırk kişiden ibaret bulunan ressamlar san'atlarından menedilip dükkânları başkalarına kiralandı.

Para rayici karma karışık olduğundan çıkan bir fermanla Zer-i mahbub altununa üçyüz akçe karşılığı olarak yüz on para, Mısır zincirlisine keza yüz on para, Mısır tuğralısına yüz beş para ve kuruşa kırk para rayiç konarak hazineye böyle alınacağı bildirilip, bu şekilde tedavülü emredildi.

Birinci Mahmud'un emrile Topkapı-sarayının bazı yerleri tamir edildiği gibi bahçeleri yeniden tarh olundu. Ayrıca bir kasr ile bir hamam inşa edildi.

Beş sene dokuz aydan beri hal'edilmiş olarak sarayda mahpus hayatı yaşayan eski padişah Üçüncü Ahmed 1 temmuz 1736 tarihinde, altmış üç yaşında bulunduğu halde vefat ederek cenazesi mutad törenle kaldırılıp Yeni-cami türbesine defin olundu. Kendisinin sarayda zehirlenerek öldürüldüğü hakkında o zamanlar halk arasında çıkmış olan rivayetin aslı yoktur. Esasen bir müddettenberi rahatsız bulunuyor ve ihtimamla tedavi ediliyordu.

1736 - 1739 OSMANLI - RUS VE AVUSTURYA SAVAŞLARI

Rusya, Kuzey savaşını istediği gibi sona erdirerek imzaladığı Nistat (Nystadt) barışile (1721) Etonya, Livonya, İngirya (İngrie) ve Karolya (Karelia)'yı tamamen, Finlandiya'yı kısmen ele geçirmiş ve daha mühim olarak Avrupa hakimiyetini İsveçlilerin elinden almıştı. Böylece, o taraftan emin olunca gözünü yine güneye dikti. Evvelâ, İran'daki karışık durumdan faydalanarak evvelce gördüğümüz gibi 1724 yılında Osmanlılarla anlaşıp kuzey Dağıstan ve Hazer denizi sahillerinde bazı menfaatlar elde etti. Daha sonra da Nadir şahla anlaşarak Hazer denizile Semerkand'e doğru nüfuzu-

nun yayılmasını sağladı. Deli Petro'nun ölümü ile (1725) yerine geçenler; Birinci Katerina (1725-27), İkinci Petro (1727-30) ve Anna hep ayni yolu takip ettiler. Nitekim, Rusya İran savaşlarının sonlarına doğru yorgun düşmüş bir halde bulunan Osmanlı imparatorluğunun bu halinden istifade için sonu savaşa ulaşacak olan bazı ihtilâflar çıkarmıya başladı.

Lehistan krallığı ve Osmanlı devleti

Üçüncü Ahmed devri olayları sırasında naklettiğimiz gibi, Lehistanda krallık irsî değildi. Yagellon hanedanı söndükten sonra Lehistan kralını Diyet meclisi seçer olmuştu (1572). Bu, büyük ve küçük kişi-zâdeler ve büyük rütbeli memur arasından seçilen üç yüzden fazla üyeli bir meclisti. Kralın ise, oy birliği ile seçilmesi gerekiyordu. Üyelerden biri veto hakkını kullansa, seçilmesine imkân kalmazdı.

Rusya Birinci Petro devrinden itibaren Lehistan'ı kendi nüfuz sahası içine almak için büyük gayretler sarfetmiştir. Nitekim, Saksonya Elektörü İkinci Ogüst'ün Lehistan kralı oluşunda Deli Petro'nun büyük rolü olmuş, bu suretle Lehistan tahtına Rusyanın bir nev'i vesayeti altında bulunacak bir kralın çıkmasını temin etmişti. Osmanlı imparatorluğu, Lehistan işlerine karşı daima hassastı. Eflak ve Boğdan sınırlarının, yani imparatorluğun en uzak serhadlerinin emniyet altında bulunması, ancak Lehistan'da kendisine dost veya hiç olmazsa tarafsız bir kralın bulunmasına ve bu ülkenin başka devletlerin ve bilhassa Rusyanın nüfuzu altında olmamasına bağlı idi.

Lehistan kralı Üçüncü Auguste

Netekim, Rusya'nın Lehistan hakkındaki emellerine mümkün olduğu kadar sed çekebilmek için Prut barışile buna yapılan ek andlaşmalarla Rusyanın Lehistan işlerine müdahale etmiyeceğine ve burada asker bulundurmıyacağına dair maddeler koydurmuştu. Lâkin Rusya, bu hususdaki emellerinden vaz geçmiş değildi. İkinci Ogüst'ün 1733 yılında vefatile, buhran baş gösterdi. Toplanan Diyet meclisi, Fransa ile Rusya ve Avusturya'nın ileri sürdükleri iki namzedden birini seçecekti. Bu da, Avrupa politikasında yeni bir gerginliğe sebeb oldu. Namzedlerden eski Lehistan kralı Stanislav Leçinski, Fransa kralının kayınpederi idi. Bu yüzden Fransa onu destekliyordu. Rusya ile Avusturya'nın namzedi ise, İkinci Ogüst'ün oğlu Üçüncü Ogüst'tü. Lehistan halkı, Leçinski'ye taraftardı. Kralı seçecek olan Diyet meclisinde de Leçinski lehine kahir bir ekseriyet hasıl oldu. Lâkin, Rusya, tam oybirliği bulunmadığını ileri sürüp bu seçimi tanımadı ve kendi namzedi olan Üçüncü Ogüst'ü zorla Lehistan tahtına geçirmeye karar verdi. Bunun üzerine Lehistan ordularının yeni başkumandanı K. Potoski durumu Osmanlı devletine bildirerek Ruslar Prut barışına aykırı şekilde Lehistan'a asker sokarlarsa Osmanlı devletinin de Kırım hanına gerekli emri verip buna engel olunmasını istedi (22 eylûl 1733). Osmanlı hükûmeti Lehistan krallığına Rusyanın namzed gösterdiği Üçüncü Ogüst'ün geçmesini kendi menfaatlarına aykırı gördüğü için Avusturya devletine baş vurup Lehistan'ın iç-işlerine karışmamasını istedi ise de, prens Öjen Avusturyanın da Üçüncü Ogüst'ün Lehistan krallığını uygun gördüğünü bildirdi (8 ocak 1734). Osmanlı devleti, bu bahane ile barışı bozmak istemiyordu. Ancak, bu konudaki diplomasi faaliyetlerine tesirli olmak ve her ihtimale karşı hazır bulunmak için Kırım hanı Kaplan Giray'a Bucak (Besarabya) taraflarına gelmesi bildirildi (Başbakanlık Arşivi, Name defterleri, C: 7, S: 359). Ruslar bu sırada Lehistan'a kuvvet sevkederek Üçüncü Ogüst'ü zorla tahta çıkardılar.

Lehistan krallığı meselesi, Avrupa devletleri arasında daha büyük bir tepki uyandırmış bulunuyordu. Fransa, Leçinski'nin krallığından asla vazgeçmek niyetinde değildi. Onun haklarını korumak için sonunda silâhlı müdahaleye karar verince, «Lehistan veraseti savaşı» başlamış oldu. Avusturya'ya savaş açmaya karar veren Fransa, Osmanlı devletini de —Prut barışını açıkça ihlâl ettiği için— Rusya ile savaşa teşvik etti. Ancak, İngiltere ve Felemenk'in tavassutu ile esasen buna pek hevesli bulunmıyan Osmanlı devleti işi savaşa kadar götürmedi. Yal-

nız. Lehistan işlerine karıştığı ve buraya asker sevkettiği için Rusya'yı protesto ile iktifa etti. 1733-1735 yılları arasındaki savaşta Fransa rakiblerine üstün geldi ise de, Leçinski'nin Lehistan kralı olmasının daimî bir anlaşmazlık ve huzursuzluk konusu teşkil edeceğini anladığından bu husus için aktedilen Viyana andlaşmasile (Ekim 1735) Üçüncü Ogüst'ün krallığını kabul etti. Leçinski de bazı tavizler karşılığında krallık haklarından vazgeçti. Bundan sonra da Lehistan'da kaynaşmalar bir zaman daha devam etti ise de Avusturya ve Rusya Osmanlı devletile meşgul olmayı daha kârlı buldular.

Kafkaslarda Osmanlı - Rus ihtilâfları

İran savaşlarının birinci safhasında bir çok menfaatler elde etmiş olan Osmanlı devleti, bu savaşların ikinci safhasında kazandıklarını yavaş yavaş kaybetme durumuna düşmüştü. Nadir Şah Bağdad'ı muhasara ettiği zaman devlet, Kırım hanı Kaplan Giraya acele Kafkasya'ya yürüyüp İran'ı o cepheden tazyik etmesini bildirmişti. Bunun üzerine Talar, Nogay, Kıpçak ve Çerkezlerden mürekkep bir ordu, Kalgay Fetih Giray han kumandasında bulunduğu halde ilerledi. Yolda Kabartay'ları itaat altına aldı. Kuban yolu ile Dağıstan'a geçmek istediği zaman ise, Rusya Kuban halkının kendi teb'ası ve Dağıstanın kendine ait bir yer olduğunu ileri sürüp buna itiraz etti.

Halbuki daha evvel 1706 yılında Ruslar, Kuban'ı Osmanlı hakimiyeti altında kabul ettiklerinden bunların taarruzlarından dolayı şikâyette bulunmuşlardı. O zamanlar Osmanlı devleti de bu hususta tahkikat açmıştı (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 155, S: 144). Osmanlı devleti Kaplan Giraya Kırım kuvvetlerinin Kafkasya'ya geçmesini bildirdiği zaman sadrıâzam Hekimoğlu Ali Paşa, Rusya başvekiline bir mektup yazarak hanın, Dağıstan hanı ile birlikte İran üzerine gideceklerini bildirmiş ve Kırım kuvvetlerinin geçişi sırasında Ruslar tarafından bir tecavüz olmazsa onlara da hiç bir tecavüz hareketinde bulunmamalarının emrolunduğunu haber vermiştir.

Rusya başvekili göndердiği cevapta barış ve dostluk teminatını tekrarlamakla beraber, Osmanlı devletinin acele ile verilmiş bu kararından çariçenin hayrette kaldığını, çünki Osmanlıların kendi teb'aları farzettikleri Dağıstan ahalisinin ötedenberi Rusya reayası olduklarını, İran devletinin bile bunun aksini hiç bir zaman iddia etmediğini, bu yüzden devletin Dağıstan halkile alâkadar olmasının doğru bulunmadığını, aradaki anlaşmalara göre Osmanlı devleti hududunun Şirvan'dan oraya kadar uzanmadığını, bu yüzden Kırım kuvvetlerinin Dağıstan yolu ile geçmesine mani olunacağının umulduğunu, aksi halde çariçenin kendi memleketini korumak zorunda kalacağını bildiriyordu.

Netekim, Kaplan Giray han Kırım'dan Kafkasyaya kuvvet sevkederken Rusların Ukrayna kumandanı Vasbah bunu şiddetle protesto etmiş ve Fetih Giray han Kuban

Fransa kralı Onbeşinci Louis

Fransa kraliçesi Marie Leczinska

taraflarına geldiği vakit Rus hudud kumandanı Lavaşev kendisine haber yollayarak Kuban taraflarının Ruslara ait olduğunu bildirmiş ve buradan geçmemesini istemişti. Fetih Giray Han bunu dinlemek istemediğinden Rus kuvvetlerile yolu kesilmek istenmiş, o da bunları yenip dağıtmıştı.

İstanbul'daki Rus orta elçisi Nepluef bu durumu hemen protesto edip Kırım kuvvetlerinin Rusya hududunu ihlâl ettiklerini ileri sürmüş, Rusya başvekilinden bu sırada yukarda bahsi geçen mektup gelmişti. Böylece, hayli nazik ve gergin bir durum hasıl oluyordu. Aslında Ruslar haksızdı. Ne Kuban'ın ne de Dağıstanın bu devlete ait bulunduğunu Osmanlı devleti daha evvel kabul etmemiş bulunduğu gibi, hattâ Rusya hiçbir zaman resmen böyle bir iddiada bulunmamıştı. Ancak, devletin İran cephesinde müşkil durumda bulunması Rusya ile yeni bir savaş macerasına sürüklenmesine engel teşkil ettiği için, o zaman iddiaları resmen kabul edilmemekle beraber, Fetih Giray Hana geri dönmesi bildirilmişti.

Rus çeriçesi Anna

Böylece, gerek Kafkasya ve gerekse Lehistan olayları sırasındaki tutumu, Osmanlı devletinin Rusya ile bir savaşa girişmek niyetinde bulunmadığını gösteriyordu.

Rusların hakikî niyetleri ve anî hücumları

Halbuki, Rusya, tamamen başka fikirde idi. İran savaşları sırasında yıpranmış ve pek yorgun düşmüş bulunan Osmanlı devletinin bu halinden istifade ile Karadenize inmek ve bu denizin kıyılarında kat'î olarak yerleşmek istiyordu. Rusya, bu hususta Avusturya imparatorluğu ile daha 1726 yılında anlaşmış ve hattâ gizli bir andlaşma imzalamıştı. Ancak, Osmanlı devletinin bir savaş bahanesi yaratmaktan son derece çekinmesi, Rusyanın işini bozuyordu. Kırım hanının ve Kalgayının Kafkasya harekâtı sırasında Rusya Kuban ve Kabartay bölgelerinin ve hattâ Dağıstanın kendine ait olduğunu ileri sürdüğü halde Osmanlı devleti onunla silâhlı bir çatışmaya düşmemek için Kafkasya harekâtını durdurmuştu. Hâdisenin bu şekilde kapanması kendilerini tatmin etmediğinden ve yeni anlaşmazlıklar çıkarıp mutlaka bir çıban başını koparmak arzusunda bulunduklarından, Ruslar bu bölgelerin kendilerine ait olduğunu isbat etmek ve bu hususta Osmanlı devletinin de tasdikini sağlamak gayesile İstanbul'a Vişinyakov adlı bir elçi gönderdiler. Müzakereler başlıyacağı sırada, gerek bu gelen elçinin ve gerekse Rusların İstanbul'daki daimî orta elçisi Nepluef'in Osmanlı devletinin içinde bulunduğu zayıf vaziyeti çariçe Anna'ya bildirmeleri üzerine Ruslar birdenbire Kırım'a ve Azak kalesine karşı taarruza geçtiler. Ruslar, kendileri harekete geçer geçmez Balkanlardaki ortodoks tebaanın hemen baş kaldıracaklarını umuyorlardı. Lâkin, bu ümitleri tahakkuk etmedi. Çariçe Anna, (İvanovna) Osmanlı İmparatorluğu ile yapacağı bir savaşı tek başına kazanamamak ihtimaline karşı Avusturya imparatoru Altıncı Şarl ile 1733 tarihinde yeni bir anlaşma yapmıştı. Buna göre, Rusya Osmanlılara taarruz edince, Avusturya arabuluculuk bahanesile Osmanlı devletini oyalayıp savaş hazırlıklarını tamamlamasına engel olacak, sonra da kendisi Rusyanın müttefiki sıfatile savaşa girip Osmanlı kuvvetlerini iki cepheye bölmeye mecbur edecekti. Bunun neticesi ise, Osmanlı devleti için mağlûbiyetten başka bir şey olamazdı. Sonunda Ruslar Kırım'ı ve Azak kalesini alıp Karadeniz kıyılarına yerleşecekleri gibi, Bosna-Hersek tarafları da Avsturyalıların payına düşecekti. O zaman Lehistan krallığı meselesi çıkınca bunun tatbikatı geri kalmıştı.

Barışın devamı için son gayretler ve savaş kararı

Tecavüz haberi İstanbul'da duyulunca Osmanlı devleti hemen savaşa girişmeyip vaziyeti Rus maslahatgüzarından tahkik etmek istedi. O, bunun tamamen uydurma haber olduğunu bildirdi. Keyfiyet, Prut barışı esaslarının bozulmamasını taahhüd eden Hollanda ve İngiltere elçilerinden sorulduysa da onlar ademi malûmat beyan ettiler. Fakat pek az sonra Rus başvekili Osterman'dan gelen ve doğrudan doğruya vezirlâzama hitaben yazılan ültimatom mektubu vaziyeti yuzuha kavuşturdu (mektubun tarihi 12 nisan 1736).

Osterman mektubunda, iki devlet arasındaki siyasî münasebetlerin bir tarihçesini yaptıktan sonra, 1700 de Devlet-i âliyye ile Rusya arasında yapılan muahedeye riayet edilmiyerek sebepsiz olarak Prut seferine meydan verildiğini kayıd ediyor, sonra aktedilen Prut muahedesinin Osmanlı devleti lehine olduğu halde hilâfına hareket edilerek 1713 den itibaren her sene nasıl Rus topraklarına tecavüz edildiği anlatılıyor, bu arada İran olaylarına temasla, Osmanlılar Kafkas hareketleri ile esasen Prut barışını ihlâl etmişlerdir: bundan böyle geçen bütün olayları gözönüne alan çarlık hükümeti kendi özel müdafaasını düşünmekten ve gelecekte teb'asını bu gibi tehlikelerden korumak gayesile kuvvetlerini Bâb-ı âliye tevcih etmekten başka çare göremediğini yazıyordu. Nihayet Rusya hükûmetini haklı gösterecek şekilde uzun beyan ve mütalealarda bulunarak, Osmanlı hükümeti sulh istiyorsa iki tarafın hududa göndereceği birer delegenin, iki devletin emniyet ve sükûnunu sağlıyacak yeni bir anlaşma yapmasını ve eğer sulh istemiyorsa İstanbul'daki Rus elçisinin maiyeti ile salimen iadesini rica ediyordu (Başbakanlık Arşivi, Name-i humâyûn defterleri, C: 7, S: 460). Sadrıâzam Silâhdar Mehmed Paşa ise Rusyanın barış veya savaştan hangisini seçerse Osmanlı devletinin de onu tercih edeceğini cevaben bildirdi. Aynı zamanda Avusturya, Hollanda, İngiltere devletlerine vaziyeti yazıp Osmanlıların aradaki barışa aykırı hiç bir davranışta bulunmadıklarını, bilâkis Rusların Prut anlaşmasını bir çok defalar ihlâl etmiş olduklarını ve şimdi de Osmanlı ülkelerine fi'ilen tecavüze geçtiklerini işaret etikten sonra ötedenberi dostluk ve barışa riayetten başka düşüncesi bulunmayan Osmanlı devletinin savaşa da barışa da hazır bulunduğunu ve Ruslar barışa niyetli iseler dost devletlerin arabuluculuğu ile şanına uygun bir barışa razı olacağını haber verdi (Subhi Tarihi, C: 2, V: 79-80). Diğer bazı devletlere bu arada Fransa ve Venedik'e de mektuplar gönderip vaziyeti protesto eden ve bu devletlerin tavassutlarını isteyen Bâb-ı âli bütün sulh arzularına rağmen biraz da Fransız elçisi Villeneuve'ün teşvikile nihayet padişahın huzurunda yapılan bir toplantıda Rusyaya harp ilânına karar verdi (2 mayıs 1736).

Devletlerden gelen cevablar, Avusturya'nın ve Fransa'nın görüşleri

Her şeye rağmen barıştan ümidini kesmiyen Osmanlı devleti savaş hazırlıklarına girişirken muhtelif devletlerden yaptığı müracaatlara cevaplar gelmiye başlamıştı. Bunlar tatmin edici olmaktan çok uzaktı.

İngiltere ve Felemenk devletleri, Osmanlı devletine verdikleri cevapta dostları olan osmanlılarla rusya arasında bir savaş çıkmasından çok müteessir olup ellerinden geldiği kadar ara bulmaya çalışacaklarını bildirdiler. Venedik hükûmeti ise sadece teessürünü beyanla barışın ardeti hakkındaki temennilerini bildirdi. Avusturya devleti, Rusların yirmi yıldır Osmanlılardan şikâyetçi bulunduklarını ileri sürüp kendilerile anlaşmaya varılmadığı takdirde, avusturyalıların da savaşa katılacağını haber verdi. Halbuki Osmanlı devleti, avusturya dahil olmak üzere, ara buluculuklarını istediği devletlere baş vurduğu zaman rusların aradaki anlaşmaya aykırı olarak Lehistan işlerine karıştıklarını, hiç bir tarafa tabi olmıyacakları iki tarafça da kabul edilmiş bulunan kazakların yurdlarile Ukrayna ve Podolya'yı işgal ettiklerini, yine ahidlere aykırı şekilde Azak kalesine sekiz saat mesafedeki harap bir kaleyi tamir ve tahkim ettiklerini, Osmanlı idaresinde bulunan Ortodoks teb'a ile Gürcüleri müntemadiyen kışkırttıklarını, rusyaya sığınmış olan eski Tiflis hanı Vahtan ile oğlunun maiyetine Rus kuvvetleri verip Gürcistana gönderdiklerini, Nadir şahla Osmanlı devleti aleyhine anlaşmalar yaparak Şirvan böl-

Avusturya imparatoru Altıncı Charles

gesinde faaliyete geçtiklerini uzun uzun izah edip Osmanlı devletinin bütün bunlara rağmen barışı koruduğunu, karşılığında ise hiç bir haklı sebeb olmadığı halde nihayet rusların osmanlı memleketlerine açıkça taarruzda bulunduklarını bildirmişti. Bu arada yalnız Fransa devleti rusların ani taarruzlarını tamamen haksız bulup bu halin Osmanlı-Fransız dostluğunu kuvvetlendireceğini bildirdi. Dehistan veraseti için avusturya ile aralarındaki çatışma dolayısile, fransa aslında Osmanlı devleti ile Avusturya ve müttefiki Rusya arasında bir savaş çıkmasını ve böylece Avusturya devletinin kendi arzularını kabul zorunda kalmasını istiyordu.

Azak ve Kırım'dan gelen haberler, ilk hazırlıklar, ordunun hareketi

Rusların Azak kalesine taarruzu 10 nisan 1736 tarihinde ve baskın şeklinde olmuştu. (Hammer tarihinde: 1 mart. Vandal'da: 30 mart). Rus süvari birlikleri birdenbire hücum ederek evvelâ kal'e civarile etrafını yağma edip buldukları müslümanları öldürdüler. Lassi adlı bir kumandanlarının emri altındaki büyük bir rus ordusu da ertesi günü kal'eyi karadan ve denizden sarıp tazyik etmeye başladı.

Kırım hanından gelen bir mektubda rusların Kırım'a taarruz etmeleri üzerine Ur-kapısı dışında karşılandıkları, öncü savaşları kazanılmakla beraber düşmanın sayı üstünlüğü pek fazla olduğundan acele yardıma ihtiyaçları bulunduğu bildiriliyordu. Köprülü-zâde Tevki'i Ahmed Paşaya sadaret kaymakamlığı tevcih olunduktan sonra Sadrı-âzam Silâhdar Mehmed Paşa serdar-ı ekrem olarak Davudpaşa sahrasında ordugâha çıktı. Bütün kapıkulu ocaklarına sür'atle hazırlanmaları ve en geç onbeş gün içinde hareket edileceği bildirildi. Diğer taraftan Kırım'ın müdafaası için Kefe kalesine sür'atle asker sevkedildiği gibi, Trabzon valisi Yahya Paşa da Özi kalesinin muhafazasına memur edildi. Ayni zamanda Bosna eyâletindeki kale ve palankalarda bulunan yerli piyade ve süvarinin yirmide biriyle toplanacak ücretli ve gönüllülerin ve bütün Bosna timar ve zeamet erbabının beylerbeylerden Bekir Paşa kumandasında olarak sür'atle İsakçı'ya gidip orduyu orada beklemeleri emrolundu. Rumeli valisiyle Vidin muhafızına da ayni mealde emirler gönderildi.

Nihayet noksanları mümkün olduğu kadar giderilmiş olan Osmanlı ordusu, 16 haziran 1736 tarihinde Davudpaşa sahrasından hareket etti. Mümkün olduğu kadar sür'atle ilerlemeye çalışılarak Edirne'ye varıldı. Burada on gün kadar kalınıp son noksanlar da tamamlandıktan sonra 13 temmuz 1736 perşembe günü Edirne'den hareket edildi ve yirmibeş gün sonra İsakçı'ya varıldı.

Bundan evvel Baba-dağı seraskeri Mehmed Paşa, verilen emir üzerine, yanında bulunan kuvvetlerle Kırım hanına acele yardım için karşı taraf da Kartal sahasına geçmişti. Hemen hanla haberleşip harekete geçmesi lâzım iken, Rusların o tarafta fazla kalabalık bulunduklarını duyarak buna cesaret edemediği haber alınınca serdar-ı ekrem fena halde içeriedi ise de, sefer zamanı daha büyük bir ceza vermeyi doğru bulamayıp sadece seraskerlikten azil ve Kefe kalesinin muhafızlığına tayin etti. Baba-dağı seraskerliği ise Bender muhafızı Şahin Mehmed Paşaya verilip Mehmed Paşa'nın maiyetindeki asker Ohri mutasarrıfı Mahmud Paşanın kumandasında olarak oraya gönderildi.

Bu sırada, Azak kalesinin rusların eline düştüğü haberi geldi. Düşman tarafından baskın şeklinde muhasaraya alındığı için içine vaktile muhafız koymaya vakit bulunmamış olduğu gibi, rusların taarruzuna uğramış bulunan Kırım hanı da bu yüzden yardım göndererememişti. Düşman, günde birkaç bin mermi atmak suretile kaleyi müthiş bir bombardıman altına alarak surlarını yerle bir etmişti. Böylece, içindekiler için dayanmak imkânı kalmamış ve neticede, Azak kalesi muhasaradan 86 gün sonra vire (vere) ile teslim olmuştu (18 temmuz 1736).

Kırım olayları

Kırım hanı Kaplan Giray hanın, Kuban taraflarında hareketlerini bahane ederek, Mareşal Münih kumandasında ellibeş bin kişilik bir rus ordusu Kırım'a tecavüzde bulunmuştu. Kırım hanı bunları Ur-kapısı dışında karşılayarak savaşa tutuşmuş, lâkin kendileri açıkta ve onlardan dört misli kalabalık bulunan düşman, arabalardan yapılmış siperlerin arkasında bulunduğu için, öncü savaşlarını kazandığı halde gerilemeye mecbur kalmış ve vaziyeti İstanbul'a bildirip acele yardım istemişti. Baba-dağı seraskeri Mehmed Paşa, aldığı emre rağmen tereddüdlerle vakit geçirip imdada gelmediğinden ruslar ilerleyerek Ur-kapısından Kırım'a girdiler. Kıf'anın kilidi olan Ur-kalesi de ellerine geçince, Kırım'ı rus istilâsından koruyacak bir engel kalmadı. Mareşal Münih buraya onikibin muhafız koydu. Yirmibin kadar askeri de Kılburun kalesinin muhasarasına gönderdi. Yanında kalan yirmiüçbin kişilik kuvvetle Kırım'da ilerledi. Rastladığı bütün meskûn yerleri, köyleri ve kasabaları insafsızca yakıp yıkıyor, halkı âdeta katliâm ediyordu. Bahçe-saray, Akmescid ve Gözleve böylece harab oldu. Bahçe-sarayda ikibin ev ile Selim Girayın kurmuş olduğu pek zengin ve kıymetli kitaplık, bir cezvid kitaplığı

ve Kırım hanlarına ait saraylar tamamen yandı. Akmescid de aynı şekilde mahvoldu. Bu vahşi istilâ, bütün kültür ve san'at eserlerini, büyük emeklerle meydana gelmiş mamureleri bir anda ortadan kaldırmıştı. Münih bundan sonra mühim bir ticaret merkezi olan Kefe'yi ele geçirmek istedi ise de, buraya sevkedilmiş kuvvetlerin karşı durması hattâ rus birliklerine sık sık sert baskınlarda bulunması yüzünden muvaffak olamadı. Bu sırada ordusunda hastalık çıkmıştı. Üstelik Osmanlı serdar-ı ekreminin Bendere doğru harekete geçtiğini haber alınca, çöle çevirdiği Kırım'dan geri dönmek zorunda kaldı. Ruslar Kırım'da bulundukları sırada Kırımlılar bir ân mücadeleyi terketmemişler, bir taraftan zahire vermemek, suları bozmak veya kesmek nev'inden pasif mukavemetlerle rus ordusunun yapranmasına hattâ ordu da hastalık çıkmasına sebeb oldukları gibi, bir taraftan da mütemadi gerilla savaşları ile göz açtırmamışlardı. Mareşal Münih'in Kılburun kalesi üzerine göndermiş olduğu Leotiyef kumandasındaki kuvvetler, burasını almış bulunuyorlardı. Mareşalin ordusile geri dönmesi üzerine Leotiyef de kaleyi boşaltıp yerle bir ettikten sonra çekildi. Keza, Münih de çekilirken Ur-kapısının tahkimatını tamamen tahrib etti.

Kırım hanının değişmesi, Kırım için alınan tedbir

O zamana kadar düşman ayağı değmemiş olan Kırım'ın geçirdiği bu istilâ felâketi halka çok ağır gelmişti. Herkes Kaplan Giray hanı itham ediyor, sert ve kırıcı hareketlerile kumandan ve mirzaları kendisinden soğuttuğunu, askerin hevesini kırdığını ve rusların Ur-kapısında bu yüzden durdurulamadığını ileri sürüyordu. Kaplan Giray, bir hayli de yaşlı idi. Tam bu sırada bir felç geçirerek ata binip inecek hali de kalmayınca, istediği yerde oturmak şartile, hanlıktan azil edilip Kalgay Fetih Giray han yerine tayin olundu.

Bu vesile ile Kırım'ın ruslara karşı artık yalnız tatar süvarilerile korunulamıyacağı meydana çıkmış olduğundan Osmanlı devleti askerinin de bu müdafaaya katılmasını sağlamak için bir Kırım seraskerliği ihdas edildi. Buraya ilk tayin olunan serasker, Kefe muhafızı Mehmed Paşadır. Onun vefatile seraskerlik Ali Paşaya ve onun da vefatile Giritli Numan Paşaya tevcih olunmuştur.

Sadrıâzam ve etrafı

O sırada Osmanlı ordusu sınıra yaklaşmış bulunuyordu. Silâhdar Mehmed Paşa sarayda yetişmiş, dünya ahvalinden bir hayli habersiz bir zattı. Hele askeri bilgisi hiç yoktu. Bu yüzden gayet müteredditi davranıyor, yanlış bir hareketle bulunmaktan korkuyordu. Kendisini idare eden kethüdası Osman Halisa Efendi idi. Sadrıâzam bir müşavere meclisi toplayarak ne yapılması icabedeceğini ordu erkânına danıştı. İşin doğrusu, o sene vakit gecikmiş olduğundan Özi ve Bender kalelerine bir miktar asker konulup geri dönülmesiydi. Osman Halisa Efendi ise, o bölgede kışlanmasına taraftardı. Bu suretle rusların kışın bu bölgeye taarruza cesaret edemeyeceklerini, Tuna sahilindeki köy ve kasabalar halkının da bu suretle tecavüzden masun kalacaklarını ve Kırım hanının da ordunun mevcudiyetine güvenerek kış aylarında düşman memleketlerine akına çıkabileceğini ileri sürüyordu. Mecliste kimse ona mümanaata cesaret edemedi. Halbuki Özi ve Bender kalelerine asker gönderilmeyip düşman sınırına yakın bir yerde kışlaya çekilmek hatâ idi. Ordunun bu bölgede kışlaması, büyük bir zahire darlığı yaratacaktı. Bu darlığın ilkbaharda yeniden toplanacak askeri de sıkıntıya düşürmek ihtimali vardı. Bütün bunlar, arkadan arkaya söyleniyordu. Lâkin Osman Halisa Efendinin kulağına kadar ulaştığından yeni bir müşavere meclisi toplandı. Bu sırada gelmiş olan Kırım hanı Fetih Giray da sadaret kethüdasının tarafını tutup ordunun bu bölgeden uzaklaşmasının rusların Kırım'a yeniden taarruzlarına yol açabileceğini söylediği için nihayet buna katî surette karar verildi.

Bunun üzerine, Kırım hanını teşyiden sonra sadrazam orduda bulunan devlet ricali ve ümera ile birlikte Baba-dağında kışlamaya karar verdi. Esasen Kasım zamanı gelmiş ve duracak hal de kalmamıştı. Timarlı sipahiye ilkbaharda hazır bulunmak üzere yurtlarına dönme müsaadesi verildi. Kapu-kulu suvarisine Kefe ve top arabacısı ocaklarına İsakçı ve Baba-dağı, yeniçeri ve cebecilere Kili, İsmail, Kefe ve İbrail, eyâlet askerlerile ücretli levendlere Boğdan kışlak olarak seçilmişti. Orduda bulunan toplarla cephane ve sair ağırlıklar İsakçı kalesine kondu. Bir taraftan da sadrıâzamla erkân ve ümera için Baba-dağında bir çok masraflara girilerek konaklar tamir edildi.

Osman Halisa Efendi uzun zamandanberi sadaret kethüdalığı makamında bulunarak büyük nüfuz kazanmış ve hattâ vezirlere tahakküm edecek hale gelmiş olduğu için bu sefer de, hatâlı olmakla beraber, onun düşünce ve kararı galebe çalmıştı.

Karadeniz'deki olaylar

Rusların taarruzu sırasında Osmanlı donanması icabında yardım ve müdahalede bulunmak üzere Canım-hoca Mehmed Paşa kumandasında olarak Kırım sularına gelmişti.

Donanmaya rusların eline düşen Azak kalesini geri alma hizmeti verilmişti. Lâkin, ruslar Kırım'a taarruz edip güneye doğru sür'atle ilerleyince, Kaplan Giray han donanmanın Kırım kıyılarından uzaklaşmamasını istemiş ve yine onun emrile donanmadan asker ve top çıkartılarak kurulan bir müdafaa hattı sayesinde rusların bütün Kırım'ı ele geçirmelerine engel olunmuştur. Kefe tarafından gelen gönüllülerle, İran'dan dönen iki yeniçeri ortası da bu hareketlere katılmışlardı. Bütün bu kuvvetler, Kırımlılarla birlikte kâh çete savaşları, kâh hücum ve baskınlarda bulunarak rusların çekilmesine kadar orada kaldılar. Ordu kışlağa çekildiği zaman ise derya kaptanına da o civarda kışlaması bildirildiği halde bu emri tutmıyarak İstanbul'a döndüğü için padişah tarafından azil ve Kütahyada ikâmete memur edildi ve yerine Ali Kaptan tayin olundu.

Avusturya'nın sahte arabuluculuğu, diplomatik faaliyetler

Avusturya devleti, Rusya ile aralarındaki anlaşmaya göre evvelce yazdığımız gibi Osmanlı devletine saldırmaya kararlı idi. Ancak, yine bu anlaşmaya göre Osmanlı devletini bir müddet oyalayarak en uygun anı bekliyecekti. Aslında Osmanlı ordusunu sınırda hareketsiz bırakmak gayesile görünüşte ise Rusya ile Osmanlı devletinin arasını bularak barışın tekrar kurulması için arabuluculuğa hazır olduğunu bildirdi. Avusturya başvekili Osmanlı sadrıâzamına yaz-

Osmanlı donanmasında sığ sularda kullanılan kancabaşlar

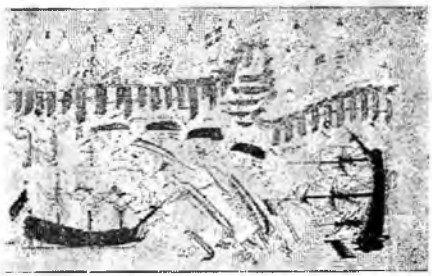

Kırım'da ruslara karşı savaşan hanlara yardım eden Osmanlı donanmasının Lori burnu muharebesini tasvir eden bir resim.

dığı bir mektupla bu hususta İstanbul'daki elçileri Talman'a selâhiyet verildiğini bildirdi. Sadrıâzam, görüşmek üzere Avusturya elçisini Baba-dağı ordugâhına davet etti. Talman, buraya gelerek (Ocak 1737) Silâhdar Mehmed Paşaya Avusturya imparatoru Altıncı Şarl'ın tekliflerini anlattı. İmparator, her zamanki gibi evvelâ rusların osmanlılardan olan şikâyetlerini uzun uzun sayıp dökü-yor, sonunda da avusturyanın rusya ile tedafüi ve tecavüzi bir ittifakı bulunduğunu, bunun hiç bir devlet aleyhine olmadığını, lâkin rusya ile savaşta ve barışta beraber olmayı taazammun ettiğini, buna rağmen avusturyanın Osmanlılarla daimî bir barış ve dostluk içinde yaşamayı arzu ettiğini bildiriyordu.

Müzakereler başladı. Sadrıâzam bu işlerde de acemi olduğu için müzakerelere Osman Halisa Efendi hakim bulunuyordu. İlk iş olarak Osmanlı devletinin de avusturya ile barış halinde yaşamak istediği temin edildikten sonra, ruslarla anlaşmak için onların Azak kalesini boşaltmalarının şart olduğu bildirildi. Talman, rusların burasını savaşla aldıkları için geri vermek istemediklerini, Osmanlı devletinin de Azak'dan vazgeçmemekte ayak dirediğini belirttikten sonra:

«— Ortalama bir hal çaresi bulunması için vaziyeti imparatora yazacağım» dedi. Bütün maksadı mümkün olduğu kadar işi uzatmak ve barış yapılacağı kanaatını uyandırarak Osmanlı devletinin savaş hazırlıklarını durdurmaktı. Osman Halisa Efendi, avusturyalıların iyi niyetine samimi olarak inanmış bulunuyordu. Böylece bir müddet daha geçti. Nihayet, Avusturya imparatorunun cevabı Talman vasıtasile geldi. İmparator Osmanlı devletinin şeref ve menfaatlerine halel gelmemesine itina edileceğini, rusların ise barışı samimî olarak istediklerine kani bulunduğunu, Avusturya devletile mevcud dostluğun yenilenmesi ve uzatılması Osmanlı devletine ait bir keyfiyet olmakla beraber Rusya ile aralarındaki ittifak yüzünden bu arabuluculuk diğer arabuluculuklarınki gibi olmayıp bu devletle barışta ve savaşta beraber olmaları dolayısile barışın yenilenmesine muhakkak yardımda bulunmak istediğini, bugüne kadar olan gecikmenin artık dikkate alınmıyarak şimdi durumun nezaket kesbetmesi dolayısile murahhasların hemen seçilip gönderilmesinin doğru olacağını bildiriyordu.

Niyemirov müzakereleri

Sadrıâzam, Osman Halisa Efendinin de tesirile buna derhal taraftar olup olanı biteni İstanbul'a yazdı. Hükümdar emri ile reis ülküttab Mustafa Efendi, baş-ruznamçeci Meh-

med Emni Bey, sadaret mektupçusu Mehmed Ragıb Efendi ve silâhdarlar kâtibi Said Mehmed Efendi tam salâhiyetle murahhas seçilip keyfiyet imparatora bildirildi. Murahhaslar, Avusturya elçisi ile beraber Nisan ayının ortasında müzakerelerin yapılacak olduğu Özi kalesine dört günlük mesafedeki Kodak kasabasına doğru hareket ettiler (1737). Bu sırada, sefer zamanı yaklaşıp dağılan asker de toplanmaya başladığı için Baba-dağı kasabasının bunları alamıyacağı ve darlık olacağı anlaşıldığından ordunun eskisi gibi İsakçı sahrasında toplanmasına ve barış müzakerelerinin sonuçlarının burada beklenmesine karar verildi.

Avusturya elçisile Osmanlı barış hey'eti Bender'e vardıkları zaman Talman:

«— İmparator hazretlerinin Osmanlı devletile dostluğu ve çariçe ile de akrabalığı bulunduğu için işi iyi bir neticeye ulaştırmak arzusundadır. Ancak, aralarında olan ittifak gereğince Çariçe geçen sene yardım istemiş, imprator da, barış için seçilen murahhaslar 15 mayısa kadar buluşamazlarsa yardım göndermeyi vadetmiştir. Bizim, o zamana kadar Kodak kasabasına varmamız mümkün olamazsa, korkarım ki imparator vadini yerine getirmek zorunda kalır. Bunun için bu görüşmenin üç devletin de topraklarının dışında bulunan Lehistan'a ait bir yerde hemen başlaması uygun olacaktır» dedi.

Bunlar hep, Avusturya elçisinin vakit kazanmak için çevirdiği dolablardı. Üstelik kendisini şahsen emniyet altına almak için Osmanlı topraklarının dışında bulunmak istiyordu. Osmanlı murahhas hey'eti, böyle bir karar vermeye selâhiyetleri bulunmadığını bildirip serdar-ı ekremden bu hususta izin istediler. Sonunda Buğ nehrinin sağ kıyısında Lehistana ait Niyemirov kasabası seçildi. Talman'ın birçok yeni oyalamalarından sonra nihayet müzakere yerine gelindi. Lâkin bu sefer Rus murahhasları olarak seçilen Valinski ile Şabirov'un gelmemiş oldukları görüldü. Sebebi Avusturya elçisinden sorulunca:

«— Yerleri uzaktır, hasta olduklarını duydum, ben de haber bekliyorum. Bugün yarın gelirler» dedi. Böylece Bender'e varıldıktan itibaren Talman, Osmanlı barış hey'etini iki buçuk aya yakın bir müddet oyalamaya muvaffak olmuş bulunuyordu.

Tehlikeyi belirten kale kumandanları ve Osman Halisa Efendi

Bu sırada Bender seraskeri Muhsin-zâde Abdullah Paşadan bir mektub geldi. Abdullah Paşa bunda gerçi barış müzakereleri ceryan ediyorsa da, ötedenberi âdet olduğu üzere andlaşma imzalanana kadar savaş haline riayetin icabedeceğini, bunun için de tedarikli bulunmak lâzım geldiğini, halbuki Bender kalesinde zahire ve mühimmatın pek az olduğunu, hattâ zahire sıkıntısı çekilmeye başlandığını, bir düşman hücumuna karşı durmak imkânlarından mahrum bulunduklarını bildirip top, cephane ve zahire istiyordu. Osman Halisa Efendinin bu hale canı sıkılıp mektubu getiren adama ağzından:

«— Paşa hazretlerinin bir tarafa seferi mi var?.. Eğer düşmandan korkuyorsa yakında biz de o tarafa gelmek üzereyiz. İstediği topları beraber getiririz» cevabını verdi.

Arkasından Özi muhafızı Yahya Paşanın çuhadarı geldi. Yahya Paşa onunla gönderdiği mektubda şöyle diyordu:

«— Rus sınırına gönderdiğim casuslar dönerek devleti barış sözlerile kandırıp inandıran düşmanın yüzbinden üstün bir ordu ile Kodak'a geldiğini ve Özi suyunu geçerek kaleyi muhasaraya hazırlandığını haber verdiler. Kale ise, boş ve müdafaasızdır. Düşman gelmeden evvel asker gönderilip burasının tahkimi lâzımdır».

Osman Halisa Efendi onun çuhadarını da şu şekilde azarladı:

«— Paşa hazretleri sevdaya kapılmış... Biz de boş durmuyor, her tarafı görüp gözetiyoruz. Düşman tarafından böyle kötü bir niyet ihtimali olsa elbette yardım etmek vazifemiz olurdu. Tatar taifesinin yalanlarına inanıp kendilerine zahmet vermesinler. Mesele hemen sona ermek üzeredir. Yakında geri dönmemiz kararlaştırılmıştır.

Osman Halisa Efendi, bununla da iktifa etmiyerek vaktile ocaklardan kaydı silinmiş olup tekrar alınmak şartile sefere gelmiş bütün askeri terhis ettirdi.

Sadrâzam ise, yavaş yavaş onun bu hareketlerini tasvib etmez hale geldi ise de, doğacak mes'uliyeti yalnız ona yüklemek endişesile âdeta işlere karışmaz olmuştu.

Bu sırada Vidin muhafızı Mehmed Paşadan gelen bir haberde, hâlâ barış için arabuluculuğu eden avusturyalıların sür'atle savaşa hazırlandıkları, birçok yere kuvvetler yığdıkları, bundan maksadları devleti oyalayıp birden taarruza geçmek olduğu ve avusturyalıların, yakında bir savaş olacağını âlenen söyledikleri, bir sınır kalesi olan Vidin'de ise yeter derecede ne asker, ne de zahire bulunduğu, Niş kalesinin de bu halde olduğu, bu kalelere derhal gereken yardımda bulunulması icabedeceği bildiriliyordu. Lâkin Osman Halisa Efendi buna da inanmıyarak:

«— Avusturyalıların ahdi bozmıyacaklarına ben kefilim. Hemen Paşa hazretleri kendi rahatlarında olsunlar ve bu arada devlet malını boş yere ziyan olmaktan korusunlar» cevabını gönderdi.

Rus taarruzu, Özi kalesinin kaybedilmesi, Boğdan için alınan tedbirler

Sadaret kethüdasile sınır kaleleri kumandanları arasında bu haberler gidip gelirken yüzseksenbin kişilik bir Rus ordusu Özi kalesine sekiz saat uzaklıkta bulunan Kodak mevkiinden Özi suyunu geçti. Bu kuvvetin yarısile Özi ve yarısile Bender kalelerî muhasara edilecekti. Bu haber geldiği zaman bile Osman Halisa Efendi aldırış etmedi. Rusların sadece kendi hudutlarını muhafaza niyetinde bulunduklarını ileri sürdü. Lâkin sadrıâzam ve serdar-ı ekrem artık bu kadarına tahammül edemeyip hemen Bender kalesinin tahkimini emretti. Bu sırada Mareşal Münih kumandasındaki Rus ordusu harekete geçmişti. Ancak Bender'in sür'atle ve iyi bir şekilde tahkim edilmiş olduğunu haber aldıklarından o tarafa gitmekten vaz geçip bütün kuvvetlerile Özi'ye yüklenmeğe karar verdiler.

Özi muhafızı Yahya Paşa vaziyeti görünce, ordu tarafından ümidini kesmiş bulunduğu için hemen Bender muhafızı Abdullah Paşaya durumu bildirip ondan yardım istedi. O da, artık serdar-ı ekreme danışmaya lüzum görmeden beş altı bin kişilik bir yardımcı kuvvet gönderdi. Ancak, bu kuvvet kaleye yaklaştığı sırada düşman alayları da ilerlemiş bulunduğu için hepsi geçid yerini aşamadılar. Yarısı kadarı kaleye girdi ve yarısı geri dönmek zorunda kaldı. Özi kalesinin müdafaası için en az otuz bin askere ihtiyaç vardı. Yahya Paşanın yanında ise, gelen yardımcılarla birlikte altı bin kişi ancak mevcuttu. Bunlarsa, sadece şarampolların müdafaasına yetebilirdi. Düşman bu sayede kaleyi rahatça muhasara edip ağır şekilde bombardımana başladı. Kaleye günde binlerce mermi ve humbara yağıyordu. Üstelik düşman suyu da kesmiş bulunmaktaydı.

Yiğit ve kahraman bir asker olan Yahya Paşa, her şeye rağmen şiddetle karşı koyuyordu. Gönül alıcı ve cesaret verici sözlerile müdafilerin manevi gücünü yükseltiyor, bu sayede bütün hücumların püskürtülmesine sebeb oluyordu. Düşman, otuz bin kadar zayiat vermişti. Bu arada atılan humbaraların tesirile esasen hemen tamamen ahşab binalardan mürekkep olan şehir tutuşup yanmıya başlamıştı. Yangın kısa zamanda bütün şehri sardı. Zahire ve mühimmata da sirayet etti. Ateş ve dumandan nefes alamıyacak bir hale gelmiş olan ve birkaç gündür ağır bir susuzluk derdi çeken asker, nehre yakın Su-kapısından çıkmak istedi ise de, düşman ayni yerden şiddetle hücum etti. Bender'den gelen kuvvetler, bu hücumu kahramanca karşılayıp geri attı. Yahya Paşanın yanında bulunan bin kadar dilâverin hemen hepsi şehid olmuş, maiyetinde kara-kullukçu ve ağa nev'inden yetmiş kişi kadar kalmıştı. Su-kapısından çıktıkları sırada kalabalık bir düşman birliğinin hücumuna uğradılar. Yahya Paşa, artık şahadet şerbetini içmek niyetile yalın kılıç düşman üzerine hücum ettiyse de, kendini tanıdıklarından sarıp on kadar adamile esir ettiler. Ayni zamanda Su-kapısından tekrar hücum eden düşman, kaleye girerek zabdetmeye muvaffak oldu (13 temmuz 1737). Ancak, altı bin osmanlı askerinin gösterdikleri bu şiddet, Mareşal Münih'in gözünü yıldırmıştı. Bender tarafından yardım gelirse ürkmüş olan askerinin dayanamıyacağını hesaplayıp kaleye sekiz bin muhafız ve bir kumandan bıraktı. Kendisi Aksu'yu geçip çekilmek maksadile nehir boyunca ilerlemeye başladı. İkinci konakta bulunduğu sırada ise, Bucak tatarlarının hücumuna uğradı. Birkaç saat süren savaş sonunda Bucak tatarları bin kadar osmanlı esirini kurtarıp düşmana bir hayli zayiat verdirdikten sonra çekildiler. Münih ise, askerile beraber hemen suyu geçerek Ukrayna'ya doğru gitti.

Düşmanın, Özi kalesini muhasara ettiği haberinin gelişi Osman Halisa Efendiyi sersemeye döndürdü. Sadrıâzam ancak o zaman kethüdasının reyile hareket ettiği için nasıl bir belâya uğradığını anlıyabildi. Artık onu işlere karıştırmamaya karar verip acele bir müvaşere meclisi topladı. İlk iş olarak Özi'ye acele yardım edilmesine karar verildi. Özi düşerse Bender'in durumu da güçleşecekti. Ordunun da o tarafa hareketi uygun görülüp Kartal sahrasına geçilerek çadır kuruldu. Lâkin, Bender muhafızının daha evvel vaki müteaddit ısrarlarına rağmen Osman Halisa Efendi ne bu kaleye, ne de menzillere zahire göndermemiş bulunduğu için ordunun o tarafa doğru bir adım bile atacak halde olmadığı anlaşıldı. İşte o zaman sadrıâzam Silâhdar Mehmed Paşa ne yapacağını büsbütün şaşırıp kaldı. Bu şaşkınlık ise, kısa zamanda herkese sirayet etti. Ortalık türlü rivayet ve dedi-kodularla çalkalanıyor, orduda âdeta çözülme alâmetleri beliriyordu.

Herkesin şaşırıp kaldığı ve ne yapılacağını bilmediği bu anda nice seferlerde bulunmuş, tecrübe ve görgü sahibi, akıllı ve soğuk kanlı bir kimse olan çavuşbaşı Hacı Ahmed Ağa kendisini paniğe kaptırmıyarak serdar-ı ekreme zahirecilikten yola çıkamıyan ordu yerine, Bender seraskeri Muhsinzâde Abdullah Paşanın Özi'ye yardıma memur edilmesini tavsiye etti.

Sadrıâzam, bu tavsiye üzerine biraz ferahlıyarak hemen onu bu emri Abdullah Paşaya tebliğe memur edip acele Bender'e gönderdi. Lâkin, Hacı Ahmed Ağa Bender'e vardığı zaman Özi'nin sukut ettiği haberi geldi. Buna rağmen kurtarmak ümidile bir

kısım kuvvet gönderildi ise de, bir şey elde edilemedi.

Rusların bundan sonra Boğdan'a yürümesi mümkün görüldüğünden voyvodaya sefer için çadırlı ordugâha çıkması emrolunduğu gibi, Ohri sancak beyi Mahmud Paşa da Boğdan kalesini korumakla görevlendirildi. Hotin muhafızı Kolçak İlyas Paşaya da, kendi yerine bir vekil bırakıp askerile Boğdan sınırlarını görüp gözetmesi ve bir düşman hücumuna karşı koruması bildirildi. Eflâk taraflarının muhafazası ise, Alâiye ve Beyşehri sancak beylerine verildi. Bir kısım Bosna askerleri de kendilerine yardımcı olarak ilâve olundu.

Rus'ların Kırım'a tekrar hücumu, Avusturya'lıların savaşa girmesi

Lâkin, fena haberler üst üste geliyordu. Evvelâ general Lassi kumandasında bulunan kırkbin rus askerinin tekrar Kırım'a girdiği ve Akmescid'e kadar ilerleyerek her yeri yeniden yakıp yıktıktan sonra geri döndüğü duyuldu. Arkasından, Osmanlı devletini barış arabuluculuğu ile oyalamakta olan Avusturya'nın taarruzu haberi geldi.

Avusturya, Lotringen ve Zahendorf adlı generallerin kumandalarında yirmişer bin kişilik iki orduyu Niş üzerine göndermişti (12 temmuz 1737). Bundan başka onar, onbeşer bin kişilik kuvvetlerin muhtelif yerlerde tecavüzlere geçtiği haber alındığı gibi, onbin zırhlı askerin Eflâk'e girmiş olduğu da duyuldu. Bu zırhlı askerler Bükreş'e doğru ilerleyince, Voyvoda şehri terkedip Yerköyüne kaçmıştı. Diğer taraftan, Rusçuk'dan Vidin'e kadar sınır boylarında olan bütün kale ve palankaların muhafızları ya hücuma uğradıklarını veya uğramak üzere bulunduklarını bildirerek ordudan yardım istemeye başladılar. Ayni zamanda yüzelibin kişilik bir Avusturya ordusunun Bosna'ya yürüdüğü haber alındı.

Bu sırada Vidin muhafızı İvaz Mehmed Paşadan bir mektup geldi. Mehmed Paşa bunda bir Avusturya ordusunun Yeni-palanka civarında Tuna nehrini aşıp Nişe doğru yürüdüğünü, yolda Aleksaniç palankasını alarak içinde bulunanların bir kısmını şehid, bir kısmını esir ettiğini, sonra Niş kalesini sardığını, kalede pek az muhafız bulunup bunların da ancak bir iki günlük zahiresi olduğunu, ne yeter derecede top ve cephanelerinin ve hattâ ne de kumandanlarının bulunduğunu, bu yüzden canlarını kurtarmak için vire ile teslim olduklarını bildiriyor (Ağustos 1737), otuzbin kadar düşmanın Mareşal Kevelküller kumandasında olarak Vidin'i muhasaraya hazırlandığını, geri kalan kısmının Bosna'ya doğru yola çıkmak üzere olduğunu haber veriyor ve en az yirmibin kişilik bir kuvvet gönderilmezse Vidin kalesinin de düşman eline düşmeye mahkûm bulunduğunu ilâve ediyordu.

Sultan Birinci Mahmud
(Hollandalılar tarafından zamanında yapılmış bu resmi Amsterdam'da Rijksmuseum'dadır)

Bu son haber, serdar-ı ekremi büsbütün perişan etti. Vaktile bütün bu kale kumandanları ısrarla asker, zahire ve mühimmat istemiş oldukları halde, Osman Halisa Efendi kendilerine yalnız alaylı haberler göndermekle yetinmişti. Düşmanın nasıl stratejik bir baskın hazırladığını ve kendisini barış teranelerile oyalayıp orduyu meflûç ve kaleleri müdafaasız halde bıraktığını şimdi anlıyordu. Halbuki, barış müzakerelerine rağmen harp hali devam ettiği için bu kaleler tahkim edilip baharda ordu Tuna'nın karşı kıyısına geçmiş olsa idi, şimdi Osmanlı devleti duruma hakim olacak ve belki düşman hakikaten barış istemek zorunda kalacaktı.

Serdar ve kethüdası tam bir şaşkınlık içinde ne yapacaklarını bilemiyorlar, kâh Bender'e doğru yola çıkmaya, kâh geri dönmeye yahut oldukları yerde kalmıya karar veriyorlar, hiç bir işe yarar tedbir alamıyorlar, bir yere asker ve yardım gönderemiyorlardı. Ordu erkânı nihayet sadrâzamı çadırında ziyaret ederek artık kethüdasından vazgeçip durumu kendilerile görüşerek bir karar alınmasını istediler. Bunun üzerine Osman Halisa Efendi'nin iştirâk ettirilmediği bir mecliste her şeyden evvel Vidin'e yar-

Humbaracı Ahmed Paşa (Bonneval)

dımda bulunulması üzerinde durulup Karaman valisi Memiş Paşanın kendi kapısı halkı ve toplanacak gönüllülerle bu işe memur edilmesi ve beylerbeyilerden Toz Mehmed Paşanın da Niğbolu taraflarına gönderilmesi kararlaştırıldı.

Sadrıâzamın azli ve Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın icraatı

Bütün bu olayları duyan Birinci Mahmud, fena halde üzülmüş olmakla beraber soğuk kanlılığını kaybetmemişti. İlk iş olarak devletin bu güç duruma düşmesine sebeb olan Osman Halisa Efendinin derhal idamını ve Silâhdar Mehmed Paşanın sadrıâzamlık ve serdar-ı ekremlikten azledilip yerine Bender muhafızı Muhsin-zâde Abdullah Paşanın tayinini emretti. Bu emri tebliğe memur bulunan başimrahor Ahmed Ağa sür'atle yola çıkıp orduya geldi. Kimseye bir şey söylemeden yeniçeri ağası Abdullah Ağanın çadırına vardılar. Kendisinden sadaret mührü alınan Silâhdar Mehmed Paşa, yeni vazifesi olan Ağriboz muhafızlığına gitmek üzere hemen yola çıkarıldı. Muhsin-zâde Abdullah Paşa gelinceye kadar sadaret ve serdarlık kaymakamlığına vezaret rütbesile tayin edilmiş bulunan yeniçeri ağasına da merasimle hil'at giydirildi. Çadırında mevkuf bulunan Osman Halisa Efendinin ise güneş battıktan sonra boynu vurulup kesik başı İstanbul'a gönderildi (6 ağustos 1737).

Ahmed Ağa, ertesi günü Bender'e doğru yola çıktı. Oraya vardığı zaman Muhsin-zâde Abdullah Paşa'ya memuriyetini tebliğ edip sadaret mührünü verdi. O da, eski Gence muhafızı Anadolu valisi Ali Paşayı kendi yerine Bender seraskerliğine tayin edip sür'atle orduya geldi. Hemen vaziyete hakim olarak en âcil yerlere yardımlar göndermeye başladı. Kendi maiyeti bölükbaşılarından Cevher Ağayı ücretli gönüllülerden mürekkep bir kıt'anın başında Eflâk'a yolladı. Vidin'e yardım için de gerekli emirleri verdi. Bu arada, rusların Kırım'a ikinci saldırışı sırasında gereken tedbirleri almamış olduğu ileri sürülen Fetih Giray han azledilip yerine Mengli Giray Kırım hanı oldu.

Diğer taraftan, Birinci Mahmud İstanbul'da bir müşavere meclisi toplayıp durumu inceledi. Gelen haberlere göre, ordunun âdeta meflûç gibi kalması ve düşmanın yer yer hücumu üzerine Rumelide halk arasında büyük bir galeyan hüküm sürmeye başlamıştı. Padişah, bundan istifade ile yeniden gönüllüler toplamayı ve bütün halkı vatan müdafaasına çağırmayı düşünüyordu. Bunun üzerine rikâb kaymakamı Köprülü-zâde Ahmed Paşaya Rumeli valiliği tevcih olunarak Niş kalesini kurtarmak için bir kısım askerle Sofya tarafına gönderildi. Abdullah Paşa geçtiği yerlerden de gönüllü toplayıp kuvvetini artırmaya çalışacaktı. Rikâb kaymakamlığı ise, vezaret rütbesile onun kethüdası Emin Ağaya verildi. İstanbul'da kalmış ne kadar asker varsa, bin kadar saray bostancısı ile beraber ayrıca Sofya ve Vidin tarfalarına gönderildi.

Barış komedyasının sonu

Avusturya elçisi Talman'ın çevirdiği bir çok entrikalar sonunda mütemadiyen geri kalan barış müzakereleri, ancak sadrıâzam Silâhdar Mehmed Paşanın azlinden on gün sonra, 16 ağustos 1737 tarihinde Niyemirov'da başlayabildi. Elçinin şeref sözüne ve yeminlerle verdiği teminata rağmen bu sırada hem ruslar, hem de avusturyalılar Osmanlı memleketlerine çoktan taarruz etmiş ve bazı yerleri de almış bulunuyorlardı. Bununla beraber, müzakereler devam etti. Üçüncü toplantıda, ruslar barış şartları olan şu beş teklifi ileri sürdüler.

1 — Rusya ile Osmanlı devleti arasında mevcut andlaşmalar incelenecek ve yeniden tanzim edilecektir. 2 — Kırım ve Kuban kat'î surette Rusya'ya terkedilecektir. 3 — Eflâk ve Boğdan voyvodalıkları Osmanlı idaresinden çıkarak Rusya'ya tâbi prenslikler olacaktır. 4 — Rus gemileri Karadeniz ve Çanakkale boğazlarından serbestçe girip çıkabileceklerdir. 5 — Gönderilen mektuplarda ve andlaşmalarda Rus çarına imparator diye hitap olunacaktır.

Bundan sonraki toplantılarda bu teklifler şiddetli münakaşaların çıkmasına sebeb oldu. Bu sırada Avusturya artık arabuluculuk rolünü bir tarafa bırakarak bu sefer kendi isteklerini ileriye sürdü. Bu istekler de şunlardı:

Ordu ve ıslâhat teşebbüsü, Humbaracı Ahmed Paşa, ilk teknik okul, topraklı süvariler

(İlâve: 148)

★

Savaş araç ve teknikleri, teşkilâtı ve strateji metodları tamamen değişen avrupa orduları karşısında, askerî bir ıslâhat yapmadan artık uzun boylu dayanmanın ve zaferler kazanmanın kolay olamıyacağı anlaşılmıştı. Osmanlı ordusu, hiç bir yeniliği ve ıslâhatı kabul etmek istemediği gibi, bilhassa kapıkulu ocaklarından mürekkeb bulunan daimî ordu, eski muntazam, disiplinli ve savaş gücü yüksek ordu da değildi. Devşirme kanunları bozulmuş, önüne gelen ocağa girmiş, talim ve terbiye bir tarafa bırakılmış, hülâsa merkez ordusu insicamsız bir kalabalık haline gelmişti. Savaş zamanı ücretle toplanan veya orduya kendiliğinden gelen gönüllülerin hali ise daha berbattı. Ancak, baş kaldırmalarından korkulduğu için kapıkulu ocaklarında hiç bir ıslâhat tatbik edilemiyor, yalnız arada kendi kanunlarına uygun şekilde yapılan tensikat sayesinde en işe yaramaz ve zararlı unsurlar ayıklanıyordu. Bir aralık mevcud ocaklar dışında yeni bir teşkilât kurulmasına teşebbüs olunarak transadan gelen subaylar ve mülteci Ahmed Bey bununla vazifelendirildi.

Ahmed Beyin asıl adı Claud Alexandre Compte de Bonneval'dır. 14 temmuz 1675 tarihinde Coussac'da doğmuştur. Fransız asilzadelerindendir. Ruhen maceraperest ve sergüzeşteci idi. Asker olarak yetişmiş, İspanya veraset savaşlarında şöhret kazanmış, lâkin Ondördüncü Lui'nin saray nazırile arası bozulduğundan kralın da gözünden düşerek ordudan ihrac edilmiştir. Bonneval bunun üzerine Fransa'dan kaçıb Avusturya devletinin hizmetine girdi (1705). Prens Öjen'in başkumandanı bulunduğu orduda evvelâ Fransa'ya sonra 1716 yılında Petervaradin'de Osmanlılara karşı savaştı. Belgrad savaşında kumandan olarak bulundu. Gittikçe imparatorun gözüne girmesini çekemiyen ve onu kendisine rakib gören Prens Öjen'in tesirile evvelâ azil, sonra malları müsadere olunarak hapis edildi (1726). Üç sene hapiste kaldıktan sonra Avusturyayı terk etmesi şartile istediği yere gitmesine müsade olundu. Bonneval evvelâ Venedik'e ve sonra Bosna'ya geldi (1739). Bu sırada elli dört yaşında bulunuyordu. Gayesi, Osmanlı hizmetine girerek Avusturyalılardan intikam almaktı. Bu maksatla resmen İslâm dinine girib Ahmed adını

→

aldı. İstanbul'a davet edildiği sırada Patrona isyanı çıktığı için şimdilik Gümülcine'de oturması emredildi.

Ahmed Bey, bir müddet sonra Osmanlı devletine baş vurarak Osmanlı ordusunda hizmet istedi. Bu sırada sadrıazam bulunan Topal Osman Paşa kendisini İstanbul'a getirib beylerbeyi rütbesi vererek yeni bir humbaracı ocağı teşkiline memur etti (1731). Böylece kendisi bundan sonra daha ziyade "Humbaracı Ahmed Paşa" diye tanındı. Osmanlı ordusunda esasen eskiden beri topçu ocağına bağlı humbaracı ocağı mevcuddu. Üç yüz kişiden mürekkeb olan humbaracılar timarlı olub kalelerde hizmet ederlerdi. Ahmed Paşa, Bosnadan üç yüz humbaracı getirerek yeni ocağı kurdu. Subay olarak da yine İslâm dinini kabul etmiş üç fransız hizmet edeceklerdi. Yine Ahmed Paşanın teşebbüsü üzerine, Yirmi sekiz Çelebi-zâde Said Mehmed Efendi Paris'den dönerken humbaracı ocağında hizmet görmek üzere yirmi iki topçu subayı getirmişti. Böylece, Osmanlı ordusunun yenileşmesinde ilk yardımı Fransa yapmış oluyordu.

1734 senesinde Üsküdar'da Toptaşında — sonradan tımarhane olarak kullanılan yer — ilk defa olarak Humbarahane ve bununla birlikte Hendesehane adlı bir okul açıldı. Türkiyede ilk defa yüksek teknik tedrisat yapan müessese budur. Buraya, devlete daha sadık olan Bostancı ocağından seçilenler alınmıştır. İki sene sonra da münkar imamı ve İbni Haldun mütercimi Pirizâde Mehmed Said Efendinin delâletile hazırlanan bir kısım hendese aletleri bu okulda kullanılmaya başlandı. Yenişehir müftüsünün oğlu matematikci Mehmed Said Efendi de hendese hocası seçildi.

Hekim-oğlu Ali Paşanın sadareti sırasında Humbaracı Ahmed Paşanın nufuzu artmış ve dış işlerile Avrupa ahvaline dair verdiği raporlar vasıtasile devlet politikasında müessir olmuştur. Onun sadaretten uzaklaştırılması üzerine politika ile uğraşması menedilib yalnız humbaracı ocağı ile meşgul olması bildirildi. 1736 seferinde Yeğen Mehmed Paşanın maiyetinde bulundu. Lâkin bilgi ve tecrübelerinden istifade edilmediği gibi, humbaracıların ödenmiyen maaşları dolayısile serdar-ı ekremle aralarında çıkan

→

1 — Bosna ve Bihke (Bihaç) Avusturya'ya terkedilecektir. 2 — Tuna üzerinde Avusturya devletinin sınırları Bulgaristan'dan Tuna'ya akan Lom suyuna kadar genişleyecek ve böylece Vidin de bu devletin toprakları içinde kalacaktır. 3 — Batıda Osmanlı hakimiyeti sınırı Dömboviç'e kadar geri alınarak Eflâk'ın bu kısımları da Avusturya'ya geçecektir. 4 — Osmanlı devleti, yapılmasına sebeb olduğu savaş hazırlıkları karşılığında 12 milyon altın tazminat ödeyecektir.

Osmanlı hey'eti, bu teklifler karşısında hayretler içinde kalarak neticeyi serdar-ı ekreme bildirdiler. Bunların hepsi Osmanlı devleti tarafından münakaşasız olarak red edildiği için Osmanlı murahhasları geri döndüler (11 kasım 1737 - 17 receb 1150).

Fransa'nın Avusturya nezdindeki teşebbüsü

Sadrıâzam, Rusya ve Avusturya'nın ileri sürdüğü haksız ve kabul edilmez şartlarla birlikte müzakerelerin kesildiğini Avrupa devletlerine bildirdi. Bu arada yalnız Fransa başvekili kardinal Flöri, düşman ordularına şiddetle mukabele edilmesini tavsiye ettikten sonra, kendisi bu iş için Avusturya imparatoruna baş vuracağını bildirdi.

Lehistan veraseti meselesinde de Avusturya'nın Rusya'ya yardım etmesini ve onun tarafını tutmasını gözden kaçırmamış olan Fransa, hakikaten avusturyaya baş vurarak, rusyanın bu kadar kuvvetlenip büyümesine yardım etmekle hatâya düştüğünü, bunun bütün Avrupa kuvvetler muvazenesini bozabileceğini izah etti. Fransa, Avusturya'nın da Rusyanın da malî takatlarının uzun bir savaşa dayanamıyacağını biliyordu. Üstelik, Lehistan veraseti savaşlarında Fransa'nın darbesini yiyerek sarsılmış bulunan Avusturya imparatorluğunun bu tavsiyeyi bir tehdid sayarak kabul edeceğini ummaktaydı. Fransa'nın bütün endişesi ise, Karadeniz'e hakim olacak rusyanın, Boğazlardan da serbest geçiş müsaadesi aldıktan sonra Akdeniz'e rahatça çıkarak Fransa'nın Yakın-doğu ticaretini baltalaması, hattâ tamamen elinden alması idi.

Lâkin, bu müracaatı Avusturya üzerinde umduğunun aksine hiç bir tesir uyandırmamış, Altıncı Şarl'ı çariçe Anna ile elele bu işin sonuna kadar gitmek hususundaki kararından vaz geçirememişti.

Avusturyalıların ilerlemesi, yerli hıristiyanların faaliyeti, Yeni-pazar'ın kaybı

Niş kalesinin düşmesinden sonra Avus-

→

bir münakaşa sonunda Kastamonuya sürüldü. Yeğen Mehmed Paşanın azlinden sonra ise, eski vazifesine döndü, vefatına kadar Karaman beylerbeyliği payesile humbaracı ocağının başında bulundu.

Bu sırada yine politika faaliyetlerine karıştı. Düşman olduğu Avusturya imparatorluğuna karşı bir Osmanlı - Fransız ittifakı kurmaya çok çalışmışsa da, muvafak olamamıştır.

Ahmed Paşa, son zamanlarda Fransa kralı tarafından affedilmiş bulunuyordu. Fransa'ya dönmiye hazırlanırken vefat etmiş ve Galata mevlevihanesine defnolunmuştur (14 mart 1747).

Ahmed Paşanın kurduğu maaşlı humbaracı ocağına, timarlı humbaracılardan vefat edenlerin oğulları alınmıştı. Ocakta üç oda, her odada yüz kişi vardı. Bunlar, oda başının emri altında idiler. Ayrıca iki elli başı, üç otuz başı, on onbaşı, bir çavuş, bir vekilharç, bir tabib, bir cerrah ve bir imam vardı. Humbaracıların yevmiyesi sekiz akçe idi.

Ahmed Paşanın vefatile yerine manevi ve bir rivayete göre gayri meşru oğlu mühtedi Milano'lu Süleyman Bey humbaracı başı olmuş ve onun da ve-

→

fatından sonra bu müesseseyi çekemiyen yeniçerilerin baş kaldırmasından korkularak ocak lağvedilmiştir.

Diğer taraftan, eskiden devletin mühim bir savaş gücünü teşkil eden topraklı süvari teşkilâtı, bu tarihlerde tamamen dejenere olmuş, istifade edilemez hale gelmiş, dirlikler ehil olmıyanların eline geçerek yiyim yeri vaziyetini almıştı. Bunun üzerine Birinci Mahmud tahta çıktıktan bir az sonra zeamet ve timarlara ait yeni kanunlar neşir ederek bu teşkilâtı ıslaha teşebbüs etti. Ancak, bu usulün devri geçmiş bulunuyordu. Toprak dirliği ve topraklı süvari sistemi artık memleketin zirai, ikdisadi ve ictimaî bünyesine uymıyordu. Bu yüzden yapılan ıslahattan hiç bir görünür fayda hasıl olmadı.

Bibliyografya : Subhi; Tarih. Ahmed Refik; Tasavir-i rical. Mehmed Arif; Humbaracı Ahmed Paşa. Hammer; GOR. C: 8. Başbakanlık Arşivi; Tahvil defterleri. Tayyar-zâde Ata; Enderun Tarihi C: I. Albert Vandal; Le Pacha Bonneval. Mir'at-ı mühendishane-i berri-i hümayun. C. Baysun; İslâm ansiklopedisi. Humbaracı Ahmed Paşa maddesi. İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi C: IV. Kısım 1 - 2. İ. H. Uzunçarşılı; Kapıkulu ocakları II.

turya kuvvetleri bir engele uğramadan Güneye doğru inmişlerdi. Bunların bir kısmı Şehirköy, bir kısmı ise Kosova istikametine ilerlediler. Ohri sancak beyi Mehmed Paşazâde Hasan Bey, Kosova'ya yaklaşan kuvvetlere hücum edip sert bir savaş sonunda ağır zayiat vererek çekilmelerine sebeb oldu. Bu hizmete karşılık kendisine beylerbeylik tevcih olundu. Avusturya devleti, Osmanlılara saldırmadan çok evvel yerli hıristiyan teb'ayı el altından kışkırtarak bir savaş sırasında ayaklanmalarını telkin etmişti. Nitekim, avusturyalılar Niş'i alıp güneye doğru ilerlemeye başlayınca Vılçitrin (Vuçitrin) ve Priştine bölgelerinin hıristiyan halkı baş kaldırıp onbin kişilik bir kuvvet teşkil ettiler. Bunların ilk işi, müslümanların mallarını yağma ederek kendilerini yerlerinden çıkarıp Kumanova ve Üsküp taraflarına göçmeye mecbur etmek oldu (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 142, S: 276). Diğer taraftan bir kısım Karadağlılarla hıristiyan Arnavutlar da Albay Lentulus kumandasındaki Avusturyalı kuvvetlerle birleşip Kalkandelen ve Yeni-pazar taraflarının alınmasına iştirâk ettiler. Üsküp tarafına da hücum ettilerse de eli silâh tutan halk tarafından püskürtüldüler. Yeni-pazar evvelâ dayanmış, lâkin sonra kısa zamanda vire ile teslim olmuştu. Bu yerin elden gidişi, Bosna valisi Hekim-oğlu Ali Paşa'yı fena halde üzdü ve endişeye sevketti. Çünkü bu kale Bosna'nın âdeta kapısı idi. Bunun düşmanın eline geçmesi vilâyeti tehlikeye düşürmüştü. Yeni-pazarı vire ile teslim etmiş olan kadı naibi ile kale subayları, aradaki anlaşmaya göre Avusturyalılar tarafından sağ ve salim Bosna-Sarayına getirilmişlerdi. Hekim-oğlu Ali Paşa onları getirenleri savdıktan sonra kaleyi icabı kadar mukavemet etmeden teslim ettikleri için, kadı naibi dahil, hepsini idam ettirdi. Hakikaten can korkusuna düşmeyip biraz daha dayanmış olsalar idi kendisinin göndermiş olduğu kuvvetler yetişecek ve kale de kurtulacaktı.

Avusturya'lıların ilk genilgileri ve Niş'in istirdadı

Diğer tarafta Niş gibi Vidin'i de almaya karar vermiş olan Avusturyalılar, dokuzbin zırhlı askeri sekiz topla önden gönderip asıl kuvvetlerle arkadan ilerlediler. Vidin'e altı saat mesafede bulunan Bragova mevkiine vardıklarını kale muhafızı İvaz Mehmed Paşa duyunca, hemen atlı serdengeçtilerle bir kısım yaya ve atlı yeniçeriyi ve kendi kapısı halkını, kethüdası Hüseyin Ağanın kumandasında o tarafa gönderdi. Düşman, Bragova'dan hareket ederek kaleye iyice yaklaşıp Ketenci köprüsü civarına vardığı zaman Hüseyin Ağa, emrindeki kuvvetlerle yalın kılıç hücum etti. Baskın şeklinde başlıyan bu savaş sonunda oldukça ağır zayiat veren düşman, çekilmek zorunda kaldı. Avusturyalılar bunun üzerine Vidin kalesini muhasaradan vazgeçip geri döndüler.

Avusturyalıların Niş kalesinde, topu topu altıbin kadar muhafızları vardı. Vidin muhafızı, Sofya'da bulunan Rumeli beylerbeyi Köprülü-zâde Ahmed Paşa'ya, Avusturyalıların çekilip gittiğini, büyük kuvvetlerinin ise Bosna cephesinde meşgul bulunduğunu, bunun için Niş kalesinin istirdadına teşebbüs edilecek en uygun zamanda bulunulduğunu bildirdi. Üstelik kalenin kuvvet ve tahkimatı hakkında casusları vasıtasile elde etmiş olduğu bilgileri de verdi. Köprülü-zâde Ahmed Paşa bu ikazı doğru bularak onüç bin kişilik bir kuvvet ayırıp Sofya'dan Niş'in muhasarası için gönderdi. Kale kumandanı avusturyalı Dokat düşmanın kendisinden iki misli kalabalık olduğunu görünce, mukavemet hususunda tereddüde düştü. Çünkü bu kuvvet, hem Sofya'dan hem de Vidin'den daima takviye alabilirdi. Kendisine yardımda bulunacak avusturya ordusu ise uzaktaydı. Üstelik zahiresi de azdı. Osmanlıların Niş'i zor alacakları ve bütün Avusturyalı muhafızları kılıçtan geçirecekleri muhakkaktı. Dokat, böyle düşünerek kalcyi vire ile teslime karar verdi. Böylece, elden kolay çıkmış olan Niş, kolaylıkla da geri alınmış oldu (20 ekim 1737). Dokat ise, avusturya ordusuna döner dönmez Niş kalesini osmanlılara müdafaasız teslim ettiği için idam olundu.

Köprülü-zâde Ahmed Paşa, geri alınan kaleyi ziyarete geldi. Bu zafer, herkesi sevindirmiş, manevî gücü yükseltmişti. Niş'in kolayca elde edilmesine sebeb, yardım göremeyişi idi. Böylece, Vidin muhafızı İvaz Mehmed Paşanın tahmini doğru çıkmış, Bosna'da meşgul bulunan Avusturyalılar hakikaten buraya yardımda bulunamamışlardı. Osmanlılar Niş'i muhasara ettikleri sırada Avusturya kumandanı Zehendorf da Bosna sınırında Oziçe kalesini muhasara altına almıştı. Niş'in düşüşü üzerine Viyana'ya çağrılıp Niş'e neden yardım etmediği hususunda sorguya çekildikten sonra tevkif ve hapsedildi. Niş muhafızlığı ise Birinci Mahmud tarafından Köprülü-zâde Ahmed Paşaya tevcih olundu. Hükümdar, gönderdiği bir hatt-ı hümayunla asker ve kumandanların gayretlerini övdü.

Vidin tarafındaki yeni başarılar

Avusturyalılar, Vidin kalesine de büyük ehemmiyet veriyorlardı. Ancak, burasının iyice tahkim edilmiş olduğunu bildiklerinden küçük kuvvetlerle hücumu doğru bulmamakta idiler. Nitekim, kale muhafızı İvaz Meh-

med Paşa daha evvel olan hücumları kolaylıkla püskürtmüştü. Bunun üzerine, Avusturya'nın en muteber kumandanlarından olup Alfonsi Şarl'ın da damadı bulunan prens Lotringen kumandasında kuvvetli ve kalabalık bir ordu gönderildi ise de, Belgrad ve Bosna cihetlerinde Osmanlıların kazandığı zaferler üzerine geri çekiliş yolu kesilerek esir düşmekten korkan prens, ordusile birlikte Macaristana döndü. Timok suyunun alt tarafında Tuna'nın karşı kıyısında bulunan bir kısım Avusturya birliklerinin tecavüzünden emin olmak için İvaz Mehmed Paşa buraya nehir yolu ile baskın şeklinde bir kısım kuvvet gönderip gemilere yüklü köprü levazımını zabdederek karşıya geçme imkânlarını ortadan kaldırdı. Ayni zamanda Karaman valisi Memiş ve Karahisar sancak beyi Toz Mehmed Paşalar maiyetinde olarak ordudan yeniden imdat kuvvetleri geldiği için bunlarla birlikte Vidin gazileri karşıya geçmek için köprü inşa ettikleri sırada sekizbin piyade ve on bölük süvari düşman askerinin hücumuna uğradılar. Altı saat kadar süren savaş sonunda düşman bozulup kaçtı. Bunlar şiddetle takip olunup mühim kısmı öldürüldü veya esir edildi. Asıl düşman kuvvetleri ise, karşı bir hücuma uğramak korkusile toplarını Tuna nehrine atıp çam gemilerine yüklü cephane, humbara ve saireyi gemilerle beraber yakarak kuzeye doğru çekildiler. Çadırlarile ordu ağırlıkları Osmanlıların eline geçti.

Avusturya kuvvetleri, Eflâk'a üç kere hücum ettilerse de her def'asında ağır mağlûbiyetlere uğrayarak Erdel'e çekilmek zorunda kaldılar.

Bosna ciheti olayları

Niyemirov'da başlıyan barış görüşmeleri sırasında açığa vurmuş oldukları gibi, Avusturyalıların bu savaşta asıl hedefleri Bosna vilâyeti ve ona bağlı yerleri elde etmekti. Niş ve Vidin kalelerine taarruzlarının sebebi ise, sadece Pasarofça barışı ile elde etmiş oldukları Belgrad'ı bir hudud kalesi olmaktan çıkarıp daimî emniyetini sağlamaktı. Lâkin, asıl fütuhat sahası olarak Bosna'yı seçmiş bulunuyorlardı. Esasen Belgrad ve kuzey Sırbistan ellerine geçtikten sonra, daha kuzeyde kalmış olan Bosna'yı da elde etmeyi bunun normal bir sonucu olarak kabul etmekte idiler. Nitekim savaşın başlamasile Niş ve Vidin cephesine kırkbin kişi kadar sevkedildiği halde, Bosna cephesine meşhur generallerden Hildeburg Havzen kumandasında yüzelli bin kişilik bir kuvvet gönderilmiş ve Hırvatistan prensi Esterhazi de kendi birliklerile hizmete koşmuştu. Hildeburg Havzen'in kumandasındaki ordunun seksen bin kadarı Avusturyalı, kalanı Macar, Ulah ve Sırp'lardan mürekkepti.

Avusturya ordusunun ilk hedefi, Banyaluka kalesiydi. Bu maksatla kaleye sekiz saat mesafede Sava nehri üzerinde kurdukları köprülerden geçerek Gradişka kalesi civarında ordugâh kurdular. Hırvat prensi ile Varazdin kalesindeki Avusturyalılar ise iki ayrı birlik halinde ilerleyerek Bosna eyâleti serhadindeki Pujin ve Çetin kalelerinin önünde yer aldılar. Bunlardan ma'da, Lika, Karloviça ve Ösek kalelerinin generalleri de yirmibin kadar Avusturyalı, Sırb ve Macar askerlerinden mürekkep bir kuvvetle Belgrad batısındaki Zvornik kalesinin önünde toplandılar.

Bosna valisi Hekim-oğlu Ali Paşa'nın düşman kumandanile görüşmesi

Bu sırada ise, barış konuşmaları henüz devam ediyordu. Bosna serhadlerindeki kale kumandanlarile memleket ileri gelenleri bu hali görünce hem hayret, hem de endişe içinde kaldılar. Çünki, düşmanın kötü bir niyeti olmasa büyük masrafları icabettirecek bu kadar kalabalık orduları harekete geçirmesine ve mühim yerleri tutmasına lüzum bulunmazdı. Bundan da, Avusturyanın Osmanlı devletini barış manevralarile oyalayıp birden harekete geçerek ağır bir darbe indirmek istediği anlaşılıyordu. Bunun üzerine Bosna valisi Hekim-oğlu Ali Paşaya baş vurup endişelerini anlattılar. Hekim-oğlu Ali Paşa onlara kendinin de ayni endişeler içinde bulunduğunu ve bu yüzden durumu serdar-ı ekreme yazdığını, her halde yakında aydınlatıcı cevap alınacağını söyledi. Biraz sonra Osman Halisa Efendinin telkinile verilmiş olan cevap geldi. Lâkin, bu cevap ne valiyi, ne de vilâyet halkı namına ona baş vuranları tatmin etmedi. Hekim-oğlu Ali Paşa bu sefer doğruca Avusturyalı kumandana haber gönderip Pasarofça barışının henüz sona ermemiş ve arada düşmanlığı gerektirecek bir hâdise de geçmemiş olduğu halde, andlaşmaya aykırı şekilde sınır asayişini ihlâl edecek böyle hareketlere neden kalkıştıklarını, askerlerini Osmanlı sınırı civarlarında niçin topladıklarını sordu. Aldığı cevap:

«Bizim barışı bozucu ve dostluğa aykırı bir halimiz yok. Gerçi, yakınınızdayız, ama kendi sınırlarımızı koruyoruz» oldu. Kumandana:

«Henüz ortada bir düşmanınız yokken ve yeni bir hâdisenin vukuu duyulmamışken mütad'a aykırı şekilde bu kadar asker ve savaş malzemesile sınır beklemek neden icab etti» diye sorulunca da:

«Aslını biz de bilmeyiz. Bize öyle tenbih olundu. Petro günü —Sen Piyer yortusu— gelince görürsünüz ve cevabını o zaman alırsınız» karşılığını verdi.

Bosna valisinin tedbirleri

Hekim-oğlu Ali Paşa, bu cevabdan düşmanın harıl harıl savaşa hazırlandığını söyledi ve nasıl hareket edilmesi icabettiğine dair düşüncelerini bildirmelerini istedi. Onlar da işi aralarında müzakere edip bir saat sonra verdikleri cevabda düşmanın vilâyetlerine hücuma hazırlandığında şüpheleri olmadığını, mühim işlerine daima petro gününde kalkıştıklarını, bu hususta kendisinin reyine tabi olacaklarını bildirdiler.

Bunun üzerine Ali Paşa, sadrıâzam ile kethüdası tarafından yeniden gönderilen üç mektubu ortaya koydu. Bunlarda, Avusturyalıların hududa tecavüzü vaki olsa bile mukabele edilmemesi, çünkü böyle bir hareketin barış görüşmelerinin yarıda kalmasına sebeb olabileceği yazılıydı. Bunları herkes hayret ve ibretle dinledikten sonra Hekim-oğlu Ali Paşa kendi düşüncesini açıkladı:

«— Biz, Allahın emri ile cihada hazır olalım. Vezirin emrine karşı gelmiş olmanın cevabını vermek kolaydır».

Nihayet şöyle bir karar alındı: Bosna'nın otuziki kazasından her birinde asker çıkarmaya kadir bahadır iş-erlerini başbuğ seçip evvelce Rusya seferi için orduya giden timar ve zeamet sahiblerinin, Bosna'da bulunan kardeşleri, oğulları ve kapılarında bulunanlar üzerine alay beyleri tayin edilerek bütün vilâyet halkına kendilerinin ve çoluk çocuklarının can, mal ve ırzlarını korumak üzere eli silâh tutanların Travnik sahrasında toplanmaları ilân olunacak, serhadlerdeki bütün kale muhafızlarına da hemen savaşa girecek gibi uyanık ve hazırlıklı bulunmaları ve düşman taarruz ederse şiddetle karşı koyup püskürtmeleri bildirilecekti.

Avusturyalıların hücuma geçmesi

Hekim-oğlu Ali Paşa bir taraftan da zahire ve mühimmat tedariki ile müdafaa savaşı için gerekli bütün tedbirleri tamamladığı sırada Sen-Piyer yortusu gelip çattı. Düşmanda da derhal bir hareket görüldü. Her taraftan sınırları aşarak ilerlemeye başladılar. 9 temmuz 1737 tarihinde Zvornik kalesinin civarındaki Pseniça palankası ani düşman taarruzuna uğradı, erkekleri öldürüldü. Kadın ve çocukları esir edilip ne varsa yağmaladıktan sonra palanka da yakıldı. Ali Paşa bunu haber alır almaz Zvornik kalesine yardımcı kuvvetler gönderdikten sonra ordusunu Travnik sahrasında topladı. Bu sırada bir düşman ordusunun Travnik'e otuzüç saat mesafedeki Eski-İstroviça (Istrovica-i âtik) kalesini sarıp tazyike başladığı haberi geldi. Ali Paşa, çavuşlar kethüdası Osman Bey-zâde Ali Beyi beşbin kadar askerle hemen imdada gönderdi. Novi ve Bihke gazilerine de yolda kendisine katılmaları için emir verdi.

Sultan Birinci Mahmud.
(Batılı bir ressama göre)

Eski İstroviça kalesi, üstün düşman kuvvetlerine on beş gündür dayanıyordu. Top ateşile bir çok yerleri yıkılmış, harap olmuş olduğu halde müdafiler baş eğmek istemiyorlardı. Lâkin yavaş yavaş takatları tükenmeye ve düşman ağır basmaya başlamıştı. Tam bu sırada imdad kuvvetleri gelip yetişti. Düşman, hemen kale muhasarasını bırakıp gelenleri karşıladı. Geçen savaş sonunda Avusturyalılar yenilip kaçmaya başladılar. Osmanlı birlikleri bunları beş saatten fazla kovalayıp bulduklarını ya öldürdüler, ya esir ettiler. Bu savaş sonunda Osman Bey-zâde Ali Bey şehid düştüğü gibi, topal general diye anılan düşman kumandanı da vurulup öldü.

Hekim-oğlu Ali Paşa bu sırada icabında bu savaşa yardım edebilmek için Travnik'den çıkmış bulunuyordu. Zafer haberi üzerine gazilere hil'atler, çelenkler ve bahşişler gönderdikten sonra Travnik'e dokuz saat mesafedeki Yayça'ya gelip ordugâh kurdu.

Düşmanın Banyaluka (Banaluka) yı muhasarası

Bu sırada Gradişka'da bulunan Hildeburg Havzen'in Banya-luka kalesi üzerine

kuvvetler gönderdi. Bunlar, düşmandan evvel kaleye varıp yetiştiler. Kaledekiler, düşmanı beklemek mi, yoksa çıkıp karşılamak mı hususunda tereddüt ettiler. Nihayet, beş saat mesafeye kadar gelmiş olan düşmanın üzerine varılmasına karar verildi. Sekizbin kişi ayırıp kaleden çıktı. Bin kişi birinci emniyet kademesi, iki bin kişi ikinci emniyet kademesi olarak ayrılıp beş bin kişi de arkadan gelmek üzere harekete geçtiler. İlk çarpışma, düşmanın birinci öncülerile oldu. Bunlar, tamamen imha edildi. İkinci öncü kademeleri de ağır zayiatla geri çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı birlikleri bunun üzerine kaleye döndüler. Alınan esirler sorguya çekilip düşman kuvvetinin bir hayli olduğu anlaşılıyordu. Vaziyet, Hekim-oğlu Ali Paşaya bildirildi. O da, eski Zvornik muhafızı olup İstraviça'ya yardıma giden kuvvetler arasında bulunan Mehmed Bey kumandasında yeniden bir kısım yardım kuvvetleri gönderdi ise de, bunlar yetişemeden düşman kaleyi muhasara altına almış bulunduğu için içeriye giremediler. Ali Paşa, Mehmed Beye kalenin yukarılarında bir yerde düşmana sezdirmeden sallar inşasile meşgul olmasını bildirdi.

Bu sırada Pujin ve Çetin kalelerinin önünde yer almış bulunan Hırvat ve Avusturya kuvvetlerinin de harekete geçerek bu kaleleri muhasara etmiş oldukları haberi geldi. Böylece durum, gittikçe ciddiyet ve ehemmiyet kesbediyordu. Nitekim, diğer düşman topluluklarının da sağdan soldan hücuma geçtiği duyulmaktaydı. Hayret ve endişenin herkesi istilâ ettiği sırada soğuk kanlılığını muhafaza eden yalnız Hekim-oğlu Ali Paşa idi. Onun fikrine göre yapılacak en doğru iş, en kalabalık ve kuvvetli düşman birliği olup Zvornik'i muhasara etmiş bulunan general Hildeburg Havzen kumandasındaki Avusturya ordusunu yenip saf dışı etmekti. Bosna eyâleti düşman istilâsından ancak böyle kurtulabilirdi. Bu yüzden, kuvvetlerini dağıtmadan harekete geçti. Ancak, Banyaluka yolunun düşman tarafından tutulduğunu bildiği için kaleye üç saat mesafeye kadar yaklaştıktan sonra birden kuzeye dönüp Mehmed Beye yaptırdığı sallarla suyun karşı tarafına geçerek düşman ordusuna doğru sür'atle ilerledi.

General Havzen büyük bir kuvvet ve çok miktarda savaş malzemesile kalenin önüne gelmişti. Hemen dört taraftan hendekler kestirip tabyalar kurdu, toplarını yerleştirdi. Kalenin altında iki köprü yaptırarak askerinin dörttc birini suyun beri yakasına geçirdi. Sonra, Banyaluka'yı şiddetle döğmeye başladı. Günde binsekiz yüzden fazla mermi ve humbara atılıyordu. Kalede bulunan asker ve kale halkı ise kahramanca dayanıyor, hücumları püskürtüyorlardı.

Bu sırada düşman kumandanı kale muhafızına bir mektup göndererek kahramanlıklarını takdir etmekle beraber, aradaki kuvvet dengesizliği yüzünden yenilmelerinin ve kalenin düşmesinin mukadder olduğunu, Ali Paşa'nın da yollar kesildiği için yardıma gelmesinin imkânsız bulunduğunu, esasen yanında ancak üçbin kadar asker kaldığını, Avusturya ordularının ise, Bosna'yı her taraftan istilâya başladıklarını bildirdi ve kalede bulunanların can ve malları bağışlanmak şartile teslim olmalarını teklif etti. Kale muhafızları, burasını hepsi ölünceye kadar savunmaya karar verip kur'anın üstüne el basarak ahd ve yemin etmişlerdi. Düşman mektubuna top salvolarile cevap verilip tekliflerinin reddedildiği bu şekilde kendilerine anlatılmış oldu.

Banyaluka savaşı

Ali Paşa yola çıktığı zaman kale müdafilerine manevi güçlerini yükseltecek bir mektup gönderip *dayanmalarını ve kendisi*nin de yetişmek üzere bulunduğunu bildirmişti. Suyun karşı tarafına geçtikten sonra düşmana sezdirmeden bir buçuk saatlik mesafeye kadar gelerek geceyi orada geçirdi. Ertesi (4 ağustos Pazar) günü, saat ikide Hekim-oğlu Ali Paşa kendi kapı halkı ve kapıkulu askerile merkezde ve otuziki kazanın yarar dilâverleri maiyetinde, eski Zvornik muhafızı Mehmed Bey bütün kale muhafızlarile sağ kanatta ve dört liva alay beyleri zeamet ve timar erbabile sol kanatta bulundukları halde düşman ordusunun üzerine yürüdü. Ali Paşa savaştan evvel askerle konuşup büyüklerine baba, küçüklerine oğul, kendi yaşındakilere kardeş diye hitab ederek şu kısa nutku söylemişti:

«— Ben de bugün sizinle beraber cenâbı hakkın âciz bir kuluyum. İşte bugün din uğruna kurban olacak ve padişahımız yoluna can ve baş *feda* edecek gündür. Düşmana zafer bulmanın sebat ve şiddet ve zahmına sabırla olageldiği tecrübe edilmiştir. Göreyim sizi, din yoluna nasıl hizmet eder ve padişah uğruna nasıl şecaat gösterirsiniz» «Subhi Tarihi, C: 2, V: 109).

Düşman, Osmanlı ordusile böyle birdenbire karşılaşacağını asla tahmin etmiyordu. Avusturyalı kumandan hemen suyun karşı tarafındaki askeri köprülerden geçirip bir taraftan da kuvvetlerini sür'atle savaş düzenine soktu. Hekim-oğlu Ali Paşa ise, yere inerek yüzünü toprağa sürüp zafer duasında bulunduktan sonra tekrar atına bindi, kılıcını kınından sıyırdı. Atını sağa sola sonra ileriye doğru koşturup eski yerine döndü. Nihayet Osmanlı ordusu tekbir ve gülbank sesleri arasında düşmanın üzerine hücum etti. İlk savaş, iki saat sürdü. Zayiat vermekle beraber, düşman dayanıyordu. Lâ-

kin, Osmanlı ordusu hücumları durmadan tekrarlamakta idi. Böylece, tam on saat süren muazzam bir meydan savaşı sonunda Avusturya ordusu ağır bir hezimete uğrayarak çekilmeye başladı. Lâkin, general Havzen, askerinin çekilme ümidi olmasın diye köprüleri kestirmiş bulunduğundan Osmanlı hücumları önünde düşman askeri nehre döküldü. Kimi boğuldu, kimi karşıya geçebildi. Uğradıkları mağlûbiyet cidden korkunçtu. Osmanlı ordusu bir imha meydan savaşı yapmış, Avusturya ordusundan âdeta eser kalmamıştı.

Bu günün kahramanı ise, eski Zvornik muhafızı Mehmed Beydi. İlk hücumda atı vurulunca, yedeğine binerek yine saldırdı. Nihayet, o hayvan da vurulunca, yaya olarak hücum etti. Birinci hücumdan sonra birkaç yerinden yaralı olduğu halde Hekim-oğlu Ali Paşa'nın huzuruna çağrıldı. Paşa, onun bütün kahramanlıklarını gözlerile görmüştü. Büyük iltifatlarla hil'atlar giydirip başına kendi eliyle gazilik çelengini taktı. Mehmed Bey ise, yaralarını sardırır sardırmaz bir ata atlayıp yine düşmana hücum etti. Esasen Osmanlı ordusunda bugün bir kahramanlık ve cesaret yarışı olmuş ve zafer bu sayede kazanılmıştı.

Ordu, o gece dinlendi. Ertesi günü köprüler tamir edildi. Askerin bir kısmı karşıya geçerek kurtulabilen düşmanı takibe başlayıp yetişebildiklerinden mukavemet gösterenleri öldürdüler. Teslim olanları ise alıp geri döndüler. Bu zafer sonunda oniki top, üç havan topu, ikibin üçyüz çerge ve çadır onbeş bin varil barut, sayısız tüfenk, kılıç, top mermisi ve humbara, erzak ve eşya Osmanlı ordusunun eline geçti. Ölen ve esir düşen düşman sayısı ise, altmış binden fazla idi (Ağustos 1737).

Avusturya'lıların paniğe uğraması

Uğradığı bu ağır mağlûbiyet üzerine Avusturyalı kumandan Hildeburg Havzen azledilerek yerine Prens Lotringen tayin olundu. Diğer taraftan Pujin ve Çetin kalelerini muhasara etmiş olan Avusturya ve Hırvat kuvvetleri, asıl ordunun Banyaluka önünde imha edildiğini duyunca fena halde korkarak muhasarayı bırakıp kaçmaya karar verdiler. Lâkin kaledekiler onların bu halini sezmiş oldukları için birden hurûç hareketile üzerlerine hücum edip bozguna uğrattılar. Herkese bir coşkunluk gelmiş, büyük zafer manevî gücü yükseltmişti. Sava nehri üzerindeki düşman palankaları birer birer yağma ve tahrip edildi. Belgrad'a, Varadin'e doğru akınlar yapıldı. Bütün bunların neticesi olarak Karlofça barışından beri Avusturya imparatorluğunun idaresi altında bulunan Erdel ile Macaristan'da bu devlete karşı çoktanberi esasen mevcud olan muhalefet ve hoşnutsuzluklar, yer yer baş kaldırmalar şeklinde ortaya çıkmaya başladı.

Hekim-oğlu Ali Paşa ile Gazilerin taltifi

Zafer haberi, İstanbul'da büyük bir sevinç yarattı. Bosna valisine samur kürk, mücevherli kılıç ve beşbin altın, mayetinde bulunmuş olanlara da derecelerine göre hediye ve mükâfatlar gönderildi. Artık seferin ilk zamanlarındaki hava ortadan kalkmış, herkes kat'î ve nihaî zafere inanmaya başlamıştı.

Hekim-oğlu Ali Paşa, çekilen büyük zahmetlere ve elde edilen zafere rağmen ordusunu terhis etmedi. Bosna eyâletini düşman istilâsından tamamen kurtarmış olmakla da yetinmiyerek kışı, Avusturya savaşı dolayısile şımarmış ve el altından kışkırtılıp devlete baş kaldırmış olan Karadağlıları tenkil ile geçirerek bu bölgede emniyet ve asayişi tesis etti.

Rus cephesi ve ordunun İstanbul'a hareketi

Avusturya ordusunun uğradığı ağır hezimet, Rusların da maneviyatını perişan edip gözlerini yıldırmıştı. Bir Osmanlı ordusunun üzerlerine gelmekte olduğunu da duyunca, esasen harap halde bulunan Özi kalesinin kalan kısımlarını da tamamen tahrip edip çekildiler. Kale de savaşsız Osmanlılara dönmüş oldu. Ruslar, Kırım'a yeniden hücumda bulunmak istedilerse de, Kırım seraskeri Mehmed Paşa ile Kırım Hanı Mengli Giray tarafından mağlûp edilerek şiddetle geriye atıldılar. Azak denizinde göstermek istedikleri faaliyet ise, derya kaptanı Süleyman Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması tarafından bertaraf edildi.

Bu yılki savaş mevsimi geçmiş olduğu için, Osmanlı ordusu İstanbul'a dönüş hazırlıklarına başladı (Ekim sonu 1737) Vidin muhafızı İvaz Mehmed Paşa, Vidin ve Niş cephesi için serasker tayin edildi. Vidin muhafızlığı ise, Karaman valisi Memiş Paşaya verildi. Rus cephesi seraskerliği Anadolu valiliği ile birlikte Ali Paşa'ya tevcih olundu. Ancak, kendisi gayet sert ve mayetine karşı fazla haşin olduğu için kısa zamanda bu vazifeden alınarak Maraş valiliğine gönderilmiş ve yerine, Anadolu valiliği ile İnebahtı Muhafızı Giritli Numan Paşa getirilmiştir. Ordu, 16 kasım 1737 tarihinde Kartal sahrasından hareket etti ve Hacı-oğlu Pazarına varıldığı zaman serasker İvaz Mehmed Paşadan İrşova (Orsova) ve Fetih ül-islâm bölgelerinin de Avusturyalılardan alındığı haberi geldi.

İvaz Paşa'nın kış faaliyeti

Ordu hareket ettikten sonra İvaz Mehmed Paşa ile yeni Vidin muhafızı Memiş Paşa görüşerek bundan evvelki savaşlar sırasında bozulup kaçan düşman askerinden bir kısmının sığınmış ve sonra tahkim etmiş oldukları Demir-kapının kuzeyindeki Ada-i Kebir kalesinin muhasarasına gitmeye karar vermişlerdi. Bunun üzerine İvaz Mehmed Paşanın kethüdası Hüseyin Ağa, Vidin muhafazasında bırakılıp yola çıkıldı. Düşman sınırına yakın Radofça mevkiine vardıkları zaman bir kapıcı gelerek geçen hizmetlerinden dolayı kendisine ve maiyetinde bulunanlara hil'at ve hediyelerle padişahın hepsini öğen bir hatt-ı hümâyûn getirdi.

Düşman, onların geldiğini duyunca Feth-ül-islâma beş saat mesafedeki Birzo palankası adlı küçük kaleyi iki kat hendek ve sarımbollarla tahkim edip içine de bir hayli asker koydu. Asıl kuvvetleri ise buradan bir buçuk saat mesafedeki Grabofça köyü civarında bulunuyordu. Lâkin, bunlar, Osmanlı birliklerinin yaklaştığını duyunca karşı durmaya cesaret edemiyerek çekildiler. Birzo palankası savaşla alındı. Sonra Feth ül-islâm kalesine doğru gidildi. Burası ve bunun karşı tarafında bulunan İrşova kalesi fethedildi. Lâkin, kış bastırdığı için Ada-i Kebir kalesinin muhasarasından vazgeçilerek ele geçen iki düşman gemisinin topları alındıktan sonra kendileri yakılıp geri dönüldü.

Fransa başvekili kardinal Fleury

Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın azli ve Yeğen Mehmed Paşa'nın sadâreti

Muhsin-zâde Abdullah Paşa, ordunun başında bulunduğu halde İstanbul'a dönerken Edirne'de Kapıkulu ocaklarının maaşını dağıttı. Sonra yoluna devam etti. Hükümdar Birinci Mahmud orduyu ve Sancağ-ı şerîfi Davudpaşa sahrasında karşıladı. Burada sadrıâzam ile buluşup görüştüler. Abdullah Paşa, sefer hakkında icabeden izahatı padişaha verdi, birlikte Topkapı-sarayına geldiler. Abdullah Paşa Bâb üs-saade'de istirahat ederken hiç ummadığı halde sadaret mührü kendisinden alınıp rikâb kaymakamı Yeğen Mehmed Paşaya verildi. Buna sebep padişah üzerinde pek büyük nüfuz sahibi hale gelerek âdeta diktatör kesilen kızlar-ağası Beşir Ağanın ötedenberi onu sevmeyişi idi. Sıkışık zamanda sadaretine ses çıkarmamış, lâkin tehlike atlatılınca Birinci Mahmud'u ikna ederek kendisine yakınlık peyda etmiş olan yeğen Mehmed Paşanın sadaretini temin etmişti (19 aralık 1737). Muhsin-zâde Abdullah Paşa ise, tayin edildiği Selânik valiliğine gitmek üzere hemen bir çektiriye konularak yola çıkarıldı.

Diplomatik olaylar, Fransa başvekilinin mektubu

Bu sırada Fransa başvekili Kardinal Flöri (Cardinal Fleury), eski sadrıâzam Silâhdar Mehmed Paşanın muhtelif devletlere ve bu arada Fransaya da gönderdiği mektub ve protestolarına verdiği 17 ekim 1737 tarihli cevapta, Osmanlıların Rusyaya savaş ilân edince müttefiki sıfatile Avusturya'nın da savaş açacağını evvelce bildirdiğini kaydettikten sonra hâlen Avusturya devletinin barışa mail bulunduğunu ve Osmanlı devleti Fransanın tavassutunu hakikaten istiyorsa bu hususun Rusya'ya da bildirileceğini, murahhasların hemen Niyemirov'a gönderilmesini, üç devlet de kabul ederse Fransa'nın arabuluculuğa hazır olup bu hususta İstanbul'daki Fransa elçisinin murahhas tayin olunduğunu, Fransanın barışı hararetle istemesinin sebebinin ise devam ettiği takdirde bu savaşa diğer hıristiyan devletlerinin de dahil olacaklarının muhakkak bulunduğunu, halbuki Osmanlı devletinin rahat ve emniyette bulunmasının Fransa'nın menfaati icabı olduğunu bildirmiştir (Başbakanlık Arşivi, Name defterleri, C: 7, S: 490). Osmanlı devleti de Fransa'yı kendisine her zaman dost bilerek dış meselelerde onun arabuluculuğuna sık sık baş vurmuştur. Fransa başvekili bu mektubunda evvelâ Avusturya'nın tecavüzünü haklı göstermeye çalışarak Osmanlı devleti Rusyaya savaş ilân edince

Avusturya'nın müttefiki sıfatile bu savaşa gireceğini evvelce Osmanlı devletine haber verdiğini ileri sürmekte, halbuki, evvelâ Osmanlı devleti Rusyaya savaş ilân etmemiş, bilâkis onun fiilî tecavüzüne uğradığı halde işin bir savaşa varmaması için Avusturya devletine baş vurmuş ve imparator Rusyanın müttefiki olduğunu o zaman ileriye sürerek barış olmazsa savaşa kendisinin de katılmak zorunda bulunduğunu beyanla, barış müzakereleri başlamadan tecavüze geçmiş, sonra da Osmanlı devletinden bazı yerlerin Avusturya ve Rusyaya terketmesini ve üstelik bir de 12 milyon altın tazminat ödemesini istemiştir. Fransa, bunları bildiği halde bilmemezlikten geliyor, üstelik bir barış olmazsa diğer hıristiyan devletlerin de savaşa katılacağı tehdidini savuruyordu. Bunlardan Fransa'nın sadece Osmanlı devletini Avrupa siyasi muvazenesinde kendi lehine bir koz olarak kullanmak istediği ve Rusyanın Akdenize çıkmasını kendi ticareti için tehlikeli bulduğundan onun güneye yayılma politikasına karşı koymaya çalıştığı pek açık surette anlaşılmaktadır.

Sadrıâzamın devletlere mektubu ve müşavere meclisinin kararı

Osmanlı devletinin iyi niyetlerinden ve kendilerine olan itimadlarından faydalanarak bunları kötüye kullanmış olan Avusturyalıların hareket tarzı bir türlü unutulamıyordu. Yeni sadrıâzam Yeğen Mehmed Paşa ilk icraatından olmak üzere Avrupanın büyük devletlerine birer mektup gönderip devletler ve hükümdarlar arasında akdolunan andlaşmaların iki taraflı olarak Allahın adı anılmak suretile te'yid olunduğunu, karşılıklı itimadın, barış ve düzenin buna dayandığını, Osmanlı devletinin de Pasarofça barışına bu yüzden titizlikle riayet ettiğini, sulh severliğini isbat için Rusya tecavüzde bulunduğu halde Avusturya'nın arabuluculuğunu kabul ile bir anlaşma temin için müzakere kapısını açtığını, halbuki Altıncı Şarl'ın bir imparatora değil bir düka'ya bile yakışmıyacak şekilde Osmanlı devletini hilelerle kandırıp iyi niyetlerini istismar ederek sonra birdenbire ahdi bozduğunu, Osmanlı memleketlerine haksız ve sebepsiz yere tecavüzle bu kadar kan dökülmesine sebeb olduğunu, Osmanlı devleti bu meselede baştanberi su götürmez şekilde haklı olduğu için bundan sonra bu hakkını kendi kuvvetile elde etmeye karar vermiş bulunduğunu, bu yüzden imparatora yardıma kalkışacak herkesin ahdi bozma şeametinden hissesini alacağını bildirdi. Yalnız, yine son bir iyi niyet eseri gösteriliyor, harp mesuliyetinin Rusya ve Avusturyaya ait olduğu kabul edilmek şartile ve Fransa da razı ise, onun arabuluculuğuna taraftar olduğu ilâve ediliyordu.

Padişah huzurunda toplanan bir müşavere meclisinde: evvelâ kendisine itimadla ara buluculuğuna müracaat edilen Avusturyanın oyalama siyaseti ile Bâb-ı âliyi uyutup gizlice düşmanla birleşerek sonra gereck durumunu birden ortaya koyması ve Osmanlı devletini arkadan vurmak istemesi gibi hareketlerinin yanına bırakılmaması, saniyen Pasarofça barışı ile kaybedilen Sırbistanla Belgrad'ı tekrar elde etme arzuları — çünkü buraları onların elinde kaldıkça Bosna eyâleti daimî bir tehdide maruz kalıyor ve müdafaası güçleşiyordu — gibi iki sebebe dayanarak: bu savaşı Osmanlılara karşı ilk açan ve Osmanlı ülkelerine ilk hücumda bulunan Rusya olduğu halde ilk hedef ve asıl düşman olarak Avusturya seçildi. İlkbaharda asıl ordu kuvvetinin serdar-ı ekrem kumandasında Avusturya üzerine gönderilmesi ve o, aradan çıkıncaya kadar asıl kuvvetlerin bu cephede teksif edilmesine, şimdilik Rus cephesine yarar vezirlerden birinin tayinile ve öyle idaresi karara bağlandı. Çünkü Avusturyayı ezip ayrı barışa mecbur edince Rusyanın hakkından gelinebilirdi. Kış mevsiminde bütün hazırlıkların buna göre tamam-

Jozef Rakoci

(Bu zat savaşlar sırasında önce cephede hastalanmış ve sonra Kasım 1738 de Dobruca'da Tuna kıyısındaki Çernavoda kasabasında vefat edince oraya defnedilmiştir)

lanıp ilkbaharla birlikte ordunun hareketi uygun görülmüştü.

Jozef Rakoçi ile yapılan anlaşma

Devlet bir taraftan da Erdel ve Macaristanda Avusturyaya karşı başlayan fiilî muhalefetten istifade etmek istiyordu. Vidin muhafızı İvaz Mehmed Paşa, kendisine dehalet eden Macar büyüklerinin arzu ve isteklerini durmadan İstanbul'a bildirmekte idi. Nihayet, onun da tavsiyesi üzerine, babasının ölümünden sonra vaki davet üzerine Avrupadan gelen (Aralık 1736) ve Tekirdağında oturmakta olan Rakoçi Ferenc'in oğlu Jozef Rakoçi İstanbul'a çağrılıp ona büyük merasimle Erdel krallığı ve Macaristan dükalığı tevcih olundu. Sonra, kendisile bu sıfatla onbir maddelik bir andlaşma imza edildi ve İstanbul'da birkaç gün misafirlikten sonra Vidin'e yollandı (Ocak 1738 - Ramazan 1150).

Fransız ve diğer bazı devletler elçilerinin gayreti

Fransa kralı Onbeşinci Lui, Avusturya imparatoru Altıncı Şarl'e baş vurarak barış arabuluculuğu için muvafakatını almış ve keyfiyeti İstanbul'daki elçisi Markî de Vilnöv (Marquis de Villeneuve)e bildirmişti. O da, 1738 yılı Ocak ayında Osmanlı hükûmetine Avusturyanın Pasarofça andlaşması esasları dahilinde olmak üzere Fransa'nın barış tavassutunu kabul ettiğini ve kendisinin de hükûmet tarafından bu hususta murahhas elçi tayin olunduğunu bildirdi. Biraz soğukça karşılanan bu müracaat üzerine, sadrıâzam Yeğen Mehmed Paşa:

«— Osmanlı devleti savaş isteyenlere savaş ve barış isteyene barışla mukabele eder. Ancak, geçen sene düşmanlarımızın hiyleci yüzünden ağır sefer masraflarına uğradık. Bunun için, Avusturya ile barış olursa, ancak Karlofça andlaşmasına göre olur. Ayrıca da, Erdel ve Macaristanın Jozef Rakoçi'ye verilmesi şarttır» cevabını verdi.

Böylece Osmanlı devleti Pasarofça barışile kaybettiği Sırbistan ve Belgrad, Banat, Küçük-Eflâk ve Temeşvar'ı geri istediği gibi, Karlofça andlaşmasile elinden çıkan Erdel ve Macaristan'ın yine kendi himayesinde bir kırallık haline gelmesini de şart koşuyordu. Osmanlı devletini bir zamandır aşırı taleblerile bunaltan düşmanlara karşı, bu pek yerinde ve akıllıca bir darbe idi. Üstelik Rusya ile hangi şartlarla barış yapılacağı ise hiç zikredilmemek suretile, bu devletle anlaşma meselesi evvelâ Avusturyanın bu şartları kabulüne bağlı bırakılıyordu.

Fransa elçisi, bu cevap karşısında bir hayli şaşaladı:

«— Benim ruhsatım ancak Pasarofça barışı esasına göredir. Eğer cidden barış istiyorsanız savaşı geri bırakın. Osmanlı devletinin Fransa'nın ara buluculuğunu istemekten maksadı şanına uygun bir anlaşmaya varmaksa, bunu ancak Fransa kralı temin edebilir» dedi.

Lâkin, Osmanlı sadrıâzamı savaşı geri bırakmanın asla bahis konusu olamıyacağını bildirerek bir anlaşmanın ancak Karlofça esasları dahilinde olabileceğini kat'î şekilde tekrarlayıp sözü kesti. Böylece, Osmanlı devletini barışa icbar için diğer hıristiyan devletlerinin de savaşa katılacakları tehdidini savunan Fransa, daha ilk adımda siyasî bir muvaffakiyetsizliğe ve hayal kırıklığına uğramış oldu.

Diğer taraftan İngiltere ve Felemenk hükûmetleri de Osmanlı devletinin eski dostları sıfatile Rusya için barış ara buluculuğuna salâhiyetli olduklarını bildirerek bir müzakere yeri ve zamanı seçilmesi için Bâb-ı âlî'ye baş vurdularsa da kendilerine şimdilik sadece teşekkür edildi.

Osmanlı devlet erkânına hâkim olan fikir

Çünkü Osmanlı devletini tatmin edici şartlar ileri sürmemişlerdi. Tıpkı bunun gibi, Nadir şahın da Rusya ile barış tavassutu kabul edilmemiştir. Osmanlı devleti kendisine güveniyor, son savaşlarda yendiği düşmanlarının kuvvetini iyice ölçmüş bulunuyor, yeni savaşlarda bunları yine yenebileceğini hesaplayarak eski zararlarını telâfi etmeden barışa yanaşmak istemiyordu. Rusya ile Avusturyaya gelince, malî takatlarının sonuna varmışlar, üstelik Osmanlı ordularını kolay kolay yenemiyeceklerini anlamışlardı. Yeni mağlûbiyetlerle daha ağır şartlara katlanmaktan ise, eski isteklerinden vazgeçip bu işin içinden sıyrılmaya can atıyorlardı.

Osmanlı ülkesinde ise, halkın umumî coşkunluğu ve zafere inancı devam ediyor, her taraftan gönüllüler geliyordu. İntizam ve disiplini pek yerinde olmamakla beraber, ordu mevcudu kabarık bir yekûna varmıştı. Bütün gönüllerde yatan ise, Pasarofça barışile Avusturyaya geçmiş olan ve serhad gazileri tarafından Dar ül-cihad (savaş yurdu) diye anılan Kanunî Sultan Süleyman han yadigârı Belgrad'ın alınması idi.

Bu arada, bazı bozguncular da zuhur etti. Bunlar, İran savaşları hazinede para bırakmamışken böyle uzun seferlere katlanmanın doğru olmadığını, düşman hazır barış istemiş olduğuna göre daha fazla can ve mal kaybına uğranılmadan Pasarofça esaslarına göre olmak şartile bunun kabulünün yerinde

olacağını ileri sürüyorlardı. Lâkin, düşmanın za'fını hissetmiş ve bundan faydalanmayı kafasına yerleştirmiş olan Yeğen Mehmed Paşa, buna hiç yanaşmıyordu. Hattâ, bu fikri müdafaa eden ulemadan birkaç kişiyi sürgüne göndermekte tereddüt göstermedi.

Ordunun sefere çıkışı ve Fransanın yeni tavassut teklifi

Osmanlı ordusu, Mart 1738 başında İstanbul'dan merasimle hareket etti. Nisan başına kadar Edirne'de kalmarak noksanlar tamamlandı. Bu sırada Fransa devleti dört maddelik bir tavassut teklifi hazırlamıştı. Bu teklif, Fransa elçisi tarafından elçilik kâtibi vasıtasile Edirne'ye sadrıâzama ulaştırıldı. Dört maddelik teklif şu idi:

1 — Özi ve Kılburun kaleleri hali hazır durumlarile ve bütün mülhakatile Osmanlı devletine iade olunacak ve çariçenin bu yerlerle alâkası kalmıyacak, 2 — Azak kalesi eski hududile Rusyanın olacak, 3 — Avusturya imparatorluğu ile Osmanlı devleti arasında Pasarofça andlaşması esasları dahilinde barış imzalanacak. 4 — Avusturya devletile Avusturya ve Rusya arasındaki sair ihtilâflar için müzakereler yapılacak veya Osmanlı devleti bir hal çaresi teklif edecek.

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem elçilik kâtibi ile evvelâ şifahen görüşüp bunların ilk tekliflerden farksız olduğunu ve bu hallerile kabul edilemiyeceklerini, babası Fransa'nın da dostu olduğu için iki tarafa da intisabı olan Józef Rakoçi'ye Erdel krallığı ve Macaristan dükalığının temini ve Azak kalesinin Ruslara verilmiyerek meselâ yıkılma nev'inden başka bir çare bulunması hususlarına olsun çalışılmasını söyledi ve aynı şeyleri Fransa elçisine de yazıp gönderdi (Hammer, G. O. R, C: 7, S: 307-8).

Edirne'den hareket eden ordu, Sofya'ya ulaştı (Mayıs). Burada kısa bir mola verildikten sonra Niş'e varıldı (Haziran ayının başı). Yeğen Mehmed Paşanın ilk hedefi Belgrad'dı. Burası alınınca düşmanın bütün şartları kabul ederek barış isteyeceğine emindi.

Harb meclisinin kararı

Niş sahrasında Osmanlı ordusu yirmi gün kadar kaldı. Bu suretle son savaş hazırlıkları tamamlandı. Sonra sadrıâzam bütün ordu erkânını topladı. Yalnız Niş ve Vidin seraskeri İvaz Mehmed Paşa hazır değildi. İlkbahar gelince Ada-i Kebir kalesinin muhasarasına gitmiş bulunuyordu. Sadrıâzam:

«— Bundan sonraki hareket tarzımız hakkında bir karar vermenizi istiyorum. Yapılacak üç şey var: Birisi, Belgrad muhasarasına gitmek, öbürü yardım isteyen İvaz Mehmed Paşanın yardımına koşmak, üçüncüsü Temeşvar civarında dolaştığı duyulan kalabalık düşman ordusuna karşı harekete geçmek. Benim arzum Belgrad muhasarasıdır. Lâkin, siz düşüncelerinizi esirgemeden söyleyin» dedi.

Meclis halkı, meseleyi müzakere ettikten sonra bu hususlaki düşüncelerini şu şekilde ifade ettiler:

«Belgrad'ın alınması lâzımlı bir iş ise de, ordunun bu muhasarayı kolayca yapabilmesi için otuz kırk günlük hazır zahireye ihtiyaç vardır. Bu zahirenin Belgrad önüne nakli için de Ada-i Kebir kalesinin de bulunması şarttır. Çünki, biz Belgrad'ı muhasara ettikten sonra, bu kaledeki düşman ikmâl yollarımızı keserse çok güç duruma düşeriz».

Yeğen Mehmed Paşa, bu düşünceyi doğru bulduğu için ilk önce İvaz Mehmed Paşanın yardımına gidilmesine karar verildi. Yalnız bir kısım asker ayrılıp serdar-ı ekremin maiyeti ağalarından İsmail Ağa kumandasında Semendire ve İhram taraflarında toplanmış bulundukları duyulan düşman kuvvetleri üzerine gönderilerek ordunun o taraftan anî bir tehlike ile karşılaşması önlendi.

Muhadiye (Mahâdiye) savaşı

Bu sırada İvaz Mehmed Paşa bir haberci göndererek Temeşvar taraflarındaki büyük düşman ordusunun Ada-i Kebir kalesinin imdadına gelmeye hazırlandığını duyduğunu bildirip bu harekete engel olunması için Karaman valisi Memiş, Kars beylerbeyi Toz Mehmed ve Tırhala sancakbeyi Murtaza Paşaların bir kısım askerle Muhadiye kalesine gönderilmesini istedi.

Ordu, bunun üzerine hemen Niş'den hareket etti. Lâkin, bu sırada yüz bin kişilik bir düşman ordusunun Muhadiye boğazına kadar geldiğini ve yardımcı kuvvetlerden evvel Ada-i Kebir'e yetişeceğini öğrenen İvaz Mehmed Paşa, kalenin muhasarasını bırakıp yanındaki kuvvetlerle ve ilgarla o tarafa seğirtti. Muhadiye palangaları muhafızlarile de birleşerek Şebeş kalesi civarında Çifte-tepeler mevkiinde toplanmış olan düşmanın üzerine hücum ettiler. Geçen savaş sonunda zafer Osmanlı ordusunda kaldı. Pek çok top, cephane ve çeşitli ganimet malı ile esir alındı. Düşman, perişan bir halde kaçabildi. İvaz Mehmed Paşa ise, Avusturya ordusunu takip etmiyerek Ada-i Kebir kalesinin muhasarasına devam etmek üzere geri döndü.

Semendre'nin alınması

Semendire üzerine gönderilen kuvvetler-

den üç-dört yüz kişilik bir kısmı Vidinli Ali Ağanın kumandasında olarak asıl kuvvetlerden ayrılıp öncülük vazifesile ilerlemişti. Sür'atle yol alan bu küçük birlik, birdenbire Semendire kalesinin önüne vardı. Etrafını sardıktan sonra gayet çeneli bir zat olan Ali Ağa kale kapısına gelip muhafızı çağırttı ve:

«— Otuz bin kişilik bir kuvvet tahminin üstünde savaş âletleri ve vasıtalarile kalenizi muhasaraya gelmektedir. Aman dilemenizi dinlemiyerek hepinizi kılıçtan geçirecekler. Biz öncü kuvetleriyiz. Eğer kaleyi bize teslim ederseniz can ve malınız kurtulur. Kılınıza halel gelmeden sizi memleketinize ulaştırmayı taahhüt ederiz» nev'inden sözlerle onu korkutup hem kandırarak kaleyi savaşsız teslime razı etti. Aslında zaptı kolay olmıyan bu yer, böylece ele geçmiş oldu.

Ordudaki yağma olayı, İrşova'nın kaybı

Muhadiye savaşında gaziler bir hayli ganimet almış bulunuyordu. Lâkin, orduda bulunan bir kısım çapulcular, paylarına düşenle kanaat etmeyerek öbür askerin aldığını da elde etmek için sözleştiler ve gece vakti çadırlara hücum ettiler. Sonra, Vidin tarafına doğru savuştular. Ordu halkı ise, bunu düşmanın bir gece baskını sanarak paniğe kapıldı. Bir kısım eşya ve ağırlıklar toplanıp bir kısmı da terkedilerek Feth ül-islâm tarafına doğru karma karışık ric'at edildi. Haber, düşman hücumu şeklinde İrşova tarafına da ulaştığından orada bulunan gaziler de geri çekildiği için artık Ada-i Kebir'in muhasarasına imkân kalmadı. Halbuki, Belgrad'ın muhasarası burasının alınmasına bağlı bulunuyordu. Bu yüzden serdar-ı ekrem Yeğen Mehmed Paşa bu haberi kendisine gönderen İvaz Mehmed Paşayı Niş ve Vidin seraskerliğinden azil ile yerine Rus cephesi eski seraskeri Ali Paşayı tayin etti. Sadaret kethüdası Mehmed Ağa da maiyetine verildi.

İvaz Mehmed Paşa kumandasındaki kuvvetlerin bir gece içinde geri çekilmeleri, düşmana büyük bir hayret vermişti. Bunu, evvelâ bir savaş hiylesi sandılar ve bir müddet yerlerinden hareket etmediler. Sonunda Muhadiye boğazındaki palangalara kadar ilerleyerek bunları bekleyen gazilere:

«— Ordunuz geri döndü, bir daha da buralara gelmez, hemen siz de palangaları teslim edip canınızı kurtarın» dediler. Öbürleri ise, ordu tarafından hiç bir haber alamadıkları için tereddüde düştüler. Nihayet, istedikleri altı gün mühlet sonunda da ne bir haber ve ne de bir yardım alamadıkları için palangaları verdiler. Avusturyalılar ise ilerleyerek boş buldukları İrşova kalesine girdiler.

İrşova'nın geri alınması ve Ali Paşa'nın mağlûbiyeti

Serasker Ali Paşa, Toz Mehmed ve Murtaza Paşaları önden gönderip kendisi de emrindeki kuvvetlerle yola çıkmıştı. Toz Mehmed Paşa İrşova'ya vardığı zaman düşmanın kaleye girmiş olduğunu gördü. Kaleden başlıyan bombardımana rağmen suyu aşarak hücum için hazırlanırken düşman, Osmanlı ordusunun geri gelmesinden korkarak kaçtı. Bir kısmı Muhadiye boğazına, bir kısmı Ada-i Kebir kalesine doğru gitti.

Ali Paşa İrşova'ya gelince kısa bir mola verdi. Sonra yine öncü kuvvetlerini Toz Mehmed Paşa kumandasında yola çıkarıp kendisi de Muhadiye boğazına doğru hareket etti. Düşman eline geçen palangalar dört saat ilerdeydi. Bu mesafeyi Ali Paşa büyük bir sür'atle katetti. Lâkin yollar bozuk ve taşlık olduğundan bütün asker ayni sür'atle ilerleyemediği gibi, bazıları yollarını şaşırdı, bir kısmı da çok yorgun düştü. Böylece serasker palangaların yanına vardığı zaman yanında ancak dört-beş yüz kişi kalmıştı. Yapılacak en doğru hareket, askerin geri kalanını burada beklemek iken, Ali Paşa son derece aceleci bir zat olduğu halde ve İvaz Mehmed Paşanın muvaffakiyetlerini kıskanması dolayısile zafere de pek susamış bulunduğu için hemen palangalara hücum emri verdi. Serhadlerin gün görmüş alay beyleri bu hareketin hatalı olduğunu ihtar ettilerse de dinletemediler. İlk palangaya hücum edildi, düşman, arkadan yeni kuvvetlerin de gelmekte olduğunu hissettiğinden karşı koymayı faydasız bulup can ve mallarına dokunulmamak şartile teslim teklifinde bulundu. Bu teklif kabul edildiği halde, subayları geride kalmış olan bir kısım askerler, aralarına karışmış çapulcuların sözüne kanarak teslim olanları öldürüp mallarını aldılar. Böyle alışılmamış bir hali gören öbür palangalar ise teslim olmaktan vazgeçtiler ve askerin üstüne ateş açtılar. İleride, Muhadiye boğazındaki yamaçlarda birleşmiş olan düşman birlikleri de bu ateşe katıldı. Artık her türlü disiplinden çıkmış olan askerin, bu ateş karşısında birdenbire yüzü döndüğünden geldikleri tarafa doğru sür'atle çekilmeye başladılar. Ali Paşa ile Mehmed kethüdanın bu çekilişi durdurmak için harcadıkları bütün emekler havaya gitti. Nihayet, İrşova önlerine gelinip çadırlar kuruldu. Lâkin, asker burada da durmak istemiyerek gece vakti Feth ül-islâm tarafına geçmeye kalkıştıysa da, orada bulunan İvaz Mehmed Paşa Tuna nehri üzerindeki kayıkları kaldırtmak suretiyle buna engel oldu ve olan biteni serdar-ı ekreme bildirdi.

İvaz Mehmed Paşa'nın tekrar serdarlığa tâyini

Yeğen Mehmed Paşa, o zaman eski seraskeri azletmekle çok hatalı bir harekette bulunduğunu ve Ali Paşanın iş görecek bir kimse olmadığını anladı. Ordu kadısı Es'ad Efendi ile Reis ül-küttab Mustafa Efendi kendisine baş vurarak İvaz Mehmed Paşayı tekrar seraskerliğe getirmekten başka çare bulunmadığını söylediler. Yeğen Mehmed Paşa, duygularile değil, akliyle hareket eden bir vezirdi. Hemen eski seraskeri çağırttı. Huzuruna kabul ile bir çok iltifatlarda bulunduktan ve geçmiş hizmetlerini sitayişle andıktan sonra vazifesinin iade edildiğini bildirdi. Lâkin, İvaz Mehmed Paşa askerin bir kere disiplinden çıkmış olduğunu ileri sürerek bunu kabul etmek istemedi. Serdar-ı ekrem ise mütemadiyen ısrar ediyordu. Es'ad Efendi, İvaz Mehmed Paşanın bu işi bir türlü kabule yanaşmadığını görünce:

«— Halen serdar-ı ekrem hazretlerinin emirlerine uymak hepimizin vazifesidir. Bu hususta biraz gevşekliğin sonunda ise pişmanlık vardır. Eğer siz bu hususta ısrar ederseniz ben bu kıyafetimi terk ile ordu seraskeri olarak karşıya geçeceğim!» dedi. İvaz Mehmed Paşa, bunun üzerine dargınlığı bir tarafa bırakarak seraskerlik hil'atini giydi. Sonra Yeğen Mehmed Paşadan yeniçeri ağasile ocağın kendi maiyetine verilmesini ve kumanda edeceği kuvvetlerin zahiresiz bırakılmamasını rica etti. Sadrıâzam, usul harici böyle bir isteği kabulde müteraddid kaldı. Çünki, şimdiye kadar olan seferler sırasında yeniçeri ocağının ağalarile birlikte serdar-ı ekremden ve Sancağ-ı şerifden ayrıldıkları ve nehirleri köprüsüz geçtikleri vaki olmamıştı. Bu yüzden, ocağın buna itirazı mümkündü. Lâkin, ordu kadısı Es'ad Efendi ile reis ül-küttab Mustafa Efendi bu fikri müdafaa ederek fevkalâde zamanlarda fevkalâde tedbirlere baş vurmanın gayet tabii olduğunu, ocağın da bunu idrâk ederek emre itaat edeceğini söylediler. Serdar-ı ekrem, mecliste hazır bulunan yeniçeri ağası Hasan Ağaya sorunca, Hasan Ağa da bu mütaleaya katıldı. Sonra, askerin yanına giderek subaylarının huzurunda meseleyi onlara anlattı ve:

«— Gerçi şimdiye kadar misli olmıyan bir işe memur olduk, ancak din ve devlete hizmet, emir sahiplerine itaatle mümkün olur. Bunun için hemen hazırlığınızı tamamlayıp karşıya geçmeye başlayın» dedi. Asker, gerek serdarla seraskerden ve gerekse ağalarından çekindikleri için hiç itiraz etmeden ince donanma gemilerile Tuna nehrinin karşı tarafına iki gün içinde geçtiler.

Ada-i Kebir kalesinin alınması

Serasker, Dukagin mutasarrıfı Mahmud Paşayı öncü kuvvetleri kumandanı seçip emrinde olan diğer beyler ve paşalarla yola çıktı. Evvelâ İrşova'ya varıldı. Burada öncü kumandanlığı Toz Mehmed Paşaya verildi. Lâkin düşman, pek yıldıkları İvaz Mehmed Paşanın serasker olarak üzerlerine geldiğini duyunca, ilk öncü çarpışmalarından sonra palankaları vermeye razı olarak çekilip gitti. Böylece, bu bölgede tehlike kalmayınca, serasker asıl gayesi olan Ada-i Kebir kalesinin fethi ve böylece Belgrad yolunun açılması plânını icraya koydu. Bu kale, aynı zamanda Erdel ve Macaristanın kilidi demekti. Ada-i Kebir, dikkatle muhasara olunarak iki taraftan top ve humbara ateşi altına alındı. Lâkin pek sağlam olan kale dayandığı gibi, içindekiler günde bin, bin beşyüz mermi ile bombardımana karşılık veriyordu. Bunun üzerine düşman gayretini kırmak için Toz Mehmed ve Murtaza Paşalar kumandasında olarak, bir akın tertip edildi. Bu akın, Temeşvar kalesine bir buçuk saat mesafeye kadar olan bölgeyi kapsayarak dehşet saldı. Paşalar, bir çok ganimet, esir ve zahire ile orduya döndüler.

Ada-i Kebir kalesi, Tuna nehrinin ortasındaki küçük bir adada ve tam Demir-kapı girdabı denilen suların derin olduğu ve sert olarak aktığı yerde idi. Bundan evvelki muhasara kırk beş gün sürmüştü. Bu sefer, yüzyirmi gün devam ettiği halde düşman teslim olmak istemiyordu. Bunun üzerine kalenin topla ve humbara ateşile alınamıyacağı anlaşılarak büyük bir hücuma karar verildi. Hemen gemiler hazırlanmaya başlandı. Kale, pek fazla döğülmüş, bir çok burçları ve duvarları yerle bir olmuş, düşman bu yüzden ateş ve mukavemet kabiliyetini çok kaybetmişti. Yapılan bu hazırlıklara karşı koyamıyacağını ve Osmanlı askerinin suyu

Adakale (Ada-i Kebir) nin uzaktan görünüşü

aşmasına engel olamıyacağını anlamış bulunduğundan aman dileyerek kaleyi teslime razı oldular.

Bu haber, Birinci Mahmud'u pek memnun etmiş olduğundan serdar-ı ekreme hil'at ve kılıç gönderdi. Yeğen Mehmed Paşa, alınan bu kaleyi ziyaretten sonra ordu ile dönmeye karar verdi. Artık gelecek yıl ilk hedef Belgrad olacaktı.

Diplomatik faaliyetler

Ordu, İstanbul'a döndükten sonra Fransa elçisi tekrar barış için arabuluculuk faaliyetine başladı. Yeğen Mehmed Paşa daha cephede bulunduğu sırada Özi muhafızı iken Ruslara esir düşen ve Moskova'ya götürülmüş olan Yahya Paşa vasıtasile Rusya başvekili kendisine bir mektup gönderip Paşarofça andlaşması esaslarına göre barışa daima hazır bulunduklarını, esasen bu savaşa girişmekten maksatlarının memleket almak değil, kendi emniyetlerini sağlamak olduğunu ve arzu edilen yerde hemen müzakerelerin başlıyabileceğini bildirmişti. Ordu, Feth ül-İslâm'a vardığı zaman, Rus başvekilinden yine bir mektup gelerek Azak kalesinin yıkılmasına, Özi ve Kılburun kalelerinin Osmanlı devletinde kalmasında razı olunduğu bildiriliyordu. Halbuki, Azak kalesi ellerinde bulunmadıkça Kırımlıların taarruzlarından emin olamıyacaklarını ileri sürerek vaktile bu kalenin terki veya yıkılması hususundaki tekliflerini kabul etmemişlerdi. Osmanlılar ise, Niyemirov misalinden sonra, Fransa'nın arabuluculuğu olmadan hiç bir barış müzakeresi teklifini kabul etmiyeceklerini kat'i şekilde bildirdiler. Osmanlı devleti istediği şartları kabul ettirmek için Avusturya ve Rusyaya karşı Lehistan veraseti savaşını kazanmış ve kendilerine henüz barış da imzalamamış bulunan Fransa'nın bu iki devlet karşısındaki avantajlı durumundan faydalanmak istiyordu. Bu ise, pek akıllıca bir politika idi. Sadrıâzam Yeğen Mehmed Paşa, savaş sonunda elde edeceği menfaatlerinden vazgeçerek barış yapmıya taraftar değildi. Çünki, bu yıl Belgrad'ı da alarak pek faydalı barış şartlarını düşmanlarına dikte edebilecek hale gelmeyi ümit ediyordu.

Fransa elçisile ilk yapılan görüşmelerde, Rusya ve Avusturya'nın hâlâ Pasarofça esaslarından dem vurdukları anlaşıldığı için bundan bir netice alınmadı. Bu sefer Fransa elçisi Rusya ve Avusturya devletlerine baş vurarak selâhiyetlerinin genişletilmesini istedi. Aynı zamanda, İsveç'le Lehistan'ın Osmanlı devletile ittifak için gizli müracaatta bulundukları, ayrıca Prusya devletinin de Osmanlı İmparatorluğuna yardıma karar verdiği duyuldu. Netekim, bu sırada Prusya devletine İstanbul'da mukim elçi bulundurma müsaadesi ve Prusya'lı tüccarlara Osmanlı ülkesinde ticaret imkân ve serbestisi verilmişti.

Bununla beraber, devlet ricalinin bir kısmı barışa taraftardı. İki yıldır süren savaş, devleti yormuş bulunuyordu. İlkbaharda cephelere yeniden ordular sevketmek külfeti yerine hazır düşman talip olmuş iken iyi şartlarla barış yapılmasını daha uygun buluyorlar ve Avusturya cephesinde Karlofça esaslarına göre, yani Sırbistan'la Belgrad, Temeşvar, Küçük-Eflâk ve Banat Osmanlı devletinde kalmak şartile barışın bir hayat olduğunu ileri sürüyorlardı. Ancak, cepheden zaferle dönmüş bulunan serdar-ı ekremin nüfuzu, bu cereyanın duruma hakim hale gelmesine engel oluyordu.

Padişahın tereddütleri, Kırım hanının barış taraftarlığı

Aslında Birinci Mahmud da bu konuda tereddütler içinde bulunuyordu. Barışın mı, savaşın mı daha faydalı olacağına bir türlü karar verememekteydi. Kendisi aslında hamiyetli bir zat olduğundan kazanılan zaferlerin tam meyvelerini idrak için biraz daha dayanmak ve savaşı devam ettirmek düşüncesinde idi. Ancak saraya kadar nüfuz eden barış fikri, Beşir Ağa vasıtasile hükümdarı da tesiri altına almaktaydı. Bir taraftan da, vaki olacak bir mağlûbiyetin şimdiye kadar kazanılanların da elden çıkabileceği düşüncesi içini kemiriyordu. Nihayet kesin bir karar verebilmek için barış ve savaş işlerine aklının erdiğine inandığı Kırım hanı Mengli Giray'ı İstanbul'a davet edip bu hususdaki fikrini sordu.

Ruslarla devam eden savaşın Kırım'ın istilâya uğramasına ve ağır şekilde harap olmasına sebeb olması yüzünden, Mengli Giray bu savaşlardan bezmiş bulunuyordu. Ruslar, Kırım'ı iki kere çiğneyip perişan etmişlerdi. Köyler, kasabalar, şehirler yanıp yıkılmış, mamureler harap olmuş, hayvanlar sürülmüş veya öldürülmüş, bağlar ve bahçeler çöle dönmüş, halkın bir kısmı katliâma uğramış, fakirlik, hastalık ve sefalet ülkeyi kaplamıştı. Mengli Giray, bütün bunların tesiriyle barış fikrini müdafaa ederek şunları söyledi:

«— Devletler arasında zuhur eden savaşlar, daima barışla sona ereğelmiştir. Osmanlı devleti bundan evvel bir çok defalar mağlûp durumda iken bile barışı kabul etmiştir. Allaha hamdolsun ki bu uğurlu yılda iki düşmana karşı birden galibiyet elde edildi. Şu halde, galip durumda iken barışı, akıbeti meçhul bir savaşa değişmek doğru değildir. Bilhassa Avusturya devleti uzun müddettenberi emsali geçmemiş şartlarla barışa rağbet etmiş iken ve ne olursa olsun

her savaşın olduğu gibi, bu savaşın da sonunu tahmin etmek mümkün değil iken, teklif olunandan fazlasını elde etmek arzusu ile bu fırsatın kaçırılmasını ve meselenin bu şekilde hallini din ve devlete faydalı mülâhaza ediyorum. Rusya'ya gelince, bunlar Azak kalesini yıkmaya razı olurlarsa ne âlâ, o halde tereddüde mahal yok. Aksi halde yani Azak kalesinin kendilerinde kalmasında ısrar ederlerse Kırımın içinde bulunduğu güç durum gözönüne alınarak buna da razı olmak lâzım. Esasen Azak bize kırk saat, Rusya'ya ise sekiz saat mesafededir. Her taarruzlarında bizim yardım yetiştirmemize imkân kalmadan burasını zaptetmişlerdir. Üstelik kale hâlâ ellerinde olup zaptı hemen hemen imkânsızdır. Karadenizin muhafazası ve Rusların donanma faaliyeti hususunda Azak kalesinin bizde veya onlarda olması müsavidir. Donanmamız kuvvetli oldukça buna engel olmak mümkündür. Azak kalesine mukabil Taman ve Açu kalelerile Yeni kalenin tahkim edilmesi kâfidir. Özi ve Kılburun Ruslarda kalsaydı, Kırım için ve devlet için hal müşkil olurdu. Ben buraya gelmeden Kırımın ileri gelenleri ile de görüştüm. Bu şartlarla barışı herkes cana minnet biliyor. Kanaatıma göre, devlete faydalı olan da budur».

Yeğen Mehmed Paşa'nın sadâretten azli

Yeğen Mehmed Paşa, Kırım hanının bu fikirlerinden hoşlanmadı. Onun Azak kalesinin ehemmiyetini anlamadığı ve savaştan usanan Kırım halkını memnun etmekten başka bir şey düşünmediği anlaşılıyordu. Barış taraftarlarına karşı sert davranmaya başladı. Bunlardan Numan Paşa, Selim Paşa ve Hasan Paşanın vezaretlerini geri almış, defterdar Atıf Efendiyi ise azlettirip sürgüne göndermişti. Avusturya ile ancak Karlofça esaslarına göre barış yapılacağını kat'î şekilde ilân etmiş bulunuyor ve bu kararından dönmeye aslâ niyetli görünmüyordu. Bu kararında da haklı ve isabetli idi. Lâkin, Birinci Mahmud durmadan onun aleyhine kışkırtılıyor, devletin büyük bir fırsatı onun ısrar ve inadı yüzünden kaçırmakta olduğu telkin ediliyordu. Yeğen Mehmed Paşa, savaş hazırlığını mükemmel şekilde yapmış bulunduğu için düşmanı yine yeneceğinden emindi. Onun aleyhinde çalışanların ve barış taraftarı olanların başında kızlarağası Beşir Ağa vardı. Sadrıâzam bu yüzden ona çok kızmaktaydı. Hattâ bir gün ağzından:

«— Ordu çıksın, onun da hakkından gelirim!» sözünü kaçırdı. Bu söz, hemen ağaya yetiştirildi. O da, sadrıâzam aleyhindeki kampanyayı hızlandırarak kendisini her gün padişaha çekiştirmeye, hattâ onun şimdi kendisini pek tutan orduya dayanarak hükümdarı bile dinlemiyeceğini ileri sürüp Birinci Mahmud'u korkutmaya başladı.

Birinci Mahmud, nihayet bütün telkinlere ve hattâ Kırım hanının aleyhdeki beyanına rağmen, savaşın devlet için daha faydalı olduğu kanaatine varmıştı. Çünki, teklif edilen barış şartları, Osmanlı devleti Rusya ve Avusturyanın tecavüzlerine uğramadan evvelki statüko idi. Buna karşılık, devlet bunca sefer masraf ve fedakârlığına katlandıktan ve düşmanlarını sindirdikten sonra hiç bir menfaat elde etmeden buna razı olmak hakikaten akıl kârı değildi. Lâkin, yakınlarının mütemadî telkin ve tazyikleri altında kalarak sadrıâzamı azletmeye karar verdi. Ancak, onun yerine savaş işlerinde onun kadar tecrübeli ve becerikli birisini geçirmek de şarttı.

Kurban bayramının üçüncü günü sadrıâzam Yeğen Mehmed Paşa ile şeyhülislâm Seyid Mustafa Efendi âdet olduğu üzere saraya dâvet olundular. Usulen Gülhane tarafına gidilirken, sadrıâzam Hırka-i şerif odasına götürülüp yarım saat kadar bekletildikten sonra silâhdar *ağa vasıtasile* kendisinden sadaret mührü alındı ve bostancı başıya teslim edilerek Bahkhaneye indirildi. Oradan bir çektiriye bindirildi ve sürgün yeri olan Sakız adasına gönderildi (22 mart 1739)

Yeni-kale istihkâmlarının krokisi

(Asrın başında Azak kalesinin ruslara terki üzerine Kerç boğazında ve Kırım yarım-adasının doğusunda inşa edilen bu kale zamanla önem kazanarak sık sık tevsi edilmiştir. Bu krokinin üst kısmında da yapılan bir ilâve görülmektedir. Krokinin aslı Topkapı Sarayı müzesindedir)

İvaz Mehmed Paşa'nın sadâreti ve ordunun hareketi

Bundan sonra derya kaptanı Süleyman Paşa, yeniçeri ağası Hasan Ağa, defterdar Yusuf Efendi, eski sadrâzamın kethüdası Mehmed Ağa, reis ül-küttab Mustafa Efendi, diğer rical ve ocak ağaları padişahın huzuruna kabul edildiler. Birinci Mahmud kendilerine yalnız sadrâzamın azledildiğini, lâkin seferden vazgeçilmediği, diğerlerinin vazifelerinde kaldıklarını ve sadaret makamına Vidin ve Niş seraskeri İvaz Mehmed Paşanın tayin olunduğunu bildirdi. Sadaret kaymakamlığı ise Aydın valisi Ahmed Paşaya verilmiş ve o gelinceye kadar kendisine derya kaptanının vekâlet etmesi kararlaştırılmıştı. Esasen sadaret kaymakamı iken Aydın taraflarında türeyen eşkiya Sarıbey zâdeyi tepelemeye memur edilmiş olan Ahmed Paşa, dört gün sonra İstanbul'a gelerek vazifesine başladı. Bir taraftan da sefer zamanı gelip çatmış olduğundan yeni sadrâzamın İstanbula kadar gelip vakit kaybetmemesi için sadaret kaymakamının orduyu yola çıkarması ve İvaz Mehmed Paşaya Edirne'de teslim etmesi kararlaştırıldı. Ahmed Paşa, 10 nisan 1739 tarihinde İstanbul'dan büyük törenle hareket etti.

Evvelce sadareti sırasında Yeğen Mehmed Paşa, İsveçlilerin Ruslara olan düşmanlıklarından istifade için İsveç kralına gizlice ittifak teklif etmişti. İsveç devleti bu ittifakı kabul etmiş, ancak Osmanlıların Rusya ile ayrı barış yapmamayı taahhüt etmesini istemişti. Ordu hareket ettikten sonra Onikinci Şarl'ın Osmanlı devletine olan borcuna karşılık gönderilen onbin tüfeği bir İsveç kalyonu İstanbul'a getirmiş ve İsveç kralının teklifi de Bâb-ı âliye bildirilmişti. Savaş zamanı bu tüfekler pek işe yarayacağı için gelişleri memnuniyet uyandırdı ise de ittifak yapılmamış, mamafih bu hâdise İsveçlilerin de Ruslara hücum edeceğine dair rivayetlerin çıkmasına sebeb olmuştu.

Avusturya üzerine hareket kararı

Sadrâzam ve serdar-ı ekrem İvaz Mehmed Paşa orduyu Edirne'de teslim aldıktan sonra Kırım, Bender ve Hotin gibi serhadlerin zahire ve mühimmat ihtiyaçları meselesini halletti. Bunun için Edirne'de yirmi beş gün kadar kaldı. Sonra yola çıktı. Niyeti, Yeğen Mehmed Paşanın plânını aynen tatbik edip evvelâ Belgrad'ı almaktı.

Sadrâzam ve serdar-ı ekrem İvaz Mehmed Paşa, kararı Belgrad üzerine gitmek olduğu halde, ordu Niş'e varınca bir müşavere meclisi toplayıp durumu danıştı. Sonunda onlar da eski plânın tatbikini uygun buldular. Bu sırada İstanbul'a dönmüş bulunan sadaret kaymakamı Ahmed Paşanın himmetile Karadenize donanma çıkarıldığı gibi, Anadoludan toplanan ücretli ve gönüllüler serhad kalelerine gönderildiler. Orduya, ihtiyaçlarına yetecek kadar para toplandı.

Osmanlı ordusu, 13 temmuz 1739 tarihinde Niş'den hareket etti. Sadrâzam ve serdar-ı ekrem, evvelce Yeğen Mehmed Paşa tarafından vezareti alınanların ünvanlarını iade ederek onları tekrar orduda görevlendirmişti. Morava suyu geçildikten sonra, Rumeli beylerbeyi Ali Paşa yirmi bin kişilik bir kuvvetle öncü olarak ordunun bir gün önünde ilerlemek vazifesini aldı. Diyarbakır valisi ve İrşova seraskeri Mehmed Paşa da kendi kapısı halkı ile ona katılmaya memur edildi.

Yeniden yapılan müşavere toplantısı

Ordu, 15 temmuzda Semendre'ye geldi. Öncü kuvvetleri ise, bu sırada Hisarcık mevkiine varmış bulunuyordu. Burası, Semendre ile Belgrad'ın tam yarı yolu idi. Bu sırada düşman, Osmanlı ordusunun ilerlemesine engel olmak için yarısı süvariden mürekkep altmış bin kişilik bir ordu ile Hisarcık'tan iki buçuk saat mesafeye kadar gelmiş ve burada mevzi almış bulunuyordu. Ayni zamanda hafif donanması vasıtasile Tuna'yı kesmişti. Osmanlı ordusu, dikkatli davranmazsa bir kapana düşebilirdi. Serdar-ı ekrem, bu sırada bir tereddüt geçirdi. Bazı kimseler yine barış ve anlaşma lâfını etmeye başladıklarından İvaz Mehmed Paşa, yeniden bir müşavere meclisi toplamak zorunda kaldı. Bu meclisde reis ül-küttab Mustafa Efendi, esasen padişahın emrinin Morava suyunun Avusturyalılar tarafından sınır olarak kabulü halinde barışa yanaşmak olduğunu ve Yeğen Mehmed Paşanın bunu kabul etmediği için azledildiğini iddia ile zihinleri bulandırdıysa da yeniçeri ağası Hasan Ağa:

«— Düşmanın maksadı Hisarcık boğazındaki bataklığı bizden evvel zaptedip ordunun geçmesine engel olmaktır. Burası bir kere ellerine geçerse, hakikaten ordunun ilerlemesine imkân kalmaz. Çünki, başka geçid yeri mevcut değildir. Şu halde, bu cins tereddütleri bir tarafa bırakıp hemen bugün hareket ederek burasını düşmandan evvel tutmak lâzımdır» deyince, serdar-ı ekrem, reis efendinin sözlerine aldırış etmiyerek, bu fikri benimsedi. Bunun üzerine öncü kuvvetleri kumandanlığına tâyin edilen Ali Paşa ile eski Karaman valisi Memiş Paşa, bataklıklara düşmandan evvel erişmek gayesile hemen hareket ettiler. Yeniçeri ağası Hasan Ağa da ocak halkına sabah erken Hisarcık kasabasında bulunmak üzere güneş batarken yola çıkılacağını bildirdi.

Hisarcık meydan savaşı

Rumeli Beylerbeyi *Ali* Paşa kumandasındaki kuvvetler, sabahın beşinde Hisarcık boğazındaki bataklığa hakim tepelere yetişmiş ve buraları tutmuş bulunuyordu. 20 temmuz Pazartesi günü bataklığı ele geçirmek isteyen düşmanla ilk öncü savaşları olmuş, lâkin tepelere hakim bulunan Ali Paşa buna meydan vermemiştir. Ali Paşa, aynı zamanda düşman ordusunun miktarını ve aldığı savaş nizamını, toplarının sayısını ve yerlerini öğrenip orduya bildiriyordu. Ertesi günü, evvelâ Vidinli Ali Ağa kumandasında bulunan yeniçeri ocağı öncü kuvvetleri geldi. Akşama doğru, seksoncubaşı kumandasındaki yaya birlikleri ve yatsı vakti ordunun kalan kısmı ulaştı. Hemen çadırlar kurulup metrisler kazıldı. 22 temmuz Çarşamba günü sabahı saat üçbuçuk sularında düşmanın otuz bin kadar zırhlı süvarisi ile bir o kadar tüfenkli piyadesi Osmanlı ordusuna birdenbire taarruz ettiler. Maksatları Osmanlıları gafil avlayıp kolay bir zafer elde etmekti. Lâkin, Ali Paşadan aldığı haberler üzerine daima uyanık ve savaşa hazır bulunan serdar-ı ekrem böyle bir tuzağa düşmedi. Şiddetli top ve tüfenk ateşi, Osmanlı karakollarını yerinden sökebildi ise de, asıl ordu hemen savaşa girdi. Düşman hücumu durdurulur durdurulmaz, başta Rumeli beylerbeyi Ali Paşa olmak üzere orduda cesaret ve şecaatlerile tanınmış bulunan Tirhala sancakbeyi Deli Hasan Paşa, Delvine sancakbeyi Tahir Paşa, Sivas beylerbeyi Çeleci Abdullah Paşa, Süleyman Bölükbaşı, Haşim Bölükbaşı, Deli-Oğlan gibi yiğitler maiyetlerinde bulunan gazi ve dilâverlerle karşı hücuma geçtiler. Yeniçeriler, yekpare bir kütle gibi yürüdü. Böylece, güneşin batışına kadar on yedi saat devam eden büyük ve kanlı bir meydan savaşı oldu. Yeniden yirmi bin kişilik bir takviye kuvveti almasına rağmen, düşman ordusu neticede mağlûp oldu. Yaralı hariç, yalnız maktûl sayısı oniki binin üstündeydi.

Düşman kumandanı mareşal Vallis kaçabilmek için geceyi bekledi. Bir gece bir gün yol yürümüş ve ertesi gece lüzumu kadar dinlenip uyumamış, üstelik ondan sonra da on yedi saat durmadan döğüşmüş olan Osmanlı ordusunun askerleri pek yorgun bir halde bulunuyorlardı. Bu yüzden düşman takip edilip tamamen imha edilemedi. Halbuki bilhassa bozgun halinde kaçan düşman süvarisi, geçidin iki yanında kıstırılıp hepsi birden ya öldürülür veya esir edilebilirdi (Hammer, GOR, C: 7, S: 28).

Düşmandan onikibin kadar esir alınmıştı. *Yedi sekiz bin* de yaralısı vardı. Karaffa, Larsno, Vittov, Hesen ve Walden adlı namlı generalleri maktüller arasındaydı. Subaylarının ölü sayısı üç yüzü aşıyordu. Avusturyalıların uğradığı bu ağır mağlûbiyeti herkes ahdi kırmanın şeametine hamlediyor ve şimdi ordunun manevi gücü büsbütün yükselmiş bulunuyordu.

Belgrad'ın muhasarası

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem İvaz Paşa, selefi Yeğen Mehmed Paşanın programına göre Belgrad kalesini almıya kat'i şekilde karar vermiş bulunuyordu. Hisarcık'ta bozulan düşmanı uzun boylu takip edip askerini büsbütün yormamasının ve vakit kaybetmemesinin bir sebebi de bu idi. Zaferden sonra ise, ordusunu sekiz on saat kadar dinlendirdikten sonra doğru Belgrad üzerine hareket etti. Bu haber, askeri büsbütün coşturmuştu. Kaleye varılır varılmaz muhasara tertibatı alındı. Kalenin varoşu yakılıp içinde bulunanlar esir edildi.

Osmanlı ordusunun böyle birdenbire çıka-gelişi ve kaleyi sür'atle sarışı, Belgrad muhafızı Sakkov (Schmettau)u fena halde şaşırtmıştı. O, Osmanlıların Hisarcık'ta mutlaka yenileceğini umduğu için ne varoş halkını içeri almış, ne de müdafaa tertibatını tamamlamıştı. Burçların çoğundaki toplar bile yerlerinde değildi. Hemen kale kapılarını kapatıp köprüleri çektirdi. Belgrad her şeye rağmen gayet sağlam ve mevkii itibarile zaptı güç bir kaleydi. Cephanesi ve zahiresi boldu. Onaltı bin seçme asker tarafından müdafaa olunuyordu.

Hisarcık galibiyetinden sonra barış arabulucularının faaliyeti de birdenbire artmıştı. Bunların başında ise yine Fransa büyük elçisi bulunuyordu. Büyük elçi, orduya kadar gelmiş ve Avusturya ile *Rusyayı temsil eden* iki murahhas da getirmişti. Hisarcık'ta yenilen Avusturya kumandanı Vallis ile de icabeden temaslarda bulunuldu. Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem İvaz Mehmed *Paşa* Belgrad, Temeşvar ve P. Varadin'in osmanlılara iadesinin barış müzakerelerine esas olmasında ısrar ediyordu. Vallis, Temeşvar ve P. Varadin hususunda hiç bir fedakârlık bahis konusu olamıyacağını ileri sürerek yalnız Belgrad üzerinde konuşmak istiyordu. Belgrad müdafii Sakkov ise, kaleyi teslim etmeye asla niyeti olmadığını kesin şekilde bildirdi. Serdar-ı ekrem de, kendileri galip geldikçe Osmanlı memleketlerinden koca ülkeleri koparıp alan düşmanların, yenildikleri zaman hiç bir şey vermek istemediklerine kızarak muhasaraya olanca gücü ile devam etti. Ancak Sakkov da kuvvetle dayanıyordu. Böylece, muhasara uzadı ve askere yavaş yavaş bıkkınlık gelmiye başladı. Bu sırada, Bosna valisi Hekim-oğlu Ali Paşa, yirmi bin kişilik bir kuvvetle imdada geldi. Kendisi sadrıâzam iken henüz çavuşbaşı bulunan İvaz Mehmed Paşa, eski efendisini iki saat me-

safeden karşılayıp büyük hürmet göstererek rikâbında yaya yürüdü.

Vidin Kumandanı Toz Mehmed Paşa'nın idamı

Toz Mehmed Paşa bu savaşların başlangıcından beri bir çok yararlıklar göstermişti. Lâkin, son defa öncü kumandanlığının kendisine değil de, Rumeli beylerbeyi Ali Paşaya verilmiş olmasına fena halde kızmıştı. Kendisi Vidin cephesi seraskeri olarak orduya erzak ve mühimmat yetiştirmek üzere Semendre taraflarına gönderildiği halde, bu vazifeyi yerine getirmemiş ve Hisarcık'ta bu yüzden sıkıntı çekilmişti. Belgrad muhasarası başladığı zaman ayni suretle hareket etti. Sadrıâzam bu eski gaza arkadaşını birdenbire cezalandırmak istemiyerek nasihatçılarla yola getirmeyi umduysa da hiç fayda vermedi. Bunun üzerine bu hizmetten affedilerek maiyetine verilen onbin kadar askerle Pançova tarafından istenen yardımı yerine getirmesi emir olundu. Toz Mehmed Paşa, yine inadından dönmeyip bu vazifeyi de reddederek yardım istiyenlerin güç duruma düşmelerine sebeb olduğu için nihayet seraskerlikten azlolundu ve donanma kaptanı vasıtasile idam edildi, yerine Memiş Paşa tayin olundu.

Mareşal Vallis'in barış teklifi

Belgrad muhasarasının elli birinci gününde Avusturya ordusu başkumandanı mareşal Vallis, sadrıâzam ve serdar-ı ekreme bir mektup göndererk barış için imparatora mektup yazdığını, cevap gelinceye kadar mütareke yapılmasını bildirdi. Lâkin bunun savaş hızını kesmek gayesini güden bir hiyle olması mümkün görüldüğü için muhasara gevşetilmedi. Yalnız, barış görüşmelerine girişilebileceğini bildirdi. Bunun üzerine orduda bulunan Fransa elçisi Vilnöv (Marquis de Villeneuve) ve Avusturyalı kumandanlardan Nayberg (Neipperg) ile kâtibi, Reis ül-küttab Mustafa, Ordu kadısı Es'ad, Sadaret mektupçusu Ragıb (sonradan sadrıâzam olan Koca Ragıb Paşa) Efendiler 23 ağustos 1739 tarihinde toplanıp ilk görüşmeyi yaptılar. Müteakip müzakerelere, Fransa elçisinin isteği üzerine Bosna valisi Hekim-oğlu Ali Paşa da katıldı.

Mareşal Vallis, Belgrad kalesinin daha fazla dayanamıyarak Osmanlıların eline geçeceğini kestirmiş bulunuyordu. İmparatora yazdığı mektupta vaziyeti bildirip, Belgrad düştükten sonra başlıyacak barış müzakerelerinde Osmanlıların bu sefer Temeşvar'ı da kat'iyen istiyeceklerini, bunun için kale düşmeden terkedilerek Osmanlı sadrıâzamının bu suretle tatmin edilmesinin doğru olacağını ileri sürmüştü. Lâkin imparator, kuzey Sırbistan ile Küçük-Eflâk verilse bile, Belgrad'ın muhafazası fikrinde idi.

Müzakereler ve Belgrad barışı

Fakat müzakereler sırasında Osmanlılar Belgrad'dan vazgeçmiyeceklerini kat'î şekilde ifade ettiler. Nayberg bunun üzerine yirmi iki senedir ellerinde bulundurdukları Belgrad'ı tahkim için Avusturyalıların büyük masraf ve fedakârlıklarda bulunduklarını ileri sürüp, nihayet tahkimatın yıkılması şartile kaleyi teslime razı olabileceğini söyledi. Hâlâ siperlerde bulunan sadrıâzam ve serdar-ı ekrem İvaz Mehmed Paşa ise, Belgrad'ın olduğu gibi teslîminde şiddetle ısrar ederek aksi halde barışa yanaşmıyacağını bildirdi. Müzakereler bu noktada kalmak üzere iken Fransa elçisi yeniden tavassutta bulunarak ortalama bir hal şekli teklif etti. Buna göre Belgrad kalesi yirmiiki yıl evvel Osmanlılardan alınmış olduğu şekilde teslim edilecekti. Ortalama teklifi, iki taraf da kabul etti. Bunun üzerine barış mukaddematı imzalanarak savaş haline son verildi (1 eylûl 1739 - 27 cumadelula 1152). Aradan birkaç gün geçince Belgrad kalesi kumandanı, Es'ad, Mustafa ve Ragıb Efendileri kalenin Çasar kapısında karşılayarak görüşmelerde bulundu, kalenin teslim günü ve şekli kararlaştırıldı. Osmanlı askerine prens Aleksandr (Prince Alexandre) sarayı tahsis olundu. Rumeli beylerbeyi olan ve «rütbe-i sipahsâlâri ile Belgrad'ı teslim almıya memur bulunan Abdi Paşa-zâde Ali Paşa 7 eylûl (3 cumadelahir) günü vazifesini yerine getirdi ve iç-kaleye bayrağımız çekildi. Yine ayni gün sonradan yapılan istihkâmların yıkılması ile alâkalı bir mukavele yapıldı. Bütün bunlardan sonra 18 eylûl 1739 (14 cumadelahir 1152) da veziriâzam İvaz Mehmed Paşa ile general Neipperg arasında, uzatılması kabil, yirmiyedi sene için bir sulh muahedesi imzalandı. Yirmi üç madde ve bir bitişten ibaret bulunan bu muahedenin esaslarına göre Belgrad ve Böğürdelen (Sabacz) kaleleri eski tahkimatı ile Osmanlılara iade olunacak tabya, cephanelik, kışla gibi yeni tesisatın yıkılmalarında eskilerine bir zararı olmıyanlar tahrip edilecek, yıkılamıyanlara mukabil de kaledeki toplarla cephane ve zahire Avusturyalılara verilecekti. Ada-i Kebir, ve İrşova kaleleri de Osmanlı devletine terkolunacaktı. Küçük-Eflâk keza Osmanlılara verilecekti. Banat Avusturya'ya kalıyor, Tuna ve Sava nehirleri iki devletin hududunu teşkil ediyor, bu suretle Sırbistan tamamen Osmanlı devletine geçiyordu. Bosna eyâletinin hududu ise, Karlofça andlaşmasındaki gibi olacaktı. Temeşvar eyâleti Avusturya'ya kalacak, esirler iade edilecek, yirmi

yedi yıl süreli olan bu andlaşma müddeti yarısına vardığı zaman taraflarca arzu edilirse uzatılabilecekti. Bir de, Fransa elçisinin ricası üzerine Belgrad'da kapusen rahiplerinin inşa ettikleri kilise yıkılmıyarak gelip geçen Avusturya tüccarlarına bırakılacaktı. Gidiş geliş, ticaret vesair hususlarda, Pasarofça barışının esasları kabul edilmişti.

Bu andlaşmanın bir hususiyeti, Avusturyayı müttefiki olan Ruslardan ayırması idi. Osmanlı devleti, böylece Avusturya ile ayrı bir barış yaptığı gibi, herhangi bir oyuna gelmemek için bu andlaşmayı Fransa devletinin zimanı (kefaleti) altına koyuyordu.

Netekim, imparator bunu tasdik etmeden evvel Rusların bazı muvaffakiyetler elde ederek evvelâ Hotin'i ele geçirdikleri ve sonra Boğdan'ı işgal ve Yaş şehrini zaptettikleri haber alındı. O zaman Altıncı Şarl, barış için acele ettiğine pişman oldu. Lâkin, Fransa'nın kefaleti yüzünden andlaşmayı tasdike mecbur kaldı. Aksi halde, Fransa'ya karşı da cephe alması gerekecekti. Lâkin, kendi talimatına uymıyarak Belgrad'ı Osmanlılara veren Nayberg'i tevkif ve hapsettirdi.

Rus cephesi olayları

Ruslar, evvelce de gördüğümüz gibi, muhtelif teşebbüslerde müsait şartlarla biran evvel barış istemişler, hattâ Azak için ileri sürülen mukabil Osmanlı teklifini bile kabul etmeleri mümkün olduğu halde, sırf müttefiki Avusturya Osmanlılar karşısında Pasarofça esaslarında ısrar ettiğinden, tek taraflı bir barışla onu yalnız bırakmamak gayesile reddetmişlerdi. Fakat Ruslar, bu yeni 1739 savaş yılında Avusturyanın her ne bahasına olursa olsun bir barış yaparak kendisini terkedeceğini anladılar ve yeni bir yardımcı bularak bunu önlemek istediler. Neticede Lehistanla anlaşıp bu devletin yol vermesini temin eden mareşal Münih, Hotin ve Bender'e aynı zamanda tarruza karar verdi (Mayıs 1739). Mareşalin kumandasında bulunan seksen bin kadar mevcutlu Rus ordusu Sukovza mevkinde Turla (Dinyester) nehrini aştı (Temmuz). Bunlardan ayrılan yirmi bin kişilik bir kuvvet Hotin'e doğru ilerledi (9 ağustos).

Bu sırada Bender seraskeri bulunan Veli Paşa ile Hotin muhafızı Kolçak İlyas Paşadan ve Boğdan voyvodasından alınan haberlerden Rusların bir taarruz hareketine geçeceklerini daha evvelden hissedildiği için o taraflara yeniden asker sevkedilmiş ve gayet dikkatli bulunmaları hususu Bender seraskerile Hotin muhafızına, Akkerman muhafazasında bulunan eski Gence muhafızı ve Maraş valisi Ali Paşaya, Bucak seraskeri İslâm Giraya, Boğdan voyvodasına ayrı ayrı yazılmıştı.

Cephe kumandanı bulunan Bender seraskeri Veli Paşa, evvelâ Hotin taraflarına gelen düşman kuvvetini bertaraf etmeyi düşünerek bu maksatla askerile yanına gelmesini Ali Paşaya bildirdi. Lâkin, zafer ve şöhret düşkünü haris bir kumandan olan Ali Paşa, onu dinlemedi. Yanında bulunan bir kısım bostancılar ve kendi maiyeti halkı ile Ak-

Osmanlı - Avusturya savaş sahaları ve muhtelif muahedelere göre iki devletin sınırlarını gösteren harita

kerman'dan çıkıp düşman ordusunun büyük kısmı üzerine yürüdü. Ruslar, bu fırsatı kaçırmıyarak menzile girmelerini bekledikten sonra evvelâ şiddetli bir top ateşile karşıladılar, sonra hücum ettiler. Arada ölçüsüz sayı farkı vardı. Ali Paşanın kuvvetleri bozulup kaçtı ve serasker Veli Paşa kumandasındaki birlikleri üzerine giderek onların da dağılmalarına sebeb oldu. Herkes, ani bir Rus baskınına uğranıldığını sanıp ve baş derdine düştü. Askerin kimi Hotin, kimi Bender tarafına doğru çekildi (17 ağustos).

Rus ordusu, derhal ilerleyip Hotin kalesini kuşattı (19 ağustos). Kalede muhafız az olduğu gibi, ordunun dağılıp çekilmesi müdafi'lerin manevi kuvvetlerini sıfıra indirmiş bulunuyordu. Kale muhafızı Kolçak İlyas Paşa, çaresiz Ruslarla müzakereye girişip *Hotin'i vire ile teslim etti. Lâkin* düşman, sözünden dönerek vireyi bozdu, Kalede bulunanları çoluk çocuklarile esir edip neleri varsa ellerinden aldı (Eylûl 1739, bazı tarihlerde 19 ağustos).

Hâdise haber alınınca, ilk olarak Akkerman muhafızı Ali Paşa bütün bu hâdiselere sebeb olduğu için idam olundu. Bender seraskeri Veli Paşaya düşmanın daha fazla ilerlemesine engel olacak tedbirler alınıp müdafaada kalınması bildirildi. Çünki Avusturyalıların barışı kabul ettiklerini duyunca, Rusların da savaş harekâtına devam etmeyip barış müzakerelerine yanaşacakları tahmin ediliyordu. Lâkin bu sırada Ruslar birdenbire Boğdan'a tecavüz ederek sür'atle ilerleyip ülkenin merkezi olan Yaş şehrini aldılar (11 eylül). Buradan kaçmış olan voyvoda Kiga gönderdiği bir mektupla Rusların İbrail, İsmail ve Kili taraflarını da zaptetmeğe hazırlandıklarını bildiriyor ve yardım istiyordu.

Bunun üzerine her şeyi düşman eline geçmiş voyvodaya gerekli para yardımı yapıldıktan sonra Bender seraskeri Veli Paşa kumandasındaki beylerbeyilerden Atmaca Paşa ile gönüllü ve levend başbuğlarından bir kaçı Boğdan'da bulunan Sarı Ahmed Paşaya yardıma gönderildiler. Bunlar, Rusların daha fazla ilerlemesine engel olacaklardı. Bender seraskerine de gönüllü toplayarak İbrail taraflarının muhafazasına göndermesi bildirildi. Ayrıca, Tuna kıyılarındaki halkın silâhlandırılıp onüç bin kişilik bir birlik kurulması ve İbrail muhafızı Mehmed Paşanın bunlara kumanda ederek Yaş'ı kurtarmaya memur edilmesi bildirildi.

Belgrad muahedesinden sonra Osmanlı Devletinin Rusya ve Avusturya sınırları
(İ. H. Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihi'nden)

Mareşal Münih Boğdan'da yerli halk tarafından evvelâ bir kurtarıcı gibi karşılanmışsa da, Boğdanlıların ona sevgisi kısa zamanda nefrete dönmüştü. Bunun sebebi, gayet kibirli bir zat olan Rus mareşalının boyar diye anılan Boğdan asilzade ve askerî kumandanlarına çok fena muamelede bulunması, ayni zamanda gayet haris olduğu için kendilerini tazyik edip bir hayli de para sızdırması idi. Üstelik Yaş metropolidi hakkında gerekli saygıyı göstermemesi, hattâ onu istihfaf etmesi çok fena bir tesir yaratmıştı. Rus askerleri ise, şehri talan etmişler, evleri, kilise ve manastırları soymuşlardı. Boğdanlılar ancak o zaman kurtarıcı sandıkları Rusların ne büyük bir belâ olduğunu anladılar ve her tarafta pasif mukavemete başladılar.

Rusya ile barış

Ruslar, Hotin ve Yaş kalelerini ele geçirmiş olmakla beraber, kat'i bir netice alamıyacaklarını anlamışlardı. Başlaması her an beklenen İsveç savaşı ihtimaline bir de Boğdan ve Eflâk mukavemetinin katılması Rusları düşündürmeye başladığı bir sırada, Avusturya imparatoru Altıncı Şarl'ın Belgrad andlaşmasını yapmış olduğu haberi geldi. Ruslar, çaresiz kalarak esasen barış hususundaki ısrarlarını tehdit derecesine yaklaştırmış olan Fransa'nın arabuluculuğuna Avusturya'nın da tazyiki katılınca sulhe razı oldu. Bunun üzerine Fransız elçisi Vilnöv sadrıâzam ve serdar-ı ekrem İvaz Mehmed Paşaya baş vurup Rusya namına barış istedi. Buna sadrıâzam da muvafakat edince, Vilnöv yanında bulunan Rus murahhası Kaynini (Cagnoni) ile görüşüp anlaştı. Sonunda iki devlet arasında onbeş madde ve bir bitiş kısmından mürekkep olan barış andlaşması imzalandı.

Bu andlaşmanın esas hükümleri şunlardı:

1 — Azak kalesi tamamen yıkılarak 1700 yılında tayin edilen sınırıyle her iki devletin tasarrufundan çıkarılıp arada boş ve fasıla olarak kalacak.

2 — Osmanlılar, eski Rus hududu olan Don nehri üzerindeki Çerkaski adasında ve Azak denizi yanında yeni bir kale yaptırabileceklerdi.

3 — Ruslar Azak deniziyle Karadenizde ne savaş ve ne de ticaret gemisi bulundurmıyacaklardı.

4 — Kırım tatarlarile Ruslara tâbi kazak ve Kalmuk'ların mücadelelerine son verileceği gibi, Kırımlılar Rus topraklarına akın yapıp şehir ve kasabaları yuramıyacaklardı.

5 — Kafkasya'nın kuzeyindeki büyük ve küçük Kabartay'lar hiç bir tarafa tâbi olmayıp müstakil kalacaklar ve iki devlet arasında fasıla teşkil edeceklerdi. Ne Osmanlılar, ne Ruslar, ne de tatarlar bunların işlerine karışmıyacaklardı.

6 — Rus papazları Kudüs ile diğer ziyaret yerlerine serbestçe varabileceklerdi. Kendilerine vergi ve cizye teklif olunmıyacaktı.

7 — İki devlet arasındaki ticaret, diğer devletlerle olan anlaşmalar esası dahilinde cereyan edecekti. Rusların Karadeniz ticareti, Osmanlı tebaasına ait gemilerle yapılacaktı.

8 — Ruslar, Hotin ve Boğdan'ı terkedip eski hududlarına çekileceklerdi.

9 — Rus hükümdarına imparator diye hitap edilmesi hususunda iki devlet dostane anlaşmıya çalışacaklardı.

10 — Andlaşma imzalandıktan sonra en geç üç ay içinde taraflarca tasdik edilip Fransa elçisi vasıtasile mübadele olunacaktı.

Rusya ile yapılan andlaşmanın taraflarca tasdik ve mübadelesi daha sonra yine Fransa elçisi vasıtasile 12 aralıkta olmuştur.

İstanbul'a dönüş

Avusturyalılarla Belgrad anlaşması imzalandıktan sonra ordu yola çıktı. Sekiz günde Niş'e gelinip burada çadırlar kuruldu. Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem hazır bulunan bütün ordu erkânını, beylerbeyleri, yeniçeri ocağile diğer kapıkulu ocakları ağalarını, bütün devlet ricalini otağına davet etti. Hükümdar tarafından gönderilmiş hil'atler, çelenkler ve ihsanlar merasimle sahiblerine verildi. Ayni zamanda bütün bu savaşlarda büyük yararlıklar göstermiş olan yeniçeri ağası Hasan Ağaya vezaret tevcih edildiği bildirildi.

Bütün ordu Niş sahrasında toplandığı için zahire darlığı baş göstermek üzere iken, İstanbul'a dönülmesi emri gelerek hareket edildi. Ordu, hiç bir yerde durmadan yürüyerek Edirne'ye varmış, burada yaya askerin maaşı verilmiş, diğerlerininki yolda verilmek üzere tekrar hareket olunmuş, Çorlu'da hünkâr çuhadarı sadrıâzamı karşılayıp hil'at giydirmiş, nihayet Silivri menzili de geçilerek ordu Davudpaşa sahrasına varmıştı.

BARIŞ DEVRİ OLAYLARI

İstanbul'a gelindikten sonra Kırım hanı Mengli Girayın vefatı haber alınıp bütün Kırım âyan ve ricalinin de arzusu üzerine Kalgay, yani veliahd bulunan Selim Giray hana, Kırım hanlığı tevcih edildi.

Sadrıâzam İstanbul'a gelmesile vazife-

si sona eren sadaret kaymakamı Ahmed Paşa bu sırada devlet makamlarının en güzidelerinden olan nişancılığa tayin olundu.

İsveçle yapılan ittifak

Osmanlı devleti ile İsveç krallığı 1737 yılı Ocak ayında bir ticaret anlaşması imzalamışlardı. Osmanlılarla Rusya ve Avusturya devletleri arasında savaş devam ederken, İsveç ve Osmanlı devletleri müşterek düşmanları olan Rusyaya karşı bir müdafaa ittifakı yapmak arzusunu göstermişler ve evvelce yazdığımız gibi, Onikinci Şarl'ın borcu dolayısile olan kısım hariç İsveç'in istediği bir şart dolayısile iş yarım kalmıştı. Fakat o zaman İsveç'lilerin, Onikinci Şarl'ın borcunun son hesaplarını yapmak üzere, İstanbul'da bulunan Sinkler adlı subaylarını, dönüşünde Ruslar, sadrıâzamın krala gönderdiği mektuptan başka, gizli muhabere evrakı var sanarak Saksonya'da Namburg şehrinde öldürmüşlerdi. Bütün Avrupada nefretle karşılanan bu hâdise üzerine, Cariçe Anna katili tevkif ettirip Sibirya'ya göndermişse de yapılan tahkikat; bu su-i kasdı Stokholm'deki Rus elçisinin tertiplediğini ortaya koymuştu. Zaten gergin olan Rus - İsveç münasebetleri büsbütün bozulmuş, İsveç'in her ân harbe girmesi beklenmişti. Fakat evvelce de işaret ettiğimiz gibi o zaman bir Osmanlı-İsveç ittifakı olmadığı gibi her şeye rağmen İsveçliler de savaşa girmemişlerdi. Ancak çıkarılan rivayetlerin herhalde zaten yalnız kalan Rusların bir ân önce Osmanlılarla barış yapmalarına tesiri olmuştur.

Belgrad barışından sonra Osmanlı - İsveç devletleri arasında bu hususta yeniden görüşmeler yapılarak nihayet 4 ocak 1740 tarihinde bir müdafaa ittifakı akdedildi. (Bazı kayıdlara göre; 22 aralık 1739). Bu andlaşmanın esası, her türlü tecavüzün önüne geçilmesini derpiş ediyor ve tarafların muvafakatile başka devletlerin de buna katılması mümkün bulunuyordu. Aslında kendisine karşı hazırlanmış olduğu metninden anlaşılmakla beraber, bu andlaşmadan Rusya devleti de resmen haberdar edilmiştir.

Sicilyateyn krallığı ile yapılan anlaşma

Lehistan veraseti harpleri sonuna doğru yeni bir devlet olarak teşekkül eden (1738) Sicilyateyn (Sicilya ve Napoli) kralı Don Karlos tarafından İstanbul'a Finoketti adlı bir temsilci geldi. Sadrıâzamla yapılan temaslar sonunda bu temsilci vasıtasile yirmibir maddelik bir ticaret anlaşması imzalandı (7 nisan 1740). Ayni zat beş ay sonra bu sefer elçi ünvanı ile İstanbul'a gelerek kralın namesini teslim etmiştir.

Fransa'ya verilen imtiyazlar

Bu savaşta arabuluculuk işini gayretle yapan ve kendi doğu ticaretini korumak için dahi olsa Osmanlı devletinin tarafını tutan Fransa, nihayet o sırada Avrupa'daki kuvvetli durumuna dayanarak Avusturya ve Rusyayı Osmanlılarla barışa mecbur etmişti. Birinci Mahmud bundan fevkalâde müteheassis olmuş ve Fransa'nın bir kısım imtiyazlarını genişletmeyi kabul etmiştir.

Buna göre, Fransa kralları nın elçileri öbür hıristiyan devletleri elçilerine nazaran her hususta daha üstün ve imtiyazlı haklara sahip olacaklar, Osmanlı memleketlerinde daha geniş konsolosluk teşkilâtı kurabileceklerdi. Elçilik ve konsolosluk memurlarile bunların yanında çalışan kavas, hademe, tercüman nev'inden hizmetliler, cizyeden muaf tutulacaklardı. Osmanlı memleketlerinde bulunan katolik papazları, hangi millete mensup olurlarsa olsunlar, Fransa kralının himayesinde bulunacaklar ve bu hususta ötedenberi Fransa'ya verilen imtiyazlardan faydalanacaklardı. Kudüs'teki mukaddes yerler ve ziyaretgâhlar, Fransa tarafından idare edilecek, bunların icabında tamirine engel olunmıyacaktı (28 mayıs 1740).

Bir kısım mahallî mütegallibenin ezilmesi

Uzun harp yıllarında devleti meşgul eden bir gaile de bu devirde her tarafta türeyen mütegallibelerdi. Âyan adile anılan bu zümre, delvete itaat perdesi altında baskı yaparak halkı soyardı. Mahallî nüfuz ve kuvvet sahibi olduklarından bilhassa seferler sırasında bir gaile çıkarmamaları için devlet bu vaziyetlerine uzun müddet göz yummakzorunda kalmıştı. Bunlardan Trabzon kazalarında olanlar ve âdeta derebeyi durumunda bulunanlar, ayrıca çeşitli rekabetler yüzünden aralarında mücadele eder ve hattâ çarpışırlardı. Bu bölgede yapılan mücadele çok uzun sürmüş çok sonraları ancak Hekim-oğlu Ali Paşa Trabzon valiliği sırasında bunları hemen tamamen sindirebilmiştir. Aydın taraflarında âyanlık iddiasında bulunan Sarıbey-oğlu ise, üzerine gönderilen Rakka valisi Ahmed Paşa'yı yenmişti (1738). Bu sefer sadaret kaymakamı (sonradan sadrıâzam) Ahmed Paşa kendisini tenkile memur edilmiş, Alaşehir'e gelen Paşa, önce yardımcıları tepelenmeden Sarıbey-oğlu ile baş edilemiyeceğini anlıyarak evvelâ Birgi'ye bağlı Bademiye bucağındaki Kara Ali-oğlunu, Kelez'de Geyik-oğlu Abdullah'ı ve Aydın'da Bıyıklı Kadı-oğlu Musa'yı bertaraf etmiş, sonra Honaz'a Sarıbey-oğu üzerine yürümüş, bu hal karşısında tutunamayacağını anlayan mütegallibe kaçıp saklanmışsa da sonradan yakalanıp idam olunmuştur (Mayıs 1739).

Birinci Mahmud valilere sık sık fermanlar gönderip mahallî âyanla mücadele etmelerini ve bunların halka zulümde bulunmalarına engel olmalarını bildirdi. Rusya-Avusturya seferinden sonra neşrettiği adalet fermanında bu nokta üzerinde bilhassa durmuştu.

İstanbul'da vuku bulan hâdiseler

Bu arada ordu İstanbul'a döndükten bir müddet sonra ileri devlet memuriyetlerinde sadrıâzamın arzusu ile bir çok değişiklikler yapıldı. Bilhassa savaş aleyhinde bulunup Belgrad ve Küçük Eflak alınmadan ve Azak meselesi halledilmeden düşmanlarla hemen barış yapılmasını istemiş ve bu hususta gizli veya aşikâr faaliyette bulunmuş olanların çoğu menkûb oldu.

Bir kaç yıldan beri devam eden savaşlar yüzünden zahire darlığı baş göstermişken, o sene kışın pek şiddetli olup kara ve deniz yollarının kapanması dolayısile İstanbul'da yiyecek kıtlığı şiddetle hüküm sürmeye başladı. Bunun uyandırdığı memnuniyetsizliği fırsat bilen bir kısım haşerat ayaklanıp evvelâ Sipahi-pazarına hücum ederek yağmaladılar. Sonra Bat-pazarına doğru yürüdüler. Yolda rastladıkları dükkânları kapatıp esnafı kendilerine katılmaya zorluyorlar, karşı gelenleri tehdid ediyor ve hattâ yaralıyor ve öldürüyorlardı. Böylece, Beyazid camii avlusuna kadar geldikleri sırada bütün esnaf dükânlarını kapatmış bulunuyorlardı.

Sadrıâzam İvaz Mehmed Paşa o gün Kâğıthane tarafında at gezintisine çıkmıştı. Hâdiseyi duyan eski sadaret kaymakamı Nişancı Ahmed Paşa, durumu hemen sadrıâzama bildirmekle beraber fitnenin büyümesine engel olmak için kendi maiyeti ile silâhlanıp o tarafa seğirtti. Yeniçeri-ağası Hasan Paşa da Ağa-kapısı halkile koşup gelmişti. Eşkiya ise, asker ocaklarını da ayağa kaldırmak için Et-meydanına doğru yola çıkmışlardı. Yeniçeri ocağı kulluk çorbacılarından olup Bayezid semtinin asayişini teminle görevli bulunan Hasan Ağa, bu hâdiseye fena halde sinirlenip bir sopa kaparak âsilerin yolunu kesmeye koştu. Bir taraftan da oradaki kazancı esnafına:

«— Hâlâ meşru padişaha karşı baş kaldıran bir kaç mel'unun asılsız ve esassız sözlerine kapılıp neden dükkânlarınızı kapatıyorsunuz. Allah'tan korkmayıp böyle fitneler çıkaranların sonu daima hüsrandır. Eğer bana yardım ederseniz bunları tepelemek pek kolaydır» diye bağırıp kendisi eşkiyaya hücum etti. Esnaf da bu sözlerden gayrete gelerek yardıma koştukları gibi birer tarafa sinen kullukçu neferleri de onlara katıldılar. Tam bu sırada Nişancı Ahmed Paşa da gelip yetiştiğinden eşkiyaya aman verilmeyerek yakalananlar orada, kaçanlar kovalanıp yakalandıkları yerlerde tepelendiler. Aynı zamanda hâdiseyi padişaha bildirip eşkiyanın tepelenmiş olduğunu da sadrıâzama haber verdiler. Padişah bu sırada Hünkâr iskelesi koyunda Mehmed Emin Ağanın yalısında bulunuyordu. Hemen gemi ile Saray-burnuna geçip sadrıâzamı da dâvet ederek mesele hakkında izahat aldı. Onun emrile İvaz Mehmed Paşa ile yeniçeri-ağası Hasan Paşa şehirde kol gezerek haşaratın toplanma yerleri olan bazı hamamları basıp ele geçenler aman verilmeden tepelendi. Yapılan tahkikat sonunda hâdiseyi çıkaranların Patrona Halil'in hemşehrileri oldukları ve hâlâ onun intikamını almak sevdasında bulundukları anlaşılmıştı.

Sadrıâzamın azli

Devam eden seferler dolayısile bütün memlekette hasıl olan darlık yüzünden, Anadoluda bir çok kimseler vergiden kurtulmak için ziraatı terkederek başka iş tutmak gayesile şehirlere ve bu arada bilhassa İstanbul'a akın etmişlerdi. Başkentin nüfusu bu yüzden büsbütün artmış, bu da hem yiyecek darlığına sebeb olmuş, hem de asayişsizlik doğurmuştu. Bunu önlemek için İstanbul, Üsküdar ve Galata'dan tâ Kavaklara kadar olan yerlerde oturanlardan İstanbul'a geleli on seneyi geçmemiş bulunanların derhal yerlerine iadesi hakkında bir ferman sadır oldu. Sadrıâzam ile yeniçeri-ağası Bedestan civarındaki bir kaç hanı basıp böyle kimselerden bulduklarını yakaladılar ve hemen kayıklara koydurup İzmit'e ve oradan da yurtlarına gönderdiler. Lâkin, halkın gözü o kadar yılmıştı ki, ertesi günü çarşıda çuhacı yahudilerden birisile ondan alacağını isteyen bir yeniçeri arasındaki ağız dalaşı sırasında yahudinin ona «zorba» diye haykırması üzerine ortalık birbirine girdi. Bir kısım dükkânlar kapandı. Kol gezen yeniçeri-ağasının müdahalesine vakit kalmadan zavallı yeniçeri çarşı halkı tarafından boş yere linç edildi.

Kızlar-ağası Beşir Ağa, kendisine yaltaklanmak istemiyen sadrıâzamdan esasen memnun değildi. Hemen padişaha bütün bunlara onun idaresizliğinin sebeb olduğunu fısıldadı. Üstelik İstanbul'a geldiğinden beri konağında iki kere yangın çıkmasının da uğursuzluğuna delâlet edeceğini ileri sürüp Birinci Mahmud'un zihnini çeldi. Sadrıâzam ise o gün, Yeni-bahçede Kambur-zâde bahçesinde bulunuyordu. Nişancı Ahmed Paşa da dâvetlisiydi. Birdenbire Haseki-ağa vasıtasile saraya dâvet olundu. Oraya varınca da Kapı-arasında bekletildi. Biraz sonra silâhdar ağa gelip kendisinden sadaret mührünü alıp şimdilik mevkuf bulunduğunu bil-

Yirmisekiz Çelebi-zâde Said Mehmed Efendi'nin Fransa'da elçiliği zamanında yapılmış bir resmi

dirdi (23 haziran 1741). Bu sırada Nişancı Ahmed Paşa da saraya dâvet edilmişti. Padişah kendisini huzuruna kabul edip bir çok iltifatlarda bulundu ve sadarete tayin ettiğini bildirerek mührü teslim etti.

İvaz Mehmed Paşa, Kapı-arasında bir kaç gün tevkif edildikten sonra Cidde valiliğine tayin edilip hemen yola çıkarıldı.

Eski sadrıâzamın yakın adamı olan ocak başçavuşu Derviş Mehmed Ağa da bu sırada görevinden azledilip İstanbul'a gelmekte olan İran elçisine mihmandar tayin olundu. Âsilerin üzerine ilk yürümüş olan kulluk çorbacısı Hasan Ağa ile maiyetindeki kulluk neferleri de icabı gibi mükâfatlandırıldılar.

Eski rüznamçeci Canip Ali Efendi Rumeli beylerbeyiliği payesile Rusya ve Defter emini Emin Mehmed Bey yine Rumeli beylerbeyiliği payesile Avusturya devletleri nezdinde elçi tayin edilip merasimle gönderildiler. Az sonra Avusturya imparatoru Altıncı Şarl ile Rusya çariçesi Anna'nın vefat ettikleri haberleri üst üste geldi (Ekim 1740).

Donanmanın avdeti, Avusturya hududunun tesbiti

Dört aydır Akdenizde, derya kaptanı Süleyman Paşanın kumandasında olarak dolaşan ve korsan yuvalarını temizleyen donanma, bu sırada kasım zamanı gelmiş olduğundan İstanbul'a döndü. Kısa bir zaman sonra da Süleyman Paşa vefat ettiğinden derya kaptanlığı Elçi Mustafa Paşaya verildi (Ocak 1741).

Yeni Sadrıâzam da bir kısım ileri memurları değiştirdikten sonra Avusturya ile Belgrad andlaşmasına göre hudud tayini işini ele alarak Avusturyanın ileri sürdüğü mesnedsiz iddia ve istekleri bertaraf etti. Müzakereler sonunda Belgrad'dan Bosna'ya varıncaya kadar yüz altmış saatlik mesafedeki on bir adet kale, palanka, barkan ve çardakla dokuz yüzden fazla kasaba ve köy

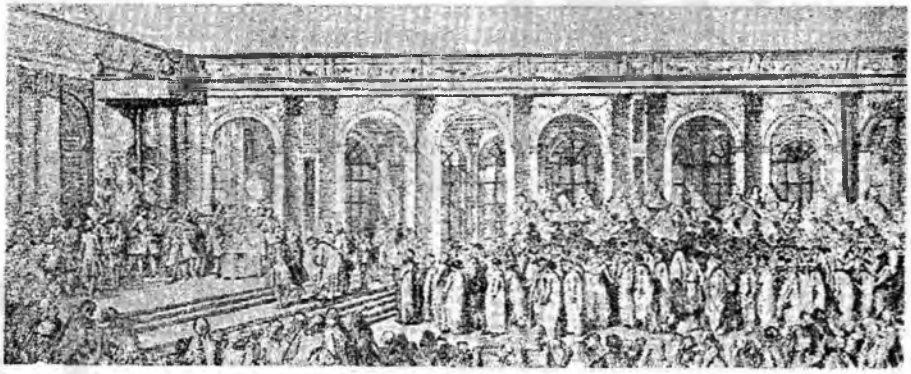

Said Mehmed Efendi'nin elçi sıfatile Onbeşinci Louis tarafından Versay sarayında kabulü (9 ocak 1742)

Osmanlı devletinde kalmak üzere kat'i sınır kesildi. Andlaşma nüshaları mübadele edilirken Avusturyalıların Belgrad önünde imzalanan belgelere aykırı olarak yanlış bir hudud çizgisini esas almış olduklarına dikkat etmemiş bulundukları için reis ül-küttab Mustafa Efendi azledilip bu işde kastı görülen Divan-ı hümâyun tercümanı Aleksandr ın Alay-köşkü önünde boynu vuruldu. Reis ül-küttablığa, Ragıb Mehmed Efendi getirildi (Şubat 1741).

Fransa'ya gönderilen elçi, Rusya ile olan ihtilâfın halli

Bir müddet sonra Yirmisekiz çelebi-zâde Said Mehmed Efendi Rumeli beylerbeyliği payesile Paris'e muvakkat elçi olarak gönderildi (Ağustos 1741 - Cumadelula 1154). Kendisinin vazifesi, Birinci Mahmud'un Fransa Kralı Onbeşinci Lui'ye yazdığı mektubu takdim etmek ve Fransa dışişleri idaresile temaslarda bulunmaktı. Birinci Mahmud bu mektubunda savaş boyunca Fransanın Osmanlıları desteklemiş olmasından ve barış hususundaki lehde arabuluculuğundan dolayı Fransa kralına teşekkür ediyor ve sonra da Rusların imzaladıkları barış andlaşmasına rağmen Azak kalesini yıkıp buradan çekilerek bölgeyi tarafsız hale getirmek meselesinde ayak sürüklediklerini ve bu taahhütlerini bir türlü ifa etmediklerini bildiriyor ve andlaşma Fransanın zımanı altında bulunduğundan bu devletin teşebbüste bulunmasını istiyordu.

Hakikaten Rusya ile barış imzalandığı halde Azak kalesinin yıkılması, esirlerin karşılıklı serbest bırakılmaları ve Rus çarlarına imparator ünvanı verilmesi meselesi ortada kalmış ve Rusya Azak'ın terkini, esirlerin serbest bırakılmasile imparator ünvanının tasdiki şartlarına bağlı bırakmıştı. Uzun görüşmeleri müteakip son gelen elçi ile bu hususlar da halledilerek kendisine sadrıâzam ve devlet erkânı tarafından ziyafet çekildi.

YENİ BİR İRAN SEFERİ

Memleketini, Osmanlı, Rus ve Afgan istilâsından kurtarmış olan Nadir Şahın İran'da büyük bir nüfuzu olduğu gibi, kendisi halk arasında da çok seviliyordu. Osmanlı devletile acele ve noksan bir barış anlaşması yaptıktan sonra, gayesi olan Hindistan ve Afganistan seferine çıkmıştı. Barış anlaşmasının açık tarafı bilhassa Ca'feri mezhebinin Osmanlı devletince beşinci mezheb olarak tanınması ve Kâbe'de bu mezhep sahipleri için bir rükün yani ayrı bir namaz yeri tahsisi meselesi idi. Bunun için de evvelce yazdığımız gibi iki Osmanlı âliminin İran'a gelerek İran ulemasile meseleyi tartışmalarına karar verilmişti.

İşte, Nadir şah Kandehar muhasarasında iken Osmanlı elçisi Mustafa Paşa bu iki Osmanlı âlimi ile çıka-geldi. Geçen görüşmeler sonunda Nadir Şah Ca'feri mezhebinin kabulü ile İran hacılarının ayrı bir emirülhac nezaretinde istedikleri yoldan hacca gidip gelmelerinin serbestisi maddelerinde şiddetle ısrar etti. Yapılan barış anlaşmasını ise hâlâ tasdik etmemiş bulunuyordu. Bütün bunlardan, kendisinin icabında Osmanlı devletile yeniden savaşmayı göze almış bulunduğu anlaşılmakta idi. Bu sırada ise, Rusya ve Avusturya savaşları devamı etmekte bulunduğundan meselenin kesin şekilde halli devletçe daha sonraya bırakıldı (1737).

Nadir şah, Kandehar'dan sonra Kâbil'i de alarak bütün Afganistan'ı ele geçirmişti. Yurdunun emniyeti için bu bölgenin İran Hâkimiyetinde kalmasının icabedeceği kanaatinde idi. Bundan sonra Hindistan'a doğru ilerledi. Kernal meydan savaşında Gurkanlı ordusunu ağır bir hezimete uğrattı. Delhi'yi de zabdedince Hindistan barış istemek zorunda kaldı. Bu savaşta büyük masraf ve fedakârlıklara katlanan İran'ın hududu İndus nehrine kadar genişlemiş ve böylece yeni topraklar elde etmişti.

Nadir şahın Dağıstan'a müdahalesi ve yeni istekleri

Nadir şahın Hindistan seferi dört yıl sürmüştür. Sonunda elde ettiği memleketleri ve kazandığı zaferleri Osmanlı padişahına bir name ile bildirmekten geri kalmadı (Nisan 1741). Hindistan'dan döndükten sonra da Dağıstan beylerine bir ferman göndererek kendisine tabi olmalarını istedi. Buna bir cevap alamayınca da Şamahi taraflarına doğru yürüdü (Nisn 1741). Lâkin pek şiddetli bir mukavemetle karşılaştığı için arzusuna erişemedi. Sünni Dağıstanlılar, kendisine tabi olmak istemiyorlar ve Osmanlı hükümdarını halife olarak tanıyorlardı. Hindistan seferinden yorgun bir ordu ile dönmüş bulunan Nadir şah, bu dağlık bölgede uzun sürmesi pek muhtemel olan yeni bir savaşa girişmeyi göze alamadı ve Osmanlı devletile kozunu paylaşıncaya kadar buradaki harekâtı geri bırakmayı uygun buldu, İstanbula bir elçi gönderdi. Şehre girerken Hacı han ismindeki bu elçinin maiyetinde üç bin kişi ve on fil vardı (Nisan 1742). Onun böyle ihtişam satması pek hoş karşılanmamış, lâkin kendisine karşı dostça davranılmıştı. Mamafih İran elçisi Hacı han, huzura kabulünde şahid olduğu haşmetten serseмlemiş, Sad-

rıfzam kendisine mükellef bir ziyafet çekmiş, dostça sohbette bulunmuştu. Nihayet elçi Nadir hanın isteklerini açıkladı. Bunlar, dört madde halinde toplanabilir:

1 — Ca'feri mezhebinin beşinci mezheb olarak Osmanlı devleti tarafından resmen kabulü; 2 — Ca'feri'lere Kâ'bede bir rükûn, yani diğer dört mezhebe olduğu gibi bir namaz yeri tahsisi: 3 — Kâ'be örtüsünün birer yıl münavebe ile kendi tarafından da yaptırılması; 4 — İran teb'asına Osmanlı memleketlerinde ticaret serbestliği verilmesi.

Osmanlı devleti çetin bir savaştan galip, lâkin yorgun çıkmıştı. Bu yüzden İran'la savaşa hevesli bulunmuyordu. Buna karşılık Nadir şah Ca'feri mezhebi meselesinden vaz geçmiyordu. Birinci Mahmud'un ise bunu, sünnî bir padişah ve islâm halifesi olarak kabulüne imkân yoktu. Esasen kendi kabul etse bile Osmanlı ulemasının buna yanaşmıyacakları muhakkaktı. Böyle bir hareket, memlekette bir ihtilâl çıkmasına ve kendisinin taç ve tahtını kaybetmesine bile sebeb olabilirlerdi.

Hekim-oğlu Ali Paşa'nın ikinci defa sadârete getirilmesi

Sadrıâzam Ahmed Paşa, elden geldiği kadar hizmet ederek padişahı memnun etmişse de, kızlar-ağası Beşir Ağanın bazı olmıyacak arzularını yerine getirmek ve devleti onun vesayeti altında idare etmek istemediği için onu memnun edememişti. Ağanın ise padişah üzerinde mutlak bir nüfuzu vardı. Şehirde çıkan bir kaç yangın ve bir kaç rüşvet töhmeti nihayet doğudan gelen haberlerin tesiri ile, Ahmed Paşayı gözden düşürdü (21 nisan 1742 Cumartesi günü). Bu yüzden azil olundu. O gün kendisi Kırım hanını ziyarete gitmişti. Dönüşte konağına yakın bir mesafeye geldiği sırada Bostancı karakulakları tarafından karşılanıp saraya dâvet edildi. Sadrıâzam, abdest tazelemek için konağına uğradığı sırada tekrar acele dâvet haberi geldiği için hemen saraya gitti. Soğuk çeşme kapısından girip doğru kızlar-ağasının odasına vardı. Ağa, bir şey belli etmeden kendisini iltifatla karşıladı. Biraz oturulduktan sonra, Beşir Ağa huzura girmek üzere ayrıldı. Tam o sırada Silâhdar-ağa gelerek sadaret mührünü isteyip aldı. Ahmed Paşa, bostancıbaşıya teslim edilerek Balıkhaneye indirildi. Derhal saray kapıları kapatılarak derya kaptanı Mustafa Paşa baltacılar kethüdası vasıtasile tersaneden dâvet edildi. Mustafa Paşa gelince kendisine sadaret kaymakamlığı tevcih olunup sadaret makamı için o sırada Anadolu valisi bulunan Hekim-oğlu Ali Paşa acele İstanbul'a dâvet olundu.

Hekim-oğlu Ali Paşa, beş günde İstanbul'a gelerek yeni vazifesine başladı. Eski sadrıâzamın bir kaç gün muhasebesi görüldükten sonra Rodos'a sürüldü.

Padişah ve sadrıâzamın İran'a karşı tedbirleri

Birinci Mahmud, çıkacak bir ihtilâfta kendisini ve Osmanlı devletini haklı göstermek için İstanbul ulemasından, Nadir şah, ca'feri mezhebinin kabulü meselesinde ısrar ettiği takdirde, devletin resmi mezhebi olan sünnî inanışına aykırı durumu dolayısiyle kendisine savaş ilânının meşru bulunduğuna dair 30 nisan 1742 - 24 sefer 1155 tarihinde fetvalar aldı (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 148, S: 226, 243). Ayrıca Beytülmal arzuhalcisi Münif ve İstanbul gümrük nazırı Nazif Efendiler, bu isteğinin yerine getirilmesine Osmanlı devleti tarafından imkân bulunmadığı hususunun Nadir şaha izahı görevile, elçi olarak İrana yola çıkarıldılar.

Böylece doğu seferi meselesi tekrar ortaya çıkma ihtimali üzerine tedbir olarak, Osmanlı devleti eskiden olduğu gibi cepheyi ikiye bölerek Irak yani güney cephesi kumandanlığına Bağdad valisi Ahmed Paşa ve Kars, yani kuzey cephesi kumandanlığına Diyarbakır valisi Köse Ali Paşa tayin edildiler (1742).

Diğer taraftan Rusya'nın İran'la ittifak ederek Osmanlı devletine hücum etmesi ihtimali belirdiği ve hattâ bazı Rus kuvvetlerinin Lehistan'da gizlice yığınak yaptıkları duyulduğu için, yiğitlik ve kahramanlığile şöhret kazanmış olan Teke ve Hamid sancakları mutasarrıfı Polad-zâde Çelik Mehmed Paşaya vezaret rütbesi tevcih olunup Rumelide asker sürmeye memur edildiği gibi, Edirne bostancı başısı Süleyman Ağaya da vezaret verilerek Hotin muhafızlığına tayin olundu. İnebahtı muhafızı vezir Mehmed Paşaya ise Bender ve beylerbeylerden Göle'li Mehmed Paşaya Akkerman tevcih edildi. Bu suretle bu sınırlarda gereken tedbirler alınmış oldu.

Nadir şahın yeni tehditleri

Nadir şah, evvelâ kendisi han yani vezir rütbesinde bulunan bir elçi gönderdiği halde, ona çok daha aşağı rütbeli elçiler gönderilmiş olmasını protesto ettikten sonra tekliflerinde ısrar etti. Ruslarla bir ittifak yapmış olan Nadir şah, bu istekleri kabul edilmedikçe savaşacaktı. Az sonra Bağdad valisi Ahmed Paşadan ulakla bir mektub geldi. Ahmed Paşa bunda 1742 yılı mayıs ayının ilk günlerinde Nadir şah tarafından Nazar Ali han ve Mirza Zeki adlı iki elçinin Bağdad'a geldiklerini ve büyük bir ordu toplamış bulunan şahın altmış bin kişilik bir kuvveti Erzurum tarafına gönderilip kendisinin

de sayısız askerle Kerkük üzerinden Diyarbekire doğru yürümeye karar verdiğini, eğer Osmanlı ordusunu yenerse Bağdad'ı savaşsız teslim edeceğine dair Ahmed Paşadan senet istediğini, böyle bir senet verilmediği takdirde kaleyi hemen muhasara ettireceğini bildirdiklerini yazıyordu. Ahmed Paşa, o taraflarda uzun müddet memuriyet yapmış, tecrübe sahibi bir vezirdi. Gerek Bağdad'ın içi ve gerekse civar halkının çoğu ise şii oldukları için İran şahının gelişini dört gözle bekliyorlardı. Yeni hasad ise henüz idrak edilmemiş ve mahsul kaldırılıp kaleye naklolunmamıştı. Şahın Bağdad'ı muhasaraya geldiği duyulursa, çoğu şii olan köylünün derhal yüz çevirecekleri, bu yüzden yeni mahsulün dışarıda kalacağı ve kalede bir muhasaraya dayanacak zahire bulunmıyacağı muhakkaktı. Ahmed Paşa, bütün bunları düşünerek elçileri tatlı dil ve güler yüzle oyalıyacağını, Meşhed-i Hüseyn'i ziyaretlerinden sonra gaha gerekli cevabı vereceğini bildirdiğini, lâkin elçilerin:

«— Biz ziyarete ve cevap almıya gelmedik. Şahımızın iradesi üzerine kalenin teslim senedini verirseniz ne âlâ, hemen dönüp gideriz» dediklerini, kendisinin de aşağıdan alarak:

«— Buraya kadar gelmişken ziyarete varmamanız olmaz. Bu zaman içinde de biz isteneni hazırlarız!» deyip kendilerini ister istemez ziyarete gönderdiğini, dönüşlerinde de şahın derhal kale muhasarasına kalkışarak müşkil bir durum meydana getirmemesi için istenen belgeyi hazırlayıp verdiğini, bundan maksadının ise, İstanbul'dan kuvvet ve yardım gelinceye kadar şahı oyalamak olduğunu bildiriyor ve bu sefere bizzat sadrıâzamın serdar-ı ekrem olarak çıkmasını tavsiye ediyordu.

Toplanan müşavere meclisi, alınan karar ve tedbirler

Bunun üzerine sadrıâzam Hekim-oğlu Ali Paşanın konağında yeniçeri ağası, derya kaptanı, kazaskerler vesair devlet ricalinin katıldığı bir müşavere meclisi toplandı. Evvelâ reis ül-küttab Mehmed Ragıb Efendi, Nadir şahın Bağdad valisine gönderdiği mektubu, Bağdad valisinin buna verdiği cevabı ve sadrıâzama yolladığı tahriratı okudu. Hekim-oğlu Ali Paşa bundan sonra söze başlayıp bütün bu hâdiselerden İran'ın Osmanlı devletine saldırmak niyetinde bulunduğu neticesinin çıkarılacağını söyleyerek buna karşı nasıl hareket edilmesi icabettiği hakkında hazır bulunanların düşüncesini sordu. Neticede savaş için tedarikli bulunmak kararına varıldı.

Bu sırada Bağdad valisi Ahmed Paşadan yeni bir mektub geldi. Bunda verilen bilgiye göre, İran şahı hazırlanan oyuna kanmıyarak on bin kişilik bir kuvvetle Bağdad taraflarına ani bir akın yaptırmış, İran çapulcuları bütün mahsulü mahvedip ortalığı yağma ve talan etmişlerdi.

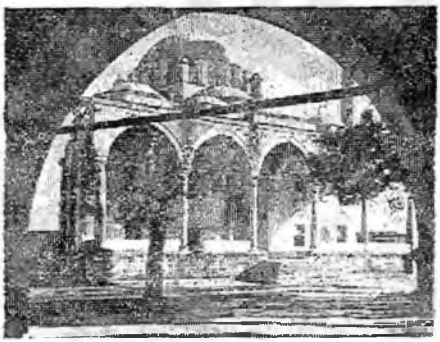

İstanbul'da Cerrahpaşa ile Koca Mustafapaşa arasında, kendi adıyle anılan semtte Hekim-oğlu Ali Paşa'nın camii ve sebili

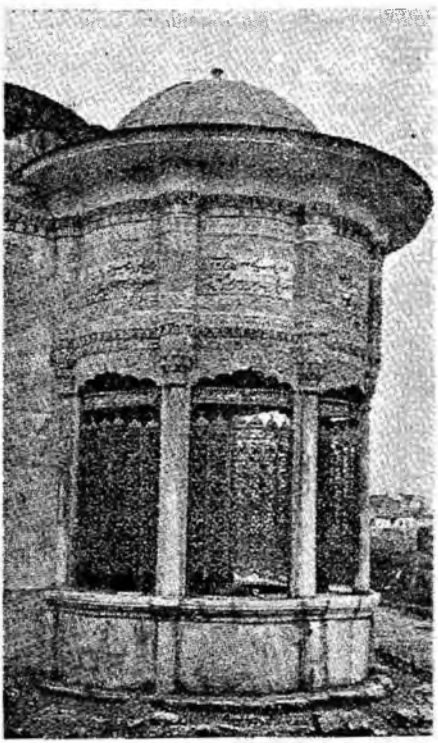

Bu haber, İstanbulda heyecan yarattığı gibi, bir çok zararlı dedikoduların çıkmasına sebeb oldu. İran şahı Osmanlı devleti hudutlarına tecavüzde bulunur bulunmaz hemen savaş ilânile ordunun hareket edeceğini bildirmiş olmakla beraber, şimdilik mahallî kuvvetlerle karşılık verileceği ve ordunun doğu seferine çıkmasının bir daha yıla terk olunduğu haberi yayılınca, bu dedikodular büsbütün arttı. İstanbul'da bulunan şahın casusları ise, gizlice beyannameler yayarak padişahın şah üzerine gitmeye korktuğunu, her yerde galip şahın yenilmez bir kuvvet olduğunu propaganda ediyorlardı. Bunun üzerine bu işi yapanların mutlaka aranıp yakalanması, dedikodu yerleri olan kahvelerle, berber dükkânlarında toplantıların yasak edilmesi emredildi. Bu emirler o kadar şiddetle tatbik edildi ki, kendi halinde mesire yerlerine giden halk bile bundan menolundu.

Bu sırada sadrıâzamla araları açılan derya kaptanı ve eski sadaret kaymakamı Mustafa Paşa azledilip Hanya muhafazasına gönderilerek yerine Mısır valisi Yahya Paşa tayin olundu (Temmuz 1743).

Nadir'e karşı Safi'nin şah ilân olunması

1730 yılında İran istilâsı sırasında Safi adlı birisi, Hüseyin şahın oğlu ve Safevî şehzadesi olduğunu iddia ederek Osmanlı devletine iltica etmişti. Kendisi o zaman önce Selânik'te oturmaya memur edilmiş, sonra da Rodos'a gönderilmişti. Şimdi İran iç savaş meselesi meydana çıkınca, bu sözde şehzade İstanbul'a getirtilerek Kadıköyünde bir konak verildi. Sonra meşru İran şahı ilân olunup padişah tarafından bu sıfatla kabul edildi ve İzmit'te oturmasına karar verildi (Temmuz 1743).

Kerkük kalesinin kaybı

Bağdad etrafını vurmuş olan İranlılar, buradan Kerkük üzerine ilerleyip kalenin dibinde ordugâh kurarak içinde bulunanlara teslim olmalarını teklif ettiler. Buna karşı kalede bulunanlar bir çıkış hareketile İranlı çapulculara hücum ettiler ve kısa bir savaş sonunda bir kısmını öldürüp bir kısmını kaçırdılar. Nadir şah bu hâdiseyi haber alınca yanında bulunan bir kaç yüz top ve humbara ile bizzat Kerkük üzerine yürüdü. Kaleyi sıkı bir muhasara altına alarak dögmeye başladı. Müdafiler, bir kaç defa çıkış hareketlerinde bulunup düşmana bir hayli zarar verdilerse de, bombardımanın şiddetinden kale üç dört gün içinde harap oldu. İçerisi de tutuşup yandı. İranlılar, müdafaa kuvvetlerine nazaran çok üstün sayıda bulunduğu ve kalenin hiç bir taraftan yardım görmesine imkân kalmadığı için Osmanlı kuvvetleri nihayet Kerkük'ü vire ile teslim zorunda kaldılar (Temmuz 1743).

Fakat, İranlılar vire şartlarına riayet etmeyip halkı soymaya ve esir etmeye başladıklarından ahali ve asker dayanamıyarak çapulcuların üzerine hücum ettiler. Bu yüzden bilhassa halktan bir çok ölenler oldu.

Hekim-oğlu Ali Paşa'nın azli, Hasan Paşa'nın sadâreti

Bağdat valisi Ahmed Paşa kethüdası Mehmed Ağayı İstanbul'a gönderip bütün bunları haber verdikten sonra şahın yüzbin kişilik bir ordu ve pek çok topla hazır bulunduğunu, yerli halkın da kendisine itaat ettiğini, bu kuvvetle Bağdad muhasarasına mı kalkışacağını, yahut Musul, Diyarbekir, Haleb ve Rakka taraflarından birisine mi saldıracağının belli olmadığını, yalnız ayrı bir kuvvetle Basra'yı muhasara edeceğinin anlaşıldığını, mahsul içeri alınmadan Bağdad civarı vurulduğu için şehirde zahire darlığı başladığını, Bağdad'a derhal yardımda bulunulması icabettiğini bildirdi. Sadrıâzam da sefer zamanı geçip kış mevsimi yaklaşmış olmakla beraber, kendisinin bizzat ordu ile o taraflara gitmesinden başka çare bulunmadığını düşünüyordu. Niyeti, kapıkulu askerile İstanbul'dan çıkıp Anadolu'da uygun bir yerde kışlayarak diğer ordu kuvvetlerini de orada toplamak ve ilkbaharda hemen harekete geçmek, Nadir şahı bir meydan savaşında yenip barış isteyecek duruma düşürmekti.

Hekim-oğlu Ali Paşa böyle düşünerek o sırada Eyüb'de Valde-sultan sarayında bulunan padişahı ziyaret edip fikrini izah etti. Birinci Mahmud ise, meselenin ertesi günü Topkapı-sarayında toplanacak bir müşavere meclisinde görüşülmesini emretti.

Kızlar ağası Beşir Ağa, sadrıâzamların serdar-ı ekrem olarak sefere çıkmalarına taraftar değildi. Onların savaş meydanlarında kazandıkları zaferler vesilesile padişahın gözüne girmelerini kendi nüfuzu için zararlı görüyordu. Hemen Birinci Mahmud'a Nadir Şah'ın o taraflara hücum edeceği bir kaç aydanberi bilindiği halde sadrıâzamın sadece serdar-ı ekrem olmak ve ordunun başında sefere gitmek gayesile icabeden tedbirleri almamış olduğunu ve bu günkü müşkil duruma düşülmesine, hattâ Kerkük'ün elden gidip Bağdad'ın sıkışmasına sebeb olduğunu fısıldadı. Buna derhal inanan Birinci Mahmud sadrıâzamı azle karar verdi. O gün acele Topkapı-sarayına döndü. Ertesi gün devlet ricali ve ocak ağaları müşavere için saraya davet olundular. Hepsi gelerek Arz-odasında toplandıkları sırada Beşir Ağa vasıtasile sadaret mührü Hekim-oğlu Ali Paşadan alınıp kendisi bostancıbaşı vasıtasile Balıkhaneye indirildi. Ayni zamanda yeniçeri-ağası

Hasan Paşa huzura davet edildi. Birinci Mahmud, sadaret mührünü bizzat kendisine verip huzurda hil'at giydirdi (23 eylûl 1743). Eski sadrıâzam ise Midilli'ye sürüldü.

Savaşın ilânı, ilk icraat

Hasan Paşaya mühür verildikten sonra Arz-odasında bekleyen devlet ricali huzura kabul edildi. Birinci Mahmud daha evvel Bosna cephesinde büyük hizmetleri görülen Hekim-oğlu Ali Paşa'nın böyle mühim bir zamanda azlolunduğunu izah etmek ve bu suretle yeni dedikoduların önüne geçmek istiyordu. Bunun için eski sadrıâzamın mutlaka serdar-ı ekrem olmak gayretile hatalı şekilde hareket ettiğini ve neticede Nadir şahın Kerkük'ü almakla kalmayıp Bağdad, Barsa ve Musulu da tehdid edecek duruma gelmesine sebeb olduğunu izah ettikten sonra, bir aya kadar ordunun hareket edeceğini söyleyerek hazırlanmalarını tenbih etti. Böylece Nadir şaha bilfiil savaş ilân olundu. Ayni gün Safi şah da Erzuruma gönderildi (23 eylûl 1743). Yine bu toplantıda Nadir şahı Kafkasya'da meşgul etmek için Dağıstan emirlerinden Usmi hana Dağıstan hanlığı ve Sürhay han-zâde Mehmed Hana da Kumuk hanlığı beratları gönderilip İranlılara karşı el ele mücadele etmeleri bildirildi. Erzurum ve Diyarbakır valilerine emirlerindeki askeri savaşa hazır bir durumda bulundurarak düşman hangi tarafa hücum ederse, o tarafa seğirtmeleri emrolundu.

Bu sırada Rodos'da sürgünde bulunan eski sadrıâzam Ahmed Paşaya, Erzurum ve Diyarbakır valilerinin maiyetine memur olup Girid'de kalmış olan askeri toplamak ve sürmek vazifesile Rodos'dan İzmir'e ve oradan Rakka taraflarına gitmesi bildirildi.

Hasan Paşanın ilk şahsî icraatı, derya kaptanı Yahya Paşayı Belgrad muhafızlığına tayin edip acele yola çıkarması ve Belgrad muhafızı Pir Mustafa Paşaya derya kaptanlığı tevcih ettirmesi oldu (Eylûl 1743). Sonra, Diyarbakır tarafı seraskeri Ali Paşa'ya yardım için acele yirmi yeniçeri ve beş cebeci ortası gönderdi. Pir Mustafa Paşa, Sofya'ya kadar geldiği sırada derya kaptanlığı Rumeli valisi Ahmed Paşaya tevcih olunarak acele İstanbul'a davet edildi. Mustafa Paşaya ise, Rumeli valiliği verildi (Aralık 1743).

Nadir'in Musul'u muhasarası

İstanbul'da azil ve tayinlerin olduğu bu sıralarda Nadir şah, Kerkük önünden hareket edip sür'atle Musul'a doğru ilerlemiş ve 13 eylûl 1743 tarihinde buraya varıp siperler kazdırarak kaleyi muhasara etmeye başlamıştı. Musul muhafızı Abdülcelil-zâde Hüseyin Paşa, düşmana sonuna kadar karşı koymaya karar vermiş bulunuyordu. Nadir şah, kaleyi tamamen sarıp onlki yerde kurduğu tabyelerden 22 eylûl günü şehri ağır bir bombardıman altına aldı (Subhi Tarihi, C: 2, V: 235). Lâkin müdafiler şiddetle ve hiç fütur getirmeden dayanıyorlardı. Nadir şah, bunun üzerine kaleye gelen suyu kesitirip onları bunaltmaya teşebbüs etti.

Kale, böylece bir hafta gece gündüz dövüldü. Atılan top ve humbara taneleri yetmiş bini bulmuştu. Nadir şah nihayet umumî bir hücuma karar verdi. Bu maksatla dört beş lâğım ve bin yedi yüz merdiven hazırlatmıştı (4 ekime rastlayan 15 şaban, Berat kandiliydi). Nadir şahın Dicle'yi aşan askerleri ellerinde merdivenlerle kaleye hücum ettiler. Ayni zamanda lâğımlara ateş verildi. Kale, son derece kritik bir ân geçiriyordu, âdeta düşmek üzere idi. Tam bu sırada rüzgâr birdenbire yön değiştirip patlıyan iki lâğımın bütün ateş ve alevlerini hücum edenlerin üzerine döndürdü. Kale duvarlarının üzerine dayanan merdivenlere tırmanmış binlerce İranlı asker diri diri yandı. Nadir şah buna rağmen hücumu durdurmadı. Kale müdafileri Hüseyin Paşanın teşvikiyle canlarını dişlerine takıp her noktada bütün gayretlerle karşı koyuyorlardı. Lâğım hâdisesinden sonra tam yedi saat pençe pençeye bir mücadele cereyan etti. Sonunda, beş bine yakın ölü ve bu sayıdan fazla yaralı vermiş olan Nadir şah gerilemeye mecbur kaldı. Ertesi günü de, Musul önünden kalkıp Bağdad taraflarına doğru çekildi. Böylece Osmanlı askerleri, kendilerinden çok daha kalabalık olan düşmanı, sebat ve kahramanlıkları sayesinde yenmiş oldular.

Musul önünde düşmanın uğradığı ağır mağlûbiyet haberi İstanbulda büyük sevinç yarattı. Bunun üzerine ordunun hareketi şimdilik geri bırakıldı. Zira, bu yenilişe üzerine esasen Nadir şah da çekilip gitmiş, o cephede Osmanlı topraklarında düşman askeri kalmamıştı.

Birinci Mahmud, bu zaferi yeni sadrıâzam Hasan Paşanın uğurluluğuna vererek bir samur kürk, iki hil'at, iki murassa kılıç ve yedi bin beş yüz kuruş ihsat etti. Kalenin müdafaasında hizmeti geçen gazilere kozbekçisi Ali Ağa vasıtasile hil'at ve hediyeler gönderildi.

Osmanlı devletine İsveç ve Rusya'nın teşekkürü

Bir türlü halledilemiyen İsveç - Rus ihtilâfı nihayet 1741 de bir harbe sebeb olmuştu, aradaki ittifaka göre de İsveç kralı padişaha name gönderip yardım istemişti. İranla gerginleşen durumu dikkatle alan Bâbı âli, İsveç'e malî yardımda bulunmuş ve padişahın krala gönderdiği namede de it-

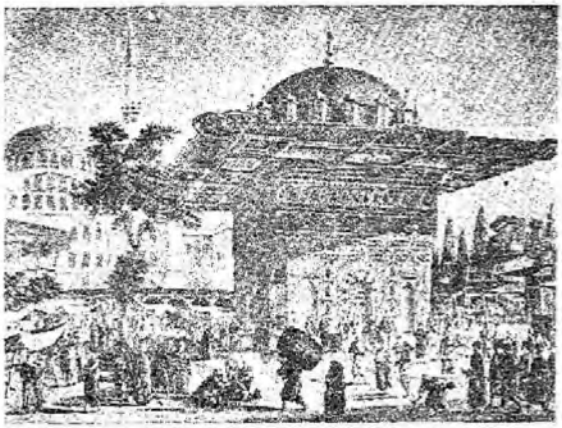

İstanbul'un zarif süslerinden, Birinci Mahmud'un yaptırdığı Tophane çeşmesi (Melling'den)

tifaka sadık kalınacağı beyan edilmişti (Şubat 1742 - Zilhicce 1154). Başladığı savaşta dahili ayaklanmadan ötürü kısa zamanda güç duruma düşen İsveç, Rusya karşısında duramamıştı. Neticede, Osmanlı devletinin harbe son verilmesi hakkında Rus hükümdarına yazdığı mektup ve bulunduğu sulh tavassutu teşebbüsü üzerine iki devlet Abo

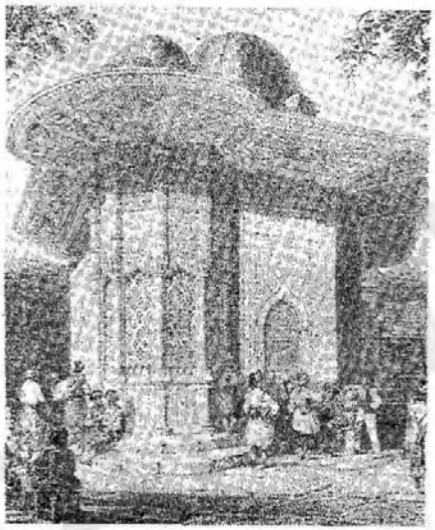

Azap-kapı çeşme ve sebili
Padişahın annesi Saliha Sultan tarafından yaptırılmıştır (Bartlett'ten)

(şimdiki Tarko) barışını yapmışlardı (Ağustos 1743). İşte bu günlerde İsveç ve Rusyadan barışın imzalandığını bildiren nameler geldi. Bunlarda her iki devlet ayrıca arabuluculuğundan dolayı Padipaha ve Bâb-ı âliye teşekkürde bulunuyorlardı.

Kırım hanının azli

Gene bugünlerde Rusya elçisi Bâb-ı âliye baş vurarak Kırım hanının andlaşma gereğince elindeki esirleri serbest bırakması lâzım iken bunu yapmadığını, Osmanlı devleti tarafından muayyen bölgelerden tuz alınalarına müsaade edilmiş olan kazaklara hücum ile arabalarını yakıp mallarını alarak kendilerini de esir ettiğini bildirdi. Devlet, İranda meşgul olduğu için Ruslarla yeni bir gaile çıkarmak istemiyordu. Üstelik bütün bunlara sebeb olan Selâmet Giray han gevşek bir adam olduğundan emrindeki mirzalara ve giraylara hakim olamıyor, bilhassa Nogayların sağa sola tecavüzlerinin önüne geçemiyordu. Bütün bu sebepler dolayısile azil olunarak yerine Kalgay bulunan Selim Giray Kırım hanı tayin edildi (Kasımın sonu 1743). Eski hanın ise, Geliboludaki çiftliğinde oturmasına müsaade olundu.

Kuzey cephesi olayları, Kars muhasarası

Önce Nadiri Kafkaslarda meşgul etmek gayesile Çıldır valisi bulunan Yusuf Paşa, Gürcistan üzerine yürüdü ise de Kaht prensi Tahmars ile Ali hanın kuvvetlerine yenilerek çekilmek zorunda kaldı (Hammer, GOR, C: 8, S: 56). Kışı güneyde geçiren Nadir şah, sonra o taraftaki olayları dikkate alarak kuzeye hareket edip 1744 yılı Temmuzunda Kars kalesinin önüne geldi.

Nadir şah, kaleyi muhasara ederek tazyike başladı. Burada da şiddetli bir mukavemet gördü. Bir ayı daimî savaşlarla geçen seksen günlük muhasaradan sonra ise, ordusu fena halde harpalanmış olarak çekilmek zorunda kaldı (Ekim 1744). Bunun üzerine Çeteci Abdullah Paşa kumandasında onsekiz bin kişilik bir kuvvet mahallî aşiret kuvvetlerile birleşerek İran'a müthiş bir akında bulundular. Kars seraskeri eski sadrıâzam Ahmed Paşaya İran şahı ilân edilen Mirza Safi ile birlikte Erzurum'dan Kars tarafına hareket edip yeni şahın propagandasını yapmak vazifesi verilmişti (Ekim 1744). O bölgeye kadar gelen Ahmed Paşa, hastalandı-

Birinci Mahmud'un imar, inşa ve sosyal hizmet faaliyetleri

(İlâve: 149)

★

Birinci Mahmud padişahlığı esnasında İstanbulun imarına ve birtakım ihtiyaçlarının giderilmesine önem vermiş, Üçüncü Ahmed zamanındaki Boğaziçi alemlerini canlandırmıştı. Bu sayede Boğaziçi sahilleri yeniden güzel yalılarla süslenmişti. Kendisi bilhassa Beşiktaş'tan hoşlanır ve yazlarını hemen tamamen burada geçirirdi. Netekim, bu maksadla Bayıldım yokuşunda ve Dolma-bahçede birer köşk inşa ettirmiştir.

Evvelki padişah Üçüncü Ahmed'in Galata, Tophane, Fındıklı, Kabataş semtlerine çekilen su sıkıntısına karşı Bahçe-köyünden şimdiki Taksim mevkiine su getirib buradan bu semtlere dağıtma teşebbüsü, hal' olunduğu için tamamlanamamıştı. Birinci Mahmud, amcasının bu teşebbüsünü ikmal etmiş ve "Tophane meydanında adi-mil-misil hoş tarh sekiz musluklu çeşmeyi padişahı enam Sultan Mahmud Han bina ve tekmil ve Azab-kapısı'na Valide Sultanın bina ettiği kebire çeşme ile abdest muslukları ve sebil ve sadrıâzamın Kabataş nam mahalde bina ettiği iki lüleli çeşme ve kızlar-ağası'nın Fındıklı'da Yahya Çelebi mahallesinde ve Köprülü-zâde tevki'i Ahmed Paşa'nın yine Fındıklı'da Kazgancıbaşı mahallesine ve yeniçeri-ağası'nın Beyoğlunda Tepebaşı nam mahalle bina eylediği Aynalı-çeşme ve defterdar Ali Paşa'nın Kasımpaşa'da Sel-kapısına ve sadrı Anadolu efendinin yine Kasımpaşada Karanlık mescid kurbûne ve silâhdar Yakub Ağa'nın Galata'da Kürekçi-kapısı'na ve Valde kethüdasının Tophanede Tomtom mahallesine ve Kel Ahmed Ağanın Beyoğlunda Ağa mahallesine ve Reis İsmail Efendi'nin Kurşunlu mahzenc ve defterdar Mehmed Efendi'nin Kule-kapısına vesair ricalin sair mahallelere bina eyledikleri ceman 40 aded çeşmeye su" verilerek bütün bu semtlerin ihtiyacı bol bol temin edilmiştir (Şemdanî-zâde Süleyman; Müri-üt tevarih, S: 432-438). Yukarıda su verilen çeşmeler arasında padişahın yaptırmış olduğu, Tophanede Kılıçalı Paşa cami'i yanındaki dört cepheli büyük meydan çeşmesidir. Türk rokoko stilinin en güzel örneklerinden olan bu eserin bânisi bazen yanlış olarak Üçüncü Ahmed gösterilmektedir.

Diğer taraftan evvelce açıldığını gördüğümüz matbaanın faaliyeti zamanla kâğıda olan ihtiyacı artırmıştı.

→

Kâğıd ithal malı idi. Paranın dışarıya gitmesini istemiyen Birinci Mahmud, bu ihtiyacın dahilden tedariki çaresinin görülmesini emretti. Bunun üzerine Yalova'da bir kâğıd fabrikasının açılmasına karar verildi. Padişah bu işe pek ehemmiyet veriyor, yapdıklarile öğünmek adeti olmadığı halde:

"— Bu eser-i hidîvânem âlemde yadigâr kalsın" diyordu. Nihayet fabrika inşa edildi. Dışarıdan mütehassıs ustalar getirtildi ve burada avrupadaki emsali ayarında mükemmel kâğıt yapıldı. Birinci Mahmud'un bu teşebbüsü, Türk kültürüne yapdığı en büyük hizmetlerden birisidir.

Kendisinin ilmî ve sosyal hareketlerde, hizmeti vardır. Sarayın hazine koğuşunda bulunan ve kendilerinden istifade edilemiyen bir çok değerli kitapları Ayasofya camiinin içinde yaptırdığı kitaplığa koydurarak bunları genel istifadeye açtı. Bu münasebetle bir çok devlet adamları da hükümdara kitab hediyesinde bulundular. Bunlar da aynı yere konuldu. Böylece burada dörtbin eserden mürekkep bir kitaplık meydana geldi. Bunun gibi, enderun halkı için ilevan köşkünde bir kitaplık tesis etti. Onların bu sayede kültürlerini ilerletmelerini arzu ediyordu. Birinci Mahmud'un bunlardan başka kurduğu kitaplıkların biri Belgrad'da biri Fatih camii yanındadır. Burada bir de Buharîhane, yani yüksek hadis okulu kurmuştur. Vefatından bir buçuk ay kadar evvel de Gala'asarayı acemi ocağında bir kitaplık kurdurarak saraydan buraya pek değerli kitaplar göndermiştir.

Birinci Mahmud, kendisinden sonra padişah olan Üçüncü Osman tarafından kendi adına izafe ile "Nur-ı osmanî" adı konulmuş olan cami, medrese ve kütüphaneyi ve şahsına mahsus bir türbe yaptırmıştır. Ancak vefatında Üçüncü Osman onu buraya değil, Yenicami türbesine gömdürmüş ve burasını kendisine saklamıştır.

Bibliyografya : İ. H. Uzunçarşılı: Osmanlı Tarihi, C: IV, Kısım 1 ve 2. Hüseyin Ayvansarayi; Hadikat-ül cevami. Hammer: Histoir de l'Empire Ottoman. Münir Aktepe; Mahmud I. (İslâm Ansiklopedisi, Cüz: 70-71). Zarif Orgun; Tophane çeşmesi. Arkitekt neşriyatından No. 4.

Sultan Birinci Mahmud zamanında yapılmış İstanbul'u süsliyen diğer bazı güzel eserlerden: Kuledibinde Bereket-zâde çeşmesi.

gından vazifeden affını istemiş ve bu talebi kabul edilerek yerine yine eski sadrıâzamlardan Yeğen Mehmed Paşa tâyin olunmuştur (Aralık 1744).

Hindistan'dan gelen elçi ve talebi

İran'la savaşlar devam ederken Hindistan hükümdarlarından Nasirüddin Mehmed Şah'ın, İstanbul'a, Seyyid Ataullah adlı bir elçisi geldi (25 eylül 1744-17 şaban 1157). Bu elçinin ifadesine göre: Nadir han, Osmanlı devletine karşı dostça olmıyan duygularını Gurkanlı hükümdarı Ebülfetih Nasirüddin Mehmed şah ile imzaladığı barış anlaşması sırasında izhar ederek bu devlete Osmanlı imparatorluğu ile diplomatik münasebetlerde bulunmıyacağına dair olan bir maddeyi kabul ettirmişti. Hind hükümdarı, Nadir hanın Hindistan'dan avdetinden bir müddet sonra kendisini (Seyyid Ataullah'ı), durumu Osmanlı padişahına aynen nakletmek üzere buraya yollamıştı. Hindli elçinin padişaha verdiği şahın mektubunda dostluğun devamı temenni edilmekte idi. Bundan sonra Seyyid Ataullah yalnız padişaha söyleyebileceği şeyler olduğunu bildirmişse de bu kabul edilmiyerek *rapor halinde sunması istenmiştir.* O da: hükümdarının, Nadir şahın Osmanlı devletine karşı olan hazırlıklarını anlayınca anlaşmaya rağmen istediği şeyleri vermediğini, kendisinin de yolda gelirken bizzat İran'lıların deniz faaliyetini gördüğünü, nihayet Osmanlı devletinin Nadir'le kat'iyen barış yapmamasını, çünki onun barışına güvenilemiyeceğini ve bunu Hindistan'da denediklerini, Nadir şahın diğer düşünce ve tasavvurlarını yazarak verdi. Elçinin dönüşünde kendisine şah için verilen mektuba hiçbir

Kabataş'ta Hekim-oğlu Ali Paşa çeşmesi. İskele karşısındaki sette iken sahile indirilmiş ve bir çatı ilâve edilmiştir.

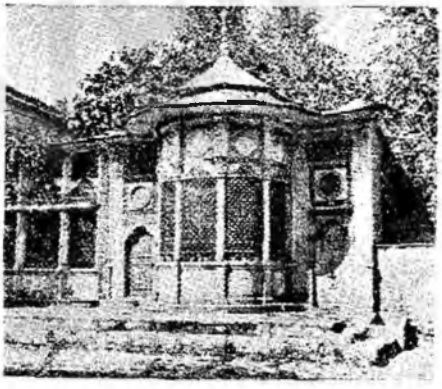

Dolmabahçe camii karşısında Mehmed Emin Ağa çeşme ve sebili. Bu nefis eser geri çekilerek restore edilmiştir.

taahhüt yoktu. Yanına katılan ve Osmanlı elçisi olan maliye tezkirecisi Salim Mehmed Efendiye verilen şaha ait name de, hakiki kudreti bilinmeyen Hind hükümdarına âdeta Nadir'e saldırmaya dâvet ediliyormuş hissini veren bir ifade kullanılmıştı. Osmanlı elçilik heyetinin Hindistan'a gidiş ve geliş seyyahatları beş sene kadar sürmüştür.

Levendlerin ihaneti, Osmanlı ordusunun Revan mağlûbiyeti

Kars seraskerliğine tayin edilen Yeğen Mehmed Paşa, yeni görevine başladıktan sonra evvelâ kuvvetlerini tensik etti. İran'ın Osmanlı ülkelerine saldırışından beri Çeteci Abdullah Paşanın yaptığı akın müstesna daima müdafaada kalınmış, buna rağmen her defasında zafer elde edilmişti. Yeğen Mehmed Paşa, bu sefer bir taarruz hareketinde bulunmaya karar verdi ve yanındaki kuvvetlerle Erzurum'dan hareket etti (26 haziran 1745). Osmanlı ordusu 11 temmuzda Yagorvat mevkiine vardı. Burası Revan (Erivan)'ın biraz kuzeyinde idi. Yeğen Mehmed Paşanın maksadı, burada bulunan Nadir şahın ordugâhını basmaktı.

Osmanlı ordusu, eski ananesine sadık kalarak gelir gelmez durmadan taarruza geçti. Nadir şahın kuvvetleri gerilemek zorunda kaldılar. Yeğen Mehmed Paşa ertesi günü askerlerini siperlere soktu. İranlılar da siperlerde idiler. Bundan sonra üç gün şiddetli siper savaşları cereyan etti. Osmanlı kuvvetleri bu çeşit savaşta daha usta ve tecrübeli idi. Toprak sürerek siperleri müteadiyen ilerletiyor ve İranlıları git gide sıkıştırıyorlardı. İranlılar nihayet, bir umumî hücumla perişan olacak hale geldiler. Kumandanlar toplanıp görüştü. Yeğen Mehmed Paşa ise çadırında hasta yatıyordu. Ilerelte toplanmış bir kısım askerin, bilhassa levendlerin kumandanı Hacı Nasuh ile gönüllü asker kumandanları seraskerin hastalığından istifade ederek hücumun aleyhinde bulundular. Asker arasında manevî gücü bozucu dedi-kodular alıp yürüdü. Bu esnada Yeğen Mehmed Paşa vefat edince, levend ve gönüllüler savaşı bıraktılar. Tam kat'î zafer elde edileceği zaman yapılan bu hareket, diğer askerlerin de geri dönmesine sebeb oldu. İranlılar bunun üzerine taarruza geçince, Osmanlı ordusu daha fazla dayanamayarak Kars'a döndü. Yirmi binden fazla zayiat verildiği halde hiç bir şey elde edilememiş ve zafer kaçırılmıştı.

Eski serasker Ahmed Paşa, henüz Kars'da bulunuyordu. Hemen ordunun kumandasını ele aldı, dağılan askeri topladı, bozulan disiplini iade etti. Arkasından da yeniden seraskerliğe tayin olundu.

Bu muvaffakıyetsizliğe, altı aylık ücretlerini peşin olarak aldıkları halde savaşmak istemiyen levendler sebeb olmuşlardı.

Levendler ve haklarında verilen fetva

Vaitlerin maiyetlerinde ötedenberi levend denilen halktan toplanmış ücretli askerler bulunur ve onların kapı halkını teşkil ederlerdi. Sun'atı askerlik ve savaş olan bu levendler, çok zaman paşaları azil veya katledilince ortada kalırlar, yeni bir kapıya intisap edemiyenleri eşkıyalığa başlarlardı. Bu teşkilât bir çok defalar kanun dışı ilân ile mensupları, uzun müddet şiddetle takib edilip sindirilmişse de, İran savaşları sırasında askere olan ihtiyaçtan yeniden itibar görerek, kalanları toplanıp ayrı birlikler halinde cepheye gönderilmişlerdi. Ancak savaşlarda bunlardan sadece zarar geleceği ve hiç bir faydaları olamıyacağı bilhassa Revan yenilgisinde bir kere daha anlaşıldığından *Birinci Mahmud «canlarının heder ve mallarının helâl olduğuna»* dair fetva alarak bütün memlekette halkı levend ve subaylarile mücadeleye dâvet etti (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 152, S: 66). Bir taraftan da Hekim-oğlu Ali Paşaya bunları tenkil vazifesini verdi. Böylece levendlerin büyük bir kısmı temizlenmiş ve ocakları bir defa daha ilga olunmuştur (Kasım 1745).

Nadir şahın barış isteği ve teklifleri

Osmanlı ordusunda hasıl olan durum sayesinde pek büyük bir tehlikeden kurtulmuş bulunan Nadir Şah Osmanlı devletile baş edemiyeceğini anlamıştı. Osmanlı orduları muhtelif cephelerden taarruza geçerlerse bunu durdurmasına imkân yoktu. Böylece İran yeniden istilâya uğrayabilirdi. Bunun üzerine savaşa son vermek ve İranın menfaatine olacak bir barış yapmak maksadile birisi kuzey cephesi kumandanı eski sadrıâzam Ahmed Paşaya, öbürü güney cephesi kumandanı Bağdad valisi Ahmed Paşaya olmak üzere iki mektub gönderdi. Bunda, kat'i barış için ca'feri mezhebinin Osmanlı devletince beşinci mezhep olarak kabulü ve Kâbede ca'ferilere de bir rükün tahsisi meselesinden vazgeçiyor, buna karşılık şah İsmail zamanında İran'a ait bulunmuş olan Bağdad, Basra, Necef, Kerbelâ ve Van taraflarının kendisine terkini istiyordu.

Nadir şahın bu isteklerinin kabulüne şüphesiz ki imkân yoktu. Osmanlı devletinin galip durumda iken İran'a arazi terketmesi bahis konusu olamazdı. Beri taraftan devlet, yeni savaş hazırlıklarını hızlandırmıştı. Esasen yavaş yavaş Nadir şahın öyle pek korkulacak bir kuvvet olmadığı da anlaşılmaya başlanmıştı. İran'a taarruz için kuzey cephesine yeniden asker yığılmış, bir taraftan da Kırım hanına bu taraflara onbin

süvari göndermesi bildirilmişti. Aynı zamanda vaktile İran savaşlarında büyük muvaffakiyetler elde etmiş olan eski sadrıâzam Hekim-oğlu Ali Paşa kuzey cephesi kumandanlığına tayin edilmiş, kendisi gelinceye kadar da Ahmed Paşa serasker kaymakamı olmuştu.

Nadir'den gelen elçi ve barış için yeni istekleri

Nadir şah, Osmanlı devletinin İrana kat'i bir darbe indirmeye hazırlandığını hissedince, hemen barış müzakerelerine talib oldu. Birinci Mahmud esasen iki müslüman devlet arasında geçen bu savaşlardan mütecessir oluyordu. Barış görüşmelerine memur edilen İran elçisi Fetih-Ali han 9 ocak 1746 tarihinde İstanbul'a geldi ve Mehmed Ragıb Paşanın konağına misafir edildi. Nadir şahın Birinci Mahmud'a ve vezirinin Osmanlı sadrıâzamına göndermiş olduğu nameler alınıp tercüme olundu. Nadir şah, evvelâ ca'ferî mezhebini bahis konusu ederek bu teklife karşı koymak lâzım gelmez iken, Osmanlı ulemasının beyhude yere ısrar edip bu kadar kan dökülmesine sebeb olduklarını, kendisi ısrar edersc yeniden kan dökülecegînden bundan vazgeçtiğini, Hacca giden Iranlıların dört mezheb rükünlerinden her hangi birinde namaz kılacaklarını bildiriyordu.

Nadir şah diğer bir namesinde ise, vaktile İran'a ait olmuş bulunan Irak ve Azerbeycan'dan birisi İran'a tamamen terkolunursa, diğerinin Osmanlı devleti elinde bulunan yarısı üzerinde İran'ın bir daha hak iddia etmiyeceğini bildiriyor, ancak bu isteğin de kabul veya reddinin Osmanlı hükümdarına bırakıldığını ilâve ediyordu.

Bu mektuplardan, Nadir şahın iyice yumuşadığı ve aslında barıştan başka bir şey istemediği anlaşılmakta idi. Bunun üzerine kendisine cevap verilmesi kararlaştırılarak Birinci Mahmud adına bir name yazıldı. Bunda, iki islâm devleti arasında savaşa son vermek için Nadir şahın hem mezheb, hem de arazi terki meselelerinde ısrar etmeyişi öğüldükten sonra Dördüncü Murad devrindeki sınırlar esasına göre anlaşılabileceği bildiriliyordu.

Bu nameyi elçi sıfatile İran şahına götürmeye memur edilen Mustafa Nazif Efendi, Fetih-Ali hanla beraber İran'a gitti. Aynı zamanda İran itimadüddevle'sine yani vezirine sadrıâzamın ve İran ulemasına şeyhülislâmın mektuplarını da götürdü. Osmanlı şeyhülislâmı bu mektubunda islâm birlik ve beraberliğinin zaruretinden bahis ediyordu.

Beşir Ağa'nın ölümü ve halefi, sadrıâzamın değişmesi

İranla barışın müzakereleri devam ederken, padişahın üzerinde mutlak bir nüfuz sahibi olarak devlet idaresini âdeta elinde tutan kızlar-ağası Hacı Beşir Ağa vefat etmişti. Birinci Mahmud, amcası Üçüncü Ahmed'in verdiği nisihatlara uyarak sadrıâzamlarına fazla itimat etmez, onlara yakasını kaptırmamaya çalışır ve bu yüzden sık sık azil ederdi. Fakat, buna karşılık, Beşir Ağa'ya körü-körüne itimadı vardı. Beşir Ağa ise, münevver ve aklı başında bir adam olduğu ve iyi niyetli, efendisine sadık bulunduğu için Birinci Mahmud'u hiç bir tehlikeli ve zararlı işe sürüklememiştir. Ancak kendisinden başka nüfuzlu kimseye tahammül edemediği için sivrilen sadrıâzamların azline çalışır ve buna da muvaffak olurdu. 3 haziran 1746 tarihinde vefat edince yerine hazine kethüdası Hafız Beşir (veya İpşir) Ağa tâyin olunmuştur. Bu zat da, tıpkı selefi ve adaşı gibi padişah üzerinde kısa zamanda aynı nüfuzu tesis etmiştir. Lâkin, selefi kadar akıllı ve dirayetli bir zat değildi. Üstelik rüşvete düşkündü. Hazinedarı Süleyman, kethüdası Arnavud Mehmed ve müsahibi Köstendilli Hasan Efendi rüşvet vasıtaları idi.

9 ağustos 1746 Salı günü divanı müteakip sadrıâzam Seyyid Hasan Paşa konağına döndükten sonra acele saraya dâvet edilip gelince silâhdar ağa vasıtasile sadaret mührü alınarak kendisi Rodos'a sürgüne gönderildi. Yerine ise, sadaret kethüdası Tiryaki Mehmed Paşa tâyin olundu. Hasan Paşa, İstanbul'un ihtiyaçlarını zamanında temin edemediği bahanesiyle azil olunmuştu. Aslında ise Birinci Mahmud, her hal ve hareketini pek beğendiği sadaret kethüdasını bu mevkiye getirmeyi evvelce kararlaştırmış, hattâ sırf bu maksatla daha tersane emini bulunduğu sırada sadaret kethüdalığına getirmişti.

İran'la sulh yapılması, padişahın bunda sebat etmesi

İran şahı, gönderilen namelerdeki teklifleri uygun karşıladı. Esasen kendisinin İran'daki vaziyeti de bu sırada sarsılmış bulunduğundan Osmanlılarla bir ân evvel barış için can atıyordu. Yanında yıllarca hizmet etmiş en sadık ve yarar adamlarını öldürtmüş, onların taraftarlarınca bir suikaste uğramak korkusile de başkentte oturamaz olmuştu. Netekim, Osmanlı elçisini Tahran ile Kazvin arasında Kerden ordugâhında kabul etmişti. Müzakereler, beş celsede sona erdi. Anlaşmaya göre Dördüncü Murad zamanındaki sınırlar her iki tarafça kabul ediliyordu. Bundan maada İran hacılarına ayrı bir hacc emiri tayin edilecek, her iki devlet merkezinde üç yılda bir değiştirilmek şartile karşılıklı konsoloslar bulunacak ve esirler serbest bırakılacaktı. Anlaşma, 4 eylûl

1746 tarihinde imzalandı ve Mustafa Nazif Efendi geri döndü.

Bundan sonra andlaşmanın tasdikli nüshalarının mübadelesi için büyük elçiler tâyin olundu. Evvelce İran'la bazı barış mükâlemelerine memur edilen Kesriye'li Ahmed Efendiye vezaret rütbesiyle Sivas valiliği verilip ağır hediyelerle İran'a gönderildi. Lâkin, Osmanlı büyük elçisi Hemedan'a vardığı zaman Nadir şahın korktuğu suikaste uğrayıp öldürüldüğü haberini aldı (Temmuz 1447). Aynı zamanda İran'da taht kavgaları başlamış olduğundan, büyük elçi Ahmed Paşa Bağdad'a döndü. İran tahtı ise, mütemadiyen elden ele geçiyordu. Bağdad ve Erzurum valileri bu sırada merkeze yazdıkları mektuplarda İran'da çıkan kargaşalıklar yüzünden ordunun tamamen dağılmış ve mukavemet edecek bir kuvvet kalmamış olduğunu ve bir serasker tayin olunursa bütün memleketin kolayca işgal edilebileceğini bildirmişlerse de, esasen müslüman bir devletle savaşı hiç bir zaman arzu etmemiş olan Birinci Mahmud, bunu reddederek Nadir şahla yapılan barış andlaşmasına sadık kalmayı tercih etmiştir. Keza, Hindistan ve Afganistan'ın İran'a müşterek olan taarruz hakkındaki teklifleri de ne Birinci Mahmud ve ne de sonradan Üçüncü Mustafa tarafından kabul edilmiştir.

DEVRİN SON OLAYLARI

İran'la yapılan barış, Osmanlı devletini yeniden sulh ve sükûn devrine kavuşturmuştur. Bütün bu seferler esasen devleti çok yormuş bulunuyordu. Birinci Mahmud'un yeni savaş maceralarına girişmemesinin bir sebebi de bu idi.

Safi'nin tâbi olduğu muamele

Sözde Safevi şehzadesi olup İran savaşları sırasında politik gayelerle kendisine şahlık verilen Safi, Osmanlı-İran barışı olunca bu barış andlaşmasında kendi hakları korunmamış olduğunu ileri sürüp serkeslik ve huysuzluklara başladığı için maiyeti ile birlikte tevkif edilip evvelâ Karahisar ve burası icabı kadar mahfuz bulunmadığı için nakledildiği Samsun kalesinde ve yine mültecilerden Mirza Salim de zararlı faaliyetleri görülerek Tokad'da tevkif olunup Sinop kalesinde hapsedildiler (İzzi tarihi, C: 1, V: 113). Şehzade Safi, bir müddet sonra Samsun'dan Rodos adasına nakledildi.

Avrupa'daki olaylar, Osmanlı devleti ve Avusturya

Osmanlı devleti doğuda İran ile meşgul bulunduğu sıralarda, evvelce yazdığımız Avusturya imparatoru Altıncı Şarl'ın vefatı ve yerine kızı Mari-Terez (Marie-Thérèse) in geçmesi üzerine başlıyan Avusturya veraseti harpleri bütün şiddetile devam ediyordu. Eski bir anlaşmaya dayanarak imparatorluk tahtında hak iddia edenlerin Mari-Terez'e karşı cephe almaları ve fırsattan istifade ile krallığını genişletmek isteyen Prusya kralı İkinci (Büyük) Frederik'in de ona hücumu bu harbin başlamasına sebeb olmuştu. Sonradan savaşa katılan devletlerden Fransa, bu imparatorluğun zayıf kalmasını arzu ettiğinden İspanya ile Prusya'nın, buna mukabil, Hollanda, İngiltere ve Rusya ise imparatoriçenin müttefiki idiler.

Sekiz sene devam eden (1740-1748) ve Aix-la-Chapelle barışı ile sona erecek (Ekim 1748) bu savaşlar esnasında Osmanlı ülkesinde, Avrupadan gelmekte olan muhtelif eşyanın gelmemesi yüzünden, sıkıntı başlamıştı. Karalardaki savaşlardan başka bilhassa Akdenizde İngiliz ve Fransız donanmaları arasında cereyan eden çarpışmaların yarattığı durum üzerine âtıl kalan ticari nakliyat bütün imparatorluğa iktisaden pek tesirli olmakta, buhran yaratmakta idi. Bunun üzerine Birinci Mahmud bu ekonomik buhranı önlemek için harbi barışa çevirmek gayesile savaşan devletlerin arasını bulma teşebbüsüne

Avusturya imparatoriçesi Marie Thérèse

Birinci Mahmud zamanındaki veziriâzamlar

(İlâve: 150)

★

SİLÂHDAR MEHMED PAŞA

İstanbulludur. Hantal Haffaf adlı birisinin oğludur. Gençliğinde saraya intisab ederek kiler-odası çavuşu oldu. Sonra has-odaya alınarak kiler kethüdalığı verildi. 1724 yılında silâhdarlığa yükseldi. 1727 yılında kubbe veziri oldu. Sonra Ayşe Sultanla evlendirilib Erzurum vilâyeti arpalık olarak tevcih edildi. Patrona Halil isyanı sırasında azil ve katledilen Damad Nevşehirli İbrahim Paşanın yerine sadrıâzam oldu (1 ekim 1730). Birinci Mahmud cülûs edince evvelâ mevkiini muhafaza ettiyse de, bir kaç ay geçince azledildi (22 ocak 1731). Sadaret müddeti yüz gün kadardır. Azlinden sonra Halep valiliği, 1733 de Sayda valiliği verildi. 1735 de Bağdad, ertesi yıl tekrar Halep valisi olub 1737 yılında vefat etmiştir. Zeki, sadık ve gayretli bir vezirdi.

KABAKULAK İBRAHİM PAŞA

Karahisarlıdır. evvelâ Kemahlı Mehmed Ağanın hazinedarı Hasan Çelebi'ye, sonra Cağal-oğlu kethüdası Kadri Efendiye intisab etti. Sonra da Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşanın yanına çuhadar ve divan kâtibi olarak girdi. Onun şehadetinde kardeşi Ali Paşaya hazine kâtibliği ile intisab etti. Onun da vefatından sonra Çorlulu Ali Paşa zamanında devlet hizmetine girerek baş mukataacı ve piyade mukabelecisi oldu. Silâhdar (Şehid) Ali Paşanın sadaretinde 1716 tarihinde Bosna beylerbeyi olduysa da kısa zamanda rütbesi kendi rızasile ref edilib eski velinimetinin oğlu Köprülü-zâde Numan Paşaya kethüda tayin edildi. Onun ölümü üzerine Köprülü-zâde Abdullah Paşaya kethüdalık etmiştir. Daha sonra Mısır valisi eski veziriâzam Nişancı (Tevkii) Mehmed Paşanın hükümetten ricası üzerine onun kethüdalığını yaptı. Paşa hac'da vefat edince İstanbul'a geldi. 1730 yılında Birinci Mahmud'un cülûsunda kapıcılar kethüdası, aynı yıl vezaretle Haleb valisi ve bir ay sonra da sadrıâzam oldu (22 ocak 1731). Sadaretinde şahsi düşmanlarının ve vaktile kırgın olduklarının hakkından gelmeye başladı. Yeniden çıkan iki hadisçyi sür'atle basdırmıya muvaffak oldu. Bundan sonra da bir çok kimselerin yeniden azlini ve sürgüne gönderilmesini istemesi üzerine azledilip, Ağrıboz muhafızlığına gönderildi (10 eylül 1731).

→

Ertesi yıl Bosna valisi oldu. Kısa zaman sonra ahalinin şikâyeti üzerine vezareti ref' edilib (1732) Resmo'da ikamete memur edilmiş, bir müddet sonra Resmo valiliği verilmiş ve 1742 yılında idam olunmuştur. Fevkalade yakışıklı olmakla marufdur.

TOPAL OSMAN PAŞA

Kendisine Moralı denir ise de aslen Konyalıdır. İstanbul'a gelerek bazı hemşehrilerinin tavassutile Kozbekcisi, sonra terfi edib pandol başı oldu. 1715 tarihinde Damad (Şehid) Ali Paşanın himayesile beylerbeyi. Tırhala mutasarrıfı ve sonra vezaretle Mora seraskeri olmuştur. 1717 yılında Bosna, sonra İnebahtı valisi. 1720 yılında Rumeli valisi. 1727 tarihinde tekrar Bosna, ayni yıl Vidin valisi ve İran seraskeri oldu. 10 eylül 1731 tarihinde sadaret mührü verildi. Birinci Mahmud. Hekim-oğlu Ali Paşayı bu mevkie getirmeyi arzu ettiğinden İran'la yapılan barışın tatmin edici olmayışı bahanesile 12 mart 1732 tarihinde azledilib Trabzon valiliğine tayin olundu. Ertesi yıl Erzurum ve sonra Tiflis valiliği ile İran seraskeri oldu. 1738 yılında savaş sırasında hastalanıb mide illetinden vefat etti. Tedbirli ve iyi bir devlet adamı, cesur bir kumandandı.

HEKİM-OĞLU ALİ PAŞA

Hekimbaşı Venedikli mühtedi Nuh Efendinin oğlu olub 4 haziran 1689 yılında doğmuştur. Tahkiki imkansız ananevi bir saray rivayetine göre İkinci Mustafa devrinde çırak çıkarılan bir cariye Nuh Efendiye nikâh edilmiş. lâkin bir müddet sonra hamile bulunduğu anlaşılmış. bununla beraber saray âdet ve kanunlarına göre saraydan ayrılan cariyelerin sonradan hamile bulundukları fark edilse bile çocukları tanınmadığından o da Nuh Efendinin oğlu sayılmıştır. Hatta bu yüzden Birinci Mahmud'un ona çok itibar ettiği ve bir defasında huzuruna girdiği zaman ağzından:

"— Buyurun birader" sözlerini kaçırdığı da söylenir.

Ali Âli adını taşıyan Hekim-oğlunun tahsiline çok itina edilmiş. Üçüncü Ahmed zamanında saraya hassa silâhşörü olarak alınmış, kısa zaman sonra

→

→
kapıcıbaşı olmuştur. Zekâsı, terbiyesi ve zerafeti ile hükümdarın gözüne girdiği için kendisine rakib olur korkusile Silâhdar Ali Ağa (Paşa) tarafından Zile voyvodalığı verilerek 1713 tarihinde saraydan çıkarıldı. Altı yıl sonra sadrıâzam Nevşehirli Damad İbrahim Paşanın himayesile ve beylerbeyi rütbesile Türkmen Ağası, 1722 de Adana valisi oldu. Bu sırada mütegallibeleri te'dib ve aşiretleri nizâm altına alarak ilk şöhretini yapdı. İki yıl sonra Haleb valisi ve aynı sene Serasker Köprülüzâde Abdullah Paşa maiyetinde şark seferine memur oldu. Tebrizin muhasara ve zabtında gösterdiği yararlık dolayısile vezaret rütbesi verildi. Bir kaç gün sonra Anadolu beylerbeyi ve 1726 temmuzunda şark seraskeri ve Tebriz muhafızı oldu. 1728 yılında Şehrizor, aynı yıl Sivas, ertesi yıl Diyarbakır valiliği verildi. 1730 da tekrar şark seraskeri olarak ertesi yıl Tahmasb şaha karşı Tebriz zaferini kazandı. 12 mart 1732 de sadaret verildi. Sadaretinin ibtidasından itibaren, devlet işlerine müdahalesinden ötürü, geçinemediği Beşir Ağa onun İran seferi serdar-ı ekremliğini önledi. Hekim-oğlu Ali Paşanın lüzumsuz yere uzayan İran savaşlarına son vermek istemesi ve Nadir hanın müsaid şartlı barış teklifini, yaklaşan Rus harbi tehlikesini de dikkate alarak, uygun karşılaması üzerine yine Beşir Ağanın tesirile sadâretten 12 temmuz 1735 tarihinde azlolunub Midilli'ye sürüldü. Ertesi yıl Bosna valisi oldu. Bu sırada başlıyan Avusturya seferinde büyük yararlıkları görüldü (1737). Üç yıl sonra Mısır valisi, 1741 de Anadolu valisi ve bir yıl sonra da ikinci defa sadrıâzam oldu (21 nisan 1742). Kızlarağası Beşir Ağanın haksız tezvirleri yüzünden 28 eylül 1743 de azledilib ikinci defa Midilli'ye sürüldü. 1744 de yeniden Bosna, ertesi yıl Haleb, aynı yıl Anadolu valiliği ile Kars seraskeri oldu. Tiryaki Mehmed Paşa sadaretinde onu şahsi düşmanlığı yüzünden birkaç kere idama teşebbüs ettiyse de, kadirşinas bir zat olan Birinci Mahmud buna meydan vermedi. 1746 da Trabzon valisi olub sekiz yıl bu vazifede kaldı. Sonra Anadolu beylerbeyi oldu ise de daha Trabzon'dan hareket etmeden Üçüncü Osman tarafından sadarete getirildi (15 şubat 1755). Lâkin bu sefer ancak elli gün sadarette kaldı ve Üçüncü Osman'la bir türlü uyuşamadığından azledilib Kıbrıs'a gönderildi. Azlinin hakiki sebebi, padişahın arzusuna rağmen şehzade Mehmed'i bertaraf etme teklifini reddidir. Kıbrısta halk tarafından parlak şekilde karşılandı, bütün konsoloslar ziyaretine geldiler. Bu menkıbeyeti kısa sürerek aynı yıl Mısır valiliğine tayin edildi. Ertesi yıl Anadolu beylerbeyi oldu ve 14 ağustos 1758 tarihinde
→

→
Kütahyada bir rivayete göre hizmetkârları tarafından zehirlenerek ve oğlunun kaydına göre mesane illetinden vefat ettiğinde 69 yaşında bulunuyordu. Evvelâ muvakkaten Kütahyada defnedildi. Sonra vasiyeti üzerine na'şı İstanbula getirilib cami'inin türbesine gömüldü. Âlim, cömert, zarif; lâkin aynı zamanda son derece sert ve amansız çok kan dökücü idi. Ciddi ve dürüst olub maiyetinde bulunanların kusurlarını kolay affetmez ve bilhassa halka zulüm etmelerine meydan vermezdi. Âli adlile şiirler yazardı. Otuz yıllık vezaretinde başta padişahı olmak üzere herkesin hürmetini kazanmış, şeref ve haysiyetini muhafaza etmiş bir devletliydi. İstanbulda, Davutpaşa civarında adlile anılan büyük cami'i, sebili, kütüphanesi, türbe ve zaviyesi vardır.

İSMAİL PAŞA

Aslen gürcüdür ve Türk Şaban Ağanın kölesi olub, yeniçeri ocağında yetişti. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa zamanında üç yıl ocak muhzırlığında bulundu. Patrona isyanında asilere katılmıyarak gizlendi. Vak'adan sonra sekbanbaşı, Pehlivan Halil Ağanın azli üzerine, kul-kethüdası ve nihayet yeniçeri-ağası oldu. Hekim-oğlu Ali Paşa zamanında vezaret verildi. Lâkin, sadrıâzam olmak için bazı dolablar çevirdiği hissedildiğinden Rumeli valiliği ile İstanbuldan uzaklaştırıldı (26 temmuz 1732). Bilahare memuriyeti inebahtı muhafızlığına tahvil edildi. Daha sonra Trabzon valiliği ile İran seraskeri Köprülü-zâde Abdullah Paşanın maiyetinde memur edildi. 1734 de Diyarbakır, aynı yıl Bağdad valisi oldu. Hekim-oğlu Ali Paşanın birinci sadaretinden azlinde kızlar-ağası Beşir Ağanın tesirile sadaret verildi (12 temmuz 1735). Bu makama geçer geçmez küpünü doldurmak için rüşvet kapılarını açması ve hareketlerinde müstakil kalmak istemesi onu himaye eden kızlar-ağasını da aleyhine döndürdü. 24 aralık 1735 tarihinde azledilerek Sakız'a sürüldü, sonra Rodos'a gönderildi. 1737 tarihinde Hanya muhafızı olmuş ve ertesi yıl orada vefat etmiştir. Fazla zalim ve merhametsiz, kan dökücü, rüşvete düşkün cahil bir adamdı. Ölümünde yetmiş yaşlarında bulunuyordu. Tepebaşında Kamer hatun camiinin yanında sonradan yola giden bir çeşme yaptırmıştı.

SEYYİD SİLÂHDAR MEHMED PAŞA

Dimetoka'lıdır. Enderundan yetişerek peşkir-ağası, çuhadar ve 1733 tarihinde silâhdar oldu. İsmail Paşanın azli üzerine evvela vezaretle sadaret
→

→ kaymakamı ve 9 ocak 1736 tarihinde asaleten sadrıâzam oldu. Kendisi yalnız saray hizmetlerinde bulunub valilik kumandanlık gibi işlerin acemisi idi. Rusya ve Avusturya seferine rastlayan sadareti sırasında bütün idareyi sadaret kethüdası Osman Halisa Efendiye bırakmıştı. Ancak bu zat Avusturya elçisi tarafından kandırıldığından savaş hazırlıkları ihmal edilmiş, Osmanlı devleti pek müşkül durumda kalmıştı. Neticede Osman Halisa Efendi idam, Silâhdar Mehmed Paşada sadaretden azledildi (6 ağustos 1737). Evvelce Birinci Mahmud kendisine Osman Halisa Efendinin tavsiyelerini dinlemesini söylediği için Mehmed Paşa idamdan kurtulmuştur.

Silâhdar Mehmed Paşa, azlinden sonra Ağriboz muhafızı, 1742 de Hanya valisi, aynı yıl tekrar Ağriboz muhafızı olmuş, 1744 de Selânik sancağına tayin edilmiştir. Ertesi yıl Özi valisi ve sonra Hanya muhafızı, 1746 da ikinci kere Özi valisi oldu. 1747 de Semendre sancağı ile Belgrad muhafızlığı verildi. Ertesi yıl İnebahtı muhafızlığına, 1750 de Selânik mutasarrıflığına, ertesi yıl Cide muhafızlığına tayin olundu. 1756 yılında bu vazifede iken vefat etti. Bulunduğu vazifelerde adalet ve dürüstlüğü ile tanınmış, itidal sahibi bir vezirdi. Üsküdardaki Arakiyeci mescidini yeniden yaptırmış ve minber ilâve ettirmiştir.

MUHSİN-ZÂDE ABDULLAH PAŞA

Halebli tüccarlardan Muhsin Çelebinin oğludur. Darbhane emini bulunan ağabeysi Mehmed Efendi baş defterdar olunca onun vasıtasile darbhanede vazife aldı. Sonra yükselib darbhane emini oldu. "Edirne vak'ası" sırasında ihtilalciler tarafından başdefterdarlığa getirildi (28 ağustos 1703). Hadise yatışınca tekrar darbhane emini, beş ay sonra başmuhasebeci oldu. Bir kabahatından dolayı küçük ruznameciliğe indirildi. Oradan açıkta kaldı. Sonra Üçüncü defa darbhane eminliğine getirildi. Kayın pederi Çorlulu Ali Paşa sadrıâzam olunca kendisini sadaret kethüdalığına tayin etti. Dört yıl sonra kayın pederi sadaretten azil olunca o da azledilib Başbakikulluğu verildi (1710). Damat (Şehit) Ali Paşanın sadaretinde Mısır'da devlete kafa tutan Kaytas Beyin katline memur edilerek bu vazifeyi muvaffakiyetle başardı. 1715 yılında Mora defterdarı, ertesi yıl Rumeli beylerbeyliği ile Mora seraskeri, aynı yıl İnebahtı muhafızı oldu. Bu son vazifeyi arzu etmediğinden rütbesi ve paşalık ünvanı alınarak İstanbul'a getirilib kapıcılar kethüdalığı verildi. 1717 yılında Avusturya seferinde ikinci →

→ defa sadaret kethüdası, aynı yıl sadrıâzam olan Nişancı Mehmed Paşanın yerine Nişancı oldu. Sadaret kaymakamı Damad Nevşehirli İbrahim Paşanın tavsiyesile aynı yıl vezaret verilib Vidin Muhafızlığına gönderildi. 1718 yılında Edirne'ye davet edilerek evvelâ yeniçeri ağalığına ve sonra Rumeli valiliğine tayin edildi. 1721 yılında Bosna valisi Topal Osman Paşa ile becayiş edildiler. Bu vazifede altı sene kaldıktan sonra tekrar Rumeli valisi oldu.

Patrona vakasından sonra İstanbula davet edilib tekrar yeniçeri-ağası oldu. Bu sırada çıkan yeni bir fitnede tedbirsizliği görülerek azledilib Adana valiliğine gönderildi ve aynı zamanda Anadolunun teftişi ve eşkıyadan temizlenmesi görevi verildi. Adana'dan sonra Haleb ve Sayda valiliklerinde bulundu. 1732 yılında üçüncü defa olarak Bosna ve 1736 yılında da üçüncü defa olarak Rumeli valisi oldu. Aynı yıl Bender seraskerliği verildi ve 6 ağustos 1737 yılında azledilen Silâhdar Mehmed Paşanın yerine sadaret mevkiine getirildi. Ordu ile İstanbula dönünce kızlar-ağası Beşir Ağanın tesirile azil edildi (19 aralık 1737).

Muhsin-zâde Abdullah Paşa azlinden sonra Selânik mutasarrıflığına gönderilmiş, ertesi yıl İnebahtı ve 1739 yılında dördüncü defa olarak Bosna valisi, 1741 yılında Özi valisi, daha sonra Bender muhafazası şartile Karaman valisi, 1743 yılında Vidin muhafızı, 1745 yılında dördüncü defa olarak Rumeli valisi olmuş, ertesi yıl emekliliğini istemiş, emekli olarak evvelâ Varna, sonra Dimetoka'da ikamete memur edilmiştir. Lâkin, gayet enerjik bir zat olduğundan ve emekli olunca eski itibarını kayıb etmeye tahammül edemediğinden aynı yıl tekrar vazife isteyerek oğlu vezir Muhsin-zâde Mehmed Paşanın yerine Bender muhafızı olmuş, lâkin mansabına varamadan bu yere Kırım hanının ricasile Belgrad muhafızı Numan Paşa tayin olunduğundan kendisine Tırhala arpalığı tevcih olunmuştur.

Muhsin-zâde Abdullah Paşa 1748 yılında beşinci defa olarak Bosna valisi olmuş ve 1749 yılı Nisan ayında vilâyet merkezi olan Travnik'de vefat etmiştir. Doksan yaşını aşmış bulunuyordu.

Okumuş yazmış, orta derecede muktedir, itidal sahibi ve dürüst bir vezirdi. Askeri işlerden ziyade devlet muamelelerine ve malî işlere vâkıftı. Vidin ve Bosna'da cami, Tırhala'da müteaddid çeşmeler yaptırmıştır.

YEĞEN MEHMED PAŞA

Darbhane ve Tersane emini olub 1697 yılında idam edilen Alâiyeli Gül →

→

Yusuf Efendinin kız kardeşinin oğlu olduğu için Yeğen adıyle tanınan Mehmed Paşa, eminliklerde ve nazırlıklarda bulunduktan sonra 1736 seferinde sadaret kaymakamı Köprülü-zâde Ahmed Paşaya kethüda olmuş, paşası sefere memur edilince, onun yerine vezaretle sadaret kaymakamlığına tayin edilmiştir. Muhsin-zâde Abdullah Paşa azledilince Beşir Ağanın da sevkile sadaret verildi (19 aralık 1737). Ertesi yıl, devam eden seferi zaferle sona erdirmek için bizzat serdar-ı ekrem olarak cepheye hareket etti, bir çok muvaffakiyetler kazandı. Barış şartları hakkındaki kendi görüşünde ısrar ve Beşir Ağa ile mücadelede sarf ettiği bir söz Yeğen Mehmed Paşanın azline sebeb oldu (22 mart 1739). Yeğen Mehmed Paşa önce Sakız'a sürüldü. 1740 yılında Girid valiliğine, 1742 yılında Ağriboz muhafızlığına ve aynı yıl Bosna valiliğine tayin olundu. 1744 yılında Anadolu valiliği ile Kars cephesi seraskerliği verildi. Revan savaşı sırasında hastalanarak vefat etti.

Yeğen Mehmed Paşa uzağı görür, akıllı ve dirayetli bir devlet adamı ve muktedir bir kumandandı. Vakur, ciddi ve gayet dürüsttü. Rüşvetle şiddetle mücadele etmesi, tufeyli saray muhitinin düşmanlığını kazanmasına sebeb olmuştur.

İVAZ MEHMED PAŞA

İlk fetihler sırasında Rumeli'de yerleşmiş bir Türk ailesindendir. Sırbistan'da Yagodina'da doğmuştur. Babasının adı Nasrullah'dır. Yeğen Mehmed Paşanın dayısı Gül Yusuf Efendinin hizmetinde yetişmiştir. Efendisinin idamından sonra onun akrabasından Ebubekir Paşaya kethüda olmuştur. 1730 da gümrük eminliğine tayin edilmiş, sonra başbakikulluğu, 1732 yılında Hekim-oğlu Ali Paşanın sadaretinde çavuşbaşılık verilmiştir. 1735 de Hekim-oğlu Ali Paşanın azlinde vezaretle sadaret kaymakamı, bir ay sonra Vidin muhafızı oldu. Bu sırada Avusturyalıların üstün kuvvetlerine karşı kazandığı muvaffakiyetlerle şöhret kazanmış, Vidin seraskeri olmuş, pek değerli hizmetler vucuda getirmiştir. Yeğen Mehmed Paşa sadaretten azledilince sadaret mührü kendisine gönderildi (22 mart 1739). İvaz Mehmed Paşa, selefinin programını aynen tatbik ile Belgrad kalesini almıştır. Bundan sonra Pasarofça barışı ile kaybedilen Belgrad'la Sırbistanın tamamını ve Küçük Eflakı devlete kazandıran barış andlaşmasını temin etmiştir.

İvaz Mehmed Paşa, aslında hiç bir sebeb yokken sık sık çıkan yangınlar uğursuzluğuna hamledilerek ve şehir-

→

→

deki asayişsizlikle meşgul olmadığı ileri sürülerek 23 haziran 1740 tarihinde azil ile malı müsadere ve kendisi Cidde valiliğine tayin olunmuş, lâkin ricası üzerine Hanya muhafızlığına, beş ay sonra, Selânik'e ve 1741 yılında Bosna valiliğine gönderilmiştir. 1742 yılında Girid valiliğine, ertesi yıl İnebahtı muhafızlığına tayin olunmuş ve aynı yıl burada vefat ettiğinde altmış yaşlarında bulunuyordu. Cesur ve muktedir bir asker, iyi bir devlet adamı, ciddi, namuslu, kadirşinas ve iyilik bilir bir vezirdi.

NİŞANCI (HACI) AHMED PAŞA

Alâiyeli Cafer Ağanın oğlu olub Foça'da doğmuştur. Amcası Cidde valisi Ebubekir Paşaya kethüda olmuş, sonra İstanbul'a gelerek saraya intisab edib başimrahorluğa kadar yükselmiştir. 1737 yılında orduya girib sadaret mührünü Silâhdar Mehmed Paşadan alarak Bender seraskeri Muhsin-zâde Abdullah Paşaya götürmeye ve Osman Halisa Efendiyi idama memur oldu ve bu vazifeyi muvaffakiyetle başarıb göze girdi. 1739 yılında vezaret rütbesile Aydın'a gönderilib bu ülkeyi eşkıyadan temizlemeye memur edildi. 22 mart 1739 yılında sadaret kaymakamı olarak İstanbul'a çağrıldı. Seferden sonra İvaz Mehmed Paşa İstanbul'a dönünce, Ahmed Paşaya nişancılık ve sadrıâzamın azli üzerine 23 haziran 1740 tarihinde sadaret mührü verildi. Lâkin, rüşvet ve irtikâba dadanması, devlet işlerini ihmal edib şahsi düşmanlarile uğraşması gibi halleri kendisini pek seven Birinci Mahmud'un gözünden düşmesine sebeb oldu. 21 nisan 1742 tarihinde azledilib muhasebesi görülerek bütün serveti müsadere olundu. İdam edilecek iken, yerine sadrıâzam olan Hekim-oğlu Ali Paşanın ricasile Rodos'a sürgün edildi. 1743 yılında Rakka'ya, üç ay sonra Sayda valiliğine tayin olundu. Ertesi yıl Anadolu valiliği ile Kars cephesi seraskerliği verildi. Kars önünde Nadir Şahın kuvvetlerini yenib çekilmeye mecbur etti. Bundan sonra Haleb valiliği verildiyse de kendisinden sonra Kars seraskeri olan Yeğen Mehmed Paşanın vefatı üzerine yeniden seraskер oldu. 1745 senesinde Haleb valiliğine gönderildi. 1747 yılında Diyarbakır valiliği, aynı yıl Bağdad valiliği, aynı yıl İçel mutasarrıflığı ve 1748 yılında Mısır valiliği verildi. 1750 yılında Adana, 1752 yılında tekrar Haleb valisi olub dört ay sonra burada vefat etmiştir.

"Hacı" ve "Şehlâ" lakablarile anılan Ahmed Paşa, orta derecede bir devlet adamı idi. Rüşvete mail, hasis, tamahkâr, ve hîlekârdı. Tatlı sözlü ve güler

→

→

yüzlü oluşu yabancı elçiler üzerinde iyi tesirler bırakmıştır.

Hayrat olarak Hubyar mahallesinde bir mektebi, İstanbul'un çeşitli semtlerinde dört çeşmesi vardır. At-pazarındaki mescidine minber koydurub cuma namazı kılınmasını sağlamıştır. Üsküdardaki Bandırmalı tekkesi camiini de adeta yeniden yaptırmıştır. Kendisi değerli bir hattat olub sülüs ve ta'lik yazılarda ve bilhassa Divanî'de çok mahirdi.

HEKİM-OĞLU ALİ PAŞA
(İkinci defa)

SEYYİD HASAN PAŞA

Reşadiye kazasına bağlı Kabalı köyünde doğmuştur. Çardaklı-zâde Mehmed Abdullah Ağanın oğludur. Genç yaşında İstanbul'a gelerek yeniçeri ocağına girmiş, uzun seferlerde bulunmuş, nihayet 1733 de kul-kethüdası olmuştur. Bir ara azledilib memleketine sürgün edildi ise de sonra affedilib eski vazifesi verildi. 1732 de yeniçeri-ağası oldu. Hısracık savaşındaki yararlığı üzerine vezaret rütbesi aldı 23 eylül 1743 de Hekim-oğlu Ali Paşanın ikinci sadaretinden azlinde sadrıâzam oldu. İstanbulun ihtiyaçlarını temin edemediği töhmetile azledilib Rodos'a sürgün edildi (9 ağustos 1746).

Seyyid Hasan Paşa, ertesi yıl İç-el mutasarrıfı, ayni yıl Diyarbakır valisi olmuş, 1748 yılında orada vefat etmiştir. Cömert, yumuşak huylu, saf, iyilik sever, dürüst ve sadık bir devlet adamı idi. Yalnız, cahildi. Bayezid'de şimdi Türkiyat Enstitüsünün bulunduğu meşhur Hasan Paşa medresesile mescid, sebil, çeşme, mekteb ve Hasan Paşa Hanı diye anılıb bugün yola giden han ve dükkânları yaptırmıştır. Belgrad'da cami ve mektebi vardır.

TİRYAKİ HASAN PAŞA

Ayvaz Odabaşı adlı bir yeniçerinin oğlu olub İstanbul'da doğmuştur. O da ocağa girmiş ve okuyub yazarak yazıcı ve sonra Ocakbası yazıcısı olmuştur. Sadikane ve namusluca hizmetlerinden dolayı süvari mukabelecisi, 1738 de mevkufatcı ve Belgrad barışından sonra sınırları tesbit edecek hey'ete memur, 1741 ve 1745 yıllarında iki kere yeniçeri efendisi, sonra tersane emini, 1746 yılında sadaret kethüdası ve ayni yıl sadrıâzam oldu (9 ağustos). Evvelce yumuşak huylu ve dürüst olarak tanınmış iken, bu mevkî'e geçince hiddet ve şiddet gösterib tamahkârlığa ve mal toplamıya başladı. Bu yüzden gözden

→

→

düşerek azledildi (24 ağustos 1747). Ayni zamanda vezirliği alınıp malı müsadere olundu ve Rodos'a kale-bend olarak gönderildi. O yılın kasımında İç-el mutasarrıfı, 1748 yılında Bağdad valisi oldu. Bu mansıbı zabtetmeden Cidde'ye tayin edildi. Lâkin, bu memuriyete gitmediğinden vezirliği alınıb emekliye sevk edilerek Resmo'da ikamete memur edildi. 1751 yılında orada vefat ettiğinde yetmiş yaşlarındaydı. İdari ve bilhassa malî işlerde mahir, lâkin hırs, hiddetine mağlub, garazkâr ve paraya düşkün bir vezirdi.

SEYYİD ABDULLAH PAŞA

Kerküklü firarî Hasan Paşanın oğludur. Sarayda yetişerek kapıcılar kethüdası ve baş-imrahor olmuştur. 1745 yılında vezaretle Kıbrıs valisi, 1747 de Aydın muhassılı olmuş. Tiryaki Mehmed Paşanın azli üzerine sadaret verilmiştir (24 ağustos 1747). Bu mevkî'de 3 ocak 1750 tarihine kadar kalarak hudud kalelerile vilâyet ve sancakların idaresinde görülen ihmali dolayısile azlolunmuş ve Rodos kalesinde hapse mahkûm edilmiştir. Ayni yıl Karaman valiliğine tayin olunmuş, lâkin memuriyet mahalline gitmeden Mısır valiliği verilmiştir. 1753 yılında Haleb, 1756 yılında Rakka, ertesi yıl Diyarbakır, 1758 yılında tekrar Haleb valisi olarak bu memuriyetinde iken 1761 yılında vefat etti. Yumuşak huylu, insaflı, cömert ve maarif severdi. İdaresinden herkes memnun kalmıştır İstanbul'da Tavşan Taşında bir mektebi ve çeşmesi vardır.

DİVİTDAR MEHMED EMİN PAŞA

Donanma kaptanlarından Aşçı-zâde Mehmed Paşanın oğludur. İyi bir tahsil görerek Nevşehirli Damad İbrahim Paşaya intisab edib Divitdarlık hizmetinde bulunmuştur. Sonra Divan-ı hümâyun kâtibi ve İbrahim Paşanın kethüdası Mehmed Paşaya damad oldu. Patrona Halil isyanında efendilerinin idamı üzerine bir müddet açıkta kaldı. Sonra maliye hizmetine girerek 1743 de defter emini, ayni yıl yeniçeri efendisi, 1747 yılında tersane emini, 1749 da sadaret kethüdası ve nihayet Seyyid Abdullah Paşa yerine sadrıâzam oldu (3 ocak 1750).

Yaradılışta haşin ve sert olduğu için maiyetini ve devlet ricalini gücendirir, bu hal de işlerin iyi gitmemesine sebebiyet verirdi. Şehirde sık sık çıkan yangınlar ihmal ve dikkatsizliğine verilerek bu bahane ile 1 temmuz 1752 tarihinde azledildi.

→

şiriştı. Böylece muharip devletlerin başvekillerine birer mektup gönderilerek padişahın harbe son verilmesi için tavassud edebileceği bildirildi (1745). Seyyid Hasan Paşanın sadaretinde hazırlanan tavassud mektubları Avusturya, Hollanda, İngiliz, İsveç, Rus ve Sicilyateyn devletlerinin İstanbul'daki elçilerine verildi. Diğer taraftan Fransa ile Prusya devletleri, İstanbuldaki Fransız büyük elçisi Kastellan (Castellane) vasıtasile ve Humbaracı Ahmed Paşa'nın da çalışmalarile, Osmanlı devletini kendi taraflarına kazanmak istediler. Hattâ Fransa, Devlet-i aliyyeyi Avusturya aleyhine harbe girmeye teşvikte bulunduğu gibi altı maddelik bir ittifak dahi teklif etti. Şeyhülislâm Hayati-zâde Mehmed Emin Efendi ile Humbaracı Ahmed Paşa, Fransız siyasetinin bu hususdaki en kuvvetli mürevviciydiler. Avusturya ile Prusya arasında yapılan Dresden sulhu (Temmuz 1746), teklif edilen ittifaka lüzum bırakmadı. Az sonra da Mari-Terez'in müsirren rıcası üzerine Osmanlı devleti, onun babasının yaptığı küçüklüğün tamamen aksine hareket ederek, Belgrad muahedesini temdid etti (Temmuz 1747 - Receb 1160). İlerde, Avusturya veraseti harplerinin sonuna doğru, Bâb-ı âli, Mari-Terez ve kocası Fransuva (François) ya birer nâme ile orta elçi Hatti Hacı Mustafa Efendiyi gönderip (Ocak 1748 - Muharrem 1161) aradaki dostluğu ayrıca teyid edecektir. Prusya devleti ise Osmanlıları kazanmak için yeni yeni teşebbüslerde bulunarak Aix-la-Chapelle sulhundan sonra da bunları tekrarladı.

Sadâret makamında değişmeler

24 ağustos 1747 Perşembe günü sadrıâzam Tiryaki Mehmed Paşa azledilerek malları müsadere edilip Rodos adasında kalebendliğe mahkûm oldu. Azlin sebebi, sadrıâzam olduktan sonra her işi bir tarafa bırakıp küpünü doldurmaya çalışması ve kötü muameleleri ile âlemi kendisinden nefret ettirmesiydi. Birinci Mahmud, saraydan yetişme olup hâlen Aydın muhassılı bulunan Seyyid Abdullah Paşaya daha evvel haber göndermiş, o da gizlice bir gün evvel İstanbul'a varmış bulunuyordu. Sadaret makamı kendisine tevcih edildi. Bu makamda 3 ocak 1750 tarihine kadar kaldıktan sonra icraatı beğenilmediğinden, bilhassa hudud kalelerini ihmal ettiği bahanesile azledilip Rodosa sürüldü.

Sadaret mührü ise sadaret kethüdası Divitdar Mehmed Emin Paşaya verildi. Mehmed Emin Paşa, gayet sert ve haşin bir zat olduğundan icraatı kimseyi memnun etmedi. Bu yüzden gerek maiyeti ve gerekse devlet ricali işleri âdeta sabote ederek muvaffakiyetsizliğe uğramasına sebeb oldular. Aynı zamanda kızlar-ağası Hafız Beşir Ağa ile arası yoktu. Beşir Ağa, azlini padişaha tavsiye ettiyse de sertliğine rağmen bilgili, tedbirli ve namuslu olduğu için Birinci Mahmud kendisine nasihatla iktifa etti. Lâkin Beşir Ağa, sadrıâzamın hakaretine uğramış olduğu için kendisine düşman kesilmiş olan yeniçeri-ağasile birlik oldu ve o vasıta ile şehirde bir çok yangınlar çıkartıp Mehmed Emin Paşanın uğursuzluğunu ileri sürmeye ve böyle giderse uğursuzluğunun kendisine de sirayet edeceğini hükümdara telkine başladı. Bunun üzerine 1 temmuz 1752 tarihinde sadrıâzam azledilmip Beşir Ağanın yetiştirmesi başmirahor Bahir Mustafa Paşa sadaret mevkiine tayin edildi.

Hafız Beşir (İhşir) Ağa'nın sonu

Bahir Mustafa Paşa, bu makama gelir gelmez kızlar-ağasına cephe aldı. Onun bir çok fenalıklarını biliyor ve :

«— Ben gerçi ağanın çırağıyım. Ama, vezaret şanı seleflerimden ziyade tevazu ve zillete mânidir. Seleflerim gibi olsam azil ve tenkil hazır ve fitne ihtimali var. Padişahın ağaya muhabbeti var diye yaptığı halleri kimse padişaha arzedemez. Fitne zuhur ederse padişaha ve devlete mazarrat olur. Fitne olmasa dahi bu derece rüşvet ile devlet nizamı bozulur» diyordu. Bütün azil ve tayinler Beşir Ağanın arzusuna göre olduğundan

→

Azlinden sonra evvelâ Resmo'da ikamete memur edilmiş, 1753 de Mısır geçimsiz ve kalb kırıcı idi. Azline sebeb valiliği verilmiş, Kahire'ye girdiği gün vefat etmiştir. Bilgili ve tedbirli lâkin olan yangınları, kızlar-ağası Beşir Ağanın tavsiyesile hakaretine uğradığından kendisine düşman kesilen yeniçeri ağasının çıkardığı rivayet edilmiştir. Boğaziçinde Küçüksu kasrını yaptırıb Birinci Mahmud'a hediye etmiştir. İstanbul'da bundan mâda iki çeşmesi ve bir sebili vardır.

→

KÖSE BAHİR MUSTAFA PAŞA

(Üçüncü Osman'ın veziriâzamları ilâvesindedir)

Bibliyografya : Çelebi-zâde Asım; Tarih. Subhi; Tarih. İzzi; Tarih. Dilâverzâde Ömer; Hadikatül-Vüzera zeyli. Hüseyin Ayvansarayi; Hadikatül-Cevami. Tayyar-zâde Ata; Enderun tarihi. Mehmed Süreyya; Sicill-i Osmani. Şemsi Molla; Esmarüt-tavarih. İslâm Ansiklopedisi. Hammer; Histoir de l'Empire Ottoman. İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C: IV, kısım 2.

bunu bilen devlet ricali kendisinden gayet çekinirler ve elini, eteğini öperlerdi. Çarşamba günleri aslında Haremeyn evkafı işleri için toplanan Ağa-divanı, zamanla sadrıâzamların divanından daha kalabalık ve daha ihtişamlı bir hale gelmişti. Hafız Beşir Ağa, rüşvetler yolu ile elde ettiği paralarla Birinci Mahmud'a hediyeler takdim eder. Padişahın ona olan itimad ve teveccühü dolayısile de kimse kendisinin ve adamlarının ortalığı soyduğunu hükümdara söylemeye cesâret edemezdi. Kendisi şahsen sofu ve perhizkâr olmakla beraber, rüşvet vasıtası olan adamları vakitlerini sefahatle geçirirlerdi.

Hafız Beşir Ağa, kendisine baş eğmiyen ve devlet işlerinde müstakil olmak hevesini güden sadrıâzamları derhal azlettirir, muvaffak olamazsa şehirde üst üste yangınlar çıkartıp uğursuzluğunu ileri sürerek padişahı ürkütür ve yine azlettirirdi. Fakat onun yangın çıkarmakla yeniçeri-ağasını vasıta etmesi ve adamlarının türlü kepazeliklerinin devamına bu suretle kendilerinin âlet edilmesi nihayet ocağa ağır gelmiş ve fitneye kadar varacak dedi-kodular padişahın da kulağına gelmiş olduğundan Birinci Mahmud'un açtırdığı tahkikat sonunda her şey meydana çıktığı için Beşir Ağa azledilip sürgün için gemi hazırlanmış ve adamları derhal katlolunmuştu. Sadrıâzam bulunan Bahir Mustafa Paşa, padişahın hiddeti geçince ağayı affedeceğini, onun da bu sefer kendinden intikam almaya kalkışacağını bildiğinden ağa idam olunmazsa ocağın ayaklanacağını Birinci Mahmud'a arzetti. Bunun üzerine verilen bir emirle bostancıbaşı, Hafız Beşir Ağayı saraydan alarak Kız-kulesine götürüp orada boğdurdu (11 temmuz 1752).

Birinci Mahmud'un vefatı ve bir rivayet

Birinci Mahmud, Bahir Mustafa Paşanın sadaretinden sonra iki yıl kadar yaşamıştır. Son zamanlarda halsiz ve keyifsizdi. Bir mide rahatsızlığından ızdırab çektiği anlaşılmaktadır. Beş gün süren şiddetli sancılar kendisini takatsiz düşürmüş olduğundan 13 aralık 1754 günü, bütün saltanatı boyunca hiç terk etmediği ve rahatsız bulunduğu zamanlarda bile çıktığı cuma namazı için yerinden kalkmaması icabettiğini hekimbaşı söylediği halde onu dinlemedi. Maktûl kızlarağası Hafız Beşir Ağa'nın, Demirkapı yakınında yaptırmış olduğu camie çıkmaya karar verip hiç kimseyi dinlemiyerek bu arzusunu yerine getirdi. Namazdan sonra silâhdar ağa ile maiyetinde bulunanların yardımile güçlükle ata bindirildi. Lâkin, saraya gireməden Demir-kapıda at sırtında vefat etti. Bu sırada altmış yaşlarında bulunuyordu.

Bu münasebetle devrimize kadar gelen, lâkin tevsiki imkânsız bulunan an'anevî ve enteresan bir saray rivayetini nakledelim:

Birinci Mahmud (1730-1754) zamanındaki hükümdarlar

(İlâve: 151)

★

Avusturya : Altıncı Şarl → — 1740, Mari-Terez (kocası Birinci Fransuva ile) 1740 — → .

Buhara hanları : Ebülfeyz → — 1747, Abdülmümin Han 1747 — 1751, İkinci Übeydullah Han 1751 — 1753 (Bundan sonra Mengitler soyundan vezirler saltanatı gasbetmişlerdir).

Fas : Mevlây Abdullah → — → .

Fransa : Onbeşinci Lui → — → .

Hindistan : Nâsirüddin Mehmed → 1748, Ahmed Şah 1748 — 1754.

İki Sicilya : Üçüncü Şarl 1738 — → .

İngiltere : İkinci Jorj → — → .

İran : İkinci Tahmasb → — 1732, Üçüncü Abbas 1732 — 1736, Nadir Şah → (Afşarlı) 1736 — 1747, İbrahim Şah 1748, Adilşah 1748, Şahruh 1748 — → . Kerim Han (Zend soyu) 1750 — → .

İspanya : Beşinci Filip → — 1746, Dördüncü Ferdinand 1746 — → .

İsveç : Birinci Frederik → — 1751, Adolf Frederik 1751 — → .

Lehistan : İkinci Frederik Ogüst → — 1733, Üçüncü Frederik Ogüst 1733 — → .

Papalık : Onikinci Kleman → — 1740, Ondördüncü Benua 1740 — → .

Prusya : Birinci Frederik Giyom → — 1740, İkinci (Büyük) Frederik 1740 — → .

Rusya : Anna 1730 — 1740, Altıncı İvan 1740 — 1741, Elizabet 1741 — →

Bu rivayete göre, Birinci Mahmud ölmemiş, sadece kan boğması dolayısile derin bir baygınlığa, yâni komaya düşmüştü. Bu yüzden diri diri gömülmüş bulunuyordu. Netekim, türbede o gece sabaha kadar Kur'an okumakla mükellef bulunan türbedar, biraz sonra mezardan boğuk feryatlar duyarak vaziyeti anlamış, hemen gece yarısı saraya koşup kapıyı açtırarak içeri girmiş ve mesul kimselere vaziyeti anlatmıştı. Ancak tahta yeni bir hükümdar çıkmış ve padişahlığı resmen ilân edilmişti. Şu halde, yapacak bir şey yoktu. Birinci Mahmud, ölmeden gömüldüğü mezarında acı tali'ine terkolunmuş ve türbedar saraydan bir daha çıkmamış, ne olduğunu ise bir daha kimse öğrenememişti.

Birinci Mahmud'un şahsiyeti

Birinci Mahmud, yeniliğe ve ıslâhata taraftar, açık fikirli ve iyi kalbli bir hükümdardı. Musikide gayet mahir olup bir çok kıymetli eserler bestelemişti. Kendisi ayrıca sarayda bulunan istidadlı cariyelere musiki öğretirdi. Bunlar arasında adları ve eserleri maalesef devrimize kadar gelmemiş değerli bestekârlar yetiştiğini biliyoruz. Devrin meşhur musiki üstadı ve bestekârlarının hayatı hakkındaki Atrab ül-âsar adlı eserin sahibi şeyhülislâm Es'ad Efendi, bestelerini evvelâ hükümdara sunardı. Bir gün yine yeni bir eserini Birinci Mahmud'a okumuş, o da ellerile dizlerine vurarak tempo tutmuştu. Lâkin halk arasında:

«— Padişahla şeyhülislâm karşılıklı şarkı söylerlermiş» nevinden bir söylenti rivayeti üzerine Es'ad Efendiyi azle mecbur kaldı. Ayni zamanda üstad bir satranççı idi. Kendisini kimse yenemezdi. Bunlardan ma'da mühür kazımakta çok usta idi. Kan taşı üzerine kazıdığı mühürler çok değerli idi. Bunları el altından gizlice satarak alınının terile kazandığı bu parayı sadaka olarak dağıtırdı.

Büyük bir zevki de, yazın mehtaplı gecelerinde Boğaziçinde kayıkla dolaşmaktı. Büyük üzüntüsü de hiç çocuğu olmayışı idi. Hattâ rahatsız bulunduğu son zamanlarında:

«— İki şeyden kâm alamadım. Biri evlâd ve biri mehtap» demişti. Kendisi şiire de meraklı olup Sebkatî takma adile güzel şiirler yazmış, bunların bir kısmı bestelenmiştir.

Birinci Mahmud, ayni zamanda, gayet tutumlu bir padişahtı. Üçüncü Ahmed'den dolu aldığı hazineyi, onun tavsiyesini tutarak, sarfetmemişti. Devrinde uzun seferler ve masraflar olduğu halde, vefatında iç ve dış hazine eskisinden de dolu bulunuyordu. Buna tasarruf ve tutumundan başka, hazine ve maliye işlerini daimî surette kontrolu altında bulundurmak sayesinde muvaffak olmuştu. Otuz beş yaşlarında ya'ni olgun çağında padişah olduğu için devlet işlerini çabuk kavramıştı. Hâdiseleri dikkatle takip ve bütün meseleleri prensip olarak danışma meclislerine havale eder, sadrıâzamlarına da ayni tavsiyede bulunurdu. Danışma meclisleri icabında huzurunda toplanır, kendisi de müzakerelere katılırdı. Ciddî, vakur, azim ve sebat sahibi idi. Mühim ve sıkışık zamanlarda bile telâşlanmaz, soğukkanlılığını muhafaza ederdi. İstanbul'dan hiç dışarı çıkmamış, lâkin muktedir kumandanlar seçmeyi bilerek cephelerde daima zaferler kazanılmasını sağlamıştır. Kadirşinas bir zat olduğundan kendisinden hizmet umulanları hatâları yüzünden kıyasıya cezalandırmaz, kısa zamanda affedercek yine vazife verirdi. Kan dökücülüğü sevmez, pek mecbur kalmadıkça idam kararı vermezdi. Vekarile herkese hürmet telkin eder, kendisini hem sevdirir, hem saydırırdı.

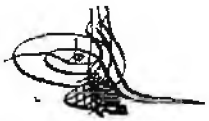

Üçüncü Osman'ın tuğrası

ÜÇÜNCÜ OSMAN

★

Padişahın cülûsu ve ilk icraatı, sadaret makamındaki devamlı değişmeler, İstanbul yangınları — Mısır, Bağdad, Garb ocakları ve Boğdan ile Eflak'ın durumu — Şehzade Mehmed'in ölümü meselesi, Koca Ragıp Paşa'nın sadarete getirilişi, Üçüncü Osman'ın ölümü.

★

Birinci Mahmud'un vefatı üzerine sadrıâzam Bahir Mustafa Paşa ile diğer devlet erkânına acele haber gönderildi. Kısa zamanda hepsi sarayda toplandılar. Tahtın vârisi büyük şehzâde, Üçüncü Osman adile hükümdar ilân olundu. Evvelâ sadrıâzam, sonra ulema, devlet erkânı ve ocaklı bi'at ettiler. Bu tören nihayete erdikten sonra eski hükümdarın cenaze merasimiyle meşgul olundu.

Cülûsun üçüncü günü sadrıâzam ile şeyhülislâm yeni hükümdarın huzuruna dâvet edildiler. Yeniden hâkedilen mührünü Üçüncü Osman, Bahir Mustafa Paşa'ya bizzat verip, kendisini makamında ibka etti. Ona ve şeyhülislâma kürkler giydirilerek vazifelerine devam etmeleri bildirildi. Sadrıâzam da, oradan Bâb-ı âliye dönüp devlet erkânına vazifelerinde bırakıldıklarını bildirip hil'atler giydirildi.

Yeni hükümdar bundan sonra ilk iş olarak eski sarayda bulunan ve oğlunun cülûsile valde sultanlık mevkiini kazanmış olan annesi Şehsuvar sultanı mutad merasimle Topkapı sarayına getirtti. 22 ocak 1755 de Eyüp Sultanda merasimle kılıç kuşandı.

Yeni bir hükümdar tahta çıktığı zaman mukataa, timar ve zeamet vesair vazifelerin beratları yenilenir ve bu münasebetle bunların sahiblerinden cülûsiye vergisi alınırdı. Hazine para ile dolu olduğu için yeni hükümdar bu vergiyi affettiği gibi, emekliler dahil olmak şartile bütün devlet ricaline ve askere derecelerine göre cülûs bahşişleri dağıttı. Kendisi pek cömert bir kimse olmamak-

ÜÇÜNCÜ OSMAN

Babası : İkinci Mustafa
Annesi : Şehsuvar Sultan
Doğduğu tarihi: 2 ocak 1699
Padişah olduğu tarih: 13 aralık 1754
Ölümü : 29/30 ekim 1757
Bilinen zevceleri : Leylâ Sultan, Zerki Sultan.
Çocukları : (Yok)

★

Veziriâzamları : Köse Bahir Mustafa Paşa → — 15 şubat 1755, azil. Hekimoğlu Ali Paşa (üçüncü kere)) 15 şubat — 18 mayıs 1755, azil. Naili Abdullah Paşa 18 mayıs — 24 ağustos 1755, azil. Bıyıklı Ali Paşa 24 ağustos — 25 ekim 1755, azil ve idam. Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed Paşa 25 ekim 1755 — 1 nisan 1756, azil. Köse Bahir Mustafa Paşa (ikinci kere) 1 nisan 1756 — 11 ocak 1757, azil. Koca Ragıb Paşa 12 ocak 1757 — →.

la beraber, hazinenin tamamen dolu bulunuşu ve ayrıca muhtemelen herkesin üstünde ilk anda iyi bir tesir bırakmak isteyişi onu böyle davranmıya sevketmişti.

Üçüncü Osmanın kılıç kuşandığı günün gecesinde Sultan-hamamı'ndan yangın çıkarak rüzgârın gittikçe artıp Mahmud-paşa çarşısile hamamı ve civarındaki evler yanmış, onsekiz saat süren bu yangın Tarakçı ve Kaşıkçıları da silip süpürdükten sonra Acı-çeşmeye kadar dayanıp nihayet sönmüştü. Bu hal ise halk arasında yeni hükümdarın uğurlu gelmediği hakkında dedi-koduların çıkmasına sebeb olmuştu. Bir rivayete göre, padişahın cülûs bahşişini gayet geniş tutmasının hikmeti, bu kötü tesiri ortadan kaldırmak ve unutturmaktı.

Bahir Mustafa Paşa'nın azli, Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadâreti

Bu senenin kış mevsimi (1754 - 1755) erken ve çok şiddetli olarak birdenbire bastırmış, müthiş soğuklar ortalığı kasıp kavurmuştu. O kadar ki, Halîç donarak Sütlüce'den Defterdar iskelesine yaya geçildi. Edirne'de yağan kar ise yirmi karıştan fazla idi. Çoktan beri görülmemiş olan ve aylarca süren bu şiddetli kış ve onun getirdiği ızdıraplar da yine yeni hükümdarın uğurlu gelmediğine hamlolunuyordu. Bu dedi-kodular, saray muhitine kadar yayılıp herkes kabahati sadrıâzama bulmıya ve:

«— Bir müdebbir vezir gerek» demeye başladı. Üçüncü Osman ise, elli dört yıldır mahpus bulunduğu sarayдaki dairesinde en çok Hekim-oğlu Ali Paşanın adını duymuştu. Hemen, Bahir Mustafa Paşayı azledip, Yeniçeri-ağası Mustafa Ağayı sadaret kaymakamı tayin ederek mührü Anadolu valisi bulunan Hekim-oğlu Ali Paşaya gönderdi (15 şubat 1755). Bahir Mustafa Paşa ise Balıkhaneye indirilip bir gece orada kaldıktan sonra Midilli'ye sürüldü.

Hekimoğlu Ali Paşa o sırada Trabzon valisi bulunurken tayin edilmiş olduğu Anadolu valiliğine hareket etmek üzere idi. Kendisi henüz Trabzon'dan ayrılmadan hasekiağa yetişip sadaret müjdesini verdi. Yeni sadrıâzam hemen yola çıkarak mümkün bulunan en kısa zamanda İstanbul'a vardı. Padişahın huzuruna çıkıp samur kürk giyerek görevine başladı. Kendisine sadaret müjdesini getirmiş olan Bostancılar hasekisine bostancıbaşılık verdi. Sadaret kaymakamı eski yeniçeri-ağası Mustafa Paşa ise, sadrıâzamın arzusu ile Trabzon valiliğine tayin edilip uzaklaştırıldı.

Üçüncü Osman
(Avrupalı bir ressamındır. Aslı Topkapı Sarayı Müzesindedir)

Bu sırada bir gün güneş battıktan sonra Ayvansaray'da yangın çıkarak ortalığı kül etmesi yeniden bir takım dedi-koduların tekrar alevlenmesine sebeb oldu. Üçüncü Osman bu hallerden fevkalâde rahatsız oluyor ve hal'edilmek endişesinden kurtulmak için öbür şehzadeleri öldürmeyi tasarlıyordu. Hekim-oğlu Ali Paşa bu seferki vazifesinden hiç memnun değildi. Kendisi, evvelki sadaretleri sırasında kanuna göre işlerinde müstakil bulunmaya alışmıştı. Yeni hükümdarın ise, kimseye ve bu arada ona da itimadı yoktu. Bu yüzden sadrıâzamın mühim devlet işlerine hiç karıştırmayıp kendisine yakınlık peyda etmiş olan silâhdar Bıyıklı Ali Ağa'nın reyile hareket ettiği gibi, günlük işlerinde de bazı adamlarını sadrıâzamla birlikte iş görmeye memur etmişti. Hekim-oğlu Ali Paşa, padişaha bir kaç kere münasip şekilde mesuliyeti kendi üzerinde olan hükümet makamının ortaklık kabul etmiyeceğini, bu usulsüzlüğe son verilmesini anlatmak istediyse de, Üçüncü Osman bildiğinden şaşmadı. Sadrıâzam, bunun üzerine sağda solda söylenmeye ve bu durumu ağır şekilde tenkide başlamıştı. Bu fevkalâde dürüst adamdan hiç hoşlanmayan dejenere saray-muhiti, onun haklı tenkidlerini derhal padişaha yetiştirdiler. Üçüncü Osman, o sırada Beşiktaş sarayında bulunuyordu. Hemen sadrıâzamı çağırıp bu hallerinden dolayı şiddetle

Sultan Üçüncü Osman'ın bir istidada görülen hatt-ı hümâyûnu (Solda, en baştaki iki satırcık)

azarladı. O da, soğukkanlılığını bozmadan hükûmet işlerinin tamamen sadrıâzamlara bırakılması icabedeceğini tekrarladı. Üçüncü Osman, gerek onu ve gerekse sadaret makamını küçümsemek için hiddetle:

«— Ben, şimdi seni azleder ve hamallar kethüdası Ali ustayı vezir edinirim» diye bağırdı. Vezirlâzam, sükûnet ve vekarla:

«— Evet, yaparsınız. Lâkin o, hamal Ali Paşa olur; Hekim-oğlu Ali Paşa olamaz» karşılığını verdi.

Üçüncü Osman buna rağmen onu azletmedi. Çünkü şehzadeler meselesinde kullanmak istiyordu. Bir müddet sonra yine çağırtıp halkın beyhude dedi-kodularına sebeb olduğu için Üçüncü Ahmed'in büyük şehzadesi Mehmed'i öldürmesini teklif etti. Hekim-oğlu Ali Paşa, buna asla yanaşmak istemediğinden padişah kendisine:

«— Hain» diye bağırdı. O da:

«— Hainliği katilliğe tercih ederim» karşılığı verdiği için derhal azledildi (18 mayıs 1755). Hemen Kız-kulesine hapsolunması emredildi. Üçüncü Osman, onu idama karar vermiş, Hekim-oğlu Ali Paşa da bunu hissetmişti. Buna rağmen vekarını hiç bozmadı. Devlete çeyrek asırdan fazla bir zaman vezir olarak, unutulmaz hizmetler yücuda getirmişti. Artık kendisini vazifesini tamamlamış addediyordu. Kızlar-ağasının odasından alınıp götürülürken Üçüncü Osman'ın pencereden baktığını görünce, yine ayni vekarla eğilip selâmlayarak veda etti. Hükümdar bu hale şaştı ve gayri ihtiyarî:

«— Ne garip adamdır... böyle vakitte bile biperva istifini bozmayıp cesurâne tekâpu eyler. Ne korkmaz, gayyur adamdır» dedi.

Huzurunda bulunan musahibi:

«— Paşa kulunuz eski vezirdir, vezaret âdetlerini ve kaidelerini bilir» diye karşılık verdi.

Mâzûl sadrıâzam Kız-kulesine gönderildiği sırada padişahın annesi Şehsuvar sultan oğluna haber gönderip şefaatte bulunduğu için idamından vazgeçilerek sürgünle iktifa olunmuştur.

Nailî Mustafa Paşa'nın sadâreti ve azli

Hekim-oğlu Ali Paşa'nın azli üzerine sadaret makamı başdefterdar Nailî Abdullah Efendiye tevcih olundu. Eski sadrıâzamın kethüdası Veliyüddin Efendi de azledilip muhasebesi görüldükten sonra Resmo'ya sürüldü (Vasıf tarihi, C: I, S: 45). Ayni zamanda padişahın akd hocası silâhdar Bıyıklı Ali Ağaya vezaretle nişancılık verilip Divan-ı hümayuna memur edildi. Böylece, yeni sadrıâzamın da bütün muamelâtını kontrol altında bulundurabilecekti.

Üçüncü Osmanın, tali'i yangından açılmıştı. Bu hâdiselerden hemen sonra Kadırga limanı çarşısından yangın çıkıp etrafa yayılarak bir taraftan Peykhane, bir taraftan Dizdariye camii civarına kadar dayandı. On altı saat süren bu yangında sayısız ev, dükkân ve konak yanıp kül oldu. Padişah ise, yangınların sebebini süs ve ziynete olan aşırı ve yaygın düşkünlüğe yüklemek isteyerek vezirlerden başkasının kabaralı kesme ve gaşiye kullanmalarını, kadınların ise şeffaf yaşmak ve büyük yakalı renk renk feracelerle dolaşmalarını yasak edip eski usul ferace giymelerini emretti. Onun bu icraatı yobaz ve müteassıp güruhunu pek memnun etti. Hükümdarın da esasen istediği bu idi.

Yeni sadrıâzam Nailî Mustafa Paşa, padişahın türlü kaprislerine ancak doksandokuz gün dayanabildi. Esasen kendisi sadrıâzam olduğu gün kısa zamanda azledilip yerini padişahın muteber adamı Bıyıklı Ali Paşaya bırakacağını hissetmiş ve kendi sadareti için yakınlarına şaka şeklinde:

«— Hulle vaki' oldu» demişti (Vasıf tarihi, C: I, S: 48). 24 ağustos 1755 günü azledilerek Sakız adasına sürülüp sadaret mührü nişancı Bıyıklı Ali Paşaya verildi.

Bıyıklı Ali Paşa'nın sadâret devri

Bu sırada talî'î yangınlardan açılmış olan Üçüncü Osman devrinin yeni bir faciası vukua geldi. Naili Mustafa Paşanın azlinden otuz beş gün sonra Hoca-paşa civarında Demir-kapı yakınında gece yarısından sonra yangın çıktı. Rüzgâr şiddetle estiği için derhal yayıldı. Bir taraftan Bahçe-kapısına kadar sağ ve solunu süpürüp ilerledi. Suru aşarak Yeşil-kiremitli cami'i yaktı. Bir taraftan da Paşa-kapısını, yani Bâb-ı âliyi, terziler imalâthanesini yakarak Divanyolundan yürüdü. Mehterhane ve Defterhaneyi yalayıp yuttu. Üçüncü kol, Mahmutpaşaya çıkıp Çuhacılar hanını ve dördüncü kol Ayasofya çarşısını Soğuk-çeşme kapısına kadar tamamen harabeye döndürdü. Bu yangın, tam otuzaltı saat sürmüş pek çok mal ve hattâ can kaybına sebeb olmuş, nice insanlar evsiz barksız kaldığı gibi, en mühim devlet daireleri, kıymetli devlet evrakile birlikte yanıp kül olmuştur. Yeni Paşa-kapısı yapılıncaya kadar sadrâzamın Kadırga'daki Esma sultan sarayında oturup hükûmet işlerini oradan idare etmesi emrolundu. Bu yangın sırasında gerekli tedbirleri zamanında almamış olmakla itham edilen yeniçeri-ağası azledilerek Manisa'da ikamete memur edildi.

Üçüncü Osman, küçük büyük devlet memurlarını dama-taşı gibi durmadan değiştiriyor, bu hem lüzumsuz masraflara sebeb oluyor, hem de devlet işleri düzgün gitmiyordu. Tahta çıkışından beri bir yıl içinde üçüncü sadrâzamı olan Bıyıklı Ali Paşa, bu makama geçmek için türlü dolaplar çevirmiş, öbür sadrâzamları yalan ve dedikodularla hükümdarın gözünden düşürmüştü. Üstelik hariş olduğu kadar mürtekibdi. Sadaret mevkiine geçer geçmez el altından rüşvetler almaya, haksız iktisablarda bulunmaya başladı. Üçüncü Osman, bütün bunları öğrendi. Esasen asabi mizaçlı ve hiddetine mağlûptu. Sadrâzamı sorgu suale çekmeden derhal azledip kapı-arasına gönderdi ve orada idam ettirdi (25 ekim 1755). Bir rivayete göre Ali Paşa şehzade Mehmed'in katline âlet olmayı reddettiği için bu âkıbete uğramıştı.

Said Mehmed Paşa'nın sadâreti ve azli, Bahir Mustafa Paşa'nın ikinci sadâreti

Yerine, sadâret kethüdası Yirmisekiz Çelebi-zâde Said Mehmed Efendi sadrâzam oldu. Üçüncü Osman, Bıyıklı Ali Paşayı idam ettirdikten iki saat sonra, hiddeti geçince nedamet getirmişse de, yapılacak bir şey kalmamıştı.

Said Mehmed Paşa, bütün dirayet ve istikametine rağmen, sadaret mevkiinde beş ay bile kalamadan 1 nisan 1756 tarihinde

Sultan Üçüncü Osman
(Kapıdağlı serisinden)

azil olunarak İstanköy adasına sürüldü. Azlinin hiç bir sebebi yoktu. Sadece, Üçüncü Osmanın aklına öyle esmiş bulunuyordu. Netekim, bir kabahati de görülmediği için müsadereye uğramamıştı. Sadâret kaymakamlığı yeniçeri-ağası İbrahim Ağaya verildi. Bütün devlet ricali, sadâret kendilerine verilir diye ecel terleri döküyorlardı. Çünki, bu makama gelenin uzun boylu tutunamıyacağı, kısa zaman sonra azledilip derece derece sürgün, müsadere veya idam cezasına uğrayacağı anlaşılmış bulunuyordu. Bu yüzden, sadâret mührünün eski sadrâzam ve hâlen Mora muhassılı Bahir Mustafa Paşaya gönderildiği duyulunca, çoklarının yüreğine bayağı su serpildi.

Her mühim hâdiseden sonra bir yangın çıkması şartmış gibi, bu sefer de Cibali-kapısının sol tarafındaki yahudi evleri tutuşup oradaki dükkân ve evleri yaktıktan sonra kaleden içeri atlıyarak şiddetli poyrazın tesirile birkaç kola ayrıldı. Bir taraftan Unkapanı taraflarına yürüyüp Süleymaniye semtini tâ Kaptanpaşa hamamına kadar yaktı. Bir taraftan Vefa meydanına varıp Şehzade camii civarile eski-odaları kül ettikten sonra Lânga Yeni-kapısına kadar ilerleyerek sağ ve solu ve sur dışından deniz kıyısına kadar olan yerleri mahvetti. Bir kol da Zeyrek'ten Saraçhaneyi, Avret-pazarını tâ Davudpaşaya kadar, nihayet dördüncü kol Fatih, Sultan Selim semtlerini, Ali Paşa çarşısını Aya-kapısına kadar tamamen mahvedip mu-

azzam bir felâket halinde halkın üzerine yüklendi. Bu, Üçüncü Osman devri seri yangınlarının en müthiş ve en korkuncudur. Yangın, kırksekiz saat devam etmiş, nice hânümanları söndürmüş, hesapsız mal ve can kaybına sebeb olmuştur.

Levend'lere karşı yeni bir hareket

Çavuşbaşı iken vezaretle Maraş valisi olan Abdurrahman Paşa, memuriyet yerine giderken yollarda serseriyane gezip halka musallat olan levendlerin bakiyesini toplayıp kapısı halkına katmıştı. Bundan maksadı, hem halkı zararlarından kurtarmak, hem de onları icabında diğer eşkiyaya karşı kullanmak suretile iki şer kuvvetini çarpıştırarak ortadan kaldırmaktı. Maraş'a vardığı zaman Bektaşlı ve Kılıçlı aşiretlerinin bir müddettenberi şekavete başladığını duydu. Evvelâ kabile reislerini dâvetle kendilerine icabeden nasihatlarda bulunduysa da, çok geçmeden eski hallerine devam ettiklerini öğrendi. Maiyetindeki kuvvetler, bu iki kabileyi tenkil edecek derecede değildi. Bunun üzerine, her iki aşirete baş vurup başka bir aşireti tenkile gideceğini söyleyerek yardım istedi. Onlar da en ileri gelenlerden yüz kadar kimseyi gönderdiler. Abdurrahman Paşa, bunları bir anda tepeliyerek bin kadar süvari ile bölgelerini basıp tuttuklarını temizledi. Halkı soymak suretile elde ettikleri mal ve eşyayı bularak sahiplerine geri verdi. İstanbul'daki son yangın sırasında birçok çapulcu meydan alıp can derdine düşmüş halkın mal ve eşyasını kaçırmışlardı. Bunları gizlice İstanbul'dan çıkararak Anadolunun muhtelif şehirlerinde satmıya teşebbüs ettilerse de, alınan tedbirler sayesinde hemen hepsi ele geçerek sahiplerine iade olundular.

Mısır ve Bağdad eyâletinin vaziyeti

Mısır'da çoktanberi muhtelif sebeblerden ve dış galilelerden dolayı devletin otoritesi kaybolmuştu, her şeyde Çerkez beylerinin nüfuzu hâkimdi. Defterdarlık, hacc emirliği ve Belediye reisliği (Şeyhül-beled'lik) bunların elinde bulunurdu. Bu beyler, evvelce kısaca yazdığımız gibi iki rakip parti halinde idiler ve birbirlerile silâhlı çarpışmaya kadar varan mücadelelerde bulunuyorlardı. Tarihlerin naklettiğine göre; Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettiği zaman kendi kuvvetlerile çarpışmayıp bir tarafa çekilmeyi uygun bulmuş olan Emir Sadun'un bu hareketini beğenerek kendisine iltifatta bulunmuş, sonra da âlim ve fazilet sahibi bir zat olduğunu anlayıp takdir etmişti. Sadun'un Kasım ve Zülfikar adlı silâhşörlükte mahir iki oğlu vardı. Yavuz bir gün Kasım'ın maiyetine Mısır, Zülfikar'ın maiyetine Osmanlı askeri verip bir harb oyunu yaptırmış, lâkin asker coştuğundan iş az kalsın ciddiye binmek üzereyken güçlükle ayrılmışlardı.

İşte o günden itibaren Mısır halkı Osmanlılara taraftar olan «fıkariye veya zülfikarlı» ve aleyhtar olan «kasımiye veya kasımlı» adlı iki rakip kısma ayrılmış. Fıkariye'nin bayrakları beyaz, kasımiye'nin ise kırmızı idi. Valiler daima bu iki tarafı idare etmiye çalışırlardı. Bunda muvaffak olurlarsa tutunurlar, aksine bir hâdiseye sebeb olurlarsa azledilirlerdi. Valilerden bazıları tek tarafı tutarak öbür tarafı eğer ve duruma hâkim olurdu. Bazen de beyler valiyi

Eski İstanbul'un büyük yangınlarından biri

istemeyip memleketten çıkarırlardı. Böyle zamanlarda devlet ısrar etmeyip başkasını gönderir. Bazen de merkezden kudretli valiler gönderip pek ileriye giden beyleri silâh kuvvetiyle te'dib ederdi.

Diğer taraftan devletin Bağdad vilâyeti ile de rabıtası gevşemiş, Hemedan fatihi Hasan Paşa-zâde Ahmed Paşa yirmi yıl süren valiliği yüzünden burânın âdeta hükümdarı olmuş, azlinden sonra gönderilen valilere karşı onun yetiştirmelerinin gösterdikleri mukavemet yüzünden valilik sonunda Ahmed Paşanın kethüdası Süleyman Ağaya vezaretle verilmiş, daha sonra da valiliğe onun yetiştirdiği kölelerden biri tayin olunmuş, Bağdad ve Basra'da böylece âdeta gürcü kölemenler idaresi kurulmuş ve bunlar bu devirde nüfuzlarını Musul'a kadar yaymış bulunuyorlardı.

Garb ocaklarının durumu

Onsekizinci yüzyılın başında Cezair'de devletin valilerinin yanında dayıların nüfuzu devam ediyor ve asıl hâkimiyet hâlâ onların elinde bulunuyordu. Dayıların belli bir meclis tarafından seçilmesi lâzımken, zamanla mütegallibe haline gelmişler, kuvvet kimde ise dayılık onda kalmıştı. Bunların aslında meclisle ve vali ile müştereken iş görmeleri icabederken ikisini de hiçe sayar olmuşlar ve bunların nüfuzlarını sıfıra indirmişlerdi. Üstelik ocağın muazzam deniz kuvveti inhitata yüz tutmuş bulunuyordu. Bu idare tarzının mahzurları görülerek Üçüncü Ahmed devrinde, 1711 tarihinde dayılık ve valilik birleştirilmiş, bir ara ayrılmışsa da bu hal çok sürmiyerek yine birleşmiş ve böyle devam etmiştir.

Tunus'da ise, eskiden beri vali ve dayıdan başka bir de Vatan sancağının beyi idareyi müşterek olarak ellerinde tutarlardı. Zamanla valilerin burada da nüfuzları kalmamış, idareye dayılarla vatan beyleri hâkim olarak zaman zaman aralarında çekişmişlerdir. Onsekizinci yüzyıl ortalarında ise, durum değişerek nüfuz valilerle vatan beylerinin eline geçmiş, buna karşılık dayıların ehemmiyeti kalmamıştır. Daha sonra ise vatan beyliği ile valilik ayni şahısta birleşmiş ve bunlar Tunus'da tamamen hakim hale gelmişlerdir.

Trablus Garb'da da vali ve dayı bulunurdu. Fakat duruma hâkim olanlar dayılardı. 1711 yılından itibaren dayılık Karamanlı Ahmed Beyin eline geçmişti. Ahmed Bey, kendisile arası açık olan valiyi öldürtüp merkezden hâdiseyi tahkike gelen derya kaptanı Canım Hoca Mehmed Paşayı da karaya çıkartmıyarak geriye gönderdi. Bütün dayanağı, kendisini seven halk idi. Netekim bu sayede Osmanlı idaresine taraftar olanları bertaraf edip istiklâlini ilân etti ve «Emirülmüminin» ünvanını aldı. Lâkin, sonra devlete baş vurup sadakatını bildirerek valiliği elde etti. Bu mevkide 1745 yılına kadar kaldı. Ölümünden sonra yerine oğlu Mehmed Paşa geçti. Bu zat, donanmanın kuvvetlenmesine çok hizmetlerde bulundu. İngiltere ile bir ticaret muahedesi yaptı. İngiltere devleti bu muahedeyi, müstakil bir hükümetle yapılmış gibi resmen tasdik etti. Mehmed Paşa 1753 yılında vefat edince yerine oğlu Ali Paşa geçmiş ve böylece dayılık ve valilik Karaman ailesine inhisar eder olmuştur.

Garb ocakları zamanla aralarında ittifaklar ve yabancı devletlerle çeşitli anlaşmalar yapar olmuş ve âdeta müstakil gibi bir hale gelmişlerdi. Buna sebep ise, uzun süren savaşlar dolayısile Osmanlı devletinin uzak eyaletlerle meşgul olamamış bulunmasıydı.

Boğdan ve Eflak'ın durumu

Karlofça barışından sonra bir müddet için Boğdan'da, Osmanlı devleti idaresine karşı herhangi bir değişiklik hissedilmemiştir. Ancak, voyvodalığa eskiden beri komşu olan ve kudretli devrinde bu bölgede nüfuz ve himayesini tesis etmek gayesinde bulunan Lehistan krallığının, daha onsekizinci yüzyıl başlarında kuvvetçe önemini kaybetmesi, durumu değiştirdi. Gittikçe kudreti artan Rus çarlığının nüfuzu Boğdana hem de pek kolayca yerleşmeye başladı.

Rus çarlığına bu imkânı hazırlıyan şey, kudretli oluşundan başka mezhep itibarile bu bölge halkı gibi ortodoks bulunuşudur. Rusların bu mezhebin hamiliğini ileri sürmeleri, ajanlarının Boğdan'da kolayca çalışmalarını ve propagandalarını yapmalarını temin etmekle, dolayısile de, Osmanlı devletine karşı voyvodalıkta tehlikeli bir hava yaratılması sağlanmaktaydı.

Eflak'a gelince; Karlofça barışı ile Macaristan'dan başka Erdel'i ele geçiren Avusturya devleti, pek uzun bir hudutla komşu olduğu bu yerde nüfuzunu kolayca yaymıya muvaffak oldu. Pasarofça barışı ile kazandığı Küçük Eflak'ı sonra kaybetmesi onun Eflaktaki nüfuzunu azaltmadı.

Belgrad barışının akdi müzakereleri esnasında Ruslar, Boğdan üzerinde bazı emellerini açıkça göstermişler ve hatta onların bu istekleri Eflak bölgesinde nüfuzlarını yaymak ve tesis etmek yolunda olan Avusturya'yı hayrete düşürmüştü. Bu görüşmelerle barışın aktinde Avusturya delegeleri, Rusların belli olan bu isteklerine karşı, işgal edilen yerlerden hudut kesilmesini teklif ettilerse de, galip durumda olan Osmanlı devleti delegeleri bu teklifi şiddetle reddetmişlerdi. Fakat, bu suretle vaki istek ve tekliflerden her iki devletin Boğdan ve Eflak üzerindeki

Üçüncü Osman zamanındaki veziriâzamlar

(İlâve: 152)

★

KÖSE BAHİR MUSTAFA PAŞA

Sofu Abdurrahman Paşanın oğludur. Babası, Çorlulu Ali Paşanın kethüdalığından yetişib vezir olmuştu. Bahir Mustafa Paşa çok iyi bir tahsil gördü. Nevşehirli Damad İbrahim Paşanın zamanında ve onun tavassutu ile saraya intisab edib hassa silâhşörü oldu. Gayet becerikli olduğundan kapıcı-başılığa yükseltildi. 1747 yılında ikinci imrahorluk, 1749 da baş-imrahorluk tevcih edildi. Kendisini sarayda kızlarağası Hafız Beşir Ağa himaye etmekte idi. Bu sayede, Divitdar Mehmed Emin Paşanın azli üzerine 1 temmuz 1752 tarihinde sadarete getirildi. Hafız Beşir Ağanın gayri tabi'i nufuzu ile mücadelesinde muvaffak olarak işlerinde müstakil kaldı. Birinci Mahmud, onun bu sadareti zamanında vefat ederek yerine Üçüncü Osman padişah olmuştur (13 aralık 1754). Yeni padişah, mütereddid, kararsız, yakinlerinin tesiri altında bulunuyordu. Kısa zamanda Bahir Mustafa Paşa azledilerek Midilli'ye sürgün edildi (15 şubat 1755).

Bundan sonra, Bahir Mustafa Paşanın evvela vezareti iade edilib Mora muhassıllığına tayin edilmiş, 1 nisan 1756 tarihinde Yirmi-sekiz Çelebi-zâde Said Mehmed Paşanın yerine tekrar sadrıâzam olmuştur. Bu sadareti sırasında Üçüncü Osman'ın emrile, Üçüncü Ahmed'in büyük oğlu Şehzâde Mehmed'in sarayda öldürülmesine alet olması yüzden halk arasında alib yürüyen dedi-kodular üzerine sadaretten azledilib Rodos adasına gönderilmiş, ifa ettiği bu hizmet karşılığı olarak müsaderaye uğramamıştır (12 ocak 1757).

Bahir Mustafa Paşa 1757 yılı Ağustos ayında Ağrıboz muhafızlığına, on ay sonra Mısır valiliğine tayin edilmiş, 1761 de azlolunarak Cidde valiliği verilmişse de gitmek istemiyerek Mısır'da kalmış, 1762 de Haleb valiliğine tayin olununca, idamdan korkub yine gitmemiş, lâkin kendisine teminatı havi bir ferman gönderilmiş, bunun üzerine memuriyet yerine gitmiştir.

Bahir Mustafa Paşa, 1 kasım 1763 tarihinde üçüncü defa sadaret makamına geçmiştir. Aynı zamanda Üçüncü Mustafanın kızı Şah Sultana namzed olmuştur. Bu sadareti 30 mart 1765 tarihine kadar sürdükten sonra azlolunmuştur. Buna sebeb, sadrıâzamların hassı olan Kıbrıs varidatına zam yaptırıp bazı hoşnutsuzluk ve karışıklıklara sebeb olması, üstelik İstanbuldan ve taşradan olmıyacak bahanelerle ağır para cezaları topliyarak bunları bir takım binaların inşasına harcaması idi. Hükümdar bunları haber alıb kendisini ikaz edince, te'vil yollu cevablarla hakikatı gizlemiş, azlini müteakib sarayda birkaç gün sorguya çekildikten sonra Midilli adasına sürülmüş, lâkin yağan şikâyetler üzerine gönderilen bir Bostancı basekisi ile idamı emrolunmuş ve kesik başı İstanbula getirilib ibret taşında teşhir edildikten sonra Otakçılarda yaptırmış olduğu Nakşibendi dergâhına gömülmüştür.

→

Okumuş yazmış, şair, zeki, cesur, lâkin zaif karakterli ve hiylekârdı, paraya çok düşkündü. Otakçılarda yukarıda bahsi geçen Nakşibendi dergâhını yaptırmış, yanan bir kısım mescidleri tamir ettirmiş. Yeraltı-camii mevkiindeki Emevî ordusu ile İstanbula gelen Eshab'dan üç zatın kabrini meydana çıkartarak burasını cami haline koymuştur.

HEKİM-OĞLU ALİ PAŞA

(Üçüncü defa. Evvelce Birinci Mahmud'un veziriâzamları arasında yazılmıştır).

NAİLİ ABDULLAH PAŞA

İstanbul'da Davud-paşada doğmuştur. Babasının adı Hacı Halil Ağadır. Tahsilini tamamladıktan sonra 1713 yılında Divan-ı hümayun kalemine girmiş ve Yeni-kapı mevlevihanesi şeyhi Ahmed Efendinin kızını almıştır. Kalemde derece derece yükselib 1730 yılında beylikçi kalemi kesedarı (evrak müdürü) oldu. 1736 yılında ordu ile Baba-dağında bulunurken beylikcilik verildi. İran seferi sırasında İstanbul'da rikâbbeylikçisi olarak kaldı. Sonra teşrifatcılık tevcih edildi. Karışmış olan teşrifat işlerini düzene koyduktan sonra bu vazife de uhdesinde kalmak şartile 1745 yılında tekrar beylikciliğe tayin edildi. 1747 yılında Ragıb Mehmed Efendi yerine reisül-küttab, 1754 yılında başdefterdar ve 18 mayıs 1755 tarihinde sadrıâzam oldu. Bu sadareti üç aydan bir az fazla sürmüş ve hükümdar bu mevkie Silâhdar Bıyıklı Ali Paşayı getirmek istediğinden azlolunub Sakız adasına sürülmüştür (24 ağustos

→

→

1755). Aynı yıl Girit valiliği, 1758 de Cidde valiliği verilmiş, Mekke'ye hareket ettiği sırada rahatsızlanıb vefat etmiştir. Na'şı, Mekke'ye götürülmüş ve Hazret-i Hadice (R.A.) türbesi civarına gömülmüştür. Kendisi eser sahibi ulemadan bir zattı. Aynı zamanda iyi bir şairdi, divanı vardır. Dürüst, dindar, fazilet ve sadakat sahibi idi. Gayet çalışkan olub hiç boş durmamakla ma'ruftu.

BIYIKLI ALİ PAŞA

İstanbul'un fakir bir ailesindendir. Yetim kalmış ve Ayasofya evkafı kâtibi Mehmed Efendi tarafından himaye olunmuştu. Son derece yakışıklı ve güzel sesli idi. Bu sayede saraya intisab edib kiler-odasına alınmış ve kızlarağası Hacı Beşir Ağaya müezzin olmuştu. Onun Birinci Mahmud'a ricası üzerine has-odaya alınarak müezzin başlık verilmiş, sonra yükselib silâhdar olmuştur. Üçüncü Osmanın üzerinde nüfuz sahibi idi. Devlet işlerini bu sayede saraydan idare ederek sadrıâzamların nüfuzunu ortadan kaldırmıştı. Hekim-oğlu Ali Paşa azledilince, Üçüncü Osman sadareti kendisine vermek istediyse de maruz olduğu için bu makama Naili Abdullah Paşayı getirib ona da vezaretle nişancılık ve üç ay sonra da Naili Abdullah Paşayı azledib sadrıâzamlık verdi (24 ağustos 1755). Sadareti pek kısa sürmüş ve 25 ekimde azlolunub kapı-arasına hapis edilerek orada öldürülmüştür. Padişahın kendisine büyük teveccühü bulunduğu halde bu kadar sert bir muameleye uğramasının sebebini izah güçtür. Gerçi bir çok kaynaklar bunu Üçüncü Osmanın hiç tahammül edemediği rüşvet ve irtikâba başlaması veya selefelerinin azline yalan ve iftiralarla sebeb olduğunun anlaşılması gibi sebeblere dayandırılırsa da, hükümdarın, şehzadelerin katli hakkındaki arzusuna uymak istemeyişi daha mühim bir sebeb olabilir.

Bıyıklı Ali Paşa iri yarı, fevkalade güzel, güler yüzlü ve sevimli idi. Sadrıâzam olduktan sonra gayet kibirlenmiş, herkesi aşağı görmeye başlamıştı. Rüşvete müptelâ ve garazkâr olduğunda kaynaklar müttefiktir. Yalnız Vasıf tarihi iyi yola sevk edildiği takdirde kendisinden istifade olunacak bir kimse olduğunu kaydeder. Üçüncü Osman, onu idam ettirdiğine iki saat sonra pişman olmuşsa da iş işden geçmiş bulunuyordu. Bu pişman olusda idam sebebinin rüşvet, irtikâb, yalan ve iftira gibi haklı ve akla uygun şeyler olmayıb tamamen hissî bir mesele olduğunu anlatmaktadır.

YİRMİSEKİZ ÇELEBİ-ZÂDE SAİD MEHMED PAŞA

Üçüncü Ahmed devrinde elçilikle

→

→

Fransaya gönderilmiş olan Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendinin oğludur. Mükemmel tahsil gördükten sonra devlet hizmetine intisab etmiş ve sadaret mektubi kalemi hülefâsından bulunduğu sırada elçi olan babasına kethüda tayin edilerek birlikte Paris'e gitmiştir. Dönüşde süvari kâtibi oldu. Birinci Mahmud cülûs edince saltanat değişikliğini bildirmek üzere Şikk-ı sâlis defterdarı rütbesile Petersburg'a gönderildi. 1732 de bu sefer fevkalade elçi olarak Rusya ve İsveç'e gitti. Rusya ile Avusturya elçisinin de iştirakile Niyemirov'da yapılan müzakerelerde Osmanlı heyetine dahil oldu. 1739 yılında Avusturya devleti ile imzalanan Belgrad anlaşmasına göre yeni sınırların tesbitine memur edilerek iki sene oralarda vazife gördü. 1741 yılında Rumeli beylerbeyliği payesile Paris'e elçi gönderildi. 1742 yılı Ekim ayında İstanbul'a dönüb Aralık ayında nişancı oldu. 1744 de Mısır'da çıkan bazı ihtilâfları yerinde tetkike memur edildi. Ertesi yıl, defter emini, 10 ağustos 1746 tarihinde sadaret kethüdası tayin olundu. Lâkin, sert ve haşin yaradılışlı olan sadrıâzam Tiryaki Mehmed Paşa ile geçinemiyerek ertesi yıl kendi arzusu ile yine defter emini oldu. 1748 senesinde ikinci kere olarak nişancılık tevcih edildi. 1750 yılında Divitdar Mehmed Emin Paşa sadarete geçince tekrar sadaret kethüdalığına getirildi. İki buçuk ay sonra azil ile Hicaz'a gitmesi emredildiyse de, Gelibolu'ya varınca orada kalması bildirildi. Azline görünüşde hiç bir sebeb yoksa da, bu yıllarda sadrıâzamların üst üste sadaret kethüdalığından gelmeleri dolayısile Mehmed Emin Paşanın hışmına uğramış olması mümkündür. Mamafih, biraz sonra fermanla İstanbul'a davet edilib üçüncü defa olarak nişancılık verildi. 1752 yılında bu vazifeden ayrılıb aynı yıl içinde dördüncü defa olarak nişancı olmuş, bir müddet sonra açıkda kalmış. 1755 yılında baş-muhasebeci, aynı yıl üçüncü defa olarak sadaret kethüdası olmuştur. 25 ekim 1755 tarihinde sadrıâzam Bıyıklı Ali Paşanın azli ve katli üzerine sadaret kendisine verildi. Onun sadareti üç aydan fazla sürmedi. 1 nisan 1756 tarihinde azil olunub İstanköy adasına sürüldü. İdam edilmiyeceğine emin olması için, sürgün emrini ifaya bizzat kendi oğlu Mesud Bey memur edilmişti.

Said Mehmed Paşa, bir müddet sonra Hanya muhafızlığına, 1757 yılında Mısır valiliğine, 1759 yılında Adana valiliğine, 1760 tarihinde Karaman valiliğine tayin olundu. Nihayet 1761 tarihinde Maraş valisi olmuş ve aynı yıl Ekim ayında bu vazifede vefat etmiştir.

Son derece değerli, bilgili, dünya ve

→

Yirmisekiz Çelebi-zâde Mehmed Said Paşa
(Sadrıâzam iken)

ihtirasları meydana çıkmıştı. Zamanla da gerek Avusturya'nın ve gerekse Rusya'nın artan ve ilerliyen nüfuzları bu iki voyvodalıkta çatışmaya başladı.

Diğer taraftan Osmanlı devletinin gittikçe artan zafiyeti bu bölgelere karşı aldığı tedbirleri tesirsiz kıldığından voyvodalar da halkın temayülüne göre gâh Avusturya, gâh Rusya tarafına meyleden iki yüzlü bir siyaset takib ettiler.

Osmanlı devleti aşağı yukarı bu bölgelerde huzursuzluğun başlarından itibaren birtakım tedbirler almayı düşündü. Her iki beyliğe, daima kendisine ihanet etmiş yerli beylerin yerine, merkezden, devlete daha sadık olacaklarını düşündüğü Divan-ı hümâyûn tercümanlığında bulunan Fenerli rum beylerini, voyvoda tayin etti. Fakat yapılan bu değişiklik beklenilen neticeyi hiçbir zaman temin edemedi. Çünkü, Fenerli rum beyleri, Boğdan ve Eflak halkı tarafından hiç bir zaman itibar görmediler ve bir mültezimden farksız sayıldıklarından kat'iyyen sevilmediler.

Her ne kadar Osmanlı devleti, voyvodalıklarda bir itibar sağlamak için bu beylerin üç senede bir değiştirilmesini ve güzel hizmet edenlerinin beylik müddetlerinin temdidini kabul etmişse de bu vaziyet tatbikatta mümkün olmamıştır. Çünkü merkezdeki sık sık tebeddüller dolayısile devlet ricali de arka arkaya değişiyor ve her değişmede yeni iş başına gelenler aşırı derecede menfaatlerini düşünerek, voyvodaları, küçük ve pek ehemmiyetsiz bahanelerle veya tahkiksiz ihbarlarla azlediyorlardı. Boşalan mevkii birçok şeyler vererek elde eden yeni beyler de sarfettiklerini bir an evvel kazanmak için voyvodalıklarında hemen arka arkaya saldıkları vergilerden ötürü pek acınacak ve fakir düşmüş olan halk onlardan nefret ediyordu.

Her iki voyvodalık halkını Osmanlı idaresinden soğutan önemli diğer bir husus ta, bu beylikler bölgesi etrafındaki kale muhafızlarının, murabahacılarla türlü hile yaparak Rumen kızlarını alıp satan maldovatcı (moldovancı) ve Bucak tatarlarının ve diğer bazı yağmacıların kanun dışı hareketleridir.

Bütün bunlardan başka, mazûl ve mansub vezir, beylerbeyi ve sair gelib giden bazı nüfuzlu memurların ana yolu bırakarak pek kalabalık ve bıçkın maiyetlerile Boğdan veya Eflak'dan geçerek, buraların halkını, kendilerini beslemeğe mecbur etmeleri gibi, buna benzer daha bir takım uygunsuz ve haksız hareketlerde bulunmaları vaziyeti büsbütün çığırından çıkarmaktaydı.

Her ne kadar Bâb-ı âli, Boğdan ve Eflak'da yapılan kötülükleri haber aldıkça bunların menedilmesi için arka-arkaya fermanlar göndermişse de, bizzat merkezdeki istikrar-

---

→

memleket ahvaline vakıf, ikna kabiliyeti kuvvetli, müteşebbis, çalışkan, namuslu, tecrübeli bir devlet adamı idi. Babasile gittiği Fransa'dan dönüşünde Müteferrika İbrahim Efendi ile Türkçe kitab basan ilk matbaayı kuranlardandır. Fransızca ve latince bilirdi. Tıb müfredatına dair meşhur bir eseri vardır. Eyub Nişancasında bir hamam, Sarıyerde bir tekke, Yuşa tepesinde bir mescid yaptırmıştır.

KÖSE BAHİR MUSTAFA PAŞA
(İkinci defa)

→

→

KOCA RAGIB PAŞA

(Üçüncü Mustafa'nın veziriâzamları ilâvesindedir)

Bibliyografya : Subhi; Tarih. İzzi; Tarih. Vasıf; Tarih. Şamdani-zâde Süleyman; Müri üt-tavarih. Dilâver-zâde Ömer; Hadikatül-vüzera zeyli. Hüseyin Ayvansarayi: Hadikatül-cevami. Mehmed Süreyya; Sicilli Osmani. Tayyarzâde Ata; Enderun Tarihi. Hammer; Histoire de l'empire Ottoman.

sızlık ona otoritesini kaybettirmiş olduğundan bu fermanları kimse dinlememiş, haksızlık ve yağmalar sürüp gitmiştir.

İşte yukardan beri ancak başlıcalarından bir kısmını yazdığımız haller de Boğdan ve Eflak halkını, yalnız dış düşmanlarına karşı değil, içte bizzat memurlarına bile kuvvet ve kudret sahibi olamıyan, emrini dinletemiyen Osmanlı devleti idaresinden soğuyup uzaklaşarak, kendilerini daha iyi himaye edecek, bu hallerden kurtaracak bir kuvvetli devlet ve koruyucu aramaya sevketmekteydi.

Bütün bu vaziyetler karşısında evvelce işaret ettiğimiz veçhile, Fenerli rum beylerinden olan voyvodalar da, bölgelerinde nüfuzu ve kudreti artan devlete meyletmişler, hatta bazan, muhtelif bahislerde gördüğümüz gibi, Osmanlı devletine ihanet ederek düşmanlara casusluk etmişler, onlarla işbirliği yaparak devlete ihanette bulunmuşlardır.

Şehzade Mehmed'in ölümü

Bahir Mustafa Paşanın ikinci sadâretinde Üçüncü Ahmed'in büyük şehzadesi Mehmed, kırk iki yaşlarında bulunduğu halde vefat etmişti. Bu ölümün vebadan olduğu ilân edildiği ve hakikaten şehirde de veba salgını bulunduğu halde, şehzadenin ölümü bazı dedi-koduların çıkmasına sebeb olmuştu. Daha evvel Hekim-oğlu Ali Paşanın azli dolayısile de bu şehzade ile ilgili dedikodular çıkmış ve hâdise henüz unutulmamıştı. Şehzadenin cenazesi mutad merasimle kaldırılmış, saraydan babasının gömülü bulunduğu türbeye götürülürken halktan pek çok kimse bu törene katılmış ve bu sırada herkes teessürünü açıkça izhar etmişti. Bu olay sadrıâzamın azlini hazırlayan sebeblerden birini teşkil etti. Hâdise Üçüncü Osmanı fena halde sinirlendirmişti. Hakikaten şehzade Mehmed onun vasıtasile boğdurulmuş, böylece Hekim-oğlu Ali Paşanın nefretle reddettiği işi, Bahir Mustafa Paşa hükümdarın ısrar ve tehdidlerine sonunda baş eğerek ve selefinin akıbetine uğramaktan korkarak kabul zorunda kalmıştı. Çünki Bıyıklı Ali Paşanın da idamının hakiki sebebinin bu olduğuna dair de bir rivayet mevcuttu. Buna göre, saraydan yetişmiş olan Ali Paşa küçüklüğünü bildiği şehzadeye kıymayı reddederek hükümdarın gazabına uğramış ve Hekim-oğlu Ali Paşaya olduğu gibi, kendisini kurtaracak biri zuhur etmediğinden cellâd elinde can vermişti. Netekim, vak'anüvis Vasıf Efendi (C: I, S: 74), Üçüncü Osman'ın hususiyetlerinden bahsederken, sözü Ali Paşanın öldürülmesine getirerek «idam sebebinin rüşvet alıcılığına veyahut başka bir mânaya dayandığı rivayet olunur» cümlesini kullanmıştır.

Şehzade Mehmed'in tahta lâyık, uysal,

Sultan Birinci Mahmud tarafından başlatılıp Üçüncü Osman'ın ikmal ettirmesinden dolayı «Nur-ı Osmaniye» adı verilen cami

mütevazı, yakışıklı ve iyi karakterli olduğu ve Üçüncü Osman'a nazaran çok yüksek meziyetlere sahip bulunduğu, o devir kaynaklarının incelenmesinden anlaşılmaktadır. Esasen, Üçüncü Osman bütün bu meziyetlerinden dolayı onu çekemez ve kendisine rakip gördüğünden diş bilerdi.

Bahir Mustafa Paşa'nın azli

Üçüncü Osman, bu sırada, Şam valisi ve Hac emiri Azem-zâde Esad Paşayı, kızlarağası Ebu-Kuf Ahmed Ağanın tesirile azle karar vermişti. Bir gün sadrıâzam Bahir Mustafa Paşayı çağırttı ve böyle mühim bir vilâyete pek değerli bir vali tayin etmek istediğini söyleyerek birisini tavsiye etmesini istedi. O sırada Ragıp Mehmed Paşanın büyük şöhreti vardı. Devlet kademelerinden ve bilhassa hariciye işlerinden yetişmiş, dünya ve memleket ahvaline vakıf pek değerli bir vezirdi. O güne kadar verilen vazifeleri büyük bir muvaffakıyetle başarmıştı. Namusu, dürüstlüğü ve dirayeti ile tanınmıştı. Bahir Mustafa Paşa, kendisine rakip gördüğü için onu böyle bir işe sarıp meşgul et-

meye can atıyordu. Bu yüzden padişaha hararetle tavsiye etti. Üçüncü Osman :

«— Ragıp Paşa bu işin uhdesinden gelebilir mi?» diye sorunca da :

«— Baştan beri bugüne kadar gelen vezirlerin hiç biri onun derecesinde kemal sahibi olamamıştır. Akılda, olgunlukta, zekâ ve tedbirde zamanın biriciğidir» cevabını verdi. Padişah bunun üzerine :

«— O halde var, Şam eyâletini tevcih et» dediyse de, sadrıâzam gittikten sonra onun söyledikleri kendisini yeni bir karara sevketti ve «Madem ki bu kadar akıllı ve değerli bir zatmış, niçin sadarette kullanmıyayım?» düşüncesile hareket ederek hemen bostancı hasekilerinden birisini sadâret *müjdesile gizlice Ragıp Mehmed Paşanın* vali olarak bulunduğu Haleb'e gönderdi. 12 ocak 1757 salı günü Sadrıâzam Bahir Mustafa Paşa henüz divandan dönmüşken padişahın dâveti tebliğ edilerek saraya geldi. Enderunda, kızlar-ağasının odasında emir beklerken sadaret mührü alınarak kendisi Balıkhaneye indirildi. Bir gece orada kaldıktan sonra, selefi gibi o da müsâdere belâsına uğramadan Rodos adasına sürgün edildi. Adı tarihimize Koca Ragıp Paşa olarak geçmiş bulunan yeni sadrıâzam Ragıp Mehmed Paşa İstanbul'a gelinceye kadar da sadâret kaymakamlığına kapıcılar kethüdası Ali Ağa, vezaret rütbesile tayin olundu.

Koca Ragıb Paşa'nın sadâreti

Koca Ragıp Paşa, 20 ocak günü İstanbul'a vardı. Âdet ve an'aneye göre Üsküdar'da Mehmed Paşa köşkünde çekilen ziyafetten sonra şeyhülislâmla birlikte padişahın huzuruna kabul edildi.

Yeni sadrıâzam, vazifesine başlar başlamaz birlikte iş göreceği ekibi seçti. Bu yüzden hemen yeni azil ve tâyinler oldu. Evvelâ, Şeyhülislâm Dürri-zâde Mustafa Efendi azledilerek Gelibolu'da ikamete memur oldu. Yerine eski şeyhülislâm Damad-zâde Feyzullah Efendi tâyin edildi. Bunun gibi, sadaret kethüdası Mehmed Emin Ağa-zâde Hüseyin Ağa, kapıcılar kethüdası iskemleci Mustafa Ağa, Reis ül-küttab Avni Efendi azledilerek sadaret kethüdalığı baş ruznamçeci Yusuf Efendiye, kapıcılar kethüdalığı Hasan Paşa damadı Abdi Ağaya ve reis ül-küttab'lık darphane nazırı Ebubekir Efendiye tevcih olundu. Eski başmuhasebeci Subhi Mehmed Efendi darbhane nazırı, sadaret kaymakamı Ali Paşa Halep valisi, Sadeddin Paşa Mısır valisi oldular. Keza, defterdar Memiş Efendi de azledilerek yeri, eski defterdar *Hacı Ahmed Efendiye*, baş ruznamçecilik de Halimî Mustafa Efendiye verildi.

Kızlar-ağasının Koca Ragıb Paşa ile mücadelesi

Birinci Mahmud, nasıl kızlar-ağası Hacı ve Hafız Beşir Ağaların tesirine kapılmışsa, Üçüncü Osman da kızlar-ağası Ebu-Kuf Ahmed Ağanın tesirinde idi. Ahmed Ağa, gelip geçen sadrıâzamlara benzemiyen Koca Ragıp Paşaya diş geçiremiyeceğini anlıyarak azlettirip yerine kendisile anlaştığı deryakaptanı Kel Ahmed Paşa-zâde Ali Paşayı getirmek istemişse de, buna muvaffak olamamıştı. Padişahın rahatsızlığı artınca bu fırsattan faydalanarak sadrıâzamı saraya dâvet ettirip elinden mührü almak için baltacılar kethüdasını gönderdi. Lâkin, vaziyeti öğrenen ağa yazıcısı İbrahim Efendi, daha evvel davranarak Koca Ragıp Paşaya gizlice bir tezkere göndcrip durumu haber verdi ve padişahın sabaha çıkamıyacak halde olduğunu bildirerek o zamana kadar gizlenmesini tavsiye etti. Sadrıâzam bunun üzerine

Üçüncü Osman (1754-1757) zamanındaki hükümdarlar

(İlâve: 153)

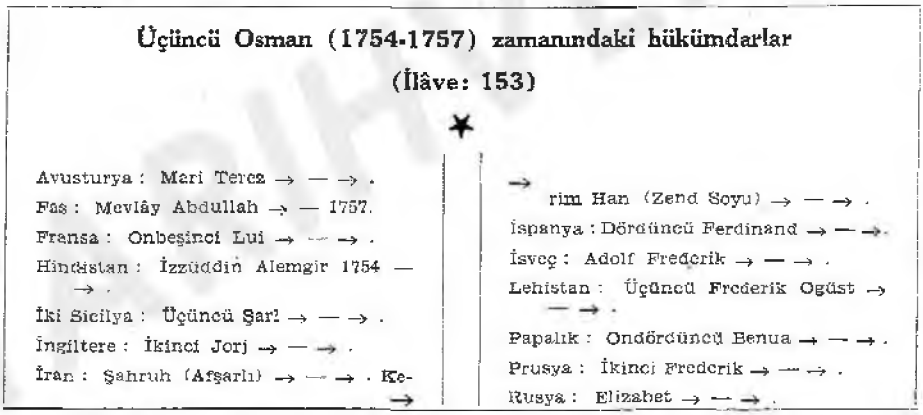

Paşa-kapısından ayrılarak bütün gün tebdil gezmiş, ballacılar kethüdası Bâb-ı âliye bir kaç kere gelmişse de onu bulamamıştı. Sadrıâzam, ancak akşama Bâb-ı âliye dönmüş, sonra da padişahın ölüm haberi gelmişti (Vasıf tarihi, C: 1, S: 77).

Üçüncü Osman'ın ölümü ve şahsiyeti

Bir müddettir şirpençeden rahatsız bulunan Üçüncü Osman, yapılan tedavilere rağmen 30 ekim 1757 Pazar günü yatsıdan sonra vefat etti. Üçüncü Osman bütün hayatı sarayda kapalı ve mahpus olarak geçtiği için gayet sinirli ve çabuk kızıcıydı. Mütereddid ve kararsızdı. Kimseye itimad *etmezdi. İltifat ve tevecc*ühüne *güvenilemezdi*. Buluttan nem kapar, her şeyden şüphelenir, yakınlarının çok tesiri altında kalırdı. Görülmemiş derecede aceleci idi. Yapılması zamana muhtaç şeyleri kendisine izaha imkân yoktu. Her şeyin hemen olmasını, her emrinin o anda yerine getirilmesini isterdi. Gayet mütecessis olduğu için her şeyi öğrenmek isterdi.

Ağabeysi Birinci Mahmud'un aksine, musikiden nefret ederdi. Bu yüzden sarayda yetişmiş ne kadar musikişinas varsa hepsini derhal uzaklaştırmıştı. Kadınlara karşı da nefreti vardı. Onları, hattâ görmeye bile tahammül edemediğinden, kendisinin şehirde dolaşma günleri onların sokağa çıkmalarını yasak etmişti. Sarayda da gezerken cariyelerle karşılaşmak istemediği için ayakkaplarının altına gümüşten çiviler koydurmuştu. Bunların çıkardığı sesi duyan saray kadınları kaçışıp gizlenirlerdi. Bütün bunlara sebeb, belki de şeklen gayet çirkin olması ve onların içten içe alaylarına hedef olma korkusuydu. Hakikaten kendisi son derece şişman ve hantal, bir omuzu aşağıda biri yukarıda, çıkık karınlı ve sakil görünüşlüydü, güçlükle yürürdü. Ruhen de basit, güzel san'atlardan anlamaz, cahil ve kaba saba bir adamcağızdı. Tebdil gezmeye pek meraklı olup bu sırada sokak satıcılarından aldığı muhallebi, börek, gözleme, kebab, leblebi gibi şeyleri at sırtında yiyerek dolaşırdı. Saray mensuplarından bazıları onun tedbil gezeceğini hissederek geçeceği yerlerde bekler ve ona duyuracak şekilde meziyetlerinden bahsedip öğerek ihsanına nail olurlardı. Mamafih gayet hasis olduğundan altmış akçeden fazla ihsanda bulunmaz, fevkalâdeden yüz akçe verirdi.

Üçüncü Osman devri, İstanbul halkı için felâketli bir devir olmuştur. Üst üste çıkan yangınlar yüzünden şehrin dörtte üçü yanmış, Haliç'i donduracak kadar bir kış ve veba salgını olmuştur. Kadınların süslü gezmemeleri, mesire yerlerine gitmemeleri nevinden emirleri bazı mutaassıp yobazları memnun etmişse de, halk umumiyetle kendisini hiç sevmemişti.

Zamanındaki yapılar, Birinci Mahmud devrinde başlanıp kendisinin tamamladığı Nur-ı Osmaniye camii ile, Midilli adasındaki Sığrı limanının kale ve feneri ve bir de bugün de mevcud bulunan Ahırkapı feneridir.

Üçüncü Mustafa'nın tuğrası

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA

★

Padişahın cülûsu ve ilk icraatı — Avrupa olayları karşısında Osmanlı devleti, Lehistan tacı meselesi — Osmanlı - Rus savaşının başlaması. Kırım ahvali, ordunun durumu, ilk savaşlar — Rusların Akdeniz cephesini açmaları, Mora isyanı ve Çeşme deniz faciası — Kırım'ın kaybı, muhtelif barış teşebbüsleri, Mısır ve Suriye olayları, padişahın vefatı.

★

Üçüncü Osman'ın ölüm haberinin sadrıâzama bildirilmesi üzerine Koca Ragıp Paşa, yanında şeyhülislâm, diğer ulema, derya kaptanı ve ocak ağaları bulunduğu halde sabaha karşı saraya gelip sünnet odasında toplandılar. Bu sırada Üçüncü Ahmed'in büyük şehzadesi Mustafa, sağında kızlar-ağası Ebu Kuf Ahmed Ağa, solunda Silâhdar İbrahim Bey bulundukları ve koltuklarına girmiş oldukları halde Sünnet-odasına çıkageldi. Hazır bulunanlar, kendisini saygı ile selâmladılar. O da selâmlarına:

«— Sabahlar hayır ola» diye karşılık verdi. Evvelâ sadrıâzam ayak öptü. Onu şeyhülislâm, kaptanpaşa, ulema, yeniçeri-ağası, sipah ve silâhdar ağaları takip ettiler. Hemen sadrıâzam ile şeyhülislâma ve derya kaptanına samur kürkler ve diğerlerine derecelerine göre hil'atler giydirildi. Osmanlı imparatorluğunun yeni hükümdarı Üçüncü Mustafa, bu bi'at törenini müteakip Hırka-i şerif odasına giderek duada bulundu. Sonra, Bab üs-saade'nin önüne kurulan tahta oturup güneşin doğuşu ile beraber saraya gelen öbür devlet ricalinin bi'atlerini kabul etti.

Bi'at töreni sona erdikten sonra Üçüncü Mustafa enderuna döndü. Bu sırada toplar atılıyor, münadiler halkın topluca bulunduğu yerlerde Üçüncü Mustafa'nın padişahlığını ilân ediyor, her tarafa buyrultular gönderilip durum bildiriliyordu. Bir taraftan da Üçüncü Osman'ın cenazesi mutad törenle kaldırılıp şeyhülislâm efendi tarafından namazı kılındıktan sonra Yeni-cami türbesine, ağabeysi Birinci Mahmud'un yanına gömüldü. Sadrıâzam, şeyhülislâm, Ana-

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA

Babası : Üçüncü Ahmed
Annesi : Mihrimah Sultan
Doğduğu tarih : 28 ocak 1717
Padişah olduğu tarih : 30 ekim 1757
Ölümü : 21 ocak 1774
Bilinen zevceleri : Adilşah, Aynülhayat, Fehime, Gülnar, Mihrişah sultanlar.
Çocukları : Mehmed, Selim (padişah olmuştur), Beyhan (Mustafa Paşa ile evlenmiştir), Esma, Fatma, Hadice, Hadice (Seyyid Ahmed Paşa ile evlenmiştir), Şah (sırasıyle Köse Bahir Mustafa, Mehmed Emin ve Nişancı Seyyid Mustafa Paşalarla evlenmiştir), Fatma, Mihrişah, Mihrimah, Hibetullah (Hamza Paşaya namzed).

*

Vezirlâzamları : Koca Ragıb Paşa → — 7 nisan 1763, vefat. Nişancı Hamza Hamid Paşa 8 nisan — 1 kasım 1763, azil. Köse Bahir Mustafa Paşa (üçüncü kere) 1 kasım 1763 — 30 nisan 1765, azil ve idam. Muhsin-zâde Mehmed Paşa 30 nisan 1765 — 7 ağustos 1768, azil. Silâhdar Mahir Hamza Paşa 7 ağustos — 20 ekim 1768, azil. Yağlıkcı-zâde Hacı Mehmed Emin Paşa 20 ekim 1768 — 12 ağustos 1769, idam. Moldovancı Ali Paşa 16 ağustos — 12 aralık 1769, azil. İvaz-zâde Halil Paşa 12 aralık 1769 — 25 ekim 1770, azil. Silâhdar Mehmed Paşa 25 ekim 1770 — 11 aralık 1771, azil. Muhsin-zâde Mehmed Paşa (ikinci kere) 11 aralık 1771 — → .

dolu ve Rumeli kazaskerleri, deryakaptanı, nakibül eşraf ve İstanbul kadısı bu töreni müteakip Bâb-ı âliye geldiler. Kanun üzere kürkler ve hil'atler giydirildikten sonra herkes yerli yerine dağıldı.

Yeni padişah namına kazılan mühür kendisine verilmek üzere davet edilen Koca Ragıp Paşa, şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile birlikte saraya gittiler. Üçüncü Mustafa onları huzuruna kabul ederek sadaret alâmeti olarak yeni mührünü bizzat kendi eliyle Koca Ragıp Paşaya teslim etti. Bundan sonra merasimle Bâb-ı âliye dönüldü.

8 kasım 1757 günü yeni hükümdar büyük alayla Eyüb Sultana gelerek an'anevî törenle kılıç kuşandı. Bu vesile ile de İstanbul halkı kendisini yakından gördü. Gidişte Şehzadebaşından geçerken eski-odalara uğrıyan Üçüncü Mustafa altmış birinci cemaat ortası odabaşısının sunduğu şerbeti içip tası altınla doldurarak iade etmek suretile kadîm âdeti yerine getirmiş, yine yolda ceddi Fatih Sultan Mehmed Hanın türbesini ziyaretle dua da bulunmuştu.

Üçüncü Mustafa
(Avrupalı bir ressamındır, Aslı Topkapı sarayı müzesindedir)

Üçüncü Mustafa da, beratlardan alınan cülûsiye vergisini affettiğini ilân etti. Azil olunan kızlar-ağası Ebu-Küf Ahmed Ağa yerine başmüsahip Beşir Ağa tâyin olunduğu gibi, silâhdar İbrahim Bey de emekliye sevkolunup yeri yeni hükümdarın yakınlarından peşkir-ağası Hamza Ağaya verildi. Koca Ragıp Paşa, Üçüncü Osman'ın ölüm gününde kendisini azlettirip sadaret makamına geçmek hususunda eski kızlar-ağasile işbirliği etmiş bulunan deryakaptanı Kel Ahmed Paşa-zâde Ali Paşayı da azlettirip mallarının müsaderesinden sonra İstanköy'e sürgüne yolladı. Deryakaptanlığı ise Karabağlı vezir Süleyman Paşaya tevcih olundu.

Kılıç kuşanma töreninin ertesi günü cülûs bahşişi çıkarak bütün istihkak sahiplerine ve asker ocaklarının emeklilerine dağıtıldı. Üçüncü Mustafa, tahta geçtiğini yabancı devletlere resmen bildirdiği gibi, bu maksatla küçük evkaf muhasebecisi Ahmed Resmi Efendi Avusturyaya, eski çavuşlar kâtibi Şehdi Osman Efendi Rusya'ya ve Ümni Bey kethüdası Mehmed Ağa Lehistan'a elçi payesile gönderildiler.

Hac yolu ve Haremeyn mukataaları meselesi

Üçüncü Osmanın kızlar-ağası Ebu-Küf Ahmed Ağa, evvelce de yazdığımız gibi padişah üzerindeki tesiri sayesinde büyük nüfuz sahibi idi. Fevkalâde haris ve paraya düşkün bir kimse olduğu için bu nüfuzunu rüşvetle ve haksız mal edinmek suretile servetini artırmak uğrunda kullanmaktan çekinmemişti. Bütün devlet ricalini âdeta haraca bağlamıştı. Mevki ve memuriyetlerini muhafaza etmek istiyenler, ağa hazretlerine avuç dolusu rüşvet vermek zorunda bulunuyorlardı.

Bu sırada, yıllardır Şam valiliği ile hacc emiri bulunan ve hacı kafileleri ile Sürre'nin Mekke'ye emniyet içinde varmasını temin eden Azam-zâde Esad Paşa'ya da kancasını takmıştı. Paşa, onun gönlünü hoş etmeye çalışırsa da, Esad Paşa verdikçe, durmadan daha fazlasını istemiş, o da nihayet dayanamayıp parayı kesince, Ahmed Ağa, bunun üzerine kendisini derhal azlettirmişti. Bu makama Bahir Mustafa Paşa tarafından tavsiye olunan Ragıp Mehmed Paşa'ya sonradan sadaret verildiği için Şam valiliğine de ağanın müteselliimlik hizmetinde kullana geldiği Mekki-zâde Hüseyin Ağa, vezaretle tâyin olunmuştu.

Bu hale sinirlenen Esad Paşa, zamanla tanışıklık peyda ettiği çöl eşkıyasına el altından haber gönderip o yıl geçecek olan hacc kafilesini soymaya teşvik etti. Bu, onların arayıp bulamadığı bir fırsattı. Hemen geçen kafileye hücum ettiler, sürre'ye el sürmedilerse de, hacı namzedlerini soyup soğana çevirdiler.

İşte bu sırada Üçüncü Mustafa tahta

Hacca giden bir kafile

geçmiş bulunuyordu. Cülûsundan sonra Sultan Ahmed camiinde mevlûd alayı oldu. Her sene bu mevlûd sırasında müjdeci başı ile müjdeciler, hacc kafilesinin salimen Mekkeye vardıkları haberini getirirlerdi. Tabii, kafile soyulmuş olduğu için bu haber gelmedi. Padişah, buna çok üzüldü. Hemen tahkikat açtırıp durumu öğrendi. Kendisine rüşvet vermediği için Şam valisini azlettirerek bu hâdiselere sebeb olan ve evvelce azledilip sürgünde bulunan eski kızlar-ağası Ebu-Kûf Ahmed Ağanın derhal idamını ve kellesinin İstanbul'a gönderilmesini emretti. Bu emir yerine getirilerek eski ağanın kesik başı Orta-kapıda ibret taşında teşhir olundu.

Padişahın bu meseleye verdiği önem ve alınan tedbirler

Üçüncü Mustafa, hacc yolunun mutlaka emniyet altına alınmasını istiyordu. Bunun için kendi huzurunda başta sadrıâzam olmak üzere şeyhülislâm Feyzullah Efendi, Rumeli kazaskeri Çelebi-zâde Asım İsmail Efendi, eski Rumeli kazaskeri Abdürrahim Efendi, eski Anadolu kazaskeri Veliyüddin Efendi, İstanbul kadısı ve nakibül-eşraf Şerif Mehmed Molla Efendi, yeniçeri-ağası, sekbanbaşı, kul-kethüdası, defterdardan mürekkep bir danışma meclisi topladı. Hükümdar söze başlıyarak hacc kafilesinin uğradığı tecavüzü izah edip buna sebeb olanın idam edildiğini söyledikten sonra bu yolun emniyet altında bulunması için icabeden tedbirler hakkında hazır bulunanların düşüncelerini sordu. Sonunda, Çeteci Abdullah Paşanın hacc emirliğine tâyin edilerek kendisine gerekli bütün yetkilerin verilmesi kararlaştırıldı. Üçüncü Mustafa sonunda:

«— Ecdadımın halkın asayişi, memleketin emniyeti ve bilhassa Haremeyn (Mekke ve Medine) işleri için gece ve gündüz çalıştıkları malûmumdur. Beytülmali koruma, Allahın emaneti olan mülkü himaye uğrunda ve halka ait işlerin görülmesi için icabederse şu parmağımdaki altın yüzüğü bile paraya çevirip harcamaya hazırım!» dedi.

Bundan sonra Haremeyn mukataaları, yani kızlarağalarının nezaretinde olan Mekke ve Medine hizmetlerine ait vakıf gelir kaynaklarının maktu ve ücret karşılığında iltizama verilmeleri işi tetkik edildi. Bu mukataaları iltizam eden kimselerin vakfa ödediklerinin çok fazlasını elde etmek gayesile halka tazyiklerde bulunup âdeta soyup soğana çevirdikleri, bunların devlete ait mukataalar gibi kayıdlarının muntazam ve gelirlerinin belli olmadığı, bu yüzden büyük suiistimallere yol açtığı, her yıl çok miktarda gelirin birkaç kişi arasında paylaşılarak yağmaya uğradığı anlaşıldı. Bunun üzerine, bu mukataaların diğer devlet mukataaları gibi bundan sonra defterdarlar tarafından isteklilerine peşin para ile satılıp hasıl olan gelirin devlet hazinesine alınarak masrafının da maliyenin nezaretile yapılmasına, çoğu yazıcı mazullerinde, baltacılarda ve ağa çuhadarlarında bulunan mukataa ve tevliyetlerin bunlardan alınarak isteklilerine peşin para ile satılmasına karar verildi. Bunlardan maada, kızlar-ağalarına haznedarbaşıya ve silâhdar-ağalara verilmiş olan hasların ilga olunarak bu gelir kaynaklarının da defterdarlar vasıtasile iltizama verilmesi usulü kabul edildi.

Bu, hakikaten mühim ıslahattan biridir. Çok zengin olan Haremeyn evkafının geliri, Hacı Beşir Ağanın kızlar-ağalığından beri ağalara ve yardakçılarına bir yiyim yeri haline gelmiş, bilhassa bu maksatla kurulan vakıfların yıllık gelirleri kayıd edilmiyerek meçhul kalmış olduğundan bu hal mesullerinin tesbiti imkânsız büyük yolsuzlukların alıp yürümesine sebeb olmuştu. Bundan maada, haremin ve enderunun ileri gelenlerine kanunî gelirlerinden ayrı haslardan verilerek hazine zarara sokulmuştu.

Diğer taraftan hacc kafilesinin soyulmasına ön ayak olan Azem-zâde Esad Paşa, vezareti ref edilerek Resmo'da oturmaya memur edilmiş ve Ankara'ya vardığı zaman verilen emir üzerine idam olunmuştur.

Bu icraattan sonra Üçüncü Mustafa, hemşiresi Saliha sultanı Koca Ragıp Paşa ile evlendirdi. Bu münasebetle parlak bir düğün töreni yapıldı.

Bu devirde Avrupa siyasî kuvvetler muvazenesinde büyük buhran ve değişiklikler baş göstermiştir. Fransa, İngiltere ile bir ittifak akteden eski müttefiki Prusya'yı terk ederek düşmanı Avusturya ile bir ittifak akdetmiş. Rusya ve Prusya ile ittifak eden İngiltere'yi bırakıp yine Avusturya ile anlaşmıştı (1756). Böylece, taraflar arasında büyük değişiklikler oldu. Evvelce Avusturya veraseti savaşlarına son verdiğini yazdığımız Aix-la-Chapelle barışı hiç kimseyi tatmin etmemiş, ancak yeni savaşların tohumunu atmıştı. Netekim, yeni ittifaklar aktedilir edilmez, Prusya kralı İkinci Frederik'in Saksonya'ya hücumu ile «yedi sene muharebesi» diye meşhur olan savaş başlamış oldu. Aix-la-Chapelle barışından sonra Avrupa'da mevcut ittifakların cephe değiştirip sekiz yıl sonra yeni bir savaşın çıkmasının başlıca sebebi şunlardır:

1 — İngiltere, kuvvetli donanması sayesinde sömürge siyasetini geliştirip bu sırada Fransa'nın elinde bulunan bir kısım deniz aşırı sömürgelere göz dikmiş, üstelik yakındoğu deniz ticaretinde bu devletin karşısına yeni ve kuvvetli bir rakip olarak dikilmişti. Fransa bu suretle, hem geniş gelir kaynakları haline gelmekte olan sömürgelerini, hem de kendisi için hayatî ehemmiyet taşıyan deniz ticaretini kaybedebilirdi. Üstelik veraset savaşlarında müttefiki bulunduğu Prusya, İngiltere ile anlaşınca bu tehlike büsbütün büyümüş oldu. Fransa bu yüzden Prusya'dan ayrılıp yeni bir kuvvet muvazenesi kurmak için Avusturya ile ittifak etmişti.

2 — Avusturya imparatoriçesi Mari Terez, Prusya'ya terketmek zorunda kalmış olduğu Silezya'dan bir türlü vazgeçemiyor, yeni bir savaşla bunu geri almayı umuyordu. Bu yüzden, Fransa'nın ittifakını büyük bir istekle kabul etmişti.

3 — Rusya, İngiltere'nin müttefiki idi. Lâkin, Silezya'yı almış olan Prusya'nın doğu-avrupaya doğru ilerlemesinden ve Lehistan'ı kendisinden daha evvel ele geçirmesinden korkuyordu. Bu yüzden İngiltere Prusya ile ittifak edince, o da İngiltere'den ayrılıp Avusturya - Fransa birliğine katılmayı millî menfaatlerine uygun bulmuş ve bu yüzden Avusturya imparatorluğu ile bir ittifak yapmıştı.

Yedi sene savaşları ve sonuçları

Fransa ile İngiltere arasında geçen savaşların ağırlık noktası, daima denizler olmuştur. Bu, Hindistan ve Kanada sömürgeleri için geçen bir mücadele idi. Denizlerdeki savaş, Akdenize sirayetle kalmamış zaman zaman Osmanlı devleti kara sularında cereyan etmişti. Bütün bunlar Osmanlı devletinin bir çok ithal mallarından mahrum kalması, ticarî güçlüklere uğraması ve neticede tıpkı Avusturya veraseti savaşlarında olduğu gibi iktisadî sıkıntılara düşmesi sonucunu doğurmuştur. İki devlet arasındaki kara savaşları ise, Fransa'nın İngiltere kıralarına ait bulunan Hanover eyâletine tecavüzlerile burada ve Ren bölgesinde cereyan etmiştir. İlk zamanlar İngilizlere karşı parlak bir zafer kazanıp ordularını esir eden Fransızlar, silâhlarından mahrum bu esir ordunun birdenbire isyan etmesile durum aleyhine dönmüş, sonunda Hanover eyâletini terk etmek zorunda kalmışlardır.

Sultan Üçüncü Mustafa
(Aslı Topkapı sarayı müzesindedir)

Onbeşinci Lui'nin gevşek hareketi yüzünden, denizlerdeki savaşlar da İngiltere'nin lehinde neticelendi. Nihayet, iki devlet arasında 1763 yılı Şubatında Paris barış andlaşması imzalandı. Fransa, böylece Kanada ve Hindistan gibi iki büyük sömürgeyi İngiltereye terk zorunda kaldı.

Prusya kralları 1756 daki Vaythal andlaşmasile İngiltere'ye ait bulunan Hanover'i muhafazayı üzerlerine almış olduklarından Fransa ile Prusya arasındaki savaşlar da burada geçmiştir. Prusya kralı İkinci Frederik, Fransa ve Avusturya ittifakından maa-

da, Rusya, İsveç ve Lehistanın da kendine karşı onlarla gizlice anlaştıklarını sezerek hazırlıklarını tamamlayıp hepsinin birden kendisine taarruza geçmelerine engel olmak için Saksonya'ya birdenbire hücum etti. Böylece Avusturyalılarla savaş, Saksonya, Bohemya ve Silezya topraklarında geçti. Fransa, bu savaşlar sırasında müttefiki Avusturya'ya elinden geldiği kadar yardımda bulundu. İkinci Frederik, evvelâ galip geldiyse de sonra yenildi. 18 haziran 1757 tarihinde

Çariçe Elizabet

Çar Üçüncü Petro

Avusturya kuvvetleri Prag'ı muhasaradan kurtardılar. Altmış bin kişilik Prusya ordusu, Avusturya kumandanı Daun'un kuvvetlerine yedi kere hücum etti ise de her defasında püskürtülüp geri atıldı. İkinci Frederik savaş meydanında onbin ölü ve elli dört top bırakarak ric'ata mecbur kaldı. Aynı zamanda Prag'dan çıkan prens Karl kumandasındaki yirmi beş bin piyade ve üç bin süvariden mürekkep Avusturya ordusu Vaysenburg savaşında bir Prusya ordusunu mağlûbiyete uğrattı. Prusya, bu suretle müşkül bir duruma düşünce. Osmanlı devletine baş vurarak savaşın devamını istiyorsa kendisile ittifak aktedip harbe katılmasını, yok eğer devletler arasında bir barış arzu ediyorsa, her iki taraf nezdinde tavassutta bulunmasını istemiştir. Osmanlı devletile bu hususta görüşmeler ceryan ederken, Avusturya ve Fransa kumandanlarının zafer nesesile gaflete dalmalarından istifade eden Prusya kralı, bir ay içinde kendisinden iki *misli kalabalık olan düşmanlarını* üst üste iki kere ağır mağlûbiyetlere uğratmıştır.

Prusya'yı en fazla müşkilâta düşüren, Rusların taarruzu idi. İki düşman arasında kalmak ve kuvvetlerini ikiye bölmek durumu hasıl oluyordu. İkinci Frederik Fransa ve Avusturya ile uğraşırken, Rus taarruzu inkişaf ediyor ve Rus orduları Berlin'e doğru ilerliyorlardı.

Eğer çariçe Elizabet ölerek (1762) yerine geçen Üçüncü Petro bu taarruzu durdurup İkinci Frederik ile bir barış andlaşması ve ittifak aktetmemiş olsaydı, Prusya'nın mahvolması işten değildi. Üçüncü Petro'nun böyle davranmasına sebeb, İkinci Frederik'e olan hayranlığı idi.

Bu yeni çar Birinci Petro'nun kızı Anna'nın oğlu idi. Babası, Holstein dükasıydı. Tamamen Alman terbiyesile ve protestan olarak yetişmiş, 1742 de Petersburg'a getirilip ortodoks mezhebine sokulmuştu. Karısı Sofya, Anhalt dükasının kızıydı. O da ortodoks mezhebine sokulup Katerina adını almıştı.

Ancak Üçüncü Petro, 1763 yılı Şubat ayında hal' edilip yerine karısı İkinci Katerina ünvanile çariçe oldu. Çariçe, İkinci Frederik ile olan ittifakı derhal bozmuş, tarafsızlığı tercih ederek savaşa katılmamıştı. Diğer taraftan, Fransa ile İngiltere'nin Paris andlaşmasını imzalamasından sonra, yedi sene harpleri tavsamış bulunuyordu. Neticede Avusturya ile Prusya da Hubertsburg barışını yapmışlardır. Buna göre, Avusturya Silezya'nın Prusya'da kalmasını kabul ediyordu.

Osmanlı devletine yapılan ittifak teklifleri

Bu yedi yıl savaşında Fransa, Avustur-

ya ve Rusya'nın taarruzuna uğrayan Prusya, kendisine bir müttefik arayarak gizlice önce işaret ettiğimiz gibi Osmanlı imparatorluğuna teklifte bulundu. Bilhassa Osmanlı devletinin Avusturya ve Rusya'ya hücumu istiyordu. Halbuki arada Belgrad sulhu vardı ve bunu bozmayı icabettirecek bir hal mevcut değildi. Koca Ragıp Paşa, hemen ileri devlet ricalile mahrem müzakerelerde bulundu. Neticede Bâb-ı âli Prusya ile ittifak teklifini derhal red etmiyerek Avrupa'da icabında kendi tarafını tutacak dost bir devleti kırmamayı uygun buldu. Şartların tadili ve bir anlaşma zemini bulunması için Prusya'nın müttefiki olan İngiltere'nin İstanbul'daki elçisinin ara buluculuğu istendi ise de, İngiltere bu ittifakın mümkün olamıyacağı kanaatında bulunduğunu bildirdi. Bunun üzerine Prusya'ya şimdilik bir dostluk ve ticaret anlaşmasının imzası teklif edilerek ittifak meselesinin halli daha sonraya bırakıldı. Prusya devleti bunu kabul ettiğinden 1761 yılı Temmuz ayında iki devlet arasında bir ticaret anlaşması imzalandı. Prusya kralı, ittifak anlaşmasının da pek yakında imzalanacağını zannettiğinden müşterek bir hareket planı hazırlıyarak bunu Osmanlı devletine göndermiş ve İlkbaharda Macaristana girecek Osmanlı ordusunun daha sonra ne yapması lâzım geldiğini izah edip kendisi de ayni zamanda taarruza geçeceğini bildirmişti (Aralık 1761). Lâkin, ittifak aktedilmemiş olduğu için tabii Osmanlı devleti hiç bir suretle harekete geçmedi.

Evvelce de yazdığımız gibi Rusya çariçesi Elizabet'in vefatından sonra yerine geçen Üçüncü Petro'nun Elizabet'in aksine olarak Prusya ile hemen barışması durumu birdenbire değiştirdi. İkindi Frederik, Osmanlı devletine bir daha müracaatla düşman sayısının bire indiğini bildirip Avusturya'ya karşı hemen harekete geçilmesini istedi. Barış taraftarı olan sadrıâzamın ise, devleti yeni maceralara atmaya hiç de niyeti yoktu. Prusya'ya cevap olarak, Osmanlı devleti Avusturya'ya taarruz ederse, Rusya'nın da bu devlete hemen yardım edeceği bildirildi.

Prusya elçisi, Bâb-ı âliye baş vurup Rusya'nın Avusturya'ya yardımının hiç bir suretle bahis konusu olmadığını, bunu çarın kat'î şekilde taahhüd ettiğini, hattâ Macaristan'daki Osmanlı harekâtına Rusya'nın karışmıyacağına dair bir anlaşma yapılacağını, iki devletin hücumuna dayanamıyacak olan Avusturya'nın elinden Erdel ve Macaristan alınarak Osmanlı devletine geri verileceğini bildirdi. Lâkin, Osmanlı devleti bu teklife kat'i bir cevap vermeden Rusya'da bu sefer Üçüncü Petro'nun karısı Katerina tarafından hal' ve katli ile kendisinin çariçeliğe geçişi şeklindeki iktidar değişikliği olmuştu. Üçüncü Petro'nun taahhütleri de bu suretle ortadan kalkmış olduğu için Prusya'nın planı akim kaldı. Gerçi Prusya, bu taahhüdün Petro'nun şahsı tarafından değil, Rusya devleti tarafından yapılmış olduğunu ileri sürdü ise de, Osmanlı devleti ayni taahhüdlerin çariçe Katerina tarafından tekrar-

Çariçe İkinci Katerina

Katerina'nın çariçeliğe seçilişi

Prusya kralı Büyük Frederik

lanmasını bir ittifak için şart koşmuştu. Koca Ragıp Paşa, dış işlerinde büyük tecrübe sahibiydi. Avrupa muvazenesinin bir buhran geçirdiğini anlıyor, devletlerin sık sık müttefik ve bununla beraber politika değiştirdiğini görerek, bu muvazene kat'î şekilde kurulmadan Osmanlı devletinin durumu hakkında bir karar vermek istemiyordu. Filhakika, Prusya ile Rusya arasındaki yakınlık ve ittifak bile tamamen sun'î idi. Sağlam temellere dayanmıyor ve devamlı olacak gibi görünmüyordu. Osmanlı devleti böyle bir durum karşısında kendisine neler getireceğini bilmediği bir savaşa girerek menfaatlerini ve hattâ bekasını Avrupa devletlerinin mütemadiyen değişen politikalarına bağlıyamazdı. Ama, Rusya devleti yeniden kat'î bir taahhüdde bulunur ve bunu yazılı bir anlaşma ile te'yid ederse, Osmanlı devleti o zaman Prusya ile, Avusturya'ya karşı bir ittifak yapabilirdi. Sadrâzam, bütün bu hususları Prusya kralına bildirdi. Böylece, ittifak ne kabul, ne de red ediliyordu.

Koca Ragıp Paşa'nın ittifak hususunda lâyihası ve Prusya müzakerelerinin yankısı

Koca Ragıp Paşa, Üçüncü Mustafa'ya verdiği bir lâyihada da, aslında müslüman bir devletin hıristiyan bir devletle ittifakının caiz olmadığını, ancak memleket menfaatleri ve zaruretler icabı padişahların böyle kararlar verebileceğini, nitekim İsveç'le de vaktile ittifak yapıldığı gibi, Rusya ve Avusturya ile ahidnameler teati edildiğini, binaenaleyh devlet için teminatlı ve faydalı bir hal alır almaz böyle bir muahedenin imzalanmasının mümkün bulunduğunu izah etti.

Prusya ile bütün bu müzakereler gayet gizli olarak cereyan edip hattâ bir çok devlet ricalinden bile gizlendiği halde, haberler az çok sızdı. Bilhassa, padişahın Edirne'ye gitmeye hazırlandığı hakkındaki rivayetler, Avusturya'nın müttefiki bulunan Fransa'yı telâşa düşürerek elçisi Bâb-ı âliye müracaat etti. Ragıp Paşa ise Fransa elçisine, Osmanlı devletinin Fransa ile an'anevi şekilde dost bulunduğunu ve bunu bozmak istemediğini bildirip bu hususta sözlü ve yazılı teminat verdi. Üçüncü Mustafa'yı Edirne'ye götürmek isteyişinin sebebi ise, kat'î bir durum hasıl oluncaya kadar Prusya'ya ümidler verip oyalamak ve bu suretle vakit kazanmaktı. Netekim, vaziyeti kendi sadaretinin sonuna kadar böyle idare etmiştir. Rusya'nın bir türlü istenen teminatı vermemesi ise, ittifakın tahakkukuna engel olmuştu.

Ragıp Paşanın 7 nisan 1763 tarihinde vefatı üzerine sadaret makamına geçen Nişancı Hamid Hamza Paşa, bu tereddüdlü hale son vermeyi doğru bularak sadaretin haftasında bu ittifakın yapılamıyacağını Prusya elçisine kat'î şekilde bildirdi. Kendisi padişaha verdiği bir takrirde böyle bir ittifakın siyasî mahzurlarını saymış ve bilhassa Osmanlı devleti bir kere savaşa girdikten sonra Avrupa devletlerinin aralarındaki ihtilâfları halledererek hep birden Osmanlılara karşı cephe almalarının mümkün bulunduğunu, bunun ise devletin bekasını bile tehlikeye düşüreceğini ve aralarında anlaşıp Osmanlı devletini taksim etmeye karar vermiyeceklerinin hiç bir suretle teminat altında olmadığını bildirerek Prusya'ya az çok meyyal olan Üçüncü Mustafa'yı da ikna etmişti.

Lehistan tacı mes'elesi ve Osmanlı devleti

Lehistan veraseti meselesinde Viyana'daki ilk anlaşmayı müteakip huzura ulaşılamamış ancak üç sene sonra yine Viyana'da yapılan ikinci anlaşma (Kasım 1738) ile uzun bir sükûnet devresine girilebilmişti.

Yedi sene savaşlarının sonlarına doğru Lehistan kralı Üçüncü Oğüst ağır şekilde hastalanmış ve hayatından ümid kesilmiş bulunuyordu. İşte, İkinci Katerina'nın, Prusya ile ittifakı bozmakla beraber savaşa tekrar girmeyip tarafsızlığını muhafaza etmesine sebeb buydu. Lehistan kralının vefatile ortaya çıkacak yeni meseleler için kuvvetli ve hazırlıklı bulunmak ve Lehistan hakkındaki Rus emellerinin tahakkukuna çalışma imkânlarını aramak istiyordu. Yeni

kralın seçilmesinde en ziyade Rusya rol oynıyacağı için namzedler İkinci Katerina'ya müracaata başladılar.

Diğer taraftan Prusya, Avusturya'dan aldığı Silezya'dan sonra Lehistan'la daha fazla sınır komşusu haline gelmişti. Artık bu memleket işlerine Rusya kadar sür'atli ve tesirli müdahalelerde bulunabilir ve o zaman, Rusyanın bu ülkedeki nüfuzu ve ileriye ait emelleri de tehlikeye düşebilirdi. İkinci Frederik'in doğuya doğru yayılma politikasından kolayca vazgeçemiyeceği meydandaydı. Çünki, devletin sınırlarını büyültmek için diğer istikametlerde, yani batı ve güneye doğru yayılmasına imkân yoktu. Bütün bunları düşünen Katerina hiç olmazsa mümkün olanı elde edebilmek gayesile Prusya devletile anlaşmaya karar verip Üçüncü Petro'nun imzalamış ve kendisinin iptal etmiş olduğu ittifakı yeniden canlandırdı. Savaştan galip, lâkin gayet yorgun çıkmış olan Prusya, doğuya ait emellerini mümkünse savaşsız elde etmek istiyor, lâkin Avusturya ile Rusyanın birlik olarak bunu önlemelerinden çekiniyordu. Bunun için, Rusyanın ittifak teklifini büyük bir memnuniyetle kabul etti. Sekiz yıl süreli olan bu tecavüzî ve tedafüî ittifakın gizli bir maddesine göre, Lehistan kraliarının yerli prensler arasında olmak şartile serbestçe seçilmesine engel olunmıyacak, bunun aksi bir hale de meydan verilmiyecekti. Ayrıca, Rusya Osmanlı devletinin ve Prusya başka bir devletin taarruzuna uğrarlarsa, birbirlerine savaşa hemen katılmak suretile fiilen yardımda bulunacaklardı.

Lehistan kralı Stanislav Ponyatovski

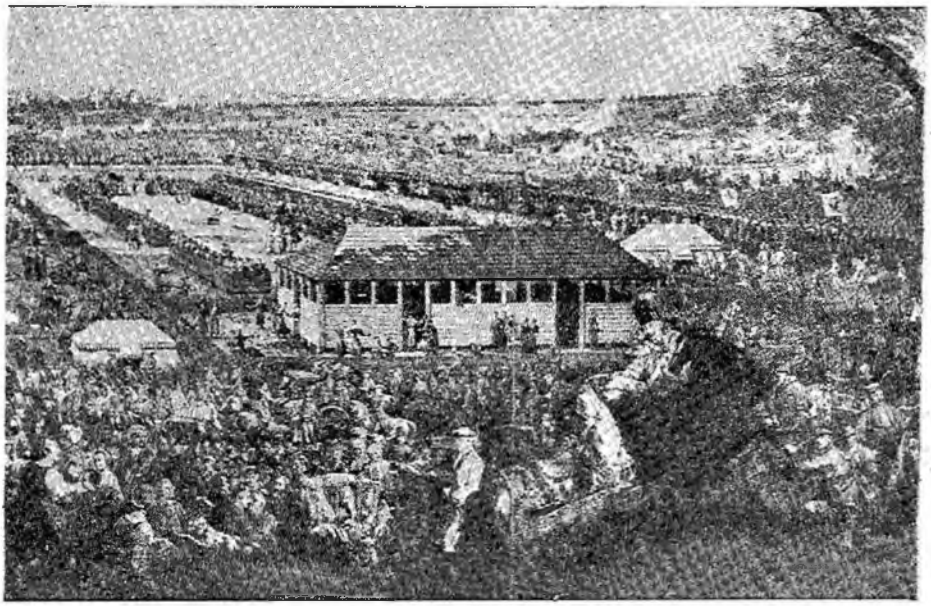

Lehistan'da Kralın seçimi ve taç giyişi (Pozen müzesinden)

Fransa ve Avusturya, bu ittifakın Avrupa kuvvet muvazenesini yeniden bozacağını ileri sürüp Rusya'yı Prusya'dan ayırmak istedilerse de, muvaffak olamadılar. Zira, onlar, Lehistan tahtına mutlaka katolik ve yabancı bir kralın çıkmasını istiyorlardı. Katerina ise, daha kolaylıkla tesiri altına alabileceği yerli bir prense taraftardı.

Nihayet, Üçüncü Oğüst vefat etti (1763). O zaman Katerina, Lehistan tahtına yerli prenslerden kendi âşığı Stanislav Ponyatovski'yi namzed göstererek Rus elçisi vasıtasile Diyet meclisine tazyikte bulunmaya başladı.

Bu namzedliğin ilânı, Fransa ile Avusturya'da büyük hayal kırıklığı yarattı. Böylece, Lehistan'ın istikbali kararıyor ve aç gözlü Rusya'ya lokma haline geliyordu. Fransa, Osmanlı devletine müracaat ederek Rusya'nın andlaşmalara aykırı şekilde Lehistan işlerine karıştığını ileri sürdü. Rusya da aksini iddia ediyor, ve Lehistan kralının tamamen serbest olarak seçileceğini, Fransa ve Avusturya'nın bu işe müdahalelerine lüzûm bulunmadığını bildiriyordu. Osmanlı devleti bu seçimin andlaşmalara uygun şekilde cereyan edeceğini ummaktaysa da Rusya, aksine Lehistan üzerindeki baskısını artırarak, bu, müdahaleleri, ancak seçimin tarafsız şekilde olmasını temin gayreti şeklinde te'vil etmekte idi. Nihayet bu müdahalelere son vermek ve Diyet meclisini Rus baskısından kurtarmak için Leh asilzâdelerinden Radzivil ve taraftarları silâha sarıldılar. Bu ise, gayet hatâlı bir hareket ve Katerina'nın arayıp bulamadığı bir fırsattı. Serbest seçime mâni olmak isteyen Radzivil'i te'dib bahanesile Rus kuvvetleri Lehistana girip Varşova'ya ilerledi. Buna karşılık Lehistan başkumandanı Prusya'ya ve ayrıca başta Osmanlı devleti olmak üzere Avusturya, Fransa ve Saksonya'ya baş vurarak Rus askerinin geri çekilmesini istedi. Osmanlı devleti, kesin bir karar veremiyordu. Avusturya ve Prusya elçileri Bâb-ı âliye baş vurup Leh başkumandanının kendisini kral seçtirmek için bu manevraya müracaat ettiğini ileri sürdüler. Rus taraftarları da Rusya elçisi vasıtasile gönderdikleri bir mektupla durumdan memnun bulunduklarını bildirdiler. Osmanlı devleti sonunda iki tarafa da, müdahaleyi icabettirecek hareketlerden vazgeçip aralarında anlaşmalarını bildirdi. Rusya'dan da kuvvetlerini geri çekmesini istedi. Rusya buna karşılık sükûnu temin bahanesile ilerliyen askerini Varşova'ya soktu. Bu şartlar içinde 7 eylûl 1764 tarihinde yapılan seçimi, İkinci Katerina'nın namzedi Ponyatovski kazanarak Lehistan kralı oldu. Böylece bu memlekette Rus nüfuzu kat'i şekilde yerleşti. Bu Lehistan için bir durulma

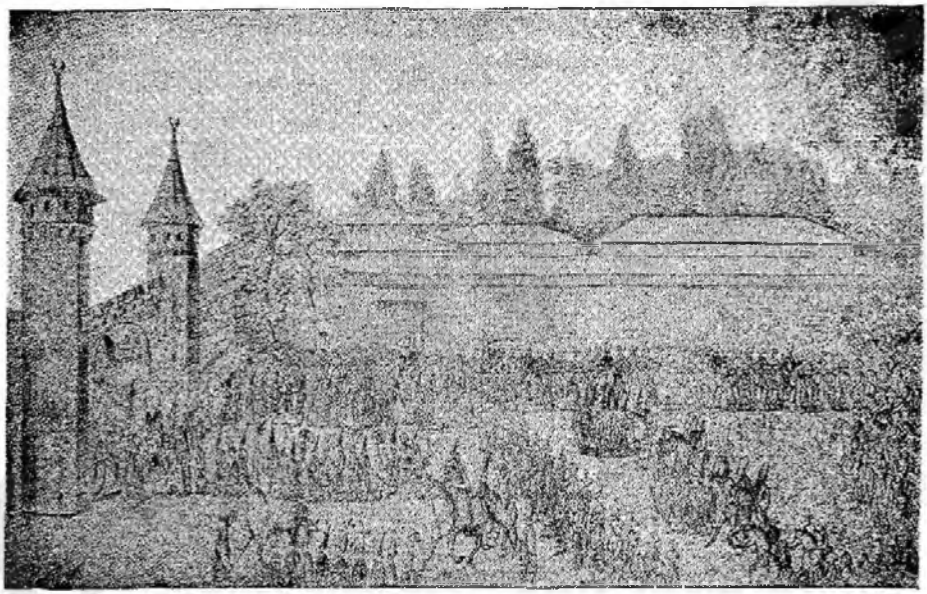

Topkapı sarayı Orta-kapısı önünde Üçüncü Mustafa'nın bir bayram alayı

ve sükûnetin değil, yeni yeni karışıklıklar ve huzursuzlukların başlangıcı idi.

Padişah ve sadrıâzamları

Üçüncü Mustafa, Lehistan'ı er-geç ilhak kararında olduğunu hissettiği Rusya ile silâhlı bir hesaplaşmayı yedi yıl savaşlarından itibaren cidden arzu ediyordu. Hazinenin dolu, halkın ve ordunun manevi gücünün yüksek olmasına güveniyordu. Lâkin, sadrıâzam Koca Ragıp Paşa, savaşa alcyhtardı. Buna sebep, devletin iç bünyesini ve kudret derecesini iyice bilmesiydi. Hakikaten geniş ülkelere sahip bu büyük devlet, dış görünüşündeki azameti derecesinde kudretli değildi. Artık batılı devletlere, onların yeni usullere göre tensik edilmiş ordularına karşı zaferler kazanacak halde bulunmuyordu. Kaybedilecek bir savaş ise, devleti bir daha telâfisi mümkün olamıyacak kayıplara uğratabilirdi. Bunun için Osmanlı devleti bir savaş macerasına atılmadan evvel, askeri gücünü tensik ve ordusunu yeni harp usûl ve ihtiyaçlarına göre ıslah zorundaydı. Üçüncü Mustafa ise, Rusya'nın doğu Avrupa'ya doğru yayılıp devleti kuzey-batı taraflarından da sarmasından endişelenmekte idi.

Ragıp Paşaya:

«— Eğer para bahis konusu ise, Edirne-kapısından Rusçuk'a kadar iki tarafa altın dizerim» diyordu. Ragıp Paşanın ona verdiği cevap ise şu idi:

«— Osmanlı devleti, eskidenberi yaptığı savaşlarla düşmanlarına bir savaş arslanı olduğunu göstermiştir. Lâkin, şimdi tırnakları aşınmış bulunuyor. Bir savaş sırasında bu hali meydana çıkarsa durum güç olur. Bu bir tarafa, sınır kaleleri ihmal edilmiş, gerektiği şekilde tahkim olunmamıştı. Halbuki Rusya'nın Kırım'da da gözü bulunduğu, sınırlarımızda daimî bir faaliyet halinde olduğu biliniyordu.

Diğer taraftan, devlet otuz yıldır savaşmamış bulunduğundan eski seferlerde tecrübe sahibi olmuş, savaş meydanlarından yetişmiş kumandanlar da mevcut değildi. Eskileri ölüp gitmiş, yerleri boş kalmıştı.

Ahmed Resmî Efendi'nin Prusya sefareti

Koca Ragıp Paşa'nın ölümünden sonra padişah dış politika işlerinde serbest kaldı. Anadolu muhasebecisi, Ahmed Resmî Efendiyi orta elçi payesile Prusya Kralı İkinci Frederik'e gönderdi (Temmuz 1763-

Ahmed Resmî Efendi

Muharrem 1177). Gayet debdebeli ve gösterişli bir surette gitmesi için hazineden emanet olarak alınan bazı eşyayı da hamil bu

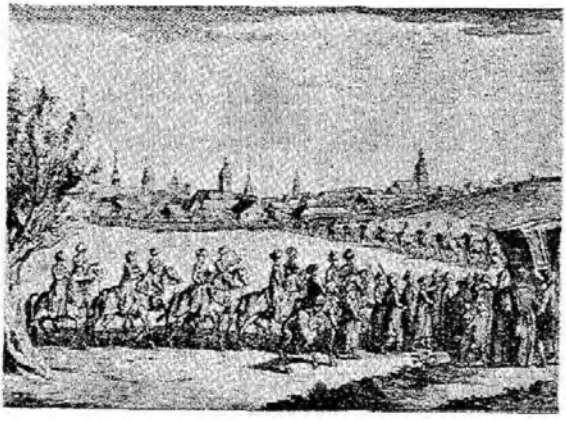

Osmanlı sefaret heyetinin Berlin'e girişi

Üçüncü Mustafa'nın elçisi Ahmed Resmî Efendi ile Büyük Frederik'e yolladığı name'nin başlarafı

zafın esas vazifesi Prusya kralının hâlâ ittifaka taraftar olup olmadığını anlamaktı. Padişahı bu harekete sevkeden şey değişen siyasî durum karşısında 1739 da yapılan Belgrad muahedelerinin zamanının artık dolmak üzere bulunuşu, dolayısile, Lehistan işinden ötürü Rusya ve Avusturya devletlerile harbi önleyen ahdi bir engelin kalmamasıydı. Prusya kralı anlaşmaya yine müsait davranmışsa da gerek Berlin'de gerekse sonra İstanbul'da cereyan eden müzakerelerde, Prusya'nın bu ittifaka, Rusya ile Avusturya'yı da almak hususundaki isteğinde ısrarı ve nihayet Lehistan işindeki tutumu da her hangi bir anlaşmayı akim bırakti.

Sadâret makamında değişmeler

Diğer taraftan Koca Ragıp Paşadan sonra sadaret makamına geçen Nişancı Hamza Hamid Paşa dış işlerde aynı onun politikasını takip etmek'e hattâ o, daha da çekingendi. Hareketlerindeki bu teenni ise, rehavetine hamlolunarak yedi ay sonra daha Prusya ile devam eden müzakereler sırasında azledilip Bahir Mustafa Paşa üçüncü defa sadrıâzam oldu (1 kasım 1763). Eski sadrıâzam ise, sürgüne gönderilmiyerek Kandiye muhafızlığı tevcih olundu. Üstelik padişah onun bütün borçlarını ödemek suretile gönlünü aldı. Bahir Mustafa Paşa, bu üçüncü sadaretinde kaldığı müddetçe, dış işlerinde seleflerinin politikasından ayrılmadı. Bazı suiistimalleri ileri sürülerek 30 nisan 1765 tarihinde azil ve biraz sonra idam olundu. Yerine Muhsin-zâde Mehmed Paşa tâyin edildi. Onun zamanında Rus tahrikleri arttığı gibi Lehistan'da yeni olaylar cereyan etmekteydi.

Lehistan olaylarının yeni safhası

Evvelce Ponyatovskiyi Lehistan kralı yaptıran çariçe bununla iktifa etmek niyetinde değildi. Çünkü o, burasını tamamen ilhak dâvasındaydı. Netekim, ilk olarak kral seçiminden bir müddet sonra Lehistan'a şu üç ağır teklifte bulundu:

1 — Rus hududlarının düzeltilmesi için bir kısım Lehistan topraklarının Rusya'ya terki; 2 — Lehistan'ın Rusya ile tecavüzî ve tedafüî bir ittifak akti; 3 — Lehistan'da yaşayan ortodokslara katoliklerle eşit hak ve imtiyazlar verilmesi.

Lehistan hükûmeti, kabulünü mümkün göremediği bu üç teklifi reddetti. Evvelâ, hiç bir bahane ile toprak terkine yanaşmak istemiyordu. Şimdilik hiç bir savaşa girilmesi düşünülmediği için, onlara mahsus hak ve imtiyazların daha aşağı görülen diğer mezhep mensuplarına verilmesi ise, bahis konusu olamazdı. Üstelik ortodoks lehliler, kendilerini âdeta Rus teb'ası sayıyorlar, Lehistan'dan ziyade bu devlete yakınlık duyuyorlardı.

Rusya, bunun üzerine ortodoks mezhebindeki Lehistanlıları himaye edeceğini bildirdi. Protestan Lehliere de protestan devletelere baş vurmalarını tavsiye etti. Prusya, bu işi derhal üzerine aldı.

Bütün bu haller, Lehistan halkının duygularında büyük tepkiler yarattı. O zamanlar bu memlekette iki parti vardı: Vatanperverler ve Reformcular. Vatanperverler, az çok muhafazakârdı, mevcud kanunların ve bilhassa Diyet meclisi kanununun değişmesine aleyhtardılar. Reformcular ise, ıslahat taraftarıydılar. Bunlar, Diyet meclisinde kral seçimi usulünün ve bilhassa her üyeye tanınmış bulunan veto hakkının memlekette daima karışıklıklar çıkmasına ve yabancı müdahalesine sebeb olduğunu ileri sürerek bir değişiklik istiyorlar ve kralın belli bir çoğunlukta seçilebilmesinin teminine çalışıyorlardı. Her iki parti, katoliklerin imtiyazı, Rusya ve Rus nüfuzu düşmanlığı ve çariçenin adamı olan ve memleketin başına bir çok dertler açmak istidadında bulunan yeni krala aleyhtarlık konularında ise birleşiyorlardı.

Rusya, teklif ettiği üç isteğinin reddi üzerine, bunları kabul edecek yeni bir Diyet meclisi seçtirmek için Lehistan'a asker sevk etti. Neticede Rusya elçisinin de faaliyeti sonunda istenen şekilde yeni bir Diyet meclisi seçildi. Bu meclis, Rusya ile Prusya'nın tekliflerini kabul etti. Böylece Lehistan'da katoliklerle ortodoks ve protestanlar aynı haklara sahip oldular.

Lâkin, bu kararları Leh milleti tanımadı, yer yer birlikler kurup mukavemete baş-

ladı. Bunların en mühimmi Pranski'nin başkanlığında olarak Macaristan sınırları yakınında kurulmuş olan Bar konfederasyonu idi. Bunların gayesi, Rusları vatanlarından çıkarmak ve hain saydıkları kralı kovmaktı. Buna karşı Rusların teşvikile çoğu köylü olan ortodokslar da birlikler kurarak öbürlerile çarpışmaya başladılar. Böylece, Lehistan'da bir mezhep kavgası başlamış oldu. Haydamak diye anılan ortodoks birlikleri, çeteler kurup katolik halka taarruzda bulunuyorlar, bir çok bölgelerde katliâmlar yapıyorlardı. Rusya, bu fırsatı kaçırmıyarak kralı, Diyet meclisini ve kanunları korumak bahanesile Lehistan'a yeniden kuvvet sevketti. Bu kuvvet, ilk olarak Bar konfederasyonunu dağıttı. Ruslar kaçanları şiddetle takip edip Osmanlılara sığınanları Osmanlı devletinin sınırlarını ihlâl ederek yakaladılar ve öldürdüler. Bu arada, tecavüzde bulundukları Kırım'ın Balta şehrinde müslüman halktan da bazılarını öldürmekten çekinmediler. İşte, bütün bu hâdiseler yeni bir Osmanlı-Rus savaşının sebeplerini hazırladı.

1768 - 1774 OSMANLI - RUS SAVAŞLARI

Osmanlı devleti, Belgrad andlaşmasile elde ettiklerini muhafaza için batı devletlerile o zamandanberi kat'i bir barış ve tarafsızlık politikası takip ediyor ve bundan ayrılmaya niyetli bulunmuyordu. Bu yüzden ne Avusturya veraseti savaşları, ne Yedi sene savaşları sırasında bu politikayı terk edip yeni maceralara girmek istememişti. Rusya, bütün bunlardan Osmanlı devletinin ne olursa olsun fi'ilen bir tecavüze uğramadan bir savaşı asla göze alamıyacağı kanaatına varmış ve bu yüzden aradaki sarih anlaşmalara rağmen, Lehistan'a asker sevkedip bu memleketin iç işlerine karışmaktan çekinmemiş ve Bâb-ı âlinin şiddetli protestolarına hiç aldırmamıştı. Bu hal, halk arasında büyük bir hiddet yaratmış ve padişahı da kızdırmış olmakla beraber, Bâb-ı âli yine barış politikasına bağlı kalmış ve meseleleri müzakere yolu ile halle çalışmıştı.

Fakat son hâdiseler, bilhassa Rusların Osmanlı hududunu pervasızca ihlâlleri her nev'i sabrı taşıracak mahiyette idi. Bar konfederasyonundan Osmanlı ülkesine sığınanlar Bâb-ı âliye müracaatla kendilerine yardım edilip Rusların Lehistan'dan çıkarılması temin edilirse, Podolya eyâletinin Osmanlılara terkedileceğini bildirdikleri gibi, Fransa elçisi de İstanbul'da Rusya'ya karşı bir savaş propagandası kampanyası açmış bulunuyordu.

Muhsin-zâde'nin sadâretten azli

Muhsin-zâde Mehmed Paşa, babası Muhsin-zâde Abdullah Paşanın maiyetinde olarak seferlerde bulunmuş, Rumelide vazife almış, Özi valiliği etmişti. Serhad ve ordu ahvaline en fazla vukufu olan bir vezirdi. Esasen Üçüncü Mustafa'nın kendisine sadareti tevcih etmesinin tek sebebi de bu idi. Günün birinde nasıl olsa başlıyacak Rus harbinde o ahvalde vakıf birinin iş başında bulunmasını istemişti. Fakat Muhsin-zâde bir savaşa taraftar değildi. Ordu ve sefer ahvalinden tamamen habersiz bir takım cahil müsahipler, padişahı bir müddetten beri yaptıkları telkinlerle bir sefere âdeta ikna etmiş bulundukları gibi, şehirde lâkırdı kabadayıları ve lâf ebeleri kahvelerde toplaşarak:

«— Sefer ilân edilip ordu Tuna suyuna doğru yürümeye görsün. Moskof hemen Lehistan'ı bırakıp kaçar» nev'inden safsatalarla halkı durmadan kışkırtıyorlardı. Tabii, bunların hiç biri bir seferin ağır müşkilâtını bilmeyen, devletin hakiki durumundan, ordunun halinden habersiz bulunan kahvehane kahramanları idi.

Sultan Üçüncü Mustafa
(Kapıdağlı serisinden)

Bar konfederasyonunun dağıtılıp idarecilerinden bir kısmının Osmanlılara sığınışı ve Rus kuvvetlerinin âsi saydıkları Lehlileri takip bahanesile Osmanlı sınırını ihlâlleri, Balta'nın tecavüze uğraması, Muhsin-zâde Mehmed Paşanın, sadaretinin aşağı yukarı

üçüncü yılı sırasında olmuştur. Bu hâdise, Ruslara savaş ilânı için Osmanlı devletine meşrû' bir hak ve fırsat vermiş oluyordu. Lâkin sadrıâzamın, şiddetle bunun aleyhinde bulunması azline sebeb oldu.

Kendi azil macerasını, müverrih Vasıf Efendiye bizzat şöyle anlatmıştır:

«— Rusların Lehistana girişi padişahı telâşlandırmış ve etrafında bulunanlar bazı mütalealarla onun telâşını körüklemişlerdi. Bana hemen sefer açmak ve akıbeti meçhul, tehlike ihtimali mevcud savaş fitnesini uyandırmak sözlerini etmeye başladıkça, ordunun ihmal edilmiş durumunu, serhadlerin asker ve zahireden mahrum bulunuşunu ileri sürdüm ve düşmanı müzakerelerle oyalıyarak yavaş yavaş noksanları tamamladıktan sonra kuvvetli bulunup icabederse o zaman savaşa başlanır. Çünki, serhadlerin ahvalini bilirim. Ordu Tuna'ya varmadan düşman o taraflara hücum eder. Kâfi asker de bulunmadığından bir felâketin zuhuru muhakkaktır dedim. Lâkin, bu sadıkane sözlerim dinlenmedi».

Vasıf Efendi kendisine moskof tehlikesinin gittikçe büyüdüğü, Rusyanın Osmanlı devleti hakkındaki kötü niyetleri, Lehistan ve Kırım'a dair büyük Petro'nun vasiyeti malûm iken düşmana vakit kazandırmanın doğru olup olmadığını sorunca da:

«— Evet, Rusların niyeti malûmdur. Lâkin düşman barışı bozma töhmetini bize yüklemek için birden harekete geçmiyerek türlü sebeb ve bahaneler arayacktır. Bu da, bir sene sürer. Biz de bu müddet içinde serhadlere yeter derecede asker, zahire ve harp levazımı yığarız. Böylece ordu varıncaya kadar dayanmak kabil olur» cevabını verdi (Vasıf tarihi C: 1, S: 255).

Sulh taraftarları içinde sadrıâzama en fazla destek olan şeyhülislâm Veliyüddin Efendi idi. Bu sırada onun vefatile Muhsinzâde Mehmed Paşa düşüncelerini savunmada büyük bir yardımcıdan mahrum kalmış oldu. Yeni şeyhülislâm Pîrî-zâde Sahib Molla ise, savaş taraftarlarının başında geliyordu. Hükümdara tesir ederek sadrıâzamı korkaklıkla itham etti. Birlikte sarayda bulundukları bir gün silâhdar ağa sadaret mührünü Muhsin-zâde Mehmed Paşadan aldı (ağustos 1768). Üçücü Mustafa, Anadolu valisi silâhdar Mahir Hamza Paşayı sadarete tayin edip silâhdar ağayı bunu bildiren bir hatt-ı hümyunla Kütahya'ya gönderdi. Eski sadrıâzam ise, müsadereye uğramadan Bozcaadaya sürüldü.

Silâhdar Mahir Hamza Paşa'nın sadâreti

Silâhdar Mahir Hamza Paşa, İstanbul'a gelip huzurda hil'at giyerek mührü aldıktan sonra ilk önce o devirde dışişleri bakanı demek olan reis ül-küttab Yenişehirli Osman Efendi'yi körü körüne barış taraftarı olmak töhmeti ile azlettirip bu makamı tersane emini Recai Efendiye verdi.

Nihayet 4 ekim 1768 tarihinde devlet ricali padişahın huzurunda toplandı. Durum görüşüldü, sonunda, Osmanlı devletinin aradaki ahidlere aykırı bir davranışta bulunmadığı halde Rusların:

1 — Lehistanın iç işlerine karışmak, 2 — Lehistan'a asker sevk etmek, 3 — Lehistan'a zorla kral tayin etmek, 4 — Rus müdahalelerine karşı koyan Leh vatanseverlerini tenkil etmek, 5 — Osmanlı topraklarına sığınan Leh vatanseverlerini takip bahanesile sınırı tecavüz etmek, 6 — Kırım'a tecavüz ederek müslüman halkı öldürmek, 7 — Özi ve Buğ nehirleri arasındaki bölgede kale yapmak, 8 — Lehlilerin mezhep meselesine karışmak, 9 — Boğdanlıları, Karadağlıları ve Gürcüleri Osmanlı devleti aleyhine isyana teşvik etmek gibi sulhu bir çok kereler su götürmez şekilde ihlâl ettikleri tesbit edildi. Buna göre Rusya'ya derhal savaş açılması gerekiyordu. Ancak, sadrıâzamın yeni işe başlamış olması dolayısile Rus elçisinin Bâb-ı âliye çağrılarak bu hususlara dair bir ültimatom verilmesi ve alınacak cevaba göre hareket olunması kararlaştırıldı.

Rus elçisi ile yapılan görüşme ve sefer kararı

Mahir Hamza Paşa bunun üzerine ertesi günü Rus elçisi Aleksiyo Obreskov'u çağırıp Rusyanın Lehistanın iç işlerine karışmaktan derhal vazgeçerek askerlerini geri çekmesini ve ahidlere aykırı davranışlardan vazgeçmesini, bunlara riayet edeceğine dair Prusya, İngiltere, İsveç ve Danimarka devletlerini kefil göstermesini, aksi halde Rusların barışı bozmuş oldukları kabul edilerek ona göre hareket olunacağı bildirildi (Hammer; GOR, C: 8, S: 313). Elçi:

«— Benim salâhiyetlerim mahduddur. Bu meselelere cevap veremem. Bana, iki ay mühlet verin. Devletime yazayım, alacağım cevabı arzederim. Sefer hususunu ise siz bilirsiniz» dedi.

Rus elçisi ayrıca askerlerinin Kırım'a taarruz etmiş olduğunu kabul ediyor ve evvelce kendisine tevdi edilen bir ültimatoma verdiği yazılı cevapta Lehistan'a giren kuvvetlerinin yedi bin kişiden ibaret bulunduğunu iddia ettiği halde, şimdi bunun yirmi bin kişilik bir kuvvet olduğunu itirafla, maksatlarının sadece bu memlekette taarruza uğrıyan ve çariçeden yardım istiyen ortodoksların himayesini ve kral seçiminin serbestçe yapılmasını teminden ibaret bulunduğunu ileri sürüyordu.

Onun bu karışık ifadelerinden maksadının sadece devleti oyalayıp vakit kazanmak olduğu anlaşıldığından, Rusyada bulunan Osmanlı teb'a ve tüccarlarının salimen yurda dönmelerini temin maksadile elçi onyedi kişilik maiyetile tevkif edilerek Yedi-kuleye gönderildi. Bundan sonra, devlet erkânı hükümdarın huzurunda yeniden toplanıp İlkbaharda Rusya üzerine sefer açılması kararlaştırıldı (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri (C: 166, S: 70).

Bu arada rehavetile meşhur Maksud Giray, savaşta iş göremiyeceği düşüncesile azlolunarak yerine Burgaz'da ikamete memur bulunan eski Kırım hanı Kırım Giray tayin olundu.

Sadâret makamındaki değişiklik

Sadrıâzamın hal ve tavırlarında bir garabet sezildiğinden yapılan soruşturma neticesinde daha Mısır valisi bulunduğu sırada şuurunda biraz bozukluk hasıl olduğu, yakın adamlarının bunu belli etmiyerek kendisini idare ettikleri, şimdi sefer heyecanile bu halinin büsbütün arttığı anlaşılarak Rusya ile savaşa karar verildikten dokuz gün sonra 20 ekim 1768 tarihinde azledildi ve müsadereye uğramadan Hanya muhafızlığına gönderildi. Sadaret makamı ise, Nişancı Yağlıkçı-zâde Hacı Mehmed Emin Paşaya verildi.

Savaş kararı, İstanbul halkı arasında büyük bir sevinç yaratmıştı. Rusların ne zamandanberi takındıkları tecavüzî hal, Lehistan'da yaptıkları zulümler büyük infial yaratmıştı. Herkes, bu savaşın mutlaka kazanılacağını sanıyor, barış taraftarları vatan hainliği ile itham ediliyordu.

O devir hâdiselerini yaşamış olan ve bu savaş sonundaki barış görüşmelerinde murahhas olarak bulunan devlet ricalinden Resmî Ahmed Efendi diyor ki:

«— Düşmanın burnunu her zaman yere sürtüp haddini bildirmek müslümanlara vacibdir diye itikad eden yadigârlar, hareket olmayınca bereket olmaz, bu memleketler kılıçla alınmıştır. İslâm padişahının bahtı ulu, ricali pişkin, kılıcı keskindir. Dünyada dindar, bahadır, Aristo gibi tedbirli bir vezir ve beş vakit namazını cemaatle kılan onikibin seçkin asker tedarik ettikten sonra Kızıl elmaya kadar gitmeye ne minnet var diye lümturaklı sözlerle cehaletlerini ortaya koyan ve sandalya üzerinde Hamzaname anlatan, pehlivanlar gibi boş lâflar edip Kızıl elma semtini Boğdan'dan gelen al yanak elma gibi yenir bir şey sanan safdiller, otuz yıldan beri sulh ve mütareke süregeldiği için eski harpleri görmüş söz bilir adam kalmadıktan ma'da, mevcud olanlar da sakalı değirmende ağartmış, tecrübeden nasipsiz,

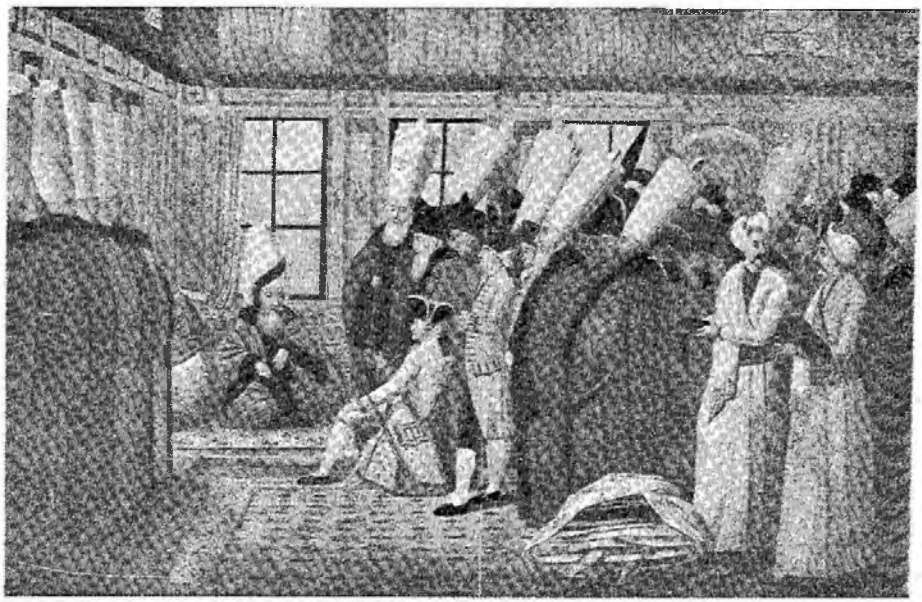

Sadrıâzamın elçi kabulü (Aslı Topkapı sarayı müzesindedir)

işin sonunu düşünmekten behresi olmayıp gün bugündür demeye alışmış kurnazlar seferi gezmeye gitmek gibi zannederek:

«— Ne güçlük var? Meydanda düşman yok, muhasara edilecek kale yok. Üç ayda gider, üç ayda geliriz, memuriyet alır, ilerleriz. Allaha hamdolsun, asker çok, hazine çok, bir mahzur yok» diye yelkenlenip padişahı da kışkırttılar. Muhsin-zâde Mehmed Paşa asker ve zahire işlerini tecrübe etmiş, moskofların asker kullanma usullerine vâkif olmuş bir vezir olduğu için bu hareketi uygun görmediğinden azledilip yerine Aydın valisi Hamza Paşa gibi rabıtasız bir adamın gelmesi, sonra Emin Paşa gibi yeni zuhur etmiş bir kimsenin serdar olması bu seferin kötü başlangıç alâmetlerindendir. Netekim, aslında hasta olduğu için Emin Paşanın Edirne'ye vardığı gün ayağı şişmeye başlamış, zahire işine gereken nizam verilmeden yüz bin asker yola çıkarılmış, yeri göğü fark etmez Tahir Ağa adlı bir mecnun bu işe memur edilmiş, düşman meydanda yokken, kale muhasarası vehmi ile mutaddan fazla kırk elli kadar balyemez götürülüp topları çeken mandaların açlıktan ölmesine ve topların da boş yere ötede beride kaybolmasına sebeb olunmuştur (Resmî Ahmed Efendi; Hülâsatül-İtibar, S: 3, 9).

Muhsin-zâde Mehmed Paşa, Ruslarla savaşılacaksa, hiç olmazsa düşmanın bir müddet oyalanıp harbe hazırlanmak icabedeceğini evvelce haklı olarak ileri sürmüştü. Halbuki, ortada hiç bir hazırlık bulunmadığı halde, düşmana savaş ilân edilmişti. Gerçi Rusyanın da hiç bir hazırlığı yoksa da, bahara kadar ordusunu tamamlıyacağı muhakkaktı. Halbuki asıl hüner, düşmanı avutup hazırlıksız bırakarak gereken noksanları tamamlamaktı. Bu yüzden, bu savaş ilânı tamamen mevsimsiz ve hatâlı bir hareketti.

İngiltere'nin barış aracılığı teklifi

Savaş hali resmen ilân edilince, İngiltere hükümeti harekete geçip muhasamat fi'len başlamadan iki tarafı uzaklaştırmak için arabuluculuğu teklif etti. Üçüncü Corc, Osmanlı hükümdarına bir mektup gönderip Rusların Osmanlı topraklarına tecavüz ederek meydana getirmiş oldukları zararları tazmin ettirmeyi tekeffül ettiğini bildirip barışın bozulmamasını istedi (12 kasım 1768). Üçüncü Mustafa iki ay sonra verdiği cevapta arabuluculuğu teklifinden dolayı İngiltere kralına teşekkür ettikten sonra Rusların aradaki barışa riayet etmiyerek ahde aykırı şekilde hududlar civarında kaleler yaptıklarını, asker yığdıklarını, Lehistan krallığına kral hanedanına mensup olmıyan birisini seçtirmek için bu memleketin serbestliğini ihlâl ile asker soktuklarını, andlaşmaya aykırı olan bu hale itiraz edilmesine rağmen askeri kuvvetleri geri çekmediklerini, bu yetmediği gibi sınır şehri olan Balta'ya taarruz edip bin kadar kadın ve erkek müslümanı öldürdüklerini, bu yüzden dolayı şer'an savaşa karar verildiğinden fetvaya aykırı hareket edemiyeceğini bildirdi (Başbakanlık Arşivi, Nâme defterleri, C: 8, S: 559-60).

Üçüncü Mustafa, savaşa kat'î şekilde karar verdiği için İngiltere devletinin tavassutunu kabul etmemişti. Osmanlı hükümdarı, Prusya ile Avusturya'nın bu seferde tarafsız kalacaklarını umuyordu.

Sefer arifesinde Kırım'ın ahvali

Rusların Kırım üzerindeki emelleri daha 1736-39 seferinde belli olmuş Kırım o zaman Rus kuvvetleri tarafından bir kaç defa işgal edilmişti. Rusların gerçek niyetlerini anlıyan Osmanlı devleti, akından başka bir şey bilmiyen ve bilhassa tüfek ve topla teçhiz edilmiş muntazam birlikler karşısında daima âciz kalan Kırım kuvvetlerinin yurdlarını Ruslara karşı koruyamadıklarını anlamış bulunduğundan, burada da Osmanlı kuvvetlerinin bulunmasını lüzumlu görerek daha o zaman bir Kırım seraskerliği ihdas etmişti. Bu seraskerler Kefe'de otururlardı. Diğer taraftan Kırım'ın kuzeyde giriş yeri olan Prekop geçidindeki Ür (Or)-kapısı siperler kazılmak suretile tahkim edilmişti. 1768 seferi başladığı zaman Silâhdar İbrahim Paşa Kırım serasker ünvanile kuzey-doğu cephesi kumandanlığına tayin edilmiş bulunmaktaydı.

Kırım hanları ise yine 1736-39 savaşlarında Ruslar tarafından tamamen harap edilen başkentleri Bahçe-Saray şehrini terkederek tehlike anında Bender'e sığınabilmek gayesile bu kaleye yakın bulunan Kavşanda ikamet etmekte idiler. Rusların, 1736-1739 seferinde Kırım'da yaptıkları tahrip ve katl-i âmlar, halk üzerinde büyük bir nefret uyandırmıştı. Bu hal, unutulmamış olduğu için Kırımlılar Ruslara düşmandı. Lâkin, otuz yıldır süren barış hali bu memlekette eski savaş ve akın gücünü adamakıllı azaltmış, Hanzâde ve Mirzalar zevk ve safaya dalmışlardı. Rusların emeli burasını mutlaka almak idi ise de, kendilerinden nefret eden Kırım halkının mukavemeti ile karşılaşacaklarını ve onları sindirip idare etmenin kolay olmıyacağını biliyorlardı. Bu yüzden, başka bir yol tutturdular. El altından istiklâl fikirlerini yaymaya ve Kırımlıları Osmanlılardan ayırıp müstakil bir devlet kurmaya teşvike başladılar. Buradan bir kere Osmanlı idaresi çekildikten sonra ise, Kırım'ı Rusyaya ilhak etmek mesele bile değildi. Ruslar, bu propaganda ile Kırımın ileri gelen bazı simalarını elde etmişler ve sureti haktan görünüp

taraftar kazanmışlardı. Mütemadiyen Osmanlıların kendilerini aşağı gördüklerini, Giray larını haklı haksız azledip sürgünlere gönderdiklerini, süvari kuvvetlerini savaşlarda kendi menfaatleri için kullandıkları halde zaferlerin nimetlerinden onları daima mahrum bıraktıklarını Kırımlılara telkin ediyorlardı. Bu telkinlerin zamanla hakikaten tesiri görülmüş ve Kırımın hem aristokrat tabakasında, hem halkta Osmanlılara karşı bir nefret uyanmıştı.

Kırım hanının akını

Ruslara savaş ilân edilmesi üzerine, 31 ocak 1769 tarihinde Kırım hanı Kırım Giray, Rusların Balta şehrine tecavüzlerinin intikamını almak için yüzbine yakın bir süvari kuvvetiyle Kırım'dan hareket ederek karşı çıkan Rus kuvvetlerini ve kazak süvarilerini mağlûp ettikten sonra güney Rusyaya üç koldan girip geniş bölgeleri yağma ve tahrip etti. Yüze yakın köy ve kasaba yakılıp yıkıldı. Sayısız esir, hayvan ve mal elde edildi. Kırım Giray Han, bu hareketiyle Rus dostlarına ve istiklâl taraftarlarına da sıkı bir göz dağı verdikten sonra Kırım'a döndü. Bu akın karşısında dehşete düşen İkinci Katerina, Kırım Girayla hiç bir suretle baş edemiyeceğini anladığından Siropulo adlı bir rum hekimini para ile elde ederek bu kahraman akıncıyı zehirletmek suretile öldürttü.

Ordunun hareketi

20 mart 1769 Salı günü, sefer dolayısile serdar-ı ekrem ünvanını almış olan Mehmed Emin Paşa, şeyhülislâm, kazaskerler, vezirler ve diğer devlet ricali saraya dâvet olundular. Sadrıâzam ve şeyhülislâm huzura kabul olundular, ikisine de samur kürkler giydirildikten sonra Mehmed Emin Paşanın beline murassa kılıç kuşatıldı ve törenle Sancağ-ı şerif teslim edildi. Altına mükemmel donanmış bir at çekildi. Sonra muazzam alayla Topkapı sarayından çıkılıp Davudpaşa sahrasına gelindi. Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem burada kendisi için kurulan otağa indi. Bir hafta sonra yeniçeri ocağı ve ertesi günü diğer kapıkulu ocakları geldiler. 27 mart Salı günü hükümdar da bizzat Davudpaşa sahrasına geldi. An'anevi veda ziyafetinden sonra Üçüncü Mustafa, Mehmed Emin Paşaya son tavsiyelerini söyleyip orduyu uğurladı ve sarayına döndü. Ordu aynı gün mutad törenle hareket etti. Sadaret kaymakamlığı deryakaptanı Mehmed Paşaya verilmiş, deryakaptanlığına ise, deniz ümerasından İbrahim Bey, beylerbeylikle tayin olunmuştu. Ordunun hareketinden sonra yeni deryakaptanına kısa zamanda donanmayı hazırladığına mükâfat olarak vezaret verildi.

Kırım Girayın ölüm haberi, ordu Silivri'ye vardığı zaman geldi ve büyük bir üzüntü yarattı. Yerine Selâmet Giray-zâde (üçüncü) Devlet Giray Kırım hanı tayin olundu.

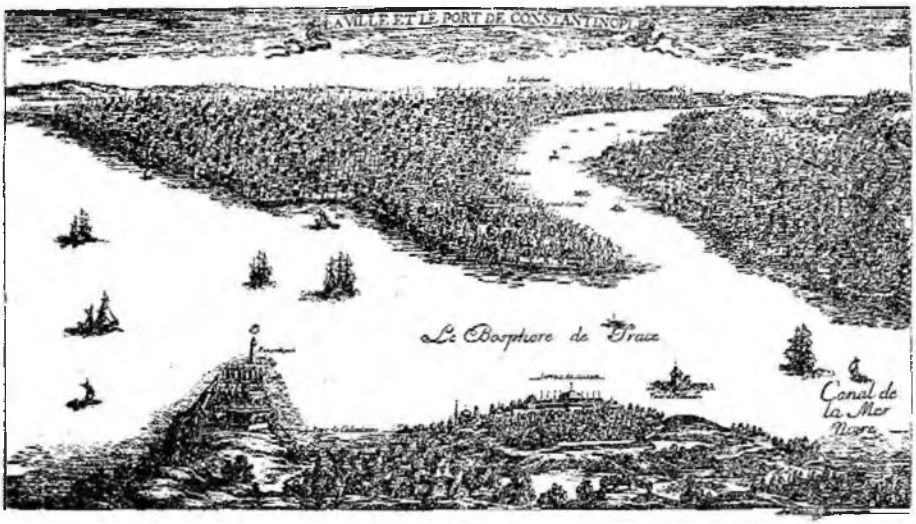

Onsekizinci asır başlarında İstanbul (Ressamı Grelot)

Ordu Edirne'ye vardığı zaman müslüman kılığına girmiş bazı düşman hekimlerinin serdar-ı ekremi ve diğer ordu ileri gelenlerini zehirletmek için fırsat bekledikleri duyularak yapılan sıkı bir araştırma sonunda suçlarını itiraf ettikleri için idam edildiler. Bu sırada serdar-ı ekrem Mehmed Emin Paşanın ayakları şişmeye başladığı için zehirlenmiş olmaktan fena halde endişe etti. Lâkin, kısa bir tedaviyi müteakip yola çıkmaya mecbur kaldı.

Ordu sefere hareket etmeden evvel çeşitli sebeblerle kapıkulu ocaklarından ihraç olunanların kayıtları tashih edilmiş ve pek çok da gönüllü gelmiş olduğu için askerin mevcudu fazla idi. Ancak, tam bir disiplin ve intizam yoktu.

Rus'ların durumu ve tertibleri

Hâlâ yüz yıl evvelki usule göre altı ay evvelinden seferin ilân edilmiş olması, Rus'lara hazırlanmak için geniş bir zaman bırakmıştı. Yoksa Rusya, stratejik bir baskın halinde hazırlıksız yakalanmış olsa idi, kolaylıkla dize gelebilirdi. Lâkin İkinci Katerina, kendisine bırakılan bu geniş zaman içinde geceyi gündüze katıp dört ordu hazırladı. Bunlar:

1 — Prens Aleksandr Mihayloviç Galçin kumandasında altmış bin kişilik bir ordu Podolya'da toplandı. Bu ordu mevcudunun dokuz binini kazaklar teşkil ediyordu.

2 — Kont Peter Aleksandreviç Romanzov - (Pierre - Alexandrovitch Roumiantsov) kumandasında altmış bin kişilik bir ordu Özi ile Azak arasındaki hududları muhafaza edecek ve Belgrad andlaşmasile yıkılmış olan Azak kalesile Taganrok kalesini yeniden yapacaktı. Bu ordu mevcudunun on binini kazaklar ve yirmi binini Kalmuklar teşkil ediyordu.

3 — General Vaymars kumandasındaki on bin kişilik bir ordu, Lehistan'da Leh vatanseverlerinin ve bilhassa Bar konfederasyonunun her hangi bir hareketine engel olacaktı.

4 — General Totleben kumandasındaki Dadyan, Göril, Karthli, İmirethi gürcü prenslerinin askerlerinden mürekkep birlikler. Bunlar icabında Kafkaslardan inip doğu Anadoluya hücum edeceklerdi.

Bütün bunlardan ma'da, Balkanlardaki ortodoks teb'a da Osmanlı devleti aleyhine kışkırtılıyor, Karadağa Rus subayları ve savaş malzemesi gönderiliyor, Mora halkı ayaklandırılmaya çalışılıyordu.

Hotin olayı

Rusya, hazırlıklarını tamamlar tamamlamaz ordularını harekete geçirdi. Bu sırada serdar-ı ekrem Mehmed Emin Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu henüz Tuna nehrine varamamıştı. Lâkin, ordunun yaklaşmakta olduğu haberi serhadlerde büyük bir şevk ve sevinç yarattı. Bu arada Hotin kalesinde bulunan altı bin kadar muhafız ve yamak kale kumandanı Hüseyin Paşaya baş vurarak akın için izin istediler. Hüseyin Paşa kendilerine, vazifelerinin sadece kaleyi muhafaza ve gerektiğinde müdafaa olduğunu bildirerek buna izin vermedi. Üstelik akın etmek istedikleri Leh topraklarının Osmanlı devleti tarafından himaye edilen ve uğrunda silâha sarılınmış ve bu sefer açılmış olan yerler olduğunu kendilerine izaha çalıştı. Kendisine serdar-ı ekrem tarafından bir emir verilmedikçe esasen böyle bir izinde bulunmaya selâhiyeti olmadığını da söyledi. Lâkin, asker bir türlü lâf anlamıyordu. Nihayet, muhafız paşanın üzerine birdenbire saldırarak şehid ettiler. Karşı koyan bir kısım subayları da öldürdüler. Sonra da etrafı vurmıya çıktılar. Bu haber orduya varır varmaz Ahıskalı Hasan Paşa Hotin muhafızlığına tayin edilip acele gönderildi.

Bu sırada Hotin kalesinde olanları duyan prens Galçin, yanına otuz bin asker alarak Turla suyunu geçip Hotin üzerine geldi. Kale varoşunda bulunan kuvvetler, Rus ordusiyle üç gün süren şiddetli savaşlar yaptıktan sonra bir kısmı kaleye girip bir kısmı Boğdan tarafına doğru çekildi. Düşman, bunun üzerine Hotin'in pek mâmur olan varoşunu ateşe vererek tamamen yaktı. Sonra kaleyi muhasara etti. Lâkin, ummadığı derecede şiddetli bir mukavemetle karşılaştı. Nihayet bir şey elde edemiyeceğini anlıyarak çekilmek üzere iken yardıma gönderilen Teke mutasarrıfı Abaza Mehmed Paşa yetişip düşmana hücum etti. Beş saat süren boğaz boğaza bir savaş sonunda prens Galçin ağır bir mağlûbiyete uğrıyarak çekilmek zorunda kaldı (1 mayıs 1769). Bu haber Babadağına varmış olan orduya gelince büyük bir sevinç uyandırdı ve bu münasebetle top şenliği yapıldı.

Serdarın tereddütleri, Leh vatanperverlerinin ordugâha gelmeleri

Nihayet 1769 yılı Mayısında Osmanlı ordusu İsakçı'ya varabildi. Hâlâ rahatsız bulunan serdar-ı ekrem, ordu ileri gelenlerini bir danışma meclisi halinde topladı ve kendilerine:

«— Benim seferle ülfetim yoktur. Özi ve Hotin'den hangi tarafa hareket olunmak münasip ise tereddütsüz söyleyiniz» dedi. Onun bu hali, büyük hayal kırıklığı yarattı. Böylece serdar-ı ekrem, yani başkumandan seçilmiş olan zatın savaş işlerinden habersiz bir kimse olduğu meydana çıkıyordu. Bunu âlenen söylemesi ise, umumi bir hayret do-

ğurdu. Kendisi esasen Edirne'denberi mütemadiyen rahatsız bulunduğu için günlük işlerle de meşgul olmuyordu. Bu arada bilhassa zahire işleri ihmal edilmişti. Ordunun geçeceği ve konacağı yerlerde gerekli zahireyi hazır bulundurmakla vazifeli olan Tahir Ağa, bu işin kat'iyen ehli olmadığı için pek kalabalık olan ordunun yakında yiyecek darlığı da çekeceği anlaşılıyor, lâkin askerin şevkini kırmamak düşüncesile bol bol zahire dağıtmaya devam ediyordu.

Danışma meclisinde geçen tereddütlü müzakerelerden sonra Özi ile Hotin arasında bulunduğu ve buradan her iki tarafa yardım etmek mümkün olacağı için Bender'e doğru gidilmeye karar verildi ve böylece ordu tekrar hareket etti.

Ordu henüz İsakçı'da bulunurken Bar konfederasyonu'nun başkanı olup Osmanlı ülkesine sığınmış olan ve bu sırada Bender'de oturan Potoski orduya gelip sadrıâzamın huzuruna çıkmış ve *andlaşmalara aykırı* şekilde olarak Rus tecavüzüne ve askerî işgaline uğrayan Lehistan'ın kurtarılması ve hürriyetinin iadesi için Osmanlı devletinin fi'ilen harekete geçmiş olmasından dolayı milleti *namına teşekkürlerini sunmuştu*. Serdar-ı ekrem Mehmed Emin Paşa ise, Hotin üzerine gelmiş olan ve yenilerek çekilen düşman ordusunda pek çok da Lehli bulunduğunun haber alındığını söyleyerek Osmanlı devletinin sadece Lehistan'ın hürriyet ve istiklâli için giriştiği bu mücadelede Hür Lehlilerin mümessili olan kendisini de bazı fedakârlıkların beklediğini, bunların başlıcalarının akına çıkacak Osmanlı birliklerine yardım ve zahire tedariki olduğunu, ayrıca Rusların *tarafını tutmuş olan bir kısım* Lehlileri kendisine çevirmeye çalışması gerektiğini bildirdi.

Ordu Tuna'yı geçip de Han-tepesi mevkiine geldiği zaman, yeniden tereddütler belirdiği için serdar-ı ekrem danışma meclisini bir daha toplayıp bundan *sonra yapılacak* harekât hakkında görüştü. Lehistan'ın halen Rus işgali altında bulunduğu ve bir kısım Lehlilerin de Ruslarla birlik olup düşman ordusunda vazife aldıkları bahis konusu edildiğinden *bunlara dayanılarak* sefer*in Lehistan* üzerine yapılması kararlaştırıldı. Bu karar, orduda bulunan yabancı ve tarafsız devlet diplomatlarına da bildirilip muvafakatları alındı. Sonra Potoski ile yanında bulunan Boyarları çağırılıp hizmet vaktinin gelip çattığı, Lehistan'a girecek olan ordu için zahire yetiştirilmesi ve Ruslara muhalif bulunan Lehlilere haber gönderilip müşterek düşmana karşı harekete geçmelerinin temin olunması kendilerine tebliğ olundu. Ordunun da Bender'e doğru yola devamına karar verildi.

Boğdan voyvodasının ihaneti, çekilen erzak sıkıntısı

Bu sırada Boğdan voyvodası Kalimaki Ligor'a Boğdan'dan ordu için zahire toplaması emrolunduğu ve gerekli para da gönderilmiş bulunduğu halde, bu vazifesini ihmal ederek yeter derecede zahire tedarik etmediği anlaşılıp azil ve hapsedildi. Yapılan tahkikattan kendisinin Ruslara taraftar olduğu için böyle davrandığı meydana çıktı. Ligor, bunu inkâr ettiyse de yalan söylediği bilhassa düşmandan alınan esirlerin ifadesinden ve yüzleştirilmelerinden anlaşıldığı için kendisi İstanbul'a gönderildi. Buraya varınca da kafası kesilmek suretile idam olundu.

Ordunun Han-tepesinden hareketinden sonra büyük güçlükler başladı. Çünki daha ileriye doğru menzil teşkilâtı yapılmamış, yollarda zahire hazırlanmamıştı. Bu yüzden zahireyi arabalarla ve ordu ile birlikte taşımak gerekiyordu. Bu ise, Resmî Ahmed Efendinin ifadesile, seyir yerine yemek tası ile yemek götürmek gibi bir şeydi (Hülâsatül-itibar, S: 20). Çünki, yollarda gerekli zahirenin tedarik edilememesi, orduda mevcud zahirenin harcanmasına ve varılan yerlerde zahiresiz kalınmasına sebeb olacaktı. Netekim, öyle de oldu. Bender civarındaki Yassı-tepeye varıldığı zaman ahali:

«— Burada zahire yok, neden geldiniz?» diye orduya âdeta istiskal gösterdiler.

Halbuki, bu sefer dolayısile Bender defterdarlığına tayin edilmiş olan cizye muhasebecisi Ahmed Efendiye, oraya varınca zahire satın alıp ambarlara doldurması ve hazır bulundurması vazifesi ve bu maksatla da bir hayli para verilmişti. Kırım hanı Devlet Giray'a da o bölgeden zahire toplayıp Bender'e sevketmesi bildirilmiş, o da oğlu Kaplan Giray'ı bu işe memur etmişti. Ahmed Efendi Bender'e geldiği zaman Bucak tatarları sürdükleri zahireyi oraya getirmiş bulunuyorlardı. Bunlar, mevcud rayice göre ordu için satın alınacaktı. Lâkin, çok zahire geldiği için, rayicin altında satılıyordu. Bender defterdarı Ahmed Efendi, fiatların daha da düşeceğini hesaplayarak devlet hazinesini koruma zihniyetile mübayaa yapmadı. Bunun üzerine Bucak tatarları ile elinde zahire bulunan diğer kimseler:

«— Demek ki ordunun ihtiyacı yok... zahire satın alınmıyacak!» diyerek mallarını yükleyip gittiler. Bu hal, Bender'de kısa zaman sonra yiyecek sıkıntısı meydana getirecek derecede bir zahire darlığına sebeb oldu. Tam bu sırada ordu da çıkagelince, durum bir felâket halini aldı. Ne insanların, ne de hayvanların yiyeceği vardı. Han-tepesinden beri yiyecek sıkıntısı çekmeye baş-

Kanal açma teşebbüsleri ve bazı eserlerin imarı

(İlâve: 154)

★

Osmanlı devleti siyasi ve iktisadi sebebler yüzünden bazı yerlerde zaman zaman kanal açma teşebbüslerinde bulunmuştur. Bunların bir kısmını evvelki cildlerimizde kaydettik. Şimdi ele alacağımız Sabanca gölü — İzmit körfezi birleştirme kanalıdır. Ancak bu arada evelce yazdığımız akim kalan Sakarya nehri — Sabanca gölü — İzmit körfezini birleşdirme kanal teşebbüsü 1634 (Hicrî 1064) de tekrar ele alınarak Hindi-oğlu adlı bir mühendise keşifleri yaptırılmış fakat bazı köy, çiftlik ve mer'alara çok zarar vereceği beyaniyle vazgeçilmiş olduğunu da kaydedelim.

Birinci Mahmud devrinde (1730 — 1754), bilhassa İstanbul'un pek sıkışan ekonomik durumunu düzenlemek gayesiyle, yalnız Sabanca gölü — İzmit körfezi birleştirme kanalı açılması, buraların mahsüllerinin böylece kolaylıkla İstanbul'a nakli düşünüldü. Yine keşifler yapıldı, fakat oraların âyan ve eşrafından bazılarının basiretsizliği ve aşırı menfaat peresttiği dolayısiyle yine bir netice alınamadı.

Bu son teşebbüs, yine onsekizinci yüzyılda, Üçüncü Mustafa tarafından tekrar ele alındı. Kanal açılması hususuna dair verilen fermanda, eğer gölün suyu körfeze akıtılmazsa o zaman Sakarya nehrinin Sabanca gölü ile birleştirilmesi yoluna gidilmesi yazılıydı. İşin hemen keşfine başlandı. Kocaeli sancağı mutasarrıfı Seyyid Mustafa Paşa ile İzmit, Sabanca ve Adapazarı naiblerine ve bu işi takibe memur olan mübaşirle İzmit yeniçeri subayına ve Sabanca yeniçeri serdarına fermanlar yazıldı (Haziran 1759). Keşfine sadrıâzam kethüdhadsı Subhi-zâde Abdullah Efendinin başkanlığında reisül-küttab Abdullah Ahdi Efendi, Cebecibaşı Mustafa Ağa ve mühendislikte mahareti olan müderrislerden Giridli Ahmed Efendi ve işten anlıyan diğer kimselerden mürekkeb bir hey'et gönderildi. Bu defa gerçek olarak faaliyete geçilmiş bir havli de hafriyat yapılmıştı. Kış mevsimi işi aksattığından çalışma geçici olarak durduruldu. Ancak bu sırada yine dedi-koduların başlaması, bilhassa o tarafta arazi ve emlâk sahibi olanların menfi faaliyetlerinin üstün gelmesi işin devamına engel oldu, dolayısiyle teşebbüsü de akim bıraktı.

★

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da yaptırdığı câmi ve etrafındaki külliye, ilk şeklini iki yüz elli yıldan biraz fazla bir zaman muhafaza ettikten sonra, şehrin birçok binalarını yerle-bir eden 1754 zelzelesinde bu mâbed de harab olmuştur. Ancak bu zelzelenin tahribatı kısa zamanda tamir edilebilmişdir. Lâkin, 1766 yılındaki büyük zelzelede kubbesi, türbe kısmı ve müştemilâtı ağır hasara uğradı. Bunun üzerine Üçüncü Mustafa, mâbedin yeniden inşasını emretti. O zaman sakatlanmış olan duvarlar, zemine kadar indirildi ve mâbedin bugünkü şekliyle inşasına başlandı. 1771 yılında sona eren inşa faaliyeti sonunda bina kible istikametine doğru yarım kubbe boyu kadar büyütüldü. 20 metre çapındaki büyük kubbe, dört fil ayağı ve dört yarım kubbeye dayandırılarak ağırlığının muntazaman dağılması temin edildi. Bu yarım kubbeler aynı zamanda binanın umumî görünüşüne bir yükseklik ifadesi vermektedir.

Yeni binanın içi takriben 46X48 metre eb'adındadır. Kubbenin en yüksek noktası zeminden 45 metredir. Minareleri de binaya göre yükseltilib ikişer şerefeli olarak inşa edilmiştir. Bu arada câmie âit müştemilât ve bilhassa Fatih'in türbesi de onarılmıştır. Câmi avlusunu 22 kubbeli ve üç kapılı bir revak manzumesi çevirmektedir. Bina tarafındaki kapıların üstündeki çiniler, bu sanatın onbeşinci yüzyıldan devrimize kadar gelen en kıymetli örneklerindendir. Konya, iç-avlu kapısiyle büyük kapının motifleri de Fatih devrinden kalmadır. 1771 yılında câmie güney tarafından bitişik bir kütübhane binası ilâve olunmuştur. Hatirenin kible duvarı bitişiğinde yapılan bazı binalar, meselâ Nakşidil Valide Sultan Mektebi, türbesi ve sebilleri çok sonra 1817 yılına doğru yapılmıştır. Külliyenin güney tarafındaki Akdeniz medreseleriyle darüşşifa, kervansaray, ilk yapılan kütübhane ve saireden bugün eser kalmamıştır.

İstanbulda, Laleli semtindeki cami ve sebil validesi adına olarak Üçüncü Mustafa tarafından yaptırılmıştır.

Bibliyografya : İ. H. Uzunçarşılı: Marmara ve Karadenizin birleştirilmesi hakkında (Belleten C: IV, sayı: 14-15). Başbakanlık Arşivi Mühimme defterleri C: 161, S: 133-134. Bekir Sıtkı Baykal: Mustafa III, İslâm Ansiklopedisi, Cüz: 87. İ. H. Uzunçarşılı: Osmanlı Tarihi. C: IV, kısım I.

layan ve Bender'de bol zahireye kavuşmak ümidile buna katlanan şimdi ise kara borsadan beş misli fiatla un ve arpa tedariki zorunda kalan ordu halkı, büyük bir hayal kırıklığına uğramış oldu. Yer yer dedikodular alıp yürüdü. Nerdeyse bir fitne kopmak üzereydi. Serdar-ı ekrem, askeri yatıştırmak için bu hale sebeb olmuş bulunan Bender defterdarı Ahmed Efendiyi derhal azil ve hapis etti. Diğer taraftan askeri hizmetle alâkası yokken gönüllü adile orduya katılmış olan bir sürü çapulcu etrafa dağılıp halkı rahatsız etmeye başladılar. Hemen etrafa emirler verilerek bunların yollarının kesilip orduya geri gönderilmesi bildirildi. Aynı zamanda Kili ve Akkerman bölgelerine Bender'e acele arabalarla zahire yollanması için emirler yağdırıldı. Böylece orduya biraz çeki düzen vermek ve ihtiyaçlarını gidermek için Bender'de yirmiyedi gün oturuldu. Lâkin, mevcut zahirenin Bender'e celb edilmesi, bu sefer de serhad bölgelerinde kıtlığın zuhuruna sebeb olmuş, bu da ileride bir çok güçlükler doğurmuştur. (Vasıf tarihi, C: 2, S: 13-14).

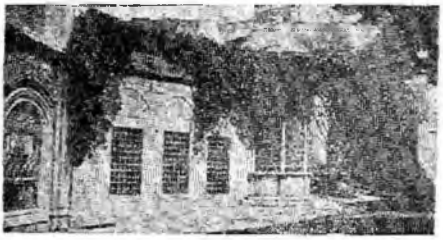

Lâleli camii ve Üçüncü Mustafa'nın türbesiyle sebili

Sabanca gölü - İzmit körfezi kanalı ile ilgili olarak alınan kararın Mühimme defterindeki kaydı (Baş ve son taraflarını aldığımız bu kaydın defteri Başbakanlık Arşivindedir)

Sadrıâzamın icraatı

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Mehmed Emin Paşa, sefer ahvaline vukufu dolayısile fikrini almak için Kırım hanını orduya davet etti. Devlet Giray hon hemen geldi. Toplanan danışma meclisinde düşmanın Aksu tarafından hücum edeceği kabul edildi ve Boğdanlıların bir kısmının Ruslara taraftar olup bir kısmının da kaçmaya hazırlandığı gözönüne alınarak bu memleketin merkezi olan Yaş kasabasının muhafazası için muktedir bir kumandan tayinine karar verildi. Bunun üzerine Bender serasker Moldovancı Ali Paşa, bu vazifesinden azil edilip Yaş muhafızlığına tayin edildi. Sadrıâzam, aynı zamanda kendisine rakip görüdüğü Ali Paşayı bu suretle ikinci derecede bir vazife ile ordudan uzaklaştırmış oldu. Rusların Aksu boyundaki kaleleri tahkim ve bazı yeni müstahkem yerler inşa ettiği ve buraları düşman elinde bulundukça ordunun ileriye doğru hareketinin tehlikeli olduğu gözönüne

alınarak Kel Ahmed Paşa-zâde Ali Paşa Aksu seraskerliğine tayin ve bu kaleleri düşmandan almaya memur edildi. Ali Paşa, zahiresizlik yüzünden çileden çıkmış ve disiplinden mahrum hale gelmiş, üstelik savaşta tecrübesiz bulunan bu askerle bir muvaffakiyet elde edemiyeceğini kestirip bu vazifeden iştifa etmek istediyse de, sadaret kethüdası ile defterdar kendisini ikna ettiler. Kırım hanı da, kırkının kadar süvarile bu bölgeyi vurup zayıf düşürmek vazifesini kabul etti. Askere bir türlü hâkim olamıyan ve bu yüzden disiplinin gittikçe bozulmasına sebeb olan yeniçeri ağası bu arada azil olunup Dimetoka'ya sürülerek ağalık kul kethüdası Süleyman Ağaya verildi.

Rus'ların Hotin'i tekrar muhasarası

Prens Galçin'in, Hotin önünde yenilerek çekilmesi, İkinci Katerina'yı telâşa düşürmüştü. Kendisine derhal gönderdiği bir emirle bu mağlûbiyeti telâfi etmesini bildirdi. Prens Galçin, bunun üzerine ordusile Turla suyunu bir daha aşarak Hotin kalesini muhasara için hareket etti. Bunu duyan o cephenin seraskeri Abaza Mehmed Paşa düşmandan evvel nehrin karşı tarafına geçerek Rus ordusuna saldırdı ise de, sahte bir ric'at hareketinde bulunan düşmanın bu manevrasına aldanıp fazla ilerlediği için her tarafından sarıldı. Buna rağmen, teslim olmak istemiyen Osmanlı ordusu şiddetle savaştı. Bir kısmı muhasarayı yararak Hotin'e dönebildi. Lâkin, kırk kadar top ve bütün ağırlıklar terkedilmişti. Galçin, sür'atle ilerleyip Turla suyunu geçti, Hotin'i muhasara altına aldı ve şiddetle sıkıştırmaya başladı.

Bu haber orduya gelince, Yaş muhafızı Moldovancı Ali Paşa ile yanında bulunan Kırım hanı, Hotin kalesini kurtarmaya memur edildiler.

Bu sırada Hotin kalesi, düşmanın bütün hücumlarına dayanmakta idi. Yiğit bir asker olan kale muhafızı Hasan Paşa ile Hotin cephesi seraskeri Abaza Mehmed Paşa, onbin kadar muhafızla kaleye kapanmışlardı. Düşman, kaleye yarım saat mesafede metrisler yapmış ve toplarını tabye etmişti. Mehmed Paşa, Galçin'e karşı yenilip toplarını ve ağırlıklarını terkederek çekilmiş olduğu için kale bu cihetten zayıftı. Ancak düşman, bir savaş hiylesi sanarak bunlara el sürmeden ilerlemişti. Bunun üzerine muhasaranın ertesi günü ordu ağası seksoncubaşı Abdullah Ağa üçbin dilâverle kaleden çıkarak bu mevkie kadar gelip top ve ağırlıkları buldular ve hepsini noksansız şekilde kaleye nakle muvaffak oldular.

Moldovancı Ali Paşa, Hotin'e gelecek yardımcı kuvvetlerin yolunu kesmek için hazırlanan siperlerdeki düşmanı mağlûp edip geri atarak ilerledi. Prens Galçin, bu suretle iki ateş arasında kalacağını anladığından kaleyi muhasaradan vazgeçip çekilmeye karar verdiyse de, Osmanlı ordusu yetiştiğinden bozgun bir halde ve büyük zayiat vererek güç hal ile kaçabildi (17 temmuz 1769). Kalenin müdafaası sırasında muhafızı bulunan Hasan Paşa bir mermi isabetile şehit düştüğünden cephe kumandanı Abaza Mehmed Paşa, kale kumandanlığına tayin edildi.

Sadâret makamında değişme

Bender'in zahire ambarları ise bu sırada tamamen boşalmış ve açlık baş göstermiş bulunuyordu. Askerden her gün iki üç bin kişi firar ediyor ve ordu mevcudu sür'atle eriyordu. Nihayet buradan kalkılıp İbrail ve İsakçı taraflarından daha kolay zahire getirilmesi mümkün bir yer olan Han-tepesi mevkiine göçülmeye karar verildi. Buradan icabında Hotin'e de daha tesirli şekilde yardım edilebileceği düşünülüyordu. Bunun üzerine Bender seraskerliğine Kel Ahmed Paşa-zâde Ali Paşa tayin olundu. Lâkin kendisi, zahire yokluğu ve askerin perişanlığı sebebile bu vazifeyi kat'iyen kabul etmemekte ayak dirediyse de, sadrıâzam otağında âdeta zorla hil'at giydirildi. Ordu hemen Bender'den ayrılıp Han-tepesine doğru yola çıktı.

Mehmed Emin Paşa, aslında reis ül-küttablık, nişancılık gibi devlet hizmetlerinden yetişme, askerlikten ve ordu sevk ve idaresinden tamamen habersiz bir devletliydi. Bu yüzden ordu ile hareket ettiği zaman bir ordu için mutlak ihtiyaç bulunan menzil teşkilâtını ve zahire işlerini iyi organize edememiş, orduyu disiplin altında tutamamış, savaş işlerinde bilgisizliğinin meydana çıkması asker ve kumandanlar arasında itibarının kırılmasına sebeb olmuş, üstelik Edirne'den itibaren hastalanışı, en mühim işlerin onun bunun elinde kalmasına sebeb olmuştu. Buna rağmen, orduyu bin türlü güçlüklerle nihayet Bender'e kadar getirebilmişti. Bütün ümidi, böyle kalabalık bir ordunun gelişi üzerine Rusların savaşmıyarak Lehistan'dan çekilmeye razı olacaklarıydı. Esasen İstanbul'dan ayrıldığından beri «sulh her zaman için hazırdır» deyip duruyordu. Lâkin, bunun tamamen aksi zuhur etmiş, üstelik büyük bir zahire sıkıntısı ve bunun da doğurduğu acı neticeler, gittikçe artan hastalığına ilâve olarak onu canından bezecek hale getirmişti. Ayrıca, bu çığırından çıkmış ordu ile düşmanı yenmenin imkânsız bulunduğunu ve bir meydan savaşında mağlûbiyetin mukadder olduğunu da kestiriyordu. Bunun için, serdar-ı ekremlikten çekilmenin çarelerini aramakta idi.

Bu sırada, Moldovancı Ali Paşanın Hotin önünde kazandığı zafer haberi İstanbul'a geldi. Serdar-ı ekrem Mehmed Emin Paşanın hiç bir muvaffakiyete erişemediği gibi, acemice hareketlerile orduyu müşkil duruma soktuğu ve bu görevden ayrılmaya can attığı da duyulduğundan daha büyük bir felâkete sebeb olmasına meydan verilmemek için Üçüncü Mustafa onu azle ve yerine Ali Paşayı tayinc karar vererek bu işe ikinci imrahor Feyzi Beyi memur etti. Feyzi Bey 12 ağustos 1769 tarihinde Han-tepesine gelip yeniçeri ağası Süleyman Ağaya sadaret kaymakamlığı hil'atini giydirdikten sonra Mehmed Emin Paşadan sadaret mührünü aldı. Doğru Moldovancı Ali Paşaya götürüp teslim etti (16 ağustos 1769). Yağlıkçı-zâde Mehmed Emin Paşa ise, Dimetoka'ya sürgün edildi. Lâkin, İstanbul'dan gönderilen silâhdar Mehmed Emin Ağa vasıtasile gelen emir üzerine Edirne'ye vardığı zaman idam olundu.

Turla bozgunu ve Hotin kalesinin bırakılması

Prens Galçin'i mağlûp etmiş olan Moldovancı Ali Paşa, sadaret ve serdar-ı ekremlik kendisine tevcih edildikten sonra, Turla (Dinyester) nehrinin karşı tarafında Podolya'da toplanmış olan düşman ordusunun üzerine gidip Galçin'i bir meydan savaşında nihaî mağlûbiyete uğratmaya karar verdi. Bu yapılmazsa, kış bastırıp Osmanlı ordusu mecburen çekilince, buradaki kuvvetlerin yeniden Hotin'e saldıracakları şüphesizdi. Bunun üzerine Turla suyu üzerinde köprü kurarak bir kısım kuvvetlerini karşıya geçirip düşmana hücum etti. Rus birlikleri, büyük sarsıntı geçirdiyse de, tamamen yenilmediler. Sonra da karşı hücuma geçtiler. Bu sırada sonbahar mevsimi gelmiş, yağmur ve soğuklar başlamıştı. Fazla yağmurlardan Turla suyu birdenbire kabarıp köprüleri götürdü. Bu yüzden karşıya geçmiş olan askere de yardım imkânı kalmadı. Ruslar, durumu görünce, şiddetle hücum ettiler. Esasen, sular kabarıp köprüleri götürmemiş bile olsa, Ruslar bunları atmaya karar vermişler ve bunun için içi yanıcı ve patlayıcı maddelerle doldurulmuş, dört tarafına yerleştirilen dört dolu ve kurulu tabanca vasıtasile bir yere dokunur dokunmaz infilâk etmesi temin edilmiş tahta sandıklar hazırlamışlardı. Sandıkları suyun akıtısile köprülere doğru gönderecek ve bunları bu suretle tahrip ettikten sonra hücuma geçeceklerdi. Sandıklardan bir tanesinin Osmanlıların eline geçmesi üzerine mesele anlaşılmıştı (Vasıf tarihi, C: 2, S: 29). Şimdi tabiat onlara yardım etmişti. Osmanlı kuvvetlerinden süvari olanlar Bender tarafına doğru çekildiler. Piyadelerden bir kısmı kayıklarla Turlayı aştı, aşamıyanlar ise büyük bir kahramanlıkla döğüşüp düşmana bir hayli zayiat verdirdikten sonra teker teker şehid düştüler (17 eylûl 1769).

Ruslar, bu hücuma dikkatle hazırlandıkları halde, Osmanlı kuvvetlerinin hepsini imha edememiler, üstelik kendileri de hemen hemen eşit kayba uğramışlardı.

Bu savaş sırasında Ruslar Hotin kalesini de uzaktan topla döğüp harpalamışlardı. Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem, Han-tepesindeki orduya dönmek istiyordu. Bunun için Hotin kalesine bir miktar muhafız ve bir kumandan bırakmak lâzımdı. Lâkin açlıktan ve soğuktan yılgın hale gelmiş olduğu için kimse kalmıya razı değildi. Kale, üst üste muhasara ve bombardımanlar sonunda harap olmuş, müdafaası hemen hemen imkânsız hale gelmişti. Bu yüzden, muhafaza ödevi verilenler, kalenin bir kapısından girip öbüründen çıkarak dağılıyorlardı. Bu hal Moldovancı Ali Paşayı çok müteessir etti. Çünki, kaleyi olduğu gibi terketmekten başka çare kalmıyordu. Serdar-ı ekrem:

«— Eğer benden sonra gelecekler için âdet olmıyacağını bilsem, bizzat kendim maiyetimle kalenin muhafazasına gayret ve Allahın takdir ettiği ne ise görüp canımı padişah uğruna feda ederim» diyerek ağlamış ve çaresiz kale kapılarını açık bırakarak Han-tepesine gelmiş (28 eylûl), oradan ordu ile İsakçı'ya gitmiş ve sonra kışlamak üzere Babadağına hareket etmiştir.

Prens Galçin'in beklenen muvaffakiyetleri elde edememesi İkinci Katerina'yı kızdırdığından kendisini azledip yerine Ukrayna'daki kuvvetlerin kumandanı Romanzov'u tâyin etti. Osmanlıların çekilmesi üzerine Rus kuvvetleri ilerleyerek boş buldukları Hotin kalesini topları ve cephanesile ele geçirdikleri (21 eylûl) gibi, Eflak ve Boğdan'ı da kolaylıkla istilâ edip Tuna kıyısına doğru ilerlediler. Bunun neticesinde Bender ve Özi kalcleri muhafızı Kel Ahmed Paşa-zâde Ali Paşa, bu tehlikeyi gidermek için Bender civa-

İbrail kasabası

rına kadar gelmiş olan Rus-Leh birleşik ordusunun üzerine bir kısım kuvvetler gönderip ilerleyişlerini durdurmaya muvaffak olduktan sonra, Kırım hanının kuvvetlerile birleşip hücuma geçerek yirmi bin kişilik düşman ordusunu bozdular (Vasıf tarihi, C: 2 S: 39). Böylece, Bender muvakkaten tehlikeden kurtulmuş oldu. Lâkin, Kel Ahmed Paşa-zâde Ali Paşanın bir müddet sonra vefatı, o tarafları değerli bir kumandandan mahrum bıraktı.

Boğdan olayları

Rusların Boğdan'ı işgal edip Yaş kasabasını ele geçirmeleri Kalas ve İbrail taraflarını da tehlikeye düşürmüştü. Bunun üzerine Rakka valisi Mehmed Paşa, Boğdan seraskerliğine tayin edilip gönderildi. Lâkin, maiyetine memur edilen paşalar kendisine katılmadıkları için yanındaki pek az kuvvetle Ruslarla ve onlarla birleşmiş olan Boğdanlılarla savaşmak zorunda kaldı. Neticede, Prut suyundan güçlükle geriye aşıp kurtulabildi. Boğdanın merkezi olan Yaş kasabasını işgal eden Rus generali Boyar Kantakuzen, voyvoda Kostantin Mavrokordato'yu esir almış, Boğdanlılar da Osmanlı devletile alâkalarını kestiklerini ilân ve çariçeye sadakat yemininde bulunmuşlardı. Bundan sonra Boğdan'da ve Rusların işgali altında bulunan yerlerdeki müdafaasız sivil müslüman halk katl-i âm edilmişti. Osmanlı devleti bunun üzerine misillemede bulunacağını ilân etti.

Ruslar, yukarda yazdığımız Rakka valisi Mehmed Paşanın çekilişinden sonra Kalas'a doğru inmişler ve buradan orduları için zahire tedarikine başlamışlardı. İbrail muhafızı Abdi Paşa, yanına İşkodralı Mustafa Bey ile Dağıstanlı Ali Beyi, maiyetlerindeki kuvvetlerle birlikte alarak Ruslara hücum edip geri atmak suretile Kalas kasabasını kurtardı. Bunun üzerine kendisine Boğdan seraskerliği verildi. Bu sırada Eflak'ın istilâsına başlamış olan Ruslar buradaki voyvodayı da esir ve hapis ettikten (Kasım 1769) sonra ilerlemeye çalıştılar.

Sadâret makamında değişme, Rus'ların kış faaliyeti, Kırım hanının azli

Moldovancı Ali Paşanın Turla savaşlarını kaybedip Hotin kalesini top ve cephanesile düşmana bıraktığı duyulduğundan 12 aralık 1769 tarihinde azledilip yerine İvaz Mehmed Paşa-zâde Halil Paşa tayin olundu (Başbakanlık Arşivi, mühimme defterleri, C: 168, S: 3).

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Halil Paşa, doğru Baba-dağına gelip orduyu ilkbahar için sefere hazırlamaya başladı. Ruslar, kış aylarında Boğdan'dan Eflak'a doğru ileri hareketlerine devam ettiler. Onları önlemek isteyen Boğdan seraskeri Abdi Paşa, Fokşan'da toplanan düşman kuvvetlerinin Yergöğüne hücum edeceklerini öğrendiğinden o tarafa hareket etti. Hakikaten Ruslar buraya saldırdılarsa da muvaffak olamıyarak etrafı ateşe verip Bükreş'e doğru çekilip oraya yerleştiler (Şubat 1770). Diğer taraftan Turla savaşı sırasında kendisine düşen vazifeyi ifa etmemiş olmakla itham edilen Kırım hanı Devlet Giray da azil edilerek hanlık Kaplan Giray'a verildi (Şubat 1770). Yeni han, orduya gelip serdar-ı ekremle görüştü. Boğdan'ı kurtarmak vazifesini kabul etmekle beraber ordusunda top bulunmadığını ve askerinin top kullanmayı bilmediğini söyleyerek bu bakımdan yardım istedi. Bunun üzerine İsmail kalesi muhafızı Mehmed ve Çorum mutasarrıfı Hasan Paşalarla Dağıstanlı Ali Bey kumandasında bir kısım kuvvetlerin kendisine yardımı kararlaştırıldı. Kaplan Giray han, bundan sonra Bucak'taki ordusuna döndü.

Kırım hanı ve Abdi Paşa'nın mağlûbiyeti, Larga (Kartal) savaşı

Bucak'a gelen Kırım hanı, Prut nehrini aşıp doğruca Boğdan'a girmeyi tasarlamıştı. Ancak, Rus kumandanı Romanzof bu mevsimde pek coşkun olan nehrin geçid veren bölgesini topçu kuvvetile kapattığından, Kaplan Giray bundan vazgeçip Rusların yığınak ve tahkimatı pek mükemmel olduğu için Osmanlı ve Kırım kuvvetlerinin hücumlarından bir netice alamadı. Bunun üzerine, ordudan yardım istedi. Bu yardım yapıldığı gibi, o sırada emrindeki kuvvetlerle Yaş üzerine gitmeye hazırlanan Boğdan seraskeri Abdi Paşaya da Kırım hanına yardıma gitmesi bildirildi. Abdi Paşa, Prut suyunu aşarak düşmanla ilk çarpışmayı yaptıktan sonra Han ordusunun yanında kondu. Düşman kumandanı Romanzov bu iki kuvvetin birleşmesi sonunda güç bir duruma düşeceğini düşünüp bir gece Falçi geçidini aştı ve evvelâ Kırım hanının, sonra Abdi Paşanın kuvvetlerine baskın şeklinde bir taarruzda bulundu. Bu kuvvetler gafil avlandıkları için bozuldular. Kırım hanı ile Abdi Paşa durumu serdar-ı ekreme bildirerek bizzat yardıma gelmesini istediler. Daha evvel orduda yapılan danışma sonunda yeniçeri ağası Kapı-kıran Mehmed Ağanın yaya kuvvetlerile Larga (Kartal) sahrasına geçip Kaplan Giray ve Abdi Paşa kuvvetlerile birleşmesine karar verilmişti. Mehmed Ağa, bu kuvvetlerle Tuna nehrini aşıp ilerlerken, Han-tepesinde Osmanlı kuvvetlerinin bozulduğu haberi geldi ve bozgun asker döküntüleri göründü. Aynı zamanda da Kaplan Giray ile Abdi Paşanın serdar-ı ekremi bizzat

savaşa dâvet eden mektupları orduya varmıştı. Halil Paşa, bunun üzerine bütün ordu ile Tuna'yı geçip Larga sahrasında kendisini bekliyen yeniçeri ağasile birleşti. Rus ordusu ise, çekilen Kırım askerini takip ediyordu. Osmanlı ordusunun geldiğinden haberhsizdi. Ruslar Prut suyunun Tuna'ya döküldüğü yere vardıkları zaman karşılarında yüz bin kişilik bir ordu görünce güç durumda kaldılar. Kaplan Giray ise, fırsatı kaçırmayıp düşmanın sol kanat gerisine doğru sarkarak çekiliş yolunu kapadı. Osmanlı ordusu derhal hücum etse, yanında sadece onsekiz bin kişi bulunan Romanzov, aynen Birinci Petro'nun düştüğü kapana kısılıp mahvolurdu. Ancak Halil Paşa, düşman kuvvetlerini daha fazla tahmin etmiş ve âdeta korkaklık denecek derecede ihtiyatlı davranıp hemen üç kat siperler kazdırmıştı. Savaş, bundan sonra başladı. Beş saat süren çarpışmalar sonunda Ruslar mağlûp oldular. Lâkin, çekiliş yolları kapalı idi. Romanzov, tamamen mahvolmaktansa tekrar savaş için hücuma geçmeye karar verip mükemmel talim görmüş ve yeni usullere göre yetiştirilmiş, harbeli tüfeklerle teçhiz olunmuş piyadesini tarruza kaldırdı. Her türlü savaş nizamından ve disiplininden mahrum bulunan Osmanlı ordusu, bu Rus tarruzuna dayanamayarak bozuldu. Siperlere dönen asker, burada da tutunamadığından çekiliş kısa zamanda korkunç bir hezimet ve ağır bir mağlûbiyet halini aldı. Otuz binden fazla asker şehid düşmüş, yüz kırk üç top ve büyük fedakârlıklarla tedarik edilmiş yedibin araba zahire düşman eline geçmişti. Ellerinde kırk bin kişilik bir kuvvet bulunan Kaplan Giray ile Abdi Paşa ise, son anda bile pek faydalı olacak bir müdahalede bulunmadan, gözleri yılmış halde Özi'ye kadar kaçmışlardı (1 ağustos 1770).

Bu yenilginin sebebleri

Ağır neticeler doğurmuş olan bu mağlûbiyetin sebeplerine gelince: evvelâ sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Halil Paşanın Tuna üzerine köprü kurmadan büyük bir ordu ile karşıya geçmesi hatâ idi. Teçrübelere rağmen bir mağlûbiyete uğranıldığı takdirde bunun tehlikeli sonuçları düşünülememişti. Sonra, ordunun bütün erzak ve ağırlıklarının Larga sahrasına geçirilmesi ikinci hatâ idi. Ancak Halil Paşa, Hotin'i mutlaka kurtarmak için Istanbul'dan kat'î emir almış bulunuyordu. Larga savaşında düşmanı yendikten sonra hemen harekete olunacağını düşünerek zahire ve ağırlığı da karşıya geçirmişti. Düşman, ilk anda fena bir duruma düştüğü halde hücum edilmemişti. Serdar-ı ekremin böyle yapmasına sebeb, askere asla güvenememesiydi, bunda biraz da haklıydı. Her türlü disiplinden mahrum bulunan ordu her an dağılıp bozguna uğramaya namzetti. Halil Paşa, bu yüzden çok ihtiyatlı davranmak lüzumunu hissediyordu. Mağlûbiyetin başlıca sebeblerinden birisi de Rus kuvvetlerinin yeni tarzda yetiştirilmiş, buna karşılık Osmanlı ordusunun o güne göre pek iptidaî bir düzende bulunması idi.

Bender, İsmail, Kili, İbrail ve Akkerman'ın kaybı, sadâret makamında değişme

Ruslar, kazandıkları bu zafer üzerine üç aydır abluka ve muhasarada bulunan Bender kalesine hücum ettiler. Kalede veba salgını çıktığından pek çok asker ve bu arada kumandan bulunan Mehmed Paşa da ölmüştü. Elde kalan kuvvet, kaleyi müdafaaya kâfi gelmediğinden Bender Rusların eline düştü (Vasıf tarihi, C: 2, S: 107). Bunu müteakip, İsmail, Kili, İbrail, Akkerman kaleleri de düşerek Tuna'nın sol kıyısı tamamen düşman işgaline uğradı.

Bu haber üzerine Halil Paşa azil olunup sadaret ve serdar-ı ekremlik Bosna valisi Silâhdar Mehmed Paşaya verildi (25 ekim 1770). Yeni serdar-ı ekrem, hasıl olan duruma göre kış ordugâhının Baba-dağından daha geridaki Hacı-oğlu Pazarı mevkiine alınmasına ve Kaplan Giray yerine tayin olunan Selim Giray'ın da Baba-dağı ile Tulca arasında kışlamasına karar vermiş bulunuyordu. Lâkin, İstanbul'dan gelen şiddetli emirler, Baba-dağı kışlağının bırakılmamasını bildiriyordu. Düşman kuvvetleri Tuna'yı aşmış olduğundan bunun bir felâkete sebeb olabileceğini İstanbul'a yazan silâhdar Mehmed Paşa, derdini bir türlü anlatamadı. Bunun üzerine ömrü sarayda geçmiş padişaha durumu izah için sadaret mektupçusu Abdürrezzak Efendi İstanbul'a gönderildi. Huzurda yapılan bir toplantıda padişah, kışlak geri alınırsa halk da muhacceret eder diyerek kendi fikrinde ısrar etti. Abdürrezzak Efendi bu halin bile sonradan bir felâket vukuunda düşman önünde muhacceretten ehven olduğunu ileri sürdü. Üçüncü Mustafa ise, buna sadece sükûtla karşılık verdi.

AKDENİZ VE MORA CEPHESİNİN AÇILMASI

Ruslar, daha 1765 yılından itibaren Mora'da geniş bir propaganda faaliyeti ile ortodoks teb'ayı Osmanlı devleti aleyhine sistemli şekilde kışkırtmaya başlamışlardı. Ha-

cı Murad sahte adı altında gizlenen Türkçe, Arapça ve Farsçaya mükemmel şekilde vâkıf bir Rus casusu güney Mora'da Koron körfezinin doğu bölgesinde oturan Manyot (Manyalı) lar arasında dolaşarak hepsini devlet aleyhine çevirmişti. Manyotlar, Girid savaşları sırasında da Osmanlı gemilerine taarruz etmişler, savaştan sonra ise Venediklilerden umdukları yardımı göremiyerek İkinci Bayezid devrinden beri nail oldukları cizye muafiyetinden vazgeçmek şartile Osmanlı devletine baş eğip affolunmuşlardı. Bu sefer, isyan ettikleri takdirde, Ruslar kendilerine derhal yardımda bulunacaklarını vaad etmekteydiler. Onlar da buna kanmış bulunuyorlardı. Son savaş sırasında da aslen Makedonyalı olup Rusya'da yetişmiş ve topçu kumandanlığına kadar yükselmiş olan Papaz-oğlu Mavromihali, Mora'ya gönderildi. Yanında bir çok inciler, haçlar ve İkinci Katerina'nın resimleri vardı. Mavromihali, Mora'da geniş surette faaliyette bulunup bilhassa papazları elde etti. Sonra Manyot'larla temas edip her tarafa gönderilen propagandacılar vasıtasiyle Mora köylerinde isyan hazırlıklarına hız verdirdi. Hepsine, Rus donanmasının yakında gelerek kendilerini Osmanlıların tahakkümünden kurtaracağını vaad ediyordu.

Rus Baltık filosunun hareketi

Rusların ise, Karadeniz'de gemi bulunduramamalarına karşılık Baltık denizinde kuvvetli bir filoları vardı. Bu filoya mensup onyedi kalyon, dört firkateyn ve bir kısım nakliye gemisi 1769 yılında Kronştad limanından amiral Spiridof kumandasında olarak hareket etti. Amiralin muavini ve akıl hocasının asker mevcudu bin iki yüz kişilik bir taburdu. Gemiciler arasında bir çok da rum vardı.

İngiltere, yedi senc savaşlarından beri Rusya ile dosttu. Üstelik Ruslar, İngiliz tüccarlarına büyük imtiyazlar tanımışlardı. Bu yüzden Rus filosu, uğradığı İngiliz limanlarında halkın büyük tezahüratile karşılanıyordu. Hattâ donanmanın bir çok personel eksiği, İngilizler tarafından tamamlandı.

Bu filonun Cebelitarık'a doğru hareketinden sonra, on gemiden mürekkep ikinci bir Rus filosu da yola çıkıp evvelâ İngiltereye uğramış, onun da noksanları tamamlandıktan maada bir çok İngiliz subayları bu filoya katılmışlar ve bu filo da İngiliz amirali Elfinston kumandayı ele alıp Cebelitarık'a doğru hareket etmişti.

Fransa'nın telâşı ve ihbarı

Fransa hükümeti, iki Rus filosunun İngilterenin yardımile ve İngiliz denizcilerinin kumandasında olarak Akdenize geldiğini duyunca telâşlandı. Zira Fransızlar, Akdenizi kendi nüfuz bölgeleri sayıyorlar ve ortadoğu ticaretini bu sayede elde tutuyorlardı. Rusların Karadenizde savaş ve ticaret gemileri bulunduramamaları için Belgrad barışı sırasında bu yüzden kuvvetle Osmanlı devletinin tarafını tutmuşlar ve böylece Rusyayı sıcak denizlerden uzaklaştırmışlardı. Şimdi Rus Baltık filolarının Akdenize gelmekte olması onları bu bakımdan endişeye düşürmüştü. Durumu hemen Osmanlı devletine bildirdiler. Lâkin Osmanlı devlet ricali, böyle bir şeye kat'iyyen ihtimal vermiyordu. Zira, Mora'da olup bitenlerden ve bütün halkın isyana hazırlandığından haberleri yoktu. Böylece de Rus donanmasının ikmal üslerinden mahrum bulunacağı Akdenize gelebileceğine inanamıyorlardı. Fransa'nın verdiği bu haberi asılsız bir mugalâta sayıp üstünde durmadılar. Lâkin, Cezayir beylerbeyinin, patrona (Osmanlı donanmasında miri kalyonların ikinci kaptanı) Cezayirli Hasan beye gönderdiği ve onun da sadaret kaymakamına gönderdiği bir mektupta, yirmi yedi parçadan mürekkep bir Rus donanmasının Minorka adasındaki Port Mahon'a geldiğini bildirmesinden sonradır ki, Fransızların iddialarının doğru olduğu anlaşılmaya başlandı.

Rus filosunun Koron'u muhasarası, Mora isyanı

Hakikaten, Akdenize gelen her iki filo Rus generali Aleksi Orlof'un kumandasında birleşmişti. Gemilerdeki askerlerin kumandası ise, bunun kardeşi Teodor Orlof'a tevdi olunmuştu. Ruslar deniz savaşlarından donanma sevk ve idaresinde acemi oldukları

Rus kumandanı Aleksi Orlof

için, filolarındaki İngilizler onlara akıl öğretiyor, böylece donanma fi'len onların emrinde bulunuyordu.

Aleksi Orlof, Mora isyanı başlamadan evvel Çanakkale boğazını kapatıp Osmanlı donanmasının Akdeniz'e çıkmasına engel olmayı, sonra Adalar (Ege) denizindeki mühim bazı adaları ele geçirmeyi düşünüyordu. Çünki aksi halde, Moralılara gerekli yardımı sonuna kadar yapamaz ve onları yüz üstü bırakmaya mecbur kalırdı. Rus donanması bu maksatla Adalar denizine doğru ilerlerken kopan bir fırtına yüzünden beş parça Rus gemisi Manya'daki Mavromihali-oğlu limanına iltica zorunda kaldı. Manyot'lar ise bunu bir isyan işareti sanıp hemen baş kaldırdılar. Arkasından hemen hemen bütün Mora ayaklandı. Ruslar, yardım için çaresiz karaya asker çıkardılar. Bir taraftan Koron donanma tarafından muhasara edildi. Rus askeri üniforması giymiş rumlar, bu muhasaraya karadan katıldılar. Bu Rus donanması, Koron'u muhasaraya başladığı zamandır ki Osmanlı devleti ancak uykudan uyanabilmişti. Böylece de beş yıldır hazırlanan kanlı oyunun birinci perdesi açılmış oldu.

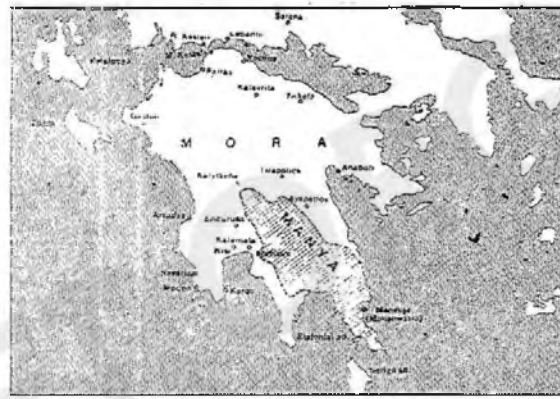

Mora ve Manyot'ların bölgesi

Mora'da Barkof adlı bir rusun ve rus subaylarının kumandasındaki rumlardan mürekkep birlikler Mizistre (Isparta) kalesine hücum ettiler. Şehir yağma ile bütün ahali katledildi. Küçük çocuklar insanlığa yakışmıyan bir vahşet ruhile minarelerden atılıp öldürüldüler. Megarid'de Romaras, Akarnani'de Hıristos, Misolonki'de Palamas, Parmada Trahas, Beosyada Kalpozas asilerin sergerdeleriydi. Rumlara ait gemilerde Rus bayrakları dalgalanıyordu. Zanta'dan iki bin, Kefalonya'dan üç bin rum Mora'ya geçmişler, asilere katılmışlardı. Türk ve müslüman ahali, her yerde canavarca katl-i âm ediliyor, köyler yakılıyor, kasabalar tahrip ediliyordu. Kaçabilen Türk ve müslüman halk ise, Mora'nın merkezi Tripoliçe'ye sığınmaktaydılar. Rus ve Manyot'lar, kendilerine katılan asilerle birlikte buraya yürüdülerse de

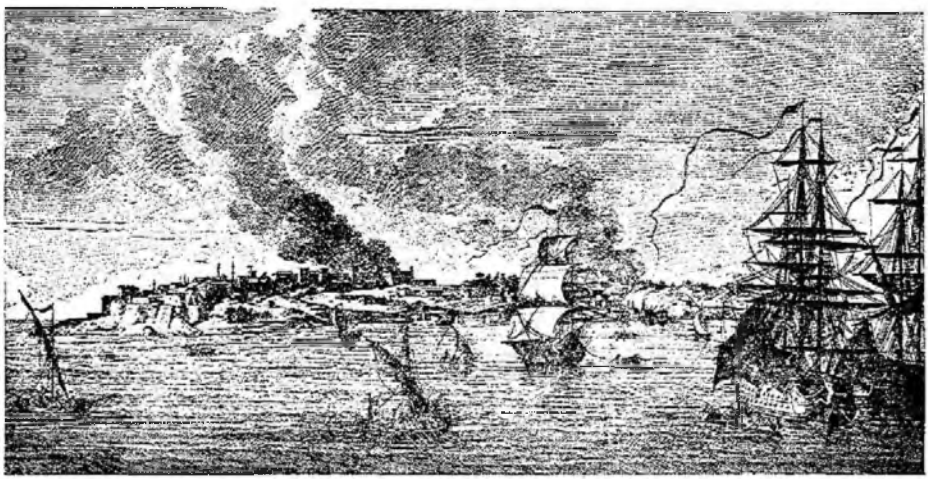

Rus filosu Koron muhasarasında (Choiseul Gouffier'den)

de, Mora seraskeri eski sadrâzam Muhsinzâde Mehmed Paşa süratle ilerleyip Tripolice'ye daha evvel girdi. Etrafta hemen müdafaa tertibatı aldırdı. Selânik, Ülgün, Bar taraflarından gelecek yardımları beklemeye vakit bulunmadığından bu hususta yerli ayâna baş vurdu. Bunların hepsi hemen bütün kuvvetleriyle seraskerin emrine girdiler. Böylece, on bin kişilik bir kuvvet toplandı. Gelen düşman kuvvetleri ise, iki misli kalabalıktı. İlk çarpışmada ruslar ve asiler üç bin maktûl verip çekilmek zorunda kaldılar. Dört yüz rusdan hiç biri kurtulamadığı gibi, birlikte getirdikleri toplar da Osmanlıların eline geçti (19 nisan 1770). Mağlûbiyet üzerine bu kuvvetler dağıldıysa da, asiler başka yerlerde faaliyetlerine devam ediyorlardı. Türk ve müslüman katl-i âmı her yerde devam etmekte idi. Arkadya'da şeref sözü üzerine teslim olan Türkler, evlere doldurulup diri diri yakılmışlardı. Patras kalesi ise bütün hücumlara dayanmış, susuzluktan düşmek üzere iken İnebahtıdan gelen yardımcı kuvvetler vasıtasile kurtarılmıştı. Bundan sonra beş bin kişilik bir Osmanlı kuvveti aralarında Gaston (Gastuni) un da bulunduğu bir kısım kasabaları geri aldı. Bunun üzerine asiler yavaş yavaş akıbetlerini düşünmeye, bir kısmı dağılıp gizlenmeye başladılar.

Patras kalesi

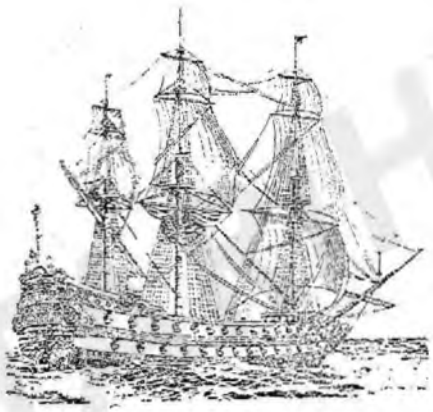

Onsekizinci yüzyılda bir Osmanlı kalyonu

Navarin'in düşmesi ve diğer hâdiseler

Koron muhasarası netice vermediğinden prens Dolgoruçki adlı Rus kumandanının emrindeki çoğu Manyot'lardan mürekkep kuvvetler burasını bırakıp Navarin'e hücum etmişlerdi. Burası alındıktan sonradır ki ayni kuvvetler Leontari üzerine yürüdüler. Bu mevkideki Osmanlı kuvvetleri pek azdı. Bir müddet dayandıktan sonra yardım alamamak yüzünden hayatları bağışlanmak şartile teslime razı oldular. Prens bunu kabul ettiği ve Fransa konsolosu da kefil olduğu halde Manyot'lar bütün Osmanlıları öldürüp şehri de yaktılar. Sonra, ruslar ve asiler tarafından Modon muhasara edildi. Kalede ancak sekizyüz muhafız vardı. Düşman kuvveti ise otuz bini buluyordu. Lâkin, Modon bütün hücumlara kahramanca dayandı. Mora seraskeri Muhsin-zâde Mehmed Paşa buraya acele yedi bin kişilik yardımcı kuvvet gönderdi. Kaleden çıkan üç yüz fedaî ile birlikte bu kuvvetler, otuz bin kişilik düşman kuvvetini ağır bir hezimete uğrattı. Rusların çoğu katledildi. Asiler de büyük kayba uğradılar. Sağ kalanlar selâmeti topları bırakıp kaçmakta buldular.

Osmanlı donanmasının hareketi

Gafil saray ricali, Baltık denizile Akdeniz arasında irtibat bulunmadığını ileri sürerek Rus donanmasının gelemiyeceğini iddia edecek kadar cahildiler. Onlar Rus filosunun Akdeniz'e Adriyatik denizi yolu ile gelmiş olduklarını sandıklarından geçişlerine müsaade edildiği için Venedik elçisi resmen çağrılmış ve azarlanmıştı. Mora ateşler içinde kalınca hazırlıkları ancak ikmal edilebilen donanmanın çıkarılmasına karar verildi. Derya kaptanı Hüsameddin Paşa kumandasındaki on kalyon, bir baştarde, on iki çektiri ve firkateynden ve nakliye gemilerinden mürekkep bir Osmanlı donanması 6 mayıs 1770 tarihinde İstanbul'dan törenle hareket etti. Az sonra da Çanakkale boğazından çıkıp Mora sularına dümen kırdı. Yolda Rodos sancakbeyi Cafer Bey yedi gemisile donanmaya katıldı. Mora sularında Benefşe (Menekşe = Monemvasia = Napoli di Malvasia) önlerine gelindiği zaman üzerlerine gönderilen İngiliz amirali Elfinston kumandasındaki Rus ikinci Baltık filosile karşılaşıldı. Yapılan ilk çarpışmada Osmanlı donanması çekilmek zorunda kaldı. Amiral Elfinston, Hüsameddin Paşa'yı Anapoli'ye kadar takip etti. 28 mayıs 1770 tarihinde burada cereyan eden savaşı bu sefer Rus donan-

ması kaybetti. Lâkin, Hüsameddin Paşa düşmanı takip etmediğinden kat'i bir sonuç da alınamadı.

Mora'da son durum

Aleksi Orlof, Mora'da daha fazla kalamıyacağını anlamıştı. Ruslar gelmeden evvel kendilerine Mora'da yüz bin silâhlı asker bulacakları söylenmişti. Rus kumandanı, kandırılmış olduklarını anlıyordu. Elindeki Rus kuvvetlerile bir şey yapmasına da imkân yoktu. Asiler sadece nizamsız bir çapulcu alayından ibarettiler. Muhsin-zâde Mehmed Paşa onlara karşı şiddetli bir tenkil hareketine girişmişti. Bunlar, her tarafta yenilip temizleniyor, namlı serdarlar birer ikişer ele geçerek idam ediliyordu. Ruslardan artık hiç bir yardım gördükleri yoktu. Osmanlı idaresinde rahat, mes'ud ve kaygısız yaşarken onlar tarafından kışkırtılıp devletlerine isyan etmişler, şimdi ise devlet ordularına karşı yalnız bırakılmışlardı. Yüz yıllar boyu bu ülkede bir arada yaşadıkları ve hiç bir kötülüklerini görmedikleri sivil müslüman halka saldırıp vahşice katl-i âm etmenin köylerini, kasabalarını yıkmalarının cezasını çekme zamanı yaklaştıkça, faydasız pişmanlıklarla kıvranmaya başlamışlardı. Bir kısmı, Venediklilere ait adalara sığınmak imkânını buldular. Bazıları Navarin'in karşısındaki çıplak kayalıklardan mürekkep Sfakteri adasına çıkıp orada mahvoldular. Kalenin önüne kadar gelenler Aleksi Orlof'a:

«— Bizi Osmanlı esaretinden kurtarmak vaadile isyana kışkırttınız. Bundan vazgeçtik, hiç olmazsa canımızı kurtarın. Başka bir şey istemiyoruz» diye yalvardılarsa da içeriye alınmıyarak Osmanlılar tarafından öldürülmelerine seyirci kalındı. Bütün bu hâdiseler, rumlarla rusların arasını açıyordu. Orlof nihayet Navarin'i de terkedip gitti (7 haziran 1770). İkinci Katerina'ya gönderdiği bir mektupta rumların korkak ve metanetten mahrum bulunduklarını yazmıştı. Aldığı cevapta Katerina:

«— Moralılar madem ki sizin gösterdiğiniz cesaret ve kahramanlığı, sebat ve metaneti gösteremediler, madem ki esaret zincirinden kurtulmayı istemediler; onları kendi hallerine bıraktığınıza iyi etiniz» diyordu.

Ruslar gittikten sonra Muhsin-zâde Mehmed Paşa, son kalan asileri de tepeleyip Mora isyanını tamamen bastırmış ve Mora fatihi ünvanını almıştı.

Koyun adaları deniz savaşı

Ruslar, Mora'yı terkettikten sonra Osmanlı donanmasile kozlarını paylaşmak gayesile bu donanmanın peşine düştüler. Bu sırada Pire, Ağriboz gibi uğradıkları yerlerde rum halkını yeniden isyana kışkırttılarsa da, kimse bu sefer aldırış etmedi. Çünki, asilerin uğradığı hezimet meydanda olduğu gibi, rusların en sıkışık zamanlarda onları terkettikleri görülmüştü.

Bu sırada Osmanlı donanmasının Midilli taraflarında bulunduğu duyulmuştu. Aleksi Orlof, İstanbul'dan yeni bir yardım almadan Hüsameddin Paşa ile kozunu paylaşmak için acele ediyordu. Pek az sonra da iki donanma, Sakız adası kuzey doğusundaki Koyun adaları önünde karşılaştılar (6 temmuz 1770). Öğle vakti idi. Savaşın idaresi kendisine bırakılmış olan Rus amirali Spiridof, en büyük kalyonunu Osmanlı donanmasının sağ kanadına doğru sürdü. Onu, Cezayirli Hasan Bey, kapudane (yelkenli gemiler filo kumandanlığı) kalyonu ile karşıladı. Sert ve isabetli top ateşile bütün armalarını indirdi, dümenini parçaladı. Düşman kalyonu, kumandadan çıkınca suların akıntısına kapılıp Hasan Beyin gemisi üzerine düştü. O da

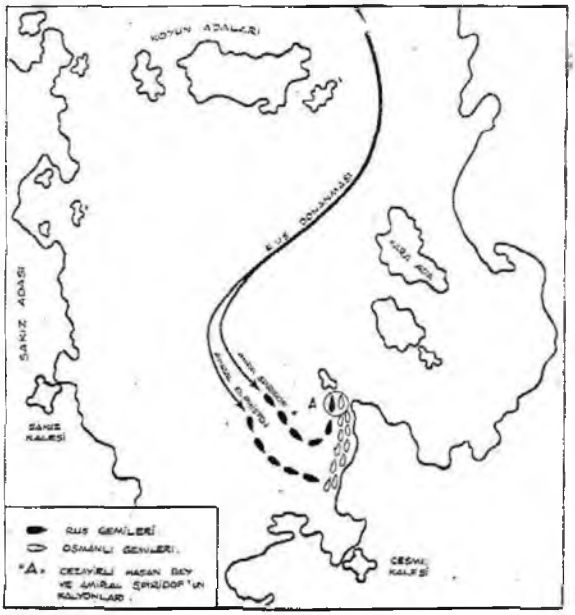

Koyun adaları deniz savaşı krokisi

rampa ederek yanındaki gazilerle Rus kalyonuna atladı. Çarpışmada otuzüç osmanlı, bir gemi dolusu rusu sindirdi. Cezayirli Hasan Bey yaralanıp kendi kalyonuna döndüğü sırada düşman gemisinin cephaneliği tutuşarak yanmıya başladı. Yangın, osmanlı kalyonuna da sirayet ettiği için Gazi Hasan Bey yaralı halile denize atladı. Bir tahta parçasına tutunup yüzerek sahili buldu ve kurtarıldı. Yanan düşman kalyonunda bulunan Aleksi Orlof ile kardeşi Teodor, kalyon kaptanı bir kaç subay ve on kadar askerden başka kimse kurtulamadı. Kalyonlar birbirine bağlı olarak yanmakta bulunduklarından gerek osmanlı ve gerekse rus gemileri, kendileri de tutuşup yanmamak için açıldılar. Böylece, iki kalyonun çarpışmasından ibaret kalan bu savaş, sadece iki saat kadar sürmüş oldu.

Çeşme'de Osmanlı donanmasının yakılması

Akşam karanlığı basınca Rodos sancakbeyi Cafer Bey kendi yedi gemisile Çeşme limanına girdi. Donanmanın öbür gemileri de onu takip edip hepsi burada demirlediler. Halbuki, bu aslında gayet hatâlı bir hareketti. Liman bu donanma için dar olup gemilerin bütün manevra kabiliyetlerini ortadan kaldırıyordu. Cezayirli Hasan Bey, derya kaptanı Hüsameddin Paşa'ya durumu izah etti. Bu vaziyette gemilerin borda bordaya ve üst üste yığılmış halde limanda durmasının çok tehlikeli olduğunu söyledi. Lâkin sözünü geçiremedi. Derya kaptanı limanın ağzına ve Çeşme kalesi ile sahil arasına toplar koydurduğunu, düşman donanmasının yaklaşmasına bu suretle engel olmanın mümkün bulunduğunu iddia etti. Bu iddiası, pek de yanlış değildi. Ancak, her şeye rağmen limandaki durum, her zaman için çok tehlikeli idi. Fakat, Hüsameddin Paşa da, kumandasındaki askere ve gemicilere güvenemiyordu. Bunlar, öteden beriden toplanmış, maaşa tamah ederek gelmiş, asıl mesleği askerlik ve gemicilik olmayan ipsiz sapsız kimselerdi. Düşmanla bir deniz meydan savaşında bir iş görmelerine imkân yoktu. O zaman mağlûbiyet gelip çatardı. İşte Hüsameddin Paşanın limandan çıkmamasının ve korkaklık derecesinde ihtiyatlı davranarak düşmanla mümkün olduğu kadar karşılaşmamak istemesinin sebebi de bu idi.

Rus kumandanı Aleksi Orlof ise, o akşam bir harp meclisi toplayıp durumu görüştü. Kendisi:

«— Adalar denizi'ne hâkim olmak için Osmanlı donanmasını yenmek değil mahvetmek lâzımdır!» diyordu. Nihayet, bu donanmanın Çeşme limanına girmiş olmasından istifadeye karar verdi. İngiliz amirali Elfinston, bir plân hazırladı ve Greig de bunun tatbikini üzerine aldı. Şöyle ki; rus filosundan dört kalyon, iki fırkateyn bir humbara gemisi ertesi günü akşam karanlığı bastıktan sonra Çeşme limanının ağzına gelerek bombardımana başladılar. Limanı korumak üzere ağıza yakın demirlemiş olan dört Osmanlı kalyonu, buna karşılık veriyordu. Top ateşi, ortalığı dumana doğmuştu. Esasen İngiliz amirali Elfinston'un da plânı bu idi. Dört rus ateş gemisi bu dumanların arasında ilerliyerek Çeşme limanına girdi. Bu sırada limanın ağzındaki düşman gemileri topluriyle humbara ve tutuşturulmuş yağlı paçavraları osmanlı gemilerine atmağa başladılar. Limana giren ateş gemilerinden yalnız bir tanesi vazifesini yapabildi. Buna da bir İngiliz subayı kumanda ediyordu. Rus ateş gemisini bir Osmanlı kalyonuna kendi eliyle bağladı. Bu sırada yüzü, saçları ve elleri yandı. Kendisini o halde denize atarak yüze yüze Rus donanmasına erişmeğe muvaffak oldu. Osmanlı kalyonu tutuşunca,

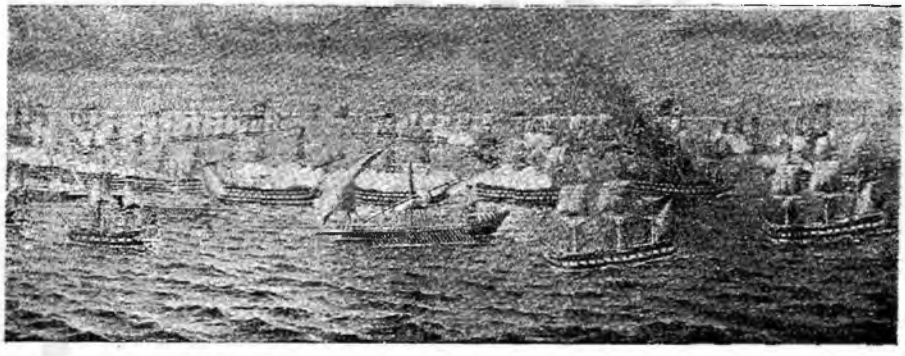

Koyun adaları deniz savaşını gösteren bu resmin aslı Deniz müzesindedir (Ressamı Hüsnü)

içinde bulunanlar kendilerini denize attılar. Lâkin yangın sıkışık bir halde duran donanmanın diğer gemilerine de sirayet ederek kısa zamanda korkunç bir *facia halini aldı*. Ondört kalyon, altı fırkateyn ve elli adet çeşitli gemiden mürekkep Osmanlı donanması tamamen yanıp mahvoldu. İnsan kaybı ise, dokuz bine yakındı (7 temmuz 1770). Yalnız derya kaptanı Hüsameddin Paşa baştardesi (kumanda gemisi) ile kaçarak Sakız adasına gelebildi.

Osmanlı donanmasını mahveden bu hâdise, Rusları pek sevindirdi, onları âdeta sevinçten çileden çıkardı. Çariçe Katerina Petersburg civarında Tsarskolselo sarayı meydanında büyük bir zafer takı yaptırdı. Aleksi Orlof'a ise, bir meydan savaşı kazanmış gibi «Tchesmenski» (Çeşme galibi) ünvanını verdi. Subay ve erlere dağıtılmak üzere üstünde «Ben de oradaydım» yazılı madalyalar bastırdı. Böylece rusların istediği olmuş, Adalar denizine hâkim duruma geçmişlerdi. Aleksi Orlof, ilk iş olarak kaptan paşa baştardesini ele geçirmek için Sakız'a gitti. Lâkin, kaleden açılan şiddetli top ateşi yüzünden çekilmek zorunda kaldı.

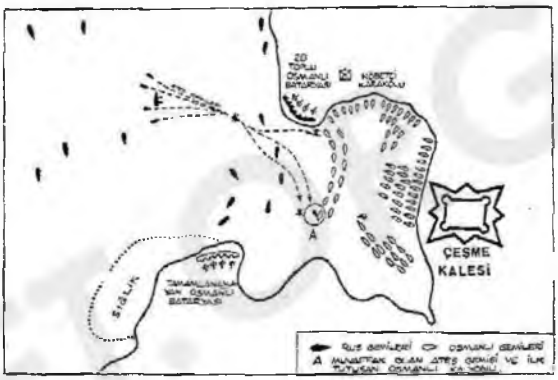

Çeşme baskınını gösteren kroki

Bâb-ı âli'nin ilk tedbirleri

Acı haber, İstanbul'da büyük bir üzüntü ve matem yarattı. Üçüncü Mustafa derya kaptanı Hüsamettin Paşa'yı derhal azledip yerine Rodos sancakbeyi Cafer Bey'i tayin etti. Akdeniz'de Osmanlı deniz kuvveti kalmamış, Çanakkale boğazı ve İstanbul yolu düşmana açılmıştı. Hemen Venediklilerden birkaç gemi satın alınmak istendiyse de, Venedik razı olmadı. Bunun üzerine tersanede bulunan altı eski kalyonla dört Cezayir gemisi, birkaç brigantin (kürekle yürüyen orta boy savaş gemisi), sağdan soldan tedarik edilen bazı gemilerle beraber, gerekirse Boğazdan düşman gemisini engellemek için hemen Çanakkale'ye gönderildiler. Iz-

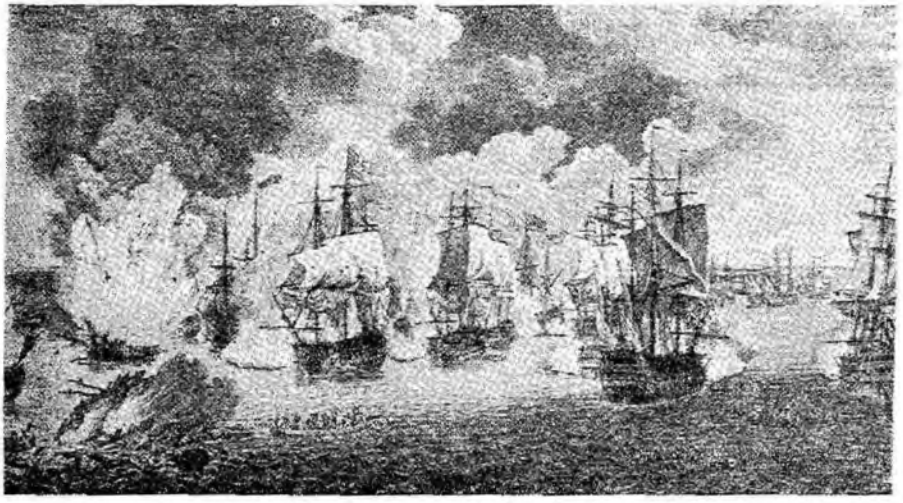

Çeşme'de Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından yakılışı (Yabancı bir ressama göre)

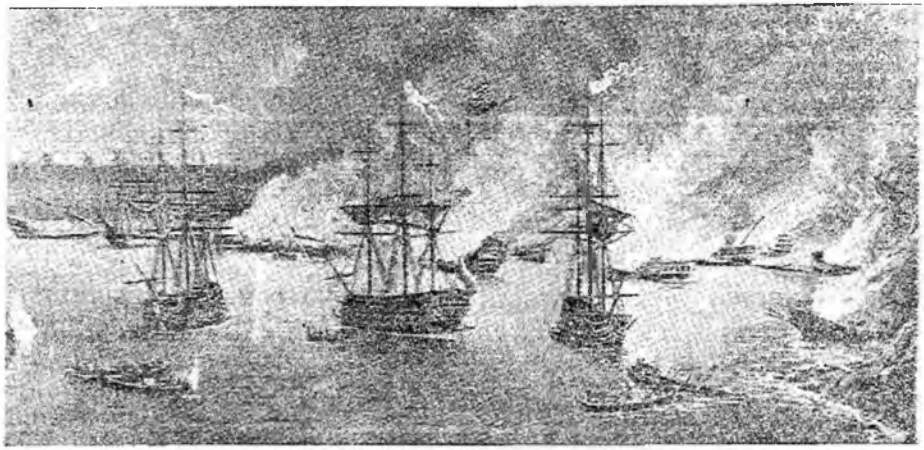

Çeşme baskınını tasvir eden bu resim de Deniz müzesindedir (Ressamı Hüsnü)

mir'de bulunan Cezayirli Hasan Bey'e de beylerbeylik verilip Çanakkale muhafızlığına tayin olundu.

Rus filosunun yeni hareketleri

İngiliz amirali Elfinston bu zaferden faydalanıp İstanbul'a kadar gidilmesini ve bu şehrin bombardımanı suretiyle Osmanlıların barışa mecbur edilmesini teklif ettiyse de Rus kumandanı bunu tehlikeli gördü. Boğaz geçildikten sonra kendilerini nasıl bir sürprizin beklediğini kestirmek imkânsız olduğu için Boğaz civarında bir üs elde edip Çanakkale'den geçişi durdurmayı ve böylece İstanbul'u iktisadî darlığa düşürmeği daha uygun buldu. Bu maksatla Limni adası işgal edildi. Ada halkının hepsi kaleye sığınmışlardı. Burada, ruslara karşı üç aydan fazla bir müddet kahramanca karşı koyup kaleyi vermediler. Amiral Elfinston ise Çanakkale'nin aşılabileceğini isbat için kendi filosu ile içeri girdi. Lâkin, kendisini ruslar takip etmediğinden geri döndü. Bu sırada Osmanlı devletinin hizmetinde bulunan Baron dö Tot,

Baskından sonra Çeşme limanı ve batık gemilerimiz (Choiseul Gouffier'den)

devletten aldığı emir üzerine Çanakkale'ye gelip gerekli müdafaa tedbirleri aldı. Limni'de yerleşen düşman ise. Boğazı kontrol ile oraya bir hücum hazırlığı yapıyordu. Fakat osmanlılar da alınan bu tedbirler üzerine Çanakkale'yi geçemiyeceğini anlayarak bundan vazgeçti.

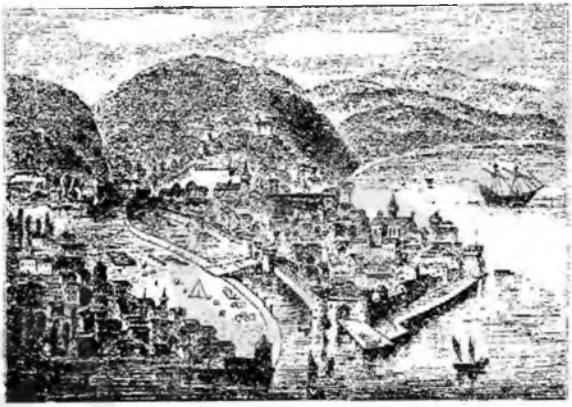

Sakız adası limanı ve kalesinden bir görünüş (Zamanında yapılmış bir resim)

Limni adası savaşları

Limni müdafileri, düşmanın bütün hücumlarını püskürtmüşlerdi. Ruslar, bunun üzerine kaleyi pek sıkı bir ablukaya alarak içindekilerin açlık ve susuzluktan teslim olmasını beklemeğe başladılar. Çanakkale'ye gelmiş olan Cezayirli Hasan Paşa, Limni'ye hemen yardımı düşündü ise de, Rus gemilerinin boğaz önlerinde mütemadi keşif dolaşmaları buna engel oluyordu. Bu sırada kaleden üst üste yardım talepleri geliyor, aksi halde dayanmak imkânı kalmadığı bildiriliyordu. Halbuki, Limni elden giderse, diğer adalar da tehlikeye düşerdi. Cezayirli

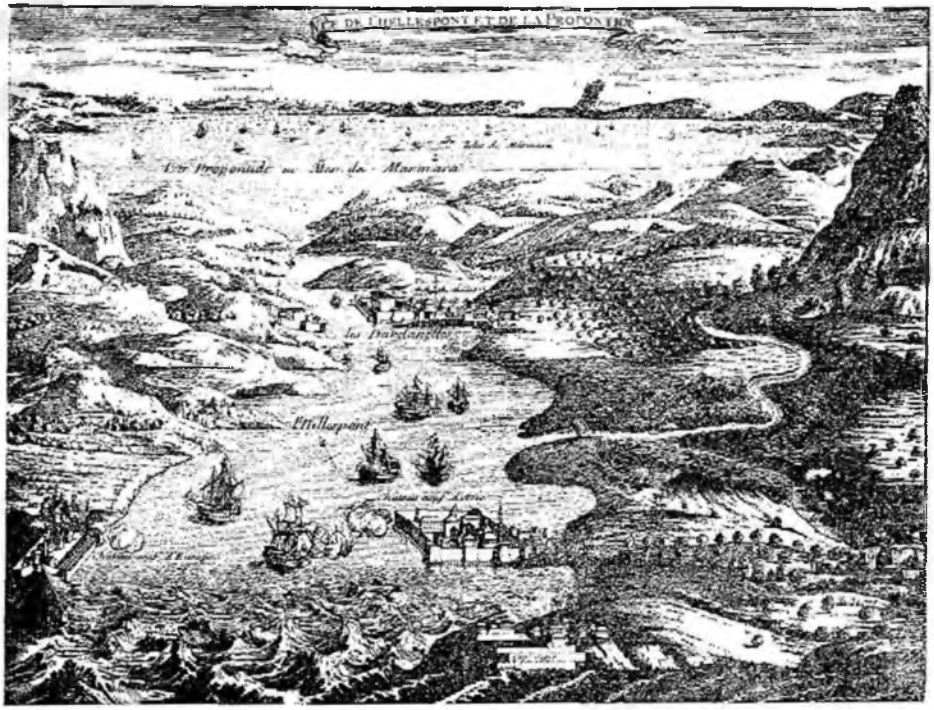

Çanakkale boğazının umumî manzarası ve Rus gemileri (Moeurs et usages de Turcs)

Kaptan Cezayirli Hasan Bey (Paşa) in gençlik resmi
(Eski bir gravürden)

Hasan Paşa durumu İstanbul'a bildirdi. Sonra da vaziyet çok nazik olduğundan hareketini çılgınlık sayanların itirazına rağmen ve gelecek yardımı beklemeden güvendiği bin yüz seçkin askeri küçük nakliye gemilerine ve kayıklara bindirdi. Kendisi de başlarında olduğu halde bunlar gece karanlığından istifade ederek denize açıldı ve gizlice yaklaştıkları Limni adasının arka tarafında 6 ekim 1770 sabahı karaya ayak basmaya muvaffak oldular. Bu kuvvet hemen, henüz düşmemiş olan kaleye doğru ilerledi. Ruslara verilen şaşırtmaca haber, Osmanlıların oniki bin kişilik bir kuvvetle geldiği şeklinde idi. Daha Cezayirli Hasan Paşa kaleye yaklaşırken, bir baskına uğramak korkusu ile ruslar muhasarayı kaldırdılar ve gemilerine döndüler. Hasan Paşa, onlar çekilirken hücum edip bir kısmını bozmuş ve birkaç da toplarını almıştı. Bu başarılı hareket üzerine kendisine altın çelenk, vezirlik ve gazi ünvanı verildi. Biraz sonra da derya kaptanı oldu (1770 ekim sonları).

Aleksi Orlof, kale önünden ayrıldıktan sonra adanın güneyindeki Mondros limanına gittiyse de kaleden çıkanlarla birleşmiş olan Hasan Paşa'nın kuvvetleri daha evvel yetişmiş oldukları için buradan da çekildi. Rus kumandanları arasında yapılan görüşmeler sonunda donanmanın Adalar denizinde kışlanmasına karar verildiğinden Paros adasına gidildi. Bu sırada Rus ve İngiliz kumandanları arasında Çeşme zaferini paylaşamamak yüzünden bir gerginlik hasıl olmuştu. Paros adasına vardıktan sonra İngiliz kumandanı ve subayları donanmadan ayrıldılar.

İlk barış teşebbüsü

Osmanlı devleti, daha Turla bozgunundan beri barış çarelerini aramağa başlamıştı. İngiltere bu savaşta Rusların tarafını tuttuğu ve onlara yardım ettiği için bu devletle dostluğa son verilmiş, buna mukabil ara-buluculuk için başvuran Prusya ve Avusturya'nın teklifleri kabul edilmişti. Sonunda, Avusturya maslahatgüzarı Thugut bu işi benimseyip temaslara başladı ve Prusya elçisinin haberi olmasın diye her gece yeri değiştirilen müzakerelere girişildi. Rus başkumandanı mareşal Romanzov ise, Larga'da Osmanlı ordusunu yendikten ve Bender de Rusların eline geçtikten sonra Petro Yuvan adlı Türkçe bilen bir Rus yarbayını henüz azledilmemiş bulunan serdar-ı ekrem Halil Paşa'ya gönderip kendilerinin Tuna'yı geçmeden barış yapılmasının Osmanlı devletinin menfaatine uygun olacağını bildirmişti (13 eylül 1770). Halil Paşa, bu teklifi hemen İstanbul'a yazdı. Lâkin, Thugut ile yapılan müzakerelerin kısa zamanda sona ereceği umulduğundan kendisine:

«— Mareşale dostane mektup yazınız. O işe, burada biz nizam veririz» cevabı gönderildi. Böylece, düşmanın barış tekliflerinin bile ne olduğu öğrenilemedi ve neticede Osmanlı devleti de zararlı çıktı.

SAVAŞLARIN DEVAMI, RUSLARIN KIRIMI İSTİLÂSI

Evvelce de kaydettiğimiz gibi sadrıâzam silâhdar Mehmed Paşa'nın bütün ısrarlarına rağmen Baba-dağı'nda kışlayıp daha gerilere çekilmemesi kendisine kat'i şekilde bildirilmişti. Ruslar ise ikinci defa Yergöğü üzerine yürüyüp bu sefer almağa muvaffak oldular. Bir taraftan da İsakçı ve Tolcu (Tulca) taraflarını tehdit ediyorlardı. Askerde yılgınlık başlamıştı. Firarlar gittikçe artıyor ve bunun önüne geçmek kabil olamıyordu. Esasen ordu disiplinden tamamen çıkmış durumdaydı. İstanbul'dan ise, ilkbaharda Tuna'nın geçilip düşman tarafından zaptedilen kalelerin geri alınması için üst üste emirler yağmakta idi. Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem, hem ilkbaharda çaresiz girişilecek harp hareketleri için bir dayanak noktası olması, hem de Baba-dağı ordugâhının o taraftan gelecek düşmana karşı korunması için Tolcu kenarında bir tabya yaptırdı. İçine kırka yakın top, topçu ve muhafız koydurdu. Cesaretleri artan ve askerin yılgın hale gelmiş olduğunu sezen Ruslar, İsmail tarafından Tunayı aşıp buraya hücum ettiler. Yanlarında ancak üç dört top bulunduğu halde muhafızları kaçırarak tabyayı ele geçirdiler. Bu

Baron de Tott ve askeri ıslahat teşebbüsü

(İlâve: 155)

★

Üçüncü Mustafa Batı usulünde ıslahata bütün samimiyetiyle taraftardı Avrupa'nın birçok sahalarda ileri gitmiş olduğunu anlamıştı. Bu ıslâhâta isc. ordudan başlamak istiyordu. Onun bu hususundaki bütün arzusuna rağmen özlediği ıslâhat maalesef tahakkuk edememiştir. Yalnız askerî ıslahat cümlesinden olarak "sür'at topçuları" denilen yeni bir sınıf kurmağa muvaffak olmuştur.

Osmanlı topçuluğu, onbeşinci yüzyıldan itibaren sür'atle yükselmeğe başlamış ve onaltıncı yüzyılda en yüksek seviyesine ulaşmış ve dünya ordularına örnek hale gelmişti. Lâkin, aynı yüzyılın sonlarından başlıyarak bu sahada bir duraklama ve hattâ gerileme devri açıldı. İlk defa Haçova meydan savaşında (1596) düşmanın daha kudretli, daha uzun menzilli toplar kullandığı görülmüş, zaferden sonra bunlar ele geçirilerek batılı top mühendislerinin bu alanda kaydettiği yenilikler ve ilerlemeler incelenmişti. Buna rağmen, onyedinci yüzyılın sonlarında Batı bizi topçulukta geride bırakmış bulunuyordu. Onsekizinci yüzyılda Osmanlı ordusunda hâlâ eski usul devam ederken, Avrupa ordularında daha seri ateşli, uzun menzilli, buna karşılık daha hafif ve nakli kolay toplar vazife görmeğe başlamıştı. İşte Üçüncü Mustafa, askerî ıslahatı düşünürken, hiçbir yeniliği kabul etmesine imkân bulunmıyan Yeniçeri ocağını bir tarafa bırakarak topçuluk sahasında batı tarzında bir teşkilât kurmayı kararlaştırdı. Bunun için de Fransa kralı tarafından vazifelendirilen Baron de Tott'tan istifadeye karar verdi.

Fransa devleti daha evvel, Rusların Karadeniz ile Akdeniz'e inmek için takib etikleri yolu ve gayretleri görerek, bu bölgedeki imtiyazlı ekonomik çıkarlarının muhafazası, dolayısiyle rusların ilerleyişini engellemek gayesiyle, Osmanlı ordusunda geniş bir ıslahat yapmayı elçisi Saint-Priest vasıtasiyle Bab-ı âliye teklif etmiş fakat, bu davetsiz ıslahattan ve gönderilecek hey'etten şüphelenilerek reddedilmişti. Fransa sonradan aynı gayeye hizmet maksadiyle hem asker hem diplomat olan Baron de Tott'u vazifelendirmek suretiyle isteğinde muvaffak olmuştu.

Baron de Tott (François) un babası, Rakoçi isyanından sonra Fransaya sığınmış macarlardandı. Fransada 1730 de Chamigny'de dünyaya gelen Tott

→

tahsilini tamamladıktan az sonra, Başvekil Fleuri'nin tavsiyesi üzerine, Fransa elçisi Vergenne ile İstanbul'a gönderildi (1757). İstanbul'da geçirdiği on senede hem tetkiklerde hem de bazı önemli hizmetlerde bulunmuştur. 1767 de Fransa onu temsilcisi olarak Kırım hanının yanına yolladı. İşte burada bulunurken Üçüncü Mustafa tarafından çağırılarak ıslahat hareketine ve diğer bazı vazifelere memur edilmiştir (1769). Osmanlı devleti hizmetinden ayrıldıktan (1778) sonra Fransaya giden Tott orada general oldu. Büyük ihtilâl ve inkılâbda Fransadan hicret ederek (1790) baba-yurdu Macaristana sığındı ve orada öldü (1793). Yazdığı ve üç cild halinde neşrettiği hâtıraları Osmanlı tarihinin bu devri için iyi bir kaynaktır.

Yukarda kısaca hal tercümesini kaydettiğimiz ve tarihlerimizin Tot-Bey -zâde diye andıkları bu zatın gayretiyle Osmanlı ordusunda "sür'at topçuları" denilen sınıf kuruldu. Bu teşkilât bizde batı örneklerine göre kurulanların birincisidir. Üçüncü Mustafa, ölümünden biraz evvel, ocak 1774 tarihinde ısdar ettiği bir fermanla bu yeni askerî ocağın kurulmasını resmen emretmişti.

Sür'at topçuları başlangıcda iki yüz elli kişiden ibaretti. Bunlar, yeşil-caket ve mavi şalvar giyerlerdi. Yeni tarzda yetiştirilmeleri için Fransadan Oberi adlı bir topçu çavuşuyle bir miktar topçu getirtilmişti. Bir taraftan da, öküzlerle çekilen ve taşınması son derece güç olan ağır toplar yerine, yeni ve beygirle çekilen hafif toplar döktürüldü. Top arabalarının şekli değiştirildi. Bunlar iyi başarılar sağladı. Lâkin, Üçüncü Mustafa'dan sonra bu işleri devam ettiren Karavezir Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine sür'at topçuları teşkilâtı kaldırıldı. Diğer taraftan 1768-74 savaşlarında rus donanmasına karşı Çanakkale istihkâmları ve topçu müdafaa tertibatı Baron de Tott'un gayretleri ile kuvvetlendirildi.

Ordunun teknik elemanlarının yetiştirilmesi için daha Ragıb Paşa'nın sadareti zamanında Karaağaç'da kurulan ve Üsküdar humbarahanesi talebelerinin toplanmasiyle açılan okul iyi netice vermemişti. Yine Rus harbi sırasında Baron de Tott'un tavsiyesi ile Haliçte bir Hendeschane kuruldu. Bu arada teşkiline karar verilen Riyaziye mektebi Tott'un hocaları arasında bu-

→

tabya, ordudan gönderilen kuvvetlerle ve güçlükle geri alınabildi. Ordunun karşıya geçmesini temin için kara ve denizden gelen ince donanma ise Tolcu ile İsmail arasında düşman tarafından yakıldı. Yanmıyanlar da zaptedildi.

Vidin (Barlett'ten)

Tulcı (Eskı bir tarihten)

Bu sırada Mora isyanını bastırmış olan eski sadrıâzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa Vidin seraskerliğine tayin edildi. Düşünülen harekât plânı şu idi. Serdar-ı ekrem İsakçı'dan Tunayı geçip ilerleyecek, ayni zamanda Vidin seraskeri Eflak üzerinden taarruza geçecekti. Muhsin-zâde Mehmed Paşa bu maksatla Vidin'den karşıya geçip Kalafat'ı zaptetmiş, oradan Rusçuk seraskeri İzzet Ahmed Paşa tarafından geri alınmış olan Yergöğü'ye kadar ilerlemişti. Lâkin, maiyetindeki asker savaşa hiç de hevesli görünmüyordu. Aslında yaya olan yeniçeriler bile icabında kolayca kaçmak için atlara binmişlerdi. Halbuki, bir savaş için daha fazla piyadeye ihtiyaç vardı. Kumanda ettiği askere bir türlü güvenemiyen Muhsin-zâde Mehmed Paşa, bir miktar yaya tedariki için civara adamlar göndermişti. Yeniçeriler ise, Yergöğü önünde uzun müddet kalmaktan sıkılıp ordu ağasına hücum ettilerse de, ondan şu cevabı aldılar:

«— Şimdiye kadar burada kalmamıza sebeb, yaya asker tedarikidir. Siz yeniçerisiniz, ocağınız yaya askeri ocağıdır. Atlarınızı bırakıp kanun üzere piyade olmayı kabul ederseniz, hemen hareket ederiz».

Seraskor, sonunda kendisi Yergöğü'de kalıp askeri İzzed Ahmed Paşa kumandasında olarak ileri göndermeğe karar verdi. Yanına da Hacı Ahmed Paşa'yı kattı. Bu kuvvet, Bükreş'i kurtarmağa memur edilmişti. Lâkin iki kumandan arasında anlaşmazlıklar çıkması, piyadenin azlığı ve askerin yılgınlığı yüzünden bu kuvvetler büyük bir mağlûbiyete uğradılar. Atlıları Kule ve Vidin, yayaları Yergöğü taraflarına kaçtılar. Muhsin-zâde Mehmed Paşa da çâresiz Rusçuk tarafına geçmeğe mecbur kaldı.

Asıl felâket ise, bundan sonra gelip çattı. Ruslar, Baba-dağı ordugâhının zayıf olduğunu, askerlerden bir kısmının kaçıp bir kısmının muvakkaten dağıldıklarını öğrenmişlerdi. Bunun üzerine dört bin kişilik kadar bir kuvvet Tolcu üzerine yürüdü. Burasını kolaylıkla aldıktan sonra yıldırım hızıyle Baba-dağı ordugâhını bastı. Serdar-ı ekremin yanında işe yarar ancak ikibin kişi vardı. Tam mânâsiyle gafil avlanmıştı. Ancak Sancağ-ı şerifi alıp her şeyi olduğu gibi bırakarak maiyetindeki beş-on kişi ile kaçtı. Ruslar, ordugâhı gönüllerince yağmaladıktan sonra fazla ihtiyatlı davranıp, daha doğrusu Osmanlı kuvvetlerinin bu derece perişan bir

→

lunduğu Avrupaî tarzda mühendishanenin nüvesi oldu.

Osmanlı bahriyesinin pek geri durumda kalması burada da ıslahatı icab ettiriyordu. Baron de Totte tersaneler ve donanma ile ilgilendi, kendi nezaretinde yeni gemiler de inşa ettirdi. Baron de Tott'un hâtıratında Üçüncü Mustafa'nın her sahada yeniliğe ve ıslahata pek arzulu bulundu-

→

ğunu, hattâ o sırada devam etmekde bulunan savaştan sonra Süveyş kanalını açtırmayı bile tasarladığını kaydeder.

Bibliyografya : İ. H. Uzunçarşılı: Osmanlı Tarihi C: IV, Kısım 1. İ. H. Uzunçarşılı: Kapıkulu Ocakları II. Bekir Sıtkı Baykal: Mustafa III. İslâm *Ansiklopedisi, cüz: 87. Baron de Tott:* Memoires sur les Turcs et les Tartares.

halde olduklarını kestiremediklerinden geri döndüler. Eğer ilerlemiş olsalardı, kendilerine engel olabilecek bir kuvvet hemen hemen mevcud değildi (Kasım 1771).

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem dört gün yol aldıktan sonra Hacı-oğlu-Pazarı'na varıp burasını ordu karargâhı haline getirdi. Böylece, Üçüncü Mustafa'nın Baba-dağı'nın karargâh olması hususunda anlamadan ve dinlemeden ısrarı, acı neticesini vermiş oluyordu. Buna rağmen, Baba-dağı ordugâhını savaşsız terkettiği için silâhdar Mehmed Paşa sadaret ve serdar-ı ekremlikten azledilip onun yerine Muhsin-zâde Mehmed Paşa tayin edildi (11 aralık 1771). Yeni sadrıâzam ve serdar-ı ekrem, Hacı-oğlu-Pazarı'nı bile ordu karargâhı olarak düşmana pek yakın bulduğundan Şumnu'ya nakletti.

Kırım'ın kaybedilmesi

Ruslar prens Dolruki'yi bir ordu ile Kırım'a göndermişlerdi. Dolruki Kırım seraskeri Silâhdar İbrahim Paşa'nın kırk bin askerle müdafaa ettiği Ur-kapı'ya hücum etti. Çünkü Kırıma girmek için buranın alınmasından başka çare yoktu. Neticede mağlûp olarak çekildi (1770).

Rusların hücumlarını tekrarlıyacakları muhakkak olduğu için serasker Silâhdar İbrahim Paşa ordudan bir kısım harp levazımı ile bunları nakil için araba istedi. Çünkü, *Rus propagandasiyle zehirlenmiş* ve istiklâl vâdiyle zihinleri bulandırılmış olan Kırımlılar, ordu ihtiyacı için lâzım olan arabaları vermedikleri gibi:

«— Bize Osmanlı askerinin lüzumu yoktur» diye seraskeri istiskal etmişlerdi. Silâhdar İbrahim Paşa'ya merkezden de istediği yardım yapılmadı. Yalnız, ordu ile birlikte Baba-dağında kışlamakta bulunan Kırım hanı Selim Giray'a Kırım'a gitmesi emrolundu. Rus propagandası ise, bilhassa hanzâde ve mirzaları hedef tutarak durmadan işliyor ve onlara:

«— Siz eskiden müstakil bir devlet iken, bir müddettenberi Osmanlı devletinin hükmü altına girdiniz. Osmanlılar ise hakkınızda türlü türlü hakaretlerde bulunduktan maada, hanlarınızı kendi valileri gibi azil ve tayin ediyorlar. Siz, Osmanlı devleti ile bizim muharebemize karışmıyarak bir tarafa çekilin. Zaferden sonra biz sizi serbest ve muaf ettiririz, başlı başına bir devlet olursunuz. Mahkûmiyetin zillet ve hakaretini niçin çekeceksiniz? Rusya devleti sizin her birinize yılda şu kadar atiye ve ihsan vermeği taahhüd eder» diye telkinde bulunuyordu. Kırım'ın cahil halkı bu sözlere kandığından Osmanlı birlikleri Ruslarla, onların memleketlerini istilâdan kurtarmak için döğüşürken zahire, top ve cephane naklinde kullanılan hayvanlarını alıp gelmişler, askeri öylece yüz-üstü bırakmağa çekinmemişlerdi (Başbakanlık Arşivi, Name defterleri C: 9, S: 158). Böylece Kırım'da Silâhdar İbrahim Paşa'ya karşıt olarak bir cephe kurulmuş ve bazı mirzalarla hanzâdeler Ruslarla görüşüp anlaşmışlar, hattâ yazılı belgeler teati etmişlerdi.

Silâhdar İbrahim Paşa, buna rağmen yılmadan çalışıyordu. Ordudan ve merkezden hiçbir yardım göremediği için namus ve şerefine tevdi edilen vazifeyi yerine getirmek ve yurdu düşman tehlikesinden korumak gayesiyle bütün değerli eşyasını — parmağındaki yüzüğü dâhil olmak üzere — satmış, böylece askerin maaşını verip sızlanmalarını önledikten sonra düşmanın yaklaşmakta olduğu Ur-kapısına doğru yola çıkmıştı. Bu sırada, Ruslarla tam mânasiyle anlaşmış bulunan bir kısım mirzalar, Selim Giray'a başvurup:

«— İşte Moskoflu otuz bin kendi askeri altmış bin Nogay ile geliyor. İki yıldır Ruslarla muharebe olup nam hep Osmanlıda kalıyor. Biz bu defa kendi başımıza kâfire hücum edip nam alalım» diyerek onu kandırdılar. Kırım Hanı, bunun üzerine seraskerin gelişini beklemeden ilerleyip Ruslarla savaşa başladı. Lâkin tatar süvarileri her zamanki gibi top ve tüfenk ateşine dayana-

Ur - Kapı

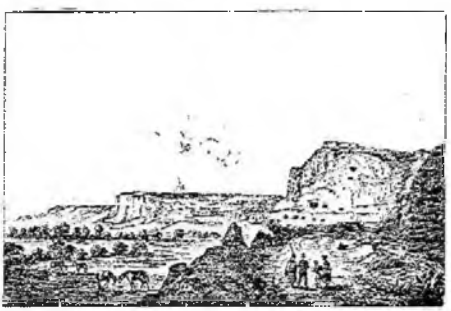

Kırım'ın batı bölgelerinden

mayıp bozuldular ve Ur (Or) geçidinden altı saat mesafedeki Tuzla'ya kadar çekildiler. Kuzeyden Kırım'a girilecek tek nokta olan Ur-kapısı, Osmanlı topçusu tarafından fedakârca müdafaa edildiği için Rusların burasını aşmaları imkânsızdı. Ancak, düşman tarafından elde edilmiş mirzaların adamları kale kapılarını açtılar. Düşman da kolaylıkla içeri girip Kırım yarımadasına, yine Kırımlıların yardımı ve elbirliğiyle ayak basmış oldu (9 temmuz 1771).

Selim Giray, yurdunun sür'atle istilâ edilmekte olduğunu görerek hayret ve teessür içinde kaldı. Yanındaki kuvvetler dağılıp gitmişti. Kimse düşmana karşı koymak istemiyordu. Kırım hanı, kandırıldığını ve hanzâdelerle mirzaların Ruslarla birlik olduğunu, halkın da onları tut'uğunu o zaman anladı. Yanında sadece şahsî maiyeti bulunduğu halde evvelâ Bağçe-saray'a oradan Karadağ'a ve bir müddet orada kaldıktan sonra kaçıp bir gemi ile İstanbul'a geldi. Kendisini Padişah namına ziyaret eden rikâp tişancısı Osman Efendiye durumu anlatıp Kırım ülkesinin maalesef artık kaybedilmiş olduğunu söyledi.

Ruslar ise, Kefe'ye sadece dört saat mesafede bulunan Taman kalesini de deniz yoluyla getirdikleri kuvvetlerle zaptetmişlerdi. Kırım'da büyük bir karışıklık hüküm sürmekte idi. Han kaçmış, seraskerden haber alınmaz olmuş, ortada bir baş kalmamıştı. Hükûmet mevcud değildi. Eski Rus istilâsını ve o sırada vaki olan yağma, tahrip ve katl-i âmları hatırlıyan halk, köyünü, kasabasını, evini, barkını, bağını, bağçesini bırakarak akın-akın güneye doğru göçüyor, sahili bulanlar ele geçirdikleri vasıtalarla Anadolu kıyılarına can atmağa çalışıyorlardı. Bunu yapamıyanlar ise, Karadağ'da saklanıyorlardı. Kandırılmış mirzaların dışında, halktan pek azı Rusların gelişini istemişti. Bu sırada, Azak denizinin ağzındaki Yeni kalenin muhafızlığına tayin edilen Abaza Mehmed Paşa buraya vardığı zaman Kırım'ın Rus istilâsına düştüğünü görüp kalede tutunmanın ve düşmana karşı koymanın tamamen imkânsız bulunduğunu anlayarak gemi ile Sinob'a döndüyse de vazifesini terkettiği bahanesiyle boş yere idam olundu. Bu da devletin Kırım'da olup bitenlerden hâlâ tamamen haberli olmadığını gösteriyordu.

Ruslar, Kırım'ı işgal edince, kendisiyle daha evvel anlaşmış oldukları Sahib Giray'ı Kırım hanı ilân etmişler, o da Ur-kapısını Ruslara açmış olan kardeşi Şahin Giray'ı kalgay seçmişti. Kırım seraskeri Silâhdar İbrahim Paşa ise, Rus işgali başlayınca, aynı zamanda muhafızı bulunduğu Kefe'ye çekilip burasını Ruslara karşı müdafaaya hazırlamağa başladı. Yanında on bin asker vardı. Bunlarla Ruslara dayanması ve kaleyi vermemesi mümkündü. Bu sırada Şahin Giray kalabalık Kırım süvarisiyle Kefe'ye geldi ve Silâhdar İbrahim Paşa'ya kendilerinin Ruslarla anlaşmış olduğunu, Kırımın artık müstakil bir devlet olacağını, buna göre kendisinin Osmanlı askeriyle birlikte Kefe'yi derhal terkedip gitmesi gerektiğini, aksi halde Kırım süvarilerinin Osmanlı askerine hücum edeceğini kat'i şekilde söyledi. Bu haber üzerine asker arasında bir perişanlık ve çözülme hâsıl oldu. Kayıklara binip kaleden ayrılmağa başladılar. Silâhdar İbrahim Paşa, Şahin Giray'ın bu sözleri karşısında hayretinden donup kalmıştı. Bununla beraber, kendisi için yapacak bir şey yoktu. O da kaleyi terketti. Maamafih, yanında kalan bir kısım askerle savaşa devama karar vermişti. Böylece, kendi şahsî maiyeti ile kalıncaya kadar Ruslarla uğraştıysa da, nihayet esir düşüp Petersburg'a götürüldü (Temmuz 1771).

Osmanlı devleti ise Maksud Giray'ı artık Kırım ülkesi elde bulunmadığı için sadece Tatar hanı ünvaniyle Selim Giray yerine tayin etmiş, o da yanında bir kısım maiyetiyle Rusçuk'a gidip orada ikamet etmiştir.

Ruslar, hareketlerine devamla bundan sonra Kırımın işgalini sür'atle tamamladılar. Kefe'yi müteakip Kerç, Yeni-kale ve sair müstahkem yerler ellerine geçti. Kalgay Şahin Giray, yanında bir kısım hanzâde ve mirzalarla Petersburg'a gitti. Ruslar, Kırım hey'etine barıştan sonra Kırım'ın iç-işlerinde müstakil olmakla beraber, evvelce Osmanlılara tâbi ve onların himayesinde bulunduğu gibi, Rusya'ya tâbi ve onun himayesinde bulunmasını teklif edip buna dair hazırlanan belgelerini imzalamalarını istediler. İhanetin mücessem timsali olan Şahin Giray, buna hemen razı olup istenen imzayı verdi. Hanzâde ve mirzalar ise bu durumu kabule yanaşmadılar. Onlar, Kırım'ın, tamamen müstakil bir devlet olacağını umuyorlardı. Aldatıldıklarını ancak şimdi anlayarak hayal kırıklığı içinde Kırım'a döndüler ve meseleyi halka anlattılar. Halk rus idaresini asla istemiyordu. Vaktiyle Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmak için faaliyet gösterenler bile şimdi pişman olmuştu. Ahalinin bir kısmı silâhlanıp bölük-bölük dağlara çıktı. Fakat ne yazık ki, artık yapacak şey kalmamış, memleket tamamen Rus işgaline uğramış bulunuyordu. Şahin Giray, mâhud hâdiseden sonra Petersburg'dan ayrılıp Kırım'a doğru gelirken halkın bu şekilde ayaklandığını duyarak kendisini öldürmelerinden korktu. Kırım'a giremedi. Hattâ ağabeysi Sahib Giray'la bile görüşemeyip Baltova kalesinde kaldı.

Avusturya'nın telâşı ve Osmanlı devleti ile ittifakı

Rusya'nın 1770 yılında beklenmedik bir şekilde başarılar elde etmesi Avusturya'yı telâşa düşürmüştü. Eflak ve Boğdan'ın Rus işgaline uğraması Tuna nehrini yalnız kendi hayat sahası addeden ve böylece Karadeniz'e çıkmayı tasarlayan Avusturya'yı mukabil bir tedbire sevketti. Herhangi bir savaş için hazırlık yapmamış olmasına rağmen bu devlet Osmanlılarla gizli bir ittifak akdi için hemen müzakere teşebbüsünde bulundu. Nihayet iki devlet Avusturya'nın önce diplomasi yolu ile, eğer böyle temin edilemezse savaşla, Rusları girdikleri yerlerden çıkarması, buna mukabil de Osmanlı devletinin ona para ve Küçük Eflak'ı vermesi esasları üzerine bir ittifak yaptılar (Temmuz 1771). Ancak Avusturya'nın gereği gibi bir müdahalede bulunmaktan ziyade Prusya ve Rusya ile Lehistan'ın taksimi meselesiyle uğraşmayı tercih etmesi ve Rusyanın bazı faaliyeti bu ittifaktan beklenen neticeyi sağlamamıştır. Çünkü, İstanbul'daki İngiliz Elçisi Lord Murray bu Avusturya - Osmanlı ittifakını tasdikten evvel ele geçirip Rusya ve Prusya'ya bildirdi. Öğrendiği şeyden fevkalâde telâşa düşen Prusya, müttefiki Rusya'ya verdiği para yüzünden zaten sıkıntı içinde idi. Bir de bu ittifak dolayısiyle Avusturyanın müttefikine karşı açılması muhtemel her hangi bir yeni savaşa girmek istemiyordu. Hemen Lehistan'ın taksimi işini ortaya sürerek havayı değiştirdi. Avusturya'yı kendi tarafına kazanarak müttefiki Rusya'yı Osmanlılarla bir barışa sevketmeye çalıştı.

Kerç kalesi ve limanı

Lehistan'ın ilk taksimi ve Rusya

Rusya'nın Lehistan'ı zaman zaman işgal ederek alabildiğine genişleme politikası takip etmesi başta Fransa olmak üzere Avusturya ve İsveç gibi bazı devletleri endişeye sevketmekteydi. Fakat, ayrı sebebler yüzünden buna hiç birisi müdahale edemiyordu. İngiltere, Rusya ile dosttu. Çariçe verdiği imtiyazlar karşılığında bu devletten gördüğü malî yardım sayesinde genişleme ve kuvvetlenme siyasetini yürütebilmişti. Prusya ise, evvelce de yazdığımız gibi Rusya'nın müttefiki bulunuyordu. Lehistan'ın aralarında taksimi hususunda gizli anlaşmaları vardı. Bu paylaşmada Prusya kralığı Pomeranya ve Brandenburg'u elde edecekti. Litvanya dükalığı ise, Rusya'nın payına düşüyordu. Avusturya, bilhassa Eflak ve Boğdan'ı kendi menfaat sahası içinde saydığından bu yerlerin Rusya'nın eline geçmesini istemiyordu. Bu yüzden, son savaşta Rusların buraları işgali üzerine ona karşı Osmanlı devletiyle bir ittifak anlaşması bile yapmıştı. Fransa ise, Osmanlı devletini şiddetle kışkırttığı bu savaşın neticesini beklemekteydi. Neticede Prusya'nın gayretleri ile İkinci Katerina, kuvvet dengesini kendi tarafına çevirmek için Lehistan paylaşmasına Avusturya'yı da sokma-

Çariçe İkinci Katerina'nın gözdelerile bir kayık sefası (Avrupalı bir ressama göre)

ğa karar verdi. Böylece, Rusya-Prusya-Avusturya arasında Petersburg'da bir anlaşmaya varıldı. Buna göre paylaşmada Galiçya ile Zips kontluğu bölgeleri, iki buçuk milyonluk nüfusiyle Avusturya'nın olacaktı (Temmuz 1772).

Anlaşmadan sonra bu üç devletin kuvvetleri Varşova'ya girdiler. Kralı ve Diyet meclisini taksim anlaşmasını tasdike zorladılar. Meclis bir yıl kadar dayandıktan sonra bu anlaşmayı tasdik zorunda kaldı. Prusya bu taksim işleri için daha görüşmeler devam ederken Avusturya ile bir olup Rusya'yı Osmanlılarla bir an evvel barış yapmıya ikna etmiştir. İç hâdiselerin de yarattığı sıkışık durumdan ötürü Bâb-ı âlinin sulha şiddetle ihtiyacı vardı.

Rusların ikinci barış teşebbüsü

Üçüncü Mustafa'nın, sadareti Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya tevcihine sebeb, pek özlediği barışa kavuşabilmek ümidi idi. Muhsinzâde daha evvel sadrıâzam bulunurken bu savaşa taraftar olmamış, hele en az bir yıl hazırlık yapılmadan hissî ve fevrî kararlarla savaş ilânını hiç doğru bulmamış ve bu yüzden savaş taraftarlarının tesiriyle azlolunmuştu. Padişah, sonunda onun haklı olduğunu pek acı şekilde anlamış bulunuyordu. Şimdi, barışa taraftar olan birisini sadaret mevkiine geçirerek bu işin içinden mümkün olduğu kadar az zararla sıyrılmağa çalışmak istiyordu. Zira, Avusturya ve Prusyanın teşvik ve tavassutlariyle İkinci Katerina'nın barış teklifini hâvi bir nâme gelmiş bulunuyordu. Ruslar, Lehistan meselesini gönüllerince halletmiş ve Kırım'ı da almış olduklarından gayelerine varmış bulunuyorlar ve savaşın devamını lüzumsuz görerek kazançlarını bir barış andlaşmasile sağlama bağlamak istiyorlardı.

Osmanlı devleti, barış için ara-buluculuğu teklif eden Avusturya ve Prusya murahhaslarının da müzakerelerde bulunmasını arzu ediyordu. Avusturya murahhası yanına Canım hoca Mehmed Paşa-zâde Mustafa Bey ile Divan-ı hümâyûn memurlarından Hacı Mustafa Efendi verilerek Rusların Akdeniz'deki donanma karargâhları Paros adasına, Prusya murahhası ise Divan-ı hümayun memurlarından Abdülkerim ve Dürri Efendiler ve Divan tercümanı İskerlet Beyle birlikte Tuna cephesindeki Rus karargâhı Yergöğü'ne gönderildiler. Bu mevkilerde yapılan müzakereler neticesinde evvelâ Yergöğü'nde bir mütareke imzalanıp savaş haline son verildi (30 mayıs 1772). Az sonra deniz hareketlerini durduran Paros adası mütarekesi de tamamlandı (Temmuz 1772).

Bu savaşta ilk barış teşebbüsü evvelce kaydettiğimiz gibi Rus başkumandanı Romanzov tarafından yazılan bir mektupla gelmişti. İkinci barış teşebbüsü de, İkinci Katerina'nın bir mektubuyla, yine Rusya'dan geliyordu. Bu son mektup, imzasız ve mühürsüz bir belgeydi. Buna sebeb savaşı kışkırtmış olan Fransızların eline geçtiği takdirde işi karıştırmalarına engel olmaktı (Hammer, GOR, C: 8, S: 378).

Lehistan'ın Rusya, Prusya ve Avusturya devletleri arasından ilk taksimini tasvir eden bu resimde Lehistan kralı sallanan tacını tutmaktadır
(Lemire'in zamanında yaptığı gravürden)

Fokşani müzakereleri

Osmanlı devleti barış görüşmeleri için birinci murahhas olarak eski reis ül-küttap Osman Efendi'yi, ikinci murahhas olarak da gayet cerbezeli bir zat olan ve kendisine İstanbul kadılığı payesi verilen Ayasofya vâizi Yasinci-zâde Osman Efendi'yi tayin etmişti. Rusya ise, kont Gregori Orlof ile vaktiyle İstanbul'da uzun müddet elçilik etmiş olan ve o sırada Yedi-kulede mahpus bulunan Aleksi Obreşkov'u seçmişti. Barış müzakeresi, Eflak'ın Boğdan sınırına yakın Fokşani kasabasında başladı (19 ağustos 1772). Avusturya devletinin İstanbul elçisi olup Türkçe ve Arapçaya vukufu ile meşhur bulunan Zegedin arabulucu sıfatiyle müzakerelerde hazır bulunuyorlardı. Lâkin, Rus murahhasları

bunu kabul etmiyeceklerini, müzakerelerin iki devlet arasında doğrudan doğruya geçmesini istediler. Maksatları, taleplerini hiç bir müdahaleye meydan kalmadan kabul ettirmekti. Bundan sonra Gregari Orlof, Kırım'ın Osmanlı devletinden ayrılarak müstakil olması kabul edilmedikçe, barış görüşmelerinin yapılamıyacağını açıkladı. Bu hususta uzayan münakaşa ve müzakereler sonunda nihayet Ruslar bütün tekliflerini bildirdiler. Yedi maddede toplanabilecek olan bu teklifler şunlardı:

1 — Savaşı Osmanlı devleti açtığı için Rusya'nın harp masraflarını ödeyecektir. 2 — Kırım müstakil bir devlet olacaktır. 3 — Yeni-kale ile Kerç limanı Ruslara terkolunacaktır. 4 — Kılburun kalesi Osmanlılar tarafından yıktırılacaktır. 5 — Rusyaya sığınan Boğdan voyvodası veraset hakkı tanınarak voyvoda olacaktır. 6 — Rus ticaret gemileri Karadenizle Akdenizde serbestçe dolaşacaktır. 7 — Gürcü esirlerinin alım satımı yasak edilecektir.

Yasinci-zâde Osman Efendi Kırım'ın istiklâli konusunda Orlof ile uzun bir münakaşaya girişti. Rusyanın bu meseledeki maksadı gayet açıktı. Sonunda bu yeri ilhak edecekleri muhakkaktı. Bunun için istiklâl mes'elesinin kabulüne Osmanlı delegelerince yanaşılmadı. Lâkin Ruslar bu hususta kat'i şekilde ısrar ediyorlardı. Nihayet, Osmanlı murahhaslarının bu meseledeki son görüşlerini yazılı olarak bildirmelerini istediler. Osman Efendi'nin teklif ettiği şekil şu oldu:

Kırım halkı, bütün işlerinde serbest ve müstakil olacaklardı. Yalnız han ile kadıların tayini Osmanlı hükümdarı tarafından yapılacaktı.

Barış görüşmelerinin kesilmesi ve devamı için çalışmalar

Osman Efendinin teklifine karşı bu sefer kont Gregori Orlof, hanların ve kadıların padişah tarafından tayini ile istiklâl fikrinin telif edilemiyeceğini ileri sürdü. Osmanlı hey'etinin ise daha fazla bir salâhiyeti bulunmadığından bir ay süren müzakereler yarıda kalarak murahhaslar geriye döndüler. Orlof aslında Osmanlı devletinin içinde bulunduğu halden istifade ile savaşa devam edilmesine taraftardı. Osman Efendi ise, devletin Kırım gibi koca bir ülkesinin elden çıkmasına razı olamıyordu. Müzakerelerin bu şekilde kesilmesi üzerine sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Muhsin-zâde Mehmed Paşa Rus kumandanı Romanzov'a bir mektup yazıp Orlof ile Osman Efendi'den «İki foduldensizler» diye bahsederek bu hayırlı iş olmak üzere iken geri bıraktıklarını, doğru yolun ise müzakereyi uzatıp iki taraftan yeniden başka murahhaslar tayini ile müzakerelerin devamı ve barışın kurulması oldu-

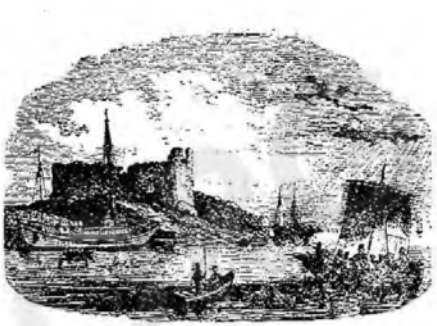

Yergöğü ve kalesi

ğunu bildirdi (Resmî Ahmed Efendi; Hülâsatül-itibar, S: 56). Serdar-ı ekrem, barış görüşmelerinin yarıda kalmasına çok üzülmüştü. Çünkü ordunun halini biliyor, yeniden savaşı imkânsız görüyor, barışı son kurtuluş çaresi olarak kabul ediyordu. Nitekim, müza-

Üçüncü Mustafa'nın Ruslar'la savaşa son vermek üzere Fokşani'de toplanan müzakere hey'etindeki murahhasımıza gönderdiği büyülerin, düşman murahhaslarının geçeceği yola gömülmesi için yolladığı emirname (Topkapı sarayı müzesinden)

Orlof kardeşlerden Gregori

kerelerin kesildiği duyulur-duyulmaz orduda yeniden firarlar başlamıştı. Mektubu Romanzov'a götürülecek olan Vasıl Efendi sadrıâzamın çadırından çıkınca dışarıda sadaret kethüdası Resmî Ahmed Efendi ile kendisini bir kenara çekerek ne olursa olsun mütarekeyi uzatmanın çaresine bakmasını, kazanılacak on günlük müddetin bile faydalı olacağını söylemiştî (Vasıf Tarihi, C: 2, S: 226). Gregori Orlof'un aksine, kazanılanları kâfi gören ve bunları elde tutmak için barışa taraftar bulunan Romanzov, sadrıâzamdan gelen mütarekenin uzatılması teklifini kabul etti. Bunun üzerine reis-ül-küttab Abdürrezzak Bahir Efendi murahhas seçildi. Yanına başmuhasebeci Süleyman Penah Efendi ile silâhdar kâtibi Ataullah Bey verildiler. Beğlikçi, Hayri ve Vasıf Efendiler de beraber bulunacaklardı. Hey'et görüşme yeri olan Bükreş'e gitti (Kasım 1772).

Bükreş görüşmeleri

Bükreş'te yeniden başlıyan müzakerelerde Bâb-ı âlî murahhasları, bu savaşa Osmanlı devletinin değil, bil'akis aradaki andlaşmaları bozmak suretiyle Rusya'nın sebeb olduğu ileri sürülerek evvelâ tazminat maddesini bertaraf ettiler. Sonra, Rusların öbür teklifleri görüşülmeğe başlandı. Bunlar pek az farkla evvelkilere benziyen şeyler olup sekiz maddede toplanmıştı:

1 — Kırım müstakil olacak ve bu istiklâle Rusya zamin bulunacak. 2 — Kerç ve Yeni-kale Rusya'ya terkolunacak. 3 — Rus gemileri Karadeniz ve Akdeniz'de serbestçe dolaşacak. 4 — Kırım'daki müstahkem yerler tatarlara verilecek. 5 — Mülteci Boğdan voyvodasına veraset hakkı tanınarak voyvodalık verilecek, o da üç yılda bir, yıllık gelirine eşit bir vergi ödeyecek. 6 — Rusya'nın İstanbul'da daimî bir elçisi bulunacak. 7 — Kılburun Rusya'ya terkolunacak. 8 — Rus hükümdarlarına imparator ünvanile hitap edilip ortodoks tab'a üzerinde kendisine bir himaye hakkı tanınacak.

Bunun üzerine Abdürrezzak Bahir Efendi ile Obreşkov arasında çetin bir müzakere ve münakaşa başladı. En mühim mes'ele, Kırım istiklâliydi. Osmanlı murahhası buna şiddetle itiraz ediyor, Rus murahhası ise bu hususun Kırımlılara vâdedilmiş olduğunu ileri sürerek geri dönülemiyeceğini iddia ediyordu. Obreşkov, Rusya'nın Akdenizde elinde tuttuğu adaları terkedeceğini bildirip ancak buna karşılık osmanlılarca tatarların himayesinden vazgeçilmesini istedi. Osman Efendi, bu hususta kötü bir niyeti yoksa, Rusya'nın Kırım'ın istiklâli için neden bu kadar ısrar ettiğini sordu. Rus murahhası, şu cevabı verdi:

«— Tatarlar sizin himayenizde oldukça size arka verip bizi her zaman rahatsız ediyor ve Osmanlı devletiyle aramızın açılmasına sebeb oluyorlar. Bunun size de, bize de zararı var. Kırım'a tamamımız var derseniz, Kırım halen bizim işgalimizde bulunduğu halde terkedeceğiz. Çünkü terketmezsek hem sizinle sulh mümkün değil, hem de kırk elli bin asker gönderip kaleleri muhafazaya muhtacız. Bu ise, bizim işimize gelmez» (Resmî Ahmed Efendi, Hülâsatül-itibar, S: 57).

Nihayet, Kırım hanlarına Hanlık beraatinin Osmanlı hükümdarları tarafından gönderilmesi, hutbelerde halife olarak Osmanlı padişahlarının adlarının anılması ve Kırım kadılarına şeyhülislâm tarafından şer'î işler görme izni verilmesi şartiyle, tatarların öbür işlerinde müstakil olmaları şekli üzerinde anlaşıldı. Ancak, Kerç ve Yeni-kale'nin terki ile Rus gemilerine Karadeniz ve Akdenizde serbest dolaşma hakkı verilmesi hususunda Osmanlı murahhas hey'eti salâhiyetli olmadığını bildirip bu cihetlerin sadrıâzam ve serdar-ı ekrem'e danışılacağı söylendi. Ruslar da bunu kabul ettiler. Bundan sonra da Eflak ve Boğdan halkı hakkında umumî af ilânı, Gürcistan'dan alınan yerlerin Osmanlı devletine geri verilmesi, buna karşılık küçük ve büyük Kabartay'ın Rusya'ya terki, Kırım hanlarının serbest seçimle başa gelmeleri konularında anlaşmaya varıldı.

Sadrıâzamın tereddütleri, barışın yapılamaması

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem, tam salâhiyetli ve hükümdarın mutlak vekili olduğu için anlaşma hâsıl olan bu maddeler

Üçüncü Mustafa zamanındaki vezirlâzamlar

(İlâve: 156)

★

KOCA RAGIP PAŞA

Adı Osmanlı tarihine Koca Ragıb Paşa olarak geçmiş bulunan Ragıb Mehmed, 1698 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası, Defterhane kâtiblerinden Mustafa Şevki Efendi'dir. Mükemmel bir tahsil gördükten sonra, babasının dairesine intisab etmiştir. Memuriyeti sırasında devrin tanınmış kimselerinden ders okuyarak bilgisini büsbütün ilerletti.

1723 yılında kendisi İran'dan zaptedilen yerlerin tahririyle görevlendirildi. Sonra İran'la barış görüşmelerine memur edilen heyete dâhil büyük ruznamçeci Mustafa Efendi'nin maiyetine verildi. Orduda mektubculuk ve ordu reisül-küttablığı vazifelerinde bulundu. Revan ve Tiflis bölgelerinin tahririni yaptı. Bir ara Revan defterdarlığında ve İran seraskeri Hekim-oğlu Ali Paşa'nın maiyetinde mühimme kâtipliğinde ve defter emini vekâletinde kullanıldı.

Ragıb Mehmed Efendi, 1728 yılında İstanbul'a dönerek cizye muhasebecisi olmuştur. Ertesi yıl, Bağdad valisi ve İran seraskeri Ahmed Paşa'nın maiyetine reisül-küttab vekili ve defter emini vekili olarak tayin edildi. Bu esnada zaptedilen Hemedan bölgesinin tahririni yaptı. 1730 yılında süvari mukabeleciliği payesiyle Bağdad defterdarlığı verildi. 1733 de İstanbul'a döndü. Ertesi yıl maliye tezkerecisi oldu.

Bağdad Valisi Ahmed Paşa 1735 yılında Erzurum cebhesi seraskerliğine tayin olununca, Ragıb Mehmed Efendi'yi ordu defterdarı ve reisül-küttab vekili olarak yanına aldı. Ragıb Mehmet Efendi, aynı yıl İstanbul'a dönmüş ve Kasım ayında ikinci kere cizye muhasebecisi olmuştur. Ertesi yıl ise, aynı memuriyetle ordu ile beraber Rus seferine hareket etti. Ancak, bu sırada İran elçileri geldiği için kendileriyle görüşmek üzere İstanbul'a çağırıldı. Bu müzakereler sırasında gösterdiği muvaffakiyet, zekâ ve kabiliyet üzerine 1737 yılında sadaret mektubcusu oldu. Bu sıfatla ve reisül-küttab Mustafa Efendinin başkanlığındaki dört kişilik heyete dâhil olarak Avusturya imparatorluğunun Rusya ile Osmanlı devleti arasında barışın kurulması için ara-buluculuğu teklif etmesi üzerine Niyemirov'a gidib müzakerelere iştirak etti. 1739 yılında Belgrad barışı müzakere heyetine yine sadaret mektubcusu olarak memur edildi. 1741 yılında ise, Mustafa Efendi'nin yerine reisül-küttab oldu. Belgrad müzakerelerinde gösterdiği basiret ve meharet, ara-buluculuğu yapan Fransa elçisiyle görüşmeleri sırasında devlet menfaatlerini korumak hususunda sarfettiği gayret ve elde ettiği muvafakiyet dolayısiyle büyük bir şöhret sahibi oldu. İtibar ve hürmet kazandı.

Ragıb Mehmed Efendiye, reisül-küttab bulunurken 1744 yılında Birinci Mahmud tarafından taltifen vezaretle Mısır valiliği verildi. Bu memuriyeti üç yıl sürmüştür. Bu sırada Mısır'da bazı karışıklıklar çıktı. Kahire halkı ona başvurub bir kısım ümeranın evlerine hücüm için kendilerine buyrultu, yani yazılı emir vermesini istediler. Koca Ragıb Paşa, bu isteği reddetti. Kendisini ölümle tehdid, hattâ üstüne hücum ettikleri halde buna razı olmadı. Nihayet:

"— Ya bu buyrultuyu ver, ya valilikden çekil" diye ısrar etmeleri üzerine Kahire'den gizlice ayrılıb İskenderiye'ye geldi ve durumu İstanbul'a haber verdi. Kendisine hizmetlerinden dolayı memnun kalındığı iltifatlı bir ifade ile cevaben bildirildikten sonra, halefi Ahmed Paşa'nın İskenderiye'ye gelmesini müteakib kendisinin de hemen hareket edib İstanköy, Sakız ve Midilli adalarından hangisinde dilerse oturması ve keyfiyeti haber vermesi isteniyordu. Ragıb Paşa esasen Mısır'dan memnun değildi. Ahmed Paşa gelince hemen hareket etti. Rodos'a vardığı zaman kendisine nişancılık verilmesi kararlaştırılmış ise de, sadrıazam bulunan Seyyid Mehmed Paşa sonra sadaret de verilir endişesiyle 1748 yılı aralık ayında onu Aydın muhassıllığına tayin ettirdi. 1750 ekiminde Sayda valiliğine, ertesi yıl ise Rakka valiliğine nakledildi. 1755 yılında Haleb valiliği verildi.

Şam valisi ve Haccemiri Azem-zâde Esat Paşa azledilmişti. Sadrıazam Köse Bahir Mustafa Paşa, kendine rakib gördüğü Ragıb Paşa'nın İstanbul'a gelmesine mâni olmak gayesiyle onu Şam valiliğine tayin ettirmek isterken padişah Bahir Mustafa Paşa'yı azledererek sadaret mührünü Koca Ragıb Paşa'ya gönderdi. (12 ocak 1757). İdareyi ele aldıktan bir müddet sonra, kızlar-ağası Ebu Kuf Ahmed Ağa'nın hükümdar üzerinde büyük nüfuz sahibi olduğunu,

→

→
sadrıâzam dâhil, bütün memurları keyfince azil ve nasbettirdiğini, buna karşılık kendilerinden büyük rüşvetler aldığını, avenesiyle beraber ortalığı haraca kestiğini gördü. Onunla sonu ne olursa olsun mücadeleye başladı. Ağa, padişaha başvurub Ragıb Paşayı azlettirmek istediyse de, bu sefer muvaffak olamadı. Ebu Kuf'un onun elinden mührü, dolayısiyle sadareti, almak için *hazırladığı* tertîb yazıcı İbrahim Efendi'nin Paşaya ihbarı ve Üçüncü Osman'ın vefat etmesi üzerine akim kaldı. Yeni hükümdar Üçüncü Mustafa, Koca Ragıb Paşa'yı yerinde bırakdı. O da Ebu Kuf Ahmed Ağa'yı azlettirib Rodosa sürdürmüş. Ahmed Ağa Çanakkale'ye vardığı sırada arkasından gönderilen bir emirle rüşvet ihtilâsı yüzünden Şam valisi'm azlettirib hacc kafilesinin çöl eşkıyası tarafından soyulmasına sebeb olduğu bahanesiyle katlolunub cezasını bulmuştur. Koca Ragıb Paşa bundan sonra kızlar-ağasiyle birleşib dalavereler çeviren dervş kapdanı Ali Paşa'yı şehzadeliğinden beri yeni padişaha yakınlık peyda eden ve bundan istifade ile devlet işlerine karışmağa yeltenen Üçüncü Mustafa'nın yazı hocası. Eyub ve Galata kadılıklarında bulunmuş, kâtib-zâde Refi Efendi'yi ve hükümdarın bazı bu gibi yakınlarını birer bahane ile uzaklaştırdı. Kendisine ihbarda bulunan kızlar-ağası yazıcısı İbrahim Efendi ise, yaptığı hizmete karşılık umduğu mükâfatı görmeyerek bu vazifesinden azlolundu. Buna sebeb ise, Sadrıâzamın:

"— Devlete ait sırları bana ifşa eden, başkasına da eder" diye düşünmesiydi. Maamafih, onu büsbütün ortayerde bırakmayıb maliyenin ileri hizmetlerinden olan mevkufatcılığa tayin etti. Maksadı saray muhitinden uzaklaştırmaktı. Bu sayede, saray mensuplarından ayni şekilde devlet ve hükümet işlerine burunlarını sokmak isteyenleri sindirmiş ve rahatca iş görmeğe muvaffak olmuştur.

Koca Gagıp Paşa, 1758 yılı mart ayında Üçüncü Mustafa'nın dul kızkardeşi Saliha Sultan'la evlenerek padişaha damad olmuştur. Son zamanlarda yakalandığı prostat süratle ilerlediği ve kendisini iş göremeceyecek hale getirdiği için Nişancı Hâmid Hamza Paşa 23 mart 1763 tarihinde işlere bakmak üzere kaymakam tayin edilmiş, lâkin Koca Ragıb Paşa iyileşemiyerek 7 nisan 1763 tarihinde vefat etmiştir. Öldüğü zaman *yirmiüç bin kurusa yakın* borcu çıkmıştır.

Koca Ragıb Paşa âlim, fadıl, dürüst, namuslu, ileriyi görür, rüşvet ve irtikâbdan uzak, kanaatkâr, çalışkan bir devlet adamıydı. Padişahın büyük itimadını kazanmış, bu sayede kendi
→

→
barış politikasını yürütmek Üçüncü Mustafa'nın arzusuna rağmen Rusya ile savaşa girmemiştir. Sonradan vukua gelen hadiseler onun bu hususta ne kadar doğru düşündüğünü ve ne derece haklı olduğunu ortaya koymuştur. Kendisi askerî bir kumandan değildi; lâkin devleti bir kumandana ihtiyac kalmıyacak şekilde idare etmiştir. Dış meselelere ve bilhassa Avrupa politikasına büyük nüfuzu vardı. Yabancı elçiler, kend'sine hem hürmet, hem de itimad ederlerdi.

Koca Ragıb Paşa, iyi bir hattat ve mükemmel bir şairdi. Türkçe, farsca ve arabca şiir yazardı. Türlü ilim ve fenlerden bahseden arabca "Sefine tür-ragıb" üç dilde şiirleri, nesirleri, resmî ve gayr-i resmî bazı yazıları ihtiva eden "Mecmua-i Ragıb" tanınmış iki eseridir. Bundan maada "Aruz" ilminc dair bir eseri, Sünni ve Şii mezheblerinin arasını bulmağa çalışan "Tahkik ve Tedkik" adlı bir etüdü vardır. Abdürrezak Semerkandi'nin "Matlaus-sadeyn" ismini taşıyan İran Moğolları tarihine ait eseriyle Mirhond'un "Ravzatus-safa" isimli eserini Türkçeye tercümeye başlamış, lâkin bitirememiştir. Ömrünce topladığı pek değerli kitablarını halkın hizmetine tahsis etmeği düşünüb Lâleli'de bir kütübhane, bunun iki tarafına iki sebil, içine bir çeşme ve ayrıca bir de mekteb yaptırıb vakfetmiştir.

1742 de İran'la savaş başlamadan evvel Ragıb Paşa'nın mezheb ihtilâfları ve harbe sebeb oluşları hakkında bir görüşünü ifade eden şöyle bir olay vardır: Caferî mezhebinin kabuliyle bütün ihtilâfların ortadan kalkması hususunda Nadir şah durmadan ısrarlarda bulunduğu sırada bir taraftan Osmanlı uleması, bir taraftan devlet erkânı hükümdarın emriyle toplanıb meseleyi müzakere etmişlerdi. O zaman herkes kabulun şiddetle aleyhinde bulunmuştu. Yalnız İran elçisiyle mükâlemeye memur edilen Mehmed Ragıb *Efendi bir mecliste :*

"— Hak olan mezheb dört olduğu halde padişahımızın hükmü geçdiği yerlerde kendileri Hanefi oldukları için diğer mezheblerden olanların dâvaları Hanefi mezhebine göre görülür ve hüküm buna göre verilir. Bunun için Caferi mezhebi tasdik olunsa bile, Osmanlı memleketlerinde yine Hanefi mezhebi cari olur. Bu tasdik, lâfdan ibaretdir. Sırf bunun için otuz yıldır Anadolu harab ve binlerce müslüman telef olub hazine harcanmıştır. Kuru bir sözle böyle zaruretlere şer'in müsaadesi vardır.»

Mütalaasiyle iki devlet arasında süre-gelen ihtilâfı kökünden hal için Caferî mezhebinin tasdikini savunmuşsada, o zamanlar hükümdar kadar ve
→

→
hatta bazan ondan çok nüfuz sahibi olan kızlar-ağası Beşir Ağa:

"— Bir daha bu sözü ağzına alma ben hayatta bulundukça dört mezhebe beşincisini ilâve ettirmem" diyerek Mehmed Ragıb Efendi'yi paylamış ve susturmuştu.

HÂMİD HAMZA PAŞA

İstanbul'da 1700 yılında Çatal-çeşme'de doğmuştur. Babası Kayseri'nin Develihisar kazasından Ahmed Ağa adlı bir tüccardır. Tahsilini tamamladıktan sonra sadaret mektubî kalemine girdi. Kendisini o sırada sadaret mektubcusu bulunan Ragıb Mehmed Efendi (Koca Ragıb Paşa) himaye edib yetiştirdi. Ragıb Mehmed Efendi 1741 yılında reisülküttab olunca, onun yerine sadaret mektubculuğuna yükseldi. Bu makamda 1755 yılına kadar kalarak reisül-küttab Kâmil Ahmed Efendi sadaret kethüdalığına getirilince, o da reisül-küttab ve aynı yıl sadaret kethüdası oldu. 1756 yılında azledilerek defter emaneti verildi.

Koca Ragıb Paşa sadrıâzam olduğu vakit Hâmid Hamza Efendi'yi sadaret kethudalığına tayin etti. 21 nisan 1759 yılında bu vazifeden azledildi. Bir sene sonra büyük ruznamçeci, dört ay sonra da çavuşbaşı oldu. Aynı yıl, üçüncü defa olarak sadaret kethüdalığı verildi (30 ağustos 1760). Bu makmda bir sene hizmet gördükten sonra azledilmiş, lâkin hâmisi Koca Ragıb Paşa tarafından nişancılığa tayin ettirilmiştir. Aynı vazifede bulunurken 16 ekim 1762 tarihinde vezaret verilerek Selânik has olmak üzere tevcih olundu. 23 mart 1763 tarihinde, Koca Ragıb Paşa'ya sadaret kaymakamı oldu. Sadrıâzamın vefatı üzerine de 7 nisan 1763 tarihinde asaleten sadaret makamına getirildi.

Hâmid Hamza Paşa, fazla tereddütlü ve vehimli olduğu için iç ve dış işlere ait meselelerde çabuk karar veremiyor, bu da o mühim devirde başta gelen işlerin sürüncemede kalmasına sebeb oluyordu. Yanız Prusya'nın teklif ettiği, Koca Ragıb Paşa'nın ortada bıraktığı ittifakı kat'i şekilde reddederek bu işi kapamıştır (24 nisan 1763). Üçüncü Mustafa, onu sevmekle beraber devleti idare tarzından memnun kalmadığı için yedi ay sonra azletti. Malları müsadere olunmayıb üstelik borçları padişah tarafından ödenerek Girit valiliğine gönderildi. Burada 6 mart 1767 tarihine kadar kaldıktan sonra Mora *muhassılı*, ertesi yıl Hanya mutassarıfı, aynı yıl tekrar Girid valisi oldu. 1770 yılında Cidde ve Habeş valiliğine gönderildi ve hacc sırasında vefat ederek Mekke'de gömüldü. Bu sırada yetmiş yaşlarında bulunuyordu.

Hamid Hamza Paşa, devlet işlerinde →

→
yetişmiş değerli, namuslu ve faziletli bir zattı. Sadarette tutunamamasına sebeb, Koca Ragıb Paşa gibi pek muktedir bir zattan sonra bu makama gelmesi ve onun yerini dolduramamasıdır. Her çeşid yazıda mahir, kudretli, bir hattat olmakla şöhret kazanmıştır.

MUHSİN-ZÂDE MEHMED PAŞA

Osmanlı sadrıâzamlarından Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın oğludur. İstanbul'da Molla Gürani mahallesinde doğmuştur. Saraya alınıb yetişerek kapıcıbaşı oldu. Babasının sadareti sırasında kapıcılar kethüdalığı ve 1738 yılında vezaretle Maraş valiliği verildi. Daha sonra İnebahtı ve Bender muhafızı olmuş, 1747 yılında babası Bender muhafızlığına tayin edilince tekrar Maraş valiliği verilmiştir. Aynı yıl Mart ayında Adana valiliği ile eşkıya teftişine memur oldu. 1749 da Hotin, sonra Özi valiliğinde, yine Hotin, Ağrıboz ve İnebahtı muhafızlıklarında bulunmuş, 1756 yılında Rumeli boylerbeyliği ve Vidin muhafızlığı, aynı yıl Ekim ayında tekrar Özi valiliği verilmiştir. 1758 yılında Haleb valiliğine tayin edilmiş memuriyeti başına gitmeden Üçüncü Mustafa'nın kız kardeşi Esma Sultanla evlendirilmiş, sonra Diyarbekir valiliği verilmişse de buraya da gitmeden Anadolu valiliğine tayin edilmiştir. 1760 yılında Hersek sancağı da katılmak suretiyle Bosna valiliği tevcih edilmiş iki yıl sonra tekrar Rumeli, bir yıl sonra da yine Bosna valisi, aynı yıl üçüncü defa olarak Rumeli valisi ve 30 nisan 1765 te sadrıâzam omuştur. Sadaretinin üçüncü yılında başlamak üzere olan Rusya savaşına taraftar olmadığı ve hazırlıksız bir savaşın devleti felâkete sürükliyeceğini kesdirib buna karşı koyduğu için 7 ağustos 1768 tarihinde azledilib malı müsadere edilmeden Bozca-ada da ikamete memur olmuş, Gelibolu'ya vardığı zaman burada oturmasına *müsaade edilmesini rica ettiğinden* bu isteği evvelâ kabul edilmişse de sonra usule aykırı görülerek Rodos adasına gönderilmiştir. Bir yıl sonra Anapoli muhafızlığına tayin olunmuş, bu sırada Rusların kışkırtmasiyle patlayan Mora ihtilâlini muvaffakiyetle bastırmış. 1771 yılında Rumeli'den Rus cephesine asker sevkına memur edilmiş ve sonra Yergöğü muhafızlığı ile Vidin seraskerliğine, Silâhdar Mehmed Paşa'nın azledilmesiyle açılan Sadaret makamına 11 aralık 1771 tarihinde ikinci defa olarak tayin edilmiştir (İ. H. Uzunçarşılı: Osmanlı Tarihi, C: IV Kısım 2. S: 408 ve 418 de tayini tarihi 28 kasım 1771 - 20 şaban 1185 dir).

Muhsin-zâde Mehmed Paşa, bu ikinci sadaretinde devleti büyük bir felâket içinde bulmuş, bütün gayretleriyle du- →

→
rumu düzeltmeğe çalışmış, zamanında ruslarla başlayan sulh görüşmelerinin varılan neticelerini mesuliyetten çekinerek İstanbul'a bildirmişti. Bunlar orada kabul edilmediğinden savaş devamı edib sonunda daha ağır maddeleri ihtiva eden Kaynarca andlaşması imzalanmıştır. Bu sırada hasta bulunan sadrıâzam tahtırevanla İstanbul'a getirilirken 4 ağustos 1774 tarihinde Karinâbad kasabasında vefat edib evvelâ Edirne'de Eski cami hatirşinc gömülmüş, sonra zevcesinin ricası üzerine naşı İstanbul'a naklolunub Eyüb türbesinin kapısının yanında defnedilmiştir.

Otuz yıl vezirlik etmiş olan Muhsin-zâde, bilgili, tecrübeli bir devlet adamı ve iyi bir askerî kumandandı. Vekarı, temkini, memleket ve avrupa ahvaline vukufu ile tanınmıştı. Vefatında yetmiş yaşlarında bulunuyordu. İstanbul'da Hocapaşa semtinde bir han yaptırmıştır.

SİLÂHDAR MÂHİR HAMZA PAŞA

Kayseri'nin Develi-Karahisar kazasının zengin bir eşraf ailesine mensub Mehmed Ağa adlı bir zatın oğludur. 1727 yılında doğmuştur. On altı yaşlarında bulunduğu sırada İstanbul'a geldi. Topkapı sarayına intisab ederek helvahane hademesi arasına alındı. Bir yıl sonunda kiler odasına geçti. Böylece tahsil ve terbiyesini Enderun odalarında tamamlayıb nihayet has-odaya alındı. Burada peşkir ağalığına kadar yükseldi. Üçüncü Mustafa'nın cülusunda ise öbür dereceleri atlayıb birdenbire silâhdar oldu. Bir müddet sonrada padişahın ilk kızı Hibetullah Sultan'la namzedlikleri ilân edildi. 18 haziran 1759 yılında vezaret verilib dış hizmete çıktı ve Mora muhassıllığına tayin edildi. İki yıl sonra Rumeli valisi, ertesi yıl Anadolu valisi oldu. Bu sırada ise namzed bulunduğu sultan vefat etti.

Hamza Mâhir Paşa'nın 1762 tarihinde Özi valisi, aynı yıl Hotin muhafızı, ertesi yıl Vidin muhafızı ve 1764 de tekrar Hotin muhafızı olmuştur. 1765 yılında azledilib vezareti alınarak Dimetoka'ya sürülmüş, rakibi sadrıâzam Bâhir Mustafa Paşa'nın azli üzerine affedilerek Selânik sancağına, 1766 yılında Mısır valiliğine, ertesi yıl Haleb valiliğine, 1768 yılında Aydın muhassıllığına tayin edilmiş ve 7 ağustos 1768 tarihinde sadaret makamına getirilmiştir.

Hamza Mahir Paşa'nın daha Mısır valisi iken yerli beylerin hayatına kasdetmelerinden korkma sonunda aklî muvazenesinde bir bozukluk başlamış, lâkin adamları bunu büyük dikkatle gizlemişler ve durumu idare etmişlerdi. Sadareti ise pek mühim bir devreye →

→
rastlamıştı. Rusya savaşına taraftar olmıyan Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın yerine bu savaşı açması için kendisi tayin edilmiş bulunuyordu. Rusyaya savaş ilânını müteakib gayr-i tabiî hali ve aklî muvazenesinin bozukluğu anlaşıldığından 20 ekim 1768 tarihinde azledilib Gelibolu'ya gönderildi ve 30 nisan 1771 tarihinde orada vefat etti.

Kendisi ilim ve fazilet sahibiydi. Cömertliği ve el açıklığı ise müsriflik derecesindeydi. Bulunduğu vazifelerdeki âdilâne idaresinden herkes memnun kalmıştır. Halkı görüb gözetir, kimsenin zulme ve haksızlığa uğramasına meydan vermemeğe çalışırdı.

YAĞLIKÇI-ZÂDE EMİN MEHMED PAŞA

İstanbul'da 1723 yılında doğmuştur. Babası meşhur zenginlerden Hind elçisi Yağlıkçı Hacı Yusuf Ağadır. Tahsilini tamamladıktan sonra babasiyle birlikde uzun ticaret seferleri yapmış, bu arada Kâbeyi de ziyaret edib hacı olmuştur. Trabzonlu Salim Efendi 1744 yılında Hindistan'a elçi olarak gittiği zaman Yusuf Ağa'da maiyetine verilmiş ve o da oğlunu beraberine almıştı. Salim Efendi yolda vefat ettiğinden elçilik ödevini Yusuf Ağa yerine getirmiş ve baba-oğul altı yıl sonra İstanbul'a dönmüşlerdir. Emin Mehmed Efendi, bundan sonra sadaret mektubî kalemine alınmış, 1758 yılında başhalife, 1761 yılında sadaret mektubcusu, 1764 yılında reîsül-küttab olmuştur. Bu memuriyetleri sırasında işlere vukufu, kalemindeki kuvveti ve cerbezesiyle şöhret kazanmış ve Bâhir Mustafa Paşa bu meziyetleri yüzünden kendisini himaye etmiştir. Az zamanda hükümdarın da gözüne girdiğinden 1765 yılında vezaretle nişancılık verilmiş, üç yıl sonra da Üçüncü Mustafa'nın kızı Şah Sultan'la namzedliği ilân edilmiş, aynı zamanda Haleb eyâleti has olarak tevcih edilmiş ve nihayet, 7 ağustos 1768 tarihinde sadaret kaymakamlığına ve 30 ekim 1768 tarihinde Hamza Mâhir Paşa'nın iş başından uzaklaştırılması üzerine sadaret makamına getirilmiştir.

Emin Mehmed Paşa, aynı zamanda serdar-ı ekrem olarak çıktığı Rus seferinde, olaylar sırasında anlatıldığı gibi, tam bir başarısızlığa uğrayarak 12 ağustos 1769 tarihinde azledilib malları müsadere olunub önce Dimetoka'ya sürülmüş, sonra Edirne'ye vardığı zaman idam edilmiştir.

Gayet vakur, devlet muamelâtına son derece vakıf, her işte kılı kırk yarar yaradılışlı, bilgili, lâkin fazla gururluydu. Bu yüzden, kimsenin düşüncelerine ehemmiyet vermezdi. Hiç tecrübe sahibi olmadığı sefer işlerinde burnunun doğrusuna gitmek, aklı erenlerin değil ken- →

→
di maiyetinde bulunanların tesiri altında kalmak yüzünden felâkete uğramıştı. Gülşen-i hayal adlı bir eseri vardır. Üsküdar'daki Dedeler mescidine bir mimber koydurmuştur.

MOLDOVANCI ALİ PAŞA

Kastamonu'ya bağlı Daday kazasının Sorkun köyünde doğmuştur. İstanbul'a gelerek Bostancı ocağına intisâb etti. Burada bazı hizmetleriyle göze girdi. Koca Râgıb Paşa asadaretinin ilk günlerinde İstanbul'daki uygunsuz kadınları Bursa'ya sürmeğe memur edilmiş, lâkin onları burada satmış olduğu için kendisine Moldavya'da beyaz kadın kaçakçılarına verilen "moldovancı" lâkabı takılmıştır. Üçüncü Mustafa'nın cülûsunda tebdîl hasekisi ve karakullukcu olduysa da, yukarda bahsettiğimiz hâdise dolayısiyle ve bazı halleri hoşa gitmediğinden Koca Râgıb Paşa tarafından Filibe nazırlığı ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Lâkin, bir müddet sonra saraydaki dostları sayesinde tekrar Bostancı ocağına döndü ve hizmetine devam ederek 1760 tarihinde bostancıbaşı oldu. İki yıl sonra vezaretle Rumeli valiliği ve 1763 tarihinde Bosna valiliği verildiyse de 1764 yılında azlolundu.

1766 tarihinden itibaren sıra ile Diyarbakır, Anadolu, Konya ve Adana valisi oldu. Bu son vazifede iken 1768 yılında Baba-dağı seraskerliğine tayin edildi. Aynı yıl Bender seraskeri olmuş, lâkin serdar-ı ekrem Emin Mehmed Paşa kendisini azledib evvelâ Yaş muhafızı sonra Hotin seraskeri tayin etmiştir. Bu vazifede bulunduğu sırada Ruslara karşı kazandığı zafer üzerine rakîbi Yağlıkcı-zâde Emin Mehmed Paşa'nın yerine sadrıâzam ve serdar-ı ekrem oldu (16 ağustos 1769). Rusların tekrar hücumu üzerine yenildiği için 12 aralık 1769 tarihinde azledilib vezareti alınarak emeklilikle Gelibolu'da oturmağa memur edildi. 1770 yılında vezareti iade edilib Seddülbahir muhafazası ve Boğaz seraskerliği verildi. Moldovancı Ali Paşa, yaşı ilerlediğinden 1772 yılında emekliye ayrılıb Tekirdağ'ında oturmağa memur edilerek bir yıl sonrada orada vefat etti.

Fazla okur-yazar olamamakla beraber, çok cesur ve gayretli, eli-açık bir devletliydi.

İVAZ PAŞA-ZÂDE HALİL PAŞA

Sadrıâzam İvaz Mehmed Paşa'nın oğludur. 1724 yılında, İstanbul'da doğdu. Bir müddet tahsil gördükten sonra devlet hizmetine girerek kapıcıbaşı ve sonra sıra ile ikinci imrahor, birinci imrahor ve çavuşbaşı oldu. 1768 yılında sadaret kethudalığı vekâleti, ertesi
→
→
yıl vezaretle Rumeli valiliği verildi ve Silistre tarafına gönderildi. Lâkin kendisi oraya varmadan Moldovancı Ali Paşa Ruslara yenilib azlolunduğundan sadaret mührü Halil Paşa'ya verildi (12 aralık 1769) ve Baba-dağı ordugâhına gönderildi.

İvaz Paşa-zâde Halil Paşa, Kartal (Larga) mağlûbiyeti üzerine 25 ekim 1770 yılında azledilib vezareti alınarak Filibe'de oturmağa memur edilmiş (İ. H. Uzunçarşılı: Osmanlı Tarihi, C. IV-2, S: 412 de azli 20 aralık 1770 — 2 ramazan 1184 dür) lâkin malları müsadere olunmamıştır. Üç yıl sonra vezareti iade edilmiş ve Ağrıboz muhafızlığı verilmiştir. 1775 yılında Bosna valisi olmuş, lâkin aynı yıl Selânik sancağı ile memuriyetinden uzaklaştırılmış ve sonar azledilmiştir. 1777 yılında Sivas valiliğine tayin olunmuş ve vazifesi başına giderken Nallıhan'da vefat etmiştir.

Kendisi vezaret verilinceye kadar Boğazdaki yalısında zevk ve safalar içinde yaşamış, ziyafetlere ve eğlencelere düşkün, kendisini iflâsa sürükliyecek kadar müsrif ve eli-açık bir zattı. Öldüğü zaman borç içinde bulunuyordu.

SİLÂHDAR MEHMED PAŞA

Osmanlı deniz ordusu kumandanlarından Riyale (mîrî kalyonların üçüncü kaptanı) Kavun Ahmed Bey'in oğludur. 18 eylül 1710 yılında İstanbul'da doğmuştur. Enderun'da hizmet gören ağabeyisinin tavassutiyle helvahane ocağına alındı. 1731 tarihinde kiler-odasına geçmiş, ertesi yıl rikâb çuhadarı olmuş. 1741 yılında ise has-odaya alınmıştır. 1743 yılında peşkir ağası, Üçüncü Osman'ın cülûsunda rikâbdar, arkasından çuhadar ve iki buçuk ay kadar sonra da silâhdar olmuştur. Lâkin, padişahın mütereddid ve hiddetli mizacı yüzünden kendisine hizmet etmek hem güç, hem de tehlikeliydi. Mehmed Ağa, 1756 yılında vezaretle Tırahala mutasarrıflığına çıkarak bu müşkül durumdan kurtulmuştur.

Üçüncü Mustafa cülûs edince, şehzadeliğinde kendisine hizmet etmiş olan Mehmed Paşa'yı hemşiresine nikâhlayıb Özi valiliğine tayin etmiş, sonra İstanbul'a getirmiş, Özi valiliğini başkasına vererek Mehmed Paşa'ya zengin haslar tayin edib başkentte oturmasına müsaade etmiştir. Kendisine 1759 yılında Rumeli valiliği, 1761 yılında Anadolu valiliği, 1763 yılında Aydın muhassıllığı verilib İstanbul'a davet olunmuş, 1764 yılında tekrar Anadolu valisi, sonra Selânik mutasarrıfı, Maraş valisi, Özü valisi ve 1767 yılında Hersek sancağı da katılmak şartiyle Bosna valisi olmuştur. Bu son va-
→

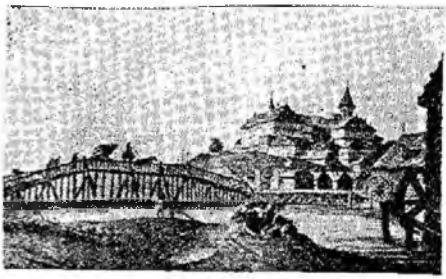

Eski Bükreşten bir görünüş

üzerinden hattâ bazı ufak-tefek tadilleri kabul ettirip barışı imzalayabilirdi. Ancak, padişahın dünya ahvalinden, düşmanın durumundan ve devletin imkânlarından habersiz olduğunu bildiği için tereddüd etti. Üçüncü Mustafa'nın etrafını almış câhil müsahiblerin onu bu vesile ile kendi aleyhlerine kışkırtıp töhmet altında bırakmalarından korkarak durumu İstanbul'a yazdı. Üstelik bu hususta ki şahsî mütaleasını da aynı sebeblerden dolayı bildirmedi. İstanbul'da padişahın huzurunda toplanan mecliste mes'ele müzakere edildi. Burada hazır bulunan ve murahhaslıktan azli dolayısiyle kırgın olan Yasinci-zâde Osman Efendi:

«— Biz Moskofluyu gözümüzle gördük. Nabızlarını tuttuk. Dimağlarının ne derecede fesatta olduğunu anladık. Bu sulhun aslı yoktur. Bunların maksadı hiyle ile iğfaldir» sözleriyle padişahı tereddüde sevketti. Dünyadan habersiz kazasker efendiler de onun tarafını tuttular. Bilhassa Kerç ve Yeni-kale'nin terkiyle Kırım'a bu derece serbestlik verilmesinin dine ve şeriate uymıyacağını ileri sürdüler. Ordunun bir savaşa değil, bir yürüyüşe bile tahammülü kalmadığından habersiz bulunan bu hoca efendiler:

«— Bu şart ile sulh olmaz, elbette Allahın gayreti zuhur eder. Moskofluya iyi bir kılınç oynanır, sonunda istediğimiz veçhile

→

zifesinde dört sene muvaffakiyetle çalışmış, bu sırada çıkan Karadağ isyanını bastırmış ve Larga mağlubiyeti üzerine azledilen İvaz Paşa-zâde Halil Paşa'nın yerine 25 ekim 1770 tarihinde sadrıâzam ve serdarı ekrem olmuştur (İ. H. Uzunçarşılı: Osmanlı Tarihi, C: IV-2, S: 412 ye göre 20 aralık — 2 ramazan 1184 olması lâzım). Lâkin, ordunun perişan ve askerin yılgın durumu dolayısiyle hiçbir başarı gösteremedi. Baba-dağı mağlûbiyetinden sonra 11 aralık 1771 de azledildi (İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C: IV-2, S: 403 ve 418 e göre azli 28 kasım 1771 — 20 şaban 1185 dir), vezareti alındı. Bozgun sırasında eşyasının ve parasının hemenhepsi esasen yağma edilmiş olduğu için kalanı müsadere edilmiyerek kendisine bırakıldı ve Gelibolu'da ikamete memur oldu. Ertesi yıl vezaretle Ağrıboz muhafızlığı verildi. Bu vazifesine gitmeden Trabzon valiliğine tayin olundu. 1774 yılında Selânik mutasarrıfı, ertesi yıl tekrar Bosna valisi, 1776 yılında Selânik mutasarrıflığıyle Bender muhafızı, iki yıl sonra üçüncü defa Bosna valisi olub tekrar Selânik mutasarrıflığına gönderilmiş, 1780 tarihinde üçüncü kere Anadolu valiliği, 1782 yılında Erzurum valiliği verilmiş, burada bozulmuş olan asayişi iade etmişse de araları açık bulunan sadrıâzam Yeğen Mehmed Paşa'nın ısrariyle azil ve malları müsadere edilib Niğde'ye sürülmüş ve idamı için gerekli tertibat alındığı, sırada sadrıâzamın azli ile canını kurtarmıştır. Aynı zamanda vezareti ibka edilerek Fas muhafızlığı ve-

→

rilmişse de ihtiyarlığını ileri sürüb bu hizmeti istememiş, bunun üzerine Resmo sancağı ve arkasından Boğaz-hisarı muhafızlığı verilmiştir. Aynı yıl Cidde sancağı tevcih edilib yola çıkarılmış, Sakız'a geldiği zaman Mısır valiliği, 1785 yılında Hanya mutasarrıflığı, ertesi yıl Girid valiliği verilib 1788 yılında Kandiye de vefat etmiştir.

Silâhdar Mehmed Paşa vakur, soğuk-kanlı, merasim ve teşrifata çok bağlı, lâkin zamanında lâtifeyi sever, boğazına ve her türlü rahatına düşkün olmakla beraber disiplinci ve icraatında muvaffak olan, doğruluk ve adaletden ayrılmadığı için halkı memnun eden, faal ve imarcı bir zat ve bilhassa mükemmel bir idareciydi. Her gittiği yerde kendisine bir köşk yaptırır, aynı zamanda câmi, medrese, imaret nev'inden binaları tamir ettirirdi.

MUHSİN-ZÂDE MEHMED PAŞA
(İkinci defa)

Bibliyografya : Vasıf: Tarih. Şemdanî-zâde Süleyman; Müriût-tevarih. Şemdanî-zâde Süleyman: Takvimût-tevarih. Dilâver-zâde Ömer, Hadikatül-vüzera zeyli. Hüseyin Ayvansarayî: Hadikatülcevami. Tayyar-zâde Atâ: Enderun Tarihi. Mehmed Süreyya; Sicilli Osmanî. Müstakim-zâde Süleyman; Tuhfetülhattatin. Rasmî Ahmed Efendi: Sefine-i rüesa. Resmî Ahmed Efendi; Hülâsatül-itibar. Hammer: Histoire de l'Empire Ottomane. Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri. İ. H. Uzunçarşılı: Osmanlı Tarihi, C: IV, kısım 2.

sulh oluruz» diyorlardı. İçlerinden yalnız şeyhülislâm Mirza-zâde Mehmed Said Efendi bütün bunların boş sözler olduğunu biliyor, lâkin düşüncesini söylemeğe cesaret edemiyordu.

Bütün bu müzakerelerden sonra, barış şartları uygun görülmiyerek reddolundu. Üçüncü Mustafa, bir müslüman ülkesi olan Kırım'ı Rusların eline düşürecek olan şartları kabule cesaret edememişti.

Barış şartlarının Osmanlılarca reddiyle ikinci mütarekenin ve ondan sonra verilen müddetin sona ermesi üzerine Ruslar Tuna boylarında, Kırım'da, Gürcistan'da ve Akdenizde savaş hareketlerine başladılar (Mart 1773). Ancak dış düşmanla başlıyan savaşlara geçmeden önce devleti başka yönden ve yıllardanberi devam eden dahilî iki hareketi gözden geçirelim.

Akdeniz'deki Rus donanmasının Mısır ve Suriye isyanlarına karışması

Çeşme savaşından sonra Limni'de bir şey elde edemiyerek Paros adasına çekilen Aleksi Orlof, ertesi yıl ilkbaharda faaliyete geçerek Ağriboz, Midilli ve Rodos adalarını almağa teşebbüs etti (1771), fakat başaramadı. Bunun üzerine bütün Osmanlı kıyılarının abluka altında bulunduğu ilân olundu. Mevcud donanmalariyle Rusların bu ablukayı Akdenizde tamamen tatbiklerine imkân yoktu. Bununla beraber, Adalar denizi ticaretini kısmen felce uğrattılar. Fakat Rus donanmasının Mısır ve Suriye'deki istiklâl sevdalısı âsiler tarafından dâvet edilmiş olması devletin başına daha büyük bir gaile açtı.

Devlet dışta Rusya gibi büyük bir düşmanla meşgul bulunduğu sırada Mısır'da ve Suriye'de başlayan bir takım hareketler sür'atle gelişmiş hattâ kendini buraların sultanı ilân edenler çıkmıştı.

Mısır hâdiseleri

Mısır'ın gerçek idaresi merkezden gönderilen vallilerden ziyade evvelce yazdığımız iki grubun elinde idi. Mısır'da bu grupların mücadelesi devam ederken, İbrahim Kethüda adlı nüfuzlu bir zatın köleliğinden yetişme Bulutkapan Ali Bey yavaş-yavaş sivrildi. Bütün rakiblerini sindirerek Mısır'a hâkim oldu. Zamanla ileri gelenleri öldürüp mallarını müsadere etti. Son Osmanlı-Rus savaşını da fırsat bilip Osmanlı devletinden tamamen ayrılmağa karar verdi (1768). Bu harekete başlayınca Bulutkapan'ın kumandanlarından Ebüzzeheb Muhammed ilk önce Hicaz'ın iskelelerinden Yenbu'yu aldı ve bu bölgeye hâkim oldu. Sonra da Mekke Emiri sahte bir fermanla azledilip yerine başkası tayin edildi. Nihayet Cidde gümrüğü ile padişahların şahsî geliri olan Mısır hazinesini kendisine tahsis eden Bulutkapan Ali Bey yeni Mekke Emiri tarafından «Sultan ülmısır velbahreyn» yani Mısır, Ak ve Kızıl denizler sultanı ilân edildi (1770). Bir taraftan savaşın devamından ötürü devletin kendisiyle uğraşamaması, diğer taraftan Akdeniz'e Rus donanmasının gelişi Bulutkapanın cür'etini artıran âmiller olmuştu. Nihayet Rusların teşvikile Mora halkının ayaklanması, Osmanlı donanmasının Çeşme'de imha edilmesi Bulutkapan Ali Bey'e yeni ümidler verdi, Suriye'nin işgaline teşebbüs etti. Onun bu taarruzunu önlemek isteyen Osmanlı devletinin Suriye valisi, yine bu sırada Akkâ'da isyan ile istiklâlini ilân eden Tahir Ömer'in Bulutkapan ile anlaşmasından dolayı muvaffak olamadı. Ebüzzeheb'in kuvvetleri Filistin ve Suriye'yi işgalle Şam'a kadar geldiler (1771). Diğer taraftan daha önce Bulutkapan Ali bey de Tahir Ömer gibi Aleksi Orlof'a başvurup kendisine askerî yardımda bulunması ricasiyle Akdenizdeki Rus kuvvetleri kumandanının emrindeki donanmayı Mısır'a çağırmıştı. Aleksi Orlof ise, herhangi bir yardımda bulunması için evvelâ Ali Bey'in İkinci Katerina'nın himayesini kabulü icabedeceğini ileri sürdü. Bulutkapan Ali Bey, bunun üzerine mes'eleyi görüşmek üzere bir adamını gönderdiyse de, Orlof'un yanında bulunan bazı rum ve yahudiler, onun kat'iyyen itimada şayan bir kimse olmadığını izah ederek Rus kumandanının gözünü açtılar. O da donanmayı Mısır sularına götürmekten vaz geçti. Lâkin, gerek Bulutkapan Ali Bey'e ve gerekse Suriye'deki asî Tahir Ömer'e icabında yardımda bulunabilmek için donanmasının, Kıbrıs sularında bulunan kısmını icabettikçe Akkâ, Hayfa ve İskenderiye taraflarına yolladı. Zamanla gerek Bulutkapan Ali Beye gerekse Tahir Ömer'e Suriye'deki

Eski Kahire'den bir görünüş

hareketlerde yardımda bulunan Rus filosunun Beyrut'u bombardımandan sonra karaya çıkardığı asker geri atıldı (22 haziran 1772). Böylece Rusların âsiler tarafından dâvet *edilişi galeyi daha da artırmıştı.*

Bulutkapan Ali Bey, Şam'dan sonra Haleb üzerine gidilmesini kuvvetlerine bildirmişti. Lâkin, bu taraftaki en mühim kumandanı ve en itimad ettiği adamı Ebuzzeheb Muhammed Bey, kendisine haber vermeden Kahire'ye döndü. Bulutkapan Ali Bey, bundan kuşkulanarak bir gece Muhammed Bey'i evinde bastırdıysa da, Muhammed Bey kaçıp kurtuldu. Bunun üzerine Ali Bey, *İsmail Bey'in kumandasında kuvvetler gönderip* onu yakalatmağa teşebbüs etti. Lâkin, bu kuvvetler Muhammed Bey'le bir olup bu sefer Ali Beyin üzerine yürüdüler. Kasimiye'liler de onlarla birlik olunca Ali Bey Akkâ'ya kaçmak zorunda kaldı. Bulutkapanın Mısır'daki muhalifleri ise, Osmanlı devletine durumu bildirip sadakatlerini de arzettiler. Bundan sonra Bulutkapan Ali Bey, yeniden kuvvet toplayıp âsî Tahir Ömer'le birleşti. Rus donanmasını da yardıma çağırdı. Lâkin, Ebuzzeheb Muhammed Bey üzerine gelen bu kuvvetleri Salihiye'de yenerek onu yaralı bir halde esir aldı (Nisan 1773). Bulutkapan Ali Bey bir müddet sonra öldü. Bu ölümünün yaralarının tesiriyle vâki olduğu veya Ebuzzeheb Muhammed tarafından zehirlettirildiği hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur. Hâdisenin aldığı son şekil üzerine Osmanlı devleti Halil Paşa'yı Mısır valiliğine tayin edip göndermiş ve mes'ele de böylece kapanmıştır.

Suriye'deki âsi

Suriye'deki âsi Tahir Ömer, Dürzî beyi olan Beni Şibab ailesinin nüfuzu altında bulunan Safed'e yine onlar tarafından kaymakam tayin edilmiş, Medine'den gelme birinin torunudur. Tahir Ömer, Osmanlı devletinin zaafından istifade ile nüfuzunu genişletmiş, Akkâ'yı kendisine merkez yapmıştı. Gayeleri bir olduğundan Mısır'daki Bulutkapan Ali Bey'le de kolayca anlaşıp müttefiki olmuştu. Rus filosunun Beyrut ve Suriye sahili harekâtına onun dâvetleri sebebiyet verdi. Bulutkapan'ın mağlûbiyetinden sonra da Tahir Ömer yine Ruslar sayesinde devleti uğraştırmaya devam etti. Üzerine gönderilen devlet kuvvetlerini ve Dürzi aşiretlerini yendiyse de sonunda işin kötüye varacağını görerek padişaha itaatini bildirdiğinden affedildi. Eski borçlarını ödemek, her yıl maktu varidatı muntazaman göndermek şartiyle de Sayda eyâleti kendisine verildi (1774). Böylece bir zaman için Ber-uşşam meselesi denilen hâdise kapanmış oldu.

Rus donanmasının son faaliyetleri

Rus donanması kendi kendisine gittikçe yıpranıyor, takattan düşüyordu. Askerlerin bir kısmı hasta, gemiler tamire muhtaçtı. Fakat Osmanlı devleti de bunlara karşı bir donanma çıkartamıyordu. Ruslar Bodrum kalesini de bombalayıp asker ihracında bulundularsa da buradan da çekilmek zorunda kaldılar (1773). İstanköy adasına yaptıkları hücum da bu şekilde neticelendi (1773). Amiral Spiridof ise Sisam adasına karşı giriştiği hareketten boş döndü (1773). Nihayet ruslar kıyılardan uzak mesafede bulunan bir kısım Sporad adalarını ele geçirebildiler. Çariçe Katerina buraya hemen aslı Moralı rum olan bir generali vali tayin etti. Bu durum kat'î barışa kadar böyle sürüp gitmiş, andlaşma imzalandığı sırada Taşöz adasında bulunan rus filosu da Baltık denizine dönmüştür.

Rus'ların işgal etmek istediği devirlerde Beyrut limanı

Barış şartlarının reddinden sonraki Tuna boyu savlaşları

Barışın tasdiki için verilen müddetin hitamında ilk olarak Rusçuk'a iki koldan hücum eden Romanzov kuvvetleri Osmanlılar tarafından mağlûp edilip geri atıldı. Osmanlılar binden fazla esirle üç top ve birçok nehir nakliye gemisi elde ettiler. Bu arada çekilme sırasında rus askerlerinin mühim kısmı Tuna'da boğuldu. Böylece, bu taarruzları akim kalmış oldu.

Mareşal Romanzov, bu defa Balye boğazından Tuna'yı geçip Silistre üzerine yürüdü. Kaleyi muhasara ederek yanında bulunan yetmiş beş kadar top ve havanla dövmeğe başladı. Osmanlılar bir çıkış hareketi yaparak altı saat kadar ruslarla boğaz-boğaza döğüşüp ağır zayiat verdirdiler. Lâkin, sayıları çok az olduğu için geri döndüler. İki saat sonra sekiz bin piyade ve beş yüz süvari yeniden düşman üzerine hücum etti. Bu seferki savaş daha amansız oldu. Ruslar, bir saat kadar dayanabilip sekiz bin ölü, bin yaralı verip oniki top terkederek perişan bir halde çekildiler. Silistre muhasarasında mareşal'a yardım etmek üzere İsmail tarafından gelmiş bulunan general Vesman (Veissmann) burada uğradıkları hezimetten sonra ordusu ile tekrar İsmail istikametinde çekilirken, bu şehrin yardımına memur edilmiş bulunan Karasu seraskeri Numan Paşa'nın Küçük Kaynarca mevkiindeki kuvvetleri ile karşılaştı. Yapılan çarpışmada Osmanlı kuvvetleri bozguna uğradı. Fakat, Rus generali de bir çok askerile birlikte maktul düştü (21 temmuz 1773).

Silistre yenilgisi ve bir generalinin ölümü Rus mareşalini son derece şaşırtmıştı. Çünkü o, osmanlı askerinin bütün savaş gücünü kaybettiğini, artık döğüşmek istemeyip gözünün yalnız kaçmakta olduğunu sanıyordu.

Bu sırada Rus kumandanlarından prens Dolgoruki de Hirsova'dan Tuna'yı geçmiş, general Ungarn ise Tolcu'dan yürüyüp Babadağ'ını işgal ettikten sonra Karasu üzerine doğru ilerlemişti. Mareşal Romanzov ise, Silistre mağlûbiyetini örtmek için bu kalenin batısındaki Totrakan'a hücum edip zaptetmişti (Hammer; GOR. C: 8, S: 436).

Rus kuvvetleri, kısa bir zaman sonra Hacı-oğlu Pazarı'na varıp burasını yaktılar. (Ekim 1773 - Şaban 1187). Varna'ya hücum eden düşman ise, müdafilere denizden donanmanın da ateşe iştirâkiyle ağır bir mağlûbiyete uğrayıp pek çok ölü ve yirmi kadar top bırakarak çekildi.

Sadrâzam ve serdar-ı ekrem Muhsin-zâde Mehmed Paşa ise, ordusunda taarruz kudreti görmediğinden Şumnu ordugâhını iyice tahkim ederek burada kalmayı tercih etmişti. Tam bu sırada Rusçuk seraskerliğine tayin olunan derya kaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa yanında bir hayli kuvvetle çıkageldi. Bu hal herkese cesaret vererek ordunun manevi gücünü birdenbire yükseltti. Az sonra da altı yıldır devam eden bu savaşı açmış olan Üçüncü Mustafa'nın vefat ederek yerine Birinci Abdülhamid'in Osmanlı tahtına geçtiği haberi geldi (Ocak 1774).

Üçüncü Mustafa'nın ölümü ve şahsiveti

Rusya savaşının fenaya gitmesi ve üstüste uğranılan mağlûbiyetler, bu savaşa büyük ümidlerle giren Üçüncü Mustafa'yı yeis ve kedere düşürmüştü. Kendisinde evvelâ kalb yetersizliğine bağlı bir nefes darlığı hâsıl oldu. Sonra bir nüzul'le yatağa serildi. Yapılan tedavilerle biraz iyileşir gibi olunca, serdar-ı ekrem ve seraskerlerin bir iş görmedikleri bahanesiyle bizzat sefere gitmeğe kalkıştıysa da, hekimler müsaade etmediler. Cepheden gelen kötü haberler üzerine hastalığı arttı. Vefatı yaklaştığı sıralarda, kendisinden sonra tahta namzet bulunan kardeşi yerine, kendi oğlunun geçirilmesi arzusunu izhar ederek:

«— Abdülhamid'i bırakın, Selim'i iclâs edin. O büyük bir padişah olacaktır» diye vâsiyette bulundu. Bu şehzadesi doğacağı sırada müneccimbaşı Yakub Efendi kapının dışında elinde saatle beklemiş, lâkin şehzade astroloji bilgisine göre en uygun vakitten beş dakika evvel doğmuş, Yakub Efendi bunun üzerine saati ilerletip padişaha oğlunun «Cihangir-i binazir» olacağını haber vermişti. Astrolojiye gayet inanan Üçüncü Mustafa, buna da bütün kalbiyle inanmış, şehzade Selim'in (sonradan Üçüncü Selim) tahsil ve terbiyesine çok itina etmişti.

Üçüncü Mustafa 21 ocak 1774 tarihinde hydropisie'nin de katılmasiyle ağırlaşan rahatsızlığı sonunda vefat etti. Üçüncü Osman'ın yerine Osmanlı imparatorluğu tahtına çıkmış olan Üçüncü Mustafa, o sırada kırk yaşlarında bulunuyordu. Yirmi sekiz yıl sarayda mahpus ve kapalı kalmıştı. Zamanındaki hâdiseler yüzünden halk pek soğuduğu ve esasen hiç sevmemiş olduğu Üçüncü Osman'dan sonra Üçüncü Mustafa'nın padişah oluşunu sevinçle karşılamıştı. Kendisi sarayda mahpus hayatı yaşarken, amcası Üçüncü

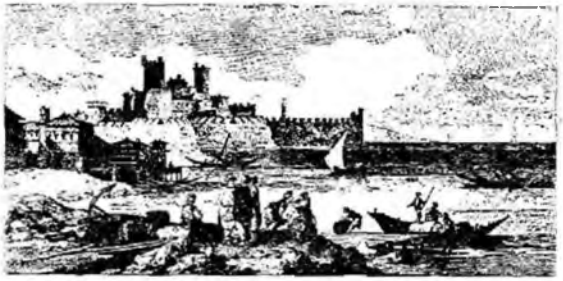

Rus donanmasının topa tuttuğu Bodrum ve kalesi

Osman'ın şehzadeler hakkında iyi niyetleri bulunmadığını bildiği için zehirleyip öldürülmekten kurtulmak gayesile bazı ilâçlar kullanmış ve bir kısım zehirlere kendisini tedricen alıştırmağa çalışmıştı. Yüzünün renksiz oluşu ve sıhhatsiz görünüşü buna hamledilirdi. Devlet işleriyle uğraşmayı ve bu hususta direktifler vermeği severdi.

Üçüncü Mustafa tasarrufu çok sever, her türlü israftan kaçınırdı. Esasen uzun müddettir savaş olmamış, hazineyi dolu almıştı. Üstelik kendisinin de masrafları kısması ve gelirlerin artmasına çalışması, hazineyi pek uzun müddettenberi vaki olmamış derecede dolu hale getirmişti.

İlim, sanat, marifet ve fazilet sahiplerini daima himaye ederdi. Her şeyi öğrenmeğe hevesli, her şeyi incelemeği seven çalışkan bir hükümdardı. En büyük merakı astroloji idi. Yıldızlara bakarak ve bazı hesaplar yaparak istikbalin anlaşılabileceğine çok inanmıştı. Hayatta muvaffak olanların bu sayede yükseldiğine kani bulunduğu için o sırada Avrupa'da yıldızı parlamağa başlayan birinci derecede devletler arasına giren Prusya'ya elçilikle gönderdiği Resmî Ahmed Efendi'ye, kraldan üç kuvvetli müneccim (astrolog) istemesini tenbih etmişti. Büyük Frederik'den şu cevabı almıştı:

«— Benim kullandığım üç müneccimi tavsiye edeceğim. Bunlardan birincisi tarihten ve geçen tecrübelerden istifade, ikincisi iyi talim görmüş ve yetiştirilmiş kuvvetli bir ordu ve üçüncüsü de dolu bir devlet hazinesidir».

Lâkin Üçüncü Mustafa bu cevaba rağmen itiyadından vazgeçmemiştir. Sarayı bu yüzden hindli, magripli kâhin, remilci, sihirbaz gibi sahtekârlarla doldurmuştu. Padişah büyük memurların tayini, donanmanın çıkması, savaş veya barış kararı nev'inden mühim işlerin daima astroloji ilmine göre uygun saatlerde yapılmasını ister, buna çok dikkat ederdi. Lâkin, bu ilme göre hesaplayıp açtırdığı Rus savaşı aleyhimize neticelenerek devlet büyük kayıplara uğradığı gibi dolu olan hazine, hattâ iç hazine bile saltanatının sonlarında sefer masrafları uğruna tamamen boşalıp tam-takır kalmıştı. Bütün ömrünün saray dört duvarları arasında geçmesi onu dünya ve memleket ahvalinden oldukça habersiz bırakmış, Ragıp Paşa'nın vefatından sonra tesiri altında kaldığı cahil ve işe aklı ermez yakınlarının tesiriyle yanlış kararlar vererek memleketin ağır bir felâkete sürüklenmesine sebeb olmuştur. Üçüncü Mustafa aslında açık fikirli bir hükümdardı. Memlekette, bilhassa orduda Avrupa usulü ıslahata taraftardı. Maalesef bunda yaptığı hamle icabı kadar muvaffak olamamıştır.

Kendisi, saltanatının son zamanlarında üst-üste uğranılan mağlûbiyetler yüzünden üzüntü ve ıstırap çekmiş, bilhassa adamsızlıktan şikâyet ederek devlet işlerinin ehil olmıyanlar elinde kalmış olmasından yanıp yakınmıştır.

★

Padişahlığı zamanında, sonradan açtığı Rusya harbinden dolayı memlekette başlıyan sıkıntı ve buhrana rağmen, Sultan Mustafa evvelce başladığı hayır ve imar işlerini müm-

Üçüncü Mustafa (1757-1774) zamanındaki hükümdarlar

(İlâve: 157)

★

Avusturya : Mari Terez → — → .

Fas : Mevlây Muhammed 1757 — → .

Fransa : Onbeşinci Lui → — 1774, Onaltıncı Lui 1774 — → .

Hindistan : İzzüddin → — 1759, Celâlüddin Şâhâlem 1759 — → .

İki Sicilya : Üçüncü Şarl → — 1759, Dördüncü Ferdinand 1759 — → .

İngiltere : İkinci Jorj → — 1760, Üçüncü Jorj 1760 — → .

İran : Şahruh (Afşarlı) → — → . Kerim Han (Zend soyu) → — → .

Ispanya : Dördüncü Ferdinand → — → 1759, Üçüncü Şarl 1759 — → .

İsveç : Adolf Frederik → — 1771, Üçüncü Güstav 1771 — → .

Lehistan : Üçüncü Frederik Ogüst → — 1768, Stanislas Ogüst 1764 — 1768 (Lehistan işgale ve sonra ilk taksime uğrar).

Papalık : Ondördüncü Kleman → — 1774.

Prusya : İkinci Frederik → — → .

Rusya : Elizabet → — 1762, Üçüncü Petro 1762, İkinci Katerina 1762 — → .

kün olduğu kadar ihmal etmemeye çalışmıştır. Kendisi barış devrinde yaptırdığı birkaç cami ve diğer eserlerden başka, çeşitli sebeblerden harab hale gelen ata yadigârlarının ihyasına, savaşın yarattığı hertürlü güçlük ve sıkıntılar sırasında da devam ederek onların da tamamlanmasında muvaffak olmuştur. Şöyleki; 1757-1760 seneleri arasında *validesi Emine Mihrişah ile* ağabeysi şehzade Süleyman ruhları için Üsküdarda inşa ettirdiği Ayazma cami'inden sonra (Topkapı-sarayı Arsivi, İnşaat defteri, S: 1137), 1761 de Kadıköyünde (Hadikat-ül Cevami, C: 2, S: 256), 1763 te Paşa-bahçesinde (Hüseyin Avvan- sarayı; Hadikat ül Cevami, C: 2, S: 155) ki camileri inşa ettirmiştir. Yine bu 1763 senesinde, 1759 da başlattığı ve kemerlerle üçe ayrılmış geniş bir bina (Çarşı) üstüne yaptırmakta olduğu Lâleli camii ile etrafındaki medrese, imaret, türbe ve sebilini de ikmale muvaffak olmuştur. Soğuk-Kuyudaki —Gülhane parkının giriş kapısı karşısında— Zeyneb Sultan cami'i de zamanında tamamlanmıştır (1769).

Ne garibdir ki bütün bu camiler onları yaptıran padişahın adı ile değil de bulundukları semtlere göre isim almışlar ve şöhret kazanmışlardır. Bundan ötürü padişahın kendisinin de, yaptırdığı camileri kastederek: Birini suya, birini kadıya, birini veliye kaptırdık, dediği rivayet olunur.

Üçüncü Mustafa, Mayıs 1766 da (Zilhicce 1179), İstanbulda vuku bulan zelzeleden harap olan Davud-paşa kasrını, Kapalıçarşıyı; Surları, Baruthaneyi, Saraçhaneyi, Yeniçeri odalarını, Tophaneyi, Kızkulesini sonraları başlıyan savaşa rağmen derhal onarttığı gibi büyük hasara uğrıyan camileri ihya etmiş, bu meyanda 154 numaralı ilâvemizde bahsettiğimiz Fatih cami'inin yeniden binasına üç sene 11 ayda 1245 kese akçe ve 13 guruş sarfetmiştir.

Padişahın bu imar ve inşa yolundaki faaliyetlerine devrinin ricalinin de katılması Barok mimarisinde hatırı sayılır eserlerin meydana gelmesini sağlamıştır.

Üçüncü Mustafa devrinde birkaç kerre hassa başmimarlığı vazifesine getirilen Mehmed Tahir Ağanın bütün bu imar işlerinde doğrudan doğruya veya dolayısile hissedar olduğunu ve bu zatın Barok mimarisinde memleket havasına göre yenilikler getirdiğini de unutmamak lâzımdır (Doğan Kuban; Türk Barok Mimarisi, *Lâleli cami'i*, S: 30).

Üçüncü Mustafa, Lâleli cami'i yanında bulunan türbesinde gömülüdür.

Birinci Abdülhamid'in tuğrası

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD

★

Padişahın cülûsu, Rusların barış teklifi, Kozluca yenilgesi ve Küçük Kaynarca barışı — Avusturyanın Bukovina'yı alması, Kırım'ın vaziyeti, Suriye hâdiseleri, Aynalı-kavak tenkihnâmesi — Osmanlı - İran savaşı — Rusların Kırım'ı ilhakı, Mısır olayları — Osmanlı - Rus ve Avusturya savaşları, İsveç'in Rusya'ya savaş açması ve Osmanlılara ittifak teklifi, Özi kalesinin kaybı, padişahın ölümü.

★

Müteveffa padişah III. Mustafa'nın oğlu şehzade Selim hakkında ettiği vasiyete rağmen, hânedanın en yaşlı erkeği olan Birinci Abdülhamid, Osmanlı tahtına oturtularak kendisine biat olundu. Ertesi günü, Üçüncü Mustafa'nın cenazesi mutad törenle kaldırılıp türbesine defnedildi.

Birinci Abdülhamid cülûs edince sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Muhsin-zâde Mehmed Paşa'ya bir ferman göndererek vazifesinde ibka edildiğini bildirdi. Kendisi babasının ölümünden beri kırk üç yıldır sarayda mahpus kalmış olduğu için dünya ve memleket meseleleri hakkında doğru-dürüst bir düşüncesi yoktu. Bu *hususta bütün bilgisi*, okumuş olduğu Osmanlı kroniklerinin dar sınırı içindeydi. Gerek o,

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD

Babası : Üçüncü Ahmed

Annesi : Rabia Sultan

Doğduğu tarih : 20 mart 1725

Padişah olduğu tarih : 21 ocak 1774

Ölümü : 6-7 nisan 1789

Bilinen zevceleri : Ayşe Seniyeperver, Fatma Şebsefa, Hümaşah, Nükhetseza, Binnaz, Hadice, Nakşidil, Ruhşah Sultanlar.

Çocukları: Abdullah, Abdurrahim, Abdülâziz, Ahmed Alemşah, Mahmud (padişah olmuştur), Mehmed, Ayşe, Aynışah, Süleyman, Selim, Nusrat Mehmed, Mustafa (padişah olmuştur), Murad, Fatma, Esma (Küçük Hüseyin Paşa ile evlenmiştir), Esma, Emine, Dürrüşehvar (Ahmed Nazif Efendi ile evlenmiştir), Hadice, Zekiye, Saliha, Rabia (2 tane), Melekşah, Hibetullah (Alâüddin Paşa ile evlenmiştir).

★

Veziriâzamları : Muhsin-zâde Mehmed Paşa → — 4 ağustos 1774, vefat. İzzet Mehmed Paşa 10 ağustos 1774 — 6 temmuz 1775, azil. Derviş Mehmed Paşa 6 temmuz 1775 — 5 ocak 1777, azil. Darendeli Mehmed Paşa 5 ocak 1777 — 1 eylül 1778, azil. Kalafat Mehmed Paşa 1 eylül 1778 — 21 ağustos 1779, azil. Silâhdar Seyyid (Karavezir) Mehmed Paşa 21 ağustos 1779 — 19 şubat 1781,

→

gerekse İstanbul'da bulunanlar düşmanın hâlâ yenilip ordularının ağır bir hezimete uğratılabileceğini sanıyorlar ve bundan sonra gelecek parlak bir barış umuyorlardı. Bu yüzden serdar-ı ekreme mütemadiyen düşmana taarruz emri verilmekteydi.

Muhsin-zâde Mehmed Paşa ise, düşmanı yenmenin imkânsız bulunduğunu biliyor ve yakında taarruzunu umduğu Rus ordusuna karşı koyabilmek için, Şumnu ordugâhını tahkime çalışıyordu. İşte bu sırada Rus başkumandanı Romanzov tarafından gönderilmiş bir subay kendisini Feld-mareşal namına ziyaret etti ve yine onun adına olarak evvelâ eski hükümdarın vefatı dolayısiyle tâziyet ve yenisinin cülûsu münasebetiyle tebriklerini sundu. Sonra Ro-

inanzov'un iki taraf delegeleri arasında Bükreş'te kararlaştırılan esaslar içinde barışa hazır bulunduğunu, uyuşulamıyan hususlar için ise yeniden müzakerelerle işin hallinin mümkün olduğuna inandığını iki taraflı insaf ve hakseverliğin her güçlüğü yenmeye yeteceğini ve kendisine böyle bir barış için salâhiyet verildiğinden hazırlanacak andlaşmanın hemen imzalanacağını bildirdi.

Rusya'yı sulh teklifine sevkeden iç ve dış âmiller

Hakikatte, bu uzun savaş, Rusya'yı da yormuş ve mali takatlerini tüketmiş bulunuyordu. Ağır vergi ve tekliflerle ezilen halk gayrimemnundu. Nihayet, Don kazakları arasında bir isyan patladı. Müverrih Vasıf'a göre (C: 2, S: 228): Pugaçev adlı bir ele-başı; Çarlık, çariçenin Üçüncü Petro'dan olan oğlu Birinci Pol'un hakkı olduğu halde annesinin meşru olmıyarak hükümdarlığı ele geçirmiş olduğu ve bu hakkın Birinci Pol'e iadesi icabedeceği bahanesiyle, Batı eserlerine göre ise Pugaçev adlı eski bir kazak olan bu zat doğrudan doğruya Üçüncü Petro olduğunu iddia ederek, aslında artık sefer masrafları için fedakârlıkta bulunmak istemiyen halkın bu isteklerine tercüman olarak ortaya atılmıştı. Asiler Kazan ve Yayık bölgesinde, Orenburg hariç bazı kaleleri zaptedip pek çok silâh ve cephane ele geçirmişler, mahpusları serbest bırakmak ve her tarafa beyannameler yaymak suretiyle sayılarını ve taraftarlarını artırmışlardı. Rusya devleti bu isyanı güçlükle bastırabilmişse de, ortalık için-için kaynamakta devam ediyordu. Üstelik Romanzov, bir an evvel Petersburg'a dönmek arzusundaydı. Zira Çariçenin etrafını almış olan ve bu sayede büyük nüfuz kazanan Orlof'ların kendi aleyhine bazı dolaplar çevirmekte olduklarını haber almıştı.

Avusturyalılar, Lehistan'ın taksiminden paylarını almış olmakla beraber, bu ülkenin kalan kısmiyle Litvanya büyük dukalığının, Kırım ile kuzey Karadeniz kıyılarını, Gürcistan'ın, Eflâk ve Boğdan'ın ve sair bazı yerlerin uzun müddet Rusya işgalinde kalmasından endişe duymağa ve bu devletin kat'î niyetlerinden kuşkulanmağa başlamışlardı. Prusya, Rusya'nın müttefiki bulunduğu için, Avusturya, aralarındaki 1771 ittifakına göre Osmanlı devletine yardıma kalkışırsa, onun da Rusya'ya fiilen yardım edeceği muhakkaktı. Bu yüzden, vaktiyle Fransa'nın ihtarına aldırış etmiyerek Rusyayı desteklemesinin ve onun Avrupa kuvvetler muvazenesinde mevki almasına önayak olmuş bulunan Avusturya, şimdi bu devletin pek hızlı yayılma politikası ve kendi menfaat sahalarına pervasızca el uzatması karşısında, onun Prusya ile olan ittifakı yüzünden hareketsiz kalmağa mahkûm bulunmak suretiyle hatâsının cezasına çaresiz katlanıyordu.

Sultan Birinci Abdülhamid
(Aslı Topkapı Sarayı Müzesindedir)

Lehistan hakkındaki emelleri tahakkuk etmiş olan Prusya da artık doğu Avrupa'da istikrarlı bir durumun hâsıl olmasını kendi menfaatlerine uygun gördüğünden Rusya ile Osmanlı devleti arasında barışın bir an evvel kurulmasını istiyordu. Zira Rusya ile Osmanlı devleti arasında imzalanacak barış andlaşmasiyle Lehistan'da hâsıl olan fiili durumu Osmanlılara da kabul ettirip bu meseleyi böylece kökünden halletmeği ümid etmekteydi.

Osmanlı devleti ricaline hâkim olan fikir, barışın reddi

Osmanlı devleti, savaşı tamamen kay-

→ vefat. İzzet Mehmed Paşa (ikinci defa) 20 şubat 1781 — 25 ağustos 1782, azil. Yeğen Seyyid Mehmed Paşa 25 ağustos — 31 aralık 1782, azil. Halil Hâmid Paşa 31 aralık 1782 — 31 mart 1785, azil ve idam. Şahin Ali Paşa 31 mart 1785 — 24 ocak 1786, azil. Koca Yusuf Paşa 25 ocak 1786 — →.

betmek üzere bulunuyordu. Bu ise, Rusya için daha avantajlı bir durum hâsıl edebilirdi. Lâkin, Osmanlı sarayı tam bir gaflet içindeydi. Bunları bir türlü idrak edemiyordu. Hattâ Prusya elçisi, Bâb-ı âlî'ye başvurarak, Kılburun istihkâmlarının yıkılmması şartiyle Rusya'nın barışı kabulünün mümkün bulunduğunu bildirdiği ve başta sadrıâzam olmak üzere aklı başında devlet ricali buna hararetle taraftar oldukları halde, bu hususa dair kendisine takdim edilen lâyihayı Birinci Abdülhamid, üzerine «zannederim bu gibi tekliflere cevap vermeğe bile lüzum yoktur. Kaldı ki, buna ne cevap verilebilir» nev'inden bir mütalea yazarak iade etmişti. Rusya'da çıkan iç kargaşalıklar bilhassa ulemâyı ümide düşürmüş, bekledikleri gayretullah'ın zuhur ettiği zannına kapılarak «düşmana üç koldan hücum» parolası dillerde dolaşmış bulunuyordu. Padişaha da mütemadi telkinlerde bulunarak bilhassa Kerç ve Yeni-kale gibi yerlerin düşmana terkiyle yapılacak bir barışın islâmiyete aykırı düşeceğini, Rusya'nın büyük zaaf ve güçlükler içinde bulunduğunu, ordularının bir taarruza dayanacak hali kalmadığını ileri sürerek hemen taarruza geçilmesini tavsiye ediyorlar, kendileri skolâstik bilginin mahdud görüşüyle yetişmiş, dünya ve yurd ahvalinden hakikaten habersiz, hele orduların idaresi ve savaş işlerinin tamamen cahili oldukları ve memleketin top-yekûn imkânlarının bu işi başaramıyacak halde bulunduğu, millî güc'ün ise çok aşılmış olduğu hususunu hiç anlamadıkları halde boylarından büyük, bilgi ve ihtisaslarının dışında meselelere karışmaktan hiç perva etmiyorlardı. Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Muhsin-zâde Mehmed Paşa, Rus başkumandanının mükerrer müracaatlerine ve bütün ısrarlarına rağmen İstanbul'dan aldığı pek kat'î emirler üzerine barış müzakerelerine yanaşmıyarak «üç koldan hücum» hazırlığına başladı. Böylece, pek büyük bir hatâya düşülmüş ve nisbeten müsait bir barış için zuhur eden son fırsat da kaçırılmış oldu.

Kozluca bozgunu

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Muhsin-zâde Mehmed Paşa, ilk olarak Eflâk ve Boğdan'ın düşman istilâsından kurtarılmasını düşündü. Bu maksatla Silistre kenarından Tuna üzerine köprü kurdurdu. Şumnu'dan hareket eden bir miktar asker, Hacı-oğlu Pazarına geçerek Hirsovayı istilâ ettiler. Buna karşılık Ruslar bir koldan Rusçuk'u, bir koldan Silistre'yi muhasara ederek Hacı-oğlu Pazarı'na doğru ilerlediler. Serdar-ı ekrem şahsen Şumnu ordugâhında kalmağı doğru bulup yeniçeri ağası Yeğen Mehmed Paşa'yı yardımcı kuvvetlerle Hacı-oğlu Pazarı tarafına gönderdi. Bu kuvvetler Varna'nın batısındaki Kozluca mevkiine vardıkları zaman, düşman Hacı-oğlu Pazarını almış ve böylece Şumnu ordugâhı tehlikeye düşmüş bulunuyordu. Bu sırada kuzeyden düşman öncüleri belirmiş olduğundan Yeğen Mehmed Paşa bir kısım kuvvet ayırıp Abdullah Paşa'nın kumandasında bunların üzerine gönderdi. Maksadı, Rusların daha güneye sarkmalarına engel olmaktı. Abdullah Paşa, görünüşe aldanıp düşman askerlerini daha az zannederek ihtiyatsızca ilerledi ve bu suretle düşmanın pususuna düşüp bir derede sarıldı. Askerinin çoğu açlıktan, susuzluktan ve bir taraftan da dolu gibi yağan düşman mermilerinin tesiriyle şehid oldu. Kurtulabilenler perişan bir halde Kozluca'ya döndüler. Bu geliş, henüz savaşa girmemiş olan Kozluca'daki diğer askerin mânevî gücünü fena halde sarstı. Aynı zamanda elli kadar topla ilerleyen düşman kuvvetleri birdenbire Kozluca önünde belirince serasker Yeğen Mehmed Paşa ile birlikte bütün asker topları, cephaneyi, zahireyi ve ordu ağırlıklarını bırakarak kaçtılar.

Rus ordusu ise, Şumnu üzerine doğru ilerlemeğe devam etti. Yeni-pazar'a vardıkları zaman kendilerini durdurmak için Dağıstanlı Ali Paşa kumandasında bir miktar topla bir hayli asker gönderildiyse de, bir saat kadar süren çarpışma sonunda Ali Paşa'nın kumandasındaki her türlü disiplinden mahrum derme-çatma, ordu ağırlıklarını yağmalayıp Edirne'ye doğru kaçtılar.

Yeğen Mehmed Paşa ve Dağıstanlı Ali Paşa kumandasında Şumnu'dan iki ordu göndermiş olan sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Muhsin-zâde Mehmed Paşanın yanında pek az asker kalmış bulunuyordu. Bu yüzden bir savunma savaşından başka yapacak bir şey yoktu. Bu sırada şiddetle yağmaya başlayan yağmurlar, düşmanın ileri hareketini biraz aksattıysa da, Ruslar nihayet Şumnu önünde göründüler. Şumnu tabyelerinde ve diğer tahkimatında mevzilenen Osmanlı kuvvetleri arasıra çıkışlarda da bulunmak suretiyle 10 gün kadar dayanıp düşmanın hücumlarını geri atmıya muvaffak oldu. Fakat bu durumun böylece devamı her bakımdan imkânsızdı. Çünkü buradaki müdafilerin miktarı 12 binden fazla değildi.

Diğer taraftan başka bir düşman ordusu Hezargrad (Razgrad) üzerine yürüyüp burasını müdafaa ile görevli Çatalcalı Ali Paşayı çekilmeğe mecbur bıraktığı gibi, Arapkirli İbrahim Paşa kumandasında olarak Silistre'yi kurtarmağa gelen yardımcı kuvvetler de yenildiler. Balkan muhafızı Yusuf Paşa da baskına uğrayıp askeri dağılmış, bir kısmı kethüdasiyle birlikte Ruslara esir düşmüştü.

İstanbul'dan yardıma gönderilen Kırım Hanı ile İspanakçı Mustafa Paşa Edirne ve Karinâbâd'da ayak sürüyüp daha ileri geçemiyorlardı. Arapkirli İbrahim Paşa, bozulduktan sonra sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Muhsin-zâde Mehmed Paşaya gönderdiği bir mektupta:

«Şimdiden sonra sizin orada durmanız uygun değildir. Çünkü Balkanlarda tutunacak yer kalmamıştır. Bir tedarik görün» diyerek çekilmesini tavsiye ediyordu. Halbuki, Şumnu ordugâhı mevcud kuvvetlerle yarılması imkânsız bir muhasaraya düşmüştü. Serdar-ı ekrem ise, ağır hastaydı.

Serdar-ı ekremin barış isteği, Küçük Kaynarca müzakereleri

Osmanlı devletinin ve silâhlı kuvvetlerinin içinde bulunduğu bu ağır ve hattâ tehlikeli durum, bir barışı zarurî kılmakta idi. Kazakların bir türlü önlenemiyen muhalefetleri, ordularında sahasını gittikçe genişleten veba salgını, içinde bulundukları ağır mali durum yüzünden Ruslar da esasen barışa can atıyorlardı. Zira, son askerî muvaffakiyetleri için nihaî takatlerini harcamış durumdaydılar. Bu yüzden Romanzov, Muşin-zâde Mehmed Paşanın kendi mektubuna cevaben yazdığı barış teklifini kabul etti.

Bunun üzerine sadaret kethüdası Resmî Ahmed Efendi nişancılık payesiyle birinci murahhas tayin edilerek Şumnu'nun muhasaraya düşmesinden on iki gün sonra, yani 12 temmuz 1774 tarihinde ordugâhtan yola çıktılar. Silistre'ye dört saat uzaklıkta bulunan Balya boğazı civarındaki Küçük Kaynarca kasabasına geldiler. Mareşal Romanzov'un karargâhı burada bulunuyordu. Onun barış müzakereleri için Küçük Kaynarca'yı seçmesinin bir sebebi de geçen seneki savaşlarda generallerinden Vesman (Weissmann) ın burada maktûl düşmesinin hâtırasını tebcil için idi. Ruslar tarafından murahhas olarak general Reppin seçilmişti. Düşman başkumandanı, daha evvel akdolunanların hiçbirisinin fayda vermediğini ileri sürerek mütarcke teklifini reddetti. Bunun üzerine hemen barış görüşmeleri başladı. Yedi saat süren müzakereler sonunda Bükreş'te kararlaştırılan son esaslar dahilinde barış andlaşması hazırlandı. Bazı kaynakların kaydına göre; Osmanlı murahhaslarından İbrahim Münib Efendi, öğle yemeğinden sonraki görüşmeler sırasında eskilerin «dirsek keyfi» dediği tarzda hafif bir şekerlemeye dalmıştı. Görüşmeler nihayete ermek üzereyken birdenbire uyanıp herkesin ken-

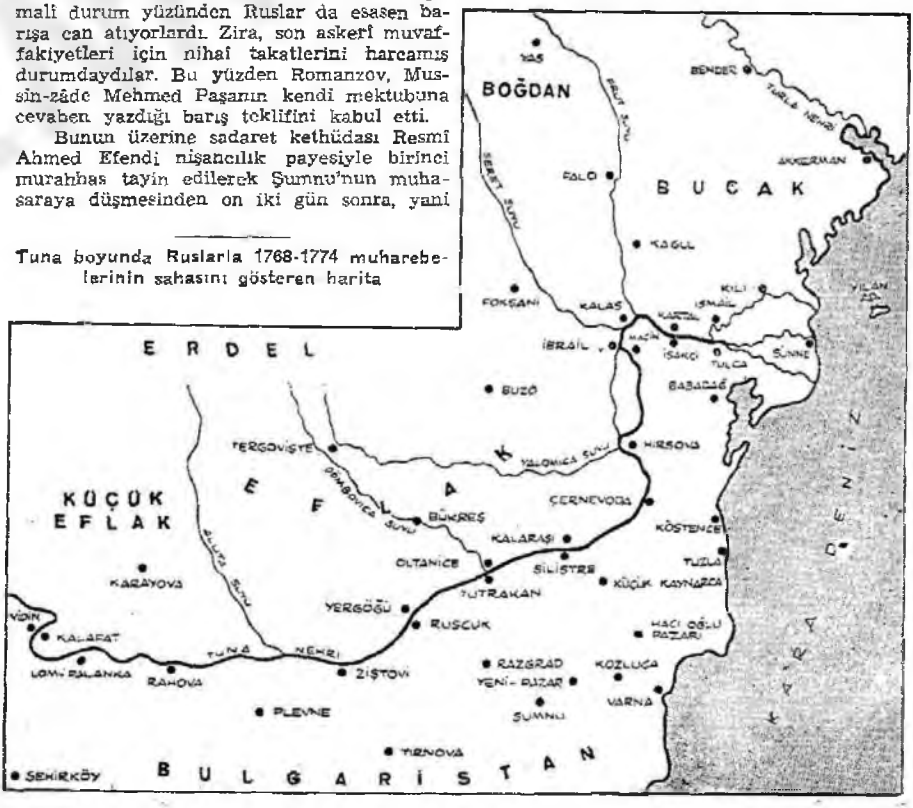

Tuna boyunda Ruslarla 1768-1774 muharebelerinin sahasını gösteren harita

disine baktığını gördü. Sanki müzakereleri takip etmiş intibaını vermek için birdenbire:

«— Gel gelelim tazminat meselesine» deyiverdi. Halbuki, son Bükreş görüşmelerinde bu mesele bertaraf edilmişti. Lâkin, böyle Osmanlı delegesi tarafından ortaya atılışını Ruslar fırsat bildiler ve Resmî Ahmed Efendi'nin bütün müdafaalarına rağmen bundan kat'iyyen vazgeçmiyeceklerini, icabında görüşmeleri bu noktada kesmeğe hazır bulunduklarını bildirdiler. Ahmed Resmî Efendi ise «her ne bahasına olursa olsun barış» talimatını almış bulunduğundan Rusların isteğine başeğmek zorunda kaldı. Böylece, İbrahim Münib Efendinin dirsek keyfi, devlete 4,5 milyon rubleye maloldu.

Feld-mareşal Romanzov'un emriyle general Reppin anlaşmayı imzalamayı dört gün sonraya bıraktı. Bunun sebebi ise, 21 temmuz gününün, Birinci Petro'nun Prut mağlûbiyetine rastlamasıydı. Rusya, bu suretle alnına sürülmüş olan lekeyi temizliyeceğini umuyordu.

Küçük Kaynarca barışının esasları

Yirmisekiz maddeden ibaret olan Kaynarca andlaşmasının belli-başlı şartları şunlardı:

1 — Kırım hanlariyle Bucak, Kuban, Yedisan ve Yedicikül tatarları siyasî bakımdan tamamen istiklâle sahib olup yalnız müslüman olanları dinî işlerinde hilâfet makamına bağlı olacaktı. Hanlarını kendileri serbestçe seçeceklerdi. Bu seçime ne Osmanlı devleti, ne de Rusya karışacaktı. Ruslar, işgal ettikleri yerleri tahliye edeceklerdi.

2 — Kerç, Yeni-kale, Kılburun ve Özi (Dinyeper) ile Aksu (Bug) nehirleri arasındaki hâli arazi Rusya'ya terkedilecek, bundan sonra Aksu iki devlet arasında hudud olacaktı.

3 — Halen Rus işgali altında bulunan Besarabya, Eflak, Boğdan, Gürcistan ve Akdeniz adaları Osmanlı devletine iade edilecekti.

4 — Bulgaristan'da bulunan Rus ordusu, bir ay içinde Tuna'nın sağ kıyısına çekilecekti.

5 — Rusya'ya ortodoksları himaye hakkı tanınacaktı.

6 — Rus ticaret gemileri Karadeniz ve Akdeniz boğazlarından serbestçe geçebileceklerdi.

7 — İngiltere ve Fransa'ya verilen kapitülâsyonlar, Rusya için de aynen tanınacak, Rusya İstanbul'da daimî elçi bulunduracak, Osmanlı şehir ve kasabalarından uygun gördüğü yerlerde konsoloshane açabilecekti.

8 — Azak, kale ve bölgesiyle büyük ve küçük Kabartay tamamen ve kat'i olarak Ruslara kalacaktı.

9 — Her iki devlet hududlarında kale inşasında serbest bulunacaklardı.

10 — Osmanlı devleti, Prusyanın Garb ocaklarıyle ticarî münasebetlere girişmesine delâlet edecekti.

11 — Rus hükümdarlarına Padişah (İmparator) ünvaniyle hitab edilecekti.

12 — Osmanlı devleti harp tazminatı olarak Rusyaya üç yılda ve üç eşit taksitle on beş bin kese akçe, yani yedi buçuk milyon kuruş (dört buçuk milyon ruble) ödeyecekti.

Eflak ve Boğdan'ın kendisine iadesine karşılık Osmanlı devleti de şu hususları ayrıca taahhüd ediyordu:

1 — Eflak ve Boğdan'da genel af ilân edilecek, bekaya vergiler istenmiyecek, iki sene vergi alınmıyacak, iki sene sonunda ise Eflak ve Boğdan'lılar yalnız cizye ile rikâbiye ve ıydiye vereceklerdi. Bu da mümkün olduğu kadar az olacaktı. Cizye, rikâbiye ve ıydiye dâhil Eflak vergisi 879 kese, Boğdan vergisi ise 341 kese olacaktı.

2 — Eflak ve Boğdanlıların din işlerine, eski kiliselerini tamir ve yenilerini inşa etmelerine karışılmıyacaktı. Papazları imtiyazlı olacaktı.

3 — Manastırlara ve şahıslara ait olup ellerinden haksız şekilde alınmış bulunan yerler eski sahiplerine iade edilecekti.

4 — Memleketi terkedip gitmek isteyenlere karışılmıyacak ve bu hususta bir yıl mehil tanınacaktı.

5 — Eflak ve Boğdan'ın devlet nezdindeki müslüman kapı kethüdaları ilga edilerek ortodoks mezhebinde birer maslahatgüzar bulundurmalarına müsaade edilecek ve bunlar milletlerarası hukuka göre her türlü taarruzdan masun bulunacakdır.

6 — Lüzumunda Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına ait işler, iki devlet arasında görüşülecek ve bu hususlar hakkında Rusya'nın Osmanlı devletine vaki olacak müracaatları dikkat nazarına alınacaktı.

Böylece, Eflak ve Boğdan'da sözde Osmanlı devletinin yüksek hâkimiyeti tanınıyorsa da, muhtariyetten çok istiklâle yakın bir şekil hâsıl oluyordu. Maamafih, muahedenin en ağır hükmü, Kırım'dan tamamen vazgeçilmesiydi. Sözde bu memleket istiklâline kavuşuyor, hakikatte ise bu, sadece Ruslar tarafından yutulmanın mukaddemesini teşkil ediyordu. Rusların ortodoksların hâmisi sıfatını alması ise, bundan sonra türlü bahanelerle iç işlerimize burunlarını sokmalarına ve devletin hükümranlık haklarına tecavüz etmelerine yol açmıştır.

Beş yıl ve dokuz ay sürmüş olan bu seferden alınan en büyük ders, bundan sonra *derme-çatma, savaş bilgisi* ve *disiplinden* mahrum ordularla değil Avrupa devletlerinin, onların yarı derecesinde bile talimli olmıyan Rusyanın ordularile bile savaşılamıyacağı hakikati idi. Üstelik; düşmanlarımız da zaafımızı anlamış bulunuyordu. Bu yüzden *artık biz savaş açmasak* bile, onların açarak müdafaa gücünden mahrum imparatorluğu bertaraf etmek istiyecekleri muhakkaktı. Devletin bekası bundan sonra sadece Avrupa'nın kuvvet ve menfaat dengesine bağlı kalıyordu.

Ordunun dönüşü ve sadrıâzamın vefatı

Barış andlaşması imzalandıktan sonra Şumnu'yu sarmış bulunan Rus kuvvetleri Boğdan'a doğru çekildiler. Hastalığı devam eden ve hattâ biraz daha ağırlaşan Muhsinzâde Mehmed Paşa, ordunun İstanbul'a dönmek üzere hareketini emretti. Şumnu'da ise, Dağıstanlı Ali Paşayı muhafız olarak bırakıyordu. Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem, ağır barış şartlarının altında âdeta ezilmiş, bu ise sıhhatini büsbütün sarsmıştı. Ata değil, arabaya bile binemediği için tahtırevanla taşınıyordu. Nihayet Karinâbâd'a vardığı zaman, 4 ağustos 1774 tarihinde vefat etti. Yerine sedaret kaymakamı bulunan İzzet Mehmed Paşa tayin edildi (10 ağustos 1774).

Avusturya'nın Bukovina'yı alması

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, bu sefer sırasında Avusturya İmparatorluğu, Bâb-ı âli ile 1771 yılında gizli bir ittifak andlaşması imzalamıştı.

Bu andlaşmanın, Osmanlı hükümdarı Üçüncü Mustafa tarafından tasdikine karşılık, imparator kendisi fiili bir müdahalede bulunursa Prusya'nın da müttefiki Rusya lehinde müdahalede bulunmasından çekinip tarafından olacak tasdik işini savsaklamıştı. 1772 Temmuzunda Petersburg'da Rusya, Avusturya ve Prusya, Lehistan'ı paylaşmak hususunda anlaştıktan sonra ise, Avusturya Osmanlı devleti ile olan ittifak andlaşmasını tasdikten büsbütün vazgeçmiş bulunuyor-

Küçük Kaynarca barışından sonra Osmanlı - Rus sınırlarını gösteren harita
(İ. H. Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihi'nden)

du. Buna rağmen 1773 yılında İstanbul elçisi Thugut vasıtasiyle —kendisi hiçbir taahhüdünü yerine getirmediği ve hattâ andlaşmayı tasdik etmediği halde— Osmanlı devletinin içinde bulunduğu zayıf durumdan faydalanmak için andlaşmada Avusturya'ya verilmesi derpiş olunan yerlerin kısmen olsun terkini istediği gibi Boğdan'da olup Petersburg anlaşmasiyle kendi payına düşen Galiçya yolu üzerinde bulunan yerleri ve Prut nehri kıyısındaki Bukovina'yı fiilen işgal etti (Kasım).

O zaman Bâb-ı âlice Avusturya'nın ne bu isteği kabul edilmiş ve fakat ne de yaratmış olduğu fiili duruma müdahale olunabilmişti. Nihayet, bu işin görüşülmesi için Küçük Kaynarca barışından sonra Osmanlı devleti tarafından eski İstanbul Kadısı Ahmed Efendi ile reis ül-küttab Raif İsmail Bey murahhas seçildiler. Onlarla Avusturya elçisi Thugut arasında geçen müzakereler sonunda 8 mayıs 1775 tarihinde bir mukaddeme, dört madde ve bir hatimeden ibaret bir andlaşma imzalandı. İstanbul'da imzalanan bu andlaşmaya göre: Avusturya devletinin, Lehistan'dan aldığı Galiçya ile Lodomirya'nın irtibatını sağlamak için Suceava, Cimpulung, Bukovina ve Cernauti bölgesi Avusturya'ya terkolundu. Fakat Avusturya devleti buralara kal'e inşa etmiyecek buna karşılık Osmanlı devleti Eflak ve Boğdan'ın İmparatorluğa ait bölgelere taarruzda bulunmalarına engel olacaktı (Başbakanlık Arşivi, Name defterleri, C: 9, S: 57). Bu andlaşmaya, düşmana arazi terkini tazammun ettiği için evvelâ Osmanlı uleması itiraz ettiyse de sadrıâzam İzzet Mehmed Paşa aldırış etmedi. Nitekim kendi ülkelerinden bir kısım arazinin Avusturya'ya verilmesini Boğdan voyvodası olup Osmanlı-Rus seferi sırasında devlete ihanette bulunmuş ve boyarların bütün itirazlarına rağmen Küçük Kaynarca barış andlaşma müzakereleri sırasında Rusya ve Avusturya'nın ısrariyle tekrar voyvodalık makamına getirilmiş olan Gregor Kiga ile Boğdan boyarları kabul etmiyeceklerini bildirdikleri ve hattâ Bâb-ı âliye Rusya'nın himayesine iltica tehdidini savurmuş oldukları halde buna da aldırış edilmedi.

Kırım'daki olaylar ve Osmanlı devletine gelen hey'et

Küçük Kaynarca muahedesinden sonra artık müstakil bir devlet sayılan Kırım'da ilk hanlığa Kırımlılar tarafından Sahib Giray seçilmişti. Kendisi esasen Osmanlı devletinin tayin ettiği son Kırım hanı Selim Giray'ın Rus istilâsı üzerine hanlığı terkederek İstanbul'a gelişinden sonra Kırımlılarca han vekili kabul edilmişti. Osmanlı devleti, Rumeli bölgesinde kalan tatarlara Maksud Giray'ı sadece «Tatar Hanı» ünvaniyle tayin ve Ruscuk'da ikamete memur etmişti.

Kırım'daki Sahib Giray, kendisine kalgay olarak kardeşi Şahin Giray'ı seçti. Kırımlılar ise, durumdan memnun değillerdi. Osmanlı devletinin himayesinden çıkmış olmak suretiyle yalnız ve yardımsız kalmış bulunuyorlardı. Bunun üzerine ileri gelen ulemâ ve mirzalardan mürekkep bir hey'et İstanbul'a gelip Bâb-ı âli'ye müracaatla kendilerine verilen ve milli bekalarına malolması muhtemel bulunan böyle bir istiklâli arzu etmediklerini söyliyerek Hanlarının yine Osmanlı padişahı tarafından tayin edilmesini, kendilerine hanlık berâtı ve teşrifat verilmesini, hutbe ve sikkenin de Osmanlı hükümdarları adına olmasını istediler.

Henüz iki tarafın hükümdarları tarafından tasdikli nüshaları teati edilmemiş bulunan Küçük Kaynarca muahedesi, gerçi böyle bir şeye imkân vermiyorsa da, Kırımlıların istekleri üzerine bu andlaşmaların bir maddesinden istifade edilmesi düşünüldü. Andlaşmada Kırımlıları «umur-i mezhebiyelerinin Halife olan Osmanlı padişahları tarafından görülmesi» ne dair bir hüküm vardı. Buna göre Hanlar seçildikçe kendilerine berât ve teşrifat gönderilmesi, hutbelerde Halifenin adının anılması ve paralarda yine Halifenin isminin bulunması, Kırım'daki kadılara şer'i hükümleri icra için Halife tarafından müsaade verilmesi mümkün olabilirdi. Durum, bu hususta o sırada tam salâhiyet sahibi olan Feld-mareşal Romanzov'a bildirildi. Romanzov bunu derhal kabul etti. Zira bu meselenin ileride ihtilâflara sebeb olacağını kestirmişti. Böyle ihtilâflar ise Rusya için her zaman müdahale bahaneleri yaratacaktı. Osmanlı ricali işin inceliğini sezemediklerinden Feld-mareşalin razı olması üzerine Kırım hey'etinin arzusu yerine getirilmiş, Sahib Giray'a berat ve teşrifat gönderildiği gibi, hutbe ve sikkenin Birinci Abdülhamit namına olacağı bildirilmiştir (Başbakanlık Arşivi, Name defterleri, C: 9, S: 38). Gönderilen teşrifat ise bir samur hil'at, bir murassa kılınç, bir pırlantalı tirkeş, bir samur kalpak, iki çifte sorguç ve üç bin altındı.

Kırım'dan tekrar hey'et gelmesi

Eski Kırım Hanlarından Devlet Giray Kefe'de bulunuyordu. Kırım halkının istiklâl istemeyip eskisi gibi Osmanlı devletine bağlı kalmayı arzu ettiklerini bildiği için onların bu temayüllerini mütemadiyen kışkırtıyor ve istiklâl meselesinde Ruslara müsait davranmış ve hele kardeşi Şahin Giray tamamen rus menfaatlerinin âleti haline gelmiş olan Sahib Giray'ı başlarından atmağa

teşvik ediyordu. Kırımlılar, İstanbul'dan berat ve teşrifat gelmesinden çok memnun olmuşlarsa da, az evvel yazdığımız sebebler dolayısiyle hanlarından yüz çevirmişlerdi. Nihayet Kırım halkı, Sahib Giray'ı başlarından atıp kendilerine, ülkelerini yine Osmanlı devletine bağlamayı ve Kerç, Yeni-kale ve Kılburun kalesini ruslardan geri almayı vaadeden Devlet Giray'ı hanlığa seçtiler (1775). Rusya ilerde kendisine de Hanlık işlerine müdahale fırsatı verecek olan bu hâdiseye de hiç sesini çıkarmadı. Eski han Sahib Giray, bir gemi ile İstanbul'a geldiği gibi, yeni kalgay Şehbaz Giray da bir Kırım hey'etinin başında biraz sonra aynı yere çıkageldi. Bu hey'et, Osmanlı hükûmetine başvurup istiklâli asla kabul etmiyeceklerini, Kerç, Yeni-kale ve Kılburun geri alınarak eski durum teessüs etmezse Kırım'ı toptan terke karar verdiklerini ileri sürdüler ve Osmanlı memleketi dâhilinde kendilerine başka bir iskân sahası gösterilmesini istediler.

Onların bu taleblerinin yerine getirilmesine, Küçük Kaynarca andlaşmasının açık hükümlerine göre asla imkân yoktu. Lâkin, isteklerinin birden ve toptan reddi de doğru görülmediğinden meselenin müzakeresi yeni Rus elçisinin İstanbul'a gelişine kadar geri bırakıldı. Yeni hana yani Devlet Giray'a da berât ve teşrifat gönderildi.

Sadaret makamındaki değişiklik

İstanbul'a son gelen Kırım hey'etine Dolmabahçe'de bir ziyafet verilmişti. O gün vâki olan görüşmelerden sonra şeyhülislâm İbrahim Beyefendi, sadrıâzam İzzet Mehmed Paşadan kendi emektarlarından birisi için bir mukataa iltizamı rica etti. İzzet Mehmed Paşa cevaben, teklif edilen mikdarı az bularak fazlasiyle talibi olduğunu söylerken şeyhülislâm fena halde hiddetlendi, nezaket ve âdâba uymıyacak şekilde çadırdan çıkarak gitti. İkisinden birisinin mutlaka alzini icabettiren bir durum hâsıl oldu. Lâkin, şeyhülislâm ağır bastı. Sadrıâzamın kayını Çelebi İsmail Ağa'nın bazı irtikâbları duyulmuş ve buna rağmen İzzet Mehmed Paşa tarafından himaye edilmiş olduğu da ileri sürülerek mühür kendisinden alınıp sadaret kethüdası Derviş Mehmed Ağa'ya verildi (6 temmuz 1775). İzzet Mehmed Paşanın ehemmiyetli bir kusur ve kabahati bulunmadığı için müsadere belâsına uğramadan Aydın muhassıllığı tevcih edilerek ertesi günü bir çektiri ile yola çıkarıldı. Ancak, bu hâdiseye sebeb olması hükümdarın hoşuna gitmediğinden az sonra şeyhülislâm da azledilip yerine Salih-zâde Mehmed Emin Efendi tayin edildi.

Bu sırada bir kısım İspanyol donanmasının Garb ocaklarından Cezayire gelip karaya asker çıkardıkları, buraya yaptıkları hücumların Faslıların da yardımı ile Cezayirliler tarafından püskürtüldüğü ve müstevlinin denize döküldüğü haberi geldi (1775).

Suriye (Ber-üşşam) daki hâdisenin sonu

Mısır'da vaziyete hâkim olduğunu evvelce naklettiğimiz Ebuzzeheb Muhammed Bey Suriye'deki Tahir Ömer'in itaatinin görünüşten ibaret olduğunu ve onun daima isyan için fırsat gözlediğini ileri sürerek tedibi için

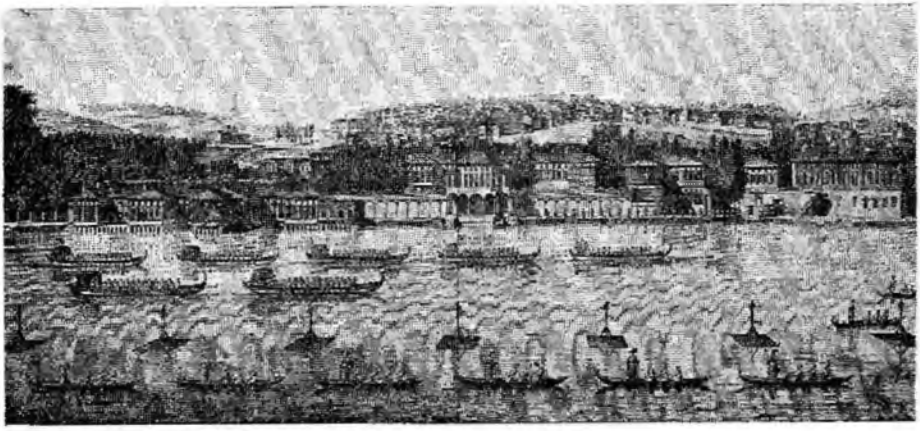

Dolmabahçe sarayının onsekizinci yüzyıl sonlarındaki durumu (d'Ohosson'dan)

Bâb-ı âliden müsaade aldı. Halbuki kendisinin de niyeti, iyice kuvvetlendikten sonra başkaldırıp Mısır ve Suriyede istiklâlini ilân etmekti. Ebuzzehebin üzerine gönderdiği kuvvetlere karşı duramıyan Tahir Ömer Gazzedeki çöl araplarına iltica etti. Hizmetine karşılık Mısır ve Suriye valilikleri kayd-ı hayat şartiyle kendisine verilen Muhammed Bey, Akkâ'da aniden vefat ettiğinden Tahir Ömer Bey geri döndü, artık istediği gibi harekete başladı. Bu sefer, onun tenkili derya kaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşaya havale edildi. Gazi Hasan Paşa donanma ile gelip Akkâ'yı denizden ve karadan muhasara etti. Müdafilerin bir kısmı devlete sadık olduklarını bildirdikleri için kaçmağa teşebbüs eden Tahir Ömer de bu sırada vurularak öldüğü için bu gaile de ortadan böylece kalktı (1775). Sayda eyâleti Cezzar Ahmed Paşaya verildi.

Levendlerin imhası ve Suriye (Berüşşam) deki yeni hâdise

Uzun savaş yıllarında zaruretten dolayı, defalarca ilga edilen, levend ocağına yine itibar edilmişti. Küçük Kaynarca barışından sonra, önce kendilerine dokunulmamıştı. Fakat kısa zamanda gittikçe işi azıtmışlar ve Anadolu'da pek çoğalmış bulunan bu levendler şekâvete başladıklarından ocaklarının ilgası ve kendilerinin izalesi için şiddetli emirler verilip her tarafta üzerlerine hücum edilerek temizlendiler. Bu suretle Anadolu halkı bunların şerrinden kurtuldu. Bu bâdirden sıyrılan levendlerin bir kısmı Sayda valisi Cezzar Ahmed Paşanın yanına sığınarak onun büsbütün kuvvetlenmesine sebeb oldular. Bir kısmı da, Şam valisi Azem-zâde Mehmed Paşaya kapılandılar (1776).

Yukarda bahsettiğimiz gibi Tahir Ömer Akkâ'da vurulmuştu. Oğlu Tahir bu hâdiseden az sonra başkaldırdı. Onu da tenkile derya kaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa memur edildi. Gazi Hasan Paşa, donanma ile geldiği zaman Ali Tahir iç taraflara doğru çekilmiş bulunuyordu. Derya kaptanı bunun üzerine Sayda ve Şam valilerine âsinin tenkili için emir verdi. Cezzar Ahmed Paşa, Ali Tahir'in kuvvetlerini mağlûp ettiyse de, kendisini yakalayamadı ve Gazi Hasan Paşaya Şam valisi Azem-zâde Mehmed Paşanın himayesinin buna sebeb olduğunu bildirdi. Mehmed Paşa, bu töhmetten kurtulmak için Ali Tahir'i hiyle ile ele geçirerek öldürdü.

Akkâ kalesinin eski vaziyeti (Juannin)

Cezzar Ahmed Paşa'nın bazı hareketleri, Hicaz'ın Vahhabîlerce tehdid edilmesi

Diğer taraftan Cezzar Ahmed Paşanın Lübnan Dürzilerinin reisi Emir Yusuf'la da arası yoktu. Yanına kapılanan levendlerle Beyrut üzerine yürüdü. Emir Yusuf bunu duyarak bir kısım karşı kuvvetler gönderdiyse de, bunlar levendlere yenildiler. Dürzi reisi bunun üzerine Gazi Hasan Paşaya şikâyette bulundu ve «Cezzar Ahmed Paşa Devlet hakkını ona vermediğimiz için bize düşmandır» dedi. Gazi Hasan Paşa esasen Sayda valiliğine kendisine sorulmadan tayin edildiği için Cezzar'a kızgındı. Hemen bir gemi ile Sayda'ya geldi. Kendisini karşılayan Ahmed Paşaya tehdid ve hakaretlerde bulunarak eyâleti hududu dışında hiçbir şeye müdahale etmemesini bildirdi. Lâkin Cezzar Ahmed Paşa bu emre riayet etmediğinden Gazi Hasan Paşa onu azlettirmek niyetiyle İstanbul'a döndü. Halbuki Cezzar'ın İstanbul'da saray muhitinde hâmileri vardı. Bu sayede azilden kurtulduğu gibi, Akkâ kalesini iyice tamir ettirip yanındaki levendler sayesinde yerinden atılamaz hale geldikten sonra Beyrut ve Cebel-i Lübnan işlerine el atarak oradaki şeyh ve emirleri birbirine düşürmek suretiyle arada büyük vurgunlar ve servetler elde etmeye başladı.

Yine bu sıralarda, 1730 da teessüs eden bir mezhep, Vahhabilik artık ilk teşekkül yeri olan Necid bölgesinden taşarak yayılmaya başladığından onun esaslarını kabul eden geniş bir kitle doğrudan doğruya bilhassa Mekke ve Medine'yi tehdid etmekteydi. Lâkin, biraz ilerde ayrı bir bahis halinde yazacağımız Kerim Han gailesi ve İran savaşları yüzünden Osmanlı devleti kendisine haber verilen bu tehlikeli işle icabı gibi meşgul olamamıştır (1777).

Şeyhülislâm ve sadrâzamın tebdili

Şeyhülislâm Salih-zâde Mehmed Emin Efendi, fazla yaşlılığı dolayısiyle maiyeti halkını zaptedememiş ve bu yüzden dile düşmüş olduğu için azledilip birkaç gün sonra Bursa'ya sürüldü ve bir ay sonra orada vefat etti. Sadaret kethüdası Mustafa Efendi

de azledilerek yeri kapıcıbaşı Darendeli Mehmed Efendiye verildi. Mustafa Efendinin azline sebeb, bazı hafif ve uygunsuz halleriydi. Bunların sadrıâzam Derviş Mehmed Paşaya da sirayeti görüldüğünden 5 ocak 1777 tarihinde o da azledilip Gelibolu'da ikamete memur oldu ve sadaret mührü yeni kethüdâ Darendeli Mehmed Efendiye verildi. Gerek Mustafa Efendinin ve gerekse Derviş Mehmed Paşanın azillerinde ve Darendeli Mehmed Paşanın sadarete getirilişinde, Birinci Abdülhamid'in büyük itimadını kazanmış olan ve buna da cidden lâyık bulunan «Kara silâhdar» namiyle meşhur Seyyid Mehmed Efendinin pek büyük tesiri olmuştu.

Rusların Kırım'a müdahaleleri, Osmanlı devletinin savaş hazırlığı

Ruslar Kırım'da durmadan faaliyet gösteriyorlar, büyük paralar dökerek taraftarlarını çoğaltmağa çalışıyorlardı. Böylece elde ettikleri kimseler vasıtasiyle Devlet Giray Han idaresinden şikâyetçiler peyda ve bu bahane ile Kırıma asker sevkettiler. Devlet Giray Han, İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı. Yerine Kırım hanlığına İkinci Katerina'nın yaverliği ile taltif edilmiş olarak Şahin Giray getirildi (1777). Tamamen Rus örf ve âdetlerini kabul etmiş ve rusleşmiş olan Şahin Giray, Kırım halkı tarafından nefretle karşılandı. Rus üniforması giymesi, bununla dolaşması, rus âdetlerine göre yaşaması ve bilhassa askere aldığı gençlere rus askerî kıyafeti ve şapkayı giydirmeğe kalkışması, halkı çileden çıkarıyor, yer yer vâki muhalefetler ise ruslar tarafından kanlı bir şekilde bastırılıyordu. Nihayet Şahin Giray, Petersburg'a uydurma bir hey'et gönderip Çariçenin yardımını talep etti. İkinci Katerina ise kendilerini himaye edeceğini bu hey'et üyelerine bildirdi.

Osmanlı devleti, rusların Kırım'a müdahalelerini şiddetle protesto ederek savaş hazırlığına başladı. Rusya da hemen mukabil hazırlığa girişti. 2 ocak 1778 tarihinde Bâb-ı âli'de toplanan bir komisyon olayları gözden geçirerek rusların Küçük Kaynarca andlaşmasını açıkça ihlâl etmiş oldukları sonucuna vardı. Bunun üzerine Kırım seraskerliğine Canik muhassılı Hacı Ali Paşa tayin edildi ve emrine her birinde binden fazla asker bulunan yedi kalyon verilip ilk emirde harekete geçecek şekilde hazır bulunması bildirildi. Ayni zamanda Rumeli valisi, İsmail seraskerliğine tayin edilerek Rumeli'den o tarafa asker sevkine dair emirler verildi. Diğer taraftan Han-zâdelerden Bahadır ve Arslan Giraylar, çerkes, abaza ve tatarlardan mürekkep kuvvetlerle Kafkasya'dan Kırım'a girdiler. Kırım ulemâsı tarafından

Sultan Birinci Abdülhamid
(Kapıdağlı serisinden)

küfrüne fetva verilen Şahin Giray ise, hayatını emniyette göremiyerek kaçtı ve Yeni-kale'deki ruslara sığındı. Bu sıralarda ise, Şahin Giray için berat ve teşrifat istiyen tatar ve ruslardan mürekkep bir hey'et İstanbul'a gelmişti. Lâkin, onların bu arzuları Bâb-ı âlice reddedildi. Zira Osmanlı devleti, Şahin Giray'ı esasen han olarak tanımamıştı. Onun yerine Kırım halkının çok sevdiği ve tuttuğu Selim Giray'ı han olarak Kırım'a gönderdi. Lâkin, ruslar Şahin Giray'ı meşru han olarak tanımakta devam ettiklerinden böylece ortada iki han hâsıl oldu.

Rus'ların Kırım'a tekrar müdahalesi, Bâb-ı âlinin savaş kararı

İki taraf, kendi hanlarının kabulünde ısrar ettikleri sırada, Kırım tatarları Şahin Giray'ı koruyan ruslara hücum edip bir kısmını öldürdüler. Bu, rusların ne zamandır aradıkları bir fırsattı. Hemen Kırım'a asker sevkettiler. Selim Giray kuvvetleriyle karşı koyduysa da mağlûp olarak Kırımı terke mecbur kaldı. Canikli Hacı Ali Paşa bu sırada emrindeki yedi kalyonla Avlita (Sivastopol) önlerine gelmişti. Lâkin, taarruz emri almadığından müdahalede bulunmuyordu. Ruslar da Osmanlıların Kırım'a asker çıkarmalarına sebeb olacak bir hareketten kaçınmaktaydılar. Yalnız Şahin Giray Hacı Ali Paşaya gönderdiği bir haberle Küçük Kaynarca andlaşmasını hatırlatarak donanmanın

çekilmesini istedi. Bu sırada devlet, seraskere Avlita limanını işgal etmesini bildirdi. Lâkin Hacı Ali Paşa, liman müstahkem olmadığı için eldeki askerle işgalini başarmak kabilse de aynı sebepten dolayı ruslara karşı müdafaasının imkânsız olduğunu, hele kış bastırınca donanmanın güç bir duruma düşeceğini, burada tutunmak için en az elli bin kişilik kuvvete ihtiyaç bulunduğunu bildirdi. Bunun üzerine donanmanın Sinop limanına dönmesi emrolundu. Hacı Ali Paşaya da Kırıma yapılacak bir çıkarma için hazırlıklarda bulunulması yazılıp ilâve olarak Trabzon ve Erzurum vilâyetleri tevcih edildi.

Osmanlı devleti, birdenbire savaşa girmek istemiyerek kışı diplomatik faaliyetlerle geçirdiyse de bundan hiçbir netice alınamadı. Bunun üzerine 1778 Nisanında savaşa karar vererek Gazi Hasan Paşa kumandasında kırk kadar gemiden mürekkep donanmayı Karadenize çıkardı. Hacı Ali Paşa, yine Kırım seraskeriydi. Donanma Samsun'a gelip seraskerle yanındaki askerleri de alarak 9 ağustos 1778 tarihinde hareket etti. Lâkin, hücum için kat'î emir almadıklarından Kırım'daki bir Rus generaline ve donanma kumandanına gemilerine su almak için Kırım'a uğrıyacaklarını bildirdilerse de, onlardan gelirlerse top ateşiyle karşılanacakları cevabını aldılar. Serasker ve deryа kaptanı durumu hemen İstanbul'a bildirip kesin bir emir istediler. Ancak Ağustos sonları gelmiş bulunduğu için donanmanın Karadenizde daha fazla kalması tehlikeli olacağından kat'i bir karar verilemiyordu. Nihayet, uzun görüşmelerden sonra Hacı Ali Paşaya, rusların Küçük Kaynarca andlaşmasına göre Kırım'da asker bulundurmıyacakları, onlar girdikleri için Osmanlı askerinin de bu memlekete girebileceği, ruslar karşı koyarlarsa barışı kendilerini bozmuş olacakları bildirilip vakit kaybetmeden Kırım'a gitmeleri emredildi.

Sadâret makamındaki değişme, Aynalı-kavak tenkihnâmesi

Rusya ile vaziyetin pek nazik olduğu bir zamanda, daha yaz sonunda sadrıâzam Darendeli Mehmed Paşa pek değerli bir zat olmakla beraber, padişahın yakını bulunan Kara silâhdar Mehmed Ağa ile geçinemediğinden, daha doğrusu bütün işleri onun arzusuna göre yürütmeği reddettiğinden azlolunarak sadaret mührü yeniçeri ağası Kalafat Mehmed Ağaya verildi (1 eylül 1778).

Diğer taraftan, Avusturya devleti doğrudan doğruya Rusya ile Osmanlılar arasında yapılacak bir anlaşmanın sonunda, Rusların Boğdan işlerine burunlarını sokmaya başlıyacaklarını sezerek, sırf bu işi önlemek ve baltalamak için harcadığı gayretlere, bilhassa Şahin Giray'ın hanlığının kabul edilmemesi için Osmanlı devletini çok sıkıştırmasına rağmen, neticede arabulucu Fransa muvaffak olduğundan onun teşvikiyle ruslarla Osmanlılar arasında başlıyan müzakereler savaş harcketini geri bıraktı. Müzakereler için, İstanbul'da Haliç tersanesi sırtlarındaki Aynalı-kavak köşkü seçilmişti. Burada Küçük Kaynarca andlaşması yeniden gözden geçirilip 1779 yılı Ocak ayında karşılıklı anlaşmalara varıldı. Böylece, bu andlaşmanın mühim maddeleri izah ve bazıları tadil edilerek ihtilâf sebebleri giderildi. Tarihimize Aynalı-kavak tenkihnâmesi adiyle geçen dokuz maddelik bu yeni anlaşmanın esas hükümleri şunlardı:

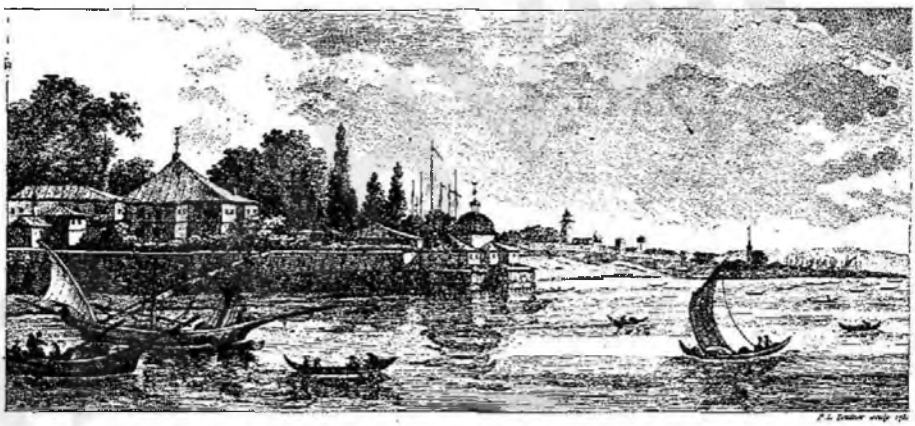

Onsekizinci yüzyıl ikinci yarısında Aynalı - Kavak köşkü (Choiseule Gouffier'den)

1 — Kırım'ın iç işlerine ve hanların icraatına iki taraf da kat'iyyen karışmıyacaktı.

2 — Kırım halkı tarafından seçilen hanlara Osmanlı hükümdarları Halife sıfatiyle berat ve teşrifat göndereceklerdi. Beratın yazdışı için kabul edilen şekil, kelime ve hattâ harflerinde bile en küçük değişiklik yapılmadan muhafaza edilecekti.

3 — Hanlık hakiki surette münhal olunca yeni seçilecek hana berat ve teşrifat gönderilmesine engel olunmıyacaktı.

4 — Osmanlı devleti, Küçük Kaynarca muahedesiyle de kabul ettiği gibi, Tatarlar üzerinde hiçbir hak ve hâkimiyet iddiasında bulunmıyacak ve bundan sonra andlaşmada bulunmıyan yeni bir durum hâsıl olursa iki devlet aralarında dostça görüşüp bir karara varacaklardı.

5 — Rusya, üç ay yirmi gün içinde bütün Kırım'ı boşaltacaktı.

6 — Şahin Giray Kırım hanı olarak kabul edilip kendisine berat ve teşrifat gönderilecek ve hanlığı kaydı hayat ile olacaktı.

7 — Aksu ile Dinyester arasında bulunup ötedenberi Özi eyâletine ait bulunan ve Küçük Kaynarca andlaşmasiyle Kırım'a terkedilen Özikırı adlı arazi, Osmanlı devletine iade olunacaktı.

8 — İbrail, Bender ve Hotin'de bulunan hıristiyan tebaanın Belgrad andlaşmasiyle ellerinden alınan mülkleri eski sahiblerine ve kilise emlâki kiliselere iade olunacak, buralarda rus işgali sırasında ellerine geçen belgelere göre mülkleri geri verilenlerin mülkleri kendilerinde kalacaktı.

9 — Ticaret gemilerinin seyir ve seferi serbest olacak, Küçük Kaynarca andlaşmasının Mora ahalisine ait maddeleri tahakkuk edecekti.

Bu andlaşmanın tasdikli nüshaları iki ay sonra mübadele olunmuş ve bu tarihten iki ay sonra da Şahin Giray'a berat ve teşrifat gönderilmiştir.

Bu tenkihname ile, evvelce kat'î şekilde reddedilmiş olan Şahin Giray'ın Kırım hanlığı, hem de ömrünce sürmek şartiyle kabul ediliyordu. Yalnız, Kırım hanlarına Osmanlı hükümdarı tarafından berat ve teşrifat gönderilmesi kat'ileşmişti. Aynı zamanda Kırım'ın Ruslar tarafından tahliyesi temin lunmuş bulunuyordu. Ayrıca Rusya, Eflak ve Boğdan'la Mora meselelerine burunlarını sokmuş oluyorlardı.

OSMANLI - İRAN SAVAŞI

Osmanlı devleti kuzeyde Kırım meselesinden rusya ile savaşacak hale gelmişken doğuda da bir savaşla meşguldü. Şöyle ki; Nadir şahın 1747 yılında katlinden sonra İranda büyük karışıklıklar başgöstermiş, Nadir Şahın birader-zâdeleri birbirleriyle ve Nadir Şahın düşmanlarıyle savaşmışlar, neticede İran'ın çeşitli kimselerin hâkimiyeti altında olarak parçalanmasına sebeb olmuşlardı. Bu sırada Safevî hanedanından Hüseyin Şahın torunu İsmail Şah, Zend aşireti reisi Kerim Hanın yardımiyle Isfahan'ı zaptedip şahlığını ilân (1751) ettiyse de, Kerim han, Şah vekili ünvaniyle idareyi alıp yavaş yavaş bütün İran'a hâkim oldu (1753).

Baban sancağındaki hâdise ve Bağdad valisi

Osmanlı-İran sınırında bulunan Baban sancağı, yurdluk ve ocaklık şeklinde, Baban hanedanının elinde bulunuyordu. Bu sırada Baban sancağı mutasarrıfı bulunan bu aileden Mehmed Paşa ile kardeşi Köy sancağı mutasarrıfı Ahmed Paşanın arası açılmış, Mehmed Paşa da kardeşinin üzerine yürüyüp yakalayarak hapsetmişti. Kendisinin aynı akıbete uğrıyacağından korkan en küçük kardeşleri Mahmud Paşa bu hâdise üzerine kaçıp bu sancakların idareten bağlı bulunduğu Bağdad valisi Ömer Paşa'ya iltica etti.

Evvelki, İran harpleri dolayısiyle kendisinden pek çok defalar bahsettiğimiz Bağdad valisi Hasan Paşa-zâde Ahmed Paşanın vefatını mütekip yerine yetiştirdiği kölelerden Süleyman (Paşa) nın geçtiğini Üçüncü Osman devrinin olayları arasında yazmıştık. Bir müddet sonra Bağdad valisi Kölemen Süleyman Paşa ölünce bu sefer onun kölelerı olan yedi kethüdasından Ali Paşa yerine geçmiş, lâkin öbür kethüdaların rekabetine maruz kalarak öldürülmüş ve yerine de Ömer Kethüda (Ömer Paşa) vali olmuştu. Böylece evvelce de işaret ettiğimiz gibi Bağdad'ın Kölemen ocağı devam edip gitmekteydi.

Ömer Paşa, Bağdad vilâyetini çok iyi idare ettiyse de, 1772 yılında çıkan veba salgını şehri harabeye döndürdü. Fakat zamanla Ömer Paşanın etrafında işe yarar adam kalmayınca işleri eskisi gibi yürütememeğe başladı. Diğer taraftan Mehmed Paşanın esasen vali Ömer Paşa ile arası yoktu. Bu son hâdiseden sonra, onu büsbütün dinlemez, emirlere itaat etmez oldu. Güvendiği ise, Kerim Handı. Ömer Paşa, bunun üzerine Mehmed Paşayı azledip yerine Mahmud Paşayı tayin etti. Validen yardım alan Mahmud Paşa kalabalık bir kuvvetle üzerine yürüyünce, Mehmed Paşa kaçtı, İrana sığındı. Mahmud Paşa Sancağın merkezi olan Kara Cuvalan'a (Süleymaniye) girdi. Kardeşi Ahmed Paşayı

hapisten çıkartıp mutasarrıflığı kendi isteğiyle ona terketti.

Kerim Han, Bağdat valisine bir mektup gönderip kendisine sığınmış olan Mehmed Paşanın affiyle vazifesinde ipkasını istediyse de, Ömer Paşa bunu reddetti. Kerim Han da, Mehmed Paşaya bir kısım kuvvetler verip Kara Cuvalan'a gönderdi. Lâkin, Ahmed Paşa bu kuvvetleri yenip kaçırdığı gibi, Kerim Han'ın yeğeni Ali Murad Han da bu savaşta esir düştü (1774).

Basra'nın muhasarası ve teslim oluşu

Kerim Han bu hale fena halde içerliyerek Doğu-Anadolu'yu yağma ettirmek üzere yirmi bin kişilik bir kuvvet gönderdiği gibi, kardeşi Sadık Hanı da yirmi bin kişilik diğer bir kuvvetle yollayıp 1775 yılı Mart ayında Basrayı muhasara ettirdi (Başbakanlık Arşivi, Name defterleri, C: 9, S: 90).

Bu sırada eyâletinde zuhur eden Babalı Hanedanı ve Kerim Han'ın Basra'yı muhasarası meseleleri, Ömer Paşanın düşmanları tarafından Bâb-ı âliye bunlara onun idaresizliğinin sebeb olduğu hatâlar şeklinde jurnal edildi. Bâb-ı âlice Bağdad'daki kölemen ocağı bu bahaneden istifade suretiyle kaldırılmak istendiğinden Ispanakçı Mustafa Paşa hemen oraya gönderildi. Bağdad'a gelir gelmez Ömer Paşayı idam eden Mustafa Paşa, onun mallarını müsadere ettiği gibi, şehrin zenginlerini de soymağa başladı.

Diğer taraftan mütesellim Süleyman Ağa tarafından İranlılara karşı müdafaa edilen Basra kalesi, on altı ay kadar dayandıktan sonra, hiçbir yardım görmediğinden teslim oldu. Bu uzun muhasara sırasında Ömer Paşanın yerine yukarda yazdığımız gibi İspanakçı Mustafa Paşanın Bağdad'a tayini vukubulmuş, sade Kerim Han'ın onu anlaşma sözleriyle avutması Basra'nın yardımsız kalmasına sebeb olmuştu. Neticede Basra'nın düşmesi üzerine Mustafa Paşa'nın yerine Kütahya valisi Abdullah Paşa tayin edildi, fakat o da bir iş göremedi. Neticede tekrar kölemenlerden Abdullah Kethüda (Paşa) ya Bağdad ve Basra eyâletleri vezaretle tevcih olundu. Kerkük ve Şehrizor da yine kölemenlerden Hasan Paşaya verildi.

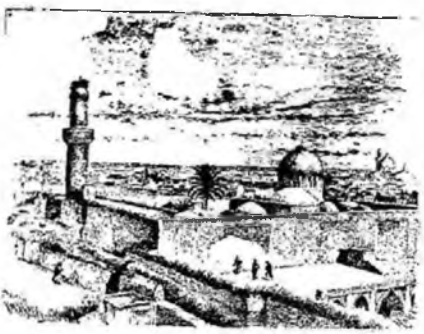

Eski Bağdad'dan bir görünüş

Eski Bağdad'da bir kahvehane

İran'a savaş açılması, ordunun harekâtı

Basra'nın Kerim Han kuvvetleri tarafından zaptiyle, müdafaasını yapan Süleyman Ağanın ve bazı ileri gelenlerin esir edilip Şiraz'a götürülmesi üzerine Osmanlı devleti İran'a savaş ilân etmişti (1776).

Bu sefere serasker seçilen yeni Bağdad valisi Abdullah Paşa, gayet ağır davranıyor, bir türlü hareketc geçemiyordu. Bunun üzerine Hasan Paşa doğruca merkeze başvurup gerekli müsaadeyi aldıktan sonra Musul cephesinden İrana karşı taarruza geçti. Devlete dehalet edip affedilerek Baban sancağı yine kendisine verilen Mehmed Paşa ile kardeşi Ahmed Paşayı sancakları kuvvetleriyle önden gönderdi. Ahmed Paşa, İran'a ilticayı tercih etti. Mehmed Paşa ise Bana'daki Sadık Han kuvvetlerini bir savaş sonunda yendi. Hasan Paşa, kendisine tekrar yardımcı kuvvetler gönderince bu sefer de Hüsrev Han kumandasındaki yirmi bin kişilik düşman kuvvetlerinin üzerine yürüyüp onları da mağlûp etti (Mayıs 1777). Abdullah Paşa ise, İran sınırına pek az bir kuvvet göndermişti. Bu sırada İranlı kumandan Kelb-i Ali Han şiddetli bir karşı taarruza geçti. Mehmed Paşa, bu sefer çekilmeğe mecbur kaldı. Kendisinden evvel savaşa kalkıştığı için Hasan Paşaya kızgın bulunan Bağdad valisi Abdullah Paşa, hiçbir yardımda bulunmadığından Kelb-i Ali Han'ın kuvvetleri Osmanlı sınırını aşıp yağma ve tahripten sonra geri döndüler. Bu sırada Baban hanedanının iki rakip kardeşi arasında yeniden kavga koptu. Sonunda kardeşi Mehmed Paşayı yenen Ahmed Paşa devlete dehalet ettiği için affolu-

narak Baban ve Köy sancakları kendisine verildi. Bu suretle mesele kapanmış oldu. Aynı zamanda Bağdat valisi Abdullah Paşa da vefat ettiğinden yerine Hasan Paşa tayin edildi. Lâkin o da türeyen rakipleri ile mücadele yüzünden Basra'nın istirdadı işiyle meşgul olamadı. Nihayet Baban-zâde Ahmed Paşadan yardım istedi. Ahmed Paşa yola çıkmadan, kendisi uzaklaştığı sırada taraftarlarınca kurtarılmasından korktuğu için mahpus bulunan kardeşi Mehmed Paşanın gözlerine mil çektirdi; lâkin Ahmed Paşa Bağdad'a varmadan vefat ettiğinden sancak öbür kardeşi Mahmud Paşaya verildi. Mahmud Paşa, süratle Bağdad'a yetişip muhaliflerini tepelemekte Hasan Paşaya yardımda bulundu.

Kerim Han'ın son hareketleri, Basra'nın istirdadı

Kerim Han ise, Osmanlı devletiyle tek başına er-geç başa çıkamıyacağını anladığı için o sırada Kırım meselesi yüzünden Osmanlılarla ihtilâf halinde bulunan Rusya'ya başvurup bir ittifak teklif etti. Rusya bunu müsait karşıladı. İmzalanan ittifak anlaşmasına göre, Kerim Han doğudan, Rus orduları Rumeliden birlikte taarruza geçeceklerdi (1778). Kerim Hanın 2 mart 1779 yılında vefat etmesi yüzünden, Osmanlı devleti için pek tehlikeli olan bu ittifak fiilî şekilde tahakkuk edemedi. Kerim Han'ın vefatiyle ailesi efradı arasında taht kavgaları başladı. Bağdad valisi Hasan Paşa, bunu fırsat bilerek, Basra'yı kurtarmağı düşündü. İranlıların Basra valisi Mehmed Ali Han, bir müddet evvel Osmanlı devletine sadık kalmış olan Müntefik aşiretiyle yaptığı savaşı kaybetmiş ve kaçmış bulunuyordu. Hasan Paşa, adamlarından Numan Efendi'yi hemen mütesellim sıfatiyle Basra'ya gönderdi. Burasını İranlılara karşı uzun müddet fedakârca müdafaa ettikten sonra yardım görmediğinden esir düşmüş olan Süleyman Ağa, Kerim Han'ın ölümü üzerine serbest kalarak geri döndüğü için Basra vilâyeti vezaret rütbesiyle devlet tarafından kendisine tevcih olundu (1779). Bu Süleyman Paşa, daha sonra Bağdad valisi olarak bütün Irak bölgesini uzun müddet sızıltısız idare etmiştir.

Arnavudların Mora'daki hareketleri ve Hasan Paşa tarafından ezilmeleri

Evvelce Suriye'deki âsilere karşı başarılı hareketlerini gördüğümüz Gazi Hasan Paşanın bir hizmeti de Mora'da devlete kafa tutan ve valileri dinlemez olan Arnavudları sindirmesidir. Bu bölgeye yavaş yavaş sızan Arnavudlar, ağır faizlerle borç vererek köylüyü kendilerine zebun etmişler, bu sayede nüfuz kazanmışlardı. Bu yüzden, Mora halkının bir kısmı yerlerini yurdlarını bırakıp göç zorunda kaldılar. Bu ise devlet gelirinin azalmasına sebeboldu. Gazi Hasan Paşa bunun üzerine Mora'ya gelerek işe el koydu ve Arnavudlara, alacaklarını toplamak üzere itimad ettikleri adamlarını bırakıp yurdlarına dönmelerini bildirdi. Onlar ise bunu kat'iyyen kabul etmediklerinden üzerlerine kuvvet gönderip çarpışma sonunda bir beşyüz kadarını öldürdü. Öbürleri dağılıp kaçtılar (21 temmuz 1779). Gazi Hasan Paşanın bu muvaffakıyetlerinden rakipleri, hükümdarı Mora'yı ondan başkasının idare edemiyeceğine ikna ettiklerinden bir fermanla Mora valiliğine tayin ettirdiler. Lâkin, kısa bir zaman sonra Mora eyâleti de uhdesinde kalmak üzere derya kaptanlığı yine Gazi Hasan Paşaya verildi.

Sadâret makamında değişme ve tâyinler

Aynalı-kavak tenkihnâmesi kendi zamanında imzalanmış bulunan Kalafat Mehmed Paşa bu mevkide 21 ağustos 1779 tarihine kadar kalarak azledildi. Kendisi sadrıâzam olmadan evvel sekbanbaşılığı ve yeniçeri ağalığı zamanında gayet başarı göstermiş olduğu için sadaretinden çok şey umuluyordu. Lâkin, uğranılan mağlûbiyetten ve imzalanmak zorunda kalınan Küçük Kaynarca andlaşmasından sonra devletin bünyesi ağır şekilde sarsılmış olduğu için böyle mes'ul bir

İran şahı Zend soyundan Kerim Han

makamda muvaffak olmak kolay değildi. Üstelik sadareti sırasında üst üste zuhur eden yangınlar sonunda İstanbul'un hemen hemen dörtte biri yandığı için aleyhinde pek-çok dedi-kodular alıp yürümüştü. Bunlardan maada, kendisi okur-yazar olmadığından hükümdarla sadrıâzam arasında kalması gereken bazı mahrem yazışmalar şüyu bulmuştu. Bütün bu sebepler bir araya gelince, sadaret mührü kendisinden alınıp padişahın mutemedi Kara silâhdar Mehmed Ağaya verildi. Kalafat Mehmed Paşa ise Bozcaada'da oturmağa memur edildi. Yeni sadrıâzam, bu makama geçtikten sonra Kara vezir Mehmed Paşa diye şöhret kazanmıştır. Hünkârın onu saderete geçirmesinin en büyük sebebi, düşündüğü bazı ıslahatı tatbik mevkiine koymaktı.

Her yeni nakil ve tayinlerde vallier pek kalabalık olan maiyetleri halkiyle bir yerden bir yere giderken geçtikleri yerlerde halk büyük sıkıntılar çektiği gibi, yeni valilerin gelişi o bölge halkına her zaman için yeni bazı külfetler yüklerdi. Kara vezir, bunu gözönüne alarak o seneki yıllık tevcihatta büyük değişiklikler yapmadı; hattâ buna, bütün sadareti sırasında itina etti. Yalnız, merkez teşkilâtındaki kalemleri ıslah ederek değersiz memurları seçerek değerlileriyle değiştirdi. Bu arada reisülküttab Abdürrezzak Bahir Efendiye vezaret verdirip seçkin devlet ricalinden Halil Hamid Efendiyi onun yerine tayin etti. Nişancı Mustafa Paşayı ise öz kardeşi olduğu halde azledip bu makama kendisinden çok daha hizmet umulan Hacı Mustafa Efendiyi getirdi.

AYNALI - KAVAK TENKİHNÂMESİNDEN SONRAKİ DEVRE

Osmanlı devletinin mağlûp olarak çıktığı son savasa kendisini Rusya'nın güneye doğru yayılma politikasını engellemek gayesiyle Fransa kışkırtmıştı. Fransa ötedenberi doğu Akdeniz ticareti için Rusya'yı kendisine en mühim rakip görüyor ve bu devletin sıcak denizlere inmesine mâni olmağa çalışıyordu. Fakat Küçük Kaynarca andlaşması, Rus gemilerine Boğazlardan serbestçe geçme hakkını tanımıştı. Bu sefer Fransa, yeni bir savaşta kendi menfaatlerinin büsbütün ihlâl edileceği endişesiyle Rusya ile Osmanlılar arasında Kırım meselesinden çıkan ihtilâfın barış yoliyle halli için tavassutta bulunmuş ve bunun üzerine yukarda yazdığımız Aynalı-kavak tenkihnâmesi hazırlanmıştı.

Avusturya ile Rusya arasındaki gerginliğin Osmanlı devletine karşı bir ittifaka dönmesi, Fransa ve diğer devletlerin tutumu

Avusturya'nın Aynalı-kavak tenkihnâmesinden önce bir anlaşmaya varılmasını önlemek için Osmanlı devleti nezdinde gösterdiği faaliyet yüzünden Rusya, bu devlete kızgın bulunuyordu. Daha 1778 yılında Bavyera kralının tahtına bir vâris bırakmadan vefatı üzerine çıkan ihtilâfta bu kızgınlığını Avusturya'ya belli etti. Bavyeralıların bir kısmı Prusya'ya, bir kısmı Avusturya'ya başvurup bu devletlere katılmak istediler. Avusturya, bu fırsatı kaçırmak istemiyordu. Fakat Rusya'nın teşvikiyle Prusya ortaya atıldı. Rusya, Osmanlı devletiyle Kırım meselesinden bir savaş doğması ihtimaline karşı Lehistan'da bulundurduğu üç ordudan birisini Avusturya hududuna gönderip Bavyera'yı işgalden vazgeçmez ve bu hususta Prusya ile anlaşmazsa savaş ilân edeceğini bu devlete bildirdi. Bu sırada Aynalı-kavak anlaşmasının imzalanması, Avusturya'nın bir Rus-Osmanlı savaşı ümidini de suya düşürdüğünden Fransa ve İngiltere'nin tavassutiyle Teşen şehrinde anlaşma müzakerelerine razı oldu. Sonunda Bavyera'nın küçük bir kısmiyle yetinmek zorunda kaldı. Büyük parçayı ise, Prusya almıştı (1779).

Aralarında bu ihtilâf da halledildikten sonra, Rusya ile Avusturya arasında bir yakınlaşma başladı. Buna sebeb ise, İkinci Katerina'nın Prusya taraftarı olan devlet adamı Potemkin'in tesirinden, Avusturya taraftarı olan Panin'in tesirine geçmiş bulunmasıydı. Panin, Osmanlı devletinin de tıpkı Lehistan gibi paylaşılmasına taraftardı. Bu paylaşma ise, onun düşüncesine göre Osmanlı devletiyle hudud komşusu olan Rusya ve Avusturya arasında olabilirdi. Bunun üzerine Avusturya imparatoru Jozef ile Rusya çariçesi İkinci Katerina arasında 1780 yılında Petersburg'da bir görüşme ve anlaşma oldu.

İngiltere ve Fransa, Rusya ve Avusturya arasındaki bu anlaşmadan endişe duyuyorlardı. İngiltere, gerçi artık Rusya'yı desteklemekten vazgeçmiş ise de, savaştan mağlûp ve yorgun çıktığı için kımıldanacak hali yoktu. Bir müddet sonra Rusya Kırım'ı tamamen ilhak ettiği zaman, Fransa buna geçici gözle baktığını beyan etmiş, lâkin sonunda bu politikasından vazgeçerek bu sefer Osmanlı devletini bu ilhakı tanımağa ve karşı koymamağa teşvik etmiştir. Avusturya imparatoru Jozef, Rusya ile Osmanlı devleti arasında bir savaş çıkarsa, kendisinin Eflak ve Boğdan'ı işgal edeceğini söyleyip ona da Mısır'ı işgali teklif ve tavsiye etmek suretiyle Fransa'yı kendi taraflarına çekmiş, bu cazip

teklifle başı dönen Fransa da, paylaşmaya katılmaya İngiltere'yi de ikna'a çalışmış ise de muvaffak olamamıştır.

Fransa - İngiltere harbi ve silâhlı tarafsızlık

Yukarda Rusya ve Osmanlı devleti arasında savaşa giden had haldeki ihtilâfın bir an evvel sulhun halline gayret eden ve neticede muvaffak olarak Aynalı-kavak tenkihnâmesinin yapılmasını sağlıyan Fransa'yı buna sevkeden âmillerden biri de doğrudan doğruya bizzat kendisini meşgul eden bir savaştı. Çünkü Fransa bu tavassut hareketiyle bir taraftan da Rusya'ya yaranıp İngiltere ile aralarında çıkan savaşta onun tarafsızlığını temine çalışmıştı.

İngiltere'nin Fransa'ya 1778 yılında harb ilâniyle başlıyan bu savaşın sebebi, İngiltere'ye karşı istiklâl için ayaklanmış bulunan Amerikalılara Fransa'nın her çeşit savaş malzemesiyle subay göndererek yardımda bulunmasıydı. Fransa, müttefiki İspanya'yı da bu savaşa sürüklediği İngiltere, Fransa'yı iktisadi darlığa süşürmek için denizden abluka altına almış bulunuyordu. Bu sırada Rusya limanlarından zahire ve kereste yüklemiş bulunan bir kısım Hollanda, Danimarka ve İsveç gemileri, bunları Fransa'ya götürdükleri iddiasiyle İngiliz donanması tarafından tevkif olundular. Bu hal, Rusyanın ticarî menfaatini ihlâl ettiğinden onun da teşvikiyle bu devletler, İngiltere'ye karşı silâhlı tarafsızlık ilân ettiler ve bundan sonra İngiltere tarafsızlıklarını tekrar ihlâl edip ticaretlerine engel olmağa kalkışırsa silâhla karşı koyacaklarını bildirdiler (1780). Ertesi yıl, Portekiz, Prusya ve Avusturya devletleri de bu birliğe katıldılar. Rusya, bu ittifaka resmen girmemişti. Fakat İngiltere onun bu işteki ehemmiyetli rolünü biliyordu. Bu yüzden Petersburg elçisi vasıtasiyle Şimal devletlerini kendisine karşı teşvik ve himayeden vazgeçirmek hususunda İkinci Katerina'yı ikna için Potemkin'den tavassutta bulunmasını istedi. Fransa elçisi bunu haber alınca daha evvel davranıp Potemkin'in rakibi Rus başvekili Panin'e başvurdu. Fakat bütün bunlar Çariçe'nin kararlarına tesirli olmadı.

İngiltere ile Fransa arasındaki savaş, beş yıl sürdükten sonra Amerika'nın istiklâli üzerine 1783 yılında imzalanan Versay andlaşmasiyle sona ermiştir. İspanya da savaşın galiplerinden biri olarak bu andlaşmaya katılmıştır.

Osmanlı devletinin savaş hazırlığı, Ruslarla olan bazı yeni ihtilâflar

Rusya, bir taraftan da Kafkasya'da faaliyette bulunuyordu. Evvelâ Gürcü prenslerinden olup Osmanlı himayesinde bulunan Ereğli (Herakli) Hanı, büyük rüşvet ve hediyelerle kendi himayesine geçmeğe ikna etti. Aynı şekilde Mengireli prensini de kandırdığından Osmanlı devleti Kafkasya'da da ruslarla geniş bir hat üzerinde doğrudan doğruya sınır komşusu oldu.

Küçük Kaynarca andlaşması Ruslara Boğazlardan serbestçe geçiş ve her türlü nakliyat hakkı vermişti. Onlar da, Karadeniz sahillerinden zahire satın alarak Akdeniz limanlarına götürüp satmağa başladılar. Bu ise, İstanbul'da yiyecek darlığı istidadını doğurdu. Kara vezir, Fransa elçisinin tavassutiyle Ruslara, bu müsaadenin ancak kendi zahireleri hakkında olduğunu kabul ettirerek işi önledi.

Bundan sonra, yeni bir güçlük daha çıktı. Ruslar, Küçük Kaynarca andlaşmasının bir maddesine dayanarak Eflak ve Boğdan'da konsolosluk açmak istediler. Osmanlı devleti buna itiraz etti ve andlaşmadaki «amme-i mevazi» (= bütün yerler) tabirinin, Fransa ve İngiltere'nin konsolosluk açtığı yerler mânasına geldiğini ileri sürdü. Eflak ve Boğdan'ın idare tarzı ise, bu andlaşmada ayrı bir bölüm olarak mevcuttu ve burada bu memleketlerde konsolosluklar açılabileceğine dair bir madde mevcud değildi.

Rusya elçisi, bunlara karşı verecek cevap bulamadıysa da, İkinci Katerina kendisine kat'î bir talimat göndererek bu meseleden asla vazgeçmemesini bildirdiği için ısrarda bulundu. Nihayet yine Fransa'nın arabuluculuğu sayesinde Silistre'de bir Rus konsolosluğu açılmasına karar verilerek mesele böylece ortalama şekilde halledildi (Cevdet Tarihi, C: 2, S: 144-145).

Mehmed İzzet Paşa'nın ikinci sadâreti

Sadrıâzam silâhdar Mehmed Paşa, 19 şubat 1781 tarihinde vefat etti. Aynı gün Birinci Abdülhamid'in oğlu şehzade Mehmed de çiçek hastalığından vefat ettiği için padişah çok müteessir oldu. Sadaret kaymakamlığına derya kaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa tayin edildi. Kara vezir son günlerinde fazlaca hasta olup tedavisine memur edilen tabibler iyileşmesinin imkânsız bulunduğunu ve birkaç günlük ömrü kaldığını Hünkâra haber vermişlerdi. Birinci Abdülhamid bunun üzerine vezirlerin en yaşlısı eski sadrıâzam ve o sırada Erzurum valisi bulunan İzzet Mehmed Paşayı tekrar bu makama getirmeğe karar vererek haber göndermek üzere iken silâhdar Mehmed Paşanın vefatı üzerine sür'atle İstanbul'a getirtti ve sadaret mührünü teslim etti. İzzet Mehmed Paşa, vazifeye başladıktan sonra ilk iş olarak eski sadrıâzamın adamı olup liyakati sayesinde Hünkârın da gözüne girmiş bulunan sadaret

kethüdası Halil Hamid Efendiyi azlederek yalı veya konağından hangisinde isterse orada oturmasını bildirdi. Bunun gibi bir müddet sonra yine eski sadrıâzamın kardeşi olan ve padişahın yakını bulunan silâhdar Halil Ağa da azledilerek evinde oturmağa memur oldu.

Yeğen Mehmed Paşa'nın sadâreti

Lâkin, İzzet Mehmed Paşanın bu halleri Hünkârın hoşuna gitmiyordu. Üstelik üzerine ihtiyarlık rehaveti çökmüş bir zattı. Akrabasına fazla yüz vermesi de birçok dedi-kodulara sebeb olduğundan 25 ağustos 1782 tarihinde azledilerek sadaret makamına Rumeli valisi Yeğen Mehmed Paşa getirildi. Sadaret kethüdalığına da yine Halil Hamid Efendi tayin olundu. İzzet Mehmed Paşanın ise malları müsadere olunup kendisi Filibe'ye sürüldü. Sadareti zamanında birer ay fasıla ile vukubulan iki yangın büyük tahribata sebeb olmuştu.

İspanya ile yapılan siyasî ve ticarî andlaşmalar

Bu sırada İspanya tahtında Burbon hanedanından Don Karlos bulunuyordu. Kendisi daha evvel Üçüncü Şarl ünvaniyle Sicilyateyn (Napoli ve Sicilya) kralı idi. İspanya ile Osmanlılar arasında ticaret andlaşması bulunmadığı için Don Karlos, İspanya tahtına geçince Osmanlı devletiyle siyasî ve ticarî andlaşmaları aktetmeği arzu ederek müracaatte bulunmuştu. Bu istek, Bâb-ı âlîce de uygun görülerek andlaşmanın birçok maddeleri hazırlanmışken, Sadrıâzam bulunan Koca Ragıp Paşanın vefatiyle mesele olduğu gibi kalmıştı. İspanya kralı 1779 da İstanbul'a gönderdiği elçisi Polini vasıtasiyle müracaatini tekrarladı. Osmanlı devleti, şimdilik bilhassa böyle siyasî bir andlaşmaya yanaşmak niyetinde değildi. Çünkü bunun kendisine bir faydası olmıyacağı gibi, bu andlaşmalar gereğince Garb ocaklarının İspanya gemilerine taarruzunu menetmesi icab ediyor, halbuki devlet buna muktedir bulunmuyordu. İspanya da gücendirilmek istenmediğinden, teklifler hemen reddedilmiyerek müzakereler üç yıl kadar sürüncemede bırakıldı. Nihayet, Rusya ve bilhassa Avusturya ile bir ihtilâfa düşüldüğü takdirde İspanya'nın o tarafı tutmasından çekinilip bu devletle beş maddelik bir tarafsızlık andlaşmasiyle yirmi bir maddelik bir ticaret anlaşması imzalandı (14 eylûl 1782).

Tarafsızlık andlaşmasının şartları şunlardı:

1 — İspanya krallığı, İslâm memleketlerinden Fas ve Yemen hâkimlerinden başka bir devletle savaşa tutuşursa, Osmanlı devleti kat'î şekilde tarafsız kalacak, keza Osmanlı devleti İspanya'nın ahidlerle bağlı bulunduğu Fransa ve Sicilyateyn devletlerinden başka bir devletle savaşa girişirse, İspanya kat'î şekilde tarafsızlığını muhafaza edecekti.

2 — İki devlet arasında akdedilen anlaşmanın bu hükmünden Cezayir, Tunus ve Trablus ocakları beyleri ve halkı haberdar edilecek, bu ocaklar yabancı devletlerle anlaşmalar akdinde serbest bulunduklarından kendileriyle İspanya ile anlaşmalarının Osmanlı devletini memnun edeceği hususunun bildirilmesi İspanya elçisi tarafından istid'a edildiği takdirde her birine bu mealde ayrı ayrı emirler gönderilecekti.

3 — İspanya'da bulunan müslüman esirler hakkında vaktiyle Sicilyateyn krallığiyle yapılan anlaşma tatbik edilecek, yani bunlar serbest bırakılacaktı.

4 — İspanya devleti, Malta ve Ceneviz korsanlarının Osmanlı devleti sularında zararlı faaliyetlerine mümkün olduğu kadar engel olacaktı.

5 — İki devletle alâkalı ve iki tarafa faydalı maddeler gerektiğinde müzakere olunup bu andlaşmaya eklenebilecekti (Cevdet Tarihi, C: 2, S: 200).

Halil Hamid Paşa'nın sadâreti

Yeğen Mehmed Paşa da büyük ümidlerle sadaret makamına getirildiği halde kendisinden beklenen hizmetleri ifa edememişti. Üstelik son derece kindar bir zattı. Vaktiyle küçük bir meseleden gücenmiş olduğu kimselerden bu vesile ile intikam almağa kalkışmak sevdasına düştü. Bu yüzden devletin bir çok emektarları kendisinden incindiler. Bu ise, cidden küçük bir hareketti. Ayrıca mizaha fazla meil olduğu için devrinde birçok aşağılık kimseler kendisine sokulup yüz bularak şımardılar. Nihayet, onda aradığını bulamamış olan Birinci Abdülhamid, 31 Aralık 1782 tarihinde sadaretten azledererek yerine sadaret kethüdası Halil Hamid Efendi'yi tayin etti. Esasen kara vezir ölümünden evvel de Hünkâra onu tavsiye etmiş, lâkin Birinci Abdülhamid yaşının pek genç olmasından dolayı tereddüt etmişti. Halil Hamid Efendi (Paşa) sadrıâzam olduğu zaman henüz kırk sekiz yaşındaydı. Bulunduğu bütün hizmetlerde fevkalâde muvaffak olmuştu. Açık fikirli ve ıslahat taraftarı olmakla meşhurdu. Dış işlerine ve Avrupa ahvaline gayet vâkıftı. Rusya ile Avusturya'nın Osmanlı devletine karşı bir ittifak yapmalarının ne büyük bir tehlike teşkil ettiğini anlıyor ve bunun Osmanlı devletini er-geç bir savaşa sürükliyeceğini hesaplıyordu. Bunun için de hazırlıklı bulunmayı derhal ön plâna aldı. Hemen hudud kalelerini tamire, asker ve savaş malzemesi ile takviyeye girişti. Sonra

vaktiyle devletin en değerli askerî gücü olup zamanla teşkilâtı bozulan topraklı süvariyi ıslah için yeni bir kanun hazırlatıp neşretti. Aynı zamanda Yeniçeri ocağını ele aldı. Askerlikle alâkası olmadığı halde zamanla sadece ücret almak için ocağa girmiş olan yabancıları ayıklıyacak hükümler vazetti (Enverî Tarihi, V. 289). Aynı zamanda Humbaracı, lâğımcı ocaklarını ve donanma ile tersane işlerini yeniden ele alarak ıslahına çalıştı.

Rusların Kırım'a müdahalesi

Kırım'a istiklâl verilmesinde Rusların ısrarı, Osmanlı devletinin tamamen alâkasını kestikten sonra bu ülkeyi kendi memleketlerine katmak içindi. Bunu Osmanlı devleti de biliyordu. *Ne çare ki uğradığı ağır askerî mağlûbiyet* üzerine Küçük Kaynarca barışını imzalayarak bu memleketin kendi hâkimiyetinden çıkmasını kabul zorunda kalmıştı. Rusların ise ayrıca Kırım halkının büyük nefretini kazanmış bulunan Şahin Giray'ın hanlığında ayak diremelerinin sebebi, yeni huzursuzlukların ve hâdiselerin çıkmasına yol açmayı temindi. Bu suretle kendilerine de müdahale fırsat ve bahanesi zuhur etmiş olacaktı. Şahin Giray'ın icraatı, tavır ve hareketleri, Kırım halkını gittikçe galeyana sevketmekteydi. İkinci Katerina ona bir taraftan albaylık rütbesiyle Sen Anderya şövalyeliği nişanını tevcih edip pohpohlarken, bir taraftan da kardeşi Bahadır Giray'ı el-altından tahrik etmekteydi. Nihayet, Arslan Giray'la anlaşan Bahadır Giray, halkın yardımıyle hanlık sarayına hücum etti. Şahin Giray, kaçmak zorunda kaldı. Halk ise, onun yerine Bahadır Giray'ı seçti (1782). Kırımlılar, son durumu Kırım'da bulunan Rus askerî kumandanına münasip şekilde bildirdikleri gibi, İstanbul'a başvurup Bahadır Giray için berat ve teşrifat istediler. Bunu haber alan Fransa elçisi Bâb-ı âli'ye müracaatle, Osmanlı devletinin bu işte çok dikkatli davranarak Rusya ile yeni bir savaşa meydan verilmemesini kralının dostane tavsiye ettiğini bildirdi. Şahin Giray ise prens Potemkin'den hanlığa dönmek için yardım istemiş, o da aradaki andlaşmaya aykırı şekilde Kırım'a asker sevkedip Şahin Giray'ı tekrar hanlığa getirmiş ve Bahadır Giray'ı yakalayıp hapsettirmişti.

Bâb-ı âli, bu hareketi şiddetle protesto etti. Lâkin Rus elçisi Şahin Giray'ın aleyhtarları kadar taraftarlarının da bulunduğunu ileri sürüp bu mesele hakkında Bâb-ı âli'nin Rusya devleti ile doğrudan doğruya muhabere etmesi gerekeceğini söyledi. Osmanlı devleti ise, bu sefer hem Rusya'yı, hem de müttefiki Avusturya'yı karşısında buldu. Kırım tarafsızlığının ihlâl edilmiş olduğuna dair şikâyeti hiç dikkat nazarına alınmadan, iki müttefik şu dört hususun teminini kat'î bir dille istediler.

1 — Osmanlı devletinin Kırım işlerine *hiçbir suretle karışmaması.*

2 — Osmanlı devletinin ihracını yasak ettiği zahire, savaş malzemesi ve bununla alâkalı iptidaî maddelerin Osmanlı memleketlerinden serbestçe satın alınabilmesi.

3 — Eflak ve Boğdan cizyesinin alınış tarihinin uzatılması.

4 — Rusların Akdeniz adalarında konsolos bulundurması.

Bu teklifler yapıldığı sırada Rusya hudutta bazı hazırlıklara başladığı gibi, Avusturya'nın da Erdel taraflarına kuvvet sevkettiği haber alındı. Durum, ciddî idi. Ya bu şartları kabul etmek veya savaşmak gerekecekti. Osmanlı devleti bir savaşa hiçbir suretle hazır bulunmadığından bu istekleri kabul zorunda kaldı (1783). Böylece Şahin Giray, yine han oldu. Lâkin, aslında idare tamamen rusların elinde idi. Şahin Giray, aradaki anlaşmaya rağmen bastırdığı paralara *esasen Osmanlı* hükümdarının adını koydurmamıştı. Bu sefer, Birinci Abdülhamid' in hutbelerden de ismi kaldırıldı. Kırım artık Rusların elindeydi.

Birinci Abdülhamid sadrıâzamı Yeğen Mehmed Paşayı biraz da bu işlerdeki başarısızlığını bahane edip onu azletmiş ve saadet mührünü Halil Hamid Paşaya vermişti.

Rusya'nın Kırım'ı ilhakı

Son olaylar dolayısiyle, Rusya için Kırım'ı tamamen kendi memleketine katmak hususunda en uygun bir zemin hâsıl olmuştu. Üstelik bu sırada İngiltere ile Amerika savaş halindeydiler. İspanya, Fransa ile müttefikti. Prusya ile kuzey Avrupa devletleri İngiltere'ye karşı evvelce bahsettiğimiz silâhlı tarafsızlık birliğini kurmuş bulunuyorlardı. Avusturya ise, bu işte Rusya'yı desteklemekteydi. İkinci Katerina, lehine hâsıl olan müsait durumu kaçırmıyarak prens Potemkin kumandasında yetmiş bin kişilik bir kuvvet gönderip Kırım'ı birdenbire işgal ve Rusya'ya ilhak ettiğini ilân etti. Çarîçe, Kırımlılara hitaben neşrettiği beyannamede, kendilerinin müfsid bir kavim olduklarını, Ruslara çok zahmet verdiklerini, onlardan çektiklerini hiçbir milletten çekmemiş olduklarını, Osmanlı devletinin fesadlardan kurtulmak için kendilerinden el çektiğini, halbuki onların Rusya ile Osmanlı devletinin arasını bozmağa çalıştıklarını, binlerce Rus askeri öldürdüklerini, pek çok masrafa sebeb olduklarını, işte bütün bunlardan dolayı Kırım, Kuban ve Taman'ı ilhak ettiğini bildiriyordu. Prens Potemkin, memleketin ileri ge-

lenlerini çağırtarak bu beyannameyi kendilerine okudu ve: «— Bu andan itibaren Kırım'ın istiklâli ilga edilmiştir. Hepiniz Rus reâyâsınız» dedi.

İkinci Katerina Avrupa devletlerine hitaben neşrettiği başka bir beyanname ile de Kırım'ın Rusya'ya ilhakını ilân ve bunun kendince sebeblerini izah etti (1783).

Prens Potemkin aynı zamanda bu ilhakı kabul etmiyenlerin Kırımı terkedip gidebileceklerini, kalanların mal ve canlarının emniyette olacağını, kimsenin dinine ve mezhebine karışılmıyacağını, lâkin buna karşılık Çariçeye sadakat yemini etmeleri gerekeceğini söyledi. Bu sadakat yeminini etmek istemiyenler, Kırım'dan göçmeğe başladılar. Lâkin, bir müddet sonra göçler kitle halinde olmaga başlayınca, Potemkin bu gidişle Kırım'ın tamamen boşalacağını, hiçbir Kırımlının Rus esaretini arzu etmediğini anlıyarak göçe hazırlanan erkek, kadın, çocuk, genç ve ihtiyarlardan mürekkep otuz bin kişilik bir kafileyi vahşice öldürtmekten çekinmedi. Bu ilhakın Osmanlı devleti üzerinde nasıl bir reaksiyon uyandıracağı henüz bilinmediğinden netice bir savaşa kadar giderse İsveç'in bu sırada Rusya'yı arkadan vurmasına engel olmak için İkinci Katerina İsveç kraliyle görüşüp muhtemel bir Osmanlı-Rus savaşı sırasında tarafsız kalması şartiyle Norveç'in İsveç krallığına katılmasını destekleyeceğini vaadedip bu hususta gizli bir anlaşmaya varıldı.

Rusların Şahin Giray'a son darbesi

Kırım'ın mutlak istiklâline taraftar olup bu gaye ile Şahin Giray'ın etrafında toplanmış olan tatarlar ise, bu darbe karşısında sersemlediler. O zaman Osmanlı devleti yerine Ruslara güvenmenin ne demek olduğunu anladılar. Lâkin, iş işten geçmiş bulunuyordu. İki devlet arasında kararlaştırıldığı halde, Birinci Abdülhamid'in adını paralara yazdırmayı bile Kırım'ın istiklâline aykırı gören Şahin Giray ise, bütün emellerine vedâ zorunda kaldı. Ruslar, kendisine yılda sekiz yüz bin ruble tahsisat bağlayıp bir yerde ikamete memur ettiler. Lâkin, aradan üç-dört yıl geçtikten sonra onu istiskal etmeğe başladılar. Şahin Giray, rusların ağır muamelelerine dayanamayıp nihayet 1786 yılında Osmanlı memleketine gelince yakalanıp Rodos'a sürgün ve orada idam edilerek cezasını bulmuştur. Kendisi kötü niyetliden fazla ahmak bir adamdı. Ruslara yüzde yüz inanmış bulunuyor ve Kırım'ın hakikaten müstakil bir devlet olabileceğini sanıyordu.

Bahadır Giray ise Kırım'ın ruslar tarafından tamamen işgalinden sonra bir kola-

Onsekizinci yüzyıl sonlarında bir Tatar prens ve prensesi (Choiseule Gouffier'den)

yını bulup hapisten kurtularak Kuban taraflarına kaçtı. 1789 yılında İstanbul'a çağrılarak geldi. Kendisine Tekirdağında verilen bir çiftlikte oturup 1791 yılında orada eceliyle vefat etti (Cevdet Tarihi, C: 2, S: 249-250).

İlhak karşısında Osmanlı devleti ve vaziyetin resmen kabul edilmesi

Rusların Kırım'ı ilhak ve bunu resmen ilân ettikleri duyulunca, buna karşı ne yapılabileceğini görüşmek üzere sadrâzam Halil Hamdi Paşanın riyasetinde bir hey'et toplandı. Evvelâ, ilk iş olarak aradaki andlaşmayı bozar mahiyette olan bu hareketi protesto eden bir beyanname neşri düşünüldü. Lâkin, Fransa elçisinin tavsiyesiyle bundan vazgeçildi. Çünkü, Rusya'nın bir savaş bahanesi aradığı muhakkaktı. Bundan istifade edebilirdi. Devletin ise, savaş gücü yoktu. Nihayet, gayet gizli olarak, savaşa hazırlanılmasına karar verildi. Ruslarla arası açık olan İngiltere devleti elçisi ise, bilâkis hemen hududlara kuvvet sevkiyle savaş hazırlığına başlanılmasını, zira Avusturya ile müttefik bulunan Rusya'nın bu kadarla iktifa etmeyip Osmanlı devletine saldırmasının mümkün bulunduğunu söylüyordu. Ancak, Osmanlı devletinin, Kırım'ın ilhakını tanımaktan başka çaresi bulunmadığını, Aynalı-kavak tenkihnâmesinin bunun dışındaki hükümlerinin korunması hususunda ise devletinin tavassuta hazır bulunduğunu da ilâve etti. Aslında İngiltere bu suretle Rusya'nın yeniden dostluğunu kazanmak ve kaybettiği ticaret imtiyazlarını elde etmek peşindeydi. Os-

Kırım Hanlarından Şahin Giray'ın Rodos'ta öldürülmesi

Onsekizinci yüzyıl sonlarında bir Tatar askeri ve kadını (Choiseule Gouffier'den)

Birinci Abdülhamit devrinde ıslahat teşebbüsleri

(İlâve: 158)

★

Birinci Abdülhamid, bütün hayatını sarayda ve kapalı olarak geçirmiş olduğu halde, devletin son uğradığı felâketler üzerine mutlaka bazı ıslahat hareketlerine girişmek lüzumunu hissediyordu. Bilhassa, yeni bir savaşta büsbütün mahvolmamak için ıslahata askeri kuvvetlerden başlamak icab ettiğini düşünmekteydi. O hiç değilse Üçüncü Mustafa devrinde orduda başlıyan ıslahat hareketini devam ettirmek, onları biraz daha hızlandırmak ve genişletmek arzusunda idi. Bu düşünce ve arzularının tahakkukunda sadrıâzamlarından Karavezir (silâhdar) Mehmed ve Halil Hamid Paşalarla derya kapdanı Cezayirli Hasan Paşa'yı kendisine en büyük yardımcı olarak buldu.

Padişahlığının ilk yıllarında birkaç veziriazam değiştirdikten sonra bu işleri yapabilecek kabiliyette ancak Karavezir silâhdar Mehmed Paşa'yı gördüğünden onu bilhassa sadaret mevkiine getirdi. Padişah ile uzun görüşme ve müzakerelerden sonra Mehmed Paşa, askeri ocakların ıslah ve takviyesine girişti. Humbaracı Ahmed Paşa zamanında yeniden tesis edilen humbaracı ocağı ile Baron de Tott tarafından el atılan topçu ocaklarının talim ve terbiyesiyle alâkadar oldu. Daha evvel Taval adlı bir İsveçliye demir toplar ve mermiler ısmarlanıp getirtilmişti. Bunlarla Kâğıthanede yapılan top atışlarına ve humbaracıların çalışmalarına kendisi bizzat gider, talimlere nezaret eder, muvaffak olanlara ihsanlarda bulunmak suretiyle askeri ve subayları mükâfatlandırır, şevklerini artırırdı.

Fakat bütün bu faaliyetler Mehmed Paşa'nın ölümüyle sona erdi. O kadar ki Üçüncü Mustafa zamanında kurulmuş olan sür'at topçuları teşkilâtı bile, Birinci Abdülhamid'in bütün arzusuna rağmen yeniçeri ocağının muhalefeti üzerine 1781 yılında kapatılarak burada öğretmenlik eden Obert ile yanındaki topçular Fransa'ya dönmüşlerdi. Aşağı-yukarı iki senelik bir fasıladan sonra Halil Hamid Paşa'nın sadarete gelmesiyle ıslahat işleri ve bilhassa teknik sahada ilerlemeyi temin edecek hareketlere başlanabildi. Halil Hamid Paşa yeniden kurulacak olan sür'at topçuları, istihkamcı ocakları için Fransadan mütehassıslar istedi. Bunun üzerine Obert, yanında Granper adlı bir uzmanla birlikte tekrar İstanbul'a geldi. Bu sefer kurulan sür'→

→ at topçuları ocağında iki bin kişi vardı. Bunlar hakkında hemen bir kanun tertiplendi. Buna göre sür'at topçularının hepsi bekâr gençler olacaklar, dâimî surette kışlalarında oturacaklar ve haftada üç gün Kâğıthanede talim yapıp diğer günler nazarî derslerle meşgul bulunacaklardı. Sıkı bir çalışma sonunda burada çok usta topçular yetişti. Tersanede açılmış olan bir mühendishane mevcutsa da kale mühendislerimiz yoktu. Halil Hamid Paşa, Fransadan kale mühendisleri ve topoğrafya mütehassısları çağırtarak rus hududundaki kalelerle boğaz tahkimatını muayene ettirib bunların ıslahı hakkında raporlar aldı. Sonra yine Fransa'dan iki istihkâm uzmanı subay getirtib tersane mühendishanesinde bir istihkâm kısmı açdı (20 ekim 1784). Bunlara aynı zamanda Karadeniz boğazının müdafaası için raporlar tanzim ettirildi. Bunlarla Türklerden mürekkeb bir heyet ayrıca Karadeniz kıyılarındaki Zonguldak, Sinob, Amasra, Gelincik, Özi, Varna ve Burgaz limanlariyle kalelerini gözden geçirdiler.

İstihkâm okulunda on beş kadar kayıtlı talebe varsa da, dinleyici şeklinde dersleri takib edenler çoktu. Nazarî derslere ilâveten talebeye arazi üzerinde tatbikat yaptırılıyor, çeşitli aletlerin kullanılması ve bunlar vasıtasiyle araziden harita alınması öğretiliyordu. Bunlar o zamana kadar ordumuzun tamamen meçhuliydi. Ders ve tatbikatı, merakı dolayısiyle yerinde takib eden Birinci Abdülhamid bunları gördükçe bu hususlarda ne kadar geri kalmış olduğumuzu acı acı anlıyarak ıslahat işlerine dört-elle sarılıyordu. Bunun için Fransa'dan yeni yeni mütehassıslar getirtilerek tersanedeki gemi tezgâhları ve top dökümhanesi ıslâh edilib modernleştirildi. Nihayet 1784 yılı ilkbaharında Lüksenburg dükası İstanbul'a gönderdiği başkâtibi ile Bab-ı âliye başvurarak emrine verilecek bin iki yüz kişilik bir Osmanlı kuvvetini Rodos veya Girid adasında talim ve terbiye etmeği ve yeni Avrupa ordularındaki birlikler gibi yetiştirmeği teklif etti. Düka, Osmanlıların son uğradığı mağlûbiyetin, ordularının batı standardına uymamasından ileri geldiğini, Osmanlı askerinin batı savaş tekniğini öğrenmedikçe bu ordular karşısında muvaffakiyet kazanamıyacağını ileri sürüyordu. Bu birlik, nümune olacak ve diğerleri de →

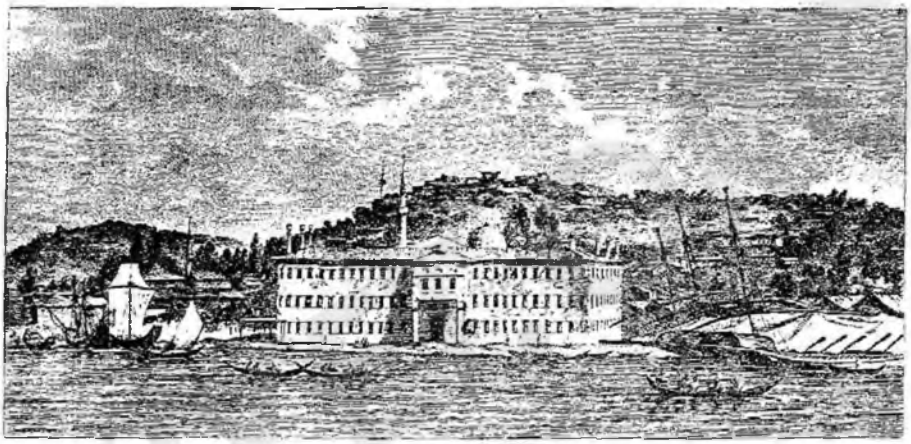

Birinci Abdülhamid devrindeki askeri inşaattan, *Cezayirli Hasan Paşa*'nın Kasımpaşa'da yaptırdığı Kalyoncu kışlası

manlı devleti, bu tavassutu kendisine dost bildiği Fransa'nın da iştirakini istedi. İngiliz elçisi, bu hususta çalışacağını vaadettiği halbuki Fransa, bir zamandır Rusya politikasına meyletmiş bulunuyordu. Osmanlı devleti ise, bütün bunlardan habersiz olarak hâlâ bu devletlere bel bağlıyor, onlardan medet umuyordu. Ancak, İkinci Katerina bu hususta hiçbir tavassutu kabul etmedi.

Kırım, Kuban ve Taman'ı ilhak ettiği halde, Osmanlı devletinin hiçbir *reaksiyon* göstermemesi üzerine Rusya bu hususta daha da ileri gitmeğe karar vererek İstanbul'daki elçisi vasıtasiyle bu ilhakın resmen tanınmasını ve tasdikini Osmanlı devletinden istedi. Osmanlı devleti ise, hâlâ İngiltere ve Fransa'nın tavassutunu bekliyordu. Elçi Bolgakof, Osmanlı reis ül-küttabına, böyle tavas-

→

ona göre yetiştirilecekti. Fikir câzibdi, ancak askerin yetiştirilme yerinin adalardan biri olması şüpheyi çekti. Mesele bu yüzden tahakkuk edemedi.

Diğer taraftan Osmanlı donanması 1768-1774 savaşlarında Çeşme'de tamamen mahvolmuştu. Küçük Kaynarca barışından sonra derya kapdanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa, hükümdarın da teşvik ve himayesiyle tersaneyi ve donanmayı ıslaha girişti. Eski ağır ve battal gemiler terkedilerek İngiliz ve Fransız donanmasındaki nümunelerine göre yeni savaş gemileri yapılmağa başlandı. Bir taraftan da, sade sefer zamanlarında hizmete çağrılan donanma personeli yerine, daimî personel ikamesi düşünülüb gemici yetiştirilmesine çalışıldı. Yalnız donanma inşaatı pek pahalıya malolmaktaydı. Devlet hazinesi ise boştu. Bu yüzden, yeni gemilerin yapılması uzun sürüyordu. Aynı meselc, personel yetiştirme işinde de bahis konusu idi. Daimî efrad için Sinob'da, Midilli'de ve İstanbul'da kışlalar inşaası gerekiyordu. Lâkin, hazine bunu karşılayacak halde olmadığı gibi, muhalifleri hünkârı derya kapda-

→

nı aleyhine kışkırtarak bunlara lüzum olmadığı fikrini telkin etmekteydiler. Gazi Hasan Paşa bunun üzerine İstanbul'da Kasım-paşa semtinde tersane ambarlarının yanında kendi cebinden bir kalyoncu kışlası yaptırdı.

Baron de Tott'un tavsiyesi üzerine ilk def'a Halîç'de, Karaağaç semtinde "hendese odası" adiyle teorik ve pratik bilgilerle müccehhez deniz subayı yetiştirecek bir okul açılmıştı. Bir iki yıl sonra ise burası dar geldiğinden tersane zindanının yanında, yani şimdiki Camialtı mevkiî civarında iki-üç odayı hâvi bir mühendishane yapılmış ve faaliyete geçmişti. Halil Hamid Paşa zamanında 1784 tarihinde donanma nizamnamesi ve savaş hazırlığına dair hazırlanan bir kanun da yürürlüğe kondu.

Bibliyografya : İ. H. Uzunçarşılı; *Osmanlı Tarihi*, C: IV kısım 1 ve 2. Deniz Mektepleri Tarihçesi. Başbakanlık Arşivi. Cevdet tasnifi bahriye vesikaları. Baron de Tott; Memoires sur les Turcs et les Tartares. Osman Ergin; Türkiye Maarif Tarihi, C: 1-3.

sutların ancak iki tarafın doğruca temas ve muhaberesine engel olabileceğini ve esasen Fransa ve İngiltere'nin de bunu istediklerini söyliyerek, Osmanlı devleti tarafından bir kelimesi değiştirilmeden tasdik olunmak üzere hazırlanan ve Kırım, Kuban ve Taman'ın Rusya'ya ilhakının tanındığını bildiren bir belgeyi tevdi etti.

Rakibi Avusturya ile bir ittifak imzaladığı için Prusya devleti Rusya ile dostluktan vazgeçmiş ve hattâ ona düşman olmuştu. Prusya elçisi son durum üzerine Osmanlı devletine başvurarak, Kırım, Kuban ve Taman'ın ilhakına karşı gerçi yapacak bir şey yoksa da, bunu böyle bir belge imzalıyarak kabul etmenin asla doğru olamıyacağını ve bunun ileride Osmanlı devletinin başına birçok gaileler açacağını ileri sürüp red edilmesini tavsiye etti. Hattâ, eğer Rusya daha ileri giderse kendisiyle savaşmanın pekâlâ mümkün bulunduğunu, bunun için müttefikler bulmanın kolay olduğunu ve Prusya'nın böyle bir ittifakı derhal kabul edebileceğini de bildirdi. Bunun üzerine, 29 kasım 1783 tarihinde şeyhülislâm konağında bir toplantı yapılarak hem Rusya'nın talebi, hem Prusya'nın teklifi uzun boylu görüşüldü. Nihayet, Rusya ve Avusturya ile yeniden bir savaş macerası doğru görülmiyerek Prusya'nın teklifi bir tarafa bırakıldı ve Rusya'nın isteği için yine Fransa ve İngiltere'nin tavassutuna başvurulması kararlaştırıldı. Lâkin Rusya elçisi reis ül-küttaba böyle bir tavassutu asla kabul etmiyeceğini, istenen senet aynen yazılıp imza olunmadığı takdirde devletinin hemen savaş ilân edeceğini, nihayet birkaç gün mehil verilebileceğini söyledi.

Rusya'nın bu şiddetli baskısına işe yarar bir ordusu, parası ve müttefiki bulunmıyan Osmanlı devletinin daha fazla dayanmasına imkân yoktu. Nihayet 9 ocak 1784 tarihinde istenen belge hazırlanıp Rus elçisine tevdi olundu. O sırada konağında hasta bulunan derya kaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa, kendisine bu belgeyi mührünü basmak üzere getiren beylikçi Raşid Efendiye, şu sözleri söylemişti: «— Bu sulh, sulh değildir. Düşmanlarımızın halimizi böyle gördükçe, bununla yetinmiyerek çeşitli tekliflerle memlekete el uzatacaklarından ve hiç olmazsa Tuna hudud olsun diyeceklerinden şüphe yoktur. Bize göre hemen başımızın çaresini görmek ve intikam için hazırlanmak lâzımdır. Sonra pişmanlık fayda vermez» (Cevdet Tarihi, S: 3, S: 57).

Rusya bundan sonra Osmanlı devletine kendisi için büyük menfaatler sağlayan seksen maddelik bir ticaret andlaşması teklif etmiş, bunun ancak altı maddesi değiştirilip kabul edilmiştir.

Sadrıâzam Halil Hamid Paşa'nın gözden düşmesi

Rusya karşısında diplomasi sahasında uğranılan muvaffakıyetsizlikler, Kırım'ın bu devlet tarafından ilhakının resmen tanınması gibi hâdiseler, halk efkârını Halil Hamid Paşanın şiddetle aleyhine döndürmüş bulunuyordu. Onun rakibi ve düşmanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa da Hünkâra mümkün olduğu kadar onun aleyhinde bulunduysa da, Birinci Abdülhamid'in tamamen zihnini çelemedi. Buna rağmen padişahın sadrıâzamına eski güveni kalmamış ve eskisi gibi fazla iltifat etmez olmuştu. Sadrıâzamın asıl düşmanı yeniçeri ocağı ile gericilerdi. Halil Hamid Paşa, devlet hazinesinin gittikçe artan açığını kapatmak, biraz para biriktirmek ve bu sayede orduyu tensik edebilmek için askerlikle alâkası olmayıp ocakları yeyim yeri haline getirmiş olanları ayıklamak, bir taraftan da muayyen ellerde ve bilhassa yeniçeri ocağının ileri gelen ağalarında bulunan «esâme» adıyle muhayyel şahıslar adına tanzim olunmuş maaş kuponlarını ilga ederek devlet hazinesinden haksız yere büyük menfaatler elde etmelerinin önüne geçmek istemişti. İşte, ocağın kendisine düşmanlığı bu yüzdendi. Üstelik yeni askerî sınıflar ihdası yeniçerileri kuşkulandırmakta ve kendilerinin rağbetten düşmelerinden korkmaktaydılar. Halil Hamid Paşa, o sırada ocakta vâki maaş zamlarını ilga ederek devlet hazinesine dört yüz kese akçeden fazla bir gelir sağlamıştı. Lâkin bu hal, asker arasında heyecan yarattı. Yeniçeri ağası akşamdan sonra defterdar Nazif Efendi'yi görerek ocağın kaynaşma halinde bulunduğunu ve bir fitne ihtimali mevcut olduğunu söyledi. Nazif Efendi, vaktin geç olmasına rağmen doğruca Hünkâra gitti.

Bir gün evvel yapılan bir toplantıda hazinenin çok kötü durumu bahis konusu olunca, masrafın azalması için padişahın bir müddet Bursa veya Edirne'de oturması bahis konusu olmuş, lâkin Halil Hamid Paşa:

«— Doğru, lâkin efendimiz pek ihtiyardır» diyerek bunu reddetmişti. Paşanın düşmanları o zaman hemen hünkâra koşup:

«Halil Hamid Paşa, sultan Mustafa zamanındaki ıslahatı ihya ederek onun usulüne mail bulunduğunu göstermiştir. Esasen bu yüzden şehzade Selim'e taraftardır. Şimdi de efendimizin pek ihtiyar olduğunu söyleyip şehzadeyi cülûs ettirmeğe zihinleri alıştırıyor. Esasen ocaklıyı da gücendirmekten maksadı bir fitne ayaklandırıp arada işi görmektedir» dediler. Bu ihbardan dolayı Birinci Abdülhamid'in hayret ve hiddeti devam ettiği sırada sadrıâzamın düşmanlarından olan defterdar Nazif Efendi de saraya gelmiş, bir de, terakkilere ait zamları ver-

memesi yüzünden ocağın ayaklanmak üzere bulunduğu haberini yetiştirmişti. Padişah bu paranın askere derhal dağıtılıp bir hâdiseye meydan verilmemesini emretti. Fakat bütün bunlar onun zihnini iyice bulandırdı. Az sonra da gözü tekrar şeyhülislâmlıkta olan İvaz Paşa-zâde İbrahim Bey de Birinci Abdülhamid'in hemşiresi Esma Sultan'a bir tezkere gönderip: «— Vezirin Hünkâra kasdi vardır» diye bildirmişti.

Nihayet Padişah, önce sadrıâzamı azle karar verdi.

Hamid Paşa'nın azli ve idamı, Şahin Ali Paşa'nın sadâreti

Halil Hamid Paşa 31 mart 1785 günü Kubbe-altında askeri ocakların maaşlarını dağıtırken İmrahor Ali Bey vasıtasiyle sadaret mührü kendisinden alındı ve hemen balıkhaneye indirilip orada birkaç saat kaldıktan sonra bir gemi ile Gelibolu'ya doğru yola çıkarıldı. Sadaret mührü ise, Haleb valiliği ile Özi muhafızlığında bulunan Şahin Ali Paşaya gönderildi. O gelinceye kadar sadaret kaymakamlığına derya kaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa tayin edilmişti.

Aynı gün Halil Hamid Paşanın en yakın mesai arkadaşı olan şeyhülislâm Dürri-zâde Seyyid Mehmed Ataullah Efendi azledilip yalısında oturmağa memur edildi. İvaz Paşa-zâde İbrahim Bey de umduğu gibi şeyhülislâmlığı kaptı. Yine eski sadrıâzamın adamlarından Ağrıboz muhafızı Raif İsmail Paşanın da vezareti kaldırılıp Lefokşa'ya sürgün edildi. Gerek o, gerek Ataullah Efendi, şehzade Selim'i cülûs ettirme dâvasında Halil Hamid Paşa ile birlik olmakla ittiham edilmekteydiler. Gelibolu'dan Bozcaada'ya nakledilen Halil Hamid Paşanın düşmanları neticede onun öldürülmesi fermanını da temin ettiklerinden burada idam edilerek kesilen başı İstanbul'a gönderildi (27 nisan 1785). Paşanın yakınlarından olup Lefkoşa'ya sürgün edilen Raif İsmail Paşayı da Kara kethuda-zâde Ali yolda yetişerek katletti. Bu hâdiselerden sonra, evvelce yalısında oturmağa memur edilmiş olan eski şeyhülislâm Dürri-zâde Ataullah Efendi de kethudası Osman Efendi ile beraber hac vazifesini ifa etmeleri bahanesiyle ve aslında sürgün olarak Hicaz'a gitmek üzere bir gemi ile yola çıkarıldılarsa da, esasen rahatsız bulunan Ataullah Efendi Gelibolu'ya varıldığı zaman vefat etti.

Şahin Ali Paşa'nın azli ve Yusuf Paşa'nın sadareti

Yeni sadrıâzam Şahin Ali Paşa, on iki gün sonra İstanbul'a gelerek vazifesine başladı. Kendisi daha evvel vali bulunduğu

Deryakaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa

yerlerde iyiliği ve adaleti ile tanınmış ve vazifelerinde muvaffak olmuş bir zattı. Lâkin okur-yazar olmaması yüzünden bazı gizlenecek şeylerin duyulması, bir de hep taşralarda memuriyet vermesi sebebiyle merkez teşkilâtı muamelelerine vâkıf bulunmaması yüzünden 24 Ocak 1786 tarihinde azledilip müsadereye uğramadan Selânik sancağı ile İsmail kalesi seraskerliğine gönderildi. Sadaret mührü, Cezayirli Gazi Hasan Paşanın kethüdası iken bir müddet evvel vezaretle Mora eyâleti verilmiş olan Yusuf Paşaya yollandı. Sadaret kaymakamı ise, yine Gazi Hasan Paşa oldu.

Rusya ile Osmanlı devleti arasında yeni ihtilâflar

Rusya, Kırım'ı ilhak edip bunu Osmanlı devletine de tasdik ettirdiği halde, meseleyi tamamen kapanmış addetmiyordu. Bütün arzusu savaşta Osmanlı devletini yenerek Avusturya ile birlikte tamamen paylaşmak ve bu arada İstanbul'u alıp bu imparatorluğun vârisi haline gelmekti. Bu ise, Birinci Petro'nun meşhur plânıydı.

İkinci Katerina, Osmanlı reâyâsı olan rumları kendisine tamamen bağlamayı düşünerek ortanca torununun adını Kostantin koymuş, üstelik yunanca öğrenmesi için küçük yaştan beri rum öğretmen ve mürebbiyelere tevdi etmişti. Maksadı, şahsen Kı-

Avusturya imparatoru İkinci Jozef

rım tacını giymek ve Kostantin'i de buraya genel vali yapmaktı. Kendisine taç giyme yeri olarak Özi suyunun denize döküldüğü yerdeki Kerson şehrini seçmişti. Çariçe 1787 yılında, Fransa ve İngiltere Rusya elçileri ile beraber Kerson'a geldi. Prens Potemkin yollarda, her menzilde Katerina'ya âdeta

Rusya çarîçesi İkinci Katerina

bir tiyatro sahnesi hazırlamıştı. Böylece Rus çariçesini Lehistan, Litvanya hey'etleri, Tatar mîrzaları, Kuban hanları, Kabartay beyleri ayrı ayrı karşıladılar. Nihayet Kaniyef'de Lehistan kralı, Kerson'da ise, Kont Falkanştayn takma adiyle seyahat eden Avusturya imparatoru ile İstanbuldaki Rus elçisi Bulgakof ve Avusturya elçisi Herbert karşıladılar. Şehrin kapılarına dikilmiş olan zafer taklarının üzerine «Bizans yolu» diye yazılmıştı (Mayıs 1878).

Katerina, Osmanlı devletine kendisince en münasip olacak zamanda hücum etmeyi tasarlıyordu. Bunun için bilhassa Avrupa vaziyetinin uygun olması lâzımdı. Birbirleriyle anlaşma halinde olmamakla beraber, İngiltere ile Prusya Rus-Avusturya ittifakına karşı idiler. Fransa ise, müteredditti. Kırım meselesinin son aldığı şekil üzerine Osmanlı umumî efkârında başlıyan kaynaşmanın bir türlü dinmemesi üzerine Bâb-ı âlî'nin yavaş yavaş tutumunu değiştirmeğe başlaması, hudut kalelerinin takviyesi, çeşitli askerî birliklerin hazırlanıp stratejik yerlere sevki, Karadenize kuvvetli bir donanma çıkarılması Rusyanın gözünden kaçmıyordu. Bu yüzden Osmanlı devletiyle aralarındaki ihtilâfların halli için Avusturya'nın tavassutunu istemiş olduğu gibi, bu hususta Fransa'ya başvurmuştu. Bundan sonra da, Avusturya imparatoru Jozefi Kerson'a dâvet etmişti. Avusturya imparatoru, Rusya'nın Fransa'nın tavassutuna başvurmasını hoş görmemiş ve bu dâveti biraz soğuk karşılamış, hattâ mukabil bir hareket olarak Prusya'ya yakınlaşmayı bile göze almıştı. Ancak, bu sırada Osmanlı devletinin paylaşılmasını istemiyen Büyük Frederik'in ölümiyle (Ağustos 1786) bu teşebbüs yarım kaldığından Jozef, Katerina'nın dâvetini kabul edip Kerson'a gelmişti.

Osmanlı devleti ise, Rus ve Avusturya hükümdarlarının bu şekilde buluşmalarından endişe duyarak Karadenize küçük bir donanma göndermişti. Bu donanma Özi nehrinin denize döküldüğü yere demirledi. Bu hal, Katerina'yı hiddetlendirdi. Hattâ Avusturya imparatoruna: «Görüyor musunuz?.. Türkler Çeşme'yi unutmuşlar» dedi.

Ruslarla Avusturyalıların bu son nümayişleri, Osmanlı devletini ciddî bazı tedbirler düşünmeğe sevketti. Bütün bunlardan maada, Rusların İzmir, Mısır ve Boğdan'daki konsoloslarının Osmanlı devleti menfaatlerine aykırı faaliyetlerde bulundukları görülüyordu. Rus gemileri de, aradaki ticaret anlaşmasına aykırı olarak hâlâ bazı memnu eşyayı nakle devam etmekteydiler. İngiltere ve Prusya ise, Osmanlı devletini mütamadiyen bir savaşa tahrik ediyorlardı. İngiltere, eski ticarî imtiyazlarını iade etmediği ve bunları Fransa'ya verdiği için Rusya'ya karşı bu vasıta ile baskı yapmak istiyordu.

Prusya, Avusturya'nın gittikçe genişlemesinden endişe duymaktaydı. Bu yüzden esasen Avusturya imparatorluğuna karşı öbür Alman devletleriyle bir ittifak yapmıştı. İngiltere ile Prusya'nın bu tutumları ise, Avusturya ile Rusya'nın Osmanlı devletine karşı pervasızca harekete geçmesine engel oluyordu. Bu yüzden, bu iki devlet hükümdarları hem Avrupa'da müsait bir durum hâsıl oluncaya, hem de kendi savaş hazırlıkları sona erinceye kadar Osmanlı devletini teskin edip oyalamak için, Bâb-ı âli'nin şikâyet konusu ettiği hususların mümkün mertebe müsait ve yatıştırıcı cevaplarla geçiştirilmesini elçilerine bildirdiler.

İngiliz elçisinin telkinleri

Sadrıâzam Koca Yusuf Paşa, bu konuda devletinin düşüncesini anlamak için Aynalı-kavak kasrında İngiltere elçisini kabul ederek kendisiyle görüştü. Elçi, Osmanlı devletinin hemen kat'î şekilde harekete geçmesini tavsiye ettikten sonra şunları söyledi:

«Çariçe kazanmış olduğu galibiyetten mağrur olarak bundan sonra Osmanlı devletini tehdid yoliyle isteklerini elde edebileceği kanaatindedir. Bâb-ı âli buna karşılık sebat ve metanet gösterir, ilkbaharda Karadenize mükemmel bir donanma çıkarılır ve Özi, Bender ve Hotin sınırına kudretli bir seraskerle kırk-elli bin asker gönderilirse, Katerina haddini bilir. Bilhassa rusların mevcut tedarikleri hep borçla yapılmış şeylerdir. Savaşa istekli görünüyorlarsa da, aslında öyle değildir. Bunlar, hep gösteriştir. Rusların asıl gayesi İranı istilâ etmektir. Avusturya ise kendi iç işleriyle pek fazla meşgul haldedir. Bunun için siz hazırlığa başlar başlamaz Rusya, Fransa'nın ara-buluculuğunu istiyecektir. O zaman da arzu ettiğinizi elde edebilirsiniz.»

Yusuf Paşa, bu sözleri mâkul bulmuş ve İngiliz elçisinin tesiri altında kalarak Ruslara karşı kat'î bir tavır almağa yavaş yavaş aklı yatmıştı.

İhtilâflı noktalar ve sebepleri

O sırada Rusya devleti ile Osmanlı imparatorluğu arasında askıda kalan ve mütemadiyen ihtilâf mevzuu olan meseleler şunlardı:

1 — Eflak ve Boğdan meselesi.

2 — Gürcistan meselesi.

3 — Bazı Kafkas kabilelerinin Kuban nehrini aşıp Rus arazisine taarruzu meselesi.

4 — Rusya tüccarından alınan vergiler meselesi.

5 — Cezayirlilerin zaptettiği Rus gemisinin iadesi meselesi.

6 — Tuna kıyılarında oturan ve Osmanlı devletine tabi bulunan kazakların yağmacılıklarına engel olmak için o bölgelerden uzaklaştırılması meselesi.

7 — Varna'ya Rus konsolosu tayinine müsaade edilmemesi meselesi.

8 — Kılburnu tuzlalarından çıkan tuzun yarısının ruslara verilmesi meselesi.

Bunları teker teker inceliyecek olursak çoğunun bir mesnedi olmadığını görürüz:

1 — Ruslar, Eflak ve Boğdan'ı işgallerinde bulundurdukları zaman Osmanlılara veya miriye ait birçok mülkleri hıristiyan teb'aya vermişler, bir kısmını ise kiliselerin mülkiyetine geçirmişler ve bunu, bu mülklerin eski sahiplerine iadesi diye ilân etmişlerdi. Lâkin, böyle olduğuna dair elde hiçbir belge mevcud değildi. Nihayet, Belgrad andlaşmasından sonra kamulaştırılan mülkler için böyle bir şey belki bahis konusu olabilirdi. Ruslar ise, çok daha eski tarihlere gidiyorlar, nerde ise Osmanlı fethinden evvelki devrelere ait durumu yaratma iddiasında bulunuyorlardı. Aynalı-kavak tenkihnâmesiyle, Belgrad andlaşmasından sonra kamulaştırılan mülklerin eski sahiplerine iadesi Osmanlı devletince kabul edilmiş, rusların yaptığı tasarrufun devamı hakkında ise, Rusya devletinin ancak şefaati bahis konusu olmuştu. Yâni devlet, bunları kabule mecbur bulunmuyordu.

2 — Gürcistan meselesine gelince, Acara'lıların bu memlekete yaptıkları tahripkâr akınlara karşı Rusya, Osmanlı devletinden Gürcüler için yardım ve himaye ricasında bulunmuş, Osmanlılar da bunu temin için o tarafa asker sevketmişlerdi. Şimdi de Rusya, çariçenin himayesini kabul etmiş Gürcülerin yurduna Osmanlıların tecavüzde bulunduğundan şikâyet ediyordu.

3 — Kuban hâdisesi, sadece rusların bir iddiasıydı; bununla beraber Soğucak muhafızı ve Rus memurları işi tahkike memur edilmişlerdi.

Rus çariçesinin Kerson seyahatinde Kırımlılar tarafından karşılanışı

4 — Rus tüccarından alınan vergi, İngiliz ve Fransız tüccarlarından alınandan fazla olmadığı için Rusya devletinin bunun azaltılması veya ilgası hakkındaki talepleri tamamen yersizdi.

5 — Gerçi Cezayirliler, bir rus gemisini zaptetmişlerdi; lâkin devlet de bu işin halledileceğini ve tekerrürüne engel olunacağını bildirmiş bulunuyordu.

6 — Rusların akınlarından şikâyet ettikleri kazakların daha içerilere nakli zaten başlamış bulunuyordu.

7 — Küçük Kaynarca andlaşmasına göre ruslar Varna'da bir konsoloshane açmak iddiasında iseler de, daha evvel açtıkları konsolosluklar vasıtasiyle bulundukları tahrikler

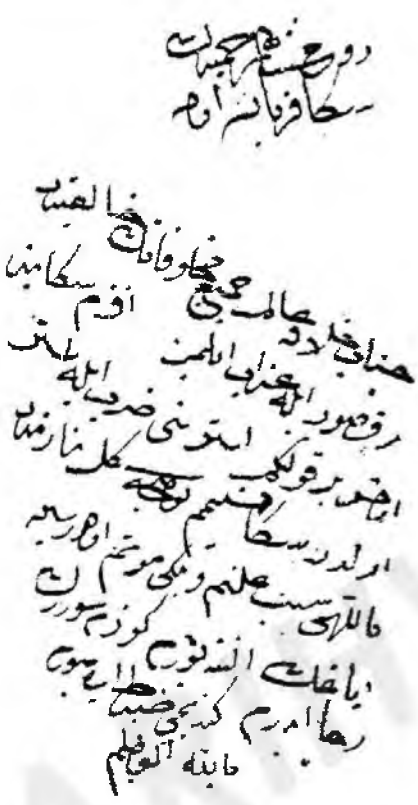

Birinci Abdülhamid'in sevgili kadını Ruhşah'a, «Ruhşahım, Hamid'in sana kurban ola» başlığı ile yazdığı bir nâmesi. Padişah bu elyazısında «Sana bend olmuş bir kulunum. Sana teslimim, bu gece gel, niyazımdır...» demekte ve daha birtakım hararetli kelimeler kullanmaktadır

de bu andlaşmanın esaslarına aykırı bulunduğuna göre Osmanlı devletinin bu hususta tereddütlü davranması ve kat'i teminat almadıkça bu müsaadeyi vermemesi, hattâ diğer konsolosların hâlen devam eden zararlı faaliyetlerine bakarak hiçbir müsaadede bulunmaması pekâlâ hakkı idi. Bununla beraber, Rusya da hâlâ istenen teminatı vermiş değildi. Hakikatte bu üzerinde çok durulması gereken bir meseleydi. Çünkü Rusların asıl gayesi, burada açılacak bir konsolosluk vasıtasiyle Bulgarları tahrik etmek ve bir sefer vukuunda Osmanlı ordusunu arkadan vurmayı mümkün kılmaktı.

8 — Tuz meselesinin halli için ise memurlar tayin edilmişti.

Binaenaleyh, bütün ihtilâfların bir kısmının esasen mevcud olmadığı, mevcud olanlarda da Osmanlı devletinin haklı bulunduğu reis ül-küttab Süleyman Efendi tarafından böylece Rus elçisi Bulgakof'a izah edilmişti (Şubat 1787 - Rebiülahir 1201).

Mesele, tam bu şekilde hallolunmak üzere iken Mısır'da, İskenderiye şehrinde bulunan Rus konsolosunun bazı Çerkes beylerini Osmanlı devleti aleyhine kışkırttığının meydana çıkması durumu değiştirdi.

Mısır'da yeni olaylar

Ebuzzeheb Muhammed Bey'in vefatından sonra Mısır'ın idaresi onun kölelerinden ve yetiştirmelerinden Murad ve İbrahim Beylerin eline geçmişti. Onlara ve kendilerine tâbi olanlara «Muhammediye» denirdi. Muhammed Beyin yakın arkadaşı büyük İsmail Bey ise, bunlara tabi olmamış bulunuyordu. Kendisi ve arkadaşı Cidavi Hasan Bey «Aleviyye» adlı ayrı bir parti teşkil etmekteydiler. Bu parti ve taraftarları, Osmanlı devletine tamamen sadık ve bağlı kimselerden mürekkepti. Mısır'a, ilk zamanlar büyük İsmail Bey hâkim olmuşsa da, Cidavi Hasan Bey'in kendisinden ayrılıp öbür tarafa geçmesi üzerine mücadeleyi kaybederek Suriye'ye kaçmış, böylece kudret ve hâkimiyet tamamen Murad ve İbrahim Beylere geçmiş bulunuyordu. Bundan sonra evvelâ Cidavi Hasan Beyin «Muhammediye» partisiyle, sonra Murad ve İbrahim Beylerin birbirleriyle aralarının açılmasile başlıyan ve devam edip giden mücadele yüzünden Mısır'da rahat, huzur ve asayiş kalmamıştı. Devlet bu hale son vermek için o sırada İnebahtı muhafızı bulunan eski sadrıâzam Yeğen Mehmed Paşayı Mısır valiliğine tayin etti.

Yeğen Mehmed Paşa, yeni vazifesine tayininden ancak bir yıl sonra Mısır'a gelerek işine başladı (Kasım 1785). Bu sırada Murad ve İbrahim Beyler barışmış bulunuyorlardı. Lâkin devlet, Mısır meselesini kat'î bir sonuca bağlamak azmindeydi. Bu-

lutkapan Ali Beyin yanında yetişmiş bulunduğu için Mısır meselelerine vukufu bulunan Cezzar Ahmed Paşa, kendisine sorulması üzerine bu hususiaki düşüncelerini devlete mufassal bir rapor halinde bildirdi. Bu raporun özeti şuydu:

Mısır üzerine kuvvet gönderilirse, birbiriyle rekabet ve mücadele halinde bulunan beyler derhal birleşirler. İlk iş olarak da çöl araplariyle bir olup tüccarın ve halkın malını ve eşyasını yağma ederler. Sonra Said taraflarına çekilerek Mısır'a gelen zahire yollarını keserler. Mısır, tamamen zahiresiz kalır. Hele gelen kuvvetler bunlara yenilirse durum çok kötü olur. Bunun için bu işi başaracak kudret ve cesaretle bir kumandana ihtiyaç vardır.

Cezzar Ahmed Paşa, neticede bu iş kendisine verilirse devlete sadakati dolayısiyle sadece hizmet için ve hiçbir masraf talep etmeden meseleyi halledeceğini ve hattâ neticede Mısır valiliğine tayininde bile ısrar etmeyip Mısır, Şam valiliklerinden birisine, ve hattâ yine Sayda valiliğine razı olacağını söylüyordu.

Şüphesiz ki, derya kaptanı Cezayirli Hasan Paşanın nüfuzu, bu işin onun sevmediği ve tutmadığı Cezzar Ahmed Paşaya verilmesine mâni idi. Esasen kendisine de fazla itimad edilmiyor ve bir kere Mısır'a hâkim olduktan sonra o bölgeden elini çekmek istememesi mümkün görülüyordu. Aynı zamanda Hac emiri bulunduğu için bu meselenin hacdan sonra halledileceği kendisine bildirdi. Lâkin, ileri sürdüğü mütalâalar da uygun görülüp bu işin kat'î şekilde halli derya kaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşaya verildi.

Mısır'da çarpışan yabancı menfaatler ve âsilere karşı harekâtın başlaması

Bu sırada Mısır valisi bulunan Yeğen Mehmed Paşayı hiçe sayan Murad ve İbrahim Beyler, uydurma ağır vergilerle halkı ezmekteydiler. Evvelce İngilizler, hind ticaret mallarını Süveys'e getirmek için müracaatta bulunmuşlardı. Bu istekleri, bazı siyasî mahzurlar yüzünden o zaman kabul edilmemişti. Fransızlar, bu sefer Murad ve İbrahim Beylerle büyük paralar karşılığında gizlice anlaşmış bulunuyorlardı. Bu anlaşmanın bir maddesine göre de, Osmanlı devleti Mısır'a asker sevkederse, Fransa devleti Murad ve İbrahim Beylere yardım edecekti. Esasen Mısır hülyasını kurmağa başlamış olan Fransa bu bahane ile o bölgeye müdahale fırsatını ele geçirmiş olacaktı. Bütün bu durumlar, devletin Mısır işlerine acele bir hal çaresi bulmasını gerektiriyordu. Bir taraftan da Rakka valisi Keki Abdi Paşaya,

Sultan Birinci Abdülhamid
(Aslı Topkapı Sarayı müzesindedir)

karadan Mısır'a yürümesi için gizli bir emir verilmişti. Lâkin, Abdi Paşanın asker toplayışını kendileri için sanan Milli aşireti reisi Timur Bey, paşayı Urfa'da muhasara ettiği için bu vazife Gazze mütesellimi Derviş Beye verilmiş ve Çapan-oğlu (Cebbar-zâde) Süleyman Beye de kuvvetleriyle ona katılması bildirilmişti.

Derya kaptanı Gazi Hasan Paşa, 1786 yılı Haziranında donanma ile birdenbire İskenderiye'ye geldi. Bu beklenmiyen hal ve Gazi Hasan Paşanın büyük şöhreti, kölemenlerin paniğe kapılmasına sebeb oldu. Murad ve İbrahim Beyler Mısır ülemasını araya koyarak bundan sonra rahat duracaklarını ve devletin emirlerinden çıkmıyacaklarını, birkaç yıldır birikmiş vergilerini (Mısır irsaliyesi) derhal ödeyeceklerini bildirip affolunmalarını istediler. Bu ricalarını anlatan ve bütün Mısır ülemasının imzasını taşıyan bir mahzar hazırlayıp İstanbula ve bir örneğini Hasan Paşa ile Cidde valisi Ahmed Paşaya gönderdiler. Gazi Hasan Paşa, evvelâ bu işe tam selâhiyetle memur olduğunu bildirerek İstanbul'a gönderilen kâğıdı alakoydu. Dellâllar vasıtasiyle Osmanlı tüccar ve gemi sahiplerinin, üç gün içinde Mısır'ı terketmedikleri takdirde, öldürülüp mallarının yağma-

lanacağını ilân etmiş bulunan Murad Bey, bu sefer Yeğen Mehmed Paşanın eteklerini ve ayaklarını öperek affı için tavassutta bulunmasını istedi. O da Mısır ulemasından mürekkep bir hey'eti, bu maksatla gönderdi. Gazi Hasan Paşa, kölemenlerin Reşid mevkiini tutmağa hazırlandıklarını duyarak daha evvel davranıp oraya gitmiş, İskenderiye'de Cidde valisini bırakmıştı. Hey'eti Reşid'de kabul etti. Bu görüşmede, başka bir hava esti. Hey'ete kölemenlerin affından ziyade halkı korumak ve zulümden kurtarmak için buraya geldiğini ve Padişahın emrinin de bu olduğunu söyliyerek hiçbir şeyden korkmamalarını bildirmişti. Buna çok sevinen bey'et Padişaha ve Paşaya çok dualar ederek geri döndü.

Gazi Hasan Paşa, bundan sonra halka hitaben bir beyanname yayınladı. Bunda kölemenlerin halkı kanunsuz ve ağır vergilerle nasıl ezdikleri anlatılıyor, yaptıkları zulüm ve kötülükler sayılıyor, bütün bunların kaldırıldığı, bundan sonra Kanuni Sultan Süleyman Han devrindeki verginin tatbik edileceği, bütün bunlara sebeb olan Murad ve İbrahim Beylerin şiddetle cezalandırılacağı bildiriliyordu. Bu beyanname, her yerde büyük bir sevinçle karşılandı. Murad ve İbrahim Beyler affedilmiyeceklerini anlayınca, karşı koymağa karar verdiler ve Gazi Hasan Paşaya devlet alacağı olarak ne istiyorsa ödeyeceklerini, buna karşılık kendisinin de Mısır'dan gitmesini, aksi halde savaşacaklarını bildirdiler. Esasında, İbrahim Bey savaşa taraftar değildi. Ancak Murad Bey'in yarattığı bir oldu-bittiyi kabul zorunda kalmıştı. Bu işin akibetini düşündükçe, hatâlı davranışlarının kendilerini çaresiz bir felâkete sürüklediğini anlıyordu. Bu yüzden, Murad Beyle arası açıldı. Murad Bey ise, büyük bir kuvvetle kaptan paşanın üzerine yürüdü. Bu sırada Mısır halkı, kölemenler aleyhine galeyan halinde bulunuyor, İbrahim Bey ulema vasıtasiyle halka nasihatler ettirerek bunu yatıştırmağa çalışıyordu.

Gazi Hasan Paşa sür'atle harekete geçerek gemilerle Nil nehrini aştı. Rahmaniye'de kölemenlerin öncü kuvvetlerini dağıttıktan sonra altı saat süren bir meydan savaşı sonunda Murad Beyin sekiz bin kişilik ordusunu ağır bir hezimete uğrattı. Diğer kölemen beylerinin kuvvetleri de Osmanlı kuvvetlerine yenilince, Gazi Hasan Paşa Kahire üzerine yürüdü. Vali Yeğen Mehmed Paşanın daha evvel davranışı üzerine şehir kapılarını kapamağa muvaffak olamıyan İbrahim Bey, kaçmak zorunda kaldı. Bütün şehir halkı, Osmanlı padişahına sadakatlerini bildirerek valinin etrafında toplanmışlardı. Bulak mevkiine gelen Gazi Hasan Paşa, durumu haber alınca ertesi günü Kahire'ye girdi. İlk iş olarak Murad ve İbrahim Beylerin ve onlarla birlikte kaçanların mal ve mülklerine el koyup evleri mühürlendi. Şeyh ül-beledlik (Belediye reisliği) devlete sadık, «Aleviyye» partisinin başkanı olup o sırada Mısır'ın haricinde bulunan büyük İsmail Beye, Mısır Hac emirliği Cidavi Hasan Beye tevcih edildi. Bunların en mühimmi 26 ekim 1786 tarihinde Rakka valisi Abdi Paşanın Cerce savaşında kölemenlere karşı kazandığı büyük zaferdir. Buna mükâfat olarak kendisine Mısır valiliği verildi. Yeğen Mehmed Paşa ise, Diyarbekir valiliğine tayin olundu.

Rusya'nın âsilere el uzatması ve bunun meydana çıkışı

İşte Rusların İskenderiye konsolosu Baron Konus'un Murad ve İbrahim Beylerle gizlice muhaberede bulunduğu da bu sırada öğrenilmiş ve bazı mektuplar ele geçmiştir. Bunlardan biri, İkinci Katerina tarafından bu iki kölemen beyine gönderilmiş bir mektuptu. Bunda Rusya çariçesi, kendilerinin müstakil bir devlet olmak hususundaki arzularından İskenderiye konsolosu vasıtasiyle haberdar olduğunu, bu konuda gerekli bütün yardımı yaparak kendilerini Türklerin elinden kurtaracağını, istedikleri yardımın nev'i ve şeklini bildirmelerini, ilkbaharda Akdeniz'e gelecek Rus donanması sayesinde Türklerin deniz yolunun kesilmesi, Mısır'a yardım edilmesi ve Osmanlılardan korunması hususunu Akdeniz'de gerek kara ve gerekse deniz, bütün Rus kuvvetlerinin kumandanı olan Rus amirali Griç (Greig) e bildirdiğini yazıyordu.

Ele geçen ikinci mühim belge ise, Murad ve İbrahim Beylere gönderilmiş bir ruhsatname idi. İkinci Katerina bunda onların kıyamını meşru görerek Mısır'ın Türklerden kurtarılması ve müstakil olması için kendilerine yardım edileceği, bu hususta İskenderiye konsolosuna gerekli salâhiyetin verildiği bildirilmekteydi.

Rus yardımının şimdilik bir hayal olduğunu, vaki olsa bile Kırım ve Şahin Giray misalleri ortada durdukça Ruslara itimadın caiz olamıyacağını kestiren Murad ve İbrahim Beyler, tam ve kat'i şekilde Mısır'dan çıkarılmalarına karar verildiği sırada Said taraflarında kendilerine tahsis edilecek yerde oturmak şartiyle aflarını istediler. Bu istekleri, ancak başlarındaki kalabalığı dağıttıkları takdirde kabul edilebileceği kendilerine bildirildi. İki kölemen beyi teklifi kabul etmiyerek tekrar savaşa başladılar. Fakat, 17 ocak 1787 yılında Cerce'de geçen bu çarpışmalardan birinde pek ağır bir mağlûbiyete uğradılar. Askerlerinin bir kısmı dağıldı, bir kısmı teslim oldu. Kendileri de

beş altıyüz kişilik maiyetiyle canlarını güç kurtardılar.

Bu sırada yeni bir Osmanlı-Rus savaşı tahakkuk safhasına girmekte olduğundan Cezayirli Gazi Hasan Paşa İstanbul'a dönmeden evvel âsi kölemen beylerinin son af ve ricaları kabul edilerek gerekli kefaletleri verdikten sonra İbrahim Bey Said taraflarında Kınna ve Murad Bey İsna mevkilerinde oturmağa memur oldular.

1787 - 1792 OSMANLI - RUS VE AVUSTURYA SAVAŞLARININ BAŞLAMASI

İskenderiye'deki Rus konsolosu Baron Konus'un yaptığı tahrikler meydana çıkınca, büyük İsmail Bey kendisini tevkif ve Mısır valisine teslim etmişti. İkinci Katerina, Osmanlılarla bir savaşı mevsimsiz görmekle beraber, prens Potemkin buna taraftardı. Onun adamı olan Rusya'nın İstanbul elçisi Bulgakof esasen bu yüzden daima hâdiseler çıkartıyor, yeni-yeni isteklerle Bâb-ı âli'yi tazyik ediyordu. Bunlardan usanan ve esasen savaşa aklı yatan sadrıâzam Koca Yusuf Paşa'nın emriyle nihayet reisülküttab Feyzi Efendi Bulgakof'u 27 temmuz 1787 tarihinde Bebek bahçesine dâvet ederek yedi maddelik bir ültimatomu kendisine resmen tevdi etti. Bu ültimatomun ihtiva ettiği maddeler şunlardı:

1 — Eflak voyvodası firarî Aleksandr Mavrokordato Osmanlı devletine teslim edilecektir.

2 — Osmanlı devleti aleyhinde faaliyette bulunan Eflak ve Boğdan'daki Rus konsolos vekili azledilecektir.

3 — Kılburun tuzlasından Özi halkının ihtiyacına yetecek kadar tuz verilecektir.

4 — İki taraf tüccarlarına müsavi muamele yapılacaktır.

5 — Rusya'daki Osmanlı tüccarlarının haklarının korunması için uygun yerlerde şehbenderler bulundurulmasına ve ilk olarak Kırım'a böyle bir memur gönderilmesine müsaade edilecektir.

6 — Yasak eşya naklettikleri anlaşılan Rus gemileri Boğazlardan geçerlerken muayene edileceklerdir.

7 — Gürcistan'da iki yıldır süren karışıklıklara, Rusların Ereğli (Herakli) Hanı himaye etmeleri sebeb olduğundan bundan vazgeçilerek Rus kuvvetleri Tiflis'ten çekilecektir.

Gerçi Rus elçisi için ültimatomu toptan reddetmek kolaysa da bu; çıkacak bir savaşın mesuliyetini üzerine almak demek olurdu. Bulgakof ise, bu kadar cesareti kendisinde göremiyordu. Çünkü Potemkin'in bütün arzusuna rağmen Katerina'nın buna karşı bir Fransa-Prusya işbirliğinden çekindiğini ve Avusturya'nın da Fransa'nın mükerrer ikazları üzerine son günlerde Rusya'ya karşı biraz ihtiyatlı davrandığını, İngiltere'nin ise derhal Osmanlı devletini destekliyeceğini biliyordu. Bulgakof, ilk şaşkınlığı geçtikten sonra bu maddeler üzerinde Feyzi Efendi ile tartışmağa başladı. Arada anlaşmalar mevcud iken böyle yeni isteklerin varid olamıyacağını ileri sürdü. Bilhassa Boğdan voyvodasının tesliminin mümkün

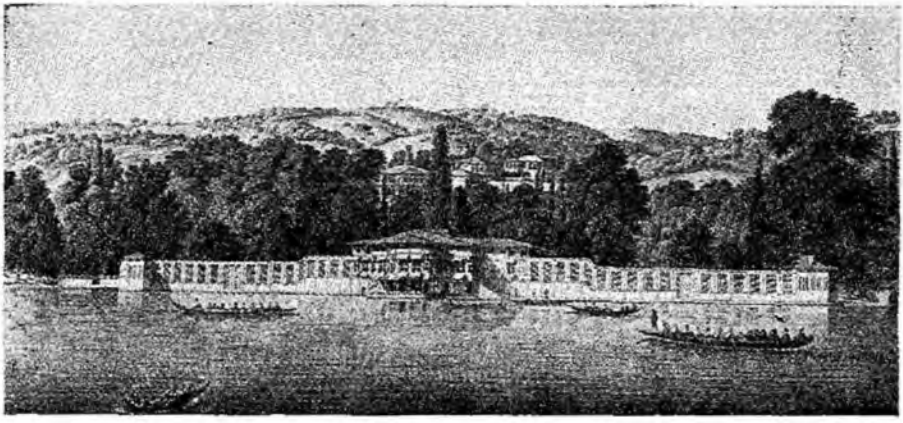

Rus elçisi ile içinde müzakerelerin yapıldığı Bebek bahçe ve yalısı (Melling'den)

olmadığını, Tiflis Hanının ise kendi arzusuyla Rusya himayesine girdiğini söyledi.

İki diplomat arasında dört gün sonra Levend çiftliğinde ikinci bir mülâkat tertip edildi. Feyzi Efendi Bulgakof'a ilk tekliflerin kat'î ve değişmez olduğunu söyliyerek onun da şekli ne olursa olsun kat'î karar ve cevabını bildirmesini istedi. Rusya elçisi, Kırım şehbenderliği meselesinden maada olan teklifleri devletine yazıp cevap isteyeceğini, bu teklifi ise şimdiden reddettiğini bildirdi.

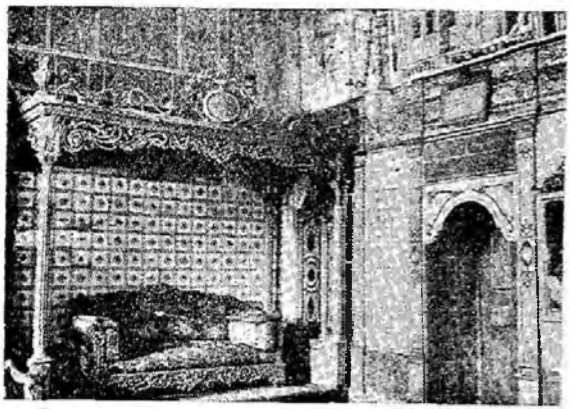

Topkapı sarayında Birinci Abdülhamid'in yatak odasından bir görünüş

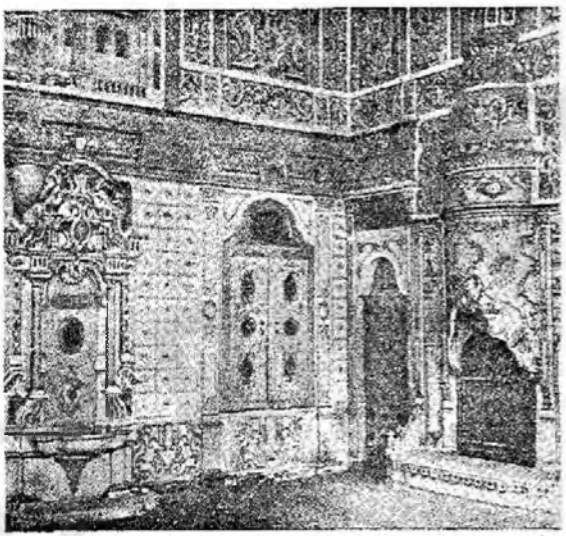

Aynı odadan bir köşe daha

Rusya'ya karşı savaşın ilânı

Bu görüşmeden on gün sonra, 14 ağustos 1787 tarihinde meselenin görüşülmesi için sadrıâzamın riyasetinde bir meclis toplandı. Burada Rus elçisine verilen ültimatom okundu. Sonra elçinin meseleyi salâhiyeti dışında görüp devletine danışmak için mehil istediği anlatıldı. Sadrıâzam Yusuf Paşa ise, buna lüzum olmadığını, zira bu tekliflerin kat'i olduğunu, elçinin ise kabul cevabını vermediğini ileri sürdü. Ona taraftar olan şeyhülislâm Müftü-zâde Ahmed Efendi de gerekli fetvayı verince, Rusya'ya savaş ilânı kararlaştırıldı.

Bunun üzerine üç gün sonra 17 ağustos 1787, Rus elçisi Bâb-ı âli'ye çağrıldı. Bulgakof, yine evvelki maddelerin müzakere edileceğini sanırken sadrıâzam ile şeyhülislâm kendisine:

«Şimdiye kadar görüşmelerle çok vakit geçirildi. Andlamaya aykırı olarak istilâ ettiğiniz Kırım'ı iade eder misiniz?.. Yoksa ne dersiniz?» deyince işin nereye varacağını anlayarak:

«Devletime yazayım. Artık irade kendilerinindir» dedi. Hazır bulunanlardan bir kısmı savaş fikrini ileri sürdü; bazısı ise barışın daha hayırlı olacağını ima etti. Sadrıâzam Yusuf Paşa, işe kat'i bir sonuç vermek ve savaşı artık dönülmez hale getirmek için:

«İşte, bu kâfirin hali böyledir» deyip şeyhülislâm da bir duada bulunduktan sonra Bulgakof ile başterçümanı Pizani ve öbür maiyeti tevkif edilerek Yedi-kule'ye gönderildiler (Cevdet Tarihi, C: 4, S: 25). Fransa ve Avusturya elçileri her ne kadar müracaat edip Rus elçisinin serbest bırakılmasını rica ettilerse de, Bâb-ı âlice İngiltere elçisinin sözüne uyularak bu ricalar reddolundu. Aynı zamanda İstanbul limaniyle diğer Osmanlı memleketleri limanlarında bulunan Rus gemilerinin zaptolunması hakkında her tarafa emirler gönderildi.

Böylece her iki devletin hükümdarları, yani İkinci Katerina ile Birinci Abdülhamid savaşa taraftar olmadıkları halde, her ikisinin mes'ul devlet adamları, yani prens Potemkin ile sadrıâzam Koca Yusuf Paşa'nın arzuları üstün gelerek bu savaş ilân edilmiş oldu.

Aynı gün, sadrıâzam ile şeyhülislâm saraya giderek ruslar üzerine

«şer'an ve mülken» sefer lâzım geldiğini padişaha arzettiler. Birinci Abdülhamid, öteden beri savaşa aleyhdar bulunduğu ve son ihtilâfların müzakere yoliyle hallinc taraftar olduğu için onların bir oldu-bitti haline getirmiş bulundukları bu savaşa güçlükle razı oldu.

Savaşın ilânı zamanında yapılan hatâ

Savaş kararı bütün yurtta duyurulduktan maada, sebepleri bir beyanname ile yabancı elçilere bildirildi. (Başbakanlık Arşivi, Name defterleri, C: 9, S: 6) Padişah Yusuf Paşaya göndcrdiği bir hatt-ı hümâyunda isc geçen seferdeki israf ve gösterişten kaçınılarak ordu ihraç edilmesini, askerî ocakların kendi usul ve kanunlarından ayrılmamalarını, bütün askere ve orduya sonradan katılanlara bu savaşın açılmasındaki zaruretlerin izah edilmesini bildirdikten sonra herkesten azamî fedakârlık istiyor, kendisi nesi varsa bu uğurda vereceğini, hem birlik olup bir şeyler elde edilmesini âdeta rica ediyordu.

Savaş kararı verildiği zaman, sonbahar gelmek üzereydi. Yani 6-7 aydan evvel ordu İstanbul'dan hareket edemezdi. Böylece, 1768 savaşında yapılan hatâ, tekrarlanmış oluyor, bütün atıp tutmalarına rağmen ciddî bir hazırlığı bulunmıyan Rusya'ya, hazırlıklarını tamamlamaları için geniş bir zaman veriliyordu. Ruslarla bir savaştan belki de kaçınılamıyacaktı; hattâ Osmanlı devleti bunu açmasa er-geç Rusya'nın açacağı muhakkak gibiydi; bu yüzden Rusya'yı gafil avlamak doğru olabilirdi; ancak, altı-yedi ay sonra girişilecek bir savaşın hemen ilânı büyük bir hatâ idi. Ruslar, ilkbahara kadar oyalanarak hazırlıklar gizlice tamamlandıktan sonra açılacak bir seferde Osmanlı devleti belki de şanslı olabilirdi. Ancak, bu incelikleri düşünmiyecek kadar saf bir ümmî olan ve gayret ve hamiyet duyguları pek coşkun bulunan sadrıâzam Koca Yusuf Paşanın böyle bir hatâya düşmesi her zaman mümkündü. Hükümet başında bulunanların meziyetlerinden ancak bir kısmı, lâkin bütün zaafları millete mal olur. Nitekim, savaş kararı üzerine Mısır'dan İstanbul'a dönen Cezayirli Gazi Hasan Paşa, bu acele kararından dolayı eski kethüdası Yusuf Paşayı fena halde muaheze etmiş, lâkin bir kere olan olmuştu.

Savaş hazırlıkları ve tertipler

Hazinede de bir hayli darlık bulunduğu için bunu hafifletecek çareler aranmaktaydı. Sadrıâzam Koca Yusuf Paşa, padişaha Cezayirli Gazi Hasan Paşanın eskiden beri ticaretten ve başka menbalardan büyük paralar kazandığını, vaktiyle kethüdası bulunduğu için bunu yakinen bildiğini söyleyip kendisinden borç veya iane suretiyle bir mikdar para istenmesini teklif etti. Üstelik Hasan Paşanın bu parayı severek ve istiyerek vereceğini de söyledi. Birinci Ab-

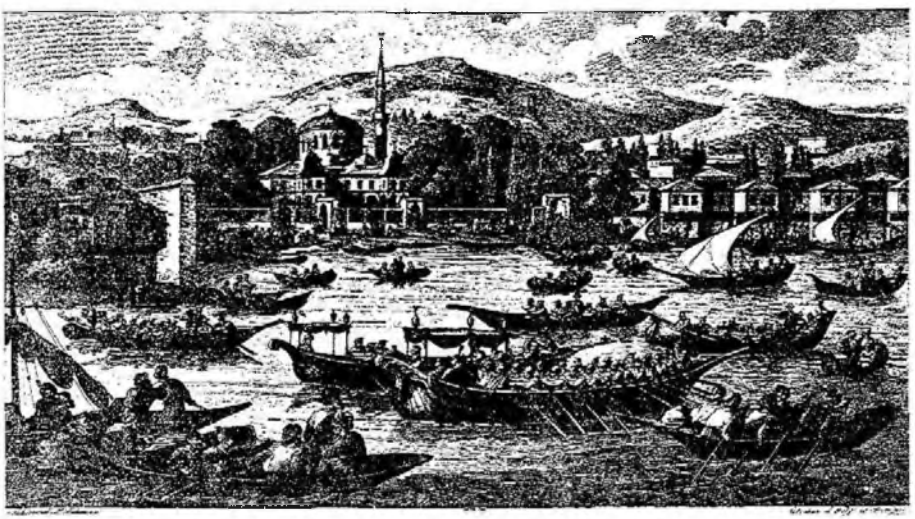

Birinci Abdülhamid'in, 1777-1778 de annesi Rebia Sultan adına Beylerbeyi'nde yaptırdığı cami önünde bir deniz gezintisi. Bu camiye sonraları İkinci Mahmud bir minare daha ilâve ettirmiştir (Zamanında yapılmış bir resimden)

dülhamid derya kaptanını çağırtıp sefer masrafı için on iki bin kese istedi. Gazi Hasan Paşa, bunu hiç tereddütsüz kabul edip o gece istenen parayı tamamen altın olarak saraya gönderdi.

Osmanlı devleti sınır kalelerine derhal kuvvet ve zahire gönderip hazırlığa başladı. Bir taraftan da Vize'de oturmakta olan Kırım hanzâdelerinden Şehbaz Giray Kuban Hanı tayin olundu. Bu seferin asıl gayesi Kırım'ın Ruslardan geri alınması olduğu için eskiden Kırım Hanlarının yaptığı gibi Şehbaz Giray da hemen kardeşi Mübarek Giray'ı kendisine kalgay ve Arslan Giray'ı da nuruddin seçti. Şehbaz Giray, Özi taraflarına memur edilerek Bucak tatarlarını yanına alıp Besarabya'ya geldi. Arslan Giray ise Kuban tatar kuvvetleriyle Taman üzerinden Kırım'a yürüyecekti. Bunun gibi Kafkasya'daki Dağıstan ve Azerbaycan Hanlariyle Çıldır valisi Süleyman Paşa vasıtasiyle temas edilip savaşa iştirâk vaadi alındı.

İlk çarpışmalar, Potemkin'in telâşı

Bu seferde ilk savaş hareketi, Kılburun'da cereyan etmiştir. O sırada Özi valisi bulunan İsmail Paşa, harb ilân edilince Kılburun kalesini zapta karar vererek Özi'den buraya kayıklarla altıbin asker gönderdi. Bu işe pek hesapsız bir hareketti. Çünkü İsmail Paşanın bu kuvvetleri yeniden takviyesine imkân yoktu. Ruslar ise, mütemadiyen yardım görebilirlerdi. Nitekim böyle oldu. Ruslarla gece yarısına kadar kahramanca savaştıktan sonra istirahate çekilen Osmanlı birliği, ertesi günü karadan ve denizden büyük ölçüde takviye almış olan Suvorof idaresindeki rusların amansız bir taarruzuna uğrayarak bütün mensupları sonuna kadar yılmadan döğüştükten sonra hepsi şehid oldular (Eylûl 1787).

Rus çariçesi İkinci Katerina'nın kumandan ve gözdelerinden prens Potemkin

Lâkin Ruslar bu galibiyetten istifade edemediler. Çünkü, hazırlıklarını tamamlamamış oldukları için büyük ölçüde taarruza geçecek durumda değillerdi. Karadenizde bulunan donanmaları ise, şiddetli bir fırtınaya tutulup gemilerinin bir kısmı batmış, bazıları ise Osmanlılar tarafından zaptolunmuştu. Bu kısımda Rus orduları başkumandanı prens Potemkin, neticede muvaffak olamamakla beraber, Osmanlıların daha ilk anda taarruza geçmeleri ve Karadenizde Osmanlı donanmasiyle başedilemiyeceğinin anlaşılması üzerine paniğe kapıldı. Bunun bir sebebi de bütün görünüşe rağmen kendi ordularının zayıf olduğunu bilmesiydi. Osmanlılara karşı uğranılacak bir mağlûbiyet ise, Rusya'yı en az Prut mağlûbiyetinden sonraki duruma düşürür, bütün kazançlarını kaybettirir ve Avrupa kuvvetler muvazenesinde söz sahibi olmaktan çıkarırdı. Savaş politikasını takib etmekle hatâya düştüğünü anlıyordu. Daha doğrusu kendisi Osmanlıların bir savaşa aslâ karar vermiyeceklerini hesaplıyarak Osmanlı devletinin bu zaafından istifade ile âzamî avantajları elde etmek istemişti.

Potemkin, bir mağlûbiyetin bütün mesuliyetinin de kendisine yükleneceğini bildiğinden Prusya ve İngiltere'nin kuvvetle desteklediklerî Osmanlı devletiyle ya hemen anlaşmak veya Rusya'yı daha kolay müdafaa etmek için Kırımı tahliye ile çekilmek icabedeceğini düşünerek Çariçeye «donanmanın mahvolduğunu» yazıp bu ikinci şıkkı teklif etti. Olmadığı takdirde ise, bütün vazifelerinden affını istedi. İkinci Katerina Potemkin'e şu cevabı gönderdi:

«Aklını, fikrini ve ruhunu toplayıp metin ol. Biraz sabırla Türkleri yeneceğine inan. Bana yazdığın gibi bütün vazifelerinden istifa ile bir tarafa çekilmeyi istemen cidden bir zaaftır. Bunları sana, iyi bir dostuma, iyi bir talebeme ve şimdiye kadar benden bile daha çok vasıtalara mâlik olan sana yazıyorum. Beş yaşındaki çocuklar gibi aceleci olmuşsun. Kırımı boşaltmak Türklere ve Tatarlara imparatorluğun kalbine kadar giden yolu açmak demektir. Çünkü, ovalarda ve çöllerde bir savunma mevkii alınamaz».

Avusturya'nın savaşa katılışı

Evvelce gördüğümüz gibi, Avusturya ile Rusya arasındaki Osmanlı devletini paylaşmak hususunda gizli bir anlaşma ve ittifak vardı. İmparator İkinci Jozef ile Katerina, 1780 yılında Lehistan'ın Mohilef şehrinde buluşup bunun esaslarını kararlaştırmışlar-

dı. Bu anlaşma, sonraları birçok teferruat ilâvesiyle genişletilmişti. Buna göre Osmanlı imparatorluğu bir savaşla yere serildikten sonra Rusya, Turla, Aksu ve Özi nehirleri arasındaki yerleri doğrudan doğruya memleketine katacak, Akdenizdeki bazı adaları da alacaktı. İstanbul alındıktan sonra müstakil bir rum imparatorluğu kurulacak ve İkinci Katerina'nın oğlu Konstantin bu devletin merkezi olacak olan İstanbul'da imparatorluk tâcını giyecekti. Eflak, Boğdan ve Besarabya ise, Rusya'nın himayesinde müstakil bir prenslik olacaktı. Buna karşılık, Küçük-Eflak ile Belgrad, Orsova, Vidin ve Niğbolu ile Lehistan sınırındaki Hotin, Venediklilerin elinde bulunan Dalmaçya ve İstirya da Avusturya'ya verilecekti. Venediklîler ise, terkettikleri bu yerlere karşılık Girid, Kıbrıs ve diğer bazı adalarla tatmin olunacaklardı. Bu anlaşma Eflak ve Boğdan'ın Rus himayesine geçmesi, buralarda gözü olan Avusturya'nın pek hoşuna gitmemişse de, zamanla bu meseleyi de kendi lehine halletmeği umarak şimdilik bu duruma razı olmuştu. Venedik devleti de bu ittifaka dâvet olunmuş, lâkin askeri gücünün inkıraz halinde bulunduğunu ileri sürerek bir savaşa katılacak durumda bulunmadığını söylemişti. Yine bu anlaşmaya göre Rusya ile Avusturya arasındaki bir savaşa Prusya ile müttefikleri olan Alman devletleri karışırlarsa, Avusturya Rusya'ya yardım edecek ve Osmanlı devletini Küçük Kaynarca andlaşması şartlarına uymıya zorlıyacak, olmadığı takdirde bu savaşa katılacaktı.

Avusturya imparatoru, buna rağmen gayet ihtiyatlı davranarak evvelâ zamansız bir savaşı önlemek için Fransa'nın tavassutunu istemeği düşündü. Lâkin, Petersburg elçisi Kobençel'in, Çariçenin Rusya'nın tek başına bile Osmanlı devletini mağlûp edebileceğine dair verdiği teminat üzerine, bu tasavvurundan vazgeçti. Savaşta tarafsız kalırsa, Rusya ile aralarındaki gizli anlaşmaya göre temin edeceği menfaatlerden de mahrum kalabilirdi. Bunun üzerine, Avusturya'nın İstanbul'daki Orta elçisi Herbert, sefer tuğlarının çıkarıldığı sırada (9 şubat 1788 - 2 cumadelulâ 1202), Bâb-ı âli'ye bir nota gönderip devletinin Rusya ile olan ittifakı dolayısiyle bu savaşa onun yanında katılacağını bildirdi ve memleketine dönmesine müsaade edilmesini istedi (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 185, S: 10).

Padişah huzurunda toplanan meclis, yayınlanan beyanname, azil ve tayinler

Bu haber, Osmanlı devlet ricalini şaşkına döndürdü. Zira, Avusturya'nın bu vesile ile savaş ilân etmesi hiç beklenmiyordu. Bu savaşın açılmasına ön-ayak olmuş bulunan sadrâzam Koca Yusuf Paşa yeni durum karşısında büyük bir yeis ve üzüntüye kapıldıysa da, artık yapacak iş kalmamıştı. Ancak yeni vaziyet üzerine iki cephede savaşmak zarureti hâsıl oldu. Halbuki elde bulunan kuvvetlerle bir cepheyi bile tutmak mecburiyeti vardı. Üstelik, sadrâzamın serdar-ı ekrem olarak Rus cephesinde mi, Avusturya cephesinde mi bulunacağını kararlaştırmak lâzımdı. Bu maksatla Padişahın huzurunda toplanan bir mecliste mesele görüşüldüyse de, bir karar verilemedi. Sonunda ordunun Edirne'ye varmasını müteakip hâsıl olacak duruma göre hareket edilmesi kabul olundu.

Osmanlı devleti Avusturya'nın kendisine karşı savaş açmasiyle hasıl olan vaziyete göre, Avrupa hükümetlerine İstanbul'daki elçileri vasıtasiyle göndermiş olduğu bir beyannamede: Rusya ile savaşa da devletin sebeb olduğunu tekrardan sonra Avusturya'nın Osmanlı devletine savaş ilânına geçerek «Osmanlı devletinin Avusturya devleti hakkında hiçbir kötü niyeti olmayıp dostluk ve safvette sebatı aşikâr bulunduğu ve aynı karşılığı umduğu Avusturya elçisine tekrar tekrar beyan olunmuşken, Avusturya devleti elli yıllık safveti tamamen unutmuştur. Bundan evvel Avusturya'lıların kaç defalar uğradıkları ittilâ günlerinde —Avusturya verasetî savaşları ima edilmektedir— eğer Osmanlı devleti onun aleyhinde biraz temayül ve hareket değil, en az şekilde bir gösterişçikte bulunsaydı, istediğini elde edeceğinden maada Avusturya'nın işlerinin ne hal alacağını kendileri de bütün düşünce sahipleri de bilir. Osmanlı devletinin mürüvvete, ahde ve şartlara aykırı davranmamış ve acizin üzerine varmamış olduğu meydanda iken Avusturya bunu unutup sadece bazı menfaatler elde etmek kaygusiyle Rusya ile ittifak imzalayarak ve şimdi Rusya andlaşmayı bozunca kendini de fırsatı ganimet bilerek andlaşmayı Osmanlı devletinin bozduğu iddiasiyle bu sefere Rusya ile birlikte katılacağını ve İstanbul'da oturan elçisini geri dönmeğe memur ettiğini bildirmek suretiyle dostluk ve barışı boznuştur. Osmanlı devleti de, elçisini ve adamlarını tevkife kalkışmamış, izzet ve ikramla dönmesine müsaade etmiş ve yollarda istirahat ve emniyeti için gerekli emirleri vermiştir» diye yazıyordu (Cevdet Tarihi, C: 4, S: 348).

Diğer taraftan şeyhülislâm Müftü-zâde Ahmed Efendi, Rusya ile savaş işinde sadrâzamı desteklemiş olduğu halde, Avusturya'nın da Osmanlı devletine harp ilânı üzerine, savaş taraftarlığı ettiğine pişman olmuştu. Çünkü, bir mağlûbiyete uğranıldığı takdirde bu seferin açılmasına sebeb olanların mesul görüleceği muhakkaktı. Avusturya'nın katılması onda zafer ümidi bırakma-

mıştı. Bundan dolayı çeşitli bahanelerle makamına gelmez olmuştu. Nihayet azil olunup yerine Mekkî Efendi tayin edildi.

Sadrıâzam, serdar-ı ekrem olarak bu sefere katılacağından eski sadaret kethüdası olup vaktiyle Halil Hamid Paşa tarafından lüzumsuz yere hırpalanan ve kısa bir müddet evvel kendisine vezaret rütbesi tevcih edilmiş olan Hacı Mustafa Paşa'ya, sadaret kaymakamlığı verilmesini padişah arzu ettiyse de, sadrıâzam bu işe taraftar olmadığı için vazgeçilip ordu ile birlikte sefere çıkmak üzere bulunan yeniçeri ağası Hasan Ağaya vezaret rütbesiyle bu makam tevcih olundu. Hacı Mustafa Paşa ise, Boğaz muhafızlığına tayin edildi.

Ordunun İstanbul'dan hareketi

İlkbaharda ordu, Davud-paşa sahrasında toplanmış bulunuyordu. 17 mart 1788 Pazartesi günü başta sadrıâzam olmak üzere ulemâ ve devlet ricali güneşin doğmasını müteakip saraya geldiler. Birinci Abdülhamid hepsini Hırka-i şerif odasında huzuruna kabul ederek sonra âdet olduğu üzere Sancağ'ı şerifi teslim ederken tavsiye ve nasihatlerde bulundu:

«Seni Cenab-ı hakkın yardımına emanet ettim. Senden din ve devlete lâyık hizmet ve sadakat umarım. İşlerine kimsenin karışması mümkün değildir. Reddin ve kabulün her veçhile makbuldur» dedi ve, yanında duran şehzadesi Mustafa'yı ima ederek:

«Haftâ evlâdım hakkında bile şükür ve şikâyetin muteberdir» ilâvesinde bulundu. (Cevdet Tarihi, C: 4, S: 40).

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Sancağ-ı şerifi alarak her çeşit lüzumsuz alâyişten ve tekellüften uzak bir alayla Davud-paşa'ya gitti.

Osmanlı ordusu 22 mart 1788 tarihinde Davud-paşa sahrasından Edirne'ye doğru yola çıktı. Serdar-ı ekrem, sefer ahvalinin acemisi bulunduğu gibi fevkalâde aceleci bir zat da olduğundan bir kısım ağırlık ve savaş malzemesi ile hazine sandıklarını Davud-paşa'da bırakarak hemen yola çıkmıştı. Bunlar, bostancıbaşı Ferhad Ağanın halktan zorla topladığı arabalarla arkadan gönderildi. Bir gün evvel hareket eden yeniçeri ocağı yolda pek şiddetli bir yağmura yakalanarak büyük zahmetlere uğrayıp asker nerde ise dağılacak hale gelmişti. Serdar-ı ekrem atına binip onlara yetişti. Bahşişler ve tatlı sözlerle gayret verip yola devamlarını temin etti. Bu hâdiseler Yusuf Paşaya savaşın ve ordu sevketmenin ne olduğunu yavaş yavaş anlatıyordu. Yağmurlar mütemadiyen devam ettiği için ordu Edirne'ye varıncaya kadar pek çok zahmet çekildi. Bir taraftan da Sofya ve Vidin müstesna, diğer kalelerde zahire noksanlığı vardı. Bunların tamamlanması için emirler gönderildi.

Avusturya'nın savaş tertibi, çeşidli bölgelerdeki ilk çarpışmalar

Avusturya'lılar, Macaristan'da hepsi iki yüz bin kişi tutan altı ordu toplamışlardı. Bunların bir kısmı ise general Lasi ile imparator İkinci Jozef kumandasında olarak Belgrad, Vidin ve Orsova taraflarına saldıracaklardı. Öbür kısmı ise prens Koburg'un kumandasında Boğdan ve Beserabya taraflarından beklenen Osmanlı taarruzunu önliyecekler ve icabında Eflak ve Boğdan'ı istilâ edeceklerdi. Hırvatistan tarafındaki Lichtestein kuvvetleri de Bosna'ya hücum edeceklerdi.

Bu arada, sadrıâzama serhadlerden gelen haberler biraz yürek ferahlandırıcıydı. Evvelâ Anapa'dan gönderilen kuvvetlerin Kuban suyunu geçtikleri, Taman'da miktarı az olan Rus kuvvetleri bunun üzerine kayıklara binip Yeni-kaleye giderlerken bunlara yetişip bir kısmını öldürdükleri ve Açu kalesine kadar ilerledikleri duyuldu. Bir taraftan Avusturyalılar yer-yer taarruza geçmişler ve haftâ İrşova (Orsova) taraflarını zaptetmişlerse de hemen her yerde serhad gazileri karşı çıkıp düşmanı püskürtmüşlerdi. Bu savaşlarda alman esirler ve kelleler orduya gelmeğe başlıyarak bu hal de askerin mânevî gücünü yükseltti. Belgrad'a bir gece baskını tertip eden düşman, Tuna suyu üzerine maksada kâfi köprüler kuramadığından eli boş dönmüştü.

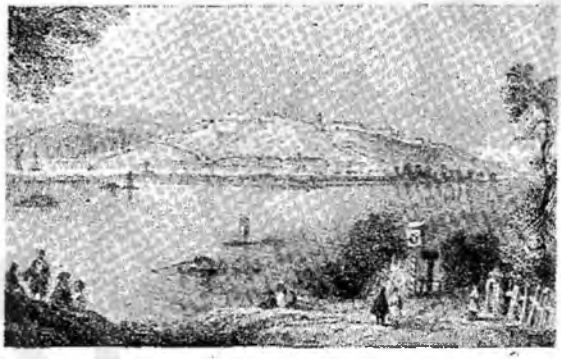

Avusturya'lıların hücumuna uğrıyan eski Belgrad'dan bir görünüş

Edirne sahrasına varıldığı zaman Boğdan voyvodası Aleksandri tarafından gönderilen otuz altı Avusturyalı ve yirmi bir Fransız mülteci askeri orduya varıp sorguya çekildikten sonra İstanbul'a yollandılar. Bundan sonra Bosna valisi Ağrıbozlu Bekir Paşanın mektupları geldi. Bunda Bosna ordularının birkaç kere Sava nehrini geçip düşman arazisinde yirmi saat kadar ilerliyerek birkaç yerde vukuâ gelen çarpışmaları kazandıkları ve rastladıkları varoş ve palankaları yakarak birçok esir aldıkları, Bosna ile Belgrad arasındaki yolları kapatıp başkaldıran sırp reayasını tedîb ederek yolların emniyetini sağladıkları bildiriliyordu.

Semendre'deki çarpışma, Eflak hareketleri

Avusturyalılar, Osmanlı devletine savaş îlâniyle beraber Semendre'ye hücum etmişlerse de, hezimete uğrayıp geri dönmüşlerdi. Bundan sonra dört bin kişilik kuvvetle tekrar kaleye saldırmışlar ve yedi saatlik bir savaştan sonra çekilmek zorunda kalmışlardı. Belgrad karşısında Sava nehri üzerine bir köprü kurma teşebbüsleri de Belgrad valisi Abdi Paşa tarafından bertaraf edilmiş, Avusturyalılar binden fazla ölü verdikten maada kereste yüklü sekiz çam gemileriyle bir tane büyük topları Osmanlıların eline geçerek Belgrad'a gönderilmişti.

Böylece, yolda ve Edirne'ye varıldıktan sonra daima iyi haberler geliyordu. Eflak taraflarında bulunan vezir Darendeli İbrahim Paşa ile voyvodadan gelen haberlere göre ise, Osmanlı birlikleri Macar dağları boğazlarına hücum edip ganimetler elde ederek döndükleri halde, Avusturyalılar Eflak topraklarına ayak basamamışlardı. Eflak voyvodası bulunan Mavroyani Bey, devlete kuvvetle bağlı ve sadıktı. Varını yoğunu harcayarak seçkin askerlerden mürekkep bir ordu kurmuştu. Bu ordu ise, gönüllülerin katılmasiyle günden güne kuvvetlenmekte idi.

Noksanların tamamlanması için Edirne'de on beş günden fazla oturuldu. Gerekli tedbirleri almayıp çeşitli sıkıntılara uğranılmasına sebeb olduğu bahanesiyle sadaret kethüdası Abdullah Efendi azledilerek bu memuriyet çavuşbaşı Süleyman Efendiye verildi.

Donanma'nın çıkışı

Kış sonlarına doğru derya kaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından başbuğ tayin edilen Hacı Abdurrahman Ağa kumandasında Karadenize bir donanma takımı çıkarılmıştı. Akdenizde şurada-burada bazı gemiler mevcuttu. Yeniden Memi kaptan kumandasında bir donanma takımı Akdenize çıkarılıp bunlarla birleşmeleri emrolundu. Bundan gaye, Rusların Akdenize donanma göndermeleri ihtimaline karşı uyanık ve hazırlıklı bulunmaktı. Çünkü Rusların Baltık donanmalarının bir kısmını Akdeniz'e göndereceklerî haber alınmıştı. Asıl donanma ise, 3 mayıs 1788 tarihinde derya kaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa kumandasında Karadenize çıktı. Gazi Hasan Paşa, bir gün evvel donanma kaptanlarını toplıyarak kendilerine şu küçük hitabede bulundu ve:

«Nereden geldiğim ve ne yaptığım hepinizin malûmudur. Lâkin nam alacak ve din ve devlet uğruna can verecek vakitler şimdidir. Niyetim düşmanın hakkından gelmek yahut da ölmektir. Bunun için bütün cariye ve kölelerimi âzâd edip bütün borçlarımı ödedim. Ev halkını da bir daha göremiyeceğimi kabûl ederek vedâ edip gidiyorum. Bu sefer hepinizi yanıma çağırmaktan maksadım içinizde cesaret edemeyip de ölümden kaçacak varsa, şimdiden bildirsin ki, gücenmeyip kendisine bemen izin vereyim. Yok, eğer savaş sırasında gayretsizlik edip özür ve bahanelerle emrimi dinlemiyen olursa, Padişah başı için böylelerine aman ve zaman yoktur. Gayret ve hizmet edenlere fazla mükâfat verileceklir. Bu şartlarla gitmeğe razı olan donanmada kalsın ve sadakatle hizmet edeceğine yemin etsin» dedi.

Donanma kaptanları, kendisiyle bu şartlar'la sefere hazır bulunduklarını bildirdiler (Cevdet Tarihi, C: 4, S: 51). Donanma Boğazdan ilk defa yaptığı çıkışta fırtınaya tutulup geri dönmeğe mecbur kaldı. Bir müddet sonra nihayet lodos esmeğe başlayıp Karadeniz sakinleşince rahatça hareket edildi.

Ordunun Edirne'den hareketi

Sefer, başlangıçta Rusya üzerine açıldığı için zahire ile savaş malzemesinin mühim kısmı İsakçı'ya gönderilmekle beraber İstanbul'da kalanların da yetişmesi için Edirne'de beklenirken serdar-ı ekremin hangi cephede bulunacağı hakkında birkaç kere görüşmeler oldu. Nihayet, serdar-ı ekremin Avusturya cephesine gidip Rusya cephesine de eski sadrıâzam ve hâlen İsmail seraskeri Şahin Ali Paşanın gönderilmesi kararlaştırıldı. Padişah bu tayini pek tasvip etmediyse de bir şeye karışmadı.

Ordunun Edirne'de uzunca kalması bazı dedi-kodulara sebeb olduğundan serdar-ı ekrem ağır ağır Sofya tarafına doğru yola çıktı (20 nisan). Tam bu sırada Avusturyalıların Boğdan'ın merkezi olan Yaş kasabasını basarak voyvoda Aleksandri'yi esir ettikleri duyuldu. Aleksandri'nin ötedenberi devlete sadakati şüpheli olduğu için esasen daha seferin başında azli icabederken bu iş ihmal

olunmuştu. Avusturyalıları Yaş'a onun davet ettiği muhakkaktı. Bunun üzerine resmen azlolundu ve yerine eski Boğdan voyvodası olup devlete sadakati bilinen Manolaki Bey tayin edildi (Mayıs 1788)8. Kısa bir zamanda Manolaki Bey, Tatar Hanı Şehbaz Giray ve Zihnelî Hasan Paşa ile birlik olup Eflak Voyvodasının yardımiyle Yaş şehrini Avusturyalılardan geri alarak voyvodalık makamına oturdu.

Sırbistan ve Bosna hareketleri

Yürüyüş halinde olan Osmanlı ordusuna, daha Sofya'ya varmadan yeniden gelen haberlere göre, Avusturyalılar, Bosna taraflarına yeniden tecavüzde bulunup vilâyetin merkezi olan Travnik (Otluca) kasabasına otuz dört saat mesafedeki Dobiçe kalesi civarına kadar gelmişler, lâkin üzerlerine sevk edilen kuvvetlerle sekiz saat kadar savaştıktan sonra yenilip beş top bırakarak kaçmışlardı.

Sofya'ya varıldığı zaman ordu ağırlıkları ve mühimmat hâlâ gelmemiş bulunuyordu. Bunlarsız ilerlemenin bir faydası olmadığından Sofya'da bir müddet beklenilmesine karar verilip ordugâha geçilerek atlar çayırlara salıverildi (9 mayıs).

Diğer taraftan gizli faaliyetlerde bulunan Avusturya, hıristiyan tebaayı durmadan kışkırtıyordu. Bunun neticesi olarak Pasarofça ve Ahram taraflarında sırp çetelerinin faaliyete geçerek yol emniyeti kalmadığı haberi geldi. Tedbir olmak üzere eski reis ül-küttab Süleyman Feyzi Efendiye vezaretle Sofya seraskerliği verilip o tarafa gönderildi. Süleyman Feyzi Paşa, çeteleri süratle dağıtarak yolları emniyet altına aldı. Bu sayede Belgrad'a bir miktar zahire gönderildiyse de Özi, İsmail ve Hotin tarafları takviye edilememişti.

Sofya'da oturuş uzadıkça, asker arasında yine hoşnutsuzluk başgösterdi. Serdar-ı ekrem, onları oyalamak için çeşitli atış ve talimler yaptırıyor, muvaffak olanlara hediyeler vererek gönüllerini almağa çalışıyordu. Buna rağmen askerler, bir kılıç-kalkan gösterisi sırasında birdenbire başkaldırıp sadrıâzamın otağını bastılar. Yusuf Paşa, canını güç kurtarıp kaçabildi. Asker, zorla yatıştırıldı (Asım Tarihi, C: 1, S: 4). Aklı başında olan herkes, böyle askerden fayda değil, ancak zarar gelebileceğini ve bunlarla ciddî bir savaşa kalkışmanın büyük hatâ olduğunu anlamıştı. Lâkin, artık yapacak bir şey yoktu. Ordu mühimmatı gelmemiş olduğu halde yola çıkılmağa karar verildi. Nihayet 27 haziran 1788 günü Sofya'dan Niş'e doğru hareket edildi.

Niş ordugâhında toplanan meclis, Yeniçeri ayaklanması

Bu sırada Avusturya ordusu, Belgrad'ın karşı tarafında toplanmış bulunuyordu. Hareketi Osmanlı ordusunun hareketine bağlıydı. Yâni Osmanlılar ne taraftan taarruz edecek olurlarsa, o tarafa yürüyecekti. Belgrad'da, yetecek kadar zahire yoktu. Nehrin karşı kıyısı düşman elinde bulunduğu için aşağı taraftan kayıklarla zahire getirtmek imkânsızdı. İşte, Niş'e varıldığı gün toplanan mecliste bunlar görüşülüp doğru Belgrad'a gidilirse zahire azlığı yüzünden orduda hemen kıtlık başlıyacağı, askerin ise esasen itaatsizliğe bahane aradığı, Tuna üzerinde inşası gereken köprü de hâlâ yapılmamış olduğu gözönüne alınarak neticede Feth ül-islâm tarafına doğru gidilmeğe karar verildi. Lâkin yolda Vidin seraskeri Hasan Paşadan gelen mektuplardan Feth ül-islâm yollarının dar ve sarp olduğu, geçilmekte güçlük çekileceği, üstelik o taraflarda da hiç zahire bulunmadığı anlaşıldığı için Vidin'e doğru yol değiştirilerek 11 temmuz 1788 günü Vidin civarındaki Gaziler tepesine varılıp çadırlı ordugâha geçildi.

Bütün bunlardan, orduyu sevk ve idare mevkiinde bulunan sadrıâzam ve serdar-ı ekremin ne kadar plânsız, hesapsız ve gelişi güzel hareket ettiği anlaşılıyordu. Gaziler tepesinde ordugâh kurulduğu gün yeniçeriler ulûfe bahanesiyle yine ayaklanarak ağaları Kelleci Osman Ağanın çadırına hücum ettiler ve serdar-ı ekremin otağına yürümek için onu önlerine katmak istediler. Osman Ağa her ne kadar kendilerine nasihat ettiyse de dinlemediler. Zorbalıkta ısrar edip ağayı fena halde tartaklayarak hatta birkaç yerinden yaraladılar. Zavallı bir ara ellerinden kurtuldu ve koşup durumu devlet erkânına haber verdi. Yeniçerilerin ise, ordu hazine ve ağırlıklarını yağmalamak için o tarafa doğru seğirttikleri görüldü. Hemen Çerkes Hasan Paşa maiyetindeki askerle köprü başını tutmağa ve yollarını kesmeğe memur edildi. Herkes, düşmanla savaş için yola çıkarılmışken, daha şimdiden böyle edepsizliklere kalkışan bu ordunun, cephede bir iş görebileceğinden ümid kesmişti. Nihayet subaylarından söz anlar birkaç tanesi çağrılıp bu hareketin sebebi sorulunca:

«Ulûfelerimizin vakti geçti. Yoldaşlarımızın harçlığı kalmadı. Hazinede olan paradan ulûfelerimizi alacağız» diyerek hakikaten yağma niyetinde bulunduklarını saklamadılar. Çerkes Hasan Paşa:

«Birkaç güne kadar ulûfenizin getirtileceğine ben kefilim» deyip ulûfelerinin bir hafta içinde ödeneceğine dair devlet ricali tarafından da senetler verilerek fesadın önü

güç belâ a'ındı. Ancak, bu fitnenin, yeniçeri ağasının mensup bulunduğu otuzbirinci ortadan çıktığı anlaşıldığından ağa azledilip yerine kulkethüdası Emin Ağa tayin edildi. Aynı zamanda ocağın da arzusiyle otuzbirinci orta ordudan ayrılarak Yergöğü muhafazasına gönderildi.

Kethüda (Cenaze) Hasan Paşa'nın serdarlığı, Lazarethanenin alınması

Bundan sonra hareket plânı görüşüldü. Serdar-ı ekrem kumandasında bulunulduğu halde ilk anda uğranılacak bir mağlûbiyetin savaşı kaybetme neticesini verebileceği düşünülüp Koca Yusuf Paşanın Vidin'de kalması ve kuvvetlerin cepheye bir seraskerle gönderilmesi uygun görüldü. Ancak, bu ağır ödevi üzerine kimin alacağı düşünülürken 1768 seferinde Mora isyanında Muhsin-zâde Mehmed Paşanın maiyetinde birçok yararlıklarda bulunmuş olan tecrübeli ve kahraman vezirlerden kethüda (Cenaze) Hasan Paşa işe kendiliğinden talib olduğu için seraskerlik kürkü giydirildi. Hasan Paşa, askerin bir kısmını alıp karşıya geçerek Tuna sahilinden Adakale hizasına doğru ilerledi. Avusturya imparatorluğunun plânı, Belgrad'ı muhasara etmekti. Bunun için kalenin karşısındaki Zemun sahrasına gelmişti. Lâkin maiyetinde bulunan kumandanlar, Osmanlı ordusunun kethüda (Cenaze) Hasan Paşa kumandasında olarak Eflak'a bağlı Kalafat mevkiinden Tuna nehrini geçip Muhadiye, Şebeş ve hattâ Temeşvar taraflarını tehdit ettiğini haber verdiklerinden bundan vaz geçti.

Kethüda (Cenaze) Hasan Paşa Ada-kale tarafına doğru hareket ettiği sırada Fetih ülislâm Muhafızı Memiş Paşa yanındaki ağır toplarla kaleden ayrılıp tam karşısına düşen Tekkeburnu palankasından İrşova'da bulunan Avusturyalıları bombardımana başladı. Buna gerekli karşılığı veremiyen Avusturyalılar top ateşi altında beyhude ezilmemek için inşa etmiş oldukları tabyalarla kral bahçesi ve İrşova arasında yeni kazdıkları metrisleri terkedip Lazarethane mevkiindeki istihkâmlara çekilmek istedilerse de o taraflara gelip yetişmiş olan serasker Hasan Paşa üzerlerine süvari birlikleri gönderdiği gibi, kendisi de dağ tarafından hücum etti. Avusturyalılar, sekiz-on bin kişilik kuvvetleriyle Lazarethane istihkâmlarına girip karşılık vermeğe başladılar. Osmanlı askeri, top ve tüfek ateşine bakmıyarak, dalkılıç, dolu-dizgin yaptıkları bir hücumla istihkâmlara girdiler. Düşman, ağır zayiat vererek istihkâmları terkedip bütün eşya, zahire ve mühimmatı bırakarak Muhadiye boğazına doğru kaçtı. Lazarethane, tüccar mallarının depo ve mu-

Sultan Birinci Abdülhamid
(Choiseule Gouffier'den)

hafaza edildiği büyük bir bender olduğu için gaziler burada ummadıkları derecede ganimetler elde edip paylaştılar.

Osmanlı ordusunun ileri harekâta devam etmesi

İmparator Jozef, bu haber gelir gelmez ordusiyle müşkül bir duruma düşmemek için Şebeş taraflarına doğru çekilmek zorunda kaldı.

Serdar-ı ekrem bu haberi alınca süratle Lazarethane'ye geldi. Gazada kahramanlık gösterenlere ihsanlarda bulundu. Yaralıları birer birer yoklayıp hepsine atiyeler verdi. Bundan sonra yapılan toplantıda Muhadiye boğazının zaptı görüşüldü. Muhadiye boğazının son derece sarp olmasından dolayı aşılmasının çok güç bulunduğu ve bilhassa fazlaca piyade askerine ihtiyaç olacağını, eldeki kuvvetlerinin bu işe kâfi geliyeceğini ileri sürenlerin yanında yeter olduğunu kabul edenler de vardı. Yalnız, Belgrad yolu üzerindeki İnlik kalesi düşmanda dururken Muhadiye'ye doğru harekete geçilmesinin

tehlikeli olacağı düşüncesinde herkes birleşiyordu.

Serdar-ı ekrem:

«Siz Muhadiye'nin ele geçirilmesine bakınız. Biz de İnlik'in zaptına uğraşırız» dedi. Serdar-ı ekrem Yusuf Paşa geri döndü. Vidin muhafızı Sancağ-ı şerifle, yanında kapıkulu süvarisi ocaklarından silâhdar ve sipah bölükleri, bir kısım kalemler ve kâtipler bulunduğu halde ordugâhta bırakılıp kalan askerleri serdar-ı ekrem alarak Feth ül-islâm tarafına doğru hareket etti. Böylece, karargâhın bir kısmını oraya nakletmek ve yiyecek darlığını kısmen azaltmak istiyordu. Üstelik, buradan icabında Muhadiye'ye de yardımda bulunabilirdi. Kendisi, ilgarla yeni ordugâhına bir gün ve bir gecede vardığı halde, esasen eski ordugâhtan ayrılmamak fikrini müdafaa etmiş olan kethüdası Süleyman Ruhi Efendi, askeri buraya ancak dört günde getirebildiğinden azlolunarak yerine defter Emini Ahmed Nazif Efendi tayin olundu.

Muhadiye savaşı

İrşova'ya altı saat mesafede bulunan ve iki tarafı gayet yüksek ve sarp, ormanlı dağlarla çevrili, ortasından büyücek bir nehir akan Muhadiye boğazı, Temeşvar eyâletinin kilidi idi. 1737-1738 yıllarında burada Avusturyalılarla şiddetli savaşlar olmuş ve Belgrad') Osmanlılar alınca Avusturyalılar Temeşvar'ı icabında müdafaa için burasını kuvvetle tahkim etmiş bulunuyorlardı.

Serasker (Cenaze) Hasan Paşa, Muhadiye'nin fethine yardım etmek üzere kendi kuvvetleriyle emrine girmiş olan Çerkes Hasan Paşa ile kul-kethüdası Salih Ağayı ve ileri gelen beyleri toplayıp bir savaş planı tertipledi. Buna göre evvelâ Muhadiye boğazının etrafındaki tabyalar alınacak, boğazın zaptına bundan sonra teşebbüs olunacaktı. Serasker (Cenaze) Hasan Paşa, askerini üçe böldü. İki kol sağ ve soldaki dağların üzerinden, bir kol ise tam boğazdan taarruza geçecekti. Sağ kolun yolu üzerinde bulunan Ak-palanka adlı büyük tabyanın ele geçirilmesi, diğer hareketlerin inkişafı için şart görüldüğünden bol miktarda asker ve mühimmat gönderilip insan çıkması bile pek zor olduğu halde irili-ufaklı toplar çıkarılarak Ak-palanka sarıldı ve döğülüp sıkıştırılmağa başlandı. Yeniçeriler de büyük bir sebatla durmadan hücuma devam ediyorlardı. Üç gün sonra yapılan genel bir taarruz neticesinde palanka ele geçirildi. İçinde bulunan beş-altı bin kadar Avusturya askerinin çoğu kılıçtan geçirilmiş, bir kısmı da kaçıp kurtulmuştu (25 ağustos 1788).

Bu zafer, askere coşkunluk vermişti. Balyemez topları ve humbara toplarını dağlara çekip çıkararak müstahkem yerlerini dövmeğe ve savaşmaya başladılar. Avusturyalılar, bu şiddetli hücumlar karşısında beklemedikleri top ateşinin tesiriyle yerlerinde tutunamayıp geriledilerler.

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem, yanında küçük bir kuvvetle bu sırada Tekke-burnu'na kadar ilerlemişti. Maksadı, hem İnlik'in zaptı için bir keşif hareketinde bulunmak, hem de seraskerin karşı tarafta ne yaptığını anlamaktı. Muhadiye boğazında çetin bir savaş sahasına iki saatlik bir mesafeye kadar sokuldu ve seraskere, kendisine imdat kuvveti gönderebileceğini bildirdi. Serasker de, Çerkes Hasan Paşanın dağların üstündeki palankaları zaptetmiş olduğunu, yakında genel bir taarruza geçileceği cevabını gönderdi. Serdar-ı ekrem, suyun karşı tarafına eski yerine geçti.

Serasker (Cenaze) Hasan Paşa genel bir taarruza geçmeğe hazırlanırken 30 ağustos 1788 gecesi Avusturyalılar müstahkem yerlerini bırakarak boğaza doğru sür'atle çekilmeğe başladılar. Kethüda (Cenaze) Hasan Paşa, derhal taarruz emrini verdi. Osmanlı askerinin kovaladığı Avusturyalılar, Muhadiye'de tutunamıyarak Şebeş boğazına doğru kaçtılar. Muhadiye'yi böylece ele geçiren Osmanlılar, düşmanı takipten vazgeçmeyip beş-altı saatlik mesafeye kadar ilerliyerek rastladıkları köy ve palankaları yağma ve tahrip eltiler.

İnlik'in fethi

Serdar-ı ekrem, Memiş Paşayı İnlik kalesinin muhasarasına memur etmişti. Bu kale, fevkalâde sarp ve müstahkem bir yer olduğu için çok muhasaralara dayanmış ve alınamamıştı. Muhadiye'nin zaptolunduğu haberi geldiği için serdar-ı ekrem yanında gözünü budaktan sakınmaz bir kısım gazilerle Memiş Paşanın çadırına gelerek onu yanına alıp Tuna donanması başbuğu ve 1768 savaşı kahramanlarından olan Çadırcızâde Mehmed Ağanın gemisine götürdü. Buradaki şayka ve çete kayıklarının kaptanlarını toplayıp kendileriyle görüştü. Şayka ve çete kayıkları altmış tane olup her birinde yirmişer gazi ve üçer-beşer top vardı. Yusuf Paşa bu kuvveti İnlik'in fethi için kâfi görüyordu. Tertiplenen plân üzerine Mehmed Ağa'nın ayırdığı altı çete kayığı gece karanlığında nehrin yukarı tarafına geçti. Düşman bunu sezerek İnlik'teki topluriyle şiddetli bir ateş açtıysa da, bu geçişe engel olamadı. Böylece, sarp bir dağın üzerinde bulunduğu ve bir ince sıçan yolundan başka geçidi olmadığı için açıktan hücumla alınması mümkün görülemiyen kale her tarafından sarılarak yardım gelmesi imkânsız hale

getirildi. Bundan sonra ordudan getirilen üstad lâğımcılar, dağı oyup büyük bir lâğım yerleştirerek ateşlediler. Yürüyüş emri verildiyse de vaadolunan ihsanlara rağmen asker kaleye hücum etmek istemiyordu. Sebebi sorulunca, «Hücumla kalenin alınması yine imkânsızdır. Üstelik boşuna can vereceğiz. Alacağımız ihsanları ne zaman harcıyalım» cevabını verdiler. Serdar-ı ekremin bütün ısrarları boşa gitti. Evvelâ bir kısım sipahiler atlarına binerek geri dönmeğe ve kalan asker de onlara uymağa başladı. Serdar-ı ekreme İnlik kalesi karşısında uğradığı muvaffakıyetsizlik pek ağır gelmişti. Ordu ile Belgrad'ın arasında bulunan bu yerin ele geçirilmesi ise şarttı. Yusuf Paşa «Şu halde, Padişah başka asker tedarikine muhtaç olmuş»... diye söylenerek büyük bir yeis ve hiddet içinde geri dönmek üzere atına bindiği sırada müdeciler koşup kalede vire bayrağının sallandığını haber verdiler. Her tarafları sarılmış olan müdafiler, lâğımların durmadan atılacağını da sanarak teslim olmağa karar vermişlerdi. Vire kanunu gereğince içinde bulunanlara âman verilip salimen memleketlerine gitmeleri temin olunduktan sonra beylerbeyilerden Abdullah Paşa İnlik'e muhafız tayin olundu.

Evvelce Osmanlı ülkesinden Avusturya'ya sığınan ve oradan gönderdiği beyannamelerle reayayı isyana teşvik eden Koçu isimli sergerde savaş başlayınca teşkil ettiği çeteler ile Sırbistan'a geçerek köyleri basıp, müslüman halkı katletmeğe başlamıştı. Kısa zamanda Osmanlı kuvvetleri tarafından geri atılan bu yağmacıların başı Koçu, bir aralık Memiş Paşayı basıp esir etmeği düşündüyse de paşa daha atik davranarak onu Akça-palanka civarında basıp avenesiyle beraber yakaladı. Kadın ve çocuk kaatilleri, Tuna kıyılarında yer yer asılarak cezalandırıldılar. Memiş Paşaya ise mükâfat olarak vezaret verildi.

Şebeş savaşı

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa henüz kış bastırmadan yeniden savaş harekâtına başlamak için Vidin, Fethülislâm ve İnlik'de üçe bölünmüş halde olan kuvvetlerinin hepsini Lazarethane ile İrşova arasında topladı. İmparator İkinci Jozef ise, Muhadiye'de Osmanlılara yenilen General Vartensleben kuvvetlerinin kalanlarını da yanına alıp seksen bin kişilik bir ordu ile Şebeş boğazına geldi. Burasını beşyüz topla tahkim etmiş bulunuyordu. Serdar-ı ekremin niyeti, Muhadiye boğazından oniki-onüç saat mesafedeki Pançova'yı zaptedip Belgrad'ın karşısına kadar Tuna sahillerini düşmandan temizliyerek asıl ordu ile serasker paşa kumandasındaki kuvvetlerin irtibatını sağlıyacak bir durum hâsıl ettikten sonra, bu yıl bununla iktifa etmek ve gelecek yıl işe Temeşvar'ın zaptına teşebbüsle başlamaktı. Lâkin bazı kimseler de, düşmanın ne halde bulunduğunu anlamadan kesin bir karar verilmemesini ileri sürdüler. Bu fikir doğru bulunarak Çerkes Hasan Paşa kâfi miktarda süvari kuvvetiyle keşfe gönderildi. Yapılan keşif, Şebeş boğazının düşman tarafından tutulup kuvvetle tahkim edilmiş olduğunu ortaya koydu. Çerkes Hasan Paşa, düşman ileri karakollariyle çarpışıp bunları yendiyse de, piyade askeri ve cephanesi bulunmadığından müstahkem yerlere taarruz edemeyip durumu serasker (Cenaze) Hasan Paşaya bildirdi. Serasker, hemen hazırlanıp yola çıktı. Aynı zamanda durumu serdar-ı ekreme haber verdi. Serdar-ı ekrem, ordunun idaresini sadaret kethüdası Nazif Efendiye bırakarak kendi maiyetiyle nehri geçip Muhadiye'ye geldi. Burada çadırında otururken Şebeş taraflarından top sesleri gelmeğe başladı. Hakikaten serasker (Cenaze) Hasan Paşa, Çerkes Hasan Paşanın gönderdiği haber üzerine sür'atle

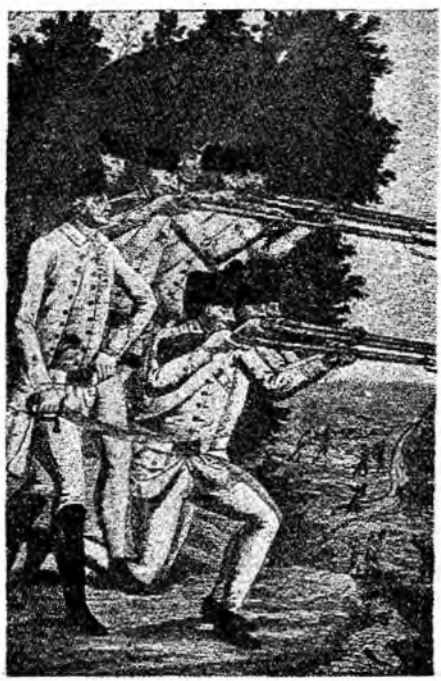

Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılara karşı savaşan Avusturya askerleri (Macarca bir tarihten)

gelerek metrisler kazıp topçu savaşına başlamıştı. Serdar-ı ekrem, daha fazla sabredemedi. Muhadiye'de bir miktar muhafız asker bıraktıktan sonra yanındaki kuvvetlerle Şebeş tarafına ilgar etti. Yolda seraskerden aldığı bir mektup, yirmi bin kadar piyade askerine lüzum bulunduğunu bildiriyordu. Serdar-ı ekrem, hemen Muhadiye'ye haber göndererek ne kadar piyade varsa durmadan yola çıkmalarını emredip kendisi ilerlemeğe devam etti. Şebeş'e vardığı zaman, askerin düşmana karşı taarruza geçmediğini gördü. Düşmanın yüz binden ve toplarının beşyüzden fazla olduğu duyulduğundan askerin gözü korkmuştu.

Serdar-ı ekrem, ağır toplar getirtip düşman siperlerini bombardıman altına aldı. Şebeş'de bulunan imparator İkinci Jozef ise, Osmanlı taarruzundan endişe duymağa başlayarak Eflak sınırındaki kumandanlardan general Fabriz'e otuz bin kişilik bir kuvvetle, Şebeş önlerine gelmiş olan Osmanlı ordusunu arkadan sarmasını bildirdiyse de, Fabriz bütün yolların kapalı ve Osmanlılar tarafından tutulmuş olduğunu bildirdi. İmparator, yavaş-yavaş güç bir duruma düştüğünü anlıyordu. Yanında kalabalık bir ordu varsa da, asker savaşa hevesli değildi. Pek çoğu her gün Osmanlı ordusuna kaçıyordu. Osmanlılar ciddî bir taarruza başladığı takdirde hezimet muhakkaktı.

Serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa, yanına kılavuzlar alarak etrafta bizzat yaptığı araştırma sonunda sol tarafta, düşman ordusunun arkasındaki Şebeş kasabasına çıkan bir yol bulunduğunu keşfetti. Hemen vezir Darendeli İbrahim Paşanın maiyetine dört bin seçme süvari verip bu taraftan düşmanın arkasına sarkmasını emretti. Seraskerin maiyetindeki kuvvetleri ise birdenbire hücum edip bir düşman tabyasını ele geçirmişlerdi. Bu sırada derya kaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşadan gelen mektupta Rusların Pirezen ada ve kalesini aldıkları bildiriliyordu. Serdar-ı ekrem, bu haberi tersine çevirerek Rusların mağlûp olduklarını ilân suretiyle askerin mânevî gücünü yükseltmek ve düşmanınkini kırmak için reis ül-küttab Mehmed Raşid Efendiye böyle bir mektup yazılıp neşredilmesini emretti. Bu zat devletin kanunlarına ve kalem nizamlarına aykırı bir şey yapamıyacağını bildirdi. Serdar-ı ekrem, istediği mektubu kendi divan efendisine yazdırıp yayınladı ve arkasından top şenliği emretti. Bu hal düşman askerinin korkusunu büsbütün artırıp Osmanlı ordusu yürüyüşe başlayınca metrisleri terkettiler ve Şebeş sahrasına doğru kaçmağa başladılar. Çerkes Hasan Paşa hemen takibe memur edilerek henüz yola çıkmamış bulunan İbrahim Paşa da ona katıldı. Çerkes Hasan Paşa, düşmana Şebeş kasabasına iki saat kala yetişerek hücum etti. Bu sırada serasker de kâfi kuvvetle arka taraftan belirdiği için Avusturyalılar çaresiz kasabaya girdiler. Lâkin, Osmanlı askerleri peşlerini bırakmayıp Şebeş'e girerek bir taraftan kasabayı ateşe verdiler, bir taraftan düşmanı buldukları yerde tepelemeğe başladılar. Düşmanın büyük kısmı ya Osmanlı kılınçlariyle ya ateş tesiriyle mahvolarak pekazı Lugoş taraflarına kaçabildi (20 eylûl 1788).

Avusturya bölgelerine son akınlar

Bu sırada Eflak voyvodası Mavroyani Bey Avusturya hududunu aşıp ortalığı yağmalayarak bir hayli ganimet ve esirlerle geri dönmüştü. Memiş Paşa ise, önüne çıkan köy ve kasabaları vurup yakarak Pançova'ya doğru ilerleyip burasını da yaktıktan sonra elli binden fazla esirle döndü. Muhadiye zaferinden beri elde edilen düşman ganimetleri sayesinde orduda yiyecek darlığı kalmamış, savaşlara giren gazilerin ise yüzü gülmüştü. Orduda bir köle ve cariye üç-beş kuruşa, bir dana otuz paraya, bir koyun iki-üç paraya satılır olmuştu. Düşmandan alınan toplar ise, seksenden fazlaydı. Esirlerin sayısı da, bütün Osmanlı ordusunun mevcudunun hemen hemen iki misline varıyordu.

Çerkes Hasan ve İbrahim Paşalar Lugoş'a kadar olan yerleri vurmağa memur edildiklerinden maiyetlerindeki beyler ve askerlerle birlikte bütün bölgeyi yakıp yağmalayarak geri döndüler. Avusturyalılar pek uzun zamandanberi böyle ağır bir darbe yememiş bulunuyorlardı.

Bundan sonra sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa, mevsim geçtiği için daha fazla ilerilere gitmeyi uygun bulmayıp Muhadiye ile Lazarethane'ye muhafız kuvvet bıraktıktan sonra Şumnu'da kışlağa çekilmek üzere Vidin'e doğru yola çıktı. Bu dönüş sırasında zafer şenlikleri yapıldı. Şairler:

Padişahım olsun kılıcın keskin
Görmedim cihanda vezirin dengin
İşitsin hünkârım İrşova cengin
Mevlâm selâmet vere der Yusuf Paşa

Gazâya ferman eyledi Zıllullah
Cümle hazır oldu fi-sebilillâh
Ülema çağrışır Nasrün min-allah
Vurun gazilerim der Yusuf Paşa

diye destanlar okuyarak serdar-ı ekremi öğmüşlerdi.

Ordunun kışlağa dönmesi

İstanbul'dan gelen bir emir serhadlerde gerekli tedbir alındıktan sonra ordunun Şumnu, Rusçuk ve Babadağında kışlağa çe-

kilmesini bildiriyordu. Esasen ordu erkânı da şimdiden sonra pek ilerlere gidilmemesi fikrindeydi. Bazı kimseler ise Avusturya seferlerinde ordunun kışları İstanbul'a dönmesinin usulden olduğunu ileri sürmeğe balşadılar. Lâkin Özi ve Hotin önünde bulunan Ruslar ve aynı zamanda Avusturyalıların da yeniden toplanmaları halinde İstanbul'a dönülmesi mahzurlu olacağından Edirne ve Sumnu'da kışlamağa karar verilip sonunda her iki cepheye yardıma daha elverişli olan Edirne uygun görüldü.

Bu 1788 savaş yılında Avusturyalılar da geniş hazırlıklarına ve birkaç yerdeki büyük ordularına rağmen yazın yaptıkları harekâtta hiç ilerliyememişlerdi. Diğer taraftan da tifo salgını, Avusturya ordusunu kasıp kavurmuş, hastahanelerde yirmi bin asker yatmaktaydı. Boğdan'da ilk kazanılan muvaffakıyet bir işe yaramamış, evvelce de yazdığımız gibi Osmanlı kuvvetleri Yaş kasabasını geri alıp duruma hâkim olmuşlardı. İmparatorun Belgrad'a hücumu bir netice vermemişti.

Avusturya'lıların kış faaliyeti

Fakat kış mevsimine girmeden, Osmanlı ordusunun dönüşü sırasında kötü haberler gelmeğe başladı.

Pançova taraflarını zapteden Memiş Paşa, muhafızlığına tayin olunduğu Muhadiye'ye doğru yola çıkmıştı. Yolda kuvvetli bir düşman birliğine rastlayıp savaşa tutuştu. Lâkin, yanında pek az kimse bulunduğundan bunların hemen hepsi kırılıncaya kadar döğüştükten sonra esir düştü. Avusturyalılar ise Osmanlı ordusu çekilir çekilmez hemen taarruza geçip Pançova, Muhadiye ve Lazarethane taraflarını geri aldılar. Diğer taraftan arka arkaya başarısızlığa uğrayan Hırvatistan'daki Avusturya ordusu, yeni kumandanları mareşal Laudon kumandasında Gradiçka'da başarı kazanıp huduttaki Dobica (Dubicza) kalesini daha yazın almışlar (26 ağustos) sonra da Novi'yi kuşatmışlardı. Şimdi (3 ekim) burayı da alarak ilerledikleri haberi geldiğinden Bosna valisi, acele zahire ve asker yardımı istiyordu. Böylece çetin savaşlardan sonra elde edilen neticelerin kaybedilmesi büyük bir üzüntü yarattı. Üstelik Rus cephesinde de durumun iyi olmadığına dair haberler gelmeye başlamıştı. Ruslar, Boğdan'a girmişler ve Eflak'ın bir kısmını işgal etmişlerdi. Bunun üzerine bu taraflara gerekli yardımda bulunabilmek için Rusçuk'ta kışlamağa karar verilerek buraya gelindi (13 kasım 1788) ve Rusçuk ile Yergöğü kalelerinin tahkimine başlandı.

Birinci Abdülhamid'in bir başka portresi (Juannin'den)

Rusya cephesi

Ruslar, Osmanlı devletinin harp ilânı akabinde hemen savaş hazırlıklarına girişip, biri mareşal Romanzof (Roumiantsov - Romanzoff - Rumänzow) kumandasında 60 bin kişi olarak Podolya'da, diğeri de prens

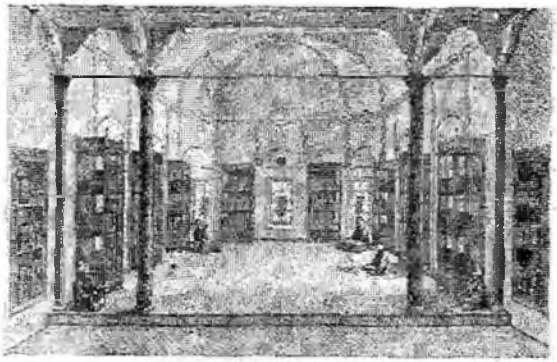

Birinci Abdülhamid'in Bahçekapıdaki kütüphanesi (Halen Zahire Borsası büroşudur)

Birinci Abdülhamid zamanındaki veziriâzamlar

(İlâve: 159)

★

İZZET MEHMED PAŞA

Fatih devri veziriâzamlarından Rum Mehmed Paşa'nın soyundandır. 1723 tarihinde Zonguldağa bağlı Çarşamba nahiyesinin Beylik köyünde doğmuştur. Hüseyin Bey adlı bir zatın oğludur. Yirmi yaşından sonra İstanbul'a gelerek kızlar ağası Hacı Beşir Ağa (maktul)'nın delâletiyle eski saray baltacısı oldu. Okur-yazar olduğundan, saray ile Bâb-ı âli'nin muhaberesini temin eden kapı-hasekiliğine tayin edildi. Zamanla kızlar ağası yazıcıları halifeliğine ve Üçüncü Mustafa'nın cülûsunda, kızlar ağası yazıcılığına yükselmiştir (1757). Sadrıâzam Koca Ragıb Paşa'ya hizmetini beğendiremediğinden Mart 1758 tarihinde azlolundu. Mazuliyeti beş sene sürdü. Nihayet 18 mart 1763 tarihinde ikinci kere ağa yazıcısı oldu. Üç yıl sonra Darphane eminliğine, ertesi yıl Şehreminliğine tayin edilmiş, Temmuz 1774 tarihinde vezaretle sadaret kaymakamı olmuştur. Küçük Kaynarca andlaşmasından sonra ordu İstanbul'a dönünce sadrıâzamlığa getirildi (10 ağustos 1774). Kendisi rehavet sahibi bir zat olub devlet işleri bu yüzden kayınbiraderinin elinde kalmıştı. Lâkin, gayet dürüst ve namuslu olduğu için müsamaha görmekteydi. 1775 yılı temmuzunda Kırım'dan gelen tatar hanzadelerine Dolmabahçede çekilen ziyafet sırasında şeyhülislâm İvaz Paşa-zade İbrahim Bey'e bir mukataa yüzünden verdiği cevaba bu zat gücenerek herkesin içinde selâmsız sabahsız fırlayıb gitmişti. Bu hâdiseden sonra ikisinden biri arasında beklenen azil İbrahim Bey'in saray muhitinde dostları bulunduğu için sadrıâzamın başında patladı. İzzet Mehmed Paşa'dan sadaret mührü alındı (6 temmuz 1775). Padişah kendisinden yirmi iki gün sonra şeyhülislâmı da azletti.

Hünkârın hakkında teveccühü devam ettiği ve azline sebeb olan hâdisede bir kabahati bulunmadığı için malları müsadere edilmiyerek Gelibolu'da oturması bildirildi ve hattâ içi rahat etmesi için kendisini götürmeğe oğlu kapıcıbaşı Mehmed Said Bey memur edildi. Arkasından hemen Aydın sancağı muhassıllığına tayin olundu. Memuriyet mahalline vardıktan kısa bir müddet sonra Mısır valiliği verildi. Ekim 1778 tarihinde İçel sancağına naklolunduysa da oraya varmadan Sivas valiliği, 1779 yılında Erzurum valiliği tevcih edilib sadrıâzam Karave-

→

zir silâhdar Mehmed Paşa'nın vefatı üzerine ikinci defa olmak üzere sadarete getirildi (20 şubat 1781).

İzzet Mehmed Paşa, bu sefer de eski rehavetini bırakmamış olduğunu isbat etti. Bu yüzden işler pek yavaş yürüyor, her şeye yine kayınbiraderi hâkim bulunuyor, üstelik bu zat rüşvete de dadanmış olduğundan dedi-kodular alıb yürüyordu. Bu sırada İstanbul büyük bir yangın felâketine de uğradı. Buna da tedbirsizliğinin sebeb olduğu düşmanları tarafından ileri sürüldüğü için İzzet Mehmed Paşa 25 ağustos 1782 tarihinde azledilerek Filibe'ye sürüldü. Burada dört buçuk ay kadar kaldı. 1783 tarihinde vezirliği geri verilib Semendre sancağı ile Belgrad muhafızlığına gönderildi ve 1784 yılı Ocak ayının sonlarında 62 yaşında bulunduğu halde burada vefat etti.

Gayet ağır-kanlı, son derece yumuşak huylu, devlet işlerini düzeninde yürütemiyecek kadar rehavet sahibiydi. Onun bu halleri, devlette acele ıslahat taraftarı bulunan Birinci Abdülhamid'in hoşuna gitmezdi.

DERVİŞ MEHMED PAŞA

Sultan Yağlıkçısı Kadri Ağa'nın oğludur. 1735 yılında İstanbul'da Hoşkadem mahallesinde doğmuştur. Gençliğinde defterdar Behcet Efendi'ye intisab ederek onun yanında yetişti. Naili Abdullah Paşa'nın sadaretinde divitdarlık hizmetine tayin edildi. Aynı vazife ile sadaretleri sırasında Silâhdar Ali ve Yirmisekiz Çelebi-zâde Said Mehmed Paşa'lara da hizmet etti. Sonra defterdar kesedarı oldu. 1767 yılında İstanbul mukataacılığı, ertesi yıl tekrar defterdar kesedarlığı verilib ordu ile birlikte sefere gitti. Savaş yıllarında yavaş yavaş yükselib evvelâ maliye tezkerecisi, sonra mektubcu ve şubat 1772 tarihinde başdefterdar oldu. 1774 yılında ordunun İstanbul'a dönüşünde azledildiyse de biraz sonra, 25 kasım 1774, tekrar defterdar oldu. 5 nisan 1775 tarihinde sadaret kethudalığı ve üç ay sonra sadrıâzamlık tevcih edildi (6 temmuz 1775). Lâkin, bu da selefi gibi gayet rehavet ehli idi. Devlet işleriyle uğraşmadığı gibi, bazı münasebetsiz halleri ve bilhassa yahudi bir çengiye olan ibtilâsının dile düşmesi üzerine 5 ocak 1777 tarihinde azlolundu. Birinci Abdülhamid, onun fazla dalkavukluğundan da sıkılırdı.

→

→

Bundan sonra Derviş Mehmed Paşa, 10 şubat 1777 tarihinde Hanya sancağına tayin edildi. Yola çıktığı sırada hastalandı. Bu yüzden Sakız adasında dinlenirken 15 nisan tarihinde vefat edib İbrahim Paşa camii mezarlığına gömüldü. Henüz elli yaşlarında kadar bulunuyordu. Yumuşak huylu, iyi kalbli idi. Rüşvet almaz, irtikâbda bulunmazdı. Sadaretten azlinde altı yüz kese borcu bulunduğu anlaşılmıştır. Buna sebeb, Rusya ile dostluk kurulması için verdiği hediyeler ve yaptırdığı şehir donanmalarıydı.

Eyub sultan'da bir çeşme yaptırmış. Üsküdar'daki Nasuhî dergâhını ve Bursa mevlevihanesini tamir ettirmiş. Burdur'da 1770 yılında bir kütüphane kurdurmuş ve Mısır'da Seyyidüs-sâdât camî ve türbesini yeniden yaptırmıştır. Karagöze çok meraklı olub sarayda arz odasında ve divanhanede perdeler kurdurub devrin meşhur hayalcilerine Karagöz oynattırırdı.

DARENDELİ MEHMED PAŞA

Memleketinde Ccbeci-zâdeler diye anılan meşhur bir aileye mensuptur Akrabası Sarı Abdullah Paşa'nın iltimasiyle kapıcıbaşı olmuş. 1747 tarihinde Nadir Şah'a elçi olarak gönderilen Kayserili Ahmed Paşa'ya kethüdalıkta bulunmuş, sonra tekrar devlet hizmetine intisabla her vazifede muvaffak olub nihayet 1768 tarihinde birinci imrahorluk tevcih edilmiştir. Bu arada kendisine verilen Boğaz muhafızlığını da iyi şekilde başardığından kendisini beğenen Kara silâhdar Mehmed Ağa'nın tavsiyesi üzerine sadaret kethüdalığına getirildi (20 aralık 1776). Pek kısa bir zaman sonra yine Kara silâhdar Mehmed Ağa'nın tavsiyesiyle, 5 ocak 1777 tarihinde sadaret mevkiine yükseltildi.

Darendeli Mehmed Paşa, hakikaten liyakatli, vazifesine bağlı ve ciddi bir devlet adamıydı. Sadaret makamının hükmünü vermek ve işlerinde müstakil olmak isterdi. Birinci Abdülhamid'in de politikası esasen buydu. Ancak, Kara silâhdar, Padişahın üzerinde çok nüfuz sahibi olduğu için perde arkasından bütün işleri yürütmek arzusundaydı. Darendeli Mehmed Paşa ile bu yüzden bir müddet sonra araları açıldı. Nihayet, onun tesiriyle Birinci Abdülhamid, bu cidden değerli sadrıâzamı azletti (1 eylül 1778). Hükümdar, onun halefi Kalafat Mehmed Paşaya gönderdiği hatt-ı hümayunda eski sadrıâzamı "lâma, rehavet ve betaetinden dolayı" azlettiğini bildiriyordu. Halbuki onda bu sayılanlardan hiçbirisi mevcud değildi.

Darendeli Mehmed Paşa azlinden sonra evvelâ Bozcaada'da oturmağa memur edilmiş, Kasım 1778 tarihinde ve-

→

→

zaret rütbesi geri verilerek İnebahtı muhafızlığına, 1779 yılında İçel sancağına ve arkasından Cidde valiliğine gönderilmiştir. Bu vazifeden affını istediğinden tekaüd edilerek memleketinde oturmasına müsaade olundu. Sonra, şubat 1784 tarihinde tekrar hizmete alınıb Erzurum valiliğine tayin edilmişse de, vazifesine başlıyamadan vefat etmiştir. Bu sırada yetmiş yaşında bulunuyordu.

Makamının ehli, ciddî, çalışkan ve namuslu bir devlet adamıydı. Karakterinden fedakârlık edib Kara silâhdar Mehmed Ağa'ya başeğseydi, uzun müddet sadarette kalabilirdi. Darende'de câmi, medrese, kütüphane, han, hamam, köprü ve çeşme yaptırmış, yolları kaldırım döşetmiştir.

KALAFAT MEHMED PAŞA

Sofya civarında bir Bulgar köyündendir. Rusçuk'da ayandan Çelebi Mehmed Ağa'nın çiftliğinde irgadbaşı iken ihtida etmiş, sonra İstanbul'a gelib yeniçeri olmuştur. Burada, ocak çorbacılarından Kilci Mustafa Ağa'ya intisab etmiş ve Mustafa Ağa 1748 tarihinde yeniçeri ağası olunca, onu çorbacı yapmıştır. Mustafa Ağa bir yıl sonra azledilince, aslında gayet ahmak olan Çorbacı Mehmed Ağa da idam edilmek endişesiyle kaçıb gizlenmiş ve Mustafa Ağa'nın 1750 yılındaki ikinci yeniçeri ağalığında meydana çıkıb çorbacılığı tekrar elde etmiştir. Sonra zamanla ocakda yükseldi. Sırasiyle çavuş, çavuşbaşı, 1768 seferinde önce Edirne ağası, sonra da sekbanbaşı oldu. Buradan kul kethüdalığına ve nihayet Ağustos 1770 tarihinde yeniçeri ağalığına yükseldi. Lâkin, bu makamın ehli olmadığından üç buçuk ay sonra azlolundu. Evvelâ Tekirdağı'nda, sonra İstanbul'da oturmağa memur edildi. Sonra tekrar sekbanbaşı ve 1777 yılında ikinci defa yeniçeri ağası oldu. 1 eylül 1778 tarihinde de, sadaret mevkiine getirildi. Lâkin, hem esasen kabiliyetsiz bir adam olduğu, hem de Kara silâhdar Mehmed Ağa'nın mütemadî müdahaleleri yüzünden hiç bir iş göremediğinden 21 ağustos 1779 tarihinde azil ile malları müsadere edilmeden Bozca-adaya sürüldü. Kısa zaman sonra Hanya muhafızı olup da tekaüdlüğünü istediğinden bu arzusu kabul edilerek Gelibolu'da oturmağa memur edildi. 1782 yılı Aralığında vezareti geri verilerek Belgrad muhafızlığına gönderildi. Bu vazifede iken gözleri kör olduğundan tekrar tekaüd edilib on yıl daha yaşadıktan sonra 1792 yılında Gelibolu'da vefat etti. Okur yazar olmadığı için sadareti sırasında devlet esrarına ait hatt-ı hümayunlar, onun bunun elinde dolaşırdı. Bu hali ve zamanında üst üste çıkan

→

→
yangınlarla İstanbul'un dörtte birinin yanıb kül olması âzlinde tesirli olmuştur. Cahil, aklı kıt, sakin ve uysal, lâkin gösterişli bir devletliydi.

KARAVEZİR SEYYİD SİLÂHDAR MEHMED PAŞA

Kırşehir'e bağlı Arabsun kazasında 1735 yılında doğdu. Seyyid Ali adlı bir zatın oğludur. On altı yaşlarında bulunduğu sırada İstanbul'a geldi ve dayısı Surre emini Süleyman Ağa'nın delâletiyle saray helvahanesine girdi. Dayısı, aynı zamanda onun tahsil ve terbiyesine de itina ederek mükemmel şekilde yetişmesini temin etti. Sonra zülüflü baltacılar ocağına alındı (1759). Burada da tahsilini bırakmayıb okumaya devam etti. Bu yüzden 1761 yılında Enderunun hazine odasına nakledilmiş, kitabetteki meharcti sayesinde bir yıl sonra da hazine odası ikinci yazıcısı olmuştur. Kardeşi Seyyid Mustafa Ağa, veliahd Abdülhamid Efendi'nin kahveci başısı olduğundan kendisi de bu sayede ona intisab etti. Birinci Abdülhamid hükümdar olunca, Seyyid Mehmed Ağa has odaya alındı. Kısa zamanda hazine kethüdası ve bir yıl sonra hükümdarın silâhdarı oldu (1775).

Seyyid Mehmed Ağa aklı, kültürü, zekâ ve kabiliyeti, namus ve istikameti sayesinde sür'atle padişahın gözüne girip sonsuz teveccüh ve itimadını kazanarak büyük bir nüfuz elde etti. Bunu korumak için de Birinci Abdülhamid'in muhitinde kendisine rakib olabilecek kimse bırakmayıb başka vazifelerle uzaklaştırdı. Zamanla devlet ricalinin, hattâ sadrâzamların azil ve tayini onun tesiriyle olmağa başladı. Kendisi, bu nüfuzunu umumiyetle iyiye ve hayırlı işlere kullandığı için, müdahaleler hep iyi neticeler vermiş, bu da nüfuzunun gittikçe artmasına sebeb olmuştur.

Fakat, onun bu gizli nüfuzu bir taraftan mütemadi dedi-kodulara sebeb olduğundan kendisi için zararlı bir hal almaktaydı. Kara silâhdar buna son vermek için Kalafat Mehmed Paşa'nın azli üzerine 21 ağustos 1779 tarihinde sadaret makamına geldi. Bundan sonra Karavezir diye meşhur olan silâhdar Seyyid Mehmed Paşa büyük bir faaliyetle işe girişti. Bilhassa ıslahat işlerinde hükümdarın birinci derecede müşaviri ve yardımcısıydı. Fakat kendisi, bütün düşündüklerini tatbik için ecelden âman bulamadı. Ondan mühim hizmetler beklenilirken yakalanmış olduğu akciğer tüberkülozundan kurtulamıyarak 19 şubat 1781 tarihinde vefat etti. Abdülhamid onu hem çok sever, hem de kendisine tam mânasiyle itimad ederdi. Bütün saltanatı boyun-
→
→
ca esasen bu şekilde itimad ettiği tek veziri o idi. Hastalığında ziyaretinde bulunmuş, vefatından sonra Bahçekapıda kendisi için yaptırdığı Hamidiye türbesinin mezarlığına defnettirmiştir.

Karavezir, kısa boylu, zaif, esmer çirkin bir zattı. Enderunda hizmet ederken şakacı, lâtifeci olmakla ve güzel fıkralar nakletmekle tanınmıştı. Has odaya alındıktan sonra bunları terkedib ciddi ve vakur bir hal almıştı. Namuslu, akıllı, bilgili bir devlet adamıydı. Yaşasaydı, kendisinden cidden mühim hizmetler umulurdu.

Arabsun'da cami, imaret, kütübhane, mekteb ve hamamı vardır. Şehre içme suyu getirtmiştir. Burasını imar ve Sarılar türkmen aşiretini iskân ederek köy iken bir kasaba ve kaza merkezi haline getirib Gülşehri adını koymuşsa da, bu isim unutulub eskisi gibi devam etmişdir. İstanbul'da ilk defa olarak hidrellezden evvel kuzu kesme yasağını koyan ve böylece koyun neslini korumağa çalışan odur.

İZZET MEHMED PAŞA
(İkinci defa)

YEĞEN SEYYİD MEHMED PAŞA

Belgrad serdengeçti ağalarından Eğridir'e tabi Barla'lı Hacı Yusuf Ağa'nın oğludur. 1726 da Barla'da doğmuştur. Gençliğinde İstanbul'a gelib yeniçeri ocağına girdi. Zamanla yükselerek nihayet babası gibi serdengeçti ağası oldu. Lâkin burada tek durmayıb bazı fesad ve fitnelere karıştığından âkibetinden korkdu ve Alâiye'ye kaçtı. Sonra gizlice İstanbul'a geldi ve kendisini affettirdi. 1768 seferinde turnacıbaşılıkla yeniçeri serdarı olub İsakçı köprüsünün muhafazasına tayin edildi. Silâhdar Mehmed Paşa'nın serdar-ı ekremliği sırasında (1770) yine bazı fitneler çıkardığından Varna ağalığıyla ordudan uzaklaştırılmışdır. Sonra seksoncubaşılığa yükselmiş, 1772 yılında zağarcı olarak Silistre tarafına gönderilmiş, buradaki hizmetleri beğenildiğinden ertesi yıl kulkethüdası ve bir savaşta gösterdiği büyük yararlık ve başarı üzerine haziran 1773 tarihinde yeniçeri ağası olmuş, ayni yıl Ekim ayında da vezaret rütbesi verilmiştir. Küçük Kaynarca barışından sonra geri dönülürken esasen hasta bulunan Muhsin-zâde Mehmed Paşa yolda vefat edince, Yeğen Mehmed Paşa ordu kaymakamı sıfatıyle askeri İstanbul'a getirmiş, bundan 25 gün sonra da Silistre valiliğine gönderilmiştir.

Bundan sonra sıra ile Vidin muhafızı, tekrar Silistre valisi, Kırşehir mutasarrıfı ve 1779 yılında Anadolu eyaleti valisi olmuş, ertesi yıl bu görevden Alâiye sancağı ile uzaklaştırılmış
→

→

ve buraya varınca vezaretî alınarak memleketine sürgün edilmiştir. 1781 yılında vezareti geri verilib Hotin muhafızlığına gönderilmiş, bir yıl sonra Tırhala sancağına naklolunmuş. Mayıs 1782 tarihinde Rumeli eyâleti valisi ve bu vazifede bulunduğu sırada Ağustos 1782 tarihinde sadrıâzam olmuştur.

Yeğen Mehmed Paşa, sadareti sırasında hiçbir muvaffakiyet gösteremedikten maada, başa geçmeyi fırsat bilerek vaktiyle her hangi sebepten olursa olsun kızmış veya gücenmiş olduğu kimselerden öc almağa kalkıştı. Bütün bu hallerinden dolayı 31 aralık 1782 tarihinde azlolundu. Azilden sonra Yeğen Mehmed Paşa malları müsadere edilmeden Vidin muhafızlığına gönderildi. 1784 yılında İnebahtı muhafızlığı verildi. Mısır'da devleti dinlemiyen Murad ve İbrahim adlı küleman beyleri vali bulunan silâhdar Mehmed Paşa'yı Mısırdan çıkarmaları üzerine burada asayişi temin için Yeğen Mehmed Paşa oraya vali tayin edilmiş. Lâkin, 1785 de gidebildiği burada da doğru dürüst bir hizmet göremediği için Yeğen Mehmed Paşa 1786 yılında Diyarbakır valiliğine naklolunmuştur.

Rus seferi münasebetiyle, Vidin seraskerliği ile İsmail ordugâhına asker sevkine memur oldu. 1787 yılında İsmail seraskerliğine tayin edildi. Bu vazifesinin başına giderken vefat etti.

Sadarete değil, bir eyâlet valiliğine bile ehil olmıyan Yeğen Mehmed Paşa'dan ancak serhadlerde bazı hizmetlerde faydalanılabilmiştir. İnadçı, tamahkâr, hilekâr ve fesadcı olmakla şöhret kazanmıştır.

HALİL HÂMİD PAŞA

Isparta'da 1736 yılında doğmuştur. Çelik Mehmed Paşa'nın kapıkethüdası Ispartalı Hacı Mustafa Ağa'nın oğludur. Küçük yaşta İstanbul'a gelerek muntazam bir tahsil gördü. Bâb-ı âlî divan kalemine intisab edib devlet hizmetine başladı. Hâmisi darphane emini Köse Raif Efendi delâletiyle bir müddet sonra amedî odasına alındı. Yedi-sekiz sene kadar divan-ı hümayun beylikçisinin maiyetinde bulunarak devlet muamelelerinde pişdikten sonra 1768 seferine ordu ile birlikte iştirak etti. Bu sırada hizmetleri beğenildiğinden İstanbul'a dönüşünde Amedçi oldu. Kara Silâhdar Mehmed Ağa'ya dirayet ve kabiliyetlerinden bahsedildiği için onu himayesine aldı. O da Bâb-ı âlide olub bitenleri kendisine muntazaman haber verdiği için zamanla itimadını kazandı. Bu yüzden şöhretle yükselib 1779 yılında büyük tezkereci ve hâmisinin sadrıâzam oluşu üzerine reisül-küttab. 1780 yılında da sadaret kethüdası oldu.

→

→

Karavezir silâhdar Mehmed Paşa hastalanıb vefat edeceğini hissedince, kendisinden sonra sadaret makamına onu getirmesini Birinci Abdülhamid'e tavsiye ettiyse de, padişah Halil Hâmid Efendi'yi bu iş için pek genç bularak İzzet Mehmed Paşa'yı sadrıâzam yaptı. İzzet Mehmed Paşa ilk iş olarak padişah tarafından çok tutulduğunu hissettiğinden Halil Hâmid Efendi'yi azletti. Lâkin Birinci Abdülhamid kendisini himaye ettiğinden tersane eminliğine tayin etmiştir. Bu sırada İzzet Mehmed Paşa'yı sadaretten azle karar veren hükümdar, Halil Hâmid Efendi'yi tersaneden Bâb-ı âlî'ye çağırtıb tekrar sadaret kethüdalığı hil'atini giydirmiş, aynı zamanda sadaret mührünü İzzet Mehmed Paşa'dan alarak Yeğen Mehmed Paşa'ya vermiştir (25 ağustos 1782). Yeni sadrıâzam da mevki'ine lâyik bir adam çıkmadığından kısa zamanda azledilib bu sefer sadaret mührü Halil Hâmid Efendi'ye verilmiştir. (31 aralık 1782).

Halil Hâmid Paşa, sadaret mevki'ine geçer geçmez, padişahın da şiddetle arzu ettiği batı usulü ıslahata girişerek birçok hayırlı işler başardıysa da, sadrıâzamlık zamanı devletin büyük dış buhranlar karşısında bulunduğu ve nihayet Rusya'nın Kırımı ilhakını tanımağa mecbur kaldığı bir devre rastlamıştı. Bu yüzden biraz itibarı sarsıldığı gibi, kendisini sevmiyen ve çekemiyen dev'a kapdanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa da hükümdara mütemadiyen aleyhinde bulunarak onun vezirine karşı olan sevgi ve itimadını sarsmağa çalışıyordu. Islahata taraftar bulunduğu için bütün gerici zümre de ona düşmandı. Nihayet, yenilik hareketlerini daha çabuk yürütmek gayesiyle, yaşlı hükümdarı hal'ederek yerine şehzade Selim'i (Üçüncü Selim) tahta geçirmek için gizli faaliyetlerde bulunmakla itham edildi. Bu itham, hiçbir zaman maddi delillerle isbat edilemediği olmakla beraber, Birinci Abdülhamid, Halil Hâmid Paşa'yı 31 mart 1785 tarihinde azlederek hemen bir gemiye koyub Tekirdağına ve sonra Geliboluya gönderdi. Arkasından yollanan bir fermanla, Cidde valiliğine tayin olunduğu bildirildi ve hemen hazırlığını tamamlayıb Bozcaada'ya doğru yola çıkması emrolundu.

Evvelce eski sadaret kethüdası Mustafa Efendi'yi kendisine daima rakib görmüş olan Halil Hâmid Paşa, onu serhadlere nezaret etmek bahanesiyle Erzurum'a göndermişti. Uhdesine ayrı bir memuriyet verilmediği için Mustafa Paşa, şeref ve haysiyeti ile uygun yaşayışını muhafaza için bir iki senede bütün servetini harcamış, tam bu sırada vezaretle Cidde valiliğine tayin olunmuştu. Bu da Halil Hâmid Pa-

→

→
şa'nın bir oyunuydu. Zira, Cidde'nin geliri az olub valilerin masrafına yetmez ve her vali bu gelire cebinden eklemek zorunda kalırdı. Üstelik Mustafa Paşa'nın bir vezire mutlaka gerekli masrafları görüb kapı halkı düzmesine ve "esbab-ı ihtişam"ı tamamlamasına imkân yoktu. Sip-sivri gitmek ise, o devirde bir rezâletti. Merkeze yazıb bu vazifeden affını rica ettiyse de, kabul edilmiyerek bilâkis bir an evvel memuriyetinin başına gitmesi hakkında şiddetli emirler geldi. Zavallı Mustafa Paşa ne yapacağını şaşırmış, pek perişan ve acınacak bir haldeyken birdenbire Halil Hâmid Paşa'nın azlolunmasiyle bu belâdan kurtuldu. Kaderin pek garib bir cilvesi olarak da, şimdi Cidde vilâyeti Halil Hâmid Paşa'ya tevcih olunmuştu.

Halil Hamid Paşa azlolunduğu vakit konağında bulunan ve bazı yerlere de emanet şeklinde verilmiş olan altı yüz keseye yakın parasiyle mal ve eşyası devlet hazinesi için zaptedilmiş, lâkin varidatına dokunulmamıştı. Bu sefer, uhdesinde olan mukataalar da kaldırıldı.

Paşa Bozcaada'ya vardığı zaman gelen ikinci bir ferman, son memuriyetinden de azlolunduğunu ve İstankoy'de ikamete memur edildiğini bildiriyordu. Lâkin, düşmanları mütemadiyen aleyhinde çalışıyorlar, ona yapılan iftiraların anlaşılarak affedilib geri dönmesinden ve neticede kendilerinin cezaya uğramalarından korkuyorlardı. Bu yüzden yaşlı ve kararsız hükümdarı ikna ederek mahvına kadar yürüdüler.

Böylece padişahın yazılı bir emri üzerine henüz Bozcaada'da bulunan Halil Hâmid Paşa eski Mora muhassılı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın adamlarından kapıcıbaşı Karakethüda-zâde Ali Bey (Ağa) vasıtasiyle idam edilib başı İstanbul'a gönderilmek suretiyle devlet bu cidden değerli zatın hizmetlerinden mahrum edildi (27 nisan 1788). Ölümünden sonra otuz bin kese gibi pek büyük bir serveti çıkmış, bunu da birçok devlet menfaatlerini şahsına tahsis suretiyle ve son zamanlarında rüşvete dadanma sayesinde elde etmişti. Aslında bütün kusuru bundan ibaretti.

Halil Hâmid Paşa, Davud-paşa iskelesinde Sa'di tarikatından olub Birinci Abdülhamid'in kendisi için yaptırdığı türbesine nakledilmeden evvel Şam'dan getirilmiş olan ve "Nakş-ı kadem-i şerif" denilen Peygamber Efendimizin ayak izlerini hâvi taşın muhafaza edildiği, Kadem-i şerif dergâhını ve Bâb-ıâli'nin Alayköşküne bakan kapısının yanındaki sebili yaptırmış. Topkapı dışındaki kaldırımları tamir ettirmiştir. Isparta ve Burdur'da birer
→

→
kütüphanesi vardır. Kasımpaşadaki Çorlulu Ali Paşa çeşmesini de onarmıştır.

HAZİNEDAR ŞAHİN ALİ PAŞA

Çelik Mehmed Paşa'nın kölelerindendir. Gürcü olduğu rivayet olunur. Silâhşorluktaki mahareti yüzünden göze girmiş ve nihayet paşaya hazinedar olmuştur. Sonra onun valiliklerinde müteselliimi olarak Anadolu'da eşkıyanın ve levendlerin, tenkilinde hizmetlerde bulunmuştur. Bu hizmetlerine karşılık kendisine beylerbeyilik rütbesiyle Adana valiliği verildi. 1768 seferinde Rusların hücum ettiği Hotin kalesinin yardımına koştu. Burada geçen savaşlarda üstün yararlığı görülerek vezaret rütbesiyle Karaman valiliği tevcih edilib Özi taraflarına memur edilmiş, 1770 yılında Sivas valiliği ile bu kalenin muhafızlığına tayin olunmuştur.

Şahin Ali Paşa, Özi kalesini Ruslara karşı güç şartlar içinde üç sene müdafaa etmiştir. Bu arada birçok çıkış hareketleriyle Rusları yenip ağır zayiat verdirmiştir. Savaş sona erince 1775 yılında Aydın muhassılı, 1777 yılında Anadolu ve sonra Diyarbekir ve Adana valisi olmuştur. Bir ara, Türkmen aşiretlerinin, iskânı vazifesi verilmiş ve bu münasebetle Rakka ve Sivas valilikleri birden tevcih edilmiştir. Bundan sonra sıra ile Karaman, Maraş, Haleb, Aydın valisi ve 1783 yılında Aydın uhdesinde kalmak şartiyle Özi muhafızı oldu. 1785 yılında ikinci kere Haleb valisi iken, Halil Hâmid Paşa'nın azli üzerine sadaret makamına tayin edildi (31 mart 1785). O gelinceye kadar derya kapdanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa sadaret kaymakamı olmuş, Şahin Ali Paşa nisan ayında İstanbul'a gelib vazifesine başlamıştır.

Şahin Ali Paşa'nın bu vazifeye tayini büyük bir hayretle karşılandı. Çünkü kendisi okur yazar olmadığı gibi, hayatı taşra memuriyetleriyle geçmiş, merkez muamelâtından ve devlet idaresinden habersiz bir vezirdi. Vaktiyle Özi'nin müdafaasında gösterdiği yararlık, Birinci Abdülhamid'in dikkatini çekmiş ve takdirini kazanmış olduğu için kale müdafaasındaki muvaffakiyeti devlet idaresinde de göstereceğini sanarak kendisini bu mevkie getirmişti. Şahin Ali Paşa ise, okuyub yazmadan mahrum bulunduğu için en gizli tezkereleri başkalarına okutub yazdırmak zorunda kalıyor, bu suretle devlete aid birçok sırlar duyuluyordu. Üstelik taşra memuriyetlerinde re'sen harekete alışmış olduğu için hükümdara danışılması gereken birçok işleri kendiliğinden hallediyor, bu hususdaki ihtarlara aldırmıyarak ikide-birde me-
→

Potemkin kumandasında 150 bin kişi olarak Dinyeper (Özi) - Kırım - Astrahan bölgesinde olmak üzere iki ordu toplanmağa başladılar. Kuban ordusunu teşkil eden 40 bin kişi de bu 150 bine dâhildi.

Savaş başladığında Osmanlıların Tuna nehri boyundaki İbrail, Yergöğü, Rusçuk, Silistre, Vidin, İrşova ve Belgrad gibi müstahkem yerleri ve esas donanması oldukça iyi bir halde bulunmakla beraber Ruslara pek yakın olan Özi ile Hotin kaleleri için ayni şey söylenemezdi. Evvelce yazdığımız gibi Özi muhafızı bulunan İsmail Paşanın Kılburunu almak için daha 1787 senesi sonlarında yaptığı hücum akim kalmıştı.

Şimdi 1788 senesi harekâtı başlayınca Kılburun kalesi kumandanı general Suvorof (Suvarof-Suworow) 40 bin kişilik bir kuvvetle Özi kalesini muhasaraya hazırlandı. Özi (Oçakov) kalesinde ise 20 bin Osmanlı askeri bulunuyordu. Buna mukabil sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Avusturya cephesine gitmiş, Rusya cephesine ise, eski sadrıâzam İsmail seraskeri Şahin Ali Paşa memur edilmişti. Aynı zamanda deryakaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa donanma ile Karadeniz cephesini tutmuştu. Sadrıâzam, Şahin Ali Paşayı kendisine rakip gördüğü için Kılburun vak'asını bahane ederek onu azledip yerine Yeğen Mehmed Paşayı tayin etti. Fakat, biraz sonra Yeğen Mehmed Paşanın vefatı üzerine seraskerliğe yine Şahin Ali Paşa getirildi. Ancak bu hâdiseler onu üzmüş ve kırmış, eski şevki kalmamış bulunuyordu. Diğer taraftan Boğdan Ruslar ve Avusturyalılar tarafından işgal edildiğinden Yaş kasabası 70 gün sonra tekrar düşman eline geçmişti. İkmal yolu kapanmış bulunan Hotin kalesini de önce Von Elmpt'in Avusturya kuvvetleri, bilâhare de Ruslar generalleri Saltikov ile muhasara ederek şiddetle tazyika başlamışlardı. Boğdan'da Ruslara mukavemet edemiyerek çekilmiş olan Boğdan başbuğu Mikdad Paşa ile Şehbaz Giray'ın buraya yardımlarına imkân yoktu. Şahin Ali Paşa da serdar-ı ekremle olan güçenikliği dolayısiyle bu işle meşgul olup imdat kuvvetleri göndermediğinden Hotin kalesi vire ile teslim olmak zorunda kaldı (19 eylül 1788).

Karadeniz'deki donanmanın harekâtı ve Rus'ların Özi'yi muhasarası

Derya kaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa İstanbul'dan Karadeniz'e çıktığı donanma ile Özi kalesinin önüne gelmişti. Burada Rus ve Osmanlı ince donanmaları arasında cereyan eden çarpışmalarda Osmanlı ince donanması ağır zayiata uğradığı ve Kılburun tabyalarından şiddetli ve tesirli bir bombardıman

→

muriyet salâhiyetini aşıyordu. Bütün bu sebeblerden dolayı 24 ocak 1786 tarihinde azlolundu. Malı müsadere edilmeden Selânik sancağı tevcih olunub İsmail seraskerliğine gönderildi. Aynı yılın Mart ayında İsmail'de oturmak üzere Özi valiliği verildi. 1787 Osmanlı—Rus ve Avusturya seferi başladığı zaman sadrıâzam Koca Yusuf Paşa'nın serdar-ı ekrem olarak Avusturya cephesine gitmesine karar verilince, Rus cephesi seraskerliği Şahin Ali Paşa'ya verildi. Bu sırada Özi muhafızı bulunan İsmail Paşa'nın merkezden emir almadan Kılburun kalesine hücumu ile uğradığı muvaffakiyetsizlikten cephe kumandı sıfatiyle Şahin Ali Paşa sorumlu görüldü ve azlolunduysa da yerine tayin edilen eski sadrıâzamlardan Yeğen Mehmed Paşa vefat ettiğinden Koca Yusuf Paşa istemiyerek seraskerliği yine ona verdi. Lâkin Şahin Ali Paşa azline kızmış olduğundan kendisini vazifesine vermiyerek gayet gevşek davrandı. Nihayet 1788 yılı Temmuz ayında bu vazifeden alınıb İsmail muhafızlığına verildi. Aynı yılın Kasım ayında İsmail muhafızlığından da azlolunub evvelâ Silistre'ye, sonra Bozcaada'ya gönderildi. Seddülbahir'e vardığı zaman hastalanıb vefat etti (18 haziran 1789).

→

→

Cesur bir asker ve usta bir silâhşordu. Umumiyetle iyiliğe mail, kimseye kötülük etmek istemiyen, çalışkan ve gayretli bir vezirdi. Ancak, gayet cahil olduğu için büyük makamlarda kullanılmağa gelmezdi. Bulunduğu yerlerde halka âdilâne muamele eder, idare ettiklerini kendisinden memnun bırakırdı.

En büyük ve affedilmez hatası ise, Koca Yusuf Paşa'ya olan şahsî kızgınlığı yüzünden koca bir cephenin çökmesini göze almasıdır.

KOCA YUSUF PAŞA

(Üçüncü Selim'in veziriâzamları ilâvesindedir)

Bibliyografya : Vasıf: Tarih. Cevdet: Tarih. Enverî: Tarih. Tayyar-zâde Atâ; Enderun Tarihi. Osman-zâde Taib; Hadikatül-vüzera (Ahmed Cavid zeyli). Hüseyin Ayvansarayî: Hadikatül-cevami. Mehmed Süreyya: Sicilli Osmanî. Şamdanî-zâde; Takvimüt-tevarih zeyli. İbrahim Hilmi Tanışık: İstanbul Çeşmeleri. Ahmed Resmi: Hülâsatül-itibar. Hammer; Histoire de l'Empire Ottoman. Zinkeisen: Geschihte des Osmanichen Reiches in Europa. Başbakanlık arşivi, Mühimme defterleri C: 170-186.

başladığı için Gazi Hasan Paşa kale önünden ayrılmak zorunda kaldı (Haziran). Yalnız Özi'yi müdafaa için limanda bir miktar ince donanma ile beş çektiri bırakmıştı. Osmanlı donanması Pirezen adası önünde

Rusların Karadeniz filosu Amirali Uçokof

bulunduğu sırada Avlita (Sivastopol) limanında bulunan bir düşman filosunun amiral Uçokof kumandasında denize açıldığı duyulduğundan Gazi Hasan Paşa o tarafa doğru dümen kırdı. Rus donanmasiyle Yılan adası civarında karşılaşıldı. Yapılan çarpışma sonunda düşman yenildi ve kaçıp tekrar Avlita limanına sığındı (Ağustos 1788 - Zilkade 1202). Kaptanpaşa kaçanı düşmanı kovalayıp Avlita ağzında demirledi. Bir müddet düşmanın çıkmasını bekledi. Lâkin, Rusların böyle bir niyetleri olmadığı anlaşıldığından geri döndü.

Diğer taraftan asıl Osmanlı donanmasının Özi ve Pirezen önünden ayrılmasından sonra Ruslar ince donanmalariyle Özi limanında Gazi Hasan Paşanın bıraktığı gemilere hücum ederek tahrip ettiler (15 temmuz 1788). Bundan biraz sonra da Özi kalesi, başında bizzat Potemkinin ve geçen seneki savaşlarda aldığı yaraları tamamen iyi olan Suvorof bulunduğu halde Rus ordusu tarafından karadan ve denizden muhasara edilip şiddetle döğülmeğe başlandı (Ağustos). Kaptanpaşa, bu sırada Sünne'de bulunuyordu. Gazi Hasan Paşa durumunu İstanbul'a bildirip büyük gemilerin su yaptığını anlatarak donanmanın geri dönmesinden başka çare bulunmadığını yazdı. Fakat Rusların Özi'ye hücumunu duyunca her şeye rağmen hemen hareketle Özi'nin ağzındaki Pirezen adasına kadar geldiyse de sular sığ olduğu için ağır gemilerle kaleye yardım imkânını bulamadı. Bu iş için lâzım olan ince donanması yok gibiydi. Savaşın başından beri Hünkârın mutlaka müdafaa edilip düşman eline geçmemesini mütemadiyen tekid ettiği Özi kalesine yardım için mutlaka ince donanma ve asker gönderilmesi gerektiğini yeni bir mektupla merkeze bildirdi. Ayrıca kara tarafından da Özi üzerine bir ordu sevkini tavsiye etti. Buna ise imkân yoktu. Çünkü Şahin Ali Paşa değil Özi'ye yardım edecek, bir taarruza uğrarsa karşı koyacak durumda bile bulunmuyordu. Neticede, Özi kalesi müdafii Hamid Hüseyin Paşa, kendi yağıyle kavrulmağa mahkûmdu.

Kapdanpaşa'ya verilen cevap ve alınan tedbirler

Gazi Hasan Paşanın mektupları gelince, İstanbul'da bir danışma meclisi kuruldu. Neticede, donanmanın kasımdan evvel geri dönmesi tehlikeli görüldü. Zira o zaman Rus donanmasının Boğaza yürümesi mümkündü. Bunun üzerine yalnız su yapan büyük gemilerin İstanbul'a gönderilip asıl donanmanın kasımdan evvel dönmemesi ve Özi'ye asker ve cephane sokulmasına çalışılması, istenen ince donanmanın ise hazırlandığı ve yakında gönderileceği kaptan paşaya bildirildi.

Düşman ise, Özi'yi sıkıştırdıkça sıkıştırıyordu. Kılburun'da yaptığı yeni tabyalarla kaleyi dövmeye başladığı gibi, Özi iskelesi karşısına varıncaya kadar dizilen büyük sallarla toplar

Osmanlı amiralinin sancak gemisi

Amiral Üçokof'un sancak gemisi

yerleştirip buradan ve Özi'nin sahil tarafındaki tabyalardan kaleyi şiddetli bir ateş altına almıştı. Kalenin böylece her taraftla alâkası kesilmiş ve en az otuz bin kişilik bir ordu ve sığ sulara sokulacak ince donanma gönderilmedikçe kurtulması imkânı hemen hemen kalmamıştı. Gazi Hasan Paşa'nın ikinci mektubundan sonra İstanbul'da dalkılıç yazılmağa başlandıysa da, bir hayli geç kalınmıştı. Özi, elli gündür ağır bir muhasara altındaydı. Büyükderedeki ince donanma *Karadenize açılmak için lodos bekliyordu.* Yazılan dalkılıçlar asker kaçkını serseri mâkulesi olduğundan İstanbul'da yapmadık edebsizlik ve tecâvüz bırakmadıktan sonra Büyükdere'de bir müddet beklediler ve nihayet etrafa dağılıp gittiler.

Özi'nin kahraman müdafii Hamid Hüseyin Paşa, düşmanın iki aya yakın devam eden şiddetli muhasarasına ve üç büyük hücumuna karşı koymuştu. Nihayet, doğruca sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşaya haber dönderip yanındaki askerin iyice azaldığını, düşman top ve humbarasına muhafızlarla birlikte kadın ve çocukların da hedef olduğunu bildirip yardım istedi. Koca Yusuf Paşa verdiği cevapta bu yardımın yapılacağını vaadettiyse de, bu da sadece lâfta kaldı.

Cezayir'li Gazi Hasan Paşa'nın gözden düşmesi

Bu sırada kuvvetli lodos rüzgârları suları yükselttiğinden Pirezen açığındaki kaptanpaşa bundan istifade ile Özi kalesine yaklaşıp içeriye bin beşyüz kadar asker sokabildi. Sonra, İstanbul'a doğru hareket etti (Kasım ayının sonları). Avlita limanında bulunan Rus donanması ise, dışarıya çıktı. Bazı gemileri Sinob'a kadar inip kıyıları bombardıman ederek geri döndü.

Birinci Abdülhamid donanmanın gelmiş olduğunu haber alınca kaptanpaşayı derhal çağırttı ve bu kadar fedakârlığa karşı Karadenizde bir iş başarılamadığından maada Özi'nin yüzüstü bırakılıp en mühim zamanda neden geri dönüldüğünü, bu muvaffakıyetsizliklerin sebebinin ne olduğunu sert bir şekilde kendisinden sordu. Gazi Hasan Paşa:

Özi kalesi önlerinde Osmanlı - Rus ince donanmaları arasında bir savaş sahnesi
(Eski bir resimden)

«— Padişahım, bizim sözümüz ve kararımıza göre donanma denizden, ordu karadan düşman üzerine gidecekti. Lâkin ordu Avusturya cephesine gittiği için Ruslar bu taraftan bütün kuvvetleriyle yüklendiler ve galip geldiler» diyerek kabahati kara ordusunun gerekli yardımı yapmayışına yükledi. Hükümdara, yalnız donanma ile muvaffak olmanın imkânsızlığını izah etti. Buna rağmen, gözden düştü. Aleyhdarları olan sadaret kaymakamı ile şeyhülislâmın da tesirleriyle derya kaptanlığından azledilerek kara tarafında bir seraskerlik verilmesi kararlaştırıldı.

İsveç Kralı Üçüncü Güstav

Rusların Baltık filosu Amirali Grig

İsveç - Rus savaşının başlaması ve Osmanlı devletine yapılan teklif

Osmanlı-Rus gerginliği artarak savaş ihtimalleri belirdiği zaman, yukarda da naklettiğimiz gibi, İkinci Katerina bir savaş sırasında iki ateş arasında kalmamak için İsveç kralı Üçüncü Güstav'la anlaşarak, tarafsız kaldığı takdirde savaştan sonra Norveç eyâletinin İsveç'e katılmasını destekliyeceğini vaadetmişti. Üçüncü Güstav görünüşte bu teklifi müsait karşıladı. Lâkin İsveç milletinin Rusya tarafından zorla koparılıp elinden alınan toprakları unutmadığını biliyordu. Üstelik Rusya'nın, İsveç'in hâkim olduğu geri kalan Fin topraklarında gözü vardı. Diğer taraftan Üçüncü Güstav, kendisine karşı, parlâmentarizmin tam iadesini isteyenlerle Rusya himayesinde muhtar bir Fin prensliği kurmak niyetinde bulunanların teşkil ettiği, muhalif ve düşman gruplardan Rusya'ya sığınan İsveç'li ve Fin'li kimselerin İkinci Katerina tarafından himaye gördüklerini, tebaasının da bunlar vasıtasiyle kendi aleyhine kışkırtıldıklarını da biliyordu.

Osmanlı imparatorluğu ile Rusya çarlığı arasında resmen savaş ilân edilince bu savaşı körüklemiş olan Prusya ve İngiltere hemen, İsveçi de Rusya'ya harp ilânına teşvike başladılar. İngiltere, gerekirse donanmasını Baltık denizine göndereceğini bildiriyor, Prusya ise para yardımı vaadediyordu. Bunun üzerine Üçüncü Güstav İstanbul'daki elçisi vasıtasiyle Osmanlı devletine başvurup kuzeyde bir savaş çıkararak Rusları karada ve denizde meşgul etmeğe hazır bulunduğunu, bu suretle müşterek düşmanlarının kuvvetlerini ikiye bölmek zorunda kalacağını, buna karşılık Bâb-ı âli'nin İsveç'in yapacağı sefer masraflarını kabul etmesini istedi. Bâb-ı âli, para yardımının ancak İsveç fiilen savaşa girdikten sonra yapılabileceği karşılığını verdi. İsveç, fiilen savaştığı müddetçe yılda sekiz bin kese ve barıştan sonra da on yıl müddetçe yılda üç bin kese verilirse harbe başlıyacağını ileri sürdü. Bâb-ı âli teklifi müsbet karşıladı. Bundan sonra Üçüncü Güstav, Finlandiya sınırında vukuagelen bir olayı bahane ederek Rusya'nın İsveç'e tecavüzde bulunduklarını ilân etti. Bu sırada İsveç'in Petersburg elçiliği kâtibi Şlaf da Katerina'ya devletinin şu üllimatomunu tevdi etti:

1 — —Rusya'nın Stokholm elçisi Razumoski derhal geri alınacak ve fesadlarından dolayı cezalandırılacaktır.

2 — Rusya'nın evvelce İsveç'ten almış olduğu Kekzolm ile güney Finlandiya ve Kareli iade olunacaktır.

3 — Osmanlı devletiyle barış için İsveç kralının arabuluculuğu kabul edilecektir.

4 — İsveç kralının arabuluculuğu ile Kırım, Osmanlı devletine geri verilecektir.

5 — Osmanlı-Rus hududu 1768 den önceki gibi olacaktır.

6 — Rusya silâhları hemen terkedecektir.

İkinci Katerina, bu teklifleri şiddetle reddettiği gibi İsveç elçisini hemen memleketine geri yolladı.

Ruslar bütün kuvvetlerini güney cephesinde toplamış oldukları için Petrograd'ı bile müdafaadan âciz durumdaydılar. Bütün güvendikleri bir ittifak andlaşmasiyle bağlı oldukları Danimarka krallığı idi.

Üçüncü Güstav, Finlandiya hududundan Petrograd'a doğru harekete başladı (Temmuz 1788). İkinci Katerina Rusya hizmetinde bulunan İngiliz amirali Grig (Greig) kumandasında Baltık denizinde hazırladığı donanmayı Akdenize göndermek üzere bulunuyordu. Güstav'ın kardeşi Sudermani dukası kumandasında olan İsveç donanması Fridiksham civarındaki Hogland adasında üslenen Rus donanmasına hücum etti. Geçen savaş sonunda iki taraf birer gemi kaybetti. İsveç donanmasının Baltık denizindeki bu faaliyeti, Rus donanmasının Akdenize gönderilmesine kesin şekilde engel oldu.

Böylece Osmanlılar bu sefer ayrıca Akdenizde Ruslarla uğraşmaktan kurtuldular. Ancak, İkinci Katerina, İsveçlilerin lüzumsuz yere vakit kaybetmelerinden faydalanarak onlara karşı, biraz derme-çatma olmakla beraber, onüki bin kişilik bir kuvvet hazırlamıştı. Bir taraftan da İsveçle beşinci kol faaliyeti devam ediyordu. Bu yüzden kral subaylarının bir kısmının ihanetine uğradığından Ruslarla harbe devam edemedi (12 ağustos). Fakat tam bu sırada Rusya'nın teşvikiyle Danimarka'nın da İsveç'e tecavüz etmesi kralı müşkül mevkide bırakmaktan ziyade vaziyetinin kurtarılmasını sağladı. Çünkü bu taarruz Üçüncü Güstav'a durumu kuvvetlendirmek için muhaliflerine karşı meşru bir harekete başlamak fırsatını verdiği gibi, 13 haziran 1788 de Lu şehrinde, Ruslarla eski andlaşmanın yine bu sene sona ermesine rağmen bunu yenilemiyen Prusya devletiyle sonraları Hollanda'nın da katıldığı bir ittifak akdeden İngiltere yaptığı tazyikle Danimarka'ya muhasamatı tatil ettirmişti (9 ekim).

Özi kalesinin düşmesi

İstanbul'da İsveç ittifakı ve Özi'ye yardım için meclisler toplanıp müzakereler yapılırken Rusların Özi üzerindeki tazyiki gittikçe artıyordu. Kale artık sallanıyordu. Koca Yusuf Paşa, son çare olarak durumu İstanbul'a bildirip ordunun asker, zahire ve

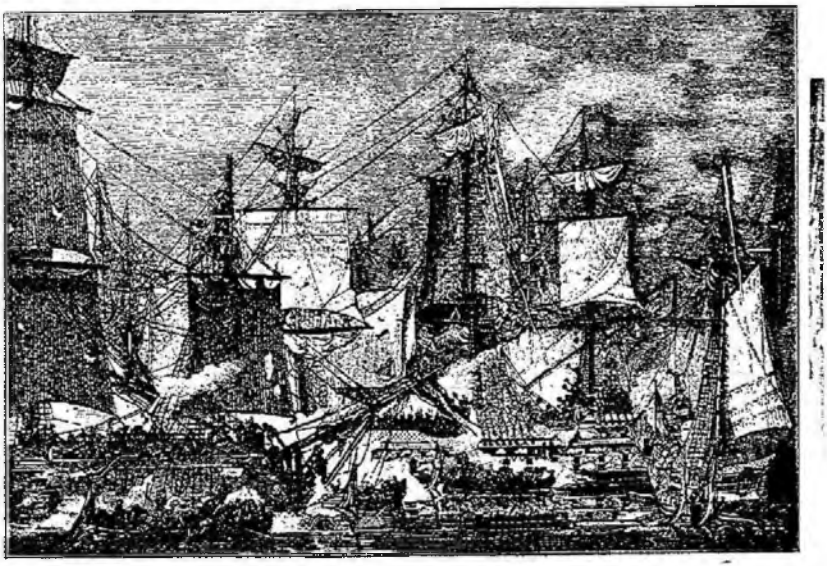

Rus - İsveç filoları arasındaki Hogland deniz savaşı

savaş malzemesi bakımlarından sür'atle takviyesini istedi. Ne çare ki, bu, mümkün değildi. Kendisine İstanbul'dan sadece dayanması ve Özi'ye yardım etmesi hakkında padişahın hatt-ı hümayunları gelmekteydi.

Kışın bütün şiddetine rağmen prens Potemkin, Özi muhasarasını kaldırmamıştı. Rus ordusunda yiyecek darlığı bir kıtlık halini almıştı. Soğuktan, hastalıktan ve açlıktan ölenin haddi ve hesabı yoktu. Kalede ise, durum çok daha ağırdı. Bombardımanlarla her yer yıkılmış, kışta - kıyamette barınacak bir köşe-bucak kalmamıştı. Yiyecek ise, hemen hemen yok denilebilirdi. Hiçbir yerden de yardım gelmiyordu. Asker, buna rağmen insan üstü bir güçle dayanmaktaydı. Prens nihayet kat'i bir hücumla kaleyi düşürmeğe karar verdi. İstihkâmların en zayıf olduğu yer, nehir tarafıydı. Soğuktan sular donduğu için buradan hücum etmek mümkün görülüyordu. O kısımdan baskın şeklinde bir Rus taarruzu başladı. Gaziler bu noktada canla-başla savaşıp düşmana ummadığı kadar zayiat verdirdikleri halde, sayı üstünlüğü karşısında eridiler. Çarpışma şehrin sokaklarında bile devam ettikten sonra Özi kalesi düşman eline geçti (Özi'nin kaybı tarihini, Yorga: Osmanlı Tarihi C: V, S: 78 ile İ. H. Danişmend: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C: 4, S: 67 de 17 aralık 1788 - 18 rebiülevvel 1203 ve İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C: IV-1, S: 542 ile Tarih-i Cevdet, C: 4, S: 117 de Ocak 1789-Rebiülâhir 1203 olarak kaydetmektedir).

Özi müdafileri, bu son taarruzu da püskürtebilirlerdi. Ne yazık ki, Özi kadısı, düşman tarafından elde edilmişti. Yürüyüş başladıktan sonra Rus askerlerinin bir kısmı onun tarifiyle Su-kapısından girip askerimizi iki ateş arasına alarak müdafaayı imkânsız bir hale getirmişti. Ruslar bu taarruzda muvaffak olamamış olsalardı yeni bir taarruza kalkışmak değil, artık kalenin önünde durmak onlar için imkânsız hale gelirdi. Böylece de Özi kendiliğinden muhasaradan kurtulmuş olurdu.

Kalenin zaptı üzerine prens Potemkin askerine yağma, tahrip, taarruz ve katliâm için üç günlük mehil vermişti. Bunun üzerine, müdafaasız sivil halk dahil olmak üzere yirmi beş bin kişi vahşice öldürüldü. Esir alınanlar, bu sayının dışındaydı. Kadın, çocuk, ihtiyar, hasta kim olursa olsun bu akibetlerden birinden kurtulamadı. Şehir tamamen soyuldu. Kale muafızı Hamid Hüseyin Paşa esir edildi. İkinci Katerina prens Potemkin'e mükâfat olarak yüz bin ruble ile mücevherli bir âsa gönderdiği gibi Sen-Jorj nişaniyle, kazak Hatmanlığını tevcih etti. Özi'de çarpışan asker ve subaylar da derecelerine ve yararlıklarına göre mükâfatlandırıldılar.

Olayın İstanbul'a aksi, padişahın teessürü

Özi'nin Rusların eline geçmiş olduğu İstanbul'da duyulmuştu. Birinci Abdülhamid pek üzülüp, meselenin tahkikini emretti. Vaziyet hemen serdar-ı ekremden soruldu. O da, bunun firarilerin bir uydurması olduğunu, kalenin hâlâ dayandığını, yakında imdad gönderileceğini bildirdi. Hünkâr, bu habere pek inanmadığı halde kurbanlar keştirdi. Koca Yusuf Paşa ise, ne olursa olsun Özi'ye yardıma karar verip hazırladığı üç bin kişinin başında bizzat kendisi bulunduğu halde şiddetli kışa rağmen yola çıkmak üzere iken, kalenin hakikaten düşman eline geçtiğini öğrendi.

Özi'nin uğradığı akıbet nihayet İstanbul'da kat'i olarak öğrenildi. Lâkin bütün mesele, savaşın başından beri kalenin düşman eline geçmemesi için gereken her fedakârlıkta bulunulmasını ve mutlaka Ruslara verilmemesini istemiş olan Birinci Abdülhamid'e bunu söylemekti. Nihayet sadaret kaymakamı teşellileri havi bir takrirle durumu bildirip savaşlarda kale almanın ve vermenin olağan şeylerden sayılması icabettiğini, nitekim Özi'nin daha evvel de düşman eline düşüp yine kurtarılmış olduğunu arzetti. Hünkârı, bu haber çok sarstı, verdiği cevapta:

«— Bunları ben de biliyorum. Ancak gücüme giden devletimizin bu gevşekliğidir. Allah, gerek Özi ile Hotin'in ve gerekse Kırım ülkesinin geri alındığını göstermeden canımı almasın ve kusurları yüzünden buna sebeb olanları dünyada kahredip ahirette azaba uğratsın» diyordu.

Bender taraflarındaki durum

Gazi Hasan Paşa, İsmail seraskeri Şahin Ali Paşanın da en müsait durumda bulunduğu halde Özi cephesine hiç yardım etmediğini bildirdiğinden o da azledilip yerine Zihneli Hasan Paşa tayin olunmuştu (Kasım 1788). Halbuki, Şahin Ali Paşanın gevşekliği ve alâkasızlığı yüzünden bu cephedeki asker dağılıp gitmiş, ortada kuvvet diye bir şey kalmamıştı. Zihneli Hasan Paşa, bunları toplıyarak güç hal ile üç bin kişilik bir kuvvet teşkil etti. İsmailden hareket ederek Han-tepesi mevkiine kadar gelebildi. Bender taraflarına çekilmiş olan Şehbaz Giray ise, süvariden ibaret bulunan askerleri sağa sola dağıldığı için Rus taarruzunun devamı ihtimaline karşı serdar-ı ekremden yaya askeri ve zahire ile takviye olunmasını istemiş, aksi halde karşı durulamıyacağını bildirmişti. Ancak serdar-ı ekrem onun tedbirsiz ve fıradesiz davranışları ve mirza ve hanzadeleri darılışı yüzünden askerinin dağılıp ortada kalmış olduğunu öğrendiğinden

azlettirip yerine o sırada Vize'de oturan Bahtı Giray'ı Kuban Hanı tayin etti. (Şubat 1789). Lâkin kendisi, hiçbir tarafa yardım gönderecek halde bulunmuyordu. Yiyecek durumu da hiç iyi değildi. İlkbaharla başlıyacak savaş hareketleri için de Özi, Bender, Boğdan, Eflak, Vidin, Belgrad ve Bosna taraflarına asker ve zahire göndermesi lâzımdı. Bunun için en az bir hesapla dörtte biri süvari olmak üzere iki yüz bin askere ihtiyaç vardı. Bunu tedarik etmek ise, sadece bir hayaldi. Serdar-ı ekrem de bunu biliyordu. Buna rağmen eyâletlere emirler yağdırdı. Lâkin, Şubat ve Mart ayları geçtiği halde henüz hiçbir netice alınamamıştı. Bu sırada müttefik düşmanlar arasında vaziyetini iyi görmediğinden yeni savaş yılında uğranılacak başarısızlıktan çekinerek barış yapılmasını isteyen bir devlet vardı.

İlk barış istekleri

Özi'nin alınmış olmasiyle birlikte, prens Potemkin'in kifayetsizliği gittikçe göze batmaktaydı. Avusturya imparatoru Jozef, bu savaştan usanmıştı. İlkbaharda Rusların fazla bir faaliyet göstereceklerine inanmıyor, bu yüzden Osmanlı ordusunun tekrar kendi üzerine gelmesinden korkuyordu. Geçen yaz bu ordu Avusturyalıları her muharebede yenmiş. Avusturyalılar Osmanlıların kış dolayısiyle kendiliklerinden çekilişleri üzerine ilerleyip eski yerleri elde etmişlerdi. Bu yıl ne olacağı ise asla bilinemezdi. İmparator, kendi ordusundan pek parlak zaferler beklemiyordu. Üstelik Belçika ve Macaristan ihtilâlleri onu çok düşündürüyor, bir taraftan da düşmanı bulunan Avrupa devletlerinin savaşa müdahale edeceği endişesiyle içi titriyordu.

Nihayet, İkinci Katerina'ya Osmanlı devletiyle birlikte barış akdini teklif etti. Çariçe bir barışı ancak kendi arzu ettiği şartlarla yapacağını, buna karşılık Avusturya'nın da kendi istediği şartlarla ayrıca barış imzalamakta serbest bulunduğunu bildirdi. Yalnız bu takdirde çariçe, Prusya'ya karşı Avusturya'ya yardımda bulunmıyacağını tasrih ediyordu.

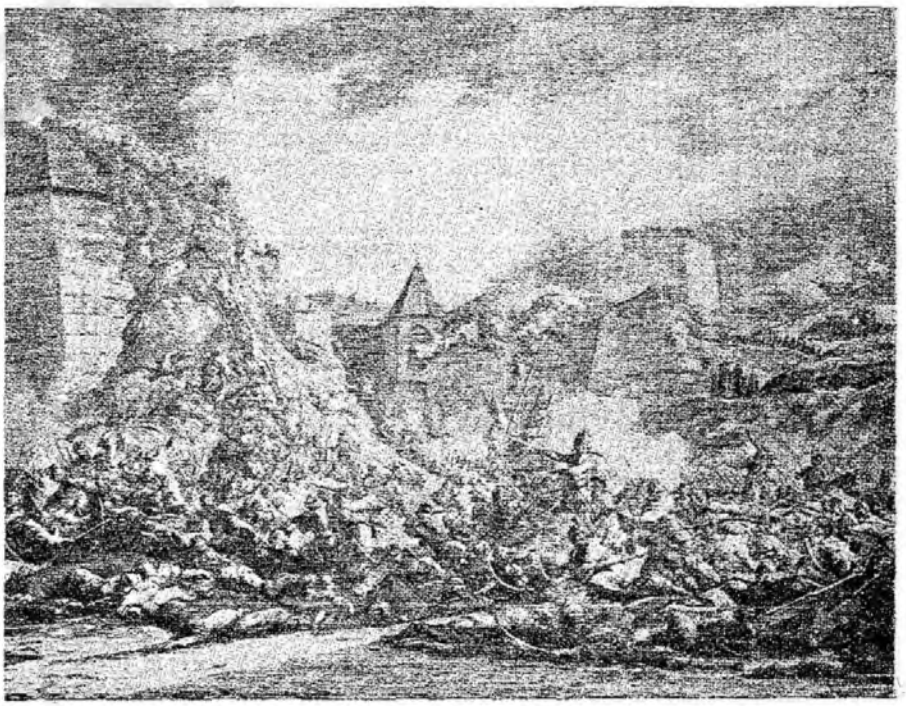

Özi kalesinin Ruslar tarafından muhasara ve Osmanlıların da savunmasını gösteren bir resim (Macar tarihlerinden)

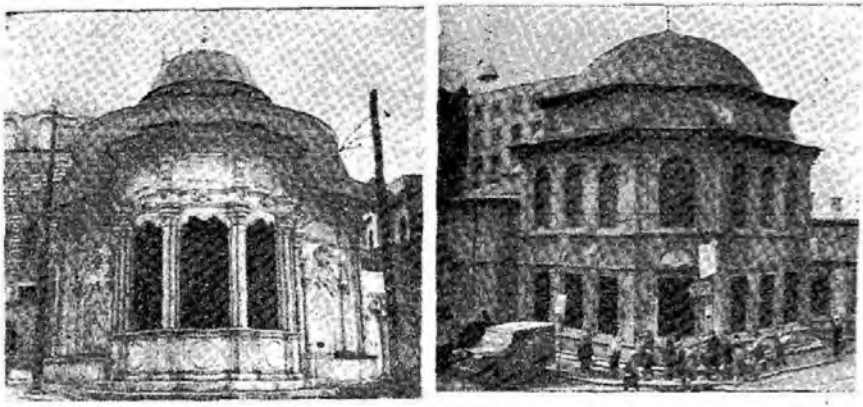

Yukarıda, soldaki resim, Birinci Hamid'in Bahçekapıdaki türbesini, sağdaki ise evvelce bu türbesinin karşısında iken, yerine dördüncü Vakıf Hanı yapıldığından Gülhane parkı karşısına nakledilen aynı padişahın sebilini göstermektedir

Padişahın ölümü

İstanbul'da da barış lâfları önce halk arasında ve bir kısım devlet erkânı tarafından alttan alta söylenirken artık açıkça ifadeye başlanmış ve pek yaygın bir hale gelmişti. Her gün yeni bir rivayet çıkarılıyordu. Bundan da imparatorlukta kısmen dahi olsa barışın arzu edildiği belli oluyordu. Devletin bütün kaynakları tükenme haline gelmişti. Hünkâr, Özi kalesinin kaybının verdiği teessürle hastalanmış, rivayete göre «Ah Özi!...» diyerek sağ tarafına nüzul isabet etmişti. Bu yüzden hatt-ı hümayunları bile yazamayıp başkasına yazdırmaktaydı. İşlerin daima kötüye gitmesi yüzünden kimseye itimadı kalmamıştı. Saltanatının başından beri hep vezirlerinin ve devlet erkânının sözlerini dinlemiş, lâkin daima kötü neticelerle karşılaşmıştı. O sırada şeyhülislâmın konağında savaşa devam edilmesi veya barış yapılması hakkında bir danışma meclisi toplanacaktı. Birinci Abdülhamid'in bu münasebetle gönderdiği şu hatt-ı hümayun, bu hususta bütün duygularını ortaya koymaktadır:

«Hepimiz bir geminin içinde bulunduğu-

Birinci Abdülhamid (1774 - 1789) zamanındaki hükümdarlar

(İlâve: 160)

★

Avusturya : Mari-Terez → — 1780, İkinci Jozef (1765 ten yani babasının ölümünden itibaren saltanata iştirak etmiştir) 1780 — → .

Faş : Mevlây Muhammed → — → .

Fransa : Onbeşinci Lui → — 1774, Onaltıncı Lui 1774 — → .

Hindistan : Celâlüddin Şahâlem → — → .

İki Sicilya : Dördüncü Ferdinand → — → .

İngiltere : İkinci Jorj → — 1760, Üçüncü Jorj 1760 — → .

İran : Şahruh (Afşarlı) → — → . Kerim Han (Zend soyu) → — 1779, Ali Murad Han 1779 (birinci defa), Ebulfetih Han 1779, Mehmed Ali Han 1779, Sadık Han 1779-1781, Ali Murad Han 1781 - 1785 (ikinci defa), Cafer Han 1785 - 1789.

İspanya : Üçüncü Şarl → — 1788, Dördüncü Şarl 1788 — → .

İsveç : Üçüncü Güstav → — → .

Papalık : Ondördüncü Kleman → — 1774, Altıncı Pi 1775 — → .

Prusya : İkinci (Büyük) Frederik → — 1786, İkinci Frederik Giyom 1786 — → .

Rusya : İkinci Katerina → — → .

muz için cümleye gayret lâzımdır. Sözün doğrusu ne ise, söylenmelidir. Fransa ile İspanya ara-buluculuğa, Prusya ile İngiltere birlik olarak ittifaka tâlibdirler. Devletin bunlardan hangisini tercih etmesi hayırlı ise, bugün bir sonuca bağlanması ve vakit dar olduğu için tekrar tekrar düşünmek üzere yarına bırakılmaması kat'i emrim ve herkesten isteğimdir. Kaldı ki, bunları toplantınıza katılanlardan başka bir tek kimse öğrenirse, hemen duyulur ve yayılır. Zararı ise herkese dokunur. Her kim kendisinden başkasına bunun bir kelimesini duyurursa, Allaha havale ettim. İki cihanda rahat bulmasın ve her kim saklar ve gizlerse iki cihan izzetine erişsin. İşte, benim diyeceğim budur. Haber alırsam vallahi hakkından gelirim».

Sûrre - her sene Mekke ve Medine'ye gönderilen hediye - 12 receb 1203 (8 nisan 1789) günü çıkarılacaktı. Bunu hükümdarın sûrre eminine bizzat teslimi teşrifat icabıydı. Abdülhamid, rahatsızlığının arttığını görerek sürrenin çıkarılması için acele edip bunu bir gün evvele aldırdı. Kendisi, koltuklarına girilerek zorla kubbe altına göttürüldü. Mutad merasimden sonra yorgunluk, hastalığını büsbütün artırmış bulunuyordu. Yanında duran şehzadeleri Mahmud ve Mustafa'ya (İkinci Mahmud ve Dördüncü Mustafa) izin verdi. Mustafa harem dairesine döndü. Kızlarağası ile silâhdar ağa Mahmud'u alıp sünnet odasına götürdüler. Birinci Abdülhamid, yine koltuklarına girilmiş halde, âdeta sürüklenerek harem dairesine nakledilirken, buraya uğradı, oğlunu kucakladı ve ağlıyarak:

«Oğlum, seni Cenab-ı hakka emanet ettim. Allah yardımcın olsun. İki cihanda yüzün kara olmasın» diye dua etti. Kahvecibaşı ve berberbaşı tekrar koltuklarına girdiler. Şimşirliğe bakan köşke götürdüler, biraz sonra rahatsızlığı arttı. Hemen hekimbaşı Gevrek-zâde Hasan Efendiyi çağırdılar. Hasan Efendi padişahın nabzını tutarak:

«— Efendim, Allaha emanet bir şey yoktur. Fakat bir parça nezleniz hareket eylemiş...» diye teselli edip nüzulü nezle ile te'vil etmek istedi. Hünkâr hekimin yüzüne melûl melûl bakarak:

— Hasan Efendi, son hizmetindir... Bir hoşça bak. Efendini elden aldırdın» dedi.

Hekimbaşı dayanamayıp ağlıya ağlıya dışarı çıktı.

Birinci Abdülhamid, o gece sabahı karşı vefat etti (7 nisan 1789).

Birinci Abdülhamid'in şahsiyeti

1774 yılında ağabeysi Üçüncü Mustafa'nın vefatiyle Osmanlı tahtına çıkmış ve 1789 yılına kadar padişahlık etmiş olan Birinci Abdülhamid şehzadeliğinde kırk yıldan fazla bir müddet sarayda mahpus hayatı yaşamıştı. Halim, selim ve iyi niyetli, iyi kalpli idi. Muntazam bir tahsil görmemişti, oldukça da saftı. Bununla beraber, devlet işlerini bütün teferruatına kadar takip eder, gerekli emirleri verirdi. Gerçi, bir devlet reisinde bulunması gereken azim ve iradeye tamamen mâlik değilse de, işlerin mümkün olduğu kadar iyi gitmesine çalışırdı. Bunun için mes'ul mevkilere getireceği adamlar hakkında vasıtalı vasıtasız tahkikat yaptırır, karakterlerini öğrenmeğe çalışırdı. Paraya düşkün değildi. Ağabeysi gibi müsadereler yapmazdı. Yeniliğe ve ıslahata taraftardı. Bunu, bütün samimiliği ile arzu ediyordu. Lâkin, bu işi icabı gibi yürütecek iradeden mahrumdu. Sadrıâzamlarını işlerinde serbest bırakır, yalnız tavsiyelerde bulunur, lâkin bunlarda ısrar etmezdi. Saltanatının ortalarından itibaren deryakaptanı Cezayirli Hasan Paşanın tesiri altında kalmıştı. Kendisinden sonra saltanat mevkiine geçecek olan biraderzâdesi şehzade Selim'i oldukça serbest bırakmış ve hattâ bir ara bu yüzden saltanatı kaybetmek tehlikesi de geçirmiş, buna rağmen veliahde hiçbir kötü muamelede bulunmamıştır. Ağabeysi Üçüncü Mustafa astrolojiye ne kadar inanıyor idiyse, bu da o kadar inanmaz, lâkin âdet ve an'ane olduğu için buna göre yapılması gerekli merasime müsaade ederdi. Şehirde tebdil gezmeği çok sever, gördüğü yolsuzlukları sadrıâzamlara bildirirdi.

Son Rus savaşını hiç istememiş, sadrıâzam Koca Yusuf Paşanın ısrariyle râzı olmuştu. Savaşta uğranılan felâketler onu çok perişan etmiş, o kadar ki düşman eline geçmemesini sabit bir fikir halinde istediği Özi kalesinin düşmesi mevtine sebeb olmuştur.

Birinci Abdülhamid, Beylerbeyinde validesi namına bir cami ve mektep, yine Boğaz-içinde Emirgânda zevcelerinden Hümaşah Sultan ile oğlu Mehmed için bir cami ile çeşme, Bahçekapıda bir imaret, sebil (halen yerlerinde dördüncü Vakıfhanı vardır), kütüphane ve türbe ve Medine'de bir medrese yaptırmıştır.

ONSEKİZİNCİ ASIRDA İLİM VE SANAT HAYATI, İKTİSADÎ DURUM

Asra Umumî Bir Bakış

Osmanlı imparatorluğu Onsekizinci yüz yıla «Gerileme devri» ile birlikte girmiştir. Yirmi yıl süren büyük bir savaş faciası ve bunu kovalıyan yenilgi, devleti her alanda tamamen takatsız bırakmıştı. Bu uzun savaş devrinde ilim, fikir ve sanat hayatı âdeta durmuştu. Osmanlı devletinin Karlofça andlaşmasıyla uğradığı zararları telâfi için bir müddet sonra yeniden giriştiği savaşlar, nihayet Pasarofça barışı ile sona erince, bir müddet için devam edecek barış devri başladı. Bu devrede Üçüncü Ahmed'in damadı İmrahim Paşa gibi uyanık bir sadrıâzamla, ilim, fikir ve sanat hayatında hemen bir hareke başladı ve gelişti. Birinci Mahmud ve Üçüncü Mustafa bu gelişmeyi ellerinden geldiği kadar desteklemiş ve devam ettirmiş hükümdarlardır. Onyedinci yüz yılda süratle inhitata uğrıyan medrese, bu yüz yılda bu sayede kendisini biraz olsun toparlayabilmiştir. Ülemay-ı rüsum denilen ilmî rütbeleri resmî memuriyetler halinde ele geçirmiş bulunan sınıfın varlığı devam etmekle beraber, medreselerden değerli âlimler de yetişmekteydi. Bu devrin, uzun savaş yıllarında Avrupa ile ister istemez başlayan teması, Osmanlıların bir çok acı gerçekleri öğrenmelerine sebeb olmuş, batının her alanda dev adımlarile ilerlemesine mukabil, bizim de bilim ve tekniğin her alanında iyice geri kaldığımız anlaşılmıştı.

İşte, bunu sezen bir kısım Osmanlı aydınları çıkar yolu batı ile teması devam ettirmekte görüyorlar, batı dillerini öğrenmeğe, batı eserlerini okumağa çalışıyorlardı. Bu yüzyılda, devlet himayesi ile bilim ve tekniğe ait bazı eserlerin tercümelerine başlandı. Üçüncü Ahmed devrinde Osmanlı ülkesinde ilk defa olarak Türkçe eserler basan bir matbaa kuruldu. Artık Osmanlı aydınlarının düşünce sisteminde bir değişiklik vardı. Fakat bu yüzden, bütün bunlara karşı da gericilerin korkunç mücadelesi, kanlı ayaklanmaları oluyor, düşüncelerin realize edilmesi muvaffak olamıyordu. Fakat düşüncelerin yenilenmesine imkân yoktu, yine de yürüyordu. Batı bilgi ve düşüncesi memlekete sızmıştı, yerleşiyordu.

Osmanlı devletinde batı tarzında olarak ilk yerleşen okullar, teknik öğretim yapan askeri okullar olmuştur. Nekim, batı metodlarına göre düzenlenen ilk müesseseler de, askeri müesseselerdir. Bu yüzden bunların eski mümessilleri yenilerine karşı amansız bir savaş açmaktan çekinmemişlerdir. Matematik, astronomi, tıb, coğrafya, fizik, kimya, ve tabii ilimler ise, yüzyılın ilk dörtte birinden itibaren batının tesiri altına geç-

meğe başlamış ve bu alanda sessiz sedasız bir devrim olmuştu. Bu devrim, bu yüzyılın sonunda oldukça kuvvetlenmiş ve ondokuzuncu yüzyılın bu şekilde devrolunmuştur.

Velhasıl, onsekizinci yüz yıl batıya yönelmekte ve çeşitli müesseselerini batılılaştırmakta, bütün engellere rağmen müsbet teşebbüsler aşırı olmuş, batıya daha çok yaklaşabilmiş, aradaki mesafe sezilmiş ve kapatmağa çalışılmıştır. Yenilik cereyanlarıyla birlikte gericilik tam manasiyle ayaklanıp mücadeleye atılmışsa da bu meşum kuvvet bütün avantajlarına rağmen gayesine ulaşamamış ve her alanda başlıyan yenilik cereyanlarını durduramamıştır.

I — İLİM HAYATI

Osmanlı devletinde bu yüzyılda türkçe eserler basan matbaanın kuruluşu, ilmi eserlerin yayılmasında büyük rol oynamıştır. Bu, aynı zamanda Osmanlı kültürünün daha geniş kütlelere intikaline vesile olmuştur. Kitap fiyatlarının yazmalara göre kıyaslanamıyacak derecede ucuz hale gelmesi, kitabı yavaş yavaş lüks olmaktan çıkararak herkesin malı bir hale getirmeğe başlamıştır. Bunun da ilim ve kültür hayatımızda büyük tesiri olmuş ve bu tesir devam etmiştir. Ancak matbaanın bu yüzyılda devamlı ve muntazam bir halde faaliyette bulunamaması yüzünden etkisi yüz yıl sonraya göre daha az yaygın olmuştur.

ONSEKİZİNCİ YÜZYILIN YETİŞTİRDİĞİ BİRİNCİ SINIF İLİM VE FİKİR ADAMLARI

Asıl şöhretini onyedinci yüzyılda yapmış ve onsekizinci yüzyılın ilk dörtte birinde vefat etmiş olan Yusuf Nabi Efendi, Urfa'da doğmuş, tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş, evvelâ Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa tarafından himaye edilip nihayet Merzifonlu Kara Mustafa Paşaya intisap ile özel kâtipliği hizmetinde bulunmuştur. Daha sonra Dördüncü Mehmedin damadı ve müsahibi Mustafa Paşanın adamları arasına girmiş, bu arada hacca gidip gelmiştir. Bu münasebetle «Tuhfetül-haremeyn» adlı bir eser yazmıştır.

Müsahib Mustafa Paşanın vefatı, eski efendisi Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın idamı, Dördüncü Mehmed'in hal'i üzerine, Nabi Efendi tamamen ortada ve hâmisiz kaldığından İstanbul'u terkedip Haleb'e gitti (1703). Bu sırada Haleb valisi bulunan Baltacı Mehmed Paşa onu hemen himayesine aldığı gibi ikinci defaki sadaretinde birlikte İstanbul'a getirdi ve devlet memuriyetlerinin bir hayli ileri bir derecesi olan maliye başmuhasebeciliğine tayin etti. Bundan sonra süvari mukabelecisi oldu ve 1712 yılında vefat etti.

Nabi'nin en büyük şöhreti şair olmasıdır. Kendisi dilde sadeliği ve hakimâne didaktik tarzı terviç eden ekolun kurucusudur. Onu bu vadide takip edenlerden Rami Mehmed Paşa, Koca Ragıb Paşa, Fıtnat Hanım, Beyâ, Çelebi-zâde Asım başta gelirler. Tesiri, daha sonraları da devam etmiştir.

Bu yüzyılın değerli bir şairi de ilmi, fazıle i. irfanı kadar şairliği, hattatlığı, musikişinaslığı ile şöhret kazanan Abdülbaki Arif Efendidir. İstanbul'da, Kasımpaşa'da doğmuştur. Tersane kâtiplerinden Mehmed Efendinin oğludur. Arif Efendi muntazam medrese tahsili görmüş ve müderrislik mesleğine girerek süratle yükselmiştir. Sonra Selânik kadısı olmuşsa da bu sırada işi gücü bırakıp zevk ve safaya daldığı töhmetiyle bir daha kadılık mesleğine alınmamak şartiyle azledilmiştir. Bundan sonra uzun müddet boşta kalarak yazı yazmak suretiyle hayatını kazandı. Sonunda affedilip Bursa kadılığı verildi. Sonra sırasiyle Mısır, İstanbul kadısı ve 1702 tarihinde Anadolu kazaskeri oldu. 1710 yılında Rumeli kazaskerliğinde müddeti tamam olduktan sonra anlaşılmayan bir sebebden dolayı Bursa'ya sürgün edildi. Bir sene sonra affolundu. 1713 tarihinde seksen yaşını geçmiş bulunduğu halde vefat etti. Son zamanlarında kendisini tamamen okumağa vermişti. Arapça, Farsça ve Türkçe şiir yazardı. Kelâm, ahlâk, edebiyat, nahiv (sentaks), tarih konularında onlıki eser sahibidir. Bir çok da besteleri vardır.

Bakkal-zâde Sarı Mehmed Paşa bu devir ricali içinde ilmiyle meşhur olup maliyeden yetişmişti. Uzun müddet maliye mektupçuluğunda bulundu. 1702 yılında başdefterdar oldu. 1703 ihtilâlinde saltanat değişikliği sırasında yerine başkası tayin olununca bir tarafa gizlendi. Lâkin, yerine tayin edilen Muhsin-zâde Abdüllah Efendi (sonra sadrıâzam) askere cülûs bahşişini temin edemediğinden âsiler tarafından verilen teminat üzerine tekrar defterdarlığı kabul etti. Aynı yıl büyük rıznameci oldu. Bundan sonra muhtelif fasılalarla, altı kere başdefterdarlığı vardır. Damad silâhdar Ali Paşanın Petervaradin'de şehid olması üzerine sadaretin kendisine verileceğini ummuş, hattâ Üçüncü Ahmed de buna kanaat vermişken o zaman mevkufatçı bulunan Nevşehirli İbrahim Efendi (sadrıâzam damad İbrahim Paşa) nin müdahalesiyle mühür geri dönmüştür. Lâkin, ordudaki nüfuzuna güvenerek bir hâdise çıkarmasından korkulup sadaret vaadiyle bir müddet oyalandı. Ordu Edirne'ye dönünce de Selânik'e sürgün edildi. Bir müddet sonra da yaratılan bir bahane ile malları müsadere edilip Kavala kalesine hapis ve burada idam olundu (1717). «Nasayihül-vüzera» adlı

bir eseriyle, «Zübdetül-vekayi» adlı 1656-1671 yıllarını kapsayan bir tarihi vardır.

Bu devrin değerli simalarından birisi de Şirvanlı Ebubekir Efendidir. Kara Bekir veya Acem Bekir diye anılırdı. Yüksek tahsilini hac dönüşü Mısır'da yapmış, sonra İstanbul'a gelip Amca-zâde Hüseyin Paşaya intisap etmiştir. Bu sayede hazine kâtibi olmuş, ilmini takdir eden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa kendisini himaye ederek derece derece yükseltmiş, nihayet ikinci Viyana seferinde yeniçeri kâtibliğine tayin etmiştir. Efendisinin Belgrad'da idamı üzerine azlolunup uzun müddet boşta kaldı. Kendisini bu sırada Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa yanına adlı ve sadrıâzam olunca reisülküttab yaptı. Sürmeli Ali Paşanın sadaretinde ise, devlet merkezinden uzaklaştırılıp Mora'ya gönderildi. Lâkin, Elmas Mehmed Paşa sadrıâzam olunca İstanbul'a getirterek büyük ruznamecilik verdi. Bundan sonra birkaç kere nişancı, reisülküttab, büyük ruznameci, yeniçeri kâtibi, darbhane kâtibi oldu. 1723 yılında ikinci defterdar iken vefat etti. Seksen yaşını geçkin bulunduğu halde, eski hükümdar İkinci Mustafa'nın beş şehzade doğurmuş dul zevcesi Hafsa Sultanla hükümdarın emriyle evlendi. Halbuki Hafsa Sultan on yaşında iken saraya kendisi tarafından takdim olunmuştu. Bu izdivaç, tamamen şekli olarak kalmış, Ebubekir Efendi kızı gibi sevdiği Sultana, ömrünün sonuna kadar bir hükümdar zevceri saygısı göstermekle iktifa etmiştir.

Kendisi devrin pek değerli bir âlimiydi. Bilhassa kitaplığı pek meşhurdu. Arap lûgatlarına dair bir şerhi vardır. İbni Hallegân'ın «Vefeyatül-âyan» adlı meşhurların hal tercümelerine ait eserini türkçeye çevirmiştir.

Yine bu devirde yetişen değerlerden Bursalı İsmail Hakkı Efendinin babası İstanbul'lu olup bir yangın sırasında evi, eşyası ve nesi varsa yandığı için Aydos'a hicret etmiş ve İsmail Hakkı Efendi de orada doğmuştur. Evvelâ Edirne'de, sonra İstanbul'da tahsil görmüş ve Emir Çelebi diye tanınan Halveti şeyhlerinden At-pazarlı Osman Fazlı Efendiye mürid olmuştur. Bir müddet sonra vaazlara başladı. Lâkin, bir vaazı sırasında tasavvufun derin ve ince meselelerinden bahsettiği için yobazların hışmına uğrayıp Tekirdağına sürüldü. Sonra affedildi. Şeyhi tarafından vaaz için Üsküb'e gönderildi. Bir ara Ustrumca'da bulundu. Nihayet yine şeyhinin emri üzerine Bursa'da vefat eden Sun'ullah Efendinin yerine şeyh oldu. Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa, pek fazla artan nüfuzundan korkarak Osman Fazlı Efendiyi Magosa'ya sürünce o da birlikte gitti ve şeyhinin 1691 tarihinde vefatına kadar orada kaldı. Sonra da Bursa'ya döndü. İkinci Mustafa zamanında açılan Avusturya seferine iştirâk etti. 1716 yılında Şam'a gidip Ahmediye câmiinde vaaza başladı. 1735 yılında tekrar pek sevdiği Bursa'ya dönüp burada vefat etti.

İsmail Hakkı Efendi, hem değerli bir âlim, hem de büyük bir mutasavvıftır. Fazilet ve irfanını herkes tasdik ederdi. Büyük küçük yüzden fazla eseri ve dinî, tasavvufî şiirleri vardır. «Ruhul-beyan» adlı Kur'an-ı kerim tefsiri pek meşhurdur. Dört cild halinde basılmıştır.

Bilhassa Üçüncü Ahmed devrinde ve damad İbrahim Paşanın sadareti sırasında şair olarak şöhret kazanıp kendisine bir şehzadenin doğması münasebetiyle takdim ettiği kasideyi pek beğenen Üçüncü Ahmed tarafından Melikü'ş-şuara ünvanı verilen Osman-zâde Ahmed Taib Efendi İstanbul'da doğmuştur. Medrese tahsili görmüş, sonra müderris olmuştur. Bir ara müderrislik mesleğinden çıkmışsa da, kendisini sevmiyen şeyhülislâm Feyzullah Efendinin 1703 yılında «Edirne vak'ası»nda katlinden sonra Ahmed Taib Efendi bizzat yaptırdığı medreseye müderris olarak tayin olunmuştur. Bilâhare Nevşehirli damad İbrahim Paşanın himayesiyle henüz sırası gelmeden Süleymaniye müderrisi ve Haleb kadısı oldu ve 1724 yılında vefat etti.

Kendisi, şairliğinin yanında gayet değerli bir âlimdir. Tarih, biyografya, ahlâk, hadis konularında birçok eser yazmış ve tercüme etmiştir. Kendi devrine kadar gelip geçen sadrıâzamların hayatına dair yazdığı «Hadikatül-vüzera» adlı eseri pek meşhur olup buna sonradan birçok zeyiller de meydana getirilmiştir.

Onsekizinci yüzyılın sidden mühim ve değerli bir âlimi de Yanyalı Mehmed Es'ad Efendidir. İlk ve orta derecedeki tahsilini doğum yeri olan Yanya'da yapmış, sonra İstanbul'a gelerek yüksek tahsil ve ihtisasını tamamlamıştır. Müderrislik imtihanını parlak bir şekilde başarıp bu hizmete intisap etmiş, zamanla mesleğinin en yüksek derecelerine çıkmıştır. Müsbet ilimlere ve felsefeye büyük merakı ve bu sahalarda geniş bilgisi vardı. Damad İbrahim Paşa zamanında Galata kadılığı verilerek o sırada teşkil edilen tercüme heyetine dâhil oldu. Kendisi Arapça ve Farsça'dan maada Rumca ve eski Yunan dilini mükemmel surette bilirdi. 1727 de ilk matbaa faaliyete geçince buranın başmusahhihi oldu. 1732 yılında vefat etti.

Mehmed Es'ad Efendinin en büyük ve unutulmaz hizmeti, yunancadan yaptığı tercümelerdir. Bu arada Aristo'nun sekiz fizik kitabından üçünü, son derece vâkıfane şerh ve mütalâalar ilâvesiyle tercüme etmiştir. Ayrıca, İbni Sina'nın «Şifa» adlı eserini Türkçeye çevirmiş, mantık ve felsefeye dair birçok eserler yazmıştır. Kendisi devrinin iyi bir şairiydi.

Bu devirde adı anılmadan geçilemiyecek bir değer de, İbrahim Müteferrika Efendi-

dir. İstanbul'da ilk Türk matbaasını kurmak suretiyle kültür hayatımıza büyük hizmette bulunan ve bu yüzden Basmacı İbrahim Efendi diye de anılan bu zattan ve faaliyetlerinden evvelce 2445. sayfada bahsedilmişti (İlâve 145).

Bu yüzyılda batı hekimliğinin prensiplerini kabul ve tatbik ederek Türk hekimliğinin ilerlemesini temin eden Abbas Vesim Efendi (Kambur Vesim) İstanbul'da doğmuş, devrin meşhur tabiblerinden ders görerek yetişmiştir. Aynı zamanda Yanyalı Mehmed Es'ad Efendi diye de anılan bu zattan astronomi ve Kâtib-zâde Refi Efendiden talik yazı öğrenmiştir. Kendisi serbest hekim olarak çalışırken Batı ve Doğu tababetine dair yazdığı pek değerli bir eserle dikkati çekmiş ve meşhur olmuştur. Bundan maada astronomiye, fıkıh ilmine, eczacılığa ait eserleri vardır. Aynı zamanda divan sahibi şairdir. 1760. yılında vefat etmiştir.

Ebu Said Mehmed Hadımi Efendi de, bu yüzyılda yetişmiş büyük bir din âlimidir. Ecdadı Buharalıdır. Kendisi Konya'nın Hadım kasabasında doğmuştur. Evvelâ babasından okumuş sonra İstanbul'a gelerek tahsilini tamamlamıştır. Lâkin ne müderrislik ve ne de kadılık almayıp memleketine dönerek ömrünün sonuna kadar orada müftülük etmiş ve isteyene ders okutmuştur. Vefatı 1762 yılındadır. Bir ara şöhreti İstanbul'a kadar yayılarak dâvet olunup Ayasofya Camiinde hükümdarın huzurunda Fatiha sûresini tefsir etti. İstanbul ulemasını büyük hayranlıkla bıraktıktan sonra tekrar Hadım'a döndü. Tefsir, hadis, mantık, akaid ve fıkıha dair pek değerli eserleri vardır.

Onsekizinci yüzyılda haklı şöhret kazanan âlim ve mütefekkirlerden birisi de «*Marifetname*» *sahibi Erzurumlu İbrahim Hakkı* Efendidir. Memleketinin bilginlerinden iyi bir tahsil gördükten sonra yolculuğa çıkıp Siird'e bağlı *Tellu köyünde şeyh İsmail Fakirullah'a* intisap edip orada yerleşti. Şeyhinin vefatında onun yerini aldı. Ömrünün sonuna kadar Tellu köyünde oturdu. Orada eser yazdı ve ders okuttu. Birçok kimseleri irşad etti. Eserlerinin sayısı otuz dokuzu bulur. Bunlar ahlâkî ve tasavvufî eserlerdir. Bir kısmı da astronomiye aittir. 1781 yılında vefat etmiştir. Eserlerinin en mühimmi, «Marifetname» adlı büyük ansiklopedidir. Bunda her çeşit ilim ve fenden bahsetmekte ve bu konulardaki eski ve yeni bilgileri metodlu bir şekilde mukayese etmektedir. Bütün ömrünü yurdun uzak bir köyünde geçirmiş olduğu halde, böyle bir eser yazabilmesi büyük bir hayret uyandırmıştır.

Bu yüzyılın devlet adamı olarak dışişlerinde uzun müddet hizmet edip temayüz eden Resmî Ahmed Efendi, Girid'in Resmo kasabasında doğmuştur. Evvelâ memleketinde oturduktan sonra İstanbul'a gelerek tahsilini ilerletti. Devlet hizmetine girip sür'atle yükseldi. 1757 yılında Üçüncü Mustafa'nın cülûsunu bildirmek için elçilikle Viyana'ya gönderildi. Dönüşünden sonra verdiği rapor üzerine sadrıâzam Koca Ragıb Paşa kendisini kuvvetle himaye edip çeşitli hizmetlerde kullandı.

Resmî Ahmed Efendi, 1763 yılında elçilikle Prusya'ya gönderildi. Bu memuriyeti esnasında yolda ve Prusya'daki müşahedelerini bir Sefaretnâme halinde yazdı. Bir müddet sonra sadaret mektupçusu, daha sonra da sadaret kethüdası oldu. Küçük Kaynarca barış görüşmelerinde Osmanlı başdelegesi olarak vazife gördü. Sonra, daha ehemmiyetsiz memuriyetlerde kullanılıp üçüncü kere ruznameci iken azledildi. Uzun müddet bir köşede unutulduktan sonra Halil Hamid Paşa sadrıâzam olunca tekrar devlet hizmetine aldı. Dördüncü defa olarak ruznameci bulunurken 1783 yılında vefat etti.

Resmî Ahmed Efendinin en mühim iki eserinden biri, devrine kadar gelmiş olan reisülküttabların hal tercümesine ait «Hali-

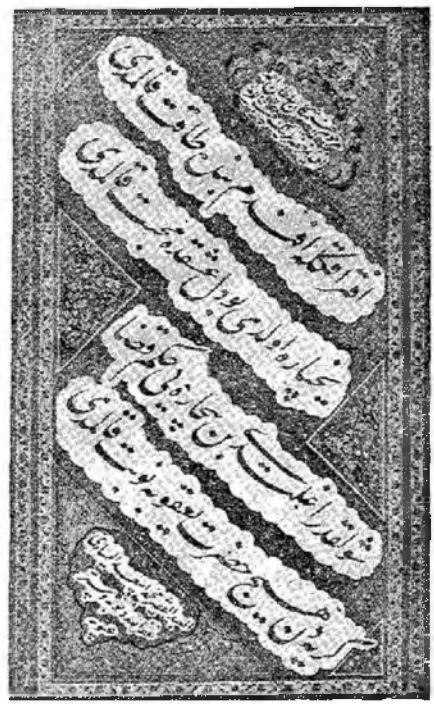

Onsekizinci yüzyılın büyük şöhreti, hattat Mehmed Esad Yesarî'nin bir tâlik yazısı

fetür-rüesa», öbürü 1768 seferine dair yazmış olduğu «Hülâsatül-itibar» dır. Ayrıca, kızlar ağalarının hal tercümesi hakkında «Humeyletül-Kübra» adlı bir eseri, soğrafyaya dair «Coğrafya-i Cedid» adlı meşhur eseri, Atalar sözlerine dair diğer bir kitabı vardır. «Pend-i Attar» adlı farsça tanınmış ahlâk ve nasihat «Zübdetül-vekayi» adlı tarihine zeyl yazmış ve burada devrine ait birçok biyografik bilgiler vermiştir.

Şimdi, onsekizinci yüzyılda çeşitli ilim dallarında meydana getirilen eserlere bir göz atalım.

1 - DİNÎ, HUKUKÎ VE FELSEFÎ ESERLER

Bu yüzyılda bu alanda bir yüzyıl evvelinе göre belirli gerileme göze çarpmaktadır. Meydana getirilen eserler ise, orijinal telifлerden ziyade tercüme eserler, dini, hukuki ve felsefî eserlere dair tefsirler, şerhler ve

Onsekizinci yüzyılın büyük müverrihi Mustafa Naimâ Efendi

haşiyelerden ibarettir. Böylece Osmanlı fikir hayatı, hâlâ skolâstiğin mutlak hâkimiyeti altında bulunuyordu.

Bu yüzyılda bu alanda eser meydana getirmiş olan başlıca kimseler ise şunlardır:

1707 tarihinde vefat eden Mostarlı Mustafa Efendi; bu zat Mantık, Kelâm, Maani, Ferâiz ve Adab ilimleriyle ilgili olarak yirmi beş eser sahibidir.

1708 yılında vefat eden İshak Hocası Ahmed Efendi; Arap dili diksiyonuna dair Zimahşerî'nin «Mukaddimetüledeb» adlı meşhur eserini Türkçeye tercüme etmiş, ayrıca Kelâm, Akaid, Mantık, Hadis, Hendese ve Astronomiye dair değerli eserler meydana getirmiştir.

1797 yılında vefat eden Akhisarlı Ziyaüddin Abdullah; Mantık, Hadis, Fıkıh, Tıb, Tarih, Coğrafya ve Biyografya sahalarında eserler yazmıştır. Ayrıca Tarih, Coğrafya ve Biyografya konularında dört ciltlik bir ansiklopedi meydana getirmiştir.

1737 de vefat eden Maraşlı Saçaklı-zâde Mehmed Efendi; Tefsir, Hadis, Fıkıh, Tasavvuf, Mantık ile ilgili otuz kadar eserin sahibidir.

1736 da vefat eden Üsküdarlı Mehmed Emin Efendi; Fıkıh usulü, Fıkıh, Kelâm, Kavaid ve Hesab alanlarında yirmi üç eser sahibidir.

1732 de vefat eden Tarsus müftüsü Mehmed Efendi; Dinî, Hukuki, Ahlâkî, Felsefî, Tasavvufî, Tıbbî, Riyazî yirmi dört ilimden bahseden «Enmüzecül-ulûm» adlı bir ansiklopedi vücuda getirmiştir.

1739 yılında vefat eden kazasker Mesticizâde Abdullah Efendi; Tefsir, Kelâm, Kavaid ve Ahlâka dair eserler yazmıştır.

1750 yılında vefat eden Kazovalı (Kazâbâdî) Ahmed Efendi; Dinî ve Hukukî eserleriyle tanınmış ve bilhassa çok talebe yetiştirmiştir.

1752 de vefat eden İzmir müftüsü Mehmed Efendi; Fıkıh, Akaid, Kelâm ve Mantık sahasında eser sahibidir.

Evvelce kendisinden bahsettiğimiz Ebu Said Mehmed Hadımî Efendi; Tefsir Hadis, Akaid, Fıkıh, Mantık ilimlerinde yirmi üç eser yazmıştır.

1760 yılında vefat eden Akkermanlı Mehmed Efendi; Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm ve Edebiyata dair eserler yazmıştır (İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C: IV, Kısım 2).

2 - TARİHLE İLGİLİ ESERLER

Fındıklılı Silâhdar Mehmed Ağa: 1658 de İstanbul'da doğmuş, kuvvetli bir tahsil görmüş, saray hizmetine girerek silâhdarlığa kadar yükselmiş, Dördüncü Mehmed zamanında Lehistan seferinde ve İkinci Viyana muhasarasında bulunmuştur. Vefatı, 1724 de İstanbul'dadır. Eseri 1654-1720 yıllarını ihtiva eder. 1694 yılına kadar gelen kısmı iki cild halinde basılmıştır.

Mustafa Naimâ Efendi: 1655 yılında Haleb'de doğmuştur. Gençliğinde İstanbul'a gelerek saraya intisap etmiş, zekâsı ve kabiliyeti ile tanınarak yetişmiştir. Amca-zâde Hüseyin Paşa, Damad silâhdar (Şehid) Ali Paşa, Nevşehirli İbrahim Paşa gibi devrin meşhur simaları kendisini himaye etmişlerdir. 1699 yılında vakanüvisliğe (resmî tarihçiliğe) tayin edilmiş, 1716 yılında ölmüştür. 1591 yılından 1600 yılına kadar gelen vukuatı bir de ayrıca Edirne vak'asını (1703) yazmıştır. Eseri muhtelif tertiplerde cild halinde matbudur. Bu eserin orijinal adı «Ravzatül-Hüseyn fi Hülâsati Ahbaril-Hafikeyn» dir.

Raşid Efendi: Asıl adı Mehmed'dir. Babası Malatya'lı olup kendisi İstanbul'da doğmuş'ur. Medrese tahsili gördükten sonra devlet hizmetine girmiş ve 1714 yılında vak'anüvis olmuştur. Hâmisi Damad İbrahim Paşadır. İstanbul kadılığı ve Anadolu kazaskerliğinde bulunmuş, 1735 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Eseri 1660-1721 yıllarını kapsar. Çeşitli tertipte cild halinde basılmıştır.

Esiri Hasan Efendi: 1727 yılında İstanbul'da ölmüştür. Eserinin adı «Miyarül-Düvel ve Misbarül-Milel» dir. matbu değildir.

Defterdar Bakkal-zâde sarı Mehmed Paşa: Evvelce kendisinden bahsettiğimiz bu zatın eserinin adı «Zübdetül-vekayi» dir. 1671 yılından 1703 yılına kadar olan hâdiseleri ihtiva eder. basılmamıştır.

Çelebi-zâde İsmail Asım Efendi: 1691 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası reisülküttab Küçük Çelebi Mehmed Efendidir. Medrese tahsilinden sonra birçok kadılıklarda bulunmuş, 1723 tarihinde vak'anüvis olmuş, 1759 yılında şeyhülislâmlığa tayin edilmiş ve bu vazifede iken 1760 yılında vefat etmiştir. Eserinin adı «Tarih-i Vekayi» dir. 1722-1729 yıllarını kapsar. Bir cild halinde basılmıştır.

Mustafa Sami Efendi: Arpa Emini Osman Efendinin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. İkinci derecede devlet memuriyetlerinde bulunmuş sonra Şehid Ali Paşa tarafından himaye edilerek 1730 yılında vak'anüvis olmuş, efendisinin şehid düşmesi üzerine teessüründen hastalanarak 1733 yılında vefat etmiştir. Tarihinin müsveddeleri vak'anüvis Subhi Efendiye intikal edip o da bunları kendi eserine ilâve etmiştir.

Hüseyin Şakir Efendi: Hüseyin Paşazâde Mustafa Paşanın oğludur. Çeşidli vazifelerde bulunduktan sonra vak'anüvis olmuş, tarihi bilinmiyen ölümünden sonra hazırladığı müsveddeler Subhi Efendiye verilmiş, o da bunu kendi eserine katmıştır.

Mehmed Subhi Efendi: İstanbul'da doğmuş; tahsilini tamamladıktan sonra çeşidli memuriyetlerde bulunmuş, 1739 yılında darbhane emini iken vak'anüvisliğe tayin edilmiştir. 1744 yılına kadar bu vazifede kaldı. Vefatı 1769 yılındadır. Eseri, Sami ve Şakir Efendilerin müsveddeleriyle beraber 1730 yılından 1843 yılına kadar olan devri içine alır. İki cild halinde basılmıştır.

Onsekizinci yüzyılın meşhur hattatlarından Eğrikapılı Mehmed Rasim'in (yukarıda) ve İsmail Zühtü'nün (aşağıda) yazıları

Süleyman İzzi Efendi: Baltacılar kethüdası Halil Ağanın oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Muhtelif memuriyetlerde bulunmuş, 1743 ve 1746 yıllarında iki kere vak'anüvis olmuştur. Eserinin adı «Tarih-i Vekâyi» olup 1743-1752 yıllarını kapsar. İki cild halinde basılmıştır.

Mehmed Şefik Efendi: İstanbul'da doğmuştur. Vak'anüvis olduğu tarih belli değildir. 1715 tarihinde ölmüştür. Edirne vak'asından (1703) bahseden «Şefikname» adlı bir eseri vardır.

Mustafa Rahmi Efendi: Kırım'da, Bahçesaray şehrinde doğmuştur. Muhtelif memuriyetlerde bulunmuş ve 1747 tarihinde Kayserili Ahmed Paşa ile birlikte İran'a gönderilmiştir. Vak'anüvisliği Ahmed Paşanın elçiliği süresince devam etmiş ve «Sefaretname» adlı bir eser vücuda getirmiştir.

Seyyid Mehmed Hakîm Efendi: Vak'anüvis olduğu tarih belli değildir. Yalnız 1770 yılında bu vazifede iken vefat ettiği bilinmektedir. İzzi tarihine bir zeyl yazmış, bunun müsveddeleri vak'anüvis olduğu zaman Vasıf Efendiye verilmişse de, kendisi bunu beğenmiyerek yeniden kaleme almıştır.

Çeşmi-zâde Mustafa Reşid Efendi: Müderrislikte bulunurken 1770 yılında vak'anüvis olmuş, aynı yıl içinde vefat etmiştir. Birkaç ay süren görevi sırasında zaptettiği vak'aları, Vasıf Efendi tashih ederek kendi eserine katmıştır.

Musa-zâde Mehmed Abdullah Efendi: 1718 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1747 yılında müneccimbaşı ve 1770 yılında vak'anüvis olmuştur. Vefatı 1782 yılındadır. Zabtedebildiği vak'alar Vasıf Efendi tarafından kendi eserine katılmıştır.

Hafız Süleyman (şişman molla) Efendi: Mühim devlet hizmetlerinde bulunduktan sonra 1775 yılında vak'anüvis olmuş, ertesi yıl bu vazifeden ayrılmıştır. Yazdıkları halefi Enverî Efendiye devrolunup onun eserinde yer almıştır.

Sadullah Enverî Efendi: Trabzonludur. İstanbul'da medrese tahsili görmüş, üç defa vak'anüvislikte bulunmuştur. Birincisi, vak'anüvis Vasıf Efendinin 1768 tarihinde ordu ile sefere gitmesi sırasında İstanbul'daki hâdiseleri tesbit için rikâb vak'anüvisliğidir. Bu sırada yazdığı vak'alar Vasıf tarihine katılmıştır. İkinci vak'anüvisliği, 1777, üçüncüsü 1779 yıllarındadır. Eserini bu üçüncü vak'anüvisliği sırasında yazmıştır. Bu eser, 1775-1779 yıllarını kapsar, basılmamıştır.

Şamdanî-zâde Süleyman Efendi: Tokatlıdır, birçok kadılıklarda bulunduktan sonra 1779 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Eserinin adı «Mer'ût-tevarih» tir. Kâtib Çelebi'nin 1648 yılına kadar gelen «Takvimüt-tevarih» adlı eserine zeyl olarak yazılmıştır. Kısmen matbu'dur.

Örfi Mehmed Ağa: Edirne'de doğmuştur. Bostancı ocağına mensuptur. 1778 yılında vefat etmiştir. Eseri başlangıç'an 1680 yılına kadar gelmektedir. İki cilttir, «Tarih-i Cevrî Çelebi» adı altında basılmıştır.

Mehmed Emin Edib Efendi: İlk defa Abdülhamid devrinin sonlarında, sonra Üçüncü Selim devrinin başında vak'anüvis olmuştur. 1801 yılında vefat etmiştir. Eseri, 1792 yılı vak'alarını ihtiva eder, basılmamıştır.

Halil Nuri Efendi: Trabzonludur, 1794 yılında vak'anüvis olmuş ve bu vazifede iken 1768 yılında vefat etmiştir. Eseri 1794-1798 vak'alarını ihtiva etmektedir, basılmamıştır.

Ahmed Vasıf Efendi: 1739 yılında Bağdad'da doğmuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra devlet hizmetine girmiş, Anadolu muhasebeciliğine kadar yükselmiş, bir ara gözden düşmüşse de, tekrar itibar kazanarak vak'anüvis olmuştur. Vefatı 1805 yılındadır. 1753 yılından 1774 yılına kadar gelen vak'aları ihtiva eden eseri, basılmıştır.

3 - COĞRAFYA VE FİZİKLE İLGİLİ ESERLER

Coğrafya ilminin chemmiyeti gittikçe daha çok anlaşıldığından «Cihannüma», «Tarih-i Hind-i Garbî» (Amerika) gibi eserler İbrahim Müteferrika matbaasında basılmışsa da, coğrafya konusunda yeniden pek mühim bir eser meydana getirilememiştir. Bununla beraber, devrin devlet ricalinden Resmî Ahmed Efendinin «Coğrafyay-ı Cedid» adlı telif eserini zikretmek lâzımdır. Bunun gibi Akhisarlı Ziyaüddin Abdullah'ın dört cildlik «Revamizül-Âyan» adlı ansiklopedisinde coğrafya bölümü mevcuttur. Bu zat ayrıca yalnız coğrafya ile ilgili eser de yazmıştır.

Belgrad kalesinde ikinci tercüman olarak vazife gören mühtedi Osman Efendi, Hollandalı tabib, fizikçi ve coğrafyacı Bernard Varennius'un «Geographia Generalis» adlı eserini türkçeye tercüme etmiştir. Eski Yunan diline vâkıf evvelce kendisinden bahsettiğimiz değerli âlimlerimizden Yanyalı Mehmed Esad Efendi, Nevşehirli damad İbrahim Pasanın emriyle Aristo'nun sekiz fizik kitabından üçünü türkçeye tercüme etmiş ve buna kendi mütalâalarını da ilâve ederek «Kütübüs-semaniye fi Simait-Tabiî» adlı bir eser meydana getirmiştir. Kendi mütalâalarını yazarken eserin aslına yunanca olarak yazılan bir şerhten faydalanmıştır.

4 - MATEMATİK, GEOMETRİ VE ASTRONOMİ İLE İLGİLİ ESERLER

Onsekizinci yüzyılda Avrupa'da matematikte ve bununla ilgili ilimlerde birçok yenilikler ve ilerlemeler olduğu halde, Osmanlı devletinde bu sahada hâlâ Ortaçağ matematikçilerinin ve astronom ve hattâ astrologlarının metodu terkedilmemişti. Matematiğin tatbiki olan teknikler de aynı şekilde bilinmediğinden bu alanda çok geri kalınmıştı. Bu tekniklerle teçhiz edilmiş batı ordularına karşı üst üste uğranılan mağlûbiyetler, nihayet biraz gözlerin açılmasına sebeb oldu ve bu yüzyılın ilk yarısından itibaren bunların bizde de tatbikine ait teşebbüsler başladı. 1734 tarihinde Humbaracı Ahmed Paşa'nın himmetiyle Üsküdar'da Toptaşında ilk defa humbarahane ve hendesehane adlı bir okul açılması bu yüzdendir. Ancak, yeniçerilerin şiddetli muhalefetinden bu okul kapanınca çeyrek yüzyıldan fazla bir zaman bu alanda yeni teşebbüslerde bulunulmamıştır. 1760 tarihinde, Üçüncü

Mustafa'nın hükümdarlığı ve Koca Ragıb Paşanın sadareti sırasında aynı mahiyette bir okul Sütlüce civarında, Karaağaçta açılmış ve pek de alenî olmıyarak tedrisata başlanmıştır. Üçüncü Mustafa, astronomi ve bilhassa astrolojiye çok düşkündü. Bu yüzden bu ilimlere dair Fransa'dan bazı eserler getirtmiştir.

Onsekizinci yüzyılda eski tarzda matematikle ilgili eserler yazanlar ise, şunlardı:

Vanlı Yahya Efendinin 1702 tarihinde yazmış olduğu «Mebahisüd-Dürriye» adlı güneş ve ay yıllarının hesaplarına dair eseri.

1710 yılında vefat eden Karahisarlı Mehmed Efendinin «Resail fil-hey'et ver-riyaziyat» adlı matematik ve astronomiye dair eseri.

Kayserili Söylemez-oğlu Abdülhalim Efendinin «Risale-i Usturlab» adlı astronomiye dair eseri. Aynı zatın «Behçetül-Elbab» adlı matematik'e dair eseri.

Yazarı bilinmiyen «İlm-i kıyas ve müsellesat» adlı trigonometriye dair bir eser. Bu eser, Alen Manson adlı Fransız matematikçisinin eserinden istifade edilerek kaleme alındığı için modern matematikle ilgili ilk teliftir.

Yeni matematiğe ait türkçe diğer bir eser de Hollandalı Andres Keller'in astronomiye dair olup İbrahim Müteferrika tarafından ve «Mecmua-i hey'et-i kadime ve cedide» adıyla tercüme ettiği eseridir.

Üsküdar humbarahane ve hendeschanesi hocalarından Mehmed Said Efendinin «Rub-i Müceyyib» adlı geometriye dair eseri.

Onsekizinci yüzyılın meşhur matematikçisi Halil Faiz Efendinin astronomiye dair «Futuhat-ı alâiye», «Makalât-ı seyyare» adlı iki eseri ve «Mesailil-Cebriye» adlı cebire dair bir eseri vardır. Kelâm ve tefsire ait eserleri de bulunan bu zat intihar ederek ölmüştür.

Ispartalı Mehmed Efendi, astronomiye dair «Zatül-kürsi» adlı Arapça bir eser yazmış ve yukarda bahsi geçen Söylemez-oğlu Abdülhalim'in «Behcetül-elbab» adlı eserini de şerhetmiştir.

Diyarbekirli Ebül-Hamid Efendi de, Ispartalı Mehmed Efendinin «Zatül-kürsi» adlı eserini şerhetmiştir. Aslı ile birlikte matbu'dur.

Mümin-zâde Hüseyin Efendi, Fransız matematikçisi meşhur Laland'ın astronomiye dair olan eserini bazı ilâvelerle türkçeye çevirmiştir.

Lâleli camii muvakkiti Çınarlı Halifezâde İsmail Efendi, namlı astronom Kassini'nin, astronomik hesaplara ait cedvellerini, bir ön ve bir son söz ilâvesiyle türkçeye tercüme etmiştir.

1768 yılında vefat etmiş olan Mehmed Emin Efendi, matematik, trigonometri, astronomi ve geometriye dair dört eser yazmıştır.

Yine bu devrin sonlarında yetişmiş olan en büyük matematikçi Gelenbevi İsmail Efendinin aritmetik, geometri, trigonometri ve logaritmaya dair eserleri vardır.

Gelenbevi İsmail Efendi, bazı problemlerin çözülmesi için açıların düzlem olarak ifadesinin gerektiğini görmüş ve Cassini'nin tercüme edilen eserindeki cedvellerden de istifade ederek ilk hesapları yapmış, sonra bir Fransız mühendisinin, İskoçyalı matematikçi Baron J. Napier tarafından ortaya atılan ve 1614 yılında basılan logaritma cedvelini İstanbul'a getirmesi üzerine bundan da istifade ile logaritmanın eski matematiğe tatbikini gösteren cedvelleri tertip etmiştir. (Adnan Adıvar: Osmanlı Türklerinde İlim).

5 - TIB İLE İLGİLİ ESERLER

Onsekizinci yüzyılda «tıbb-ı kadim» denilen eski hekimlik büsbütün terk edilmemekle beraber devrin modern tıbbı da Osmanlı ülkesine girmeğe başlamıştı. Buna vasıta olan, Avrupa'dan gelen yabancı tabibler ve batı tababeti tahsil eden bir kısım yerli hıristiyan hekimlerdi. Böylece yalnız nebatî ilâçlarla tedaviye dayanan doğu tabibliği, kimyevî ilâçları da kullanmağa başlamış olan batı tabibliğine yerini terke hazırlanıyordu. Ancak, eski tabibler de mücadeleyi terketmemişlerdi. Bunlar devlete başvurup frenk ve hıristiyan hekimlerinin halkı zararlı ilâçlarla tedavi ettiklerini söyliyerek haklarında takibat açılmasına sebeb olmuşlardı (Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 114, S: 171). Lâkin, memlekette bulunan batılı hekimler de boş durmayıp sanatlarını icra etmelerine müsaade edilmesini istediler ve bütün Avrupa'da «tıbb-ı cedid» denilen kendi usullerinin kabul ve tatbik edildiğini ileri sürdüler. Nihayet ortalama bir hal çaresi bulunarak müslüman, hıristiyan, yahudi kim olursa olsun bütün tabiblerin imtihandan geçirilip muvaffak olanların sanatlarını icraya müsaade olunmasına karar verildi.

Diğer taraftan, Avrupa'da yazılmış tıb kitapları yavaş yavaş imparatorluğa girmeğe ve Osmanlı hekimleri tarafından incelenmeğe başlandı. Böylece bu yüzyılın ortalarından itibaren «tıbb-ı cedid» aleyhdarlığı kalktığı gibi, Osmanlı tabibleri tarafından bu eserlere kıymetli şerhler ve ilâveler yazılmağa başlandı. Artık geçen yüzyıla, hattâ bu yüzyıl başına nazaran çok daha değerli hekimler yetişmekteydi. Üstelik yabancı hekimlerin sanatlarını icrası da serbest bırakılmıştı. Galata'da bir Felemenkli ve bir Venedikli tabib dükkânı vardı. Üçüncü Mustafa zamanında başlıyarak Frank tabibleri Osmanlı sarayında da vazifeler alır olmuşlardı. Lâkin, bu büsbütün yeni bir şey değildir. Fatih devrinde sarayda yabancı ta-

bibler bulunduğu gibi, Üçüncü Murad zamanında Dominiko adlı yahudi iken hıristiyan olmuş bir zat sarayda hünkârın hususi tabibi olarak bulunuyordu.

Onsekizinci yüzyılda tıbba dair eser verenlere gelince, bunların en eskisi 1704 yılında vefat etmiş olan hassa tabibi Ayaşlı Şaban Şifaî'dir. Eseri, çocuk doğum ve bakımı konusunda olup adı «Tedbirül-Mevlûd» dur. Ayrıca «Şifaiye» adlı bir eseri vardır.

Derviş Haziki diye anılan İznikli tabib Ömer'in, hayatî kimya ve tabiî ilimler kanunlarından bahseden bir eseri mevcuttur.

1707 yılında vefat eden ve Üçüncü Ahmed devrinde hekimbaşı bulunan Nuh Efendi farmakodinami'ye ait bir eser yazmıştır.

Süleymaniye tıb medresesi hocalarından ve saray hekimlerinden topal Ahmed Efendinin tıbba dair üç ciltlik eseri vardır. Kendisi 1730 yıllarında vefat etmiştir.

Tabib Hayatî-zâde damadı olup 1716 yılında vefat etmiş olan Süleyman Efendinin farmakodinami'ye ait iki eseri vardır.

1735 yıllarında vefat eden tabib Ahmed Sanî, İran tabiblerinden Mehmed bin Hüseyin'in farmakodinami, eczacılık ve baytarlığa dair «Tuhfetül-Müminin» adlı eserini, bazı değerli notlar katarak türkçeye tercüme etmiştir. Bu eser, İran seraskerliği sırasında Hekim-oğlu Ali Paşa tarafından bulunup getirilmiştir.

Yine bu devirdeki tabiblerden Mustafa Efendi, Dördüncü Mehmed zamanı hekimbaşılarından Nasrullah oğlu Salih'in «Gayetül-İtkan» adlı meşhur arapça eserini türkçeye çevirmiştir. Aynı zatın eczacılığa ait bir eseri, bir de türkçe-arapça tıb lûgatı vardır.

Sinoğlu Derviş Ömer Şifaî; kimyaya, yeni tıb ilmine, tıbbî kimyaya, eczacılığa, hijyene ve tıbbın çeşitli branşlarına dair dokuz eser yazmıştır. Vefatı 1746 yılındadır.

Derviş Ömer Şifaî'nin en mühim talebesi Bursalı Ali Efendi olup farmakodinami'ye, tıbbî kimya'ya, cerrahlığa ve kınakınaya dair dört eseri vardır.

Bu devrin en mühim bir siması da kendisinden evvelce de ayrıca bahsettiğimiz tabib kambur Vesim'dir. Kendisi aynı zamanda astronomdur. Eski ve yeni tıbba aşina olup «Düstur-ı Vesim» adlı mufassal eseri, bütün hastalıklardan bahseder. Bunların eski ve yeni tedavi tarzlarını gösterir. Ayrıca farmakodinamiye ait bir eseri vardır.

Hassa tabibi olup 1765 yılında vefat etmiş olan Mehmed Said Efendi, nabız vuruşundan hastalıkları teşhis konusunda «Mizan-ı nabız» adlı türkçe bir eser yazmıştır.

1782 yılında vefat eden tabib Tokatlı Mustafa, İbni Sina'nın «Kanun» adlı meşhur eserini türkçeye tercüme etmiştir.

Üçüncü Mustafa devri tabiblerinden Hayrullah Efendi'nin tıbba dair «Tuhfetül-Müminin» adlı gayet mufassal bir eseri bulunduğu gibi, Abbas-oğulları devri tabiblerinden Ahmed bin İbrahim'in mide ve mide hastalıklarına dair «Hilkatül-mide» adlı eserini türkçeye çevirmiştir.

Tabib Nihalî İbrahim Efendi ciğer, kalb ve beyin hastalıklarına dair bir fihrist tertiplemiştir. Vefatı 1772 yılındadır.

Şaban Şifaî'nin talebelerinden olup 1766 yılında vefat etmiş olan Diyarbekirli Seyyid Mehmed Rıza Efendi'nin «Külliyat-ı Tıbbiye» adlı eseri vardır. Ayrıca Dördüncü Murad devri tabiblerinden meşhur Emir Çelebi'nin «Enmüzec-i Tıb» adlı eserini özetlemiştir.

Hekimbaşı Kâtib-zâde Mehmed Refi Efendi göğüs, mesane, mafsal hastalıklarına, tenasül hayatına, gebeliğe ve zehirlenmelere karşı tedbirlere dair bir çok eserler yazmıştır. Aynı zamanda değerli bir hattat olan bu zatın vefatı 1762 yılındadır.

Yirmisekiz Çelebi-zâde Mehmed Said Paşa, farmakodinami ve tıbbî botanik'e dair alfabetik bir eser yazmıştır.

Hekimbaşı Abdülaziz Efendi, 1738 de ölen Felemenkli tabib Boerhave'nin eserini türkçeye çevirmiştir. Kendisi, vak'anüvis Subhi Efendinin oğlu olup tıb tahsil etmiş, yabancı dil öğrenmiş ve 1783 tarihinde Sürgün edildiği İstanköy adasında vefat etmiştir.

II — EDEBİYAT VE SANAT HAYATI

1 - EDEBİYAT

Onsekizinci yüzyılda edebî ve kültürel tekâmül, Onyedinci yüzyıldakinden farksız olarak aynı istikameti takip etmiştir. Nazım ve nesrin çeşitli nevilerine ait çok miktarda eser meydana geldiği gibi, İran ve Maveraünnehir alanlarile kültür münasebetleri de —eskisi kadar kuvvetli olmamakla beraber— devam ediyordu. Bu yüzden Nedim ve Şeyh Galib ile Buharalı Şevkot'in, Nâbi ile onun yolunu takip edenlerin, Ragıb Paşa ile Saib'in tesiri kuvvetle hissedilir. Fakat buna rağmen daha Onyedinci yüzyılda görülen mahallileşme cereyanı durmadan kuvvetlenmiş, nazım ve nesir dilinde sadeleşme temayülleri artmıştır. Yüzyılın bilhassa ilk yarısında yetişen birçok mühim şairler sayesinde Türk klâsik şiirinin çağdaş İran şiirinden tamamen ayrı bir tekâmül takip ettiği görülmektedir. Bu yüzyılın ilk yarısı ve bilhassa Nevşehirli Damad İbrahim Paşa zamanı edebî ve ilmî faaliyet itibariyle dikkate lâyıktır. Onun veya Üçüncü Ahmed'

in emriyle birçok eserler yazılıyor, tercüme ediliyor, bazı büyük eserlerin sür'atle tercümesi için komisyonlar kuruluyordu.

Bu devirde Osman-zâde Taib, Seyyid Vehbi, Sami, Raşid, Neylî, Selîm, Edirneli Kâmi, Dürri, Sâib, Arif, Sâlim, Çelebi-zâde Asım, İzzet Ali Paşa gibi birçok mühim şairler yetişmiş olmakla beraber, bilhassa Nedim bu yüzyılın ikinci yarısında ve daha sonraki yüzyıllarda büyük şöhret kazanmış, daha çağdaşlarından başlıyarak birçok takipçileri hâsıl olmuştur. Gazelleri ve bilhassa şarkılariyle Saadâbâd devrini hâlâ yaşatan Nedîm, yeni mazmunları, ince ve zengin hayali, şuh edası, temiz ve ahenkli dili ile kendisinden evvel gelenlerden ve çağdaşlarından hiçbirisine benzemiyen büyük bir şairdir. Şarkı nev'i, Nedîm ile en parlak nümunelerini vermiş oldu. Ondan evvel Nazîm ve sonra da Enderunlu Fazıl şarkılariyle şöhret kazanmışlarsa da, hiçbiri Nedim ile mukayese olunamaz.

Bu yüzyılda yetişen kıymetli şairlerden birisi de Nâbi ekolünün en mühim mümessili Koca Ragıb Paşayı ve klâsik devrin son büyük şairi Şeyh Galib'i bilhassa kaydetmek lâzımdır. Kasidede Nef'i tesiri kuvvetle devam etmiştir. Gazel tarzında ise bir taraftan Nedim ve Sami ekolü, diğer taraftan Nabi ekolü mensupları arasında mücadeleler de-

Onsekizinci yüzyılda Osmanlı resim sanatını gösteren bu iki minyatürde Üçüncü Ahmed ile huzurda bir düğün eğlencesi tasvir edilmektedir (Surnâme-i Vehbi'den)

vam etmiştir. Bununla beraber, yüzyılın sonlarına doğru her iki cereyanın da büyük bir inhitata uğradığını, bir taraftan Enderunlu Fazıl, diğer taraftan Sünbül-zâde Vehbi gibi alelâde taklitçiler de yetişmiş olduğu görülmektedir. Bu yüzyıl şairleri nazmın çeşitli nevilerinde eserler vücuda getirdiler. Hiciv, hezel, lûgaz, muamma, tarih gibi ikinci derecedeki nevilere büyük ehemmiyet verilmeğe başlandı. Bununla beraber, şuh ve açık, saçık şiirlerin çoğalmasına karşılık dini ilham da kuvvetini büsbütün kaybetmemiştir. Nayi Osman Dede, Nahifi, Arif Süleyman Bey gibi şairlerin miraciyeleri, Nazîm'in münacat ve na'tleri, Süleyman Nahifî'nin manzum mesnevi tercümesi ve bunun gibi daha birçok eserler, bunun delilidir .

Mesnevi tarzında manzum hikâyeler de pek çoktur. Fakat bunlar ekseriya mahallî hayata ait ve sanat değeri mahdud küçük eserlerdir. İran menşeli klâsik Hamse konuları artık büsbütün terkedilmiş gibidir. Yalnız Şeyh Gadîb'in «Hüsn-ü Aşk»ı bu tar-

zın son şaheseridir. Bu yüzyılda bir takım manzum tarihî eserler, çeşitli sûfiyane şiirler yazılmışsa da büyük kısmının bedîî değeri yok gibidir. Edebî nesir ise, yavaş yavaş sadeliğe doğru gidiyordu. Nerkisî ve Okçu-zâde tarzında tasannulu ve ağır eserlere rastlanmakla beraber, genel cereyan sadeliğe doğrudur. Osman-zâde Tâib gibi bu yüzyılın tanınmış bir yazarı, böyle eserlerin açıkça aleyhinde bulunmaktan çekinmemiştir. Mensur eserler arasında en mühim olanları tarihî eserlerdir. Vak'anüvislik, yani resmî tarih yazarlığı vazifesini görenler arasında Raşid, Çelebi-zâde Asım, Vasıf gibi oldukça mühim edebî şahıslar varsa da bunların hiçbiri vak'aların anlatılışında meselâ Naima gibi bir kudret gösterememişlerdir.

İmparatorluğun uğradığı büyük askerî ve siyasî hezimetler devrin son yarısında bunların sebebini anlatan birçok lâyihalar yazılmasına vesîle olmuştur. Bunlar arasında Koca Sekbanbaşının eserî üslûbunun güzelliği ve tahlillerindeki derin görüş itibariyle bilhassa anılmağa değer. Bu yüzyılda yalnız tarih değil, coğrafya bakımından da önem taşıyan bazı sefaretnameler yazılmıştır ki, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendinin «Fransa sefaretnamesi» bunların tipik bir örneğidir (İlâve: 144). Sefaretnamelerin pek nâdir olarak manzum yazıldığı da vardır. Hükümdarlar tarafından yapılan muhteşem düğünleri anlatmak için yazılan sûrnameler de, sosyal tarih incelemeleri için mühim kaynaklardır. Seyyid Vehbi'nin ve Haşmet'in sûrnameleri bu çeşit eserlerin en tanınmışlarıdır. Şairlerin biyografisine dair yazılmış olan Şüera tezkereleri hususunda bu yüzyıl edebiyat tarihinin mühim kaynaklarından başka, Beliğ tezkeresi, mevlevî şairlerine mahsus Esrar Dede tezkeresi ve daha bunun gibi bazı ikinci derecede tezkereler, Şakayık zeyl'lerinin en sonuncusu sayabileceğimiz Şeyhî'nin «Vekayi-i fudelâ»sı hep bu yüzyılda yazılmıştır.

Eserlerinin kemiyeti ve değişikliği itibariyle bu yüzyılın mühim bir ansiklopedisti sayabileceğimiz Müstakîm-zâde'nin «Tuhfe-i hattatîn»i de İslâm ve Osmanlı hattatları hakkında en mühim kaynaktır.

Bu yüzyılda meddahlar, karagözcüler, ortaoyuncuları yalnız halk arasında değil, daha yüksek sınıflar arasında da rağbet görüyorlardı. Saz şairlerinin eserleri saraylardan halk tabakasına kadar memleketin her tarafına yayılmıştı. Pir Sultan Abdal, Öksüz Dede, Kul Mehmed, Hayalî, Geda Musîu, Emrah, Kıymetî, Nurî, Levnî, Kabasakal Mehmed, Fasihî gibi birçok saz şairleri yetişmekle beraber Gevherî ve Âşık Ömer'in şöhret ve tesirleri devam ediyordu. Mecnun, Vartan gibi ermenilerden yetişen birtakım saz şairleri de bu yüzyılın başında şöhret kazanmışlardı. Türk saz şairlerinin tekâmülü üzerindeki tesiri onaltıncı yüzyılda, hattâ belki de daha evvel başlamakla beraber, onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda hem türkçe, hem de aynı tarzda ermenice şiirler yazan Ermeni âşıkları vasıtasiyle büsbütün kuvvetlenmiştir. Büyük şair Nedim'in halk vezniyle bir türkü yazması, halk zevkinin yukarı tabakalara kadar hulûlüne bir misal teşkil eder ki, bu cereyan daha ziyade ehemmiyet kazanmıştır.

2 - MUSİKÎ VE BESTEKÂRLAR

Onsekizinci yüzyıl, Türk musikisinin yükselme çağıdır. Bilhassa Üçüncü Ahmed, Birinci Mahmud ve Üçüncü Selim'in himayeleri, Hafız Post'un açtığı yeni çığırın devamını ve tekâmülünü sağlamıştır. Birinci Mahmud ve Üçüncü Selim, bizzat musikişinas ve bestekârdılar. Üçüncü Selim, Türk musikisinde yeni bir makam bulmuş ve adını Suzidilârâ koymuştu. Birinci Mahmud, saraydaki istidadlı cariyelere bizzat musiki dersi verip onları yetiştirirdi. Bunların arasında beste yapanlar da bulunmuşsa da maalesef adları belli değildir.

Bu devrin en tanınmış musikişinas ve bestekârları şunlardır:

Evvelce hal tercümesini verdiğimiz kazasker Abdülbaki Arif Efendi.

1717 yılında vefat eden Küçük müezzin Mehmed Efendi.

Üçüncü Ahmed devrinde yaşamış bulunan ney ve tanbur üstadı bestekâr Odabaşızâde Eyublu şeyh Mehmed Efendi: Bu zat aynı zamanda tanınmış bir âlim ve şairdi.

Üçüncü Ahmed devrinde Enderunda yetişen kilerağası Eyublu bestekâr Ebubekir Ağa.

1726 tarihinde vefat eden, beş yüze yakın beste sahibi, Nâzım Yahya Efendi; Bu zat aynı zamanda şairdir.

1711 tarihinde vefat eden büyük musikişinas ve dâhi bestekâr, binden fazla beste sahibi esirciler kethüdası Buhurî-zâde Mustafa Itrî Efendi: Bu zatın açtığı çığırda ondokuzuncu asırdan itibaren başta Hamamizâde İsmail Dede olmak üzere pek çok üstad yetişmiş ve tarzı ile tesiri son zamanlar dâhil, devam etmiştir.

1715 yılında vefat eden Fennî Mehmed Dede .

1724 yılında vefat eden Çinîci-zâde Abdurrahman Efendi; Bu zat aynı zamanda hattattı.

1729 yılında vefat eden Galata mevlevihanesi şeyhi Nayî Osman Dede.

1753 yılında vefat eden şeyhülislâm İshak-zâde Es'ad Efendi.

1761 yılında vefat eden şeyhülislâm Damad-zâde Feyzullah Efendi.

1760 yılında vefat eden hattat Eyublu dervîş Mustafa Efendi.

Üçüncü Selim'in musiki hocası Kırımlı hafız Ahmed Kâmilî Efendi (Atâ Tarihi C: 3, S: 24).

3 - YAZI VE HATTATLAR

Bu yüzyıl, yazı sanatının ilerlediği ve namlı üstadların yetiştiği bir çağdır. Bu devre rastlayan hükümdarlar içinde İkinci Mustafa, Üçüncü Ahmed, Birinci Mahmud, Üçüncü Osman, Üçüncü Mustafa ve Üçüncü Selim yazıları güzel olan padişahlardır. İkinci Mustafa, Üçüncü Ahmed ve Üçüncü Selim hattat derecesindedirler. Birinci Mahmud'la Üçüncü Osman'ın el yazıları birbirine benzerdi. Daha ziyade güzel nesih üslûbunda yazarlardı. Diğer üç hükümdar, tâlik ve tâlik kırmasını tercih etmişlerdir.

Bu devirde sülüs ve nesih yazıda yetişen büyük hattatlar şunlardı:

1706 yılında vefat eden Ağa-kapısı memurlarından İsmail Efendi.

1731 yılında vefat eden ve Hafız Osman'ın yetiştirmeleri olan İmrahor camii

Onsekizinci yüzyılın Osmanlı resim üstadlarından Levnî'nin çengi ve çalgıcıları gösteren iki minyatürü

imamı Yedikuleli Seyyid Abdullah ve Zühdü İsmail Efendiler.

1756 yılında vefat eden ve adı yukarda geçen Seyyid Abdullah Efendinin yetiştirmesi olan Eğri-kapılı Rasim Mehmed Efendi.

1758 yılında vefat eden ve adı yukarda geçenlerden İsmail ve Seyyid Abdullah Efendilerin yetiştirmeleri olan Suyolcu-zâde Mehmed Necib Efendi. Bu zatın aynı zamanda hattatların biyografyasına dair «Devhatül-Kürtab» adlı bir eseri vardır. *Eğri-kapılı* Rasim Mehmed Efendi ise, talik yazıda da üstad olup bu zat ve Suyolcu-zâde ayrıca devirlerinin sayılı bilginlerinden idiler.

Bu yüzyılda talik yazıda şöhret kazananlarsa, şunlardı:

Evvelce de kendisinden bahsettiğimiz ve Tebrizli hattat Mehmed'in yetiştirmesi olan kazasker Abdülbaki Arif Efendi.

1717 yılında vefat eden Durmuş-zâde kadı Ahmed Efendi.

1768 yılında vefat eden şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi.

1769 yılında vefat eden ve Eğri-kapılı Rasim Mehmed Efendinin yetiştirmesi olan hekimbaşı Kâtib-zâde Mehmed Refi Efendi.

1788 yılında vefat eden meşhur Mehmed Es'ad Yesari Efendi.

4 - RESİM, NAKIŞ, TEZHİP, OYMA, ÇİNİ

Osmanlı devletinde saray ve devlet hizmetindeki hassa musavvirleri olduğu gibi, serbest ressamlar da vardı. Bunlar, şark usulü minyatürler yapıyorlardı. Konu olarak hem insanı hem tabiatı alıyor, lâkin bunları daima stilize ediyorlardı. İranlı meslekdaşlarına ve üstadlarına nazaran Osmanlı ressamları daha ileri gitmişlerdir. Zira, resimlerde, hem perpektif vardır, hem de İranlılar gibi şarje motiflerden kaçınarak daha sade ve daha güzel resimler yapmışlardır. Kompozisyonları da çok daha kuvvetli ve tamamen orijinaldir. İnsan resimlerinde yüz ifadesi tabii ve mimikler canlıdır. İran resim sanatı ise, bunlardan mahrumdur.

Hassa ressamlığı pek mu'teberdi. Burada mü'nhal vazife olursa serbest ressamlardan imtihanla alınırdı. Bu yüzyılın ortalarından itibaren ise, İstanbul'a gelen ve çeşitli resim ve portreler yapan Batılı ressamların tesiri Osmanlı resim sanatında yavaş yavaş hissedilmeğe başlanmıştır. Yabancı ressamlar Osmanlı ülkesine Fatih devrinden itibaren gelmişlerse de, daha evvel Osmanlı resmi üzerinde bir tesirleri görülmemiştir. Üçüncü Selim devrinde yaşıyan Kapıdağlı Konstantin adlı Osmanlı ressamı, Gazi Osman Beyden Dördüncü Mustafa'ya kadar gelip geçmiş hükümdarların — tabii bir kısmı hayalî — portrelerini yapmış ve pek beğenilmiştir. Son zamanlara kadar okul kitaplarında Osmanlı hükümdarlarının resimleri olarak yer alan bu portrelerdir ve tamamen Batı tekniğine göre yapılmışlardır.

Bu yüzyılın ortalarına kadar yaşıyan ressam Levni, şüphesiz ki çağın en büyük ressamıdır. Kullandığı parlak, açık, orijinal renkler ve bunlarla yaptığı resimler pek meşhurdur. Batıda bu renklerin bu şekilde kullanılışı ise, ancak yüz yıl sonra başlıyabilmiş, Lotrek, Gogen ve Goya gibi üstadlar elinde tekâmül ederek modern resim anlayışı doğmuştur. Bu devirde yapılmış birçok resimler varsa da maalesef altlarında imza bulunmadığı için kimlerin eserleri olduğu belli değildir. Lâkin hepsinde Levni'nin kuvvetli tesiri vardır. Bundan da birçok talebe yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Bu devrin sonlarında ise bilhassa çiçek ve meyve resimlerinde Batı tesiri — biraz da dejenere şekilde olmak üzere — kuvvetle hissedilir. Bunlar, devrin daha ziyade Osmanlı — hüris-

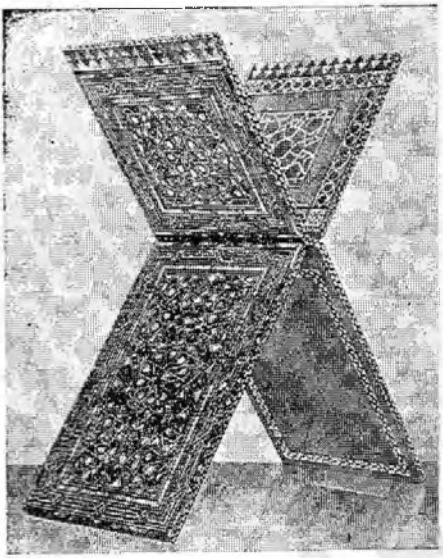

Onsekizinci yüzyıl sanat eserlerinden sedefle işlenmiş bir okuma rahlesi (yukarda) ve nefis bir yazı takımı çekmecesi (aşağıda)

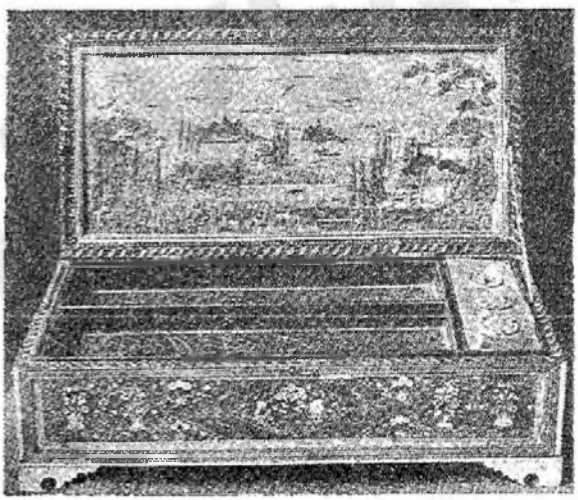

Onsekizinci yüzyıl Osmanlı kumaşçılığından nefis bir örnek (Bu çocuk elbisesi Topkapı Sarayı müzesindedir)

tiyan ressamları tarafından evlerin oda duvarlarına, dolap kapaklarına bol bol yapılmış, arada tamamen hayalî manzaralar tersim edilmiştir. Bunlardan daha itinalı olmak şartiyle Topkapı-sarayında bile örnekler vardır. Onsekizinci yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da Beyazıd camii avlusunda kırk kadar ressam dükkânı bulunduğu ve bunların mendil ve peşkirlere kadın resimleri yaptıkları bilinmektedir (Subhi Tarihi, C: I, V: 67).

Nakkaşlar da ressamlar gibi hassa ve serbest olmak üzere iki sınıftı. Bunlar, bilhassa câmi, mescid ve konakların duvarlarına gayet güzel nakışlar, yani renkli desen ve kompozisyonlar çizerlerdi. Bunların en mühimleri tavan nakışları ve bilhassa tavanların ortasına rastlıyan göbek nakışlarıydı. Bunun en güzel örneği, onyedinci yüzyılın tam sonlarına ait olmakla beraber, bir kısmı hâlâ ayakta kalabilen Anadoluhisarındaki Amca-zâde Hüseyin Paşa yalısının Divanhanesindeki bu nevi süslerdir. Bu da, son yıllarda bakımsızlık ve bilgisizlik yüzünden maalesef bozulmuştur.

Tezhib sanatında da bu devirde üstadlar yetişmekte devam etmiştir. Bunlar, yazılan kitapların, levhaların, ferman ve menşurların kenarlarını, üstlerini, aralarını çeşitli süslerle bezerlerdi. Türk tezhibcileri de sadelik, güzellik ve kuvvetli orijinal kompozisyonlariyle İranlı meslekdaşlarını geride bırakmışlardır. Bunlardan Rugani, Üsküdarlı Ali Çelebi, Dramalı Süleyman, Sultanselimli Mustafa Reşid Efendiler, Haydarpaşalı İbrahim Çelebi, Baruthanelî Abdullah Kara Mehmed, Bursalı Hezarfen Mehmed Efendi şöhret kazandılar. Çoğu onyedinci yüzyılda yetişen meşhur üstadların talebeleridir. Bunlardan Kara Mehmed aynı zamanda müceddiklikte, Hezarfen Mehmed Efendi katığ (oymacılık) sanatında tanınmışlardı. Bunların hepsi, saray müceddidbaşısına bağlıydılar. Nitekim, Kara Mehmed, müceddidbaşısıydı. Oymacılıkta en ziyade şöhret kazanan büyük üstad ise, Eyyublu Derviş Hasan'dır.

Bu yüzyılda çinicilik, diğer sanatlara göre inhitata yüz tutmuştu. Camilerde, türbelerde, sebillerde, saraylarda ve emsali yerlerde kullanılan çiniler İznik ve Kütahya'da yapılırdı. Kütahya'nın ayrıca çini vazo, bardak ve fincanları meşhurdu. Bu sanatın gerilemesine ise sebeb, uzun savaşlar sırasında imalâthanelerin faaliyetini durdurması ve namlı ustaların dağılıp gitmesiydi. Damad İbrahim Paşa zamanında çiniciliğin yeniden canlandırılması için teşebbüslere girişilmiş, İznik'deki imalâthanenin tekrar faaliyete geçirilmesi için uğraşılmışsa da, bir netice alınamamış, bunun üzerine kalan ustalar İstanbul'a getirilip Edirne-kapısında Tekfursarayı (Bizans devrinde burada bulunan sarayın bir kısmı olan Porfirovjenet köşkü) yanında bir imalâthane kurdurulurup güzel çiniler imâline başlanmıştır (1725). Lâkin bu sanat, bir daha eski derecesine çıkamamıştır. Kütahya çiniciliği ise, mavi ve lâcivert renkli eserleriyle kendi halinde devam etmiş ve bu yüzyıldan itibaren birçok ihtiyaçları karşılamıştır. Bununla beraber, bilhassa vazo, fincan nev'inden mamulâtı biraz kaba-sabaca idi.

5 - MİMARLIK

Onsekizinci yüzyılda Osmanlı mimarisi, Sinan stilinin hendesî ahenk güzelliğinden ve bunun icabı olan sadelikten uzaklaşarak sür'atle dejenere olmağa başlamıştır. Bunun yerini, yapma ve yapıştırma süsler alıyordu. Bu, eski Doğu üslûbunun Batı rokokosuyla kötü bir karışımı idi. Yapıda bünye güzelliği yerine satıhda kalan ekleme süs ön plâna geçmişti. Bu yüzyılın ortalarından sonra Batının rokokodan evvel yapılan Barok üslûbu, Osmanlı mimarları tarafından taklid edilmeğe başlandı. Lâkin, bu taklidlere birçok millî ve mahallî özellikler de ilâve ediliyor ve âdeta başka, lâkin ne de olsa dejenere bir tarz meydana geliyordu. Üsküdar çarşısındaki Valde-camii de bunun örneğidir. Aynı tarz, Nuruosmaniye, Lâleli ve zelzeleden harap olup Üçüncü Mustafa tarafından yeniden yapılan Fatih camilerinde hâkimdir. Bunları Süleymaniye, Selimiye gibi onaltıncı yüzyılın benzer eserleriyle mukayese edersek onlardaki erişilmez sanat ihtişamından mahrum bulunduklarını anlarız. Hattâ, onyedinci yüzyıla ait olup klâsik Osmanlı tarzından ayrılmağa başlıyan mimarî

nümunelerinden olan Sultan Ahmed ve Yenicâmi gibi eserlerin bile mimarî üslûbu ve sanat değeri bunların çok, pek çok üstündedir.

III — İKTİSADİ DURUM

Avrupa'da ilerliyen endüstri gittikçe daha ucuza mal olan mamulâtını doğu pazarlarına gürdükçe, buralarda bu malların iptidaî imâl usuliyle pahalıya çıkanları zamanla müşteri bulamaz olmuş ve bu gibi sanayi kolları sönüp gitmiştir. Aynı şey, Osmanlı imparatorluğunda da oldu. Bu arada Osmanlı ülkesinde bulunmıyan bir sürü süs ve ihtişam eşyasının durmadan ithali, paranın geniş ölçüde dışarıya gitmesine sebeb oluyordu. Devlet, ordu ve donanmaya ait ihtiyaçları vaktiyle kendisi yurdun muhtelif yerlerinde imâl ederken, ocak şeklinde olan bu menbalar zamanla devletin bütün müesseseleri gibi inhitata uğramış, nihayet tamamen kaybolmuş ve sonunda devlet bu ihtiyaçlarını dışardan temin mecburiyetinde kalmağa başlamıştır. Yüzyıl başında sadrıâzam Rami Mehmed Paşa, dışardan çuha, diba, çiçekli nev'inden kumaşların ithalini men'ederek vaktiyle bunları Avrupa'ya ihraç ettiğimiz gibi yeniden hiç olmazsa yurdiçi ihtiyacına yetecek derecede imâli için gerekli tedbirlere başvurmuşsa da, saltanat değişikliği yüzünden bu hayırlı teşebbüs yarım kalmıştır (1703). Damad İbrahim Paşa da aynı şeye teşebbüs etti; lâkin, bu da onun sadaret müddetine inhisar etti. İlk görünüşte gözalıcı, lâkin dayanıksız ve kalitesiz olan Avrupa mamulâtının gördüğü rağbetle, Üçüncü Mustafa da mücadele etmiş, ithalâtın durdurularak benzerlerinin yurtta yapılması için emirler vermiştir. Yapılan tecrübe imalâtı iyi neticeler verdiğinden bundan sonra herkesin bu mamulâtı kullanması kararlaştırılmıştır. (Vasıf Tarihi C: 1, S: 164). Koca Ragıb Paşa, Hindistandan gelen kumaşlara rekabet için İstanbul'da bir imalâthane açtırmıştır (1777). Halil Hâmid Paşa da, yerli malı dururken yabancı mamulâtın kullanılması ve dışarıya bu yüzden boş yere para gitmesi ile çok mücadele etmiştir.

1 - MADEN İŞLETMELERİ

Bu yüzyılda işleyen madenler, bunların hepsi devlete ait addolunduklarından, madencilere iltizama verilirdi. Bunlardan hâsıl olan madenlerin ilk müşterisi, devletti. Ancak devletin satın almadığı yurd içinde serbestçe satılırdı. Dışarıya ihraç ise yasaktı. Madenlerden çıkan gümüşün darbhaneye teslimi şarttı. Bunun gibi bakır ve kalay tophaneye gönderilir, fazlası serbest bırakılırdı. Güherçile de böyleydi. Bu madenlerin onsekizinci yüzyılın sonlarına doğru devlet tarafından işletilmesi de tecrübe olunmuşsa da, bundan bir fayda hâsıl olmadığı için tekrar iltizama verilmişlerdir.

Onsekizinci yüzyılda işler durumda olan madenler şunlardı:

A — Bakır madenleri: Bosna'da Kamengrad, Kastamonu'da bakır küresi, Gümüşhane, Ergani, Keban, Giresun'da Espiye.

B — Kurşun ve gümüş madenleri: Niğde'de bereketli, Bozkır, Malatya'da Şiru ve Gerger, Gümüşane, Giresun'da Espiye, Keban, İnegöl, Nif, Milâs, Üsküb'de Kratova, Selânik'te Sidrekapsi, Taşoz adası.

Güherçile madeni: Malatya, Erciyeş, Maraş, Akdağ, İçel, Karaman, Niğde, Mısır.

Altın madeni: Bozkır, Ergani, Gümüşane, Giresun'da Espiye.

Şap madeni: Gediz, Gümülcüne'de Maroniye, Şarkî Karahisar.

Demir madeni: Kığı, Sofya'nın güneyinde Samako.

2 - DOKUMA TEZGÂHLARI VE EL MAMULÂTI

Anadolu ve Rumeli'nin birçok kasabalarında mahallî ihtiyaçları karşılıyacak dokuma tezgâhları ve el mamulâtı işletmeleri yapan kimseler mevcuttu. Lâkin, gerektiğinde ihraç malı olabilecek çeşitli kumaş yapabilecek merkezler İstanbul, Bursa, Ankara, Şam, Hama ve Sakız adasıydı. Sırmakeşler ve simkeşler, yani altın ve gümüş işleme yapanlar ise yalnız İstanbul, Bursa ve Selânik'te bulunuyordu. Bu şehirler dışında sırmakeşhane ve simkeşhane açılması yasaktı. İstanbul'da Fener'de, Tahtaminare mahallesinde bir çuha fabrikası vardı. Devlete ait olan bu fabrika, her yıl iltizama verilirdi. Burada çuha ve şayak dokunurken 1720 yılından sonra kalın ipekli kumaş da dokunmuştur. İstanbul'da ayrıca çeşitli ipekli kumaş da dokunmuştur. İstanbul'da ayrıca çeşitli ipekli kumaş dokuyan 54 tezgâhlı bir fabrika vardı. Burada yapılan kumaşlar, en üstün Avrupa ipeklilerinin ayarında idi. Bunlardan başka İstanbul'da dokunan şallar ve tülbentler pek makbuldü. Bu yüzyılda Bursa ipekli kumaşçılığı yavaş yavaş sönmüş ve yerini İstanbul'daki tezgâhlara bırakmıştır. Şam ise, kendisine mahsus işlemeli ipeklilerini yapmağa ve bu mamulât her zaman için alıcı bulmağa devam ediyordu. Ankara ve civarında bir yüzyıl evvelki gibi yine tiftik şofu dokunuyor ve bilhassa dış memleketlerde çok rağbet görüyordu. Sakız ipekli-leri de aynı haldeydi. Halkın bu kumaşlara fazla rağbeti yüzünden israf ve sefahet kapılarının açılmasına engel olmak için bunların kullanılması ara sıra yasak edilirse de, sonra yasak tavsar ve yine kullanılmağa başlanırdı. Bazan da mutad dışı lüks imalât dur-

durulur, sonra bilhassa dış piyasaların isteği üzerine yeniden başlardı.

İstanbul'da ayrıca kırk iki basmacı imalâthanesi vardı. Bunlar bilhassa tülbentlere tahta kalıplarla renkli nakış ve desenler basarlardı. Avrupa mallarına nazaran Osmanlı memleketlerinde yapılan bu mallar daha pahalı olduğu ve Avrupa malı bulundukça dâhilde satışı azaldığı halde, kalitelerinin üstünlüğü yüzünden dış piyasalarda kolaylıkla alıcı buluyorlardı. Lâkin, dokuma sanayiinde yavaş yavaş başlıyan duraklama ve gerileme yüzünden zamanla ihraca değil, istihlâke yetecek mal bulunmadığından eskiden dışarıya bol bol satılan yünlü, pamuklu ve ipekli kumaşlar Avrupa'dan alınır olmuş, yalnız sof ihracı devam etmiştir.

3 - TİCARÎ DURUM

Bu yüzyılda yeniden ilk ticaret andlaşması imzalanan devlet, İsveç'ti (1736). İsveç, Devleti aliyyeden ipekli kumaş ve ihracı yasak olmıyan çeşitli ham madde alır ve en çok da kalın çuha satardı. Bundan sonra 1740 yılında Sicilyateyn ve 1756 yılında da Danimarka devletleri ile bir ticaret andlaşması imzalanmıştır. Prusya ile bu cins ticarî münasebetlerin başlaması ise, 1761 yılındadır. Sicilyateyn kralı Don Karlos, İspanya tahtına geçtikten sonra o zamana kadar İspanya ile Osmanlı devleti arasında mevcud bulunmamış olan bir ticaret andlaşması aktedilmiştir (1782).

Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren verilen imtiyaz üzerine Akdeniz'de Fransız bayrağı ile yürüyen gemiler her türlü taarruzdan masun bulundukları için, burada diğer milletlerin gemileri de Fransa'ya muayyen bir vergi vermek şartiyle bu devletin bandırasını kullanırlardı. 1740 yılında başlıyan Avusturya veraseti savaşları dolayısiyle İngiliz ve Fransız donanmalarının Akdeniz'de daimi çarpışmaları, bu savaşların çok zaman Osmanlı karasularına kadar sirayeti, İngilizlerin Fransa bandıralı gemileri batırmaları veya esir etmeleri Osmanlı memleketlerine deniz yoluyla mal gelmesine ve Osmanlı mallarının başka limanlara gitmesine engel olmuş ve bu hal iktisadî bir kriz yaratmıştı. Bu münasebetle Osmanlı devleti Fransa, İngiltere, Avusturya ve Felemenk devletlerine, konsoloslarının kefaleti altında ticaret eşyasının naklinin temin edilmesini yazmış ve Osmanlı karasularına hiçbir tarafın tecavüzde bulunmamasını istemiştir.

Ahidnamelere göre Osmanlı ülkelerine giren eşyadan devlet yüzde üç gümrük alırdı. Lâkin, bu vergiyi hükûmet tahsil etmez, gümrükleri belli kimselere iltizama verirdi. Bütün iskelelerde gümrük mültezimleri giren maldan, gümrük resmi alırlardı. Kara gümrükleri de ayrıydı. İstanbul'a gelen gemiler, Sultaniye ve Kilidülbahir kalelerinde, karadan gelen mallar ise, Edirne-kapısından girdikten sonra bugün aynı adla anılan Karagümrük mevkiinde yoklanarak gümrük vergileri alınırdı.

Üçüncü Mustafa ve Birinci Abdülhamid devrinde açılan seferler Osmanlı maliyesini tamamen iflâsa sürüklemiştir. Harb masraflarının ve Küçük Kaynarca andlaşmasının yüklediği tazminatın ödenmesi için ileri yılların vergilerine bile başvurulmuş ve bu yüzden ağır malî buhranlara uğranılmıştı. Devlet buna çâre bulmak üzere ilk defa olarak dışardan borç para almağa teşebbüs etmişse de başvurduğu Felemenk ve İspanya, hattâ Fas sultanlığı buna yanaşmamışlardır. Bunun üzerine sarayda, devlet ricalinin ve halkın elinde bulunan altın ve gümüş eşyanın darbhaneye gönderilip para kesilmesine karar verilmek zorunda kalınmıştır.

★

Yıkılma Devri (1792 - 1922)

Osmanlı devleti, Avusturya imparatorluğu ve Rusya çarlığı ile onsekizinci asrın sonunda imzalamak zorunda kaldığı anlaşmalarla artık Avrupa meselelerinde kendi gücüyle söz sahibi olamıyacağını anlamış ve kabul etmiş bulunuyordu.

Karlofça barışından sonra giriştiği seferlerde bazan yenmiş, bazan yenilmiş, toprak kazançlarına veya kayıplarına uğramış, uzun ve meşakkatli savaşlara dayanabilmiş, göğüs germiş, son gücünü kullanarak imparatorluğu dış düşmanlara karşı mümkün olduğu kadar müdafaa etmiş, mevcudiyetinin idamesi için parçalanmasına mani olmak veya Kırım'ı geri almak gibi meselelerde savaş açmakta tereddüt göstermemiş, kayıplara da uğramıştı.

Bu devreden itibaren ise, bunlarla beraber, Balkanlarda millî devletler halinde imparatorluktan ayrılmak istiyen tebaasiyle de mücadele devri açılmış bulunuyordu. Nitekim imparatorluk, kendi aleyhine olarak dışardan desteklenen bu mücadelcleri de sonunda kaybetmeğe mahkûm olacaktı. Bu yüzden *toprak kayıpları artık ayrılıp giden* ülkeler şeklinde büyük olacaktı. Bu hal, bir dağılıp çözülme idi ki, sonunda imparatorluğun yıkılmasını doğurmuştu.

Onyedinci yüzyılda başlıyan ve onsekizinci yüzyılda devam eden bütün müesseselere şâmil inhitat, bu devrede de tam mânasiyle tahakkuk etmiştir. Daha onsekizinci yüzyılda Üçüncü Ahmed, Birinci Mahmud, Üçüncü Mustafa ve bu yüzyılın sonlarında Üçüncü Selim gibi hükümdarlarla bazı devlet adamlarının bu inhitatı durdurmak için giriştikleri teşebbüsler, beklenen neticeleri tam mânasiyle verememiştir. Bütün bu çabalar, ondokuzuncu yüzyılda da devam etmiş ve batıyı görüp tanıyan kimselerin önderlik ettiği bazı reform hareketlerini doğurmuştur.

Böylece, bu çalışmaların imparatorluğun ana bünyesinde yaptığı müsbet fakat zayıf tesirler ancak yıkılmayı yirminci yüzyılın ilk dörtte birine kadar önleyebilmiştir. Nitekim, İkinci Mahmud devrinde düşünülüp Abdülmecid'in tahta çıkmasıyla 1839 yılında ilân edilen tanzimat, 1876 yılındaki birinci ve 1908 yılındaki ikinci meşrutiyet gibi hareketler, aslında büyük ve mühim olmasına rağmen iyi netice için müsait şartlarını bulamamış, imparatorluğu kurtaramamıştır.

Görülüyor ki «Yıkılma devri»nin başlarında hükümdar bulunan Üçüncü Selim (1789-1807) ilk defa olarak pek geniş çapta ıslahata teşebbüs etmiş ve imparatorluğun *bütün müesseselerine şâmil bir kalkınma* programı tatbik etmek istemiştir. Bu programa «Nizam-ı Cedid» adıyle Avrupa usulü bir ordunun kurulması, donanmanın ıslahı, yüksek teknik okulların açılması, memleketin *iktisaden kalkındırılması dâhildi.* Lâkin, bunları tam mânasiyle tatbike imkân ve fırsat bulamadan gerici kuvvetler onu iş başından uzaklaştırdılar. İrtica tam mânasiyle duruma hâkim olduysa da, bu hal bir yıl kadar sürüp İkinci Mahmud'un tahta çıkışiyle sona erdi. İmparatorluğun mukadderatı yine aydınların eline geçti. İkinci Mahmud (1808-1839) amcası Üçüncü Selim'in yolunu takip ederek orduyu, «Asakir-i Mansure» adı altında ihya etmeden önce kendisine karşı gelecek yeniçeri ocağını 1826'da ortadan kaldırdı. Bundan sonra sür'atli bir ıslahat hareketine girişip bütün devlet teşkilâtını

çağdaş Avrupa devletlerine göre yeniden düzenledi. Orta öğrenim veren okullar, harp okulu, tıbbiye okulu, Avrupaî kıyafet hep onun eserleridir. Ayrıca, batıya öğrenciler gönderip bu ülkelerin bilim, teknik ve medeniyetini, hepsinden mühim olarak da zihniyetini yurda getirmelerine çalıştı. Fakat hazırladığı ve tatbikine başladığı büyük reformun, yani tanzimatın resmen ilânını göremeden vefat etti.

Yerine geçen ve batılı tarzda yetiştirilmiş olan oğlu Abdülmecid (1839-1861), ilk iş olarak «Gülhane Hatt-ı Hümayunu»nu törenle okutup «Tanzimat-ı Hayriye»yi ilân etti. Bu, aynı zamanda Osmanlı memleketlerinde Osmanlı vatandaşlarına insan haklarının tanınması ve hukuk devletinin doğuşuydu. Artık, hangi din ve millete mensup bulunursa bulunsun bütün tebaa devlet ve kanun nazarında eşit oluyordu. Can ve mal emniyeti, kanunlara dayanan eşit ve âdil vergi sistemi, alenî muhakeme, fikir ve vicdan hürriyeti tanzimat hareketinin başlıca esaslarıydı. Devlet tamamen batılı bir hüviyete bürünecek, batı ilim ve tekniğiyle birlikte batı kültürü de Osmanlı ülkelerine gelmeğe başlıyacaktı. Devlet, kendisini Avrupa'dan ayıran bütün sedleri yıkmak gayretindeydi.

Abdülâziz devrinde (1861-1876), bu sahada bir duraklama olmuştu. Batı zihniyetiyle yetişmiş kıymetli devlet adamlarının mücadelesine rağmen buna sebeb, zihniyet itibariyle doğulu olan hükümdardı. Lâkin ordu ve münevverler el-ele verip her alanda hesapsız bir gidiş olan bu rejimi, hükümdarı hal'etmek suretiyle tasfiye etmişlerdir.

Tahta çıkan Beşinci Murad, rahatsızlığından pek kısa bir zamanda padişahlıktan ayrıldı. Meşrutiyetin ilânı şartı ile saltanata getirilen İkinci Abdülhamid (1876 - 1909) şartı yerine getirmişti. Fakat demokrasiyi ancak millî devletlerin rejimi sayan ve bu sistemin imparatorluğu parçalayacağına inanan bu Padişah, kısa bir süre sonra meclisi kapatarak saltanatı boyunca devleti tam bir istibdad, bir dikta rejimi ile idare etmiştir. Bu arada devletin içinde bulunduğu ve yeniden maruz kaldığı gaile ve tehlikelerle mücadele edip çoğunu bertaraf ettikten ve mutlak saltanatının devamınca hür fikirleri de sindirmeğe çalıştıktan sonra, ordu ile münevver sınıfın tazyiki karşısında 1908 de meşrutiyeti iadeye mecbur kalmış, kısa bir müddet sonra da hükümdarlıktan uzaklaştırılmıştır.

İktidarı ele alan inkılâpçıları birçok işler bekliyordu. Büyük imanları, son derece iyi niyetleri ve sonsuz vatanseverlikleri vardı. Lâkin, pek çetin bir iş olan devlet idaresinde tecrübe sahibi değillerdi. Evvelâ Balkan savaşına ve sonra Birinci Cihan savaşına hesapsız ve lüzumsuz şekilde sürükledikleri, siyasi ve milli varlığının bekası dâhil, her şeyini merkezî devletlerin zaferine bağladıkları Osmanlı imparatorluğu, bu devletlerin yenilip ittifak blokunun çökmesi üzerine 30 ekim 1918 de imzaladığı Mondros mütarekesiyle bu harbe son verdi ve birçok vilâyetlerle İstanbul düşmanlar tarafından işgal edildi. Sonra, 10 ağustos 1920 de imzalanan Sevr muahedesi imparatorluğun yıkılış vesikası oldu.

★

Fakat Mustafa Kemal'in önderliği ile ayaklanıp silâha sarılan Türk milleti düşmanlara varlığını gösterdi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 kasım 1922 de, İstanbul'un İtilâf devletleri tarafından işgali tarihi olan 16 mart 1920 den itibaren yurtta kendinden başka hükûmet tanımamak ve saltanatı hilâfetten ayırıp saltanatı ilga etmek kararını alarak, T. B. M. Meclisinin, hukuk-i hâkimiyet ve hükümranlığın mümessili hakikisi olduğunu ilân edip Osmanlı devletini tarihin sinesine gömdü. 17 kasım 1922 de de son padişah Vahideddin düşmanlara iltica ederek İstanbul'dan ayrıldı.

24 temmuz 1923 de imzalanan Lozan muahedesi, milletin büyük zaferlerinin vesikası ve istiklâlinin dünyaca tanınması beratıdır. 29 ekim 1923 tarihinde de yeni devlet Cumhuriyetle ideal şeklini alır.

Üçüncü Selim'in tuğrası

ÜÇÜNCÜ SELİM

★

Üçüncü Selim'in gençliği ve cülûsu — Avusturya ve Rusya savaşlarının devamı, İsveç ve Prusya ittifakları, İç olaylar, Çeşitli cephelerde ve denizlerdeki çarpışmalar, Ziştovi ve Yaş barışları — Dünya ve Avrupa ahvali, Fransa ihtilâli — İmparatorlukta ıslahatın başlaması, çeşitli yönleri, devrin iç ve dış olayları — Fransa'nın Mısır'a hücumu, Yeni ittifaklar ve savaşlar — Yeniliğe karşı isyan ve padişahın tahttan indirilmesi.

★

Birinci Abdülhamid'in vefatı üzerine sarayda, yeni padişahın cülûsu hazırlığı derhal yapıldı. Gün doğarken kızlar ağası İdris Ağa haremde Şimşirlik dairesinde mahbus bulunan şehzade Selim'in yanına girerek huzurunda yer öpüp:

«Cenabıhak ulu cedlerinizin mirası olan tahtı size ihsan kıldı» dedi. Şehzade amcasının hastalığını ve bu hastalığın artmış olduğunu duymuştu. Kendisi öteden beri saltanata geçmek hususunda son derece sabırsızlanıyordu. Çocukluğundan beri büyük bir cihangir olacağı kulağına konmuştu. Devlet işleri iyi gitmedikçe bunu daima amcasının yaşlılığına ve iradesizliğine vererek kendisi tahta geçerse bütün işlerin düzeleceğini kurardı.

ÜÇÜNCÜ SELİM

Babası : Üçüncü Mustafa
Annesi : Mihrişah Sultan
Doğduğu tarih : 24 aralık 1761
Padişah olduğu tarih : 7 nisan 1789
Tahttan indirildiği tarih : 29 mayıs 1807
Şehadeti : 28 temmuz 1808
Bilinen zevceleri : Afitâb, Hüsnümah, Nefizar, Nurişems, Pakize, Refet, Tab'ısafa, Zibifer sultanlar.
Bilinen çocukları: (Yok)

★

Veziriâzamları : Koca Yusuf Paşa → — 7 haziran 1789, azil. Kethüda (Cenaze) Hasan Paşa 7 haziran — 23 kasım 1789, azil. Cezayirli Gazi Hasan Paşa 23 kasım 1789 — 30 mart 1790, vefat. Rusçuklu Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşa 16 nisan 1790 - 14 şubat 1791, idam. Koca Yusuf Paşa (ikinci defa) 27 (14) şubat 1791 — 4 mayıs 1792, azil. Melek Mehmed Paşa 4 mayıs 1792 — 19 ekim 1794, azil. İzzet Mehmed Paşa 20 ekim 1794 — 30 ağustos 1798, azil. Yusuf Ziya Paşa 30 ağustos 1798 — 24 nisan 1805, istifa. Hafız (bostancı başı) İsmail Paşa 24 nisan 1805 — 14 eylül 1806, azil. Keçiboynuzu ağa İbrahim Hilmi Paşa 14 eylül 1806 — → .

Tahta davet edilen Selim'in çocukluğu ve şehzadeliği diğer padişah adaylarından çok farklı geçmiş ve kendisi daha o zamanlar istikbale matuf bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Bunun için, onun cülûsunu yazmadan evvel şehzadelik devrinden bahsetmek faydalı olur.

Selim'in şehzadelik devresi

Sağlığında Üçüncü Mustafa, oğlu Selim'i yanından ayırmaz, yabancı uzmanlar tarafından tatbik edilen ıslahatı yerinde gösterirdi. Henüz çocuk yaşta bulunduğu halde kendisine devletin mühim işlerini, büyük dertlerini anlatır ve bunların düzeltilmesi hakkındaki düşüncelerini izah ederdi.

Şehzade Selim 1774 yılında babasını gaip edince, kendisi için sarayda kafes ve mahbusluk hayatı başladı. Lâ-

kin, iyi kalpli ve biraderzâdesine karşı müşfik olan, onun kendisinden sonra Osmanlı tahtına geçeceğini düşünen Birinci Abdülhamid, veliahdını fazla sıkmazdı. Şehzade, mutlak şekilde tecrid edilmemiş bulunduğu için bazı kimselerle teması vardı. Bunların içinde müslüman ve Türk olanlar da, olmayanlar da bulunuyordu. Meselâ, hususî tabibi Lorenzo, Fransa elçisinin yakın dostuydu. Şehzade Selim, bunlar vasıtasiyle memleket ve dünya meseleleri hakkında bilgi edinmeğe çalışırdı. O sıralarda işler fenaya doğru gittikçe:

«Devlete bu rehavet neden iktiza ediyor? Ben şimdi saltanatta olsam şöyle yapardım, böyle yapardım» diye söylenir, bir taraftan kurşundan humbaralar dökerek yeni birşeyler icadına çalışır, bir taraftan da geçmiş padişahların bastırdığı paraları tetkik edip kendi parasının şeklini tesbite uğraşırdı (Cevdet tarihi, C: 8, S: 149).

Sadrıâzam Halil Hamid Paşa, kendisini hal'edip yerine şehzade Selim'i tahta geçirmek teşebbüsile itham edilerek azil ve bilâhare katlolunduktan sonra, Birinci Abdülhamid veliahdı daha sıkı bir nezaret altına almıştı. Genç şehzade bununla beraber hariçle temasını devam ettirmeğe muvaffak olmuştur. Onun bu devirde en mühim teşebbüsü, Fransa kıralı Onaltıncı Lui ile muhabere yollarını araması ve bulmasıdır. Bunun başka misali, bütün Osmanlı tarihinde yoktur. Şehzade Selim, babası gibi Fransa dostluğuna ve politikasına taraftardı. Bu sırada İstanbul'a gelen yeni Fransa elçisi Choiseul Gouffier, Osmanlı devletini Fransa politikasının tesiri altında bırakmak için evvelâ hükümdara ve sadrıâzama baş vurmuşsa da, Rusya ile yeni bir savaş gailesi açmak niyetinde bulunulmadığı için sözlerine pek ehemmiyet verilmemişti. Elçi bunun üzerine müstakbel Osmanlı padişahı şehzade ve veliahd Selim'le temas imkânlarını aradı. Şehzade de aynı imkânı aradığından nihayet iki tarafın da itimadını kazanmış lan İshak Bey bu işe vasıta oldu.

Sultan Üçüncü Selim
(Aslı Topkapı Sarayı Müzesindedir)

İshak Bey, Baron de Tott'un yetiştirdiği genç subaylardandı. Temmuz 1770 tarihinde Çeşme deniz savaşında bulunmuş, sonra bir Rus subayını camiye sokmakla suçlandırılarak Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından aleyhinde bir tahkikat açılmış, o da bunun neticesinden korkarak Fransa'ya kaçmış, sonra biraralık Osmanlı devletine dönüp şehzade Selim'e intisap etmişti. Lâkin kısa bir zaman sonra eski mesele canlandığından cezaya uğramamak için bu sefer Rusyaya kapağı atmış, oradan Fransa'ya geçmiş ve Ch. Gouffier İstanbul elçisi tayin edilince onun gemisi ile İstanbul'a gelmişti.

Şehzade, hususî tabibi Lorenzo vasıtasiyle İshak Bey'in kendisinin de mutemet adamı olduğunu elçiye bildirerek o vasıta ile Onaltıncı Lui'ye bâzı mektuplar göndermek istediğini bildirdi. Elçi bundan fevkalâde memnun kalıp şehzadeye hemen cevap verdi. Bunda:

«Ben İstanbul'a, Osmanlı devletinin eski şan ve şevketini kazanmasını görmek ve onun fenalığını isteyenlerden intikam alınması hususunda bir hizmette bulunmak için geldim. Halbuki, nasihat yollu söylediklerime hiç önem verilmedikten başka Rusya devletinin her sözü, Fransanın sadıkane sözlerine tercih edilmektedir. Muhammed ümmetini gaflet uykusunda gördüğüm için gayet müteessir oldum ve bu yüzden memleketime dönmeyi düşündüğüm sırada bu sefer işaret buyurulan iradeleri üzerine yüksek hizmetinizde bulunmak en büyük emelim oldu» diyordu.

Elçi ile şehzade arasında bundan sonra geçen mektuplaşmalarla İshak Bey'in Fransa'ya gönderilmesi kararlaştırıldı. İshak Bey orada hem Avrupa devletlerinin politikalarını tetkik edecek, hem de deniz ve kara savaşlarının yeni usulleri hakkında bilgi edinecekti. Ayrıca, Fransanın kalelerini, tophane, tersane ve fabrikalarını inceleyecek, modern ordıların kuruluş ve savaşa hazırlanış-

Fransa elçisi Choiseul Gouffier

likesini izah ediyor ve cesaret ve savaşçılığın kâfi gelmiyeceğini bildiriyordu. Bundan maada, Osmanlı devletine yardım etmekte kusur etmediğini ve ordunun ıslahı için subaylar göndermiş bulunduğunu da ilâve ediyordu.

Kıralın mektubu gayet açıktı; Osmanlı devletinin içinde bulunduğu bütün zaaf ve güçlükler belirtiliyor ve şehzadeye bir çok nasihatler veriliyordu.

Bu mektup şehzadenin izzeti nefsine dokundu. O, Fransa kralından poh poh bekliyordu. Mektubun müsveddesini hazırlayan Ebubekir Hatib Efendi de bu hususta veliahdı bir hayli kışkırtıp nihayet onun kalemi ile Onaltıncı Lui'ye yeni bir mektup yazıldı.

Şehzade, bu mektubunda pek yüksekten atıyor. Kendisinin nasihate muhtaç bir çocuk olmayıp Osmanlı soyundan kendisi gibi birisinin şimdiye kadar gelmemiş bulunduğunu kayıt ettikten sonra, bundan evvelki Rusya seferinin Fransanın kışkırtması ile açılıp mağlûbiyet ve rezalete uğranıldığını, Fransa yaptığı hatayı tamir ederse ne âlâ, yoksa kendisi tahta çıktıktan sonra ne yapacağını kararlaştırdığını ve son pişmanlığın fayda vermiyeceğini, ordunun Avrupa usulün-

ların, yeni savaş araçlarını ve bunların kullanılışlarını öğrenecekti.

İshak Bey, 1786 yılında Fransa'ya gönderildi. Yanında şehzadenin Fransa kıralına ve başbakanına hitaben yazdığı mektuplar da vardı. Bu mektuplarda Osmanlı veliahdı an'anevî Osmanlı ve Fransız dostluğundan bahsettikten sonra, Fransanın dostluğu ve yardımı ile Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durumun düzelebileceğini yazıyor ve İshak Bey'e gerekli itibar ve itimadın gösterilmesini rica ediyordu.

Onaltıncı Lui verdiği cevapta, şehzadenin ıslahat taraftarı olduğunu ötedenberi bildiğini kayıt ettikten sonra, savaşın güç ve fena bir şey olduğunu, her hususta düşmanla eşit bulunulmadıkça savaş açmanın hatalı olacağını, kendisi tahta çıktıktan sonra neticesi önceden kestirilmeden ve devlete gerekli çeki düzen verilmeden bir savaşa girişilemiyeceğine emin bulunduğunu, muntazam bir ordu ve mukteder kumandanlar olmadıkça sefere başlamanın teh-

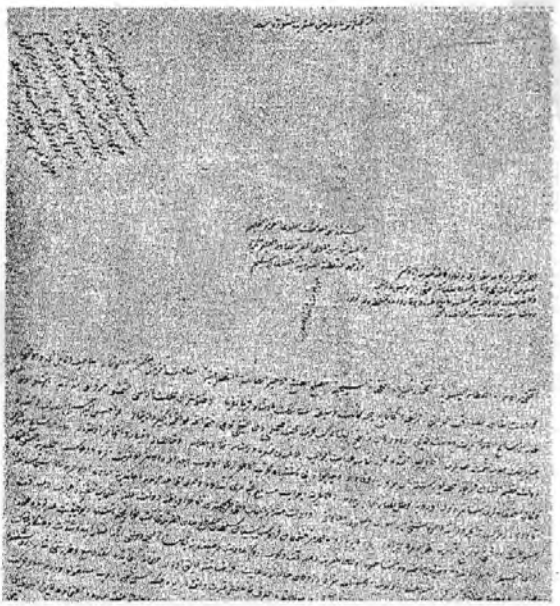

Selim veliaht iken Fransa kralına yazdırdığı mektubun müsveddesinin baş tarafı

de birdenbire ıslahının imkânsız bulunduğunu, bunun için en az onbeş yıllık bir müddet gerekeceğini, düşmanlarımızın ise Osmanlı devleti ordusunu ıslah etsin de öyle savaşalım diye beklemiyeceklerini ve hattâ buna fırsat vermemek için hücuma geçeceklerini, bu yüzden bu işin bir başka çaresine bakılması icab edeceğini, vaktile Osmanlı ordularının bütün Avrupa ordularını yendiğini, o zaman batılıların askerlikten anlamadıklarını ve bu sanatı Osmanlılardan öğrenip bu hale geldiklerini, bu yüzden kendisinin eccadının kanunlarını bugünkü ihtiyaçlara göre ihyaya çalışacağını yazıyordu. İshak Bey'e verilen talimata göre ise, veliaht Fransa devletinden Kırım meselesinde ve Rusya ile Avusturya devleti ile savaşta dostluk istiyor, nasihatle, devletin esasen malum olan durumunu sayıp dökmekle bir şey elde edilemiyeceğini, halbuki Fransa arzu ederse Osmanlı devletine çok faydalı olabileceğini ilâve ediyordu.

Bu yazışmanın hemen hiçbir faidesi olmamıştır. Veliahdın Fransa kralı ile olan bu muhaberesi ise padişah tarafından haber alındığı halde yalnız buna vasıta olanlar cezalandırılmış, şehzadeye hiç bir şey yapılmamıştı. Birinci Abdülhamid'in bu hususta gösterdiği musamaha, cidden büyüktür. Kendisinden sonra Osmanlı tahtına geçecek olan birader zadesinin hiç bir şekilde incinmesini istememiş, buna karşılık Üçüncü Selim de padişah bulunduğu müddetçe onun oğulları Mahmud ve Mustafa) hakkında aynı şekilde şefkat göstermiş ve hattâ pek kabiliyetli gördüğü şehzade Mahmudun her sahada yetişmesini temin etmiş, kendisine musiki ve yazı hocalığını bizzat yapmıştır.

Selim'in cülûsu ve biat merasimi

İşte, kızlarağası İdris Ağa'nın 7 nisan 1789 salı günü sabahı Osmanlı tahtına davet ettiği şehzade Selim'in durumu bu idi. Bu haberi alınca, heyecanla ayağa kalktı. O zaman, İdris Ağa şunları söyledi:

«Buyurun evvelâ amcanızın nâşını ziyaret edin. Sonra Hırka-i Şerif odasına teşrif buyurursunuz».

Esasen tahta yeni çıkan Osmanlı padişahlarının, selefleriniin nâşını bizzat görmeleri usuldendi. Kızlar ağası veliahdı alıp Birinci Abdülhamid'in vefat etmiş olduğu köşke götürdü. Burası Şimşirlik dairesine nazırdı. İdris Ağa, kapıyı açarak:

«Buyurun efendim» diye şehzadeye yol verdi, sonra ölü padişahın üzerindeki örtüyü açtı ve:

«Herşeyden evvel bu mübarek vücudu ziyaret edin» dedi.

Doğruluğunun tahkiki imkânsız rivayet-

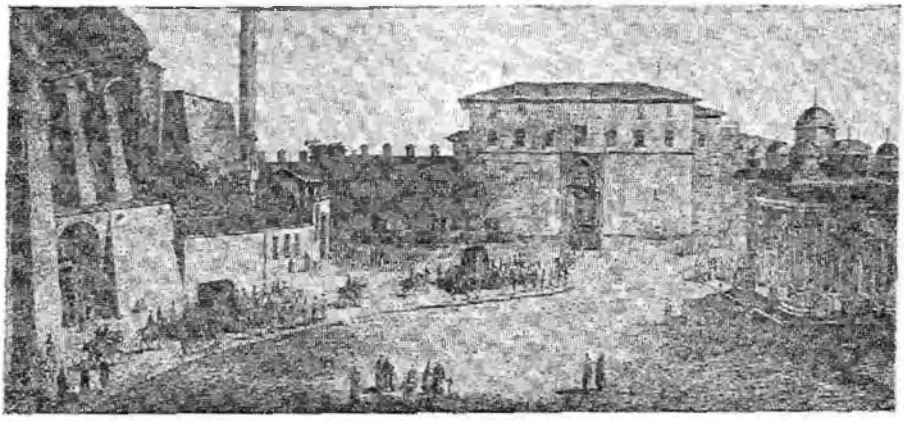

Bir geziden dönen padişah Kadın (hanım) larının kapalı arabalarla Bâb-ı hümayûn (birinci kapı) dan Topkapı-sarayına girişlerini tasvir eden bu resim, Onsekizinci yüzyıl sonlarında tertiplenen d'Ohsson'un eserinden alınmıştır. Resmin solundaki cami, Koca Sinan'ın yaptığı takviye duvarlariyle minarelerinden ikisi kısmen görünen Ayasofya'dır. Sağdaki müteaddid kubbeli pek zarif ve güzel yapı da «Lâle devri»nin hâtırası Üçüncü Ahmed'in çeşme ve sebilidir. Yine bu resmin tam ortasında ve gerîde, onsekizinci yüzyıl sonlarındaki Bâb-ı hümâyûn'u ve, bilahere yandığından bugün mevcud olmıyan, üstündeki köşkü görmekteyiz. Ayasofya cami'i tarafından sarayın birinci kapısına doğru giden padişah kadınlarını taşıyan kapalı arabalar da Osmanlı sarayında kullanılan Koçu'lardır.

lere göre, Üçüncü Selim amcasının ölüsü karşısında dehşet ve haşiyete kapılarak geri dönmek isteyince İdris Ağa kendisine şu küçük hitabede bulunmuştur:

«Ey yeni padişah, bu büyüğünüz olan amcanız sizden evvel padişahtı. Nihayet bu gaddar felek onu ölüm şerbeti ile bu müdhiş hale düşürdü. Efendim, ibret ve basiret gözüyle bakın, bu dünya bekasızdır, baki olan ancak Allah'dır. İşlerini Allaha ısmarla, o intikam sahibi ve kahır ediciden gece gündüz kork. Allahın kullarına merhamet et, adaletin sayesinde bütün âlemin hali hoş olsun. Allah'dan yardım iste, Rabbim selâmet versin. Buyrun kul'ların gelişinizi bekliyorlar. Hırka-i şerife gidelim».

Bir kızlar ağasının hükümdarlık derecesine ulaşmış birisine böyle saray an'anelerine aykırı şekilde nasihatlarda bulunmağa kalkışması pek umulamaz. İdris Ağa'nın da, son iki cümle müstesna, bu sözleri söylemeğe cesaret etmiş olması bir hayli şüphelidir.

Yeni hükümdar, İdris Ağa'nın koltuğuna girmiş olduğu halde haremden çıkarken silâhdar Yahya Efendi ayak öpünce:

«Siz kimsiniz?» diye sordu. Yahya Efendi: «Silâhdar kulunuz» diyerek öbür koltuğuna girdi. Hep beraber hırka-i şerif odasına geldiler. Üçüncü Selim, saray an'anelerine uyarak orada dua ettikten sonra Bab üs-sade önünde kurulan tahta çıkıp oturdu. Sadaret kaymakamı ile diğer devlet ricali, şeyhülislâm ve ülema daha evvel durumdan haberdar edilmiş oldukları için hazır bulunuyorlardı. Usul ve kanuna göre evvelâ şeyhülislâm Kâmil Efendi, sonra sadaret kaymakamı Salih Paşa yeni padişah tahta oturmadan Enderuna gidip biat etmişler, onların biatını da kızlar ağası ile Enderun halkınınki takip etmişti. Üçüncü Selim tahta oturduktan sonra ilk önce Nakib ül-eşraf Derviş Efendi ve sonra da sırası ile herkes biat etti. Bir taraftan da top şenlikleri cülûsu kutluyordu. Bu arada kızlar ağası ile hazinedar ağa ve müsahipler, ölü padişahın nâşını kızlar kapısından çıkarıp divan yerine götürerek hemen yıkamışlar, kefenlemişler ve tabuta koyup hazırlamışlardı. Biat töreninden sonra cenaze namazı kılındı. Padişah hareme döndü. Birinci Abdülhamid'in cenazesini devlet ricali ile sair hazır bulunanlar Bahçe-kapısında kendisi için yaptırmış olduğu Hamidiye türbesine götürdüler ve orada kendisinden evvel vefat etmiş olan evlâdları arasına gömdüler. Bâb-ı âliye döndüler. Herkese memuriyeti ibka edildiği bildirilip derecelerine göre kürk ve hilatlar giydirildi.

Saltanat değişikliği, İstanbul halkının yüreğine biraz su serpmişti. Çünkü ekseriyet bütün işlerin kötüye gitmesinin sebebini, merhum hükümdarın ihtiyarlığına ve gevşekliğine vermekteydi. Buna karşılık şimdi yeni padişahın gençliğine ve enerjisine güvenilmekteydi.

Yeni padişahın ilk icraatı

Üçüncü Selim'in Osmanlı tahtına çıkışı üzerine sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşaya yeni hükümdarın mührü ile vazifesinde ibka edildiğine dair ferman yollandı. Bu fermanda aynı zamanda devletin düşmanları olan Rusya ve Avusturyalılardan intikam alınmadıkça, kılıcın kına konmamasına karar verildiği bildiriliyordu.

Osmanlı devleti bu savaşa Kırım'ın geri alınması için girmişti. Üçüncü Selim bu gayeye erişilmeden savaştan vaz geçmek istemiyordu. Rusya ile bir barış için İspanya ve Fransa'nın ara buluculuğunu bu yüzden kabul etmemiş, yalnız Fransa elçisinin Avusturya ile iki tarafın ellerinde bulunan yerler yine kendi ellerinde kalmak şartı ile ayrı bir barış yapılması hakkındaki arabuluculuk teklifini müsait karşılamış ve elçi ile bu hususta müzakerelere girişilmesine izin vermişti. Padişah şehzadeliği sırasında amcasını kendi aleyhine tahrik etmiş olan derya kaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı azil etti ve Birinci Abdülhamid'in son zamanlarında düşündüğü gibi kara seraskerliği verip İsmail seraskerliğine memur etti. Derya kapdanlığına ise, yeni hükümdara mensubiyeti bulunan Hüseyin kapdan tayin olundu. Bu sırada Akdenizde türeyen korsanları tenkil için bu tarafa ayrıca oniki kalyon gönderilmesine karar verildiyse de, elde deniz askeri yoktu. Bunların tedariki emir edilince, bir alay işe güce yaramaz, ömründe silâh kullanmamış ve savaş görmemiş dilenci ve serseri makulelerini tutup ister istemez gemilere yüklediler. Bu bahane ile nice kimselerden paralar sızdırılıp kendileri bırakıldı. Bu arada çoluk çocuk sahibi, alil, muhtaç ve bazan da çocuk yaşta olanlar da tutulup getirildiyse de gemi kapdanları kabul etmeyerek «Verilecek ulûfeye değmez» diye geri döndürdüler. Hattâ yeni derya kapdanı Hüseyin Paşa'nın kumandasında Karadenize çıkarılan yüzelli parça geminin mürettebatı da böyle toplamalardan ibaretti.

Malî ve askerî durum için yapılan toplantı

Cephedeki gelen para ve asker ve malzeme isteklerine karşı hemen yeni hükümdarın huzurunda bir meclis toplanarak gerekli tedbirler müzakere olundu. Neticede kadı ve naiplerin yaptıkları haksızlıkların ortadan kaldırılması şeyhülislâma, vezirlerinki kaymakam paşaya, yeni asker tedariki sek-

banbaşıya, mali işlerin tanzimi defterdara havale olundu.

Üçüncü Selim meclis halkına:

Allah içimi bilir, kendim için değil, her kim din ve devlete hiyanet ederse başını keserim ve yerine sdam bulurum. Evlâdım olsa himaye etmem» diye hitap ederek toplantıya son verdi.

Neticede, iltizama verilmiş olan gelir kaynaklarının namuslu ve dürüst kimselere tevdi edilerek emaneten idare edilmesi, halktan kanun dışı hiç bir surette vergi ve salgın alınmaması, vilâyetlerde âyân ve cizyedar adı ile nüfuz sahibi olmuş türedilerle baş edilebilmesi için valilere selâhiyet verilerek sık sık azil olunmamaları, eyâlet askerleri nizamnamesinin ıslahı, güçlü kuvvetli oldukları halde iltimasla emekli defterlerine kayıt edilmiş olup boş yere devletten maaş alan kimselerin hemen cepheye sevki, kanuni özürleri olmıyan kadınların naib göndermiyerek bizzat işlerinin başına gitmeleri nev'inden bazı ıslahat kararlaştırıldı. Diğer taraftan Anadolu ve Rumeli bölgelerine adalet fermanları gönderilerek her kazanın âyânının eskisi gibi halk tarafından seçilmesi ve idare amirlerinin bu işe karışmamaları, seçilenlere buyruldu verilmeyüp para alınmaması, şehir kethüdalarının da halk tarafından seçilip kadı ve naiblerin buna müdahale etmemeleri ve ellerine hüccet verilmesi bahanesi ile harç istenmemesi bildirildi.

Devlet, bütün kötülüklerin ve uğranılan felâketlerin sebebi bunlarmış gibi böyle teferruatla uğraşıyor, asıl büyük dert ve sıkıntılar ise ortada duruyordu.

Nitekim, İstanbul'da meyhanelerin kapanması ve elbise nizamına riayet olunması şiddetle emir edildi.

Para darlığına bir çare olmak üzere Osmanlı devleti tarihinde ilk defa olmak üzere dış yardım imkânlarına baş vurarak Felemenk devletinden onbeşbin kese borç istedi ise de. alamadı. Aynı maksatla İspanya'ya da baş vuruldu; lâkin red cevabı ile karşılandı. Bunun gibi, Fas hakimi, Cezayir ve Tunus ocakları da itizar beyan ettiler. Nihayet tek çare olmak üzere halkın elinde bulunan altın ve gümüş evanînin toplanıp bunlardan ayarı düşük para basılmasına karar verildi. Padişaha mutat tören ve teşrifat için gerekenler bırakılıp kalanile, sultanların, vezirlerin, devlet ricalinin, bütün ileri gelen kimselerin, zenginlerin ve halkın altın ve gümüş evanisinin darphaneye gönderilmesi ve şeyhülislâmın, kadıların süsüne mahsus olandan başka maksadla altın ve gümüş eşya kullanılmasının şer'an yasak olduğuna dair verdiği fetvanın taşralarda da ilânı ile oralardan da altun ve gümüş celbine çalışılması kararlaştırıldı.

Sultan Üçüncü Selim padişahlığının ilk zamanlarında

CEPHELERDEKİ SAVAŞLARIN DEVAMI

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa, bu sırada ordu ile Rusçuk'da bulunuyordu. Yeni mühür gelince, kendisinin vazifede bırakıldığına ve ordunun hareket edeceğine âlamet olarak Sancag-ı şerifi direğine bağlattı. Esasen ilkbahar ve sefer zamanı da gelmiş olduğundan sahraya çıkıldı (27 nisan 1789).

Ruslar Özi kalesini alınca bir kısım kuvvetlerle Bender'i muhasara etmişlerdi. Boğdan'da ise Rus generali Kamenski ve Avusturyalı kumandan prens de Koburg kumandasında kuvvetler toplanmışlardı. Bunlar, süratle Tuna"yı geçmeğe başladılar. Kalaş üzerine doğru gelen Rus kuvvetleri, İbrahim Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri ile

savaşa tutuştular. Yanında ancak altıbin kişi kadar bulunan İbrahim Paşa, pek üstün düşman kuvvetlerine mağlûp olarak esir düştü. Onunla birlikte ikibin kadar Osmanlı askeri esir düşmüş, pek azı kurtulabilmiş, kalanları şehid olmuştu. Ruslar, *onüç topumuzu* almışlar ve Kalas şehrini de yakmışlardı (Mayıs). Serdar-ı ekrem durumu İstanbul'a bildirip düşmana karşı koymak için ordu ihtiyaçlarını

Sadrıâzam Koca Yusuf Paşa

tamamlamak maksadı ile para istedi. Bu sırada devlet hazinesi tamamen boş bulunuyordu.

Koca Yusuf Paşa'nın tedbirleri, sadaretten azli

Kısa zamanda İstanbul'dan hiç bir yardım göremiyeceğini anlayan sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa, kendi yağı ile kavrulmağa karar vermiş bulunuyordu. Gelen haberler, Rus cephesinde yeni ve mühim tehlikelerin belirdiğini anlatmakta idi. Koca Yusuf Paşa, bunun üzerine Silistre'ye doğru yola çıkmaya hazırlandı. Bükreş cephesini kuvvetlendirmek, muhtemel düşman hücumlarını püskürtmek ve mümkün olursa Boğdan'ı kurtarmak için Yergöğü'de bir ordu teşkil etti. Ancak, bunun başında bulunacak değerli bir vezir yoktu. Çaresiz kendi kapıcıbaşılığından yetişme beylerbeyi Kemankeş Mustafa Paşa'yı Yergöğü seraskerliğine tayin etti.

Üçüncü Selim, tahta geçince Koca Yusuf Paşayı yerinde bırakmakla beraber onun, Cezayirli Gazi Hasan Paşanın adamı olduğunu biliyordu. Üstelik nüfuz ve istikbalini kendi mizacına uygun bulmuyordu. Bunlardan maada, devletin bu felâketli zamanlarında gemisini kurtaran kaptandır düşüncesine kapılarak rüşvetle küpünü doldurduğunu, ordu Rusçuk'ta pek büyük sıkıntı ve mahrumiyetler geçirmiş olduğu halde kendisinin bu sırada *cariyelerle gönül eğlendirdiğini* duymuştu. Nihayet, Kalas mağlûbiyeti de bunlara katılınca, Koca Yusuf Paşa sadaretten azli edildi (7 haziran 1789).

Sadaret ve serdar-ı ekremlik daha evvel Avusturya cephesinde Lazarethane, Muhadiye ve Şebeş savaşlarını kazanmış olan kethüda (cenaze) Hasan Paşa'ya tevcih olundu. Koca Yusuf Paşaya ise, Eflak ve Vidin seraskerliklerinden hangisine isterse tayin olunacağı bildirildi. Eski sadrıâzam, Vidin seraskerliğini seçti.

Sadrıâzam Cenaze Hasan Paşa'nın icraatı

Yeni sadrıâzam ve serdar-ı ekrem kethüda Hasan Paşa orduya geldiği zaman ağır hasta idi. Hattâ, sadaret hilatı kendisine yatakta iken giydirilmiş ve «Cenaze» lâkabı da bu yüzden verilmiştir. Üç gün sonra biraz iyileşmiş olarak bir meclis akdetti. Burada durum gözden geçirildi. Buna göre, Hocabey (Odesa) taraflarında bir Rus birliği görülmüş, başka bir birliğin Lehistan'dan Bender'e doğru gelmekte olduğu haber alınmış ve Yaş'da bulunan Suvorof'un kendisine katılacak Avusturya askerleri ile beraber Bükreş üzerine yürümeğe hazırlandığı öğrenilmişti. Yaya askerin büyük bir kısmı gelmiş bulunuyordu. Kalanları da gelmek üzere idi. Lâkin ağırlıkları taşımağa yetecek kadar hayvan bulunmadığı, noksanların tamamlanması için gerekli tedbirler vaktinde alınmadığı ve atlar henüz çayırda olduğu için ordunun hemen hareketine imkân yoktu. Bunun üzerine Bender tarafının muhafazası için Bahtı Giray hana Kavşan taraflarına doğru inmesi emri gönderildi. Koca Yusuf Paşa'ya İsmail tarafına doğru hemen yola çıkması bildirildi. Rus cephesi seraskeri Kemankeş Mustafa Paşa ordusunun kuvvetlendirilmesine karar verildi. Bu ordunun Yergöğü'den Bükreş ve oradan Yaş üzerine gönderilmesi düşünülüyordu.

Ordunun içinde bulunduğu güç durum, saray ve hattâ devlet adamları tarafından tam mânası ile bilinmediği için onların teşviki ile Üçüncü Selim serdar-ı ekreme gönderdiği hatt-ı hümayunları ile bir an evvel hareketc geçilmesini bildirmekteydi.

Rus cephesi seraskerliğine getirilen, gerek kendisinden gerekse ordusundan pek çok şeyler beklenen ve bu sırada serdar-ı ekrem ordugâhına gelmiş olan Kemankeş Mustafa Paşa'ya sadrıâzam huzurunda hilat giydiril-

dikten sonra ordu hazinesinden onbeş kese verilerek 27 haziranda askerile birlikte Yergöğü'ye geçirildi. Eflak tarafındaki bâzı yerlerin muhafazasına memur edilmiş olan beylerbeyilerden Osman Paşa ile eski yeniçeri ağası Süleyman Paşa ve o civarda bulunan bazı kumandanlar da maiyetine verilmişti.

Cephede askeri hareketlerin ilerlediği esnada İstanbul'da da bir yıl evvel başlıyan bir ittifak teşebbüsü neticeye bağlandı.

Osmanlı - İsveç ittifakının akdi ve İsveç - Rus savaşının devamı

Geçen yılın vukuatını naklederken İsveç kralının Osmanlı devleti arasında olan münasebetlere de temas etmiştik. O vakit Rusya'nın müttefiki Danimarka krallığının kendisine yaptığı taarruzun İngiltere ve Prusya'nın tazyiki üzerine akim kaldığını da yazmıştık. İşte kral Üçüncü Gustav bu fırsattan istifade ile hemen harekete geçerek memleketindeki aleyhine durumu lehine çevirmeye muvaffak oldu. Dış düşmanın hücumu ona meşru bir harekette bulunma imkânını verdiğinden önce ortalığı karıştıranları tevkif etti. Sonra da asilzadelik haklarının genişletilmesi için Diyet meclisinin toplanmasını istiyen asillerin bu arzularını yerine getirdi. Fakat, kral, Diyet meclisinin toplanmasını daha ziyade kendi mevkiini kuvvetlendirmek maksadile kabul etmişti. Nitekim toplanan Diyet meclisinde 20 şubat 1789 da yaptığı darbede muvaffak olarak üyelere kabul ettirdiği «emniyet ve birlik» andlaşması sayesinde onlardan en geniş salahiyet ve kudreti elde eden Üçüncü Gustav diğer taraftan asillerin de isteklerinin aksine olarak haklarını büsbütün azaltti.

İşte bütün bunlardan sonradır ki İsveç kralı Rusiarla harbe devam edebilmek için fevkalâde vergiler ihdas etti ve bu savaşı açması ve devamı gayesile ona yardım vaad edenlerin sözlerini yerine getirecekleri ümidiyle 4 haziran 1789 da tekrar Finlandiya'ya, cepheye geldi.

İktisadi durumu çok kifayetsiz bulunan zayıf maliyeli Üçüncü Gustav evvelce Osmanlı devletine telkilf ettiği ve geçen yıl şartları aşağı yukarı belli olan ittifakın biran evvel neticelenmesini arzuladığından Bâb-ı âli nezdinde gerekli teşebbüsleri yapmasını İstanbul'daki elçisi Heidenstam'a bildirdi.

Bâb-ı âliye müracaatta bulunan İsveç elçisi, henüz imzalanmamış olmakla beraber, bu ittifak andlaşmasının esaslarından biri olan, harp masrafı için devletine vaad edilen para yardımının yerine getirilmediğini söyliyerek bir hayli serzenişte bulundu. Hakikaten evvelce de yazdığımız gibi İsveç krallığı fi'ilen savaşı açmış ve Rus donanmasının Akdenize gelmesine mutlak surette mani olmuştu. Bu krallık haklı olarak o yardım şartının yerine getirilmesini istemek-

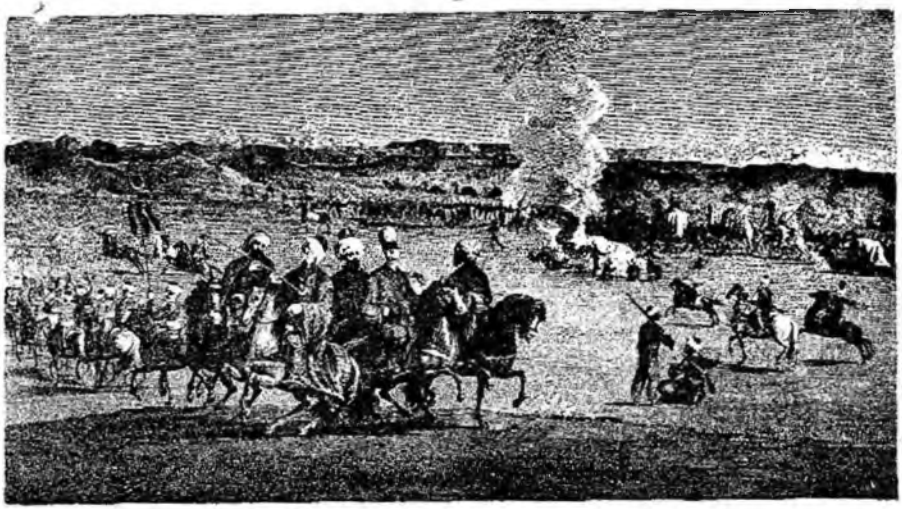

Bir serdar-ı ekremi maiyetindeki kıt'alarla yürüyüş halinde tasvir eden bu eski resmin solunda tuğ ve mehterler gözükmektedir

teydi. Ancak 1788 yılında iki cephede savaşan Osmanlı devletinin değil İsveç'e yardım etmek, kendi ordularının bile en zarurî ihtiyaçlarını karşılayacak parası yoktu. Bu harp yılı onun için pek masraflı ve sıkıntılı geçmişti.

Her şeye rağmen Üçüncü Selim'in tahta geçmesinden sonra İsveç elçisinin bu hususta yaptığı müracaatlar dikkate alınarak Kocaeli mutasarrıfı ve Karadeniz boğazı muhafızı Mustafa Paşa, Rumeli payelilerinden Hâmidî-zâde Mustafa Efendi, Anadolu payelilerinden Tatarcık Abdullah Efendi ve reis vekili Raşid Efendi'den mürekkep Osmanlı hey'eti elçi Heidenstam ile müzakereye memur oldu. Neticede 11 temmuz 1789 da Beykoz kasrında evvelce yazdığımız şartlar dahilinde bir ittifak andlaşması imzalandı.

İsveç kralı bu 1789 yılında karada ve denizde Rusya ile çarpışmalara devam etti. Kara kuvvetleri bir aralık Petrograd'a pek yaklaştılar ve bu şehirde panik yarattılarsa da Ruslar bu sefer hazırlıklı olduklarından bir felâketi kolayca önlediler. Baltık denizindeki savaşlar Rus donanmasını yine burada alakoymuştur. İki tarafın gerek ince ve gerekse asıl donanmaların arasındaki çarpışmalar oldukça zayiatlı geçmiş hattâ İsveç donanması zaruri olarak sığındığı bir Rus limanında mahsur kalmıştır. Böylece İsveç aktedilen ittifakın şartlarına riayete gayret etmiştir.

Müttefiklerin ufak da olsa başarılı geçen bu savaş yılı Osmanlılar için her iki cephede de göreceğimiz gibi hiç de iyi cereyan etmemiştir.

Serdar-ı ekremin hareketi ve İstanbuldan gelen emir, Fokşani bozgunu

Rus cephesi seraskerinin hareketinden bir müddet sonra da sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Cenaze Hasan Paşa da 18 temmuz günü ordu ile Ruscuk sahrasından hareket ederek beşinci günü Silistre'ye vardı. Burada bir müddet mola verilerek noksanlar tamamlandı. Sonra ne tarafa doğru gidileceği müzakere edildi. İstanbul'dan gelen emir, Bender ve Akkerman'a doğru gidilmesini bildiriyordu. Evvelce Bender, Rus kuvvetleri tarafından muhasara edilmişse de, bunlar kale fethi vasıtalarından mahrum süvari kuvvetleri oldukları için kısa bir müddet sonra çekilip gitmişlerdi. Lâkin, Rusların Özi'den sonra büyük bir mukavemet noktası olan Bender'i de mutlaka almak istedikleri anlaşılıyordu. Serdar-ı ekreme, burasının düşmanı elinc geçmesine engel olması için o taraflara gitmesi bildirilmişti. Zira, Tuna boyunca bir kal'a zincirinden mürekkep olan bu kuvvetli müdafaa hattı bir kerre çökerse, düşmanı durdurmak kolay ve hatta mümkün olamazdı.

İşte tam bu karışık sırada Fokşani bozgunu haberi geldi.

Rus cephesi seraskeri Yergöğünden Tuna'yı geçip kendisine katılan kuvvetlerle ileri hareketine devam etti. Böylece serasker Mustafa Paşa Bükreş'e ve oradan Boğdan sınırındaki Fokşani kasabasına geldikten ve Eflak voyvodası Mavroyoni Bey de kendisine katıldıktan sonra kumandasındaki asker sayısı yirmibeş bini bulmuştu. Kemankeş Mustafa Paşa, tecrübeli bir kumandan olmadığı için yalnız asker kalabalıklığını kâfi görüyor, ve buna güveniyordu.

Bu sırada ise Rus generali Suvorof, onbin kişilik kadar bir kuvvetle Seret nehrinin sağ tarafına, yani Fokşani semtine gizlice geçti. Avusturyalı general prens Koburg'la anlaşıp ikisi birden Kemankeş Mustafa Paşa'nın kuvvetlerine baskın şeklinde bir hücumda bulundular. Kemankeş Mustafa Paşa, iki düşman birliğinin anlaşmasından habersiz olarak Rusların taarruzunu durdurmağa çalışırken sol taraftan Avusturyalılar yüklenmişlerdi. Kendi kuvvetlerinden bir kısmı aç, hasta ve yorgun, bir kısmı ise savaşta tamamen tecrübesiz, yeni ve acemi erlerdi. İki ateş arasında kalan serasker, ağır bir mağlubiyete uğradı. Ordusunun mühim kısmı şehit veya esir oldu. Bütün ağırlıkları ve savaş malzemesi düşman elinc geçti (1 ağustos 1789).

Serasker, ordusunun yalnız sağ kanadı yenilgiyi kabul etmeyerek sonuna kadar savaşmıştır. Burada kalan ikiyüz kadar yeniçeri civardaki bir manastıra girip orada kahramanca mukavemete devam ettiler. Bütün düşman hücumları bunlar tarafından şiddetle püskürtüldü. Kendilerine saldıran Avusturya birliğinin kumandanı bile maktul düştü. Nihayet düşman sığındıkları yeri ağır bir topçu ateşi altına aldı. İkiyüz kahraman, teker teker şehid oluncaya kadar burasını terk etmeyip savaştılar ve manastırda depo edilmiş olan cephanenin bombardıman tesirile ateş alıp patlaması sonunda yiğitçe can verdiler.

Sadrıâzamın üzüntüsü ve padişahın hattı

Fokşani yenilgisi haberini alan sadrıâzam Cenaze Hasan Paşa, buna pek üzüldü. Rus cephesi seraskeri ordusunun uğradığı akibet, onun bütün savaş plânlarını alt üst ediyordu. Hemen üçbin kişilik bir yardım kuvveti ayırıp gönderdi. Bunlar, dağılan askeri toplayacak ve düşmanı durdurmağa çalışacaktı. Bir taraftan da kendisi ordu ile Silistre sahrasından hareket ederek dokuz günde Maçin'e vardı. Bu esnada İstanbul'dan gelen bir hatt-ı hümayun, serdar-ı ekremin

Tuna'yı bizzat geçip Yaş'da toplanmış olan düşmanın üzerine gidilerek Boğdan'ın kurtarılmasını ve Bender kalesinin mutlaka muhafaza edilmesini bildiriyordu. Bu emir, alenen okunduktan sonra serdar-ı ekrem söze başlayarak:

«İşte ben vezareti bir tarafa bıraktım. Şimdiye kadar bizden incinmiş olanımız varsa bağışlasın ve Allah rızası için herkes hatırına geleni söylesin. Uygun olanlar dinlenecektir. Niçin böyle söyledi diye söyleyene kızılmayacaktır. Bu din emridir. Bunda beraberlik ve birlik lâzımdır. Gönül birliğile müzakere olunarak duruma göre nasıl hareket etmek gerekiyorsa ona göre hareket edilsin» dedi.

Bunun üzerine orduya İbrail tarafından gelip katılmış olanlar, bu tarafa gitmenin uygun olacağını ileri sürdüler. Hazır bulunanlar da bu düşünceyi desteklediler. Tuna üzerine köprü kurmaya vakit yoktu. Ordu kademelerinin bir kısmı ise, savaşa katılacak durumda olmayanlar nişancı Doğramacı-zâde Abdullah Efendi'nin nezaretinde Maçin'de bırakılıp üstü açık denilen nehir kayıklarile İbrail sahrasına geçildi (30 ağustos 1789). Bir taraftan da İsmail tarafında serasker bulunan Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya, Kuban Hanile haberleşip Han-tepesinde toplanmış olan düşman kuvvetleri üzerine gidilmesi, Eflak voyvodasına da o tarafta bulunan paşalarla birlikte hareket etmesi bildirildi.

Padişahın mektubu

Bu sırada padişah tarafından askeri teşçi etmek maksadile yazılıp gönderilmiş olan mektup orduda okundu ve nüshaları çoğaltılıp dağıtıldı. Üçüncü Selim bunda, ecdadının bukadar memleketleri askerlerinin gayret ve fedakârlığı sayesinde aldıklarını, gazi dilâverlerin padişahlarını baba bilerek emrine itaat edip düşman karşısında demirden duvarlar gibi durduklarını, şiddetlere ve mihnetlere sabır ve tahammül edib düşmana arslanlar gibi saldırdıklarını ve böylece muvaffak olduklarını, bugünkü askerin de onlardan farksız olduğu ve hattâ içlerinde daha kahraman yiğitler bulunduğu halde her nedense düşmandan yüz çevirdikleri için bukadar memleketin gaip edildiğini uzun uzun anlattıktan sonra şöyle diyordu: «Moskoflar evvelki seferde ve bilhassa bu seferimizde kraliçeleri olan bir kadının gayreti için açlığa ve susuzluğa, kışa ve yaza, yaraya ve bereye tahammül ederek beş yüz yıldır düşmana galip gelmekte meşhur olan Osmanlı devletine bu zararları verdiler. Düşman, istilâ ettiği vilâyetlerimizde eteğinin ucu yabancı görmemiş ve niceleri Peygamber evlâdından olan müslüman kızları, kadın ve çocuklarını esir edip kocalarının, babalarının ve kardeşlerinin gözleri önünde ırzlarına saldırdılar ve bukadar çocuğu ana ve babalarından ayırıp masumları kendi bozuk, dinlerine soktular. Yazık, bin yazık... İslâm gayreti ne oldu? Ben şehzade iken bunları duyup kan ağlardım ve gayretimden gözlerime uyku girmezdi. İslâma bu hakaretleri eden düşmanların niyetlerinin ne olduğunu düşünmek lâzım değil mi? Dünya, çabucak geçer. Nekadar yaşarsak sonunda ölümün pençesinden kurtuluş mümkün değildir. Şimdi düş-

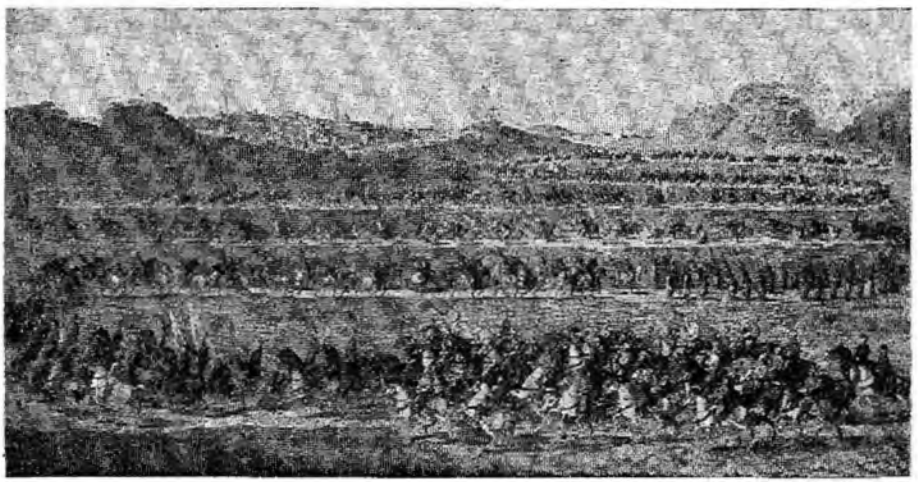

Bir eyâlet paşasının maiyetile savaşa gidişi (d'Ohsson'dan)

man eline esir düşmüş bu kadar kız, kadın ve ana babasından ayrılmış çocuklar mahşer gününde hepimizin yakasına yapışacaklardır. Benim sizlerden esirgediğim hiç birşey yoktur. Devletin kudreti derecesinde aylığınızın ve tayınlarınızın verilmesinde, ihtiyaçlarınızın giderilmesinde, savaş ve malzeme vasıtalarınızın da görülmesinde padişahların zimmetine düşeni yapıyorum. Bundan sonra bakalım gazi dilâver kullarım hepinizden isterim ki gayret kemerini belinize birkaç yerden bağlayıp korkaklık ve alçaklık edenleri kabul etmeyip islâm ırzının tamamlanmasına ve Allahın fazlı ile düşmandan intikam almaya ihtimam edesiniz. Benim duam sizinle beraberdir. Büyüğünüz ve küçüğünüz berhudar olasınız. Allah sizlere yardım ve sizleri muzaffer eylesin, amin» (Cevdet tarihi, C: 4, S: 363).

Seraskerin toplantısı ve alınan tedbirler

Bundan sonra serdar-ı ekremin huzurunda yeni bir toplantı yapıldı. Burada, yeniçerilerin aslında devletin yaya gücü oldukları ve savaşlarda ata binmeleri kanunlarına aykırı bulunduğu halde, buna bir müddetten beri riayet olunmıyarak ekserisi birer hayvan uydurup bindikleri, bunun ise siper savaşında bulundukları yeri muhafazaya bakmayıp gözlerinin kaçmakta olması neticesini doğurduğunu, üstelik süvari savaşında acemi oldukları için aralarına karıştıkları atlı birliklerin de bozulmasına sebep oldukları görüşülüp bu işe kat'i bir son verilmesi ve yeniçerilerden hepsinin yaya olması ve yaya savaşarak düşmandan yüz çevirmemeleri hususunda ahit alınmasına karar verildi. Yeniçeri ağası, şimdi bütün yeniçerilerin atlarından mahrum edilmesinin dedikodulara ve serkeşliklere sebep olacağını ileri sürerek, lâkin mümkün olduğu derecede yaya kuvvet haline getirilmelerini üzerine aldı. Düşmandan yüz çevirmemek üzere bütün askerden ahit alınıp tahlif edilmeleri ise çok uygun görüldü.

Bundan sonra İbrail sahrasından hareket edilerek Eylûl ayının ilk cumartesi gününde Buzaov suyu kıyısındaki Lanka sahrasına varıldı. Fokşani ile aynı hizadaki Buzaov kasabasına gelmiş olan Kemankeş Mustafa Paşa'nın gönderdiği esirler sorguya çekilerek düşman durumu hakkında bilgi alındı. Buna göre Fokşani'de Avusturya ve bu kasabayı Yaş'dan ayıran Seret suyunun Yaş tarafında onsekiz saatlik mesafede Rus kuvvetleri toplanmış bulunuyorlardı. Hemen Buzaov suyunun üzerine köprü kuruldu. Sonra evvelce kararlaştırıldığı gibi asker tahlif olunarak düşmandan yüz döndürülmiyeceğine cümleden ahid alınıp köprünün muhafazasına ve geriden gelecek zahirenin yetiştirilmesine Mahmud Paşa memur edildikten sonra köprüden Dubiçe sahrasına geçildi (17 eylûl 1789). Ertesi günü Fokşani kasabasına dört beş saat mesafedeki Remnik suyu kıyısına varıldı. Orada bir gün kalınarak çarhacı, yani öncü kuvvetleri kumandanı Abdi Paşa ile diğer bir kısım kuvvetler keşfe gönderildi. Süvariler Fokşani'ye yaklaştıkları sırada beş yüz kadar düşman süvarisine raslayarak üzerlerine hücum edip yendiler. Kelleler ve esirlerle geri döndüler. Ancak, yağan şiddetli yağmurlardan Remnik suyu taşıp bir mızrak boyu derinlik hasıl ettiğinden Abdi Paşa kuvvetleri orduya katılamadılar. İki üç gün sonra, su eski seviyesine inince bütün ordu karşıya geçti. Düşman yakın mesafede olduğundan siperler kazıldı. Lâkin Abdi Paşa, ileride siperlenmek için daha uygun bir yer bulunduğunu söyledi. Onun tavsiyesi kabul edildiyse de, düşmanın daha evvel davranıp bu stratejik yeri tutmuş olduğu görüldü. Çaresiz, eski siperlere dönüldü.

Buzaov mağlûbiyeti

İşte bu sırada orduya gelmekte olan Kemankeş Mustafa Paşa'nın yanında bulunan dört beş yüz kadar süvarisine Rusların hücum ettiği haberi alındı. Çarhacı Abdi Paşa, serdar-ı ekreme danışmağa lüzum görmeden hemen o tarafa seğirterek yanındaki askerlerle levend cengi dedikleri şekilde bozuk düzen düşmanın üzerine varıp savaşa başladı. Top ve tüfek sesi Remnik kenarındaki siperlerde bulunan yeniçerilerin kulağına gelince, bunlar da coşarak Abdi Paşa'dan bir haber gelmesini beklemeden siperlerden çıkıp ilerlediler.

Kemankeş Mustafa Paşa'ya hücum eden, general Suvorof'tu. Generalin kuvvetleri onu bozduktan sonra, Abdi Paşa ile kapıştılar. Ordunun hemen bütün süvari kuvveti Abdi Paşa'nın yanında bulunuyordu. Bu sırada serdar-ı ekrem de bir miktar süvarile çadırından çıkıp ileriye doğru hareket etti. Kethüdasile, defterdar, reis efendi ve diğerleri de maiyetlerile arkasından geliyorlardı. Lâkin serdar-ı ekrem Remnik suyunun karşı tarafına geçince, maiyetinde bulunan asker de savaş yerine doğru dolu dizgin at kaldırdıklarından Cenaze Hasan Paşa'nın yanında ancak beş on kişi kaldı. Serdar-ı ekrem, doğru kazılan siperlere gitti. Bunlar henüz tamamlanmamış olduğu gibi içinde pek az asker vardı. Sebebini yeniçeri ağasından sorunca, siperlerin tamamlanmasına çalıştığı sırada mevcut bulunan yeniçerilerin kanunlarına aykırı olarak hâlâ çoğu atlı olması dolayısı ile top ve tüfek sesi duyulunca kimseden emir almadan o tarafa doğru gittik-

lerini öğrendi. Böylece siperlerin tamamlanmasına değil, mevcut olanların icabında müdafaasına yetecek kadar yaya askeri bulunmadığını görünce serdar-ı ekrem telâşa kapıldı. Çünkü bu hal, bir felâkete sebep olabilirdi. Netekim, bu sırada Abdi Paşa'nın kumandasında olarak döğüşen süvariler, yavaş yavaş gerilemeye başlamışlardı. Düşman bunu görünce hemen üzerlerine top ve humbara yağdırmaya başladı, süvarisini de siperlerin sol tarafına doğru sürüyordu. Osmanlı ordusundaki gerileme, bu yüzden bozgun halini almaya başlayınca serdar-ı ekrem gelen yayaları siperlere yerleştirmek ve süvariyi sağ ve sol gerilere almak düşüncesile ileriye doğru at sürüp de, süvari ile aralarına düşman taburları hücum edip serdarın üzerinden aşan mermiler siperlere ulaşmaya başlayınca, yeniçeriler burasını bırakıp bozgun süvariye katıldılar. Serdar-ı ekrem Cenaze Hasan Paşa her nekadar verdikleri ahdi hatırlatarak onları durdurmak istediyse de, sel gibi akıp giden askere hâkim olamadı. Bozgun asker, sağda solda ne bulduysa yağmalayarak Rımnik suyuna doğru kaçıyordu.

Zavallı serdar-ı ekrem, çaresiz yeis içinde geri dönmeye mecbur kaldı. Kendi dairesi halkının durdurabildiği bir kısım süvariyi yanına alıp piyadeyi bunlar vasıtasiyle koruyarak Rımnik suyunu geçirmeğe çalışırken, yaya köprüsü kırıldığı gibi orada bırakılmış olan cephane arabaları da ateş aldığı için askerin birazı boğulup birazı yandı. Kalanları karşıya geçip onlar da ordugâhta buldukları eşyayı yağmaladıktan sonra dağılıp gittiler.

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Cenaze Hasan Paşa yaya asker geçişinin arkasını aldıktan sonra ikindi üstü Rımnik suyunu geçip bir buçuk saat ötede bulunan kendi çadırına geldi. Biraz dinlendikten sonra yeis ve hiddetinden ağlayarak atına binip maiyetile birlikte gece yarısına doğru Buzaov usyunun kenarına vardı ve orada sabahı bekledi (23 eylül 1789). Ertesi günü nehrin kenarında toplanmış olan çeşitli asker iki üç geçit yeri bulup suyu aşarlarken arkadan düşman geliyor telâş ve endişesiyle birbirlerine girip bir kısmı suya dökülerek boğuldu. Reisülküttab Hayri Efendi de bunların arasında bulunuyordu.

Boş yere ağır bir mağlûbiyete uğramış bulunan serdar-ı ekrem, ordusunu toparlayıp İbraile geldi. Orada (tarihlerimize yanlış olarak Boza bozgunu diye geçen) hâdiseyi anlatan bir takrir kaleme alınarak bütün vezirler, beylerbeyleri ve sivil devlet ricali tarafından mühürlendikten sonra İstanbul'a gönderildi. Bir araftan da bu hâdiseyi görenlerden birisinin de yollanarak bu bozgunda askerin başında bulunanların bir suçu ve kabahati olmadığının şifahen bildirilmesi uygun görüldüğünden çavuşbaşı genç Osman Ağa yola çıkarıldı.

Avusturya kaynaklarının bu savaş ve kuvvetler hakkında yazdıkları

Avusturya kaynaklarına göre bu savaşta Avusturya Rusya birleşik ordusu yirmi dört bin kişi kadardı. Osmanlı ordusu ise, yüz binden fazla idi. Böylece, birleşik ordu, kendisinden dört misli kalabalık bir orduyu yenmiş oluyordu. Aslında ise, osmanlı ordusunda kaç kişinin bulunduğu tamamen meçhuldür. Çünkü, bir yere resmen mürettep olan asker, oraya varmadan dağılarak yarı

Rus generali Suvorof

derecesine indiği gibi, birçok asker sergerdeleri fazla tayın almak için maiyetlerinde beş yüz kişi varsa bin kişi gösteriyorlardı. Üstelik bu asker derme çatma olup muntazam kısmını teşkil eden kapıkulu ocakları bile intizam ve disiplinden mahrumdular. Avusturyalılara göre Osmanlıların Fokşani bozgunundan sonra kendi kumandanları prens Koburg ilerlemek istediği halde Ruslar buna yanaşmadıklarından o da Fokşani kasabasında kalmıştı. Ağustos ayının sonlarına doğru Sadrıâzam Osmanlı ordusunun bir kısmını Tuna suyundan geçirerek İsmail'e gönderdi. Prens Potemkin de, Boğdanda bulunan yirmi bin kadar Rus askerine yardım için otuz bin kişi ile ilerledi. Bu sırada bir miktar Os-

manlı askeri Remnik'den geçtiği için o tarafa doğru giden Avusturya askeriyle bir karakol savaşı yapmışlardı. Eylül ayının ortalarında sadrıâzamın elli bin askerle Tunadan geçip İbrailde durduğu haberi prens Koburg'a ulaştı. O da Rus generali Suvorof'a haber göndererek tekrar birleşmelerini teklif etti ve ordugâhını korumak için arabaları toplayıp kale şeklinde bir siper yaptı. Buranın muhafazası için bir miktar askerle bir kaç top bıraktıktan sonra biraz ilerleyip Fokşani'den Remnik'e ve Martinesti'ye giden iki yol arasında yer aldı. Keşif için Remne suyuna doğru bir miktar süvari gönderildiği sırada, bir kısım Osmanlı süvarisi de Remne'yi aşıp birbirlerine raslayınca iki taraftan hayli toplar atılarak şiddetli bir karakol savaşı oldu. Sonra Osmanlı süvarisi tekrar Remne'yi geçerek geri döndü. Eylül ayının yirmisinde Remne'nin öte tarafındaki tepelerin üstünde Osmanlı askerinin toplanmakta olduğunu öncü Arnavud birlikleri haber verdiler. Sadrıâzam ordusu mevcudunun yüz bine varmış olduğu da duyuldu. Avusturya ordusu, on altı bin dokuz yüz altmış kişiden ibaret olup bunun altı binden biraz fazlası süvariydi. Bu yüzden böyle pek az bir kuvvetle bir şey yapmağa imkân bulunmadığı düşünülerek gayet ihtiyatlı davranılması icab ediyordu. Koburg bu yüzden geri çekilip Milkof nehrini geçerek Fokşani yakınlarında bir yerde durdu. 21 eylül günü sabahleyin Suvorof yirmi bin kadar Rus askerile gelip hemen Koburg'la müzakerelere başladılar. Bu müzakerelerde, sadrıâzamın tuttuğu yerin savaş kaidelerine çok uygun olduğu anlaşıldı. Çünkü Osmanlı askerinin en mükemmel kısmı süvarileriydi. Bu yer ise, süvari savaşı için pek uygun bir ova olup bir taraftan Fokşani'ye, bir taraftan Remnik'e hücum edebilirlerdi. Arkalarında Remnik suyu, önlerinde bir taraftan Remne, bir taraftan Putna ve Seret suları arasındaki bataklıklar bulunduğundan kendilerine yalnız karşıdan hücum edebilirlerdi. Geri çekilmeleri icap etse, Martinesti tarafında yaptıkları ve iki tarafını takviye ettikleri köprüden istifade edebilirlerdi. Yerleri mükemmel ve askerleri fazla olduğundan prens Koburg Osmanlıların üzerine hücumu doğru bulmadı. Fakat ileriye doğru hareket olunmıyarak geri çekilmek icap ederse, Osmanlılara cesaret gelip ileriye hareket edeceklerinden çaresiz bir savaş muhakkak olduğuna göre, bu sefer bir savaştan kaçmanın pek çok savaşları davet edeceğini ileri süren general Suvorof mutlaka taarruz taraftarıydı. Prens Koburg, ordularının hiç olmazsa bir tahkimat arkasında gizlenmelerini ve buna göre hazırlık yapılmasını teklif ettiyse de Suvorof:

«Osmanlıların kuvveti bizden pek ziyade olduğu için tahkimat yaparsak her tarafımızı saracaklarından ya ümitsizce döğüşmek, veya teslim olmak zorunda kalırız. Onun için ben taarruzdan başka çare görmüyorum. Üstelik, böyle az bir kuvvetle galip gelirsek, büyük iftihârı mucib olur; eğer mağlûp olursak, *düşman için iftihar edilecek bir şey olmaz*» diyerek bunu reddetti. Ayrıca, en tehlikeli *yer olan sağ kanadda bulunmayı* kabul etti. Koburg, nihayet buna razı olarak iki ordu birlikte hareket etti. Suvorof'un ordusuna dört tabur Avusturya süvarisi verildi. 22 eylül gecesi Remne suyu üzerine köprü kurularak sabahleyin geçildi. Rus generali sağ kanadda bulunduğu halde ilerlediler, güneş doğarken Osmanlılar Rus askerlerinin hareketini sezdiklerinden ağırlıklarını Remne tarafına çevirip beş topla Suvorof'un karşısına çıktılar. Osmanlılar pek mükemmel mevki almışlardı. Yanlarında bulunan ormana dayanıyorlardı. Bunun öte tarafında ise derin bir vâdi vardı. Ruslar bu vâdiyi bin güçlükle geçerek karşı tarafa vardıkları zaman üzerlerine beş altı bin kadar Osmanlı askeri hücum etti. Ruslar, pek mükemmel dayandılarsa da Osmanlıların hücumu da çok şiddetliydi. Ruslar, sıkışmıştı. Lâkin, geriden gelen sekiz taburları süratle yetişip yardım ettikleri için Osmanlılar bozularak ormandaki ordugâhlarına döndüler. Böylece, Suvorof ilerledi. Sadrıâzam ise bir tepenin üstünden savaşı takip ve idare ediyordu. Bu sırada Avusturya ordusu ilerleyip iki müttefik ordu arasında ancak üç bin adım kadar mesafe *kalmıştı. Sadrıâzam askerlikten* anladığı için bunlardan durumlarının zaif olduğunu sezdiği Rusların sol kanadı üzerine kalabalık birlikleri hücum ettirdi. Lâkin bu taarruz, top ateşile püskürtüldü. Sadrıâzam, Martinesti tarafından yeniden kuvvet getirtip hücum ettirdiyse de, o vakte kadar Avusturya ordusundan o tarafa yardım olmak üzere bir miktar askerle on altı top gönderildiği gibi, prens Koburg Rus ordusunun tehlikede bulunduğunu görerek yeniden yardımcı kuvvetler yolladı. Bir taraftan onların topları ateş etmekte, bir taraftan Suvorof ilerlemekteydi. Bu yüzden hücum eden osmanlı süvarisi iki ateş arasında kalarak çekilmeğe mecbur oldu. Suvorof da ormandan geçip süvariyi takip edetek kaçırdı. Bu sırada Koburg da ilerlemiş olduğundan iki ordu arasında fasıla kalmıyarak birleştiler. Sonra ormanın kenarında yarım kalmış Osmanlı siperlerine doğru ilerlediler. Vakit öğleyi bulmuştu. O istihkâmlarda bir vezir kumandasında kırk bin yeniçeri bulunuyordu. Lâkin, yerleri dar olduğundan kımıldanamıyorlardı. İki tarafta ise kalabalık süvari birlikleri vardı. İstihkâmların arkasında bulunan yirmi sekiz top, müttefik askerlerinin üzerine ateşe başladı.

En fazla ilerlemiş olan bir Avusturya birliğine bir Osmanlı birliği hücum etti. Bir taraftan da hücumu top ateşile destekliyorlardı. Bu sefer pek şiddetli bir savaş başlayıp Osmanlılar altı kere üst üste hücumlarını yenilediler. Lâkin, müttefikler bütün güçlerile dayandılar. Koburg yeniden yardımcı kuvvetler gönderdi. Sekizinci hücumda Osmanlılar dönüp kaçmağa başladılar. Bundan sonra ormandaki siperlere doğru taarruz edildi. Burası mevcut yüz kadar topla iyice dövüldü. Osmanlılar da karşılık veriyorlarsa da, hem topları az, hem atışları fena idi. Bunun üzerine piyadelerin arkasındaki süvariler birdenbire siperlere hücum ettiler. Yeniçeriler yeis ile toplarına sarılıp dayandılar. İşte burada pek kanlı savaşlar cereyan etti. Piyadeler de ilerleyerek süngülerle işi tamamladılar. Bu vakte kadar sadrıâzam Osmanlı askerinin sol tarafında yüksek bir tepenin üzerinde dururken çekilmek zorunda kalınca, kalan asker de kaçmağa yüz tutarak Martinesti'den geçip İbrail'e doğru gittiler. Müttefikler yağmaya bakmayarak hemen takip hareketine giriştiler. Ruslar, ta Martinesti'deki köprü başına kadar ilerlediler. Osmanlıların mağlûbiyet derecesi nehre dökülen ve suyun akıntısını değiştiren binlerce araba ağırlıktan belli oluyordu. Savaşın başladığı noktadan buraya kadar beş bin osmanlı ölüsü bulundu. Buna karşılık alınan esir azdı. Altı havan, yedi büyük ve altmış dört küçük top ele geçirilmiştir. Müttefik askerlerden altı yüz kişi ölmüştü. Bu galibiyet nadiren olağan bir şeydi. Çünkü Osmanlı kuvveti dört kat fazlaydı. Bu zaferin sebebi ne sadrıâzamın tedbirsizliği, ne de askerin gayretsizliği olup fazla uğraşma ve sebatla kazanılmış bir savaştı (Tarih-i Cevdet, C: 4, S: 264-267).

Ressam Kapıdağlı Konstantin'in, Osmanlı padişahlarının ma'lum seri resimlerinden başkaca yaptığı Sultan Üçüncü Selim portresi

Bu anlatış, şüphesiz çok mübalağalıdır. Çünkü burada nakil olunduğu gibi muntazam savaşların olmadığı muhakkaktır. Hem ordu da, hem de devlet merkezinde bulunan ve hâdiseleri kaydetmekle vazifeli olan vak'anüvis Enveri ve Edib Efendiler, yalnız Osmanlı ve düşman ordularının mevcudunu bilhassa ayrı ayrı kaydetmiye itina ettikleri halde, savaşın geçişini ilk anlattığımız şekilde kaydederler. Bunlardan anladığımız, müttefik ordusunun en uzun savaşı, Avusturya kaynaklarının hiç bahsetmemesine rağmen, Abdi Paşa kumandasındaki süvari kuvvetleri ile yapmış olduğudur. Süvari, bir hayli savaştıktan sonra düşmanın pek üstün top ateşi karşısında gerilemiş ve siperlerden çıkmış olan piyadenin üzerine düşerek bu hal kargaşalığa ve sonunda bozguna sebeb olmuş, bundan sonra da esasen savaş bitmiştir. Avusturyalılar elde ettikleri zaferi büsbütün parlak göstermek için bunlara bir çok hayali teferruat ilâve etmişlerdir.

Yukarıda oluş şeklini muhtelif kaynaklara göre anlattığımız savaşta kazandıkları bu galibiyet üzerine düşmana Bükreş yolu açılmış bulunuyordu. Lâkin prens Potemkin'in emrile Suvorof eski yerine döndü. Koburg da Viyana'dan emir almadıkça ilerleyemediğinden Avusturya kuvvetleri de Fokşani'ye avdet etti.

Osmanlı ordusunun İsmail galebesi

Rusyanın asıl ordusu prens Potemkin'in

Onsekizinci yüzyıl sonunda, Belgrad ve Zemlin (aşağıda ön planda) sahasının genel görünüşü. Bu resmin yapılış yerlerine göre soldan gelen Tuna ile sağdan akan Sava nehirlerinin adaların olduğu yerde birleştikleri görülmektedir

kumandasında olup Suvorof'un kuvvetleri bu ordunun sağ kanadıydı. Lâkin Avusturyalıların yardımiyle Osmanlı ordusunun büyük kısmına galip gelmişti. Osmanlı ordusunun sağ kanadı da İsmail'de Cezayirli Gazi Hasan Paşa kumandasında bulunuyordu. Gazi Hasan Paşa daha evvel Kavşan'da bulunan Kuban Hanı Baht Giray ile haberleşerek birlikte Han tepesindeki Rus kuvvetleri üzerine hücum etmişlerse de, Debbağ köprüsü savaşında yenilmiş ve İsmail kalesine çekilmiş bulunuyorlardı. 23 eylül 1789 günü Rus ordusunun büyük kısmı general Saltikov'un kumandasında olarak İsmail kalesini muhasara etti. Kale kuvvetle müdafaa ediliyordu. Rusların yaptığı umumî bir yürüyüşe, Gazi Hasan Paşa mukabil taarruzla karşılık vererek Saltikov'un kuvvetlerini ağır bir mağlubiyete uğrattı. Rus ordusu mecburen ricat ederken kaleden çıkan osmanlı süvarisi takip savaşile düşmana ağır zayiat verdirdi. Düşman çekilişi bunun üzerine kısa zamanda bir hezimet şeklini aldı. Böylece, Osmanlı ordusunun sağ kanadı da, asıl düşman ordusunu yenmiş bulunuyordu. Ancak, Rusların kalenin üstüne tekrar gelmeleri mümkün bulunduğundan Gazi Hasan Paşa ile Baht Giray serdar-ı ekremden yardım istediler. Mağlûp durumda İbrail'e gelmiş olan serdar-ı ekrem Cenaze Hasan Paşa ise, artık kendisi de Tuna nehrinin karşı tarafında duramıyacağı için oradan ayrılmadan derhal hem İsmail'e hem de Kili ve Akkerman kalelerine para ve asker yardımında bulundu.

Serdarın kışlağa çekilmesi, Eflak olayları

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem, askerin şiddetle ısrarı ve baş kaldırır derecede ayak diremesi üzerine Tuna nehrinden geçerek Maçin'e geldi (30 eylül). Lâkin yanındaki askerin azlığı ve zahire kıtlığı yüzünden burada kışlaması imkânsızdı. Bunun üzerine İsakçı ve İbrail taraflarına birer kumandan ile asker bırakıp kışlamak üzere Şumnu'ya hareketç karar verdi ve yol hazırlıklarına başladı.

Buzaov bozgunundan sonra Eflak voyvodası Maroyani Bey'in maiyetinde bulunan

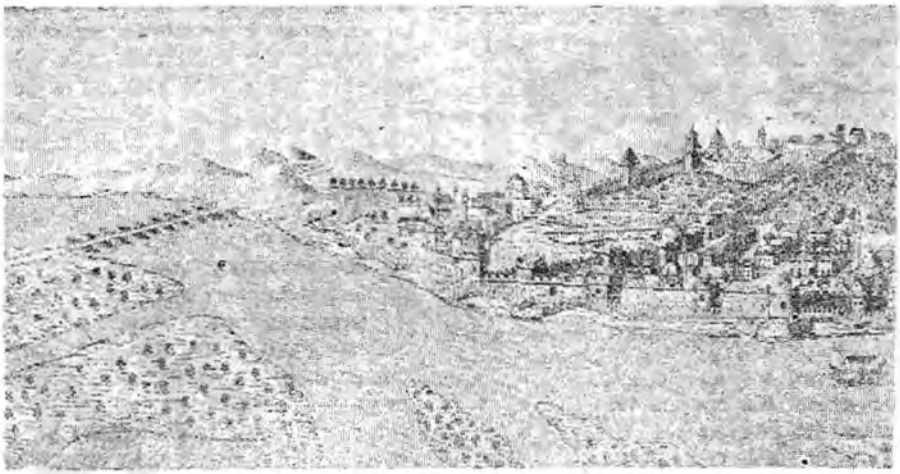

Osmanlı idaresinde

Resmin sağ sayfadaki kısmında tepedeki camiin sağında görülen bina Paşa-kapısı, (Yusuf Akçura'nın «Osmanlı devletinin

asker ve sergerdeler dağılıp gitmeye başlamış olduklarından bunların yakalanarak diğerlerine ibret olacak şekilde cezalandırılmalarını voyvoda birkaç kere orduya yazmıştı. Halbuki, orduda bulunan askerin de zaptı imkânsız hale gelmişti. Serdar-ı ekremin Maçin tarafına geçmiş olduğu haber alınınca bu sefer Eflak askeri Mavroyani Bey'e hücum edip onu da karşıya geçmeğe zorlamaya başladılar. Mavroyani Bey, onları bir müddet çeşitli vaadlerle oyaladıysa da iki tarafta bulunan ordulara zahire arabu ve çeşitli malzeme yetiştirmek yüzünden Eflak ahalisinin takatı tükenmiş ve voyvodanın askerini beslemek kudreti kalmamış olduğundan nihayet o da Tuna'nın bu yakasına geçmek zorunda kaldı. Böylece, Tuna'nın karşı kıyısında yalnız kalelerde asker kalmış oluyordu. Halbuki bu sırada prens Koburg, Bükreşe kadar ilerlemiş bulunuyor ve Ruslar da Akkerman kalesini tehdit ediyorlardı. Nihayet, meydanı tamamen boş bularak gelip kaleyi kuşattılar.

Akkerman kalesinin Ruslara teslim olması

Akkerman aslında sağlam, alınması güç ve müdafaası kolay bir kale idi. İçinde bulunan kuvvet ve vasıtalarla hiç bir yardım görmeden aylarca şiddetli muhasaralara dayanabilirdi. Ancak, Özi halkının başına geleni unutmamış olan kale ahalisi muhafız bu-

Belgrad'ı muhasara ve zapteden Avusturya kuvvetleri kumandanı mareşal Laudon

lunan Tayfur Paşa'ya gelerek: «Asker az, zahire bulunmaz oldu. Serdar-ı ekrem ordusu Şumnu'ya gitti, bize yardım ihtimali yoktur.

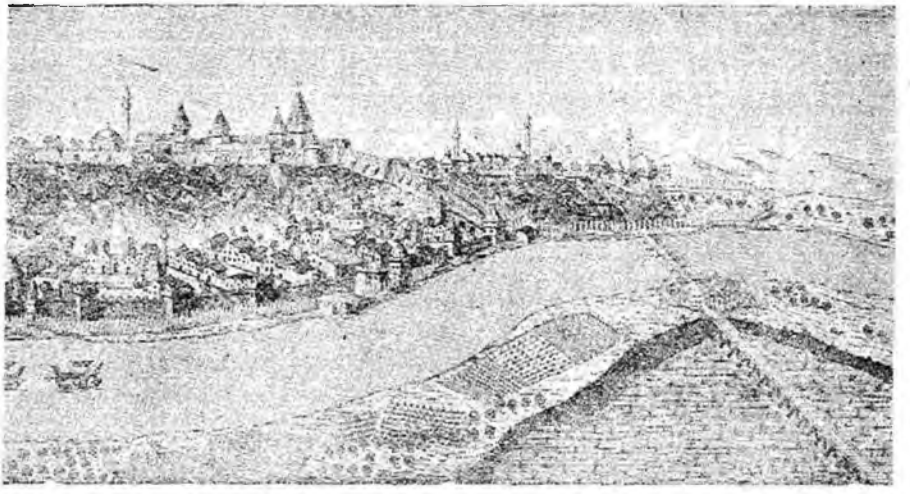

Belgrad şehri (1788)
kulelerinin olduğu yer İç-kale ve en sağdaki cami de Ulucamidir
dağılma devri» adlı eserinden)

Kale ergeç düşüp hepimiz helâk ve çoluk çocuğumuz düşmana esir olacağına, vireye razı olalım. Canımızı ve malımızı kurtaralım» diye tazyika başladılar. Tayfur Paşa, meselenin sandıkları gibi olmayıp kalenin uzun müddet düşmana dayanabileceğini, esasen muhasara kuvvetlerinin de pek fazla olmadığını, serdar-ı ekremin ise böyle mühim bir kaleyi asla yardımsız bırakmıyacağını, denizden ve İsmail kalesinden kolayca yardım alabileceklerini ileri sürdüyse de, ahaliye lâf anlatamadı. Bunun üzerine, bu sağlam, stratejik durumu pek mühim kale, hiç savaşılmadan düşmana terk olundu (11 ekim).

Serdar-ı ekrem ve ordusu henüz Şumnu ordugâhına gitmek üzere Maçin'den (18 eylûl) hareket etmişti ki yolda arka arkaya Akkerman ve Avusturya tarafında Belgrad'ın düşmana teslim oldukları haberleri geldi. Bu elîm haberlerin yarattığı derin teessür içinde Şumnu sahrasına ulaşıldı (28 ekim 1789).

Belgrad'ın Avusturyalılar tarafından alınması

Avusturyalıların ise, daha bu savaşın başından beri gayeleri Belgrad kalesini almaktı. Serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa zamanında İkinci Jozef'in bu cephedeki taarruzu *muvaffak olamamış olduğu gibi Osmanlı* ordusu Lazarethane, Muhadiye ve Şebeşi zabt ederek Temeşvar yolunu açmıştı. Çünkü, Osmanlıların da ilk gayesi bu kaleyi almaktı. Ancak, ordu kışlığa çekilir çekilmez Avusturyalılar taarruza geçip bütün bu yerleri geri almış bulunuyorlardı. Böylece, bütün emekler boşa gitmiş oluyordu.

Osmanlı ordusu eskiden beri yazın savaşa ve kışın istirahata alışıktı. Kasım zamanı gelip yağmurlar ve soğuklar başlayınca, askeri cephede tutmak mümkün olmuyordu. Esasen ordu da ikmal üslerinden uzaklaşmış bulunuyor, hemen çeşitli darlıklar ve sıkıntılar baş gösteriyordu. Lâkin buraları düşmanın kendi memleketi veya kendi topraklarındaki ikmal üslerine yakın bulunduğundan ve askerleri kış savaşlarına hazırlamış, ona göre yetiştirilmiş olduğundan düşman bu aylarda da savaş hareketlerini durdurmuyor, bu ise büyük kayıplara uğramamıza sebep oluyordu. İşte, Lazarethane, Muhadiye, Şebeş ve Pançova'yı böyle elden çıkardığımız gibi, şimdi de ordumuz doğuda mağlûp bir halde Tuna güneyine çekilirken mareşal Laudon kumandasında kuvvetli Avusturya ordusu Belgrad üzerine geldi. Bir kaç yerden köprüler inşa ederek kaleyi tazyike başladı. Belgrad kalesi, yirmi gün bütün hücumlara karşı koydu. Lâkin düşmanın, pek üstün sayıdaki mükemmel ve kudretli toplarile açtığı fasılasız bombardıman üç beş kişiye siperlenecek bir yer bırakmadığı gibi, muhafızlardan bir çoğunun ölmesine ve yaralanmasına sebep oldu. Birkaç aydanberi Morova köprüsünde oturan Rumeli valisi ve Belgrad *taraflarının* serasker Abdi Paşa da hiç bir yardımda bulunmadı. Müdafiler ve halk ne yapacaklarını düşünürlerken, düşmanın vire teklifi ile karşılaştılar. Belgrad muhafızı vezir Osman Paşa, ileri gelenleri toplayıp kaleye hiç bir yardımda bulunulmadığını ve bulunulacağına dair alâmet mevcud olmadığını izah ederek hep birlikte bu teklifin bazı şartlarla kabulüne karar verdiler. Buna göre kalede bulunanların hepsi Tuna suyu vasıtasiyle Fethülislâm civarındaki Teke-burnuna nakil olunup kale Avusturyalılara teslim olundu (8 ekim 1789).

Halbuki, Belgrad kalesinin altı aylık zahire mevcudu bulunduğu gibi Morova köprüsü tarafında bulunan serasker Abdi Paşa ile İşkodra'lı Mahmud Paşa, kaleye yardıma hazırlanıyorlardı. Osman Paşa, beş on gün daha sabretmiş olsaydı, Belgrad'ın kurtulması mümkündü. Avusturya kumandanı, daha evvel Abdi Paşa ile temas ederek iki tarafın kış boyunca askeri harekâtta bulunmamalarını, kendisinin geri çekileceğini ve Abdi Paşa'nın da buna karşılık Belgrad'da kışlamasını teklif etmiş, Abdi Paşa devlete danışmadan buna razı olmuş ve bu suretle aldatılmış bulunuyordu. Abdi Paşa, Morova köprüsüne kadar çekilmişken Avusturyalılar birden bire hücum ederek o gelip yetişmeden kaleyi almışlardı. Esasen vire tekliflerinin sebebi de, Belgrad'ı biran evvel ele geçirip yardım görerek mukavemetin uzamasına veya kurtulmasına engel olmaktı.

Can korkusu yüzünden kaleyi elden çıkarmış olan Osman Paşa ise, Vidin'e doğru gelirken yolda öldü ve memleket uğruna vermeğe yanaşmadığı canını, şerefsizce vermiş oldu.

Abdi Paşa, arabasızlık ve askersizlik bahanesiyle hemen yola çıkamamıştı. Halbuki, araba vermekle mükellef kazalardan buna karşılık araba bedeli altında para aldığı ve maiyetinde bulunan askerden maada, Rumeli eyâletinin timar ve zeamet erbabı on binden fazla iken, zenginlerden para alarak kışı memleketlerinde geçirmelerine izin verdiği haber alındığından ve bu şekilde Belgrad'a yardım edilememesinin kendi ihmalinden ileri geldiği anlaşıldığından bu hareketini ağır şekilde tevbih eden bir ferman aldı. Halbuki Abdi Paşa bütün bunları düşmanla aralarındaki gizli mütarekeye güvenerek yapmıştı. Bu devirde bir kısım osmanlı vezirlerinin devletin en güç durumda bulunduğu sıralarda bile şahsî menfaatlar sağlamaktan çekinmemeleri ve bunu icabında

2695

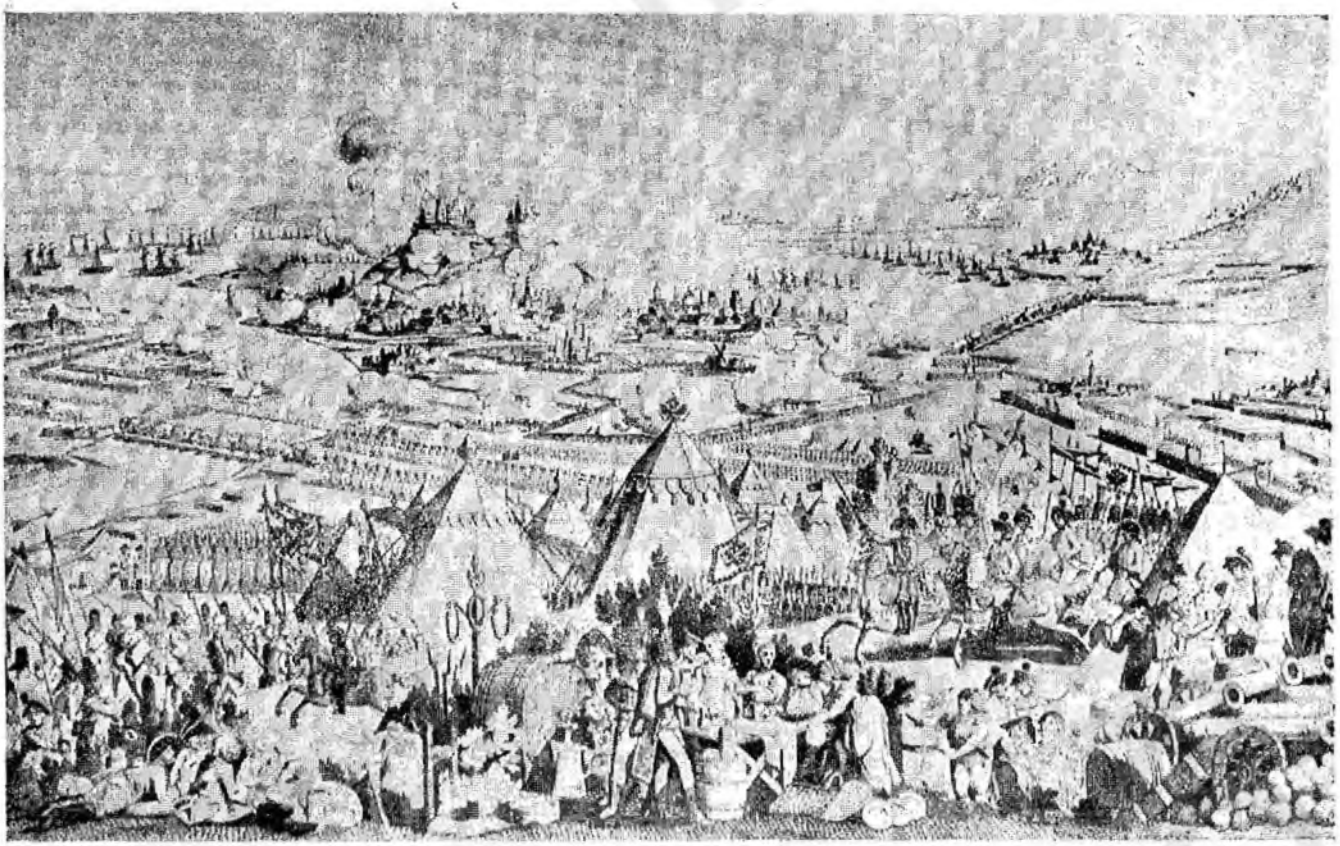

Avusturya mareşali Laudon'un Belgrad muhasarası
(Viyanalı ressam D. Marko tarafından zamanında yapılmıştır)

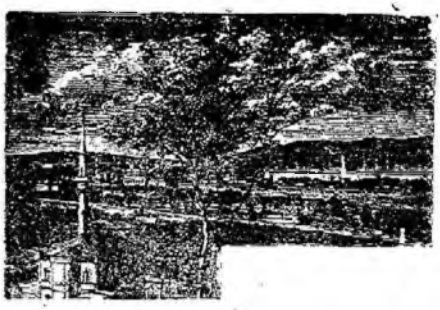

Onsekizinci yüzyılda Niş

resmî görevlerine ve devletin yüksek menfaatlerine tercih etmeleri cidden ibret vericidir.

Abdi Paşa'nın evvelâ azli düşünülmüşse de, azlile iktifa olunmıyarak daha ağır bir cezaya uğrayacağı korkusile ve yanındaki kalabalık askere güvenerek baş kaldırması ihtimal dahilinde görülüp bundan vaz geçilmişti. Zira, Belgrad'ı alan Avusturyalıların Sırbistana sarkmağa teşebbüs etmeleri mümkün bulunuyordu. Halbuki o civarda buna engel olacak yalnız onun kuvvetleri vardı.

Avusturyalıların ilerlemesi, Sırpların isyanı

Diğer taraftan Avusturyalılar Semendre kalesini de muhasara etmişlerdi. Semendre'liler Belgrad'ın düşman eline geçtiğini haber alınca daha fazla mukavemetin beyhude olacağına karar verip kaleyi teslim ettiler. Avusturyalılar bundan sonra Fetih ül-islâm üzerine yürüdüler. Buranın muhafızı bulunan eski yeniçeri ağası Pekmezci Mehmed Paşa, düşmanın Ada-i Kebir önüne geldiğini duyunca, kalcyi bırakarak kaçtı. Avusturyalılar burasını savaşsız işgal ettikten sonra Ada-i Kebir kalesini muhasara altına aldılar. Bu sırada yerli halkın, yani Sırplar'ın da isyan bayrağını kaldırıp Avusturya ordusile birleşerek Niş ve Vidin taraflarını tehdide başladıklarını ve Vidin halkının korku içinde bulunduğunu, Vidin seraskeri eski sadrıâzam Koca Yusuf Paşa orduya bildirdi. Bu haber geldikçe, serdar ne yapacağını bilmiyor, hal böyle giderse işin nerelere kadar varabileceği düşünceleri hayret ve dehşet uyandırıyordu.

Avusturya cephesinde hâsıl olan bu tehlikeli duruma sebep, vaktile yapılmış olan hatalardı. Osmanlı devletinin Rumelide en büyük dayanağı, Tuna boyunca uzanan kaleler zinciri olduğu için bunların daima asker, mühimmat ve bilhassa zahiresinc itina edilmesi lâzımdı. Halil Hamid Paşa, bunu düşünerek sadareti sırasında bu serhad kalelerinin noksanlarını mümkün olduğu kadar tamamlamış, hepsine dolu zahire anbarları kurmuştu. Avusturyalıların Belgrad, Semendre, Fetih ül-islâm, Ada-i Kebir ve Vidin kalelerinde gözleri olduğu için bir savaşta evvelâ buraları muhasara ederek Osmanlıların müdafaa zincirini bu noktadan çökertmeği uygun görmüşlerdi. Rusya ile aralarında Osmanlı devletini bölüşmek ve paylaşmak hususunda vardıkları anlaşmadan sonra Avusturyalılar bu bölgede sistemli olarak çalıştılar. Evvelâ, kendi sınırlarında ve civarında nekadar zahire varsa geri çekip bu bölgelerdeki halkı da başka yerlere nakil ederek yapma bir zahire darlığı yarattılar. Bu yüzden, zahire fiyatları alabildiğine arttı. Kâr peşinde koşan Belgrad'lı bir kısım muhtekirler, halkın elinde ne varsa satın alıp yüksek fiyatla Avusturyalılara satarak büyük kazançlar elde ettiler. Hububat satışı zamanla öyle hararetlendi ki, halk günlük yiyeceklerini bile düşünmeden elden çıkardı. Hattâ Belgrad defterdarı Hüsnü Efendi, bu arada anbarlarda olan zahirenin son kilesine kadar satıp Karuna döndü. Bu sırada Rusya seferi tahakkuk edince aklı başında olanlar kalcye zahire tedarikî için tedbir alınmasını söyledilerse de gözü yalnız kazançta olan aklı kısalar:

«Moskof seferi gailesi onbin kese ile def olur maslahattır. Hele Nemçe'nin başka devlet uğruna sefere katlanması olacak iş mi?» diyerek buna rağbet etmediler. Zahire satışı Belgrad'dan sonra öbür civar kale ve palangalara da sirayet ettiğinden Avusturya seferi başladığı zaman bütün bu bölgede büyük bir yiyecek kıtlığı meydana çıktı. Hatta Belgrad anbarlarında bir miktar darıdan başka bir şey yoktu. Abdi Paşa da bunu fırsat bilerek kendisini zahmet ve güçlüklerden kurtarmak için orduya gönderdiği mektupta Belgrad kalesinin sağlamlığını ve içinde bol miktarda asker bulunduğunu, yalnız zahirenin az olduğunu ileri sürüp kendisi de askerile burada kışlayacak olursa yiyecek darlığının pek ziyade artacağını ve hattâ kıtlığa düşüleceğini, buna engel olmak için Morova'da kışlayacağını bildirmişti. Belgrad elden gidince de bunun bütün kabahatini muhafız Osman Paşa'ya yükleyip Vidin seraskeri Koca Yusuf Paşa'ya idamı için buyrultu göndermiş, lâkin Osman Paşa, Vidin'e varmadan yukarıda söylediğimiz gibi ecelile ölmüştü.

Alınan tedbirler, padişahın teessürü

Avusturya cephesinde hasıl olan bu pek tehlikeli durum üzerine Arnavutluk tarafında bulunan beylerbeylerine emirler gönderilip Rumeli valisinin yanına koşmaları bildirildi. Aydoslu vezir Mehmed Paşa da İsmail, Bender ve Babadağı tarafları için Bal-

kan havalisinden asker toplamak üzere sürücü tayin olundu.

Üst üste gelen felâketler, Üçüncü Selim'i pek müteessir ve perişan ediyordu. Dört gözle beklediği hükümdarlığının başında uğradığı bu ağır güçlükler genç hükümdarda yeis uyandırmıştı. Sedaret kaymakamına gönderdiği hatt-ı hümayunda şöyle diyordu:

«Bu sefer ahvali nasıl olacaktır? Bu kadar memleketleri ocakları halkı din gayreti çekerek feth ettiler. Bu malûm iken şimdi ocaklarda bu hal olmayıp firar ediyorlar. Miri levend adile orduya katılanlar yol, erkân bilmez bir alay yağmacı makulesi olup düşman karşısında etmedik fenalık komayorlar, böyle sefer olur mu?? Düşmandan intikam almağa böyle mi çalışılır? Eskiden bu kadar fetihler yapanlar insan değiller miydi? Olan oldu, bundan sonra gafletten uyanıp düşmandan intikam almanın çaresine bakalım.

Gece güdüz ağlayıp diyorum ki, Yarab beni böyle cihana rüsva edip kâfire mağlûp ve perişan etmeden ve zamanımda Muhammed ümmetinin böyle perişanlığını görmeden ilâhi sen beni bir iki gün evvel helâk eyle diye cenab-ı hakka niyaz ediyorum».

Bender kalesinin Ruslara teslim olması

Gazi Hasan Paşa'nın İsmail'de mağlûp etiği Rus kuvvetleri dönüşte Bender kalesini muhasara etmişlerdi. Prens Potemkin bu sırada Bender muhafızlarile halkına hitaben bir mektup gönderip vire ile kaleyi teslim etmelerini istedi. Böyle yapacak olurlarsa can ve mallarına dokunulmıyacak, aksi halde kale savaşla alındığı takdirde kadın ve çocuklara kadar kimseye aman verilmeyip öldürüleceklerdi. Bender de, bütün sınır kalelerinde olduğu gibi zahire pek azdı. Asker mevcudu da burasını müdafaaya yeter derecede değildi. Kale halkı ise, 1768 seferinde istilâya uğramışlar ve bunun acısını henüz unutmamışlardı. Hemen kale muhafızı ve Bender seraskeri olan Gümrükçü İsmail Paşa'ya baş vurup virenin mutlaka kabulünü istediler. İsmail Paşa, buna evvelâ yanaşmak istemdi. Lâkin, hem halkın, hem de askerin ısrarı üzerine yirmi maddelik bir vire anlaşması imzalanarak kale Ruslara teslim edildi (14 kasım).

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem'in azli

Foksani ve Buzaov mağlûbiyetlerinden sonra en mühim kale ve palankaların üst üste düşmesi üzerine serdar-ı ekrem'in artık bu işin içinden çıkamıyacağı anlaşılarak azline karar verildi. Gerçi bu savaşın başında mühim işler görmüş ve zaferler elde etmişse de, sadrıâzam ve serdar-ı ekrem olarak bütün bir seferin teferruatlı meselelerini ve idaresini başaramadığı meydana çıkmıştı. Lâkin yerine kimin getirileceği bir meselcydi. Nihayet, şeyhülislâm ile kaymakam paşa padişahın huzuruna çağrıldılar. Orada hem idarî, hem de askerî kabiliyetleri bulunan vezirlerin her birinin geçmiş hizmet ve meziyetleri de ayrı ayrı izah edildi. Lâkin, Üçüncü Selim bir karar veremiyordu. Nihayet, istihareye, yani rüya falına karar verildi. Şeyh ül-islâm, herhalde böyle büyük bir mesuliyeti üzerine almak ve aksi çıkarsa mesuliyet altına girmemek için, istihareda bir şey görmediğini söyledi. Padişah ise, üç gece üst üste rüyasında İsmail seraskeri eski derya kaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı görmüştü. Bunun üzerine, sadaret mührünün Cenaze Hasan Paşa'dan alınarak ona verilmesi kararlaştırıldı (23 kasım 1790). Tabiidir ki, böyle mühim zamanda devlet idaresini ve savaş mesuliyetini üzerine alacak kimseyi rüya falile seçmeğe kalkışmak en hafif tâbirile tam bir şaşkınlık alâmetiydi.

Cezayirli Gazi Hasan Paşa
(Choiseul Gouffier'nin kitabından)

Yeni sadrıâzam Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın icraatı

Gazi Hasan Paşa, sadrıâzam ve serdar-ı ekrem olur olmaz ortalığa gözdağı ve ibret dersi vermek için Akkerman kalesini savaşsız olarak Ruslara teslim etmiş olan Tayfur Paşa'yı idam etti. Sonra o taraflarda gerekli bazı müdafaa tedbirleri alıp Şumnu'daki ordugâha geldi. Burada da savaşlarda gayretsizliği görülen bir kısım devlet ricalini aman vermeden öldürdü. Hükümdar kendisine gizlice gönderdiği bir hatt-ı hümayunla bütün harekatlerinde müstakil olup işine kimsenin karışamıyacağını temin ediyor, ne arzu ederse yapılacağını bildiriyor ve savaş, mütareke ve barış hususlarında kendisine tam bir yetki veriyordu. Cezayirli Gazi Hasan Paşa, kendi sadaretinin daha ilk günlerine tesadüf etmiş olan Bender'in de savaşsız teslimi haberine fena halde hiddetlendi. Böyle şeylere kat'i şekilde son vermek ve buna ön ayak olanların cezasız kalmıyacağını anlatmak maksadile kaleyi teslim için halkla birlikte İsmail Paşa'yı zorlayanlardan eski yeniçeri ağası vezir Ahmed Paşa ile Rizeli-zâde Abdullah Paşa'yı ve halkın ileri gelenlerinden bu işe ön ayak olanları derhal idam ettirdi. İsmail Paşa da malları müsadere edilip vezareti alındıktan sonra Tekirdağ'ma sürüldü.

Diplomatik faaliyetler, barış teşebbüsleri

Prusya ile İngiltere, Osmanlı devletini Rusya ve Avusturya aleyhine savaşa kışkırtmışlar, yardım vaadinde bulunmuşlar, lâkin savaş başladıktan sonra bu vaadlerini yerine getirmemişlerdi. Tek faydaları, İsveç'i, Rusya'ya savaş açmakta desteklemeleri ve bu suretle Rus donanmasının Akdeniz'e gelmesine o vasıta ile engel olmalarıydı. İsveç de esasen bu fırsattan faydalanıp kayıplarını telâfi etmek istemişti. Evvelce yazdığımız gibi Prusya kralı İkinci Frederik 1786 tarihinde ölmüştü. Yerine yeğeni İkinci Frederik Giyyom geçmiş bulunuyordu. Bu kral da selefi gibi Rusya ve Avusturya aleyhtarıydı. Onlarla fiilen bir savaşa girişmeden evvel iyice yıpranmalarını istiyor, bu yüzden Osmanlı-Avusturya ve Rusya savaşının uzaması kendisini memnun ediyordu. Bu sırada Rusya'nın talep ettiği otuz bin kişilik kuvveti vermek istemediği için Lehistan'ın bu devletle arası açılmış bulunuyordu. Frederik Giyyom, bu sahada da menfaatler elde etmeyi düşünerek bu maksatla Osmanlı devletine büsbütün yaklaşmaya ve bir ittifak anlaşması akdetmeğe karar vermişti. Prusya'nın İstanbul elçisi, daha 1788 yılı Aralık ayında Osmanlı reis ül-küttabı Raşid Efendi'yi ziyaret ederek bundan bahsetti. Raşid Efendi, bu savaşın başından beri Prusya ve İngiltere'nin vaidlerine rağmen Osmanlı devletine hiç bir fiili yardımda bulunmadıklarını ileri sürdü. Osmanlı devleti Prusya ile bir ittifak yapmadan evvel genel durumu yeniden gözden geçirmek ve kat'i bir karar vermek zorundaydı. Çünkü bu sırada Avusturya ve Rusya ayrı ayrı barışa temayül göstermekteydiler. Avusturya devleti daha Buzaov bozgunundan sonra, ne zamandan beri savaşan taraflar arasında barışı iade için gayret gösteren Fransa elçisi Choiseul Gouffier'ye baş vurup bu savaşın eski hükümdar Birinci Abdülhamid'in bir takım dış tahriklere kapılmasından doğduğunu, Rusya çariçesinin bile bukadar askeri muvaffakıyetlerden sonra barışa taraftar olduğunu, bu yüzden Üçüncü Selim'in savaş ve barış hakkındaki düşüncelerinin öğrenilmesini istemiş ve bu yazının bir örneği de o zaman sadrıâzam bulunan Cenaze Hasan Paşa'ya gönderilmişti. Avusturya devleti, gittikçe zor duruma düşmekteydi. Osmanlı devletine karşı büyük güçlük ve fedakârlıklarla kazandığı zaferlere karşılık, batıda durumu iyi değildi. Macaristan'da çıkan ihtilâl, Belçika'ya da sirayet edip Brüksel'de bulunan Avusturya muhafız askerleri kovulmuş, Lüksenburg hariç, Avusturya'nın Belçika üzerinde hiçbir hâkimiyeti kalmamıştı. Macar ve Belçika'lı ihtilâlciler, bir taraftan da Prusya ile temas ederek bir ittifak anlaşması akdine çalışıyorlardı. Cenaze Hasan Paşa, Avusturya devletinin Belgrad kumandanı vasıtasiyle aldığı teklifler üzerine bir mütareke akdinin mümkün olabileceğini bildirdiği gibi, prens

Prusya kralı Frederik Giyyom

Potemkin'e de aynı maksatla bir memur göndermiş bulunuyordu. Cezayirli Gazi Hasan Paşa, sadrıâzam ve serdar-ı ekrem olarak Şumnu'ya geldiği zaman Rusya tarafından bir elçi gelip Osmanlı devletinin bu savaşta istilâ olunan toprakları geri vermek esasına dayanan bir barış müzakeresinin şartlarını bildirmişti. Bu sırada Bender kalesinin elden gitmesi, bazı tereddütler uyandırmış ve Rusya ile küçük çapta da olsa kazanılacak bir muvaffakıyetten sonra barış müzakerelerine başlanmasının daha faydalı olacağı düşünülmüştü.

Osmanlı - Prusya ittifakı müzakereleri ve Osmanlı üleması

İşte, Prusya ittifak teklifi bu sırada vâki oluyordu. Reis ül-küttab Raşid Efendi'nin söylediklerine karşı Prusya elçisi verdiği cevapta, devletinin Avusturya hududuna asker sevkedip bir taraftan da Macar ve Belçika'lı ihtilâlcileri kışkırtmak suretiyle Avusturya'nın bir kısım kuvvetlerini burada tutarak Osmanlı cephesine göndermesine engel olduğunu, İngiltere ile olan ittifakı dolayısiyle Rusya donanmasının Akdeniz'e gelemediğini, Lehistan'da mevcud zahireyi Prusya'nın derhal satın alması yüzünden buradaki Rus ordusunun yiyecek darlığına düştüğünü, bu savaşta tarafsız kalması için Venedik üzerine baskıda bulunduğunu sayıp döktü ve eğer Osmanlı devleti Prusya ile ittifakı kabul ediyorsa bunun yazılı olarak beyanını istedi. Karşılığında ileri sürdüğü en mühim şartlarsa, Osmanlı devleti Rusya ile barış akdine karar verdiği zaman Prusya ile İngiltere'nin tavassutuna başvurması ve Lehistan'ın serbestliği ile kralının eskisi gibi kendi taraflarından seçilmesinin barış andlaşmasına konulmasıydı.

Osmanlı devleti, böyle bir ittifakın belirmiş olan barış ihtimallerini uzaklaştıracağını haklı olarak düşünüyordu. Çünkü, barışa tavassut ve Lehistan meselelerindeki Prusya isteklerine Rusya'nın yanaşmasına imkân yoktu. Böylece çetin anlaşmazlıklara ve barışın geri kalmasına sebep olacağı hususları şimdiden kabul etmek ve Prusya ile buna dayanan bir ittifak yapmak fayda yerine zarar verebilirdi. Bu yüzden müzakereler uzayıp gitti. Prusya da büsbütün güçendirilmek istenmiyordu. Nihayet, Lehistan meselesi bir tarafa bırakılıp barışa Osmanlı devletinin kimi isterse vasıta edebileceği, ancak bundan Prusya devletine bilgi vermesi ve Prusya, Osmanlı devletinin seçtiği arabulucuyu uygun bulmazsa, Osmanlı devletinin muharibelerle kendi başına barış yapabileceği şeklinde anlaşıldı.

Lâkin, bu sırada bir engel daha çıktı.

Sultan Üçüncü Selim'in padişahlığının ilk zamanlarına ait bir resmi

Ordu kadısı Şânî-zâde Efendi, hıristiyan bir devletle ittifak yapmanın islâm dinine ve şeraitine aykırı bulunduğunu ilân etti. Bu hususta (Ey iman edenler: düşmanımı ve düşmanlarınızı dost edinmeyin) âyetine dayanıyordu. Bu fikir birçok taraftar bulduğu sırada, şeyhülislâm Hamidî-zâde Mustafa Efendi, buradaki düşman tâbirinin Şânî-zâde tarafından yanlış anlaşılmış olup Prusya ile devletin menfaatine olmak şartiyle ittifak akdinin meşru bulunduğunu reddi imkânsız şer'î delillerle isbat etti. Böylece, bu engel de ortadan kaldırılarak görüşmelere başlandı.

Sadrıâzamın temayülü ve Prusya'nın asıl gayesi

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Cezayirli Gazi Hasan Paşa, gerçi daha derya kaptanı bulunduğu zamandan beri Prusya ittifakına taraftardı; lâkin şimdi devletin bir an evvel barışa kavuşmasını istediği için İstanbul'da savaşa devam taraftarlarının ele aldıkları bu ittifak mes'elesinde müteredditti. Bunda da haklı idi. Çünkü Prusya bu işe sadece kendi menfaatleri için girişiyor. Avusturya ve Rusya'nın yargun düşmelerinden faydalanarak savaşsız kazançlar elde etme peşinde koşuyor, buna da Osmanlı devletini âlet etmek istiyordu.

Daima büyük ve yarı hayal emeller bes-

liyen Prusya'nın plânı, Rusya ile Avusturya'nın bu savaşın sonuçlarından mümkün olduğu kadar az faydalanmaları esasına dayanıyordu. Lâkin, kendisi istediği gibi tatmin olunursa, Osmanlı menfaatlerini fedaya hazırdı. Buna göre:

1 — Rusya, Özi ile Basarabya, Avusturya Eflak ve Boğdan'ı alacaklardı.

2 — Buna karşılık Rusya, Finlandiya'nın bir kısmını İsveç'e, Avusturya ise Galiçya'nın bir kısmını Lehistan'a iade edeceklerdi.

3 — İsveç, Pomeranya'nın bir kısmını, Lehistan Torn ile Danzig'i yani aşağı Vistül'ü Prusya'ya bırakacaklardı.

O devrin siyasî durumuna göre ise, bu plânın tatbiki imkânsızdı.

Prusya ile ittifakın akdi ve bunun esasları

İşte, Osmanlı-Prusya ittifakı müzakereleri bu hava içinde ilerledi. Görüşmelerde Osmanlı devletini Rumeli kazaskeri Âşir ve reis ül-küttab Raşid Efendiler temsil ediyorlardı. Prusya'nın delegesi ise, İstanbul elçisi Von Dietz idi. Neticede görüşmeler kısa zamanda sona ererek beş maddelik ittifak andlaşması imzalandı (31 ocak 1790). Buna göre:

1 — Avusturya ve Rusya kuvvetleri Tuna nehrinin sağ kıyısına geçecek olurlarsa, bu hal riayeti gereken muvazeneyi bozacağından Prusya devleti 1790 yılı ilkbaharında bütün kuvvetlerini seferber edip Rusya ve Avusturya'ya savaş ilân edecek ve Osmanlı devleti düşmanlariyle şerefli ve sağlam bir barış akdetmedikçe ve Karadenizden İstanbul şehri için tam bir emniyet hâsıl olmadıkça savaşı terketmiyecekti. Buna karşılık Osmanlı devleti de barış sırasında Avusturya devletinin elinde olup evvelce Lehisan'a ait bulunan Galiçya ile Lehistan paylaşmasında, Avusturya devleti tarafından işgal olunan yerlerin Lehistana iadesi için gayret sarfetmeği vaad ve taahhüt edecekti. Aynı zamanda barış andlaşmasında Prusya'nın ve Lehistan'ın menfaatlerine aykırı bir madde bulunmıyacaktı.

2 — İki devlet arasında 1761 yılında akdolunan ticaret muahedesinin şartları bu anlaşmaya da dercolunacak ve Prusya ticaret gemilerine Akdenizde diğer dost devletlere olduğu gibi ticaret serbestliği, kendi bayrak ve patentaları altında seyahat ve Garb ocaklarının taarruzundan emin olmak için onlarla ayrı anlaşmalar yapabilme hakkı tanınacaktı.

3 — Osmanlı devleti, düşman eline geçen kale ve memleketleri ve bilhassa Kırım'ı geri almadıkça düşmanla barış yapmamak niyetinde olduğundan, Rusya ve Avusturya ile Osmanlı devleti barış yapmadıkça Prusya devleti de savaşı terketmiyecek, buna karşılık Prusya, İsveç ve Lehistan birden veya ayrı ayrı dâhil olmadıkça Osmanlı devleti Avusturya ve Rusya ile barış yapmıyacaktı. Eğer barıştan sonra da Avusturya ve Rusya, Prusya, İsveç ve Lehistan'a topluca veya herbirine ayrı ayrı savaş açarsa Osmanlı devleti bu savaşı kendisine açılmış sayarak üç devlete olanca gücüyle yardım edecekti. Bunun gibi, Avusturya veya Rusya, Osmanlı devleti, İsveç ve Lehistan'a topluca veya herbirine ayrı ayrı savaş açacak olursa, Prusya devleti de bu savaşı kendisine açılmış sayarak bu üç devlete bütün gücüyle yardım edecek ve Avusturya ile Rusya devletleri Lehistan'la olan ihtilâflarını Osmanlı ve Prusya devletlerinin de gayretiyle halletmedikçe ve Rusya ile Lehistan işlerine dair olan ihtilâflarına bir düzen vermedikçe, Osmanlı ve Prusya devletleri Avusturya ve Rusya ile barış yapmıyacaklardı. Barışa İngiltere ve Felemenk devletleri tavassut edeceklerdi. İki taraf, iki tarafın mülkî zaruret ve emniyetine dair hususlarına barış anlaşmasında yer vereceklerdi.

4 — Böylece barış tamamlandıktan sonra Prusya devleti, akdolunacak andlaşmada Osmanlı devletinin elinde kalan yerleri muhafaza etmesine Prusya kralının kefil olacağını ve İngiltere, Felemenk, İsveç ve Lehistan devletlerinin de bu kefalete katılmalarına çalışacağını taahhüd edecekti. Osmanlı devleti ile Prusya arasında tedafüî bir ittifak akdedilecek ve Avusturya ile Rusya bu iki devletten birisiyle savaşmak isterse bu ittifakta kararlaştırılacağına göre ya belli bir kuvvetle veya bütün güçleriyle birbirlerinin yardımına koşacaklardı. Bu anlaşmanın tasdikinden evvel böyle bir hal olursa iki devlet birbirlerine olanca kuvvetlerile yardım edecekler ve her iki devletin şanına lâyık ve menfaatlerine uygun bir barış elde edilmedikçe savaşı terketmiyeceklerdi. Osmanlı memleketlerinde Fransa ve İngiltere devletleri hakkında cari olan muamele ve müsaadeler (kapitülâsyonlar) Prusya devleti için de câri olacaktı.

5 — Bu andlaşmanın tasdiknameleri beş ay içinde ve mümkün olursa daha evvel İstanbul'da teati edilecekti.

Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın vefatı ve yeni sadrıâzamın tâyini

Prusya ile akdedilen andlaşmanın geçici senedi imzalanması için Mart ortalarında kendisine gönderildiyse de, sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Cezayirli Gazi Hasan Paşa bunu alamadan Şumnu ordugâhında yakalandığı hummanın tesirinden kurtulamıyarak vefat etmişti (30 mart 1790).

Sadrıâzamın vefatı haberi, ondan birçok şeyler uman Üçüncü Selim'i üzüntü ve şaşkınlık içinde bıraktı. Lâkin, şiddetinden yılmış bulunan ordu halkı, buna bil'akis sevinmişlerdi. Padişah ise, bu ağır ve mes'uliyetli işi kime vereceğini bir türlü kararlaştıramıyordu. Geçen sefer rüya falı ile sadrıâzam seçilmişti. Bu sefer kur'aya karar verildi. Rumeli tarafında bulunan bütün vezirlerin isimleri birer kâğıda yazılıp sarayda Kırka-i şerif odasına bırakıldı. Üçüncü Selim, bunlardan bir tanesini alarak açtı. Burda Rahova muhafızı Rusçuklu Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşa'nın adı yazılıydı. Sadaret ve serdar-ı ekremlik derhal ona tevcih edildi ve tebdil haseki ile mühür yollandı (16 nisan 1790).

Devletin ağır buhranlar içinde bulunduğu ve belki de bekasının bahis konusu olduğu böyle bir zamanda, bütün mes'uliyeti üzerine alarak idare başına geçecek olan zatın kur'a ile seçilmesi ve memleket mukadderatının böylece talih ve tesadüfe terki, bundan evvel yapılan fal rüyasiyle sadrıâzam seçilmesi derecesinde mantık ölçülerinin dışında bir hareketti. Nitekim, tesadüfen seçilen bu zat, Birinci Abdülhamid'in bir hatt-ı hümayununda «işe yaramadığı mütevatiren sabittir» diye bahsettiği hiçbir meziyeti olmıyan ve bu ağır işi yürütmesine imkân bulunmıyan bir kimseydi.

Şerif Hasan Paşa sadarete seçilmesine herkes kadar evvelâ kendisi de hayretler içinde kaldı. Buna rağmen, sadaret makamına dört-elle sarıldı. Mevcud durumun kötülüğünü kendisinden evvel sadrıâzam ve serdar-ı ekrem bulunanlara yükliyerek hâsıl olması muhtemel yeni kötülüklerden de bu

Rahova

suretle kendisini korumayı ve zamanında işler iyi gitmezse bunun mes'uliyetinden kurtulmayı çıkar yol sayıyordu. Bir taraftan da kendisine rakip olabileceğini düşündüğünden Vidin muhafızı eski sadrıâzam Koca Yusuf Paşa'yı bu vazifeden uzaklaştırmak istediyse de, Üçüncü Selim buna razı olmadı. Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşa, Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile onun yetiştirmesi olan Koca Yusuf Paşa'yı hiç sevmezdi. Nitekim sadrıâzam olduktan sonra hükümdara gönderdiği bir telhiste «Yusuf Paşa kulları Cezayirli Hasan Paşa terbiyesi olub ibadullahın mal ve canları indlerinde mubah derecesinde olduğundan irtikâb etmedikleri mel'anet kalmadığı efendime malûmdur» diyordu (Cevdet Tarihi, C: 5, S: 23).

BÂZI EYÂLETLERDEKİ OLAYLAR

Osmanlı devleti dışta iki büyük düşmanla pek müşkül şartlar altında ve umumiyetle kendi aleyhinde gelişmekte olduğunu gördüğümüz savaşlarla meşguliyeti sırasında içte de, bizzat kendi eyâletlerinin bir kısmında cereyan eden hâdiselerle uğraşmak mecburiyetinde bulunması durumunu büsbütün güçleştiriyordu. Avusturya ve Rusya'ya karşı 1790 yılındaki savaş hareketlerine ve diğer dış olaylara geçmeden önce bir kısmı pek önceleri başlamış olan bu Mısır, Hicaz ve Suriye'deki hâdiseleri görelim.

Mısır eyâleti ve Kölemen beyleri

Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın müdahalesi üzerine, Mısır'da nüfuz sahibi olmuş ve devleti dinlemez hale gelmiş bulunan kölemen beylerinden İbrahim ve Murad Beyler Said bölgesine çekilmek zorunda kalmışlardı. Onların belli başlı rakibleri bulunan İsmail ve Cidavî Hasan Beyler de o sırada dışarda bulunduklarından Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından emirlik ve defterdarlık verilen Ali Bey nüfuz sahibi olmuştu. Sonradan İsmail ve Cidavî Hasan Beyler de Mısır'a geldiler. İsmail Bey, İbrahim ve Murad Beylerin efendisi Ebuzzeheb (Abu'l-zeheb) Muhammed Bey'in arkadaşı olduğu için büyük itibarı vardı. Kendisine şeyhülbeledlik (belediye başkanlığı) verildi ve Mısır'ın bütün işleri yavaş yavaş onun eline geçti. Ancak, Ali Bey, Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından tayin edilmiş olduğu ve Cidavî Hasan Bey de eski emirlerden, köleleri ve taraftarları kalabalık bir zat bulunduğu için onların da kudret ve nüfuzu hemen hemen aynı derecede idi. Lâkin İbrahim ve Murad Beylerden korktuklarından onlardan korunmak için hepsi İsmail Bey'in etrafında toplanmış bulunuyorlardı. İsmail Bey, İbrahim ve Murad Beylerin gelmeleri muhtemel olan taraflara siperler kazdırıp tahkimat yaptırdı. Hatta taraflar arasında bir takım çarpışmalar da vukua geldiyse de netice alınamadı (1789). Tam bu sıralarda Mısır valiliğine Keki (Kekü) Abdi Paşa yerine Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın orada kethüdası bulunan İs-

mail Ağa (Paşa) vezirlikle tayin edilmiş bulunuyordu.

Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Mısır'dan dönüşünde oradaki beylerden ikisini rehin olarak İstanbul'a getirmişti. Bunlar bir türlü rahat durmıyarak Murad ve İbrahim Beylerle haberleştikleri için Limni adasına sürülmüşler, Üçüncü Selim'in cülûsunda ise affolunarak tekrar İstanbul'a dönmüşlerdi. Fakat yine rahat durmadıkları için eski menfalarına gönderildiyseler de, bir ara buradan kaçmağa muvaffak oldular. Arkasından tekrar affolunduklarına ve Mısır'a iade edileceklerine dair Mısır valisinin nüfuz ve itibarını kıracak bazı maksatlı rivayetler alıp yürüdü. Yapılan tahkikattan bu dedi-kodu ve rivayetleri Artin adlı bir sarrafın çıkardığı öğrenilerek kendisi sorguya çekilip Murad ve İbrahim Bey'e ve Mısır'daki diğer bazı dostlarına yazdığı mektuplardan elc geçenler de ortaya konunca hâdiseyi inkâr edemediğinden idam olundu. Bu sırada Said tarafında ikâmete memur edilmiş bulunan Murad ve İbrahim Beylerin bazı yabancı devletlerden top ve saire isteyip savaş araçlarını tamamladıktan sonra Mısır üzerine hareket edecekleri ve hattâ yine bazı yabancı devletlerden subay istedikleri için bir ara yabancı bir subayın gemi ile İskenderiye'ye gelmiş olduğu ve İskenderiye'de oturan bir frenk mühendisin Murad ve İbrahim Beylere casusluk edip bu subayın onlarla buluşmasına çalıştığı duyulduğundan mes'elenin tahkik edilip yabancı subayın nezaret altına alınarak sınır dışı edilmesi ve adı geçen mühendisin idam olunması Mısır valisi İsmail Paşa'ya bildirilmiştir (1789).

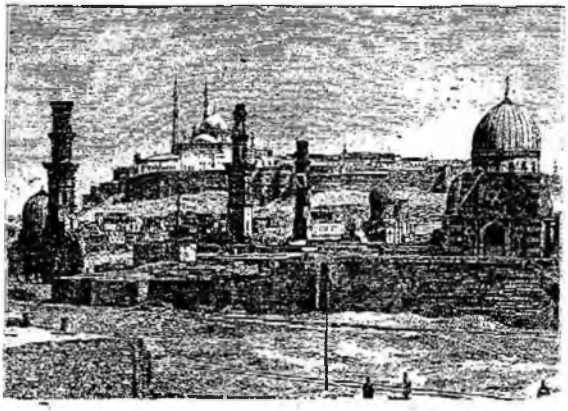

Eski Kahire'den bir görünüş

Mısırda bu olaydan sonra bir sene kadar nisbî bir sulh devri başladı. İsmail Bey bu esnada birçok köleler satın alarak debdebe ve ihtişamını o zamana kadar görülmemiş dereceye vardırdı. Bir taraftan da kendisine muazzam bir saray inşasına başlattı Lâkin, 1791 yılındaki veba salgını sırasında öldü. Hastalığa yakalandığı zaman ileri gelenleri toplayıp kendisinden sonra yakın adamı ve yetiştirmesi Osman Bey'e tabi olmalarını tavsiye etti. İsmail Bey'in ölümü üzerine defterdar Ali Bey'le Cidavî Hasan Bey, şeyhülbeled olmak için birbirine düştüler. Nihayet, bu mevkii hiçbiri öbürüne bırakmadığından ikisi de Osman Bey üzerinde anlaştılar. Aslında ise, Osman Bey bu ağır yükü taşıyacak kudrette değildi.

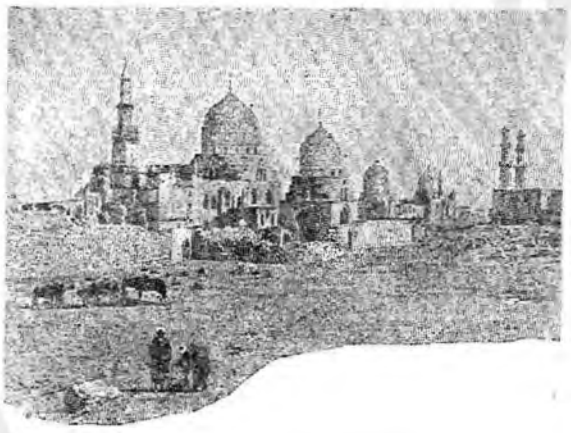

Kahire'de Halife türbeleri

İsmail Bey'in öldüğünü duyunca, Murad ve İbrahim Beyler harekete geçerek yanlarında kalabalık bir askerî kuvvet bulunduğu halde on altı saat mesafedeki Zaviye mevkiine kadar geldiler. Sonra, aslında hiçbir nüfuz ve hâkimiyeti bulunmıyan Mısır valisi İzzet Paşa ile yeni şeyhülbeled Osman Bey'e haber göndererek eski dostlariyle geçenleri unutup barışmak istedikleri halde İsmail Bey'in buna yanaşmadığını, şimdi ise yurdlarını ve dostlarını özlemiş

olduklarını, dargınlık pek fazla uzadığından artık barış yoluyla Mısır'a gelip oturmak istediklerini, suçlarına pişman olduklarından artık herkesle barışarak kimseye zararları olmamak şartiyle bu isteklerine müsaade olunmasını bildirdiler. Hemen Mısır divanı toplanıp bu mektuplar ortada okundu. Herkes, bunların sözlerine inanmanın caiz olmadığını, bir kere gelirlerse yine eskisi gibi türlü fesada ve nüfuz iddiasına kalkışacaklarını ileri sürdü. Bunun üzerine verilen cevapta her şeyden evvel beş yıllık vergi borçlarını ve Sürreye iştirak paylarını ödemeleri gerekeceğini, kendilerini Mısır'dan padişah çıkardığı için ancak bu şartlar yerine geldikten sonra hükümdar nezdinde tavassutta bulunabileceği bildirildi.

Lâkin kölemen zorbaları böyle kuru lâfla savulacak belâlardan değillerdi. Kalabalık askerleri, kuvvetli topçu birlikleri ve on gemilik nehir donanmalariyle üç koldan ilerlediler. Vali İzzet Paşa, bütün müdafaa tertibatını aldı. Mevcut askeri ve ocaklıyı seferber etti. On yedi gün süren çarpışmalar sonunda İbrahim ve Murad Beyler bu şekilde Mısır'a giremiyeceklerini anlayınca altı-yediyüz kadar deveye üç günlük su ve yiyecek yükleyip aşılması ve geçilmesi pek güç dağ ve tepelerden Kahire'ye bir saatlik mesafedeki Azab-kapısına indiler. Lâkin, gayet yorgun ve bitkin bir haldeydiler. Kuvvetli bir hücuma dayanacak halleri yoktu. Bunların üzerine hemen varılmasına karar verilmişken, gizlice onlarla anlaşmış olan Osman Bey, bu harekete engel oldu. Bazı beyler bu sırada zorba kölemenlerin etrafına geçince, askerin bir kısmı da onlara tabi oldu. Osman Bey'in kardeşi Mustafa Bey de bunların arasında bulunuyordu. Ali ve Cidavi Hasan Beyler ne yapacaklarını şaşırıp çaresiz Said taraflarına çekildiler. Bunun üzerine Murad ve İbrahim Beyler kolaylıkla Kahire'ye girip İsmail beyin mükellef konağına yerleştiler. İzzet Paşa ise bu sırada hâlâ Azab-kapı tarafında bulunuyordu. Murad ve İbrahim Beyler ertesi günü ona:

«Paşa kaleye buyursun. Valilik eskisi gibi kendilerinindir» diye haber gönderdiler. İzzet Paşa, çaresiz geri dönüp kaleye girdi. Olanları devlet merkezine yazdı. Bunun üzerine İstanbul'dan daha eski tarihli fermanlar yazılıp vergilerini vermek ve kimseyi incitmiyerek şikâyete sebeb olmamak şartiyle geçmiş suçlarının affolunduğu bildirildi. Böylece devlet bu zorbalarla başedememiş ve istediklerini yapmak zorunda kalmıştı.

İzzet Paşa, onların er-geç Mısır'a hücum edip Kahire'ye girerek duruma hâkim olacaklarını sezdiğinden devlete daha evvel bunların affı ile Kahire'de oturmalarına müsaade edilmesinin daha uygun olacağını ve böylece devletin şeref ve itibarının korunacağını bildirmiş bulunuyordu. Lâkin bazı kimseler onun bu müracaatini İbrahim ve Murad Beylerden aldığı rüşvete hamledip kabul edilmesine engel olmuşlardı. Neticede kölemen zorbalarının Kahire'ye girişleri üzerine devletin itibarı iki paralık oldu.

Hicazın durumu

Mekke emiri Şerif Galib'in kardeşleri ve diğer şerifler 1788 de kendisine başkaldırdıklarından iki taraftan asker hazırlanıp bir hayli çarpışmalar olmuş, lâkin bir sonuç alınamamıştı. Nihayet Mekke kadısı ve dört mezheb müftüleri vasıtasiyle araları bulunarak barıştırılmışlardı. Bu sefer kızlar ağasına gelen yazılardan anlaşıldığına göre Şerif Galib'le kardeşinin oğlu Şerif Abdullah, Mekke şehrinin içinde birçok çarpışmalarda bulunmuşlar ve kaleden üç gün müddetle atılan top ve tüfenk yüzünden namaz kılınamamış, ezan okunamamış ve hattâ «Hacer-i esved»e kurşun rastlayıp bir parçası koptuğundan yerine yapıştırılmıştı. Sonra ahali toplanarak şeriflerine nasihat etmişler ve hiç olmazsa şehir bölgesinden dışarda savaşmalarını ve ne olursa olsun bu işe bir son vermelerini istemişlerdi (Ekim 1789). Şerif Abdullah bunun üzerine askeriyle Hüzeyl kabilesine gidip oradan pek çok adam alarak Mekke'ye doğru gelirken kalabalık bir kuvvetle üzerine yürümekte olan Şerif Galib'e rastladı. Aralarında pek şiddetli bir çarpışma geçti. İki taraftan birçok ölenler olduktan sonra, Şerif Galib yine Mekke'ye çekildi. Şerif Abdullah ise, gidip Taif'i zaptetti. Hâdise İstanbul'da duyulunca Şerif Galib'e bir ferman gönderilerek böyle uygunsuz işlerden vazgeçilmesi ve halkın inciltilip tedirgin edilmemesi tenbih olundu. Aynı zamanda Hacc emiri Uzun İbrahim Paşa'ya da her iki tarafa nasihat ederek aralarını bulmağa çalışması bildirildi.

Şerif Abdullah, Taif'te kuvvetlerini tensik ederek tekrar Mekke üzerine yürüdü. Bu sefer cereyan eden çarpışmada Şerif Galib kat'i şekilde üstün geldi. Şerif Abdullah ile kardeşi Şerif Mehmed'i esir etti. Lâkin, o birader-zâdeleri hakkında af ve şefkatle muamelede bulunarak kendilerine maaş bağladı.

Esasında Şerif Abdullah, on iki yaşlarında bir çocuk olup kendisini kışkırtarak emaret sevdasına düşüren, daha evvel ölmüş olan babaları Şerif Server'in başağası Yahya Saltuk'tu. Son bozgun üzerine Yahya Saltuk, Medine yoluyla Şam'a kaçmış, orada emirliğin Şerif Abdullah'a verilmesi hakkında bir

istida yazıp İstanbul'a gelerek bunu padişaha sunmuş, lâkin ne kendisine ve ne de istidasına aldırış eden olmadığı için Mısır'a dönmüştü. Maksadı, Şerif Abdullah'ı emarete geçirdikten sonra idareyi eline alarak istediği gibi atıp tutmaktı. Arzusuna nail olamadıysa da, bu arada beyhude birçok kan döküldü.

Diğer taraftan bu sırada Necid, yani doğu Hicaz tarafında bulunan Vahhabiler de taraftarları çoğallarak bir hayli kuvvetlenmiş bulunuyorlardı. Mekke'de şerifler arasında son çıkan hâdiseler üzerine Vahhabilerin nüfuzu ve tesir sahaları büsbütün genişledi. Nihayet bu gailenin def'i hususunda Bağdad valisi Süleyman Paşa ile Şam valisi ve Mekke emiri devletçe başvurdularsa da süregelen Avusturya ve Rusya seferleri yüzünden Bâb-ı âlinin bu konu ile uğraşmağa vakti yoktu. Esasen başlangıçta mesele İstanbul'a daha basit şekilde aksettirilmiş ve bu yüzden Vahhabilerin fazlaca müteassıb kimseler olmaktan başka bir mahiyetleri bulunmadığı hakkında hâsıl olan düşünce yerleşmiş bulunuyordu. Halbuki bu cereyan yavaş yavaş siyasî bir mahiyet alıyordu. Nitekim bu mesele sonradan mühim bir gaile halini almış ve Vahhabiler Mekke'ye kadar uzanarak burasını zaptetmişlerdir.

Suriyedeki hâdiseler ve Cezzar Ahmed Paşa

Daha evvelki kısımlarda yazdığımız gibi Cezzar Ahmed Paşa Sayda ve Azem-zâde Mehmed Paşa Şam valisi bulunuyorlardı. Cezzar Ahmed Paşa, bulunduğu bölgede yarı müstakil bir idare kurmak sevdasındaydı. Bu yüzden yıllardan beri Akkâ kalesini tahkim edip kendisine bir barınak haline getirmişti. Onun bu durumu sezilmiş olduğundan kendisine Bosna eyâleti tevcih olunmuşsa da, Cezzar Ahmed Paşa, Dürzi dağı halkının isyan halinde bulunduklarını ve bu yüzden kendisinin buradan ayrılmasının birçok fenalıklar doğuracağını bildirmiş, ısrar edilirse emir dinlemiyeceği de anlaşıldığından yine yerinde bırakılmış, üstelik, Lübnan'da çıkan isyanları bastırdığından bu yerlerin idaresi de kendisine tevdi olunmuştu. Böylece, nüfuzu artmış oluyordu.

Merkezi Deyrül-Kamer olan Lübnan Emiri Yusuf, kaç zamandır onun hâkimiyetini kabul etmiş durumda idi. Emîr Yusufla kardeşi Emîr Ahmed arasında Lübnan emirliği kavgası sürüp gitmekteydi. Cezzar Ahmed Paşa bu meselede Emir Yusuf'un tarafını tutarak ona yardım etti. Halbuki Şam valisi Azem-zâde Mehmed Paşa, Emîr Ahmed'i tutuyor ve ona yardımda bulunuyordu. Neticede iki taraf bu yardımlara güvenerek çarpıştılar. Emîr Yusuf galip gelip Deyrül-Kamer'e girdi. Lâkin, Emîr Yusuf bundan sonra rahat durmıyarak kendisine yardımı sayesinde Lübnan emirliğini temin etmiş olan Cezzar Ahmed Paşa'ya ait Beşara bölgelerine saldırıp ahaliyi katl ve mallarını yağma ettirdi. İşte, Cezzar Ahmed Paşa, bunun üzerine yerinde bırakılmasını istemiş ve bu arzusu kabul edilmişti.

Azem-zâde Mehmed Paşa 1783 yılında vefat edince yerine Şam valisi ve Hacc emiri olarak tâyin edilen Derviş Paşa'nın ahmaklığı ve idaresizliği yüzünden hacılar büyük sıkıntı çekmişlerdi. Bunun üzerine bu vazifenin kuvvetli ve becerikli bir vezire verilmesi kararlaştırıldı. Ortada iki numzed vardı. Canikli Hacı Ali ve Cezzar Ahmed Paşalar. Cezzar Ahmed Paşa'yı o sırada sadrıâzam bulunan Halil Hâmid Paşa, Hacı Ali Paşa'yı ise, sadrıâzamın büyük düşmanı derya kaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa tutuyorlardı. Neticede, sadrıazamın reyi galebe çalarak Hacc emirliği Cezzar Ahmed Paşa'ya verildi. Ancak Cezzar'ın bu vazifesi 1786 tarihine kadar sürmüş ve yerine Uzun İbrahim Paşa tayin olunmuştu.

Az evvel bahsettiğimiz Mekke emiri Şerif Galib ile birader zâdeleri arasında hâdiseler çıktığı zaman Hacc emîri hâlâ Uzun İbrahim Paşa idi. Bu olaylar sonunda bu bölgede emniyet ve asayiş kalmayınca, Cezzar Ahmed Paşa uhdesinde bulunan Sayda valiliğine ilâve olarak Şam valiliği ile Hacc emîrliği kendisine verilirse emniyet ve asayişi yeniden temin edeceğinden başka, devlet hazinesine dört yüz kese akçe ödiyeceğini bildirdi. O sırada sefer münasebetiyle fevkalâde hazine darlığı bulunduğundan bu teklifi kabul olundu (1791). Cezzar Ahmed Paşa, yalnız Cezayirli Gazi Hasan Paşa'dan çekinirdi. Bu yüzden onun ölümüne pek memnun olmuş ve artık kimseden pervası kalmamıştı.

Cezzar Ahmed Paşa, bu sayede bütün *Suriye'de nüfuz ve iktidar sahibi* oldu. Ancak, Üçüncü Selim'e pek büyük hürmet ve bağlılığı bulunduğu için başkaldırmıyor, ufak-tefek itaatsizlikleri de hoş görülüyor ve onu buna sevketmiyecek şekilde hareket edilmeğe *itina olunuyordu.*

Bu sırada Cezzar Ahmed Paşa'nın kethüdası Küçük Selim Paşa ile araları açılmış, Cezzar'ın onun kumandasında olarak Emîr Yusuf üzerine sevkettiği kuvvetler, kendi aleyhine harekete geçerek Akkâ'yı muhasara etmişlerdi. Lâkin, geçen çarpışmalar sonunda Cezzar Ahmed Paşa galip geldiğinden Küçük Selim Paşa evvelâ Şam'a kaçmış, sonunda İstanbul'a gelmiş, buradan da Rumeli savaş cephesine gönderilmiştir.

AVUSTURYA VE RUSYA İLE SAVAŞIN DEVAMI, DİĞER OLAYLAR

Bu senenin başlarında, Avusturya İmparatoru İkinci Jozef vefat etmiş ve yerine geçen İkinci Leopold Avusturya'yı gayet kötü bir durumda bulmuştu (Şubat 1790). Osmanlı devletiyle uzayıp giden savaş Avusturya'yı tamamen takatsiz bırakmış bulunuyordu. Bu devlet, kazandığı muvaffakiyetlere karşılık ağır fedakârlıklara katlanmak zorunda kalmıştı. Üstelik batıda durumu gittikce fenaya gidiyor, Macar ihtilâli bir türlü bastırılamadığı gibi, Prusya da savaş hazırlığı yapıyordu. Nihaye İkinci Frederik Giyyom, İkinci Leopold'a bir ültimatom gönderdi. Bunda, Osmanlılarla hemen mütareke imzalanması, Avusturya'nın, Pasarofça andlaşmasının çizdiği sınırlara çekilmesi ve Galiçya'yı Lehistan'a terketmesi isteniyordu.

Diğer taraftan Fransa'da mühim olaylar cereyan etmekteydi. Birçok kargaşalıklar çıkmakta, Onaltıncı Lui'nin mevkii sarsılmakta ve büyük ihtilâlin tesiri her şeyde belirmekteydi. Velhasıl Avrupa'da değişen siyasî durum ve Büyük İhtilâlin kütlelerde yarattığı hareketin yanında Prusya'nın tutumu muharip müttefikleri sulh teşebbüslerine sevketmekteydi. Bütün kış mevsimi barış şartları yoklamalarile geçmişti. İlk bahara girilirken hâlâ bu faaliyetler durmamıştı.

Ordunun yeni savaş yılı için sahraya çıkışı

Kış geçerek savaş mevsiminin gelmesi dolayısile, 20 nisan 1790 günü Sancağ-ı şerif direğine bağlanarak ordunun sahraya çıkması kararlaştırıldığı halde şiddetli fırtınalar, yağmurlar ve kar devam ettiği için buna imkân olmadı. Buzaov bozgununda ordu ağırlıkları elden çıktığından askeri barındıracak yeter sayıda çadır mevcut değildi. Bu yüzden havaların durulması için Mayısın on birinci gününe kadar beklendi ve bu tarihte ordu Şumnu sahrasına çıktı.

Ancak, ordunun ne tarafa hareket edeceği henüz bilinmiyordu. Halbuki, zahire ve mühimmatın ona göre hazırlanması lâzımdı. Bu mesele daha evvel birkaç kere görüşülmüşse de bir karara varılamamıştı. Nihayet, sahraya çıkıldıktan sonra o günkü duruma göre hareket edilmesi uygun görülmüş bulunuyordu. Mayıs ayının ortalarına yaklaşıldığı halde, ordunun kışlaktan henüz yeni çıkması, sadrıâzamın işi gevşek tuttuğuna hamlediliyordu. Gerçi Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşa durumu bildirmiş, gecikmenin çadır eksikliğinden ve havaların bir türlü düzelmeyişinden ileri geldiğini anlatıp bundan sonra yapılması düşünülen işler hakkında tafsilât vermişse de, bu izahlar hükümdarı tatmin etmemiş bulunuyordu. Nitekim gönderdiği bir hatt-ı hümayunda:

«Bunlar güzel... lâkin hep olmuştu, olacaktı gibi lâflardan ibaret olup ortada yapılmış bir iş yok. Düşman durmuyor, böyle gevşeklikle iş görülmez. Ben iş isterim. Gözünüzü açıp bakınız. Gece ve gündüz demiyesiniz. Yaz geçmeğe yaklaştı. Siz hâlâ şöyle olacak böyle olacak diyorsunuz. Allah göstermesin, düşmanlar bir taraftan fırsat bulurlarsa sonra bana kim cevap verir. Ben sana tam istiklâl verdim. Her reyin ve hareketin makbulümdür. Din ve devlet işlerinden ikdam ve gayret edenlere ikram ve kusur ve gevşeklik edenlerin cezalandırılmasına ihtimam edesin. İsmail, Niş, Vidin, Yeni-pazar ordularının ve diğer orduların halleri nasıldır? Yeni-pazar'da zahire yok. Niçin tedarik etmezsin. Bir tarafı düşünüp diğer tarafı unutmak olur mu? Böyle gevşek hareketten bana hayret geliyor... Allahı seversen gayret edesin» diyordu.

Ordudaki noksanlar ve sebebleri

Halbuki, orduda zahire darlığı vardı. Nitekim, kışlakta askere yarım yiyecek tayini verilirken ordunun idaresinde yine güçlük çekiliyordu. Hezargrad, Niğbolu ve Lofça taraflarına onar, onbeşer bin kuruş gönderilerek zahire satın alınmasına başlanmışsa da, oralardan tedarik edilecek elli bin kile kadar zahire ordunun ihtiyacını karşılayamıyacağından sahraya çıkıldığı zaman tam tayin verilmesi gerektiği halde verilemedi. Bir taraftan da sefer zamanı olduğu için ordu mevcudu kabarıyordu. Bu hal, sadrıâzamı ve işbaşında bulunanları şaşkına çevirdi. Ayrıca ordu ya İsakçı veya Vidin tarafına doğru hareket edeceğinden yol boyunca vaki kazalara zahire hazırlanması için emirler gönderildiyse de, bu zahireyi tedarik etmenin bu kazalar halkının kudreti dışında bulunduğu anlaşıldı. Üstelik hâlâ ne tarafa gidileceği kararlaştırılamamıştı.

Zahire azlığından maada bu yıl Anadolu ve Rumeli askerlerinin de gelmesi gecikmiş bu yüzden ordu seferî kadrosuna çıkamamıştı. Düşman ise savaşa hazır bulunduğu için bir taraftan hücum edecek olsa ayrılıp gönderilecek asker mevcud değildi. Hemen bütün ordunun o tarafa hareketi icab edecekti. Halbuki, zahire de henüz tedarik edilmemişti. Birkaç günlük peksimetle hemen yola çıkılmağa kalkışılsa, bu sefer de lüzumlu malzemeyi nakledecek hayvanlar için arpa yoktu. Kısaca, orduda tam bir

perişanlık hüküm sürüyordu. Durum böyle iken Avusturya ve Rusya'nın barış teklifleri bir tarafa bırakılmış, hâlâ zaferler kazanabilme hülyalariyle savaşa devma karar verilmişti. Ordunun bu hale gelmesine sebeb ise, eski sadrıâzam Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın barışı pek yakın görmesi yüzünden sefer tedarikini gevşetmiş olmasıydı. Çünkü bu yüzden kaç yıldır halkın elinde bulunan nesi varsa alınarak aç ve perişan bir hale geldiklerini, katlandıkları fedakârlıklar, tahammüllerini çoktan aştığı için müslüman tebaanın bulundukları yerleri terkedip göçtüklerini, hıristiyanların ise başkaldırarak düşmanla birleştiklerini biliyordu. Diğer taraftan yeni sadrıâzam ve serdar-ı ekremin tanınmış ve meşhur bir vezir olmaması yüzünden herkes işi ucundan tutmağa başlamış, Gazi Hasan Paşa'nın şiddetinden çekinenler de korku kalmadığı için bildiklerini okur olmuşlardı. Bosna, Anadolu ve Rumeli'den orduya yüz elli bin kadar asker gelmesi beklenirken, mükelleflerin birer tarafa savuşması, herkesin bir kapıya ilticası, asker sürücülerinin rüşvetle adam kayırmaları ve halka gelen bıkkınlık yüzünden elli bin kişinin bile toplanmasına imkân kalmamıştı. İstanbul'dan toplanıp İsmail'e gönderilen serdengeçtiler ise, gemileri boğazdan çıkar çıkmaz başkaldırıp kaptanları zorla Varna'ya yanaştırarak etrafa dağılmış olduklarından İsmail'e pek azı varabilmişti.

Tatar Hanının durumu

Bath Giray Han, kışlamak üzere Gazi Hasan Paşa ile birlikte evvelce Şumnu'ya gelmişti. İstanbul'dan kendisine Babadağı ve oradan da İsmail'e hareket etmesi bildirilip bir hayli para da gönderildiği halde, artık savaşla bir şey elde edilemiyeceğine ve barıştan başka çare kalmadığına kanaat getirmiş olan Han:

«İsmail'de süvariye ihtiyaç yok. Babadağı'nda ise zahire tedariki imkânsızdır» diyerek itiraz etti. Hareketi tekrar tekrar emredildikçe, türlü özür ve bahanelerle atlattı. Lâkin, serdar tarafından kendisine gösterilen hükümdarın kat'î bir emri üzerine yola çıktıysa da, ayak sürüyerek ilerlediğinden Babadağı'na ancak elli beş günde varılabildi.

Prusya elçisinin savaşın devamını temini

Osmanlı devleti ile Prusya arasında 31 Ocak 1790 tarihinde İstanbul'da tarafların seçtiği delegelerce tanzim ve imza edilen ittifak andlaşması, aynı yıl Haziranının yirminci günü İkinci Frederik Giyyom tarafından tasdik edilmişti. Prusya kralı, Rusya ve Avsuturya'yı Osmanlı devletiyle barışa zorlamak için sınırlara sayısı yüzelli bini bulan kuvvetler göndermiş ve kendisi de ordugâha gelip ittifak andlaşmasını burada tasdik etmişti. Bu ittifak, gizli tutulmuş olmakla beraber, Rusya ve Avusturya devletleri tarafından haber alınmış bulunuyordu. Bu yüzden her iki devlet Osmanlı devletiyle bir an evvel ayrı ayrı barış yapmak emelindeydi ve bu hususa dair mektuplar üst üste orduya geliyordu. Osmanlı devleti, Prusya ile olan ittifakından dolayı ayrı barış yapacak durumda olmamakla beraber, meseleyi de birden kesip atmağa taraftar değildi. Hattâ, prens Potemkin tarafından hemen barış müzakerelerine başlanması için delegeler tayini istenince, müvazaa yollu olarak mükâleme memurları seçilmesi düşünülmüştü. Lâkin Prusya elçisi, bu şekilde dahi Osmanlı devletinin düşmanla temasının doğru olmıyacağını, bu yaz Prusya'nın müzaheretiyle kazanılacak zafer üzerine sonbaharda mükemmel ve kârlı bir barış akdinin mümkün olduğunu söylediği için bundan vazgeçildi.

Yeni sadrıâzam Rusçuklu Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşa, selefi zamanında prens Potemkin'in barış konuşmaları için Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya göndermiş olduğu memuru iade etmiye hazırlandı.

Prusya'nın gerçek niyetleri

Bir taraftan da Prusya'nın Osmanlı devletinin bütün gücüyle Avusturya üzerine yüklenmesini istemesine karşılık, İsveç'in Rusya cephesine yüklenilmesinde ısrar etmesi, bir tereddüt yaratmıştı. Aslında Prusya'nın bu savaşa fiilen katılmağa pek niyeti yoktu. Sınırlara ordular yığmak ve Osmanlı devletiyle akdettiği ittifakı el altından açığa vurmak suretiyle Avusturya ve Rusya'yı bir an evvel barışa zorlamak ve bu barışta bazı menfaatler elde etmek istiyordu. Fransa'da başlıyan ihtilâlin kendi ülkelerine sirayeti ihtimali ise, bütün Avrupa devlet reislerini derin derin düşündürmeğe başlamış ve aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakıp bu yeni tehlikeye karşı birleşme temayülünü uyandırmıştı.

Osmanlı devleti için bu durum, büyük bir fırsattı ve bunun kat'iyyen kaçırılmaması lâzımdı. Çünkü Avusturya ve Rusya devletleri, Prusya'nın bu savaşa mutlak katılmak niyetinde olduklarını sanarak çok müsait barış tekliflerini kabule hazırdılar. Ne çare ki, Prusya ile pek zamansız imzalanan ittifak andlaşması, Osmanlı devletinin bu fırsattan faydalanmasına engel olmuş, bir an evvel barışa kavuşulamamış, devlet yeni fedakârlıklara katlanmak zorunda kalmış, sonunda

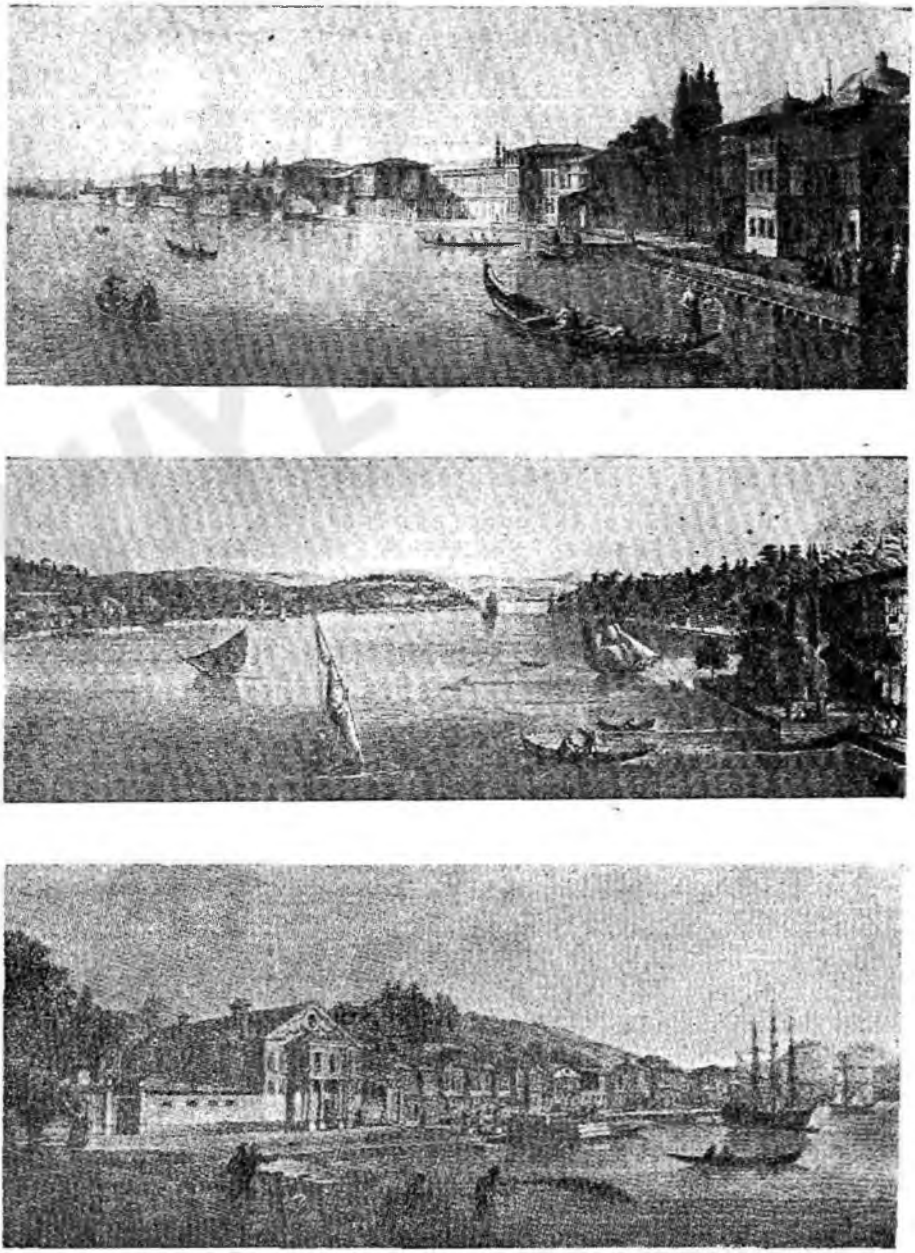

On sekizinci yüzyıl sonlarında Boğaziçi'nden görünüşler: Üstte; Eski Beşiktaş (Dolmabahçe) sarayı, ortada; karşılıklı Hisarlar, aşağıda; Büyükdere (Melling'den)

da şartları umulduğu kadar müsait olmıyan barış andlaşmaları imzalanmak zorunda kalınmıştır.

Barış faaliyetlerinin ordudaki tesiri, padişahın hattı

Evvelce alınan kararlara ve bazı katî hareketlere rağmen bu sırada Avusturya ve Rusya memurları hâlâ barış için orduya gelip gidiyorlarsa da türlü sözlerle oyalanıyorlardı. Yeni serdar-ı ekrem de barıştan başka çare bulunmadığını anlamıştı. Ancak Prusya ile olan ittifak ayrı bir barışa engel bulunduğu için bir şey yapılamıyor, bununla beraber her ihtimale karşı katî red cevabı da verilmiyordu. Artık savaş mevsimine girildiği için iki tarafın memurları şimdi kesin cevaplar istemeğe başladılar. Barış ümidi, ordu hakkında bir rahavet yaratmıştı. Üçüncü Selim durumu haber alınca:

«Müttefik devletler beraber olmadıkça sulh yoktur. Cenk için hazırlık yapıp bir saat evvel cenk etmeğe çalışınız. Yardım Allahdandır» diye bir hatt-ı hümayun göndermişti.

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşa İstanbul'un ordunun durumunu hâlâ anlamak istemediğini hayretle görüyordu. Nihayet, vaziyeti bütün açıklığı ve acılığı ile hünkâra bildirdi. Bunda içinde bulunulan güçlükler sayılıyor, Rumeli ve Anadolu'dan orduya tertip olunan askerin henüz gelmediği, İsmail'e en az yirmi bin ve İbrail'e onaz onbeşbin asker gönderilmesi icabederken ancak üç-dört bin asker tertip edilebildiği, onların da memur oldukları yere en erken yirmi günde gidebilecekleri, bu sırada düşman birkaç yerden hücum edersc felâketin muhakkak olduğu, Avusturya'nın ise mütemadiyen barış istediği, lâkin artık oyalamanın imkânı kalmadığı anlatılıyordu.

Üçüncü Selim'in verdiği cevapsa şuydu:

«Avusturya imparatorunun ben Osmanlı devletiyle sulh olurum ve İngiltere'yi vasıta etmişsiniz. İşiniz İstanbul'da konuşulacaktır» demek, yahut da «murahhas İstanbul'dan gidecek» diye söylemek suretiyle ve yahut da bunun için oyalayıcı bir çare bulunarak biraz daha vakit kazanmağa bakınız. Kaldı ki, burada olan Prusya elçisi «Prusya kralının Nisan sonunda (rumî nisan) veya Mayısda (rumî mayıs) savaşa başlıyacağını biliyorum. Şimdiki halde, savaş olacağında şüphe yoktur. Düşmanların Osmanlı devleti hududundaki askerlerini Prusya hududuna çektikleri de bunun delilidir. Siz ne duruyorsunuz» demektedir. Bu suretle sizin de taraf taraf davranmanız lâzım değil mi? Yoksa cenk etmiyeccek misiniz? Yazılarınızdan bana hayret geliyor. Fırsat elde iken kaçırmanın mânası nedir? Göreyim sizi. Allahtan yardım istiyerek muharebeye ikdam edesiniz.»

Hünkâr bundan sonra gönderdiği hatt-ı hümayunlarla sadrıâzamı şiddetle tehdid ederek hemen düşman üzerine yürümesini bildiriyordu.

Bazı çarpışmalar ve akınlar, Avusturya'nın sulh için taarruzu

Padişah ile sadrıâzam arasında bu yazışmaların cereyan ettiği sırada mevzii de olsa cephelerde savaş hareketleri başlamış bulunuyordu. Serdar-ı ekrem barış ümidiyle avunurken aniden top ve humbara ile zaptı imkânsız bulunan Ada-i Kebir kalesinin zahiresizlik yüzünden Avusturyalılara teslim olduğu haberi geldi. Sadaretinin başlarında böyle bir felâkete uğranılması, Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşa'yı pek üzdü.

Diğer taraftan İşkodralı Mahmud ve Tepedelenli Ali Paşa'lar akına çıkarak bir kısmı Avusturya memleketlerini vurduysalar da, yanlarında kale muhasara vasıtaları bulunmadığı ve zahire darlığı çektikleri için kurtarılması arzu edilen Böğürdelen kalesi geri alınamıyarak Mahmud Paşa Yeni-Pazar'a ve Ali Paşa Morava'ya döndüler.

Yeni Avusturya imparatoru İkinci Leopold, kendisinin ve devletinin bekası için barışı mutlaka şart görmekteydi. Osmanlı devletinin barış tekliflerini ne kabul ve ne de reddederek ortada bırakmasına Prusya ile olan ittifakın sebeb olduğunu seziyordu. Kendisi, Rusya'dan ayrılarak tek başına barışa kararlı olduğu için, Osmanlı devletini de müttefiki Prusya'dan ayırıp ayrı barışa zorlamağa karar verdi. Bu maksatla ilkbaharda başladığı mevzii çarpışma hareketini genişletip umumileştirmek üzere Bükreş'de bulunan kumandanı prens Koburg'a yanında bulunan kuvvetlerle Yergöğü üzerine yürümesini bildirdi Prens Koburg, yirmi altı bin asker ve yetmişe yakın top ve humbara ile ilerleyip Yergöğü'de bulunan kuvvetlerin kumandanı Çavuş-zâde Abdullah Paşa ile Cengiz Mehmed Giray'a kalenin kendisine teslimi için haber gönderdi. Bu teklifi reddolunduğundan Koburg varoşu yaktıktan sonra kaleyi muhasara altına aldı.

Osmanlı kuvvetlerinin Yergöğü zaferi

Böylece Yergöğü'nde savaşların başladığı Rusçuk tarafından görülünce, serdar-ı ekremin kardeşi Seyyid Mehmed Efendi, o tarafa asker geçirmek suretiyle yardıma başladığı için Koburg kaleyi kolayca alamıyacağını

anladığından hemen tabya ve siperler kazarak kalcyi top ve humbara ile döğüp sıkıştırmaga başladı. Lâkin, Rusçuk tarafındaki adadan da Avusturya'lılar üzerine top ve humbara bombardımanı başladı. Topçu savaşı, yedi gün kadar sürdükten sonra Avusturyalılar bütün güçlerini toparlayıp yanan binaların duvarlarını siper ederek kaleye doğru ilerlediler. Bu sırada vakit ikindiyi bulmuştu. Osmanlı askerlerinden birisi tesadüfen atına yulaf tedariki için hendekten çıkınca, sokulmuş olan Avusturya'lı askerlerden birkaçı üzerine hücum ettiler. O da karşı koyunca kaledeki gaziler bunu görüp

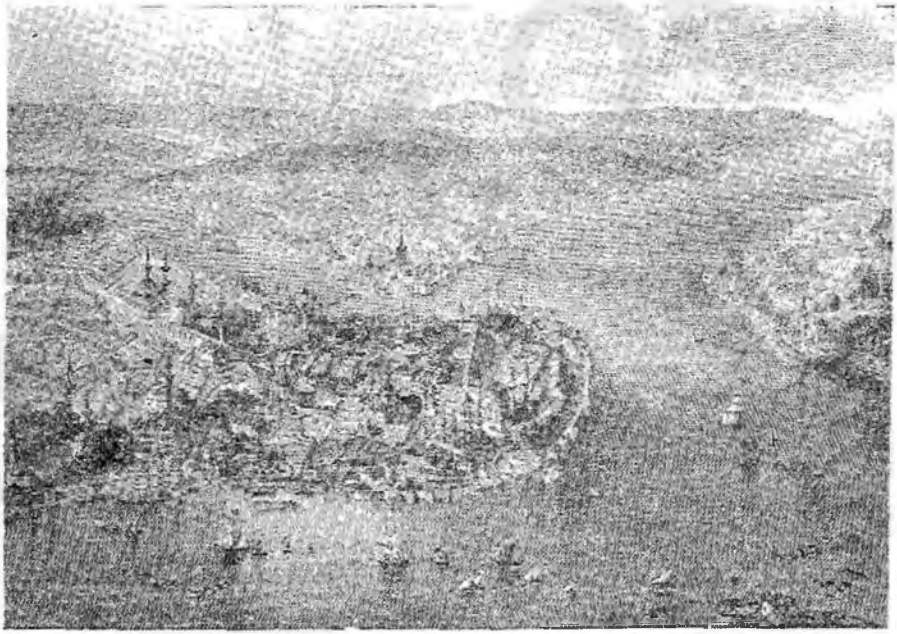

Onsekizinci yüzyıl sonlarında İstanbul'un kuşbakışı bir görünüşü

Onsekizinci yüzyıl sonlarında Beyoğlu tarafları

yardıma koştular. Düşman da yardımcı kuvvetler gönderdi. Bu suretle kavga büyüdü. Kale müdafileri bundan cesaretle hemen kapıları açıp hep birden düşman üzerine yürüdüler. Bir hamlede iki binden fazla Avusturyalı kılıçtan geçirildi. Bu şekilde dört-beş saat süren savaş sonunda Osmanlı askerinin bir kısmı düşmanın Tuna tarafındaki siperlerinin arkasına geçip burasını zaptedince Yergöğü'yü dört taraftan çevirmiş olan siperlerdeki Avusturya'lıların içine korku düşerek varoşta zevk ve sefaya dalmış olan asker kaçmağa başlayınca bu hal sür'atle bütün Avusturya ordusuna sirayet ettiğinden ağırlıklarını, çadırlarını, top, humbara ve hücum için hazırladıkları savaş malzemesini bırakarak Osmanlılar tarafından takibedildikleri halde düşe-kalka, kırıla-döküle firara yüz tuttular. Nihayet, dört saat uzaktaki Toba bağlarında durumsayıp siperler kazmağa başladılar. Osmanlılar da saatlerden beri süren çetin savaşlardan yorulmuş oldukları için geri döndüler (8 haziran 1790). Avusturyalılar bu savaşta beş bin ölü vermişler, kırk top, on havan ve pek çok cephane kaybetmişlerdi. Osmanlıların aldıkları esirler de bini geçiyordu.

Serdar-ı ekrem, düşmanın Yergöğü'yü muhasara ettiğini duyduğu zaman çok telâş etmişti. Orduya mürettep asker hâlâ toplanmamış olduğu gibi, yaya yeniçeri askerinin sayısı iki bine varmıyordu. Bunların da bir kısmı kasabada işi esnaflığa vurmuşlardı. Hemen etraftan gelmekte olan askerden tedarik edebildiği dört bin kadar piyadeyi ve bin kadar süvariyi Ruscuk tarafına gönderdiyse de, düşmanın pek kalabalık oluşunun duyulması zihinlere perişanlık vermişti. Bu sırada birdenbire gelen zafer haberi, büyük sevinç yarattı. Hemen top şenlikleri yapıldı.

Serdar-ı ekrem mükâfat olarak Abdullah Paşa'ya vezaret, kardeşine büyük imrahorluk rütbelerini tevcih etti. Cengiz Giray Hanla maiyetinde bulunan Hanzâde ve mirzalara, yararlığı görülen subay ve askerlere, bu savaşta yara alanlara hil'atler, çelenkler ve ihsanlar dağıttı.

Bu haber İstanbul'a Şeker bayramının birinci günü gelmiş ve iki bayram birden yapılmıştı. Üçüncü Selim, Abdullah Paşa'ya ve Cengiz Giray'a üçer bin altınla birer çelenk ve serdar-ı ekreme samur kürk, murassa kılınç ve her işinde müstakil olduğuna dair hatt-ı hümayun gönderdi.

Osmanlı ordusunun Tuna'yı geçmesi

Bu zaferden sonra yapılan müşavereler sonunda, daha zayıf olan Avusturya cephesinin bir seraskerin idaresinde bırakılarak daha evvel İsakçı'ya kadar olan menzillerde gerekli zahire bile hazırlanmamıştı. Ancak, Yergöğü vak'asında elde edilen ganimetler askere pek tatlı geldiğinden herkes bu cephede döğüşmeyi arzu eder olmuştu. Serdar-ı ekrem de, yolların intizamı ve mesafenin yakınlığı dolayısıyla Avusturya cephesini tercih ederek konakcıları Ruscuk'a iade etti.

Böylece, 18 temmuz Cumartesi günü Şumnu sahrasından hareket edilip Ruscuğa gelindi. Sancağ-ı şerifle kapıkulu süvarilerinin sipah ve silâhdar bölükleri burada bırakılıp İsakçı muhafızı Osman paşa çağırılarak çarhacı, yani öncü kuvvetleri kumandanı tâyin olundu. Ordu, nehrin karşı kıyısına geçtikten sonra nasıl hareket edileceği görüşüldü. Avusturyanın asıl ordusu Bükreş tarafında olup Ziştova (=Ziştva) ve Tolrakan karşısında Tuna kıyılarında birer birlikleri bulunduğundan ileri harekete geçildikten sonra geri dönmek icabettiği takdirde bu kuvvetlerin Yergöğüye iki taraftan hücum edip ordunun ric'at yolunu kesmeleri ihtimali vardı. Bunun üzerine serdar-ı ekremin bir kısım askerle Yergöğü'de kalması ve seçilecek bir seraskerin yaya ve atlı kuvvetlerle Avusturya ordusunun üzerine gitmesi kararlaştırıldı. Ancak, yeniçerilerin çoğu birer at uydurup onlara bindikleri için yaya kuvvetleri azalmıştı. İstanbul'dan da gelen bir emirde yeniçerilerin aslında devletin yaya gücü olduğu bildiriliyor ve eski kanunlarına göre atlarını terkedip Tuna nehrinin karşısına yaya olarak geçmelerinin temini isteniyordu. Lâkin, savaş sırası olduğundan bu işin asker güçendirilmeden başarılması da serdarın dirayetine havale olunmaktaydı.

Rayhanbah anlaşması ve Osmanlı devleti

Avusturya imparatoru İkinci Leopold ise, Yergöğü'de yaptığı barış taarruzunun muvaffak olamaması üzerine doğrudan doğruya Prusya devletine başvurup anlaşma ve müzakerelere hazır bulunduğunu bildirdi. İkinci Frederik Giyyom'un da esasen isteği onun başeğmesiydi. Bunun üzerine Avusturya ve Bohemya hududlarına yakın Rayhanbah (Reichenbach) şehrinde Avusturya ile Prusya ve müttefikleri İngiltere ve Felemenk delegeleri hazır bulunduğu halde müzakereler başladı. Görüşmeler kısa sürdü ve iki devlet arasında anlaşma imzalandı (Temmuz-Ağustos 1790).

Bu anlaşmanın Osmanlı devletini alâkadar eden maddeleri, Avusturya'nın bu savaşta işgal ettiği Osmanlı devleti topraklarından çekilmesi, mutlak tarafsızlığı kabul edip Rusya'ya hiçbir yardımda bulunmaması,

yalnız kat'î barış imzalanıncaya kadar Hotin kalesinin emaneten Avusturya'lıların elinde kalması hususlarıydı. Avusturya oradan da çekilirse bu kaleyi hemen Rusya'nın işgal edeceği düşünüldüğünden bu tarza karar verilmişti. Yine bu anlaşmaya göre, Osmanlı-Avusturya savaşına da son verilecekti.

Prusya kralı, daha bu anlaşma imzalanmadan evvel Osmanlı devletiyle hemen mütareke yapılmasını Avusturya'ya kabul ettirmişti. Evvelce de kısaca bahsettiğimiz gibi o zaman Belgrad'da bulunan Avusturya başkumandanı mareşal Laudon'un 10 kasım 1789 tarihli bir mektupla serdar-ı ekreme başvurması üzerine bazı mütareke görüşmeleri yapılmış hattâ daha sonra da şartlarının kararlaştırılması için Eflak'daki Avusturya kumandanı prens Saks dö Koburg ile görüşülmüştü. Ancak Rayhanbah anlaşmasında (Reichenbacher Konvention) görülen ve Osmanlı devletine evvelki (Ocak 1789) Avusturya-Rus barış teklifinden daha iyi şartları sağlıyan asıl Osmanlı-Prusya ittifakı yapılmak istenen Avusturya mütareke görüşmelerinin başlaması sırasında da yeni bazı güçlükler zuhur etti.

Avusturya ile müzakereyi zorlaştıran şeyler

Osmanlı devletinin bu seferden maksadı Kırım'ı almaktı. Üçüncü Selim, Avusturya ile mütareke ve barışa sadece Rusya'ya bütün kuvvetlerle yüklenebilmek için razı olduğunu bildiriyordu. Halen ise ordu Yergöğü tarafına geçmiş olduğundan, tekrar bu tarafa dönüp Silistre üzerinden gidildiği takdirde, Tuna nehri iki defa geçilmiş ve pek çok vakit kaybedilmiş olacaktı. Neticede bu yıl boyunca tedarikler görülmüş ve zahmetler çekilmişken, askerin savaşsız geri dönmesi uygun görülmüyordu. Ordunun Yergöğü'den doğru İbrail'e gidebilmesi için ise, Avusturya'lıların Eflak'ı ve hiç olmazsa Tuna kıyılarını boşaltmaları lâzımdı. Serdar-ı ekreme gelen hatt-ı hümayunlarda mütarekeye bu şartlarla razı olması bildirilmekteydi. Mesele Avusturya elçisine açılınca, elçi bunun mü-

Onsekizinci yüzyılda halk kıyafetleri
Méry'nin Constantinople et la Mer Noire adlı kitabından)

tarekeye aykırı olduğunu ve barış imzalanmadan arazi tahliye etmenin Avusturya'ya teklif edilemiyeceğini, edilse bile kabule yanaşmıyacağını, zira Osmanlı ordusuna Eflak' dan yol verildiği takdirde Rusya'nın da istediği yerden asker geçirmek müsaadesi talep edeceği, Avusturya bunu reddederse, bu halin iki devlet arasında savaşın çıkması demek olacağını, kabul ederse barışın imzasına kadar tarafsız bölge olarak kalması gereken Eflak'ın harp sahası haline geleceğini, bu yüzden Avusturya devletine böyle ham bir teklifte bulunamıyacağını ileri sürdü.

Diğer bir güçlük ise, Koca Yusuf Paşanın durumu idi. Rayhanbah anlaşmasının imzalanmasından sonra Prusya elçisi Vidin yoluyla Osmanlı ordusuna gelirken, Vidin cephesi seraskeri eski sadrıâzam Koca Yusuf Paşa ile, karşıda bulunan düşman kuvvetleri kumandanına anlaşmaya göre ateş kesilmesinin gerektiğini bildirmişti. Buna rağmen Koca Yusuf Paşa Kalafat tarafına bir miktar asker çıkarıp bir köprü başı tutmuştu. Avusturya'lılar, bu harekete engel olabilecek durumda bulundukları halde ateş kesildiği için bunu yapmamışlardı. Şimdi mütareke müzakereleri başlayınca, Prusya'lılar bu mütarekenin ilk hükmünün iki taraf askerlerinin bulundukları yerde kalmaları olduğunu ileri sürüp Avusturyalıların Prusya'nın şerefine itimadla harekete geçmediğini, buna göre bu askerin geri çekilmesi gerekeceğini ısrarla tekrarladı. Kendisine cevaben Yusuf Paşa'nın Kalafat'a mütareke haberinden evvel geçmiş olduğu için bulunduğu yeri muhafaza edeceği bildirildi.

Prusya elçisi ve Bâb-ı âli

Bütün bu mes'elelerin halli için Prusya delegesi Lüzi (de Luisi) ile birkaç müzakere meclisi akdolundu. Lüzi, bildiğinden şaşmıyordu. Nihayet Osmanlı reisülküttabı kendisine kat'i bir ifade ile şunları söyledi:

«Osmanlı devletinin bu seferi açmaktan maksadı, bilindiği gibi, Kırım'ı geri almaktır. Bu sene, büyük hazırlıklarla Rusya üzerine hücum edilip bu işe bir son verilecek iken İstanbul'daki Prusya elçisi, Prusya kralının Avusturya üzerine yürüyeceğini bildirip sadece onun işini kolaylaştırmak için Osmanlı ordusu da Avusturya üzerine gitmiş olduğu halde, Prusya kralı Avusturya'ya savaş bile ilân etmeyip sadece gösterişle korkutarak mütareke ve barışa razı etmiş, neticede Osmanlı ordusu, Osmanlı devletinin değil, Prusya krallığının menfaatine âlet olmuştur. Avusturya ile barış imzalanır imzalanmaz Rusya üzerine gidilmesi kararlaştırılmışsa da vakit geçmiş olduğu için bu yıl Özi, Bender ve Kırım'ın kurtarılması güç olacağından bunlar çaresiz gelecek seneye kalacaktır. Devlet önümüzdeki ilkbahar için şimdiden ağır masraflara katlanarak büyük hazırlıklar yapmaktadır. Ancak Osmanlı devletinin bu kadar masrafa katlanması Prusya'nın ittifakına güvendiğindendir. Şu halde, Prusya kralı da Rusya'ya savaş ilân etmek suretiyle ittifakın şartlarını yerine getirecek mi, yoksa Avusturyaya yaptığı gibi yalnız bir kuvvet gösterisinde mi bulunacaktır? Evvelâ bu noktanın bilinerek devletin de işini ona göre tutması lâzımgelmektedir».

Lüzi bu mâkul sözler karşısında:

«Evet, haklısınız... Evvelâ bu noktanın bilinmesi lâzım. Prusya kralı her halde Osmanlı devleti ile olan ittifak şartlarını yerine getirmeğe elinden geldiği kadar çalışır» gibi müphem karşılıklar verdi ve kralının bu yıl Rusya ile savaşa girişip girişmiyeceği kat'i olarak soruldukça açık bir cevap alınamadı. Eflak içinden yol verilmesi meselesi de uzadıkça uzadı. Halbuki Avusturya devleti bu müsaadeyi verse bile ordu ricali askerin halini beğenmiyerek böyle bahanelerle işi uzatıp savaş mevsimini geride bırakmağa çalışıyorlar ve bu ara Allah vere de Rusya ile de bir barış yolu bulunsa diye dört gözle bekliyorlardı.

Padişahın hatt-ı hümayunları, Avusturya ile mütarekenin akdi

Üçüncü Selim, üst üste hatt-ı hümayunlar göndererek Avusturya ile mütarekenin bir an evvel imzalanıp Rusya üzerine gidilmesini bildiriyor ve bu işin neden bu kadar uzatıldığını soruyordu. Serdar-ı ekrem verdiği cevapta mütarekenin uzamasına, buna evvelâ izin verilmişken sonra Eflak'tan yol isteme hususundaki ısrarın ve bunun Prusya delegesi tarafından kabul edilmeyişinin sebeb olduğunu bildirdikten sonra, askere de pek güvenemediğini ilâve etmişti.

Padişah, sert bir cevap verdi. Bunda kendisinin yazılarının iyi okunup anlaşılmadığını ileri sürüyor, Prusya mütarekeye tavassut etmese savaşmayıp geri mi dönülecek olduğunu soruyor, birçok azarlamalardan sonra Avusturya'nın Eflak'tan yol vermesi meselesi bir tarafa bırakılıp hemen mütarekenin imzalanmasını ve derhal Rusya üzerine hareket edilmesini kati ve tehdid edici bir dille bildiriyor, Rusya Kırım'ı savaşsız geri vermeğe razı olmadıkça harpten vazgeçilmiyeceğini de tasrih ediyordu.

Nihayet aradaki pürüzler giderilip reisülküttab Abdullah Berri Efendi ile 18 eylûl 1790 tarihinde Ruscuk'da (bazı yerli ve

batı kaynaklarında Yergöğüde) Rayhanbah anlaşması esasları dâhilinde dokuz aylık bir mütareke imzalandı.

Sadrâzamın bazı hareketleri, Eflak voyvodasının akıbeti

Mütareke üzerine serdar-ı ekrem ordu ile Ruscuka döndü. Oradan da Silistre sahrasına gitti. Serdar-ı ekrem bu arada kendisine rakip ve düşman bildiği Koca Yusuf Paşayı Vidin seraskerliğinden alarak Bosna valiliğine tâyin etti. Aynı zamanda yine onun tertibiyle eski sadrıâzam Cezayirli Gazi Hasan Paşanın adamı ve yetiştirmesi olup bu savaşta canla başla hizmet etmiş olan Eflak voyvodası Mavroyani de maiyetindeki askerin öteyi beriyi talan etmesi bahanesiyle üzerine kuvvet gönderilip yakalanarak idam olundu. Devlete en dar zamanda sadakatle hizmet ve bu uğurda bütün servetini fedâ etmiş olan bu zatın böylece mükâfat yerine ceza görmesi büyük bir haksızlıktı. Vaktiyle ordu erkânına herkesin önünde: «Orduyu, topları ve cephaneyi bırakıp nasıl kaçtığınızı Buzaov suyu bana söyledi. Ben ise Eflak'ı sizin emrinizle bırakıp bu tarafa geçmedim. Şimdi on bin atlı verin, gidip sizin bıraktığınız topları getireyim» diyerek hepsini mahcup etmiş olduğu için uğradığı felâketten çok kimsenin yüreği yağ bağlamıştı.

Kendisi hakikaten askeri zapta ve idareye kabiliyetli olup Osmanlı vezirlerine itaat etmiyen askerler, ona kuzu gibi başeğerler ve birliklerinde vazife görmeğe can atarlardı. Buna sebeb hem tatlı diliyle onları avlaması, hem bol bahşişlerle gönüllerini hoş etmesi, buna mukabil mühim zamanlarda kuvvetli ve disiplinli idaresiyle kendilerine hâkim olmanın sırrını bilmesiydi.

İsveç'in Rusya ile barış yapması ve Osmanlı devleti

Osmanlı devleti Avusturya ile mütareke imzalayınca bu cephede serbest kalan kuvvetlerini rus cephesine gönderip orada üstünlük sağlıyarak taarruza geçmek gibi tasarladığı bir avantajı elde edememişti.

Geçen yıl olayları arasında naklettiğimiz üzere bir Osmanlı - İsveç ittifakı yapılmıştı. İşte bundan sonra da İsveç'e karşı para yardımına ait şart kısmen de olsa yerine getirilmeye başlanmıştı.

İsveç kralı Üçüncü Güstav bu 1790 senesinde 29 nisan ve 15 mayısta yaptığı kara ve deniz savaşlarında Ruslara karşı arka arkaya başarılar kazandı ve neticede Temmuz ayında bir Rus limanında mahsur kalan donanmasını da kurtardı. Kral bu başarılarından sonra birden İspanya'nın tavassutu üzerine Ruslarla barış müzakerelerine oturmayı uygun bulduğundan statukonun muhafazasına istinad eden Verela (= Verelae = Vaeraelae) andlaşmasını imzalıyarak, kendisine 30 bin insan ve 30 kadar gemiye mal olan, Rus harbine son verdi (14 ağustos 1790).

Onu, son başarılarına rağmen, bu barışa sevkeden şeyler 1784 de Fransa ile yaptığı altı yıllık ittifak andlaşmasının son bulması ve Fransız ihtilâl hükümetinin bunu yenilemeğe arzulu olmaması ve diğer devletlerin de ona vaad ettiklerini yerine getirmemelerinden başka, kendisinin hükümranlık tasarı ve görüşlerine hiç uymıyan, Fransız ihtilâline karşı bir müdahalede teşebbüsü üzerine almak için hazırlıklı bulunabilmekti.

İşte İsveç kralının şu veya bu sebeblerle ve Osmanlı devletiyle arasındaki ittifakın şartlarına aykırı olarak çariçe ile yaptığı bu barış neticesinde Rusya da kuzeyde bulunan ordularını güney cephesine nakliederek Osmanlılara karşı kuvvet muvazenesini muhafaza etmişti.

Bu durumda Prusya, Rusya'ya savaş açsa, muvazene tekrar Osmanlı devleti lehine dönebilirdi. Bir taraftan da Fransa elçisi, tercümanı vasıtasiyle Bâb-ı âliye gönderdiği haberle hükûmetinden aldığı malûmatı bildirdi. Buna göre, İsveç'in Rusya ile barış yapmasına tavassut edenler İspanya'dan ziyade İngiltere, Prusya ve Felemenk hükûmetleriydi. Bu barıştan sonra ise, Rus donanması Baltık denizinden kalkıp rahatça Akdenize gelebilecek ve sözleriyle hareketleri birbirine uymıyan İngiltere ve Prusya buna engel olmıyacaklardı. Fransa, bu suretle kendisine cephe alan Avrupa devletleriyle Osmanlı devletinin arasını bozmağa çalışıyordu.

Fransa elçisinin verdiği haber, hükümdarı oldukça telâşa düşürdü. İsveç'in münferid barış yapmasına fena halde sıkılan Üçüncü Selim, sadaret kaymakamına gönderdiği bir hatt-ı hümayunda:

«İsveçli'ye bu kadar akçe verildi. Böyle vefasızlık olur mu? Bu işi tahkik edin, aslı var mıdır?» diyordu.

Kaymakam Paşa, bunun üzerine İsveç elçilik tercümanını hemen Bâb-ı âliye çağırtıp meseleyi sordu. Aldığı cevap şu idi:

«Barışın aslı vardır. Ancak İsveç kralı Osmanlı devletini açıkta bırakmıyarak Kırım yarımadasının serbest olması, Rusların aldığı yerlerin Osmanlı devletine geri veril-

mesi ve Rusya'nın Osmanlı devletiyle barış imzalaması şartlarıyladır».

Lâkin, aradaki anlaşmaya göre İsveç'in ayrı barış yapması bahis konusu olamıyacağı için, İsveç elçisi şiddetle muahaze edildi. Elçi verdiği cevapta, Rusya evvelce kendilerine birçok kereler münferid mütareke ve barış teklif ettiği halde, Bâb-ı âli aradaki anlaşma dolayısiyle İsveç'in bunu reddettiğini, halbuki Osmanlı devletinin bu sıralarda el altından mütemadiyen barış müzakereleri için Ruslarla temaslarda bulunduğunu, nihayet İsveç'in Rusya'ya galip gelmesi üzerine İkinci Katerina'nın Osmalı devletinin de kabul edeceğini temin ettiği şartlarla yeniden barış teklif ettiğini, İsveç kralının da bunu, Osmanlı devletinin hak ve menfaatleri görüp gözetilmek şartiyle kabule yanaştığını, Rusya'ya üstün gelinmekle beraber İsveç devletinin malî kaynakları tükendiği ve Prusya vaad ettiği yardımları asla yapmadığı için takatlerinin sonuna geldiklerini, hemen barış olmasa büyük bir hezimete uğranılmasının muhakkak görüldüğünü, Osmanlı devletinin de Rus cephesine hiç ehemmiyet vermemesi dolayısiyle bütün yükü İsveç'in çektiğini, bu suretle Osmanlıların aradaki anlaşmaya riayet etmediklerini, ayrıca Birinci Abdülhamid devrinden beri vaad olunan malî yardımın tamamen yapılmamış olduğunu uzun uzun ve mugalatalı bir ifade ile ileri sürüp bütün kabahati Osmanlı devletine yükliyerek kendilerini haklı çıkardıktan maada üstelik vaad olunan malî yardımın kalan taksitlerini istiyor ve Osmanlı devletini de Rusya ile barışa teşvik ediyordu.

Lehistan'ın Osmanlı devletiyle ittifak yapmak istemesi

Üçüncü Selim, yukarda söylediğimiz gibi Prusya'nın Rusya'ya savaş ilân edeceğini sandığı gibi, Lehistan'ın da bu savaşa katılacağını umuyordu. 1772 yılında uğradığı paylaşma felâketinden beri millî varlığını muhafaza kaygısına düşmüş olan Lehistan, Rusya ve Avusturya devletlerinin imzaladığı ittifak anlaşmasından telâşa kapılmış ve bir tedbir olmak üzere bu devletlerin düşmanı olan Osmanlı devletiyle bir ittifak akdine teşebbüs etmişti. Ancak, Lehistan elçisinin Bâb-ı âliye başvuruşunda ileri sürdüğü şartlar, sadece kendi devletinin menfaatlerini koruyan ve Osmanlı devletine mükellefiyetler yükliyen neviden olduğu için bir netice alınamamıştı. Bâb-ı âli, gayet haklı olarak Lehistan'ın da İsveç gibi Rusya'ya karşı fiilen savaşa katılmasını istiyor, Lehistan ise, bundan kaçınıyordu. Bu devlet bir taraftan da Prusya'ya yaklaşmağa çalıştı ve nihayet onun politikasına kendisini tamamen kaptırdı. İsveç devletinin böyle umulmıyan bir anda Rusya ile barış imzalaması ise, Lehistan'ı büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştı. Lehistan elçisi Prusya elçiliğine giderek meseleyi görüştü. Prusya elçisi kendisine kralının, daha kısa zaman evvel para ve malzeme yardımı yaptığı İsveçlilerin bu hareketinden büyük bir infial duyduğunu, hemen Lehistan'la birlikte ve büyük bir şiddetle Rusya üzerine yürüneceğine dair Berlin'den bir yazı aldığını bildirdi. Lehistan elçisi, biraz teselli bulmuş halde geri döndü. Osmanlı devletinin de yüreğine su serpmek için Bâb-ı âliye bir takrir vererek meseleyi anlattı ve Prusya'nın Rusya ile savaşa başlamak üzere bulunduğunu, bu takdirde kendilerinin de hemen buna katılacaklarını haber verip yarım kalan ittifak andlaşmasının artık tahakkuk edebileceğini bildirdi.

Ruslarla Tuna cephesinde cereyan eden çarpışmalar

Avusturya cephesinde askerî harekâtın durduğu ve barış için diplomatik faaliyetlerin kesif bir hal aldığı yazın son ayları sırasında ve sonbahar başlarında Ruslar doğru olarak boş durmıyarak icabeden hazırlıklarını yaptılar. Sonbaharın ortalarında Tuna deltasındaki kalelere karşı ani bir taarruza giriştiler.

Evvelce kısaca yazdığımıza göre prens Potemkin, Cezayirli Gazi Hasan Paşanın serdar-ı ekremliği sırasında Osmanlı ordusuna bir mükâleme memuru göndermişti. O zaman buna karşılık kendisine Bekir-Ağa adlı bir memur yollanmış bulunuyordu. Prusya ittifakı üzerine ve Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşanın sadaretinden sonra Rus mükâleme memuru eliboş olarak geri dönünce, Ruslar da Bekir Ağayı iade etmişlerdi. İsveç'le mütareke akdeden Rusya, o cephede serbest kalınca ve Prusya ile Lehistan'ın savaşa girmeğe pek de niyetli olmadıklarını sezince, Osmanlı devletini barışa zorlamak ve bu barışta avantajlı bir durum elde etmek için yeniden savaş hareketlerine başlıyarak Besarabya'yı tamamen işgale karar vermiş bulunuyordu. Bu maksatla prens Potemkin cephe kumandanı general Suvorof'a taarruz emrini verdi. Bunun üzerine general Müller kumandasında bir ordu ile Tuna nehrinin ağzındaki Kili kalesine yürülenildi (17 ekim 1790). Kale sağlam ve önündeki haliç şalopelerle muhafaza altına alınmış bulunduğundan Ruslar geceyi seçerek Kili önündeki siperlere iki tümenle hücum ettiler. Bu siperlerde esasen pek az asker mevcuttu. Bunlar da sür'atle kaleye doğru çekilip gittiklerinden Rus tümenleri karanlıkta birbir-

Padişah

Sadrıâzam

Kibar bir erkek

Kibar bir delikanlı

Ressam Charles François de Silvestre'e göre Onsekizinci yüzyılda Osmanlı erkek kıyafetleri

lerini seçemiyerek karşılıklı savaşa tutuştular. Osmanlılar bunu görünce kendi kendilerile döğüşen Rus kuvvetlerinin üzerine kaleden ve şalopelerden top ateşi açtılar. Ortalık aydınlanınca Ruslar durumu sezmişlerse de bu zamana kadar bir hayli telefat vermişler ve general Müller de maktûl düşmüştü. Bunun üzerine bir-iki saatlik mesafeye çekilerek siper aldılar. İsmail seraskeri durumu orduya bildirdi. Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşa ise, Avusturya ile olduğu gibi Rusya ile de barış imzalanacağı ümidinde olduğu için işleri gevşek tutmuş, yalnız vakit kazanmağa çalışmış, neticede yanındaki askerin mühim kısmı dağılarak Silistre ordugâhında bir kısım kapıkulu askeriyle devlet ricalinin maiyetindeki kuvvetler kalmıştı. Bu sırada ise, prens Potemkin'in de İsmail kalesini bizzat muhasara ettiği haberi geldi. Serdar-ı ekrem, barış haberini beklerken ummadığı bu Rus taarruzu karşısında fena halde şaşalayıp kaldı. Hemen ordu erkânını toplayarak fikirlerini sordu. Lâkin kimse ağzını açmıyordu. Nihayet ordu kadısı Keçeci-zâde Salif Efendi:

«Ekim ayı, yani kışın başlangıcı gelip çatmış bulunuyor. Bundan sonra ileriye doğru ne insan ve ne de hayvan gidebilir. Esasen Yergöğü'den Silistre'ye gelinceye kadar askerin çoğu dağılıp gitti» dedi. Herkes, bu fikre taraftar görünüyor, ileri gitmenin fayda vermiyeceği mütalâasında bulunuyordu. Serdar-ı ekrem aksi düşüncede olmakla beraber orduda ne para ve ne de zahire vardı.

Kili, Sünne, Tolcu, İsakçı'nın kaybedilmesi, kışlağa çekiliş

Nihayet orduyu bulunduğu yerde bırakıp birkaç bin süvariyle kendisi İsmail'e doğru harekete karar verdi. Lâkin, bu da faydasız görüldüğünden vazgeçildi. Neticede durumun ve içinde bulunulan imkânsızlıkların hep birden imzalanacak bir mektupla İstanbul'a bildirilmesine karar verildi. Bir taraftan da orduda ve Silistre'de dellâllar çıkartılıp onbeşer kuruş bahşiş ve sonra istedikleri askerî ocaklara kaydedilmek şartiyle gönüllü dalkılıç yazılacağı ilân olundu. Yine çoğu kapıkulu ocaklarından olmak üzere bin kadar gönüllü toplandı. Süvari ocaklarından da beşyüz kadar atlı asker tedarik olunarak Mahmud Paşanın kumandasında Kili'ye imdad için süratle yola çıkarıldı. Lâkin, bu askerin bir kısmı İsmail, bir kısmı Tolcu taraflarında kaldı. Gerisi ise henüz Kili'ye varmadan yardımdan ümid kesen müdafiler kaleyi vire ile düşmana teslim ettiler (30 ekim 1790).

General Müller'in maktûl düşmesi üzerine kumandayı ele almış olan general Godonoviç, Kili kalesinin fethinden sonra süratle harekete geçip evvelâ Sünne (Sulina) boğazını zaptetti. Arkasından Tolcu (16 kasım), İsakçı (25 kasım) kaleleri düştü. Rus generali, bundan sonra Tolcu ile İsmail kaleleri arasındaki adaya asker çıkartarak prens Potemkin'in sıkıştırmakta olduğu İsmail kalesinin deniz ve kara tarafından tam bir muhasaraya alınmasını temin etti. Sünne boğazından geçen Rus ince donaması, İsmail'i nehir tarafından da sarmış bulunuyordu. Evvelce serdar-ı ekreme gönderdiği bir hatt-ı hümayunla Üçüncü Selim «Kili, Tolcu, İsakçı ve İsmail bölgelerine karadan ve denizden bir zarar erişirse vücudunu ortadan kaldırırım. Bu yerlerden birisi düşman eline geçerse elimden kurtulamazsın. Bunu düşünerek vakit kaybetme» diye bildirmişti. Şimdi bu kalelerin üst üste düşmesi haberi, Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşanın aklını başından aldı. Lâkin, yapacak bir şey yoktu. Daha evvel davranıp ordusu henüz derli toplu halde bulunurken o taraflara yardıma gitmediğine pişman olup beyhude döğündü durdu.

Bu sırada kışın ilk alâmetleri belirdiğinden bulundukları Bakıkırı açık ordugâhında daha fazla durmanın imkânı kalmadığından kışlak için icabında serhdalere yardıma elverişli bir yer olan Hacı-oğlu Pazarına gidilmeğe karar verildi. Ancak, serhadlerdeki askeri ve halkın mânevî gücünü kırmamak ve İstanbul'da bu mühim zamanda istirahate çekildiği fikrinin uyanmasına meydan vermemek için Hacı-oğlu Pazarına yalnız serhadlere yardım maksadiyle gidileceği ilân edilerek her tarafa o şekilde bildirildi. Nitekim, bu düşünce, İstanbul'ca da uygun görüldüğünden ordu Bakıkırı'ndan hareket ederek 15 kasım 1790 tarihinde Hacı-oğlu Pazarı kasabası civarındaki sahraya varılıp çadırlar kuruldu. Lâkin, yeniden bir hatâ işlendiği hemen anlaşıldı. Çünkü kış şiddetle bastırmağa başlamış olduğundan ordunun çadırlarda barınması imkânsız bulunduğu gibi, yüz yirmi haneden mürekkep olan Hacı-oğlu Pazarı kasabası ordu konaklaması için küçüktü. Neticede uzun müzakerelerden sonra eski yeniçeri ağası Kelleci Osman Ağa Hacı-oğlu Pazarı'nda bırakılarak kışlamak üzere 21 kasım 1790 günü Şumnu'ya gelindi.

Berlin'e gönderilen elçi ve Prusya kralına yazılan mektup

Üçüncü Selim, Lehistan elçisinin evvelce yazdığımız haberinden son derece memnun kaldıysa da, günler, aylar geçtiği hal-

de Prusya'nın harekete geçmediğini görünce bu meseleyi tahrik için Ahmed Resmi Efendi ile birlikte vaktiyle Prusya'ya gitmiş olan ve onun kayını bulunan rikâb mektupçusu Ahmed Azmi Efendiyi Haremeyn muhasebeciliği payesiyle Berlin elçisi tayin ederek yola çıkardı (Aralık 1790).

Genç hükümdarın bir türlü içi içine sığmıyordu. Ahmed Azmi Efendi'nin çeşitli seremoni (törenler) programlarile yollarda oyalanması mümkün bulunduğundan hemen bir mektup yazarak çifte tatar postasiyle Prusya kralına gönderdi. Bunda:

«Osmanlı devletinin sizinle ittifakı tecavüzî mahiyette olduğu halde kendisine savaş ilân emediğiniz için Rusya o taraflara emin olarak vargücüyle bu tarafa hücum edip Tuna kıyısına taarruz ve tecavüzde bulunduğundan Osmanlı devleti kış günü olduğu halde karşılık vermeğe ve müdafaada bulunmağa mecbur kaldı. Halbuki müttefikiniz olan Lehistan, Rusya ile savaş için Turla nehri kıyısında yirmi beş bin asker hazırlamış, hareketleri size bağlı olarak beklemektedir. Lâkin, siz Rusyaya savaş ilân etmediğiniz için onlar da etmediler. Eğer şimdiye kadar savaşa başlamış olsaydınız Ruslar üç taraftan ortaya alınarak intikam alınması kabil olurdu» diyor ve aradaki ittifak hükümlerine göre bugünlerde Rusya ile savaşa başlanılıp başlanılmıyacağını ve bugüne kadar neden geciktiğini soruyordu.

Halbuki, bu sırada Avrupa'da hâsıl olan yeni siyasi durum, Prusya'nın Rusya ile bir savaş macerasına girmesine engel bulunuyordu.

Buna sebep ise, yukarda söylediğimiz gibi, Fransa ihtilâlinin süratle gelişmesi ve bütün monarşileri gözlerini dört açmağa sevkeden kendilerince tehlikeli cereyanların bütün Avrupa'ya yayılmağa başlamasıydı.

Osmanlı devletinin barışa teşvik edilmesi

Bu sırada, başta İspanya olduğu halde bazı Avrupa devletleri Osmanlı devletini Rusya ile barışa teşvik ediyorlardı. İspanya elçisi Bâb-ı âliye verdiği bir takrirle savaşın uzamasının Rusya'yı büyük zaafa düşürdüğünü, Turla'nın karşı tarafında pek az askeri bulunduğunu, yeniden asker getirtmesine ise Lehistan'ın engel olacağını, Prusya'nın da elinde çok iyi hazırlanmış kuvvetli bir ordu bulunduğunu, Osmanlı ordusu taarruza geçecek olursa savaş için para ve sair vasıtalardan mahrum bulunan Rusyanın yenilerek barışa talip olacağını telkin edenlerin ve devleti kendi çıkarlarına savaşa devama kışkırtanların sözlerine inanılmamasını bildiriyor ve şunları ilâve ediyordu:

«Rusyanın iki devletle bu kadar zaman savaşmasının onu yıpratmağa başladığı doğru ise de, bu müddet içinde iki devletle savaşmak zorunda kalmış olan Osmanlı devletinin de hali böyledir. Üstelik Rusya İsveçle barış akdettiği için üzerinden yükün bir kısmı kalkmıştır. Osmanlı cephesinde bulunan orduları Osmanlı reâyâsının sırtından geçindikleri için idareleri Rusyayı büyük masraflara sokmamaktadır.

Lehistan ise, işlerini icabı gibi yoluna koymadan savaşa girerek kendisini tehlikeye atmaz. Prusya kralı Rusyayı barışı bozmakla tehdit ederse, İkinci Katerinanın buna karşı mutlaka alınmış tedbirleri vardır. Bundan maada, bu dâvada diğer devletlerin de Prusyaya muhalefet etmeleri pek mümkün bulunduğundan Osmanlı devleti sonunda yalnız Rusya ile değil, belki Avusturya ile de yeniden ve tek başına savaşmak zorunda kalır. Şu halde, Osmanlı devleti için savaştan evvelki durum veya buna benzer şartlarla barış yapması en uygun yoldur» (Cevdet Tarihi, C: 5, S: 80-81).

İsmail kalesinin Ruslar tarafından alınması

Bu sırada Potemkin, İsmail kalesini şiddetle tazyik etmekteydi. Düşmanın üst üste yaptıkları hücumlar, müdafilerin kahramanca dayanışı yüzünden boşa gidiyordu. Ruslar kale erafında siper ve şarampolları olmadığından kara tarafından yapılan taarruzlarla muvaffak olamıyacaklarını anlayıp nehir yolunu tecrübeye karar verdiler. 24

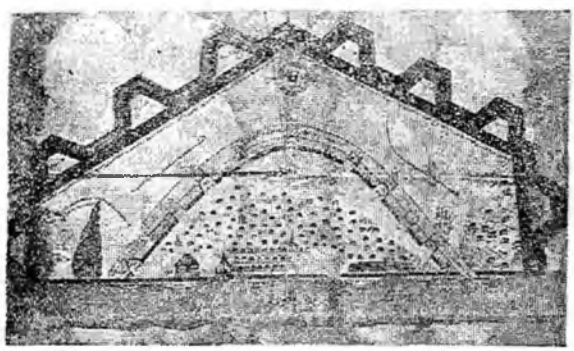

İsmail kalesi planı,

kasım 1790 günü kayıklara asker doldurarak o taraftan hücum ettikleri gibi, aynı anda karadan da umumi bir taarruza geçtiler. Lâkin Osmanlılar, şiddetle karşı koydular. Kayıkların bir kısmı top ateşiyle batırıldı. Bir kısmı kaçırıldı. Karadan hücum eden Rus birlikleri ağır zayiatla püskürtüldüler.

Rusya, bundan sonra kaleyi sıkı bir abloka altına alıp içinde bulunanlara vire ile teslim olmaları hakkında haberler göndermeğe başladı. Lâkin, bu teklifler reddolundu. Böylece muhasara iki ayı buldu. Prens Potemkin kalenin kendiliğinden teslim olmıyacağını anlayınca yeniden taarruz kararı verdi. Buna da general Suvorof'u memur etti. Nihayet kale mimarının en zayıf nokta olduğunu haber verdiği Bender kapısı tarafından Rus hücumu başladı. İlk taarruzlar, yine şiddetle geri atıldı. 23 aralık 1790 günü Rus ordusu genel bir taarruza kalktı. Gece yarısından iki saat sonra başlıyan bu taarruz, hendeklerin önünde kırıldı. Osmanlılar, büyük bir azim ve inatla dayanıyorlar, düşmana ağır zayiat verdiriyorlardı. Lâkin general Suvorof sayıları korkunç kelimesiyle ifade edilebilecek ölü ve yaralıya bakmadan arkadan mütemadiyen yeni yeni birlikler sürüyordu. Nihayet Kocagöl tarafından hendeklere bir miktar Rus askeri sızmağa muvaffak oldu. Ruslar, şarampol kazıklarından tabyaya girdikçe öldürülüyor, lâkin yerlerini hemen yenileri alıyor, onlar da düşer düşmez başkaları yetişiyordu. Bu görülmemiş bir inattı. Her taraf Rus ölüleriyle dolmuştu. İlerlemekte tereddüt edenleri kendi subay ve çavuşları aman vermeden tepeledikleri için kalanlar çaresiz ileri atılıyorlardı. Böylece, dağlar gibi ölü yığıntan sonra tabyayı ele geçirdiler. Buradan şehre sızmağa başladılar ve rastladıkları asker ve ahali ile savaşa tutuştular. Tabyanın Ruslar tarafından alınmış olması bir kısım müdafilerin mânevi gücünü ve dayanma hevesini kırdığından Ruslar bir çok yerlerden daha şehre sızmağa başladılar. Aynı zamanda nehirden ince donanma gemileri yanaşıp bir kısım yerli halkın da yardımiyle kaleye o taraftan da saldırıp girdiler. Sivil halk can ve çoluk-çocuk kaygısına düşmüştü. Süvari askerden bir kısmı savaşı terkederek düşmana teslim olduysa da piyadeler bunu reddedip tabya ve şarampollarda yiğitçe döğüştüler ve sayılarının en az on misli düşmanı yere serdikten sonra şehadet rütbesine eriştiler. Şehirde kalanları ise, büyük hanlara kapanıp sonuna kadar savaştılar. Keza, İsmail'de bulunan Kurban Hanı Bahtı Giray'ın kardeşleri Kaplan Giray ve Gazi Giray Hanlarla maiyetlerinde bulunan Çoban Giray, Mehmed Giray ve Selim Giray ile Cezzar Ahmed Paşanın eski kethüdası Selim Paşa birkaç yüz adamla bir yere sığınıp hepsi teker teker şehid oluncaya kadar vuruşarak namlarını tarihin şeref sayfalarına yazdılar.

Kale muhafızı vezir Mehmed Paşa, bir tabyanın imdadına koşarken Ruslarıa eline esir düşmüştü. Bir tabyayı müdafaa etmekte olan İsmail seraskeri Aydoslu Mehmed Paşa kurtuluş ümidi kalmayınca tabyadaki müdafilerin ve buraya sığınmış olan sivil halkın canları bağışlanmak şartiyle teslim olduysa da, Ruslar ahidlerinde durmıyarak bunları öldürmeğe kalkışınca, tabya halkı yeniden davranıp hepsi şehid oluncaya kadar savaşa devam ettiler. Bu sırada bir Rus generali maktûl düştüğü için Ruslar karşılığında kendilerine teslim olmuş bulunan Aydos'lu Mehmed Paşayı savaş kaidelerine aykırı şekilde şehid ettiler. Sonra büyük bir katl-i âme girişerek otuz binden fazla müdafaasız sivil halkı öldürdüler. Bununla beraber, İsmail'i alıncaya kadar kendileri de on beş bin maktul vermişlerdi. Bunlar, çok iyi yetiştirilmiş güzide askerlerdi. İkinci Katerina'nın buna çok müteessir olduğu ve:

«Bu kadar ölü verileceği bilinseydi, İsmail muhasarası terkedilirdi» dediği rivayet olunur.

Serdar-ı ekremin düşünce ve hareketleri, padişahın emirleri

Serdar-ı ekrem Çelebi-zâde Şerif Hüseyin Paşa, ordusu ile Şumnu'ya geldikten sonra içi rahat edemiyerek bir kısım kuvvetle Baba-dağına gitmeye karar vermişti. Tolcu, İsakçı ve Kili kalelerinden çıkan askerler burada toplanmış bulunuyorlardı. İsmail kalesi düşman eline geçerse, cephenin tamamen çökmesine ve düşmanın Balkanlara doğru ilerlemesine engel kalmayacaktı. Üstelik İsmail elde bulundukça, Kili, İsakçı ve Tolcu taraflarının düşmandan kurtarılması ümidi mevcut olabilirdi. Düşman, Tuna nehrinin karşı tarafına tecavüz etmiş olduğu için aradaki ittifak andlaşmasına göre Prusyalıların Rusya'ya savaş ilânı gerektiği halde bunu yapmamışlardı. Esasen ilkbahardan evvel hiçbir hareketleri beklenemezdi. Bu arada Ruslar taarruza geçerlerse, kendilerine karşı koymağa imkân yoktu. Serdar-ı ekrem, Rusları hiç olmazsa bir müddet oyalamak maksadiyle mütareke ve barış sözlerini tekrar ortaya atmayı faydalı görüyordu. Gerek bu düşüncesini, gerek ordunun bulunduğu perişan hali bildirmek ve yardım talebinde bulunmak için reisül-küttab vekilini İstanbula gönderdi. Ağa Hasan Paşayı Şumnu'da ordu

kaymakamı bıraktı. Kendi kapı halkı ve kapıkulu süvarilerinden silâhdar ve sipah bölüklerini yanına alarak İsmail kalesinin imdadına gideceğini ilân edip ordugâhtan ayrıldı. Kilifce, Kozluca ve Hacı-Oğlu Pazarı kasabalarının herbirinde onbeşer yirmişer gün kalarak asker toplamağa çalıştı.

Bu sırada reisül-küttab vekili Hakkı Bey İstanbula varmış ve serdar-ı ekremin takririni hünkâra sunmuştu. Biraz evvel ise, Ahmed Azmi Efendi elçilikle Berline gönderilmiş bulunuyordu. Bu yüzden Üçüncü Selim Rusya ile barış fikrine yanaşmak istemiyordu. Onun kanaatine göre Prusya ile Lehistan yakında Rusya'ya hücum edecekler, Ruslar yenilecek ve Kırımı iade şartı ile barışa razı olacaklardı. Bu yüzden devletin Rusya'dan mütareke istemesi mevsimsiz görüldü. Bu hal, hem devletin zaafını ortaya koyar, hem de Prusya ile olan ittifaka aykırı düşerdi. Bu devletle haberleşerek karar vermek ise, pek uzun zamana muhtaçtı. Bunun «Prusya ile olan ittifaka halel gelmeyecek bir şekilde «serdar-ı ekrem tarafından Rusya'nın mütareke müzakereleri temaslarile oyalanması doğru olabileceği bildirilerek kış askerinin orduya bir ân evvel katılması için de Rumeliye emirler gönderildi.

Serdar-ı ekrem ise, tedarik edebildiği bir kısım askerle kardeşi Mehmed Ağayı İsmail'e yardım için Hacı-oğlu Pazarından Babadağına doğru yola çıkarmak üzere iken, İsmail kalesinin Ruslar tarafından zaptedildiğini haber alarak büyük bir yeis ve üzüntüye kapıldı. Durumu İstanbul'a bildirerek artık bahara kadar yapacak bir şey kalmadığı için Kışlağa dönüp orduyu savaşa hazırlamak müsaadesini istedi. Üst üste uğranılan muvaffakıyetsizliklerin mesuliyeti tamamen kendisine yüklenmiş bulunduğu ve

Sultan Üçüncü Selim
(Zamanında yapılmış bir resimden)

Hünkâra mütemadiyen gönderdiği acı ifadeli mektuplardan yakında baş kaldıracağı mânası çıkarıldığı ve hattâ Kozluca ve Hacı-oğlu Pazarı taraflarında bu yüzden asker toplıdığı düşmanları tarafından ileri sürüldüğü için Üçüncü Selim nihayet serdar-ı ekremin idamına karar verdi.

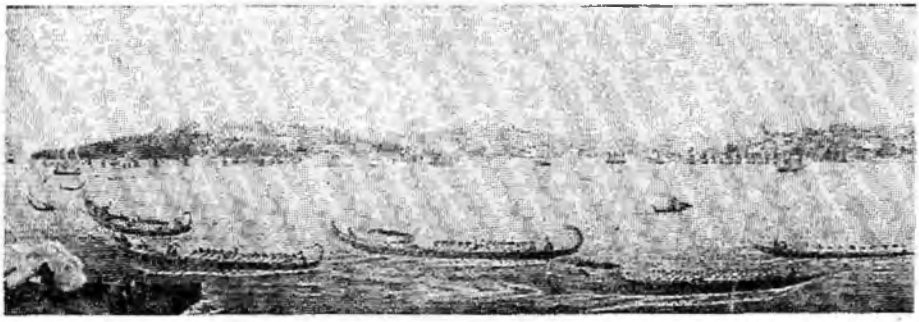

Sultan Üçüncü Selim'in bir deniz gezintisinde Kızkulesinden top atışıyla selâmlanması
(Melling'den)

İstanbul'daki hâdiseler ve rivayetler

İstanbul ise, pek garip olaylara ve rivayetlere sahne olmaktaydı. Padişah her tarafta zafer duaları okutuyor, Tirhala şeyhi Hacı Mustafa adlı bir zat şeyhülislâma baş vurarak Peygamber Efendimizi rüyasında gördüğünü ve kendisine:

«Yarın şeyhülislâma git. Benim emrimi tebliğ et. Aklın ve şer'in yasak ettiklerini menetsin, halka takatından ziyade teklifler yükletmesin. Zaferin birinci sebebi olan birlik ve beraberliğe riayet edilsin. Böylece inşaallah Allahın yardımiyle düşman kahrolur» dediğini yeminlerle haber veriyor. Durum padişaha arz olunuyor, hıristiyanlar için surlar dışında birkaç danesi bırakılıp geriye kalan bütün meyhaneler ve fuhuş yuvaları kapattırılıyor. Birkaç kötü kadın umumî yerlerde ibret için asılıyordu.

Bir taraftan da, dedikodular alıp yürümüştü: Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Şerif Hasan Paşa azlini duyarak isyan etmiş. Padişahı ordu kadısı Keçeci--zâde Salih Efendi kışkırtıyormuş. Ordunun perişan durumunu anlatmak için İstanbula gönderilen reis vekili Hakkı Bey, hak sözü söylemeğe geldiği için red edilmiş. Sadrıâzam küçük imrahor'a:

«Mührü almağa seni mi gönderdiler? ben mührü yuttum. Vermek ihtimalim yoktur, demiş. Düşman bu hali duyarsa, hemen Tuna'yı aşıp ilerliyecekmiş. Karahisarlı Ahmed Paşa sadrıâzamın korkusundan boş bin kadar askerle kışlağını basacakmış, yok kışlağı değil de bizzat sadrıâzamı basmağa gidiyormuş...»

Sadrıâzam Çelebi-zâde Şerif Hüseyin Paşa'nın katli

Üçüncü Selim, hakikaten baş kaldıracağını sandığı serdar-ı ekremi ürkütmemek için kışlağa dönmek hususundaki isteğini kabul ederek ilkbahar savaşları için orduyu hazırlamasını küçük imrahor Hüseyin Ağa ile gönderdiği hat-tı hümayunla bildirmişti. Bir taraftan da katli için tedbirlere başvurdu. Bu işin görülmesine memur edilen Ağa Hasan Paşa Pazarcık muhafızlığına, Vidin serasker'i Pekmezci Mehmed Paşa yeniçeri ağalığına ve Şumnu kaymakamlığına tayin olundular. Sonra, serdar-ı ekrem hakkında iki hatt-ı hümayun yazıldı. Birinde Belgrad'ın Avusturya askeri tarafından boşaltılmasından sonra muhafazası için kendisinin hemen Sofya tarafına hareket etmesini bildiriyordu.. Öbürü ise, serdar-ı ekremin katli ile kesik başının İstanbula gönderilmesi hakkındaydı. Bu hatt-ı hümayunlar, hassa hasekisi ile orduya gönderildi. Bu işin idaresi ise, evvelce gönderilen küçük imrahor Hüseyin Ağaya verilmişti. Serdar-ı ekrem, Şubat ayının ikinci Cuma günü Hacı-Oğlu Pazarından hareket edip Şumnu'ya geldi (1791). O gün akşama kadar ziyaretleri kabul etti. Uykuya yattıktan sonra küçük imrahor hassa hasekisi buluşup doğru Pekmezci Mehmed Paşaya giderek durumu anlattılar. Sadaret kethüdalığı verilmiş olan Hakkı Beyle de görüşüldükten sonra serdar-ı ekrem gece uyandırılıp evvelâ Sofyaya hareketine dair olan hatt-ı hümayun kendisine gösterildi ve mühür elinden alındı. Sonra Şumnu âyânının konağı civarında bir eve götürüldü. Şerif Hasan Paşa, bu işi azil ile atlatıp tahammül edilmez derecede ağır hale gelmiş olan sadaret ve serdar-ı ekremlik yükünden kurtulduğuna âdeta memnun olmuştu. İçi rahatlamış olarak uykuya daldı. Lâkin, bir daha uyanmak kısmet olmadı. Yatağında kurşunla vurulup öldürüldü. (14 şubat 1791). Aynı zamanda, devrin kötü bir âdeti olarak, hiç bir kabahati bulunmayan kardeşi Seyyid Mehmed Ağa da Babadağında Kuban Hanı vasıtasiyle öldürtüldü.

Akdeniz ve Karadeniz'deki donanma faaliyeti

İsveçle Rusya arasındaki savaş, Rus donanmasının Baltık denizinden çıkarak Akdenize gelmesine engel olmuştu. Acak Akdenizde türeyen bazı Rum korsanları, Rus bandırası altında faaliyette bulunuyorlardı. Osmanlı donanmasının Karadenizde meşgul bulunması yüzünden meydanı boş bulmuş olan bu haydutlardan Lambro adıyla tanınmış Lambros Katianis, Adalar (Ege) denizindeki Mürted (= Keos = Zea) adasını işgal ile tabyalar yapıp bir miktar top ve beş yüz kadar muhafız koymak suretiyle üs haline getirmişti. Kendisi gemilreiyle o civarda dolaşıp Osmanlı ticaret gemilerini vurarak bilhassa zahire nakliyatına oldukça zarar vermekteydi.

Bu hal, Akdeniz emniyetini ihlâl ettiğinden Çatalcalı Ali Paşa kethüdası beylerbeyilerden Köse Mustafa Paşa kumandasında büyüklü küçüklü onsekiz gemiden mürekkep bir donanma gönderildi. Aynı zamanda İstanbul'da bulunan Cezayirli Seydi Ali Kaptan, Cezayir ve Tunus'dan gelen gemilere başbuğ seçilip maiyetine tersaneden büyük bir gemi de verilerek ikinci bir filo halinde Akdenize çıkarıldı.

Korsanlara ilk defa Köse Mustafa Paşa rastladı ve İstendil boğaziyle Mürted adası arasında onlarla savaşa tutuştu. O taraflara yaklaşmış bulunan Seydi Ali Kap-

tan top seslerini duyarak hemen savaş yerine dümen kırıp yetişti. Korsanlar, iki donanma arasında kalmışlardı. Bir saat kadar mezbuhane savaştılar, nihayet Seydi Ali Kaptan kumandasındaki gemiler, evvelâ alabanda edip sonra hep birden süzülerek hepsi birer korsan gemisine rampa ettiler. İçlerine atlayan gaziler, bunları birer birer ele geçirdiler. Lambro'nun gemisi ağır top yaraları almış ve manevra kabiliyetini kaybetmişti. Tam zaptedileceği sırada baydud başı cephaneliği ateşe vererek kendisi bir sandalla kaçıp kurtuldu. Geri kalan korsan gemileri de çareyi firarda buldular. Köse Mustafa Paşa bundan sonra Mürted adasındaki tabyaları yıktırıp toplarını donanmaya naklettti. Burada bulunan zahire dolu iki gemi ele geçirildi. Saklanmış olan eşkıyanın da bir kısmı öldürülüp kalanları esir edildi.

Karadenizde ise, 10 mayıs 1790 tarihinde derya kaptanı Giritli Hüseyin Paşa kumandasında olarak büyük küçük elli gemiden mürekkep bir donanma çıkmıştı. Hüseyin Paşa, Tuna ağızlarında ve Kırım sahillerinde Rus donanmasını arıyarak nihayet Anapa'ya geldi. Kale muhafızı Battal Hüseyin Paşadan Rus donanmasının Kerç civarında bulunduğunu öğrenerek hemen o tarafa doğru yola çıktı. Nahil burnu mevkiine varıldığı zaman beşi kapak, on altısı büyük firkateyn ve gerisi daha küçük gemilerden mürekkep otuz iki parçalık düşman donanmasına rastladı. Rüzgâr çok şiddetli olduğundan yelken üzerine savaşmağa tahammül edemiyen şalopeler bir tarafa çekildiğinden Osmanlı donanmasından onaltı kalyon ile dokuz firkateyn şehdiye, bergendi ve kırlangıç, yani yirmi beş gemi ayrılarak Rus donanmasına hücum ettiler. Yedi saat süren bir savaş sonunda düşmanın dört firkateyni batıp iki taraf gemilerinde oldukça hasar meydana geldi. Akşam bastırmış olduğu için savaş durdu. Lâkin gece olunca Rus donanması Kefe"ye doğru savuştu. Kaptan paşa gemilerde su azlığı ve yaralılar tedaviye muhtaç bulunduğu için düşmanı takip edemiyerek Sünne (Sulina) boğazına döndü (Temmuz 1790).

Osmanlı donanması hasarları tamir edilip noksanları tamamlandıktan sonra Sünne'den yola çıktı. Bu sefer Kılburun tarafında otuz yedi parça gemiden mürekkep bir Rus donanması görüldü. Rüzgâr Osmanlı donanması için uygun olmadığı halde kaptanpaşa düşmana hücum etti. Yine güneş batıncaya kadar şiddetli bir savaş cereyan etti. Karanlık basınca ikisi de bir hayli

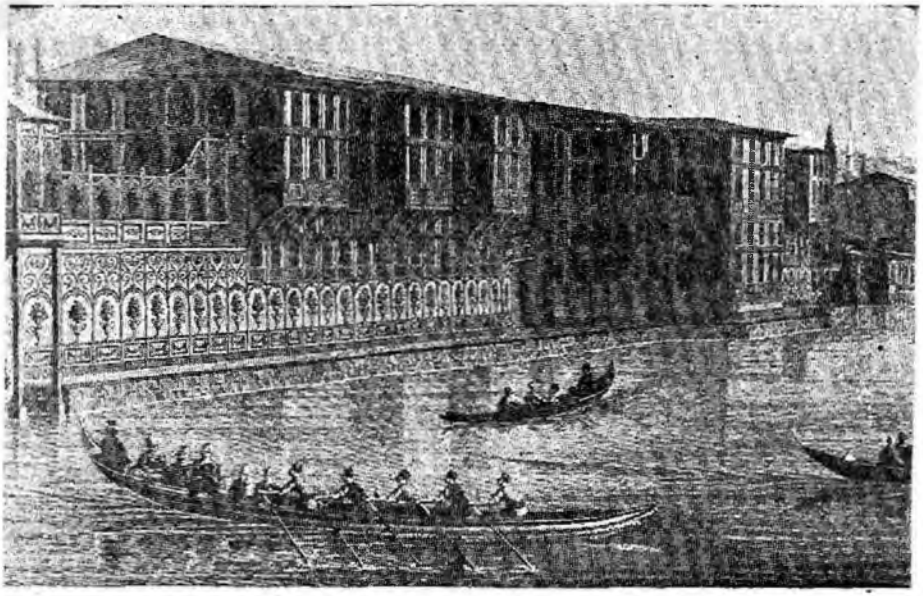

Boğazda Ortaköy - Kuruçeşme arasındaki Defterdar-burnu (şimdiki Lido'nun yeri) nda Sultan Üçüncü Selim'in kardeşi Hatice Sultan yalısı (Bu yalının planı da mimar ve ressam Melling tarafından yapılmıştır)

hasara uğramış olan donanmalar birbirlerinden ayrıldı. Tekrar savaş için sabah beklenirken, birdenbire şiddetli bir fırtına çıktığı için Rus donanması Özi sularına çekildi. Osmanlı donanmasında ise gemiler birbirlerine çatıp hırpalandıktan maada, miri kalyonların kaptanı gemisile farkında olmadan düşman gemilerinin yanında sabahlamıştı. Ortalık aydınlanınca bunu sezen Ruslar, hemen hücuma geçtiler. Bu gemi bütün düşman donanmasına karşı altı saat kahramanca savaştı. Rüzgâr ters estiği için kendisine yardım edilemiyordu. Nihayet Osmanlı gemisi birkaç yerinden tutuşup içindeki dilâverlerin çoğu şehid olduğu halde kalanları gemiye büsbütün ateş verdiler ve bir Rus gemisini de beraber yakarak denizcilik tarihimizin şanlı bir kahramanlık destanını yarattılar.

Kaptanpaşa, bundan sonra donanma gemileri su yapmağa başladığı ve çoğu da tamire muhtaç bulundukları için nihayet İstanbula döndü ve Karadeniz bu suretle Rus donanmasının hakimiyetine terk edilmiş oldu.

Koca Yusuf Paşa'nın ikinci defa sadrıâzamlığa tayini

Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşanın idamına karar verildiği zaman yerine kimin tayin edileceği bahis konusu olunca hükümdardan aldığı emir üzerine sadaret kaymakamı bir namzet listesi hazırlayıp takdim etmişti. Bunda şu isimler vardı; vezir Melek Mehmed Paşa, vezir Ebubekir Paşa, Sinop muhafızı vezir Feyzi Süleyman Paşa, Karahisarlı vezir Ahmed Paşa, eski yeniçeri ağası Pekmezci vezir Mehmed Paşa, eski darphane emini vezir İzzet Mehmet Paşa, eski sadaret kaymakamı vezir Mustafa Paşa.

Hünkâr, Melek Mehmed Paşa ile Mustafa Paşanın pek ihtiyar ve İzzet Mehmed Paşanın da elinin uzunca olduğunu ileri sürüp namzetliklerini kabul etmedi ve diğerlerinden biri hakkında şeyhülislâmla görüşüp hemen kat'i bir karar verilmesini bildirdi. Lâkin, böyle zamanda kimse üzerine mesuliyet almak istemdiği için şeyhülislâm namzetler hakkında çekimser kaldı. Sadaret kaymakamı silâhtar Mustafa Paşa durumu Hünkâra arz edince Üçüncü Selim yeni sadrıâzamı ancak kendisinin seçebileceğini anlayıp uzun uzun düşündükten sonra nihayet o sırada Bosna Valisi bulunan eski sadrıâzam Koca Yusuf Paşa üzerinde karar kıldı. Bunun üzerine, küçük imrahor Hüseyin Ağaya gerekli emir verildi. Hüseyin Ağa, Sumnu'dan Bosna'ya giderek sadaret mührünü Koca Yusuf Paşa'ya verdi (27 şubat 1791). Yeni sadrıâzam ve serdar-ı ekrem hemen Bosnadan hareketle süratle Şumnu'ya gelip vazifesine başladı.

Üçüncü Selim, Koca Yusuf Paşaya gönderdiği hatt-ı hümayunda eski sadareti sırasında arzu edilen şekilde hareket etmiş olsaydı, azil olunmıyacak olduğunu, lâkin kendisinin sadrıâzamlara ve diğer vezirlere değil, belki yabancı adamlara yakışmıyan zulüm, rüşvet, şahsî garazları tatmin ve küpünü doldurma yoluna saptığını, sefer zamanı hoş tutulması lâzım gelen kimselere sert ve şiddetli muamelede bulunmak yüzünden işlerin ve bilhassa sefer işlerinin iyi gitmemesine sebeb olunduğunu, sayıp döktükten sonra artık bu gibi işlerden vaz geçmiş olduğu düşünülerek yine sadaret makamına getirildiği bildiriliyor ve aynı şekilde davranırsa bu sefer azil değil katl olunacağını haber vererek Rusya üzerine hemen taarruza geçmesini emrediyordu.

Prusya'nın yeni bir manevrası

Bu sırada ilkbahar, yani savaş mevsimi yaklaşmaktaydı. Berlin'e gitmiş olan Ahmed Azmi Efendi'den gelen haberlerden ise Prusya'nın Rusya ile savaşa hiç de niyetli bulunmadığı anlaşılıyordu. Prusya, esasen Lehistana soktuğu kuvvetler sayesinde Danzig ve Torn liman ve şehrini ele geçirmiş ve artık savaşması için kendince bir sebep de kalmamıştı. Bundan da Prusyanın ne Osmanlı devletinin ve ne de Lehistanın, lâkin ancak ve yalnız kendi menfaatlerinin peşinde koştuğu ve bunları elde etmekten başka bir şey düşünmediği bir daha anlaşılıyordu. Nitekim bu sefer yine kendi çıkarına olarak İsveç - Osmanlı ittifakını canlandırma peşindeydi. Bundan maksadı ise, Osmanlı devletinden İsveçe para yardımı temin etmek, sonra İsveç'i Fransa ihtilâline müdahelede kullanmaktı.

SAVAŞLARIN SON YILI VE BARIŞ ANDLAŞMALARI

Yeni sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa, işe başlar başlamaz evvelâ ordu kadısı olup eski serdarın üzerinde büyük nüfuz sahibi bulunan Keçeci-zâde Salih Efendiyi azil ederek Konyaya sürdü. Kendisi esasen her türlü habasete istidatlı bir kimseydi. İstanbulda hububat nazırı bulunurken buğdayın kilesini yirmi paradan alıp halka üç, üçbuçuk kuruştan satmış, iş meydana çıkınca şeyhülislâm Hamidi-zâde Mustafa Efendiye mensup olduğu için onun yardımiyle yakayı kurtararak kapağı ordu

kadılığına atmıştı. Bu vazifesinde zamanla yüz bularak eski sadrıâzamın akıl hocası haline gelmiş, lâkin verdiği akıllar daima işlerin daha kötüye gitmesine sebeb olmuştu. Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşayı başkaldırmağa hazırlanmakla itham edenler, kendisini bu yola ordu kadısının sevketdiğini de ileriye sürmüşlerdi. Nihayet azili ve sürgünü emir edildikten sonra bu hal hamisi Hamidi-zâde Mustafa Efendiye de sirayet etmiş, esasen icraatından memnun kalmamış olan Üçüncü Selim bunun üzerine onu da azletmiştir. Esasen Koca Yusuf Paşayla araları açık bulunduğundan birinin sadareti sırasında öbürünün şeyhülislâmlığı pek mümkün görünmüyordu.

Koca Yusuf Paşa bundan sonra hal ve tavırları pek hoşuna gitmeyen sadaret kethüdası Hakkı Beyi de azlederek İstanbulda kethüda vekili bulunan Reşid Mustafa Efendiyi onun yerine tayin etti. Sonra bir müşavere meclisi toplayıp durumu gözden geçirdi. Prusyanın Rusya ile savaşmağa niyeti olmadığı artık anlaşılmış bulunduğundan devlet kendi başının çaresine bakmak zorunda bulunuyordu. Bu sene, Rusya ile denizden ve karadan savaşmak ve kesin bir sonuç almak için Rumeli ile Anadoludan en az iki yüz bin asker çıkarılması tasarlanmıştı. Lâkin orduda para yoktu. Üstelik bir yerden tedarik çaresi de bulunamıyordu. Nihayet durumun merkeze bildirilip yetecek kadar para gönderilmesinin istenmesine karar verildi.

Yılın ilk çarpışmaları, Rusların Maçin'i zaptı

Sadrıâzam ve serdarı ekrem Koca Yusuf Paşa, bundan sonra orduya elden geldiği kadar çeki düzen vererek Silistre, Rusçuk, Niğbolu ve Vidin iskelelerinde kırk elli kadar gemi inşasına başlattı. Bir zamandan beri eski usul terkedilip ordunun geçişlerinde Tuna nehri üzerinde köprü kurulmaz olmuştu. Bu ise, büyük güçlükler doğuruyor, bilhassa top, cephane ve ağırlıkların nakli pek müşkül oluyordu. Bunun üzerine Silistre karşısından bir köprü kurulmasına karar verilerek inşasına başlandıysa da, az sonra göreceğimiz üzere henüz yerine konmadan Ruslar Tuna'nın deltalarının karşı kıyısına geçip hücuma başlamaları vukua geldiğinden kullanmak mümkün olmadı.

Varna kalesinin durumunu görmek üzere Şumnu kışlağından o tarafa hareket eden (11 mart 1791) serdar-ı ekremce ilk iş olarak Kutuzof adlı Rus kumandanının müdafaa ettiği İsmail kalesinin geri alınması düşünülüyordu. Bu maksatla ordudan beş altı bin kişilik bir kuvvet ayrılıp gönderildi. Kalenin bu kuvvetle geri alınmasına imkân yoktu. Üstelik prens Repnin kumandasındaki bir ordu, bu Osmanlı birliğine hücum edip yenerek çekilmek zorunda bıraktı (4 nisan 1791). Ruslar ise ilerleyerek Tunanın sağ kıyısında bulunan Maçin'i muhasara ettiler.

Burada bulunan vezir Halil Paşa elinden geldiği kadar dayandı. Lâkin, düşmanın üstün gelmesi üzerine çekildi. Maçin muhafızı Arslan Paşa ise, savaş meydanını terk etmek istemeyip mukavemete devam etti. Yanında bulunanların çoğu şehid oldu. Kendisi ve bir kısım müdafiler esir düştüler. Buradan kurtulan asker, Hırsovaya gelip dükkânları ve devlete ait zahireyi yağmaladıktan sonra dağıldı gitti (Nisan 1791).

Rusların İbrail'i muhasarası ve teslim teklifleri

Maçin'i alan Ruslar, bu sefer İbrail üzerine yürüdüler. Osmanlılar kalenin karşısındaki adada yeniden müstahkem bir tabya yapmışlardı. Rus kuvvetleri Kalas'daki ince donanmalariyle buraya hücum edip dört beş saat süren savaş sonunda sayısı pek az olan ve yardım görmeyen müdafileri şehid ederek tabyayı ele geçirdiler. Sonunda İb-

Rus generali Kutuzof

Onsekizinci yüzyıl sonlarında Anadolu ve Rumelide nüfuz sahibi olanlar

(İlâve: 161)

★

Osmanlı devleti onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında dış düşmanlara karşı yapmak zorunda kaldığı uzun ve yıpratıcı savaşlar dolayısiyle memleketin iç durumiyle gereği gibi alakadar olamamıştı. Harbin yarattığı sıkıntılar bilhassa Anadolu ile Rumelide ziyadesiyle hissedilmiş bu yüzyılın ilk yarısında gördüğümüz idari bozukluklar ve devlet otoritesinin zaafı şimdi daha da artmıştı. Evvelce türediklerini ve kendilerine karşı bazan mücadele edildiğini yazdığımız mahalli mütegallibeler ile âyânlar savaşlar sırasında büsbütün serbest kalmışlar, bölgelerindeki idari işlerde söz sahibi olmuşlardı, hattâ devletin otoritesi kısmen onlara geçmiş, Bâb-ı-âli de bir bakıma bu hali tanımak zorunda kalmıştı.

Bunların içinde ileride pekçok nüfuz ve şöhret kazanarak adeta devlet içinde devlet olanlar ve sonraları Bâb-ı-âliye kafa tutabilen soyları kuranlar vardı. Aralarındaki rekabet ve üstünlük mücadeleleri de ayrı bir huzursuzluk ve bölgeleri için felâket kaynağı idi.

Hacı Ali Paşa

Aslen Fatsalı olan ve Canikli diye şöhret kazanan Ali Paşa, Canik muhassılı, yani bu eyâletin vergilerini devlet namına toplamağa memur bulunurken 1768 Rus seferindeki hizmetleri dolayısiyle kendisine Trabzon eyâleti vezaret rütbesiyle ve kayd-ı hayat şartiyle verilmişti. Sonra Kırım üzerine yapılan harekâtta da bulunduysa da bir netice alamadan geri döndü. Bir müddet sonra aralarında şahsi düşmanlık ve rekabet bulunan Çapan-oğlu (Çapar-oğlu-Cebbar-zâde) Mustafa Bey üzerine kendiliğinden kuvvet sevkettiği için bu hareketi isyan sayılmış ve Çapan-oğlu onun tenkiline memur edilmişti. Ali Paşa, bir kısım kuvvetlerini Mustafa Bey üzerine sevketmekle beraber, âsi telâkki edilmeği kabul etmiyerek evini yakıb para ve kıymetli eşyasını alarak 1779 yılında Kırım'a geçti ve Şahin Giray'a sığındı. Burada iki yıl kaldıktan sonra Çapan-oğlu üzerine kuvvet sevkederek devlete isyan etmiş olmadığı, bunun düşmanları tarafından istismar edilib böyle nakledildiği sadrıâzam tarafından padişah Birinci Abdülhamid'e izah edilib Şahin Giray'ın

→

da şefaat etmesi üzerine affedildi. Kendisine tekrar Trabzon valiliği verildi. Kırım'a giderken oğullarından Battal Hüseyin Paşa'yı da birlikte götürmüştü. Öbür oğlu Mikdad Paşa ise, hükûmet tarafından Bursa'da ikamete memur edilmişti. O da Amasya sancağına tayin edildi. Lâkin hükümdar Ali Paşa'yı kalben hiç affetmemişti. Ancak, bulunduğu bölgede fevkalâde nüfuz sahibi olması cezalandırılmasına değil, azline bile imkân vermiyordu. Ali Paşa, kendisine ve idaresindeki yerlere dokunulmamak şartiyle devletin verdiği bütün vazifeleri başarırdı. Ayrıca bulunduğu bölgelerdeki azılı derebeylerini tepeleyib kalanlarını kendisine bağlamış ve halkı bunların zulmünden kurtarmıştır.

Ali Paşa, 1785 yılında Erzurum valisi ve Doğu cephesi seraskeri bulunurken vefat etmiştir. Kendisinden sonra oğlu Battal Hüseyin Paşa ve daha sonra torunları Trabzon bölgesinde nüfuz sahibi olmuşlarsa da bu hal, kısa zaman sonra sona ermiştir. Battal Hüseyin ise Anapa muhafızı ve seraskeri iken, devlete ihanet ederek Ruslara sığınmıştır.

Abdi Paşa

Anadoluda nüfuz ve kudret kazananlardan biri de Abdi Paşadır. Kendisi, Hotin valisi Abdi Paşa'nın torunu ve sarhoş Ali Paşa'nın oğlu'dur. Kalabalık bir kapı halkına sahib olub nereye gitse bunları beraber götürürdü. Lâkin, kendilerine hâkim olamadığından bunlar halkı soyub soğana çevirirlerdi. Bu yüzden bir ara üzerine gidilib tenkili düşünülmüşse de, isyan ederek devletin başına belâ olmasından korkulmuş, bundan vazgeçilmiştir.

Abdi Paşa, Enderundan yetişmiş, oldukça bilgili, kalemi kuvvetli bir kâtib, iyi bir hattat, pek mahir bir silâhşordu. Enderunda çuhadarlık hizmetinde bulunurken beylerbeyliği ile dış hizmete çıkmış, birçok valiliklerde bulunmuş, büyük servet biriktirmiş, lâkin bulunduğu yerlerde herkes idaresinden şikâyet etmiştir. Kendisine verilen vazifelerden hiçbirisini başaramaz, lâkin her zaman malını canına siper ederek kendisini kurtarırdı. Son seferde Belgrad seraskeri iken kaleye zamanında gerekcn yardımda bulunmadığı ve eli silâh tutanların

→

→
bir kısmına rüşvet karşılığı izin verdiği için Belgrad'ın düşman eline geçmesine sebeb olmuş, bunun üzerine Silistreye gönderilmiş ve orada ölmüştür.

Anteb âyânı Battal-zâde Nuri Paşa

Anteb âyânı Battal-zâde Nuri Mehmet Ağa bir kolayını bulub, 1782 yılında sancakbeyi, 1785 yılında beylerbeyi olarak Nuri Paşa ünvaniyle şöhret kazanmıştır. Anteb mukataası kayd-ı hayat şartiyle kendisine verilmiştir. Lâkin, Anteb yeniçeriyle daima kavgalıydı. Ahali onun bu halinden bıkıb Kilis mutasarrıfı Daltabanzâde Mehmed Ali Paşa'dan yardım istedi. Mehmed Ali Paşa, Antebe baskın vererek Nuri Paşa'yı kaçırdı (1789). Lâkin onun zulmü Nuri Paşa'dan fazla olduğu için ahali tarafından linç edildi. Nuri Paşa bunu fırsat bilerek geri döndü. Antebi muhasara edib Haleb yolunu kesti ve etrafı vurmağa başladı. Gazi İzzet Paşa-zâde Derviş Abdullah Bey'e kapıcıbaşılık verilerek kalabalık askerle üzerine gönderildiyse de o sırada Anadoluda asker sürücüsü olarak bulunan Keki (Kekü) Abdi Paşa'ya iltica etti. Abdi Paşa, sefere gitmek şartiyle onu affettirdi. Lâkin, kendisi Diyarbakır'da vefat edince Nuri Paşa hemen tekrar Anteb üzerine vardı. Yeniçerilerin evlerini yakıb mallarını yağma etti. Sonra sığınmak için kaleyi tamire başladıysa da, üzerine gönderilen Haleb valisi Mustafa Paşa Antebi muhasara etti. Kale, beş ay sonra zahiresizlikten teslim oldu. Mustafa Paşa, Nuri Paşa'yı yakalayıb idam etti (1792).

Hayreddin Paşa

Battal Hüseyin Paşa Ruslara iltica ettikten sonra, vaktiyle kendi yerine Trabzon ve sonra Erzurum valisi olmuş olan ve bu bölgelerde büyük nüfuz kazanan babasının kölelerinden Sarı Abdullah Paşa Anapa serasker tayin edilmiş, Battal Hüseyin Paşa'nın oğlu Hayreddin Paşa'ya ise, Canik valiliği verilmişti. Abdullah Paşa, bu yeni memuriyeti beğenmediğinden gitmek istememiş ve nihayet Anapa'nın sukutu üzerine idam olunmuştur.

Hayreddin Paşa ise, halkı pervasızca soymağa başlamıştı. Lâkin kapı halkı kalabalık ve kuvvetli olmadığından ahali bundan cesaret alıb üzerine hücum etti. Adamlarının bir kısmı öldürüldü. Kendi, bir tarafta mahsur kaldı. Durum haber alınınca Sinob muhafızı Feyzi Paşa halkı ya-
→
→
tıştırmağa ve onu vazifesine iadeye memur edildi. Lâkin halk İstanbul'a üşüşüb paşanın kendilerine yaptığı zulümlerden bahsile bu hareketinden devlete fayda gelmiyeceğini, yerine kim gönderilirse gönderilsin itaat edib vergilerini günü gününe ödeyeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Canik muhassıllığına eski Kıbrıs muhassılı olub hizmetleriyle hem halkı, hem de devleti memnun etmiş olan Hacı Osman Ağa'ya verildi. Hayreddin Paşa ise idam edilerek kafası İstanbul'a gönderildi. Amcası Miktad Paşa bu sırada vezirliği alınmış olarak Filibe'de sürgündü. O da orada idam edilmiş, birkaç gün sonra onun da kafası İstanbul'a gönderilip teşhir olunmuşdur.

Ahmed Paşa

Cura-zâde Ahmed Paşa, Kütahya eyâletindeki Çakallı aşiretinden 1768 Rus seferinde savaşa iştirak eden bir birliğin subayı iken, hizmetine ve yararlığına karşılık kendisine kapıcıbaşılık verilmiş, yurduna döndükten sonra Anadolu valilerine kafa tuttuğundan idamı emrolunmuş, lâkin bir kolayını bulub yakayı kurtarmıştı. Son seferde savaşa katılmak için İstanbul'a geldiği zaman beylerbeyi idi. Kapısının intizamına ve görünüşüne bakılarak kendisine vezaret verildiyse de, hiçbir hizmette muvaffak olamadıktan başka her bulunduğu yerde halkı soyup soğana çevirdiğinden ve yapmadık zulüm ve rezalet bırakmadığından idam olunmuştur.

Çapan ve Karaosman-oğulları

Bu devirde Anadolu âyânlarından en meşhurları Çapan-Çapar-oğulları (Cebbar-zâdeler) ve Karaosman-oğullarıdır. Çapan-oğlu Mustafa Bey merkezi Bozok olan Yozgat bölgesinde nüfuz sahibi olmuş, lâkin devlete itaatten hiç ayrılmadığı için Canikli Ali Paşa ile aralarında çıkan ihtilâfta himaye görmüştür. Mustafa Bey, Ali Paşa'nın teşvikiyle kendi köleleri tarafından katledildikten sonra yerine kardeşi Süleyman Bey geçmiş, o da ağabeysi gibi devlete büyük bir sadakatle bağlı kalmış, bu sayede Orta Anadolu'da Çapan-oğlu ailesi büyük nüfuz sahibi olmuştur. Mühim bir kuvvetle Avusturya seferine iştirak eden ve canla başla savaşan Süleyman Bey'e Üçüncü Selim'in büyük itimadı vardı. Hattâ bu yüzden Nizam-ı cedid askerleri onun bölgesinden toplanmıştır.

Nüfuz bölgeleri Manisa ve civarı olan Karaosman-oğulları da, tıpkı Ça-
→

rail'i sert bir bombardımanla tazyika başladılar. Lâkin İbrail, şiddetle dayandı. Rus askerlerinin bir kısmı tabya savaşında maktûl düşmüş, ince donanmaya mensup beş taşıt gemisi batmış, bir çoğu da ağır, hafif hasara uğramıştı. Kaleyi bu durumda alamıyacağını sezen düşman generali, müdafilere *bir mektup gönderip Maçin'in düştüğünü*, Osmanlıların Hırsova'yı boşaltmış olduklarını, bu yüzden İbrail'in hiç bir yardım göremiyeceğini bildirerek teslim olduklarını takdirde kimsenin mal ve canına zarar gelmeyeceğini, aksi halde kendilerini bekleyen akibete razı olmaları gerekeceğini haber verdi ve cevap için belli bir mehil tayin etti.

Koca Yusuf Paşa Varnadan Şumnuya avdetinde sahraya çıkılmıştı (13 nisan 1791). Bu haber orduya gelir gelmez serdar-ı ekrem hemen kendi kapısı halkıyle yola çıkıp Silistireye geldi. Maçin seraskeri tayin edilmiş olan Karahisarlı Ahmed Paşa ile buluşup yanındaki kuvvetlerin noksan ve ihtiyaçlarını tamamlayarak Hırşova'ya doğru yola çıkardı.

Aynı zamanda İbraile evvelce inşa edildiğini yazdığımız gemilerle bir miktar asker ve zahire yollandı.

Bu esnada Babadağında bulunan Osmanlı birliklerinin Maçin'e doğru hareket etmiş oldukları haber alındı. Bu durumda burada daha fazla kalmayı tehlikeli gören Ruslar, İbrail ve Maçin'i bırakıp Kalas'a çekildiklerinden serdar-ı ekrem de ordugâha döndü. (Mayıs ayının başları).

Bu yılkı savaşlar için orduya tertip edilmiş olan askerler, her taraftan akın akın geldiklerinden ordu mevcudu bir hayli kabarmış ve seferi kadro tamamlanmış bulunuyordu (Haziran 1791). Lâkin bu ordu, talimsiz, itaatsiz ve yağmacı bir kalabalıktan ibaretti. Ne çare ki yapacak şey yoktu. Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa, Sancağ-ı şerifi vezir Mehmed

→

pan-oğulları gibi devlete fevkâlade itaatli ve sadakatle bağlıydılar. 1787 savaşında Karaosman-oğlu Mehmed Ağa ile kardeşi Ömer Ağa, kalabalık süvarilerinin başında nöbetle gelib Rus cephesinde fedakârca çarpışmışlardır.

Küçük Ali-oğulları

Devlete kafa tutan âyânların başında Payas eşrafından küçük Ali-oğulları geliyordu. Bunlar içinde bilhassa Halil Bey son sefere takaddüm eden zamanlarda Adana bölgesinde hükûmete karşı gelmiştir. Üzerine gönderilen civar valiler sayesinde kuvvetleri dağıtılmış, kendisi ise kaçıb saklanmıştır. Buna rağmen takibedilmiş, kardeşi Ali Bey ele geçirilib öldürülmüş. Halil Bey ise üzerine gelen kuvvetleri mağlûp edib yine Payas'a hâkim olmuştur. Bir türlü tenkil edilemiyen bu zorba, 1788 yılında affedilerek beylerbeyilik verilib hacc yolunun muhafazasına memur edilmiş, yine tek durmadığından eski Mısır valisi Keki (Kekü) Abdi Paşa'ya tenkili ve idamı emrolunmuşsa da, Üçüncü Selim'in cülûsu üzerine tekrar affedilmiştir.

Mahmud Paşa

Rumeli'de devlete karşı gelenlerin başında İşkodralı Mahmud Paşa vardır. Kendisi, İşkodra mutasarrıfı Gazi Mehmed Paşa'nın oğludur. İşkodra sancağı ocaklık, yani babadan oğula

→

geçer şekilde olduğundan babasının ölümünde kendisi mutasarrıf olmuştur. Altı yıl sonra, yani 1785 yılında devlete karşı ilk itaatsizlikleri belirmiş, üzerine deniz ve kara kuvvetleri gönderilerek mağlûb edilmişse de, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın delâletiyle affa uğramış ve tekrar İşkodra sancağına gönderilmiştir. Lâkin, bir müddet sonra yine başkaldırdı. Bu sefer Aydoslu Mehmed Paşa üzerine gönderildi. İşkodralı Mahmud Paşa, kaleden yaptığı bir çıkış hareketiyle Mehmed Paşa'yı mağlûb ederek kaçırdı. Üçüncü Selim tahta çıkınca, Mahmud Paşa affolunarak sefere memur edildi. Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın sadareti sırasında kendisine vezirlik verildi. Savaş bitince İşkodra'ya döndü. Bundan sonra nüfuzu artıb devletin emirlerini dinlemez oldu.

Aynı tarihlerde aslen Kütahyalı Nazif adlı bir mevlevî dervişinin torunu olan Tepedelenli Ali Paşa, İbrahim Paşa, Ruscuk âyânı Trisnikli İsmail, Gümülcüne âyânı Tokatıklı Süleyman, Silistre âyânı Yılık-oğlu Süleyman nev'inden mahallî nüfuz sahibi olmuş kimseler türemişti. Fakat bu sırada devlete itaat ediyorlar, henüz serkeşlikte bulunmuyorlardı.

Bibliyografya : İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C: IV, Kısım 1. Cevdet; Tarih, C: 5. Çağatay Uluçay; Karaosman-oğullarına ait bazı vesikalar (Tarih Vesikaları, Sayı: 9, 10). M. Çağatay Uluçay; 18. ve 19. yüzyıllarda Saruhanda eşkıyalık ve halk hareketleri. Yorga; Osmanlı Tarihi C: V. (Bekir Sıtkı Baykal tercümesi).

Paşaya teslim edip Şumnu'da bıraktıktan sonra orduyu Kozluca istikametinde yola çıkardı (10 haziran 1791).

Rus ordusunun Baba-dağı yakıp çekilişi ve serdar-ı ekremin orduya hitabı

Ruslar, Osmanlı ordusu henüz Tuna kıyılarına varmadan Tolcuya asker geçirip Baba-dağına hücum ettiler. Bu hücumu karşılayan süvariler, iki saat kadar savaştıktan sonra düşmanın çok daha üstün olması ve düşene bakmayarak mezbuhane saldırması üzerine yavaş yavaş çekilmeğe başladılar. Siperlerde bekleyen piyada, düşmanı tüfek ateşiyle karşılasa, Rus ilerleyişi dururdu. Lâkin bunlar, bir tek mermi atmadan yerlerini bırakıp kendilerini geri döndürmek isteyen subaylarını dinlemiyerek sel gibi Karasu taraflarına doğru gittiler. Serdar-ı ekrem hemen o tarafa yardım kuvveti göndermeğe hazırlanırken, Rusların Baba-dağını yaktıktan sonra çekilip gittikleri haber alındı (Haziran). Bunun üzerine ordu Kozluca'dan Pazarcık yoluyla Hırşova'ya geldi. Çağrılmış olan Baht Giray"n da katılmasıyla kurulan bir müşavere meclisinde durum yeniden görüşüldü. Baht Giray Han, Tolcu ve İsakçı tarafları kuvvetle tutulmadan İbrail tarafına geçmenin tehlikeli olduğunu ileri sürdü. Bu fikre ekseriyet katıldığından İsakçı, Maçin, Tolcu ve Taş-burun bölgelerine ayrı ayrı başbuğlar tayin edilerek gönderilmeğe karar verildiği sırada Rusların Maçin'e geçip taarruza hazırlandıkları öğrenildi.

Serdar-ı ekrem, ordunun halini hiç beğenmiyor ve bu askerin doğru dürüst savaşacağına inanmıyordu. Bunun için ileriye hareket edilmeden evvel bütün orduyu Hırşova sahrasında toplayıp kaleme aldırdığı hitabeyi okuttu (6 temmuz). Bunda askerden sabır ve sebat etmesi ve düşmandan yüz döndürmemesi isteniyordu. Ordu erkânı bundan sonra kısım kısım askerden bu hususta ahid ve söz aldılar.

Maçin ordusunun ve diğer kuvvetlerin bozguna uğraması

Bundan sonra ordunun önemli bir kısmı Maçin'e doğru hareket etti (7 temmuz). Rumeli valisi Mustafa Paşa, önden gönderilmişti. Onun vazifesi biran evvel Maçin'e varıp burasını tahkim ederek Rusların geçmesine engel olmaktı. Lâkin, prens Repnin kumandasındaki Rus kuvvetleri daha evvel davranıp karşıya geçmişlerdi. Bunların bir kısmını Mustafa Paşa püskürtmeğe muvaffak olduysa da, gece karanlığında Ruslar tekrar suyu aşarak Maçin ordusuna hücuma hazırlanmağa başladılar. Mustafa Paşanın durumu bildirmesi üzerine ordudan kuvvetli yardım birlikleri gönderildi. Yeniçeriler hemen siper kazmağa başladılar. Bu sırada Tuna nehri kıyısındaki büyük sazlıkta gizlenmiş olan Rus süvarileri hücuma geçtilerse de, çarpışmada yenilip çekildiler. Ertesi günü, buradan bazı kuvvetler yeniden taarruza geçti (8 temmuz 1791). Halbuki bu, şaşırtma hareketiydi. Düşmanın buradan hücum edeceğini sanan Mustafa Paşa, siperleri ona göre kazdırmış ve topları da ona göre yerleştirmişti. O gün sazlıktan çıkan düşman üzerine gidilirken, Tunayı gece karanlığında gizlice geçmiş olan Rus birlikleri Maçin ordusuna ve siperlere bakan sırt üzerinden inerek siperlere hücum ettiler. Bunların üzerine sekiz saatlik mesafeden dört nala gelip yardımcı kuvvet olarak katılmış bulunan Tepedelenli Ali Paşa ile gönderildilerse de atları ilgardan yorgun düşmüş olduğu gibi, Ruslar şiddetli top ve humbara ateşi açtıkları için çoğu dağılıp kalanları geri döndüler. Düşman ise bu fırsattan istifade ile siperlere sokuldu. Yeniçeriler, ellerinden geldiği kadar dayandılar, Tepedelenli Ali Paşa da yanında kalan beş yüz kadar süvariyle bir saat kadar savaştı. Düşman saflarına bir iki kere hücum etti. Cebbar-zâde Süleyman Bey ile Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa toplayabildikleri süvarilerle yeniden taarruza geçtilerse de, düşmanın çok tesirli top ve humbara ateşi bu hücumları kırdı. Süvariler, savaş sahasının bir saat kadar uzağında bir tepeye kadar çekildiler. Vezirler ve kumandanlar kılıçlarını çekip önlerine düşerek kendilerini tekrar hücuma teşvik ettiler. Lâkin, bunun faydası olmadı. Süvari asker, bilâkis geri dönüp ordugâhı da yağmaladıktan sonra dağıldı. Bu hali gören yaya asker de siperleri terkedip kaçtı. Ancak, Ruslar da altı saat süren bu savaş sonunda fazla zayiat verip yorgun düştükleri için takip hareketinde bulunmadılar.

Bu yenilgiye uğranılmasına sebeb, serasker bulunan Rumeli valisi Mustafa Paşanın hatalı davranışıdır. Kendisi daha evvel savaşta tecrübe sahibi değildi. Bu yüzden sazlıkta gizlenen birliklerin düşmanın asıl kuvveti olmadığını sezemiyerek bu savaş hilesine aldanmış ve bu yüzden mağlûbiyete uğranılmıştır.

Serdar-ı ekrem ordusunun bozguna katılışı

Serdar-ı ekrem ise, Hırşova'dan Daya köyüne gelmiş ve Boğazköy yolu ile Ma-

çin'e doğru ilerlemeğe karar vermişken serasker ordusunun bozulduğunu duyarak sabah erkenden yola çıktı. Boğaz-köy menzilini atlayıp süratle vak'a yerine yetişmek istiyordu. Bir saat sonra top sesleri duyuldu. Serdar-ı ekrem hemen atını mahmuzlayarak biraz ilerleyince birden seller gibi gelen bozgun askeri gördü. Hemen karşılayıp durdurmağa çalıştıysa da muvaffak olamadıktan başka, onların hali kendi askerlerine de birden sirayet etti. Bazıları topların koşumlarını keserek atlara bindiler ve kurşunla baruttan alabildiklerini yanlarına alıp kalanını yaktılar. Sonra da güçlükle bir araya getirilebilmiş yirmi günlük erzakı da yağmaladılar. Paralı olarak tanınmışları diğerleri tarafından öldürülerek soyuldu. Sonra bir kısmı Karasu, bir kısmı Hırşova tarafına doğru kaçıp gittiler. Böylece, uzun emekler sonunda biriktirilmiş olan cephane ve zahire mahvoldu. Bir düşman, orduya ancak bu kadar zarar verebilirdi. İşte İstanbuldaki gafil ricalin ve Hünkârın hâlâ zaferler umdukları ordu, bu halde bulunuyordu.

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa vaktiyle barış taraftarlarının uyarışlarına kulak asmayıp açmış olduğu bu savaşın yükünü böylece ikinci defa olarak üzerine almış bulunuyordu. Çaresiz dağılan ordu erkânını topladı ve yeis içinde Hırşova'ya döndü. Bereket Ruslar, serdar-ı ekrem ordusunun kendi kendisine bozulduğunu sezmediklerinden ve kendileri de yorulmuş ve yıpranmış olup yeni bir savaşı göze alacak durumda bulunmadıklarından Maçin'i terkedip tekrar Kalas'a döndüler. (11 temmuz). Serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa, daha Hırşova'da bulunurken askerin durumunu beğenmemiş, bu hertürlü disiplinden uzak yağmacı alayının düşman karşısında hiç bir muvaffakiyet kazanmak ihtimali bulunmadığını anlamıştı. Bu yüzden hareket etmeden evvel bir mağlûbiyete uğranırsa daha ağır barış şartlarının kabulüne mecbur kalınacağını düşünerek Ruslarla bir mütareke teması aramayı düşünmüştü. Ancak, sadaret kethüdası Mustafa Reşid Efendi devletin bu kadar masraf ve fedakârlıklarla meydana getirilmiş ordusu düşmanla bir kere olsun karşılaşmadan mütareke ve barışa kalkışmanın Padişah tarafından hoş görülmiyeceğini ileri sürüp diğer erkân da buna katıldıklarından Koca Yusuf Paşa çaresiz bu teşebbüsten vaz geçmişti. Maçin hezimeti üzerine sedaret kethüdasını ve onun fikrini müdafaa etmiş olanları: «Bütün bunlara siz sebeb oldunuz. Eğer benim düşünceme göre hareket edilseydi bu mağlûbiyete uğranmaz ve devletin şan ve şerefi henüz yerinde iken belki daha uygun bir barış hazırlanırdı» diye azarladı. Şimdi onların hepsi gerçek durumu bir daha ve yakından görmüşlerdi. Bu ordu hiç bir şekilde savaş gücüne sahip değildi. Yeni bir mağlûbiyet daha ağır şartlar getirebilirdi. Bu sefer sadrıâzamın isteği üzerine ordu erkânı ve diğer ileri gelenlerin iştirâk etliği bir mecliste, onların da reyi ve imzalarile padişaha bir arîza yazılarak durum bütün açıklığı ile anlatıldı. Savaşların devamı halinde ilerde daha vahim neticeler karşısında kalınacağı izah edilerek bir ân evvel barışın yapılması temenni edildi.

Avusturyalılarla devam eden müzakereler ve Ziştova barışının imzalanması

Evvelce yapıldığını gördüğümüz Osmanlı-Avusturya Rusçuk mütarekesinin bir maddesine göre, her türlü geciktirici sebepler bir tarafa bırakılarak mütareke müddeti sona ermeden barış imzalanacaktı. Bu barış resmen Prusya ile müttefikleri olan İngiltere ve Felemenk devletleri vasıta oluyorlardı. Bu sırada büyük ihtilâl başlamış bulunduğu için Fransa dış işleriyle meşgul olacak durumda değildi.

Avusturyalılar, barış görüşmelerinin Bükreş'te olmasını istiyorlardı. Bunu Prusya delegesi Lüzi de uygun görmekteydi. Lâkin, o devrin Avrupa devletlerinde barış müzakerelerinin kendilerine ait bir şehirde geçmesinin galibiyet alâmeti sayıldığını birisi Üçüncü Selim'e söylediğinden padişah Bükreş'i kabul etmedi. Lüzi her nekadar bu şehrin Avusturya toprağı olmadığını ve barıştan sonra bırakıp gideceklerini söylediyse de Hünkâr «Hâlen Avusturyanın işgalindedir. Oranın görüşme yeri seçilmesi, Avusturyalıların ayağına vardık gibi olur. Prusya kralı ise ben Osmanlı devletine şanlı bir barış kazandırdım diyormuş. «Görüşme yeri mutlaka Tunanın bu tarafındaki kasabaların birinde olmalıdır» diye kat'î şekilde kesip attığı için bir müddet bunun münakaşasiyle vakit geçirildi. Lüzi «Müzakere yeri Tunanın karşı tarafında olursa dört devlet delegelerinin masraflarının Osmanlı devletince görülmesi gerekir. Biz Osmanlı devletini masraftan korumak istiyoruz» diyordu. Lâkin reisülküttab; «Devletimizin gerek İstanbulda, gerek taşralarda böyle nihayetsiz masrafları olup biz bunları ağza bile almayız. Nerde kaldı ki, vezirler ve devlet ricali böyle düşüncelere tenezzül bile etmezler. Bu gibi masrafları padişahlara değil sadrıâzamlara bile söylemezler. Defterdarların eliyle görülüp gider. Biz kendi halimize bakalım. Böyle düşünceler tüccar işidir. Başka cevabınız varsa onu söyleyin» dedi.

Böylece, uzun çekişmelerden sonra nihayet Ziştova kasabası müzakere yeri olarak seçildi. Osmanlılardan reisülküttab Abdullah Berri Efendi baş delege, ülemadan ve Mekke kadılığı payelilerinden İsmail Raif Paşa-zâde İsmet Beyefendi ikinci delege, sadaret mektupçusu Mehmed Dürri Efendi üçüncü delege, divan kalemi kesedarı Mehmed Avni Efendi mükâleme kâtibi, beğlikçi kesedarı Abdürrahim Muhib Efendi mükâleme kâtibi yardımcısı, sadaret mektupçuluğu hülefasından Halife-zâde Mehmed Said Galip Efendi vekâyi kâtibi, cebeciler kâtibi Hasan Efendi mükâleme defterdarı ve eski Boğdan voyvodası Kostantin Bey-zâde Aleksandri Bey mükâleme tercümanı tayin olundular.

Avusturyalılar tarafından evvelce İstanbulda elçilikle bulunmuş olan Baron Herbert Ratkal ile Kont Françesko Esterhazi, Prusya tarafından Lehistan fevkalâde orta elçisi Luzi seçilmişlerdi.

Böylece mütarekenin yapılmasından itibaren geçen uzun bir fasıladan sonra barış müzakereleri için ilk toplantı ancak Aralık 1790 tarihinde başladı. Müzakereler esnasında büyük çekişmeler cereyan etti. Haziran 1791 tarihinde çıkmaza girer gibi olup kesildi. Hattâ Avusturya delegeleri Bükreş'e döndüler. Lâkin, bu sırada Prusya ve Avusturya ihtilâl dolayısiyle Fransaya karşı Pilnitz anlaşmasını imzaladıklarından imparator tarafından gelen kat'i emir üzerine Avusturya delegeleri tekrar geldiler ve son müzakerelerde anlaşmaya varıldığından 4 ağustos 1791 tarihinde Ziştova barışı imzalandı.

Ziştova andlaşması

On dört maddeden ibaret olan bu barış andlaşmasının esasları şunlardı:

1 — İki devlet arasında denizde ve karada barış ve dostluk yeniden kurulacaktır. Bu savaşta iki taraf tabaası tarafından devletleri aleyhine vaki olan suç ve kabahatleri af olunacaktır. Bilhassa Karadağ, Bosna, Sırbistan, Eflak ve Boğdan ahalisinden Osmanlı devletine muhalefet edip Avusturya devletine tabi olmuş olanlar bu yüzden cezalandırılmıyarak yurdlarına dönmelerine, mallarına ve eski imtiyazlarına sahip olmalarına müsaade olunacaktır.

2 — İki devlet savaştan evvelki fiilî ve hukukî durumu

Eski Ziştova kasabası

kabul edip evvelce yapmış oldukları bütün andlaşmalara ve bunların tefsirine dair olan müşterek anlaşmalara riayet edeceklerdir.

3 — İki devlet aralarında daha evvel akdedilen ticaret anlaşmalarının temin ettiği ticaret serbestliğini ve ticarî imtiyazları kabul edeceklerdir. Osmanlı devleti de Garp ocakları korsanlarından ve Osmanlı tebaasından Avusturya limanlarından hareket eden ticaret gemilerine zarar gelmemesini ve gelirse tazmin etmeği kabul edecektir.

4 — Avusturya devleti, bu savaş sırasında istilâ ve işgal etmiş bulunduğu bütün memlekетleri, kale ve palankaları tamamen Osmanlı devletine teslim edip eski hududuna çekilecektir. Kale ve palankalar, alındığı

Ziştova barış görüşmeleri
(Bu resim Osmanlı murahhaslarına hediye edilen enfiye kutularının üzerindeki minalardan alınmıştır)

gibi bütün top, cephane ve savaş âlet ve malzemeleri geri verilecektir.

5 — Hotin kalesiyle kazası, Osmanlı devleti Rusya ile barış imzalayıncaya kadar emaneten Avusturya işgalinde tarafsız bölge olarak kalacaktır. Avusturya devleti, Osmanlı devleti aleyhine olarak Rusyaya gizli ve açık hiç bir yardımda bulunmayacaktır.

6 — Andlaşma tasdiknamelerinin mübadelesinden sonra iki taraf tahliyelere ve istilâ edilen yerlerin geri verilmesine başlayacaklardır. Eflak ve Boğdan'ın Avusturya tarafından boşaltılması bir ayda tamamlanacaktır. Bosna, Sırbistan ve İrşova tarafları için ise (Bosna vilâyetinden Una bölgesinde ve Tuna nehrinin sol kıyısındaki Banat tarafında bulunan İrşova (Orşova) da Avusturya lehinde bir miktar hudud tashihi yapılacağından) bu müddet iki ay olacaktır.

7 — Bu savaş sırasında asker veya sivil, alınan bütün esirler istisnasız olarak karşılıklı serbest bırakılacaklardır. Bu kaide yalnız devletin değil, halkın elinde bulunan esirlere de şamil olacak, ancak kendi istekleriyle islâmiyeti kabul edenlerle kendi arzularıyla hıristiyanlığa geçenler müstesna olmak üzere herkes yurduna iade olunacaktır.

8 — Bu savaştan evvel veya sonra bir taraftan öbür tarafa geçmiş, iltica etmiş olan tabânın geri verilmesi istenmiyecektir. *Onlar, yeni devletlerinin tebaaları sayılacaktır.* İki devletin topraklarında da arazi ve emlâk sahibi olanlar, dilediği yeri seçip orada oturacak, lâkin öbür tarafta kalan arazi ve emlâkini satarak ancak bir devletin tebaası olabileceklerdir.

9 — İki taraf, bu andlaşmanın ikinci ve üçüncü maddelerinde zikredilen şartları icra ederek barışın meyvesi olan ticaretin birân evvel serbestçe gelişmesine gayret edeceklerdir. Bunun için seferden evvel iki taraf tebaası arasında cari her nevi hukukî ve ticarî davalar, mal ve para alacakları kanun ve adalet dairesinde süratle görülüp ilhak'ı hak olunacaktır.

10 — İki devlet sınırlarında bulunan vali ve kumandanlar mutlaka nizam ve intizamın, asayişin, iyi komşuluğun devamını ve sınırların dikkatle muhafazasını sağlayacaklardır. Yağma ve tecavüz hareketlerinin men'i, vuku'u halinde karşılıklı tazmini bunların vazifesi olacak, buna riayet etmeyenler devletleri tarafından şiddetle cezalandırılacaklardır.

11 — Ticaret maksadiyle iki taraftan gelip gidenler taraflarca himaye olunacak. Serbestçe seyahatlerine karışılmıyacak, kendileri ve şahsi eşya ve ihtiyaç maddeleri için hiç bir şekilde para ve ücret istenmiyecektir.

12 — Osmanlı memleketlerinde bulunan katolik papazlarıyle onlara tâbi olanların ibâdet ve âyinlerine, kiliselerinin tamirine ve Kudüs'e sâir ziyaret yerlerine gidip gelmelerine kimse karışmıyacak ve bu hususta himaye edileceklerdir. Buna dair eskidenberi sahip oldukları imtiyazlar devam edecektir.

13 — İki taraf, savaşın başlamasından sonra tahta geçen hükümdarlarını, yani Üçüncü Selim ile İkinci Leopold'ü resmen tebrik için orta elçiler mübadele edeceklerdir. Elçilere yapılacak muamele ve teşrifat hakkında eski andlaşmalardaki usullere riayet olunacaktır. Seferden evvel tecavüze uğrayıp soyulan Avusturya kuriyelerinin zararlarının tazmininde Osmanlı devleti müsamaha göstermiyeceği gibi bundan sonra kuriyelerin salimen gidip gelmeleri temin edilecektir.

14 — Bu andlaşmanın bir nüshası türkçe ve bir nüshası fransızca olarak yazılacak ve taraflar delegelerince imzalandıktan sonra kırk gün içinde ve mümkün olursa daha evvel tasdik edilip mübadele olunacaktı.

Bu andlaşmadan ayrı olarak, andlaşmanın altıncı maddesine göre iki devlet arasında hususi bir anlaşma ile Rumelide, Avusturya lehine bazı hudud tashihleri yapıldı. Buna göre Una nehrinin sol tarafı ile eski İrşova (Orşova) kasaba ve arazisi Avusturyada kalıyordu. Lâkin, hudud tashihi dolayısiyle kendisine geçen yerlerde bu devlet hiç bir askeri tesis kuramıyacak ve tahkimat yapmayacaktı. İşte bu savaşta Osmanlı devletinin Avusturya cephesinde arazi kayıbı bundan ibaret kalmıştır.

Barış görüşmelerinin Tunanın bu yakasında bir yerde geçmesine karşılık, Osmanlı devleti bütün masrafları üzerine almış bulunuyordu. Lâkin, müzakerelerin pek uzaması, askeri müşavir adıyla bir çok Avusturyalı ve Prusyalı subayın gelişi, masrafları pek fazla arttırmış ve umulmayan bir yekûna çıkarmıştı. Esasen kaç zamandır devam eden savaş devlet hazinesini tamtakır hale getirmiş bulunduğu için delegeler para istedikçe Üçüncü Selim kızar ve darphaneden emaneten alıp gönderirdi. Sonunda İstanbuldan para istenmemesi serdar-ı ekreme kat'i olarak bildirildi. Lâkin mükâleme defterdarı elinde para kalmadığından elçilere verilmesi gereken kırk bin küsûr kuruşun gönderilmesi reisülküttab tarafından sadaret kaymakamına bildirildi. Üçüncü Selim mesele kendisine arz olununca fena halde kızarak, delegelerin para istemekten başka bir iş görmediklerini, reis efendinin de her

halde bu işte defterdarla ortak olduğunu yazdıktan sonra:

«Darphaneden yüz kese akçe daha alıp göndersin. Lâkin, defterdarı nihayet katledeceğimi de yazasın» diyerek bir hatt-ı hümayun gönderdi.

Ziştova barışının akdinden sonra Bâb-ı âli tarafından padişahın mutemedi olan Ebu Bekir Ratib Efendi büyük elçi olarak Viyana'ya gönderilmiştir. Kendisi Şubat 1792 de Viyana şehrine büyük bir *merasimle girmiştir.*

Ruslarla Kafkaslarda savaşlar

Küçük Kaynarca andlaşması, Kafkasya dağları kuzeyindeki Kabartay'larla meskûn bölgeyi Ruslara terk etmişti. Ruslar, bu*rala*rda kaleler inşa etmeğe başlayınca Kabartay halkı itiraz ederek zorla buna engel olmaya kalkıştı. Rusya, Osmanlı devletinin *kendilerine artık yardım edemiyeceğini izah* edip nihayet bazı vaidlerle halkı kandırdı. Sonra da Gürcistana yol açmağa razı etti ve yer yer kaleler yaparak Gürcü Hanlariyle bağlantısını kuvvetlendirdi. Sonunda Gürcistana on bin askerlik bir kuvvet göndermeğe karar verdi. Lâkin, Ruslara baş eğmeyen Çeçenler, reisleri şeyh Mansur kumandasında bulundukları halde bu kuvvetlere hücum ederek hezimete uğrattılar. Osmanlı devleti bu fırsatı kaçırmayıp Kabartay, Çerkez ve Çeçenleri Ruslar aleyhine kışkırttı ve Çariçenin himayesinde bulunan Gürcü Tiflis Hanı aleyhine harekete geçirmeye çalıştı. Rus kuvvetlerinin yenilmesi üzerine kabileler halkı bundan cesaret alıp şeyh Mansurun başına toplanarak Rusların müstahkem yerlerine hücuma başladılar. Ruslar: «Biz İslâm Padişahı ile barış halinde bulunurken sizin bizimle çarpışmanız şeriatımıza uygun değildir» diye haber gönderdiler. Bir çok kabilelerin ülemaı bunu tasdik ettiğinden savaştan vaz geçtiler. Ancak Dağıstanlıların bir kısmı bunu kabul etmeyip savaşa devam ederek Tiflise bağlı Gümüşhane kalesiyle Dahan kalesini ele geçirdiler ve pek çok ganimetler ve esirler aldılar. Lâkin Çıldır valisi Süleyman Paşa bu hali ozaman iki devlet arasında mevcud bulunan barış andlaşmasına aykırı görerek *men ettiğinden çekilip gittiler.* Rusya, bu hâdiseleri ve uğranılan zararları Osmanlı devletine şikâyet edince Bâb-ı âli bunlara kendilerinin yine andlaşmaya aykırı olarak Gürcistana yol açmalarının ve asker göndermelerinin sebeb olduğunu bildirdi.

Ziştova andlaşmasını müteakip Viyana'ya gönderilen Ebu Bekir Efendi'nin merasimle şehre girişini tasvir eden bu gravür Topkapı sarayı resim dairesindedir

Kafkas kavimlerinin Osmanlı devletine müracaatı

Osmanlı - Rus savaşı başlayınca, Çerkez, Çeçen ve Kabartaylar hemen bu cephede faaliyete hazırlanmağa başladılar. Ruslar bunu haber alınca:

«Vaz geçin, size osmanlı devletinin eli erişemez, sonra zarar görürsünüz. Osmanlı ordusu Kuban nehrini geçip Kabartaya ayak basabilse ne ise... amma... bu imkânsız bir şeydir» diye haber yolladılar. Lâkin onlar bu sözlere kulak asmayıp her kabileden iki adam seçerek Mehmed Bey adlı birisinin başkanlığında müşterek mektuplarla İstanbula gönderdiler. Bu mektuplarda, Osmanlı devleti bir vezirini beş-on bin kişi ile bu tarafa gönderdiği takdirde, hepsinin sonuna kadar savaşacaklarını bildiriyorlardı. Bunun üzerine Trabzon valisi İpekli-zâde Köse Mustafa Paşa bir kaç bin askerle Anapa kalesine gönderdi. Bu sırada on beş bin kadar Rus askeri Kuban nehrini aşıp bir çerkez kabilesine hücum etmiş ve kırk gün kadar savaştığı halde bu tek kabile ile bile baş edememişti. Lâkin elde fazla kuvvet bulunmadığı için Anapa'dan yardım gönderilememişti. Mehmed Bey tekrar İstanbul'a ve oradan orduya gidip sadrıâzam Koca Yusuf Paşa ile görüşmüş ve onun verdiği emir üzerine o sırada Anadolunun sol kol asker sürücüsü olarak Canik'te bulunan Battal Hüseyin Paşa'ya, onbin askerle Anapa'ya geçmesini bildirmişti. Battal Hüseyin Paşa, buna içerleyip emri kendisine getirmiş olan Mehmed Bey'e fena muamelede bulundu, aldığı emri de yerine getirmek istemedi. Mehmed Bey çaresiz geri döndü ve her tarafa Battal Hüseyin Paşanın yakında kalabalık bir ordu ile geleceğini yaydı. Kabileler bunun üzerine gayrete gelip on beş bin kadar asker hazırladılar ve kendilerini rahatsız etmekte olan Rusların üzerine hücum ettiler. Sekiz saat kadar süren savaş sonunda Ruslar oldukça telefat verdikleri gibi kabile halkının bir çok namlı kahramanları da şehid düştüler. Ruslar bundan sonra müdafaasının zayıf olduğunu bildikleri Anapa kalesinin üzerine yürüyüp muhasara ettiler. Lâkin, içerden ve dışardan şiddetle vaki olan savunma karşısında muvaffak olamıyarak geri döndüler.

Battal Hüseyin Paşa'nın Kafkas kavimlerine muamelesi

Battal Hüseyin Paşanın bir türlü yardıma gelmeyişi üzerine Mehmed Bey, tekrar İstanbula gitti. Bu sırada Birinci Abdülhamid vefat etmiş ve Üçüncü Selim, Osmanlı tahtına çıkalı üç ay olmuştu. Durumu öğrenince, hemen Battal Hüseyin Paşaya şiddetli bir emir gönderdi. Ordu çaresiz harekete geçip Suhum üzerinden Anapaya geldi. Lâkin yanında ancak üç beş yüz kişi vardı. Onun gelişinden sonra Ruslar kaleyi bir daha muhasara ettilerse de, yine içerde bulunanların kahramanca müdafaası ve kabilelerin muhasara kuvvetlerine hücumu dolayısiyle yenilerek çekildiler. Bundan sonra düşman üzerine gitmenin tam zamanı gelmiş bulunuyordu. Zira Ruslar, bu savaşlarda pek fazla yıpranmışlardı. Ne çare ki, Battal Hüseyin Paşa yerinden kımıldamak istemiyordu. Savaş mevsimi nihayete ermeden Anapadan çıkarak Kuban nehrinin öbür yakasına geçilip Rusların ağır bozguna uğratılmasının mümkün olduğu kendisine söylendikçe türlü bahaneler ileri sürüyor, gâh at, gâh araba noksanından dem vuruyordu. Lâkin her ne istese derhal hazırlandığı halde, Kasım gününe elli gün kaluna kadar oyalanıp durdu. Nihayet, Üçüncü Selim tarafından Mahmud haseki ile gönderilen kat'i bir hatt-ı hümayun üzerine otuz bir top ve gerekli cephane ile kaleden çıktı. Kabileler reisleri hemen koşup geldiler ve can ve başla hizmete hazır olduklarını ve ordunun bütün ihtiyaçlarını kendileri karşılayacaklarını söyledilerse de, Battal Hüseyin Paşa hepsine sert ve kötü muamelede bulundu. Onlar isc, herşeye rağmen sadece Rusları yenip hürriyet ve huzura kavuşmak için paşanın bu muamelelerine tahammül gösterdiler. Battal Hüseyin Paşa, işi gayet ağır alıyordu. Ordunun hedefi Kabartaydı. Lâkin, her konakta üçer beşer gün ve bazan bir haftadan fazla kalındığından on iki günlük yol iki ayda alındı. Böylece Kuban nehrinin kıyısına varıldı ve nehir geçilerek ordugâh kuruldu (14 eylûl 1790). Bu hal Kabartayları fevkalâde memnun etmişti. Hemen kabile reisleri seraskere: «Burası ordugâh kurulacak yer değildir. Kabartay köyleri iki saat mesafededir. Etraftaki köy ve kasabalar müstahkem yerlerdir. Varıp düşmandan evvel zaptedelim. Çünkü Ruslarla anlaşmamızda bize eğer osmanlının ayağı Gümü'ye basarsa, onlara tabi olmakta serbestsiniz demişlerdi. Şimdi onlar Gümüyü daha evvel alırlarsa güç duruma düşeriz. Hâlen otuz bin Kabartay askeri emrinize hazırdır dedilerse de, Paşa:

«İşte Kuban suyunu geçtik. Böylece padişahın emri yerine gelmiş oldu. Bundan ileri bir adım gitmem» diye cevap verdi.

Battal Hüseyin Paşa'nın ihaneti

Battal Hüseyin Paşa aslında devletine ihanet ederek Ruslarla el altından muhaberelerde bulunuyordu. İşi ağır almasına se-

beb buydu. Kabartay kabileleriyle birleştikten sonra asıl düşman kuvvetleri üzerine gidilse parlak bir zafer kazanılacağı muhakkak olduğu halde bunu yapmayıp yine Ruslarla olan anlaşmasına göre civarda bulunan dört beş bin kişilik düşman kuvvetleri üzerine kendi adamı ve sırdaşı olan tüfekçi başısı kumandasında dört beş yüz kişilik bir kuvvet gönderdi. Bir kısım Kabartaylar da bunlara katıldılarsa da, tabiî hiç bir iş görülemiyerek mağlûp bir halde geri dönüldü. Düşman bozgun askeri şiddetle takip edip serdar ordusuna yetişti. Battal Hüseyin Paşa, aralarındaki anlaşmaya göre hemen Ruslara iltica ettiğinden başsız kalan ordu Kuban suyunu aşıp Kabartay kabilelerinin fedakârca müdahaleleriyle top, cephane, zahire ve ağırlıkları düşman elinde kalmadan Anapa'ya döndü. Battal Hüseyin Paşa, evvelce bütün tertibatını almış ve yanında bulunan sekiz yüz keselik hazineyi çadırının bulunduğu yerde toprağa gömmüştü. Ordu çekildikten sonra, gelip bunu da aldı.

Battal Hüseyin Paşanın bu ihanetine sebeb, evvelâ Trabzon valiliğinden azil edilip bu memuriyetin babası Canikli Hacı Ali Paşanın kölelerinden ve yetiştirmelerinden Sarı Abdullah Paşaya verilmesinden duyduğu kırgınlıktı. Bunu bir türlü hazmedemediği gibi, türlü özür ve bahaneleri bir tarafa bırakarak hemen düşman üzerine gitmesi hakkındaki hükümdarın kat'î ifadeli hatt-ı hümayununu cellât Mahmud hasekinin getirmiş olması kendisini ürkütmüş, hasekinin yanında bir de kendi idamı hakkında emir bulunduğundan şüphelenmişti. Bu sırada Sarı Abdullah Paşaya Trabzona ilâveten Erzurum valiliğinin verilmesini, yakında Anapa seraskeri olacağına alâmet sayıp kendisinin idam edileceğine dair hiç şüphesi kalmamış bulunuyordu.

Anapa'nın Ruslar tarafından alınması

Anapada toplanan kabileler reisleri, Mehmed Beyi tekrar İstanbula gönderip Ruslarla mücadeleden vaz geçmediklerini bildirerek yeni bir serasker istediler, bunun üzerine Trabzon ve Erzurum valisi Sarı Abdullah Paşa Anapa seraskerliğine tayin olundu. Lâkin o da sâbık efendisi gibi Trabzon havalisinde nüfuz sahibi olmak derdine düştüğünden mahallî derebeyleriyle uğraşıyordu. Bu yeni vazife hiç hoşuna gitmemiş olduğu için bugün yarın diye bir takım bahanelerle işi geçiştirmeğe baktı. Böylece bir yıla yakın bir zaman geçti. Nihayet kabileler de bu işten usanıp devletten ümidi keserek dağıldılar. Rusya bu fırsatı kaçırmıyarak tekrar Anapa üzerine hücum etti. Evvelâ topla iyice dövdü. Sonra hücuma geçtiyse de kaledekilerin müdafaası ve dışarıda bulunan Mehmed Giray Hanın süvarileriyle Ruslara hücumu yüzünden alamadı. Bununla beraber Ruslar muhasaradan vaz geçmedi. Yeniden bombardımanla sarstığı kaleye karşı bir gece genel taarruzda bulundu. Kaledekilerin yalnız müdafaaya yetecek kadar kuvvetleri olduğu halde, dışarıya çıkarak

Onsekizinci yüzyıl sonlarında Kafkasyalılar

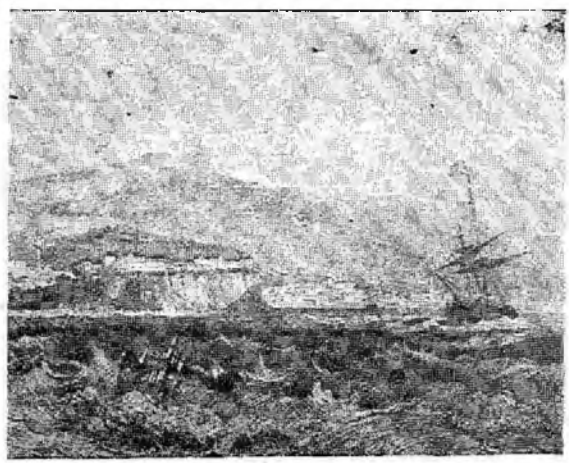

Eski Trabzon'dan bir görünüş

düşmana hücum ettilerse de yenilip çekildiler. Ruslar onları sürat ve şiddetle takip edip birlikte kaleye girdiler. Bundan sonra boğaz boğaza sokak savaşları başladı. Buna, kadınlar bile katılıyorlardı. Nihayet, taze kuvvetlerle mütemadiyen destkelenen Rus hücumu muvaffak oldu. Kale muhafızı İpekli-zâde Mustafa Paşa esir düştü. Böylece, Anapa Ruslar tarafından alınmış oldu. İçinde bulunan bütün sivil halkı, savaşa katıldıkları için harp esiri sayılarak Kırıma götürdüler.

Anapa kalesi, bütün savunma tertibatı bir kaç tabiye ile bir hendekten ibaret olduğu ve muhafızlarının sayısı pek az bulunduğu halde Rusların ağır hücumlarını defalarca püskürtmüştü. Eğer Abdullah Paşa, yanındaki kuvvetlerle zamanında gelseydi, kale düşman eline geçmezdi. Nitekim, Üçüncü Selim kalenin düştüğünü duyunca, bundan kendi emrini dinlemeyip yardıma gitmemiş olan Sarı Abdullah Paşayı mesul tuttu. Derhal azil ederek yerine Trabzonlu Kuğu-zâde Süleyman Paşayı tayin ettiyse de, Anapanın Ruslar eline geçişinin başına bir belâ getireceğini sezen Sarı Abdullah Paşa kaleye çekilerek müdafaa tertibatı aldı. Süleyman Paşa ise, Trabzon valiliğine kendisinin tayin edilmiş olduğunu, Erzurum valiliğinin ise onda ipka edildiğini bildirdi ve kaleyi bırakıp kendi memuriyetinin başına gitmesini istedi. Sarı Abdullah Paşa, çaresiz kaleden çıkarak Erzuruma doğru yollandıysa da alınan tertibatla yakalanıp idam olundu.

Karadeniz savaşları

Deryakaptanı Hüseyin Paşa kumandasında olarak Karadenizde bulunan Osmanlı donanması, Anapa'ya deniz tarafından yardıma geldiği zaman (Temmuz 1791) kale düşmüş bulunuyordu. Bunun üzerine geri dönüldü. Avlita (Sivastopol) limanına yaklaşıldığı sırada, bu limandan çıkmış olan küçüklü büyüklü kırk iki parça gemiden mürekkep Rus donanmasına rastlandı. İki taraf birbirini görünce savaş nizamı aldılarsa da hava durgunlaştığı için karşılıklı beklemeğe başladılar. Bir müddet sonra Rus donanması için uygun bir rüzgâr çıktı. Lâkin, Rus amirali donanmasiyle geri çekilip tekrar Avlita limanına girdi. Bunun sebebi ise, beklemekte olduğu altı büyük geminin henüz gelmemiş olması ve bu durumda Osmanlı donanmasiyle karşılaşmaya cesaret edememesiydi. Kaptanpaşa da yerinden kalkıp Avlita limanının ağzına geldi ve bir müddet Rusları savaşa davet ettiyse de, yerlerinden kımıldanmasına niyetleri bulunmadığını ve kendi suyunun da azaldığını görünce oradan ayrıldı ve Kiligrad önlerine gelip demirledi. Bu sırada Rusların bekledikleri gemiler gelmiş olduğundan donanmalarının Avlita limanından çıkıp Kiligrad sularına gelmekte olduğu haber alındı. Kaptanpaşa hemen denize açıldı (10 ağustos 1791). Lâkin rüzgâr kendisine müsait değildi. Osmanlı donanması yıldız-poyrazı sağına alarak rüzgârın üstüne doğru çıkmaya ve düşmana karşı manevra kabiliyetini kazanmaya çalışıyordu. Donanmada, kapudane, yani miri kalyonların baş kaptanı olan Cezayirli Seydi Ali Kaptan, kumanda gemisiyle büyük bir kavis çizerek rüzgârın üstüne çıkıp tek başına düşman donanmasına hücum etti. Donanmadan kendisine, bir tek gemi ile düşmana hücum etmenin tehlikeli olacağı işaretle bildirildiyse de, korsan cengine alışık olan Seydi Ali Kaptan Rus donanmasının içine dalıp her tarafa ateşler saçarak bir çoğunda rahneler açtı. Lâkin düşman hemen etrafını sardı ve şiddetli top ateşi altına aldı. Donanma kaptanları bunu görüp gayrete gelerek yardıma koştular ve yaralanmış olan Seydi Ali Kaptanı, ağırca hırpalanmış gemisiyle birlikte kurtardılar. Bundan sonra iki donanma savaşa tutuştu. Seydi Ali Kaptanın tek başına giriştiği bu hareket ve kendisine yardıma koşulması Osmanlı donanmasının savaş nizamını bozmuş, her gemi düşman donanmasında kendi ayarında bulunan bir geminin karşısında yer alamamıştı. Bu yüzden donanmanın daha küçük gemileri geri çekilip düşmana karşı ancak onbeş gemi savaşa girişmişti. Üstelik rüzgâr tamamen düşmanın lehinde ve Osmanlı donanmasının aleyhindeydi. Buna rağmen Osmanlılar büyük bir inad ve şiddetle döğüşerek düşmana denk bir savaş çıkardılar. İki taraf ağır kayıplara uğradı. Güneşin batmasından bir saat sonra Rus donanması paydos işareti verdiğinden iki taraf sabahı beklemek üzere birbirlerinden ayrıldılar. Seydi Ali Kaptan ise, ağırca yaralandıktan başka gemisinin gabya direği top ateşile kırılmış ve yeniden savaşacak durumu kalmamış olduğundan boğaza doğru dümen kırmıştı. Gemileri fazla yaralanmış yedi sekiz kaptan da onu taklid ettiler. Kaptan Paşa bunu haber alınca, kendilerini geri döndürmek için peşlerinden gittiyse de, yetişemediğinden gemilerini tamir için savaş sahasından uzaklaştırdı. Rus donanması da bu sırada sakatlanan gemilerini tamir ve yaralarını tedavi ediyordu. Kaptan Paşa, tekrar düşman üzerine yürümek istediyse de şiddetli yıldız-poyrazı engel oldu. İleriye doğru bir adım gitmek imkânını bulamadığı gibi, fırtına ve bora şekline dönen rüzgâr gemilere zarar vermeye başladığı için çare-

siz boğaza doğru indi. Durum Üçüncü Selime bildirilince, yaralılar çıkarılıp gemiler tamir olunduktan sonra tekrar Karadenize açılmak şartiyle donanmanın boğazdan girmesine izin verdi. Aslında ise, Karadenizde deniz hakimiyeti Ruslara geçmiş gibiydi. Hemen Karadeniz Boğazının muhafaza ve müdafaası için gerekli tedbirler alındı. Üçüncü Selim bu durumdan müteessir olmuş ve sadaret kaymakamına gönderdiği hatt-ı hümayunda:

«Donanmanın Boğazdan içeri girmesine iznim olmuştur. Lâkin, kaptan paşaya bu seferinin bir netice vermediğini, Anapa'ya yardımda bulunamadığını ve dönüp vakitsiz geldiğini bildirip kendisine ve cümle kaptanlara kırgın olduğumu söyleyesin. Onlardan böyle ummazdım. Yazık onlara olan iltifata» demişti (Cevdet Tarihi, C: 5, S: 157).

İki tarafın barış teşebbüslerine bir bakış

Bu sefer açıldıktan sonra ilk önce Rusya 1789 yılı Ocak ayında Prusya ve İngiltere'ye baş vurarak iki devlet arasında barış için ara buluculuklarını istemiştir. Rusyanın barış şartlarının esasını, Özi kalesiyle birlikte Turla (Dinyester) nehrine kadar bütün Basarabyanın Rusyaya terki, Eflak ve Boğdanın müstakil tek bir prenslik olup başına Ortodoks mezhebinden birisinin getirilmesi teşkil ediyordu.

Bu şartları Osmanlı devleti reddettiği gibi, Prusya ile Avusturya da Rusyanın yeni bir prensliğin başına prens Potemkin'i getirmek istediğini bildikleri için buna yanaşmamışlardı.

Osmanlılarda da ilk barış teşebbüsü, yine aynı yıl olmuştur. Lâkin, bu teşebbüs Eflak voyvodası vasıtasiyle ve gayri resmî şekilde yapılmıştır. Prens Potemkin ise, her hangi bir görüşmeden evvel Yedikulede mahbus bulunan Rus elçisinin tahliyesini talep ediyordu. Bundan sonra Akkerman kalesinin Ruslar tarafından zaptı üzerine muhafızı bulunan Tayfur Paşa o sırada cephe seraskeri ve İsmail muhafızı olan Cezayirli Gazi Hasan Paşaya, prens Potemkin'in iki devlet arasında barışın iadesi arzusunda bulunduğunu haber verdi. Bunun üzerine Gazi Hasan Paşa, prense 3 kasım 1789 tarihinde bir mektup yazarak Tayfur Paşa vasıtasiyle barış arzusunu öğrendiğini, kendi Osmanlı devletinin emektar bir veziri sıfatiyle buna tavassut edebileceğini bildirdi. Potemkin on gün sonra verdiği cevapta eski isteğini tekrarlayarak barışa taraftar olmakla beraber, devletler hukuku kaidelerine aykırı şekilde tevkif ve hapis olunmuş bulunan Rus elçisinin her şeyden evvel serbest bırakılması gerekeceğini ileri sürdü. Gazi Hasan Paşa, 21 kasım tarihinde tekrar bir mektup gönderip bunda elçinin esasen Üçüncü Selim tarafından serbest bırakılmış olduğunu ve mütareke görüşmeleri için Bekir Ağaya selâhiyet verildiğini bildirdi. Buna

Sultan Üçüncü Selim'in bir portresi

karşılık bu muhabereler için kuryelikle gidip gelmekte olan Polkoniki Baruk 1790 yılı Nisan ayının sonlarında Rusların barış için esas şartlarını şifahen bildirdi. Bu şartlar şunlardı:

1 — Ruslar tarafından işgal edilen Akkerman, Palanka, Bender ve Hocabey (Odesa) Osmanlı devletine geri verilecekti.

2 — Eflak ve Boğdan, eskisi gibi Osmanlı devletinin idaresinde kalacak, voyvodalar Osmanlı devleti tarafından tayin olunacak, ancak bunlar zulme sapmadıkça değiştirilmiyecekti.

3 — Turla ile Aksu nehirleri üzerindeki yerler, her iki tarafça terk edilerek tarafsız bölge olacaktı.

4 — Bunun gibi, Özi kalesi de tamamen yıkılıp iki tarafça terkedilecekti.

5 — Gürcistan işlerine Rusya karışmıyacaktı.

6 — Ruslar ancak diğer devletlerin de

bulundurdukları yerlerde konsolos bulundurabilecek, bunlar Osmanlı tebaasında olamıyacak ve muhakkak Rus olacaklardı.

7 — Prusya, Rusya ile anlaşıp savaşa katılmaktan vaz geçecekti.

8 — Bu barışta hiç bir taraf için savaş tazminatı bahis konusu olmayacaktı.

Bu şartlar, Osmanlı devleti için fevkalâde müsaitti. Ancak, yukarıda izah ettiğimiz gibi, evvelâ Prusya ittifakının yapılması sonra da bu Rus teklifinin gelmesinden önce memleketin ve ordunun durumuna vâkıf olan Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın ölümü barışa engel olmuş, Prusya elçisinin sözlerine inanılıp Kırım'ın geri alınması hayali uğruna bu fırsat kaçırılmıştır. Bu yüzden, İspanya ile Sicilyateyn devletlerinin ara buluculuk teşebbüsü de, İngilterenin Turla hudud olmak üzere dört aylık bir mütareke kabul edilmediği takdirde bir daha araya girmeyeceği hakkındaki tehdidi de dikkate alınmadı. Üçüncü Selim, Prusya'nın mutlaka savaşa gireceğine ve Rusyanın ağır bir mağlûbiyete uğratılacağına samimî şekilde inanmış bulunuyordu. Lâkin, Berline elçi olarak gönderilen Ahmed Azmi Efendinin 3 temmuz 1791 tarihli şifresinden Avrupada değişen siyasî durum dolayısiyle Prusyanın Rusyaya savaş ilân etmeyeceği kat'i şekilde anlaşıldı. Üçüncü Selim, bu durumdan büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Ordudan gelen arizayı okuyunca askeri bir zaferden kat'i olarak ümidini kesip barış fikrini kabul zorunda kaldı ve buna izin veren *hatt-ı vezirüzama gönderdi.*

Sadrıâzam Yusuf Paşa'nın son tedbirleri ve Rus kumandanına müracaatı

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa padişaha gönderilen arizadan sonra da, barıştan başka çıkar yol görmemekle beraber, zâfımızı düşmana belli etmemek ve İstanbuldan nasıl bir hatt-ı hümayun geleceğini de bilmediği için savaşa hazırlık hareketlerini durdurmuyordu. Nitekim, Hırşova'da etrafında biraz kuvvet toplanınca tekrar Maçin üzerine gitmeği uygun görerek hazırlıklara başladı. Bu sırada eldeki mevcud birliklerde intizamsızlık son haddini bulmuştu. Arnavudluk bölgesinden gelen askerle, yeniçeriler birbirlerine düşmüş bulunuyorlardı. Serdar-ı ekrem, hâdiselerin büsbütün büyümemesi için Arnavudluk askerlerini serasker Mustafa Paşanın kumandasındaki kuvvetlere ilâve ederek önden yola çıkardı (17 temmuz). Lâkin, Mustafa Paşa nüzül isabetiyle vefat ettiğinden ordu seraskerliği Yeniçeri ağası Pekmezci Mehmed Paşa'ya verildi. Bu sırada Maçin'den firar eden askerin bir kısmı akıbetlerinden korkup orduya döndükleri gibi, savaşa yetişememiş olanlar da gelmişlerdi. Etraftan bir haylı da zahire bulunduğu için, mevcudu artan orduda biraz canlılık görülüyordu. Serdar-ı ekrem de hemen Hırşova'dan hareket (18 temmuz) edip üç gün sonra Maçin'e vardı. İlk iş olarak siperler kazılmağa başlandı. Pekmezci Mehmed Paşaya İbrail seraskerliği tevcih edilerek karşıya geçirildi. Kalas karşısındaki adaya gidecek gönüllülere Gürcü Osman Paşa başbuğ seçildi.

Koca Yusuf Paşa, böylece savaş tertibatı almakla beraber, askerde savaş kabiliyeti bulunmadığını biliyordu. Bir düşman hücumunda hepsinin evvelâ ordu zahire ve ağırlıklarını yağmalayacakları, sonra soymak maksadiyle birbirlerini öldürüp dağılacakları şüphesizdi. Aynı zamanda kapıkulu süvarileri arasında bir kaynaşma başlamıştı. Prusyanın ise, Rusyaya savaş açmayacağını serdar-ı ekrem de iyice anlamış bulunmuyordu. Bunun için yeni bir felâkete uğranılmadan bir mütareke teşebbüsüne girişmeğe karar verip ordu erkânı da bunu tasvip ettiklerinden Rusların cephe kumandanı Repnin'e bir mektup gönderdi. Bunda:

«İşte yer gök götürmez askerle Maçin sahrasına indik. Harbin neticesi ve bu sefer kimin üstün geleceği malûm değildir. Osmanlı devleti ise, savaşa hazır olduğu gibi, fıkara ve reâyâ'nın huzur ve rahatı ve kan dökülmesinin bertaraf olması için barışa da hazırdır. Bu hususta selâhiyet derecenizi bildirip belli bir adamınızla barış esası hakkındaki şartlarınızı açıklayınız» diyordu.

Rus kumandanının mütareke şartları

General Repnin bunun üzerine mütareke ve barış için üç şart ileri sürdü:

1 — Küçük Kaynarca barış andlaşmasiyle ondan sonra imzalanan her çeşit anlaşmaların hükümleri baki kalacaktır.

2 — Eflak ve Boğdanın Osmanlı devletine iadesi, bunların lehine bazı şartların kabulüyle mümkün olacaktır.

3 — Turla nehri, sınır olarak kabul edilecektir.

Bu şartlar orduda görüşüldü. Hem ağır, hem de müphem bulundu. Biraz hafifletilmesi ve müphem yerlerinin açıklanması için Reppin'e bir mektup yazıldıysa da, Rus generali şu cevabı verdi:

«Benim selâhiyetim bu derecededir. Bunların değiştirilmesi elimde değildir. Son sözümü noksansız olarak söyledim. Bundan sonra sorgu ve cevab, lüzumsuzla uğraşmaktır. Eğer bu esas kabul olunursa delege

tayin edilsin, kabul edilmediği takdirde adam gönderilmesin».

Bu esas şartlar, rusların 1789 yılı Ocak ayında teklif ettikleri şartlardan daha hafif, 1790 yılı Nisan ayında teklif ettikleri şartlardan ise daha ağırdı. Bilhassa son teklifteki esas şartların üçüncüsü, yani sınırın Turla nehrinden geçmesi Özi'nin Ruslara terki demekti. Padişah Üçüncü Selimin her şeye rağmen bunu kabul etmemesi ve düşmana karşı bir zafer kazanıldıktan sonra mütareke ve barış görüşmelerine başlanması hususundaki eski emrinde, ısrar etmesi muhtemel bulunuyordu. Vaziyetin tekrar gözden geçirilmesi maksadiyle yeni bir meşveret meclisi toplandığı sırada İstanbulun, sulh müzakereleri için izni havi hatt-ı hümayûnu geldi. Mecliste gerekli görüşmelerde bulunulup barışın cizem olduğu hususunda bir kere daha karara varıldıktan sonra devletin resmî tarihçisi Vasıf Efendi mütareke görüşmeleri için Kalas'ta bulunan Rus cephesi karargâhına gönderildi. Vasıf Efendi seçilmiş olarak yanına katılan üç-beş kişilik maiyeti ile İbrail seraskerine bazı vesayayı tebliğe memur kimse unvanıyle Tunayı geçip hemen Kalas'ta bulunan Repnin'e gidip sadrıâzamın müzakereye başlanılmasını istiyen mektubunu verdi.

Ertesi gün Osmanlı delegesi Vasıf Efendi general Repnin ile görüştükleri sırada Rus kumandanı kendisine:

«Donanmalarımızın Karadenizde birbirlerine pek yakın mesafede bulunduklarını öğrendim. Osmanlı devletinin samimî olarak barışı istediğine inanıyorum. Ancak, bundan habersiz bulunan donanmaların savaşa tutuşması mümkündür. Bu ise, işi bozabilir. Müzakereler sona erinceye kadar bulundukları yerlerde durmaları her halde uygundur. Siz de uygun görüyorsanız Rus donanması amiraline yazayım. Sadrıâzam da kaptanpaşaya yazsın, ikisini de siz gönderin, iki donanma, müzakerelerin sonuna kadar beklesinler» dedi.

Vasıf Efendi bunu uygun görünce, Repnin hemen Rus donanması amiraline bir mektup yazıp verdi. Osmanlı delegesi bunu sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşaya gönderip mesleyi de yazdı. Koca Yusuf Paşa bu nazik zamanda hiç bir mesuliyeti üzerine almak istemediğinden yine ordu erkânını toplayıp danıştı. Lâkin, bazı sivri akıllılar buna itiraz ettiler. Onların fikrince düşman bir deniz savaşını bizim kazanacağımızı anlamış olduğundan böyle bir talepte bulunmaktaydı. Halbuki, donanmamız Karadenizde bir zafer kazanırsa bunun barışa lehimizde tesiri olacaktı.

Ordu ricalinin çoğunluğu, bu düşünceyi doğru bulmamakla beraber, sonra aksi çıkıp da kendileri mesul olurlar endişesiyle seslerini çıkarmadılar. Neticede, bu işten vaz geçildi. Bir müddet sonra ise, evvelce yazdığımız 10 ağustos çarpışması vukua gelerek donanmanın perişan bir halde boğaza döndüğü duyuldu. Eğer Rus generalinin teklifi kabul edilmiş olsaydı, hiç olmazsa donanmamız sağlam kalmış olacaktı.

Ruslarla, Kalas mütarekesinin yapılması

Kalas'ta geçen görüşmeler on gün pek çekişmeli bir tarzda cereyan ederek Repnin'in bütün ısrarlarına rağmen ilk ileri sürdüğü üç şartta bazı değişiklikler ve bazı ilâveler yapıldıktan sonra 12 ağustos 1791 günü beş maddelik ve sekiz aylık bir mütareke imzalandı.

Maddeler şunlardı:

1 — (Repnin'in teklif ettiği ilk maddenin aynı).

2 — Eflak ve Boğdan Osmanlı devletine Küçük Kaynarca andlaşmasiyle ondan sonra imzalanan anlaşmalar da bunların lehine olarak zikredilen şartlarla iade edilecektir.

3 — (Repnin'in teklif ettiği üçüncü maddenin aynı).

4 — Turla suyunun sol kıyısında Ruslara kalacak yerlerde bu devlet tarafından askerî tesisler ve müdafaa noktaları kurulmaması asıl barış andlaşmasında görüşülüp kararlaştırılacaktır.

5 — Diğer yerlerde iki devletin hududu, bu savaştan evvelki halde olduğu gibi kalacaktır.

Bu mütareke görüşmeleri devam ederken Avusturya barışının imzalandığı haber alınmış ve o zaman Maçinde toplanan bir mecliste Vasıf Efendinin inhası hazır bulunanlara bildirilmiş, hepsi bir an evvel barış için bunları kabul ettiklerine dair senet dahi vereceklerini söylemeleri üzerine bir kaç gün sonra mütareke imzalanmıştı.

Lâkin, buna rağmen Vasıf Efendi mütarekeyi tamamlayıp geri döndükten sonra yeniden dedikodular başladı. Bir çok kimseler, bilhassa serdar-ı ekremin düşmanları:

«Bir islâm padişahı bu seferi Kırımı geri almak için açmış iken şimdi Özi'yi de üste vererek barış ne demektir» demeğe başlamışlardı. Askere sorulsa savaşılsaydı şöyle keserdik böyle biçerdik diyecekleri de şüphesizdi. Koca Yusuf Paşa, bu işin başına bir belâ açmasından korkarak ertesi günü

Maçin sahrasında başta altı vezir olmak üzere beylerbeyiler, devlet ve ocak erkânı, ileri ve orta subayları hazır bulunduğu halde bir toplantı tertip etti. Toplantıya çağrılanlar evvelâ sedaret kethüdasının çadırında buluştular. kethüda bey kendilerine:

«Savaş ve barış maddelerinden hangisi tercih olunursa, serdar-ı ekrem efendimiz bu gün cevap istiyorlar. Şevketlü Padişahımız cenk olunup düşmandan intikam alınmasını ve ondan sonra şanlı bir barış yapılmasını. hatt--ı hümayunlarıyle emir buyurmuşlardır. Bunun için serdar-ı ekrem efendimiz «cenk ederim, başka türlü edemem» diyorlar. Cevap istiyorlar. Münasip olanı burada beyan edip sonra efendimizin huzurunda da doğrusu ne ise söyleyiniz» dedi. Yapılan görüşmelerde herkes askerin disiplinsizliğinden, savaşmak istemediğinden, gözünün yağma ve firarda olduğundan ve bu ordu ile savaşılamıyacağından uzun bahisler açıp hepsi barış fikrini ileri sürdü:

«Burada da serdar-ı ekrem efendimizin huzurunda da, velhasıl dünya ve ahirette böyle söyleriz, başka sözümüz yoktur» diyerek serdar-ı ekremin çadırına varıp onun sualine ve bilhassa savaş taraftarı görünmesine karşılık bu fikri savundular. Sonunda, barış herkes tarafından benimsenerek sadrıâzam mesuliyeti tek başına üzerine almamış oldu.

Bu mecliste barış lehinde en çok konuşanlardan birisi de, Pekmezci Mehmed Paşa idi. Lâkin, iş olup bittikten ve mütareke karşılıklı imzalandıktan sonra içi rahatlamış olarak İbrail ordusuna geçtiği zaman sözde bu mütarekeye taraftar değilmiş gibi tavırlar takınmağa ve:

«Yazık ki savaş meydanı için biledigim kılıncımı düşman kanına bulamadan kınına koymak zorunda kaldım» diye atıp tutmağa başladı. Lâkin, mütarekenin imzalı nüshaları Kalas'da mübadele edildiği sırada iki devlet askerinin selâmet şükranı için Rus generali top şenliği emredip yüz kadar top atılınca Pekmezci Mehmed Paşanın siperde bulunan askerlerinin:

«Bire kâfir bastı» feryadlarıyle yerlerini bırakıp İsmail kalesine doğru kaçmağa başlamaları kendisini pek mahcup duruma düşürdüğü gibi, bu hal Maçin'deki siperlerde bulunan askerlere de sirayet ettiğinden onlar da yerlerini bırakıp kaçtılar. Bu ise, elde mevcut ordu ile hakikaten savaşılamıyacak olduğunu bir daha isbat etmiş oldu.

Boğdan'ın merkezi Yaş'dan bir görünüş

Ruslarla Yaş barış müzakerelerinin başlaması ve cereyan şekli

Esas barış görüşmelerinin yeri ve delegelerin tayini, Rus orduları başkumandanı prens Potemkin'in Kalas'a gelmesine kadar geri bırakılmıştı. Potemkin, bu barış andlaşmasının akdi şerefini kimseye bırakmak istemediğinden acele acele Kalas'a geldi. Görüşmeler sonunda barış müzakereleri için yer olarak Boğdanın merkezi Yaş kasabası seçildi. Osmanlı delegeleri, az evvel imzalanan Ziştova barış andlaşması müzakerelerine katılan aynı kimselerdi. Rus delegeleri ise, prens Potemkin'in yeğeni Samoylof, ince donanma kumandanı Ribas ve Boğdan cephesi kumandanı Laşkarof'dan ibaretti. Potemkin de çariçe namına müzakerelerin idaresine nezaret edecek ve andlaşmayı imzalayacaktı. Osmanlı delegeleri Silistreye gelerek oradan Yaş kasabasına gönderildiler. Prens Potemkin ise, Yaş'a' rahatsız olarak gelmiş ve rahatsızlığı arttığından burada kalamayıp, Petrgrad'a dönmeye karar vermişti. Lâkin, oraya varamadan yolda öldü. Bunun üzerine yerine Rus devleti dış işleri bakanı Kont Bezboradko tayin edilip süratle Yaş kasabasına geldi. Kendisi Rus delegelerine çariçe namına talimat vermeğe ve barışı imzalamağa selâhiyetli bulunuyordu.

Barış müzakereleri, 1791 yılı Kasım ayının başında başlayarak pek çetin safhalar geçirmiştir.

Ruslar müzakerelerin başlangıcında on iki maddelik bir andlaşma projesi tevdi ettiler. Bunun en mühim maddeleri Kuban nehrinin sol kıyısında oturan kabilelerin hiç bir tarafa tabi olmamaları. Garb ocakları korsanları Rus gemilerine tecavüzde bulundukları takdirde hasıl olacak zarar ve ziyanın Osmanlı devleti tarafından tazmin edilmesi ve Osmanlı devletinin savaş tazminatı olarak yirmi dört bin kese ödemesiydi. Osmanlı delegeleriyse, bu maddelerin mütareke anlaşmasında mevcut bulunmadığını ileri sürüp müzakeresine bile yanaşmadıklarından bu hal uzun münakaşalara yol açtı. Üç gün sonra 13 kasım tarihindeki ikinci oturumda Rus barış tasarısının birinci ve ikinci maddeleri görüşüldü. Birinci madde husumetin terki hakkındaydı. Bu kabul olundu. İkinci

madde Kırım, Taman ve Kuban'ın Rusyaya terkinin kat'î olarak tasdikini derpiş ediyordu. Osmanlı delegeleri, yalnız Kırımın terkini kabul edip öbürlerini müzakere dışında bırakmakta ısrar ettiler. Çetin müzakerelerden sonra Kırım ve Tamanın ilhakiyle Kuban nehrinin hudud olarak kabulünde anlaşma oldu. Anlaşmanın diğer maddelerinde ufak tefek pürüzler giderilip netice alındıysa da, Rusların ilk oturumda teklif ve kabulünde ısrar ettikleri üç mesele üzerinde anlaşmaya varılamadı. Bu hususta bütün münakaşalar neticesiz kaldı. İki taraf da kendi görüşünde şiddetle ısrar ediyordu. Nihayet barış müzakereleri kesilecek ve yarıda kalacak hale geldi. Sonunda bu üç meselenin serdar-ı ekrem ile Rusya dış işleri bakanı arasında hal edilmesine karar verilip anlaşmanın diğer teferruatının müzakeresine geçildi. Rus dış işleri bakanı Kont Bezboradko, eski mükâleme memuru Baruk'u selâhiyetli kılarak Osmanlı sadrıâzamına gönderdi. Orduda bu meseleye dair uzun müzakereler cereyan etti. Serdar-ı ekrem bu maddelerin mütareke esaslarına aykırı bulunduğunu ileri sürdükçe, Baruk da esasen Repnin'in selâhiyetini aşarak mütareke şartlarında değişiklik yapmış olduğunu ileri sürüyordu. Nihayet sonunda bazı tadillerle bir anlaşmaya varıldı. Buna göre Garp ocakları Rus ticaret gemilerine zarar verirse, bunun tazmin ettirilmesi için Osmanlı devleti ocaklar üzerindeki nüfuzunu kullanacak ve eğer Garp ocakları buna rağmen zararları tazmine yanaşmazlarsa bu işi devlet üzerine alacaktı. Kuban nehri kat'î olarak sınır olacak, bunun sağında veya solundaki kabilelerin serbest olup olmıyacakları bahis konusu edilmiyecekti. Lâkin, tazminat meselesini ne Osmanlı devleti kabul ediyor, ne de Rusya bundan vaz geçiyordu. Hattâ Bezboradko bunun reddinin, müzakerelere son verilip savaş hareketlerine başlama demek olacağını kesin olarak söylediyse de, Koca Yusuf Paşa devletin halini, hazinenin durumunu ve hükümdarın para işlerindeki titizliğini bildiği için bu işe katiyen yanaşmadı.

Ertesi günü, Kuban nehrinin Osmanlı devleti tarafındaki kabilelerin karşıya geçerek yağma ve talanda bulundukları takdirde Rus askerinden bir miktarının bu tarafa geçip onları tenkil etmeleri bahis ko-

Ziştovi ve Yaş andlaşmalarından sonra Osmanlı sınırları
(İ. H. Uzunçarşılı'nın Osmanlı tarihinden naklen)

nusu oldu. Osmanlı delegeleri, bunu milletler arası hukuka aykırı bulup reddettiler. Ruslar, bu teklifin Osmanlı devleti tarafından yapılmasına, Osmanlı devleti de vaki zararı tazmine razı olduklarından mesele bu şekilde hal edildi. Rus delegelerinden Ribas, diğer odada müzakerelerin neticesini beklerken Bezboradkonun yanına giderek görüştü. Sonra beraber döndüler. Rus dış işleri bakanı Kuban sınırı ve kabileler meselesi halledildiği için, Rusların da karşılığında savaş tazminatından vaz geçtiğini bildirdi. Böylece asıl güçlükler ortadan kalkmış olduğundan bundan sonra müzakereler süratle inkişaf edip neticelendi. Sonra da andlaşmanın on üç maddelik metni yeniden kaleme alınıp yazılarak taraflar delegelerince imzalandı.

Yaş muahedesi esasları

İki buçuk aylık bir zamanda ve onbeş oturum sonunda hazırlanarak 10 ocak 1792 tarihinde imzalanan Yaş barış andlaşmasının esasları şunlardır:

1 — İki devlet arasındaki husumet ve düşmanlık ortadan kaldırılarak gerek iki taraf hükümdarı ve gerekse halkı arasında ebedî dostluk kurulacak. İki taraf birbirinin aleyhinde gizli, açık faaliyette bulunmıyacaklardır. İki taraf tab'asından karşılıklı olarak zindanlarda ve gemilerde mevkuf ve mahpus bulunanlar suçları ne olursa olsun bağışlanıp serbest bırakılacaklardır. Bunların kendi yurtlarına dönmelerine müsaade olunacak ve ellerinden alınmış para ve mülkleri varsa geri verilecektir.

2 — Küçük Kaynarca andlaşmasiyle (1774), ondan sonra imzalanan (1779) her türlü anlaşmaların ve Kırım ve Tamanın Rusyaya terki ve Kuban nehrinin sınır olarak kabulü hakkındaki anlaşmanın (1784) bu andlaşma ile kalkmıyan madde ve hükümleri yine yürürlükte bulunacaktır.

3 — Turla (Dinyester) nehri, iki devlet arasında ebedî sınır olacak, bu nehirden Özi (Dinyeper) suyuna kadar aradaki bütün arazi Rusyaya terk ve ilhak olunacak, Rusya da bu Turla nehrinin diğer tarafında işgal ettiği yerleri boşaltıp Osmanlı devletine iade ve teslim edecektir.

4 — İki devletin diğer hudutları, bu savaştan evvelki gibi olacaktır. Rusya bu sınırların ötesinde zapt ve işgal ettiği bütün kaleleri, Bucak bölgesini, Akkerman, Kili, İsmail ve Benderi, bütün Boğdanı tahliye ederek bulundukları halde Osmanlı devletine iade edecektir. Küçük Kaynarca andlaşmasiyle (1774) ondan sonra yapılan bütün anlaşmalar da (1779) ve (1784), Eflak ve Boğdan memleketlerinin menfaatine dair yazılı olan ne varsa, yürürlükte kalacak ve dikkatle takip edilecektir. Boğdanın işgal altında bulunduğu zamana ait vergileri istenmiyecek ve bu savaşta çok zarar gördüğü için iki yıl her türlü vergiden muaf bulunacaktır. Memleketi terkedip gitmek isteyen boyar aileleri gerek göç hususunda ve gerekse mallarını Osmanlı devleti tebaasından her kime isterlerse satmak veya vermek hususunda serbest olacaklardır. Bu işler için kendilerine on dört ay mühlet verilecektir.

5 — İki devlet arasında dostluk ve iyi niyete delil olmak üzere Osmanlı devleti Ahıska valisi ile askerî kumandan ve subaylara bir emirle Tiflis Hanına tabi olan yerlerle bu yerlerin halkına hiçbir bahane ile gizli-açık taarruz ve tecavüzde bulunup rahatsız etmemelerini ve iyi komşuluk esaslarına aykırı davranışta bulunmamalarını kat'î şekilde bildirecektir.

6 — 1784 yılında Kırım ve Tama'nın Rusya'ya ilhakına ve Kuban nehrinin iki devlet arasında sınır ittihazına dair akdolunan ve bu andlaşmanın ikinci maddesiyle tekid edilen anlaşmanın teferruatı olarak Osmanlı devleti iki taraf dostluk ve barışının korunması için taahhüd eder ki: Kuban nehrinin sol tarafında veya sınır dâhilinde oturan kabilelerin Rus hududunu tecavüz etmemeleri, buradaki Rus tebaasının evlerine ve arazisine zarar vermemeleri, Rus tebaasını türlü bahanelerle esir etmemeleri için gereken tedbirleri alacaktır. Bunlara kalkışacakların devlet tarafından şiddetle cezalandırılacaklarını o bölgede ilân edecektir. Bunu dinlemeyip Rusya sınırını aşanlar ve karşı tarafta zarar ve hasarda bulunanlar olursa, ellerindeki mal, hayvan ve esirler alınıp iade ve zararları tazmin ettirildikten maada, bunları yaptıkları tesbit edilenler Rusya hudud kumandanı tarafından gönderilecek subayların gözü önünde cezalandırılacaklardır. Zararı yapanlar, bunu altı ay içinde tamamen tazmin etmezlerse Osmanlı devleti tazmin etmeği kabul edecektir.

7 — İki devlet tebaası arasında ticaretin engelsiz devamı iki tarafın da menfaatine uygun olacağından aradaki ticaret andlaşmasının Garb ocaklarına ait maddeleri esas tutulmak üzere, bu ocaklar halkına Rus ticaret gemilerine tecavüzde bulunmamalarını bildirmeği, bulundukları takdirde zaptettikleri gemi ve mal ile esir aldıkları insanları iade ettirmek için bu ocaklar üzerindeki bütün nüfuzunu kullanmayı, bu emirlerin Garb ocakları tarafından yerine getirilmediği tahakkuk ederse zarar ve ziyanı bu tüccarlara ödemeği Osmanlı devleti kabul eder.

8 — Sivil, asker, kadın, erkek her kim olursa olsun bütün savaş esirleri karşılıklı

serbest bırakılacaklar ve Osmanlı memleketlerinde bulunanlardan müslümanlığı ve Rusya'da bulunanlardan hıristiyanlığı kabul edenler hariç olmak üzere iade edileceklerdir. Keza Osmanlı devleti bu savaşta esarete düşmüş bütün *hıristiyanları; Lehli, Eflaklı*, Bogdanlı, Moralı, Adalı, Gürcü istisnasız ve bedelsiz serbest bırakmayı ve Rus tebaası ele geçtikçe iade etmeği kabul eder. Bunun gibi, *Osmanlı tebaası hakkında* da Rusya aynı şekilde davranacaktır.

9 — Bu andlaşma imzalanır imzalanmaz iki devlet kara ve deniz kuvvetleri kumandanlarına yeni durumu bildireceklerdir.

10 — Bu andlaşmanın imzalanmasından sonra iki devlet arasında büyük elçiler teati edilecek ve bunlar, karşılıklı olarak en ziyade muteber Avrupa devletleri elçilerine ait teşrifata tabi tutulup iki devlet hükümdarları bunlar vasıtasiyle birbirlerine şanlarına lâyık hediyeler göndereceklerdir.

11 — Bu andlaşmanın taraflarca tasdikından sonra Rusya askeri ve ince donanması Osmanlı devletine ait yerlerden çekilmeğe başlayacaklardır. Bu çekilme en geç 1792 rumî yılının on beş Mayısında sona erecektir. Bu yerler boşaltılmadıkça, Osmanlı devleti tarafından hiçbir şekilde müdahalede bulunulmıyacaktır.

12 — İki taraf delegeleri bu andlaşmayı imzaladıktan sonra, Osmanlı hükümdarı namına sadrıâzam ve Rusya çariçesi namına başdelege ve fiilen müsteşarı olan zat taraflarından iki hafta içinde ve mümkünse daha kısa bir zamanda imzalanıp yine Yaş kasabasında delegeler vasıtasiyle mübadele edilecektir.

13 — İki taraf hükümdarları tarafından beş hafta içinde ve mümkünse daha kısa zamanda tasdik ve mübadelesi icabeden bu andlaşmanın nüshaları iki taraf delegeleri tarafından imzalanıp ve mühürlenip mübadele olunmuştur.

Rumeli'deki bazı eşkıyanın tenkiline başlanması ve ordunun İstanbul'a dönüşü

Serdar-ı ekrem mütarekeden sonra geldiği (Eylûl ayı başı) Silistreden murahhasları Yaşa gönderip (12 eylûl) kendisi ve ordu Şumnu sahrasına yönelmiş, barış müzakerelerinin sonunu almak için yine bu yerde kışlağa girmişti (21 ekim 1791).

Bu savaşın son zamanlarında bilhassa Rumeli'de bir kısmı kaçak askerden, bir kısmı yerini yurdunu ve geçim vasıtalarını kaybetmiş halktan, bir kısmı da esasen mesleği haydutluk olanlardan mürekkep pek çok eşkıya türemiş, soygun ve vurgunlar alıp yürümüş, asayiş namına bir şey kalmamıştı. Barış görüşmeleri geciktiği sırada sadrıâzam ve serdar-ı ekrem sekbanbaşı ile Silistre valisi ve Tuna donanması başbuğu Ahmed Paşayı eşkıyanın en çok toplandığı Deli-Orman tarafına göndermişti. Buradaki haydutların pek çoğu idam edilerek kelleleri orduya ve oradan İstanbul'a gönderildi. Barış müzakereleri sona erip andlaşma nüshaları imzalandıktan sonra ordu Edirne'ye doğru yola çıktı. Mehmed ve Osman Paşalar ise Şumnu'da bırakılarak Tuna kıyılarında bulunan eşkıyanın tenkilleri kendilerine emrolundu. Bir taraftan da Rumeli'nin ötesine berisine dağılmış ve başına birçok eşkıya toplamış olan Kırım hanzâdeleri, başta Cengiz Mehmed Giray olmak üzere birer ikişer tenkil edildiler. Edirne ile Serez ve Selânik arasındaki sarp dağlarda oturdukları için «dağlı eşkıyası» diye anılan ve etrafa zarar vermekten geri durmıyan haydudların üzerine de kuvvetli askeri birlikler, top ve humbara gönderilip cemiyetleri dağıtıldı.

Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem, bir müddet Edirne'de kalarak Rumeli ahvaline çekidüzen verdikten sonra gelen ferman üzerine ordu ile birlikte İstanbul'a hareket etti. 2 nisan 1792 pazar günü Küçükçekmece ile İncirli arasında Uzunköprü sahasında çadır kuruldu. Ertesi günü İncirli'ye varıldı. Bu-

Onsekizinci yüzyıl sonlarında Osmanlı kadınlarının iç kıyafetleri

rada biraz dinlenilip Davud-paşa'ya doğru hareket olundu. Yarı yola varıldığı sırada Üçüncü Selim, Sancağ-ı şerifi karşılamak üzere geldi. Sadrıâzamla bir müddet konuştuktan sonra döndü. Arkasından Koca Yusuf Paşa da alayla Topkapı sarayına gelerek Sancağ-ı şerifi hükümdara bizzat teslim etti. Sonra Bâb-ı âliye gidip herkese hil'atler giydirilme töreninde bulundu.

Kıyafet ve hediyelere dair padişahın emri

Bundan sonra ilk yapılan icraat hükümdarın elbise nizamına dair emrinin tatbiki oldu. Buna göre halkın ve devlet memurlarının lüzumsuz israf ve masraflarına son verilmek gayesiyle vezirler, divan-ı hümayun üyeleri ve sadaret dairesinin ileri memurları ile ulemadan İstanbul kadılığı derecesine kadar yükselmiş olanlar ve sarayda kapıcıbaşı rütbesine kadar gelmiş bulunanlar hariç olmak üzere memurdan, halktan, esnaftan kim olursa olsun samur, kakum, vaşak, kürk, şal kuşak, hind kumaşı, çiçekli kumaş, içi sandallı biniş ve cübbe, mücevherli saat, elmas yüzük, elmaslı hançer kullanması ve kadınların İngiliz ve Ankara şalından ferace kestirmeleri yasak oluyordu. Bunun gibi, ulema ve devlet ricali artık ramazan ve bayramlarda saraya bohça ve saat nev'inden hediyeler vermiyeceklerdi. Memuriyetlerin tevcihinde hazine için alınan «caize» adlı peşin para da, memuriyetlerinin tahammüllerine göre ayarlanacaktı.

Sadaret makamındaki değişiklik

Sadrıâzam Koca Yusuf Paşa, Avusturya

Onsekizinci yüzyılda Osmanlı kadınları iç ve dış kılıkları
(«Die Frauen des Orients» adlı kitaptan)

Üçüncü Selim'in giyinme israfını önlemeye emir verdiği sıralarda Osmanlı kadın kıyafetleri

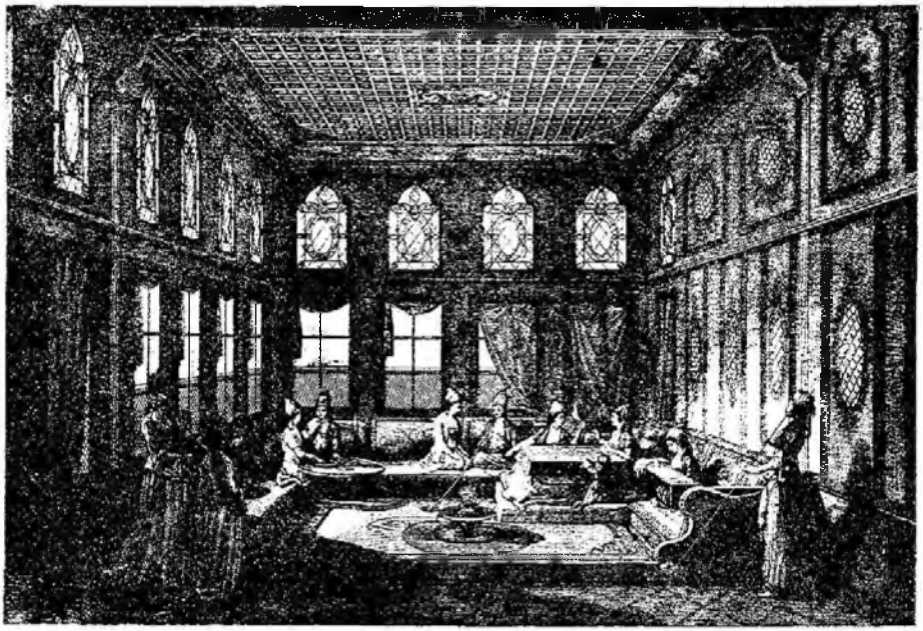

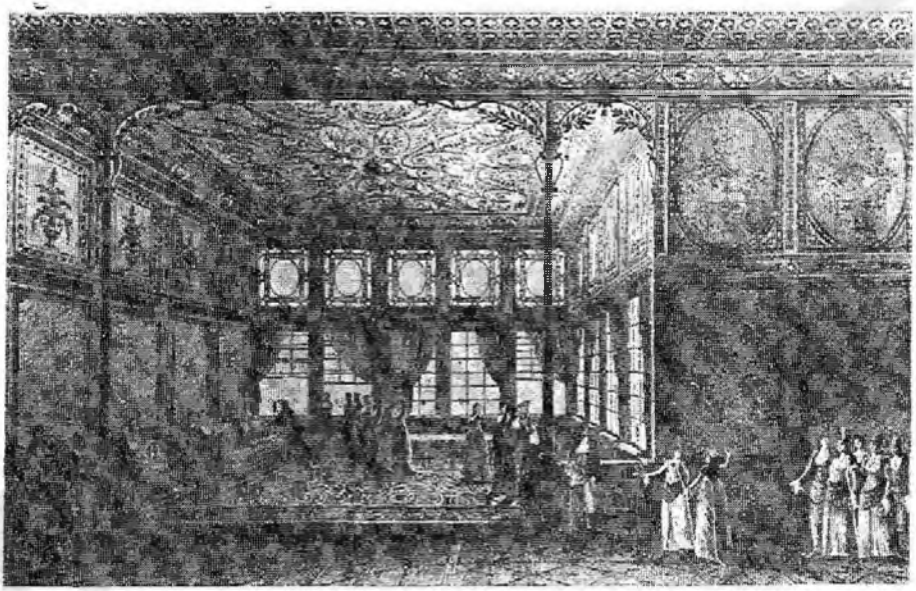

Onsekizinci yüzyıl sonlarında saray kadınları
(Yukarıdaki resim d'Ohsson'dan, aşağıdaki Melling'den alınmıştır)

ve Rusya ile barış anlaşmasını imzalayıp İstanbul'a dönerek makamına oturmuş olmakla beraber, gayet üzgün ve müteessirdi. Bu savaşın açılmasını kendi terviç etmiş Kırım'ın geri alınması sevdasına düşerek sonunda Özi'nin de elden çıkmasına sebeb olmuştu. Gerçi, uğranılan ağır mağlûbiyetlere göre, nisbeten hafif şartlarla işin içinden çıkılmışsa da hayal kırıklığı pek büyük olmuştu. Devlet, yıllar süren ağır masraflara katlanmış, üç yüz otuz bin kişi savaş yüzünden ölmüş, her türlü fedakârlık sineye çekilmiş, savaş bölgelerine yakın yerlerde oturan halk perişan olmuştu. Bu yüzden, bu savaşın başında ve sonunda sadrıâzam ve serdar-ı ekrem olarak hizmetlerinin beğenilmediğini biliyor, sadaret yükünü bir an evvel sırtından atıp bir tarafa çekilmek istiyordu. Bunu, padişah da hissediyordu. Üstelik devlete yeni bir nizam verilmesi düşünüldüğü ve birçok lâyihalar hazırlandığı sırada Koca Yusuf Paşa gibi biraz eski kafalı bir zatın iktidarda uzun müddet kalması beklenemezdi. Gerçi Üçüncü Selim kendisine geçmişe ait her şeyi unuttuğunu, bundan sonra kendi arzularına göre hareket etmesinin yeter olduğunu söyledi. Lâkin bu sırada Üçüncü Mustafa'nın adamları ve yakınları tekrar meydan alıp rağbet bulduklarından Birinci Abdülhamid devrinde Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile Koca Yusuf Paşanın gadirlerine uğramış olan bu kimselerin şimdi kendisine yardımcı olmak şöyle dursun, kuyusunu kazmağa ve başını bir derde uğratmağa çalışacakları şüphesizdi. Koca Yusuf Paşanın bu düşünceyle bunları iş başından ve tayin edildikleri mühimce memuriyetlerden azledip uzaklaştırarak yerlerine kendi güvenebileceği kimseleri getirmeğe kalkışması ve ıslahat hakkında bunlar tarafından hazırlanıp hükümdarca da tasvip edilen kararların tatbikına yanaşmaması hünkârı güceendirdiğinden nihayet 4 mayıs 1792 tarihinde azlolunarak yerine Üçüncü Mustafa'nın emekterlarından kırk-elli yıllık tuğ ve sancak sahibi, doğruluğu ve dirayeti ile tanınmış ve bundan evvelki seferde İstanbul kaymakamı iken icraatiyle büyük-küçük herkesi memnun etmiş olan ve bu sırada Kandiye kaymakamı bulunan Melek Mehmed Paşa tayin olundu. O gelinceye kadar sadaret kaymakamlığı kapıcılar kethüdası İznikli Ali Bey'e vezaret rütbesiyle verildi.

Akdeniz korsanlarının tenkili

Evvelki 1768-1774 seferinde Mora'da ve Akdeniz adalarında oturan hıristiyan tebaa, devletleri aleyhinde Ruslarla birleşip ayaklanmış ve bu yüzden şiddetle tedîb edilmiş-

Aynı yüzyılda saray ve halk kadını
(Ressam Charles François Silvestre'in serisinden)

lerdi. Son seferin başlangıcından da Rusya çariçesi, Moralılara hitaben beyanname neşredip onları yine devletleri aleyhine kışkırtmağa başladı. Aynı zamanda Mora hıristiyanlarından olup Rusya hizmetine girmiş olan Sotiri adlı birisini Arnavudluğa göndererek orada bir fitne uyarmağa çalıştı. Sotiri, Yanya sancağındaki Sulu dağında oturan halkı ayaklandırmağa muvaffak oldu. Devlet bu sırada İşkodra'lı Mahmud Paşa ile uğraştığından bu tarafa kuvvet sevkedilemedi. Yanya valisinin gönderdiği kuvvetler de yenilince Sulu eşkiyası büsbütün yüz buldu. Bu hal, diğer bölgelere sirayet ederek el altından toplanan para ile Triyeste' de on iki korsan gemisi donandı. Bunlara Rus bandırası çekilip Karakaçan kaptanın kumandasında olarak sahilleri ve adaları vurmağa başladı. Osmanlı donanması, Karadeniz'de bulunduğu için korsanların şımarıklığı büsbütün artıyordu. Rusya, bunlara yardım için para gönderdiyse de, bu para mürtekip Rus memurlarının cebine inerek yardım bekliyen korsanlara bir faydası olmadı. Onlar da içlerinden üç kişilik bir heyeti Petersburg'a gönderdiler. Yardım parasını paylaşan devlet erkânının engel olmak isteyişine rağmen bu hey'et İkinci Katerina'nın huzuruna çıkıp dilekçelerini sundular. Bunda hallerini uzun uzun anlatıp para değil barut ve mermi istediklerini ve kendilerine yardım edilirse Yunan milletinin istiklâlini elde edebileceğini söyledikten sonra kralların nesli tükendiği için Çariçenin torunu Kostantin'in kendilerine kral tayin olunmasını istiyorlardı. İkinci Katerina onların gönlünü alıp birçok vaadlerde bulundu ve torununun yanına gönderdi. Hey'et üyeleri, Kostantin'i: «Kralımız!» diye selâmlıyarak elini öptüler. O da kendilerine: «Varın gidin... Her şey istediğiniz gibi olacaktır» dedi.

Hey'et üyeleri, o sırada Boğdan tarafında bulunan prens Potemkin'e gönderildiler (1790). Ondan da gerekli talimatı aldılar. Rumların hayal ettikleri plân şöyle idi: Evvelâ Sulu dağındaki âsiler iki kola ayrılıp Atina ve Livadiye üzerine yürüyecekler, Rusya'dan gelecek toplar ve mühendislerle takviye olunacak Karakaçan donanması Ağriboz önüne gelip halkı ayaklandıracak, bunlar da diğerleriyle birleşerek Selânik kazasını işgal edip cemiyetlerini kuvvetlendirdikten sonra Edirne'ye doğru üç yüz bin(!) kişilik bir ordu halinde ilerleyecekler, Rus ordusuyla birleşip İstanbul'un fethine gidecekler, Karadeniz'deki Rus donanması da Boğazı geçip bu hareketi destekliyecek, böylece Bizans imparatorluğu yeniden doğacaktı. Fakat Avusturya'nın, Osmanlı devletiyle barış için mütareke yapması Rusya'yı telâşa düşürdüğünden âsi ve korsanlarla bir daha meşgul olamadı. Ruslarla yapılan Yaş anlaşmasından sonra da, devlet derya kaptanı Küçük Hüseyin Paşayı donanma ile Akdeniz'e gönderdi. Küçük Hüseyin Paşa, Çamlıca civarında Karakaçan kumandasındaki korsan donanmasına rastladı. Çarpışma başlayınca, karşı duramıyacağını anlıyan Karakaçan gemilerini kıyıya bindirip karaya çıktı. Hemen arkasından asker ihraç edilerek eşkiyanın bir kısmı katl, bir kısmı esir edildi. Karakaçan birkaç adamiyle Çamlıca dağlarına sığınmak zorunda kaldı. Donanma, buradan hareket edip tekrar faaliyete geçmiş olan Lambro'nun üzerine gidildi. Bu haydudun maiyetindeki gemilerin bazısı yakıldı, bazısı zaptolundu. Lambro da karaya can atmak zorunda kaldı. Arkasından yetişen birlikler, kuvvetlerini vurup dağıttılar. Bu başarı haberleri İstanbula gelince padişah pek memnun oldu (Haziran 1792).

ONSEKİZİNCİ YÜZYILDA DİĞER KIT'ALAR, SÖMÜRGECİLİK VE BU YÜZYILIN SONUNDA AVRUPA

Osmanlı devleti, onsekizinci yüzyıl başında bile hâlâ dünyanın diğer bölgelerinden âdeta izole edilmiş bir halde ve yeryüzünde olup bitenden bir hayli habersiz bulunuyordu. Bu sırada ise Avrupa, dünya medeniyetinin kat'î olarak merkezi haline gelmiş ve hakimiyetini bütün dünyaya yaymağa başlamış, Avrupalılar, her tarafına nüfuz edememekle beraber, yeryüzü bölümlerinin ana çizgilerini artık biliyorlardı. Kendilerinden bir denizle ayrılmış bulunan Afrika ise, hâlâ büyük bir meçhuldü. Bu kıt'anın kuzey sahilleri biliniyorsa da, iç bölgelere henüz nüfuz edilememişti. 1498 yılında Ümid burnunu dolaşarak Hindistan'ın deniz yolunu keşfeden Vasco de Gama'danberi, Afrika'nın doğu sahillerini gösteren haritalar hâlâ, bazı sivri burunları ve ticaret merkezlerini gösteren işaretlerden ibaretti. Bu sahillerin Avrupalılarca bütün ehemmiyeti, Hindistan yolunu göstermesinden ve zenci pazarları kurulmasına elverişli olmasından ibaretti. İç taraflar ise, tamamen meçhuldü. Devrin coğrafyacıları İç Afrikanın haritalarını çizdikleri vakit bilgisizliklerini örtmek için birkaç nehir, birkaç dağ gösterir ve bunları uydurma isimlerle adlandırırlardı. Aslında Nil nehrinin bile nereden geldiğini

iyice bilmiyorlardı. Nijerya ve Senegal sularını birbirine karıştırıyorlar, bunların Gine körfezine aktıklarını bilmedikleri için, Çad gölüne doğru akıyor gibi gösteriyorlardı.

Afrikada yaptıkları esir ticareti dolayısiyle, bu kıt'ada birçok kabilelerin birbirleriyle durmadan vahşice savaştıklarını, ortalıkta büyük bir barbarlığın hüküm sürdüğünü az-çok öğrenmişlerdi. Zenci ticareti, üçyüz yıldan beri geniş çapta yapılıyor, bilhassa büyük çiftliklerine insan gücü temin etmek istiyen Amerika en verimli pazarı teşkil ediyordu. İnsan ticaretinin iyi veya kötü bir şey olduğuna dair ise, henüz hiçbir münakaşa geçmiyordu.

Bu yüzyılın ikinci yarısının ortalarına doğru, Avrupa'da Afrika kıt'asını daha iyi tanımak arzusu uyandı. 1788 yılında İngiltere'de «Afrika Derneği» kuruldu. Her tarafta Afrika'nın içine nüfuz etme hazırlıkları başladı. Bu faaliyetler, sonunda Afrika sömürgeciliğine yol açmış ve çok bâkir ve çok zengin imkânlara sahib olan bu kıt'anın büyük bir kısmı bu şekilde çeşitli Avrupa devletleri arasında paylaşılmıştır.

Asya'ya gelince: bu kıt'anın batı bölgesi, yani Anadolu, Suriye, Irak, Filistin, Hicaz, Yemen, İran gibi batı kısımları eskiden beri tanınan ve bilinen yerlerdi. Buraları ilk çağlardan beri birçok medeniyetlere sahne olmuş, zaman zaman çeşitli imparatorlukların sınırları içinde bulunmuştu. Nihayet, Osmanlı imparatorluğu kurulup Avrupa'ya kapalı bir imparatorluk halinde bu bölgeye yayılınca, Batının burasiyle irtibatı kesildi. Nadiren Avrupalı seyyahlar tarafından ziyaret olunabildi. Onsekizinci yüzyıl sonlarında bunların en tanınmışı 1761-1767 yılları arasında Arabistanı gezen Nibuhr ile, 1782-1785 yıllarında Suriye ve Mısır'ı görmüş olan Volny'dir.

Asya'nın kalan kısımları hemen tamamiyle meçhûldü. Ruslar, Sibirya'ya yavaş-yavaş nüfuza çalışıyorlardı. Danimarkalı

Sultan Üçüncü Selim ve Sadrıazam Koca Yusuf Paşa
(Aslı Topkapı Sarayı müzesindedir)

Behring, Asya'nın doğu kıyısını dolaşıp burasının Amerika'dan ayrı olduğunu keşfetmişti. Bunun gibi Alman tabiî bilgiler uzmanı Pallas, 1771-1778 yıllarında Moskova'dan Ohoçk'a kadar inerek ruslara Pasifik okyanusuna giden yolu göstermişti.

Çin'e ve Japonya'ya sızmak pek zordu. Çin'de birkaç misyoner vardı. İç Çin'e ait bilgiler, bunların anlattıkları hikâye ve rivayetlerden ibaretti. Onların çektikleri büyük güçlükler, bu memleketin hazinelerinden henüz habersiz bulunan Avrupalılarda Çin'e nüfuz için pek heves uyandırmıyordu. Güney Asya, biraz daha biliniyordu. Çünkü ticaret gemileri buralara daha rahat ve daha kolay sokulabilmekteydiler. Felemenkliler bu sayede Sund ve Seylân adalarında yerleşmişler, hattâ onyedinci yüzyılda Formoza'yı ele geçirmişlerse de Çinliler tarafından kısa bir müddet sonra geri atılmışlardı. İspanyalılar Filipin, Karolin, Marian adalarına, Portekizliler Hindistan'ın batı kıyılarındaki Goa ve Diu limanlarına, Fransızlar Şandranagor, Yanon, Pondişeri, Karikal, Mohe şehirlerine sahib olmuşlardı. İngilizler, faaliyet sahası olarak Hindistan'ı seçmişlerdi. Buna karşılık birçok Fransız gönüllüleri Hind prenslerinin hizmetine girerek İngiliz yayılmasına karşı onları kışkırttılarsa da, İngilizler rakiplerini buralardan uzaklaştırmağa muvaffak oldular. Lâkin, yerli halk üzerinde tam bir hâkimiyet kuramadılar. Batıda Bombay, Kalküta, aşağı Bengal, Madras şehirleriyle doğuda Koromandel kıyılarının büyük kısmı ellerine geçmişti.

Böylece Hindistan'ı tamamen zaptedememiş olmakla beraber, başka milletler tarafından işgal olunmasına engel olabilecek duruma gelmişlerdi. Bu suretle, dünya sömürgelerinin paylaşılmasında Fransız-İngiliz rekabeti başlamış, Ruslar ise henüz sahneye çıkmamışlardı.

Bu devirde Pasifik okyanusuyla ilgili mühim bir keşifte bulunuldu. Bu suretle Kristof Kolomb ile Macellan'ın dünyayı öğrenmek için yapmış oldukları büyük yolculuklarının neticeleri tamamlanmış oldu. Bu da batı yarım küresinin keşfi idi. 1760 yılından evvel bu bir meçhuldu. Gerçi Avusturalya kıt'asının kuzey, batı ve güney taraflarına uğranılmışsa da, bu yerlerin aynı kıt'aya ait oldukları bilinmiyordu. Üstelik, Amerika ile Asya'nın arasında bu kadar büyük bir denizin varlığı azçok evvelki keşiflerden biliniyorsa da gerçek meçhuldü. Yalnız güneyde ayrı bir kıtanın bulunduğu farzedilmekteydi. İngilizler, daha ziyade ticaret maksadiyle buralarda gezinerek yeni keşiflerde bulundular. Fransızlar da, Hindistan'da kaybettiklerini başka yerlerde kazanmak için dolaşıp duruyorlardı. Aralarında geçen yedi yıl savaşından sonra iki devlet Pasifik okyanusunda yeni yerler keşfine çıktılar. Wallis ve Karter 1766 ve 1768 yıllarına kadar Tahiti ve Yeni Gine adaları kıyılarını, Bügenvil; Yeni Hebrid adalarını, Ceymis Kuk; Yeni Zelanda'yı keşfettiler. Ceymis Kuk, Yeni Zelanda adasını dolaşarak Avustralya'nın doğu kıyısına vardı. 1772-1773 yıllarında Güney Kutbunu takriben 60 ıncı paralel hizasından dolaştı. Buralarda yalnız donmuş bölgelere rastladı. 1776-1779 yılları arasında üçüncü yolculuğuna çıkarak Pasifik okyanusu'nun kuzey kısmını keşfetti. Buralarda Sandöviç ve Aleutien adalarını bulup Behreng boğazına vardı. 1788 yılında İngilizler Avustralya'ya ilk mahkûm kafilesini gönderdiler.

1785 yılında Asya'nın doğu kıyıları boyunca Japon denizinde, Kre'de Sahalin adası civarında mühim keşiflerde bulunuldu. Bütün bu uğraşmalar sonunda Pasifik denizinin kıyıları tayin edildi.

Amerika kıt'ası, 1789 yılında artık kâfi derecede malûmdu. Bu büyük kıt'anın Kuzey Buzdenizinden, Güney Buzdenizine kadar uzandığı biliniyordu. Bu yüzyılda İngiltere kuzey doğu Amerika sömürgelerini bunların isyan edip müstakil bir devlet kurmalariyle kaybetmişti. Buna karşılık Kanada ile Yeni Dünya, Jamaik ve Güyan adalarına sahipti. Fransızlar Antillerde İngilizlerden daha kuvvetli bulunuyorlardı. Bu adaların küçükleriyle Sen Dominik adası Fransızlarla İspanyollar tarafından yarı yarıya paylaşılmıştı. Brezilya ise, Portekizlerin elinde bulunuyordu.

Bu sırada, İspanya sömürge imparatorluğu yükselişinin zirvesine varmıştı. Amerika'ya ilk önce İspanyollar yerleşmişlerdi. Hattâ yavaş yavaş bu kıt'aya lâtin ırkının hâkim olacağı sanılıyordu. Güney ve Orta Amerika'nın büyük kısmı ile Küba ve Portoriko adalarından maada, Kuzey Amerika'nın en zengin yerleri İspanyolların elinde bulunmaktaydı. Bunlardan Luiziana Fransızlar tarafından 1763 yılında Florida ile Minorka adası İngilizler tarafından 1784 yılında İspanya'ya terkedilmişti. Bu sömürge imparatorluğunun nüfusu on altı milyondu. Buralardaki bütün altın ve gümüş madenleri İspanyolların elindeydi. Lâkin sömürgeler kötü idare ediliyor, sömürgecilerin aç-gözlülüğü yüzünden verimliliğini kaybediyordu. Vergiler, her türlü ölçünün dışında olarak ağırdı. Bütün memurlar İspanyoldu. Yerliler ve melezler esir gibi kullanılıyordu. Bu ise onlarda kin ve intikam duy-

gularının doğup gelişmesine sebeb oluyordu. Üçüncü Şarl zamanında yapılan bazı ıslahat pek geç olduğu için bir sonuç vermemişti. Sonunda İspanya bütün bu müstemlekelerini kaybetti ve hemen hepsinin yerinde müstakil devletler hâsıl oldu.

Evvelce muhtelif bahislerde temas ettiğimiz gibi, kuzey doğu Amerikada bulunan İngiliz kolonilerinin isyanile meydana gelen Amerika Birleşik Devletleri bu sırada parlak bir istikbale namzed hür ve müstakil bir memleket olmuştu. 1787 de bir emirname yayınlanarak Birleşik cumhuriyeti teşkil eden on üç hükûmetin dışında kalan arazi üç kısma bölündü ve herbirinin nüfusu altmış bini bulunca birliğe alınacakları ilân edildi. Aynı emirname, esareti ilga ve yasak ediyordu.

Avrupa'nın problemleri, Almanya

Bu yüzyıl sonunda Avrupa'nın siyasi durumu, yüzyıl evveli ile mukayese edilecek olursa pek çok yenilikler göze çarpar. Bununla beraber, Avrupa kıt'ası arazi bakımından buradaki devletlerce henüz kat'i bir taksime uğramış durumda bulunmuyordu. Sömürgeler problemi dışında birçok problemler ortaya çıkmış ve neticede bunların halli için yüz yıl daha beklenmiştir. Bunların en mühimleri ise, Almanya problemi ile Doğu problemiydi.

Orta çağda kuvvetle yerleşmiş olan feodalite usulü, Almanya'da bu çağda hâlâ devam ediyordu. Bu memlekette hüküm süren derebeyleri, hâlâ mutlak kudret sahibi tek bir hükümdarın idaresinde birleşmemiş bulunuyorlardı. İsmen tabi olacakları imparatorlarını ise kendileri seçmekteydiler. İmparatorluk, onbeşinci yüzyıldan itibaren Habsburg hanedanında karar kılmıştı.

İmparator vefat ettiği zaman, derebeylerin büyüklerinden sekiz kişi toplanıp yeni imparatoru seçerlerdi. Almanya böylece çeşitli ünvanlara sahip büyüklü küçüklü yüzlerce hükûmetin birleşmesinden meydana geliyordu. İçlerinde Krallar, Prensler, Dukalar, Kontlar, Margraylar, Landgravlar, taç sahibi piskoposlar ve cumhuriyetle idare olunan müstakil şehirler vardı. Bunların hepsinin yekûnu —eski kayıdlara göre— bin sekiz yüz kadar idiyse de, büyük kısmının âdeta toprağı yok gibiydi. Ölçüye vurulacak arazi sahibi hükûmetlerin sayısı üç yüz elli kadardı. Adedi tam olarak bilinmiyen bu hükûmetlerin hepsi para basmak, gümrük almak, siyasi mümessil bulundurmak gibi hükümranlık haklarına sahiptiler. Yalnız, müşterek bir tehlike hâsıl olunca bu hükûmetlerin mümessilleri Bundestag adlı bir meclis halinde toplanıp gerekli kararları verirlerdi. Aslında ancak mânevî bir saltanata sahib bulunan imparator, bu meclise riyaset ederdi. Aynı zamanda savaşta bütün Alman kuvvetleri onun kumandasına girerlerdi. Altı yüz altmış bin kilometre kare genişliğinde bir toprağa dağılmış olan bütün Almanların nüfusu, Fransa ihtilâli sıralarında otuz milyon kadardı. Bunun on milyonunu Avusturyalılar, dört milyonunu Prusyalılar, ikişer milyonunu Bavyera ve Saksonyalılar ve gerisini diğer hükûmetler teşkil ederlerdi. İmparatorlar, Avusturya arşidüklü, Almanya (Cermanya) kralı ve Mukaddes Roma imparatoru ünvanını taşırlardı. Zamanla Bohemya ve Macaristan krallığı ile İtalya ve Lehistan'ın birer kısmı da Avusturya arşidüklüğüne eklenmiş ve nüfusu yükselmişti. Avusturya'dan sonra en mühim devlet olan Prusya'da Hohenzollern hanedanı hüküm sürmekteydi. Prusya'nın da Almanya dışında altı milyon tebaası vardı. Avusturya'nın katolik olmasına karşılık protestan olan Prusya'ya, Almanya'nın bütün Protestan olan hükûmetleri kalben bağlıydılar. Zamanla küçük hükûmetler Bundestag'a müşterek bir mümessil göndermek usulünü kabul ettiklerinden bu meclisde Avusturya'dan maada imparator seçmek hakkına malik sekiz elektör, elli bir müstakil şehir ve doksan dokuz hükûmetler mümessili toplanır olmuşlardı.

Avusturya ve Prusya'nın Almanya'ya hâkim olma gayretleri

Almanya 1789 yılında da hâlâ siyasi bakımdan cismanî ve ruhanî prensliklerden ve serbest şehirlerden mürekkep birleşik olmıyan bir hey'et halindeydi. Bu hey'eti kendisine maletmek istiyen iki devlet mevcuddu. Avusturya ve Prusya siyasi birliklerini kuramamış bulunmakla beraber ilim ve fikir hayatında, kültür ve medeniyette sür'atle ilerlemiş bulunan Almanlar ise, ne Habsburg, ne de Hohenzollern hanedanına tabi olmak istiyorlardı. Onların istediği bir «Prensler Cumhuriyeti» idi.

Mari Terez'in vefatiyle 1780 de Avusturya tahtına doğrudan doğruya hakim olan İkinci Jozef gerçi resmen Almanya imparatoru ünvanını haiz idiyse de, devleti Avusturya - Bohemya - Macaristan - İstirya - Karinti, Belçika - Toskana'dan mürekkebti. Kendisi, bu topluluktan millî bir devlet çıkarmak için Almancayı bütün memleketlerde resmî dil olarak ilân, halkı memnun etmek ve büyük kütlelerin bağlılığını ka-

zanmak için de toprak köleliğini ve derebeyliği ilga etti. Dış politikasını ise, Rusya dostluğu ve Prusya düşmanlığı üzerine kurmuştu. Kendisine karşı Prensler birliğini kurarak Almanya üzerindeki emellerine sed çekmiş olan Prusya, onsekizinci yüzyıl ortalarında üç dükalıktan, Brandenburg, Prusya ve Kleve'den doğmuştu. Lâkin, askeri kudreti sayesinde kısa zamanda Avrupa'nın en mühim bir devleti haline gelmiş bulunuyordu. Prusya, Avusturya'ya nazaran daha çok Almandı. Koyu protestan Alman prensleri, protestan Prusya'ya, katolik Avusturya'ya nazaran daha fazla yakınlık hissediyorlardı. Buna rağmen bu yüzyılda Almanya'nın hür kalıp hürriyet içinde tek bir devlet halinde mi teşekkül edeceği, yoksa Prusya veya Avusturya'dan birisine mi tâbi olacağı henüz belli değildi.

Avusturya, Almanya probleminde Prusya ile rekabet halinde bulunurken Doğu işlerinde de bilhassa Balkanlarda Osmanlı devletine karşı Rusya ile gerçek menfaatlerine aykırı olmakla beraber, işbirliği zorunda kalıyordu.

Rusya

Rusya yüz yıllardan beri kendisini Orta-Avrupa'dan ayıran engelleri ortadan kaldırmıştı. Artık, Asya'ya pek önem vermiyor, Avrupa devletlerinden biri olmak emelini güdüyordu. Rusya'nın onsekizinci yüzyıl ortalarından sonraki politikasının esası bu idi. Batıya doğru genişlemek için Güney Finlandiya ile Finlandiya körfezini İsveçten almıştı. Lehistan'ın birinci taksiminden de payını almış bulunuyordu. Lâkin, bu ona kâfi gelmiyordu. İstediği bütün Lehistan'dı. Öte yandan 1774 yılında Küçük Kaynarca andlaşmasiyle Azak kalesiyle Özi-Aksu arasındaki kıyıları elde etti. Kısa bir zaman sonra Kırım'ı topraklarına kattı. Üstelik, Osmanlı memleketlerinde oturan ortodoksları himaye hakkını elde etti. Bu, bilhassa mühimdi. Meselâ, evvelce İkinci Katerina 1770 yılında Lehistan'a ortodoksları himaye bahanesiyle müdahalede bulunmuştu. Osmanlı devleti ise inkıraza doğru gidiyordu. Ne sınırlarını koruyacak bir ordusu, ne devlet masraflarına yetecek parası, ne devleti ayakta tutacak bir ekonomik düzeni, ne de çeşitli din ve ırklara mensup milletlerden mürekkep olan bu imparatorluğu yürütecek sağlam bir idaresi vardı. Bütün bunlar ise, güney'e doğru yayılmak ve sıcak denizlere çıkmak azminde bulunan ve kendisini buna mecbur gören Rusya için en uygun şartlar ve fırsatlardı. Ukrayna kazakları devlete bağlanmış, kendisini çar ilân eden âsi Pugaçef'in yakalanıp idamı üzerine Don ve Volga kazakları da itaat altına alınmış, Karadeniz kıyısındaki yerlerde plânlı bir iskân başlamış, Odesa ve Sivastopol, Nikolayef şehirleri inşa edilerek ve limanlar, tersaneler, fabrikalar, mektepler açılarak bölgenin tamamen Ruslaştırılması faaliyetine girişilmişti. Bütün Avrupa, Rusya'nın ikinci bir hamlede Doğu problemini kesin şekilde halledeceğini sanıyordu. Türklük ve islâmlık aleyhtarlığı ile beslenen Rus hayalleri Balkanlardan İstanbul'a iniyor ve Rus prenslerine Ayasofya'da Bizans tacını giydiriyordu. Halbuki, durum böyle inkişaf etmemiş, Rusya bundan sonraki yüzyıl içinde yüz kilometreden fazla ilerliyememiş, sonra tekrar geri çekilmek ve Osmanlı devletinden ayrılan yerleri, buralarda kurulan millî devletlere terketmek zorunda kalmıştır.

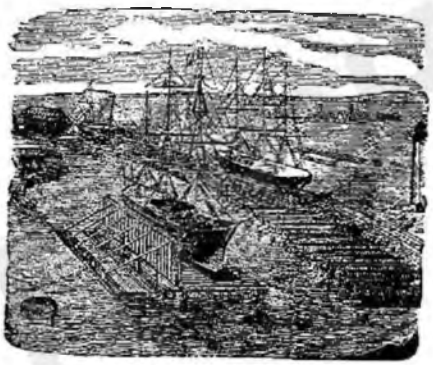

Rusların Karadenizdeki Nikolayef tersanesi

Toplumun uyanması ve yeni akımlar, ihtilâl fikri

Diğer taraftan hiç durmayan savaşlar, sarayların günden güne artan israf ve sefaheti, hırsız ve insafsız idare adamlarının soyguculuğu Avrupa'da halkı ezmiş ve genel yoksulluğu çok artırmış bulunuyordu. İngiltere'den maada, bütün devletlerde halk, hükümdar ve hükümetlerin gözünde hiçbir hakkı olmıyan, en mübrem ihtiyaçlarını bile münakaşa salâhiyetine sahib bulunmıyan bir sürüden ibaretti. Lâkin, halk böyle düşünmüyor, bilâkis hükümdar ve hükümetlerin kendilerini âdilâne idare etmekten başka vazifesi bulunmadığını anlamağa başlıyor ve bu yetkilerini kötüye kullandıkları için onlara karşı cephe almağa başlıyordu. Savaş gayretleri ve saray israfları uğruna ekonomik imkânların üstünde zorlanmış bulunan Avrupa memleketlerinde büyük krizler patlak vermişti. Hükümetler de bu yüzden büyük sıkıntılara düşmüşlerdi. İşte bu sırada bu memleketlerde idare edenlerle ida-

re edilenlerin bu karşılıklı dertlerine çare bulmak üzere Ekonomistler ve Sosyalistler ortaya çıkıp fikirlerini yaymağa başladılar. Ekonomistler, milletlerin refah ve saadetini temin edecek çareleri arıyorlar, tarım ve endüstriyi geliştirmenin usullerini inceliyorlar, millî gelirin artırılmasını, ticaretin inkişafını sağlıyacak tedbirler hakkında plânlar, memleketlerin kalkınması için projeler hazırlıyorlardı. Hükümetler, onları daima dinliyor ve çalışmalarını himaye ediyorlardı. Çünkü halkın iktisaden kalkınması onların da işlerine geliyordu.

Sosyalistler ise, evvelâ vicdan hürriyetinin kurulmasına taraftar bulunuyorlardı. Dinî engellerin ortadan kalkmasını istemekteydiler. Lâkin, bu pek mühim bir meseleydi. O zaman kilise müessesesinin nüfuzu azalacaktı. Halbuki, mutlakıyet idareleri bir taraftan da buna dayanıyordu. Çünkü, meşrû ve ilâhî bir hak sayılan bu idareleri kilise kendi menfaatleri için müdafaa etmekteydi. Bununla beraber, kilisenin hükümetler üzerinde artan ve onları bunaltan tazyikleri yüzünden bu cereyan onlarca müsait karşılandı. Batı Avrupa'daki katolik hükümdarlar, cizvitleri hudud dışı ettiler. Hattâ müteassıp bir katolik olan Avusturya İmparatoru İkinci Jozef bile, birçok cizvit manastırlarını kapatmış, mallarını müsadere etmişti. Bunun gibi, lâkin sadece politik sebepler yüzünden Rusya da vicdan hürriyetini müdafaa ediyordu.

Lâkin, neticede vicdan hürriyeti fikri, düşünce hürriyeti fikrini doğurdu. Halk kütlesi, hükümdarları yavaş yavaş ilâhî hak sahibi olarak görmemeğe başladılar. Milletler, uyanıyorlardı. Yıllarca yazılan ve yayılan kitaplar, hür düşünceleri elit zümreden halk tabakasına indirmişti. Münevver küfle, büyük kütleye nihayet şunu öğretmişti:

«Eğer hükümdar kudret ve kuvvetini milletin hayrına ve menfaatine kullanmazsa, millet kendi işini görmek hakkına sahip olur. Çünkü, millet hâkimdir».

İşte bu, ihtilâl fikri idi. Bir kere doğan bu fikir, sür'atle gelişip yayıldı. Hükümetler daha farkına varmadan milletlerin halk tabakalarında yerleşti. Sonunda, ağır tazyıklar altında sıkıştırılmış olan bu cereyan, bir bomba gibi infilâk etti: Fransa'da büyük ihtilâl koparak Krallık rejimi ve monarşi idaresi şiddetli ve kanlı bir şekilde tasfiye edildi. Aynı fikirler, bütün Avrupa memleketlerine yayılmış olduğu için, Fransa'da kopan bu ihtilâlin akisleri bu devletin hudutlarını aşarak geniş kitlelerde heyecanlı kıpırdanışlar hâsıl etti. İşte, bunu sezen Avrupa monarşileri bu yüzden aralarındaki bütün kavgaları ve meseleleri bir yana bırakarak ihtilâli yerinde boğmak için Fransa'ya karşı birleştiler ve fiilen müdahaleden bile çekinmediler.

Fransa İhtilâli

Bütün Avrupa ve hattâ dünya memleketlerinde pek büyük bir tesir uyandırmış ve bunların tarihine yeni bir gidiş vermiş olan Fransa ihtilâli 1789 yılında başlamış, aynı yıl toplanan Millet Meclisi iki yıl çalıştıktan sonra 1791 Anayasasını meydana getirmiş ve parlamenter sistemin temelini böylece atmıştır. O sırada Fransa kralı bulunan Onaltıncı Lui, saf, iyi kalbli, memleket-sever bir zat olup Anayasanın kendisine bahşettiği haklara ve salâhiyetlere tamamen uymakta ve bunlarla yetinmekte idi. Ne çare ki aslen Avusturyalı ve eski imparatoriçe Mari-Terez'in kızı olan kraliçe Mari-Antuvanet buna tahammül edemiyor, bütçe ile kayıtlanmış tahsisatı ve kocasına bırakılmış olan hükümranlık haklarını az buluyor, bunu ona daima söyleyip duruyor ve bu hakları geri almağa teşvik ediyordu. Bunun gibi, eski asilzâdeler ve rahipler sınıfı da yeni rejime düşmandılar. İnsan hakları beyannamesi adiyle neşr ve ilân olunan Fransız anayasası derebeylere ve ruhanilere ait bütün imtiyazları kaldırmış, hürriyet - eşitlik - kardeşlik prensibini

Fransa kralı Onaltıncı Louis

kabul etmişti. Bunun üzerine asalet ünvanları ilga olunmuş, kilise ve manastırlara ait mülkler devlet hazinesine geçmişti.

Fransız halkı büyük bir coşkunluk içinde bulunuyordu. Her tarafta açılan kulüplerde veya cadde ve meydanlarda bütün gün hürriyetin lehinde ve geçmiş idarenin, krallık rejiminin ve eski imtiyazların aleyhinde ateşli nutuklar söyleniyor, zaman zaman pek ifratlı hareketlere kalkışılıyordu. Aklı başında olanlar, bir taraftan bu hürriyet coşkunluğunu bir nizam altına alarak faydalı mecraya sevketmek, diğer taraftan hâlâ eskiye taraftar olanları yeni düzene alıştırmak için elden gelen gayreti gösteriyorlarsa da, iki taraf birbirine itimad edemediği için bu gayretler boşa gidiyor ve hangi zümre partiyi kazanırsa diğerini kat'i şekilde mahvedeceği anlaşılıyordu. Nihayet Mari-Antuvanet ve saray muhitinde bulunan mensupları kralı Paris'ten kaçıp kendisine sadık kalan doğu ordusuna iltica'ya ikna ettiler. Sonra bu ordu ile Paris üzerine yürümeği ve eski düzeni kurmayı düşünüyorlardı.

Avusturya imparatoru İkinci Leopold

Kral, kraliçe, iki çocukları, birkaç sadık adamlariyle birlikte 20 haziran 1791 gecesi kıyafet değiştirerek Paris'ten kaçıp yola çıktılarsa da, Varen'de tanınıp yakalanarak geri gönderildiler. Meclis, Kralı evvelâ iskat etti. Fakat sonra verdiği izahat üzerine yine krallığını tanıdı. Onaltıncı Lui de meşrutiyete yemin etti, böylece mesele kapandı. Lâkin, kral ve kraliçenin halk gözünde hiçbir değeri kalmamıştı. Sarayın önünden geçenlerin yağdırdıkları hakaretler yüzünden ne bahçeye, ne de bir balkona çıkabiliyorlardı. Âdeta mahpus gibiydiler. Fransa'yı terkedip giden eski asilzâdeler ve monarşi taraftarları, Avrupa'nın öbür devletlerini Fransa'da kurulan yeni rejim aleyhine kışkırtmağa başlamışlardı. Çünkü onlar esasında partiyi ancak daha emin şekilde kazanmak için bırakmışlardı; Fransa'yı ancak oraya hâkim şekilde dönmek üzere terketmişlerdi; ancak geriden sarmak ve mahvetmek üzere ihtilâle sahayı serbest bırakmışlardı. Âsiller dışarda sığındıkları kimselere Onaltıncı Lui ile kraliçenin içinde bulundukları durumu mübalâğalı bir şekilde nakledivorlar ve Fransa'daki bu hareket bastırılmazsa diğer memleketlere de sirayet ederek kendilerinin de aynı akibete uğrıyacaklarını hatırlatıyorlardı. Fransızlar da, gayet haklı olarak bu asilleri vatan haini ilân ettiler. Çünkü kendi özyurtlarını yabancılara çiğnetmeğe çalışıyorlardı. Halbuki Mari-Antuvanet de bu misale uymuş, kardeşi olan Avusturya imparatoruna haber gönderip krallık hanedanını «asiler»den kurtarmak ve krala hürriyetini iade etmek için ondan yardım istemişti. Esasında bu yaptığı en ağır bir suçtu.

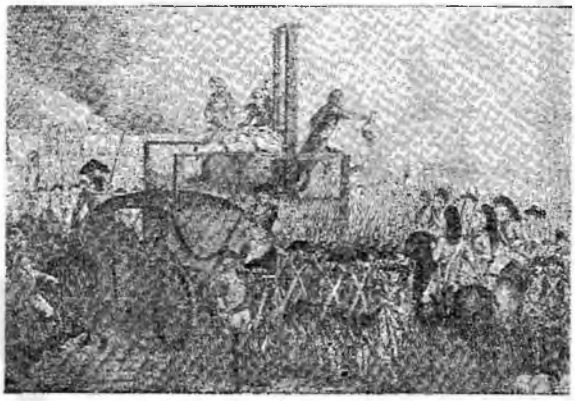

Kral Louis'nin giyotinle idamı

Avusturya imparatoru İkinci Leopold ve Prusya kralı İkinci Frederik Giyom nihayet Fransa'ya müdahale kararı vererek hudutlara asker yığmağa başladılar. Bu haber, Fransızların milli hislerini büsbütün

ayaklandırdı. 22 nisan 1792 tarihinde Onaltıncı Lui meclise gelerek «Macaristan ve Bohemya Kralına» yani Avusturya imparatoruna savaş ilân edilmesini teklif etti. Bu teklif, alkışlarla kabul olundu. İkinci Leopold'un yalnız Macaristan ve Bohemya kralı diye anılmasının sebebi, savaşın onun imparatoru bulunduğu bütün Alman hükümetlerine değil, yalnız Avusturya'ya karşı açıldığını belli etmek içindi.

Fransız ordusunun iyi yetişmiş ve değerli subaylarından bir kısmı eski rejime taraftar bulundukları için memleketi terkedip gitmişler, bir kısmı da gericilik töhmetiyle ordudan uzaklaştırılmışlardı. Erler ise, kendilerini tamamen politikaya kaptırmış bulunuyorlardı. Bu hal, orduda disiplin namına bir şey bırakmamıştı. Bu yüzden savaş başlayınca bir-iki küçük çarpışmadan sonra askerler silâhlarını atarak kaçtılar. Aynı zamanda Prusya da Fransa'ya savaş ilân etti. Herkes, ne yapacağını şaşırdı. Avusturya başkumandanı neşrettiği bir beyanname ile Fransız milleti aklını başına toplayıp itaat yoluna girmezse büyük bir katl-i âm yapacağını, şehirleri yakıp yıkacağını ilân etti. Bu beyanname halkı çileden çıkardı. Saraya hücum edip kralı ve kraliçeyi tevkif ettiler. Fransa'da cumhuriyet ilân olundu. Onaltıncı Louis ile kraliçeyi vatana ihanet ve düşmanla işbirliği töhmetiyle muhakeme ve idama mahkûm edip giyotinle kafalarını kestiler. Osmanlı devletiyle beş yıldır savaş halinde bulunan Avusturya, Ziştova barışını imzalamış bulunduğundan bütün kuvvetini batıya yöneltmiş ve Fransa ile yirmi üç yıl sürecek olan savaş hali başlamıştı.

Cumhuriyetin ilâniyle beraber Fransızlara bir nevi eskiye düşmanlık deliliği arız oldu. Geçmişle ilgiyi kesmek için eskiden kalma ne kadar müessese, muamele ve âdet varsa ya değiştirildi veya kaldırıldı. Ölçüler, takvim ve din bile bu fırtınaya uğradı. Ölçüde desimal sistem kabul edildi. Onsekiz yüzyıla yakın bir zamandanberi kullanılan takvim yerine, cumhuriyet takvimi meydana çıktı. Buna göre her ay otuz gün olup sene sonunda artan beş veya altı gün millî bayramlara tahsis edilecekti. Hafta da bırakılıp her ay on günlük üç kısma bölündü. On günde bir gün tatil ve istirahat günüydü. Senebaşı ise, gün ve gecenin eşitleştiği 22 eylüldü. Bu takvim Fransa'da on iki yıl kullanıldıktan sonra terkedilip eskisine dönülmüştür. Hıristiyanlık da aynı şekilde kaldırılarak papaslar memleketten koğulmuş, hayalî tanrılar icad olunmuş ve bunlara tapmak için şenlikli âyinler tertip edilmişti. Lâkin bu da çabucak unutulup ortalık yatışınca din ve vicdan hürriyeti ilân edilmiştir.

Cumhuriyetin ilk günlerinde kralın istibdadından beter bir ayak takımı, baldırı çıplak-sankülot-istibdadı kuruldu. Paris'te ihtilâl mahkemesi adlı fevkalâde yetkili bir mahkeme teşkil edildi. Vatan haini ve hürriyet düşmanı olmak töhmetiyle zengin yüksek tabakaya mensup veyahut sadece terörü tasvip etmeyen sayısız kadın ve erkek üçerbeşer dakikalık sorgudan sonra giyotine gönderiliyorlardı. Nice değerli âlimler, sanatçılar, uzmanlar, devlet ve idare adamları, kumandanlar, namuslu ve hamiyetli vatandaşlar böylece mahvolup gitti. Böyle değerleri yerine koymak için Fransa sonradan çok uğraşmış ve bunun sıkıntısını yıllar boyu çekmiştir. Bir taraftan da şahsî düşmanlıklar ve iftiralar alıp yürümüştü. Giyotin, ihtilâl komiserlerinin nezareti altında Fransa'nın her yerinde durmadan çalışıyor, Paris şehrinde her gün arabalar dolusu masum ve günahsız insan siyaset meydanlarında vatan şarkıları ve kahkahalar arasında idam ediliyordu .

Fransızlar bir taraftan da dış düşmanlarla boğuşuyorlardı. Avusturya ve Prusya'dan sonra Ispanya, İtalya ve İngiltere de düşmanlarına katılmışlardı. İç ve dış savaşlar, ziraat ve ticareti durdurmuş, üst üste kurak giden yıllar da buna katılarak büyük bir kıtlık hâsıl olmuştu. Büyük sanayicileri giyotin temizlediği için fabrikalar durmuştu. Açlık, sefalet, haydutluk, hırsızlık alıp yürümüştü. Devletin gelir kaynakları kurumuş olduğu halde, savaş masrafları gittikçe artıyordu. Zenginlerin nesi varsa müsadere olunduğu halde kâfi gelmedi. Çıkarılan kâğıd paralar, durmadan artan emisyon yüzünden değerini süratle kaybetti. Böylece, on yıl geçti. Fransa, anlatılmaz bir karışıklık içinde bulunuyordu. İlk ihtilâli yapanlar, sonrakiler tarafından gerici sayılıp temizlenmiş, bir müddet sonra yeni müfritler onları gerici sayıp giyotine sürüklemiş, lâkin kendileri de aynı akıbetten kurtulamamışlardı. Yalnız bu arada Fransızlar da düşmanlarına karşı pek kahramanca savaşarak bunları yurtlarına ayak bastırmadıkları gibi, birçok yerleri de zaptetmişlerdi. Lâkin Fransa, kurtuluşun ancak toplum nizamının ve istikrarlı idarenin geri gelmesinde olduğunu anlıyordu.

Fransa'da ilân edilen cumhuriyetin ilk safhası olan konvansiyon (1792-1795) devrinde, iktidar çekişmeleri, takip edilen dehşet (terrör) politikası memlekette huzur bırakmamış, bilâkis haksız yere pek çok vatandaşın ölümüne sebeb olarak buhranı büsbütün artırmış, suiistimalleri de önliyememişti.

ÜÇÜNCÜ SELİM'İN ÇEŞİTLİ ALANDA ISLAHATA BAŞLAMASI VE BARIŞ SONRASI OLAYLARI

Gerek Avusturya'nın ve gerekse Rusya'nın son savaşlarda elde ettikleri kazançlar, aralarında Osmanlı devleti aleyhine yapmış oldukları plân ve tasarılarla kıyaslanacak olursa pek azdı. Bilhassa, Bizans imparatorluğunun ihyası hakkındaki hayal yıkılıp gitmişti. Lâkin, Osmanlı devletinin de kaybı büyüktü. Çünkü bu savaşa Kırım'ı geri almak azmiyle girmiş, bu gaye tahakkuk edemedikten maada Özi Ruslara terkedilip iki devlet arasında Turla suyu sınır olmuştu. Avusturya'ya terkedilen yerler ise pek az olup bir sınır tashihi çerçevesinde kalmaktaydı. Böylece, Kırım'ın imparatorluğa dönme ümidine ebediyen vedâ edilmiş oluyordu. Lâkin, alınmış büyük bir ders ve öğrenilmiş acı bir hakikat vardı: Batı her sahada bizi geçmişti. Şu halde Osmanlı Devleti siyasî varlığını muhafaza etmek istiyorsa, geri kalışını telâfi etmek, Batıya yetişmek zorundaydı. Bunun için de oradaki yenilik ve her sahadaki ilerleyişin Osmanlı imparatorluğunda tatbikinden başka çare yoktu. Üçüncü Selim, hükümdarlığının başında zaferi üstün kumandanlardan beklemiş ve onlar sayesinde her şeyin kazanılabileceğini sanmıştı. Zamanla, aldanmış olduğunu seziyordu. Her şeyden evvel devletin dejenere olan müesseselerini ve bu arada bilhassa ve evleviyetle orduyu ıslah etmek, hem de Batı tarzında ıslah etmek gerekiyordu. Bunun ise birdenbire tatbikına birçok engeller vardı. Hissen ve fikren eskiye bağlı müteassıblar, yapılacak olan ıslahatla menfaatleri haleldar olacak dalavereciler, devlet üstündeki tazyik ve hâkimiyetlerini kat'iyyen gevşetmek niyetinde bulunmıyan kapıkulu askeri ocakları, geniş halk tabakasının bütün bunların tesiri altında kalmasına sebeb olan ve memleketi siyah bir perde gibi bürümüş bulunan koyu ve karanlık cehalet bu engellerin en mühimleriydi.

Islahata taraftar olan yalnız padişah değildi. Birçok devlet ricali de buna taraftardılar. Esasen memleket münevverlerine Üçüncü Ahmed devrinden beri başlıyan ıslahatçılık fikri miras kalmıştı. Ancak, bunun başarılması için evvelâ uzun bir barış devresine, sonra da yabancı bir devletin yardımına ihtiyaç vardı. İşte Osmanlı devleti bu yüzden barış politikasını takibe başlamış ve kendi menfaatleri icabı olsa bile hiçbir savaşa girmemeğe karar vermişti.

Ruslarla Yaş andlaşması yapılıp da tam bir barış devrine girilince, padişah, şehzâdeliğinden itibaren tasarladığı ve padişahlığının bu ilk yıllarında daha da geliştirdiği ve artık Osmanlı devletinde yapılması lüzumuna mutlak olarak inandığı işlere el atmıya başladı. Ancak padişah Üçüncü Selim bütün müesseseleri dejenere olup sür'atle inhitata doğru giden devleti ayakta tutabilmek için girişmyi tasarladığı geniş ve zarurî ıslahat hareketinde kendisini bekliyen güçlükleri biliyordu. Bunların başında ise, bütün yeniliklerin Batıdan gelmesi ve Batının «hıristiyan» olması bulunuyordu. Bu yüzden kendisinden evvel, onun tasarladığından çok daha küçük çapta olarak böyle harekетlere kalkışanlar o devirde gericiliği tam mânasiyle temsil eden iki kuvvetin, medrese ile kapıkulu ocaklarının kırılmaz mukavemeti ile karşılaşmışlar ve hüsrana uğramışlardı.

Medrese, o zamandan beri, biraz uyanmıştı. Çeşitli kanallarla memlekete sızan Batı ilim ve tekniği, Osmanlı ilim adamlariyle tatbikî bilimler mensublarının fikirlerine biraz olsun aydınlık vermiş, bunlar arasında ise devrini aşacak derecede uyanık kimseler de yetişmiştir. Bununla beraber, meşhur «yobaz gürûhu», cahil ve inadcı gericiler bütün kudretleriyle ayaktaydılar. Asıl fonksiyonunu kaybetmiş, varlığının sebep ve hikmeti kalmamış, faydalı olmak şöyle dursun zararlı bir hale gelmiş olan yeniçeri ocağı ise, yalnız itibarını muhafaza etmek ve bu sayede birçok haklı veya haksız nimetlerden faydalanmakta devam edebilmek için, kendisinin yerine kaim olacak başka bir kudreti getirmek istidadında olan her türlü yeniliğe mutlak şekilde düşmandı.

Yapılacak işler için yazılan lâyihalardaki esaslar

Üçüncü Selim, muvaffakıyetsizlikle sonuçlanacak ve gerici kuvvetlere yenilecek ıslahat hareketlerinin evvelâ kendi başını belâya sokacağını bildiği için bir taraftan başarıya götürecek yolu doğru olarak tayin etmek, bir taraftan da gerektiğinde mes'uliyeti paylaşmak ve böylece bu mes'eleyi şahsî bir teşebbüs halinden çıkarmak için devrin bütün devlet adamlarının düşüncelerinin birer lâyiha halinde yazarak kendisine vermelerini istedi. Başta henüz o sırada sadrıâzam bulunan Koca Yusuf Paşa olmak üzere 20 kişi birer lâyiha yazıp verdiler. Ayrıca o esnada Osmanlı ordusunda hizmet gören Bertran adlı yabancı subayla İsveç elçiliği memurlarından Dohson (d'Ohsson) da buna katıldılar. Uğranılmış olan ağır mağlûbiyetin henüz tesiri altında bulunan bu kimseler, hemen birbirine benzer meseleler üzerinde

durmuşlardı. Bunları şu iki grupta toplıyabiliriz:

I — Kapukulu ocakları Kanuni Sultan Süleyman devrindeki kanunların tamamen tatbiki suretiyle ıslah edildikten sonra aynı kanun icabıdır diyerek Avrupa usulü talim ve yeni silâhlarla yetiştirilmelidir. O zaman, ordumuz Kanuni devrindeki zaferleri kazanacak hale gelir.

II — Kapıkulu ocaklarından kat'i şekilde hayır kalmadığı anlaşılmıştır. Bunların ıslahı hiçbir suretle mümkün değildir. Eski kanunların ihyasının ise faydası yoktur. Çünkü onlar, ancak o devrin ihtiyacına cevap verebilir. En doğrusu bu ocakların ilgası ve Avrupa usulünde, Batı tekniği ile mücehhez yeni bir askeri teşkilât kurulmasıdır. Lâkin bu hemen mümkün olmadığına göre, yeniçeri ocağı haliyle bırakılıp şimdilik nüve halinde dahi olsa, yeni ordunun kurulmasına girişilmelidir.

Yeniçeri ocağının durumu ve padişahın düşüncesi, ıslahat ekibi, hazırlanan faaliyet proğramı

Üçüncü Selim, kapukulu ocaklarının ve bu arada bunların en mühimmi olan ve devletin yaya askerî gücünü teşkil eden yeniçeri ocağının ıslah edilerek istifade edilebilecek hale gelmesinin mümkün olamıyacağını biliyordu. Halen yeniçeri olabilmek için alenen satılan bir yeniçeri esâmesi, yani maaş cüzdanı satın almak kâfi geliyordu. Bu cüzdanı satın alan, devletten ulûfesini alır, ayrıca da kendi sanat ve ticaretiyle meşgul olurdu. Böylece esâme sahiplerinin pek büyük çoğunluğunu işiyle gücüyle meşgul, çoluk çocuk sahibi esnaf zümresini teşkil ediyordu. Kalanları ise işsiz güçsüz hayta ve serseri takımıydı. Üstelik hepsi, kapukulu askeri olmanın verdiği imtiyaz ve muafiyetlerden bol bol istifade etmekteydiler. Bunların ne kışlalarına dönüp askeri talim ve terbiye ile meşgul olarak kendilerini meslekleriine tamamen vermeleri ne de sefer zamanı fedakârca savaşmaları mümkün değildi. Lâkin, birdenbire ilgaları aynı şekilde imkânsızdı. O zaman menfaatlerine halel gelecek ve devlet hazinesinden bösyere aldıkları ulûfeleri kesilecek olan bu zümre derhal silâhlı mukavemete geçecek ve büyük gaileler açacak, bunların def'i belki de mümkün olamıyacaktı. Bunun için hükümdar, ocağın mevcudiyetini devam ettirmesi prensîbini evvelâ kabul etti. Sonra da, ayrıca tamamen Avrupa usulüne göre yetiştirilmiş küçük bir ordu kurulmasına karar verdi. Bu ordu zamanla gelişip kuvvetlenecek ve yeniçeri ocağıyle başa çıkabilecek hale gelecekti. İşte, ocağın ilgası o zaman mümkün olacaktı.

Üçüncü Selim, bundan sonra açık fikirli ve ıslahata taraftar kimselerden mürekkep bir ekip teşkil etti. Bu ekibin başında, ıslahat uğrunda gerektiğinde canını feda edinceye kadar çalışacağını padişahla birlikte yemin etmiş bulunan İsmail Paşa-zâde Seyyid İbrahim İsmet Efendi vardı. Derhal faaliyete geçilerek 72 maddelik bir program hazırlandı. Bu program esasları şunlardı:

a — Mevcud askeri ocakların tensikı ve bilhassa topçu, humbaracı, lâğımcı ocakları gibi uzun bir zamandan beri ara-sıra Batı usullerinin tatbiki ile daha mükemmel hale getirilebilmiş olan kısımlarının büsbütün yenileştirilmesi.

b — Batı tarzında yeni bir yaya ordusu kurulması.

c — Yeni savaş tekniği eğitimi yapacak müesseseler teşkili.

Yukarda tesbit edilen esaslardan son ikisine ait tatbikatı ayrı bir ilâvede ele aldığımızı işaret etmekten sonra eski müesseseler üzerindeki çalışmalara ve neticelerine geçelim.

Eski müesseselerdeki ıslahat, yeniçeri ocağının tepkileri

Yapılması icabeden işlerin tesbitinden sonra Üçüncü Selim ve ıslahatçı fikir arkadaşları hemen tatbikata geçtiler. İlk iş olarak yeniçeri ocağı mensupları için haftada birkaç gün tâlim ve terbiye mecburiyeti ihdas edildi. Aynı zamanda diğer yaya kapukulu ocakları, yani topçu, top arabacısı, humbaracı ve lâğımcılar için yeni kanunnameler hazırlandı. Bu kanunnameler, bu ocaklara hatır ve gönül için er alınmasını menediyordu. Bunların mensupları bekâr olacak, daimî surette kışlalarında bulunacak, mesleklerinden başka hiçbir şeyle kat'iyyen meşgul olmıyacak, yükselmeleri ancak meslekleriindeki kabiliyet ve maharetlerine bağlı bulunacaktı.

Bu eski müesseselerden Yeniçeri ocağında yapılacak ıslahatın tatbikında her hangi bir hâdiseye meydan vermemek için çok dikkat ediliyordu. Hazırlanan program gereğince buradaki işlerin yapılmasında şöyle bir yol takip edildi.

Önce yeniçeri ağasına gönderilen bir emirle, ocağın eski kanunu gereğince yeniçerilerin sefer harici zamanlarında da talim ve terbiye ile meşgul olmaları icabettiği hatırlatılıp her sene hıdrellezden kasıma kadar Topkapı dışında seğirdim yerinde ve Kâğıthanede savaş talimleri yapmaları bildirildi.

Her def'ada dört orta veya bölük talime çıkacaktı. Ellidördüncü bölük çorbacısı, yani bölük kumandanı tâlimcibaşı tayin olunarak bunlara nezarete memur edildi ve bu usulün İstanbul dışında bulunan bütün yeniçerilere de tatbik olunması emrolundu.

Sultan Üçüncü Selim
(Kapıdağlı serisinden)

Yeniçeriler böylece birkaç ay tâlimlere devam edip çoğunun habersiz bulunduğu savaş sanatını öğrenmeğe ve tâlimli asker haline gelmeğe başladılarsa da, böyle şeylere alışık olmadıklarından bu iş kendilerine ağır gelmeğe başladı. Ne zaman olsa kazan kaldırıp isteklerini elde edegeldikleri için ne ceza korkusu ve ne de itaat fikri kendilerinde mevcud değildi. Üstelik Levend Çiftliği kanunnamesi ve Nizam-ı cedid askeri meselesi içlerine oturmuştu. Esâme denilen maaş cüzdanlarının alınıp satılmasının yasak edilmesi ise, bilhassa kodamanlarının fena halde menfaatlerini sarsmıştı. Bu yüzden bir müddet sonra: «Tâlim aslında yoktur» diyerek bu işten vazgeçtiler. Devlet ricali esasen ocaktan ümid kesmiş oldukları için bu hususta fazla ısrar etmediler, buna karşılık, nizam-ı cedide daha fazla önem verdiler. Lâkin, yeniçeriler de boş durmuyorlar, nizam-ı cedid aleyhine elallından geniş bir propagandaya girişmiş bulunuyorlardı. Bu yüzden nizam-ı cedid'e yazılmış birçok kimse onların:

«Bu tâlim gâvur işidir» şeklindeki telkinlerine uyarak dağılıyorlardı. Nihayet, hazinenin bütün darlığına rağmen, yeniçerileri memnun edip yatıştırmak için ulûfelerinin artırılmasına karar verildi.

Topraklı süvariler

Tesbit edilen programdaki esaslara göre eski müesseselerden olup ıslahına karar verilen ve bu sırada pek berbat vaziyetteki topraklı süvari teşkilâtı da ele alındı. Bu mesele üzerinde Birinci Abdülhamid zama-

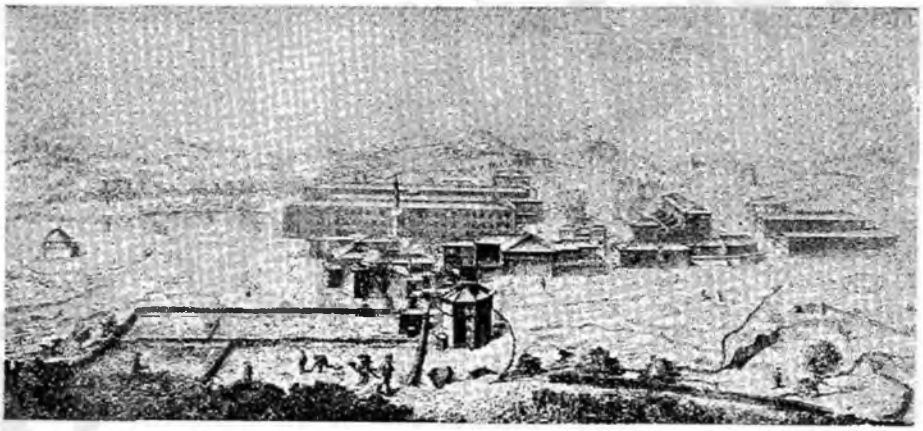

Nizam-ı Cedid askerinin yetiştirildiği Levend kışlası (Mahmud Raif Efendi'nin «Tableaux des Nouveaux Réglements de l'Empire Ottoman adlı eserinden)

Nizam-ı cedid, yeni teşkil edilen birlikler, teknik eğitim müesseseleri ve askerî alanda diğer çalışmalar

(İlâve: 162)

★

Bu deyim, ilk defa devlete verilecek yeni bir düzen anlamına olarak Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa tarafından kullanılmış, lâkin Üçüncü Selim devrine kadar bir daha kullanıldığı görülmemiştir. Sonra, Üçüncü Selim devrinin ilk zamanlarında elçilikle Viyana'ya gönderilen Ebubekir Ratib Efendi yazmış ve Bâb-ı âliye sunmuş olduğu lâyihada "nizam-ı cedid" tâbiriyle bu memleketteki yeni düzenden bahsetmiştir. Bundan maada, Fransa ihtilâlinden sonra krallığın yıkılmasiyle kurulan cumhuriyet rejimi Osmanlılar tarafından bu isimle anılmıştır (Enver Ziya Karal: Osmanlı Tarihi C: 5, S: 68).

Üçüncü Selim devrinde bu terim Osmanlı imparatorluğu için iki mâna ifade ediyordu:

1 — Üçüncü Selim'in bir baba mirası olarak giriştiği, gericilik nüfuzunun kaldırılması ve Batı medeniyetinin bütün vasıtalarının kabulü suretiyle ilim, teknik, idare, maliye, ekonomi, sosyal müesseseler sahalarında yapılacak değişiklik ve ıslahatı hedef tutan büyük yenilik hareketi.

2 — İlk fırsatta ilga edilecek olan yeniçeri ocağının yerine kaim olmak üzere Avrupa usulünde yetiştirilerek kurulacak olan ordu.

Bu ilâvede daha ziyade ikinci maddede gösterilen hususta alakalı çalışmaları yazacağız.

Tarihimizin metin kısmında bu ıslahat devri ile alakalı bölümde yazdığımız üzere verilen ıslahat lâyihalarındaki fikirlere dayanılarak tatbiki hazırlanan esaslardan asıl mühim ve ön planda olan Batı usulünde yetişmiş yaya ordusu kurmaktı.

Herşeyden evvel de gerek yeniçeri ocağını ürkütmemek ve gerekse hiçbir yeniliği hazmedemiyen halka hoş görünmek için yeni askeri sınıfın teşkiline dair herkesin kabul edebileceği bir mucib sebeb arandı ve bulundu: son savaşda Osmanlı donanmasının Karadenizdeki Rus donanmasiyle baş edemediği anlaşılmıştı. Bunun üzerine Rusların Karadeniz boğazından geçerek İstanbul'a hücum ve bu şehri zapt tasavvurunda bulundukları ve bu projelerini hakikat safhasına çıkarmak için fırsat gözledikleri havadisi ortalığa yayıldı. Halbuki, yeniçeri ocağı barış zamanlarında seferber halde değildi. Böyle bir tehlike vukuunda kuvvet toplanması ve boğaza sevki için geçecek zaman içinde Rusları durdurmak şarttı. İşte bu maksadla bunun için yeni tüfenkli ortası hazırlanıyordu. Böylece, nizam-ı cedid askeri için görünüşde bir bahane bulunmuş oldu.

Üçüncü Selim, bunun yeniçeri ocağından tamamen ayrı yeni bir askeri sınıf olarak ortaya çıkışının doğuracağı tepkileri de dikkate alarak buraya girecek gençlerin ocaktan seçilmelerini istedi. Yeniçeriler bunu reddettiler. Maksadları, bağımsız bir teşekkülün meydana çıkması idi. Zira, onunla mücadele daha kolay olurdu. Lâkin hükümdar ile yakınları bu tuzağa düşmediler ve nizam-ı cedid askeri, bostancı ocağına bağlı, tüfenkli bostancı ortası olarak kurulup yürütülmeye başlandı (Şubat 1793).

İlk hazırlanan nizamname ve kadroya göre nizam-ı cedid 12 000 askerden mürekkeb olacaktı. Bunun şimdilik 1600 kişisi İstanbul'da yetiştirilecek, öbürleri yurdun çeşidli bölgelerinde 800-1500 kişilik gruplar halinde yavaş yavaş teşkil edilib yetiştirilmeğe çalışılacaktı. İstanbul'dakiler, bostancı ocağına bağlı bir orta itibar olunacak ve bu ortada oniki bölük bulunacaktı.

Zaten bu yeni askerin kılık ve kıyafeti de az-çok bostancıları andırıyordu. O sırada bostancılar mavi şalvar, kırmızı kaftan giyerler ve serpuş olarak kırmızı barata kullanırlardı. Pabuçları da kırmızıydı. Nizam-ı cedid askeri de baldırları dar mavi şalvar, kırmızı dar caket ve kırmızı barata giyecekler, pabuçları kırmızı olacak ve sarı tokalı kemer takacaklardı. Erlerinin silâhları; pala, tüfenk ve süngü, subaylarının ise kılıçdan ibaret bulunacaktı. Subaylarının caketlerinin daha uzun, önü ve kolları sırmalı, baratalarının sırma şeridli ve sırma işlemeli hilâlli olması ve rütbe işaretleri taşımaları kararlaştırılmıştı.

Ancak bu yeni teşkilât, Nizam-ı cedid şüphesiz ki ayrı bir masrafı icab ettirmekteydi. Dolayısiyle yeni gelirler lâzımdı. Fakat hazinenin de hali esasen perişandı. Üçüncü Selim bundan dolayı bu askerin masrafını karşılamak için yeni bir hazine kurmağa karar verdi. Bunun adı, İrad-ı

→
cedid hazinesiydi. Buna dördüncü "şıkk-ı râbi defterdarı" veya "irad-ı cedid defterdarı" adlı birisi nezaret edecekti. Bu hazine için yeni gelir kaynakları arandı ve şu şekilde bir karara varıldı:

Eskiden mevcud olmayıb sonradan ihdas edilen zeriye nev'inden tütün ve içki gibi keyf vericilerden alınan vergilerle on kese akçeden ziyade faizli mukataalardan boşalanların hazineye alınacak gelirî, her sene yenilenen beratlar için sahiblerinin ödemesi mutad olan ücret, yükden alınan vergi, münhal oldukça darbhaneden zabtolunan dirlik ve mukataaların yıllık gelirleri birleştirilecekti. Bu suretle hâsıl olacak meblâğ, ayrı bir hazine halinde birikecekti. Bununla hem nizam-ı cedid askerine aid masraf görülecek, hem de artan para tasarruf edilib bir sefer vukuunda harcanmak üzere saklanacaktı. Zira mevcud askerî ocakların ıslahı ile modern tarzda bir ordu kurulması için yılda ortalama yirmibin kese ve yeni bir sefere hazır bulunmak için hemen ilk anda yüz elli bin keseye ihtiyaç vardı.

İrad-ı cedid hazinesi kurulduktan sonra "şıkk-ı râbi" yani dördüncü defterdar ünvanından vazgeçilmiş bunun yeni bir şey olmadığı intibaını uyandırmak için irad- cedid defterdarlarına eskiden beri mevcud olan, yalnız elli yıla yakın bir zamandır ehemmiyeti kaybolarak sadece kuru bir ünvan haline gelmiş bulunan Şıkk-ı sânî defterdarlığı, yani ikinci defterdarlık tevcih edilib ayrıca tâlimli asker nazırı ünvanı verilmesi kararlaştırıldı. Bu vazifeye de eski sadaret kethüdası Mustafa Reşid Efendi tayin olundu.

Bu işlerin yapıldığı sırada padişahın emrile bostancı ocağına bağlı ilk orta kurularak derhal talimlere başlanmıştı. Nizam-ı cedid askerinin evvelâ Kâğıthanede talim ve terbiye görmesi kararlaştırılmış iken, sonraları bu işin şehrin biraz daha dışında ve halkın gözünün uzağında yapılması doğru bulunarak Levend çiftliğinde yetiştirilmeleri uygun görüldü. Levend çiftliğinin ve gerekli tadilatının tamamlanması 1794 (1208) üzerine tüfenkli orta buraya nakledildi. Ayrıca Levend çiftliği kanunu adiyle anılan bir de kanun hazırlandı. İlk nizamnamenin biraz daha mütekâmili olan kanuna göre ilk teşkilât, subayları dâhil olmak üzere 1602 kişiden ibaret olacaktı. Bunlar, on iki bölüğe ayrılacaklardı. Hepsi, tek orta şeklinde bir binbaşının kumandasında olacaklar. bir sağ ve bir sol kolağası ve herbirinin ikişer mülâzım ağası, bir kethüdası bulunacak ve bölüklere maiyetlerinde iki mülâzım bulunan
→

→
yüzbaşılar kumanda edeceklerdi. Her bölükde iki saka ve ileride nizam-ı cedid eri olmağa namzed altı karakullukçu ile beraber yüz otuz er bulunacak, kolağalarının her biri altı bölüğe kumanda edecekti. Subaylara maaş ve askerlere yevmiye irad-ı cedid hazinesinden verilecek, silâhları devlet temin edecek, başlangıçta herkese bir takım elbise verilecek, bunun dışında elbisesi eskiyen bunu kendisi temin edecekti. Erler, terfi ederlerse evvelâ onbaşı, sonra çavuş, sonra sırasiyle alemdar, mülâzım, yüzbaşı, mülâzımağa, kolağası, kethüda ve nihayet binbaşı olacaklardı. Bir de ayrıca hepsinin üstünde olarak bir ocak ağası bulunacak ve bu ocak ağalığı boşaldıkça kapıcıbaşılardan uygun biri veya binbaşıların akıllı, sadık ve işbilirlerinden biri kapıcıbaşılık rütbesi verilerek ocak ağası olacaktı. Ancak, bu terfi cedvelinde kıdem kadar ehliyete de yer verilecek ve ehil olanlar tercih olunacaklardı. Her bölüğe ayrıca bir top ve topçu neferleriyle subayları, top arabası verilecek, ocağın cebhanesi ve mehterhanesi ayrı olacaktı. Ocakda maaşlı olanlar, yani subaylar süvari olacak, at kendilerine aid bulunub yem ve sair masrafları devletten ödenecekti. Ocağa girenler, üç yıldan evvel ayrılamıyacaklar, üç yıl sonra ayrılmak istiyen o güne kadar almış olduğu maaş, yevmiye ve emsalini iadeye mecbur bulunacaktı. Ocağa alınacak erler, en çok yirmi beş yaşında güçlü kuvvetli, gösterişli, iyi ahlak sahibi kimseler olacaklardı. Daha küçük yaştakiler, tercih edilecekleri di. Subayların hizmet eri olmıyacak, bunlar dışardan kendilerine adam tutacaklardı. Bu tutulanlar, asker elbisesi giyemiyecek, yalnız başında bareta bulunduracaktı.

Nizam-ı cedid askerinin sür'atle yetiştirilmesine bilhassa gayret ediliyor, hükümdar bazan yalnız, bazan yanında devlet ricali bulunduğu halde Levend Çiftliğine giderek talimleri gözden geçiriyor, askeri ve subaylarını teşvik ediyordu.

Zamanla "âsâkir-i şâhane" de denmiye başlanan ilk nizam-ı cedid ortasından çok sonra, malî imkânların kifayetsizliğine rağmen siyasî olayların zarureti dolayısiyle, ancak Kasım 1799 da ikinci bir orta teşkil edilebilmiştir. Bu ikinci ortanın kuruluşu sırasında eyâlet valilerine de emirler gönderilip maiyetlerinde nizam-ı cedid birlikleri teşkili istenmiştir. İşte bundan sonradır ki talimli yeni askerî kuvvet ilk düşünülen miktara yükselmiye başlamıştır. Her ortada ikişer mühendis ve ikişer mülazimden (teğmen) kurmay hey-
→

→ etlerinin kurulması da bu devrede gerçekleştirilmiştir. Eyâlet valileri arasında nizam-ı cedid çalışmaları hususunda en başarılısı Karaman beylerbeyi olmuştur.

Orduda talimli yaya birliklerinin teşkiline paralel olarak topçu ocağının da yeni kanunnamesi neşrolunmuş ve ocak her birinde on top bulunan yirmi beş orta halinde teşkilâtlandırılmıştı. Her top için on topçu ve sür'at toplarına ayrıca onar tüfenkli asker ayrılmış, küçük ve büyük subaylar ve memurlar tayin edilib hepsine dolgun maaş ve tayınlar tahsis olunmuştu. Bu şekilde tensik olunan ve nizam-ı cedide bağlanan topçu ocağına da yine Mustafa Reşid Efendi nâzır tayin edilmiş, bundan maada ayrı bir kanunname ile yeniden düzenlenen top arabacıları da aslında topçu ocağının yardımcıları olduklarından onların nezareti de Mustafa Reşid Efendi'ye verilmişdi. Sonra, Tophanenin etrafındaki dükkân ve evler sahiblerinden satın alınıb topçu ve top arabacıları ocakları için kışlalar inşasına başlandı. Topçu ocağının ıslahını mütekâkib top dökümcüleri de yeni bir nizam altına alındılar ve kırk dokuz kişilik bir orta halinde teşkilâtlandırıldılar.

★

Nizam-ı cedid proğramı, yeni savaş tekniği eğitimini yapacak müesseselerin kurulmasını da içine alıyordu.

Üçüncü Selim daha 1790 yılında İsveç, İngiltere ve Fransa'dan mühendisler getirterek vaktiyle Üçüncü Mustafa'nın açtırdığı Karaağaç dershanesinde okumuş olanlardan hayatta kalanları ve bunların çocuklarından bulabildiklerini toplayıb Tophanede inşa ettirdiği mektepte bunlara ders verdirmeğe başladı. Gayesi, yabancı memleketlere muhtaç kalmıyacak şekilde mühendis subay yetiştirmekti. Bu mektep, iki yıl sonra Halıcı-oğlunda yapılan Humbarahane kışlasına naklolundu. Bu kışlanın Sütlüce tarafı, yavaş yavaş istihkâm sınıfı haline gelmiş olan lağımcılara, Hasköy tarafı ise humbaracılara yarı-yarıya tahsis edilerek öğrencilerine timar ve zeamet gibi toprak dirlikleri bağlandı.

Üçüncü Selim tahta çıkdığı yıl Eyub Bahariyesindeki yazlık köşkde Enderun ağalarının en istidadlılarından ve tahsili yarım kalmış olan eski öğrencilerden mürekkeb bir okul açmış, buraya değerli hocalar tayin edib faaliyete geçirmişti. Burasının adı Mühendishane-i Sultanî idi. Talebelerine gerekli ilk genel bilgiler verildikten sonra matematik ve geometri okutulacaktı. Bu okul da Halıcı-oğluna naklolundu. Üçüncü Selim ise, humbaracı ocağına bağlı ayrı bir okul kurmak istiyordu. Nihayet humbarahanenin Hasköy tarafına iki katlı bir bina yapıldı. Her katta iki oda, iki dershane vardı. Okulun ayrıca bir kitaplığı bulunuyordu. Mühendishane-i fünun-ı berriye-i hümayun adı verilen bu okulun yapılması, 1800 yılına rastlar.

Mühendishaneye daimî seksen öğrenci kaydolundu. Ayrıca hariçten isteyenler de derslere devam edebilecekdi. Bu okulun ve öğrencilerinin tabi olacakları usul ve nizamlar bir kanunname ile tesbit edilerek buna riayet emrini padişah üst tarafına bizzat kendisi eliyle yazdı.

Okul, dört sınıftan ibaretti. Her sınıf iki sene sürecekti. Birinci sınıfta: yazı, resim, geometri başlangıcı, sayılar bilgisi, arabca, fransızca. İkinci sınıfta: Aritmetik. Geometri metodu. coğrafya, arabca, fransızca. Üçüncü sınıfta: coğrafya, trigonometri, cebir, arazi bilgisi, harb tarihi ve Dördüncü sınıfta: yüksek matematik, koniler bilgisi, atış bilgisi, astronomi, lağımcılık ve istihkâmcılık, tâlim teorisi, cer dersleri okunacaktı. Okulu bitirenlerden derecelerine göre her nizam-ı cedid ortasına iki mühendis ile iki mühendis muavini verilmesi kararlaştırılmış ve bu tatbik olunmuştur. Bunlar o zamanlar şimdiki kurmayların gördüğü işi görüyor ayrıca köprüler kuruyor, araziyi keşif, askeri tabya ve nakliyatı idare ediyordu.

1778 yılında tersane zindanının yanında, yani şimdiki cămialtı mevkii civarında iki-üç odalı bir tersane mühendishanesi açılmıştı. 1795 yılında Üçüncü Selim'in emriyle buraya bir de gemi inşaat mühendisliği bölümü ilâve edildi. Aynı yıl gemi seyir subaylarına mahsus harita ve seyr-ü sefain kursu faaliyete geçti. Tersane mühendishanesi 1805 yılında inşaat ve seyr-ü sefain bölümlerine ayrıldı. Birinci kısımdan gemi inşaat mühendisi subayı, ikinci kısımdan ise gemi seyir subayı yetişecekti. Bu mekteb, 1821 yılındaki Kasımpaşa yangınında yanıncaya kadar faaliyetde bulunmuştur.

Üçüncü Selim bir taraftan gerek bu okullarda okunacak ve gerekse ordu ve donanma subaylarının işlerine yarayacak eserlerin türkçeye çevrilib bastırılmasını emretti. Bunun için, her şeyden evvel faaliyeti durdurulmuş olan İbrahim Müteferrika matbaasını muntazam çalışır hale getirtti. Daha evvel, İstanbul'da Fransız elçiliğinde bulunan matbaada mühendishanenin fransız hocalarından →

nında da durularak bir de kanunname hazırlandığı halde sefer dolayısiyle tatbikata geçilememiş bulunuyordu. Bunların hali ise, alâkasızlık yüzünden büsbütün çığrından çıkmıştı. Hattâ, geçen sefer sırasında İsmail kalesine memur olan timar ve zeamet eshabının bir kısmı alaybeylerine rüşvet verip izin alarak, kimi de firar ederek kalenin

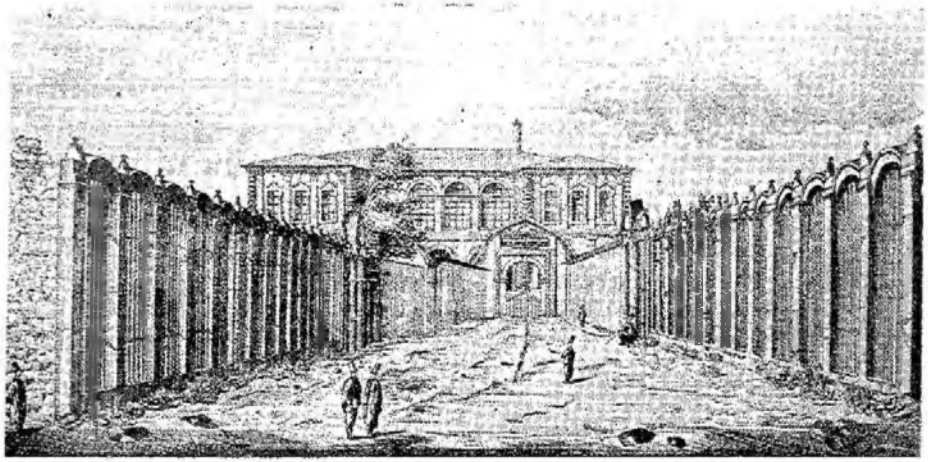

Üçüncü Selim tarafından Halıcı-oğlu'nda tesis edilen Mühendishane-i Berri-i hümayun (Mahmud Raif Efendi'nin kitabından)

→

Delafit Klave'nin yazdığı Tertibül-ordu ve Fransız donanması mensublarından Deturj'un yazdığı Tasnif-i Sefain-i Donanma adlı eserler türkçe olarak bastırılmıştı. Keza Hasköydeki mühendishane matbaasında Vankulu lügatinin üçüncü baskısı yapıldığı gibi, Tuhfe-i Vehbi de basılmış üstelik Üsküdar'da kurulan matbaa da faaliyete geçmişti.

★

Evvelce İstanbul, Gelibolu ve Selânik baruthaneleri birleştirilerek tek bir nezaret haline konmuş ve nazaretine tayin olunan Şerif Efendi sayesinde hem istihsal çoğalmış, hem de malın kalitesi yükselmişti. Ancak, bu imalâthaneler hayvan gücüyle çalıştırılıyordu. Atlarla döndürülen çarklar, atların kuvvetli ve zaif olmasına ve hareketlerinin çabukluk ve yavaşlığına göre hareket ettiğinden her zaman aynı standartta mal elde edilemiyordu. Hayvan gücü yerine su gücünün kullanılması bu mahzuru bertaraf edeceğinden yine Şerif Efendi'nin himmeti ile Azadlı'da bir baruthane inşa edildi. Bunun su gücü ile hareket eden çark, değirmen, tokmak ve sair kısımlarını ise, sanatında ma- →

→

hir ermeni ustalardan Arakil usta yapmıştı. Azadlı baruthanesi çalışmağa başladıktan sonra Gelibolu ve Selânik baruthanelerine ihtiyaç kalmadığından faaliyetleri durmuştur.

Bu arada boğazın Karadenize çıkış noktasında olub tamirleri sona eren Bağdadcık, Revancık, Rumeli feneri, Anadolu fenerî, Garibçe, Büyükliman ve Poyraz limanı kalelerinin muhafızları artırılmış, bunların Levend çiftliğindeki askerler gibi talim ve terbiye görmeleri emrolunmuş, aynı usul daha içerdeki Rumelikavağı, Anadolukavağı, Yuşa ve Telli-tabya kalelerine de tatbik edilmiştir. Buna sebeb, artık Karadenizde kuvvetli bir donanması bulunan Rusya'ya karşı icabında İstanbul'u müdafaa idi.

Bibliyografya : Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, C: V. Enver Ziya Karal; Selim III. ün hatt-ı hümayunları. Enver Ziya Karal; Selim III. ün hatt-ı hümayunları — Nizam-ı cedid — 1789 - 1807. Enver Ziya Karal; Nizam-ı cedide dair lâyihalar (Tarih Vesikaları, sayı: 6, 8, 11). Cevdet: Tarih, C: 6. Yorga: Osmanlı Tarihi, C: V, (Bekir Sıtkı Baykal Tercümesi). I. H. Danişmend: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi C: IV.

boş ve muhafızsız kalmasına sebeb oldukları için, kale muhafızı:

«Elde asker yoktur. Düşman hücum ederse mukavemet mümkün değildir» diye feryad ettikçe:

«Anadolu eyâleti gibi büyük bir eyâletin topraklı süvarisi maiyetine memur edilmişken böyle telâş etmesi vehimden ibarettir» denilmişti. Ancak kalenin feci akıbeti hakikatin başka şekilde olduğunu ortaya koydu. Üçüncü Selim o zamanlar savaş sona erinceye kadar durumun olduğu gibi muhafazasını emretmiş, barıştan sonra yaptırdığı yoklamada ise Anadolu timar ve zeamet erbabının hayatta ve yurdlarında istirahatle meşgul bulunduklarını anlamış, bunun üzerine sefere gelmedikleri için eski kanunlarına göre dirliklerinin zaptına karar vermişti. Aynı zamanda, topraklı süvari kanununun ihyasını düşünüyordu. Üstelik bu iş yeni bir masrafa da ihtiyaç göstermiyeceğinden tatbiki kolaydı. Bunun için evvelâ son sefere gelmemiş olan topraklı süvarilerinin hepsinin birden kaydı silinerek dirliklerinin ellerinden alınıp sancağında bulunmak şartiyle istihkak sahiplerine verilmesi ferman edildi. Sonra, topraklı süvarinin daima savaşa kabiliyetli ve hazır bulunmaları için alaybeyliklerinin, yani hazer zamanlarında topraklı süvarilerin o kaza dâhilindeki en büyük âmirliklerinin cidden bu işe lâyık, doğru ve becerikli kimselere verilmesi ve münhal timar ve zeametlerin bunların inhası olmadan tevcih edilmemesi kararlaştırıldı. Sefer zamanlarında bir nahiyelik bölgedeki topraklı süvariyi, zeamet derecesinde bulunan çeribaşıları toplayıp alaybeylerine götürecek, onlar da defterlerindeki kayıdlarından yoklıyarak gelenlerin tamam olduğuna kanaat getirdikten sonra sancak beylerinin sancağı altına götürecek, gelmiyenler derhal azledilip sefere gelmek şartiyle yerine başkası tayin

Hoca İshak Efendi

Mühendishane denince hemen akla gelen İshak Efendi, vakıa tesisinden daha sonraları okula hoca ve başhoca olmuşsa da buraya adına hâtıra taşı diktirtecek kadar emek vermiş bir zattır. Doğu ve batı dillerinden çoğunu bilen, Fizik, Kimya, Geometri, İstihkâm ilimlerine dair bir nevi ansiklopedik eser telif eden bu zat, daha birçok mühim vazifelerde de bulunmuş ve 1834 te vefat etmiştir.

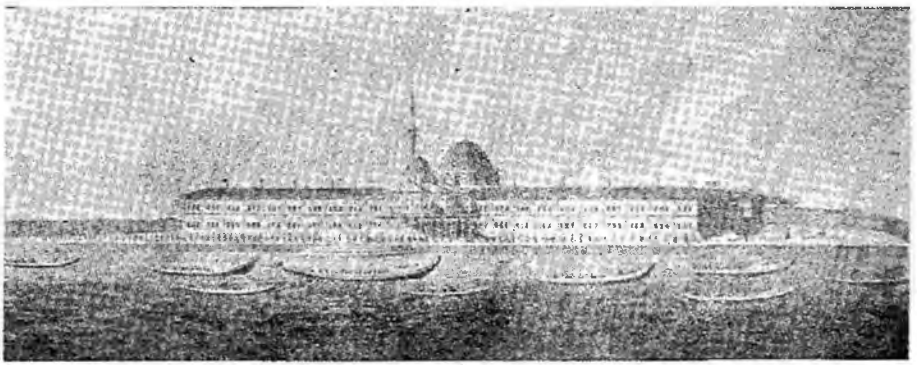

Üçüncü Selim'in Halıcı-oğlu'nda yaptırdığı Kumbarhâne kışlası

olunacak, yıllık hasılat azlolunandan tahsil edilerek yeni gelene verilecekti. Sefer zamanlarında, savaşlar bitse ve eyâletleri valisi olan kimse izin verse bile, devlet tarafından emir gelmedikçe topraklı süvari geri dönmiyecek, dönenler olur ve bunlar haber verilmezse çeribaşıları ve alaybeyleri cezalandırılacaklardı. Yılda beş yüz kuruştan az gelirli dirlikler, münhaller bölünmek suretiyle enaz beşyüz kuruşa çıkartılıp her üç yılda bir bulunan ve bulunmıyanların anlaşılması için yoklama yapılması kararlaştırıldı. Halen mevcud olanlardan sefer hizmeti göremiyecek durumda bulunduğunu ileri sürenlere bir yıl mehil veriliyordu. Bir yıl sonra aynı durumda olursa dirliği terketmesi gerekecekti. Babasından timar kalmış çocukladan kendi yerine cebeli gönderenler de her yıl yoklanacak ve onbeş yaşına varanların cebelisi kaldırılıp kendisinden bizzat hizmet istenecekti. Ayrıca, asıl kadrodan bir kolay bulup ayrılarak şunun-bunun yiyimyeri ve geçim vasıtası olan bütün dirlikler ref'olunacaktı. Yalnız, saray hizmetlerine yetmiş dirlik ayrılacaktı.

Donanmada ve tersanede yapılan işler

Üçüncü Selim'e verilen lâyihalar arasında donanmaya da temas edenler ve deniz kuvvetlerinin yeniden ıslah ve tensikini lüzumlu görenler vardı. Genç hükümdar bu işi de ele aldı. Evvelâ donanmada bulunan savaş gemilerini büyüklük ve küçüklük derecelerine göre sınıflara ayırttı. Sonra kaptanlardan en fazla ehliyetli ve istidadlı görülenler derecelerine göre bunlara tayin edilip açıkta kalanlar onlara mülâzim kaptan ünvaniyle yardımcı olarak verildi. Nihayet, hepsinin yıllık aidatı artırılıp şu hadlere çıkarıldı:

Kapudane 7000 kuruş, Patrona 6000 kuruş, Riyâle 5000 kuruş, Liman reisi 6000 kuruş, Üçanbarlı 1500 kuruş, Kalyon (53-55 arşın boyunda) 2800 kuruş, Kalyon (45-47-51 arşın boyunda) 2350 kuruş, Firkateyn (47-51 arşın boyunda) 1850 kuruş, Firkateyn, Şeh-

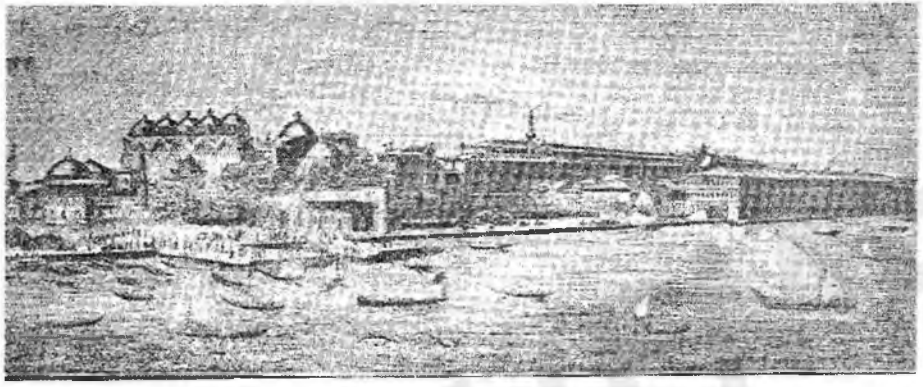

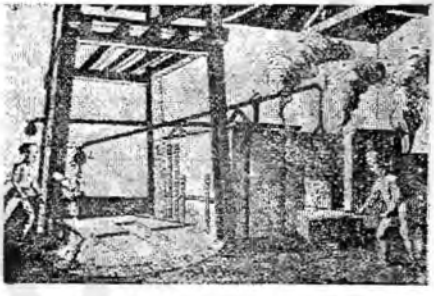

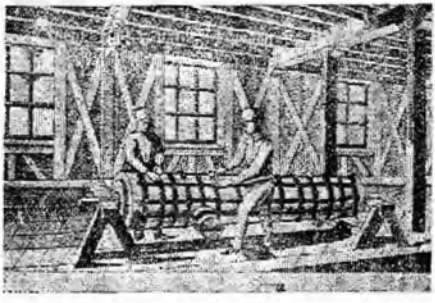

Sultan Üçüncü Selim zamanında Tophane ve top dökümü
(Üstteki resim yine Mahmud Raif Efendi'nin eserinden alınmıştır)

tiye ve emsali için (30-43 arşın boyunda) 1600 kuruş.

Bundan maada birinci derecede üç kaptan olan kapudane, patrona ve riyale ile liman reisleri için bir münhal zuhur edince kaptanpaşanın bu yerlere en lâyık olanları Bâb-ı âliye bildirmesiyle tayinleri yapılacak, diğer donanma gemilerinde olacak münhallere de gemi kaptanlariyle liman reislerinin görüşüp seçecekleri kaptanlardan birisi getirilecek, bir kabahati olmadıkça kimse azlolunmayacak, sefer ve hazer zamanlarında süvari ve mülâzim kaptanlar, gemi reisleri, topçular, yelkenciler gemilerden izinsiz ve habersiz ayrılmıyacak, gemilerin ihtiyaçları tersane eminleri ve liman reisleri tarafından temin edilecek, verilen her çeşit malzeme liman defterine kaydolunduktan sonra bir örneği süvari kaptanlara ve bir örneği deryakaptaniyle defterdar vasıtasiyle başmuhasebeye verilecek, gemilerde bulunan malzeme ve savaş araçları daimi şekilde bakıma tabi tutularak bozulmalarına ve çürümelerine engel olunacak, gemiler daima temiz tutulacak, süvari kaptanlardan bu hususlara riayet etmiyen olursa derhal azledilip cezaya uğratılarak yerine mülâzimkaptanlardan ehil görülen tayin olunacaktı. Böylece, bir mülâzim kaptanlık boşalınca, buraya kapudane başreisi, yani azab başbölükbaşısı, onun yerine patrona başreisi, onun yerine riyale başreisi geçecek, riyale başreisliğine kapudane ikinci reisi, onun yerine en ehillerinden seçilecek olan yelkenci, onun yerine üçüncü reis, onun yerine topçu başından uygun görülenlerden biri imtihanla tayin olunacak, iki kişinin yeterliği birbirine

Üsküdar'daki Kavak sarayının yüzyıl sonundaki durumu. Bu saray yerine Üçüncü Selim sonra âsiler tarafından yakılan ilk Selimiye kışlasını yaptırmıştır.
(Choiseul Gouffier'den)

eşit olursa ecdadı kaptan veya tersane mensubu olanlar tercih edilecekti. Tersaneden yetişmemiş olup hariçten gelenler de ehliyet imtihanını kazanırlarsa derecelerine göre hizmetlere alınacaklardı. Liman reisliğine de, süvari kaptanlar arasından okur-yazar, tersane kaidelerine ve gemi donatımına vâkıf, doğruluğu ile tanınmış birisi getirilecekti.

Üçüncü Selim ayrıca hazinenin kudreti derecesinde yeni gemilerin yapılarak kadronun genişletilmesini emretti.

Küçük Hüseyin Paşa'nın kaptanı deryalığında çoktan beri lüzumlu olan yeni tezgâh ve kızaklara kâfi gelmemeğe başlıyan tersane sahasının genişletilmesi için çareler aranmıya başlanmıştı. Nihayet padişahın fer-

Üçüncü Selim tarafından Boğaz'da yaptırılan istihkâmlardan Rumeli-kavağı'ndaki kale
(Barlett'ten)

manile tersane yanında bulunan Aynalı-Kavak köşk ve sarayının bahçelerinden başka yıktırılan binalarından elde edilen yerler bu ihtiyacın giderilmesine terkedilmişti. Burada kurulan yeni tezgâh ve kızaklarla tersane sahası Hasköy'e doğru genişletilmiştir.

Çeşidli sahalardaki değişiklik ve icraat, daimî elçiliklerin ihdası

Üçüncü Selim, bundan sonra idare sahasındaki ıslaheta el attı. Kendisi tahta çıktığı zaman devletin mülkî idaresi tam bir anarşi içindeydi. Buna sebeb ise idare adamlarının ehil olmıyanlar arasından seçilmesiydi Bir yere vali veya mutasarrıf gönderileceği zaman en çok rüşvet ve hediye veren seçiliyor, tabiî o da gittiği yerde her şeyden evvel verdiği parayı çıkarmağa çalışıyordu Üstelik, sık sık vaki olan nakil ve tayinler bu soygunculuğu hızlandırıyor, halkı bunaltıyordu Yerli âyânlar da, halkı soymakta idare adamlarından geri kalmıyorlardı. Vergi mültezimleri ise, soyguncuların en beteriydi Ayrıca vazifesi adalet dağıtmak olan kadılar, rüşvetsiz aşağı yukarı iş görmez, daha doğrusu rüşvetle her işi görür olmuşlardı

Üçüncü Selim her şeyden evvel idarî taksimatı bir düzene sokarak eyâletleri ve bunlara bağlı liva ve kazaları yeniden tesbit edip vezirlerin sayısını buna uydurdu. Vezirlerin yeniden tayini hakkında bir kanunname hazırlattı. Buna göre ehliyetsizlerden, mahallî mütegallibeden vezir tayini kaldırıldı. Bu rütbenin idari hizmetlerde uzun müddet çalışıp yetişmiş, yeterliği belirmiş, devletin itimadını kazanmış kimselere tahsisi esas alındı. Eyâletlere tayin olunan idare adamlarının enaz üç, en çok beş sene vazife görmeleri usulü kabul edildi. Halktan yalnız kanunnamelerde adı ve miktarı tasrih edilen vergilerin alınması, bunun dışında kimsenin hiçbir vesile ile on para istememesi emrolundu. Mahallî belediye ve muhtarlık işleriyle meşgul bulunan âyânların yine halk tarafından seçilmesi, lâkin idare adamlarının bu seçime hiçbir suretle müdahalede bulunmamaları tamim edildi.

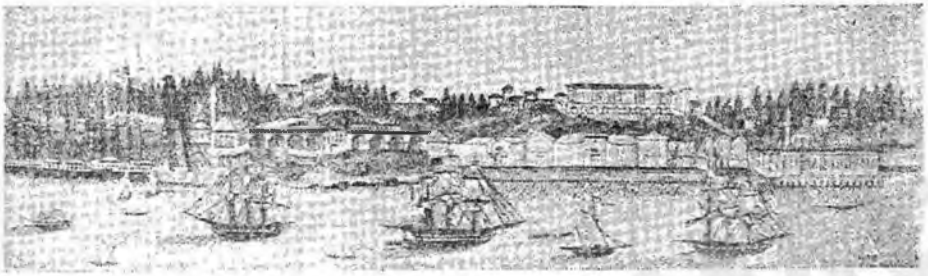

Ondokuzuncu yüzyıl başlarında İstanbul'da Haliçte'ki tersane

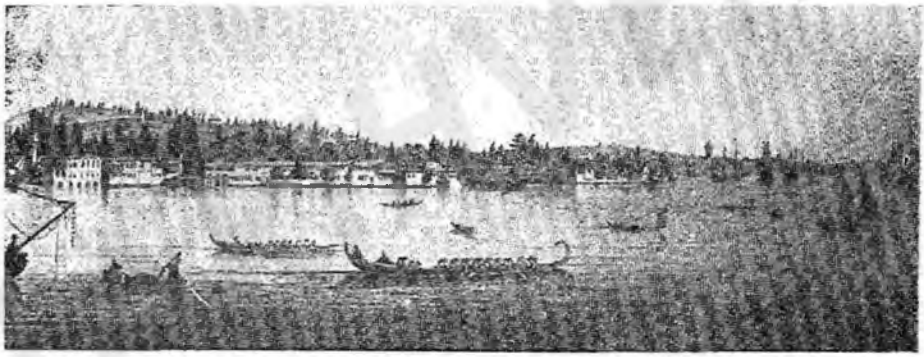

Yine bu yüzyıl başlarında Haliç'teki Aynalı-Kavak köşkü ve sarayı
(Burası Üçüncü Selim zamanında tersane'nin Hasköy'e doğru genişletilmesi için yıktırılmıştır (Melling'den)

Üçüncü Selim bir taraftan memleketin pek bozulmuş olan iktisadî durumunu düzeltmeğe çalışmıştır. İthalâtın azalması ve paranın dışarıya çıkmaması için yerli mamulâtın ve bilhassa geniş bir istihlâk alanı bulunan yerli kumaşların kullanılmasını terviç etmiş, hattâ kendisi herkese nümune olarak bu kumaşlardan giymeği âdet edinmiştir. Yine israfı kısmak için devlet memurlarının bayramlarda birbirlerine verdikleri hediyeleri kaldırmıştır. Bundan maada, İstanbul'un bir meselesi olan un ihtiyacının teminini bir düzene koymak ve muhtekirlerin elinden halkı kurtarmak için bir hububat nazırlığı teşkilini emretti. Bu nazırlığın vazifesi zamanında çeşitli zahireyi satın alarak depo etmek, sonra nevine göre değirmenlere veya ihtiyaç sahiplerine küçük bir kârla dağıtmaktı. Hâsıl olacak nema, sermayeye ilâve edilerek işin kapasitesi artırılacak, fazla hâsıl ise irad-ı cedid hazinesine konacaktı. Bir taraftan da ticaret filosunun artırılması için kudreti olan zengin devlet adamlarının birer gemi alıp işletmeleri kararlaştırıldı. Ayrıca, Osmanlı tebaasının, bilhassa rumların Rus bandırası altında ticarî seferler yapmaları menolunduğu gibi vergi vermemek ve kapitülâsyonlardan istifade etmek için tercüman ünvaniyle yabancı elçi ve konsoloslar hizmetine girmiş olan tebaanın ellerindeki belgeler geri alınıp konsoloslukların ve elçiliklerin ahidnamelerinde yazılı olandan fazla bu cins memur kullanmamaları ve onlar vasıtasiyle yabancı tüccarların iç piyasada iş yapmamaları temin olundu.

Çeşitli Avrupa devletleri yüzyıllardan beri Osmanlı devleti nezdinde daimî elçi bulundurdukları halde, Osmanlı devleti Avrupa devletleri nezdinde daimî elçiler tayin etmezdi. Artık Avrupa'nın ahvalinden daimî surette haberdar olmak lüzum ve ihtiyacı vazgeçilmez bir hale geldiği için ilk defa olarak Londra, Paris, Viyana ve Berlin'de daimî elçilikler kuruldu.

Daimî elçi meselesi, evvelâ Fransa ile görüşülüp kararlaştırıldığı halde, ilk defa Fransa'ya daimî elçi gönderilmesinin bu devletle savaş halinde bulunan öbür devletleri gücendireceği düşünülerek ilk elçinin eskiden beri Osmanlı devletiyle barış halinde bulunup aralarında hiç savaş geçmemiş olan İngiltere'ye gönderilmesine karar verildi. Bu hususta İngiltere'nin İstanbul elçisiyle temas edilerek anlaşmaya varıldıktan sonra eski kaloynlar kâtibi Yusuf Agâh Efendi Londra elçisi, saderet mektupçuluğu memurlarından Raif Mahmud Efendi sır kâtibi, Derviş Ağa namında bir zat maiyet memuru, iki tercüman ve hıristiyan tebaadan da bir maiyet memuru tayin olunup icabeden hediyelerle yola çıkarıldılar (1793). Bundan sonra Paris'e Ali Efendi, Viyana'ya Afif Efendi ve Berlin'e Aziz Efendi büyük elçi olarak gönderilmişlerdir.

Sadaret makamında değişme

Sadrıâzam Melek Mehmed Paşa, fazla ihtiyar ve gevşek olduğu için, Üçüncü Selim gibi dinamik ve ruhan aceleci bir hükümdarla uyuşması imkânsızdı. Hükümdar, onun bu

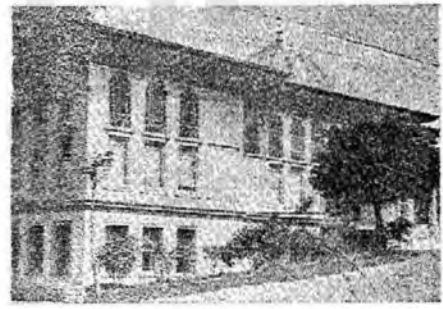

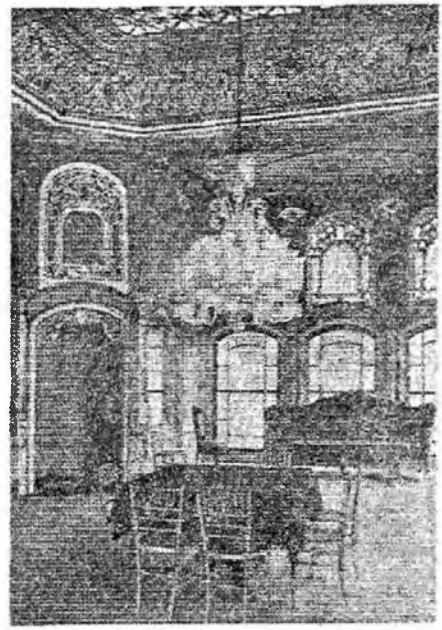

Üçüncü Selim zamanında tersanede daha küçük olarak rokoko üslûbundan yaptırılan ve halen mevcud bulunan Hasbahçe kasrının dış ve içten görünüşü

hallerine bir müddet katlandıysa da, nihayet azle ve Mısır valisi iken Anadolu valiliğine tayin edilip Kütahya'ya doğru gelmekte olan İzzet Mehmed Paşa'yı yerine tayine karar verdi. Hemen, İzzet Mehmed Paşaya hitaben bir hatt-ı hümayun yazılıp haseki ile gönderildi. Haseki ağa, İzzet Mehmed Paşaya Gediz kasabası civarında yetişerek hatt-ı hümayunu verdi. Paşa kılığını değiştirdi, birkaç yakın adamını yanına aldı ve ilgarla İstanbul'a vardı. Gün doğarken Topkapı sarayından içeri giriyordu.

O gün, baruthaneler nazırı Mehmed Şerif Efendi tarafından sur dışındaki baruthanede sadrıâzam ile bazı ileri devlet ricaline bir ziyafet hazırlanmış olduğundan Melek Mehmed Paşa kayıkla baruthaneye gitmek için Topkapı sarayının önünden geçerken saraydan kayık gönderilip Balıkhaneye yanaştırılarak sadaret mührü kendisinden alındı ve saraya dâvet edilmiş olan şeyhülislâmla birlikte huzura çağrılan İzzet Mehmed Paşaya verildi (15 ekim 1794).

O güne kadar sadaretten azledilenlerin İstanbul'da kalması âdet değil iken, devlet hizmetinde memleket - memleket gezerek ihtiyarlıyan ve hakikaten melek huylu olup kimseye zararı dokunması ihtimali bulunmıyan kırkbeş yıllık vezir Melek Mehmed Paşanın bundan sonra taşralarda dolaştırılmasını padişah uygun görmediği için Ortaköydeki yalısında oturmasına müsaade edildi.

Londra büyük elçisi Yusuf Agâh Efendi

Islahat sırasında dış politika

Üçüncü Selim ıslahat ve yenileşme hareketine başlarken mutlak olarak elzem gördüğü dış yardım hususunda, bilhassa o güne kadar Osmanlı devletiyle dost geçinmiş ve bu gibi hareketlere daima taraftar bulunmuş olan, Fransa devletinin dostluk ve yardımına bel bağlamıştı.

Bu dostluk onaltıncı yüzyılda evvelki ciltlerimizde görüldüğü gibi Kanunî Sultan Süleyman Han ile Fransa kralı Birinci Fransuva'nın Habsburg hanedanı aleyhinde olan anlaşma ve işbirlikleriyle başlamış ve o güne kadar devam etmiş, bundan ise tek taraflı olarak yalnız Fransa tüccarı, iktisadî ve siyasî faydalar sağlamıştı. Dostluğun devam etmesine en büyük sebeb Fransa'nın, Osmanlı devletinin eski rakibi Avusturya ve sonra kendi aleyhine olarak parlamağa başlıyan Rusya'ya karşı daima üstünlük iddiası ve Osmanlı devletine düşman bulunan bu iki devlete olan düşmanlığıdır. Böylece (Düşmanımın düşmanı benim dostum) prensibi bu konuda da yürümüş oluyordu. Ayrıca Fransa'nın doğu Akdeniz ve yakındoğu ticaretinden elde ettiği menfaatlerin devamı Osmanlı devletiyle dostluğunun devamına bağlı bulunuyordu. Osmanlı devleti de, o güne kadar her ne sebeple olursa olsun devam etmiş olan bu dostluktan faydalanarak ıslahat hareketlerinde Fransa'nın yardımını temin emelinde bulunuyordu.

Osmanlı devletiyle Avusturya ve Rusya arasında savaş devam ederken Fransa ihtilâli bu devletler ve diğer Avrupa devletleri tarafından sadece Fransa'nın bir iç işi addediliyordu. Lâkin ihtilâlcilerin memlekete hâkim olarak Onaltıncı Lui'nin muhakeme ve idamı, insan hakları beyannamesinin ilâniyle prensiplerinin bütün Avrupa, hattâ bütün dünyaya yayılmasının istenmesi, hükümdarlığı Allah tarafından verilmiş bir hak şeklinde muhafaza ve müdafaa eden Avrupa monarşilerini Fransa aleyhinde sür'atle harekete sevketti. 1792 tarihinden itibaren bunlarla Fransa arasında birçok savaşlar oldu. Osmanlı devleti ise, hemen bütün Avrupa Fransa'ya düşman bulunduğu halde, bu dâvada tarafsızlığını ilân etti. Bu tarafsızlığın Fransa'ya faydası, Fransa'nın düşmanlarına ise zararı vardı. Fransa, Fransaya değil ihtilâle düşman olduklarını ve sadece bir isyanı bastırmak için yine Fransa'ya yardımda bulunduklarını iddia eden mütecavizlere karşı üst-üste başarılar kazandı. İlk yendiği de

Osmanlı devletinin iki büyük düşmanından biri olan Avusturya idi. Bu hâdise, İstanbul'da pek büyük bir sevinç yaratmış ve Fransa'ya olan sempati büsbütün artmıştır.

Fransa ihtilâli ve Bâb-ı âli

Fransa ihtilâli ve insan hakları beyannamesi, Osmanlı imparatorluğu tarafından tamamen bir Avrupa meselesi addedildiğinden devlet kendisini bu taşkın fikirler cereyanından ve bunların tatbikatından masun saymaktaydı. Çünkü, Osmanlı devleti Avrupa câmiasının fiilen tamamen dışında bulunuyordu. Bu yüzden ihtilâl rejiminin İstanbulda oturan Fransızlar tarafından benimsenmesi ve hattâ yaptıkları hürriyet gösterileri karşısında kayıtsız kalındığı gibi Avusturya ve İngiltere'nin böyle şeylere müsaade olunmasını protesto etmeleri de hiçbir tesir uyandırmadı. Osmanlı İmparatorluğu Fransa ihtilâlini üstelik bir dereceye kadar Fransa'nın tamamen bir iç işi sayıyor, kendi yakın ve uzak tarihinde sık-sık olan benzeri hâdiselere bakarak buna diğer Avrupa devletlerinin müdahalesini bile abes buluyordu.

Fransa ise, Osmanlı devletinin bu durum ve tutumundan istifade ile hem yeni rejimi tanımak, hem de onu Avusturya ve Rusya aleyhine kendisiyle birlikte savaşa sokmak için İstanbul'a üst-üste elçiler gönderdi. Bunlardan ilki Dekorş, 1792 haziranında, yani Yaş andlaşmasının imzalanmasından altı ay kadar sonra, ikincisi Verninak, 1795-1797 yıllarında ve üçüncüsü Ober dö Beyye 1797 yılında İstanbul'a gelmişlerdir.

İhtilâl Fransa'sı elçilerinin İstanbul'daki gayretleri

Dekorş, İstanbul'a gelirken devleti tara-

Paris'e büyük elçi olarak gönderilen Esseyid Ali Efendi

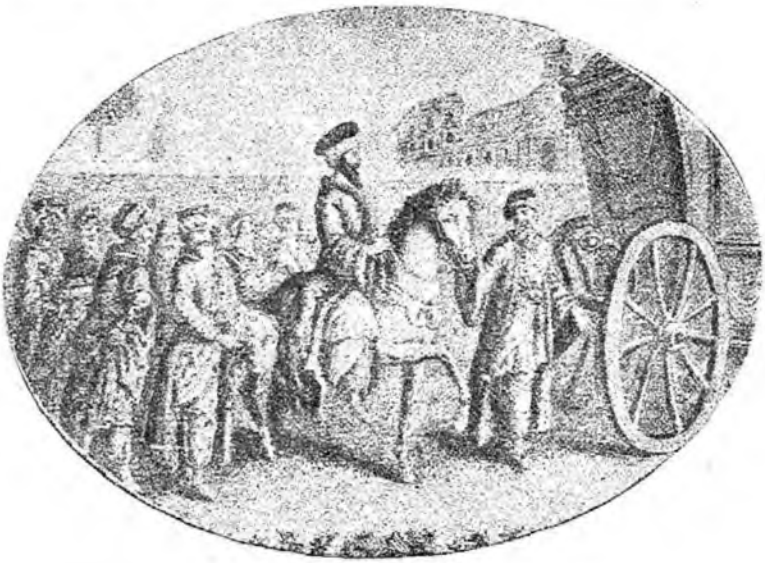

Ali Efendi kabul resmi için Lüksemburg sarayına giderken
(Zamanında yapılmış resimlerden)

fından kendisine iki vazife verilmişti. Bunların ilki Fransa'nın yeni rejimini ve yeni hükûmetini Bâb-ı âlinin resmen tanınmasını temin etmek, ikincisi Osmanlı devletini kendi tarafında olarak düşmanları aleyhinde savaşa sürüklemek. Fransa o sırada Avusturya, İngiltere, Prusya, Hollanda, Sicilyateyn ile savaş halinde bulunuyordu. İspanya ile de yakında savaşa girişeceği sezilmekteydi. Fransa, Osmanlı devleti Rusya'ya savaş açarsa, bu devletin Lehistan'ı boşaltacağını ümid ediyordu. Böylece İsveç de bu fırsattan istifade ile Finlândiya'yı istirdada kalkışacak, Avusturya, Rusya'yı Prusya, İsveçi tuttuklarından neticede Avrupa monarşileri arasında büyük bir ihtilâf patlak vermiş olacaktı.

Lâkin, Dekorş istediklerini elde edemedi. Çünkü, Osmanlı devleti ne hiçbir devlet tarafından henüz tanınmamış bir rejimi tanımak suretiyle başına siyasî galeller almak, ne de uzun zaman için yeni bir savaşa girişmek niyetinde değildi. Hattâ böyle bir savaşı değil yabancı bir devletin politika gayelerine hizmet etmek, yüzde-yüz kendi menfaatleri için bile göze alacak durumda bulunmuyordu.

Osmanlı devleti, vaktiyle Lehistan meselesinde Avrupa devletlerine siyasî görüşünü kabul ettirmek için savaşa bile girişmiş, lâkin sonunda imzaladığı Küçük Kaynarca barışiyle böyle bir şeye muktedir olmadığını acı bir şekilde anlamıştı. Bunun için Avrupa devletleri meselelerine fiilen müdahaleyi bir daha tecrübe etmeğe niyetli olmamakta haklıydı.

Fransa cumhuriyetinin tanınması ve ittifak mes'elesi

Bâb-ı âli, Fransanın isteklerini kabul etmeyip bu konularda tamamen tarafsız kalmayı tercih etmekle beraber, Fransa elçisine iyi davranmış, onun sefarethaneye yerleşmesine ses çıkarmamış, hattâ Fransa ile savaş halinde bulunan devletlerin İstanbul elçileri tarafından bu durum protesto edildiği halde buna pek aldırış etmemişti. Bunun sebebi ise, yukarda izah etmiş olduğumuz gibi, Osmanlı devletinin Fransa'nın dostluğuna ve ıslahat işlerinde yardımına muhtaç bulunmasıydı. Nitekim, Avrupa devletleri içinde Prusya, Fransa cumhuriyetini tanır tanımaz (1794); Osmanlı devleti de yeni Fransa elçisini resmen kabul edip Fransa cumhuriyetini tasdik ederek bu devleti tanımış oldu. Yeni elçi Verninak bundan sonra Osmanlı devletine tecavüzî bir andlaşma teklif etti. Üçüncü Selim, Avusturya ve Rusya tehlikesinin sona ermediğini bildiğinden böyle bir andlaşmaya taraftardı. Ancak, Fransa'nın diğer Avrupa devletleriyle hâlen girişmiş olduğu savaşta tarafsızlığını ilân etmiş bulunduğu için, Osmanlı devleti, hükümleri Fransa'nın muharip bulunduğu devletlerle barış yapmasından sonra yürümek şartiyle böyle bir andlaşmaya razı oldu. Bunun, başlıca prensipleri şunlardı:

1 — İki devlet, Fransa hâlen savaştığı devletlerle barış yapar yapmaz, birbirlerinin toprak bütünlüğünü tekeffül ederler.

2 — Osmanlı imparatorluğu başka bir devletin tecavüzüne uğrıyacak olursa, Fransa 30 bin kişilik kara ordusu veyahut oniki büyük, sekiz orta savaş gemisinden mürekkep bir donanma ile yardım edecektir.

3 — Osmanlı imparatorluğu Fransa'ya birinci derecede imtiyazlı devlet muamelesi yapacaktır.

4 — Bu andlaşma her iki devletin Avrupa'daki toprakları için geçerli olacaktır.

5 — Arzu eden diğer devletler de bu andlaşmaya katılabileceklerdir.

Andlaşma, karşılıklı olarak tasdik edileceği zaman, Verninak geri çağrıldı. Yerine general Ober dö Beyye gönderildi. Böylece, Osmanlı devletinin menfaatlerine uygun olan bu proje bir müddet için geri kaldı. Dö Beyye'nin aldığı talimat şuydu:

«Türkler bizim en tabiî, en eski, bize en bağlı ve en lüzumlu dostlarımızdır. Biz onlardan sadece yakınlık ve dürüstlük gördük. Halbuki alâkasızlık ve nankörlük gösterdik. Karşılıklı durumlarımız açık ve ayarlı bir dostluğu icabettiriyordu. Türkler, bu hususta anlaşmak istedikleri halde biz aldırmadık. Bize mühim ticarî imtiyazlar, pek elverişli kapitülâsyonlar verdiler. Bütün bunları, sadece Avusturya'nın çıkarına olan 1756 anlaşmasını imzalıyarak hiçe saydık. Alçakça terkedilen Türkler, bize aldırış etmez oldular. Lâkin, hâlâ olduğu gibi, bizi sevmekte devam ettiler. Çünkü, birbirleriyle anlaşmak için yaratılmış olan bu iki milletin dostluk duyguları kolaylıkla silinmez. Düşmanları tarafından sarılan Türkler, yavaş yavaş kuvvet ve önemlerini kaybettiler. Onları Avrupa'dan çıkarmağa karar veren Ruslar, birçok savaşlar sonunda kendilerine İstanbul'u kapayan engellerin çoğunu ortadan kaldırmış durumdadırlar».

Dö Beyye, kendisine verilen bu talimat üzerine Osmanlı devleti ile yeniden andlaşma görüşmelerine giriştiyse de, kısa bir zaman sonra öldüğü için bu iş de yarım kaldı. Tam bu sırada da Direktuvar Fransa'sının Osmanlı devletine karşı politikası değişmeğe yüz tutmuş bulunuyordu ki Doğu Avru-

İlk daimî elçimiz Yusuf Agâh Efendi'nin İngiltere kralı Üçüncü George'a itimadnâme takdimi merasimi
Garplılarla başlayan yeni ilgiler dolayısiyle ve diplomatik kaidelere uyarak üç senede bir değiştirilmek kaydiyle daimî elçilikler ihdasında Agâh Efendi 1793 de Londra'ya gönderilmiş ve 1796 da buradan ayrılmıştır.

panın meselelerinden biri olan Lehistan krallığı siyasi tarih sahasından kaldırıldı.

Lehistan krallığının ortadan kaldırılması

Evvelki bahislerde Osmanlı devletinin Rus nüfuzundan ve tehlikesinden kurtarmak için uğruna savaşa girdiği Lehistanın 1772 de ilk defa paylaşıldığını görmüştük. Bu badireyi atlatan Lehistan tamamen Rus oyuncağı olan kralı Anyatovski'nin idaresinde siyasi varlığını idameye çalışırken Onsekizinci yüzyılın sonlarında bu devlet için felâketle sonuçlanan yeni bir buharana sürüklendi.

Lehistan Diyet meclisi (Seym) 3 mayıs 1791 de anayasayı değiştiren, veraset yolu ile babadan oğula geçen bir krallık sistemini kabul ettikten başka, Fransız ihtilâlinin saçtığı fikirlerin tesiri ile diğer bazı ileri değişiklikleri de uygun gördü. Buna karşı Lehistanın muhafazakâr çevreleri şiddetli bir reaksiyon gösterip ayaklandılar ve ayrıca bir müdahalede bulunması ricasile çariçe Katerina'ya koştular. Esasında bu durumun hazırlayıcılarından olan çariçe büyük bir Rus ordusunu Lehistan üzerine gönderdi ve Varşova'yı işgal ettirdi (1792). Diğer taraftan fırsatı kaçırmak istemeyen Prusya krallığı da Lehistanın batı bölgelerini işgali altına aldı. Sonunda bu iki devlet, Prusya ve Rusya, aralarında müzakerelere girişip Lehistanın bazı parçalarını kendi topraklarına katmak hususunda anlaştılar. Rusya; Volhynia, Podolya ve Minsk bölgelerini; Prusya da büyük Lehistan sahasını alarak Lehistanı ikinci defa taksim ettiler (1793).

Ancak bu taksim Leh vatanperverleri tarafından kabul edilmediğinden daha 1794 yılı başlarında muhtelif bölgelerde ayaklanmalar başgösterdi. Vatanperverlerin başında Todeyuş Kostuşko (Kosciuszko) bulunuyordu. Yaptıkları çarpışmalar ve mücadelelerle Varşovadaki Rus askerlerini kısa zamanda defeden vatanperverler millî bir hükûmet kurdular. Fakat Ruslar da bu millî harekete karşı general Suvorof kumandasında bir ordu gönderip milliyetçileri ezmiye muvaffak oldular. Aynı zamanda geçen seferki gibi Prusya krallığı ordusu da hatdan Lehistana girdi. Neticede kısa sürede Prusya ve Rusya Lehistanda duruma tamamen ve mutlak olarak hakim oldular. Bu sefer Avusturyanın da iştirâk ettirildiği üçlü bir müzakerede Lehistan krallığının tamamen kaldırılmasına karar verilerek Rusya; Litvanya, Kurlandia Avusturya da; Krakovi ve Lublin Prusya ise Varşova dahil merkezi Lehistan bölgelerini almak hususunda anlaştılar.

Neticede Lehistan krallığı üçüncüsü olan bu son taksimde siyasi varlığını kaybederek ortadan kalkmış oldu (1795).

Osmanlı devleti bu son iki taksimde Lehistan için hiçbir ciddî teşebbüste bulunmamış, barış politikasından ayrılmamıştı. İmparatorluğun doğu komşusundaki olaylar ve yeni İran şahının tahrikleri de onu yolundan ayıramadı.

İrandaki hareketler ve Bâb-ı âli

İranda Zend Kerim Han'ın ölümünden sonra büyük bir karışıklık başlamıştı. Kaçarlı soyundan olup Kerim Han'ın vefatı üzerine önce Asterabad'a çekilen Ağa Muhammed Han sonradan İrana hakim olmak için mücadeleye atılmış ve kısa zamanda rakiplerine üstünlük sağlıyarak Tahran payitahtı olmak üzere şahlığını ilân etmişti (1786).

İranda Kaçar soyunun kurucusu olan bu zat Feth Ali Han'ın torunu, Muhammed Hasanın oğluydu ve 1742 yılında doğmuştu. Ancak henüz çocukluğunda Adil Şah'ın emri ile hadım edilmişti.

Ağa Muhammed Han mevkiini korumak, devam ettirmek ve tamamen rakipsiz kalmak gayesile Zend hanedanının son uzvu Lûft Ali Hanla da sekiz sene mücadelesinde bulundu. Sonunda eline geçirdiği bu zatı işkencelerle öldürttü (1794). Akabinde Türkmenler aleyhine başarılı bir sefer yaptı kuzeydoğu sınırlarını da sükûna kavuşturdu (1795).

İran Şahı Ağa (Aga) Muhammed

Böyle uzun çarpışmalar ve mücadeleler neticesinde orta ve güney İran'ı, kendisine tamamen tâbi kıldıktan ve sınırlara da hâkim olduktan sonra Ağa Muhammed Han bu sefer Azerbaycan ve Kafkasya'ya göz dikmiş bulunuyordu. Revan ve Karabağ Hanları, Osmanlı devletine başvurarak sınır vali ve beylerbeylerinin kendilerine asker yardımında bulunmalarını ve o bölge halkından Osmanlı devletine iltica edeceklerin himaye olunmasını istediler. Devlet, İran ile bir mesele çıkarmak istemiyordu. Bununla beraber, mültecileri kabul edeceğini, ancak bunlardan geri dönmek isteyenlere de engel olunmıyacağını bildirdi. Ağa Muhammed Han ise, Azerbaycan tarafına gelip evvelâ Karabağ'ın zaptına teşebbüs etmişken Gürcistan üzerine giderek Tiflis şehrini vurdu ve yağmaladı. Sonra Gence'ye hareket edip Şirvan bölgesini kendisine itaat ettirdi. Rusya ile savaşarak bütün Kafkasya'yı ele geçirmek hülyalarını kurmaktaydı. Bu sırada Dağıstan hanlarının bir kısmı da onun tarafına geçmiş ve kendisini Rusya aleyhine kışkırtmağa başlamışlardı. Rusya, o tarafların emniyetini temin etmek bahanesiyle ve aslında Ağa Muhammed Han'a haddini bildirmek gayesiyle Dağıstan'a asker gönderdi. Rus askeri Derbend kalesini muhasara ve zaptettiler. Ağa Muhammed Han sür'atle yetişip kaledeki çıkmış olan Rus kuvvetlerini bozup tekrar kaleye sürdü. Bunun üzerine Kuban taraflarında bulunan Rus kuvvetleri İran üzerine hareket emrini aldılar. Esasen Tiflis hanı da Rusya'nın yardımını istemiş bulunuyordu. Ağa Muhammed Han, Rus ordularının harekete geçtiğini duyunca, böyle boyundan büyük bir düşmana saldırdığına pişman olarak içinde bulunduğu tehlikeden kurtulmak için Osmanlı devletine başvurup yardım istedi. Fakat Osmanlı devleti yeni bir savaş gailesine girmiye kat'iyyen niyetli olmadığından bu istek neticesiz kaldı. Üstelik Osmanlı devleti Rusya ve Avusturya gibi iki kuvvetli düşmanla savaşırken, İran tamamen tarafsız kalmış bulunuyordu. Ayrıca, Ağa Muhammed Han'ın istediklerini elde ettikten sonra Osmanlı devletiyle münasebetlerinin ne şekil alacağı tamamen meçhuldü. Osmanlı devleti, bir türlü itimad edemediği İran'da esasen kuvvetli bir hükümet ve kudretli bir hükümdarın bulunmasını da pek arzu etmiyordu. Bu esnada İkinci Katerina vefat edip yerine oğlu Pol (Pavel) Petroviç geçti. Yeni çar, tahta geçer geçmez İran'la anlaşıp barış yaptığından bu mesele kendiliğinden kapanıp gitti (1796).

Rus tehlikesini böyle atlatan Ağa Muhammed Han bu sefer Nadir Şah'ın torunu olup körlüğüne rağmen Meşhet'te hüküm sürmekte olan Şahruh ile uğraşmıya başladı. Kısa zamanda onu eline geçirip ceddinin Hindistan'ı istilâ ettiği vakit oradan getirmiş olduğu elmasları işkence ile aldıktan başka Horasanı da mülküne katmıştır. Fakat bunun akabinde bizzat Ağa Muhammed Han da idama mahkûm ettiği iki esir tarafından öldürüldü (1797-1811). Yerine, kendi çocuğu olmadığından, Fetih Ali Şah ünvanı ile yeğeni Baban Han İran tahtına Kaçar soyunun ikinci mümessili olarak çıkmıştır.

Osmanlı ülkesinin doğu komşusunda bu olaylar cereyan ederken Bâb-ı âliye Avrupa olaylarına dair çok heyecanlı ve enteresan havadisler gelmeye başladı.

Venedik cumhuriyetinin paylaşılması

Viyana elçisi Afif Efendi'den gelen bir takrirden Fransa ve Avusturya devletlerinin 17 ekim 1797 tarihinde akdettikleri anlaşma ile Venedik devletini aralarında paylaştıkları ve bu eski devletin siyasi mevcudiyetinin sona ermiş olduğu öğrenildi. Fransa, kendisine hücum eden devletleri sonunda mağlûp ederek askerlerini ana vatanından koğmağa muvaffak olmuş olduğu gibi, sonra da onlara karşı taarruza geçmişti. Kendi yakın menfaatlerinden başka hiçbir şey düşünmiyen Prusya daha fazla savaşı lüzumsuz görüp müttefiklerinden ayrılarak Fransa ile barış imzalamıştı. Buna göre Ren nehri Fransa ile Prusya arasında sınır oluyordu. Belçika böylece Fransa'nın eline geçtiği gibi Felemenk de âdeta bir Fransız eyâleti haline geldi. Bu duruma göre Fransa ile muharip olarak belli başlı iki büyük devlet, yani İngiltere ile Avusturya kalmıştı. Sardunya devleti Fransa'nın nüfuz ve tahakkümü altına girmiş, İtalya'da ise cumhuriyet fikri alıp yürümüştü. Sonunda Avusturya da Fransa ile anlaşarak Venedik'i aralarında taksim etmek şartiyle barış yaptı. Denizlerde hâlâ İngiltere hâkim bulunuyorduysa da Fransa'nın nüfuzu yavaş yavaş Avrupa'ya yayılıyordu.

Bir zamanlar deniz gücü bütün dünyaca tanınmış olan Venedik devletinin böyle bir anda tarihe karışması birçok memleketleri ürkütmüş ve cumhuriyet fikirlerinin sür'atle yayılması hükümdarları haklı endişelere sevketmeğe başlamış bulunduğu bu sırada, Fransa ordularının Roma'ya girerek cumhuriyeti ilân ettikleri, papalık hükümetinin ilga ve hükümdarlara taç ve taht bahşeden papanın esir edildiği ve zorla Fransa'ya götürüldüğü haber alındı.

Bâb-ı âlinin Kampo-Formiyo'dan sonra Fransa'ya karşı tutumu

Venedik devletinin paylaşılmasında Preveze ve Parga taraflarında elde ettiği arazi

dolayısiyle Fransa cumhuriyeti, Osmanlı devletiyle doğrudan doğruya hudut komşusu olmuştu. Cumhuriyetin ilk zamanlarında bütün devletler Fransa'dan yüz çevirmiş ve bu rejimi gay-i meşru ilân ederek Fransa'ya karşı harekete geçmiş bulundukları halde Osmanlı devleti tarafsızlığını muhafaza ettiği gibi cumhuriyet hükümetinin elçisinin sefarethanede oturmasına müsaade etmiş, Fransızları ve Fransa'nın haklarını elinden geldiği kadar korumuştu. Fakat Venedik'i iki devlet arasında paylaştıran Kampo-Formiyo barış andlaşmasiyle Fransa Osmanlı devletine hudud komşusu olunca, takip etmeğe başladığı politika, kendisine en müşkül zamanlarında gösterilen dostluğa, sinsice ve düşmanca bir karşı veriş oldu. Osmanlı devleti bunun üzerine durumu sezib Fransa ile olan siyasî münasebetlerine başka bir yön vermek zorunda kaldı.

Fransa, Kampo-Formiyo barışı ile bir kısım Yunan adalariyle Preveze ve Parga kıyılarını ele geçirince, Rumlarla temasa geçip aslında bütün Mora'da o ırktan bir kimsenin kalmamış olduğu kadim Yunan devlet ve cumhuriyetini kurma fikrini, o devlet ve cumhuriyetle ne ırk, ne din, ne de kültür bakımından alâkası bulunmıyan, hattâ yunancayı rumca denilen bambaşka, ayrı bir dile yakın şekilde değişik olarak yedi-sekiz ayrı şive ile konuşan ve Lâtin, Slâv, Teselya, Makedon, İlliriyen (Arnavud), Ulah ve Boğdanlıların karışımından hâsıl olmuş olan Rum Ortodoks tebaaya aşılıyarak, sadece kendi menfaatleri için devletleri aleyhine teşvike başlamıştı.

Avusturya ve Fransa devletleri elçileri ise, Bâb-ı âliye başvurarak Venedik halkının kendi paylarına düşen yerlerde yaşayanların kendi devletleri tebaası olarak kabulünü istediler. Osmanlı devleti ise Venedik'in paylaşılmış olmasını bile henüz resmen tanımamıştı. Kefalonya, Zanta, Korfo gibi adalarda yaşayan halkın öteden beri korsanlıkla, yağmacılıkla, liman hırsızlığı ve çapuculuğu ile geçindiği malûm bir şeydi. Bu yüzden Osmanlı devleti bunların osmanlı limanlarına gelmelerini ve karaya çıkmalarını yasak etmişti. Şimdi onları Fransız tebaası olarak kabul etmek, Fransa'ya ait bütün hak ve imtiyazlara sahib olmalarını da kabul etmek demek olacaktı. O zaman zararlarından korunmak imkânı kalmazdı. Bâb-ı âli bu müâhazalarla Avusturya ve Fransa elçilerinin isteklerini birdenbire kabule yanaşmadı. Lâkin Fransa elçisi şiddetle ısrar etti. Mesele hükümet erkânı arasında uzun boylu görüşüldükten sonra nihayet ortalama bir hal çaresi bulundu. Buna göre elçilerin teklifleri reddedilmiyecek, lâkin bu hususta eyâlet valileriyle idarî âmirlere ve alâkalı memurlara gönderilecek emirlerde bunu açık ve kesin şekilde belirtecek tâbirler yerine dolambaçlı bir ifade kullanılacaktı. İşte Bâb-ı âli, böylece meseleyi halledilmiş sayıyordu.

Bu sırada bir Fransız yahudisi tarafından kaleme alınıp yayınlanan bir beyanname ile Kudüs'te bir yahudi hükûmeti kurulması için bütün dünya yahudileri birleşmeğe dâvet ediliyordu. Osmanlı devleti bunu o gün için gerçekleşmesi imkânsız bir hayal saydığı halde, Mora'da Fransızların yapmakta olduğu tahrikler de gözönüne alınarak bu devlete karşı son derece dikkatli davranılmasına ve bilhassa hiçbir suretle itimad edilmemesine karar verildi.

Rus elçisinin Bâb-ı âliye müracaatı ve istekleri, Prusya haberleri

Bir taraftan da Rusya elçisi Bâb-ı âli'ye başvurarak Petersburg'dan aldığı acele talimatı bildirdi. Buna göre Avrupa'da belirmiş olan kargaşalıklar ve Fransa ihtilâli dolayısiyle Rusya devleti sadece kendisini korumak gayesiyle olağanüstü tedbirlere başvurmak zorunda bulunuyordu. Bunun için sınırlarda bazı askeri hareketlere girişeceği gibi, Karadenizde donanma manevraları yapacaktı. Ancak, bütün bunlar korunma tedbirleri olup Osmanlı devleti aradaki barış ve dostluğa riayet ettikçe, çar da bunun bozulmaması için elinden gelen gayreti harcıyacaktı. Elçiye verilen cevapta, Rusya dostluk ve anlaşmalara sadakat gösterdiği takdirde, Osmanlı devletinin bunlara riayete kat'iyyen kararlı olduğu bildirildikten sonra Fransa, Rusya'ya bir hayli uzak mesafede iken Rusya'nın böyle korunma tedbirlerine başvurmasına neden ihtiyaç hissettiği soruldu. Elçi, Fransa'nın İspanya'yı İngiltere aleyhine kalkıştırmış olduğu gibi, Osmanlı devletini de Rusya aleyhine hareketc geçmeğe zorlamasının mümkün bulunduğunu söyledi. Bâb-ı âli, bu ihtimali reddetmekle beraber, Rusya'nın böyle hazırlıklara girişmesinin asıl sebeplerini araştırmaya koyuldu. Tam bu sırada Prusya elçiliği baştercümanı Osmanlı reisülküttabına başvurarak Rusya devletinin bir zamandan beri Osmanlı devleti aleyhine olarak kazandığı kudret ve kuvveti kırmağa Osmanlı devleti teşebbüs ettiği takdirde Fransa'nın Rusya aleyhine kullanılmak üzere kırk-elli bin asker göndermeğe hazır bulunduğu haberinin Prusya devletine gelmiş olduğunu, böyle bir şeyin aslı varsa, yani Fransa, Osmanlı devletine böyle bir teklifte bulunduysa aradaki dostluk ve itimadın isbatı olmak üzere bundan devletinin haberdar edilmesini istedi.

Reisülküttab Efendi, bunu yalanladı. Üs-

telik devletinin Rusya'nın son zamanlardaki tutumundan memnun bulunduğunu, bu yüzden Fransa böyle bir şey teklif etse bile reddedeceğini bildirdi. Bâb-ı âli, Rusya'nın böyle haberlerden kuşkulanarak korunma tedbirlerine başvurmuş olduğuna karar verip Rusya elçisine bu hususta gerekli teminat verildi.

Prusya elçisi bir müddet sonra Bâb-ı âli'ye tekrar başvurup Avusturya ile Fransa arasında barış andlaşması imzalanmakla beraber bu andlaşmanın bir takım gizli maddeleri bulunduğunu ve bunlar arasında Osmanlı devleti aleyhine bazı şeylerin de mevcut olması muhtemel olduğundan, Osmanlı devletinin tarafsızlık politikası şimdilik uygun ve doğru ise de, ilerisi için her halde tedarikli bulunmak icap edeceğini dostça kaydiyle haber verdi.

Bütün bu hâdiseler, Bâb-ı âli'yi Fransa'ya karşı gittikçe daha dikkatli davranmağa sevkediyordu.

Fransa'dan ve Avrupa'dan son gelen haberler, Atıf Efendi'nin lâyihası ve Bâb-ı âli

Bu sırada Direktuvar Fransasının generallerinden Bonapart'ın Tulon limanında büyük bir donanma hazırlamağa başlaması da endişeyi mucib oldu. Osmanlı devleti bu donanmanın Arnavudluk tarafına bir saldırı gayesiyle hazırlandığından şüphelenirken, Fransızların Mısır seferine niyetli olduğuna dair yayılan haberler de ayrı bir endişe uyandırdı. Aynı zamanda Rusya elçisi baştercümanı Bâb-ı âli'ye müracaat edip Rusya'nın Karadenize manevra için çıkaracağı donanmanın, Fransa tarafından Osmalı memleketlerine bir taarruz vukuunda Osmanlı donanmasına katılacağını ve çarın böyle bir saldırıya karşı Osmanlı devletiyle birlikte karşı duracağını bildirdi.

Sadrıâzam İzzet Mehmed Paşa durumu hükümdara arzedip Rusya'nın bir müddettenberi Osmanlı politikasına karşı samimî bir dostluk gösterdiğini, esasen Fransa ihtilâlinin kendi yurduna da sirayetinden korkan çarın buna mecbur bulunduğunu yazılı olarak bildirdiyse de, Ruslara asla inanç ve güveni olmıyan Üçüncü Selim'in bu yazının üzerine:

«Benim vezirim, Boğaz kalelerinin binaları tamam oldu mu? Konacak toplar ve mühimmat tamam mıdır? Hiçbir şey geri kalmayıp tamamlansın» sözlerini yazmakla iktifa etti. İzzet Mehmed Paşa verdiği cevapta, Boğaz kalelerine emredilen şekilde dikkat edildiğini, ancak Rusya'nın durum icabı olarak Osmanlı devleti ile ittifak yapması kendisinin de menfaati iktizası olduğunu, bu yüzden hulûs gösterdiğini, kendisine gereken teminatın verilip tatlı dil kullanılmasının doğru olacağını bildirdi.

Reisülküttab Atıf Efendi ise Avrupa hâdiselerinin son inkişafı üzerine Osmanlı devletinin bir tarafa çekilip olan-bitenlere seyirci kalamıyacağını, kendi varlığını müdafaa için mutlaka bir kısım Avrupa devletleriyle ittifak mecburiyetinde bulunduğunu, bu ittifakın ise Osmanlı devletine ağır darbeler indirmiş bulunan Rusya ve Avusturya'ya aleyhdar devletlerle yapılmasının tabii olmasına rağmen, bugünkü duruma göre Fransa'ya düşman devletlere yaklaşmanın daha doğru olacağı düşüncesindeydi ve bu fikirlerini bir lâyiha halinde kaleme alarak takdim etti. Bu lâyiha, Bâb-ı âli'de vükelâ arasında müzakere konusu oldu. Sonunda Atıf Efendi'nin görüşü doğru bulundu. Devletin her halde maddî güçlerini artırması ve bir tecavüze karşı koymağa hazırlanması, Fransa'ya düşman bulunan Rusya, Prusya ve Avusturya ile elaltından müzakerelerde bulunulması, lâkin Fransa'ya bir şey sezdirilmiyerek eskisi gibi iyi ve görünüşte dostça davranılması kararlaştırıldı. Bu sırada yurduna dönmekte olan Fransa maslahatgüzarı, yeni maslahatgüzarla birlikte reis efendiyi evinde ziyaret ederek, devletinin Avusturya devletiyle aralarının yeniden ve sür'atle bozulmakta olup bunun bir savaşla sona ermesinin pek yakın bir ihtimal olduğunu söyledi ve Osmanlı devleti bu savaşta eski ve sadık dostu Fransa'ya askerce veya paraca yardım edeceğini cumhuriyetin idarecilerine kendisi vasıtasiyle bildirirse bundan çok memnun kalacaklarını ve böyle bir savaşın neticesinde de Osmanlı devletinin çok kârlı çıkacağını söyledi. Reisülküttab, Cevdet Tarihinin ifadesiyle, İstanbul'da yeni icad olunan diplomat diliyle bazı müphem sözlerle durumu geçiştirdi (Cevdet Tarihi C: 6, S: 5).

ANADOLU VE RUMELİDEKİ GAİLELER

Üçüncü Selim ve devlet erkânı dahilde ıslahat hareketlerini yürütmiye ve bir taraftan da imparatorluğu dış tehlikelerden korumaya çareler bulmıya çalıştıkları bu yıllarda bir de ayrıca memleketin muhtelif bölgelerindeki asillerin, mütegallibelerin ve eşkıyanın tenkili gibi gailelerle uğraşıyorlardı.

Rumeli'deki dağlı ve Anadolu'daki Acem-oğlu eşkiyası

Evvelce yazmış olduğumuz gibi dağlı eş-

kiyasını tenkile Çirmen mutasarrıfı Ali Paşa memur edilmişti. Bu eşkiyanın bir kısmı Rumeli eyâletine dağılmış olduklarından Ebubekir Paşa bunların üstüne gidip birdenbire bastırarak birçoğunu öldürdü ve kellelerini İstanbul'a gönderdi (Nisan 1794). Çirmen mutasarrıfı Ali Paşa ise, hazırlıklarını tamamladıktan sonra karargâhı olan Niş'den hareket edip süratle Pazarcık'a bağlı Dere köyünde toplanmış olan eşkiyanın üzerine giderek cemiyetlerini dağıttı. Kimisini esir, kimisini katletti. Pazarcık'ın diğer köylerinde toplanmış olan eşkiya bunu duyunca birleşik Ali Paşa'nın kuvvetlerine hücum ettiler. Geçen çarpışmalarda devlet askeri üstün geldiğinden eşkiya kaçıp Gümülcüne'ye bağlı Kirli köye sığındılar. Ali Paşa oraya da yetişip köyü sardı. Dört gün süren savaş sonunda eşkiya ümidsizliğe düşerek dışarıya uğrayıp kaçarlarken çoğu öldürüldü. Dağılanlar da takib edilip tenkil olundular. Hasköy dağında Yoğurtçu köyünde toplanmış bulunanlar da basılıp aynı akıbete uğratıldılar (Haziran 1794).

Anadolu eyâletinde Acem-oğlu Ahmed adlı türeyen eşkiyanın tenkiline Anadolu beylerbeyi Ali Paşa memur edildiyse de, aynı muvaffakıyeti gösteremedi. Mevsimin kış olması, yanında bulunan askerin dağılıp gitmesi üzerine Kütahya'ya dönmek zorunda kalan Ali Paşa Karaman valiliğine tayin edilip (Aralık 1793) Anadolu eyâleti eşkiyayı tenkil şartiyle Karaman valisi Azem-zâde Abdullah Paşa'ya verildi. Ali Paşa Kütahya'dan ayrılmadan hastalanıp vefat etti (1794). Bunun üzerine Karaman eyâleti bervechi ilhak Çirmen mutasarrıfı Ali Paşa'ya tevcih olundu. Bu zatın, kasım 1794 te, Anadolu Beylerbeyi yapılması üzerine de Çirmen sancağı Abdi Paşa'ya verildi.

Evvelce Uşak voyvodası iken şekavete geçen Acem-oğlu Ahmed'in tenkili onun faaliyet gösterdiği sahada nüfuz ve iktidarı bulunan Karaosman-oğullarına verildi. Az sonra da Acem-oğlu Ahmed Simav kazasının Köpenez köyünde sıkıştırılıp yakalanarak kesilen başı İstanbul'a gönderildi (Ocak 1795).

Belgrad ve Vidin olayları, Dağlı eşkıyası

Belgrad yamaklarından, yani muhafızlarından bir kısmı evvelce uygunsuz bazı halleri dolayısiyle kayıdları terkin edilip kaleden koğulmuşlardı. Bunlar bazı eşkiyalık hareketlerine katıldığı için hakkında ölüm emri bulunan Börülceli Mustafa adlı şerirün başına toplanarak tekrar Belgrad'a girib kaleyi tamamen ele geçirmek için Vidin yamakları içinde sivrilmiş ve nüfuz sahibi olmuş bulunan Pasban — veya Pazvand — oğlu Osman Ağa'ya başvurup yardım istediler. O da, kendilerine top, cephane ve asker yardımında bulundu. Belgrad muhafızı Mustafa Paşa durumu öğrenince gerekli korunma ve savunma tedbirleri aldıysa da, yamaklar Belgrad kalesi yeniçerileri ağası olan eski kulkethüdası Çelebi Mustafa Ağa ile ve Belgrad kalesini muhafazaya memur dört yeniçeri ortası kumandanlariyle el altından anlaşmış oldukları için onların yardımiyle birdenbire kalenin varoşunu ele geçirdiler. Mustafa Paşa, hemen kendi kapı halkı ve kaledeki yerli askerle iç kaleye kapanıp durumu İstanbul'a bildirdi. Bunun üzerine başta Rumeli valisi Seyyid Mustafa Paşa olmak üzere civarda asker sahibi bütün beylere ve paşalara Belgrad'a yardım etmeleri bildirildi. Lâkin, Belgrad muhafızı bu yardımın gelişini beklemeden kaleden çıkıp eşkiyanın üzerine hücum ederek onları dağıttı. Çoğu öldü veya yaralandı. Sağ kalanlar ise Vidin tarafına kaçtılar. Eşkiya ile anlaştığı meydana çıkan Çelebi Mustafa Ağa idam edilip kaledeki yeniçeri ortaları Sinob'a sürülerek yerlerine Mora kaleleriyle Hanya'dan dört orta yeniçeri getirtildi.

Vidin'e kaçmış olan eşkiya ise, Belgrad'a tekrar hücum maksadiyle toplanmağa başladıkları gibi, bir kısmı da Kalafat'a geçip Eflâk taraflarına taarruza başladılar. Bunun üzerine Belgrad için hazırlanan kuvvetin Vidin'e gönderilmesi emredildi. Vidin muhafızı *Pekmezci Mehmed Paşa'nın bu işte gevşekliği* görülmüş ve serhadliler arasında da itibarı kalmamış olduğundan azledilip yerine o sırada Keşan'da oturmağa memur bulunan eski vezirlerden Gürcü Osman Paşa tayin olundu (1795 yılı başları). Bundan sonra Vidin, devlet kuvvetleri tarafından sarıldıysa da birkaç kere vukubulan hücumlara ve şiddetli çarpışmalara rağmen alınamadı. Kış da bastırdığı için şehir ve kale abluka edilip bahar beklenmeğe başlandı.

Bu sırada Karahisar sancağına tayin edilmiş olduğu halde henüz Vidin'de bulunan Pekmezci Mehmed Paşa ile Vidin kadısı ve ileri gelenleri devlet kapısına bir mahzar gönderip Belgrad kalesinden koğulan yamaklara bir daha yardım etmemek, Vidin muhafızlarının emrinden çıkmamak, yamak yevmiyelerinden münhal olarak birikmiş elli yedi bin akçeyi derhal hazineye teslim etmek, uhdesinde olan ve yıllık 200 kese ile iltizam edilen Vidin cizyesi mukataası için yıllık 500 kese vermek, bütün geçmiş vergi borçlarını derhal ödemek, Eflak halkını bir daha hiçbir şekilde rahatsız etmemek ve bu bölgenin serhadler için vermesi mutad olan zahire miktarı dışında bir şey

istememek ve almamak şartiyle ve bütün serhadlinin bu hususlara kefil olduklarını bildirerek Pasbanoğlu'nun affını rica ettiler. Hazine darlığı fazla olduğu ve hâdisenin bir an evvel kapanması istendiği için bu rica kabul edildi. Ancak, Vidin muhafızı Osman Paşa ile Pasban-oğlu arasında birkaç kere savaş geçtiği için bir arada bulunmaları mümkün olamıyacağından Osman Paşa, Silistre'ye ve Silistre valisi Abdi Paşa Vidin'e tayin edildiler (Ocak 1796).

Bu hareket şüphesiz çok hatalıydı. Devlet kuvvetleriyle çarpışacak kadar isyan ve küstahlığını ileri götürmüş olan Pasban-oğlu'nun mutlaka tenkil edilmesi icab ederdi. Bu nevi afflar, hem hakkında tatbik edilen zorbalara, hem de başkalarına cesaret veriyor ve bu yüzden zorbalık, eşkiyalık ve başkaldırmalar birbirini kovalıyordu.

Nitekim Dağlı eşkiyasının da bu yüzden bir türlü kökü kazınamıyordu. Sergerdelerinin bir daha böyle şeylere kalkışmamak şartiyle sık sık affa uğramaları ceza korkusunu âdeta kaldırmış, affedilenler bir müddet sonra yine şekavete başlamışlardı. Nihayet, bu işin kat'i şekilde halli kararlaştırılıp eski sadaret kethüdası Hakkı Mehmed Bey'e vezaretle Rumeli valiliği tevcih olundu (Aralık 1795). Maiyetine topçu ve humbaracı kuvvetleri de verilerek Rumelide bulunan sancak mutasarrıflarına askerleriyle emrine girmeleri bildirildi. Hakkı Paşa, bir taraftan eşkiyayı tepeleyip kellelerini İstanbul'a gönderirken, bir taraftan da yerli mütegallibeden eşkiyayı himaye edenlerin veya el altından birlik olanların ve namlı eşkiya reislerinin de hakkından gelindi (1796).

Pazvand (Pasban) - oğlu Osman Ağa

İşkodra'lı Mahmud Paşa'nın hareketleri ve sonu

Bu yüzyılın sonlarında Anadolu ve Rumelide nüfuz sahibi olanlara ait ilâvemizde anlatmış olduğumuz gibi, İşkodralı Mahmud Paşa sefer dönüşü zorbalığı yine ele alıp devlete başkaldırarak İşkodra ve civarına astığı astık, kestiği kestik şeklinde hâkim olmuştu. Halk, zulmünden gayet şikâyetçi idi. Hattâ öz kardeşi İbrahim Paşa bile onun bu aşırı hallerine dayanamıyarak kendisinden yüz çevirip İşkodra'dan kaçmıştı. Sonra birader zâdesi Mehmed Paşa'yı İstanbul'a gönderip durumu bütün açıklığiyle anlattı. Bunun üzerine Mahmud Paşa'nın vezareti alınarak İşkodra sancağı İbrahim Paşa'ya tevcih edildi. Zorbanın tenkiline Rumeli beylerbeyi Ebubekir Paşa eyâleti askeriyle memur edildi. Ebubekir Paşa, Mahmud Paşa'yı, İşkodra'da muhasara ettiyse de kaleyi alamadı. Muhasara uzayıp kış geldi. Ebubekir Paşa halka inanarak şehrin varoşunda kışlağa çekildi. Fakat, Mahmud Paşa ahali ile el altından anlaşıp bir gece orduyu bastı. Ebubekir Paşa, bütün silâh, cephane ve ağırlıkları terkle canını güç kurtararak İbrahim ve Mehmed Paşalarla birlikte Elbasan'a kadar çekildi ve olanları devlete yazdı (Ekim 1794).

Fransa ihtilâli sırasında bu memleketten kaçan hanedan âzası Avusturya'nın himayesiyle Fransa'yı ihtilâlcilerden kurtararak ve tekrar krallık rejimi kurmak düşüncesiyle asker toplarken bu arada bir vasıta ile Mahmud Paşa'ya da başvurmuşlar, o da devlete danışmaya bile lüzum görmeden asker vermeği vaadetmişti. Halbuki Osmanlı devleti bu meselede itinalı bir tarafsızlık politikası takibediyordu. Mahmud Paşa'nın bu hareketi tenkiline karar verilmesinin sebeplerinden biri iken monarşilere gösterdiği bu sempati dolayısiyle İspanya kralının rica ve tavassutu üzerine kusurları affedilip tekrar İşkodra sancağında bırakıldı (Mart 1795). Bu hâdiseden sonra Mahmud Paşa isyan eden Karadağlıları tenkil için İşkodra'dan çıkarak Podgoriça yoliyle Karadağ'a gitmiş, lâkin âsilerin kalabalığını görünce sancağına dönerek yanına yeter derecede kuvvet alıp tekrar yola koyulmuşsa da bir konak yerinde askerinden ayrı düştüğü sırada Karadağlılar gece

vakti bulunduğu yeri basarak kendisini öldürmüşlerdir. İşkodra sancağı bunun üzerine, ağabeysinin devlete olan ikibin kese vergi borcunun beşyüz kesesini peşin ve kalanını taksitle ödemek şartiyle, İbrahim Paşa'ya verildi (Temmuz 1796).

Rumeli'deki olayların devamı Ali ve Hakkı Paşalar

Rumeli valiliğine tayin edilmiş olan Hakkı Paşa, kendisine verilen eşkiya tenkili vazifesini tamamen yerine getirmediği için azlolunarak yerine Belgrad muhafızı Mustafa Paşa tayin edilmişti. (1797 ilkbaharı). Bu sırada Anadolu valisi Ali (Alo) Paşa da Dağlı eşkiyasını tenkile memur edilerek Rumeli'ye gönderilmiş bulunuyordu. Ali Paşa, evvelâ İstanbul'a gelip sadrıâzam ve padişahla görüştükten ve gereken emirleri aldıktan sonra kapısı halkı ve askeriyle Davud-paşa'da birkaç gün oturmuştu (Haziran 1797). Bu sırada yanında bulunan dağlı eşkiyasından beter dairesi halkının şehirde yaptıkları edebsizlikler ve Davud-paşa'dan yola çıkmadan evvel bahşiş için kopardıkları kavgalar herkesi heyretler içinde bıraktı.

Haleb valiliğine tayin edilmiş olan Hakkı Paşa ise, Gelibolu'dan karşıya geçip yola düzülmüştü. Söğüd kasabasına yaklaştığı sırada kasaba halkı karşı çıkıp buraya uğramadan geçmesini rica ettiler. Çünkü, vezirler kalabalık kapıları halkiyle bir yerden bir yere giderken yol üstünde bulunan köyler ve kasabalar ahalisi bunları kondurmak ve ağırlamak için ağır masraflara katlanıyorlardı. Anadolu valisi Ali (Alo) Paşa kısa bir zaman evvel buradan geçtiği için Söğüdlüler pek perişan olmuşlardı. Lâkin Hakkı Paşa, ahalinin bu arzularına kat'iyyen aldırış etmediği gibi, halkın ısrarı üzerine kızarak maiyetinde bulunan askere kasabaya zorla girme müsaadesi verdi. Onlar da, düşman bir şehre girer gibi saldırıp bir taraftan kasabaya ateş verdiler, bir taraftan da önlerine çıkanı öldürüp soydular. Irz ve namus tecavüzünde bulundular. Eşkiyayı tenkile muvaffak olamadıktan başka üstelik eşkiya gibi kasaba vurup soyduğu duyulunca Üçüncü Selim'in bir emri ile Hakkı Paşa azledilip vezareti de alınarak İstanköy adasına sürüldü. Diğer taraftan Ali (Alo) Paşa da bir işe muvaffak olamadığından üç ay sonra eyâletinin merkezi olan Kütahya'ya gönderildi.

Pasban-oğlunun isyanı ve fermanlı oluşu

Böylelikle kökü bir türlü kazınamıyan dağlı eşkiyasının faaliyeti yine devam ederken, Pasban-oğlu'nun da mel'aneti günden güne artıyordu. Tırnova kasabasını adamlarından Macar Ali'ye vurdurmuş olmasına göz yumulduğu için bundan cesaret alarak bu sefer onu Niğbolu üzerine gönderdi. Macar Ali, kasabayı muhasara ve zaptedip birçok kimseyi öldürdü. Nice evleri, dükkânları ve camileri yakıp şehrin âyân ve mütesellimini ve ileri gelenleri bağlı olarak Vidin'e gönderdi. Pasban-oğlu, kendi adamlarından birisini Niğbolu'ya mütesellim seçti. Nüfuz sahasını yavaş yavaş genişletmek niyetinde olduğu ve Ruscuk ve Şumnu taraflarına da el atmağa hazırlandığı anlaşılıyordu. Böylece, kendisine vaktiyle kapana kısılmışken gösterilen müsamahanın verdiği kötü netice meydana çıkmış ve artık tenkili şart olmuştu. Pasban-oğlu, bütün bunlar yetmiyormuş gibi bir taraftan da İstanbul'a müracaat edip kâh vezaret istiyor, kâh Vidin mukataasının üç yüz kese birden indirilmesini ileri sürüyordu. Üstelik o civarda nizam-ı cedid bölüklerinin kurulmasına engel olmuş bulunuyordu. Bu hali dolayısiyle de, yeniçeri ocağı kendisini tutmakta ve el altından mukavemet için haberler göndermekteydi. Ni-

Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa
(Aslı Topkapı Sarayı müzesi resim dairesindedir)

hayet, o sırada büyük nüfuz kazanmış olan derya kaptanı Hüseyin Paşa'nın Pasban-oğlunu tenkile memur edilmesine karar verildi. Onun rakipleri, Üçüncü Selim'i bu işe ikna ile bir taşla iki kuş vurmak istemişlerdi. Hüseyin Paşa bu işte muvaffak olursa, Pasban-oğlu belâsı ortadan kalkacak, muvaffak olamazsa kendisi itibarını kaybedip gözden düşecekti. Bu ikisi de, devlet ricali tarafından istenen hususlardı. Ancak, Pasban-oğlu yeniçerilik iddiasında olduğu için evvelâ ocağa başvurulup böyle padişaha âsi olmuş bir kimsenin yeniçerilikle alâkası bulunmadığı kabul ettirildi. Şeyhülislâmdan da fetva alındı (Kasım 1797).

Pasban-oğlu ile Hüseyin Paşa mücadelesi

Hüseyin Paşa, Rumelideki bütün vali ve sancak beyleri kendi kuvvetleriyle emrine girmek şartiyle serasker olarak Pasban-oğlu'nun üzerine gitmek için hazırlıklara başladı. Ancak tersanedeki işlerin de uhdesinde bulunması hareketini bir hayli geciktirdi.

Pasban-oğlu, Sava nehrinden Karadenize kadar olan bütün bölgeyi ele geçirmeyi kurmuştu. Bunun için bir taraftan Ruscuk ve Varna bölgesine, bir taraftan Beşka ve Belgrad yönlerine asker gönderdiği gibi Sofya ve Niş taraflarının da zaptına teşebbüs etmiş, Balkan boylarından Şumnu'ya kadar olan yerleri istilâ ederek arada yalnız Lofça kalmıştı. Ruscuk ve Varna kalelerini de zaptederse Rumeli'nin sağ kolu denilen bütün bölgesini ele geçirmiş olacaktı. Bunun için kar ve kış demiyerek faaliyette bulunuyordu. Bir ara Varna'ya hücum eden kuvvetleri iç kaleye kadar girerek çarşıyı ateşe verip evleri yağmaya başladıkları sırada Varna kadısının gayreti ve halkı teşviki ile mağlûp edilip çoğu öldürülerek şehirden atıldılar. Bunun gibi Ruscuk üzerine hücum eden sekiz-on bin kişilik kuvvet, Ruscuk âyânı Trisnikli-oğlu İsmail Ağa tarafından mağlûp ve ric'ate mecbur edildi (Aralık 1797).

Belgrad tarafına gönderilen eşkiya kuvveti evvelâ Pasarofça'yı aldı. Sonra Semendere kalesini ele geçirdi. Belgrad varoşuna girdikleri sırada kale muhafızları hücum edip ağır zayiat verdirerek püskürttüler. Yüz elli kadar eşkiya da, üç namlı sergerdeleriyle ele geçirildiler.

Pasban-oğlu, Niş ve Sofya halkına mektuplar yollayıp kendisine tabi olmalarını istemiş ve bu hususa ikna etmişti. Bu yüzden gönderdiği kuvvetler, Sofya'yı rahatça işgal ettilerse de yetişen devlet askeri eşkiyayı yenerek kaleyi geri aldı. Diğer şehir ve kasaba âyânı da gayrete gelip Pasban-oğlu'nun kuvvetlerini her yerde yenmeğe ve geri sürmeğe başladılar (Ocak 1798). Pasban-oğlu işin bu sefo gayet ciddî tutulduğunu ve etrafındaki halkanın yavaş yavaş daraldığını görünce elinde esir gibi bulunan Vidin muhafızı Abdi Paşa'yı tazyik edip kendi affı için bir ariza yazdırdı ve Abdi Paşa'nın kethüdası ve kendi yakın dostu Bozoklu Mehmed Efendi ile İstanbul'a gönderdiyse de Mehmed Efendi Büyükçekmece'ye vardığı sırada tevkif ve idam olundu.

Pasban-oğlunun zaptettiği yerler, yavaş yavaş geri alınıp eşkiya güruhu her yerde mağlûp olarak nihayet ellerinde yalnız Vidin kalmıştı.

Hüseyin Paşa'nın Vidin'i muhasarası, Ali Paşa'nın idamı

Serasker Hüseyin Paşa, ancak Nisan 1798 de tersane işlerini yola koyup yanında topçu, humbaracı ve lâğımcı ortaları da bulunduğu halde İstanbul'dan hareket edebildi. Maiyetindeki askerle bizzat Vidin'i muhasara etti. Pasban-oğlu seraskerden tekrar affını istedi. Hüseyin Paşa, gelip teslim olursa kurtarmağa çalışacağını bildirdi. Pasban-oğlu buna yanaşmadığından Vidin'in muhasarası devam etti. Lâkin, elde büyük top olmadığı için kale alınamıyor, askerin kahramanca hücumları eşkiyanın şiddetli ateşiyle akim kalıyordu. Bu yüzden serasker ordusu sarsılmış olduğu gibi, Fransa'nın Bosna tarafına hücum edeceği rivayeti üzerine bir kısım kuvvet ayrılıp gönderilmesi orduyu büsbütün zayıf düşürmüştü. Hüseyin Paşanın istediği toplar ise, bir türlü gönderilmiyordu. Üstelik seraskerin sert muamelesinden herkesin kalbi kırılmış olduğu gibi, diğer âyânlar da devlete sadık olmakla beraber, mahallî nüfuzları fazla olduğundan Pasban-oğlu tepelenince Hüseyin Paşanın bu sefer kendi aralarında sivrilmiş olanları da temizlemeğe teşebbüs edeceğini hissettiklerinden herkes işi ucundan tutmağa başlamıştı. Nitekim orduda bulunanlardan Ali (Alo) Paşa, Vidin'den eşkiya hurûç edip Osman Paşa tarafından müdafaa edilen siperlere hücum ettiği sırada seyirci kalmış ve hattâ yardıma gidenlere engel olarak o tarafta büyük bir mağlûbiyete uğranılmasına ve Osman Paşanın şehid düşmesine sebeb olmuştu. Bu sırada kış bastırdığı için eşkiyaya fırsat vermemek maksadiyle kale ablukada bulunduğu ve orada kışlanması serasker tarafından emredildiği halde Ali (Alo) Paşa onbeş bin kadar askeriyle gerilere çekilmişti. Hüseyin Paşa, buna ses çıkarmadıysa da, kısa bir müddet sonra istişare ba-

hanesiyle dâvet ettiği Ali (Alo) Paşayı öldürüp kellesini İstanbul'a gönderdi (Kasım 1788). Bu sırada Mısır seferi zuhur ettiği ve Vidin'de *hiçbir* iş görülemediği için Hüseyin Paşa donanma işleriyle meşgul olmak üzere İstanbul'a çağrıldı. Bu hâdise üzerine Pasban-oğlu'nun şöhreti bir misli arttığı gibi bu hal hemen hemen bütün Rumeli'ye yayılıp mahallî âyânlar merkezin emirlerine aldırış etmemeğe ve âdeta müstakil gibi hareket etmeğe başladılar. Bunlar, zaman zaman birbirleriyle de savaşarak kim üstün gelirse öbürünün bölgesini zapteder oldu. Böylece Vidin tarafı, muhafız Abdi Paşayı da öldürmüş olan Pasban-oğlu'nun, Rusçuk ve Şumnu, Trisnikli-oğlu'nun, İbrail, Ahmed Ağa'nın, Silistre tarafları Yılık-oğlu'nun, Yanya ve Mora Tepedelenli Ali Paşanın ellerinde kalarak bundan sonra Rumeli uzun müddet inzibat ve itaat altına alınamadı.

FRANSIZLARIN MISIRA HÜCUMU, OSMANLI - RUS VE İNGİLİZ İTTİFAKI

Bu sırada Fransa ile İngiltere arasındaki savaşlar da tavsayıp barış olacak gibi iken cumhuriyeti idare edenler Napoleon Bonapart'ın günden güne artan nüfuzunun devlet idaresine de sirayetinden endişe ederek onu başka sahalarda meşgul etmek için İngiltere ile barış teşebbüslerinden vazgeçip tam tersine bir İngiltere ordusu kurdular, ve bunu Bonapart'ın emrine verdiler. Bonapart, İngiltere ile savaşmağa pek haristi. Fakat, İngiliz donanmasını yenerek İngiltere'ye geçmek kendisi için imkânsız bulunuyordu. Bunun üzerine Mısır'ı ele geçirip Hindistan yoluna hâkim olmak suretiyle İngiltere'yi tazyiki düşündü. Üstelik, Mısır fatihliği ünvanı, ona icabında Fransa'nın mukadderatına hâkim olacak mevkiin yolunu açabilirdi.

Mısır'ı almak esasen Fransızların ötedenberi zihinlerine yerleşmiş bir hayaldi. Hatta vaktiyle Ondördüncü Louis'ye, Mısır'ın nasıl zaptolunacağını, zaptından sonra da nasıl idaresi gerekeceğini ve bundan Fransa için hâsıl olacak büyük menfaatleri anlatan bir lâyiha takdim olunmuştu. İşte bu yüzden, 1798 yılı baharında bir taraftan İngiltere'ye hücum için Fransa'nın batı kıyılarında büyük hazırlıklar devam ederken Bonapart da, Mısırı almak hülyasını gerçekleştirmek için Fransa'nın güney kıyısındaki Tulon limanında hazırlıklara başlamış bulunuyordu.

Bu hazırlıklar sona erince, Napoleon donanma ile 19 mayıs 1798 tarihinde Tulon limanından hareket etti. Nereye gideceğini kimse bilmiyordu. Biraz sonra Fransız donanmasının Malta adasını zaptederek Malta korsan şövalyelerî tarikatını ilga ettiği ve burada bulunan müslüman esirleri serbest bıraktığı haber alındı. Napoleon aynı zamanda yurdlarına döndükleri zaman onları kendisinin kurtarmış olduğunu herkese ilân etmelerini tembih etmişti. Bundan gayesi yakında istilâ etmeği düşündüğü müslüman memleketleri halkı üzerinde iyi bir tesir yaratmaktı.

Osmanlı elçisinin ve Bâb-ı âlinin müracaatları

Tulon'daki Fransız donanması daha yola çıkmadan evvel Paris'de bulunan Osmanlı devleti elçisi Esseyyid Ali Efendi bu donanmanın ne için hazırlandığını Fransa devletinden resmen sormuş, cevaben Osmanlı ve müslüman memleketlerine karşı kullanılmıyacağı hakkında kat'î teminat alarak bunu Bâb-ı âliye bildirmişti. Bunun gibi, mesele hakkında kendisinden bilgi istenen İstanbuldaki Fransa maslâhatgüzarı da böyle bir şeyden haberi olmadığını söyledi. Bunun üzerine mesele Bâb-ı âlî'de görüşüldü. Devlet erkânının Fransaya itimadı yoktu. Hattâ eskiden beri Mısır'da gözü bulunan bu devletin, uzun mesafe dolayısiyle kolayca yardımda bulunulamıyacak olan bu eyâlete Esseyid Ali Efendinin teminatına rağmen, taarruzu mümkün görülüyordu. Bunun için Mısır'ın ve Mısır'ın kilidi olan İskenderiye, Dimyat ve Reşid taraflarının şimdiden takviyesine karar verildi. Fakat, Mısır kölemen beyleri öteden beri vesveseli kimseler oldukları için bu hareketin kendilerine karşı olduğunu sanarak yeniden galeyan çıkartabilirlerdi. Bunun için meselenin kendilerine de izahı lâzımdı. Nihayet Sadaret mektupçuluğu kaleminin ileri derece memurlarından Erib Efendinin bu iş için Mısıra gönderilmesine karar verilerek yola çıkarıldı.

Osmanlı devletini bu karara sevkeden amillerin başında Tulon'dan hususî ajanların gönderdiği haber ve Fransa maslahatgüzarı ile olan mülâkatta geçen bazı acayip ifadelerdi.

Fransa maslahatgüzarı ile Reisülküttap'ın mülâkatı

Fransa maslahatgüzarı Rufen, Bâb-ı âliye dâvet edilip (19 haziran 1789) kendisine Tulon'daki donanmanın ne gaye için hazırlandığı sorulunca:

«Bu hazırlığın ne için olduğundan kat'iyyen haberim yoktur. Buna dair bana hiçbir şey yazılmamıştır» cevabını vermişti. Reisülküttab Atıf Efendi, mutlaka bir bilgi vermesi hususunda şiddetle ısrar etti. Rufen bunun üzerine şunları söyledi:

«Osmanlı devletine yalan söyliyemem. Otuz-kırk yıldır bu memlekette oturmaktayım. İyi niyetim devlet nezdinde tecrübe ile sâbit olmuştur. Tamamen meçhulüm olan bir mesele hakkında nasıl bilgi verebilirim. Lâkin, reis efendinin duyduğu müthiş haberleri ben de duydum ve bu yüzden muztaribim. Hattâ vaktiyle İstanbul'da bulunup Dö Bey-

Elçiliğinin devamınca Fransa hükümeti tarafından daima aldatılan Esseyyid Ali Efendi'nin bir resmi daha

Ali Efendi Paris'te halktan ve bilhassa kadınlardan büyük rağbet görmüş, kadın başlıkları bile Osmanlı kavuklarına uymuştu. (Zamanında Paris'te çıkmış resimlerden)

ye'nin sefareti sırasında Paris'e dönen elçilik tercümanı, bu sefer Marsilya'ya gelerek Tulon'a memur edildiğini bana yazmış bulunuyor. Mektubunda verdiği bilgiye göre memuriyet yeri meçhul olduğu gibi bunu kendisi öğrenmeden benim öğreneceğimi de ima etmektedir. Onun meçhul bir memuriyetle Tulon'a gelişi bana bir kat daha endişe vermiştir. Çünkü bu zat, Arapça ve Türkçe bilir tercümanlardandır. İşte, doğrusu budur. Lâkin, asıl soruları bilmediğim için cevap veremem. Yalnız istenirse bu konuda kendi duyduklarımı ve düşündüklerimi söyliyeyim».

Buna müsaade edilince de şu şekilde konuştu:

«Fransanın Mısır ticaretine ne kadar muhtaç bulunduğu malûmlarıdır. Ticaretin gelişmesi için emniyet ve refah şarttır. Mısırdaki Fransız tüccarları ise, beylerin zulümlerine ve sonu gelmiyen isteklerine dayanamadıklarından otuz yıldır devlet vükelâsına şikâyetler yağdırmakta oldukları gibi, Fransa elçileri de durumu Bâb-ı âliye bildirmektedirler. Ancak, Osmanlı devletinin oralarda hükmü geçmediği için mesele halledilememiş ve Fransa elçileri de nihayet faydasız şikâyetten vazgeçmişlerdir. Hattâ Fransa bu yüzden haklarını korumak için kendi bizzat harekete geçmeği düşünürken Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın kölemenleri sindirmesi üzerine bundan vazgeçmiş ve her şey bir müddet için düzelmişti. Malûmunuzdur ki, Gazi Paşanın bu hareketo girişmesinin sebeplerinden birisi de Fransanın bu hususta şikâyetleriydi. Lâkin, Fransadaki son değişiklikler üzerine beyler tekrar tutumlarını değiştirdiler. Hattâ Verninak elçiliği sırasında bu hususta şikâyetlerde de bulundu. Lâkin, faydası olmayınca o da şikâyetten vazgeçti. Ancak, Fransız tüccarları cumhuriyetin idarecilerine durmadan şikâyette devam ettiler. Osmanlı devletinin Mısırda hükmü geçmediği gibi, buradan menfaati de pek azdır. Bu yüzden, hem kölemen beylerinin tasallutlarını kaldırmak, hem de İngiltere'yi Hindistan'dan elde ettiği menfaatlerden mahrum bırakmak maksadiyle Fransa'nın Mısır üzerine bir sefer açması mümkün olabilir sanırım. Lâkin bu sözlerim sadece kendi düşüncelerimdir. Ama bu sefer nasıl olur, doğruca Mısır üstüne mi gidilir, yoksa Osmanlı devletiyle anlaşılıp müşterek mi hareket olunur. Bunlar aklımın ermediği şeylerdir. Bir de bu tarafta son zamanlarda Venedik'ten alınan adalarla bir değişme rivayeti vardır. Bunun aslı var mı, yok mu devletçe bilinmesi lâzımdır. Paris'teki elçiniz Fransa hükümeti tarafından bir şey söylenmemiş mi? Her halde bunları duymuştur. Alâkalılardan bir şey sormamış mı?»

Rufen'in bu garip beyanatı Atıf Efendiyi sinirlendirerek tercümana:

«Maslahatgüzarın bu sözleri ciddî ise malûm olan akıl ve dirayetine yakışmaz. Şaka ise mesleğin buna tahammülü yoktur. Bu kadar elçi mükâlemelerinde bulundum, bu çeşit konuşma duymadım. Mısır beylerinin aradaki andlaşmalara aykırı bir hareketleri olursa devletler hukuku usullerine ve yürürlükte bulunan milletler arası kaidelere göre yine Osmanlı devletine başvurularak icabı ne ise yapılır. Amma, defalarca müracaat edildiği halde faydası olmadı sözünü, yine kendi bir sözüyle reddederim. Zira Hasan Paşa merhumun Mısıra tayinini gerektiren sebeblerden birisinin de Fransa'nın şikâyeti olduğunu kendisi söyledi. Osmanlı devleti de bunun üzerine nice masrafları icab ettiren hareketlere girişmekten çekinmedi. Demek ki (müracaatlerin fayda vermediği sözü doğru değildir. Bundan başka bazı başkaldırmalar ve devlet idaresine karşı koyuşlar Mısır'a mahsus bir şey olmayıp meselâ Fransa'aki son değişiklikler sırasında her tarafta nice karışıklıklar, ayaklanmalar ve karşı koymalar oldu. Hâlâ da olmaktadır. İhtilâl vardır ve cumhuriyet idarecilerinin hükmü geçmiyor diye Osmanlı devleti meselâ Marsilya'ya donanma ve asker gönderse Fransa bunu doğru bulur mu? Osmanlı devleti savaş açtı demez mi? Osmanlı devletinin böyle bir şeye kalkışması için ortada bir sebeb yok denirse, Fransa'nın fazla sıkıntı ve kıtlık zamanında tebaamızdan bir kısmı izin alıp Marsilya ve civarına götürdükleri çok miktarda zahirenin bedeli hâlâ ödenmemiş olup bu yüzden birçok tüccarımız zararda ve sıkıntıdadırlar. Bundan maada, Marsilya, Tulon ve sair iskelelerdeki korsanlar nice ticaret gemilerimize musallat olup aradaki andlaşmalara aykırı şekilde zaptederek bazılarını sattıkları ve bazılarını hâlâ ellerinde tuttuklarını bilmiyorlar mı? Dost olan devletler arasında böyle hâdiseler oldukça yine müzakere yoluyla dostça halledilegelmiştir. Aralarında andlaşmalar bulunan devletler ufak sebeblerle birbirlerinin memleketlerine saldıracak olduktan sonra, andlaşmalara ne lüzum var? Ama, Fransa cumhuriyeti kendi kendisine andlaşmayı bozarsa o başka. Yoksa maslahatgüzar dostumuzun kendi düşünceleri ve duydukları olarak ileri sürdükleri olmıyacak rüyalardır. Ben de kendisini tatmin edici bir cevap alabilirim ümidiyle çağırmıştım. Lâkin, kendisi verdiği cevaplarla, havadisleri tasdik etmiş oldu» dedi.

Rufen, üzüntü içinde kendisinin bu seferin Mısır üzerine olacağını söylemediğini, ancak fikri sorulduğu için bir tahminde bulunduğunu, bu yüzden üzüldüğünü, devletinden bir haber alamadığını, hattâ İstanbul'daki Fransız tüccarlarının kendisine başvurup böyle bir şey olursa halimiz ne olur dediklerini, kendisinin de böyle bir şey olursa Osmanlı devletinden onlara bir zarar gelmiyeceğini, nihayet şahsen mesul olabileceğini anlattığını söyledi. Reisülküttab Efendi ise, kendi devletinin Osmanlı devleti hakkındaki niyetlerini bilmemesinin imkânsız olduğunu söyliyerek Rufen'in bu sözlerini kabul etmedi. Böylece görüşme sona erdi.

Bir taraftan da İstanbul'da bulunan Fransızlar, Fransa donanmasının İstanbul'a gelip Osmanlı donanmasiyle birleşerek Karadenize çıkacakları ve Kırım'ın geri alınacağı havadislerini yayıyorlardı. İşte bundan sonradır ki Osmanlı devleti artık Fransanın Mısıra saldıracağına iyiden iyiye kanaat getirmiş bulunuyordu. Buna karşılık diğer tedbirlerinin yanında kendisine yardımcı olabilecek müttefikleri aramağa başladı. Meselâ ilk olarak o sırada Londra elçisi bulunan İsmail Ferruh Efendiye yazıldı.

Ancak Bâb-ı âli gerek müttefik temini için ve gerekse diğer hususlarda hareketc geçmekte bir hayli geç kalmıştı. Onun, Mısırda gerekli tedbirlerin alınmasını temin edecek memurunun daha yolda bulunduğu sırada Bonapart'ın emrindeki Fransızlar İskenderiye'ye taarruz etmişlerdi.

İngiliz donanmasının İskenderiye'ye ilk gelişi ve amirâlin ikazı

Napoleon Bonapart'ın, ikiyüz seksen parçalık donanma ve buna bindirilmiş otuz sekiz

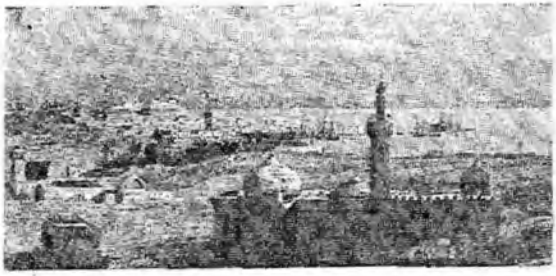

Eski İskenderiye'den bir görünüş

bin kişilik bir ordu ile Tulon limanından hareketi, İngiltere'nin gözünden kaçmamış ve on dört büyük gemiden mürekkep İngiliz donanması Bonapart'ın peşine düşmüştü. Evvelâ, Akdenizde gezen gemiler için pek mühim bir üs olan Malta'nın Fransızların eline geçişi İngilizlerin hiç hoşuna gitmedi. Osmanlı devleti bunu haber alınca, bütün limanlara emirler gönderip İngiliz gemileri uğradığı takdirde yiyecek ve su verilmesini bildirdi.

İngiliz donanması 27 haziran 1798 tarihinde İskenderiye limanına gelerek açıkta demirledi. Sandalla gönderilen mükâleme memuru şehrin eşrafından gümrükçü Seyyid Kerim Efendi ile görüşerek kendisine:

«Fransızlar muazzam bir donanma ile denize açıldılar. Onları arıyoruz. Nereye gittikleri bilinmiyor. Lâkin, bu taraflara suikastları olduğu bazı hallerinden anlaşılıyor. Buraya gelirlerse siz onları def etmeğe muktedir olamazsınız. Sizi korumak istiyoruz» dedi.

Lâkin, Seyyid Mehmed Kerim Efendi bu sözleri İngilizlerin bir hilesine hamlederip reddetti. Hattâ red cevabını biraz sert ve haşin bir ifade ile verdi. İngilizler bunun üzerine:

«Madem ki dostça ihtarlarımızı kabul etmiyorsunuz, bari biz açıklarda durup kaleyi düşmandan koruyalım. Siz sadece bize zahire ve su yetiştiriniz» dedilerse de, Seyyid Mehmed Kerim Efendi buna da yanaşmayarak:

«Burası Osmanlı devletinin memleketlerindendir. Burada Fransızların da başkalarının da işi yok, siz, işinize gidiniz» karşılığını verdi. İngiliz amirali:

«Pek âlâ, amma sonunda siz pişman olursunuz» diyerek Fransız donanmasını aramak üzere denize açıldı.

İngiliz donanması gittikten sonra Murad Beyin adamı olan Seyyid Mehmed Kerim Efendi durumu derhal ona bildirip ihtiyaten bir miktar asker istedi. Lâkin dünyadan habersiz olan ve yalnız Fransız donanması değil bütün Avrupa orduları gelse yenebileceklerini sanan Kölemen beyleri buna aldırış etmediler.

Bonapart'ın İskenderiye'yi zaptı

İngiliz filosunun Mısır sularında bulunduğu sırada 25 haziran 1789 tarihinde Maltayı zaptetmiş olan Fransız donanması onların İskenderiye önlerinden ayrılmalarından az sonra 1 temmuz 1798 günü bu limanın önlerine gelip demirledi. Osmanlı donanmasının ellisekiz toplu riyale gemisi o sırada limanda bulunuyordu. Kaptanı İdris Bey, neden geldiklerini öğrenmek için milazim kaptan Ümid Beyi Bonapart'a gönderdi. Fransız generali şu cevabı verdi:

«Benim kimseye zararım yoktur. Düşmanımız olan İngilizler Hindistanı almış bulunduklarından onu kurtarmağa gidiyorum. Bütün dünya ile düşman olsam, osmanlılarla dostum. Lâkin, bana top atarsanız bir geminiz donanmamla başa çıkamaz, boş yere kalyonu elden çıkarmış olursunuz».

İdris kaptan, bunun üzerine müdâhaleden vazgeçti. İskenderiye halkı, bu büyük donanma karşısında dehşet içinde kalmışlardı. Seyyid Mehmed Kerim Efendi Murad Beye üst üste feryadçılar gönderiyordu.

Bonapart ise, İskenderiye önüne varır varmaz Fransız konsolosunu isteyerek görüştü ve ondan İngiliz donanmasının kısa bir zaman evvel İskenderiye'den ayrılmış olduğunu öğrendi. Bunun üzerine derhal karaya asker çıkarmağa kalkıştıysa da konsolos kendisine kalenin mukavemet edeceğini haber verdiği için bundan vazgeçip İskenderiye limanına girmedi ve civarda Merabit koyu denilen yerden çıkarma yapmaya karar verdi. Vakit akşamı bulmuş, rüzgâr şiddetlenmiş ve deniz kabarmış olduğu halde çıkarma emrini verip hattâ ilk filikaya kendisi binerek Mısır topraklarına heyecanla ayak bastı. Önce büyük zahmetler çekilerek karaya beşbin kadar asker çıkarılabilmişti. Bonapart, karşı tarafa savunma tertibatı alma imkânını vermemek için hemen yola çıkarak şafak sökerken İskenderiye önlerine vardı. İskenderiye kalesinin çok yerleri harap olup etrafı bir kaç kale ve bir eski duvarla çevrili idi. Cephane ve savaş vasıtaları yoktu. Bonapart, askerini üç kola ayırıp kaleye hücum ettirdi. İlk müdafaalar süratle bertaraf edilerek asker şehre girdi. Bu esnada şiddetli sokak savaşları başladı. Evlere, köşelere, bucaklara, dar sokaklara iyice siperlenmiş olan ahali bütün gücüyle karşı koyuyor, iki taraf da ağır zayiat veriyordu. Hattâ, Bonapart'ın meşhur generallerinden Kleber (Kléber) de bu arada ağırca yaralandı. Nihayet, müdafiler müzakere istediler. Bonapart:

«Ben, yurdunuzu yağmalamağa ve yahut Osmanlı devletinin elinden almağa gelmedim. Maksadım, memleketi kölemenlerin zulmünden kurtarmak ve Fransızlara eftikleri hakaretlerin intikamını almaktır» diyor ve memurların değiştirilmiyeceğini, cami ve mescidlerin eskisi gibi açık olacağını, herkesin ibadetinde serbest bulunacağını; kimsenin canına ve malına zarar gelmeyeceğini taahhüt ediyordu. Bu şartlarla anlaşma yapıldı ve İskenderiye Fransızlara teslim edildi. Napolyon, kaleye Fransız bayrağı çekerek herkesin işile gücile uğraşmasını, göğsüne

mavi-kırmızı-beyaz kokard takıp silâhlarını teslim etmesini bildirdi.

Bonapart'ın gayesi ve halk'a beyannamesi

Bonapart'ın gayesi, kölemenlerin nüfuzunu kırıp Osmanlı devletinin hakimiyetini kurmak bahanesiyle Mısırı istilâ etmek, sonra Osmanlı devletine başka tavizler tanıyarak karşılığında Mısırın Fransaya terkini mümkün kılmaktı. Askerlerine, halkın can, mal ve ırzına el uzatmamalarını iyice tenbih ettikten sonra arapça olarak kaleme aldırdığı bir beyannameyi bastırıp Mısırın her tarafına dağıttı. Bunda, şöyle diyordu:

«Rahman ve rahim olan Allahın adiyle Allahtan başka tapacak yoktur ve onun evlâdı ve ortağı yoktur.

Hürriyet ve eşitlik esasına dayanan Fransa cumhuriyeti tarafından serasker ve büyük kumandan olan Bonapart bütün Mısır ahalisine beyan eder ki, uzun zamandanberi Mısıra musallat olmuş olan beyler Fransız milletine zillet ve hakaret muamelesi ve tüccarlarına eziyet hadden aşırı muamele, zulüm ve gadr etmektedirler. Şimdi onların sonu gelmiştir. Ne yazık ki, bunca zamandanberi abaza ve çerkez memleketlerinden getirilmiş olan bu kölemenler bütün dünyada misli bulunmayan iklimlerin en güzeli Mısırı fesada veregelmişlerdir ve herşeye kadir olan Allahın iradesi ise onların mülk ve devletlerinin sona ermesiyle ilgilenmiştir. Ey Mısırlılar, benim bu tarafa sadece sizin dininizi ortadan kaldırmak maksadiyle gelmiş olduğumu telkin ediyorlar. Bu, açık bir yalandır. Bunu doğru olarak kabul etmeyiniz ve iftira edenlere deyiniz ki benim bu taraflara gelişim ancak sizin hakkınızı zalimlerden alıvermek içindir. Ben kölemenlerden daha fazla Allaha ibadet ve peygamberi Muhammed (A.S.) e ve Kur'ân-ı Kerime hürmet ederim. Yine onlara deyiniz ki, Allah indinde herkes eşit olup birini diğerinden ayıran ancak akıl, fazilet ve ilim iken, kölemenlerin akla, fazilete ve ilme dair ne sermayeleri vardır ki onları öbürlerinden ayırıp en âlâ şeylerin inhisarını onlara versin? Nerde münbit toprak, güzel atlar, âlâ konaklar, dilber cariyeler varsa onlara mahsustur. Eğer Mısır onların malikânesi ise, Allahın bu hususta kendilerine yazdığı belgeyi bize göstersinler. Lâkin, cenabı hak esirgeyici ve âdildir. Bundan sonra büyük memuriyetlere yükselmede kimse istisna edilmiyecektir. Ve işleri akıllı, fazileti ve bilgili kimseler idare edecektir. Bununla bütün halkın işi düzelir.

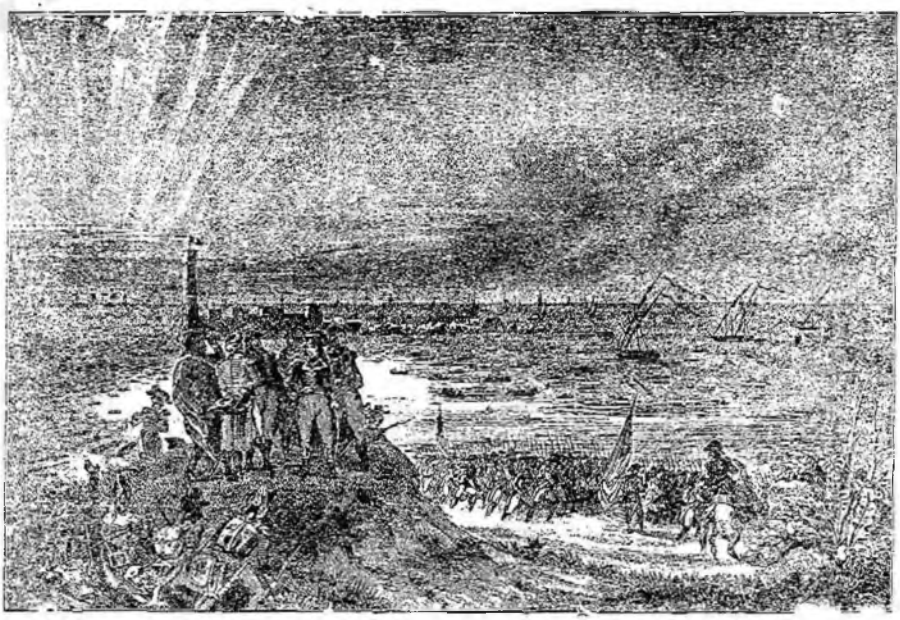

Fransız kuvvetlerinin İskenderiye yakınlarında karaya çıkışları
(Versay müzesindeki bir tablodan)

Eskiden Mısırda büyük şehirler, geniş limanlar vardı. Ticaret çoktu, bunları hep kölemenler ortadan kaldırmışlardır. Ey kadılar, şeyhler, imamlar, çorbacılar ve beldeler âyânı, cemaatlerinize ve neferlerinize şunu söyleyin ki, Fransızlar halis müslümanlardan sayılırlar. Bunun isbatı da şudur. Fransızlar Hıristiyanları Müslümanlarla daima savaşa kışkırtan papanın taht kurduğu kızıl elmaya varıp tahrip etmişlerdir. Sonra Malta adasını alarak müslümanlarla savaşı vaz geçilmez ve herkesin yapması gereken bir din borcu sayan şövalyeleri oradan kovup uzaklaştırdılar. Bunlarla beraber halen islâm padişahı Fransızların halis dostu olup düşmanına düşmandırlar. Kölemenlerse bilâkis sultanın emrine uymıyarak ona itaatten çekindiler ve asla baş eğmediler. Meğer ki, kendi tamaları için olsun, ne mutlu, ne mutlu bizimle vakit geçirmeden ittifak eden Mısır ahalisine ki, kendileri refaha kavuşacak ve mertebeleri yükselecektir. Yine ne mutlu şu kimselere ki, savaşan tarafları tutmayıp kendi evlerinde oturdular. Bizi gereği gibi anladıkları zaman yanımıza koşup geleceklerdir. Lâkin, vah şunlara ki kölemenlerle birleşip bizimle savaşta onlara yardım ederler. Onlar, kurtuluş yolunu bulamıyarak vücutları âlem sahifesinden silinecektir».

Bonapart, sonra şunları bildiriyordu:

1 — Fransız askeri bir yerden geçerken oraya üç saat uzaklıkta bulunan bütün köyler cumhuriyet ordusu kumandanına içlerinden bir kaç kişi gönderip itaatlerini bildirecek ve Fransız bandırası çekeceklerdir.

Mısır kölemenlerinden Murad Bey
(Enver Ziya Karal'ın Osmanlı tarihinden)

2 — Fransızlara mukavemet ve müdafaada bulunan köy, tamamen yakılacaktır.

3 — Fransaya itaat eden köyün, Fransız bandırası çekmesi şarttır. Bunun gibi, dostumuz olan islâm padişahının sancağını da beraber çekeceklerdir.

4 — Her yerin ileri gelenleri kölemenlerin bütün erzak, ev ve mülklerini mühürleyip bir şeyinin ziyan olmamasına dikkat edeceklerdir.

5 — Şeyhler, kadılar ve imamlar herkes kendi işiyle uğraşıp ahali evlerinde rahatta olsunlar. Memleketin âdeti üzere camilerde namazlar kılınıp herkes birden kölemen satvetinin yıkılmasından dolayı cenabı hakkın nimetine şükür ve dua etsinler ve yüksek sesle Osmanlı devletinin ve Fransız askerinin kudretinin devamına dua ve kölemenlere lânet eylesinler.

Bonapart'ın İskenderiye'deki diğer icraatı

Bu beyanname tam mânasiyle bir sahtekârlık belgesidir. Burada evvelâ halkın dinî duygularından istifade için daha başta islâmlara mahsus olan Allahın birliği inanışı, ortağı ve bilhassa hıristiyan inanışlarına aykırı olarak evlâdı bulunmadığı anılmış, Bonapart islâm peygamberini kabul ettiğini iddia ederek müslüman olduğunu ilân etmiş ve üstelik bütün Fransızların islâmiyetini iddiaya kadar varmıştır. Bundan başka bu hareketi Osmanlı devletinin haberi ve hattâ âdeta arzusiyle yaptığını, maksadının kölemenlerin nüfuzunu kırmak ve Osmanlı devletinin hakimiyetini kurmak olduğunu ileri sürmüştür. Tabii, bütün bunlar yalandı. Fransa bu suretle devletler hukukunu, Osmanlı devletiyle aralarındaki andlaşmaları ve bunca yıldır devam eden ve yalnız Fransaya menfaatler sağlayan dostluğu hiçe sayıyor, Osmanlı devletinin Fransanın en müşkül zamanlarındaki dostça davranışını unutarak bir Osmanlı Ülkesine askeri tecavüzde bulunuyordu.

Bonapart bundan maada Mısır valisi Lokmacı Ebubekir Paşaya, kendisine tabi olmasını bildiren ve yanına çağıran bir yazı gönderdi. Sonra, bütün memurları yerinde bırakıp yalnız vergi işlerine Fransız memurlar tayin etti. Şehrin işlerine bakmak için ileri gelenlerden mürekkep bir divan teşkil etti. Kalenin tamirini Fransız mühendislerine verdi. İskenderiyenin muhafazası maksadiy-

le üç bin asker ayırdı. Bunlara kumandan olarak yaralı bulunan Kleber kalacaktı.

Bonapart Nil nehrinin yükseliş mevsiminden evvel Kahireyi ele geçirmek niyetinde bulunduğu için donanma sandallarından bir nehir filosu kurdu. Asker, ağırlık, toplar ve cephane bu filo ile Reşid'e oradan Rahmaniye'ye varacak ve esas ordunun gelişini bekleyecekti.

Ruhu, büyük ihtiraslarla kavrulan Bonapart, Temmuzun altıncı günü İskenderiye'den kuvvetleri ile hareket edip Kahireye bir gün evvel varmak için Demenhor çölünden yola koyuldu.

Mısır valisi ve Kölemen beylerinin telâşı

Fransızların İskenderiyeyi işgali haberi gelince, Murad Bey fena halde sinirlenerek hemen İbrahim Beye koştu. Bütün beyler, âyân, ûlema ve şeyhler davet olundu. Vali Ebubekir Paşa da kaleden inip geldi. Şehrin kadısı ve yedi ocak ağaları da hazır bulunduğu halde büyük bir divan kurulup mesele görüşüldü. Murad Bey, Osmanlı devletinin kendi hakkında olan duygularını bildiği için Bekir Paşaya:

«Fransızların buraya gelişleri sadece Osmanlı devletinin izni iledir. Elbette vezirin de bundan haberi vardır. Lâkin, bizim gücümüz size de onlara da yeter» dedi.

Bekir Paşa, soğukkanlılıkla ve vakarla cevap verdi:

«Bak Murad Bey... sana böyle büyük sözler söylemek düşmez. Osmanlı devletinin Fransızların islâm ülkelerine girmelerini tecvizine imkân yoktur. Böyle sözlerden vazgeçip hemen mertçe durunuz ve savaşa hazırlanınız».

Bunu müteakip ilk icraat olmak üzere Mısırdaki Fransız konsolosu ve tüccarları tevkif edilerek kalede hapis olundular. Sonra İbrahim Beyle Ebubekir Paşanın Kahirede kalmasına Murad Beyin askerin başında bulunduğu halde Fransızların üstüne gitmesine karar verildi ve sefer hazırlığına başlanıldı. Lâkin bu hazırlıklarda ülkeyi bir yiyim yeri haline getirmiş olan beyler keselerinden on para harcamak istemedikleri için bütün masrafı yeniden halka yükleyerek kendilerine karşı beslenen hiddet, kin ve nefretin bir kat daha artmasına sebeb oldular.

Bâb-ı âlinin durumu öğrenmesi, Bonapart'ın Rufen'e mektubu ve ittifak teşebbüsü

Fransız donanması İskenderiyeye geldiği zaman kale önlerinde bulunan bir Rum gemisi ertesi günü Bonapart'ın şehre taarruzunu ve geçen savaşları görünce oradan yelken açarak Adalar denizine doğru savuşmuştu. Bu esnada Çanakkale boğazında bulunan kapudane bey ile derya tercümanının Fransız donanmasından bir haber almak için dört tarafa göndermiş oldukları kayıklardan birisi bu gemiye rastlayıp kaptanından haberi duyunca onu alıp boğaza getirdi. Rus kaptanı orada sorguya çekilerek durum anlaşıldı ve 17 temmuz tarihli bir arîza ile İstanbula bildirildi. Bu sırada devlet Pasban-oğlu gailesiyle uğraşıyor ve Vidini muhasara etmiş olan derya kaptanı Hüseyin Paşanın istediği toplarla sair malzemeyi tedarike çalışıyordu. İskenderiyenin Fransızlar tarafından işgal edildiği haberi gelince, artık bütün bu gibi işlerden vaz geçilip Mısır meselesinin ön plâna alınması zarureti ortaya çıktı. İlk iş olarak Garp ocaklarıyle Ülgün ve Bar korsanlarına mevcud gemileriyle denize açılıp Fransız donanmasına taarruz emri verildi .

Napolyon Bonapart ise, İstanbuldaki fransız maslahatgüzarına iki mektup göndererip durumu bildirmişti. Bunlarda, İskenderiyeyi aldıktan sonra Mısırı feth niyetinde bulunduğunu anlatıyor. Lâkin Osmanlı devletiyle dostluğunun baki bulunduğunu, maksadının kölemen beylerinin tedibi ve

İskenderiye'den Kahire'ye giderken Napolyon ve ordusunun Demenhor çölünden geçişi
(Nouvelle histoire de France) adlı kitaptan.

İngiltere ticaretinin zarara uğratılması olduğu yaygelerini tekrarladıktan sonra yakında İstanbul'a bir büyük elçi gönderileceğini bildiriyor, ve Rufen'den Osmanlı devletinin Fransa aleyhine harekete geçmemesi ve savaşa kalkışmaması hususlarının teminini istiyordu.

Rufen, Bâb-ı âliye gelerek bütün bunları anlattı ve hattâ Bonapart'ın, Mısır halkına neşir ettiği beyannameyi de gösterdiyse de artık sözüne inanan, hattâ onu dinleyen yoktu. Fransa'nın hareketi İstanbulda alçakça ve nankörce sayılıyor, haklı olarak hiç bir mazeret dinlenmek bile istenmiyordu.

Kölemen muharipleri

Son zamanlarda İngiliz tercümanı Bâb-i âliye başvurarak Osmanlı devletinin Fransa politikasına fazla meyletmesinden şikâyette bulunmuş ve hattâ:

«Osmanlı devleti bir kaç yıldanberi eski dostu olan İngiltere devletini unuttu ve Fransadan dostluk beklenmezken onun hatırını pek fazla sayar oldu» demişti.

Bonapart'ın Mısıra taarruzu tahakkuk edince, Osmanlı devleti Fransanın düşmanları olan Rusya ve İngiltere ile birer ittifak imzalamağa karar verdi. Reisülküttab Atıf Efendi İngiltere elçisini davet edip meseleyi uzun boylu görüştü (28 temmuz 1798). Bu tarihten itibaren İngiltere, Fransaya bedel Osmanlı devletinin en yakın dostu ve sırlarının mahremi oluyordu.

Mısır'da cereyan eden diğer savaşlar

Diğer taraftan Bonapartın İskenederiyeyi istilâ ettiği haberi alındıktan beş gün sonra Mısır beyleri hazırlıklarını tamamlamış ve Murad Beyin kumandasında yirmi bin kişilik bir kuvvet yola çıkmıştı. Murad Bey Avrupa ordularının ne demek olduğunu henüz bilmiyor, kölemen süvarilerinin cesaret ve maharetlerine güvenerek fransız kuvvetlerini atlarına çiğneteceğini sanıyordu. Fransızlar ise, sonsuz kum deryaları içinde şimdiye kadar görmedikleri bir sıcak ve susuzlukla mücadele ederek, emniyet kademeleri kumdan biter gibi peyda olan kölemen süvari kollarının taarruzuna uğrayarak Demenhor gölünü büyük bir güçlükle aşıp dört günde Nil nehrinin kıyısına vardılar. Bu sırada birkaç yüz kişiden mürekkep bir kölemen birliği general Dize (Desaix) kumandasındaki öncü kuvvetlere hücum ettiyse de Fransızların misket ve salkım ateşlerine dayanamıyarak dağıldı. Kölemen ordusunun yakında olduğunu anlatan bu hâdise üzerine Fransızlar savaşa hazırlanmağa başladılar. Lâkin sandallardan teşkil olunan ince donanma henüz gelmediği için üç gün kadar Rahmaniye'de beklemeğe mecbur kaldılar. Murad Bey de o civarda bulunuyordu. Nihayet, Temmuzun on üçüncü günü Fransız sandalları geldi. Ordu hemen nehir boyunca onlarla birlikte hareket etti. Biraz sonra Fransız sandalları Murad Beyin hazırladığı sandallarla karşılaşarak savaşa tutuştular. Fransız ordusu hemen yetişti. Bonapart askerini beş kısma ayırıp her kısmı ağırlıkları ortada olmak üzere dörtgen şeklinde tertip etti. Topları da köşelere yerleştirdi.

Sabırsızlanan Murad Bey, nihayet ordusuna hücum emri verdi. Bin, bin ikiyüz kişilik süvari birlikleri arka arkaya dört nala fransız saflarına saldırıp ateş mesafesine girdikten sonra birer el tabanca atıyor sonra da

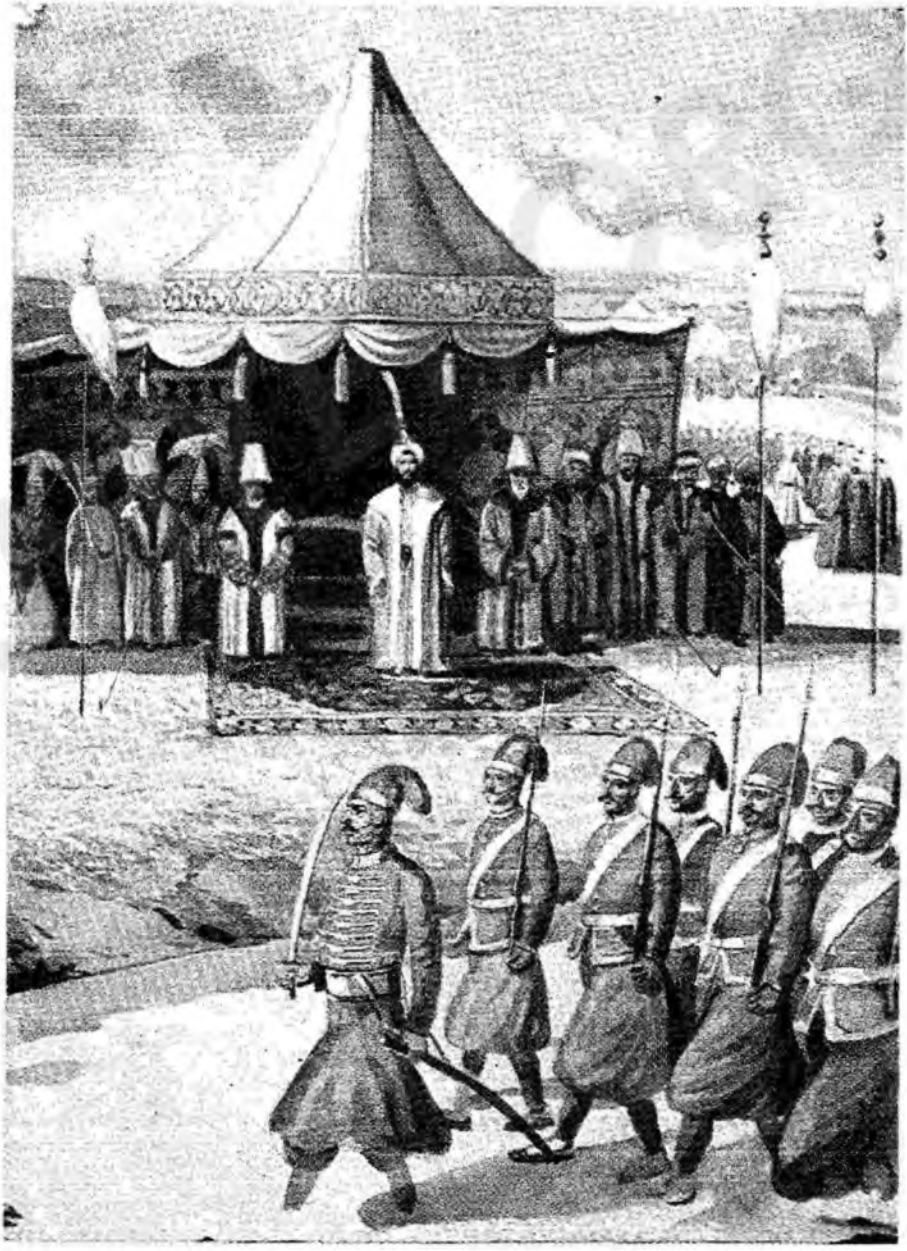

Teşkil ettiği «Nizam-ı Cedid» adlı askerlerin Üçüncü Selim huzurunda bir geçit resmi

(Mufassal Osmanlı Tarihi tablosu - No: 47)

kılıçlarını çekerek hücum ediyorlardı. Lâkin, şiddetli top ateşiyle bir çoğu yere serildi ve kalanları süngülere rastlayıp safları bozamadılar. Bir taraftan da tüfenk daneleriyle birer ikişer düşmeğe başladılar. Bu sırada Murad Beyin cephane ile dolu bir gemisi, düşen Fransız humbarasiyle ateş aldı. Patlama, yangını civar gemilerle karada bulunan cephaneye de sirayet ettiriverdi. Hepsi birden infilâk edip bu arada topçubaşı Giridli Halil Ağa ile maiyetindeki askerler havaya uçtular. Murad Bey, bu halden büyük bir üzüntüye kapıldığı sırada Fransızların şiddetli bir ateşine uğradığından bütün ağırlıklarını bırakıp kaçmak zorunda kaldı.

Kahire'deki durum, Ehramlar savaşı

Bu haber Kahireye gelince İbrahim Bey şehri müdafaa için acele siperler yaptırmağa başladı. Bütün halk bu siperlere zorla sürüldü. Ortada yalnız ihtiyar, alil ve hastalarla kadın ve çocuklar kalmıştı. İbrahim Bey, çöl bedevilerine haber gönderip onları da savunmaya katılmağa davet etti. Bu sırada Murad Bey de bu savunma hattına kadar çekilmiş ve siper kazılması faaliyetine katılmıştı. Kölemenler bir taraftan kalede mahpus bulunan Fransız tüccarlariyle bazı hıristiyanları tazyik ederek para, mal ve eşyalarını ellerinden almağa, karşı gelenleri öldürmeğe başladılar. Ebubekir Paşa, bütün nüfuzunu kullanıp bu işi men etmeseydi, Kahirede bir tek hıristiyan sağ kalmazdı. Bir taraftan da bu beylerin para ve değerli eşyalarını konaklarından başka yerlere, bir kısım fakir ahbaplarının evlerine taşıyarak saklamağa başlamaları halkı büsbütün telâş ve endişeye düşürdü.

Düşman nereden gelebeği belli olmadığı için Murad Beyin ordusu Nil ile Ehramlar arasında yer almıştı İbrahim Bey ise, kendi askeriyle Nil'in diğer tarafında bulunuyordu. Böylece, mevcud kuvvetin ikiye ayrılması aslında büyük hatâ idi. Murad Beyin yanında onbin Kölemen süvarisi, birkaç bin çöl bedevisi ile zorla getirilmiş pek çok fellah vardı. Bedevilerin asıl maksadı bir kargaşalıkta yağmaya katılmak olduğu gibi, zorla getirilmiş fellahlardan da tabiî hiç bir hizmet beklenemezdi. Esasen ne daha evvel savaşlarda bulunmuşlar, ne de doğru dürüst silâh kullanmayı öğrenmişlerdi.

Fransız ordusu 23 temmuz Cuma günü Cesr-i esved'e varmıştı. Ertesi gün daha güneş doğmadan ordusunu yola çıkaran Bonapart, sağ tarafta ehramlar ve sol tarafta Kahire göründüğü zaman askerlerine:

«İşte, Mısır fatihleriyle yüz yüze savaşacaksınız. Unutmayınız ki şu ehramların tepesinden kırk yüz yıl size bakıyor» dedi.

Bonapart ilerledi. İki taraf arasında bir top menzili kalınca Murad Beyin ordusunu gözden geçirdi. Siperlerdeki topların arabadan mahrum ve sabit olduklarını gördü. Bu ise, buradaki piyadenin siperlerden ayrılamıyacağına alâmetti. Şu halde, Murad

Ehramlar savaşı (A. J. Gros'un tablosundan)

Bonapart'ın Kahire'ye girişi (Raffet'nin bir gravürü)

Beyin Nil ile Ehramlar arasındaki süvarisini yendikten sonra bu siperlerin zaptı gayet kolaydı. Bu yüzden Bonapart doğru bunların üzerine yürüdü. Bu sırada Murad Bey, Fransız ordusunun sağ kanadına bütün gücüyle yüklendiyse de, karşılaştığı sert ve muntazam ateş yüzünden muvaffak olamadı. Defterdar Eyüp Bey kumandasında kölemenlerin en cesur ve usta silâhşörleri fedakârca bir hücumda bulundular ve bir çok Fransızı da kılıçtan geçirmeğe muvaffak oldular. Lâkin ne çare ki top ve tüfenk ateşi hepsini yere serdi. Karşı tarafta bulunan askerler, nehri geçip imdada gelmek istediler. Fakat kayık az, rüzgâr şiddetliydi. Bu yüzden pek azı güçlükle geçebildiyse de üstlerine doğru esen kum fırtınasından göz gözü görmez hale geldiğinden bir faydaları olmadı. Esasen bu sırada Fransızların hücumuna dayanamayan kölemen süvarileri bozulmuş, kimi vurulmuş, kimi nehre dökülmüş, kalanları da esir düşmüşlerdi. Fransızlar bu sefer siperlere hücum ettiler, burasını evvelâ şiddetli bir ateş altına almışlardı. Siperler bir müddet dayandıktan sonra düştü. Murad Bey kaçtı. Bonapart top ve humbara ateşini İbrahim Beyle Ebubekir Paşanın bulunduğu tarafa çevirdi. Böyle muntazam ve tesirli ateş görmemiş olan buradaki asker de dağılıp gitti. Vali paşa ile İbrahim Bey Adilye'ye çekildiler.

Ebukır'ın galib kumandanı İngiliz Amirali Nelson

Kahire'nin teslim olması, Murad Bey'in Bonapart'a teklifleri

Bonapart, süratle Kahireye doğru ilerledi. Fellahlar, bağıra bağıra kaçıyorlardı. Şehirdekiler de onlara uyarak Kahireden çıkıp çöllere dağıldılar, lâkin, nereye gideceklerini ve ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Çöl arapları ise bu fırsatı kaçırmayarak hepsini soyup soğana çevirdiler. Sabahleyin, Kahire şeyh ve üleması Ezher'de toplanarak bir aman mektubu yazıp Bonaparta gönderdiler. O da verdiği cevapta ilk sözlerini tekrarladıktan sonra Fransızları tahkir ve tüccarlarına zulüm edenleri esasen kısmen öldürüp kısmen esir ettiğini, bazılarının ise kaçtığını, şimdi bunları buluncaya kadar Mısırı tarayacağını, halka ve kendilerine hiç bir zararı dokunmıyacağını bildirdi. Bundan sonra Kahire şeyh ve üleması ve ileri gelenleri Bonapartı ziyarete gittiler. Şehirdeki ayak takımı ise, kölemen beylerinin evlerine hücum ile neleri varsa yağmalayıp ucuz pahalı sattılar.

Bonapart, Özbekiye'deki Elfi Mehmed Beyin konağına indi. Kahire ve civarı Fransızlar tarafından işgal olundu. Fransızlar, ileri gelenlerden on kişilik bir Mısır divanı kurdular. Bütün memuriyetler kölemenlerden alınıp türklere verildi. Fransız askerleri kimsenin mal ve canına dokunmadıkları gibi, satın aldıkları şeylerin parasını fazlasiyle ödüyorlardı.

Bundan sonra Bonapart müslüman ve hıristiyan bütün tüccarlara şamil olmak üzere beş yüz bin riyal vergi tarh etti. Ayrıca, eski beylerin zevceleri mal ve para için sıkıştırılıp yağmacılardan ellerinde kalan bu suretle alındı. Yağmalanan eşya da her tarafta aranmağa başladı. Bir taraftan da kaledeki darphaneyi faaliyete geçirip Üçüncü Selim namına para bastırdı. Sonra İbrahim Bey üzerine bir kısım süvari gönderdi. Yanlarında top ve humbara olmadığından bu kuvvetler kölemen süvarilerine fena halde yenildiler. Bonapart bizzat vak'a yerine yetiştiyse de o zamana kadar askeri ağır telefat vermişti.

İbrahim Bey ve Ebubekir Paşa, dönmekte olan kafilesini çöl araplarının hücumlarından mümkün olduğu kadar koruyarak Şama doğru çekilip gittiler. Bonapart, Murad Beye haber gönderip Fransaya tabi olmak şartiyle Said tarafının hükümetini vaad ettiyse de Murad Bey bunu red ile karşılığında Bonaparta İskenderiyeye çekilmek şartiyle onbin altın yol parası teklif etti. Bonapart, bu teklifi büyük küstahlık sayarak Murad Beyin üzerine asker sevk etti.

Ebuhur (Abukır) deniz savaşı

Fransızlar İskenderiyeyi istilâ ettikleri zaman bir kaç parça fırkateyn ile küçük savaş ve nakliye gemilerini limana sokmuşlardı. Büyük gemileri kısmen İskenderiye doğusundaki Ebuhur kalesi karşısında demirlemiş bulunuyorlardı. Bunlar arasında yarım dünya diye anılan yüz seksen toplu ve üç anbarlı Oriyan adlı amiral gemisi de vardı. Ancak Fransız amirali gerekli tedbirleri almadığından kolayca her ân bir baskına uğrayabilirdi. Nitekim kendilerini aramakta olan amiral Nelson kumandasındaki İngiliz filosu birdenbire meydana çıkarak Fransız gemilerinin önünden süratle geçip birden dümen kırdı ve kara ile Fransa donanması arasına girerek demir attı. Bu mahirane manevradan sonra savaş başladı. Üç saat süren çarpışma neticesinde Fransızların on büyük gemisinden dokuzu ingilizlerin eline geçti. Oriyan yandı. Yetmiş tonluk bir Fransız gemisi karaya düştü ve orada yakıldı. Üç gemi de İngilizler tarafından zapt ve tahrip edildi. İki Fransız kalyoniyle iki fırkateyn, iki korvet ve iki bomba gemisi kaçıp kurtulabildi. (1 ağustos). Nelson, donanmasının hasar görmeyen gemilerini İskenderiyeyi abluka etmek üzere bırakıp kendisi donanmasının zedelenen kısmını tamir için Sicilyaya gitti. Bu savaşlarda İspanya Fran-

Ebukır deniz harbinde Fransızlar

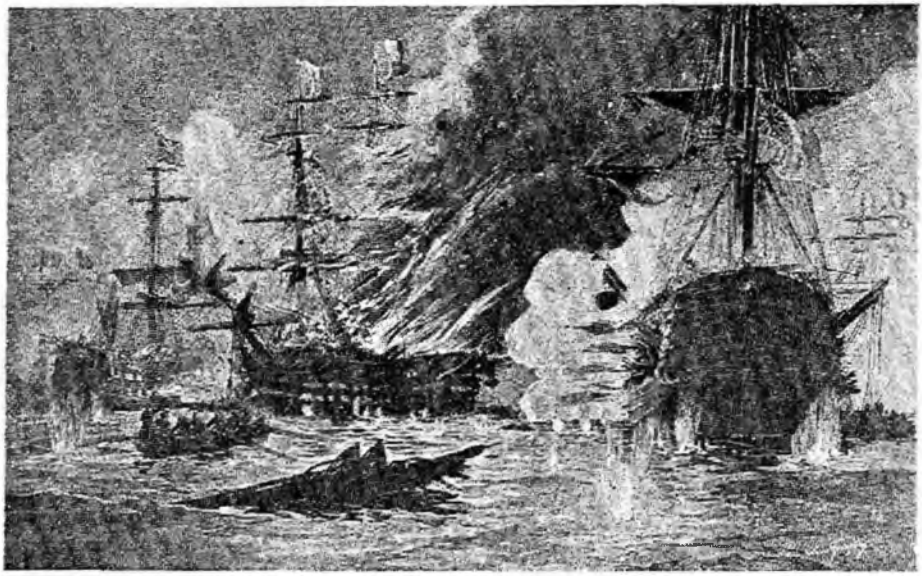

İngiliz donanmasının Ebukır'da Fransız donanmasını tahribi
(Zamanında yapılmış resimlerden)

masının müttefiki olduğu gibi Portekiz de İngilterenin müttefiki olduğundan bir Portekiz donanması İskenderiye kıyılarına gelmişti. Lâkin Ebuhur savaşı sona ermiş bulunuyordu. Portekiz amirali durumu öğrenince Nelson ile buluşmak üzere Sicilyaya doğru dümen kırdı.

Müşterek düşman Fransızlara karşı zaferinden dolayı Amiral Nelson'a Üçüncü Selim tarafından hediye edilen elmaslı sorguç

Deniz savaşından sonra Fransız'ların Mısır'daki durumu

Fransız donanmasının uğradığı yenilgi ve İskenderiye ile Mısır sahillerinin abluka altına alınması Bonapartı fena halde düşündürmeğe başlamıştı. Zira, bu suretle Fransadan yardım görmek ümidi kalmıyordu. Halbuki ordusu bilhassa insan gücü bakımından takviye edilmezse zamanla iş göremez hale gelirdi. İngilizlerin Akdenizde kuş uçurmamağa çalışacakları muhakkak olduğuna göre, bu seferin sonucu felâketli olabilirdi. Bonapart, bütün bunları düşünerek bu işin içinden sıyrılmasının çaresini aramağa başladı. Mısırda bir müddet daha tutunabilmek için halka hoş görünmeğe çalışıyor Nil'in yükselme mevsimi geldiği için âdetlere uyarak şenlikler yaptırıyor, büyük törenlerle mevlûdlar okutuyordu. Lâkin içkinin alenen satılması, müslüman kızlarının yüzleri açık olarak gezdirilmeğe başlanması, yol açmak maksadiyle evlerin ve mesçidlerin yıkılması, belediye nizamlarına uymayanlara ağır para cezaları verilmesi, Mısırda kısılıp kalmış olan ordunun ihtiyaçları için görülmemiş vergilerin toplanması, halkın çok hürmet ettiği bazı kimselerin Murad Beyin adamıdır bahanesiyle idamları gibi hâdiseler, bilâkis halkı ondan büsbütün soğutuyor, kendisinin hâlâ iddia etmesine rağmen Mısıra Osmanlı devletinin rızasiyle gelmemiş olmasının anlaşılması ve Ebuhur'da donanmasının mahvolusu üzerine de itibarı büsbütün sarsılmış bulunuyordu. Bonapart donanmanın uğradığı akibetin her yerde duyulmaması için bu haberin yayılmasını menedip dinlemeyenler hakkında sert cezalar tatbik etti. Lâkin, bu tedbirlere rağmen olay bütün Mısırda duyuldu.

Bonapart halkı bir müddet daha oyalamak için Osmanlı devleti tarafından Azem-zâde Abdullah Paşanın Mısıra tayin edildiği ve yakında geleceği haberini yaydı. Hattâ bu maksatla konak hazırlayıp döşetti. Halk da Fransızların Mısırda kalmasına dair İstanbuldan emir gelecek zanniyle beklemeğe başladı. Lâkin, aradan aylar geçtiği halde gelen giden olmadığı için bunun da bir oyalama siyaseti olduğu anlaşılarak her tarafta muhalefet ve ayaklanma belirtileri başladı.

Napolyon, Kahire'yi aldıktan sonra İslâm dinine göre idare siyaseti gütmek gösterisile oranın ulemasından kurduğu divanda

(Enver Ziya Karal'ın Osmanlı tarihinden)

Bonapart'ın Cezzar Ahmed Paşa'ya mektubu ve iki tarafın hareket tarzı

Bonapart ayrıca hususi bir memurla Sayda valisi Cezzar Ahmed Paşaya mektup göndererek Fransanın uzun zamandanberi Osmanlı devleti ile ittifak halinde bulunduğunu, ancak İngilizlerin Hindistanda Fransaya ait yerleri işgal ettiklerini, bunun üzerine Osmanlı devletinden müsaade alıp Mısıra geldiğini, maksadının evvelâ devlete itaat etmeyen kölemenleri ortadan kaldırmak, sonra da Mısırın ahalisini ıslah etmek nihayet memleketlerini ingilizlerden kurtarmak için Hindistana gitmek olduğunu, nitekim kölemenleri ortadan kaldırarak hutbe ve sikkeyi Üçüncü Selim namına ibka ettiğini, kendisinden emin olunmasını, Mısırla ticareti serbest bırakmasını bildirdi.

Cezzar Ahmed Paşa ile bölgesini Fran-

sızlara karşı korumak ödevini almış olduğu gibi, kendisinin esasen Fransızlarla arası yoktu. Hattâ bir müddet evvel eyâlcti içinde bulunan Fransız konsoloslarını kovmuştu. Şimdi de mektubu getiren memuru yanına kabul etmeyerek kovdurdu. Bonapart buna fena halde hiddetlenip Cezzarın üstüne gitmeye karar verdi. Diğer taraftan Cezzar Ahmed Paşa Mısırın her tarafına haberler gönderip halkı gayrı meşru olan Fransız işgali aleyhine kışkırtıyordu. Şam'a gelmiş olan İbrahim Bey de aynı şeyi yapmakta ve gönderdiği mektuplarla Mısırın ileri gelenlerine ve halka yakında devlet ordusuyla birlikte gelip kendilerini kurtaracaklarını bildirmekteydi. Bu propagandaların büyük tesiri görüldü. Bazı yerlerde halk Fransızlara hücum edip iki taraftan birçok kimseler öldü. Mansure kasabasında ahali muhafız Fransız askerlerine saldırıp hepsini katlettiler. Dimyat civarında da bir çok çarpışmalar geçtiği gibi, Said'de Murad Beyle yapılan savaşta Fransızlar çok zayiat verdiler. Bonapart tarafından Süveyş kaptanı tayin edilen Müteferrika İbrahim Ağa bir miktar Fransız askeriyle giderken yolda çöl Araplarının hücumuna uğrayıp başta kendisi olmak üzere hemen hepsi öldürüldüler.

Kahire'deki isyan

Bonapart bundan sonra başka bir propagandaya başlıyarak eski çağlardan beri mamur ve refah içinde olan Mısırı Türklerin harap ettiğini ve kendisinin Mısırlıları bu idareden kurtarmağa geldiğini ilân etti. Lâkin, bunun da ahali üzerinde hiç bir tesiri olmadı. Bonapart halkın tutumunu anlıyor ve bazı emniyet tedbirleri almak lüzumunu hissediyordu. Bu maksatla mahalle başlarındaki büyük kapıları yıktırıp sokakları genişletmeğe başladığı gibi, şehrin etrafını dolaşarak tahkimatı gözden geçirdi. Bütün bunlar halkın hem hiddet, hem de endişesini artırıyordu. Nihayet, bütün mısırlılara şamil olmak üzere konan yeni bir vergi, bardağı taşıran son damla oldu ve ihtilâl patlak verdi (21 ekim 1798).

Hâdise şöyle olmuştur. Evvelâ bazı kimseler Cami-i Ezher'de toplanarak aralarında görüşüp ayaklanmaya karar verdiler. Hemen her tarafa dağıldılar ve:

«Bu gün gaza günüdür. Düşmandan intikam alalım. Mağlûbiyet ayıbını üstümüzden atalım» diye bağırmaya başladılar. Esasen böyle bir şey bekleyen ahali, hemen ayaklandı. Ortalığı yatıştırmağa koşan bir fransız generali kafasına yediği bir sopa darbesiyle öldü. Halk, fransızlardan kime

Napolyon Mısır halkına hoş görünmek için Osmanlı kıyafetile de gezerdi
(Zamanında yapılmış gravürlerden)

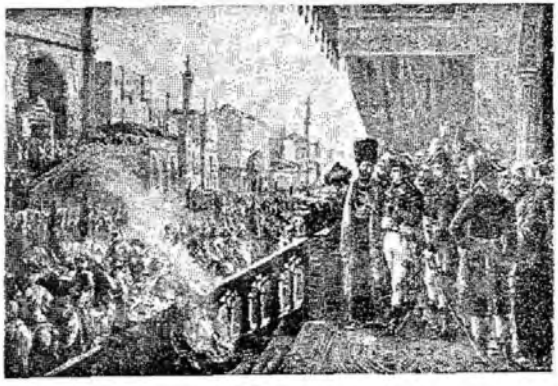

Napolyon'un halkı oyalamak için Kahire'de yaptırdığı bir mevlid alayı
(Colin'in bir gravüründen)

rastlarsa öldürüyorlardı Dağınık halde olan ve dil bilmedikleri için neye uğradıklarını anlayamayan Fransız askerlerinden pek çoğu bulundukları yerde katledildiler. Bonapart, Cize'de bulunuyordu Hâdiseyi duyunca ihtilâli bastırmağa koştu Ahali ise, sokak başlarında yaptıkları siper ve barikatlarda şiddetle karşı koydu. Çarpışmalar üç gün sürdü. Bonapart nihayet şehri sardırıp dışarıdan ve kaleden siper ve barikatlara mermi yağdırmağa başladı. Bu suretle bunları temizledi. Bu arada birçok büyük binalar da yıkıldı. Siperler zaptedilince bir şef tarafından idare edilmeyen halk dağıldı. Fransız askerleri şehre hâkim oldular. Bu arada bazı yerleri ve Cami-i Ezher'i yağma ettiler. Bonapart, hemen genel af ilâniyle ortalığı yatıştırdı. Ancak, hâdiseyi ilk tahrik edenler yakalanıp idam olundu. Bu olaylar sırasında Fransızlardan iki bin ve ahaliden üç bin kişi ölmüştü. Hâdisenin başlangıcında kendisinden yardım istenen Said şeyhi yardıma koşmuşsa da, o gelinceye kadar ayaklanma bastırılmıştı. Gelen bedevî kuvvetleri Fransızların top ve humbara ateşine dayanamıyarak dağıldılar. Bonapart, Said şeyhini yakalatıp idam ettirdi ve yerine kardeşini tayin etti.

Mısır'a Fransız tecavüzünden sonra Üçüncü Selim'in tutumu

Bonapartın İskenderiyeyi alıp sonra da Mısırı işgale başlaması Osmanlı devletine savaş ilânı hakkı veriyordu. Çünkü, fiilî tecavüze uğramış, memleketinin bir kısmı istilâ edilmiş ve istilâ devam etmekte bulunmuş oluyordu. Buna rağmen Osmanlı devleti Fransaya derhal savaş ilân etmedi. Bunun sebebi ise, başında birçok gaileler bulunmasıydı. Meselâ evvelâ Vidin'de başkaldırmış olan Pasban-oğlu henüz tenkil edilmemiş bulunuyordu. Bir devlet ordusu onunla savaş halindeydi. Hicazda, Osmanlı devletinin büyük dayanağı olan din birliğini yıkma tehlikesini gösteren Vahhabi hareketi mutlaka önlenmesi gerekli bir ayaklanma, bir isyan haline gelmekteydi. Devlet hazinesi darda, silâhlı kuvvetlerin durumu perişandı. Ayrıca, Fransanın Osmanlı devletine ait başka yerlere de taarruzu mümkün görülüyordu. Osmanlı devleti Fransaya karşı, Fransanın diğer düşmanlariyle henüz bir anlaşma yapmamıştı. Devlet ricalinin bir kısmı Fransa cumhuriyetine hemen savaş ilân *edilmesi gerektiği kanaatinde bulunmakla* beraber, ekseriyet acele edilmemesi ve hazırlıksız bir savaşa girilmemesi fikrindeydi. Hattâ, Üçüncü Selim de böyle düşünüyordu. Sadrıâzam İzzet Mehmed Paşaya gönderdiği bir hatt-ı hümayunda, sefer tedarikinde acele, savaş ilânında teenni tavsiye ediyor ve bir miktar vakit kazanılmasının uygun bulunacağını söylüyordu. Onun fikrince, başta Mora olmak üzere evvelâ serhadlerin takviyesi, sonra Fransaya düşman devletlerle görüşülüp bir anlaşmaya varılması, nihayet Mısır hâdiselerinin biraz daha inkişafı beklenip sonra savaş ilân edilmeliydi. Lâkin, sadrıâzam bunların bir emir olmayıp kendi düşünceleri olduğunu, böyle mühim meselelerde ne padişahların ve ne de sadrıâzamların kendi başlarına karar vermelerinin doğru olmıyacağını, *kendisiyle birlikte* şeyhülislâmın vesair devlet ricalinin de katılacağı bir toplantıda herkes düşüncesini açıkladıktan sonra varılacak müşterek karara göre *hareket* edilmesinin de icap edeceğini de bildiriyordu.

Yapılan meşveretler, teklifler ve alınan kararlar

Bundan sonra Bâb-ı âlide ve şeyhülislâm konağında bazı toplantılar yapılıp mesele eninc boyuna müzakere edildi. Evvelâ Mısır seraskerlerinin Sayda valisi Cezzar Ahmed Paşaya verilmesi düşünüldüyse de, onun o bölgeden ayrılışiyle Lübnan halkının ve Dürzi aşiretlerinin ayaklanması mahzuru ileri sürüldü. Nihayet, Mısır seraskerliğinin Şam valisi ve Hac emiri İbrahim Paşaya tevcih edilmesi, Cezzar Ahmed Paşaya ise kıyılar seraskerliği verilmesi ve Azem-zâde Abdullah Paşanın Mısır valiliğine *tayin edilmesi uygun* görüldü.

Bu sırada Cezzar Ahmed Paşa, kendisine senet karşılığı bir miktar borç para ve Mısır seraskerliği verilirse bu ülkeyi Fransızlardan kurtarmayı taahhüt edeceğini ve sonra borcunu ödeyerek senedini geri alacağını bildirmişti. Mesele müzakere olunurken, Cezzarın hakikaten bu işi başaracağı kabul edildiği sırada valde kethüdası Yusuf Ağa:

«Cezzarın Mısırı kurtarması mümkündür. Lâkin, sonra onu Mısırdan kim çıkaracak» demesi üzerine bundan vazgeçildi. Yusuf Ağa, bir taraftan da Fransaya karşı Rusya ve İngiltere ittifakına da muarız bulunuyor ve kâfirlerden yardım istemenin şeriata aykırı düşeceğini ileri sürüyordu. Aslında, bu memuriyet kendisine verilse bile Cezzarın Bonapartla başetmesine imkân yoktu. Onun kuvveti ancak Dürzi aşiretlerini sindirecek kdar olup yeni savaş tekniğiyle *teçhiz edilmiş* bir batı ordusuna taarruz kudreti mevcut değildi. Osmanlı devleti ise, bundan evvel de müşterek düşmanlarına karşı hıristiyan devletlerle ittifak yapmış ve bunun islâm şeriatına aykırı bulunmadığını devrin üleması izah ve isbat etmişlerdi.

Fransa maslahatgüzarına yapılan tebligat

Fransızların, Osmanlı memleketlerine pervasızca saldırışları halkı son derece heyecana sevketmiş ve fransızlar aleyhine başlamalarına sebeb olmuştu. Halbuki, Fransa maslahatgüzarı Rufen sefarethanede eskisi gibi oturuyor, Fransız tüccar ve tebaası ise şehirde serbestçe dolaşıyordu. Bu hal, birçok dedikoduların alıp yürümesine sebeb olduğu gibi, halkın Fransızlar aleyhine fiilen harekete geçmeleri ihtimali de beliriyordu. Diğer taraftan Fransaya karşı bir ittifak yapılması için İngiliz elçisi ile görüşülmüş ve İngiltere devletine gönderilmek üzere bazı esaslar kararlaştırılmıştı. İngiliz elçisi Bâb-ı âliye başvurup Osmanlı devletinin fransa hakkındaki kararının ne olduğunu bildirmesi hususunda ısrar ediyordu. Çünkü, Fransızlar her yerde Bonapartın, Mısıra Osmanlı devletinin emriyle gitmiş olduğu ve Bâb-ı âlinin Fransaya Hindistan yolunu açtığı hakkında türlü haberler yaymakta idiler. Bütün bunlar, henüz savaş ilân edilmemiş olmakla beraber, Fransa hakkında bazı tedbirler alınmasını zarurî kılmaktaydı.

Bunun üzerine Rufen, Bâb-ı âliye dâvet edilip kendisine İstanbulda ve Osmanlı memleketlerinde bulunan Fransız tüccar ve tebaasının oldukları yerde kalarak kimse ile ihtilat etmemeleri, kendisinin de sefarethaneden ve elçilik tercümanının evinden çıkmaması, elçiliğe ait işaretlerin kaldırılması, devletle resmen muhabere de bulunmaması ve birşey icap ederse Divan-ı hümayun tercümanı vasıtasiyle gayrı resmî şekilde arz olunması ve yahut daha mühim şeyler için elçilik tercümanının reîsülküttab efendiyi evinde gayrı resmî şekilde ziyaret etmesi nazik, lâkin kat'î bir ifade ile bildirildi. Maslahatgüzar:

«Yakında elçimiz gelecektir. O zamana kadar beklense olmaz mı?» nev'inden sözlerle işi geciktirmek istediyse de kabul edilmedi. Rufen, elçiliğe döndükten sonra Fransa ile Osmanlı devletinin muhaberesine Felemenk elçiliğinin tavassut etmesini istemiş, bu isteği uygun görülmüş ve Felemenk elçisiyle görüşülerek gerekli protokol tesbit olunmuştu. Hâdiselerin inkişafı karşısında Prusya elçisi de Bâb-ı âliye müracaat edip Fransa hakkında ne düşünüldüğünü dostane sormuş ve kendisine Osmanlı devletinin savaş ilânını gerekli hazırlıkları tamamlamak için geri bıraktığı gizlice haber verilmişti.

Çanakkale boğazı için alınan karar ve sadrıâzamın azli, Fransa'ya harb ilânı

Bu sırada, Çanakkale boğazından girip çıkacak bütün gemilerin, hangi devletin bandırasını çekmiş olursa olsun boğaz hisarlarında yoklanarak içindekilerin hangi millete mensup ve ne gibi kimseler olduğu, ellerinde bulunan belgelerin mahiyeti ve kendilerinin ahvali yoklanmadan boğazdan geçirilmelerine ve bu yasaklara uymayanların top ateşiyle hatırılmalarına karar verilerek keyfiyet İstanbulda bulunan yabancı elçi ve maslahatgüzârlara bildirildi ve bu hususta kendi konsoloslarına bilgi verilmesi istendi. Bir taraftan Fransa ile barış halinde bulunan Avusturya devletine baş vurularak Osmanlı devletiyle Fransa arasında bir savaş çıktığı takdirde Avusturyanın tutumunun ne olacağı soruldu ve tarafsız kalacağı cevabı alındı. Henüz ittifak andlaşması imzalanması olmakla beraber, Rusya çarının Rus donanmasına müşterek düşmana karşı savaşmak üzere İstanbula hareket emri verdiği duyulduğundan gerekli kolaylığın gösterilmesi için Karadeniz kıyılarında vazifeli bulunanlara emirler gönderildi.

Sadrıâzam İzzet Mehmed Paşa vaktiyle uzun müddet Mısır valiliğinde bulunduğundan o tarafın muhafazası için gerekli çareleri bilmesi ve Fransızların nice zamandır Mısıra taarruz edecekleri söylendiğine göre de lüzumlu tedbirleri alması icap ederken elleri bağlı beklediği ve bir işe yaramadığı kendine telkin edilen Üçüncü Selim, nihayet 30 ağustos 1798 tarihinde onu ve onun taraftarı bulunan şeyhülislâm Dürri-zâde Arif Efendiyi azil etti. Aşir Efendi şeyhülislâm, kapıcıbaşı İzzet Ahmed Paşazade Abdullah Bey vezaretle sadaret kaymakamı oldular. Sedaret mührü eşkiya tenkilinde muvaffakiyeti görülen Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşaya gönderildi. Eski sadrıâzam Sakız adasına ve eski şeyhülislâm Bursaya sürgün edildiler.

Nihayet 2 eylûl 1798 günü Fransa maslahatgüzarı Bâb-ı âliye getirtilip Fransa cumhuriyetinin andlaşmayı bozarak Osmanlı devletinin bir parçası olan Mısıra fiilen tecavüzde bulunması dolayısiyle bu devlete savaş ilân edildiği resmen bildirilmiş ve kendisiyle elçilik memurları tevkif olunup Yedikuleye gönderilmişlerdir.

Osmanlı devletiyle Rusya, İngiltere ve İki Sicilya arasında yapılan andlaşmalar

Rus donanması, Osmanlı devletinin müsaadesiyle Karadeniz boğazından geçerek 5 eylûl 1798 tarihinde Büyükdere önlerinde demirledi. Andlaşma müzakereleri daha de-

vam ederken bu donanma Osmanlı donanmasiyle birlikte Mora ve Arnavudluk kıyılarını savunma ve Fransaya geçmiş bir kısım Yunan adalarını alma gayesiyle Akdenize gönderildi. 23 aralık 1798 tarihinde Ruslarla ve 5 ocak 1799 tarihinde de İngilizlerle anlaşmaya varılıp ittifak andlaşmaları imzalandı. (Ruslarla yapılan ittifakın imza tarihi, İ. H. Danişmend: İzahlı Osmanlı

Yediada cumhuriyetinin mührü
(Belleten'den)

Tarihi Kronolojisi c: 4, s: 76 ve Muahedat mecmuası, c: IV, s: 14-16 da 3 ocak 1799 - 26 receb 1213 olarak gösterilmektedir). Rusya ile yapılan bu 14 maddelik andlaşmaya göre iki devlet birbirlerinin toprak bütünlüğünü garanti ediyorlar, dostlarına dost, düşmanlarına düşman oluyorlar, aralarında çıkacak bütün ihtilâfları müzakere yoluyla hallini kabul ediyorlardı. Birisinin memleketine vaki taarruzun defi için öbürü yardıma koşacak, yardım asker, donanma veya para verilmek suretiyle yapılacak, bu andlaşmanın gayesi savunma olacak ve İngiltere, Prusya ve Avusturya devletleri de isterlerse buna katılabileceklerdi. Ayrıca, iki devlet arasında 22 maddelik gizli bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma, Osmanlı - Rus andlaşmasının Fransaya karşı olduğunu belirtiyor ve bunun tatbiki hakkındaki teferruatı bal ediyordu.

Bu, Osmanlı devletinin ilk defa olarak Avrupa devletleri ittifak sistemine girişidir. Gerçi Prusya ile de daha evvel böyle bir ittifak imzalanmışsa da, bunun hükümleri fiilen yürürlüğe girmemiş, yani Prusya taahhütlerini yerine getirmek istemediği için tatbik alanı bulamamıştı. Ayni zamanda Osmanlı devleti kendisini Avrupa devletlerinin ve bu devletlere ait meselelerin dışında saymayı, yani an'anevî infirad siyasetini böylece artık terk etmiş bulunuyordu. Ayrıca bu andlaşma, velev ki zaruretlerin neticesinde ve karşılıklı beslenen hislerden ve nihaî gayelerden vazgeçilmeden akdedilmiş olsun ve hattâ geçici olmuş bulunsun, Rusya ile yapılan ilk dostluk andlaşmasıdır. Osmanlı - İngiliz ittifakı ise on üç maddelikti. İngiltere bunda kendisinin Osmanlı - Rus andlaşmasına katıldığını ve aynı vecibeleri kabul ettiğini bildiriyordu. Buna karşılık Osmanlı devleti Akdeniz limanlarını Fransızlara tamamen kapatacak ve 130.000 kişilik bir kara kuvvetini Mısır seferi için hazırlayacaktı. 21 ocak 1799 tarihinde de Osmanlı devleti iki Sicilya krallığı ile Fransaya karşı bunlara benzer bir ittifak andlaşması imzaladı.

Denizde ve karada savaş hareketlerinin başlaması

İlk olarak Rus ve Osmanlı donanmalarının müşterek hareketi ve karadan Tepedelenli Ali Paşanın yardımiyle Venediklilerden Fransaya geçen Yedi ada yani, İtaki, Ayamavro, Kefalonya, Korfo, Zanta, Pakso ve Cuka adalariyle Preveze, Pargo ve Potrinto (Butrinto) kaleleri alındı (Şubat 1799). Bu yedi adadan mürekkep olmak üzere ve Osmanlı İmparatorluğunun himayesinde ve Rusyanın kefaletinde olarak «Yedi Adalar Cumhuriyeti» kuruldu. Cumhuriyetin hususî bayrağı bulunacak ve her üç yılda Osmanlı devletine 75 bin kuruş cizye ödeyecekti (21 mart 1800).

Napolyon'un Suriye'de yaptığı savaşlardan biri

Nizam-ı Cedîd binbaşısı (Ortada)

Topçu yüzbaşısı ve neferleri

Çeşitli Nizam-ı Cedîd neferleri

Üçüncü Selim'in «Nizam-ı Cedîd» askeri kıyafetlerinden (Ressamı: Jean Brindesi)

(Mufassal Osmanlı Tarihi tablosu - No: 48)

Evvelce Mısır seraskerliği için Hacc emiri İbrahim Paşa uygun görülmüşse de bu vazifeye talip olan Cezzar Ahmed Paşanın hem daha enerjik oluşu hem de arzusu kırılarak güçendirilmesinin bazı tehlikeler ve galiyeler yaratacağı ihtimali düşünülerek, Şam ve Trablus eyâletleri, Kudüs ve Nablüs sancakları ve Hacc emirliği de uhdesinde bulunmak üzere, Mısır seraskerliğine tayin olundu. Tırhala mutasarrıfı Mustafa Paşa ise kalabalık bir ordu ile ve deniz yoluyla İskenderiyeye gönderilecek, ayrıca sadrâzam Yusuf Ziya Paşa kurulacak büyük bir ordunun başında Mısırı kurtarmağa bizzat gidecekti.

Napolyon'un Suriye seferi

Bonapart, Mısırda kısılıp kalmıştı. Osmanlı devleti kendisine müttefikler bulmuş, Napolyonun Fransa ile bağlantısı imkânsız hale gelmiş, bir yerden yardım görme ümidi kalmamıştı. Şu halde, şimdilik mısırda yerleşmekten başka çaresi yoktu. Bu ülkede emniyet içinde bulunmak ve hattâ bulunabilmek için ise, Suriyeye de hâkim olmak icap ediyordu. Onun fikrince, Mısır ile Suriyenin mutlaka aynı idarenin altında bulunması şarttı. Bunu bir coğrafya zarureti olarak kabul ediyordu. Bu suretle bütün doğu Akdeniz limanlarına sahip olacak, bunları İngiliz gemilerine kapatacak ve üstelik Osmanlı devletini güneyden zorlayarak istediği gibi bir barış elde edebilecekti.

Bütün bunlar, Bonapartı Suriye seferine sevketti. Mevcudu 24 bine inmiş olan ordusundan 18 bin kişilik bir kuvvet ayırarak Suriye üzerine yürüdü (10 şubat 1799). Kölemen süvarilerinin ufak tefek saldırışlarını bertaraf edip 20 şubatta Elarîş'i, 24 şubatta Gazze'yi, 28 şubatta Remle'yi, ve beş günlük savaşlar sonunda 7 martta Yafa'yı aldı. Yafa'da esir alınan dört bin askerin idamı ve müslüman ve hıristiyan ahalinin katliâm edilmesi, Bonapart hakkında her yerde genel bir nefretin uyanmasına sebeb oldu. Mısır valisi Azem-zâde Abdullah Paşa Bonapartın ordusuna karşı Gazze'yi müdafaa etmiş, lâkin düşmanın ağır basması karşısında çekilmek zorunda kalmıştı.

Akkâ kalesi savaşları

Yafa'nın alınışından sonra Fransız ordusunda veba başgösterdiyse de Napolcon bunu aldığı, şiddetli tedbirlerle gizledi. Nihayet 24 martta Suriyenin son müdafaa noktası olan Akkâ kalesinin önüne varıp derhal muhasara etti. (Akkâ kalesine ilk ateşin açılmasını, Tarih-i Cevdet; c: 7, s: 17 de

Eski Yafa'dan görünüş

Napolyon Yafa'da vebalılar arasında
(A. J. Gros'un tablosundan)

Eski Akkâ'dan bir görünüş (sağda Cezzar Ahmed Paşa camii)

12 mart 1799 - 5 şevval 1213 ve İ. H. Danişmend; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c: IV, s: 77 de 19 mart 1799 - 12 şevval 1213 olarak kaydetmektedir). Burasını Cezzar Ahmed Paşa savunuyordu. Bonapart, Osmanlı ülkelerine geldiği gündenberi karşılaştığı en çetin rakibin Cezzar olduğunu biliyordu. Bu yüzden çok daha evvel mektuplar gönderip onu kendi tarafına çekmeğe çalışmış, lâkin muvaffak olamamıştı. Cezzar ilk 26 ağustos 1798 tarihli mektubu

Napolyon'un Mısırda bıraktığı Fransız ordusu kumandanı general Kleber

Osmanlı ordusunun mağlûp olduğu Helyopolis savaşı

getireni kovmuş, ikinci ve tehdid edici bir ifade ile yazılmış 19 ekim 1798 tarihli mektubu getirenin ise kafasını kestirmişti. Yafa katliâmından sonra Bonapart üçüncü bir mektup göndererek kendisiyle dost ve düşmanlariyle düşman olmasını istemiş ve yaptığı ve daha da yapacağı kötülükler kadar iyilikte de bulunabileceğini bildirmişti. Cezzar, buna cevap vermeyerek müdafaa tertibatı aldı. Yanında kralcı Fransızlardan Felipo adlı bir topçu ve Sidney Smith adlı bir İngiliz deniz subayı bulunuyor ve kendisine yardım ediyorlardı. Ayrıca Cezzar Ahmed Paşaya, İstanbuldan nizam-ı cedid askeri de gönderilmişti.

Fransızlar, bütün güçleriyle kaleye yüklendilerse de gördükleri şiddetli mukavemet yüzünden muvaffak olamadılar. Kale denizden İngiliz ve Osmanlı donanmasiyle irtibat halinde bulunuyor, ağır toplarını getirememiş olan Bonapart bu pek müstahkem kaleyi ancak sahra topariyle döğebiliyordu. Akkâ'ya yardıma gelen kölemen kuvvetlerini Fransızlar bozguna uğrattılarsa da, kaleyi alamıyarak yenilgiyi kabul zorunda kaldılar. Bu savunma sırasında nizam-ı cedid askeri derhal temayüz etmiş, böylece muntazam bir avrupa tarzında talim ve terbiye görmüş olan askerin öbürlerinden daha üstün olduğu anlaşılmıştı. Nizam-ı cedid askeri, kendisiyle savaşan Fransız askerinin bütün harp tekniğini biliyor, bu yüzden hücumlarını kolayca püskürtüyor, her noktada mağlûp ediyordu.

Napolyon'un Suriye'den çekilmesi ve Fransa'ya dönüşü, Fransız ordusunun Mısır'ı terki

Bonapart, bu arada Dürzi aşiretlerini ayaklandırmak için reisleri Emir Beşir'e haber gönderdiyse de cevap alamadı. Aynı zamanda yukarı mısıra çekilmiş bulunan kölemenlerin çete savaşlariyle orada kalan kuvvetleri bunalttıklarını duydu. Kendisi, Suriyede iken mısırda bir ayaklanma patlak verirse bunun bastırılamamasından korkuyordu. Öyle bir durum hasıl olursa, kendisi Suriyede kısılır ve mahvolurdu. Nihayet 5 mayıs 1799 gününde Akkâ kalesine yaptığı son hücumda muvaffak olamayınca, Fransa ihtilâlinin yenilmez şöhretli kumandanı, ilk mağlûbiyet acısını Türklerden tadarak ricat emri verdi. (Akkâ önünden çekiliş, Tarih-i Cevdet; c: 7, s: 21 de 16 mayıs 1799 - 11 zilhicce 1213

ve İ. H. Danişmend; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c: IV, s: 77 de 21 mayıs 1799 - 16 zilhicce 1213 olarak kaydetmektedir). Lâkin, Suriye seferinin mısıra yürümekte olan Osmanlı ordusunun mağlûbiyetle sona erdiğini de ilân etmekten de çekinmedi. Fakat, buna inanan bulunmadı, çünkü kat'i şekilde mağlûp olmuştu.

Bonapart'ın Suriye üzerine yürümesi Osmanlı devletini telâşa vermişti. Sadrıâzam Yusuf Ziya Paşa'nın ordu ile hemen karadan yola çıkması, Köse Mustafa Paşa'nın ise Rodos'tan deniz kuvvetiyle doğru mısır üzerine yürümesi kararlaştırıldı. Lâkin, Bonapart Suriye'den yenilmiş olarak döndüğü için sadrıâzam çarpışacak düşman bulamamıştı. Yola çıkmış olan Köse Mustafa Paşa ise, Ebuhur'a çıktı (14 temmuz). Napolyon Rahmaniyeden hareket edip bu kuvvetler üzerine yürüdü. 25 temmuz 1799 günü cereyan eden savaş sonunda Köse Mustafa Paşa mağlûp ve esir oldu. Az sonra, yenilen Osmanlı kuvvetlerinin son dayanak noktası olan Ebuhur (Abukır) kalesi de Napolyon'un eline geçti (2 ağustos).

Bonapart, avrupada Fransa ile yeniden savaşa başlayan Avusturyalıların Fransız ordularını yenmekte olduğunu duyunca yerine general Kleber'i bırakarak yurduna döndü (23 ağustos 1799). Kumandan Kleber esasen Mısır işinin bir çıkmaza girmiş olduğuna ve bu seferden müsbet bir sonuç alınamıyacağına inanıyordu. Elariş'e kadar gelmiş olan sadrıâzam Yusuf Ziya Paşa'ın yanındaki altmış bin kişi ile her an Mısır üzerine yürümesi beklenebilirdi. Kleber bunun üzerine Mısırı boşaltmayı teklif etti. Üç müttefik devlet, yani Osmanlı devleti, Rusya ve İngiltere mümessilleri Fransız murahhaslariyle görüşüp bunun şartlarını tesbit ettiler (24 ocak 1800). Ancak İngiltere devleti Mısırdaki Fransızların tamamen takattan düşüp aciz bir hale geldikleri için bu teklifte bulunduklarını sanıp hazırlanan şartnamayi tasdik etmeyerek Fransız ordusunun esir edilmesinde ısrar etti. Bu yüzden savaş tekrar başladı ve Fransız ordusu Helyopoliste Osmanlı ordusunu yenerek mütareke gereğince çekildiği yerleri tekrar işgal etti. Mısırda bulunan Fransız orduları kumandanı general Kleber 14 haziran 1800 tarihinde Halil Süleyman adlı bir Türk fedaisi tarafından öldürülünce bu sefer kumandayı general Menu (Menou) ele aldı. İskenderiyeye çıkarma yapan İngilizler, onu mağlûp ettiler (2 mart 1801) ve ilerliyen Osmanlı - İngiliz kuvvetleri karşısında mısırın boşaltılması müzakereleri yeniden başladı. Neticede imzalanan andlaşmaya göre Fransız ordusu olduğu gibi, yani bütün silâh ve ağırlıklariyle Mısırdan çekildi (30 ağustos 1801).

Bâb-ı âliyi tekrar Fransız politikasına meylettiren olaylar, Amien barışı

Fransızların doğu Akdenizden bu suretle çekilişinden sonra Malta adasını da ele geçirmiş olan İngiltere onların boşalttığı Mısıra göz dikmiş bulunuyordu. Bu ülke eline geçerse bütün doğu ticaretini ve karadan Hindistan yolunu tam bir emniyet altına almış olacaktı. Bâb-ı âli, bazı alâmetlerden onun bu niyetini sezmişti. Rusların ise, Fransızlardan alınan ve Osmanlı devleti himayesine verilen yedi adalarla kıyı kalelerine yerleşmek için buralarda ve Mora hıristiyanları arasında geniş bir propogandaya başladıkları ve Rumları devlet aleyhine kışkırtmağa çalıştıkları artık gizliliğini kaybetmiş bir olaydı. Osmanlı devleti, Fransaya karşı ittifak andlaşmasiyle bağlandığı bu iki devletin, Fransa tehlikesi kalktıktan sonra kendisi için bir tehlike haline geldiğini görüyordu. Bu yüzden bir muvazene temini gayesiyle Fransız politikasına meyil etmeyi doğru bularak Paris elçisi Esseyyid Ali Efendi'ye iki devlet arasında kurulacak barışın esaslarını tesbit için temaslarda bulunmasını bildirdi. Mısırdan dönüşünden sonra Birinci konsül ünvaniyle Fransa'nın başına geçmiş olan Bonapart ise, kendisine karşı kurulan birliği parçalamak için, Fransızlardan aldığı Malta adasını kendi himayesine girmiş olan şövalyelere vermeğe yanaşmadığından dolayı çar Birinci Pol'ün kırgın bulunduğu İngiltere ile Rusya'nın arasını açmak politikasını gütmekteydi. Birinci Pol, Akdeniz muvazenesinin Fransa lehine olduğu gibi, İngiltere lehine de bozulmasını istemiyor, hele buna âlet olmayı hiç arzu etmiyordu. Nitekim, Avusturya'nın İtalyayı tamamen hâkimiyeti altına almağa kalkışması yüzünden bu devletle olan ittifakını da bozmuştu. Bonapart, çar Pol'un emellerini ve ihtiraslarını biliyordu. Onları biraz okşamak suretiyle Rusya ile evvelâ barış sonra ittifak andlaşması imzaladı. İki devlet, Fransa ile Rusya büyük bir proje üzerinde anlaşmışlardı. Buna göre Fransanın askeri yardımiyle Rusya İranı, Afganistanı, Buhara'ya kadar olan bölgeyi alıp Hindistana kadar ilerleyerek İngilizleri bu memleketten atmak suretiyle büyük bir doğu imparatorluğu kuracak, Fransa ise Mısır ve Suriyeye yerleşip doğu Akdenize hakim olacaktı. Bu projenin İngiltereye rağmen ancak Avusturyanın muvafakatiyle tahakkukunu mümkün gören Bonapart, bu devlete gizlice başvurup kendilerine müzaheret şartiyle parçalanmak üzere bulunan Osmanlı devletinden nereleri istediğini sordu. Avusturya; Sırbistan, Bosna-Hersek, Eflak-Boğdan ve Bulgaristan'ı istiyordu. Ancak bu sırada Birinci Pol'ün, Fransa siyasetine meyletmesine taraftar olmayanlar tarafından öl-

dürülüşü üzerine Rusya çarlığına oğlu Birinci Aleksandr geçti (1801). Yeni çar mahsulleri İngiltere'ye satamamaktan sıkıntıya düşmüş bulunan geniş toprak sahiplerinin taz-

Rus çarı Birinci Pol'ün öldürülüşü

yikiyle bu devletle bir anlaşma imzaladı. Bu suretle evvelce hazırlanan büyük proje suya düşmüş oldu. Fransa sonunda İngiltere ve Osmanlı devletleriyle barışa yanaştı. İngil-

Rus çarı Birinci Aleksandr

tere ile Amyen (Amien), Osmanlı devletiyle Paris andlaşmalarını imzaladı (1802). Böylece, Bonapart'ın İskenderiye'ye taarruzu ile doğan durum ortadan kalkmış ve Osmanlı-Fransız münasebetleri tekrar dostluğa dönmüştü.

Ancak bu Fransa dostluğuna dönmek pek kolay olmamıştır. Bunun sebebi de Napolyon'un yeni bir takım icraatı ve müttefiklerin Osmanlı devletine karşı takip ettikleri hattı hareketti.

Bonapart'ın Mısır dönüşünden sonra Fransa ve Avrupa

Napolyon Bonapart, Mısır'dan dönüşünde, ihtilâl hükümetlerinin senelerden beri süregelen gevşekliği, suiistimalleri ve duruma bir türlü gereği gibi hâkim olamamaları dolayısile halkın bu idareden gittikçe uzaklaştığını görerek hâsıl olan havadan istifadeye karar verdi. Gerekli tertibatını alarak Direktuvara ve meclisine karşı harekete geçti ve kolayca muvaffak oldu. Nitekim Napoleon Bonapart 9 kasım 1793 tarihinde askeri güce dayanarak Parlamentoyu kapatıp Birinci Konsül unvanile Fransa'nın mukadderatını eline aldığı zaman hiçbir itirazla karşılaşmadı. Napoleon, iktidarı eline aldıktan sonra idari, mülki, adlî, malî ve iktisadî sahalarda şaşılacak kadar kısa zaman içinde pek büyük ıslahat yaparak Fransayı düzene soktu. Henüz otuz bir yaşında bulunan bir gencin bu büyük başarısı karşısında kendisi Fransa'yı kurtarmak için Allah tarafından gönderilmiş telâkki edilmeğe başlandı. En büyük ve en faydalı muvaffakıyetleri de Birinci konsüllük ile imparatorluk (1799-1804) devri arasındadır.

Napolyon iç ıslahattan başka dış düşmanlara karşı da muvaffak olmuş, bilhassa üst üste mağlûbiyetlere uğradıktan sonra imparator İkinci Fransuva'ya Lönevil (Luneville) andlaşmasını kabul ettirerek baş eğdirmişti (9 şubat 1801), sonra da evvelce yazdığımız gibi Amyen de umumî bir sulha razı olmuştu. O, böylece Avusturya, İtalya'dan tamamen vaz geçmiş bulunuyordu. Bu zaferlerine karşılık kendisine müddeti on yıl olan Konsüllük kaydıhayat şartile verilmiş, iki yıl sonra da imparator ilân edilmişti. Bonapart, bunun üzerine eski asalet unvanlarını ihdas ederek hizmetlerine göre silâh arkadaşlarına tevzi etti. Papa, merasimle impartorluk tacını ona giydirmek için Paris'e kadar geldi. Katolik mezhebi yine devletçe tanınmış ve kiliseler papaslara geri verilmişti. Bundan sonra Fransa ordularının fütuhat devri başladı. İmparator Napolyon 1805 yılında Avusturya ve Rusya birleşik ordusunu Osterliç

de Eylül ayında ağır bir hezimete uğratarak Presburg andlaşmasile (1805) bütün isteklerini Avusturyaya kabul ettirdi. Yine o yıl İngiltere üzerine hazırlanan hücum muvaffakıyetsizlikle neticelenmiş ve Fransa ile müttefiki İspanya donanması Trafalgar deniz meydan savaşında ağır bir mağlûbiyete uğramışsa da Fransa bu sarsıntıları karada kazandığı başarılarla kolayca atlatmıştır (Ekim 1805).

Napolyon Presburg'da Avusturya'ya kabul ettirdiği şartlardan sonra Almanya imparatorluğunu ilga ederek «Rayn federasyonu»nu teşkil etmişti. Prusya ve Avusturya bu birliğe alınmamışlardı. Birlik, dört kral, beş büyük duka, yirmi üç duka ve prensten kurulmuştu. Yirmi milyona yakın nüfusu vardı. Merkezi, birliği idare eden Diyet meclisinin toplandığı Frankfurt şehriydi. Bu birlik, Fransa'nın müttefiki idi. Yine Bonapart'ın tazyikile Avusturya imparatoru, Alman imparatorluğundan ve bu ünvandan feragat zorunda kaldı. Bonapart, 1806 yılında Rusya ve Prusyaya savaş açtı. Prusya ordusunu 14 ekimde Yena ve Örsted'de, Rusya ordusunu 8 şubat 1807 tarihinde Eylav ve 14 haziranda Fridland (Freyland) savaşlarında yere serdi, Prusya'yı alt üst etti.

Bonapart, Avusturya ve Rusya'nın Prusya nüfuzunu kırdıktan sonra Varşova büyük dukalığı'nı kurarak Lehistan'ı istiklâline kavuşturmuştu. Diğer taraftan o, Belçika'yı da Fransa'ya katmıştı. Hollanda krallığını evvelâ kardeşi Lui Napoleon'a verdiyse de, onun kendisine körü körüne itaat etmemesi üzerine kendisini istifa ettirip Hollanda'yı da Fransa'ya kattı. Daha evvel Bonapart orduları tarafından istilâ olunan İtalya da zamanla üç kısım halinde birleştirildi ve üçünde de Fransızların idaresi hâkim oldu. İmparatorluk devrinde bunların birincisi Napoleon'un üvey oğlu Boharne'nin başında bulunduğu Venedik ve Milano eyâletlerinden kurulan İtalya krallığı, ikincisi Napoleon'un enîştesi Müra'nın idaresindeki Napoli krallığı, üçüncüsü ise doğrudan doğruya Fransa'ya katılmış olan Piyemon, Cenova, Toskana, Parma ve Roma bölgesiydi.

İmparator Bonapart'ı bütün bunlara sevk eden sebeplerden biri, esas düşmanı İngiltere'yi en hassas yerinden vurmak için ilân ettiği kara ablukasını başarıya ulaştırabilmekti. Buna göre Britanya adaları ile bütün münasebetler, ticaret ve haberleşme kalkıyordu. Avrupa'da bulunan İngiliz tebaası harp esiri sayılacaktı. Bunlara ait taşınır veya taşınmaz bütün mallar ve servetler müsadere olunacaktı. İngiliz mallarının alım ve satımı yasak ediliyordu. Bunlar da müsadereye tâbi idi. Hiç bir İngiliz gemisi veya İngiltere ile müstemlekelerinden hareket eden gemiler hiç bir limana kabul edilmeyecekti. İsveç ve Osmanlı imparatorluğu müstesna, bütün devletler bu kararları tatbik ettiler. Amma, sonunda İngiltere'den

Mısır'da Osmanlı-Fransız savaşları münasebetiyle yaptırılan madalya
(İsmail Galib Bey'in «Takvim-i meskûkât-ı Osmaniye» adlı eserinden)

çok Avrupa ekonomisi sarsıldı. Kaçakçılık ve korsanlık alıp yürüdü. İngiltere, abluka kararına uyan gemilerin harp ganimeti sayılacağını ilân etti. Napoleon karşılığında bu

Avusturya imparatoru Birinci (Alman imparatorluğundan feragattan önce, İkinci) Fransuva

karara uymayanların taşıdıkları bandıraların bütün haklarını kaybedip İngiliz malı addedilerek öyle muamele göreceklerine dair bir kararname yayınladı. Bu karara uymak istemeyen Portekiz işgal olundu. Kral ailesi Brezilya'ya kaçtı (1807).

Bonapart'ın bu imparatrluğunu ilânı ve takip ettiği politika Osmanlı devleti içinde pek değişik durumların meydana gelmesine sebeb oldu.

BÂB-I ÂLİNİN MÜTTEFİKLERİNDEN UZAKLAŞMASI, İÇ OLAYLAR, RUSYA VE İNGİLTERE İLE SAVAŞIN BAŞLAMASI

Şehzadeliğinden beri Fransa taraftarlığı ve dostluğu ile tanınmış olan Üçüncü Selim, bu devletin Mısıra taarruzu ile büyük hayal kırıklığına uğramış bulunuyordu. Fransız dostluğunun tekrar kurulması onu son derecede memnun etmişti. Bonapart ise, Osmanlı devletini batılaştırmak yolunda büyük gayretler harcayan Üçüncü Selime karşı samimi saygı hisleriyle doluydu. Bu duygularını, iki devlet arasında savaş cereyan ederken bile ortaya vurmaktan çekinmezdi. Barıştan sonra ise Osmanlı padişahına gönderdiği mektuplarla onu ıslahata devama teşvik ettiği gibi, aradaki dostluğu kuvvetlendirmeğe çalıştı. Çünkü, şimdi aleyhine birleşmiş olan Rusya ve İngiltereye karşı gerektiğinde Osmanlı devletini kullanmayı düşünüyordu. Üçüncü Selim ise, yukarıda söylediğimiz gibi, niyetlerinden endişe duymağa başladığı Rusya ve İngiltereye mukabil bir muvazene kurabilmek için Fransa politikasına meyil etmeyi doğru buldu. Çünkü bir tarafta Osmanlı devleti için tehlikeli bir ittifak olan Rusya - İngiltere, öbür tarafta ise tehlike olmaktan çıkmış bulunan Fransa vardı ve Osmanlı devleti bunlardan birisini seçmek zorunda bulunuyordu. Üçüncü Selim, doğru olanı seçmişti.

Napolyon imparator kıyafetiyle

Bâb-ı âli ile Fransa arasındaki anlaşmazlık

Fransa ile İngilterenin barışı kısa sürmüş ve Bonapart Malta adasını bırakmak istemeyen bu devlete savaş açtığı gibi 2 aralık 1804 tarihinde de konsül ünvanını terk ederek imparatorluğunu ilân etmişti. İngiltere, bu olayın Bonapartın avrupa üzerindeki sonsuz emel ve ihtiraslarının bir ifadesi olduğuna ikna etmiş bulunduğu Rusya, Avusturya, İsveç ve Napoli ile birlikte Fransaya karşı bir ittifak bloku kurdu.

Bu durum, Osmanlı imparatorluğu için beklenmeyen bir siyasî buhran yarattı. Devlet, Fransa ile barış ve dostluk halinde bulunduğu için yeni rejimi, yani Bonapartın imparatorluğunu tanımağa hazırlanırken Rusya ile İngiltere Bâb-ı âliye başvurup aralarındaki ittifakın buna engel bulunduğunu, eğer Osmanlı devleti bunu yaparsa ittifakı feshetmiş sayılacağını bildirdiler. Bâb-ı âlinin görüşü ise başka türlüydü. İhtilâlden evvel Fransa devletinin reisinin Fransa padişahı diye anıldığını, Fransanın yine böyle bir rejime dönmesi dolayısiyle Bonapart'a aynı ünvanın verilebileceğini, esasen imparatorluk rejiminin reddinin Fransa ile savaş demek olacağını, Osmanlı devletinin ise böyle bir şeyi arzu etmediğini İngiltere ve Rusya elçilerine izah etti. Lâkin, iki devlet elçileri bu görüşü kabul etmeyerek ısrarlarını tehdid derecesine kadar çıkardılar. Bâb-ı âli nihayet, gerilemek zorunda kaldı ve bunun herşeyden evvel Avrupa devletlerini alâkadar eden bir husus

olduğunu ve ancak halen Avrupada bulunan iki imparatorluğun, yani Avusturya ile Rusyanın Fransa imparatoriuğunu tanımalarından sonra kendisinin de tanıyabileceğini ilân etti. Fransa elçisi, Bâb-ı âliye baş vurup bu kararı reddetti. Lâkin, Bâb-ı âli bunu değiştiremiyeceğini bildirdiği için, Fransa elçisi pasaportlarını alıp yurduna döndü. Böylece, İngiliz ve Ruslar, İstanbulda Fransızlara rağmen siyasî bir zafer kazanmış oluyorlardı (Ocak 1804).

Sadrıâzamın istifası ve Mısır valiliği mes'elesi

İç ve dış işlerin gittikçe bir çıkmaza girdiğini ve her an vahim hâdiseler çıkmasının muhtemel bulunduğunu sezen Sadrıâzam Yusuf Paşa, arada kendi başının da belâya girmesinden korkarak ihtiyarlık ve hastalık bahanesiyle 24 nisan 1805 tarihinde istifa etmiş ve Beylerbeyi civarındaki yalısında oturmasına müsaade olunup sedaret makamına derya kaptanı eski bostancıbaşı Hafız İsmail Paşa getirilmişti.

Bonaparti'ın çekilişinden sonra devlet Mısırda kuvvetli bir idare kurmaya karar vererek Hüsrev Paşayı valiliğe tayin etmişti. Hüsrev Paşa, Mısırda kölemenlerin eski nüfuzlarını kazanmamaları için devletin dayanacağı muntazam bir ordu teşkiline başladı. Bunun kurulusu ilerledikçe de başı bozuk, yani milis askerini istiskal eder oldu. Nihayet, Kahireyi büsbütün terk etmelerini istedi. Bu asker, Mısır valiliğine göz dikmiş olan serçeşmeleri Mehmed Ali Ağanın da teşvikiyle ve birikmiş ulufelerini istemek bahanesiyle ayaklanıp bu valiyi kaçırdılar.

Arabgirden Kavalaya göçüp yerleşmiş bir aileye mensup bulunan Mehmed Ali Ağa, 1769 yılında Kavalada doğmuştur. Kasabanın bekçibaşısı İbrahim Ağanın oğlu ve Kavala kazası âyânı Hüseyin Ağanın yeğeni idi. Mehmed Ali, Kavalada büyüyerek genç yaşta hayatını kazandı. On sekiz yaşlarında bulunuyorken askerliğe intisap etti. Sonra, Bonaparta karşı sevk edilen bir askerî birliğin başında bulunduğu halde Kahireye geldi, bir müddet geçince buradaki milis askerinin kumandanlığı kendisine verildi. Okur yazar olmamakla beraber, aklı, cesareti ve çalışkanlığı sayesinde süratle temayüz etmişti.

Bâb-ı âli Mısırdaki bu ayaklanmayı oldu bitti kabul ederek Cezayirli (Trabluslu) Ali Paşayı oraya vali olarak gönderdi. Fakat kölemen beyleri de onu beğenmeyip öldürünce bu sefer Hurşid Paşa tayin edildi. Kahireye gelen bu yeni vali ise, yaptırdığı tahkikat sonunda ayaklanmayı kimin kışkırttığını anlayıp devletin başına yeni bir gaile çıkmasını önlemek gayesile Mehmed Ali Ağaya, Mısırdan uzaklaştırmak için, vezaretle Cidde valiliğini tevcih ettirdi. Fakat bunu anlıyan ve Mısırı terketmek niyetinde olmıyan Mehmed Ali yeniden tertiplediği bir ayaklanma ve halkın lehinde olan ısrarı sonunda Mısırda kaldı. Bu durum onunla vali Hurşid Paşa arasında silâhlı bir çarpışmaya kadar giden bir ihtilâfın doğmasına sebeb oldu. Neticede Hurşid Paşa valilikten uzaklaştırılıp yerine Mehmed Ali Paşa tayin edildi (19 haziran 1805). Mısırda kuvvetli bir idare isteyen Bâb-ı âli, bunu onun kurabileceğini kestirmiş bulunuyordu. Lâkin, bu pek zor bir işti. Zira, kölemenlerin hâlâ büyük bir nüfuzu olduğu gibi, burada istikrarlı bir idareyi menfaatlerine aykırı gören İngilizler de onları desteklemekteydiler. Herşeye rağmen Kavalalı Mehmed Ali Paşa kölemenlerle uzun sürecek mücadelesine girişmekten çekinmedi.

Sultan Üçüncü Selim
(Jouannin'den)

Edirne vak'ası (ikinci)

Yapılan islahata ve nizam-ı cedide karşı irtica hareketi, ilk defa Edirne vak'asiyle patlak verdiyse de Üçüncü Selim bu mesele üzerinde ıcabı gibi durup ileriye matuf tedbirler almadı. Hâdise, şu idi:

Üçüncü Selim zamanındaki veziriâzamlar

(İlâve: 163)

★

KOCA YUSUF PAŞA

Aslen Gürcüdür. Tersane liman reisi Hasan kaptanın kölesidir. Efendisine gayet sadık olup azad edildikten sonra bile onun ölümüne kadar kendisine bağlı ve hürmetkâr kalmıştır. Yusuf Ağa ilk zamanlarda ticaretle meşgul olurdu. Cezayirli Gazi Hasan Paşa riyalc kapdanı iken kendisine sermaye vererek dürüstlüğünü tecrübe etmiş ve derya kapdanı olunca onu kendisine evvela hazinedar, sonra kapı kethüdası tayin edip kapıcıbaşılık rütbesi tevcih ettirmiştir. Yusuf Ağa, bu münasebetle saraya gidip nüfuzlu kimselerle tanışmış, rikâb ağalığı verilmesi bahis konusu olduğu sırada Cezayirli Gazi Hasan Paşanın nüfuzunun artmasından ve her yerde adamlarının bulunmasından endişelenen sadrıâzamı Şahin Ali Paşa buna engel olmuş, vezaretle Mora valiliği verip saray muhitinden uzaklaştırmıştır (18 ağustos 1785). Cezayirli Gazi Hasan Paşa, bu meseleyi olduğu gibi bırakmayıp üzerinde durdu. Nihayet beş ay sonra Şahin Ali Paşayı azil ettirip yerine Yusuf Ağayı sadaret mevkiine getirmeğe muvaffak oldu (25 ocak 1786).

Koca Yusuf Paşa, gayretli ve hamiyetli bir zattı. Kırımın kayıp edilmesinin umumi efkârda bir türlü silinmeyen tepkisi, buna rağmen sonu gelmeyen Rus istekleri ve nihayet İngiltere ile Prusyanın teşvikleri ve yardım vaidleri tesirinde kalarak Rusyaya savaş açtı. Savaşın açılmasına Birinci Abdülhamid tamamen aleyhdardı. Lâkin Koca Yusuf Paşanın onu, Kırım meselesinin halk arasında bir taşkınlığa sebeb olacağını ve bunun kendisinin hal'ine kadar gideceğini ileri sürerek bir nevi tehdid ile bu işe razı ettiği rivayet olunmuştur.

Ordu sevk ve idaresinde tamamen acemi bulunan Koca Yusuf Paşa, Avusturya cephesinde kazanılan bir iki zaferden sonra işlerin kötü gitmesi, mütemadi mağlubiyetlere uğranılması, üstelik rüşvet ve irtikâbı dile düşmesi, ordu kışlık karargâhda türlü sıkıntılar içinde bunalırken cariyelerle eğlendiğinin duyulması üzerine 7 haziran 1789 tarihinde bu ilk sadrıâzamlığından azil edilmiştir. Birinci Abdülhamidin son ve Üçüncü Selimin ilk sadrıâzamıdır. Azlinden sonra Vidin cephesi seraskerliği verilmiş, Cezayirli Gazi Hasan

→

Paşa sadrıâzam olunca onu derya kapdanlığına getirmek istemiş, lâkin Üçüncü Selim bunu doğru bulmayıp Vidin seraskerliğinde bırakmıştır. 1790 yılı Ekiminde bu görevden alınıp Köstendil sancağı gibi çok daha aşağı bir memuriyet verilmiş, bir kaç ay sonra da Bosna valisi olmuştur.

Koca Yusuf Paşa, sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşanın idamı üzerine 27 şubat 1791 tarihinde ikinci kerre bu makama getirildi. Lâkin, artık savaşın kaybedildiği anlaşıldığından bütün gücünü barış işine harcadı. Ruslarla Yaş andlaşmasını imzalayıp İstanbula döndü. Lâkin bilhassa yeni düzen konusunda ne hükümdarla, ne de yeni devlet ricaliyle anlaşmasına imkân bulunmadığı için 4 mayıs 1792 tarihinde azil edildi ve müsadereye uğramadan Anapa seraskerliği ile Trabzon valiliğine tayin olundu. Bundan sonra Cidde valiliği verildi ve bu vazifede iken 1800 yılı haziran ayında vefat etti. Ne mühim bir hizmeti ne büyük bir meziyeti vardı. Yalnız vakur ve oldukça hamiyet sahibi bir devletliydi. Paraya ve menfaata, zevk ve safaya düşkün, sert, zalim ve cahildi. Fındıklıda 1787 yılında bir sebil ve çeşme yaptırmıştır.

KETHÜDA CENAZE HASAN PAŞA

Aslen Çerkez olup Üçüncü Ahmed devri vezirlerinden Kazıkcı Hasan Paşanın kölesidir. Dizlikcı Mehmed Paşanın hazine kâtibi ve sonra Mora valiliğinde Muhsin-zâde Mehmed Paşaya mütesellim olmuştur. Bu sırada yani 1770 yılında Mora asilerini tenkilde büyük başarısı görülmüş, bunun üzerine Melek Mehmed Paşa yanına alarak kethüdalık hizmetinde kullanmıştır. Efendisi Vidin valiliğinden azil edilince, bu memuriyet vezaret rütbesiyle kendisine verildi. Koca Yusuf Paşanın sadareti ve serdar-ı ekremliği sırasında seferde Avusturya cephesinde Hasan Paşanın büyük yararlığı görülmüş ve Muhadiye ve Şebec ve Lugoşda elde edilen zaferler onun sayesinde olmuştur. Nihayet, 7 haziran 1789 tarihinde Koca Yusuf Paşa yerine sadrıâzamlık ve serdar-ı ekremlik kendisine verildi. Bu sırada ağır şekilde hasta bulunduğundan sadaret mührü kendisine yatağında

→

teslim edildiği ve hilat da yatağında giydirildiği için asker tarafından "Cenaze" lakabı takılmıştır. Kendisi, bir kumandanın emrinde serasker olarak hizmet ettiği sırada parlak muvaffakiyetler elde ettiği halde, bütün ordunun idaresinde, yani başkumandan olarak muvaffak olmayıp Avusturyalılara karşı Buzaov meydan savaşında büyük bir yenilgiye uğradığı ve altı ay süren sadaretinden sonra 23 kasım 1789 tarihinde azil olunup malı müsadere edilmeden Rusçuk muhafızlığına gönderildi. İki ay sonra da hem malları müsadere edilerek, hem de vezareti alınmak suretile Bozcaadaya sürüldü. Burada iki buçuk yıl kadar kaldı. Nihayet efendisi Melek Mehmed Paşanın sadaretinde, 1792 yılı Mayıs ayında vezaretle Silistre valiliğine ve pek kısa bir zaman sonra da Hanya muhafızlığına gönderildi. İki yıl sonra Kandiye tekrar Hanya muhafızı ve 1797 yılında Mora muhassılı oldu. Fransızların Mısıra taarruzu sırasında Moraya da tecavüzde bulunmaları ihtimali belirdiğinden burasının muhafaza ve müdafaası için daha genç bir vezire ihtiyaç görülmüş ve Cenaze Hasan Paşa istediği yerde oturmak şartı ile emekliye sevk olunmuştur. Kendisi Tırhala Yenişehrini seçti. Burada 1800 yılına kadar kaldıktan sonra tekrar faal vazifeye alınıp evvela Bender ve sonra Hotin muhafızlıklarına gönderildi. 1802 yılında bir daha emekli oldu ise de tekrar Bender muhafızlığına tayin edildi ve Rusların Kasım 1806 da yaptıkları ani bir taarruz üzerine Bender düşünce esir olup Rusyaya götürüldü. Esaretten dönüşte yine Tırhala Yenişehrinde oturdu ve 1810 tarihinde orada vefat etti. Yaşı doksanın üstünde bulunuyordu.

Kendisi namuslu, gayretli, cesur ve hamiyetli bir vezirdi. Ancak, müstakil iş görmek kabiliyeti olmadığından emir altında daha çok muvaffak olurdu. Hotinde bir cami yaptırmıştır.

CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA

Aslen Kafkasyalı olup Tekirdağında ticaretle meşgul Osman adlı bir zatın kölesi ve oğulluğudur. Önceleri sahibinin verdiği sermaye ile ticarete başlamıştı. Çocukluğundan beri çok cesur ve atak'tı. Efendisi ile olan bir ihtilâf yüzünden yanından kaçtı. Yirmibeş yaşlarında iken yeniçeri oldu. 1738 yılında Rusya ve Avusturya seferinde bulundu. Sonra da Cezayire gitti. Orada zamanla cesaret ve silâhşörlüğü ile tanındı. Bir müddet sonra sancak beyliğine yükseldiyse de, Cezayir beylerbeyi ile de arası açıldığından canını kurtarmak için İspanyaya kaçtı. Oradan İstanbula geldi. Koca Ragıb Paşanın sadareti zamanıydı. Cezayir beylerbeyi Hasan Ağa, onun sancak beyi olarak bulunduğu Tlemsan hazinesinden para çalıp kaçtığını bildirdiği için tevkif edildi. Lâkin, yapılan tahkikat sonunda bunun iftira olduğu anlaşıldı. 1760 yılında donanmaya kapdan olarak alındı. 1766 da kapudane-i hümâyun, yani miri kalyonların başkapdanına aid geminin süvariliğine tayin edildi. 1770 yılında Çeşme deniz faciasında bulundu. Burada büyük bir cesaretle döğüşüp sonunda yaralı olarak kurtuldu. Sonra beylerbeyi rütbesiyle Çanakkale boğazının muhafazasına memur edildi. Bu sırada Ljrani adasını Ruslardan ve böylece Boğazı Rus tehdidinden kurtardı. O zaman kendisine altın çelenk ve gazilik unvaniyle derya kapdanlığı verildi (1770 ekim ayı sonları). Bu görevde üç yıl kaldıktan sonra Çanakkale muhafızı, arkasından Rusçuk serasker'i ve 1774 yılı Eylülünde ikinci defa olarak derya kapdanı oldu ve tam bir istiklal ile onbeş yıl hizmet etti. Birinci Abdülhamid kendisine son derece itimad ettiği ve her işte fikrini aldığı için devlet idaresinde sadrıâzamlardan üstün nüfuz sahibi idi. Nüfuzunun gittikçe artmasından endişe edilerek 1779 yılı Ağustos ayında Mora valiliği ile uzaklaştırıldıysa da Ekim başında tekrar derya kapdanı oldu. 1785 yılında padişaha zamanın sadrıâzamı Halil Hamid Paşa tarafından bal'olunmak istendiğini ihbar etmek suretiyle büsbütün göze girdi. Bu arada Suriyedeki Tahir Ömer isyanını bastırmağa ve Mısırdaki kölemen serkeşliğini sidermeğe memur edilerek bu görevleri başarı ile sona erdirdi. 1787-1792 savaşlarında Karadenizde Rus donanmasiyle yaptığı çarpışmalarda bir muvaffakiyet gösteremedi. Nihayet, Birinci Abdülhamidin vefatı üzerine yerine geçen Üçüncü Selim tarafından İsmail seraskerliğine tayin edilerek süratle İstanbuldan uzaklaştırıldı. Üçüncü Selim, veliahd bulunduğu sırada kendisini tahta geçmeğe çalışmakla itham etmiş bulunan Gazi Hasan Paşaya kırgın bulunuyordu.

Cezayirli Gazi Hasan Paşa, İsmail kalesi önünde Ruslara karşı parlak bir zafer kazanıp Bozaov bozgunu üzerine azil edilen Cenaze Hasan Paşanın yerine sadrıâzam ve serdar-ı ekrem tayin edildi (28 kasım 1789). Üçüncü Selim, kendisini hiç sevmediği halde devlet için faydalı bir hizmet görebilir kanaatiyle iş başına getirmiş, böylece şahsi duygularını yenmeğe muvaffak olmuştur. Gazi Hasan Paşa idareyi ele alınca pek

→

şiddetli davranmış, uğranan muvaffakiyetsizliklere sebeb olanları aman vermeden idam etmiş, herkesin gözünü korkutup cephe durumunu düzeltmişti. Kılık değiştirerek yaptığı bir teftiş sırasında soğuk alarak şiddetle hastalanmış ve 30 mart 1790 tarihinde vefat ederek Şumnu'da yaptırmış olduğu bektaşi tekkesinde gömülmüştür.

Cesur, namuslu, eli fevkalade açık, becerikli, aklı her işe erer kıymetli bir devlet adamı ve mahir bir kumandandı. En dar zamanlarda devlete büyük hizmetlerde bulunmuştur. Tersanedeki kalyoncu kışlasını kendi parasiyle yaptırdığı gibi, Kasımpaşa ile Büyük-derede, Rumeli kavağında, Yenimahallede bir çok çeşmeleri vardır. Ayrıca Çanakkale'de ve Şumnuda tekke, Vize'de cami ile hamam ve çeşme, Sakız, Limni, İstanköy ve Midilli'de çeşmeler inşa ettirmiştir. Ölümünde yaşı sekseni geçiyordu.

RUSÇUKLU ÇELEBİ-ZÂDE ŞERİF HASAN PAŞA

Rusçuk âyânı Çelebi Süleyman ağanın oğludur. Kırım Girayla birlikte akınlarda bulunup cesaretiyle tanındı. Sonra kapıcıbaşılık rütbesi verildi. Babası ölünce âyânlık iddiasiyle serkeşliklerde bulunduğu için idama mahkûmiyeti üzerine Kırım Giraya iltica ve onun ricasiyle affedilerek bir şeye karışmamak şartiyle Rusçukta oturmasına izin verildi. Lâkin, tek durmayıp yine âyânlığı elde etmeğe çalışdığı için tedip edilmesi emir edildiyse de tekrar yakayı kurtardı. 1768 Rus seferi sırasında hizmetleri ve yararlıkları görüldü. 8 eylül 1773 tarihinde vezaretle Yergöğü seraskerliği verildi. Lâkin buna karşılık taahhüt ettiği gibi Yergöğü kalesini alamadığından azil edildi. Küçük Kaynarca barışından sonra Özi muhafızı olduysa da, bu vazifeye gitmek istemediğinden vezareti alınıp Rusçuk ve sonra Selanikde oturmağa memur edildi. 1787 yılında savaş sırasında vezareti geri verilerek Misivri ve sonra Vidin muhafızı oldu. Rahova muhafızı bulunduğu sırada, vefat eden Cezayirli Gazi Hasan Paşanın yerine sadrıâzam ve serdar-ı ekremlik vekâletine tayin edildi. Bu sırada İstanbulda çekilen kur'a kendisine rastladığından bu vazife asaleten verildi (16 nisan 1790). Evvela bazı muvaffakiyetler kazandıysa da, derya kapdanı ile Tatar Hanının üzerlerine düşen vazifeyi yapmamaları sonunda ve kendisinin de bazı hatâları yüzünden Kili, İsmail, Tolcu, İsakçı gibi mühim müdafaa noktaları olan kaleler Rusların eline geçti. Lâkin, derya kap-

→

danı ile Tatar Hanı bütün kabahati ona yüklediler. İstanbula yazdığı serbest ve açık mütalaalar da hoşa gitmiyordu. Azli düşünülürken isyan etmek üzere bulunduğuna dair gelen uydurma haberler yüzünden idamına karar verildi. 14 şubat 1791 tarihinde sadaret mührü kendisinden alınıp sonra da Şumnu'da öldürüldü.

Zeki ve cesur olmakla beraber devlet hizmetinden yetişmediği için ne idare işlerine ne de teşrifatın inceliklerine vukufu yoktu. En büyük talihsizliği, sadaret kur'asının kendisine çıkmış olmasıdır ki, bu hal sonunda ölümüne sebeb olmuştur. İşrete müptela ve paraya düşkün olduğu rivayet olunur.

KOCA YUSUF PAŞA
(İkinci sadareti)

MELEK MEHMED PAŞA

Aslı Bosnalı olan beylerbeyilerden Fındıklı'lı Süleyman Paşa'nın oğludur ve 1719 yılında doğmuştur. 1735 tarihinde babası derya kapdanı olarak Taman'da bulunurken denizcilik hizmetine girmiş ve İstanbula dönüşte Tersane kethüdalığı verilmiştir. 1751 yılında beylerbeyi rütbesiyle derya kapdanı oldu. Ertesi yıl vezaret tevcih olundu. 1754 yılında azil edilerek İstanköyde oturmağa memur edildi. Ertesi yıl vezareti geri verilip Selânik sancağına gönderildi. Üçüncü Mustafanın cülûsunda nişancılıkla İstanbula davet edildi. Kendisine Üçüncü Ahmedin kızı Zeynep Sultan verilip Yanya sancağı arpalık olarak ihsan olundu. 1763 tarihinde Vidin muhafızı, ertesi yıl Belgrad muhafızı oldu. Sonra, sultanla oturmak üzere bir müddet için İstanbula davet edildi. 1764 yılı tevcihatında Anadolu eyâleti verilerek bir ay kadar sadaret kaymakamlığı yaptı. Yeni sadrıâzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa kendisine evvelâ Aydın sancağını verdi. 1765 te Rumeli valisi, ertesi yıl ikinci defa derya kapdanı oldu. Bir yıl sonra azil edilip nişancılık ile sultan sarayında oturdu. Ertesi yıl Rusya seferi münasebetiyle sadrıâzam, serdar-ı ekrem olarak cepheye gidince sadaret kaymakamlığı Melek Mehmed Paşaya verildi. Bu memuriyette altı ay kaldıktan sonra Birinci Abdülhamidin cülûsu üzerine azil edilip Üçüncü defa olarak derya kapdanı oldu. Ertesi yıl Hotin valisi, 1776 yılında Belgrad valisi, 1779 yılında Mora muhassılı, aynı yıl Ağrıboz muhafızı, 1780 yılında Mısır valisi ertesi yıl tekrar Belgrad muhafızı oldu. İki ay sonra Kandiye muhafızı, 1783 yılında tekrar Mora muhassıllığı, ertesi yıl Bender muha-

→

→
fızlığı, 1785 yılında Vidin muhafızlığı verildi. Bu sırada bir yangın sonunda evi, eşyası ve nesi varsa yanıp yarı yoğu mahvolarak ortada kaldığı yetmezmiş gibi sadrıâzam Koca Yusuf Paşanın tesiriyle azledilip emlâki müsadere edildikten sonra Sakız adasına sürüldü.

Üçüncü Selim tahta çıkınca, baba yadigârı Melek Mehmed Paşanın vezaretini geri vererek Kandiye valiliğine tayin etti. Bu sırada Koca Yusuf Paşa azil olduğundan sadaret eski ve emekdar bir vezir olan Melek Mehmed Paşaya tevcih edildi (4 mayıs 1792). Kendisine en dar zamanında en büyük kötülüğü yapmış olan eski sadrıâzamı gönlünce cezalandırması mümkün olduğu halde af edip arzu ettiği Cidde valiliğini de verdi. İki buçuk sene kadar sadarette kalan Melek Mehmed Paşa, ihtiyarlığı yüzünden çalışma temposu hükümdara uymadığı için azil edildi (19 ekim 1794). Lâkin, diğer sadrıâzam mazulleri gibi sürgüne gönderilmeyip Ortaköyde satın almış olduğu Ayşe Sultan yalısında oturmasına müsaade edildi. Burada yedi sene kadar oturduktan sonra 1801 yılında vefat ederek İstanbulda Gülhane parkı kapısındaki Soğuk çeşme karşısında kendisinden evvel vefat eden zevcesi sultanın yaptırdığı türbeye ve onun yanına gömüldü.

Gayet güzel yüzlü ve güzel huylu, kimseyi incitmez, latifeyi sever, halim selim, zulümden kaçınan, kin gütmeyen cidden melek gibi bir zattı. Ancak fazlaca hasisti.

İZZET MEHMED PAŞA

1743 yılında Safranboluda doğdu. Babası Ali Ağa, saraydan, zülüflü baltacılar ocağından yetişmeydi. 1759 yılında İstanbula gelerek derya kapdanı benli Mustafa Paşanın akrabasından bulunduğu için onun vasıtasiyle devrin tanınmış ülemasından kazasker İbrahim Beyden ders okuyup yetişti. Birinci Abdülhamidin cülûsundan sonra ihya edilen sürat topçuları ocağına alındı zamanla imrahor oldu. Sonra silahdar Seyyid Mehmed Efendiye intisap edip "Bey halife" diye şöhret buldu. Evvela kapı hasekisi, sonra ağa yazıcısı olarak 1779 yılında başmuhasebecilik payesi verildi. Aynı yıl darphane eminliğine tayin edildi. 1784 tarihinde azil olunup sultan kethüdalığında kullanıldı. Aynı yıl tevcihatta şehir eminliği, ertesi yıl tersane eminliği verilip Koca Yusuf Paşanın sedaretinde vezaretle Hanya valiliğine tayin edildi. Ertesi yıl Diyarbakır eyâleti, bir ay sonra İçel sancağı ile Bender kalesi muhafızlığı verilerek bir ay sonra da Cidde valiliği

→
ile uzaklaştırıldı. Sonra boğaz hisarı muhafızlığına gönderildi. 1790 tarihinde Mısır, sonra Anadolu valiliği verildi. Buradan yola çıkıp ağır ağır ilerleyerek eyâletinin merkezi olan Kütahyaya varmadan evvel ve henüz Gediz civarında bulunurken İstanbula acele davet edilip sadaret makamına getirildi (20 ekim 1794). Üç sene onbir ay bu mevkide kaldı. Sonra Fransızların Mısıra taarruzu üzerine, o tarafın muhafazası için gerekli çareleri bilmesi ve Fransızların ne zamandır böyle bir tecavüzde bulunacakları da söylendiğinden lüzumlu tedbirleri alması icap ederken elleri bağlı bekledikleri ve bir işe yaramadığı gibi sebeblerle 30 Ağustos 1798 tarihinde azil edilerek Sakız adasına sürüldü. Menfası bir müddet sonra Manisaya tahvil edilmiş ve 1812 tarihinde orada vefat etmiştir.

Herkese iyi muamele eder, iyi kalpli, güler yüzlü, cömerd bir zattı. İdari işlere kabiliyeti vardı. Ayrıca kalemininin kuvvetiyle şöhret kazanmıştı. Balık-pazarında bir cami yaptırmıştır.

YUSUF ZİYA PAŞA

Aslen Gürcü olup imrahor Mustafa Paşanın köleliğinden yetişmedir. Onun oğlu Anadolu kazaskeri İbrahim Beyin dairesinde okuyup yetişti. Azad edildikten sonra Ispanakçı Mustafa Paşaya intisap edcrek hizmette bulundu. Sonra, Halil Hamid Paşanın yanına girdi. Zamanla yükselerek paşanın silahdarı oldu. Halil Hamid Paşa kendisine son derece itimad ederek mühim vazifelerde şöhret sahibi olmasını temin etti. Efendisinin azil ve idamından sonra maden emini oldu. 1798 tarihinde vezaretle Erzurum valiliği verildi. Ancak maden eminliği de uhdesinde bırakıldığından yeni memuriyetine bizzat gitmeyip bir kaymakam gönderdi. Bu sırada sadrıâzam İzzet Mehmed Paşa azil olunup yerine Mısırı Fransızlardan kurtarmayı becerebilecek biri arandığı zaman akla gelerek sadaret makamına tayin olundu (30 ağustos 1798). Ordunun başında karadan Mısır üzerine hareket etti. Suriyeye geldiği zaman Bonapart oradan çekilmiş olduğu için Yusuf Ziya Paşa Mısıra doğru ilerleyip Salihiyeyi zaptettiği gibi bir barış da yaptı. Ancak müttefiklerin bunu kabulden imtinaı üzerine general Kleber, Osmanlı ordusunu Heliyopolis'de ağır bir mağlûbiyete uğratıp ricata mecbur etti. Sonradan General Menu ile tekrar müzakerelere girişildi ve Mısırın boşaltılması temin olundu. Yusuf Ziya Paşa da İstanbula döndü. Bundan sonra iç ve dış işlerin gittikçe kötüye yöneldiğini ve

→

→
devletin büyük bir buhrana sürüklenmek istidadında olduğunu gören ve bu arada kendisinin de bir belaya uğrayacağını sezen Yusuf Ziya Paşa, ihtiyarlık ve hastalık bahanelerini ileri sürüp 24 nisan 1805 tarihinde sadaretten istifa ile Beylerbeyindeki yalısına çekildi. Bu esnada esasen sadrıazamların bir adı kalmış, devlet işleri ise İbrahim kethüda, sır kâtibi Ahmed Efendi, bostancıbaşı Şakir Bey darphane emini, Ebubekir Ağa, mabeyinci Ahmed Bey gibi padişahın yakın adamlarının eline geçmişti. Selâhiyet onlarda, mesuliyet ise sadrıazamlarda idi. Yusuf Ziya Paşa, yaklaşmakta olan tehlikeyi sezmekle beraber, istifasında bu halin de büyük tesiri olmuştu.

Yusuf Ziya Paşa, bir kaç ay sonra vezareti iade olunarak devlete başkaldıran Tayyar Mahmud Paşanın üzerine gönderildi. Mahmud Paşa onun geldiğini duyunca Rusyaya kaçtı. Rusya da, Osmanlı memleketlerine tecavüzde bulunup barışı bozmuş olduğu için Yusuf Ziya Paşa doğu cephesi seraskerliğine tayin olundu. Bu sırada Üçüncü Selim hal'olunarak yerine Dördüncü Mustafa geçmişti. Yeniden yapılan tevcihatta Yusuf Ziya Paşaya Bağdad eyaleti tevcih olundu. Bu memuriyeti kabul edip etmemekte müteraddit bulunurken, bu sefer Dördüncü Mustafanın hal'edilerek yerine İkinci Mahmudun hükümdar olduğunu duydu. İkinci Mahmud bir müddet sonra kendisini İstanbula davet edip ikinci defa olarak sadaret makamına tayin etti (1 ocak 1809). Yusuf Ziya Paşa Rus savaşı devam ettiği için hemen ordu ile Rumeliye geçerek cepheye hareket etti. İki sene sonra ihtiyarlığının verdiği rahavet dolayısiyle ve rüşvet ve menfaate düşkünlük ithamile azil edilip Dimetoka'ya sürüldü (Nisan 1811). 1815 tarihinde vezareti verilip Karili muhafızlığına gönderildi. Ertesi yıl azil edilerek Sakıza gönderildi. Aynı yıl Sakız muhafızı oldu. 1818 de burada vefat etti. Alim, şair, akıllı, becerikli bir zattı. Gözü iyi görmezdi. Bütün ömrünce zevcesi Kandilli hamamı ustalarından Ayşe hanımın sözüyle oturup kalktığı rivayet olunmuştur.

HAFIZ İSMAİL PAŞA

1757 yılında İstanbulda doğdu. Babası bostancı ocağına mensub olup "Zernişanlı haseki" diye maruftu. Gençliğinde Kuranıkerimi ezberleyip hafız oldu. Sonra baba mesleğini seçerek bostancı ocağına girdi. Zamanla yükselerek yol haskisi, ağa karakulağı, tebdil haseki ve haseki ağa oldu ve nihayet bostancıbaşılığa yükseldi. Vazifesine düşkün, dürüst ve çalışkan olduğu için Üçüncü Selim onu sever kendisine iltifatta bulunurdu. Yedi sene müddetle bostancıbaşılık ettikten sonra derya kapdanlığına getirildi. Aynı zamanda Üçüncü Selimin akıl danıştığı yakınlarından biri oldu. Derya kapdanlığında dört beş ay kadar kaldıktan sonra Yusuf Ziya Paşanın istifası üzerine sadaret makamına tayin edildi (24 nisan 1805). Lâkin, bir müddet geçince padişahın yakini olup aslında devlet işlerini elinde bulunduran zümre ile araları açıldı. Kendisi Yusuf Ziya Paşanın sadareti sırasında vazifesi olmayan işlere burnunu sokmayı gayet tabii bulduğu halde, şimdi başkalarının bilvasıta müdahalelerine tahammül edemiyordu. Bu yüzden nizam-ı cedid aleyhdarı olup türlü türlü fesadlar hazırlamakta olanlarla el altından haberleşerek anlaştı. Maksadı, bir ayaklanma bahanesiyle hükümdarın yanında bulunan ve onun son derecede itimadını kazanmış olan kimselerin kökünü kazıyarak hareketlerinde müstakil kalmaktı. Bunlar arasında bilhassa İbrahim kethüdaya düşmandı. Bir müddet sonra Rumelide nizam-ı cedide karşı vaki olan fiili ayaklanmalarda da parmağı bulunduğu anlaşıldığından azil edilerek evvela Bursaya, sonra Sakıza sürüldü (14 eylül 1806). Suçu o devre göre idamı icap ettirdiği halde, Üçüncü Selim kendi yetiştirmesi olan bu eski adamına kıyamamıştı. Dördüncü Mustafa zamanında vezareti geri verilerek Akdeniz muhafızlığına tayin edildiyse de, bir kaç ay sonra hastalanıp öldü.

Cesur, çalışkan, vakur, hamiyet sahibi bir devletliydi. Bununla beraber, sadece duygularına tabi olarak Üçüncü Selime karşı el altından nizam-ı cedid aleyhdarlariyle birleşmesi affolunmaz bir hatâdır.

KEÇİ BOYNUZU AĞA İBRAHİM HİLMİ PAŞA

Yeniçeri ocağı beytülmalcısı Mehmed Ağa'nın oğludur. 1747 yılında Üsküdar'da Atik valde camii civarında Kasımağa mahallesinde doğdu. Büyüdüğü zaman yeniçeri ocağına alındı. Burada zamanla yükselip Turnacıbaşı, Trabzon ve Kandiye Ağası olduktan sonra İstanbul'a döndü. Yoluyla seksoncubaşı, zağarcıbaşı, kulkethüdası ve nihayet 1805 yılında yeniçeri ağası oldu. Ertesi sene sadaret makamına getirildi ve serdar-ı ekrem olarak rus cephesine gitti. Biraz sonra Üçüncü Selim hal'olunarak yerine Dördüncü Mustafa geçti. Bu sırada orduda meydana gelen karışıklıklar
→

Anadoluda Cebbar-zâde ile Karaman valisi Kadı Abdurrahman Paşanın himmetleriyle nizam-ı cedid oyice tutunmuş ve bir hayli talimli asker yetişmişti. Rumeli, bu işte daha geri idi. Sebebi de âyânın muntazam askerden kurulmuş birliklerden korkmasıydı. Çünkü, haksız ve kanunsuz nüfuzları ancak bu vasıta ile kırılabilirdi. Bu sırada Rumelide dağlı eşkiyasının yeniden faaliyete başlaması, Sırp reayasının dış teşviklere kapılarak baş kaldırmaları, Fransızların Adriyatik kıyılarına yerleşmeleri, Rusya ile fiilî bir savaş ihtimalinin günden güne artması üzerine devlet Anadoludaki nizam-ı cedid askerini Rumeliye geçirmeğe karar verdi. Bu bahane ile nizam-ı cedidin Rumelide de yerleşeceği ümid ediliyordu. Kadı Abdurrahman Paşa kumandasındaki birlikler, bu maksatla Üsküdardan karşıya geçirildiler. (2 haziran 1806 - 15 rebiülevvel 1221).

Sadrıâzam Hafız İsmail Paşa el altından muhaliflerle birleşmişti. Âyanlara, bu hareketin kendi üzerlerine olduğuna dair gizlice haber uçurdu. Yeni düzen düşmanlarının başı olan veliahd Mustafa da, Rumeliye hasekiler gönderip ortalığı karıştırıyordu. İlk olarak Tekirdağında nizam-ı cedid teşkili fermanını okuyan hakim, ayaklanan yeniçeriler tarafından öldürüldü. Nizam-ı cedide silâhla karşı koymağa karar vermiş olanların toplandıkları Edirneye doğru ilerleyen Kadı Abdurrahman Paşa ordusuna, Silivri ve Çorlu halkı karşı koydular, hâdise büyüdü (Temmuz). Neredeyse bir iç savaş kopmak üzereydi. Padişah, Kadı Abdurrahman Paşaya geri dönmesini bildirdi. Bu ise, muhaliflerin büsbütün şımarmasına ve cesaretlerinin artmasına sebeb oldu. Devlet ısrar etse, Kadı Abdurrahman Paşa kumandasındaki kuvvetler Edirneye varır ve burada toplananları dağıtabilirdi. Fakat herhalde pek çok da kan dökülürdü. Üçüncü Selim, bu nazik durumda bir iç gailenin ancak devleti kuvvetten düşürüp düşmanlara yarayacağını bildiği için kararında ısrar etmemişti. Ancak, İbrahim kethüdaya olan düşmanlığı dolayısiyle muhalifleri el altından desteklemiş olduğu anlaşılan sadrıâzam Hafız İsmail Paşa derhal azledilip evvelâ Bursaya, sonra Sakıza sürüldü, yerine yeniçeri ağası Keçiboynuzu İbrahim Hilmi Ağa sedarete tayin olundu (13 eylül 1806). Şeyhülislâm Salihzâde Ahmed Efendi son hâdisede karşı koyanlar aleyhine fetva verdiği için kendisi bizzat hükümdara azlinin ve bir müddet bir tarafa çekilmesinin doğru olacağını söylediğinden bu arzusu kabul edilip şeyhülislâmlığa eski Rumeli kadıaskeri Nakibüleşraf Şerif-zâde Ataullah Efendi getirildi. Ataullah Efendi, aslında yeni düzene şiddetle muhalif olanlardandı.

Hicazdaki durum

Bu sırada Vahhâbilerin reisi olan Suud bin Abdüllaziz Medine üzerine yürüyerek burasını zaptedip İslam ileri gelenlerine ait nekadar mezar ve türbe varsa yerle bir etmiş, yalnız rica üzerine İslâm peygamberi (S.S.) nin türbesine dokunmamış, üstelik bulduğu bütün nadir ve değerli eşya ile mücevherleri yağmalamış, hutbeden padişahın adını kaldırtmış, Vahhabi olmayanlara müşrik gözile baktığından Kâbeyi ziyaretten ve tavaftan men etmişti. Bu yüzden Hacc kafilesi geri dönmek zorunda kalmış ve Suud bin Abdülâziz üstelik Üçüncü Selime bir mektup gönderip Vahhabiliğin kabulünü istemişti.

Bâb-ı âlinin müttefiklerini terki ve Fransa ile anlaşması

İngiltere ve Rusya, İstanbulda, Bâb-ı âli nezdinde isteklerini kabul ettirerek Fransızlara politik bakımdan üstünlük sağlamakla

→

yüzünden hayatını tehlikede görüb sadaret ve serdarlığı terkederek Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına kaçtı (3 haziran 1807). Bir ay sonra Selânik, 1809 da Bosna valisi oldu. 1813 de azledildi, vezareti alınarak Gelibolu'ya sürüldü. Bir müddet geçince vezaret iade edilerek Kandiye ve sonra İçel valiliği verildi. 1818 de tekrar vezareti alınıb İstanköy'e sürüldü. Ertesi yıl vezaretle aynı yerin muhafızı, 1820 yılında da valisi oldu. 1824 yılında İstanköy'de vefat etti. Oldukça okur-yazar, hoşsohbet, cömerd, ilériyi görür bir vezirdi. Ocaktan yetişme olduğu halde yeniçerileri sevmezdi. Üçüncü Selim'e bağlı ve ıslahata

→

taraftardı. İlk zamanlarda gayet zayıf olduğu için "keçi boynuzu" diye anılmıştır. Sonraları şişmanlamıştır. Vefatında 77 yaşında bulunuyordu.

Bibliyografya : Vasıf; *Tarih*. Asım: Tarih. Cevdet: Tarih. Osman-zâde Tahib; Hadikatül-Vüzera (Ahmed Cavid ve Abdülfettah *Bağdadi* zeyilleri). Hüseyin Ayvansarayi; Hadikatül-Cevami. Mehmed Süreyya; *Sicill-i Osmani*. İbrahim Hilmi Tanışık; İstanbul Çeşmeleri. İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi C: 4, K: 2. Zinkeisen; Geschichte des Osmanichen Reiches in Europa. Başbakanlık Arşivi Mühimme defterleri C: 166, 176, 183, 187. İslâm Ansiklopedisinde alakalı maddeler.

beraber ayni zamanda Avrupada orduları Napolyona karşı girişmiş oldukları savaşları kaybetmekteydiler. İngilterenin Fransa aleyhine kurduğu ittifak manzumesi her yerde başarısızlığa uğramıştı. 2 aralık 1805 tarihinde ise Bonaparti Rusya ve Avusturya ordularını Osterliç'de ağır ve kat'i bir şekilde mağlûp ve perişan etti. Bu haber geldiği zaman, Osmanlı devleti Rusya ile 1799 tarihinde imzaladığı ittifak anlaşmasını henüz yenilemiş bulunuyordu. Fransız zaferi, hem hükümdar ve devlet ricali üzerinde hem de halk arasında büyük bir heyecan yarattı. Kararlar bir anda değişti. Rusya ve İngiltere ile çıkacak her çeşit ihtilâflar ve bunların doğuracağı en vahim sonuçlar göze alınarak Fransanın yeni rejiminin ve Bonapart'ın imparatorluğunun tanınması uygun görüldü ve Ahmed Muhib Efendi bu maksadla ve fevkalâde elçi sıfatile Napolyona gönderildi. Napolyon, karşılığında general Sebastiyani'yi İstanbula yolladı. Bu suretle ayrıca kesilmiş bulunan siyasî münasebetler de yeniden kurulmuş oluyordu. Sebastiyani İstanbulda (15 ağustos 1806) tehalükle karşılanıp Üçüncü Selimin teşrifat üstü iltifatlarına nail oldu. Bonapartın gönderdiği hediyeler arasında bir de resminin bulunması hükümdarı çok memnun etmişti.

Üçüncü Selimin bu davranışı yalnız Fransaya olan sempatisinden ileri gelmiyordu. Gerek kendisi ve gerekse devlet ricali, aradaki ittifaka rağmen Rusyaya kat'iyen itimad etmiyorlar ve bu devletin, Osmanlı imparatorluğunun bekası için bile daimî bir tehlike olduğunu unutmuyorlardı. Osmanlı devleti, bu tehlike ile hiç bir zaman tek başına mücadele edemezdi. Avrupada bu sırada Rusyanın kuvvet ve satvetini kırabilecek olan tek devlet ise, Fransa idi. Osmanlı devleti bu yüzden kendisi için biricik kurtuluş çaresi olarak gördüğü Fransa politikasına dönmeyi bir zaruret şeklinde kabul ediyordu ve bunda da haklı idi.

Osmanlı devletini İngiltere ve Rusya ile savaşa götüren olaylar

Sebastiyani, bu sayede, Rusya aleyhine olan bütün isteklerini kolayca kabul ettirdi. Bu devlete taraftar oldukları için Eflak ve Boğdan voyvodaları azil edildi. Rus gemilerine aradaki ittifak gereğince verilmiş olan boğazlardan serbest geçiş müsaadesi kaldırıldı. Rusya, bunu derhal protesto etti. İngiltere elçisi ise, Bonapartın yakında mağlûp edileceğinin de göz önüne alınmasını Bâb-ı âliye tavsiye etti. Karadeniz ve Akdenizdeki Rus ve İngiliz donanmaları İstanbulu tehdid ediyorlardı. Osmanlı devleti, çaresiz bir daha gerilemek zorunda kalarak voyvodaları vazifelerine iade ile Rus gemilerine geçiş hakkını tanıdı. Bu suretle Rusya ve İngiltere İstanbulda Fransaya karşı yeniden bir siyasî zafer kazanmış oluyorlardı. Lâkin Rusya, Osmanlı devletinin bu istekleri kabul edeceğini ummadığından daha evvel savaş ilânına bile lüzum görmeden ordularına hareket emri vermişti (16 ekim 1806). Bu ordular Dinyester (Turla) suyunu aşıp süratle Eflak ve Boğdanı işgal ettiler. Bu hareket İstanbulda büyük hayret uyandırdı. Çünkü, bir ittifakı, bilhassa tedafüî bir ittifakı ihlâl etmek, hattâ feshetmek, hiç bir zaman karşı tarafa tecavüz ve savaş hakkı vermezdi. Ancak, Boğdan taraflarında Turla boyunda bulunan kalelerin akıbeti hakkında gelen ilk haberlerin tahakkuku üzerine Bâb-ı âli kendi topraklarına saldıran müttefiki Rusyaya karşı harp ilân etti (22 aralık 1806). Ayrıca durumu İstanbuldaki elçilere birer nota ile bildirdi (5 ocak 1807). Sür'atle Rusyaya karşı savaş tedbirlerine tevessül eden Osmanlı devleti pek az sonra ikinci bir nota ile Boğazlardan geçişin menedildiğini açıkladı (17 ocak 1807).

Bu sırada Fransa ile savaş halinde bulunan İngiltere hükümeti ve İstanbuldaki

Marmara'ya girmek üzere İngiliz donanmasının üslendiği Bozcaada limanı

elçisi müttefiki Rusyanın bu hareketini önceleri tasvip etmemişlerdi. İngiltere, evvelâ Bâb-ı âlinin Fransa ile herhangi bir şekilde ittifak kurmasını önlemek gayesile tarafsızlığını ilân etmekle beraber, sonraları, iki müttefik arasında harbe dayanan ihtilâf üzerine gütmekte olduğu ihtiyatkâr politikadan uzaklaşmayı uygun buldu. Kuvvetli bir müttefik olan Rusyanın Bonaparta karşı savaşması İngilterenin en yüksek menfaatinin iktizasıydı. Bu yüzdendir ki iki müttefiki arasında vukua gelmemesi için elinden gelen gayreti sarfettiği halde iş savaşa dayanınca Rusya tarafını tutmuştu.

İngilerenin İstanbul elçisi kendi görüşlerine tamamen aykırı olmakla beraber çaresiz oldu bittiyi kabul eden hükümetinin emrine uyup işgal ettiği yerlerin Rusyaya terkini, Osmanlı donanmasiyle Çanakkale tahkimatının İngiltere'ye teslimini ve Fransa ile bütün münasebetlerin kesilmesini isteyen bir ültimatomu Bâb-ı âliye tevdi etti.

Osmanlı devleti ise, Rusyanın ecavüzünü fiilî savaş saydığı gibi, İngilterenin isteklerini de reddetti. İngiliz elçisi Arbuthnot pasaportlarını alıp gizlice Bozca-ada önünde bekleyen İngiliz donanmasına gitti. (27 ocak 1807). Böylece Osmanlı devleti ile Rusyadan sonra İngiltere ile de arasında savaş başlamış oldu.

İngiltere donanmasının Çanakkale boğazından geçişi

Üçüncü Selim, Rus tehlikesine karşı Karadeniz boğazı kalelerini tahkim etmiş, daha sonra Çanakkale tahkimatının ıslahını kaptan paşaya emretmişse de, yapılan keşifte bunun için pek büyük masraflar gerektiği anlaşılmış, etrafta acele bir tehlike görülmediği için bu iş geri kalmıştı. Böylece Çanakkale boğazı kuvvetli tahkimattan mahrum bir halde bulunuyordu. Bu hal, İngilizlerin işine pek yaradı. Kapak denilen sekiz büyük gemi, iki firkateyn, iki korvet ve iki kalyondan mürekkep bir ingiliz donanması amiral Dakvort (Duckworth) ve ikinci amiral Sidney Smith kumandasında bulunduğu halde boğaz önünde toplandı. Derya kaptanı, İngiliz donanmasının hâlâ boğazdan geçip Marmaraya girebileceğine ihtimal vermiyordu. Bu yüzden hiç bir tedbir alınmamıştı. Bayram münasebetiyle asker dağılmış, esasen zayıf olan tahkimattaki topların başında bunları doğru dürüst kullanacak kimse kalmamıştı. 17 şubat 1807 tarihinde uygun bir rüzgâr bulan İngiliz donanması, boğaza doğru ilerledi. Osmanlı toplarının derme çatma ateşi hiç bir zarar veremediğinden boğaz kolaylıkla aşıldı. Boğazı iç tarafta korumak için bulundurulması gereken donanma yerine, Nara önlerinde bir kaç işe yaramaz, savaş kabiliyetinden mahrum tekne bulunuyordu. Bunlardan bir tanesi zamanında davranıp ingiliz donanmasının İstanbula doğru dümen kırdığını haber vermek için acele yola çıktı.

İstanbul'daki telâş, Sebastiyani'nin gayretleri

Haber, İstanbulda tam bir panik yarattı. Üçüncü Selim, bütün soğuk kanlılığını kaybetmişti. Şehrin ve bilhassa sarayın bombardıman edilmesi düşüncesi iradesini elinden almış, onu ne yapacağını şaşırmış bir hale getirmişti. Şehir halkı da aynı ruh hali içinde bulunuyordu. Bir düşman donanmasının İstanbul gibi bir şehre neler yapabileceği bilinmiyordu. Dolaşan dedikodular müthişti. Bütün evlerin yanıp yıkılacağı, çoluk çocuğun düşman mermileri altında can vereceği, camilerin yerle bir olacağı söyleniyordu. Nihayet Divan-ı hümayun toplan-

Âni bir baskınla İngiliz donanmasının geçtiği Çanakkale boğazı
(İki resim de Choiseul Gouffier'nin kitabından)

dı. Tam bir korku ve acz içinde bulunan hükûmet adamları tek çare olarak vaktiyle reddedilmiş olan İngiliz tekliflerinin kabulünü düşünüyorlardı. Hemen buna karar verildi ve bu şartlardan biri de Fransa ile siyasî münasebetlerin kesilmesi olduğu için Fransız elçisi Sebastiyani'ye İstanbulu terk etmesi bildirildi.

İlk anda şaşırmış olan Sebastiyani, kendisini toparladı. Bir asker olduğu için kara ordusuyla desteklenmeyen bir donanmanın iş göremiyeceğini biliyordu. Hattâ, İngiliz donanmasının Çanakkaleyi geçip Marmaraya girmek suretiyle kendisini tehlikeye attığını ve bir maceraya giriştiğini bile anlıyordu. Durumu, Osmanlı devlet adamlarına uzun uzun izah etti. Bunun sadece bir blöf olduğunu anlattı. Onun fikrine göre bu cihet derhal halka açıklanmalı, beyhude paniğin önüne geçilmeli, gelecek olan İngiliz donanması amirali ile müzakereye girişilmeli ve mümkünse bu sırada Çanakkale boğazında vaktiyle bir Fransız mühendisinin verdiği rapora göre tahkimata başlanıp bu gafil donanmanın yolu kesilerek esir edilmeliydi.

Bu sözler, devlet ricalini ve kendisini onlardan daha evvel toparlamış olan Üçüncü Selimi bir hayli yatıştırmıştı. Bu yüzden İngiliz donanmasının İstanbul önlerine gelişi, bir hayli soğuk kanlılıkla karşılandı. Halk üzerinde ise, hâdise tamamen başka bir reaksiyon yaratmıştı. Korku ve panik yerini umulmayacak bir süratle hiddet ve azme terketti. Bunda, asker ocaklarının da büyük tesiri olmuştu. Nizam-ı cedid dolayısiyle itibarlarının kırılmağa başladığını hisseden yeniçerilerle diğer kapıkulu ocakları, kırgın bulundukları hükümdardan emir beklemeden silâhlanmağa ve halkı da mukavemete teşvike başlamışlardı.

İngiliz tekliflerinin reddi, İstanbul'un tahkimi

Bunun üzerine müslüman ve hıristiyan bütün ahali, şehirlerini müdafaa için hazırlığa giriştiler. Bâb-ı âlinin derhal gevşemesiyle İngiliz tekliflerini kabule yanaşması, halk tabakaları arasında büyük nefret yaratmış, inkilâpçı devlete açıkça cephe almağa başlayan ocak da bu fırsatı kaçırmayarak halkın duygularını körüklemişti. Şehirde âdeta bir isyan havası esiyordu. Bütün bunlar, nihayet Bâb-ı âliyi kararlarından döndürmeğe ve İngiliz tecavüzüne karşı koymağa sevk etti. Hükûmet bunun üzerine İngiliz amirali ile müzakereleri sürümcemede bırakarak savunma faaliyetine katıldı. Bu sırada Varşova'ya gitmiş olan Bonapart, Üçüncü Selime gönderdiği mektuplarla Rusların Eflak ve Bğdana tecavüzlerinin savaş sebebi sayılıp İngiliz isteklerinin reddinden dolayı kendisini tebrik ederek Rus ordusunun yenilmekte olduğunu, yakında Osmanlı devletine yardımda bulunacağını bildiriyor, sebat ve mukavemete devam olunmasını tavsiye ediyordu.

Yedikule ile Sarayburnu arası süratle tahkim edildi. Üçüncü Selim, buralarda bazan yalnız, bazan Fransa elçisi ile beraber ve çok zaman yaya olarak dolaşıyor, insanlarda bulunuyor, halkı ve askeri teşvik ediyordu. Sadece beş gün gibi çok kısa bir zaman içinde Yedikuleden Sarayburnuna kadar 102 top ve 69 havan, sağ kıyıya 240 top ve 12 havan, boğazın karşısına 84 tp ve 15 havan. Üsküdar tarafına 94 top ve 15 havan yerleştirilerek düşman donanmasının buralara sokulması âdeta imkânsız hale getirildi. Bu sırada Çanakkale boğazının sürat-

İngiliz donanmasının Marmara'ya girerek civarında demirleyip beklediği adaların zamanında yapılmış bir resmi (Melling'den)

le tahkim edilmesi İngilizleri fena halde düşündürmeğe başladı. İngiliz elçisi hasta idi. Müzakereleri donanma amiraline bırakmıştı. Bu amiral, üçlü ittifakın canlandırılmasını ve Sebastiyanin'in uzaklaştırılmasını teklif ediyordu. Kendisine Osmanlı devletinin tehdid altında hiç bir müzakereye yanaşmıyacağı ve İngiliz donanması Çanakkaleden çıkıp gitmedikçe görüşmelere devam edilemiyeceği kesin şekilde bildirildi.

İngiliz donanmasının son hareketleri ve çekilmesi, Akdeniz'deki Rus donanması

Derya kaptanı Ali Paşa kumandasında yirmi parçadan mürekkep bir donanma, Beşiktaş önünde hareket emri bekliyordu. Kıyılarda ise, asker ve ahali dolu kayıklar hazırdı. Dakvort, İngiliz donanması biraz daha durursa, hepsinin mahvolacağını anladı. 1 mart 1807 günü anî bir kararla yelken açarak adalar önünden İstanbula doğru yürüdü. Lâkin, surlara yaklaşmadan geri döndü. Böylece her defasında halkın yuhalariyle karşılaşarak bir müddet volta vurduktan sonra güneş batarken güneye doğru dümen kırıp gitti. Ertesi günü, halk ve padişah surlara çıktıkları zaman İngiliz donanmasının kaçmış olduğunu gördüler. Ahali, Üçüncü Selim'i uzun uzun alkışladı.

İngiliz donanması, Çanakkaleden geçerken bu sefer islah edilmiş olan istihkâmlardan şiddetli bir top ateşi yedi. Gemiler oldukça hasara uğradı. İngilizler 130 ölü ve 412 yaralı vererek güç hal ile Akdenize kapağı attılar. Anadolu kıyısının tahkimatı biraz daha kuvvetli olup topları da sabit bulunmasaydı, İngiliz donanmasının tamamen mahvedilmesi işten bile değildi.

İngilizler Fransızlara karşı Trafalgar deniz savaşını kazanmışlar ve Kopenhag'da bir zafer elde etmişlerdi, lâkin, İstanbul'da uğradıkları hezimet bunların neşesini sildi.

Akdenizde dolaşan Rus amirali Siniavin biraz sonra Bozcaada önlerinde amiral Dakvort'a rastlayıp birlikte İstanbula dönmeyi teklif ettiyse de, İngilizler bu işin teklikesini ve güçlülüğünü tatmış olduklarından bu sefer sadece Ruslara yarayacak olan bu teklifi reddettiler, Siniavin Selânik önlerine kadar gittiyse de, bir saldırıya cesaret edemiyerek geri döndü. Sonra Bozcaadayı şiddetle bombardıman edip iki bin kadar asker çıkarttı ve zaptetti. Derya kaptanı Seyyid Ali Paşa, sekiz gemi ve beşbin askerle adayı kurtarmağa gönderildi. Rusların İstanbul önlerindeki bu faaliyetinden hoşlanmıyan İngiliz amirali ise Mısıra doğru yelken açmıştı.

İngiliz'lerin Mısır'a hücumu

Amiral Dakvort'un filosunu uzaklaştırmasından bir müddet sonra da İngilizlerin mısıra taarruzu haber alındı. Hakikaten 17 mart 1807 tarihinde amiral Levis kumandasında larak İskenderiyeye gelen İngiliz donanması, burasını işgal etti. Mısır valisi bulunan Kavalalı Mehmed Ali Paşa bu sırada Said tarafındaki kölemenlerle uğraşıyordu. Taarruz haberini alır almaz derhal kölemenlerle anlaştı: Said bölgesinin idaresini, haracını tediye etmek şartı ile onlara terkederek bu dış ve esas düşmana karşı hazırlanmıya başladı. Kölemenler evvelce sözleştikleri halde, bu pek kolay elde edilen muvaffakiyetle iktifa edip, İngilizlerin davetlerine kulak aşmadılar. Buna rağmen, İngilizler, Reşid'i almağa teşebbüs ettilerse de, ağır bir mağlûbiyete uğrayarak çekildiler. Lâkin, daha büyük kuvvetlerle tekrar bursaya hücum ettiler. 22 nisan 1807 tarihinde Mehmed Ali Paşanın gönderdiği askerle geçen şiddetli bir savaşta yeniden mağlûp oldular, zayiat büyüktü. Birçok subaylar ve bir general maktûl düşmüştü. Bununla beraber, İngilizler İskenderiyede bir ay daha kaldılar. Lâkin, burada bir iş göremiyorlardı. Nihayet Mehmed Ali Paşa ordusunun başında bulunduğu halde bizzat şehrin üzerine yürüdü. Bu sırada Osmanlı tahtında değişiklik oldu, az sonra da İstanbula Bonapart ile Çarın Tilsit'de görüşüp bir anlaşma imzaladıkları ve Fransızların Sicilyaya hücuma hazırlandıkları haberi geldi. İngilizler, bunun üzerine bilâhare Mehmed Ali Paşa ile anlaşarak 14 eylül 1807 tarihinde İskenderiyeyi terk ve tahliye etmişlerdir.

Rus Akdeniz filosu Amirali Siniavin

ÜÇÜNCÜ SELİM'İN SALTANATTAN UZAKLAŞTIRILMASI

İstanbul'da umumi efkâr yavaş yavaş Üçüncü Selim'in aleyhine dönmüş bulunuyordu. Kendisi ve bir avuç inkılâpçı, âdeta yalnız kalmışlardı. Bunlar, başta eski sadaret kethüdası olup bu sırada hiçbir resmi vazifesi bulunmadığı halde devlette büyük nüfuz sahibi olan İbrahim kethüda olmak üzere Bahriye nazırı Hacı İbrahim, Rikâb kethüdası Hacı Memiş, Rikâb reisi Ahmed, İrad-ı cedid defterdarı Ahmed, Darphane emini Ebubekir, Valde kethüdesi Yusuf, sır kâtibi Ahmed, Mabeyinci Ahmed, Bostancıbaşı Şakir, Müderrislerden kapan naibi Lütfullah Efendilerden mürekkep olan ekipti, Devlet, Ruslarla savaş halindeydi. Lâkin, Üçüncü Selim yetiştirdiği yeni orduyu düşmana karşı göndermeğe çekiniyordu. Bunun, yeniçeri ocağının isyanına sebeb olacağını biliyor, gericilere fırsat vermek istemiyordu. Nitekim, nizam-ı cedid askerinin Akkâ'da Bonaparta karşı kazanmış olduğu zafer, ocaklının kıskançlıktan doğan kin ve nefretinin büsbütün artmasına sebeb olmuştu.

Üçüncü Selim'in bu davada gittikçe yalnız kalmasının ve hemen bütün İstanbul halkının aleyhine dönmesinin başlıca sebebleri şunlardı:

1 — Nizam-ı cedid meselesine teşebbüs edildiği sırada bütün devlet ricalinden bu hususa dair birer lâyiha istenmiş, yeni bir ordu kurulmaktansa eskisinin ıslâhına taraftar bulunmuş olanlar sonradan alaya alındıkları ve küçük görüldükleri için işe yarar bir çok tecrübeli devlet adamı hükümdara küserek birer tarafa çekilmişlerdi.

2 — Yeni sivrilip göze girenlerin bir kısmı el altından menfaatler teminini de ihmal etmeyip gündüzleri Bâb-ı âliye ait işleri evlerinde görmeleri, geceleri ise çalgıcılar, dalkavuklar, rüşvete vasıta olan pespaye heriflerle saz ve işret âlemlerine dalarak arada devlete ait esrarı şunun bunun yanında anlatmaları çok çirkin görülüyordu.

3 — Para ayarının düşmesi, çeşitli yeni vergiler ihdası, erzak ve eşya fiyatlarının artması yüzünden halkın geçimi günden güne daraldığı halde, nizam-ı cedidi küp doldurma vesilesi ittihaz eden bazı devlet ricaline bu hal söylendikçe: «Burası zengin yatağıdır. Buraya fikara yakışmaz. Devletlilerin arasına müflis güruhu sığmaz» ve «Tamam, halkı meşgul etmeğe bundan âlâ vesile olamaz. Geçim derdine düşsünler de devlet işlerine karışmasınlar» gibi sözler sarfettikleri halk arasında duyulmuştu.

4 — Padişah, yakınlarının fazla tesiri altında kalıp bunların nüfuzu gittikçe artmış, hattâ sadrıâzamlar bile azil ve sürgün korkusuyla bir kuru ünvana kanaat eder olmuşlardı. Lâkin, kalben Üçüncü Selim'e muhalif olanlarla birliktiler.

Yeni düzene ve ıslahata aleyhtar olanlar bütün bunları istismar ederek programlı, devamlı ve tesirli bir propaganda ile umumi efkârı yavaş yavaş hükümdardan soğutmuşlardı. Bu aleyhtarlar, cahil yobaz gürûhu ile bir çok haksız menfaatleri tehlikeye girenlerden mürekkepti. Bunların başında bir kısım sözde ulema ile ocaklı geliyordu.

Sadrıâzamın ordu ile İstanbul'dan hareketi ve propagandanın artması

Rusya ve İngiltere ile olan savaşın fiilen başlaması, İngiliz donanmasının İstanbul önünden ricatı ile İngilizlerin Mısıra taarruzu ve vali Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile uğraşmıya ve çarpışmaya başladıkları sırada sadrıâzam İbrahim Hilmi Paşa serdar-ı ekrem sıfatiyle ordu ile Rumeliye hareket etti (12 nisan 1807). Bir müddet evvel Rusları yenmiş olan Fransızların yakında yardıma geleceği umuluyor, böylece düşmanın Eflak ve Boğdandan, hattâ Basarabyadan atılıp Özi'nin geri alınacağı belki de Kırımın kurtarılacağı ümid ediliyordu. Nitekim, Ruslarla ilk çarpışmalarda üstün gelinmiş, bu da manevî gücü yükseltmişti. Fakat sadrıâzamın ve ordunun İstanbul'dan ayrılması muhalifiere meydanı boş bırakmış bulunuyordu.

Ataullah Efendinin şeyhülislâmlığa tayininden sonra Üçüncü Selim, bir hatâ daha işleyerek muhaliflere mensup olan ve hattâ el altından şehzade Mustafa ile anlaşmış bulunan Köse Musa Paşayı sadaret kaymakamlığına getirmişti. Böylece, devletin en mühim iki mevkiinde kendisinin ve kendi fikirlerinin en mühim iki düşmanı elele vermişlerdi. Nitekim, yeni düzen ve padişahın şahsı aleyhindeki propaganda, onların sayesinde rahatça inkişaf etmekteydi.

Camilerde vaizler:

«Askere pantolon ve ceket giydirip frenk muallimlere teslim eden padişaha elbette Allah yardım etmez» diye pervasızca atıp tutmakta, yeni düzene düşman bulunan devlet ricalinden Tayyar Paşa ise:

«Müslümanlara kâfir elbisesi giydirildi. Şimdi ne sipahi, ne yeniçeri var. Cümlesi başı kalpaklı frenk oldu. Bunları emreden padişahtır. Kendisinin dine ve halka hıyaneti meydandadır» şeklinde çok ağır takriklerde bulunuyordu. Bu arada, Osmanlı devletinin İngiliz ve Ruslarla uyuşmasından korkan

Fransa elçisi Sebastiyani de, Bâb-ı âliyi tazyik altında bulundurabilmek için yeniçerileri:

«Nizam-ı cedidden maksat ocağın kaldırılmasıdır. Vükelâ bu suretle ülûfeleri kendi ceplerine atacaklardır.» nev'inden sözlerle gizlice kışkırtmaktaydı.

İşte bütün bunlar, sonunda yeni düzeni tasfiye eden bir isyanın kopmasına sebep oldu.

İsyan hareketinin hazırlanması

Sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa ile şeyhülislâm Ataullah Efendi bu işin artık tamamen kemale erdiğine kanaat getirerek sadrıâzamın da İstanbulda bulunmamasından istifade ile yeni düzeni bir hamlede yıkmağa karar vermişlerdi. İkisi de bir taraftan padişaha yenilik taraftarı gibi görünüp onun itimadını kazanmağa çalışıyorlar, bir taraftan ise kuyusunu kazıyorlardı.

Evvelce Trabzondan ikibin kadar asker getirilip Karadeniz boğazındaki kalelerdeki muhafız yamaklara ilâve olunmuşlardı. Bunların ülûfeleri irad-ı cedid hazinesinden veriliyordu. Maksad kendilerini boğazın iki tarafında bulunan nizam-ı cedid askeriyle görüştürüp bu işe ısındırmaktı. Hattâ bostancıbaşı Şakir Bey arasıra buralara gidip Boğaz nazırı İngiliz Mahmud Efendi ile görüşüyor, bazı yamaklara: «Siz de nizam-ı cedide girin, hem yevmiyeniz artar, hem tayınlarınız mükemmel olur» diye onları bu işe teşvik ediyordu. Musa Paşa ise yeniçeri ocağını durmadan kışkırttığı gibi yamaklara da kendi adamlarından bazıları vasıtasiyle: «Sizler de yeniçeri sayılırsınız. Frenk kılığına girmiş askerle nasıl olur da konuşursunuz? amma yakında nizam-ı cedid elbisesi giymezseniz boğazdan kovulacaksınız» şeklinde haberler ulaştırmaktaydı. Yamaklar o kadar tahrik edilmişlerdi ki, nihayet toplanıp: «Biz kul oğlu kuluz. Babadan ve dededen yeniçeriyiz. Nizam-ı cedid elbisesi giymeyiz» diye karar verdiler. Hele Üçüncü Selim'in İstanbul kulluklarına üçer beşer nizam-ı cedid askeri koymayı düşünüdüğünü, lâkin sekbanbaşı Arif Ağanın seferde bulunan yeniçeri ağasının emri olmadan bunu kendisinin yapamıyacağını söylemesi üzerine bundan vazgeçtiğini duyunca ocaklıdan İstanbul'da kalmış olanlar fena halde işkillendiler, sağda solda yamaklarla nizam-ı cedid askeri arasında kavgalar başladı. Köse Musa Paşa, sadece bir hadise çıkması için Boğaz nazırı İngiliz Mahmud Efendi'ye yamaklara da nizam-ı cedid elbisesi giydirilmesini emretti. Bu sırada Karaman valiliğine tayin edilen Şamlı Ragıp Paşa, padişaha hulus çakmak gayesiyle nizam-ı cedid işaretleri taşıyan kaputlar yaptırarak kavaslarından bir kısmına giydirmek istedi. Trabzon'lu askerlerden ve yamaklardan olan kavaslar, bunu reddederek doğru Boğaza koşup olanları naklettiler. Yamaklar bunun üzerine:

Sultan Üçüncü Selim'in bir portresi
(Ressamı Hippolitte Berteaux. Aslı Topkapı Sarayı resim galerisindedir)

«Padişah bütün dünyayı nizam-ı cedid etmek için Ragıp Paşa'ya tuğ vermiş» diye ayaklandılar. Kendilerine böyle bir şeyin aslı olmadığını anlatmak isteyen Macar tabyası kumandanı Halil, haseki ve Boğaz nazırı İngiliz Mahmud Efendi ile uşağını öldürdüler. Durum İstanbul'da duyulunca hükümdar hâdisenin mahiyetini sordu: Köse Musa Paşa:

«Bir kazadır olmuş, yamaklar itaat etmek üzre bulunuyor» diye onu oyaladı. Ertesi günü ocak ihtiyarlarından seçilme bir hey'et, yamaklara nasihat için gönderildi. Kendilerini yatıştırmak gayesi ile de Ragıp Paşa az-

ledilip vezareti de alınarak Kütahya'ya sürüldü. Aynı gün, Köse Musa Paşa, İbrahim kethüda, yeni boğaz nazırı İnce Mehmed Paşa ile devlet ricalinden bir kısmı Çardak kulluğunda toplanıp sekbanbaşı Arif Ağa ile ocağın ileri ağalarından bir kaçını çağırdılar ve meseleyi konuştular. Sekbanbaşı, tehlikeye işaret ederek:

«Yamakların İstanbul'a gelip bir fesad çıkarmak niyetinde oldukları söyleniyor» dediyse de mağrur İbrahim kethüda:

«Bunlar kavga derneğidir. Ehemmiyet vermeğe değmez. İtaat etmezlerse zorla itaat ettirilir» nev'inden ileri geri konuşarak lâfı onun ağzına tıktı. Tabii, Köse Musa Paşa buna çok memnun oldu.

Kabakçı Mustafa ve diğer âsilerin harekete geçmesi

Ertesi günü beşyüz kadar yamak Büyükderede toplandılar. Müslüman ve hıristiyan kimsenin mal, can ve ırzına dokunmamak, dokunan olursa öldürmek, şeyhülislâmlıkça tasdik edilmeden hiç bir şey istememek, Et-meydanında toplanarak istekleri hükümetçe kabul edilmedikçe dağılmamak üzere ahdettiler. İçlerinden Kabakçı Mustafa çavuşu kendilerine baş ve Arnavud Ali ile Bayburtlu Süleyman çavuşları da yardımcı seçip rastladıkları serserileri de toplayarak İstanbul'a doğru yola çıktılar. Lâkin, nizam-ı cedid askerinden korkuyorlardı. Köse Musa Paşa, bunun da çaresini buldu. Evvelâ onlara, nizam-ı cedid'e yerlerinden kımıldamamaları ve hiç bir şeye karışmamaları emrini verdi. Sonra Üçüncü Selim'i kandırarak yeniçeri ocağından olup bu sayede bakırcılık ve kazancılık ticaretini inhisar şeklinde elde etmiş ve büyük bir servet kazanmış bulunan nizam-ı cedid düşmanlığı ile tanınmış Hacı Mustafa Ağayı sözde yamakları nasihatla dağıtmağa gönderdi. Âsilerle Yeniköyde görüşen Hacı Mustafa Ağanın getirdiği habere göre yamaklar Halil Haseki ile Mahmud Efendi'yi öldürdüklerine pişman olmuşlardı. Ancak, boğaz taraflarında nizam-ı cedid askeri bulundukça kendilerine emniyet gelemiyeceğinden onlar çekilir çekilmez yerlerine dönmeği kabul ediyorlardı. Bunun üzerine Üçüncü Selim, nizam-ı cedidin Levend çiftliğinde ve Üsküdar'da bulunan kışlalarına çekilmelerini emretti. Böylece, pek büyük bir hata daha işlemiş oldu. Şehzade Mustafa'nın adamlarından Abdurrahman Ağa ile ulema

Kabakçı isyanının ilk geliştiği Boğazın Karadeniz tarafını ve kalelerinin genel olarak mevkilerini gösteren bir resim. Sağ kıyıda bulunan kalelerin ve tepedeki harabelerin mevzu ile ilgisi yoktur (Barlett'ten)

kılıklı yobazların gönderdiği Hammal-oğlu Mustafa Ağa yamaklara karışmış, onlara akıl hocalığı ediyorlardı. Âsiler, nizam-ı cedid korkusu uzaklaşınca gerileyeceklerine ilerlediler. Önlerinde birkaç kişi:

«Ey ibadullah... Maksadımız nizam-ı cedid belâsını kaldırmaktır. Başka niyetimiz yoktur. Müslüman olanlar, kendilerini ocaklı sayanlar bizimle beraber olsun» diye bağırıyorlardı. Böylece, Kabakçının gitikçe artan cemaati Tophaneye kadar geldi. Topçubaşı eşkıyayı dağıtmaya hazırlanırken Köse Musa Paşa ile sekbanbaşı tarafından:

«Karşı gelmesinler, bu iş cümlenin ittifakı iledir» haberini aldılar. Bunun üzerine topçu ocağı kazanlarını Tophane meydanına çıkarıp cemiyete katıldılar.

Padişahın durumu, âsilerin istekleri

Üçüncü Selim korkak ve gevşek bir padişah değildi. Lâkin, bütün kuvetleri kendi aleyhine birleşmiş görüyordu. Partiyi kaybettiğini anlamaktaydı. İstanbul'da onüç bin kadar nizam-ı cedid askeri vardı. Bunları âsiler üzerine sevk etmek mümkündü. Lâkin, sonunda bir vatandaş kavgasını göze almak gerekiyordu. Üçüncü Selim, dökülecek kanın ne maddî, ne de manevî mesuliyetini üzerine alamıyordu. Bu işi tahrik edenlerin kimler olduğunu bildiği halde, Köse Mustafa Paşa'ya, devlet ricalini Bâb-ı âlîde toplayıp bir tedbir düşünülmesini emretti. Âsiler ise, kayıklarla Unkapanı ve Çardak iskelelerine geçip Et-meydanına indiler. Galata ve Üsküdarda ne kadar kayıkçı, hammal, serseri varsa peşlerine takılmış, beş yüz kadar kalyoncu da derneklerine katılmıştı. Yeniçeri kazanları ortaya çıktı. Cebeciler de onlarla birleştiler. Ocak ihtiyarları şeyhülislâm Ataullah Efendi, Rumeli kazaskeri Ahmed Muhtar Efendi, Anadolu kazaskeri Mehmed Hafid Efendi ve İstanbul kadısı Mehmed Murad Efendilerle görüştüler. Ulema efendiler, âsileri tasvip ediyorlardı. Üçüncü Selim, saray kapılarını kapatmıştı. Kendisine serdar-ı ekrem haber gönderip orduyu imdada çağırmasını tavsiye ettiler:

«Serhadler boş kalırsa Ruslar Çatalca'ya kadar iner» diyerek bunu da reddetti. Böylece, taht ve tacı ve hattâ hayatı bahis konusu olduğu halde memleket menfaatlerini önde tutuyordu. Esasen daha yeni düzene ilk karar verdiği zaman kelleyi koltuğa almış, bu uğurda her fedakârlığa hazırlanmıştı. Elinden gelmeyen sadece masum vatandaş kanının dökülmesine sebep olmaktı. Bu yüzden, âsilerin en büyük arzusuna uyarak kendisini bütün müdafaa kuvvetlerinden mahrum bıraktığını bile bile nizam-ı cedidi ilga ettiğini bir hatt-ı hümayunla bildirdi. Nizam-ı cedidden hâlâ korkan âsiler, buna pek sevindiler. Lâkin, yatışacak yerde büsbütün azıttılar. Köse Musa Paşa, Kabakçı Mustafa'ya el altından padişahın en yakın fikir ve mesai arkadaşı olan ve inkılâpçı ekibi teşkil eden onbir kişinin adı yazılı bir liste verdi. Kabakçı bunu derhal ortaya koyup:

«Memleketi harab eden bu onbir kişidir. Bunları diri, ölü padişahtan isteriz» diye ilân etti. Nizam-ı cedidin ilga edildiğini her tarafta dellallar ilân ederlerken eşkıya Et-meydanından kalkıp At-meydanına geldiler:

«Şer'ile görülecek davamız vardır. Şeyhülislâm ve Kazaskerler buraya gelsinler» diyerek listeyi Ağa-kapısına gönderdiler. Ataullah Efendi hükümdara bu onbir kişinin cezası tertip edildiği takdirde âsilerin yatışa-

Evvelce pek çok defalar olduğu gibi Kabakçı isyanında da adı geçen At-meydanının (Sultan-ahmed) 1783 teki hali
(Choiseul Gouffier'in kitabından. Ressamı J. B. Hilair)

cağını bildirdi. Üçüncü Selim, sırkâtibi Ahmed Efendi ile mabeyinci Ahmed Bey'e:

«Sizleri de istiyorlar. Belki elimden alırlar. Varın başımızın çaresine bakın» diye izin verdi, sonra Köse Musa Paşa'ya:

«İbrahim kethüda, Bahriye nazırı Hacı İbrahim ve sırkâtibi Ahmed Efendilerle aramızda ahidleşme var. Onların idamlarından vazgeçilsin, geri kalanların kurtarılması mümkün olmazsa icaplarına bakılsın» dedi. Üçüncü Selim, Osmanlı tarihini iyi bilirdi, asker bir kere birisini istedi mi, vermekten başka çare yoktu. Yoksa, saraya girer ve zorla alırlardı. Rikâb kethüdası Memiş, Darbhane emini Ebubekir Efendilerle Bostancıbaşı Şakir Bey hemen sarayda boğdurulup kelleleri âsilere gönderildi. İbrahim kethüda kaçtıysa da yakalanıp Mühendisbaşı Ali ağa ile birlikte Et-meydanında vahşice parulandı. Bu sırada: «Nizam-ı cedid geliyor» diye bir ses duyulmuş, âsiler hemen herşeyi bırakıp bir birini çiğneyerek kaçmaya başlamışlardı. Lâkin, bunun doğru olmadığı anlaşılıp yeniden toparlandılar.

Üçüncü Selim, sadaret kaymakamına bir İrad-ı cedid gönderip:

«Daha meramları nedir?» diye sordu. İrad-ı cedid hazinesinin ilgasını istediler. Hükümdar, bunu da kabul ve ilân etti.

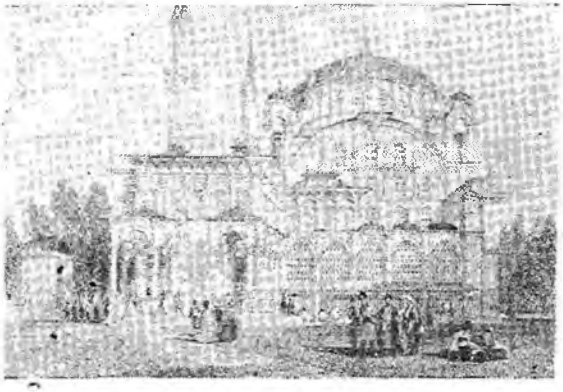

Sultan Üçüncü Selim'in Üsküdar'da Selimiye kışlası yanındaki camii (Allom'dan)

Üçüncü Selim'in hal'i

Âsilerin topluluğu bir türlü dağılmıyordu. Nihayet bu sefer de *Birinci Abdülhamid'in* oğulları şehzade Mustafa ve Mahmud'u padişaha itimad edemeyip kendileri koruyacaklarını bildirdiler. Padişah, buna da razı olarak ulemadan ve ocaklıdan birer kişi istedi. Bâb-ı âliye gönderdiği hatt-ı hümayunda ise:

«Benim kendi evlâdım yoktur. Şehzadeler evlâdım ve göz nurumdur. Allah göstermesin, benim onlara kıyıp Osmanlı sülâlesinin kesilmesine ve Osmanlı devletinin sona ermesine sebeb

Küçüksu'da Üçüncü Selim'in annesi Mihrişah Sultan adına yapılan meydan çeşmesi (Barlett'ten)

olmam hiç akıl ve hayale gelir mi? Allah o günleri göstermesin, cenabıhak onlara uzun ömürler versin» diyordu. Hattâ hümayun, Bâb-ı âlide bulunanları ağlatıp. Lâkin, âsiler o gün de dağılmadı. Ertesi cuma günü şeyhülislâmın başkanlığında sekbanbaşı ile mazulleri, tumacıbaşılar ve ocak ihtiyarları toplandılar. Derneğin dağılması ve herkesin yerli yerine gidip boğaz sergerdelerine hil'atlar giydirilmesi, rütbe ve bahşişler verilmesi kararlaştırıldı. Böylece, isyan sona ererken Ataullah Efendi birdenbire:

«Varın bir kerre başbuğlara ve sergerdelere sorun, başka bir istekleri var mı» dedi. Bunun üzerine ocak ihtiyarlarından dört kişi sergerdelerin yanına gittiler. Onlar da:

«Neferlerimizle konuşalım» dediler. Tam bu sırada İstanbul kadısı Mehmed Murad Efendi âsilerin yanına gelip:

«Bundan sonra bu padişaha emniyet olur mu?» deyince meselenin şekli birdenbire değişti. Âsiler şeyhülislâma hücum edip:

«Sultan Selim'in saltanatında istiklâli yok. Hükümeti bir takım zalimlerin eline verdi. Kendisi zevk ve sefasiyle meşgul. Devlete getirdikleri de fukaraya ve reâyaya her türlü zulmü ediyorlar. Böyle bir padişahın hilâfeti caiz midir?» deyince, esasen mesele bir tertip eseri olduğundan, Ataullah Efendi de caiz olmadığını söyleyerek Üçüncü Selim'in hal'i fetvasını verdi. Bâb-ı âlide bulunan bir kısım ulema At-meydanına gelip hal'in doğru olmadığını âsilere anlatmağa çalışırken sergerde Bayburdlu Süleyman:

«Şimdiden sonra ne o bize padişahlık eder, ne de biz ona kulluk edebiliriz. Hemen bu işe bir rabıta verelim» diye kesip attı. Aynı zamanda Sultan Mustafa'nın cülûsuna fatiha okundu. Asker amin diye bağırmıştı. Ataullah Efendi, yanına âsilerden ikibin kişi alıp saraya yollandı. Oraya varılınca bayraklar Bâb-ı hümayunun iki tarafına dikildi. Hal' haberini Sultan Selim'e Anadolu Kazaskeri Mehmed Hafid Efendi haber verecekti. Kızlar ağasına Sultan Mustafa cülûs etmedikçe askeri dağılmıyacağını yazıp gönderdi. Ağa, tezkereyi açmadan sünnet odasında bulunan Üçüncü Selim'e verdi. Hünkâr bunu okuyunca:

«Allahın takdiri böyle imiş» diyerek hareme çekildi. Böylece hal'i kabul etmiş oluyordu. Lâkin, sarayda bundan kimsenin haberi yoktu. Dışarda ise coşkunluk artıyordu:

«Sultan Selim'i istemeyiz. Sultan Mustafa Efendimizi isteriz» nâraları yükseliyor. Köse Musa Paşa saray kapılarını açtırmak için lâğımcılar arıyordu. Bu sırada mabeynci Ahmed Mustar Bey de ele geçirilerek parçalandı. Nihayet şeyhülislâm ile devlet ricali Bâb-ı âlîden saraya geldiler. Köse Musa Paşa ile Ataullah Efendi başkanlığında bir heyet birinci kapıdan girdi. Üçüncü kapıda hepsi orada kalıp sadaret kaymakamı ve şeyhülislâm Hünkâr sofasına kadar ilerlediler. Ataullah Efendi durumu Üçüncü Selim'e gayet nazikâne bir şekilde ve sözde bu işten büyük bir üzüntü duyuyormuş gibi bir tavırla izah etti. Böylece Üçüncü Selim'in onsekiz yıl,

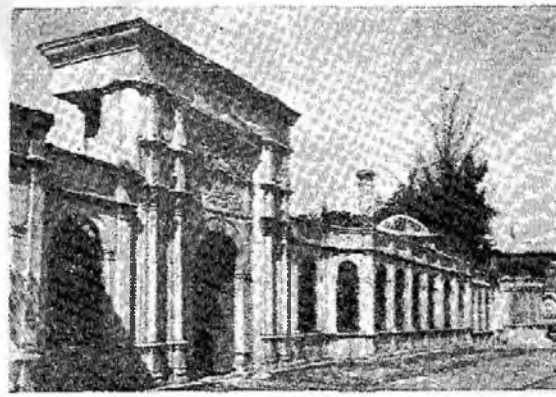

Mihrişah Valde Sultanın Eyûb'deki imaretinin kapısı, türbe ve sebili

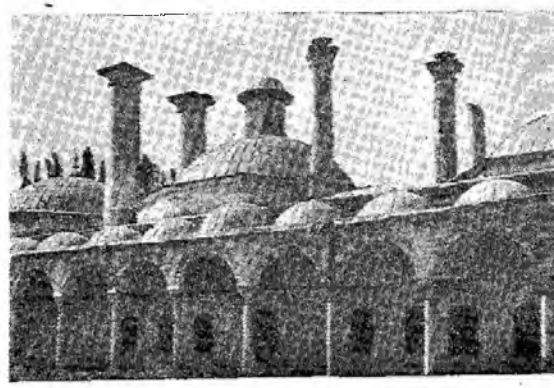

İmaretin mutfakları

bir ay ve yirmi iki gün süren saltanatı sona ermiş oluyordu (29 mayıs 1807).

Üçüncü Selim'in şahsiyeti

Üçüncü Selim yaradılışta halim selim fevkalâde nazik ve terbiyeli bir zattı. Küçüklüğünden beri büyük bir padişah ve cihangir olacağı telkini ile büyümüştü. Buna da çok inanır ve her işinde muvaffak olacağına itikad ederdi.

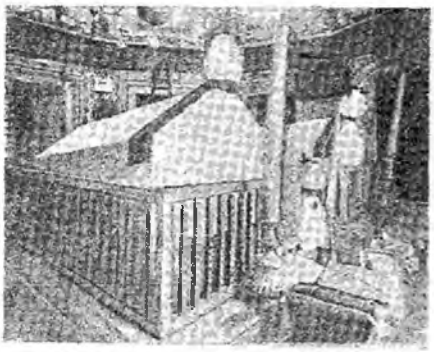

Üçüncü Selim'in sandukası
Bu padişah hal'inden bir zaman sonra şehid edilince Lâleli camii türbesinde babası Üçüncü Mustafa'nın yanına defnedilmiştir

Diğer taraftan babasının çok tesiri altında kalarak tamamen ıslahatçılık ve inkılâpçılık ruhiyle yetişmiştir. Bu hususta âdeta ihtiras sahibiydi. Çok buhranlı zamanda ele almış olduğu Osmanlı devletinin başka türlü siyasî mevcudiyetini muhafaza edemiyeceğine inanmış bulunuyordu. Bu maksatla avrupa memleketlerinden çeşitli uzmanlar getirterek büyük bir azimle işe girişmiş, başta muntazam ve batı usulü bir ordu kurmak olduğu halde birçok şeylerde muvaffak olmuştur. Lâkin ne çare ki gerici kuvveti yenemedi. Sonunda ideali uğrunda saltanatını ve bir müddet sonra da hayatını kaybetti. Amca-zâdesi velîaht Mustafa'nın, sadece taç ve tahtı elde etmek için yeni düzen aleyhdarlarıyla birleşip zararlı faaliyetlerde bulunduğunu bildiği halde, vaktiyle onun babası Birinci Abdülhamid'in kendi hakkında yaptığı gibi bunu büyük bir musamaha ile karşılamıştır. Politikada Fransa taraftarıydı. Bonapart, Üçüncü Selim'e karşı büyük saygı duyar, yaptığı inkılâpları takdir ederdi. Ancak, onun sarayına kapanıp kalmasını doğru bulmaz, kendisi gibi bizzat askerinin başında bulunmasını telkin ve tavsiye ederdi. Saltanatı daimi gaileler içinde geçmiştir. Amcası zamanında giri-

Üçüncü Selim (1789 - 1807) zamanındaki hükümdarlar

(İlâve: 164)

★

Avusturya : İkinci Jozef → — 1790, İkinci Leopold 1790 — 1792, İkinci Fransuva 1792 — →.

Fas : Mevlay Muhammed → — 1792, Mevlay Yezid 1792 — 1794, Mevlay Sliman (Süleyman) 1794 — →.

Fransa : Onaltıncı Lui → — 1792, Birinci Cumhuriyet (devirleri; Konvansiyon 1792 — 1795, Direktuvar 1795 — 1799, Konsüla 1799 — 1804), Birinci Napoleon Bonapart (Birinci imparatorluk) 1804 — →.

Hindistan : Celalüddin Şahâlem → — 1806 (daha 1774 yılından itibaren Hindistanda duruma daha ziyade İngiliz valileri hakim olmuş, Celalüddin Şah Alem ve soyu önemini büsbütün kaybetmiş yeni yeni soylar türemişti).

İki Sicilya : Dördüncü Ferdinand → — 1806 (Bundan sonra Napolyon kardeşi Jozefi buraya tayin etmiştir).

İngiltere : Üçüncü Jorj → — →.

İran : Şahruh (afşarlı soyu) → — 1796, Lütf Ali Han (zend soyu) 1789 — 1794, Ağa Muhammed Han (bu zatın 1786 da şahlığını ilân etmesiyle Kaçar soyu başlar) 1794 — 1797, Feth Ali Şah 1797 — →.

İspanya : Dördüncü Şarl → — →.

İsveç : Üçüncü Güstav → — 1792, Dördüncü Güstav 1792 — →.

Papalık : Altıncı Pi → — 1799, Yedinci Pi 1800 — →.

Prusya : İkinci Frederik Giyyom → — 1797, Üçüncü Frederik Giyyom 1797 — →.

Rusya : İkinci Katerina → — 1796, Birinci Pol 1796 — 1801, Birinci Aleksandr 1801 — →.

şilen Avusturya ve Rusya savaşından mağlûp çıkıldığı gibi, memleketin bir çok yerleri âsi mütegallibe elinde kalmıştı. Devlet bunlara hâkim olamıyordu. Lâkin, bunlar bile onun şahsına karşı büyük bir saygı gösterirler ve sadece etrafını almış ve devlet idaresinde nüfuz sahibi olmuş olanların davranışlarına muhalif bulunduklarını ileri sürerlerdi. Bunlardan Cezzar Ahmed Paşa Üçüncü Selim'in adı anıldıkça ayağa kalkar, fermanı geldikçe binek taşına kadar inip karşılar ve:

«Benim boynum sultan Selim'e kıldan incedir. Katlimi istediklerini bilsem, bir dakika durmam başımı teslim ederim» derdi. Nitekim, Payas'ta isyan ederek oldukça nam alan Küçük Ali-oğlu Halil Paşa da şöyle demişti:

«Devlet dediğiniz yalnız saltanat tarafı mıdır, yoksa devletin vükelâsı mıdır? yahud ikisinden ibaret bir heyet midir? Saltanat tarafı ise, emrine baş eğeriz. Çünkü, Allah göstermesin; kıl kadar isyanda bulunanların namaz ve nikâhı sahih olmaz, ikinci ve üçüncüye gelince bir memlekette bir çok padişah olmaz. Bizim serkeşliğimiz Yusuf Ağa ve İbrahim kethüda gibilere karşıdır».

Üçüncü Selim fazla merhamet ve şefkat sahibi olduğu için vatandaşları bir birine kırdırmak istemeyip, Kabakçı Mustafa isyanını, nizam-ı cedid askeri vasıtasiyle bastırmıyarak kendisini âdeta bile bile bir tehlikeye atmıştır. Bu isyanı perde arkasından idare eden bazı devlet ricalinin Fransa politikasına mayil olan hükümdara karşı, Rusya ve İngilterenin teşvikiyle bu işi yapmış oldukları rivayet olunmuştur.

Kendisi musikide büyük bir üstaddı. Güzel ney çalar, sanatkârane besteler yapardı. Bu besteleri Türk musikisinin hâlâ çalınan ve sevilen pek parlak eserleridir. Hattâ Suzidilâra adlı yeni bir makam bulmuş ve bu makamda güzel eserler meydana getirmiştir. Musikide üslûbu tamamen orijinal ve kendi şahsına mahsus olup devrin büyük üstadlarının tesiri altında kalmamıştır. Bestelerinde derin ve coşkun, heyecan verici bir lirizm hâkimdir. Kendisi aynı zamanda pek mahir bir hattattı. Bilhassa talik denilen yazı nevinde usta idi.

Üçüncü Selim aynı zamanda iyi bir şairdi de, şiirde «İlhami» takma adını kullanırdı.

Dördüncü Mustafa'nın tuğrası

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA

★

Padişahın cülûsu, olayların cephede duyulması, tepkileri — Tilsit görüşmeleri, Ruscuk yârânı, Ruslarla mütareke akdi — Üçüncü Selim'i tekrar padişah yapmak üzere Alemdar Mustafa Paşa'nın Edirne'den ordu ile birlikte İstanbul'a gelmesi — Bâb-ı âli ve Saraya karşı hareketin başlaması, Üçüncü Selim'in şehadeti, şehzâde Mahmud'un kurtarılışı, Sultan Mustafa'nın saltanattan uzaklaştırılması.

★

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA

Babası : Birinci Abdülhamid
Annesi : Ayşe Şine(Seniye) Perver Sultan.
Doğduğu tarih : 8 eylül 1779
Padişah olduğu tarih : 29 mayıs 1807
Tahttan indirildiği tarih : 28 temmuz 1808
Öldürülmesi : 17 kasım 1808
Bilinen zeveceleri : Dilpezir. Sitare. Peykidil, Şevkınur Sultanlar.
Bilinen çocukları : Emine Sultan

★

Veziriâzamları : Keçiboynuzu İbrahim Hilmi Paşa — 18 haziran 1807, firar ve azil. Çelebi Mustafa Paşa 18 haziran 1807 — 28 temmuz 1808, azil.

Dördüncü Mustafa kendisine biat olunduktan sonra Ayasofya camiine cuma namazına çıkarak hemen halka göründü. Âsiler ve gericiler fevkalâde memnundu. Bu sırada Kabakçı'nın verdiği defterde *adı bulunanlardan* «gizlisıtma» diye anılan Bahriye nâzırı İbrahim Efendi yalısının mahzeninde yakalandı. Musa Paşanın elaltmdan verdiği emirle zorbalar:

«Buna gizlisıtma derler. Kimi tutarsa kurtulamaz. Fakat sakalının kılı kendi zararını defeder!» diye sakalını yola yola büyük bir vahşet ve rezaletle *Bayezid* meydanına kadar sürükleyip orada kafasını kestiler. Sırkâtibi Ahmed Efendi, damdan dama kaçarken düşüp harap bir halde ele geçerek onun da kafası kesildi.

Cumartesi günü, At-meydanında büyük bir toplantı oldu. Burada yapılan törenle Kabakçı Mustafa'ya ocağın ileri ve gözde memuriyetlerinden turnacıbaşılık rütbesi, sergerdelerden Arnavud Ali'ye Anadolu kaleleri ağalığı, Bayburdlu Süleyman'a tersane sancak kaptanlığı, sergerdelerden Memiş'e yüz yirmi akçe yevmiye ile haseki tekaüdlüğü tevcih olunduğu gibi, maiyetinde bulunan onyedi çavuşa kırkar, ellişer, altmışar akçe yevmiye bağlandı. Yamakların da hepsi yirmişer akçe istiyorlardı. Pek uslsüz ve hazine için ağır bir yük olan bu isteğe, sekbanbaşı Arif Ağa engel oldu. Ayrıca, Üçüncü Selim'in yeni düzen namına vücuda getirdiği bütün müesseselerin kaldırılmasına dair Kazaskerler, Nakibüleşraf, İstanbul ve Galata kadıları tarafından şeyhülislâm Ataullah Efendi'nin konağında bir hüccet yazılıp imzalandı. Bu toplantıda yeniçerilerin ve ayaklanma hareketinin elebaşıları da bulundu. Hüccette, vukua gelen hâdiselerden dolayı ocağın mensuplarından hiç kimsenin *mes'ul* tutulmıyacağı, yeniçerilerin de bir daha devlet işlerine karışmıyacakları, görülmemiş bir bid'at diye anılan nizâm-ı cedid ve zulüm *diye adlandırılan irad-ı cedid* hazinesinin ilga olunduğu bildiriliyordu. Dördüncü Mustafa

üst tarafına buna göre hareket edilmesine dair bir hatt-ı hümayun yazdıktan sonra alayla Ağa-kapısına götürülüp orada okundu. Ocakta ve devlet nezdinde kalmak üzere nüshaları teati edildi. Ertesi günü de Musa Paşa'nın sadaret kaymakamlığında kalmasına dair olan hatt-ı hümayun okunup askere ve yamaklara cülûs bahşişi dağıtıldı. Musa Paşa ile adamları ise, öldürülenlerin devlet hazinesine geçmesi gereken para, mücevher ve eshamını yağmaladıkları gibi evlerini, yalılarını ve eşyalarını aralarında paylaştılar.

Câhil, ahmak ve haris bir adam olan Dördüncü Mustafa ise, saltanat sürmekten başka hiçbir şey düşünmüyordu.

İstanbul olaylarının orduda duyulması ve tepkileri

Üçüncü Selim'in hal'i ile nizam-ı cedidin ilgası ve Dördüncü Mustafa'nın Osmanlı tahtına geçişi Tuna boyundaki Osmanlı ordusunda duyulduğu zaman büyük *bir heyecan hâsıl* oldu. Ordunun düşmana nazaran bu sırada stratejik durumu çok mükemmeldi. Sağ kanad kuvvetleri Kalas üzerine sarkmış, asıl kuvvetler ise Tuna'yı geçip Bükreş üzerine yürüyerek general İsayef kumandasında bulunan düşman ordusunun sağ kanadının çekiliş yolunu kesecek hale gelmişti. Halbuki Vidin'i tehdit etmekte olan bu kuvvetler, Belgrad'ı almış olan Sırplarla birleşmek üzere harekete geçmiş bulunuyordu. Ruslar, düştükleri tehlikeli durumu sezerek Bükreş'i boşaltmağa başlamışlardı. Yeniçeri ağası Pehlivan Ağa yanına bir kısım kuvvetler alarak Silistre'den kaçıya geçmiş ve Karalaç *adasını zaptetmişti. Kendisi nizam-ı cedide* son derece düşman ve Dördüncü Mustafa taraftarı olmakla meşhurdu. İstanbul'daki hâdiselerin orduda duyulması üzerine sadrıâzam ve serdar-ı ekrem İbrahim Hilmi Paşa onun düşman karşısında bir fesâd çıkarmasından korkarak azledip yerine kethüdası Eyup Ağa'yı getirdi. Lâkin Pehlivan Ağa:

«Beni azlettiler. Maksad yeniçeriyi kaldırmaktır» diye ilân edince yeniçeriler akın akın Silistre'ye döndüler ve:

«Biz ağamızdan hoşnuduz, böyle kâfir karşısında azlinden murad nedir» diye söylenmeğe başladılar. Bir fitnenin ayaklanmak üzere bulunduğunu hisseden sadrıâzam, onu memuriyetinde bıraktı. Bu sırada Sultan Selim'in orduda bulunan yakın adamları azlolunmağa başladı. Bu arada başmuhasebeci Ramiz Efendi Kavalaya sürüldü. Bu haller, Pehlivan Ağa'yı büsbütün şımartti. Hele, yamaklar böyle mühim işler başarmış oldukları halde, kendileri yeniçeri iken elçilerinin kollarının bağlı durmasını kabul edemiyordu. Nihayet bir gün *kendisi de serdar-ı* ekremin otağına hücum maksadiyle birden bire Silistre'ye geçti. Serdar-ı ekrem ise durumu daha evvel sezmiş olduğundan Rusçuk âyânı Alemdar Mustafa Paşa'nın *Rusçuk civarındaki* çiftliğine sığınmıştı. Durum İstanbul'dan öğrenilince İbrahim Hilmi Paşa azledilerek sadaret mührü asıl yeniçeri ağası olan Anadolu valisi ve Çanakkale boğazı muhafızı Çelebi Mustafa Paşaya gönderildi (18 haziran 1807). Pehlivan Ağa ise:

Sultan Dördüncü Mustafa
(Aslı Topkapı Sarayı Müzesindedir)

«İstanbul'daki ricali yoldaşlar hakiamışlar. Biz de buradakileri tamamlayalım» diyerek ortalığı karıştırıyordu. Orduya âdeta tamamen hâkim olmuştu. İstediği gibi atıp tutuyor, azil ve tâyinler yapıyordu. Rusçuk'da bulunan Alemdar Musafa Paşa bunu duyunca beş bin seçme süvari ile birdenbire Silistre'ye gelip zorbaları sindirdi ve kargaşalığı yatıştırdı. Ancak, sadaret mührünün Çelebi *Mustafa Paşa gibi bir kimseye verilmiş* olması canını sıkmış bulunuyordu. Üstelik yeni serdar-ı ekremin Silistre'ye gelişinde takındığı olağanüstü azametli hal ve bu da yetmiyormuş gibi, Pehlivan adlı şerire vezaret rütbesi getirmiş olması karşısında hemen oradan

ayrılıp Rusçuk'a döndü. Yeniçeri zorbaları bu fırsatı kaçırmayıp yine yüze çıktılar. Orduya gerektiği kadar zahire göndermediği bahanesiyle de Çelebi Mustafa Paşa ile Alemdar Mustafa Paşa'nın arası büsbütün açıldı.

Düşman, Osmanlı ordusunda beliren bu zaaftan istifadeyi bildi. Çarhacı kuvvetleri kumandanı Ali Paşa mağlûp olarak çekilmek zorunda kaldı. Aynı zamanda Rusların beşinci kolu da durmadan çalışıyor, bir taraftan yeniçerileri kaldırıp nizam-ı cedidi kurtarmak için Sultan Selim'in emriyle geldiklerini söyleyerek sahte fermanlar gösteriyorlar, bir taraftan Osmanlı kılığına soktukları adamları vasıtasiyle devletin Hotin ve Bender kalelerini para ile satmış oldukları haberini yayıyorlardı. Bu sırada Seyyid Ali Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasının Bozcaada önünde Rus donanmasına yenilerek bir kısım gemilerin battığı veya esir olduğu, bir kısmının ise karaya vurarak içindeki askerin kaçtığı haberi geldi. Devlet ricali, ne yapacağını şaşırmış durumdaydı.

Osmanlı devletinin durumu hakkında imparatorların görüşleri

Üçüncü Selim'in saltanatını ve yeni düzeni kanlı bir şekilde tasfiye edenler bir tarafta İstanbul'da bu devrin öldürülen ricaline ait mal ve mülkü bölüşürlerken diğer tarafta da denizde ve karada uğranılan başarısızlığın devlet ricalinde yaratttığı şaşkınlığın sürüp gittiği bir sırada İstanbul'dan ve Osmanlı sınırlarından çok uzakta Doğu-Prusya'da Memel suyu ile Tils suyunun birleştiği yerdeki Tilsit'de Fransa imparatoru Bonapart ve Rus çarı Aleksandr da Osmanlı devletinin bölünüşünü görüşmekteydiler.

Bonapart, Rus ordusunu Frayland'da ağır ve kat'î bir hezimete uğratmıştı. Ruslar, yirmi beş bin ölü ve yaralı vermişler ve seksen top kaybetmişlerdi. Artık Fransız ordularını durduracak kuvveti bulunmıyan Rus çarı, müttefiklerinden de bir yardım ümidi kalmayınca onlardan yüz çevirip Bonapart'dan bir mülâkat istedi. İki imparator nehir üzerinde bir salda buluştular. Bu sırada Napoleon İstanbul'da Kabakçı isyanının çıkarak iktidarın el değiştirdiğini, Fransızların her yerde hakarete uğradıklarını, yeni düzenin ortadan kaldırıldığını haber almıştı. Görüşmelerin birinde bunu Rus çarına haber vererek:

«Bu, bundan sonra Osmanlı devletinin devam edemiyeceğini bana bildiren ilâhî bir hüccetdir» dedi. Hakikaten, Bonapart son hâdiselere ve irticaın geri gelmesi üzerine artık Osmanlı imparatorluğundan ümidini kesmiş bulunuyordu. Vaktiyle Bonapart aleyhine ittifaklar tertip eden Prusya başvekili Hardenberg, uğranılan mağlûbiyetlerin acısını Osmanlı devletinden çıkarmak istermiş gibi, bir paylaşma tasarısı hazırlıyarak Rus çarına vermiş bulunuyordu. Bu tasarıya göre Eflak, Boğdan, Bulgaristan, Edirne, İstanbul ve Boğazlar, yani hemen hemen bütün Rumeli bölgesi Rusya'ya; Dalmaçya, Bosna-Hersek, Sırbistan Avusturya'ya, Yunanistan ile Akdeniz adaları Fransa'ya verilecek, Prusya ile Avusturya ve Rusya Lehistan'daki paylarından vazgeçip bu memleket krallığına Saks kralı getirilmek suretiyle ihya olunacaktı. Bu son husus bilhassa Napoleon'un büyük arzusuydu.

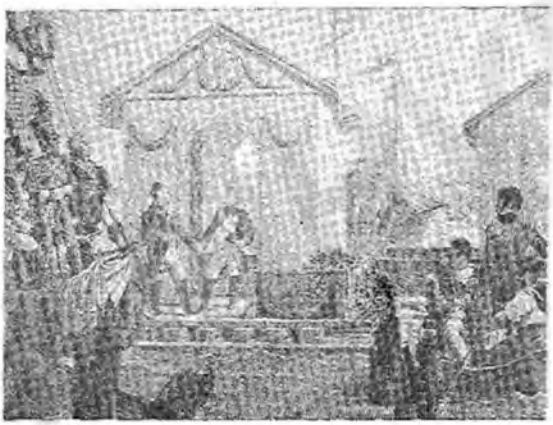

Napolyon ve Birinci Aleksandr arasında Tilsit görüşmesi (Bir Fransız gravürü)

Bonapart'ın esas plânı Osmanlıları Rusya ve Rusya'yı İngiltere üzerine saldırtmak olduğu için Osmanlı devletinin paylaşılması meselesinde müteredditti. Bilhassa Rusların İstanbul'a yerleşmelerini hiç istemiyordu. Aleksandr ile görüşerek bu meseleyi daha sonraya bıraktı. Nihayet uzun görüşmeler neticesinde Tilsit andlaşması imzalandı. Bunun esaslarına göre Ruslar, Bâb-ı âli ile mütareke imzalayıp Eflak ve Boğdan'ı boşaltacaklar ve Kattaro ile Yunan adalarındaki Fransız hâkimiyetini tanıyacaklardı. Karşılığında Napoleon, Lehistan krallığını diriltmekten vazgeçecek, Rusya ile Osmanlı devleti arasında barışa tavassut edip Eflak ve Boğdan'ın Ruslara ter-

kini temine çalışacaktı. Ruslar da Fransızlarla İngilizler arasında barış için ara-buluculukta bulunacaklar, İngilizler bunu reddederlerse veya müzakereler müsbet sonuca varmazsa Rusya İngiltereye savaş ilân edecek, bunun gibi Fransızların Osmanlı devleti nezdindeki tavassutları bir netice vermezse Bonapart, Aleksandr ile bir olup İstanbul müstesna olmak üzere Türkleri Avrupa'dan sürüp çıkaracaklardı (9 temmuz 1807).

Böylece, Osmanlı devleti Fransa politikasına eğimli olduğu için Rusya ile savaşa sürüklendiği halde, Fransa Rusya ile Osmanlı devleti aleyhine olarak anlaşmaktan çekinmiyordu. Ama, bu Fransa'nın dostluk teranesiyle avuttuğu ve bu sayede pek çok menfaatler elde etmiş olduğu Osmanlı devletine ilk ihaneti değildi. Bunun birçok misallerini daha yukarlarda görmüştük.

Alemdar Mustafa Paşa ile Rusçuk yârânı ve İstanbulda hâdiselerin devamı

Devletin içte ve dışta kötü durumda bulunduğu ve Bâb-ı âlinin aciz kaldığı bugünlerde kendisini paniğe kaptırmıyan, tehlikede gördüğü devlet gemisini selâmete çıkarma çarelerini araştırmakta bulunan sade Alemdar Mustafa Paşa idi.

Kendisi okur yazar olmamakla beraber, gayet açık fikirli ve ateşli bir ıslahat taraftarıydı. Bu yüzden Üçüncü Selim'e son derece bağlı ve hayrandı. Onun hal'ini duyduğu zaman çok mütessir olmuş ve gerek İstanbul'dan ve gerekse ordudan firar edip yanına sığınmış olan nizam-ı cedid taraftarlarını derhal himayesine almıştı. Bunlar eski reisülküttab Galib, Tuna kıyıları mübayaacısı Behiç, eski sadaret mektupçusu Tahsin, eski sadaret kethüdası Refik ve Kavala'ya sürgün edildiği halde Alemdar'ın gönderdiği haber üzerine Filibe'den geri dönen Ramiz Efendilerdi. Tarihimize «Rusçuk yârânı» diye geçmiş olan bu kimseler, Alemdar Mustafa Paşa ile durumu uzun uzadıya görüşüp Üçüncü Selim'i tekrar tahta çıkarmağa karar vermişlerdi.

İstanbul'da ise, kargaşalık sürüp gidiyordu. Söz vermiş olmalarına rağmen yeniçeriler her işe burunlarını sokmaktaydılar. Kendi adamları olduğu halde sekbanbaşı Arif Ağa'yı sürdürdüler (24 haziran). Diğer taraftan sadaret kaymakamı Musa Paşa da, işlerin iyi gitmediğini görüyordu. Esasen yağmalarda oldukça servet sahibi olmuştu. Bunu bir kenarda rahatça hazmedebilmek için rahatsızlığını ileri sürüp sadaret kaymakamlığından istifa ile Bursa'ya gidince yerine vezaretle çavuşbaşı Şehsuvar-zâde Hamdullah Paşa tayin edildi (27 haziran).

Üçüncü Selimin saltanatı sırasında devrin ricali aleyhinde bulunan bir zat sonradan şeyhülislâm Ataullah Efendinin gerçek durumunu öğrenince onun kendine bir şey yapmasından korkmıya başladı. İşte bu zatın şeyhülislâmı mevkiinden uzaklaştırmak için yaptığı tezvir ve hazırladığı tertip üzerinedir ki Kabakçı Mustafa ile ocağın da onu istemediği sanıldığından Ataullah Efendi mevkiinden uzaklaştırılıp yerine Samani-zâde Ömer Hulûsi Efendi getirildi (13 temmuz). Lâkin ertesi günü durumu öğrenen yeniçeriler ayaklanarak padişah Dördüncü Mustafa'nın muhalefetine rağmen Ataullah Efendiyi yeniden mevkiine tayin ettirdiler (14 temmuz). Bu ikinci meşihata gelişinde mevkii iyice kuvvetlenen Ataullah Efendi Musa Paşa olmayınca işleri yürütemiyeceğini sezerek onu tekrar İstanbul'a getirtip kaymakam yaptırdı. (7 ağustos).

Eski kaymakam Hamdullah Paşa zamanında yeni padişahın yakınları yüze çıkmışlar, her işe burunlarını sokar olmuşlar, sultanlara varıncaya kadar bütün saray mensupları fena halde rüşvete dadanmışlar, ötekine berikine memuriyetler, iltizamlar, mukataalar tevcihi için mesul makamlarda bulunanları şiddetli bir baskı altına almışlardı. Böylece bir taraftan ocağın, bir taraftan sara-

Prusya başvekili Hardenberg

yın çeşitli müdahaleleri Bâb-ı âlinin nüfuzunu hiçe indirmiş bulunuyordu. İstanbul'da asayiş diye bir şey kalmamıştı. Hal' ve iclâs işlerine karışmak yüzünden şımarmış bulunan yamakların yapmadığı rezalet kalmıyordu. Yavaş yavaş azıtarak şehirde âlenen işret etmeğe, sokaklarda nâralar atmağa, kadınlara sataşmağa başladılar. Nihayet saray kapılarındaki bostancılara bile tecavüz edince Sultan Mustafa'nın emriyle şehir kapıları tutularak içeride ele geçen yirmi üç yamak boğulup denize atıldı. Diğerlerine şehre inmemeleri hakkında şiddetli emirler gönderildi.

Ruslarla mütareke akdi

Ruslar ile doğu cephesinde devam eden harp zaten aleyhimize bu vaziyette cereyan etmekteyken İstanbul hâdiselerinin duyulması üzerine bir iş görülemiyeceği anlaşılarak geri çekilinmek istenirken meydana gelen karışıklık bir felâket halini aldığından Osmanlı ordusu perişan oldu.

Diğer taraftan Rumeli ordusu da hiç bir sahilde düşmana mukavemet edecek halde bulunmadığından vaziyet pek vahimdi. Ancak Bonapartın çar ile Tilsitte yaptığı muahedede Rusyanın Osmanlılarla mütareke yapmağa mecbur tutulması durumu kısmen kurtardı. Fırsattan istifade edip bir gösteriş yapmak istiyen sadrıâzamın Kalaraşiye geçmesi üzerine de, yeniçeriler Pehlivan Ağa aleyhine isyan ederek onu öldürdükten başka Silistre ordugâhını talana kalkıştılar (30 temmuz 1807). İşte bu keşmekeş arasında Fransa'nın İstanbul elçisi Sebastiyani'nin, Bonaparttan gelen talimata dayanarak, verdiği takrire göre, Rusya ile mütareke müzakerelerine başlanması gerekince, Bâb-ı âli, Üçüncü Selim taraftarı olduğundan evvelce idama mahkûm edilen Galib Efendiyi tecrübesinden istifade etmek üzere bu işe memur etmiye mecbur kaldı. Fransız subaylarından miralay (albay) Guilleminot'un da dahil olduğu mütareke görüşmelerinin sonunda Galib Efendi ile Rus delegesi general Laşkaref arasında Yergöğü civarındaki Slobozlada 7 maddelik ve müddeti gelecek yıl Nisan ayına kadar olan bir mütareke-nâme imzalandı (26 ağustos 1807).

Divan-ı hümayun tercümanı Aleksandre Sutzo

Bu mütarekenin şartları Osmanlı devleti için oldukça uygundu. Buna göre, Rusya başta Eflak ve Boğdan olmak üzere zaptettiği yerleri otuz beş gün içinde boşaltarak çekilecek, lâkin barış imzalanıncaya kadar Osmanlı ordusu buralarını işgal etmiyecekti. İsmail, İbrail ve Yergöğü kalelerinde bir miktar asker kalacak ve Ruslar çekildikçe Osmanlı kuvvetleri Tuna'nın karşı kıyısına geçeceklerdi. Rus donanması, Bozcaadayı bırakacak ve Boğazı ablukadan da vazgeçecekti. Ruslar ayrıca Osmanlıları kendi tebaaları olan âsi sırplarla da mütareke yapmağa zorladılar. Lâkin tebaa ile mütarekenin gayr-ı mümkün bulunduğu söylenince o kesimdeki sırp kuvvetlerine bir miktar Rusun da karışmış olduğunu ileri sürdüler. Nihayet barış anlaşmasına kadar Sırplarla da mütareke ilân edildi. Bundan sonra da ordu kışlamak üzere Edirne'ye döndü.

Ruslarla mütarekenin yapılmasında önemli faaliyet gösteren Fransa elçisi Sebastiyani büsbütün şımararak devlet işlerine, valilerin azil ve tayinine kadar karışmağa başlamıştı. Onun himaye ettiği Divân-ı hümayun tercümanı Aleko (Alexandre Sutzo) Bey de vazifesi olmıyan işlere müdahaleye kalkıştığı için idam olundu. Bu ise, Fransız elçisinin devletin başını bir hayli ağrıtmasına sebeb oldu. Bu sırada Kabakçı isyanında mühim rol oynayanlardan olup kendisine Gümüşhane emaneti verilmiş bulunan Kazancı Mustafa, fazla nüfuzundan çekinilerek idam edildi. Aynı zamanda vezaret verilen yeniçeri ağası Pehlivan Paşanın da bizzat kendi adamları tarafından öldürüldüğü haberi İstanbul'a geldi. İşte, sadaret kethüdası Refik Efendi bu kargaşalıktan istifade ederek Alemdar'ın yanına sığınmış ve onu, Rusya ile mütareke görüşmelerine memur edilmiş olan reisülküttab Galib Efendi takip etmişti. Ancak yukarda yazdığımız gibi kendisinin tecrübesinden istifade edilecek bir kimse olması vaziyetini kurtarmaktaydı.

ESKİ PADİŞAHI KURTARMAK VE ÖLDÜRMEK İSTEYENLERİN KARŞILIKLI FAALİYETLERİ

Rusçuk yârânı, Üçüncü Selim'in hayatını tehlikeye atmadan kendisini tekrar tahtına çıkarmanın çaresini arıyorlardı. Nihayet, evvelâ İstanbul'da bir zemin yoklamasına karar verildi. Refik Efendi başkente gelerek Dördüncü Mustafa'nın yakınlarından hazine vekili Nezir, hazine kethüdası Ebe Selim ve başçuhadar Abdülfettah Ağalara yanaştı. Onlara, zorbaların azıtarak devlete hâkim olduklarını, bunlar tepelenmedikçe Dördüncü Mustafa'nın saltanatta müstakil kalamıyacağını, padişaha sadık ve taraftar bulunan Alemdar Paşanın İstanbula gelerek durumu *ıslah edebileceğini* izah etti. Bu fikrini onlara kabul ettirdiyse de, Dördüncü Mustafa:

«Ocaklı yatışır gibi oldu. Şimdilik durun» diyerek buna razı olmadı. Yalnız Refik Efendiyi reisülküttaplığa asaleten tayin ederek mükâfatlandırdı. Refik Efendi, maksadına tamamen muvaffak olamamışsa da, uygun bir ortam yaratmıştı. Edirne'ye döndü ve buraya gelmiş olan Galib ve *Tahsin* Efendilerle buluştu. Bu sırada nedense durumdan kuşkulanmış olan Dördüncü Mustafa'nın adamları Sultan Selim'i ortadan kaldırma düşüncesine kapılmışlardı. Musa Paşa bunu hissedince mesuliyetten kurtulmak için sadaret kaymakamlığından çekilme çarelerini araştırmağa başladı. Nihayet onun bu maksada âlet olamıyacağı anlaşıldığından iş başından uzaklaştırılıp yerine vaktiyle kaçtığı Rusya'dan dönmüş bulunan *Tayyar* Mahmud Paşa, Trabzon valiliği de uhdesinde bulunmak şartiyle sadaret kaymakamlığına getirildi (Kasım 1807).

Ordunun tutumu ve durumu

Bir müddet sonra yılın son ulûfesinin verilebilmesi için bin kese akçe ile Edirne'ye gelmiş olan hazine vekili zenci Nezir Ağa, serdar-ı ekreme ve sadaret kethüdası Moralı Osman Efendiye Üçüncü Selim'in katli meselesini açmıştı (Mart 1808). Lâkin, Osman Efendi yeniçeri ağasına:

«Genç Osman'ın kanı henüz ocaktan silinmedi. Sakının... sonra Allahın lânetine uğrarsınız» diye gizlice haber *gönderdiği için* bu iş orduca kabul edilmedi.

Diğer taraftan, Rusçuk yârânı da boş durmuyordu. Refik Efendi sadaret kaymakamı ile sadrıâzamın arasını açmağa çalışıyor, Tayyar Mahmud Paşa ise kendisine tahakküm dâvasında bulunan Atullah Efendiyi azlettirmeğe uğraşıyordu. Lâkin, kendisi azle uğrayıp sürgüne gönderildi (Mart 1808). Bu sırada Rusya ile imzalanan mütarekenin müddeti sona erdi. Lâkin, ne barış yapılabilmişti, ne de ordunun savaşacak hali vardı. Senetsiz bir mütareke hali devam ediyordu. Edirne'de toplanan bir danışma meclisinde Refik Efendinin İstanbula gidip durumu şifahen padişaha anlatması kararlaştırıldı. Galib Efendi reisülküttab kâtibliğine, Tahsin Efendi çavuşbaşılığa ve Alemdar Mustafa Paşanın yakınlarından Said Efendi kasap başılığa tayin edildiler. Böylece Rusçuk yârânı orduya hâkim olmıya çalışıyorlardı. Lâkin, Alemdar Mustafa Paşadan kuşkulanan serdar-ı ekrem, âyân ve eşkıyadan Yılıkoğlu, Gâvur Hasan ve İbrail muhafızı ile el altından haberleşip kendilerini Edirne'ye dâvet etti. Aynı zamanda Alemdar'ın da on bin kadar askerle ve av bahanesiyle Edirne'ye doğru yola çıktığı duyuldu. İstanbul'da bir telâştır belirmişti. Dördüncü Mustafa seyhülislâm Ataullah Efendi ile yeni sadaret kaymakamı Eğinli Mustafa Paşayı gece vakti saraya dâvet edip meselenin aslını sorduysa da, tatmin edici bir cevap alamadı. Ordu erkânından gizlice Alemdar Mustafa Paşa taraftarı olanlar ise, serdar-ı ekremin son aldığı tedbirlerin Alemdar'ı gücendirdiğini bildirmişlerdi. Bunun üzerine Çelebi Mustafa Paşaya Alemdar'ın sevmediği adamların derhal Edirne'den uzaklaştırılması bildirildi. Bu sırada mütareke sona ermiş olduğu için Ruslar Boğdan'a yeniden asker sokmağa başlamışlardı. Bu ise, savaşın da yeniden başladığına alâmetti. Alemdar'la serdar-ı ekremin arasını bulmağa gönderilen Behiç Efendi, ordu heyetinin Edirne'de kalmasına ve Alemdar Mustafa Paşanın yeteri kadar kuvvetle Tuna kıyılarını muhafaza etmesine dair verilen kararı İstanbul'a getirdi. Abdülfettah ve Nezir Ağalarla görüşerek Alemdar'ın Dördüncü Mustafa'ya fevkalâde sadık olup yalnız ona hizmet etmek istediğine ikisini de ikna etti. Ağalar bunun üzerine:

«Mademki efendimize sadıktır, o halde evvelâ Sultan Selim'i idam etmelidir» dediler. Behiç Efendi böylece onların maksadını anlamış oldu. Lâkin ordunun ve Rumeli âyânın ve hattâ Fransa devletinin buna taraftar bulunmadığını ileri sürerek şimdilik buna imkân bulunmıyacağını, lâkin Alemdar Mustafa Paşanın uygun bir zamanda bu işi başaracağını söyleyip onlar vasıtasiyle padişahtan:

«İktizasına göre harekete izn-i hümayunum olmuştur» şeklinde bir hatt-ı hümayun kopartarak Alemdar'a gönderdi.

Ordunun İstanbul'a hareketi, Kabakçı Mustafa'nın öldürülmesi

İstanbul'da alınan bütün tedbirler ne asayişsizliği, ne de yamakların azgınlığını önliyobilmişti. Hapsolunan bazı arkadaşlarını kurtarmak için Çardak kulluğunu bastıkları gibi, Ağa-kapısına da taarruz ederek yeniçeri ağasını sille tokat sürükleyip başyasakçı odasına hapsetmişlerdi.

Bu esnada, Alemdar Mustafa Paşa ile serdar-ı ekrem barışmış bulunuyorlardı. Hattâ sefer işlerini görüşmek üzere Çelebi Mustafa Paşa Alemdar'ı Edirneye dâvet etti. Burada ahpaplığı ilerlettiler. Çoğu Rusçuk yârânından veya Alemdar taraftarlarından olan ordu erkânı bir müzakere sırasında askerin Edirne'de oturması dolayısiyle ayda birkaç bin kese harcandığını, halbuki para tedarik etmenin gittikçe zorlaştığını, bunun doğrusunun İstanbul'a gidip ordunun noksanlarının da tamamlanması olduğunu ileri sürdüler. Serdar-ı ekrem, bunu uygun buldu. Alemdar da:

«O halde ben de birlikte gelüp padişahım yüzünü göreyim ve ayağına yüz süreyim» dedi. Serdar-ı ekrem, verilen kararı İstanbula bildirmekle beraber bir cevap ve izin beklemeden yola çıktı.

Edirne'den hareketten bir-iki gün evvel Alemdar Mustafa, Paşa, Pınarhisarı âyânı Hacı Ali Ağayı göndererek Boğaz nazırı Mustafa'yı evinde bastırıp öldürtmüştü. Kabakçının kellesi geldiği sırada ordu Çorlu civarına varmış bulunuyordu. Yamaklar, evvelâ şaşırdılarsa da sonra toparlanıp Ali Ağayı kalede muhasara ettiler. Hakkında idam emri elde etmişlerdi. Lâkin o top ve tüfenkle karşı koyuyordu. Birdenbire ordunun şehre girmek üzere bulunduğu haber alınarak ortalık büsbütün karıştı. Saray ve Bâb-ı âli şaşırıp kalmıştı. Serdarın artık emir dinlemediği anlaşılmaktaydı. Ne fermanlar ne hatt-ı hümayunlar para ediyordu. Sonunda sadaret kaymakamı ordunun Salı günü İstanbul'a varacağını bildirdi. Dördüncü Mustafa çaresiz sadrıâzama:

«Çünkü cümle vüzera ve rical ve ocaklı ile müşavere olunup orduy-u hümayunumun livay-ı şerifile Mustafa Paşa (Alemdar) beraber olarak İstanbula gelmesini münasip gördüğünüze binaen izn-i hümayunum olmuştur» diye haber gönderdi. Sancağ-ı şerifin dâveti için de Nezir Ağayı yolladı.

19 temmuz 1808 günü şeyhülislâm, sadaret kaymakamı, kazaskerler, ulema ve devlet ricâli orduyu İncirli'de karşıladılar. Dördüncü Mustafa da, Sancağ-ı şerifi İncirli ile Davud-paşa arasında karşıladı. Sadrıâzam Çelebi Mustafa Paşa ve Alemdar Mustafa Paşa ayak öptüler. Alemdar Mustafa Paşa ile maiyetindeki âyânlar Çırpıcı ordugâhına gönderildiler. Sadrıâzam ise padişahla birlikte Davud-paşa köşküne gittiler. Usulen burada sadrıâzamlara bir ziyafet verilmesi gerekirken bundan vazgeçilip yalnız kahve içildi. Sonra padişah Topkapı-sarayına dönerek alayla gelen Sancağ-ı şerifi bir de orada karşılayıp yerine koydu. Sonra Çelebi Mustafa Paşa, Bâb-ı âliye gidip tebrikleri kabul etti. Bu arada Kabakçının idamının Alemdar Mustafa Paşanın emriyle olduğu anlaşıldığı için Pınarhisarı âyânı Ali Ağanın yakası bırakıldı.

Alemdar Mustafa Paşa'nın ve Rusçuk yârânının icraatı, saray ve sadrıâzamın telâşı

Bu esnada yamaklar Alemdar korkusuyla kaçacak delik arayan farelere dönmüşlardi. Şehirde ortalık süt limandı. İki namlı odabaşı idam edildi, ses çıkaran olmadı. Zorbalarının adamlarından Rumeli ve Anadolu kazaskerleri sürüldüler, yine kimse sesini çıkarmadı. Alemdar'ın 21 temmuz 1808 perşembe günü beş-altı bin kadar askerle gelip Bâb-ı âliye oturması ve garip elbiseli, müthiş silâhlı Rumeli askerinin İstanbulu doldurması kimsede nefes alacak hal bırakmamıştı. Bu arada hal' vakasında mühim rol oynıyanlardan olup hünkâr imamı bulunan Aygır imam diye meşhur Derviş Mehmed Efendi de azlolundu. Bunun gibi Ataullah Efendi şeyhülislâmlıktan uzaklaştırılarak Bebekteki yalısında ikamete memur edilmiş ve Arab-zâde Arif Efendi yerine tayin olunmuştu. Zorba ve mütegallibe birer ikişer tepeleniyordu. Sadrıâzam durumdan pek memnundu. Zorbalar ortadan kalkınca sadarette müstakil kalacağına seviniyor, yalnız Alemdar Mustafa Paşanın bir an evvel dönmesini bekliyordu. Bu sırada zorbalarla yakınlığı ve işbirliği bulunduğu bilmen derya kaptanı Seydi Ali Paşanın da azli kararlaştırılmıştı. Lâkin, padişah ve valide sultan buna muhalefet ettiler. Rusçuk yârânı ise İstanbula sadece zorbaları gidermek için geldiklerini ileri sürüp bu hususta ısrar ediyorlardı. Sadrıâzam, arada şaşırmış kalmıştı. Nihayet Alemdar Mustafa Paşaya:

«Aramızdaki anlaşmaya göre mütegallibenin ortadan kaldırılması için ne kadar uğraştığımı görüyorlar. Lâkin zamanın iktizasına göre bazılarının şimdilik geri bırakılmasına lüzum vardır. Kendileri selâmetle avdet buyursunlar. Ben burada işlere istediklerinden âlâ nizam veririm. Bundan sonra artık buralarda oturmalarını gerektirecek bir hal kalmadı» diye haber gönderdi. Bu âdeta istiskaldi. Alemdar Mustafa Paşa hemen:

«Yok... Affederler. Bizim sözümüz ve kararımız devleti mütegallibe elinden kurtarma şartına ve dönüşümüz bunun tamamen yapılmasına bağlıdır» diye sert bir karşılık yolladı (Cevdet Tarihi C: 8, S: 303). Sadrâzam Çelebi Mustafa Paşa bu ummadığı cevap karşısında şaşırıp kaldı. Lâkin, işin şeklini de beğenmemeğe başlamıştı. O sırada bazı kimseler kendisine maksadın Sultan Selim'in yeniden cülûsunu temin etmek olduğunu fısıldadılar. Bu ise, onun hiç de işine gelmediğinden durumu hemen yakınları vasıtasiyle padişaha bildirdi. Halbuki enderunlular Rusçuk yârânı tarafından daha evvel kandırılmış ve uyutulmuş bulunuyorlardı. Bu yüzden Dördüncü Mustafa sadrâzamın telâşına pek aldırmadı. Çelebi Mustafa Paşa bunun üzerine hükümdarın yakınlarını çağırtarak onlara şunları söyledi:

«İş işten geçiyor. Efendimiz bana izin versin. Şimdi İstanbul'un içinde bulunan Refik Efendi ile arkadaşlarını idam edeyim. Dışarıda yalnız Alemdar'la Ramiz kalır. İstanbul'un kapılarını kapatır, ocaklıyı ele alarak onların da icabına bakarız. Yoksa sonra pişmanlık çekilir.»

Lâkin, Refik Efendiye iyice kanmış olan Nezir Ağa:

«Alemdar Paşanın efendimize hizmetten başka muradı olmadığını herkes biliyor. Sadrâzam hazretleri boş yere rahatsız olmuşlar. Öyle birtakım evhama uyarak kapatılması imkânsız bulunan fesad kapılarını açmak akıl kârı değildir» cevabını verdi (Asım Tarihi C: 2, S: 201).

Üçüncü Selim'in kurtarılması ve iclası hareketinin başlaması

Durumu Refik Efendi haber alarak hemen Ramiz Efendiye haber uçurdu ve derhal harekete geçilmezse neticenin vahim olduğunu bildirdi.

Ramiz Efendi vaktiyle Dördüncü Mustafa, Sancağ-ı şerifi karşılamağa Davud-paşaya geldiği zaman hemen tevkif edilmesini ve doğru Topkapı sarayına gidilip Üçüncü Selim'in tehlikesizce tahta çıkarılmasını teklif etmiş idiyse de, Alemdar Mustafa Paşa o zaman bunu:

«Merdliğe sığmaz» diyerek reddetmişti (Cevdet Tarihi, C: 8, S: 302). Hattâ bunu, öbür yârân da doğru bulmamış, Sancağ-ı şerifi karşılamağa gelen hükümdarın tevkifinin pek çirkin düşeceğini ileri sürmüşlerdi. Onların düşüncesine göre zorba ve mütegallibe bir kere ortadan kaldırıldıktan sonra her şeyin kolaylıkla halli mümkündü. Padişahın yakınları iyice kandırılır ve sefer ahvali için padişah huzurunda bir meclis tertip edilerek Dördüncü Mustafa bu sırada tevkif olunup Üçüncü Selim kolaylık'la tahta çıkabilirdi.

Ramiz Efendi, son aldığı haberi bildirince, Alemdar Mus'afa Paşa 28 temmuz 1808 Perşmebe seher vakti onbeş binden fazla askerle İstanbula girerek Bâb-ı âliye gitti. Doğru arz-odasına varıp orada bulunan sadrâzama gök gürütülüsünü andırır sesiyle:

«Bire herif, mühr-ü hümayunu ver» diye haykırdı. Çelebi Mustafa Paşa, şaşırıp eli koynunda ve koltuğunda birçok dolaştıktan sonra mührü zorla bulup verdi. Alemdar Mustafa Paşa bunu, Refik Efendinin ikaziyle çavuşbaşı Tahsin Efendiye teslim edip sadrâzamı da maiyetindeki âyândan Boşnak Ağa ile Çırpıcıdaki ordugâhına gönderdi. Aynı zamanda şeyhülislâm ile kazaskerleri derhal çağırttı. Şeyhülislâm Arab-zâde bu makama yeni gelmiş nâzik bir şehir çelebisi idi. Sadrâzamın uğradığı muameleyi duymuş bulunuyordu. Etrafını saran dev gibi Rumeli âyânlariyle yola çıkıp korku içinde Bâb-ı âlide arz-odasına geldi. Alemdar Mustafa Paşa onu görünce:

Alemdar'ın ordu ile İstanbul'a gelmesine müsaade olunduğuna dair Dördüncü Mustafa'nın sadrâzama hattı
(Topkapı Sarayı arşivinden)

«Din ve devlete dair işlerimiz var» diyerek hünkârın yanına gideceklerini söyledi. Şeyhülislâm Efendi meseleyi birden anlayıp korkusundan dizlerinin bağı çözülerek olduğu yerde kaldı. Alemdar Mustafa Paşa onun bu halinden işi ağıra alıyor sanarak fena halde içerlemişti. Birden:

«Arab-oğlu musun nesin?... kalk» diye şiddetli bağırdı. Zavallı Arif Efendi büsbütün şaşırıp iman tazeleyerek yürüdü.

Topkapı sarayına gidilmesi, Dördüncü Mustafa'nın hiddeti

Bu hâdiseler duyulunca, saray allak-bullak olmuş, herkes acaba ne yapmlı diye düşünmeğe başlamıştı. Bu sırada Soğuk-çeşme kapısından giren Alemdar Mustafa Paşa ve maiyeti kubbe altına kadar ilerlemişlerdi. Alemdar Mustafa Paşa, harem dairesinin en büyük memuru olan kızlar-ağasını oraya çağırtarak kendisine:

— Abe ağa.., devletliler. Rumeli ağaları ve Anadolu hanedanları Sultan Selim Efendimizin cülûsunu istiyorlar. Buraya onun için geldik. Tiz var, Sultan Selim Efendimizi çıkar» dedi (Efdalüddin; Alemdar Mustafa Paşa, Tarihi Osmani Encümeni mecmuası, Yıl: 3, S: 323). Ağa gidince arkasından da şeyhülislâm efendiyi durumu Sultan Mustafa'ya bildirmek üzere gönderdi. Zavallı Arif Efendi, padişahın huzuruna çıkıp daha ağzını açarken Dördüncü Mustafa büyük bir hiddetle:

«Bu fesadda sen de paşa ile birlik imişsin. Önüne düşüp de beni hal'etmeğe geldin. Şimdi seni parça parça ederim» diye paylayarak susturdu. Şeyhülislâm durumu anlatmak istedikçe de:

«Yıkıl git herif!... Şimdi bu derneği dağıt ve paşayı geri gönder. Yoksa seni tepelerim...» diye ağız dolusu küfrediyordu. Arif Efendi padişahın yanından perişan bir halde çıktı. Dördüncü Mustafa'nın yakınları da sanki bütün bu işi o tertip etmiş gibi süğe saya geri yolladılar. Zavallı neye uğradığını bilmez, sersemlikten sarhoş gibi bir halde sendeleyerek Alemdar Mustafa Paşanın yanına gelip başı sonu olmıyan sözlerle durumu izaha çalıştıysa da bu sefer Alemdar fena halde içerleyip haykırdı:

«Bire münafık herif... sen içerde işi başka kalıba döktün. Tiz var işi düzelt» (Asım Tarihi, C: 2, S: 204).

Arif Efendi, bu hal ile saray avlusunda biraz dolaştıktan sonra kendisini toparlayıp Alemdar'a padişahın ve saray takımının lâf anlamak istemediklerini söyliyebildi. Tam da bu sırada Bâb üs-saadenin kapandığını gördüler. Alemdar hemen koşup kazma ve baltalarla kapının kırılmasına çalışmağa başladı. Bir taraftan da gittikçe yüksek sesle attığı nâralar, içerde bulunanların akıllarını başlarından alıyordu.

Şehzade Mahmud'un bir çocukluk resmi (Topkapı Sarayı Müzesinden)

Üçüncü Selimin şehadeti ve şehzade Mahmud'un kurtarılışı

Lâkin sarayda asıl işin başında bulunanlar hiç şaşırmadılar. Hemen Dördüncü Mustafa'nın yanına koşup:

«Sultan Selim ile şehzâde Mahmud idam olunursa şüphesiz tahtta kalırsınız. Hemen izin verin, hareme girip onları idam edelim. Ancak o zamana kadar Bâb üs-saade kapalı dursun» dediler. Uzağı görüş kabiliyetinden mahrum ve haris padişah buna râzı oldu. Osmanlı soyunun son erkek ferdi olarak kalınca kendisine artık kimsenin dokunamıyacağını ve hal'edilemiyeceğini hesaplıyordu. Bunun üzerine Abdülfettah, Ebe Selim ve Nezir Ağalar, yanlarına deli imrahor Eyüblü Mehmed Bey ile tebdil hasekisi Bağdadlı Hacı Ali ve avadan bostancılarından deli Mustafa'yı ve birkaç bostancı ve bal-

tacı alıp yirmi kişi kadar oldukları halde hareme yollandılar. Durumu öğrenen harem ağaları hemen kızlar ağası Mercan Ağaya haber gönderdilerse de, kendisi de aslında onlarla birlik olduğundan dairesine çekilmekle iktifa etti. Halbuki, haremin mesulü kendisi olduğundan isterse içeriye kimseyi sokmazdı. Üstelik Alemdar Mustafa Paşadan Sultan Selim'i meydana çıkarma emrini almıştı. Alemdar'ın ise nâraları onun bulunduğu yere kadar geliyor ve kapı her ân kırılmak üzere bulunuyordu. Mercan Ağa, mesuliyetini unutup sonradan da yakasını kurtaramıyacağını düşünemiyerek kaatillerin içeriye girmesine engel olmadı. Yalnız bostancıbaşı onları durdurmak istediyse de hücum edip dayaktan dermansız hale getirdiler. Sonra, melunca maksatlarını ifa için hareme saldırdılar. Kızlar ağası ortada görünmediğinden harem tevaşileri de bir şeye karışmayıp olacaklara seyirci kalmayı tercih ediyorlardı. Yalnız baş lala Tayyar Efendi, Abdülfettah'a yanaşarak:

«Nereye gidiyorsunuz?.. Bu sevdadan vazgeçiniz. Bunun vehameti görülür ve pişmanlığı çekilir» dediyse de: «Evvelâ şu Sultan Selim taraftarlarını bitirelim» diyerek üzerine kılıç ile hücum ettikleri için Tayyar Efendi bir tarafa savuşup gitti. Nezir Ağa:

«Bırakınız, onunla uğraşmağa vakit yok. Biz işimize bakalım» diyerek Tayyar Efendinin peşine düşenleri geri döndürdü. Sonra has-oda yanındaki kapıdan hareme girip doğru Sultan Selim'in dairesine koştular.

Tayyar Efendi ise, can korkusu ile seferli dairesine kaçarak Şehzâde Mahmud'un lalası bulunan seferli kethüdası Receb Paşa-zâde Mehmed Beye durumu haber verdi. Bu sırada hünkâr imamı Tatar hafız Ahmed Efendi de yanlarına gelmişti. Hemen aralarında görüştüler. Alemdar, Bâb-üs-saadeyi kırmak üzereydi. Ne olursa olsun harem dairesine girerek Sultan Selim ile Şehzâde Mahmud'un harem bacasından kuşhane mutbağı ile aynı hizada olan Bab üs-saadenin karşısındaki damın üzerine çıkarılmalarına karar verildi. Sultan Selim'in adamlarından olup kuşhanede nöbetçi bulunan Anber Ağa ile arkadaşı Hafız İsa Ağa'ya durumu bildirdiler. Onlar sür'atle hareme koştularsa da kaatiller bu sırada Üçüncü Selimi şehid etmiş bulunuyorlardı (28 temmuz 1808). Anber Ağa ile Hafız İsa Ağa durumu görünce hiç olmazsa şehzâde Mahmud'u kurtarmak için o tarafa seğirttiler. Şehzâdenin yanına cânilerden evvel yetiştilerse de, arkalarından onlar da sökün edince kılınçlarını çekip çarpışmağa başladılar. Bu sırada Cevriye adlı bir câriye Sultan Selim'in dairesindeki gürültüleri duyarak şehzâdeye de sıra geleceğini anlayıp çaresizlik içinde çırpınırken birdenbire son bir ümidle hamam külhanından bir taş kül aldı. Kaatiller Anber'e ve İsa Ağalara hücum *edince hemen* bu külü gözlerine serpti. Onlar, gözlerini silip açmak istedikçe cariye yeniden kül serpiyordu. Anber Ağa ile İsa Ağa bu fırsatı kaçırmıyarak şehzâde Mahmud'u dama çıkardılar. Son

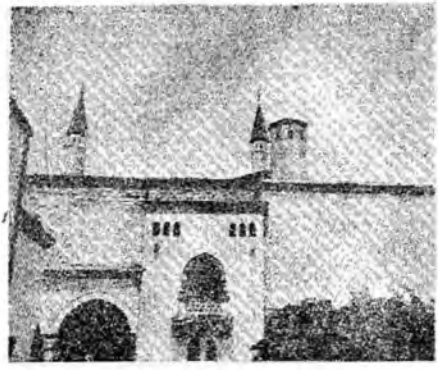

Şehzade Mahmud'un katline mani olmak için hücum edenlere kül saçılan ve önünde çarpışılan Haremdeki dairenin merdiveni ve Mahmud'un çıkarılarak kaçırıldığı dam

anda yetişen Ebe Selim'in arkadan fırlattığı hançer şehzade Mahmud'un kolunu hafifçe yaralamış ve alnını kapının kenarına çarpıp sağ kaşının üstü biraz ezilmişti. Aşağıda bekliyen Tayyar Efendi, İmam Hafız Ahmed Efendi, Mehmed Bey ve koyun yiyen diye meşhur bulunan enderunlulardan şair Arif Ağa kuşhane mutfağı ile meşkhanede buldukları merdivenleri kuşaklariyle birbirlerine bağlıyarak şehzâdeyi yere indirdiler.

Alemdar Mustafa Paşa'nın teessürü, şehzade Mahmud'la ilk görüşmesi

Kaatiller, Alemdar'ı ilk anda ye'se uğratıp bu işten vazgeçirmek için Sultan Selim'in na'şını bir şilteye koyarak arz odasının Bâb üs-saadeye bakan kapısının önündeki sofaya bırakmışlardı. Bu sırada Alemdar da kapıyı açtırıp içeri dalmış bulunuyordu. Her tarafı kan içinde, yaralarla delik deşik olan ve sağ şakağının derisi sakaliyle birlikte çenesine kadar inmiş bulunan bu na'şı görünce üzerine kapanıp:

«Vah efendim... Seni tahta çıkarmak için bu kadar yolu aşıp gelmişken gözlerim seni bu halde gördü. Şu Enderun halkı dedikleri hainleri öldürüp intikamını alayım» diye yüksek sesle ağlamağa başladı. Etrafında bulunan sekban ve âyânlar da hep bir ağızdan haykırmağa koyuldukları için sarayın içini müthiş bir gulgule doldurdu. Bir sözüyle can vermeğe hazır bulundukları Alemdar'ın insan-üstü bir varlık olarak düşündükleri padişah cenazesine kapanıp intikam sözünü ağzına alması akıllarını başlarından almıştı. Nerede ise hücum ederek bulduklarını öldüreceklerdi ve sarayı yerle bir edeceklerdi. Bereket Ramiz Efendi ortaya atıldı ve:

«Aman efendim şimdi olmuşa ağlanacak, ölmüşün intikamı alınacak zaman değildir. Vakit gayet dardır ve devleti kurtaracak pek nâzik bir zamandır. Tahtın sahibini bulup culûs ettirmeliyiz, olmaya ki Sultan Mahmud Efendimize de bir zarar erişmesin» diyerek ikazda bulundu. Alemdar Mustafa Paşa bunu duyunca aklı başından gidip:

«Aman Sultan Mahmud Efendimize bakın, damlara çıkın... Kapıları yıkın» diye bir emir verdi. Asker, hemen koşuştu. Ancak Enderun halkı korkularından şuraya buraya gizlenmiş oldukları için ortada kimseler yoktu. Alemdar'ın adamları ise sarayın acemisi idiler. Bu yüzden ne yapacaklarını, nereye gideceklerini, şehzâdeyi nerede arayacaklarını bir türlü bilemiyorlardı.

Tam bu kargaşalık arasında Alemdar Mustafa Paşa şehzâdenin Hafız Ahmed Efendi önüne düşmüş ve Tayyar Efendi ile Mehmed Bey kollarına girmiş olduğu halde geldiğini gördü. Korkunç sesiyle:

«Bu kimdir?» diye haykırdı. İmam Ahmed Efendi ileriye varıp:

«İşte Sultan Mahmud Efendimiz budur. Hilâfet nevbeti kendilerinindir. Ben, biat ettim. Bu hayırlı işin tamamlanması sizin himmetinize kaldı» karşılığını verdi.

Alemdar, hemen kendisini toparlıyarak şehzâdeyi saygı ile selâmladı ve:

«Ah efendim, ben amcanı tahta çıkarmak için gelmiştim. Körolası gözlerim onu bu halde gördü. Bâri seni cülûs ettirerek teselli bulayım. Lâkin ona kıyan, bu hale koyan Enderun halkıdır. Onları tamamen kılıçtan geçireceğim».

Yeni bir fâcia başlamak üzereydi. Ahmed Efendi derhal müdahalede bulundu.

«Efendim, Enderun halkının bunda ne kabahati var? Bu cinayeti işleyenler malûmdur. Efendimiz onları buldurup cezaları için size gönderir».

Şehzade Mahmud o güne kadar görüşmesine müsaade edilen birkaç yakininden başka yabancı iki insanı bir arada görmemişti. Halbuki Arz-odasının önü ve üçüncü yer denilen Enderun meydanı garip kıyafetli vahşi tavırlı, tepeden tırnağa silâhlı

Dördüncü Mustafa (1807-1808) zamanındaki hükümdarlar

(İlâve: 165)

★

Avusturya : İkinci Fransuva → — →.
Fas : Mevlay Sliman (Süleyman) → — →.
Fransa : Birinci Napoleon Bonapart → — →.
İngiltere : Üçüncü Jorj → — →.
İran : Feth-Ali Şah → — →.
→
İspanya : Dördüncü Şarl → — →.
İsveç : Dördüncü Güstav → — →.
Papalık : Yedinci Pi → — →.
Prusya : Üçüncü Frederik Giyyom → — →.
Rusya : Birinci Aleksandır → — →.

mütemadiyen homurdanan ve hiddetli hiddetli dolaşan bir sürü insanla dolu idi. Buna rağmen, hiç soğukkanlılığını bozmadan büyük bir vekarla Alemdar'a hitab etti:

«Paşa, ben onları buldurur sana gönderirim. Sen askerini dağıt ve silâhlarını çıkar. Hırka-i saadet dairesine gidelim».

Alemdar Mustafa Paşanın emri üzerine askerleri Bâb üs-saadeden dışarı çıktılar. Yanında ancak üç-beş kişi kaldı. Bunlar, her ne olursa olsun ondan ayrılmayan fedaîleriydi. Alemdar, silâhlarını çıkardı. Yalnız belinde murassa bir pala kalmıştı. Buna bakarak:

«Efendim, amcanın yadigârıdır» deyince çıkarmamasına müsaade olundu. Beraberce Hırka-i şerif dairesine gidildi. Şehzâde, buraya girdi. Alemdar Mustafa Paşa da arslanhaneye alınarak tatlı ve kahve ikram edildi.

Sultan Mustafa'nın saltanattan uzaklaştırılması, şahsiyeti

Bu sırada Dördüncü Mustafa, Bağdad köşkünün sofasında geziniyor, bir taraftan da:

«Ben tahtdan inmedim. Mahmudu kim çıkardı?» diye söyleniyordu.

Alemdar onu görünce:

«Bu kim, Sultan Mustafa mı?» diye sordu. Sonra, huşunetle ilâve etti:

«Söyleyin şuna, bucağına gitsin. Yoksa elimden kıyamete kadar lânetleme olacak bir iş çıkmasına sebeb olur.»

İmam Ahmed Efendi ve diğer bazı kimseler hemen Dördüncü Mustafa'nın yanına gidip:

«Efendim, tahtda kısmetiniz bu kadarmış... Biraz da hareme teşrif edip istirahat buyrun» diyerek içeri gönderdikleri sırada annesi harem kapısına geldi ve Alemdar Mustafa Paşa'ya ağzına gelen ağır sözleri sarfettiyse de, kadınlara el ve dil uzanmadığından Alemdar Mustafa Paşa sesini çıkarmadı. İmam Ahmed Efendi, onu da susturup hareme soktu.

Dördüncü Mustafa son derece haris ve düşüncesizdi. Amcası Üçüncü Selim zamanında, onun müsamahasından istifade ile gizlice yeni düzen aleyhdarları ile temas edip anlaşmış ve yeniçeri ocağiyle eskiye taraftar bulunanları el altından durmadan isyana ve ihtilâle kışkırtmıştır. Bundan gayesi sadece Üçüncü Selim'i devirip yerine padişah olmaktı. Bu arzusuna nihayet erişti. Kısa süren saltanatı sırasında bütün işleri âsilerin ve zorbaların arzularına göre idare etmiştir. Gayet câhil, kandırılması kolay bir adamdı. Saltanatta rakipsiz kalmak gayesiyle eski padişahı ve kendi kardeşi şehzâde Mahmud'u öldürtmeğe teşebbüs etmiş, fakat neticede yine gayesine ulaşamamıştır. Dördüncü Mustafa bundan sonra saraydaki dairesine hapsedil-

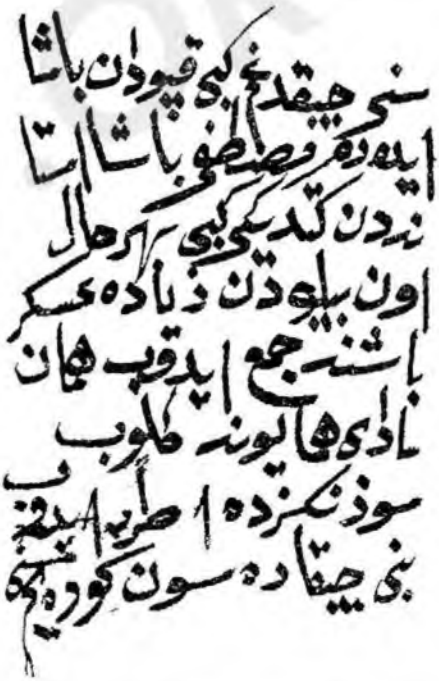

Hal'edilen Mustafa'nın hapsedildiği yerden taraftarlarından birine yazdığı yukarıdaki mektubunda; asker toplayarak Saraya gelip kendisinin tekrar tahta çıkarılması yazılıdır
(Topkapı Sarayı arşivinden)

miş, lâkin burada rahat durmıyarak ikinci bir ihtilâli el altından durmadan kışkırtmış'ır. Dışarıda kendisine ve eski fikirlere bağlı bulunduğuna inandığı kimselere mektuplar gönderip memuriyetler vaadetmiştir. Sonra göreceğimiz üzere bu hareket olmuş fakat kendisi de öldürülmüştür. Babası Birinci Abdülhamid'in yanında gömülüdür.

İkinci Mahmud'un tuğrası

İKİNCİ MAHMUD

★

Padişahın cülûsu, Alemdar'ın şehadeti ve diğer olaylar — İngiltere barış ve ittifakı, Rusya savaşının devamı ve Bükreş barışı — Avrupa ahvaline bakış — İç ve dış galeleri, bağımsızlık hareketleri — İslâhat hareketlerinin başlaması, Vak'a-i hayriyye — Avrupa devletlerinin müdahalesi, Navarin olayı, Osmanlı-Rus savaşı ve Edirne barışı — Cezayir'in kaybedilmesi, Mısır valisinin isyanı — 1830 ihtilâlleri — Nizib savaşı, padişahın vefatı.

★

Eski padişahın ve yakınlarının haremde kendilerine ayrılan yere gönderildikleri sırada Bâb üs-saadenin önünde taht kurulmuş olup herkes biat törenini bekliyordu. Böyle zamanda müneccimbaşının uygun bulduğu saati tayin etmesi âdet ise de, enderunda kahvecibaşının bile bulunmadığı bu kargaşalıkta dışarıda müneccimbaşının bulunmasına ve bu işin Alemdar'a izahına imkân olmadığından bundan vazgeçildi. Şehzade Mahmud ise, Alemdar'ı Hırka-i şerif odasına çağırtıp biraz baş-başa görüştü ve onu sadaret kaymakamlığına tayin ettikten sonra kalktı ve Bâb üs-saadeden çıkarak kurulmuş olan tahta oturdu (28 temmuz 1808). Evvelâ Alemdar Mustafa Paşa, sonra şeyhülislâm Arab-zâde biat ettiler. Bundan sonra evvelâ Enderunluların biati icabediyor idiyse de, vakit dar olduğundan sıraya riayet edilmeden biat töreni tamamlandı. Bu iş sona erince, yeni Osmanlı hükümdarı İkinci Mahmud tahttan kalkıp arz odasına geçti.

Bu sırada Ruscuk yârânı Alemdar'ı bir tarafa çekmiş ve hemen sadaret istemesini telkin etmişlerdi. Çünkü sadaret makamına bir başkası gelirse Alemdarın Tuna boyuna dönmesi icap ediyor, bu ise onların işine gelmiyordu. Nihayet yârânın ısrariyle bu işe aklı yatan Alemdar Mustafa Paşa, Arz odasında bulunan İkinci Mahmud'un huzuruna çıkıp:

«Hünkârım, divan ahalisi kulunuzun sadrâzam olmamı istiyorlar, emir efendimizindir» dedi. Sultan Mahmud, bunu çâresiz kabul ederek Alemdar'a sadaret kürkünü giy-

İKİNCİ MAHMUD

Babası : Birinci Abdülhamid
Annesi : Nakşidil Sultan
Doğduğu tarih : 20 temmuz 1785
Padişah olduğu tarih : 28 temmuz 1808
Ölümü : 30 haziran / 1 temmuz 1839
Bilinen zevceleri : Alicenab, Aşubucan, Bezmiâlem, Ebrreftar, Fatma, Gülcemal, Hüsnümelek, Hüsyar, Kerime, Mislinayab, Nevfidan, Nuritab, Perestu, Pertevniyal, Pervizfelek, Tiryal, Zernigâr sultanlar.
Bilinen çocukları : Abdullah, Abdülâziz (padişah olmuştur), Abdülhamid (iki tane), Abdülmecid (padişah olmuştur), Ahmed (beş tane), Bayezid, Kemaleddin, Mahmud, Mehmed (iki tane), Murad, Nizameddin, Osman, Süleyman, Âdile (Mehmed Ali Paşa ile evlenmiştir), Fatma (iki tane), Esma, Emine, Ayşe, Atiye (Ahmed Fethi Paşa ile evlenmiştir), Zeyneb, Şah, Sâlime (Mehmed Halil Rifat Paşa ile evlenmiştir), Münire, Mihrimah (Mehmed Said Paşa ile evlenmiştir), Hayriye (iki tane), Hamide (iki tane), Hatice.

★

Veziriâzamları : Alemdar Mustafa Paşa 28 temmuz — 16 kasım 1808, şehid. Memiş Paşa 21 kasım 1808 — 1 ocak 1809, azil. Yusuf Ziya Paşa (ikinci defa) 1 ocak 1809 — 10 nisan →

dirdi (Başbakanlık Arşivi: Millî emlâkden devrolunan defterler, sayı 11).

Cülûs töreni sırasında kızlar ağası Mercan Ağa Alemdar'ın gözüne ilişmişti. Açılıp kapanması kendi emrinde olan Bab üs-saadeyi açtırmıyarak ve kaatillerin harem dairesine hücumlarını önlemiyerek Üçüncü Selim'in şehid edilmesine sebep olduğunu birden hatırlayıp yeni padişahın nuzurunda en ağır sözlerle hakarette bulundu. Halbuki hükümdarın huzurunda başkasını paylamak saray âdâbına aykırı idi. Alemdar'ın tabii böyle şeylerden hiç haberi yoktu. Sadaret kürkünü giydikten sonra ilk işlerinden biri İkinci Mahmud'dan Üçüncü Selim'in kaatillerinin derhal idamı müsaadesini istemek oldu. Padişah, acele ile yanlışlık yapılmasından ve bu işte parmağı olmıyanların da sorgusuz sualsiz cezaya uğramasından çekinerek:

«Sabret» diye karşılık verdi. Biat töreni bitince, herkese eskisi gibi vazifelerine devam izni verildikten sonra İkinci Mahmud da Enderuna döndü.

Yeni Padişahın ve Alemdar Mustafa Paşa'nın ilk icraatı

İlk arzusu kaatillerin cezaya uğraması olduğu için hemen bunlardan olup kaçmış ve saklanmış bulunanların yakalanarak sorguya çekilmek üzere bostancıbaşı hapsine konulmaları hakkında gerekli emirler verdi.

İlk önce, Abdülfettah Ağa Kabataş'ta, Salih Ağa yalısına bitişik bir evde yakalandı. Sonra zenci Nezir Ağa Üsküdar'da, bostancı Mustafa Soğukçeşme ocağında bulunup yakalandılar ve tazyik olunmak üzere bostancıbaşı hapsine verildiler. İmrahor Mehmed de Bâb-ı âliye çağrılıp orada tevkif edildi.

Alemdar Mustafa Paşa sadrıâzam sıfatiyle yanındaki korkunç görünüşlü muhafızlariyle birlikte o gün Bâb-ı âliye geldiyse de, vakit pek geç olduğundan devlet ricalinin ancak birkaçına hil'at giydirilebildi. Aynı sebepten dolayı, Sultan Selim'in cenazesi de o gün kaldırılmayıp ertesi güne bırakıldı. Bütün Bâb-ı âli ricali o gece orada kaldılar ve ertesi cuma günü başta sadrıâzam ve şeyhülislâm olmak üzere erkenden sarayda toplanıp Üçüncü Selim'in cenaze namazını kıldılar ve nâ'şını Lâleli camiindeki babasının türbesine gömdüler. Aynı gün Ayasofya câmiine selâmlık olarak İkinci Mahmud cuma namazında ilk defa halka göründü. Kaşının üstündeki yara belli oluyordu. Üçüncü Selim'in vahşice öldürülüşüne pek müteessir bulunan halk, bunu da görünce Enderunlulara lânet okumağa başladı. Bostancıbaşı hapsinde bulunanların bu sırada sorgusu bitmiş, hâdise aydınlanmış ve mes'uller tesbit edilmiş bulunuyordu. Bunun üzerine cezalar başladı.

Evvelâ hâdiseyi önlemek, Bâb üs-saadenin kapanmasına engel olmak, kaatilleri hareme sokmamak, Sultan Selim'i korumak elinde iken ve bunlar vazifesi bulunurken bir tarafa çekilip hiçbir müdahalede bulunmıyan, aslında ise bu işe taraftar olduğu anlaşılan kızlar

Sultan İkinci Mahmud
(Ressamı S. A. Allais)

→ 1811, azil. Laz Ahmed Paşa 10 nisan 1811 — 5 eylül 1812, azil. Hurşid Ahmed Paşa 5 eylül 1812 — 30 mart 1815, azil. Mehmed Emin Rauf Paşa 30 mart 1815 — 5 ocak 1818, azil. Derviş Mehmed Paşa 5 ocak 1818 — 4 ocak 1820, azil. Seyyid Ali Paşa 4 ocak 1820 — 28 mart 1821, azil. Benderli Ali Paşa 28 mart — 30 nisan 1821, azil. Hacı Salih Paşa 30 nisan 1821 — 11 kasım 1822 azil. Deli Abdullah Paşa 11 kasım 1822 — 4 mart 1823, azil. Silâhdar Ali Paşa 4 mart — 13 aralık 1823, azil. Mehmed Said Galib Paşa 13 aralık 1823 — 15 eylül 1824, azil. Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa 15 eylül 1824 — 26 ekim 1828, azil. Topal İzzet Mehmed Paşa 26 ekim 1828 — 28 ocak 1829, azil. Reşid Mehmed Paşa 28 ocak 1829 — 17 şubat 1833, esaret ve azil. Mehmed Emin Rauf Paşa (ikinci defa) 17 şubat 1833 "30 mart 1838 den sonra başvekil" — →.

ağası Mercan Ağa tevkif edilerek Balıkhaneye indirildi ve orada idam olundu. Aynı gün deli imrahor Eyuplu Mehmed ile hazine vekili zenci Nezir'in ve saray kahvecibaşısının Alay-köşkü önünde boyunları vuruldu. Ertesi günü sır kâtibi Ahmed ile mabeynci Cevher aynı yerde katledildiler. Hazine kethüdası Ebe Selim, cülûs günü hazineden padişahlara mahsus kıymetli bir sorguç ile birçok mücevher alarak evvelâ Fındıklı'da kendi kaftancısı Nazif ile bir evde saklanıp oradan da himaye edileceği ümidiyle saya ocağına sığınmıştı. Lâkin, ocak subayları tarafından tevkif edilerek verilen emir üzerine İstanbul'a gönderildi. Kaatillerden Acı Bağdadlı diye anılan bostancı da Üsküdar'da yakalandığından birlikte idam olundular. Kaatilleri Sultan Selim'in dairesine ulaştıran ve kendilerine iğrenç işlerinde yardım eden bir kısım câriyeler de tevkif olunmuşlardı. Bir gece Kızkulesi açığında boğulup denize atıldılar. Kaatillere katılmış olan on yedi saray muhafızı baltacı ve bostancıdan bir kısmı ele geçmiş ve derhal idam olunmuş, bir kısmı kaçıp saklanmıştı. Bunlar şiddetle takip edilerek zamanla ele geçirilip cezalarını gördüler. Velhasıl, bu olaya karışmış olanlardan hiçbirisi sağ olarak kurtulamadı (Şanî-zâde Tarihi, C: I, S: 21-24).

Kılınç alayı, yeni azil ve tayinler, İstanbul'un asayişi

13 temmuz 1808 günü İkinci Mahmud, muhteşem bir alayla saraydan çıktı. Divan-yoluyla ilerliyerek yolu üzerinde rastladığı ecdad kabirlerini ziyaret edip Eyup Sultan'a indi ve türbede merasimle kılınç kuşandıktan sonra deniz yoluyla saraya döndü.

Çelebi Mustafa Paşa yanında Alemdar ve ordu bulunduğu halde İstanbul'a dönünce, Üçüncü Selim'in hal'inde büyük rolü olan sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa zorbalarla ülfeti yüzünden İstanköy adasına sürülmüş, sonra kendi ricasiyle menfası İzmir'e tahvil olunmuş'u. Yanında yağmalardan elde ettiği büyük bir servet vardı. Hal' ve cülûs işlerine karışmış olduğu için başına ergeç bir belânın geleceğini tahmin ettiği için buradan bir gemi tedarik edip yanında bulunan bütün servetiyle birlikte Avrupa'ya kaçmayı düşünüyordu. Bu sırada İkinci Mahmud'un cülûsu vaki olarak idamı hakkında ferman çıktı. Bir haseki bu fermanı İzmir'e götürdü. İzmir mütesellimi ve kadısı yanlarına gerekli adamları alıp evinde bastırdılar ve devletsiz başını keserek İstanbul'a gönderdiler. Bir taraftan da şeyhülislâm, Rumeli kazaskeri, İstanbul kadısı öteye-beriye sürüldükleri gibi, eski valide sultanın yakın adamları da idam olundular. Bu ceza kasırgasından ocak da emin kalamadı. Başta ocak bezirgânı ve eski sekbanbaşı Arif Ağa olmak üzere hâdiselere karışmış olanların hepsi öldürüldü veya uzak yerlere sürüldü. Karadeniz boğazı ocakları ise ilga edildi.

Bu icraat sonunda İstanbul'un hali bir anda değişti. Uzun zamandan beri kargaşalığın hüküm sürdüğü şehirde asayiş geri geldi. Öteden beri yeniçeri taraftarlığı ile tanınmış bulunan Rumeli âyânları, şimdi onlardan nefret eder olmuşlar ve vaktiyle Sultan Selim'in icraatına karşı geldikleri için pişmanlık getirmişlerdi. Başta Alemdar olmak üzere, hepsine birer mükemmel konak verilmişti. Her gün üçer-beşer yüz Rumeli askeriyle Bâb-ı âliye gidip geliyorlardı. Rumeli askerinin heybetinden yeniçeriler ortadan silinmiş, âdeta kaçacak delik arar olmuşlardı. Aksaray'da, Okçular başında, Balıkpazarında, Parmakkapıda her gün idam edilen birinin cesedi yerlerde yatıyordu. Bu şekilde bir-iki ay içinde binden fazla adam öldürülmüştü. İstanbul'da sadrıâzam, ordusu veya icraatı hakkında kimse ağzını açıp bir kelime söylemeğe cesaret edemez olmuştu. Üçüncü Selim'in adı, sağ ve tahtında imiş kadar saygı ile anılmaktaydı. Yeniçeriler ise her yerde hor görülüyorlar, böyle bir padişahın değerini bilmedikleri ve ona karşı geldikleri için ağır tenkidlere ve hakaretlere uğradıkları halde korkudan seslerini çıkaramıyorlardı. Yalnız bu hal onlarda Alemdar Mustafa Paşa'ya karşı büyük bir kin ve nefretin uyanmasına ve yerleşmesine sebep oluyordu. Bundan maada, Alemdar Paşa'nın sabırsızlığı yüzünden kendisine kabahat isnad edilenlerin bir kısmı, uzun boylu tahkikat yapılmasına lüzum görülmeden şiddetli cezalara uğradıkları için bu hal de bazı hoşnudsuzluklara sebep olmaktaydı. Bununla beraber, Bâb-ı âlide sürüncemede kalmış işler sür'atle sona erdiriliyor, sadrıâzamdan korkan memurlar bir şikâyete meydan verilmemesi için müracaat sahiplerinin işlerini çabucak neticelendiriyorlardı. Geçen hâdiseleri tahrik etmiş olan yobaz güruhu da fena halde sinmiş ve kabuğuna çekilmiş, halkın gözünden düşmüştü. Bu arada Alemdar tarafından Varna muhafızlığına gönderilmiş bulunan Tayyar Mahmud Paşa da eski rejimin sadık adamlarından olduğu için idam edilerek kellesi İstanbul'a gönderildi.

Osmanlı devletinin iç ve dış durumu, Padişahla âyan arasında yapılan sened

Bu esnada devletin hali cidden perişan bir manzara göstermekteydi. Rumeli ve Anadolu hemen tamamen mütegallibe eline geç-

miştî. Bozok mutasarrıfı Cebbar-zâde Süleyman Bey, Saruhan mutasarrıfı Karaosmanoğlu Ömer Bey, Bilecik'de Kalyoncu Mustafa bunların meşhurlarıydı. Arnavutluğun Toskalık kısmı Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın Kegalık kısmı ise İşkodra valisi Kara Mahmud Paşa'nın hükmündeydi. Serezli İsmail Bey, ferman dinlemiyordu. Haleb, kölemen ocağının pençesine düşmüştü. Cezayirde dayılar hâkimdi. Hicaz Vahhabilerin nüfuzunda bulunuyordu. Mısır, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın eline geçmekteydi. Velhasıl, hükûmetin otoritesi memlekette âdeta yürümüyordu. Deniz ve kara kuvvetleri perişan, hazine boştu. Kısaca, imparatorluğun yıkılışı âdeta gelip çatmıştı. Üstelik Rusya ve İngiltere ile savaş halinde idik.

Alemdar Mustafa Paşa idareyi ele aldığı zaman bu çetin şartlarla savaşmak zorunda bulunuyordu. Evvelâ memleketin ileri gelenlerini büyük bir meclis halinde toplayıp bütün meseleleri görüşmeğe ve hep beraber bir hal çaresi bulmağa karar verdi. Bunun için mütegallibenin bir kısmını bile dâvet etti. Bunlar da Alemdar'dan çekindikleri için bu dâveti kabul ettiler. Serezli İsmail Bey on iki bin, Kalyoncu Mustafa beş bin askerle geldiler. Eski nizam-ı cedid kumandanı Kadı Abdurrahman Paşa da dağılmış olan talimli askerden beş bin kadarını tüfekçi adiyle alıp getirdi. Cebbar-zâde Süleyman, Karaosmanoğlu Ömer Beyler de gelmişlerdi. Bunlar, sadrıâzam vasıtasiyle Çağlayan köşkünde padişah tarafından kabul edildiler (29 eylûl 1808 - 8 şâban 1223). Sonra devlet ricalinin de katıldığı büyük meclis toplandı. Alemdar burada söz alarak geçen hâdiselerin ve devletin içinde bulunduğu durumun kısa bir izahını yaptı. Sonra kendisinin yeniçeri taraftarı olduğunu tasrih etti. Lâkin, talimli askere mutlaka lüzum bulunduğunu, böyle bir teşkilâtı olmadıkça devletin siyasî mevcudiyetini devam ettiremiyeceğini anlattıktan sonra aradaki ayrılıkların birlik ve beraberliğe dönmesi gerektiğini, herkesin bu birliğe sımsıkı yapışıp çalışmak lüzumunu ileri sürdü. Meclisteki bulunanların hepsi bu düşüncelere katılıyorlardı. Bunun üzerine görüşmeler başlayıp nihayet üç madde üzerinde karar verildi:

1 — Padişahın emirleri her yerde, her durumda geçecekti.

2 — Devlete ait vergiler muntazam toplanacak, bunlarla alâkalı herkes taahhüdünü noksansız yerine getirecekti.

3 — Devlet namına asker alınacak, buna engel olanlar her yerde âyân ve hanedanlar tarafından tedib edilecek, buna karşılık taahhüdlerini yerine getiren ve devlet emirlerine itaat eden âyân ve hanedana da dokunulmıyacaktı. Bunları belirten yedi madde ve bir hatimeyi havi «sened-i ittifak» denilen mukavele hazırlanıp hazır bulunanlar tarafından imzalandıktan sonra tasdiki için İkinci Mahmud'a verildi. Yeni hükümdar, durumu yanındakilere danıştı. Başçuhadar Eğriboyun Ömer Ağa, bunun padişahın hükümranlık haklarına aykırı bulunduğunu, lâkin şimdilik kabulden başka çare olmayıp ilerde ilga edilebileceğini söyledi. İkinci Mahmud senedi istemiye istemiye bir hatt-ı hümayûnla tasdik etti (Ekim 1808). Bu, âyânın ve bazı hanedanın hükûmet içinde hükûmet şeklinde ve hiç bir meşru ve haklı dayanağı bulunmıyan nüfuzlarını resmen kabul etmek demekti. Bu senedde Alemdar'ın imzasiyle birlikte âyân ve hanedandan maada, Ruscuk yârânından derya kaptanı Ramiz, sadaret kethüdası Refik defterdar Behiç, çavuşbaşı Tahsin'in de imzaları vardı. Kaleme alan ise, beylikçi İzzet Bey idi. İkinci Mahmud, hepsine karşı derin bir infial duydu. Hele

Avrupalı bir ressam tarafından yapılan genç bir padişahın ilk cuma selâmlığını tasvir eden bu resimde Sultan İkinci Mahmud'un kasdedilmiş olması muhtemeldir

Alemdar Mustafa Paşa'nın devlet idaresine tam bir diktatör gibi hâkim bulunması ve başına buyruk hareket etmesi hiç hoşuna gitmiyordu.

Sekban-ı cedid'in teşkili, yeniçeri ocağının durumu

Bir taraftan da nizam-ı cedidin yeniden kurulmasına karar verilmişti. Yeniden asker yazılıyor ve bunlar Levend çiftliği ile Üsküdar (Selimiye) kışlalarına gönderiliyorlardı. Lâkin, nizam-ı cedid adı yeniden kullanılmıyarak bunlara yeniçeri ocağının bir bölümüne mensup olanların adı olan sekban ismi verildi ve «Sekban-ı cedid» diye anılmaları kararlaştırıldı. Nizam-ı cedid askeri başlarına kırmızı bostancı baratası giyerlerken, sekbanlara serpuş olarak Rumeli ahalisinin giydiği Şubara adlı dilimli kalpak seçildi. Üstlerine kırmızı ve sarı şal saracaklardı.

Hükûmet, yeniçeri ocağının da ıslahına karar vermişken İkinci Mahmud hem yeni bir kargaşalık çıkmasından çekindiği, hem de Alemdar'ın pek artan nüfuzuna karşı ocağı icabında kendi tarafına çekmeyi düşündüğü için bunu kabul etmedi. Ancak, fiilen askerlik etmeyip esâme denilen maaş cüzdanlarını satın alarak kendilerine belli bir gelir temin edenlerden arzusuyla bunları geri verenlere gümrüklerden yarı bedelleri verilmesini, belli bir müddet içinde esameleri teslim etmiyenlerin haklarının düşmesini emretti. Sekban-ı cedid ise, sekizinci kapukulu ocağı sayılıp ayrı tuğ ve bayrak verildi. Öbürleri yeniçeri, topçu, top arabacıları, cebeciler, lâğımcılar ve süvari ocaklarıydı. Bu hal yeniçerileri fena halde kızdırdı. Lâkin Alemdar'ın korkusundan ses çıkartamayıp fırsat kollamağa başladılar.

Yeniçeri ocağına kayıdlı birçok kimseler de vardı ki, askerlikte mükellef bulundukları halde askerlik sanatını hiç bilmiyorlar, dışarda hamallık, kayıkçılık nevinden işlerle uğraşıyorlar, ayrıca devletten ulûfe alıp sefer zamanlarında savaşa gidiyorlardı. Bunların da evvelâ belli bir müddet sekban veya kalyoncu yazılıp askerî talim ve terbiye gördükten sonra sanatlarını icrada serbest olmaları kararlaştırıldı. Bu ise, bu zümrenin son derece hoşnudsuzluğunu celbetti. Derya kaptanı Ramiz Paşa, gemilere musallat olup baltalı asarak baç alan ocak kabadayılarını sindirmiş ve hattâ pek meşhurlarından Kahveci-oğlu Burunsuz Mustafa'yı idam etmişti. Ocaklı, bu yüzden de derin bir kin bağladı.

RUSÇUK YÂRÂNINA, SADRIÂZAMA VE YENİ İCRAATA KARŞI OCAĞIN AYAKLANMASI, ALEMDAR'IN ŞEHADETİ

Yeni hükümdarın etrafını alan Enderunlularla, Bâb-ı âli ricalinin gittikçe arsları açılmaktaydı. İkinci Mahmud'un, kendisine kabul ettirilen senet ve Alemdar Mustafa Paşa ile Rusçuk yârânın artan tahakkümü yüzünden durumdan memnun olmayışı, bunun başlıca sebebiydi. Enderunlular, genç hükümdarı kışkırtıyorlar, bütün salâhiyet ve hâkimiyetin kayıtsız şartsız kendine ait olduğunu, halen mevcud durumun ise buna uymadığını ve emsalinin bulunmadığını ileri sürüyorlardı. Bir taraftan da el altından yeniçeri ocağını okşamakta ve kendi taraflarına çekmeğe çalışmaktaydılar.

Alemdar Paşa ile Rusçuk yârânı ise, zorbaların ve ocağın tamamen sinmiş olduğunu sanarak içeri rahat olduğu halde yavaş yavaş kendilerini İstanbul'un meşhur zevk ve safa âlemlerine kaptırmağa başlamışlardı. Eğlenceler, ziyafetler, toplantılar birbirini kovalıyor, memuriyet tevcihi veya suçluların affı için alınan rüşveller, göze girmek ve menfaat sağlamak istiyenlerin sunduğu hediyeler, müsaderelerden elde edilen servetler yeni ricali zengin ediyordu. Bâb-ı âliye sırmalı elbiseler ve samur kürklerle gidip gelmekteydiler. Önlerinden elli altmış çuhadar, arkalarında iç-ağaları ve yedek atlariyle haşmet ve debdebe satmaları ise hiç hoş görülmüyordu. Alemdar Mustafa Paşaya gelince, üst üste sunulan cariyeler arasında âdeta kendisini kaybetmiş, hele sürgünden kurtulmak için Anadolu kazaskerinin takdim ettiği Kamertab yüzünden pusulayı şaşırır hale gelmişti. Bu dilber ve fettan cariyenin kendisine öğretilmesi üzerine korktuğunu bahane ederek Alemdar Paşaya silâhlarını çıkarttırması ve onun divana bu şekilde gelmeğe başlaması ise herkesi hayretler içinde bırakmıştı. Etrafını alanlar, onu zevk ve safa ile sersemlettikten sonra yavaş yavaş maksatlarına âlet etmeğe, düşmanlarını sürdürmeğe, kendi hesaplarına müsadere ve yağmalara onun nüfuzunu siper etmeğe balşamışlardı. Sadık adamları onun bu dizginsiz gidişini beğenmiyerek yavaş yavaş yanından uzaklaşıyorlardı. Akıl hocası Köse Ahmed kethüda, Rusçuk'taki bazı işlerini bahane ederek gitmiş ve bir daha dönmemişti. Kısa bir müddet sonra Serezli İsmail Bey de döndü. Onu, öbür âyânlar birer ikişer takip ettiler. Böylece, Alemdar Mustafa

Paşanın kuvveti gittikçe azalıyordu. Onun aleyhinde el altından büyük bir komplo hazırlayanlar da boş durmuyorlardı. Vidin valisi Molla İdris Paşa, ocağın arzusuyla Rusçuk üzerine yürüdü. Alemdar, çâresiz bir kısım adamlarını ayırıp o tarafa göndermek zorunda kaldı ve kuvvetleri biraz daha azalmış oldu.

Yeniçeri ocağının, eski padişah taraftarlarının ve ülemanın baştakilere kin ve nefretleri, Fatih cami'i olayı

Kısa aba poturları, süslü cepkenleri, kıymetli şallar sarılmış şubaraları ile sekban-ı cedid askeri pek şık ve gözde idi. Alemdar Mustafa Paşanın askerlerine gelince, altın ve gümüş tozlukları, ceviz kadar gümüş düğmeleri, som gümüş kundaklı tabanca ve tüfenkleri, işlemeli kese ve fişenklikleri ile yirmi otuz okka gümüş yükünün altında âdeta zorla yürümekteydiler. Tamamen gözden düşmüş olan yeniçeriler ise, pejmürde kıyafetleriyle köşe başlarında sebze, limon, kömür satarak, hamallık, kayıkçılık ederek sürünüyorlardı. Halbuki onlar, vaktiyle devletin en muteber sınıfı ve biricik dayanağıydılar. İşte bu zümre, üstelik bütün hâkimiyet ve iktidarları da ellerinden alınınca tabii olarak yalnız intikamı düşünmeğe başladı (Şani-zâde Tarihi, C: I, S: 100). Bir taraftan kenarda köşede kalmış ve postu kurtarmış Dördüncü Mustafa taraftarı eski rical de el altından mütemadiyen tahriklerde bulunuyorlardı. Alemdar'ın yeniçeri ocağını tamamen ilga edeceği, ocak mensuplarının kısmen sekban-ı cedide alınıp geri kalanlarının esâmeleri iptal edilerek aç bîilâç ortada bırakılacakları, karşı gelmek istiyenlerin tepeleneceği dönen rivayetler arasındaydı. Ocak, bunlara karşı tedbirler almağa, Alemdarla yaranını aradan çıkarmak için plânlar kurmağa çoktan başlamıştı. Alemdar ile arkadaşları ise, tamamen gâfildiler. Yeniçerilere hamal, kayıkçı, manav ve serseri sürüsü gözüyle bakıyorlar, onlardan artık hiçbir tehlike gelemiyeceği zannında ve derin bir gaflet uykusunda bulunuyorlardı.

Diğer taraftan ulema da Aemdara aleyhtardılar. Buna sebeb ise, yine ekmek parası korkusuydu. Bir gün Alemdar'ın huzurunda görülen dâvada vekayi kâtibi bütün meseleyi izah ve delillerini münakaşa ettikten sonra kazasker efendi hükmü verince, sadrâzam:

«Bütün işi şu küçük efendi görüyor... O halde o büyük efendinin ne lüzumu var?» deyivermişti. İşte o devirde ülemay-ı rüsûm

Sultan İkinci Mahmud
(Eski bir gravürden)

denilen rütbe ve mevki sahibi resmî ulema bu halden kuşkulanarak, tıpkı yeniçeri ocağı için düşünüldüğü gibi, fiilî hizmet şartının kendilerine de teşmilinden, aralarında bu suretle büyük tensikat yapılarak çoğunun açıkta bırakılmalarından korkmuşlar, esasen yeniliklere de prensip itibariyle karşı olduklarından Alemdar'a düşman kuvvetlerle hemen birleşip tahrik kampanyasına katılmışlardı.

İlk hâdise, Ramazan günü Fatih camiinde vukubuldu. Üçüncü Selim devrinde yeni düzeni ve talimli askeri müdafaa etmiş olan ulemadan Ubeydullah Efendi, Dördüncü Mustafa devrinde bile bu işin gizlice propagandasını yapmış, Alemdar duruma hâkim olunca da vaazlarında herkesi alenen sekban-ı cedide girmeğe dâvet eder olmuştu. O gün Fatih camiinde vaaz verirken talimli askerin islâmın emri olduğunu söyleyip buna engel olmak isteyenlere ve bu arada yeniçeri ocağına fena halde atıp tutttu. Yeniçeriler arasında ise, ocak aleyhine söz söylemek küfür derecesinde ağır görülürdü. Camide halk arasında hazır bulunan yedinci cemaat odabaşısı dayanamayıp yerinden fırladı ve Ubeydullah Efendiyi kürsüden indirmek için eteğine yapıştı. Hoca Efendi:

«Ulema yok mu?» diye haykırınca molalar yardıma koştular. Odabaşı da:

«Yeniçeri yok mu?» feryadını bastı, cemaat arasında bulunan yeniçeriler ayaklanınca büyük bir kavga çıkmak istidadı belirerek iki taraf güçlükle yatıştırıldı.

Lâkin, büyük bir *fitne kopmak* üzere idi ve buna artık engel olunamazdı.

İkinci hâdise ve yeniçeri ocağının harekete geçmesi

5 kasım 1808 salı günü, (Ramazanın 26 sına rastlıyordu) gece, kadir gecesiydi. Sadrıâzam Alemdar Mustafa Paşa, Divan-yolunda, Atik Ali Paşa camiinin karşısında bulunan şeyhülislâm konağına iftara gitmişti. Dönüşte, alayı seyretmek için bir sürü halkın caddeyi doldurmuş ve kapatmış olduğu görüldü. Alemdar, buna bir mâna veremiyerek kendisine karşı bir kompio, bir sui-kasd teşebbüsü sanıp kalabalığın dağıtılmasını bildirdi. Yanında bulunan sekbanlar önlerine geleni değnek ve kamçı darbeleriyle dağıtıp yolu açtılar. Kafile, böylece Ayasofyaya kadar geldi. Teravih namazı orada kılındıktan ve mütad merasimin icrasından sonra Alemdar, Bâb-ı âliye ve sekbanlar yerli yerlerine döndüler.

Bu şekilde sopa ve kamçı darbelerine uğrayan, yaralanan ve berelenenler ise doğru yeniçeri ve cebeci kahvelerine giderek:

«Biz müslüman olup zerre kadar suç ve günahımız yok iken bizi böyle dögmek ve hakaret etmek neden icab etti? Bir haydud başı geldi. Bir padişahı hal'edip zorla mührü aldı. Hâlâ şevketlü padişahımıza da lâyık olan kulluk muamelesini göstermiyor. Hemen birtakım hainlerin sözüyle din ve devlet erkânı olan ülema ile ocaklıyı kaldırmak ve fakir ve zayıfları ayaklar altına aldırmak istiyor. Bundan sonra bize yaşamak ne lâzım ve niçin korkmalıyız? Allaha şükür biz onun yanındaki bir avuç hayta güruhundan kat kat fazlayız. Onlarla başa çıkamaz mıyız? Ona müslümanlığımızı ve yeniçeriliğimizi anlatmalıyız» dediler.

Ocaklı esasen bir hâdise çıkarmağa hazırlanmış ve hattâ bunun için bir kısım adam da ayırmıştı. Halkın böyle kahvelerde kendilerine şikâyette bulunmaları ve Alemdar'ın aleyhine alenen atıp tutmaları onlara halk efkârının kendileriyle birlikte olduğunu anlattı. Bu mühim fırsatı kaçırmak istemiyerek hemen bu işle alâkalı olanlara gerekli haberleri gönderdiler. Bu sırada devlet ricali arasında bulunup Alemdar'ı sevmiyen ve bu hali hoş görmiyen adı belirsiz bir zat da ocağa haber uçurup bayramdan sonra yeniçeriliğin tamamen kaldırılmasına karar verildiğini bildirmişti. Bunu yapanın, Alemdar'a ve yârânına düşman Enderunlulardan birisinin olması da muhtemeldir. Bu haber, ocakta büyük bir telâş ve endişe yarattı. Dokuzuncu bölüğün odasında birkaç odabaşı gizlice toplanarak görüştüler ve biraz daha kaybedilirse sekban-ı cedid büsbütün kuvvetleneceğinden kendileriyle başedilemiyeceğine, bu yüzden şimdiden harekete geçmenin doğru olacağına karar verdiler.

İlk düşündükleri plânları basitti. Evvelâ halkı ayağa kaldırmak ve kulakları patırdıya alıştırmak ve bu suretle asıl maksatlarını gizlemek için gece yarısına doğru birkaç defa haberci gönderip «yangın var» diye ortalığı telâşa verdiler. Böylece Bâb-ı âliye yürüyüşlerini herkes yangın söndürmeğe gidiyorlar sanacaktı. Alemdar, ne oluyor diye dışarıya uğrarsa, hemen tüfenkle vuracaklardı. Lâkin, sadrıâzam ve yârânı bu gürültüye aldırış etmediler. O zaman Alemdar'ı Bâb-ı âlide bastırıp tepelemeğe karar verdiler. Esasen orada yalnızdı. Güvendiği adamları, öldürülen veya sürülen eski ricalin konaklarına yerleştirilmiş bulunuyorlardı.

Yeniçerilerin Bâb-ı âliye yürüyüşü, Alemdar'ın mukavemeti

Bu karar, hemen tatbik edildi. Güneşin batışından yedi saat sonra (15-16 kasım gecesi) yeniçeriler kışlalarından hareket ettiler. Birbirlerini tanıyıp anlamak için aralarında «sabahtır» sözünü parola olarak seçmişlerdi. Evvelâ Ağa-kapısına vardılar. Yeni yükelânın himayesi sayesinde kısa zamanda yükselerek odabaşılıktan yeniçeri ağası olan Mustafa Ağaya niyetlerini anlatıp kendileriyle birlik olmasını istediler. Mustafa Ağa, yeni rejimin nimetini görenlerden olduğu için onları nasihatle bu işten vazgeçirmeğe kalkışınca kendisini derhal öldürdüler. Yerine kul kethüdasını bir miktar askerle vekil bırakıp sür'atle Bâb-ı âliye gelerek sessiz sadasız her tarafını kuşattılar. Sonra haberciler kulluğu civarında hazırlanmış olan kuru otları Alayköşkü tarafındaki büyük kapının üzerinde bulunan sadaret kethüdası odasının altına yığarak tutuşturdular. Alevler iyice yükselince de tüfenk atmağa ve civar han ve dükkânlardan dışarıya uğrayan sekbanları öldürmeğe başladılar. Harem dairesinde bulunan sadrıâzam, bu baskını çok geç haber aldı. Hemen içerden davul çaldırarak civardaki dört-beş bin kadar sekban-ı cedid askerini yardıma çağırdı. Lâkin bunlar, sağda solda dağınık halde idiler. Böyle bir hâdise çıkarsa nasıl hareket edecekleri kendilerine daha evvel bildirilmemişti. Bu yüzden ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Üstelik Bâb-ı

âliye yaklaşanların hemen öldürüldüğünü duyarak ötede beride takım takım toplanıp kendilerine bir emir verilmesini beklemeğe başladılar.

Elde bu kadar asker varken evvelce belli yerlere yerleştirilmiş, başlarına nöbetçi subaylar konulmuş, kendilerine gerekli talimat verilmiş olsaydı, Bâb-ı âliye hücum eden yeniçerileri bir anda dağıtmak işten değildi. Üstelik şehirde dört-beş bin de Rumeli askeri Levend çiftliği ve Üsküdar kışlalarında bir o kadar talimli asker mevcuttu. Bunun karşısında ocağın kıpırdamasına imkân yoktu. İşte, yeniçeriler de bunu düşündükleri için harekeli bir baskın şeklinde tertip etmişlerdi. Bu işin başında bulunanlar, Rumeli askeriyle sekbanların durumunu günlerce incelemişler, nihayet âni bir hareket karşısında onlar toparlanıncaya kadar Alemdar'ın ve yârânın haklarından geleceklerini hesapladıktan sonra bu işe girişmişlerdi. Nitekim, Levend çiftliği ve Üsküdar kışlalarındaki askere büyük bir gaflet eseri olarak cephane bile verilmemiş olduğunu öğrenmişlerdi. Yeniçeriler aynı zamanda sadrıâzamın şurada, burada dağınık bulunan adamlarına da:

«Bizim işimiz ancak ocağımızın düşmanı olan vezir iledir. Onun da işi tamam oldu. Sizler başımızla beraber arkadaşımız ve tarikte ayakdaşımız ve yoldaşlarımızsınız. Kışlalarınıza buyrun ve müsterih olun» diye üst üste haberler gönderdiler. Onlar da hakikaten sadrıâzamın öldürüldüğünü sanıp böyle bir baskına cesaret edenleri de pek kalabalık ve kuvvetli farzederek ne yapacaklarını bilemediler. Bir kısmı gelip onlara katıldılar. Katılmıyanlara da yeniçeriler şehrin kale kapılarını açarak memleketlerine doğru yol gösterdiler.

Alemdar, bu olanlardan habersiz bulunuyor, yalnız adamlarının yardıma koşmadıklarına hayret ediyordu. Lâkin kendilerinden henüz tamamen ümidini kesmemişti. Yanında bulunan bölükbaşılarından bazıları burada düşman elinc düşmektense, ahırdaki atlara binip âsilere hücum ederek yarıp geçmeği ve mümkün olursa dışardaki sekbanlarla birleşmeği teklif ettiler. Alemdar, dışarı çıkmanın kurulmuş olan tuzağa düşmek demek olacağını düşünüp:

«Bize elbette imdad olunur. O vakte kadar pusuda savaşıp dayanalım» dedi. Câriyelerini harem dairesindeki mahzene indirdi. Kendisi de köleleriyle buraya sığındı. İçerden kendilerini müdafaa ediyorlar ve yaklaşmağa teşebbüs edenleri tüfenk ve tabanca mermisi ile karşılıyorlardı. Sadrıâzam

Alemdar Mustafa Paşa

hâdisenin bütün şehirde duyulduğunu, sarayın da haber aldığını, bu yüzden er-geç yardıma koşulacağını hesaplamaktaydı.

Mahalle bekçileri, yangını ilân etmemişlerdi. Tüfek ve tabanca seslerini duyan civar evlerdeki halk dışarıya uğramış, yeniçeriler ise onlara:

«Bu yangın bildiğiniz yangınlardan değildir» diyerek meseleyi haber vermişlerdi. Aklı başında ırz ve namus ehli, hemen dönüp evlerine kapandılar. Serseri ve hayta güruhu ise silâhlanıp Paşakapısına koştular. Böylece dernek kalabalıklaştı ve Bâb-ı âlinin etrafı adam almaz oldu.

Yeniçeriler, bu ayaklanmada yağmacılık etmemeğe karar vermişlerdi. Lâkin, Bâb-ı âlideki eşya yanmasın bahanesiyle ellerinden geldiği kadar bu işi de becerdiler. İçerden paşalı kılığında çıkanlara hücum edip döğüyor, kimini vuruyorlardı. Bir taraftan da yangının etrafa yayılmamasına çalışıyorlar ve buna muvaffak da oluyorlardı. Nitekim civar evler halkına:

«Bu yangın başka yere bulaşmaz» demişler ve eşyalarını boşaltıp götürmelerine engel olmuşlardı.

Rusçuk yârânına karşı olan hareket, Ramiz ve Kadı Abdurrahman Paşaların tereddütleri

Bu sırada orta aşçılarından bir kısmı, yanlarına bir mikdar âsi alıp Alemdar'ın yârânından reisülküttab Galib Efendinin konağına vardılar. Galib Efendi, olanları duymuştu. Lâkin bilmemezlikten gelerek ne istediklerini sordu. Onlar, maiyetinde bulunan sekbanları istediklerini, başka bir maksatları bulunmadığını söylediler. O da yanında altmış kadar sekban bulunduğunu haber verdi. Yeniçeriler bunlardan kendilerine bir zarar gelmiyeceğini sezerek sekbanları yanlarına aldılar ve ev halkına:

«Safanızda olun» deyip gittiler. İkinci defterdar ve Umur-ı cihadiye nâzırı bulunan yârândan Behiç Efendi, vak'ayı duyar duymaz davranıp kılığını değiştirerek kaçmış ve saklanmış olduğundan her ne kadar aradılarsa da bulamadılar. Bir kısım yeniçeri de defterdar Tahsin Efendinin konağına koştularsa da, o da ortalardan kaybolmuştu. Bunun üzerine, sadaret kethüdası Refik Efendinin evine yollandılar. Refik Efendi daha evvel Behiç Efendinin yaptığı gibi, yanındaki sekbanları teslim edip işin içinden sıyrılmağa karar vermişken, evinden kaçmış olan Tahsin Efendi gelerek:

«Bizim için bunlara mukabele edip canımızı kurtarmaktan başka çaremiz yokdur» diye tutturdu. Orada bulunan Uzunca-âbâd Hasköy âyânı Mustafa Ağa da bu sözleri tasdik edince sekbanlarla öbür ağalar da silâha davranıp gelenlerle çarpışmağa başladılar. İki taraftan da birçok adam düştü. Kavga gittikçe kızıştı. Lâkin, savunanların sayısı azaldığı halde, hücum edenler yeni katılanlarla gittikçe kalabalıklaşıyorlardı. Yeniçeriler, tüfenk ve tabanca çarpışmasiyle işin uzayacağını anlayıp Topkapısından bir top getirdiler. Aralarında topçu neferi bulunmadığından bunu zorla doldurup ne hal ise bir defa konağın kapısına doğru ateş ettiler. İçerdeki sekban ve ağalar bundan ürkerek çıkıp âsilere katıldılar. Tahsin Efendi durumu görünce canını kurtarmak için arka kapıdan sıvışıp civardaki adamlarının birisinin evine girerken görülüp yakalandı. Hemen Ağa-kapısına doğru yola çıkardılar. Giderken bir taraftan kendisine haklı haksız isnad edilen suçları sayıyorlar, bir taraftan da hakaret edip döğüyorlardı. Böylece İbrahim Paşa camiine kadar geldikleri sırada artık tahammül edemeyip orda çullanarak öldürdüler ve ölüsünün ayağına ip takıp Ağa-kapısına kadar sürükliyerek öldürülen yeniçeri ağasının cesedinin yanına bıraktılar. Bir taraftan Refik Efendinin evinin etrafındaki kalabalık gittikçe artıyordu. Sadaret kethüdası, daha fazla uğraşmanın beyhude olacağını anlıyarak ocağa iltica ve canını böyle kurtarmağı tecrübeye karar verip binek taşına kadar indi ve yeniçeri ileri gelenlerinden birkaçını rica için çağırttı. Lâkin, bir kısım eşkiya kendisini görünce hemen hücum edip onu da Uzunca-âbâd âyânı Mustafa Ağayı da hemen paraladılar ve gaza malımızdır diyerek konakta ne bulduklarsa yağma ettiler.

Derya kaptanı Ramiz Paşa hâdiseyi duyduğu zaman Alemdar Paşanın sekbanlarının sağda solda dağınık bir halde bulunduklarını hatırlayıp lâkin kendi maiyetinde bulunan sekbanlar ve gemicilerle ve Levend çiftliği ile Üsküdar kışlalarında bulunan askerlerle âsileri dağıtabileceğini hesapladı. Yanındaki Rumeli sekbanlarını Edirne-kapısı taraflarına gönderdi. Maksadı, Edirne ve Silivri'den yeniçerilerin yardımına gelenler olursa yollarını kesmekti. Gidenlere ayrıca:

«Sadrıâzam hâlâ hayatta. Bizler imdadına gitmek üzere olduğumuz için onun askerinden Rumeli taraflarına gidenler olursa geri gönderiniz» diye tenbih etti. Tersanelinin eşkiya ile temasını men için yer-yer karakollar çıkararak Levend çiftliğindeki sekban-ı cedid askerlerini Tophaneye indirerek cephane dağıttı. Bahçe-kapısiyle Top-kapısı arasındaki topların âsilerin eline geçmemesi için gerekli tedbirleri aldıktan sonra kale kapılarını da tuttu. Üsküdar'da bulunan sekban-ı cedid kumandanı Kadı Abdurrahman Paşa da askere cephane dağıttırıp neticeyi beklemeğe başladı. Lâkin bütün bu tedbirler, İstanbul'daki fitnenin dışarıya sirayetine engel olmakla beraber, yeniçeriler içeride hâkimdi. Bu sırada Alemdar Mustafa Paşa şiddetle dayanıyor ve kuru kabadayılık gayretiyle bulunduğu mahzene yaklaşmak isteyenleri derhal yere seriyordu. Ramiz Paşa, yanındaki askerle İstanbul tarafına geçip Bâb-ı âliye yürümüş olsaydı Alemdar'a hücum eden âsi yeniçeri ve serseri takımını kolaylıkla dağıtıp onu kurtarabilirdi

Ocağın telâşı, padişaha müracaatları

Böylece sabah, öğle ve ikindi vakti oldu. Alemdar hâlâ dayanıyor ve bulunduğu yere eşkiya yaklaşamıyordu Saray ise, tamamen lâkayd ve hâdiselere seyirci bir haldeydi. Bu arada Ramiz Paşa'nın Alemdar'a yardım etmemesinin izahı hakikaten güçtür. Aklı başında bir adam olduğu için Alemdar belâya uğrarsa bunun kendisine de sirayet edebileceğini düşünmesi lâzımdı. Burada iki ihtimal mevcuttur. Ramiz Paşa ya Alemdar'ın partiyi kaybedeceğine kanaat getirerek bu vak'aya fiilen karışmamak suretiyle ken-

disini kurtarmağı düşünmüş veya saraydan bir emir beklemiş ve böyle bir emir alamayınca bu işin hükümdarın rızasiyle yapıldığını sanıp bu hale göre bir tarafta durmayı daha uygun bulmuş olmalıdır.

Ocaklı, işin uzadığını görünce, dâvalarını kuvvetlendirmek için kazaskerlerle mazullerini ve İstanbul kadısını ister istemez toparlayıp Ağa-kapısına getirdiler ve ocaklarını söndürmeğe niyet eden veziri ortadan kaldırmağa karar verdiklerini, karşı gelen ağaların emsali gibi kul elinde öldüğü, kendi başlarının ulemaya bağlı olması dolayısiyle yeni bir ağa ve hattâ bir sadrıâzam tayiniyle meselenin halli için içlerinden birisinin padişaha varmasını rica ettiler. Bu işin, Üçüncü Selim'in nice nimet ve ihsanlarına *nail olmuşken onun hal'ine ön-ayak* olanlardan Rumeli kazaskeri «aygır imam» namiyle mâruf eski hünkâr imamı Derviş Efendi tarafından görülmesi uygun bulundu. Aygır imam bu vazifeyi kabul edip hemen fırladı ve odanın ortasına kadar ilerliyerek ocaklıya hitaben:

«İşte gidiyorum. Cülûsu da istiyor musunuz?» diye sordu.

Toplantıya zorla getirilmiş olanlardan İstanbul kadısı Tahir Efendi, bu münasebetsiz ve tehlikeli sözlere karşı:

«Efendi ne söylüyorsun? Kimi iclâs edeceksin? Ocaklı hâşâ zorba mıdır ki böyle mekruh işe kalkışsınlar!...» diye onu paylayıp susturdu. Öbür ülema da ona iştirâk ettikleri gibi, padişahın huzurunda da münasebetsiz bazı sözlere kalkışacağını düşünerek onu göndermekten vazgeçip onun yerine Tahir Efendinin gitmesini kararlaştırdılar.

Alemdar Mustafa Paşa'nın şehadeti

Paşa-kapısında bulunan zorbalar ise, Alemdar'a cepheden hücum ederek bir şey elde edemeyeceklerini anlayıp arka taraflardan dolaşarak bir yeri delmeğe ve oradan Alemdar'ı kurşunla vurmağa karar verdiler. Hemen kazma ve külünk tedarikine başladılar. Alemdar Mustafa Paşa hazırlığı görünce onların maksadını anlayıp en sonraya sakladığı çâreye başvurmağa karar verdi. Yalnız yanında bulunan köle ve câriyeleri kurtarmak istiyerek içerden seslenip yeniçeri subaylarından birkaç kişiyi istedi. Bunun üzerine aşçı, usta ve başkarakullukçulardan birkaçı mahzen kapısına yaklaştılar. Alemdar, kendisi de teslim olacakmış gibi, evvelâ köle ve câriyelerini ocağın namusuna emanet ederek birer birer dışarı çıkardı. Lâkin, paşanın câriyelerinden başkadın efendisiyle, sadık adamı tavaşi harem ağası dışarıya çıkmayı reddederek paşa ile beraber kaldılar. Alemdar Paşa bundan sonra:

«Nefsime bir zarar gelmemek şartiyle size kendimi de teslim ederim. Lâkin, haşeratın bana su-i kastta bulunmamaları için aslında mensubu bulunduğum kırkikinci bölüğün odabaşısiyle ustasını bana gönderiniz. Gelip beni buradan alsınlar» dedi.

Yeniçeriler, buna çok memnun olarak hemen kalabalıkta istenen ustayı buldular. O da odabaşıyla birlikte pencerenin önüne gelince Alemdar ağız dolusu söğdükten sonra:

«Bire devlet hainleri, ben vaktiyle ocağınıza sui- kasd edecek olsaydım şimdiye kadar tamamen mahvedemez miydim sanırsınız? Amma, sizin kendi ihtilâliniz yüzünden devleti harap edecek olduğunuz ve hiçbir türlü söz kabul etmediğiniz cümlenin malûmu iken, ben yine ocağınızı canlandırıp sizi ıslaha uğraştım. Kışlanıza çeşme yaptırıp size bunca ihsanlarda bulundum. Şimdi bana yardım ve başkalarına karşı müdafaa edecek iken, başlariyle birleşip bana hiyanet ediyorsunuz. Sizin gibi filânların ahdine inanıp da kendimi size teslim ederek kıyamete kadar bednam olmayı kabul eder miyim sanıyorsunuz» diyerek ustanın yanında sersem-sepet bakınan odabaşının ağzına bir yağlı kurşun gönderip hemen öldürdü. Sonra yeni baştan tüfenk ve tabanca ile kendisini müdafaaya başladı. Mağaraya kapanmış kükremiş bir aslanı andırıyor, kimseyi yanına uğratmıyordu.

Yeniçeriler bunun üzerine kazma ve külünklerini aldılar ve binanın arka tarafından dolaşarak merdivenlerle kubbeye çıkıp delmeğe başladılar. Alemdar, yukardan bir delik açıp kendisini rahatça vurabileceklerini anladı. Yardımına gelinmemiş ve kendisi için hiçbir kurtuluş çaresi kalmamıştı. O zaman, tasarladığı son çareye başvurmağa karar verdi. Bu suretle, postu ucuza vermemiş olacaktı. Elindeki dolu tabanca ile yanında yığılı duran cephanelere ateş etti. Bir anda müthiş bir infilâk hâsıl oldu. Mahzenin kubbesi, üzerinde bulunan beşyüz kadar eşkıya ile havaya uçtu. Etrafta bulunanlardan da pek çok kimse patlamanın tesiriyle öldü. Kalanlar ise, çil yavrusu gibi dağılıp kaçtılar (Şâni-zâde Tarihi, C: I, S: 115). Kış günleri için hazırlanmış pek çok odun ile binanın ahşap kısmı da tutuşmuş, korkunç bir şekilde yanmağa başlamıştı. Bu yüzden ve yeni bir infilâk korkusuyla yağmacılar yaklaşamıyarak uzaktan seyretmekle yetindiler (16 kasım 1808).

Alemdar'ın şehadetini tasvir eden yukarıki resim bir Avrupalı ressamındır, fakat vak'aya uygun değildir. Yeniçeriler onu öldürmek için böyle resimde gösterildiği gibi yanına kadar gelmiye imkân ve vakit bulamamışlardır.

★

Alemdar'ın, şimdi Gülhane Parkı karşısındaki Zeyneb Sultan camii yanında bulunan kabrinin taşı (Paşanın şehadetinden sonra cesedi atıldığı hendek (veya kör kuyu) ta yıllarca, yeniçeri ocağının ilgasına kadar kalmıştır. Sonra kalanları buradan çıkartılıp Yedi-kule yakınına gömülmüş, üstüne de bu taş dikilmiştir. İkinci meşrutiyetin ilânını müteakip de şimdi bulunduğu yere nakledilmiştir)

★

Âsilerin gerçek niyeti ve İkinci Mahmud'un tedbirleri

Enderun mensuplarından Alemdar'ın bertaraf edilmesiyle her şeyin hallolunup fitnenin de yatışacağını sandıkları için bu olay sırasında kendisine yardım için gerekli tedbirleri almamak ve lüzumlu emirleri vermemek suretiyle onu mukadderatiyle başbaşa bırakanlar ve bu işi el altından gizlice kışkırtmış olanlar, aldanmış olduklarını çabucak anladılar. Çünkü, söz tekrar ayağa düşmüş, korkunç ve düzensiz kuvvet durumu hâkim hale gelmişti. Cevdet tarihinin ifadesiyle ateş çatıyı sardıktan sonra kundağı koyanlar da söndürülmesine muktedir olamıyarak asıl güçlük meydana yeni çıkmış oldu (Cevdet Tarihi, C: 9, S: 39). Yeniçeriler, duruma bir kere hâkim olduktan sonra bütün isteklerini yaptırmak dâvasındaydılar. Saray ise, buna râzı değildi. Hâkimiyetin kayıtsız ve şartsız padişaha ait olması esastı ve Alemdar, sadece bunun için istenmemişti. Şimdi, onun elinden çıkan hâkimiyetin, ocağın eline geçmesini kabule imkân yoktu.

Sadrıâzamın öldüğü henüz resmen bilinmiyordu. Çünkü cesedi ele geçmemişti. Devam eden yangın, bir araştırmaya imkân bırakmıyordu. İkinci Mahmud, ilk iş olarak hükümet işlerinin yürümesini temin için çavuşbaşı Arnavud Memiş Ağayı vezaretle sadaret kaymakamlığına tayin etti. Cesaret ve cür'eti dolayısiyle böyle zamanda kendisinden başarı umulmaktaydı. İkinci Mahmud, bir taraftan da yeniçerilerin saraya hücum ederek kendisini hal'edip tekrar Dördüncü Mustafa'yı tahta çıkarmağa teşebbüs etmelerinden korktuğu için bir savunma tedbiri olmak üzere eski derya kaptanı Ramiz Paşa ile Kadı Abdurrahman Paşaya maiyetlerindeki kuvvetlerle gelmelerini bildirdi. Bu emir, derhal yerine getirilip sekban-ı cedid, topçu ve bahriye askerleri yetişerek sarayda gerekli savunma tertibatı alındı.

Yeniçerilerin niyeti hakikaten Bâb-ı âliden sonra saraya hücum edib Dördüncü Mustafa'ya saltanatı temindi. Bu yüzden sarayın kuvvetle müdafaa altına alındığını görünce fena halde içerlediler. Hemen ocakları uğrunda murdar canlarını vermek ve ölünceye kadar birbirlerinden ayrılmamak üzere ahdettiler. Sonra saraya saldırdılar. Lâkin saray kuvvetle müdafaa olunduğu için çok ağır telefat vererek geri çekilmek zorunda kaldılarsa da ablukayı devam ettirdiler. O gün sabahtan beri yollar kapalı ve sarayda yiyecek az olduğu için tâlimli asker ağası Süleyman Ağa bir şeyler tedarik et-

mek için üç yüz kadar sekbanla Bâb-ı hümayundan çıkıp rastladıkları eşkiya topluluklarını ateşle dağıtarak Dikilitaş civarına kadar ilerledi ve dükkânlarda bulduğu simit, çörek gibi şeyleri alarak Alemdar Paşanın da âkıbetini kat'î şekilde öğrenmek gayesiyle Bâb-ı âlî tarafından dolaşıp saraya döndü. Sadece bu hareket birkaç saat evvel yapılmış olsaydı, Alemdar'ı kolaylıkla kurtarmak kaabil olurdu.

Eski padişahın öldürülmesi, âsilerle olan çarpışmalar

Yeniçerilerin uğradığı bu muvaffakıyetsizlik ocağı telâşa sevketmişti. Onlarla birlik bulunan yobazlar, yeniçeri ve halkı saraya hücuma dâvete başladıkları gibi, yer yer çıkarılan dellâllarla yardıma gelmiyenlerin kâfir olduğunu ilân ettiler. Sekbanların hücumundan korkulduğu için Ağa-kapısı o gece dikkatle muhafaza edildi. Âsiler ertesi 17 kasım 1808 (28 ramazan) perşembe günü Süleymaniye civarında toplanarak saray üzerine hareket ettiler. Ne kadar serseri takımı varsa yolda kendilerine katılıyordu. Sarayı korumağa memur edilen askerden topçularla tersaneliler o gece dağılıp gitmiş, sarayda yalnız dört bin kadar sekban kalmıştı. Bundan maada sarayın çeşidli hizmetlerinde vazifeli ahçı, ekmekçi, helvacı, bostancı, baltacı gibi sınıflar da ocak gayretiyle sekbanlara düşman kesilmiş bulunuyor, tenhada rastladıklarını hakl'yorlardı. Eşkiya ise sarayı sarmış, bir kısmı Ayasofya minarelerine çıkarak oradan tüfenk mermisi yağdırmaya başlamışlardı. İkinci Mahmud, ne olursa olsun sonuna kadar dayanmağa ve âsilere başeğmemeğe karar vermişti. İlk iş olarak bu fitnenin ve bundan evvelkinin baş tahrikçisi bulunan Dördüncü Mustafa'nın idamını emretti. Sarayda bulunan derya kaptanı Ramiz Paşa, Kadı Abdurrahman Paşa, umur-ı bahriye nâzırı Moralı Ali Efendi ve bahriye ümerasından İnce Mehmed Bey bu vazifeyi üzerlerine alıp eski padişahı dairesinde boğdurdular. Böylece Dördüncü Mustafa Üçüncü Selim'e yapmış olduğu kötülüğün cezasını aynı şekilde canıyle ödemiş oldu.

Sarayda yiyecek bulunmadığı gibi âsiler su yollarını da kesip içerdekileri cidden müşkül bir duruma düşürdüler. Bunun üzerine, müdafaadan vazgeçilerek büyük bir taarruz hareketine karar verildi. Sekban-ı cedid ocağı ağası Süleyman Ağa, dört bin asker ve dört topla saraydan çıkıp âsilere hücum etti ve bir anda püskürtüp dağıtarak ilerledi. Cebeciler kışlası alınıp içinde bulunan eşkıya öldürüldü. Sonra, At-meydanına varıldı. Süleyman Ağa, kuvvetlerini burada üçe böldü. Bir kısmını ihtiyat olarak bıraktıktan sonra bir kısmını Ahır-kapı'ya, bir kısmını Ağa-kapısına doğru hücuma geçirdi. Ahır-kapı tarafları temizlendi. Başında Süleyman Ağa'nın bulunduğu kol, Irgad-pazarına kadar ilerlediği sırada ahali ile birleşen yeniçerilerin müdhiş bir hücumuna uğrayıp durakladılar. Eşkiya, sekbanların ateşine karşı düşene bakmadan hücum ediyordu. Bu sırada saraydan geri dönme emri alan Süleyman Ağa, muntazam şekilde ric'at ederek At-meydanında bıraktığı kuvvetlerle birleşip askerini Bâb-ı hümayun önünde topladı. Cebeciler kışlasında bulunan sekbanları yeniçeriler sarmış ve kışlayı ateşe vermişlerdi. Bâb-ı hümayun önündeki askerden bir kısmı yardımlarına koşarak bunları kurtardılarsa da, yangın civardaki ahşap ve sık mahallelere sür'atle yayıldı ve ortalığı kasıp kavurmağa başladı. Halk, can korkusiyle sokaklara uğruyor, kimi de buna vakit bulamıyarak pencerelerden kendisini atıp sakatlanıyor, durmadan patlayan tüfenklerin mermilerine birçok mâsum kimseler hedef oluyordu. Yağma, ev basma, namusa el uzatma ise adım başına rastlanan vukuattandı. Bir taraftan da Sultan Mustafa'nın yeniden tahta geçirilmesi ağızdan ağıza dolaşmaktaydı. Eski hükümdarın öldürülmüş olduğu henüz bilinmiyordu.

İsyanın yeni safhası, firarlar, Sekban-ı cedid'in ilgası

Son savaşlar dahil, sekbanların altı yüzden fazlası ölmüş, bu arada ocak ağası Süleyman Ağa ile çarpışmalarda büyük yararlığı görülen subaylardan yağlıkçı binbaşı şehid düşmüşlerdi. Âsilerden ise, beş bine yakın ölü vardı. İkinci Mahmud, Un-kapanı önlerinde demirli bulunan savaş gemilerinin âsilerin karargâhı olan Ağa-kapısını topa tutmalarını emretti. Bu sırada yangının kol-kol yayılması üzerine eşkıyadan bir kısmı evlerinin ev eşyalarının derdine düşerek dağılmışlar, bir kısmı ise sinmişlerdi. Ağa-kapısının da topa tutulması üzerine ocağın ileri ağaları ülemayı padişaha göndererek top ateşinin kesilmesini rica edip âsilerin derneğini dağıtacaklarını bildirdiler ve öldürülen ağa gibi kendileri de sözde eşkıyanın elinde kalmış ve bu yüzden tasvip etmedikleri bu hâdiselere engel de olamamış bulunduklarını anlattılar. İkinci Mahmud, bundan sonra böyle hâdiseler çıkarmamak şartiyle yeniçerileri affettiğini bildirdi. Bunun üzerine kavga kesildi. Sekbanlar saraya döndüler. Hemen yangının söndürülmesine çalışılmağa başlandı. Lâkin, rüzgâr şiddetle estiği için ilerliyen yangın kolları ancak geniş meydanlara veya

kâğıt evlere dayandığı noktalarda durabiliyor, yanabilecek ne varsa yanıyordu.

Böylece, üstünlük devlette kaldığı sırada eski derya kaptanı olup Bursa'da sürgünde bulunan Seyyid Ali Paşa'nın adamlarından Kandıralı Mehmed adlı birisi Kasımpaşaya geçerek Tersane, Galata, Boğaz ve Üsküdar tarafına kaçmış olan âsileri tekrar ayaklandırıp başına topladı. Tersane ile limanda bulunan gemileri ele geçirdi. Tophane kışlasına gidip zorla açtırarak topçu ve top arabacısı kazanlarını çıkarttırdı ve Et-meydanına gönderdi. Şehirde dellâllar:

«Gemilerle tersane, karşı taraf ve Tophane elimizde!...» diye ilân ettiler. Bir kısım haşerat ise:

«Devlet vükelâsı kaleleri kâfire sattılar. Orduda iken bize savaştan vazgeçip geri çekilmemizi emrettiler» diye bağırarak sokaklarda dolaşıyorlardı. Böylece, sinmiş olan eşkıya yeniden ayaklanıp isyan alevlendi. Sarayda bulunan Ramiz Paşa, Kadı Abdurrahman Paşa, bahriye nâzırı Moralı Ali Efendi, İnce Mehmed Bey zorbaların bu sefer mutlaka kendi başlarını istiyeceklerini hissederek deniz yoluyla Üsküdar'a kaçtılarsa da, orada karaya çıkamayıp Marmara'ya doğru yelken çtılar. Âsiler, kaçtıklarını sezmiş ve kendilerini takibe koyulmuş bulunuyorlardı. Bununla beraber Aya-Stefanos (Yeşilköy)'a çıkıp izlerini kaybettirmeğe muvaffak oldular.

Âsiler, yangının şiddetinden Bâb-ı âliye iki gün kadar yanaşamamışlardı. Ateş sönünce araştırmağa başladılar. Rastladıkları iki demir kapıyı açarak bir mahzene girdiler. Alemdar'la başkadının ve harem ağasının cesetleri burada idi. Altın ve mücevher dolu keseler ve küçük sandıklar da ortada bulunuyordu. Bunlar derhal yağma edildikten sonra kaçıp saklanmış olduğu rivayet edilmiş olan Alemdar'ın cesedinin bulunduğu Ağa kapısına haber verildi. Bu cesed sürüklenerek Et-meydanına getirildi. Üç gün orada bırakıldıktan sonra Yedi-kulede bir hendeğe atıldı. Yeniçeriler bundan sonra âdetleri olduğu üzere kellesini istedikleri devlet ricalinin listesini saraya gönderdiler. Ulema araya girerek vaktiyle nizâm-ı cedid için fetva vermiş olan şeyhülislâm Salih-zâde Es'ad Efendi'nin sorguya çekilmesine ve Rusya ile barış görüşmelerini yapacak başkası bulunmadığı bahanesiyle Galib Efendi'nin idamına engel oldular. Diğer kaçakların yakalanınca cezaları verilmek ve sekban-ı cedid ilga olunmak üzere anlaşma oldu. Esasen Dördüncü Mustafa'nın da ölümü ilân edilmiş olduğundan bu cihetten de ümidi kesen âsiler dağıldılar. Sekbanların bir kısım subayları öldürüldüyse de, kendilerine dokunulmadı. Bu arada, Selimiye kışlasiyle sekban ocağı ağasının ve binbaşılarının evleri, Kadı Abdurrahman Paşa'nın konağı, Levend çiftliği ile etrafındaki evler ve dükkânlar yakıldı. Gerici kuvvet üstün gelmişti.

Böylece, delvetin dayandığı müesseseleri ıslah etmek ve Batı askeri tekniğine göre bir ordu kurmak teşebbüsü, bir kere daha muvaffak olamamış oluyordu.

Memiş Paşa'nın sadareti ve firarilerin âkıbeti

Hâdise yatıştıktan sonra sadaret makamı Memiş Paşa'ya asaleten tevcih olundu (21 kasım 1808). Şeyhülislâmlığa ise Dürri-zâde Abdullah Efendi getirildi. İki taraf da yorgun ve hükümet zayıftı. Kandıralı Mehmed bundan istifade ederek Bursa'da bulunan efendisi Seyyid Ali Paşa'yı İstanbul'a davet etti. O da kimseden izin almağa dahi lüzum görmeden derya kaptanlığı makamına oturdu. Ramiz Paşa ile İnce Mehmed Bey, Selim Giray'ın Çatalca'daki çiftliğine sığınmışlardı. Moralı Ali Efendi İstanbul'a gelip bir tarafta gizlendi. Kadı Abdurrahman Paşa da kılığını değiştirip İstanbul'a dönerek bir müddet kaldıktan sonra oğlunun mutasarrıfı bulunduğu Alâiye kalesine gittiyse de, ocağın ısrarı üzerine gönderilen Teke mutasarrıfı Mehmed Ağa on bin kadar askerle şehri beş altı ay muhasara ettikten sonra paşa'yı, oğlunu ve büyük oğlu müderris Mehmed Bey'i yakalayıp idam etti. Ramiz Paşa, Selim Giray'ın yanından ayrılıp Ruscuk'a giderek Alemdar'ın eski kethüdası Köse Ahmed Efendi'ye sığındı. Lâkin beylerbeylik verilmiş bulunan Kandıralı Mehmed, Seyyid Ali Paşa'nın emriyle onu takibe memur edilmişti. Tuna seraskeri Hüsrev Paşa bir kısım âyânla Ruscuk üzerine yürüdüğü sırada Ramiz Paşa ile Köse Ahmed Efendi ve Alemdar'ın sarrafı Manok, Rusya'ya iltica ettiler.

İNGİLTERE İLE BARIŞ VE RUS SAVAŞLARI

İspanya'da muvaffak olamıyan Bonapart, Doğu Avrupa'da durumunu kuvvetlendirmek için Rus çariyle Prusya'daki Erfurt kasabasında bir daha buluşarak Doğu ve Batı Avrupa mes'eleleri üzerinde görüşüp bir anlaşmaya vardılar (12 ekim 1808). Buna göre, İngiltere'ye resmen barış teklif edilecek, aktedilecek anlaşmada İspanya krallığı hanedanının değişmesi tasdik edilecek, Finlandiya ile Eflak ve Boğdan Rusya'ya katılacaktı. Bo-

napart, ilk iki şart uğruna üçüncüsünü kabul etmekle beraber, bunun Osmanlı devletine birdenbire tebliğine râzı olmuyor, bunun Osmanlıların İngiliz politikasına meyletmesine sebep olacağını ileri sürüyordu.

Osmanlı devletinin İngiltere ile barış ve ittifak yapması

Esasen Alemdar vak'asından sonra İstanbul'da umumî efkâr nizam-ı cedid ve ıslahat kışkırtıcısı olarak tanınan Fransa'nın şiddetle aleyhine dönmüş bulunuyordu. Nitekim, Vahid Efendi İngiliz delegesi Robert Ader'le görüşmek üzere Çanakkale'ye gönderilmişti. Hadım-zâde çiftliğinde geçen müzakereler, Avusturya elçisi Stürmer'in de himmetiyle kısa zamanda neticelenerek Kale-i Sultaniye barış andlaşması imzalandı (5 ocak 1809). On iki maddeyi ihtiva eden bu barış andlaşması şu esasları ihtiva etmekteydi:

1 — Bu ahidname imza tarihinden itibaren iki devlet arasında hiçbir düşmanlık kalmaz ve en kısa zamanda tarafların elinde bulunan esirler hemen ve bilâ müşkülât ve bedel mübadele olunur.

2 — İmzadan otuz bir gün sonra, eğer Osmanlı arazisinden aldığı yerler varsa, İngiltere bunları olduğu gibi iade edecektir.

3 — Osmanlı devletinin elinde İngiliz tüccarına ait tevkif edilmiş emval ve eşya varsa tamamen iade ve teslim olunacaktır.

4 — Hicrî 1086 (1675) senesi cumadelahiresi ortalarında aktedilen ahidnamenin esasları ve Karadeniz ticareti gibi evvelce esasa bağlanan bazı imtiyazlar (Kapitülâsyonlar gibi) fesih edilmemiş gibi yürürlükte kalacaktır.

5 — Osmanlı devletinin, İngiliz tüccarının mal ve eşyası ve gemi levazımı ve ahz ve italarına dair ve sair ticaretini kolaylaştırması ve müsaadesine karşılık, İngiltere hükûmeti de memleketine gidip gelecek Osmanlı tüccar ve tebaası ve bayrakları hakkında müsâde-i tam ve dostça muamele edecektir.

6 — Eski resm olan yüzde üç esası, Osmanlı devletince sonradan tanzim edilen gümrük tarifesi ve hususile iç ticaret maddesi nasıl tanzim olunmuşsa, İngiltere hükûmeti bunun esas tutulmasını kabul eder.

7 — İngiltere elçileri diğer devlet elçilerinin mazhar oldukları imtiyaz ve itibarı haiz olacak, bilmukabele Osmanlı devletinin İngiltere elçisi de aynı muameleye tâbi bulunacaktır.

8 — Osmanlı tüccarının işlerini görmek ve nezaret etmek üzere Malta'da ve İngiltere memleketlerinde lüzum görülen yerlerde şehbenderliklerin kurulması ve bunlar için Osmanlı ülkesindeki İngiliz konsolosları hakkında cari olan muafiyetin kabul edildiği,

9 — İngiliz elçi ve konsoloslarının kullanacakları tercümanlar ve bunlara verilecek beratların veriliş şeklinin tesbiti.

10 — Osmanlı devleti reaya ve tüccar ve tebaasından bir şahsa İngiliz patentası ve izinsiz elçi ve konsolos patentası verilmiyeceği.

11 — Karadeniz ve Akdeniz boğazlarından her yabancı devlet harp gemilerinin savaşta ve barışta müsadesiz geçmesinin yasak olduğu usulüne İngilterenin riayet edeceği.

12 — Bu muamelenin tasdikli nüshalarının İstanbul'da mübadele olunacağı (Mehmed Mes'ud; Mecmua-i muahedad, C: I, S: 266).

Bu andlaşmanın Osmanlılarca en mühim tarafı, Boğazların yabancı donanmalara kapalılığı prensibini İngiltereye kabul ettirmesi, İngiltere için de Bonapart tarafından kendi devleti aleyhine tatbik edilen «kara muhasarası»nda bir gedik açmağa muvaffak olmasıydı. Diğer taraftan bu barış dolayısiyle Fransa'nın Osmanlı devletine taarruzu ihtimali de düşünülerek bu barış muahedesi ile aynı zamanda bir de gizli Osmanlı-İngiliz ittifakı yapıldı. Dört maddeyi ihtiva eden bu ittifakın esasları da şunlardı:

1 — Fransa devleti tarafından Osmanlı devleti aleyhine harp ilânı ve tehdidi vâki olursa İngiltere, Osmanlı devletine yardım taahhüdünde bulunduğundan Akdeniz adaları ve Osmanlı kıyılarının muhafazası için iç denizde hazırlanacak donanmanın tafsil ve tanzimi hususunda İstanbul'da görüşmelerde bulunulacağı.

2 — Fransanın, Osmanlı devletine karşı herhangi bir hasım durumuna geçmesi halinde, Devleti aliyye'nin Bosna ve Dalmaçya kıyıları istihkâmlarının tezyidi için, İngiltere devleti gösterilen deniz mevzilerine top ve barut ve diğer mühimmatı vermeyi taahhüt eder.

3 — İngilizlerin İskenderiye'yi işgal ve çekilişleri esnasında İngiliz kumandanları ile Osmanlı devleti memurları arasında vaki olan mukavelelerin İstanbul'da gözden geçirilip tanzim olunacağı.

4 — İngiltere, Osmanlı devletinden önce, Rusya ile barış yaparsa, o zaman İngiltere devleti Rusya ile Osmanlılar arasında Osmanlı padişahının şanına uygun bir barış yapılmasını taahhüd eder. İşbu maddeler diğer devletlerden gizli tutulacaktır (Mecmua-i muahedat, C: I, S: 269).

Hakikaten İngiltere ile barış yapıldığının açıklanması Fransızları fena halde hiddetlendirdi. Fakat ne Fransa maslahatgüzarının Bâb-ı âliyi tehdide kalkışması, ne de Paris elçisi Muhib Efendinin resmen istiskali neticeyi değiştirmedi. Andlaşmanın imzalanışı Çanakkale'de karşılıklı top ateşiyle kutlandıktan sonra İngiltere elçisi İstanbul'a geldi.

Rus savaşının devamı sadrıâzamın değişmesi, yılın çarpışmaları

Bununla beraber, Rusya ile savaş hali devam ediyordu. Yaş kasabasındaki barış görüşmeleri, bir türlü ilerlememekteydi. İstanbul'da kopan son ihtilâl üzerine devletin düştüğü zayıf hali fırsat sayan Ruslar, Eflak ve Boğdan'ın kendilerinde bırakılmasında şiddetle ısrar etmekteydiler. Reisülküttab Galib Efendi'nin başkanlığındaki

Sadrıâzam Yusuf Ziya Paşa

Osmanlı heyeti, bunun üzerine müzakereleri terkedip geri döndü. Ruslar buna, İsmail, Yergöğü ve İbrail tarafına asker sevketmekle karşılık verdiler (Nisan).

Rus başkumandanı mareşal Prozorovski tarafından bir kısım kuvvetlerle İbrail kalesi üzerine gönderilen general, bu kale civarına gelip muhafızlarından teslim olmalarını istedi. Fakat ona müdafilerce top ve humbara ateşi ile cevap verildi. Rus generali İbrail kalesini muhasara ve tazyikle almak isteyince daha da şiddetli mukabele gördü. Bilhassa İbrail nazırı Laz Ahmed Ağa cesaret ve şecaati ile bütün müdafilere güzel bir örnek oldu, onların gücünü artırdı. Gece, gündüz demeyip kalede düşman tarafından açılan her gedik hemen kapatıldıktan başka, fırsat bulundukça, bir mikdar süvari ile muhasırlar üzerine hücum ve huruc hareketlerinde bulunuldu. Bu şekilde hayli devam eden çarpışmaların sonlarında, Ahmed Ağa kalabalık süvari ve piyade birlikleri ile kaleden çıkıp Ruslarla pek şiddetli bir savaşa girişti. Sabah'tan akşama kadar süren bu çetin çarpışmada düşman pek fazla zayiat verdiğinden bir kaç top ve bir mikdar cephane ve çadırlarını terkedip çekilip gitti (Mayıs).

İbrail'deki çarpışmalar sırasında yine Rus mareşalinin gönderdiği başka bir düşman kolu kuvveti de Yergöğü üzerine gelmişti. Bu kalenin muhafızları gerekli müdafaa tedbirlerini aldıktan başka Rusçuk âyânı tarafından da yardım olarak Tunadan asker ve mühimmat geçirilmeğe başlandı. Ruslar kale müdafileri ile yaptıkları bir kaç çarpışmada netice alamayınca, Tunadan gelen yardımı da dikkate alarak, İbrail önlerinde uğradıkları hezimete benzer bir vaziyetle karşılaşmadan çekilmeyi uygun buldular.

Ancak İsmail kalesine giden üçüncü bir Rus ordusu burasını şiddetle muhasara etmekteydi. Diğer taraftan mareşal Pozorovskinin esas ordu ile Tunayı aşmak üzere hazırlanmakta olduğu söylenmekteydi. Cephedeki Osmanlı kuvvetleri bu ilkbahar çarpışmalarından tahminlerin hilâfında başarı göstermişler, savaş şevk ve güçlerinin yerinde olduğunu belli etmişlerdi.

İstanbul'da daha senenin ilk gününde böyle mühim ve nazik bir zamanda devleti idare kabiliyetinden mahrum bulunan Memiş Paşa azledilip Sakız adasında oturmağa memur edilmişti. Sadaret mührü ise gizlice eski sadrıâzam olup bu sırada Halep valisi bulunan Yusuf Ziya Paşaya gönderilerek o gelinceye kadar da sadaret kaymakamlığına Çarhacı Ali Paşa tayin olunmuştu (1 ocak 1809). Yusuf Ziya Paşa, İstanbul'a gelir gelmez savaş hazırlıklarına başladı. Kendisi seksenlik bir ihtiyar olduğu gibi, vaktiyle Mısır savaşında başarı gösterememişti. Yeniçeri ordusu, tamamen dermne-çatma, düzen ve disiplinden mahrum, savaş bilgisi ve kabiliyeti olmıyan bir kalabalıktan ibaret bulunduğu halde boy ölçüşeceği Rus ordusu batı usul ve tekniğine göre yetişmiş, şöhret sahibi kumandanların idaresindeki birliklerden mürekkepti. Bütün bunlara rağmen yukarda nasıl başlandığını ve cereyan şeklini naklettiğimiz Tuna boyları savaşları ordunun o tarafa gitmesini icab ettirmekteydi. Toplanan bir müşavere meclisinde orduyu hümâyunun Rumeliye hareketi karar altına alındı ve tuğlar Davud-paşa sahrasına dikildi (Haziran). Temmuz ayında Sancağ-ı Şerifi teslim alan sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Yusuf Ziya Paşa Edirne'ye doğru yola çıktı.

Ordu İstanbul'dan hareket etmeden Moralı Ali ve Behiç Efendiler yeni sadrıâzamın gayretkeşliği ile idam edilmişlerdi. Davud-paşadan yola koyulan yeniçeri ordusu dört bini savaşçı olmak üzere beş bin kişiden ibaretti. Bununla beraber, mevcutlarının ondört bin olduğunu bildirip tayin ve ulûfelerini ona göre tahakkuk ettirmişlerdi.

Rusların savaş hareketlerine başlamaları üzerine, Sırplar da ayaklanıp Sofya'yu kadar inmişlerse de, o tarafın serasker Hurşid Ahmed Paşa bunları püskürtüp Kamançe (Köstendil güneyinde Kamenitza) karyesine kadar çekilmeğe mecbur bırakmıştı. Darva köprüsünde bir daha yenerek tamamen dağıttı. Bu sırada Ağustos ayı başlarında Edirne'ye ulaşan ve burada toplanan meclisde alınan karar gereğince tekrar hareket eden ordu Şumnu'ya varmış ve burada karargâh kurmuştu (27 ağustos). Sadece bir savunma savaşı yapılmasına karar verilmiş bulunuyordu. Ruslar, Tuna'nın sağ kıyısına geçmiş olduklarından bir kısım kuvvetlerin Rusçuk'tan Yergöğü'ye geçerek arkalarını çevirmelerine karar verildiyse de Tuna serasker Hüsrev Paşa Rasvat'da Ruslara yenilip geri döndü. Ruslar, Silistre'yi muhasara ettiler.

Rus başkumandanı Prozorovski'nin ölümü üzerine yerine tayin edilen Gürcü asıllı Bağratyan, Rus ordularını genel bir taarruza kaldırıp Maçin, Köstence ve Hırşovayı alarak ilerledi ve Tatarice mevkiinde Osmanlı ordusuyla büyük bir meydan savaşına tutuştu. Osmanlı askeri, kahramanca döğüştü. Savaşın en kritik zamanında Tepedelenli-zâde Muhtar Paşanın yardımcı kuvvetlerle yetişmesi üzerine boğaz boğaza süren meydan savaşını Osmanlılar kazandı. Ruslar, ağır zayiat vererek Silistre önlerindeki istihkâmlarına çekildiler (24 ekim 1809). Burada da tutunamıyacaklarını anlıyan Ruslar tekrar Tunanın Eflak tarafına çekilmeyi uygun buldular. Sadrıâzam hemen Silistre sahrasına gelip ordugâh kurdu. Kış bastırınca da ordu Şumnu'ya döndü (22 kasım).

Ruslar kışın uzun zamandan beri muhasara ettikleri kalelerden, önce zahiresizlik yüzünden vire ile teslim olan İsmaili (Aralık 1809), sonra da İbrail'i (Ocak 1810) ele geçirmeğe muvaffak oldular. Lâkin, ordularında bulunan yirmi binden fazla hasta ve yaralı bellerini büküyordu. Osmanlı ordusunun bu kadar dayanacağını ve Rusları bir meydan savaşında yeneceğini kimse ümid etmiyordu.

Derya kaptanlığına getirilmiş bulunan Hacı Mehmed Paşanın kumandasında olarak Karadenize çıkarılan donanma ise en lüzumlu teçhizattan ve tâlim görmüş askerden mahrumdu. Bu yüzden durumu tehlikeliydi. Lâkin, düşman donanmasına rastlanmadı. İngiliz donanması ise Akdenizde Rus amirali Sinyavin kumandasındaki Rus savaş gemilerile rastladığı Rus ticaret gemilerini zaptettiği gibi, çarla olan anlaşma gereğince Fransaya geçen Yediada cumhuriyetine hücum ederek Zanta, Kefalonya ve İtaki adalarını aldı. Ayamavra'yı savaşla zapt ve Korfo'yu da muhasara etti.

Rusların Balkanlarda ilerlemeleri, sadrıâzamın azli

İlkbaharda Rus ordularının yeni başkumandanı Kamenski üç koldan taarruza geçti (Mayıs 1810). Bir kol, Balçık'tan ilerliyerek ulûfe kavgası yüzünden Halil Paşa kumandasındaki askerin dağılmasından istifade ile Varna'yı muhasara etti. İkinci kol, Hacı-oğlu Pazarında şiddetli bir mukavemet görüp onbinc yakın telefat verdiği halde sonunda burasını aldı. Arkasından Hezargrad (Razgrad) Rusların eline geçti. Ancak Haziran başından beri muhasarada bulunan Silistre kalesi de bu sırada eski mütesellimi Yılık-oğlu'nun düşmanla olan gizli muhabere ve anlaşması icabı vire ile Rus kuvvetlerine teslim oldu (11 Haziran). Totrakan da aynı akıbete uğradı. Bulgaristan yolu Ruslara açılmıştı. İstanbulda padişah, Hacı-oğlu Pazarı müdafii Baba-Paşanın cesareti ve bilhassa Yılık-oğlunun ihaneti üzerine Silistrenin düşmana teslimini duyunca «Cihad-ı ekber» ilân ederek bütün tebaayı devleti kurtarmaya dâvet etmekteydi (25 haziran). Serdar-ı ekrem Yusuf Ziya Paşa da Kamenski'den mütareke istediyse de, mağrur düşman başkumandanı ancak devletinin istediği şartlarla barışa razı olunduğu takdirde bunu kabul edeceğini bildirip Şumnu üzerine yürüdü. Burasını aldıktan sonra, İstanbul önlerinde barış imzalayacağını ilân etmişti. Lâkin, Şumnu'da büyük bir mağlûbiyete uğrayıp Rusçuk'a doğru çekildi (4 ağustos). Az sonra da Osmanlı donanmasının Varna önüne gelmesi üzerine buradaki Rus ordusu da muhasarayı çözüp gitti. Şumnu'dan mağlûben Rusçuğa doğru giden Rus ordusu burasını muhasara ettikten sonra Silistre'ye geçti. Çekiliş sırasında bıraktığı yerleri yakıp yıkıyordu. Rusçuk, Rus hücumlarına şiddetle dayandıysa da, imdada koşan Halil Paşa ordusu Batin civarındaki meydan savaşında ağır bir mağlûbiyete uğradı. Halil Paşa şehid düştü. Serdar-ı ekrem, zamanında yardım etmiş olsaydı bu savaşın kazanılıp Rusların pek tehlikeli bir duruma düşmeleri mümkündü. Bununla beraber, Hacı-oğlu Pazarına saldırdıklarından beri Rus telefatı elli bini bulmuştu.

Batin zaferinden sonra Ruslar, Rusçuk, Yergöğü ve Niğbolu'yu da zaptedip (27 eylûl) Balkanları aşarak Lofça'ya girdiler. Sırplar ise adam-akıllı ayaklanmışlardı. Ancak Rusya'nın, Fransa ile araları gittikçe açılmakta olduğu için Osmanlı devletiyle bir barışa canatıyor, lâkin barış şartlarından feda-

kârlıkta bulunmak istemiyordu. Bununla beraber, her muvaffakıyetten sonra daha hafif şartlar ileri sürüp barışa bir ân evvel kavuşmağa çalışmaktaydı. Kışın yaklaşması ve Fransız tehlikesi Rus ileri harekâtını durdurmuştu.

Sadrıâzam Yusuf Ziya Paşa, ocaklıya yaranmak için kendilerine lüzumundan fazla yüz verip şımarmalarına sebeb olduğu gibi, servet ve ihtişama pek düşkündü. Ayrıca, bu savaşı padişahın istediği gibi yürütemiyordu. Bu sebebler yüzünden nihayet azledilip yerine İbrail'de Rusları mağlûp etmiş olan İbrail nâzırı Lâz Ahmed Ağa tayin edildi (15 nisan 1811). Yusuf Ziya Paşa evvelâ Dimetoka'da oturmağa memur oldu. Sonra malları müsadere edilip Rodos'a sürüldü.

Osmanlı serdarının hatası ve orduların muhasaraya düşmesi

Bu sırada hastalanan Rus başkumandanı da değiştirilmiş ve yerine Kutuzof tayin edilmişti. Kendisi, İkinci Katerina zamanında Larga savaşında, Maçin muharebelerinde bulunmuş tecrübeli bir kumandandı. Üstelik Kamenski gibi hayal-perest olmadığı için İstanbul yolunun zorlanmasından bir fayda elde edilemiyeceğini anlıyordu. Devletinin de, Fransa tehlikesi karşısında acele barışa muhtaç bulunduğunu bilmekteydi. Lâkin, yeni serdar-ı ekrem Rusçuk'u zaptetmiş bulunuyordu (Temmuz 1811). Şimdi barışa yanaşmak, mağlûp durumda barış yapmak gibi olurdu. Bunun için bir muvaffakıyet kazanması şarttı. Bu esnada serdar-ı ekrem Ahmed Paşa, yanındaki ordu ile Rusçuk'tan Tuna nehrini geçmek sevdasına düştü. Bu ise, o günkü şartlarla delilikten başka bir şey değildi. Nitekim, ikiye bölünmüş olan Osmanlı ordusu, ağır bir mağlûbiyete uğradı.

Onu bu harekete sevkeden Sirozi İsmail Beyin Vidin'den Tuna'yı geçerek Kalafat'ta bulunan Rus kuvvetlerine başarılı bir darbe vurmasıdır (Temmuz 1811). Lâz Ahmed Paşa da onun kazandığı başarıyı örnek alarak bir şeyler yapmak gayesiyle harekete geçti.

Önce Rusların Yergöğündeki kuvvetlerini azaltmak gayesile bir şaşırtma hareketine baş vurup Vidin'e ve oradan Kalafat'a geçecekmiş gibi hazırlıklara başlayıp bir takım aldatıcı hareketler yaptı. Ruslar da aldanıp hakikaten bazı birliklerini Kalafat tarafına kaydırmaya başladılar. İşte o zaman serdar-ı ekrem Rusçuk yakınında ve Tuna üzerinde bulunan adaya bir kısım kuvvet çıkardı. Her ne kadar Ruslar adaya kuvvet sevkedip müdafaa etmek istedilerse de neticede çekilmek zorunda kaldılar. Bundan sonra da Rusçuk tarafındaki esas Osmanlı birlikleri adada bulunan kuvvetlerinin himaye ateşi altında Tunayı aşıp karşı kıyıya geçmeğe başladı. Sonunda serdar-ı ekrem de kapısı halkı ile onlara iltihak etti. Eflak tarafında toplanan bu büyük Osmanlı ordusu Yergöğüne bir saat mesafede bulunan Anbar mevkiine gelip tahkimat yapmağa başladı.

Rusların Osmanlı ordusunun geçişini ve sonra da ilerleyişini önlemek gayesile yaptıkları hareketler bir netice vermediğinden onlar da mukabil müdafaa tedbirlerine tevessül ettiler.

Böylece iki taraf da bir siper harbine hazırlanmaya başlamıştı. İstanbul'a bu durum bildirildiğinden (15 eylûl) her ân bir kat'î savaş haberi beklenmekteydi. Hakikaten bir takım çarpışmalar oldu ve bazı Rus grupları esir edildi, fakat iki taraf da kat'î bir neticeye ulaşamadı.

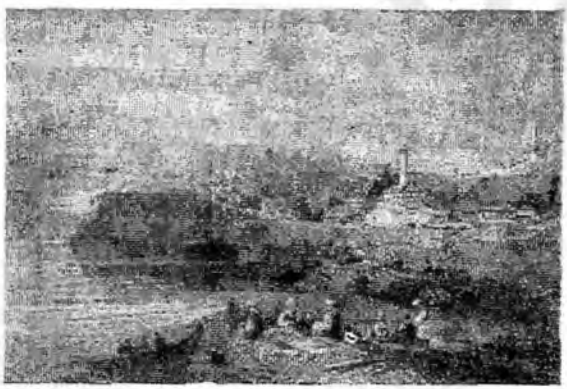

Rusçuk (Bartlett'ten)

İşte işin uzadığı esnada Rus kumandanı Kutuzof, asıl Osmanlı kuvvetlerinin Yergöğü kıyısında ve buna mukabil pek zayıf birliklerin Veli Paşa ile Galip Efendi emrinde Rusçuk etrafında bulunduğunu ve bunların tedbirsiz ve gaflet halinde olduklarını istihbar edip öğrendi. Fırsattan istifade etmesini bilen Kutuzof cüretkâr bir teşebbüste bulundu. Bir gece aniden şalupa ve dubalarla Rusçuk yakınındaki Dikilitaş mevkiine Rus birlikleri geçirdi ve hemen burayı geceden tahkim etti (14 ekim).

Sabah Rusçuk'taki ordugâh-

ta durum öğrenilince bir telâş başladı. Üstelik pek erken saatlarda iki bin kişilik kazak birliğinin hücuma geçip Veli Paşa kuvvetlerini firara mecbur ettiği duyulunca Galip Efendinin yanındakiler de dağıldı. Galip Efendi de Rusçuk kalesine kaçtı. Bu Rus kuvvetlerinin Rusçuğu muhasaraya başladığı sırada Yergöğü yakınındaki sadrıâzam ve serdar-ı ekrem vaziyeti öğrendi. Lâz Ahmed Paşa asıl karargâhının bulunduğu Rusçuk tarafını önemli sayıp Cebbar-zâde Celâlüddin ve Maraşlı Kalender Paşa kuvvetlerini orada bırakıp kendisi Rusçuk tarafına geçmeyi uygun görerek pek güç olan bu işi başarmıya muvaffak oldu.

Sadrıâzamın mütareke ve barış isteği, Yergöğü görüşmeleri

Ancak vaziyetin vehameti karşısında Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem, Kutuzof'dan mütareke ve barış istemek zorunda kaldı. Bu sırada çar Birinci Aleksandr Kutuzof'a', Osmanlılarla derhal barış yapılmasını ve yirmi milyon kuruş harp tazminatı ile Boğdan'ın Seret suyuna kadar olan kısmını istemekle iktifa etmesini bildiren talimat gelmişti. Halbuki, Ruslar şimdi Osmanlı ordularını müşkül duruma sokmuşlardı. Serdar-ı ekrem bir tarafta, karşıda kendi haline bırakılan ve Ruslar tarafından sarılan ordu da soğuktan ve hastalıktan kırılarak, açlıktan ot, kök ve at ölüsü yiyerek ve Rus topçusunun ateşiyle ezilerek mahve mahkûm bir hale gelmişti.

Kutuzof, bu zafer üzerine Besarabya ile bütün Boğdan'ı istedi. Ayrıca Eflak'a bir nevi muhtariyet ve Sırbistan'a istiklâl verilmesini şart koşmuştu. Anadolu tarafında da Faş suyunun denize döküldüğü yerdeki küçük bir arazi parçasını istiyordu. Sadrıâzam, barış müzakerelerine başlanması için evvelâ bir mütareke akdini istediyse de Kutuzof bunu reddederek Tuna'nın kuzeyindeki bütün yerleri aldı. Ahmed Paşa, nihayet Seret nehrini mütareke için hudud olarak teklif etti. Ruslar bunu kabul etmekle beraber, serdar-ı ekremin ayrı düşmüş bulunduğu ordu ile irtibat kurmasına müsaade edilemiyeceğini, yalnız açıktan mahvolmakta bulunan bu orduya bir miktar peksimed yollayacaklarını bildirdiler. Bu şartların kabulü ile mütareke haline girildi. Esas müzakereler Yergöğü'de başladı (Kasım 1811). Osmanlı delegesi seçilen sadaret kethüdası Galip, ordu kadısı Müftü-zâde Selim ve yeniçeri efendisi Hamid Efendiler, İkinci Mahmud'un Seret nehrini ancak mütareke hududu olarak kabul edip iki devletin arasında daimî hududun Prut olabileceğini ilk iş olarak bildirdiler.

Kutuzof Osmanlı sadrıâzamına Eflak tarafında bulunan Osmanlı ordusu barışın imzasında derhal iade edilmek şartiyle misafireten kendisine teslim edilmedikçe bu teklifi çara bildirmeğe cesaret edemiyeceğini ve bu husus kabul edilmedikçe muhasaradaki Osmanlı ordusunun son ferdine kadar öldürüleceğini serdar-ı ekreme haber verdi. Lâz Ahmed Paşa, çâresiz bu ağır şarta da razı oldu. Otuz altı bin kişiden on iki bin kişiye inmiş olan ve askerleri insandan ziyade hayaletlere benziyen fakat hâlâ Rusları korkutmağa yeten ordu, top ve silâhlariyle birlikte Ruslara teslim edildi. Bundan sonra Rusçuktaki Rus birlikleri tekrar Yergöğü tarafına geçerken Osmanlı sadrıâzamı ve serdar-ı ekremi de yanında bulunan kuvvetlerle kışlamak üzere Şumnuya çekilmek üzere o tarafa doğru hareket etti.

Bükreş görüşmeleri ve barışı

Önceleri uzun zaman Yergöğü'nde devam eden (Aralık 1811) ve bir neticeye bağlanamıyan barış müzakereleri sonradan Bükreş'e nakledildi (Ocak 1812). Bu şehirdeki ilk toplantı 12 ocakta oldu. Ancak, Osmanlı delegeleri Kutuzof'un gittikçe ağırlaşan şartları ve isfekleri karşısında kalıp bunları kat'î bir tavırla reddedince iş tekrar çıkmaza girdi. Bilhassa Kutuzof'un tehdid makamında Eflak köylerine misafireten yerleştirilen Osmanlı ordusu askerlerinin savaş esiri olduğunu açıklaması bardağı taşıran son damla oldu. O zaman Osmanlı delegeleri bunun mütareke şartlarına riayetsizlik hattâ bunun bozulması demek olduğunu ve Rusların bundan böyle verdikleri ne senet ve ne de sözlere itimad kalmadığından bu şartlar altında görüşmelere devama salâhiyetleri olmadığını söylediler ve durumu İstanbula bir rapor halinde yazdılar. İstanbul'da bu rapor muhteviyatını tetkik için toplanan meşveret meclisinin ve bilhassa Fransa elçisinin de teşvikiyle İkinci Mahmud Ruslarla savaşa devam kararı verdi. Kutuzof'un bu haline sinirlenen çar Aleksandr, onu azledercek yerine amiral Çiça-

Eski Bükreş'ten bir görünüş

gof'u tayin etti. Barış için çok acele etmekteydi. Çünkü, Fransa'dan maada Avusturya da Rusya için tehlikeli olmağa başlamıştı.

Çiçagof, Bükreş'e vardığı zaman barış esasları hazırlanmış bulunuyordu. Az sonra 28 mayıs 1812 tarihinde hemen imzalandı.

Rus delegeleri olan Andrey İtalinski, İvan Sabaniev de İosif Fontonun da imzaları bulunan bu andlaşma bir başlangıç ve bir tetimme ve onaltı maddeden ibarettir. Maddelerinin ihtiva ettiği esaslar şunlardı:

1 — Her iki taraf da bu barış andlaşması ile aralarındaki her türlü karşılıklı düşmanlığa son verip barış ve dostluğa dönmiye ve bunu devam ettirmeye ve bu andlaşmadaki esaslara riayeti kabul etmişlerdir.

2 — Her iki taraf, savaş esnasında gerek askeri harekâtta ve gerekse sair işlerde kendi tebaasından olup uygunsuz hareket edenleri affetmeyi kabul ederler.

3 — Rusya ile Osmanlı devleti arasında evvelce aktedilen ve gerek bu andlaşma ve gerekse evvelce değiştirilmiyen esaslar ve andlaşmalar evvelki gibi baki ve yürürlükte bulunurlar.

4 — Avrupa tarafında Rusya ile Osmanlı devleti hududu Prut suyunun Boğdan'a girdiği yerden Tuna nehrine döküldüğü kısma kadar Prut suyu ve bu suyun Tunaya döküldüğü yerden Kili boğazına, oradan Karadeniz'e kadar Tuna nehri ve bu üst koldur. Rus harp gemileri Kili boğazından Prut ağzına kadar gelebileceklerdir (Ayrıca Tuna üzerindeki adaların ve iki kıyıdaki arazi parçasının iskân, tahkim ve ticaret işlerine dair esaslar tesbit edilmektedir).

5 — Hudud olan Prut suyunun doğusunda kalan kısmı hariç Boğdan ve Eflak ve Kara Eflakı savaştan önce olduğu gibi Osmanlı devletine iade olunacaktır. Ancak bu iade edilen yerler için evvelki andlaşmalarda kabul edilen ve değiştirilmiyen maddeler yürürlükte kalacaktır. Bu sulhun akdinden iki sene geçmeyince bu memleket ahalisinden vergi alınmıyacaktır.

Bükreş barışından sonra Avrupa kıtasında Osmanlı sınırları (E. Z. Karal'ın Osmanlı Tarihi'nden)

6 — Anadolu tarafındaki hudud aynen savaştan evvelki gibi olacak ve Rusların aldığı yerler şimdiki halile Osmanlılara iade olunacaktır.

7 — Rusyaya bırakılan memleketlerin Türk ve müslüman ahalisi isterlerse Osmanlı ülkesine hicret edebilecekler, mallarını satıp bedelini rahatça götürebileceklerdir. Aynı hak Osmanlılarda kalan arazideki hıristiyanlar için de tanınmaktadır. Bilhassa nakli elzem olan Bucaktaki Yedisan tatarlarının nakil masrafları Osmanlılara aittir.

8 — Sırplar muharebe esnasında yaptıklarından dolayı Osmanlı devleti tarafından cezalandırılmıyacaklar ve Sırbistanda bu savaş icabı yapılan istihkâm ve emsali yıkılacak ve ancak eskiden beri mevcud olarak muhafaza edilebilecektir. Sırplara da bazı imtiyazlar tanınacaktır (iç işlerini düzenleme ve vergilerini kendilerinin tayini).

9 — Bu madde esirlerin mübadelesinde takip edilecek esasları tesbit etmektedir.

10 — İki taraf reayaları arasında savaştan önce mevcud alacak meseleleri halledilecektir.

11 — Bu mübadelenin akdi ve tasdiknamelerinin mübadelesinden sonra Rusya, Osmanlı memleketlerindeki asker ve donanmasını çekmiye başlıyacaktır (Bunun nasıl olacağına dair esasları ve Osmanlıların riayet etmesi icabeden şeyleri de havidir).

12 — Yaş andlaşmasının yedinci maddesinde yazılı Garb ocakları korsanlarının Rusya devleti reayası tüccarına hasaratı nizamına ve gerek ipka olunan ticaret şartlarına her iki taraf riayet edecektir.

13 — Bu andlaşma akdolununca, Rusya ile İran arasındaki ihtilâfların halli için Osmanlı devletinin tavassutuna Ruslar rıza göstereceklerdir.

14 — Bu andlaşmanın imza ve teyidi akabinde taraflar hemen karşılıklı olarak düşmanlığa son verdiklerini kumandanlara bildirecekler ve imzadan sonra herhangi bir düşmanlık hareketi veya arazi tecavüzü gibi şeyler alınsa almamış gibi kabul edileceklerdir.

15 — Bu andlaşmanın iki taraf delegelerinin imzasından sonra Osmanlı sadrıâzamı ile Rus delegesi tarafından teyid edilmesini müteakip iki taraf delegeleri arasında mübadele olunacaktır.

16 — Bu andlaşmanın iki taraf hükümdarları tarafından bizzat imzalanıp resmen tasdik ve teyidlerinden sonradır ki bu tasdikli nüshalar en kısa zamanda mübadele olunacaktır.

Netice olarak Ruslar, bu andlaşma ile toprak olarak zaptettikleri yerlerden yalnız Besarabya'yı muhafaza ettiler. Eflak ve Boğdan, Osmanlı devletine iade edildi. Prut nehiri iki devlet arasında hudud olarak kabul olundu. Besarabya'ya tamamen hâkim olan Ruslar, Kili boğazını da ele geçirmiş ve Tuna nehrinin bu ağzında Osmanlı devletiyle müşterek haklara sahip olmuşlardı. Eflak imtiyaz ve Sırbistan istiklâl kazanamadı.

Ancak, Sırplara bazı imtiyazlar tanınması bilhassa Mora halkı için kötü bir misal olmuş ve onların istiklâl arzularını körüklemiştir.

Rusçuk yârânından olup, Alemdar vak'asından sonra Rusya'ya kaçmış bulunan eski derya kaptanı Ramiz Paşa, barış imzalanınca geri dönmek müsaadesi istemişti. Bu müsaade kendisine verildi. Lâkin, İkinci Mahmud tahta çıktığı zaman âyânlara dokunmayacağına dair kendisine imzalatılan senedi hazırlayanlardan bulunduğu için âyânlara tarafdarlık töhmeti altındaydı. Bu yüzden, padişah'ın emrile Boğdan hududuna vardığı zaman idam edilip kafası İstanbul'a gönderildi. Halbuki aslında yenilik hareketlerinin hararetli taraftarı, fevkalâde dirayetli ve çok değerli bir devlet adamıydı.

Rusyayı kendi lehine olan savaş durumuna rağmen Osmanlılarla her şeye rağmen barış yapmıya sevkeden şey Avrupa, bilhassa Napolyon Fransasının durumu idi.

AVRUPA AVHALİ, VİYANA KONGRESİNDEN SONRAKİ OLAYLAR

Üçüncü Selim devrindeki olayların nakli sırasında birkaç defa temas etiğimiz üzere Fransa ihtilâlinin yaydığı fikirler ve ihtilâl hükûmetlerinin takip ettiği politika ve nihayet Napolyon'un imparatorluğunu ilân ederek Avrupaya hakim olmak istemesi ve buna karşı olanların tarzı hareketleri bu kıt'ada mühim bir buhran yaratmış, senelerce süren huzursuzluk ve savaşların meydana gelmesine sebeb olmuştu. Bilhassa Fransa imparatorluğu hegemonyası karşısında memleketini ve sömürgelerini tehlikede gören İngiltere herşeye rağmen tek kaldığı zaman bile Bonapart Fransasiyle mücadeleyi bırakmamış, her iki taraf kendileri için ölüm, kalım savaşı haline gelen bu çarpışmayı mutlaka kazanabilmek gayesile her çareye baş vurmuşlardı. Diğer devletler de Fransaya, imkân buludkça, karşı durmuşlar, Napoleon'un hâkimiyetini onun kurmak istediği nizamı (sistemi) bozmak ve ihtilâl fikirlerinin yarattığı havayı her fırsatta eskiye döndürmiye çalışmışlardır. Avrupada gerek Napoleon zamanında gerekse ondan sonra cereyan eden olaylar sırasında Osmanlı imparatorluğunu da dolayısiyle ilgilendiren pek çok kararlar, andlaşmalar olmuştur. Bu Avrupa devletleri kurdukları sistemde kendilerinde yasak ettikleri şeyleri Osmanlı imparatorluğu için mubah görmüşlerdir. İşte sonraki Osmanlı imparatorluğu olaylarını daha iyi anlıyabilmek gayesile Avrupa hâdiselerine sebeb olan Bonapart Fransasını ve sonraki Fransayı, diğer Avrupa devletlerindeki olayları kısaca gözden geçireceğiz.

Napoleon Fransası ve sonrası

İngiltere'ye karşı kara ablukasını şiddetlendirmek ve müessir hale getirmek hususunda her çareye başvuran Bonapart, müttefiki İspanyaya da müdahalede bulunup kralını tahtından uzaklaştırıp oraya da kardeşlerinden birini kral yapmıştı (1808). Ancak bu icraatı İspanyollar tarafından nefretle karşılanmış ve dolayısile İspanya olayları başlamış, buradaki savaşlar Fransa'yı çok sarsmıştı. Bundan istifade eden Avusturya tekrar savaşa başladıysa da, Bonapart, İspanya'dan sür'atle Almanya'ya geçerek Eş-

ling ve Vagram savaşlarında imparatoru bir daha yenip Viyana'ya ikinci kere girdi (1809). Aynı zamanda Roma'yı zaptederek kendisine muhalefet eden Papa'yı tevkif ederek Fransa'ya götürdü. Hollanda'yı Fransa'ya kattı.

Bonapart, 1810 yılında ikbalinin en üst derecesine çıkmış bulunuyordu. Karısı Jozefin'i boşayıp Avusturya imparatorunun kızı Mari Luiz ile evlendi. Ertesi yıl doğan oğlu Roma kralı ilân olundu.

Bonapart, yendiği Rus çarı ile Tilsit ve Erfurt'ta görüşerek anlaşmış, ona büyük ümitler vermişti. Çar ise, bir müddet sonra aldatıldığını anladı. Çünkü Napoleon onun bilhassa Osmanlı devleti hakkındaki emellerini terviç etmemişti. Bu ittifaktan Fransa çok kazanmış, Rusya ise bir şey elde edememişti. İki devletin sür'atle araları açıldı. Nihayet bu iş, savaşa kadar vardı. Rusya, Osmanlı devletile hemen Bükreş barışını imzalayarak bütün gücü ile Fransızlara karşı durduysa da orduları her yerde yenildi. Bonapart 7 eylûl 1812 de Moskova'ya girdi. Lâkin Rusya teslim olmadı. Moskova dahil bütün köyler ve kasabaları yakarak memleket Fransızlar için barınılamıyacak hale getirildi. Rusya'nın sert iklimi aç, susuz kalan Fransız ordusunu sür'atle eritiyordu. Üstelik İspanya ve Avusturya'dan fena haberler geliyordu. Bonapart, çaresiz geri döndü. Muazzam bir kış, müthiş bir belâ halinde çekilen ordunun üzerine çöktü. Çekiliş yolları da Ruslar tarafından tahrip edildiği için yiyecek bulunamıyor, ordu güçlükle ilerliyordu. Berezina ırmağı geçitlerinde üç Rus ordusu birden Bonapart'ın yolunu kesti. Burasını aşmak için ellibin asker feda edildi. Fransalar, Almanlar, Lehlilerden mürekkep bulunan bu ordu, Rusya'ya hareket ettiği zaman dörtyüz bin kişilikti. Bonapart bir bu kadar askeri de gerileri muhafaza etmek için bırakmış, böylece aşağı yukarı sekizyüz bin kişiyi silâh altına almıştı. Bu, o zamana kadar görülmüş şey değildi. Lâkin ordu Almanya'ya vardığı zaman kırkbin kişi ancak kalmıştı. Bonapart orduyu bırakıp süratle Paris'e gelerek felâketi haber verdi. Lâkin,

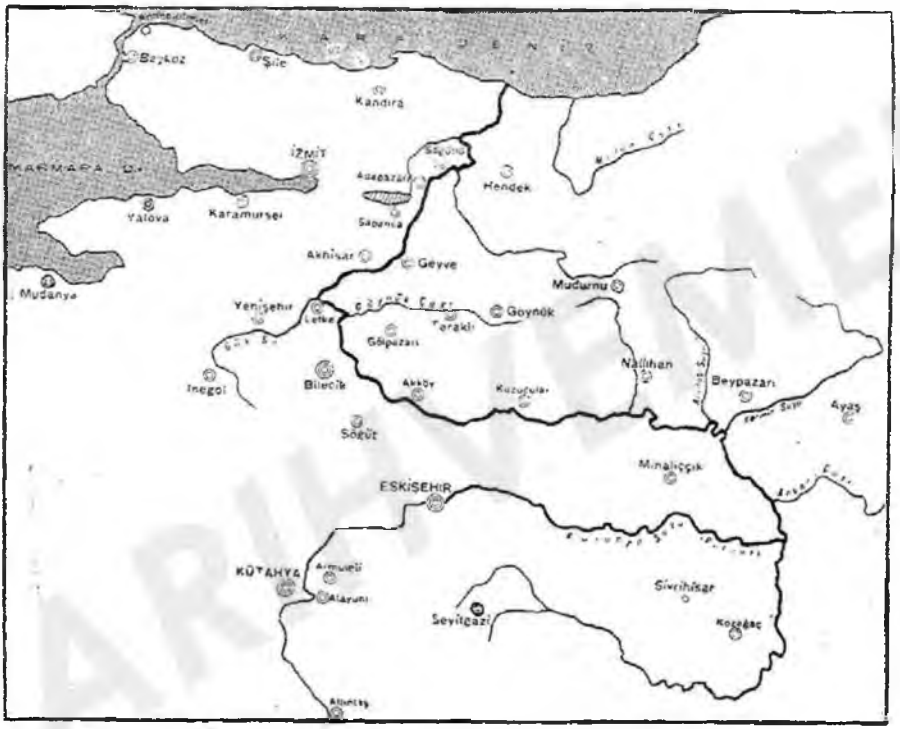

Muhtelif zamanlarda aralarının kanallarla birleştirilmesine teşebbüs edilen Sakarya nehri - Sapanca gölü - İzmit körfezi bölgesi (Barlett'den)

Sakarya nehri - Sabanca gölü - İzmit körfezi kanalı için son teşebbüsler

(İlâve: 166)

★

Evvelki ilâvelerimizin birinde bu kanalın açılmasına dair yapılan muhtelif teşebbüsleri ve şekillerini kaydetmiştik. İkinci Mahmud'un saltanatının daha ilk yıllarında Hüdavendigâr (Bursa) ve Koca-eli sancakları mutasarrıflarından vezir Hacı Ahmed Aziz Paşanın şahsî gayretile bu kanalın açılması işi tekrar ortaya çıktı (1813).

Paşa, İstanbula arzettiği yazısında, Sakarya nehri — Sabanca Gölü — İzmit körfezi kanalının inşası halinde ve bilhassa Sakaryanın *menbaına*, veyahud hiç olmazsa Beypazarına kadar, mecrasının temizlenmesi takdirinde, iktisaden hasıl olacak faydaları belirtmiştir. O, yine bu yazısında Sakarya nehrine komşu olan yerlerin her türlü ürününün ancak bu *şekilde pek* kolayca Marmaraya nakledilebileceğini kaydettikten başka işin teknik tarafının ilmî ve esaslı bir şekilde tedkik edilerek ölçülü resimlerinin yapılmasının temini için lüzumlu memur, mühendis ve mimarın gönderilmesi talebinde bulunmuştur. Bu talebin İstanbulda dikkate alınması ve sabık çavuşbaşılardan Abdullah (Abdi) İffet Beyin başkanlığında mühendishane öğretmen muavinlerinden üçüncü halife Ahmed ve dördüncü halife Mehmed Efendilerle mimar öğretmenlerinden Seyyid Mustafadan meydana gelen bir ilmî keşif hey'etinin o tarafa gönderilmesi üzerinedirki kanal meselesi tekrar canlanmış oldu.

Gönderilen ilk heyet'in Sakarya nehri bölgesinde faaliyete geçmelerinden kısa bir zaman sonra bu kadronun işin büyüklüğüne nazaran pek dar olduğu meydana çıktığından, tersane kaptanlarından Mustafa Hocakaptan ve mimar hülefasından Ali-Rıza Beylerin dahil bulunduğu yedi kişilik bir fen hey'eti daha evvelkilere ilâve olunmuştur.

Tedkik ve keşif hey'etindeki mühendislerden Ahmed ve Mehmed Efendiler Hacı Ahmed Aziz Paşanın gösterdiği lüzum üzerine Sakarya nehrinin çıktığı yerden başlıyarak Sabanca Gölü yakınlarına kadar bu suyun bütün mecrasının durumunu incelediler. Hazırladıkları gayet mufassal bir raporda menbadan itibaren Sabanca gölü yakınına kadar Sakarya nehri mecrasında temizlik yapılması icab eden yerleri ve diğer hususları kaydettikten başka halen bu bölge→

→den muhtelif yerlere, limanlara, iskelelere gönderilen çeşitli mal ve emteanın nekadar güç nakledildiğini ve pahalıya mal olduğunu da belirterek bu kanal işinin uygulanması halinde ne gibi kolaylıkların dolayısile ucuzluğun sağlanacağını açıklamaktalar ve "İşbu vechile nehri Sakarya menbaından veyahud Beypazarı kazasından Sabanca kazasına gelince ber vıfkı dilhah tathir ve cereyanına rabıta verilerek nizam verildiği halde Ankara ve Ayaş ve Haymana ovasından ve Eskişehir etrafından ve murur eylediği kazalar civarından gerek zehair ve gerek emtea ve gerek kereste sallar ile İznikmid (İzmit)e kadar geleceği aşikâr olub ve masarıf hususu gerek yollara ve gerek tathirine ve gerek kebir taşların kal'ine barûtı siyahtan maada ber veçhi tahmin yüzellibin kuruşu tecavüz etmiyeceği ve her nekadar masarıf olunursa dahi bir iki sene zarfında İstanbul'a gelen cedit kereste gümrüğünden eda olunacağı ve *nice fevaidi* kesireyi mucib bir asarı cedide olacağı bahir ve huveyda iduği muhatı ilmi âlileri buyurulduktan" diyerek kanaatlarını açıkça yazarak raporlarına son vermekteydiler.

İstanbula gönderilen bu rapordan sonra kanalı uygulama işi Hacı Ahmed Aziz Paşaya havale edilip kendisine bu hususu bildiren iltifatı havi fermanla bir de hil'at gönderildi.

İkinci Mahmud devrindeki bu teşebbüse "Keşfi nehri Sakarya" başlığı altında yazdığı kısımda temas eden Şanı-zâde (C. 2, S. 202), Sabanca gölünü, Sakarya gölü diye yazmakta ve "Sakarya ırmağının yine ismi mezkûr ile meşhur gölden deryaya ilhak ve icra olunması kabil ve bu takdirde nehri mezbur cari ve salik olduğu havali ve enhadan sahili deryaya cüz'i masraf ve edna zahmetle hatab ve zehair tenzili ve hususa Tersane-i âmireye dair kereste ve sair eşya sevk ve nakli hususlarında ve cihatı uhrada her vechile sühulet hasıl olduğu elsinei nâsda ötedenberi mütevatır ve cari olub ancak ezmine-i salifede bu hususa birkaç defa irade-i seniyye taalluk etmiş iken herbirinde bir özür ve illete veyahud müeddi'i mazarrât olur" gibi şeylerle muhtelif teşebbüslerin yarıda kaldığını işaret etmektedir. Bundan sonra Şanı-zâde,

→

ertesi yıl bunu telâfi edeceğini söylüyordu. Bu sırada, sinen düşmanları birden ayaklandılar. İsveç, Prusya ve arkasından Avusturya Fransa'ya savaş ilân ettiler. Kısa zamanda diğer Alman hükûmetleri de bunlara katıldılar. İspanya, Fransızları memleketlerinden tamamen sürüp çıkarmıştı. İtalya kaynıyordu. Bonapart, 16 ekim 1813 tarihinde müttefiklere karşı Laypzig meydan savaşını kaybetti. Lâkin, Fransa'nın eski toprağına çekilmekten ibaret olan barış şartlarını kabul etmedi. 1814 de müttefikler

→

Hacı Ahmed Aziz Paşanın gayretile tekrar canlanan kanal işinden bahsederken, keşif heyeti arasında kethüdayı sadrı esbak Moralı Osman Efendinin de bulunduğunu yazmaktadır. Ahmet Aziz Paşaya gönderilen heyetin çalışmalarına temasında "Müşarileyh dahi mumaileyhimayı ve mühendisleri ve bu makule umur ve vukufu mazmun olan bazı kimseleri istishabla nehri mezkûr havalisini keştü güzar ve iktiza eden mahallerinin arz ve umkunu ve içindeki kayalar ve tabii sedler ve sığ yerleri rü'yet ve istibsar badchu Sakarya gölünün ait yanında gadiri mezburdan bahre kadar yarılıp açılacak mahalli dahi alatı hendesiyye ve rüesa ve amele ile mesaha ve tashih ederek tariki eshelini tahmin birle pezirayı karar eyledikten sonra erbabı fünun müşair ve mumaileyhim vechi imkân ve sühuletini tarif ve ihbar eyledikleri" ni nakleder.

Muhtelif kaynaklarda faydalarının belirtildiğini, hatta bu son seferde esaslı keşiflerinin yapıldığını, uygulanması işinin pek iltifatlı bir fermanla Hacı Ahmed Aziz Paşaya verildiğini gördüğümüz teşebbüsde maalesef akim kalmıştır. Bu seferki akim kalışın sebebleri arasında Şanizâde eserinde birşey zikretmeden sadece "Zannı acizîye göre bir başka cihheti mahzur ve mütaleasına mebni kelevvel meskütu anlı kaldı" ğını, bu mesele üzerinde esaslı ve ciddî bir incelemede bulunan Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı "Bu kanal işini bu sondefa meydana atan Aziz Paşa idi. Bütün keşifler de onun himmetiyle yapıldı. Kendisine son emir de verildi, fakat bu fermanın gönderilmesinden yirmi gün sonra Aziz Paşa vefat etti ve işte bu vefat dolayısiyle araya giren veya serdedilen mütalealar üzerine hafriyata başlanamadı." ğını yazmaktadırlar.

★

Bir hatılının da aynı bölgedeki kanal meselesine dair görüşünü ve dolayısiyle Abdülmecid zamanındaki başka bir teklife kısaca temas ederek yazımıza son vermeyi uygun bulduk.

Osmanlı ülkesinde, Hamburg — Lübek — Bremen birleşik hükûmetinin Bâb-ı âli nezdinde 1845 yılından itibaren önceleri maslahatgüzarlık ve sonraları sefirlik payesile bulunan

→

1860 da da Osmanlı devleti hizmetine giren Andreas David Mordtman "Anadolu" adlı eserinde imparatorluğun muhtelif bölgelerindeki seyyahatlarını dolayısiyle bazı görüş ve kanaatlarını da yazmıştır. Sabanca'dan İzmite doğru olan bir gezisinden bahsederken kanal meselesine temasla "Biraz sonra yağmur durup, atlarımızla tepeden aşağı inmiye başlayınca etrafı tetkik imkânını buldum. Sabanca gölü ile İzmit körfezi arasında genişçe bir kanal yapılsa bu münbit ve mahsuldar sahaların yetiştirdikleri şeyler kolayca ulaştırılabilir. Ve bu kanal pek pahalıya da mal olmaz. Bugün sefil ve fakir olarak yaşıyan bu mıntıka ahalisi de zenginliğe ve saadete ulaşır.

"Bu plân daha Bithynya kralları zamanında varmış. Fakat bu krallar doğu ve güneylerindeki Pontus ve Bergama kralları gibi faal ve işyapıcı değilmiş. Sonra Romalılar zamanında imparator Trayan'a Bithynya valisi tarafından teklif edilmiş fakat Roma imparatorları müstemlekelerinin imar ve inşaasına o kadar ehemmiyet vermediklerinden o vakitte unutulup gitmiş. Bizanslılar zamanında bu kanal plânı iki defa ileri sürülür, fakat bilhassa Asya topraklarına karşı ihmal ve lâkaydı bu defa da tahakkuk ettirmez.

"Türk (Osmanlı) devleti zamanında da bu plân en az dört defa meydana çıkar. 1593 te sadrâzam Sinan Paşa, 1653 te Dördüncü Mehmed, 1759 da Üçüncü Mustafa ve son olarak 1846 da Türk ordusunda çalışan Alman generali Jochmus tarafından serasker Hüsrev Paşaya teklif edildi. Fakat her defasında da proje kat'iyyen konuşulmadı ve bir müddet sonra unutuldu," ğunu kaydetmektedir.

Bu yazı bize pek eski teşebbüsleri ve noksan da olsa Osmanlı devrindekileri ve nihayet en son olarak bir de Jochmus'un teklifi bulunduğunu ve yapılsaydı faydalı bir iş olacağını anlatmaktadır.

Bibliyografya : İ. H. Uzunçarşılı: Marmara ve Karadeniz'in birleştirilmesi hakkında (Belleten, C: IV, S: 14-15). Başbakanlık Arşivi, Mühimme defterleri, C: 234 ve C: 235. Şanî-zâde; Tarih. C: 2. A.D. Mordtmann (M. Şevki Yazman tercümesi); Anadolu (Yeni Tarih Dergisi, sayı: 35, 42).

Fransa'ya tekrar hücum ettiler. Almanya, Avusturya, Prusya, İngiltere, Rusya ve İspanya kuvvetlerini bir araya getirip yarım milyonluk bir ordu çıkarmışlardı. Bonapart yenildi. 30 mart 1814 de Paris teslim oldu. 3 nisanda Senato. Napoleon'u imparatorluktan iskat etti. Onaltıncı Lui'nin kardeşi Onsekizinci Lui kral ilân edildi. İstifa etmiş olan Bonapart, Elbe adasında ikamete mecbur edildi. Lâkin krallık hükümetinin üst üste işlediği hatâlar üzerine, Fransızların gözü Elbe adasına döndü. Napoleon bundan istifade ederek sürgünden on bir ay sonra Fransa kıyılarına çıktı. Her yerde tezahüratla karşılanıp 19 mart 1815 günü Paris'e girerek bir tek silâh patlamadan tekrar imparator oldu. Bu sırada Avrupa'ya eski düzenini vermek gayesiyle Viyana kongresi toplanmış bulunuyordu. Avusturya ve İngiltere derhal harekete geçtiler. Artık bütün devletlerle barış içinde yaşayacağını temin eden Bonapart'a inanmıyorlardı. Napoleon, ikinci saltanatının yüzüncü gününde Vaterlo meydan savaşını kaybedip bu sefer bir daha Fransa'ya dönmemek üzere Sent-Elen adasına yollandı. Onsekizinci Lui tekrar tahtına döndü. Her yerde irtica geri geldi. Yalnız meclis dağıtılmamıştı. Hürriyetçiler yeis içindeydi. 1821 de Bonapart'ın ölümü haberi geldi. 1824 yılında ise yaşlı ve hasta bulunan Onsekizinci Luj öldü. Yerine geçen Onuncu Şarl büsbütün müstebit ve gericiydi. Kral olur olmaz bunu belli eden kanunları Parlamentodan geçirdi. Bu kanunlar içinde yalnız başına sansür konmasını derpiş edeni meclisten geçememişti. Bu halile Fransa yeni birtakım hâdiselere sahne olmak üzereydi.

Almanya'nın durumu

Bonapart'ın Rusya'dan perişan bir halde dönmesi üzerine, Avusturya ve Prusya orduları, bütün Almanya'yı ayaklandırıp Fransız ordusunu Almanya'dan attıkları gibi, ertesi yıl Paris'e kadar ilerlediler. Nihayet, Bonapart'ın tamamen sukutu üzerine toplanan Viyana kongresi Almanya'ya Fransız tecavüzünden evvelki durumu iade etti. Ancak, hükümetlerin sayısı otuz sekize indirilip Rayn federasyonu, Cermanya konfederasyonu haline getirildi. Avusturya ve Prusya da bu birliğe dahildiler. Kongrede bulunan Prusya mümessilleri bu usule itiraz ederek Alman milli birliğini kurma fikrini savunmuşlarsa da azınlıkta kalmışlardı. Bilhassa Avusturya'nın gayretiyle, eski usule dönülmüş ve Almanya otuz şekiz irili ufaklı baştan mürekkep bir vücut halinde kalmıştı. Daha sonra bilhassa güney hükümetlerinde birleşme ve hürriyet fikirleri alıp yürümüşse de, Avusturya başbakanı Meternih'in gayretile bunlar sür'atle bertaraf edilmişti. Bu halile bir büyük Almanyanın teşekkülü ve meydana çıkması imkânsız gibiydi. İtalya da aşağı yukarı buna benzer bir durum arzettikten başka ileri için fazla ümid vermiyordu.

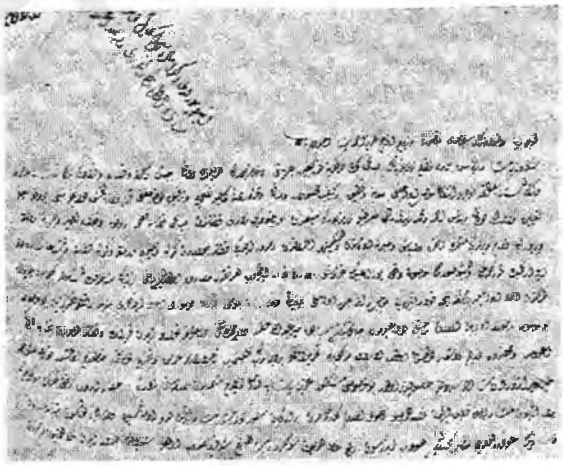

Sakarya - Sapanca - İzmit kanalı ile ilgili Kocaeli ve Hüdavendigâr mutasarrıfına Divan-ı hümayundan yazılan hat

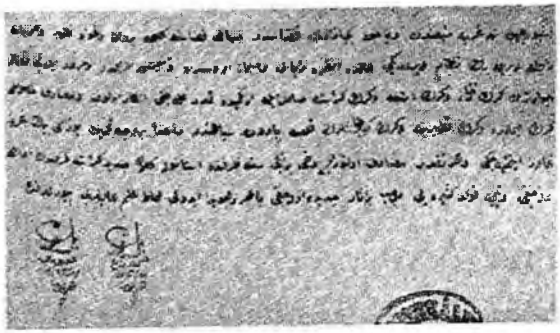

Kanal için mühendislerin yazdıkları raporun sonu ve kendi isimlerinin bulunduğu kısım

İtalya'daki hareketler

Bonapart'ın Avrupa sahnesinden çekilmesinden sonra toplanan Viyana kongresi onun krallıklarına son vererek Avrupa'da kurduğu yeni düzen gereğince İtalya'yı şu sekiz parçaya bölmüştü:

1 — Venedik (Venesya) - Lombardiya Krallığı; 2 — Piyemon - Sardenya krallığı; 3 — Toskana büyükdukalığı; 4 — Papalık; 5 — Napoli - Sicilya krallığı; 6 — Parma dukalığı; 7 — Modena dukalığı; 8 — Luka dukalığı.

Habsburg'lar Venesya ve Lombardiya'dan maada, İtalya'nın kuzeyinde mühim stratejik mevkileri elc geçirmişlerdi. Dukalıklara, kendilerine mensup kimseleri tâyin ettirerek İtalya'yı nüfuzları altına aldılar. Bunlar hep, Meternih'in muvaffakıyetleriydi. Sarden ya adasının eklendiği Piyemon krallığı yine Savoa hanedanına verilmiş ve Ceneviz şehri de buna katılmıştı. Krallığın merkezi Torino idi. Merkezi Floransa olan Toskana büyükdukalığının başına Habsburg'lardan Ferdinand geçirilmişti. Napoli - Sicilya krallığı, eski sahibi olan Burbon hanedanından Ferdinand'a iade edildi.

Parma dukalığı ise, Napoleon'un zevcesi Avusturya prensesi Mari Luiz'e verildi. Kendisi imparatoriçe ünvanını terk ettiği gibi, Saint-Elen'deki kocasını ve Viyana'daki oğlunu çabucak unutarak babası imparator tarafından dukalığın müsteşarlığına tâyin edilen bir albaydan yeniden bir çok çocuklar doğurmuştur. Modena dukalığı eski sahibi İspanya Burbonlarından Dördüncü Fransuva'ya iade olundu. Keza, Luka dukalığı da bir Burbon prensine düştü. Böylece Alman birliğini temin etmemiş olan Viyana kongresi, İtalya'yı da dağınık bir halde bırakmıştı. Üstelik yeni kurulan hükümetler, Piyemon krallığı ve Papalık hariç, İtalya için yabancı olan prenslerin idaresine verilmişti. Bunlar ise, eski usule bağlı, her çeşit kudret ve kabiliyetten mahrum bir takım mürtecilerdi. Meternih'in İtalya'yı bu şekilde kendisini korumağa gücü yetmeyen küçük hükümetlere ayırmaktan maksadı, hepsinin Avusturya'ya muhtaç halde kalmasıydı. Gerçi Bonapart istilâsı da bir yabancı istilâ idi ve Fransız idaresi halkı oldukça ağır vergi mükellefiyetleri altına koymuştu; lâkin Bonapart İtalya'yı birleştirmeğe çalışmış, İtalyanlara millî birlik düşüncesini aşılamış, üstelik Fransız ihtilâlinin büyük prensibi olan insan hakları beyannamesinden alınmış kanun ve nizamları tatbik ederek bu memlekette hukuk devleti; idarî, adlî ve sosyal eşitlik fikirlerinin doğmasına ve az çok da yerleşmesine sebeb olmuştu. Viyana kongresinin getirdiği yeni şekil ise, İtalya'yı otuz kırk yıl evvelinc, o devrin düzensiz, haksız ve adaletsiz idaresine götürüyordu. İtalya'da millî bir hükümet kurulmadıktan sonra başlarında Bonapart'ın adamları yerine Burbonları veya Habsburg'ları görmekten İtalya halkı ne kazanabilirdi. Üstelik, gelenler hemen gidenleri aratmağa başlamışlardı. Halbuki bütün İtalya'da hürriyet ve millî birlik fikri uyanmış bulunuyordu. Yeni hükümetler ise ne bu uyanan cereyanla mücadele edecek kudrette, ne de İtalyan milletinin meşru emellerine normal bir yol verecek kabiliyetteydi. Ayrıca Avusturya idaresine geçen Venesya - Lombardiya bölgesini Almanlaştırarak Avusturya'nın tamamen bir eyâleti haline koymak isteyen Meternih senatoyu, idare meclislerini, millî orduyu ilga etmiş ve İtalyan askerlerini Avusturya birliklerine dağıtmıştı. Üstelik basın hürriyetine son verdi. Olağanüstü yetkili mahkemeler kurdu. Devlet memuriyetlerinden İtalyanları uzaklaştırıp yerine Avusturyalıları tâyin etti. Avusturya kanunlarını tatbike başladı. Halkı ağır bir tazyik ve tedhiş havasile idareye koyuldu. En küçük hoşnutsuzluk alâmeti, en âdi bir şikâyet pek ağır şekilde cezalandırılıyordu. İtalya'daki diğer hükümetler de bu hususta hemen Meternih'i taklit ettiler.

Başlangıcı orta çağa kadar uzanan Karbonarî (=kömürcüler) adlı gizli siyasî teşekkül, bu yeni rejime karşı derhal mücadeleye başladı. Evvelâ güney İtalya'da teşkilâtlandı. Sonra inanılmaz bir hızla Roma, Toskana, Lombardiya ve Piyemon'a atlayıp dal budak saldı. Bu cemiyet, bilhassa orta sınıf tarafından kuvvetle tutuluyordu. Gayesi, İtalyan milletini yabancı idarelerden kurtararak hür ve müstakil bir devlet topluluğu altında birleştirmekti.

İlk ihtilâl, Napoli'de koptu. Karbonarî mensupları kırmızı-siyah-mavi bayraklarını açarak askerî mevkileri zaptettiler. Kral korkusundan meşrutiyet rejimini kabul edip bir hafta içinde anayasayı ilân edeceğini bildirdi (6 temmuz 1820). Lâkin, ihtilâlciler bu kadar beklemeyerek üç gün sonra 1812 İspanya anayasasını ilân edip kralı buna sadık kalacağına yemin etmek zorunda bıraktılar. Ancak, Avrupada dikta rejimlerini koruyan mukaddes-ittifaka dahil devletlerin Leybah (Lubyana) da akdettikleri kongreye davet edilen Napoli kralı Ferdinand'a yardım etme kararı üzerine o, maiyetine verilen bir Avusturya ordusu ile geri dönüp yeni idareyi ilga etti. Avusturya askeri, diktayı korumak için dört yıl Napoli'de kaldı.

Piyemon kralı Birinci Viktor Emanuel de istibdat taraftarı olmakla beraber, Avusturya'dan şiddetle nefret ettiği için bütün kötülüklere onu sebep gösterir ve halkın düşüncesini bu merkezî otorite aleyhine çevirmeğe uğraşırdı. Tek bir İtalya devletini

düşünen karbonari, bütün ümidini hanedanı İtalyan olan bu krallığa bağlamıştı. Esasen hürriyetçi ve millî birlikçiler, en rahat olarak bu topraklarda vazife görmekteydiler.

Avusturya ordusu Napoli üzerine yürüyünce Piyemon'da bir ayaklanma baş göstermişti. Halk ve asker, Torino kalesini zaptedip kralı istifa zorunda bıraktılar. Kral, Modena'da bulunan kardeşi ve halefi Şarl Feliks halk tarafından hiç sevilmediği için yeğeni Şarl Alberi kral naibi tayin ederek ihtilâlin bastırılmasını ona emretti. Hürriyetçiler tarafından sevilen ve tutulan Şarl Alber, bu davâda onları terk etti. Ayni zamanda bir Avusturya ordusu 18 nisan 1821 günü Torino'yu zaptederek eski idareyi kurdu. Bu sırada Milâno'da da baş gösteren bir hareket hemen bastırıldı. Böylece Avusturya nüfuzu İtalya'da kuvvetle yerleşti.

İspanya

Önce müttefiki bulunan bu krallığı biraz da İngiltereye karşı daha müessir hareket edebilmek gayesiyle işgal eden Bonapart, İspanya kralı Dördüncü Şarl ile oğlu Yedinci Ferdinand'ı Fransa'ya naklederek kardeşi Jozef Bonapart'ı zorla İspanya kralı yapmıştı. Lâkin, İspanyollara karşı açtığı lüzumsuz savaşı bir türlü sona erdiremedi. Gerilla savaşı yapan halkla başa çıkamıyordu. Fransız kumandanı mareşal Şuse, sonunda kral Jozef Bonapart namına meşruti idareyi kurarak İspanyollara siyasî hakların verdi (1812). İki yıl sonra, Napoleon'un İmparatorluktan istifa zorunda kalması üzerine kardeşi de mecburen İspanya krallığından çekildi. Yedinci Ferdinand, büyük şenlikler arasında memleketine dönerek tahtı elde etti. Kendisi 1812 Anayasasına uymayı kabul etmiş olduğu halde, bir kere tahta geçince Meclise gelip yemin etmesi beklenirken orduya dayanarak hürriyet taraftarlarından ileri gelenleri hapsedip Anayasayı ilga etti (Mayıs 1814). Dikta usulü geri geldi. İnsanlığın yüz karası menfur Engizisyon yeniden kurulup siyasî suçlar, dini suçlarla birleştirildi. Cizvitler gayet memnundu. Fransız idaresi zamanında kapatılan manastırları yeniden açılarak kiliselere ait emlâk, bunları bedeli karşılığında satın alanlardan bedelsiz istirdat edilip iade olundu. Memleketin ızdıraplarına kayıtsız bulunan Kralın yeniden evlenmeğe kalkıştığı sırada ilk ihtilâl Amerika'da isyan halinde bulunan sömürgelere gönderilmek istenen askerler arasında çıktı (1 ocak 1820). Riyego adlı genç bir subay âsilerin lideriydi. Hemen meşrutiyeti ilân etti. İspanya'daki bütün askerî birlikler ona katıldılar. Aslında gayet korkak bir adam olan Yedinci Ferdinand, mevkiini muhafaza edebilmek için 1812 Anayasasını yürürlüğe koydu. Meclis toplandı. Cizvitlerin memleketten kovulması, engizisyon'un ilgası, basın hürriyetinin geri verilmesi hakkında kralın emirleri meşredildi. Meclis, büyük bir hevesle işe başladı. Büyük idari ıslahata girişildi. Kral görünüşte hürriyetçilerin her arzusunu yerine getiriyordu. Halbuki gerek kendisi ve gerekse menfaatları bozulan asilzadeler ile ruhanî reisler meşrutiyetin can düşmanıydılar.

Bu sırada monarşi rejimlerini koruyan Mukaddes-ittifak devletleri Laybah ve Verona'da 1821 ve 1822 yıllarında kongreler toplamışlardı. Mora ve İspanya olayları görüşüldüğü sırada Rusya, Mora ve o sırada krallığın yeniden kurulmuş olduğu Fransa ise İspanya meselelerine müdahaleyi teklif ettiler. İngiltere, her memleketin kendi iç işlerinin kendisine ait olduğunu savunarak müdahalelerin şiddetle aleyhinde bulunuyordu. Lâkin, ısrarında yalnız kaldı. Sonunda Fransa'nın İspanya'ya müdahalesine karar verildi. Fransız ordusu, hiçbir ciddî mukavemete rastlamadan İspanya'yı baştan başa işgal altına aldı. Duruma tekrar hâkim olan Kral, genel af ilân etti. Ayni zamanda meşrutiyet usulünü kaldırdı. Bundan sonra gericiler hürriyetseverlerden intikamlarını almak için yapmadık vahşet bırakmadılar.

Portekiz'in vaziyeti

Fransa bahsinde gördüğümüz gibi, İngiltere'ye karşı ilân edilen kara ablukasına riayet etmek istemediği için Portekiz Bonapart'ın orduları tarafından çiğnenmiş ve kral hanedanı Brezilya'ya kaçmak zorunda kalmıştı (1807). Portekiz kralı Altıncı Jan burada kendisini Brezilya imparatoru ilân ederek Riyo-dö-Jeneyro'yu başkent seçti. Bin türlü kargaşalıklar içinde bulunan kendi memleketini âdeta unuttu. Nitekim, Viyana kongresinden sonra Portekiz tahtına çağırıldığı zaman gelmek istemedi. Hatta, Portekiz'i Brezilya'ya bağlı bir memleket haline getirmeyi düşündü. Portekizlilerin vatanlarının istiklâli ve düşman işgalinden kurtulması için yedi yıldan fazla devam eden ve zaferle sona eren mücadeleleri onun gözünde hiçbir değer taşımıyordu. Portekiz'e yardıma gelen İngilizler ise, Fransızlar gittikten sonra memleketin bütün limanlarına ve ticaret kaynaklarına el koymuşlardı. Fransız ordusunun Portekiz'de kaldığı sırada yaydığı hürriyet fikri, halkı oldukça uyarmış bulunduğundan ekonomik faaliyetlerin sonucundan başka bir memleketin faydalandığını, Kralın ise Portekiz'le hiç ilgilenmediğini görerek 1820 yılında ayaklanıp 1812 İspanya Anayasasını ilân ettiler ve İngilizleri yurtlarından çıkardılar. Bu haber üzerine Altıncı Jan Lizbon'a dönmek ve meşrutî idareyi kabul etmek zorunda kaldı.

Danimarka, Norveç, İsveç, Belçika ve Hollanda

Bonapart'ın imparatorluğu zamanında Norveç Danimarka'ya tâbiydi. İsveç ise, kısmen Finlandiya'yı içine alan geniş topraklara sahip bulunuyordu. İsveç kralı Dördüncü Güstav bu sırada Avrupa'da iki amansız rakip olan Fransa ve İngiltere'den hangisini tutacağını bilemiyordu. Kara ablukasından hem İsveç, hem de Danimarka büyük zararlar görmüşlerdi. Nihayet beceriksizlikle itham edilen Güstav hal' edilip yerine amcası Onüçüncü Şarl tahta çıkarıldı (13 mart 1809). Bonapart ile Rus çarı Nikola'nın anlaşmaları üzerine Onüçüncü Şarl 17 aralık 1809 tarihinde Frediksham andlaşmasile Finlandiya'nın tamamını, Aland adasını ve diğer bâzı toprakları Ruslara terk zorunda kaldı. İsveçliler, ileride daha büyük zararlara uğramamak için varisi olmayan Krallarına Fransız ordusu generallerinden Bernadot'u Veliaht tâyin ettiler. Bu zatın zevcesile Jozef Bonapart'ın zevcesi kardeş olduklarından böylece Fransa'nın daimî taraftarlığını elde etmeyi umuyorlardı. Bonapart, Bernadot'a pek itimad etmemekle beraber itiraz etmedi. General hemen İsveç'e gidip Kralın ihtiyarlığından ve acizden istifade ile idareyi eline aldı. Bonapart'ın Moskova seferinde uğradığı felâket üzerine de hemen O'nun düşmanlarile birleşti ve birlikte harekete geçti. Nihayet buna mükâfat olarak 1818 yılında Ondördüncü Şarl ünvanile kral olarak İsveç'te yeni bir sülâle kurdu.

Danimarka kralı, şerrinden korunmak için Napoleon'a daima baş eğmiş, lâkin Viyana kongresinde bu hali aleyhinde olmuş, Norveç elinden alınıp Finlandiya, Pomeranya yerine İsveç'e verilmiş, karşılığında Lenburg ve Holstayn'ın idaresi Danimarka'ya bırakılmıştır. Lâkin bu iki yer Alman memleketlerinden olduğu için bu ilhak hem Danimarka, hem de Avrupa için bir çok güçlüklerin menbaı olup kalmıştır. Viyana kongresinde ise, Belçika Hollanda ile birleştirilip Nederland adlı bir krallık teşkil edildi (1815). Lâkin dilleri, dinleri, kültürleri birbirine uymayan bu iki millet bir türlü kaynaşamadılar. Üstelik Hollandalı olan Kral Giyyom, Belçikalılara azınlık muamelesi ederek eşit haklar tanımıyordu. Viyana kongresinin bu geleneklere aykırı kararları ilerde yeni karışıklıklara zemin ve vesile hazırlamaktaydı.

Rusya çarlığı

Fransız ihtilâli Avrupa'nın doğusunda bulunan Rusya'da hiçbir tesir hasıl edememişti. Ancak çar Birinci Aleksandr, hürriyet fikirlerinin Avrupa devletlerinin düzenini alt üst etmesinden sonra sıranın Rusya'ya geleceğini düşünerek öbür monarşilerle iş birliğinde bulundu. Böylece Rus orduları Fransa hudutlarına kadar geldi. Çar, Zürih'te uğradığı mağlûbiyetten ibret alarak yaptığı hatâdan dönmedi. Lâkin 1805 de Osterliç, 1807 de Eylav ve Fridland meydan savaşlarında Rus orduları ağır mağlûbiyet ve zayiata uğradılar. Birinci Aleksandr, bunun üzerine inadından vaz geçti. Üstelik Bonapart'la Tilsit ve Erfurt buluşmalarında gördüğü iyi muameleye aldandı. Artık bundan sonra bütün Avrupa'yı onunla birlikte idare edeceğini sanıyordu. Lâkin, Napoleon'un ne kadar iki yüzlü bir politika takip ettiğini bir müddet sonra anladı. 1812 de Moskova'ya giren Bonapart ise, bir milleti bir ordu ile mağlûp etmenin imkânsızlığını öğrenmiş oldu.

Birinci Aleksandr buna rağmen zaferden sonra Paris'te bulunduğu sırada Fransızlar hakkında beslediği sevgiyi bir çok vesilelerle izhar etmiştir. Viyana kongresinin en kolay uyuşulan üyesi de Rusya oldu. Avusturya ile imzalanan mukaddes ittifakın tanziminde hiçbir güçlük çıkarmadığı gibi, hemen bir Lehistan krallığının kurulması ve hattâ bunun parlamanter rejimle idaresini kabul etti, hattâ:

«Yurdumda Cumhuriyet taraftarı olarak bir ben varım!» derdi. Hakikaten milletlerin kendi mukadderatına hâkim bulunmasına ve halkın mümessillerinden mürekkep meclisler tarafından idare edilmelerine taraftardı. Gayesinin Rusya'da da böyle bir rejim kurmak olduğunu, lâkin bunu henüz erken bulduğunu her zaman söylerdi.

1 aralık 1925 tarihinde vefat ettiği zaman Kostantin, Nikola ve Mihail adlı üç kardeşi vardı. En büyükleri olan Kostantin, bu sırada Lehistan'da kral naibi olarak bulunuyordu. Kendisi daha dört yıl evvel gönderdiği bir mektupla veliahtlikten kat'i şekilde istifa etmişti. Lâkin, bundan bir kaç nazırdan maada hiç kimsenin ve bilhassa Nikola'nın haberi yoktu. Aleksandr, bunu bir sır olarak saklamıştı. Nikola Petersburg'da hemen ağabeysinin çarlığını ilân ederek Kilise ve ordu ileri gelenlerini yeni hükümdara biat ettirdi. Kostantin bunu duyunca kendisinin hükümdarlığa ne hevesi ve ne de kabiliyeti bulunduğunu bildirip bu sefer alenen istifa etti. Lâkin Nikola, ağabeysi dururken tahta çıkamayacağını ileri sürdü. Böylece bir çok memleketlerde babalarla evlâtları, kardeşlerle kardeşleri kanlı rekabetlere düşüren hükümdarlık tacı Rusya'da iki kardeşin birbirine olan sevgi, saygı ve itimadı yüzünden karşılıklı ikramlar dolayısile yirmi gün kadar sahipsiz kaldı. Bir müddettenberi Rusya'da da kurulmuş olan gizli hürriyet cemiyetleri bu fırsattan faydalan-

mak istediler ve sözde Kostantin'in saltanatını talep bahanesile 16 aralık 1825 tarihinde Peteresburg'da:

«Yaşasın Kostantin!» avazelerile başlayan bir askeri ayaklanma tertipliediler. Nikola, isyanı çıkartan subayların ne ağabeysini ve ne de kendisini istemediklerini, maksatlarının *idareyi ele geçirip cumhuriyeti ilân olduğunu* anladı. Bunun üzerine asilere karşı her ne olursa olsun saltanatını ilân edip küçük kardeşi Mihail'in ve kendisine sadık kalan bir süvari alayının yardımile ayaklanmayı bastırdı. Âsileri top ateşile dağıtmıştı. Sonradan ele geçenler hakkında da çok şiddetli davrandı. Bu ona ibret dersi olmuş, yurdunu bütün saltanatı boyunca istibdatla idare etmiş, hürriyet sözünü ağzına alanı Sibirya'ya sürmüştür. Avrupa hükümdarları içinde hürriyet fikirlerine en fazla tahammül edemiyen o idi. Bu yüzden Lehistan ihtilâlini kanlı bir şekilde bastırıp ceza olarak bu memleketin istiklâline son vermekten bile çekinmemiştir.

Lehistan'ın yeniden kuruluş gayretleri ve Rusya

Napoleon'un Avrupa sahnesinden çekilmesinden sonra Çar Birinci Aleksandr Lehlileri kendisine bağlamak için tam bir istiklâl ve meşrutiyete sahip olmak üzere Lehistan krallığını ihya etti ve büyük bir törenle krallık tacını kendisi giydi. Varşova, Vilna ve Krakov'da üniversiteler faaliyete geçti. Meb'uslar ve Âyan meclisi Varşova'da toplanarak serbest müzakerelere başladılar. Birinci Aleksandr kardeşi Kostantin'i kral naibi seçmiş, o da karısını boşayıp bir Leh asilzadesinin kızile evlenmişti. Bu zat, Parlamanter rejime aleyhtar idi. Bonapart'ın ordusunda vazife alarak Rusya'ya hücum eden, köyleri ve kasabaları yakan Lehlilere verilen bu imtiyazları fazla görüyordu. Lâkin Aleksandr parlâmentonun açılışında bizzat hazır bulunmuş ve fransızca olarak irad ettiği nutukta Rusya için de meşruti rejimi düşündüğünü söylemişti. *Kostantin bu yüzden şekli* olmak şartile meşrutiyet idaresinin devamına göz yumdu ise de, memleketi tam bir istibdatla idare etti. Bütün büyük mevkileri Rus'lara verdi, Hürriyetperverler Sibirya'ya sürüldü. Bu arada Lehistan'da kuvvetli ve muntazam bir ordu kurulmuş, top ve barut fabrikaları açılmıştı. Lehli vatanseverler doğruca çara başvurup naib'in kanunu ihlâl ederek memleketi ağır ve sert bir istibdatla idare *ettiğini* bildirdilerse de, onlara karşı tanıdığı müsaadeler yüzünden kendi milletinin ve devlet erkânının tenkidlerine ve Prusya ile Avusturya gibi parlamanter rejim aleyhdarı devletlerin ikazlarına maruz kalmış olan çar bunlara kulak asmamayı tercih ederek naib'i hareketlerinde serbest bıraktı. Onun ölümünden sonra Rusya tahtına geçen Birinci Nikola da Lehistan tacını giydi ve bu memleketteki şekil meşrutiyeti muhafaza etti.

İngiltere

İngiltere'de eskiden beri hürriyetçiler ve muhafazakârlar adile birbirine rakip iki siyasi parti vardı. Muhafazakârlar, dahilde eski mevcut usulleri muhafaza ve hariçte siyasi nüfuz ve itibarı artırma amacındaydılar. Hürriyetçiler ise dahilde daha geniş bir hürriyet rejimi takip edip hariçte devletler arasında çıkan anlaşmazlıklara pek karışmamak, her milletin hukukuna riayet eder görünmek ve İngiltere menfaatlarına bağlı olmayan işlerle ilgilenmemek taraftarı bulunuyorlardı. Oy hakkına sahip vatandaşlar bu iki partiden birini tutar ve seçimle iktidara getirirlerdi. Nöbetle iktidara gelen bu iki parti, böylece icraatta birbirinin ifratını giderip devleti daima doğru bir yöne sevk ederlerdi. Bu sayede İngiltere o sıraa Avrupa'nın hiçbir memleketinde görülmeyen mükemmel bir idare tarzına sahip bulunuyordu.

Fransa ihtilâlinin bütün Avrupa'da görülen akisleri, bu hareketin yalnız Fransa'yı değil, insan hakları beyannamesi dolayısile bütün memleketleri alâkadar etmesindendi. Fransız toplum hayatında alt üst olan düzen dolayısile meydana gelen ifrat hareketleri İngiltere'de iyi karşılanmadı. Bilhassa Muhafazakâr Parti bunun İngiltere'ye de sirayetinden korktu. O sırada bu Partinin başkanı olan Vilyam Pit, bu yüzden Fransız ihtilâlinin şiddetli düşmanı kesildi. Halbuki, Fransa'ya hürriyet ve demokrasi fikri yakın komşusu İngiltere'den sirayet etmiş ve İngiliz Parlamanter rejiminin Fransız aydınları üzerinde yarattığı tesir zamanla halk tabakalarına inip ihtilâli hazırlamıştı. Bu yüzden İngiltere'deki Fransız ihtilâli düşmanlığı yavaş yavaş hedef değiştirip zamanla bilhassa Bonapart sayesinde yükselen Fransız satvet ve hakimiyeti düşmanlığı haline döndü. Nitekim sonunda İngiltere Bonapart'ı Vaterlo'da kat'i şekilde yere serip bu davayı esasından halletti. Böylece denizler hakimiyetine ve sömürgelerdeki hegemonyasına saldıracak tehlike ortadan kalkmış oluyordu. Bununla beraber 1792-1814 yılları arasında süren savaş ve mücadeleler O'nu da takatsiz düşürmüş, iktisaden perişan etmişti. Ancak. Viyana kongresinde tasdik ettirdiği sömürgeleri sayesinde bu krizi atlatmağa namzed görünüyordu. İngiltere'de Krallar yalnız saltanat sürüp idare tamamen halk oyu ile iktidara gelmiş Partilere mensup pek müm-

taz devlet adamlarının elinde bulunduğu için işler yavaş yavaş yoluna girdi. O sırada hükümeti elinde bulunduran Muhafazakâr Parti de, yeni zamanların ve yeni durumların icaplarına uymak için rijid prensiplerden tamamen vaz geçmek zorunda kaldı. Meselâ, bunun en mühim tatbikatından biri, daha evvel bir türlü başarılamamış olan, Katoliklere Protestanlarla eşit medenî ve siyasî hakların verilmesiydi. Böylece, Katolik İrlanda'nın ve neticede İngiltere'nin pek mühim bir davası halledilmiş oluyordu (Andre Moruva; İngiltere tarihi: C: II, S: 604).

Fransa ihtilâlinin yaydığı fikir ve yarattığı heyecan, yukarda gördüğümüz diğer Avrupa hareketlerinin Osmanlı İmparatorluğunda da yankıları görüldü.

ONDOKUZUNCU YÜZYIL BAŞLARINDA İMPARATORLUĞUN İÇ VE DIŞ GAİLELERİ, BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ

Fransız ihtilâlinin ortaya koyduğu ve yaydığı fikirlerden milliyetçilik fikri bütün Avrupada tesirini gösterdiği gibi zamanla muhtelif yollardan Osmanlı imparatorluğuna da sızmıştı. Bilhassa Üçüncü Selim devrindeki dış olaylarla beraber imparatorluğun bazı bölgeleri ve buralardaki tebaası arasında yaygın hale gelmiye başlamıştı.

Milliyetçilik fikrinin yabancı propagandacıları da çalışmalarını daha ziyade sızması kolay ve çalışmaları için uygun bir vasat olan hıristiyan tebaa arasında gösterdiklerinden bu fikirler ilk olarak bunlara aşılanmıştı. Evvelce de muhtelif maksatlarla ve muhtelif şekillerde Avusturyalılar ve bilhassa Ruslar aynı bölgelerde ve aynı tebaa arasında çalıştıklarından biraz da uygun vasat vardı. Onsekizinci yüzyılın sonunda, ortaya çıkan Bonaparti, her işte olduğu gibi, milliyetçilik fikrini de politika ve diğer istilâ emellerini kolay tahakkuk ettirebilmek gayesile kullanmayı düşünerek, meseleyi sistematik olarak ele almış ve tatbik etmişti. Bonapart, Kampo-Formiyo muahedesi ile Venedik'i yıkıp Fransaya Dalmaçya, Bosna hattâ Yunanistan ve Mora'da Osmanlılarla hemhudut olmak imkânını kazandırınca, hemen buralarda kurduğu propaganda makinesini faaliyete geçirmişti. O, Osmanlı hudutlarına civar olan bölgelerde bulunan kumandanların gönderdiği emirlerde «Halkı kazanmak için elinizden geleni yapınız, eğer bu ahalinin bağımsızlığa meyli varsa bu duygularını kışkırtınız» demiş ve gayelerinden biri olan Akdenizi Fransız gölü haline getirmek için Devleti aliyye tebaasının Bâb-ı âliye karşı tahrik edilmesini, onlara milliyetçilik fikrinin aşılanmasını ve icabında girişikleri hareketlerde az dahi olsa isyancılara malzemece fiilen yardımda bulunulmasını uygun bulmuştu.

Böylece evvelki yüzyıldan beri dıştan gelen çeşitli propaganda ve tahriklerle devlete karşı gelmeğe hazır olan bu bölgelerin hıristiyan halkına bir de milliyetçiliğin aşılanması neticede onların bağımsızlık hareketlerine başlamasına sebeb olmuştu. Maamafih bu hareketin başlamasında bu dıştan aşılanan fikirlerin tesiri kadar belki daha fazla olarak Osmanlı devletinin idarî hatâlarıyla yüzyıldan beri belirli hale gelen zaafından müteveellit otoritesizliğinin ve artık düşmanlarına karşı mütemadiyen yenilmesinden ötürü ona karşı güvenin kalmamasının, çoktan beri tebaasına karşı âdil hareket edememesinin de tesiri vardır.

Sırp isyanları ve bağımsızlık hareketlerinin başlaması

Fatih devrinde fethedilen Sırbistan'da yaşayan ahali, çağdaş Avrupa'nın derebeylik rejimiyle idare edilen kendileri gibi ziraatçi ahalisine nazaran kıyas kabul etmiyecek derecede âdil ve ileri bir idareye kavuşmuşlardı. Osmanlı hâkimiyetinin emniyet ve istikrar, iktisadî refah imkânları, din, vicdan hürriyeti bu kütleyi memnun bırakmış ve Sırplar imparatorluğun daima sadık tebaası olmuşlardı. Lâkin, onsekizinci yüzyıldan itibaren Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşlara bu memleketin çok zaman alan olması, Avusturyalı ve Rusyalı ajanların sırplar arasında milliyet fikirlerini uyandırarak onları devletlerine karşı kışkırtmaları, bu devletler ordularında hizmet gören bir kısım Sırpların yurtlarına döndükten sonra girişikleri propagandalar ve en mühimmi de bu memleketteki âdil idarenin —imparatorluğun her yerinde olduğu gibi— zamanla ortadan kalkması, yerli yeniçerilerin ve Pazvand-oğulları gibi âyânların terör rejimi ile ağır vergiler sırpların nihayet devlete başkaldırmalarına sebeb olmuştur.

Sırp eşrafından mürekkep bir heyet evvelâ İstanbul'a kadar gelerek Üçüncü Selim'in huzuruna çıkmış ve haklı şikâyetlerini anlatıp bunların giderilmesi için yalvarmıştı. Padişah, derhal gerekli emirleri verdiyse de Sırbistan'daki yeniçeriler buna öfkelenerek knez diye anılan büyük kişizadelerden bir kaçını öldürdüler. Sırplar, bunun üzerine yerli yeniçerilere karşı silâhlı olarak fiilî mukavemete giriştiler (4 şubat 1804). İşte «Pirvi

Âyân, mütegallibe ve sergerdeler, bunlarla yapılan mücadele

(İlâve: 167)

★

İkinci Mahmud tahta çıktığı zaman Osmanlı devletinde merkezî idare bütün memlekette cari değildi. Gerçi imparatorluk halinde olan bu devlete bağlı bazı hükûmetler eskiden beri bir nevi muhtariyete sahiptiler; meselâ Kırım Hanlığı, Eflak ve Boğdan voyvodalıkları, Erdel prensliği, Mekke şerifliği böyle idare edilmekteydiler: lâkin zamanla Mısır, Cezair-i garb gibi imparatorluğa uzak bölgeler ve zaman zaman Bağdad resmen devlete tamamen bağlı oldukları ve resmî imtiyazları bulunmadığı halde daha ziyade yerli mütegallibenin elinde düşmüş, buralarda bazı ocaklar türemiş ve zaaf içinde bulunan devlet de bu hale göz yummak mecburiyetinde kalmıştı. Lâkin, onsekizinci yüzyıldan itibaren bu mütegallibe gürûhu her tarafta görülmeğe başladı. Mahallî, belediye işleri görmek için halk tarafından seçilen âyanlar bunların başında geliyor, gücü yeten âyânlığı elde geçirerek bütün bölgeye hâkim oluyor, idarî işlerini ele alıyor, valilerin, mutasarrıfların hiç ehemmiyeti kalmıyordu. Bazı yerlerde de yerli eşraf aileleri hakimiyet kurmuşlardı. Bütün bunların maiyetinde hükümlerini yürütmek ve icabında devlete kafa tutabilmek için kuvvetli askerî birlikler vardı. Bir kısmı, merkezde nüfûz sahibi kimseleri menfaatlar karşılığında elde etmişlerdi. Devlet, bunlarla zaman zaman mücadele etmiş, bu mücadelelerinde muvaffak olamamış, hiç olmazsa itaatlarını temin için mütegallibeye bazan vezaret derecesine kadar varan rütbeler, bazan o bölgenin idare âmirliğini vermek zorunda kalmıştı. Bunlar arasında meselâ Pazvand-oğlu gibi devletle adeta savaşmış ve buna rağmen tenkil edilememiş olanlar vardı. İkinci Mahmud tahta çıktığı zaman memleketin kendisine tabi olmasını temin için âyâna dokunmayacağına dair bir belge imzalamak zorunda bırakılmıştı. Lâkin, bir müddet sonra bunlarla mücadeleye başladı. Hepsinin kökünü kazımağa karar vermişti. Ruslarla Bükreş sulhu imzalanır imzalanmaz ou işe girişti (1812).

→

İlk önce, bunların daha az dişlileri tepelendi. Meselâ, Bilecik voyvodası Kalyoncu Ali Ağa, bütün o bölgeyi ve civardaki âyanları nüfuzu altına almış bulunuyordu. Hatta, bunların azlini ve nasbını bile o yapıyor ve hakimiyet sahasını yavaş yavaş genişletiyordu. Artık merkezin emirlerine de uymaz olmuş ve son Rus seferi sırasında kendisine bir çok emirler gönderildiği halde ne kendisi sefere gelmiş ve ne de asker göndermişti. İkinci Mahmud, Kocaeli mutasarrıfı Hacı Aziz Paşa'ya onun tenkilini bildirdi. Hacı Aziz Paşa, üzerine yürüyünce Kalyoncu Ali Ağa da hemen askerini toplayıp hazır oldu. Lâkin ilk çarpışmada mağlup olarak kaçmak zorunda kaldı. Şiddetle takip edilip yakalandı ve kesilen kellesi İstanbul'a gönderildi.

Yine zorba gürûhundan olup her gittiği yerde hadise çıkartan ve merkezin emirlerine karşı gelen Divrikli Yusuf Paşa da Anadolu valisi Baba Paşa vasıtasile tenkil edildi. Baba Paşa bundan sonra kendisine iltica eden meşhur bir Rum şakisini himaye edip devlete teslim etmeyen Rumkaleli Bekir Beyin üzerine yürüyüp kalcyı muhasara etti. Bekir Bey evvelâ karşı koyduysa da, top ateşlerile surların yıkılmağa başladığını görünce şakiyi teslim etti. Lâkin Baba Paşa muhasarayı kaldırmayarak lağımlarla burçları ve bedenleri indirdi. Sonunda Bekir Beyle avenesi ele geçirilip idam olundular. bir taraftan da vilâyet ve sancak paşalarına emirler gönderilip mütegallibeye aman verilmemesi bildirildi. Lâkin, bu arada şahsi düşmanlıklar ve rekabetler yüzünden bir çok suçsuz kimselerin de belâya uğradıkları oldu.

Rumeli tarafındaki durum

Onbeş yıldan beri Rumeli taraflarında baş kaldırmış ve ele geçirilememiş olan Hasköylü Emin Ağanın üzerine asker gönderilip mağlup edildi. Emin Ağa kaçtıysa da takip edilerek adamlarile birlikte yakalandı ve hepsi öldürüldü.

Rumeli'nin meşhur âyânlarından Serezli İsmail Bey ise, bu sırada ecelile öldü. Yine meşhur mütegallibeden eski Vidin muhafızı ve Niğbolu eyâleti valisi İdris Paşa'nın da ecelile öldüğü haberi geldi.

Serezli İsmail Bey vefat edince yerini oğlu Yusuf Bey aldıysa da, onun nüfuzu Serez kasabası hudutlarını aşamadı. Lâkin, İsmail Beyin ölümünden sonra Drama nazırı Mahmud Bey sivrilip başına bir çok hasarat topladı Kavala ve Praviştia ta-

→

→

raflarını ele geçirmek ve buralara hâkim olmak iddiasındaydı. Mevcut zorba ve derebeylerini tenkile çalışan İkinci Mahmud, yenilerinin türemesine meydan vermek istemediği için Drama'dan çıkmaması ve kazasının sınırı dışında faaliyette bulunmaması hususunda kat'i bir emir gönderdi. Lâkin kendisini çekemiyen Yusuf Beyle çatışacakları anlaşıldığından yerine bir vekil bırakması bildirilip İstanbul'a çağırıldı.

Devleti yıllarca uğraştıran dağlı eşkiyasının reislerinden olup yirmi senedenberi Rumeli'de büyük nufuz ve şöhret elde eden ve Alemdar Mustafa Paşa'dan sonra Rusçuk âyânlığına tayin edilmiş bulunan Yılık-oğlu Süleyman Şumnu'dan üzerine gönderilen kuvvetler sayesinde yakalanarak katledildi.

Yine mütegallibeden Adakalc (Ada-i Kebir) muhafızı Recep Ağa idam olunup mallarının müsadaresi emredilmiş, lâkin kardeşleri Bekir, Adem ve Salih Ağalar baş kaldırarak Fethül islâm bölgesini ele geçirdikleri gibi Eflak tarafına yürümüşler. Karayuva'yı da zaptedip halkın zahiresini zorla almışlardı. Kapıcıbaşılardan Derviş Beyle Yusuf Ağa, Vidin muhafızı Ali Paşa ve Eflak voyvodası Adakale, Fethülislâm ve Karayuva'yı âsilerden almağa ve kendilerini tenkile memur edildiler. Bu sırada sırbistan âsilerinin üzerine gönderilen Tepedelenli-zâde Veli Paşa o civardan geçiyordu. Âsiler, ona dehalet ettiler. O da devlet nezdinde tavassutta bulunup bâzı şartlarla aflarını temin etti. Lâkin, bu hal mütegallibenin tenkiline başlandığı bu sırada pek kötü bir misal oldu. Üstelik, üzerlerine gönderilen kuvvetler âsileri tenkile kâfi gelirdi.

O devrin en cesur ve tanınmış derebeylerinden birisi de, Hezargrad âyânı Hasan ağa idi. Savaşlarda bir hayli yararlığı görülmüştü. Lâkin zorbalığı da yerinde idi. Başına bir çok zalim, ele avuca sığmaz haşarat toplamıştı. Bunları beslemek için de halkı soyup soğana çevirmekteydi. Şikâyet üzerine Silistre valisi Rüştü Paşa'ya tenkili emredildi. Rüştü Paşa, Silistre kazalarındaki öbür âyânlarla birlikte her taraftan sarıp Hasan Ağayı ele geçirerek idam etti. Bu arada Dimetoka âyânı Killi-oğlu Ömer de tepelenip kellesi İstanbul'a gönderildi. Eski-Zağra âyânı Hacı Mehmed Ağa Rodos'a sürüldü. Edirne'de zorbalar nufuz sahibi olageldiğinden eskiden beri mutasarrıflar Çirmen kasabasında otururlardı. Bu usul de kaldırılıp Edirne'de oturmak üzere Vidin ve Niğebolu mutasarrıfı Ali Celâl Paşa mutasarrıf tayin edildi. Ali Celal Paşa, aldığı emir üzerine Gümülcüne'de

→

→

türeyen mütegallibeden Kalyoncu-oğlu Hasan ve Ali ile Veli-oğlu Manav, Akbıyık-oğlu Hasan ve Ahmed adlı zorbaları idam edip kellelerini İstanbul'a gönderdi.

Vezareti alınmış olarak Dimetoka'da sürgün bulunan Çelebi Hamid Paşa da namlı zalim ve zorbalardan bulunduğu için bu sırada idam edildi. Enistesi olup kendisi gibi vezareti alınmış ve Haleb'de ikamete memur edilmiş bulunan Ebumerak Mehmed Paşa da fesat çıkarmağa çalıştığı için Halcb valisi Çelebi Ragıb Paşa vasıtasile idam ettirildi.

Doğu Karadeniz bölgesi, Tuzcu-oğlu Memiş Ağa

Doğu Karadeniz'de, Trabzon'da türeyen bir kısım zorba ile Of eşkiyası, Sürmene kazasından Bazi-oğlu Hasan, Suiçmez-oğlu Hasan, Genç Mehmed, Deli Ahmed, Küçük Ali-oğlu Salih ve İsmail-oğlu Yakup ve Çehreli-oğlu Hasan birleşerek Sürmene mütesellimini basıp mallarını ve eşyasını yağmalayarak etrafı da talan ettikleri için Trabzon valisi Hazinedar-oğlu Süleyman Paşa'ya tenkilleri emredildi. Rize âyânı Tuzcu-oğlu Memiş Ağanın merkezden gelen emirlere itaat etmeyerek halkı soyduğu ve ölenlerin terekesini zaptedip varislerini haklarından mahrum ettiği Süleyman Paşa tarafından bildirildiği için hakkından gelinmesi yine ona havale edildi.

Süleyman Paşa, kendisine yardıma memur edilen Kastamonu valisi Ali Paşa ile birlikte Tuzcu-oğlu Memiş Ağanın üzerine yürümüştü. Tuzcuoğlu'nun fazla kuvveti yoktu. Of kazasına kaçtı, orada sarıldı. Oflular kendisini sevdikleri için himaye edip teslim etmek istemedilerse de sonunda ele geçirilerek idam edildi.

Bu Tuzcuoğlu, ilk zamanlarda ticaretle zengin olmuş, sonunda nüfüzu artmış, yavaş yavaş halkın vergi borçlarını defaten ödeyip sonra mahsul zamanı bunu zahire olarak kendilerinden almağa başlamıştı. Bu, ilk zamanlarda halk için bir kolaylık olmuşsa da, Memiş Ağa bir verip iki alma yolunu tutmuş, beş on kazanın bütün gelirini bu suretle ele geçirerek halkı bunaltmış ve sırtlarından büyük servetler kazanmıştı. Bir ara Trabzon valisi Süleyman Paşa kendisinden senet karşılığı yüz bin ve iki defa da ikiyüz bin kuruş borç almış, sonra da birden ikiyüz elli bin kuruş daha istemişti. Memiş Ağa, eski senetleri yırtıp alacağından vaz geçtiğini, lâkin yeniden bu parayı vermeğe kudreti olmadığını bildirdiği için Süleyman Paşa kendisine düşman olup devlete şikâyet etmişti.

→

→

Karaosman-oğullarının durumu ve diğer bazı mütegallibe

Bu sırada Karaosman-oğlu Hüseyin Ağa vefat etmişti. Karaosman-oğulları Saruhan bölgesinde nice yıllardır mütegallibe şeklinde hakimdiler. Devlete daima itaat etmiş olmalarile beraber, böyle mahalli nufûzların ortadan kaldırılması istendiğinden, Hüseyin Ağanın iltizamında olan zeamet ve mukataaları zaptetmek üzere devlet ricalinden Abdi Bey ve bölgenin mahalli mütegallibe nufûzundan kurtarılmasını temin etmek için de eski sadaret kethüdası Moralı Osman Efendi gönderildiler.

Yine mütegallibe gürûhundan ve namlı derebeylerinden Karahisar voyvodası İbrahim Ağa, idam edildiği gibi Payas'ta türeyen Küçük Ali-oğlu Dede Bey ve onu koruyanlardan Maraş'a bağlı Bulanık kazası âyânı Akçı Beyle kardeşi Ahmet Beyin tenkilleri Maraş valisi Kalender Paşa'ya havale olundu.

Namlı mütegallibeden olan Adana'lı Hasan Paşa-zâde Mehmed Beyin idamı ise, Adana valisi Mustafa Paşa'ya bildirildi. Hasan Paşa-zâde Mehmed Bey, bunu hissedip Payas'a doğru gitti ve kendisi gibi zorbalardan Küçük Ali-oğlu Dede Bey ile Çaylı ve Ocaklı eşkiyasile Payas ve Kar-beyazı taraflarında kendisini koruma tedbirleri aldı. Bu yüzden Gâvur-dağı eteklerinde bir sürü eşkıyanın toplanmış bulunduğunu Halep ve Maraş valileri bildirdiler. Hacc vakti yakın olduğundan ve bunların hacc kafilesine de hücumu muhtemel görüldüğünden bir an evvel tenkilleri için Mustafa Paşa'ya üst üste emirler geldi.

Haleb eyâletinde Mürsel-oğlu Haydar, Topal Ali, Said, Amo-oğlu Ömer adlı zorbalar türemiş ve her biri bir tarafta nufûz sahibi olarak devlet emirlerini dinlemez hale gelmişlerdi. Kendilerini tenkile yine zorlu lâkin devlete tamamen sadık mütegallibeden Haleb valisi Cebbar-zâde Celâlüddin Paşa memur edildi. Elbistan bölgesine hâkim olan Mürsel-oğlu Haydar, Rakka tarafına savuşup çöl Araplarına iltica ederek yakayı sıyırdı. Topal Ali ile Said de evvelâ Rakka'ya, sonra Zor üzerinden Hama'ya indiler. Orada aşiretlerle birleşip Haleb nahiyelerine saldırmak istedilerse de Celâlüddin Paşa'nın asker göndermesi üzerine kaçıp Hacc kafilesine katılarak Mekke'ye kadar gittiler ve orada zorbalığa tövbe ettikleri için affa uğradılar.

Baban sancağı hanedanı, mütegallibe ve kölemen Bağdad paşaları, bu bölgelerdeki müdahale ve mücadeleler

Baban, Köy ve Harir sancaklarına

→

→

yurdluk ve ocaklık şeklinde tasarruf eden Baban hanedanı, Bağdad valilerine gâh tabi olur, gâh isyan eder, bazan da İran devletinin hâkimiyetini tanır, işlerine geldiği zaman ise, devlet askerile bir olup İran'a karşı savaşırlardı. Bütün mesele, uzun bir zamandan beri kölemen ve mütegallibeden olan Bağdad valilerinin onları dirayetle idare edeçilmesindeydi.

Birinci Abdülhamid zamanında, İran savaşını müteakip Basra ve sonra da Bağdad valiliğine tayin edildiğini gördüğümüz Süleyman Ağa (Paşa) — kendisi "Büyük" lâkabı ile anılır — buradaki pek uzun idareciliği sırasında kölemen ocağını tekrar kuvvetlendirmişti. Onun ölümüyle yerine tayin olunan Ebu Gaddâre Ali Paşa katledilince, Bâb-ı âli fırsattan istifade edip, Irak'tan kölemen hâkimiyetini kaldırmak istemişti. O tarafa vali olarak tayin ettiği Yusuf Ziya Paşa ile buna henüz teşebbüs etmişti ki, Fransa elçisinin baskısı sonunda yine kölemenlerden Süleyman (Küçük) Paşayı tayin etmek zorunda kaldığından, teşebbüsü akîm kalmıştı. Vali Küçük Süleyman Paşanın bâzı taahhütlerini yerine getirmemesi ve uygunsuz hareketlerde bulunması, Bâb-ı âliyi ona karşı harekete sevketmiş, Halet Efendi o tarafa gönderilmiştir. Bu zat, kürt beyleri ve Babanlılarla birleşip Küçük Süleyman Paşanın üzerine, Bağdad'a yürümüş, bu kuvvetler Paşaya mağlub olduğu halde, onun da ordusu dağıldığından kendisi Arab urbanına sığınmak zorunda kalmıştır ve bunlar tarafından öldürülmüştü. İşte bundan sonra büyük bir alayla Bağdad'a giren Halet Efendi elindeki isim yeri boş bir fermanla yine kölemenlerden Abdullah Ağa (Paşa) yı valiliğe tayin etmişti.

Abdullah Paşa Bağdad valisi bulunurken Babanlılarla arası açılmış, bunlardan Halid ve Abdurrahman Paşalarla çarpışmıştı. İranlılar, bu bahane ile müdahalede bulundular. Esas metinde Kaçar politikası kısmında yazdığımız gibi İran hükümdarı Fethi Ali Şah kendisinin henüz savaş halinde bulunduğu Rusya ile Osmanlı devletinin Bükreş anlaşmasını imzalamasına esasen kırılmış bulunuyordu. Bir ordu gönderip Bağdad etrafını yağma ettirdi. Abdullah Paşa, karşılık vermeğe davrandı. Lâkin, selefi Süleyman Paşa'nın oğlu kölemenlerden Said Beyin Münterik taraflarına kaçıp orada bir ayaklanma tertip ettiğini duyarak şehirden ayrılmayı doğru bulmayıp İranlılarla uyuştu. İranlılara taraftar olduğu için vaktile azletmiş olduğu Babanlı Abdurrahman Paşa'ya Baban, Köy ve Harir sancaklarını yeniden vererek Said Beyi ele geçirmek üzere Münte-

→

→
fik üzerine yürüdü. Said Bey, Müntefik şeyhi Hamudüs-Sâmur ile uyuşmuştu. Yirmi bin askerle karşı çıktığı gibi, Abdullah Paşa'nın ordusunda bulunan kölemen askerini de gizlice elde etmişti. Abdullah Paşa mağlup ve esir oldu. Hamudüs-Sâmir savaşta yaralanan oğlunun vefatı üzerine Paşa ile kethüdasının kafalarını kesip Said Beye yolladı. Bu zafer üzerine Said Bey büyük alayla Bağdad'a girmiş, evvelâ vali kaymakamlığı ile işe başlanmış ve kısa zaman sonra Bağdad vilâyeti kendisine verilmişti.

Böylece Bağdad valisi Abdullah Paşa'nın yerine ister istemez tayin edilen Said (Bey) Paşa, eskiden beri Bağdad kölemenlerinin ileri gelenlerine verilmekte olan mühürdarlık, hazinedarlık, kethüdalık gibi memuriyetleri onların elinden alıp bu zümreyi gücendirdiği gibi, aşağı tabakadan Hadi (Hammedi) adlı birisine yakayı kaptırmış ve o da bütün işleri eline almıştı. Hadi, Baban mutasarrıfı Mahmud Paşa'yı azlettirip yerine aynı aileden Abdullah Paşa'yı tayin ettirdi. Mahmud Paşa'nın hamisi olan İran devleti hemen on bin asker yollayarak Abdullah Paşa'yı kaçırdı. Bâb-ı âli, bu hadise üzerine Said Paşayı azil ile yerine kölemenlerin reisi namlı ulemadan Mahmud Efendiyi vezaretle Bağdad, Basra ve Şehrizor valiliklerine tayin etti. Bunun üzerine bütün Baban beyleri kendisine itaat ettiler. Said Paşa'nın azline ait ferman, süt kardeşi Ahmed Beye gönderilmiş ve Süleymaniye'de bulunan Davud Paşa'nın gelişine kadar kaymakam tayin olunmuştu. Lâkin, Ahmed Bey bu vazifeyi yerine getirmeğe cesaret edemedi. Davut Paşa, Süleymaniye'den hareket edip Kerkük üzerine gittiyse de yerli yeniçerilerle halk Ahmed Beyin teşvikile karşı geldiler. Davud Paşa, onları bir hamlede dağıttı. Diğer taraftan Said Paşa da yine Müntefik şeyhi ile birleşip mukavemete karar vermişti. Lâkin, ondan umduğu yardımı göremedi. Taraftarları da yavaş yavaş dağılıyorlardı. Hatta, bunların bir tanesi Hadi'yi yaraladı. Said Paşa, onunla birlikte Bağdad'ın iç-kalesine kapandı. Davud Paşa, ve Halet Efendinin bir adamı vasıtasiyle gönderilen üç vilâyetin menşurunu hamil olduğu halde ordusu ile Bağdad'a girerek ikisini de yakalayıp idam etti. Babanlı Mahmud Paşa ise, kendisine yardım eden İranlılarla el altından anlaşmış bulunuyordu. İranlılar, bu bölgede daima karışıklıklar çıkartmak ve tecavüz hareketleri için daima bahaneler yaratmaktaydılar.

Davut Paşa, Bağdad'a hakim olunca İranlıların Kirmanşah valisi şahzade Muhammed Ali Mirza ile el

→
altından haberleştiğini öğrendiği Babanlı Mahmud Paşa'yı azledip yerini kardeşi Hüseyin Paşa'ya verdi. İranlılar, on bine yakın askerle derhal Mahmud Paşa'ya yardım ettiler. Davud Paşa Kerkük'te büyük bir ordu topladı. Mahmud Paşa ile İranlı kuvvetler bunun üzerine hücuma cesaret edemiyerek barışa yanaştılar. Baban sancağı Mahmud Paşa'ya, Köy ve Harir sancakları Hüseyin Paşa'ya verilerek meselе halledildi. Fakat Bağdad kölemen ocağı bu vali zamanında yine kuvvet kazandı.

Çeşitli bölgelerdeki muhtelif âyân ve mütegallibe

Diğer taraftan Haleb'te Haşşaş adlı bir takım sergerdeler türemişti. Hatta Haleb valileri bunların şerrinden şehirde oturamaz olmuşlar. Haleb dışındaki Şeyhbekir mevkiine çekilmişlerdi. Cebbar-zâde Celâlüddin Paşa Haleb valisi iken kethüdası bunların en azılılarından on beş tanesini tepeleyerek öbürlerini sindirmişti. Sonradan vali olan Hurşid Paşa biraz gevşekçe olduğu için sergerdeler yine azıp bir gece kethüda'nın evini basarak kendini öldürdüler. Sonra isyan bayrağını kaldırdılar. Adana valisi Cebbar-zâde ile Rakka valisi Lutfullah Paşa hemen Haleb üzerine yürüdüler. Harami kasteli mevkiinde asiler mağlup edildi, Haleb alındı. Âsi reislerinden yedi kişinin boynu vurulup kafaları İstanbul'a gönderildi.

Namlı mütegallibeden Edirne âyânı Dağdeviren-oğlu Mehmed Ağa İstanbul'a davet olunmuş ve Surre emirliği verilerek Hicaz'a gönderilmişti. Dönerken gönderilen emir üzerine yolda aman verilmeden katledildi. Aynı zamanda kardeşi Yergöğü bina emini Ahmed Ağa da Yergöğü muhafızı vasıtasile idam edildi. Nevşehir'de fesada kalkışan Yazıcı-zâde İbrahim de bu sırada tepelenip malları hazine namına alındı. Karahisar kazası âyânı Bekir Ağadan da bâzı şikayetler geldiği için Magosa'ya sürüldü.

Van muhafızı Derviş Paşa da zamanla mütegallibe kesilip ferman dinlemez hale gelmişti. Hatta, adına para basacak kadar ileri gidip askerile sağı solu yağmalıyor, kendine tâbi olmak istemeyenleri ortadan kaldırıyordu. Üstelik, İranlılarla da hudut hadiseleri çıkarmaktaydı. Bunun üzerine Kırşehir sancağına tayin edilerek Van muhafızlığı Erzurum'un ileri gelenlerinden Ispanakçı-zâde Yümnü Beye vezaretle verildi. Ancak, Derviş Paşa'ya karşı bütün tertibat alınmıştı. O da karşı gelemiyeceğini ve İran yolunun da kesilmiş olduğunu anlayarak Van'dan çıktı. Yümnü Paşa,

→

Sırpski Ustanak» denilen ilk sırp kıyamı budur. Âsiler kendilerine Kara Yorgi Petroviç adlı domuz ticaretiyle meşgul bir knezi başkan seçtiler. Kara Yorgi dağda eşkiyalık yapmış, Avusturya ordusunda hizmet görmüş iriyarı, güçlü-kuvvetli bir kişizade idi. Kendisi iş başına geçer geçmez sırp mukavemet hareketini bir plâna bağladı, olaylar da bu hususta kendisine yardımcı oldu. Kara Yorgi, durumu tehlikeli gören ve ona katılmak istemiyen bir kısım sırp köylüsüne de kendisinin padişaha âsi olmayıp bilâkis onun emriyle yerli yeniçerileri ortadan kaldırmağa memur edilmiş olduğunu söylüyordu. Bu sayede, bu zümreye düşman bir kısım müslümanlardan da yardım gördüler. Hattâ Bosna valisi Bekir Paşa bile kendilerine yardım etmişti.

Üçüncü Selim devrinde Rumeli olaylarını yazdığımız sırada adı geçen Belgrad muhafızı Mustafa Paşa, ikide birde ayaklanan itaatsiz yamaklara karşı kuvvetli bulunmak için maiyetini dağlı eşkıyası ile doldurmuştu. Fakat bu dağlılar da inzibattan mahrumdular ve reayaya çok zulmetmekteydiler. Rumelide, yine Üçüncü Selim'in saltanatı sırasında, yer yer isyanların devam etmekte olduğu sırada yamaklar da bu hareketlere uyarak fırsatını bulup Mustafa Paşa'yı öldürmüşler ve isyan etmişlerdi (1802). Devlet fazla ileri gidecek durumda olmadığından, onları affetmek zorunda kalmıştı. Garb ocaklarında olduğu gibi, yamaklardan türeyen dayılar Belgrad'a hâkim olunca, timar ve zeamet usulüne tâbi köyleri de çiftlik iltihaz ile hâsılattan hisse almıya ve keyfî muameleleri ile bütün halkı bizar etmiye başlamışlardı. İşte bu olaylar Kara Yorgi'ye meydana çıkma fırsatı vermiş ve Sırpları isyana teşvik etmiye başlamıştı. Herkese «Mustafa Paşayı öldüren dayılara padişah gücenip onların terbiyesini Sırpiya havale etti, buna dair ferman geldi» diye hertarafa haberler gönderip Sırp reayasını ayaklandırmaya, onlardan çeteler kurup gerilla savaşına girişmişti. Çeteler yolları, kervansarayları, palankaları basarak yamak ve âyanlarla amansız bir mücadeleye girişmişlerdi.

Durumlarını tehlikede gören dayılar Rumeli ve Bosna valilerine haber gönderip yardım istedilerse de, Kara Yorgi de müracaatta bulunup «Sırplı âsi değildir, fakat, dayılar padişahın vezirini katletmiş olduklarından onun intikamını almak isterler. Âsi Belgradlıdır» diye onları kandırdı ve yardım etmelerini önledi. İstanbulda toplanan mecliste dayılara yardım etmemiye, bilâkis onların âsi oldukları kabul edilince durum büsbütün karıştı.

İsyanı bastırmıya Bosna valisi Ebû Bekir Paşa memur edilmişti. Bu vaziyetten istifâdeyi düşünen Kara Yorgi, zahiren dayıları tedip etmek ve esasında ise Sırp istiklâlini temin gayesile başladığı harekâta devamla taraftarlariyle Belgrad önüne geldi (1804). Ebû Bekir Paşa Sırplara niçin geldiklerini sorunca onlar «Belgraddaki dört nefer dayının mezalim ve ta'diyatından bizar olduklarını» söylemişlerdi. Belgrad'ın durumu kritik bir hal almıştı ki Dağlı sergerdelerden Goşancalı Halil Ağa da buraya yardıma gönderildi. Devlet tarafından Belgrad muhafızlığına tayin edilen Süleyman Paşa da Avusturya bölgesinde bulunan Zemlin'de idi.

Ebû Bekir ve Süleyman Paşalarla Halil Ağa'nın bir tertibi neticesinde Belgrad kalesine girilip dayılar elc geçirildi ve hemen öldürüldüler. Artık Sırpların sebebi isyanı olan dayılar ortadan kaldırıldığından onların yerlerine dönüp eski işlerine devamları lâzımdı. Fakat öyle olmadı, Belgrad'ın yamaklardan alınmasında Bekir Paşanın kuvvetleriyle işbirliği yapan Sırp çeteleri, dağılıp gitmek için bazı şartlar ileri sürdüler. Belgrad muhafızının maiyetinde kendilerinin bir temsilcisi ve kale muhafızları arasında 1500 Sırp bulunacak, umumî af ilân edilecek, birikmiş vergiler istenmiyecek, yeniçerilerin tenkili sırasında yapılan masraflar devletçe ödenecek, kiliselerinin tâmirine, buralarda çan çalınıp haç konulmasına müsaade olunacaktı.

→

askerile Van'a geldi. Derviş Paşa ise, Van'da olan taraftarlarile el altından temastaydı. Nihayet, başına topladığı aşiret askerile birden geri dönüp Van kalesini kuşattı. Bütün ahali de onunla birlik olduğundan Yûsuf Paşa kurtuluş ümidi kalmadığını görünce cephaneye ateş verip adamlarile birlikte mahvoldu. Bunun üzerine İçel mutasarrıfı Seri Mahmud Paşa'ya Van mutasarrıflığı verilerek Erzurum valisi ile beraber Derviş Paşa'nın üzerine

→

yürüdüler. Derviş Paşa kaçtıysa da yakalanıp idam olundu.

Böylece âyan ve müteğallibe gürûhu ile sergerdeler tepelenerek merkezin hükmü nisbeten her yerde geçer olmuş, zorbalar sinmişti.

Bibliyografya : Cevdet; Tarih. Lütfi; Tarih. İ. H. Uzunçarşılı: Meşhur Rumeli ayanları. Başbakanlık Arşivi; Hatt-ı hümayunlar (III. Selim ve II. Mahmud). Enver Ziya Karal; Osmanlı tarihi cilt V.

İsyanın yeni safhası ve Ruslar

Osmanlı devleti, bu istekleri bir kalemde ve kat'i şekilde reddedince Kara Yorgi Belgrad muhasarasından vazgeçmediği gibi Böğürdelen, Semendre, Özice ve Sokol kalelerini de muhasaraya başladı. Diğer taraftan Sırp millet meclisi «Skupçina» toplanıp Kara Yorgi'yi başknez seçti. O da Sırbistan istiklâline kavuşuncaya kadar mücadele edeceğini ilân etti. Az sonra da Avusturya ve Rusya devletleri, Bâb-ı âliye Sırbistanın da Boğdan ve Eflâk gibi bir müstakil emaret haline getirilmesi teklifinde bulundular. Bunun Bonaparf'ın da arzusuna muhalif olduğunu bilen Bâb-ı âli, teklifi şiddetle ve cesaretle reddetmekten çekinmedi (1806). Osmanlı-Rus savaşlarından az evvel Kara Yorgi Süleyman Paşa ile muhabere edip Goşancalı Halil Ağa'nın Belgraddan gitmesini is edi ve bu olursa dağılacaklarını bildirdi. Yalnız «Kale-i Bâlâ» ya hakim olabilen ve bu habere inanan Süleyman Paşa, «Kale-i Zir» i elinde bulunduran Halil Ağa'yı buradan uzaklaştırabilecek kudrette değildi. Fakat, Halil Ağa durumu tehlikeli gördüğünden kendiliğinden çekip gitmeği düşünmiye başladı. İşte bu sırada yirmi binden fazla bir kuvvetle Belgrad şehrini ve kalesini kuşatan Kara Yorgi, varoş kapılarından birini tutan Aziz Bey'i para ile kandırıp şehre girmeye muvaffak olduysa da kaleyi ele geçiremedi (18 şubat 1807 - 22 zilhicce 1221). Bu vaziyette onsekiz gün daha kalede kalan Halil Ağa bir kısım müslüman ahali ile nehir yolundan Ada-kaleye çekildi. Kendisine hizmet eden

Sırplı Kara Yorgi

Aziz Beyi de hile ile öldürten Kara Yorgi, nihayet Süleyman Paşa'ya da «Devleti âliyye Belgrad'ı Sırplıya verdi, sana dahi Rumelide başka bir mansıp verilmek üzere, Niş'e gitmeniz lâzım geldi» diye haber gönderip kaleyi terkini bildirdi. Süleyman Paşa çaresiz maiyeti ile Niş'e giderken, yolda pusuya düşürüldü ve şehid edildi. Bundan sonra da Belgrad'da kalan müslümanlar feci bir surette katl-i âma uğradı. Sırbistanı (yani Belgrad veya Semendre paşalığı) ele geçiren Kara Yorgi artık istiklâli tanınmadıkça, silâhını bırakmıyacağını açıkça ilân ediyordu. Ona bu cür'eti veren Rus yardımı idi.

Bir müddet evvel Rusya ile Osmanlı devleti arasında savaş başlayıp Rus askeri birlikleri Eflak'a girince, çar Sırplara ittifak teklifinde bulunmuş, Skupçina bunu kabul etmişti. Bunun üzerine aslen Macar olan ve Rusyada hukuk tahsil etmiş bulunan Teodor Filipoviç adlı Sırbistanlı bir Rus mümessili Belgrad'a yerleşti. Sırplılara evvelâ yalnız askeri teşkilâtla iktifa etmeyip mülki bir teşkilât da kurmayı telkin ederek daimî surette çalışacak bir senato teşkil ettirdi. Rusya bir taraftan geniş şekilde yardıma başlamıştı. Avusturya ise, Rusya'nın himayesinde kurulacak bir Sırp devletine muhalifti. Buna rağmen Kara Yorgi 1808 de kendisini bütün Sırpların kralı ilân etti. Osmanlı - Rus mütarekesi görüşmeleri sırasında Ruslar mütarekenin sırplılara da teşmilini istediler. Böylece, Sırbistan'ın fiili ve hukuki mevcudiyetini Osmanlı devletine kabul ettirmek maksadını güdüyorlardı. Osmanlı devleti, evvelâ direndiyse de, zayıf bir ânında bulunduğu için bunu kabul zorunda kaldı. Ruslar, mütarekenin sona ermesini müteakip Bükreş barış andlaşmasına kadar Sırpları maddî ve mânevî şekilde desteklediler. Bu müddet içinde Hurşid Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri Sırp birliklerini iki ağır hezimete uğratıp hemen tamamiyle dağıttılar. Ancak Osmanlı - Rus harbine son veren Bükreş andlaşmasının imzalanması ve bu andlaşmanın sekizinci maddesinde Sırp reâyasının içişlerinin kendi taraflarından idaresi ve vergilerinin maktu olarak toptan alınması, Sırpların her nevi müracaatlerinin Bâb-ı âli ile Sırp milleti arasında halli derpiş ediliyordu. Böylece de Sırplara bazı imtiyazlar tanınmış oluyordu (Mahmud Mes'ud; Mecmua-i muahedat C: 4, S: 49). Kara Yorgi, bu maddenin tatbiki sırasında istiklâle benzer imtiyazlar talebinde bulundu. Bu sırada Rusyanın Napolyon ile olan ihtilâfından hasıl olan müsaid durumdan faydalanmayı düşünen Osmanlı devleti, Sırp mes'elesinin kesin şekilde halli için derhal harekete geçti ve bu işe Hurşid Paşa'yı memur etti. Hurşid

İkinci Mahmud, Kethüda bey, Sadrıâzâm

Yeniçeri ağası, Reis Efendi, Şeyhülislâm, Şatır

Kazasker, Kaptanpaşa, Çuhadar

Yeniçerilerin imhasından evvel Sultan ve devlet ricali kıyafetlerinden (Resim: Jean Brindesi)

(Mufassal Osmanlı Tarihi tablosu - No: 49)

Paşanın kuvvetleri Niş, Vidin ve Bosna'dan hareket ederek Kara Yorgi'nin birliklerini meğlûp ve perişan ettiler (7 ekim 1813). Kara Yorgi âsileri yüzüstü bıraktı ve hazinesiyle birlikte Avusturya'ya iltica edip bu dâvadan vazgeçti. Sırbistan'ın büyük bir kısmı devlete itaat etti. Bu arada Belgrad tekrar Osmanlılara geçti.

Bâb-ı âli'nin Sırplara imtiyaz vermesi

Sırplılar, bundan sonra Viyana kongresine bir heyet göndererek Avrupa devletlerinin bu işe müdahalesini istediilerse de, Avusturya devleti müstakil ve hattâ muhtar bir Sırbistan'a taraftar bulunmadığı için bir netice hâsil olmadı. Sırplar, tekrar mücadeleye giriştiler ve bu sefer kendilerine bir çiftlik uşağının torunu olan Miloş Obrenoviç'i başknez seçmişlerdi (Temmuz 1815). Lâkin Hurşid Paşa'nın kuvveti ağır basıyor, Sırp halkı ise çok zarar gördüğü bu mücadeleden bıkmış bulunuyordu. Sırp sergerdelerinden Matyo Nenadoviç, Hurşid Paşa'ya başvurarak itaat edeceklerini bildirdi. Hurşid Paşa, savaş hareketlerini hemen durdurdu. Ancak, Bonapart tehlikesi kalmadığı için Ruslar da Sırbistan meselesine kat'î şekilde müdahaleye hazırlanmaktaydı. Bâb-ı âli bunu sezerek herhangi bir müdahaleyi önlemek için dâvayı bir ân evvel halle karar verdi. Bu sırada Sırp sergerdelerinin hemen hepsi kaçmış, ortada yalnız Miloş Obrenoviç kalmıştı. Hurşid Paşa kendisini davet etti. O da geldi, kendisine paşa tarafından padişahın emriyle başknezlik verildiği bildirildi. Üstelik, kaleler Osmanlı devletine kalmak şartiyle kuzey Sırbistan için bazı imtiyazlar bahşolundu (1816). Buna göre halk tarafından seçilen oniki knez, başknezlerini seçecekler, vergi toplıyacaklar, adalet tevzi edeceklerdi. Sırpların kilise ve mektepleri tamamen serbest olacaktı. Bu suretle âdeta, imtiyazlı bir prenslik oluyordu. Osmanlı devleti, kendi tebaasından bir kütleye karşı ilk defa olarak mücadeleyi terkedip isteklerini kabul etmiş bulunuyordu. Sonra da başka misalleri geçecek olan bu hal, yıkılma devrinin bir karakteristiğidir.

Bâb-ı âli şu veya bu şekilde hallettiğini sandığı Sırp meselesi arkasından, meydana çıkan bir çok galeler arasında, bir de doğu komşusu İranın yaratığı hâdiselerle meşgul olmak zorunda kalmaktaydı.

Osmanlı - İran münasebetleri, Kaçar'ların politikası

Osmanlı devletinin doğu komşusu İrana hakim olan Kaçar soyunun ikinci hükümdarı Feth-Ali Şah da selefi gibi eski İran topraklarını tekrar elc geçirmek gayesile Ruslarla devamlı mücadelelerde bulunan ve ayrıca da Osmanlı devletinin hükümranlığındaki Baban paşaları ile Şehrizor'a müdahale politikası takip eden bir zattı. Doğu komşusu bu devletin istikrarsız ve acayip hattı hareketi yüzünden iki devlet arasında daimî huzursuzluk yaratan olaylar barış haline rağmen sürüp gidiyordu. Üçüncü Selim devri nihayetlerinde, Rusyaya savaş ilân edildikten bir müddet sonra, bu keşmekeşin düzeltilebileceği ve hattâ bir ittifaka bile gidilebilecek durum hasıl oldu.

Feth-Ali Şah ve oğlu (aynı zamanda veliahdi) Abbas Mirza Ruslarl, Kafkaslardan, Gürcistandan atmak gayesile çalışan, bunu mümkün kılabilmek için dışardan çeşitli yardım ve yardımcı teminiyle uğraşan kimselerdi. Bu yüzden önce Napolyon'la işbirliği yapmışlardı. O da hususî memurları Romieux ve Jaubert'i ve sonra da sefir ünvaniyle general Gardan'ı göndermişti (1806). Zamanla çarla Napoleonun arası açılmaya başlayınca Feth-Ali şah ve oğlu, biraz da imparatorun teşvik ve vaadlerine kapılarak, Ruslara karşı savaşa karar vermişlerdi. İşte bu yeni durumda, Rusya ile zaten çarpışmakta olan Osmanlılarla İranın aralarında anlaşıp müşterek düşmana karşı birlikte hareketleri uygun olurdu. Diğer taraftan, Osmanlılarla Kale-i Sultaniye andlaşması ve ittifakından başka İran devletiyle de bir anlaş-

İran Şahı Feth Ali

ma yapan İngiltere devleti, İranda Fransız nüfuzunu kırmış, Fransızları Tahran'ı terke mecbur bırakmış olmakla beraber, şimdi de bir İran-Osmanlı andlaşması teminine çalışmakta ve bunun için gayretler sarfetmekteydi.

İki taraf da buna lüzum görmüş olmalılar ki Bâb-ı âlinin doğu eyâletleri paşalarına İranlı idarecilerle iyi geçinilmesi hususunda gönderdiği emrin arkasından, Şahın ve Abbas Mirzanın İstanbulda mukim maslahatgüzarları Hacı Hüseyin Ağa, devletinin, müşterek düşmana karşı birlikte hareketi temennilerini ve bazı eyâlet paşaları hakkında bir takım isteklerini ihtiva eden takririni Bâb-ı âliye verdi (Şubat 1810).

Osmanlı devleti, eyâlet paşaları hakkında alınan kararları cevaben bildirdikten başka, iki devlet arasında devam edip giden ihtilâfa sebeb olan hususları halletmek ve müşterek düşmana karşı birlikte hareketi temin için, Yasinci (Yasini)-zâde Abdulvahhab Efendiyi sefaretle İrana göndermiye karar verdi. Uzun bir hazırlığı müteakip, hediyeler ve Abbas Mirzaya hitaben yazılan ihtilâflı meselelere ait kısımlardan başka «cihheti camia-i islâmiyye iktizasında adüvvi dinimiz olan moskovların oltarafta dahi kahrı istisalleri emrinde lâzımgelen hususatın dahi sefiri muamaileyh vesatetile canibi devleti aliyyemize iş'ar ile teşyidi erkânı hulus ve vedade himmet kılınmak» fıkrası bulunan bir hatt-ı hümâyûnla İrana doğru yola çıkan (Kasım 1810), bu zatın yanında Bozoklu Osman Şakir ve Hayret Efendiler bulunmaktaydı. Kaçarların başkenti Tahrana ulaştıklarında (Mayıs 1811), şah ile konuşup hatt-ı hümâyûnu ve hediyeleri takdim ettiler. Şah, ihtilâflı hususlar için Osmanlı devletinin isteklerine karşı yeni birtakım acayip taleplerle karşılık verince işi mutlaka iyi bir neticeye vardırmak istiyen Osmanlı sefiri Tebrize gitti. Çünkü, İran devletinin birçok hususlarda esas idare âmiri olan, Abbas Mirza Rusyaya karşı olan savaş hazırlıkları için orada bulunmaktaydı. Ne yazık ki eski ihtilâfların halli şöyle dursun her an bir yenisinin zuhur etmesi esas gaye olması icabeden «müşterek düşmana birlikte hareket etmek» hususunu unuttturmuştu. Belki bir neticeye ulaşılabilir ümidiyle, Osmanlı sefiri, Abbas Mirzanın yanındaki ikametini uzattığı sırada gelen yeni bir haber şahı Osmanlılara karşı gücendirdi.

Osmanlıların, İran devletinin muvafakatini almaksızın Rusya ile Bükreş barışını yapması bu güceniklığin sebebiydi. Halbuki İran şahı bunda tamamen haksızdı. Çünki kendisine gönderilen hatt-ı hümâyunda yalnız evvelce yazdığımız fıkra vardı, bunda taahhüdü ifade eden birşey yoktu. Üstelik sonradan da «harp ve sulhte beraber bulunmak üzere meyanede bir ittifak muahedesi akdolunmamıştı». Yukarda da yazdığımız üzere bu mesele ezeli ve sonu gelmiyen mâlum ihtilâflar, mukabil acayip teklifler sebebile çoktan unutulmuştu. Şah, İrandaki İngiliz elçisine Osmanlıların bu Rusya ile barışından ötürü şikâyette bulununca, mezkûr elçi, Osmanlıların mazur olduğunu beyanla, İran devletinin de Rusya ile anlaşmasını tavsiye etmiştir. Kaldı ki Osmanlı devleti, evvelce bahsinde yazdığımız gibi, Bükreşte yapılan barış muahedesinde Ruslara, İranla yapacakları anlaşma için tavassutunu kabul ettiren madde koydurmuştu.

İranlıların Bağdad civarını yağmalamaları

Bütün bunlara rağmen Feth-Ali Şah bir intikam arzusu ile hareket edip Baban Paşaları meselesinden ötürü Bağdad paşasının yaptığı bir hareketi bahane edip 1812 sonbaharında Bağdad civarına gönderdiği büyük bir ordu ile bu havaliyi yağma ettirdi. Bu sefer, yağmalanan malların kurtarılıp geri alınması gayesile Osmanlı devleti, Celâlüddin Mehmed Efendi'yi sefaretle İrana gönderdi. Bağdad tarikile İrana gidip 18 haziran 1813 de taşıdığı name-i hümayunu teslim ve memuriyetini tebliğ ettiği sırada Osmanlı sefiri, Feth-Ali Şaha ağır hitapta bulunmuştur. Sonradan İran vükelası ile olan görüşmeleri de bir neticeye ulaşamayınca, şah tarafından, Tebrizde bulunan Abdulvahhab Efendinin yanına gitmesinin bildirilmesi üzerine, o tarafa hareket etti. Orada Abdulvahhab Efendi ile birlikte olarak İran ileri gelenleriyle tekrar yapılan toplantıda yağmalanan malların geri alınması bahis konusu olunca, İranlılar cevaben, Irak-ı Arab da çok İranlının mal ve eşyası gasbolunmuştur diyerek, onların da geri alınmasının icab ettiğini ileri sürdüler. Baban paşaları ve Şehrizor işlerindeki müdahaleler dolayısile de Osmanlı sefirlerinin iddialarını tamamen reddeden İranlılar, bu hususta hiç bir hukuk kaidesine uymıyan şeyler söyleyip tekrar acayip tekliflerde ve isteklerde bulundular. Artık bir netice alınamıyacağını kat'î olarak anlıyan ve burada kalmanın lüzumsuzluğunu gören Abdulvehhab Efendi İstanbula döndü. Celalüddin Efendi de hareket etmiye kararlı iken şahın teklifi üzerine biraz daha Tebrizde bulunmuşsa da bir netice hasıl olmıyacağını bildiğinden Erzurum seraskeri Ahmed Paşayı görmek bahanesi

ile veda bile etmeden, Tebrizden ayrılıp İstanbula gelmiştir. Bu hal iki devlet arasında soğukluğu ve gerginliği artıracak bir vaziyetse de bilâhare İran devleti dostluğun teyidi gayesile Mirza Rıza'yı sefaretle yola çıkarmış, o da Erzurum tarikile İstanbula gelip vazifesini yerine getirmiştir.

İranı bu sırada böyle bir harekete sevk eden en mühim âmil her halde, Napoleonun Moskova seferinden de istifade gayesile Rusyaya karşı açılmış olan savaşta başarısızlığa uğranılması ve Abbas Mirza kuvvetlerinin arka arkaya Rus generali Kotlyarevskiy tarafından Aslanduz ve Lenkeranda mağlûp edilmeleriydi. Bu ağır darbeler az sonra İranı Rusya ile ağır şartlı Gülistan muahedesini imzalamıya mecbur bırakmıştır (Ekim 1813). Böylece Karabağ, Şeki, Şirvan, Derbent, Kuba, Bakû ve Talis hanlıkları arazisinin mutlak olarak Rusyaya terkinden başka adı geçen devletten gayri hiçbir devletin Hazer denizinde harp gemisi bulunduramıyacağı hususu da İran tarafından kabul edilmişti.

Bu şiddetli darbeden sonra her bakımdan pek sarsılan İran devleti bir müddet için daha Osmanlılara karşı hırçın, uyuşmaz ve istikrarsız politikasına ister istemez son vermek zorunda kaldığından, bu iki devlet arasındaki münasebetlerde oldukça sakin geçen yıllar birbirini takip etti. Dört-beş senelik bir devrenin sonlarında, 1817 de Bağdad valisi ile Baban sancağı paşası arasındaki bir ihtilâfa, İranın Kirmanşah valisinin, Babanlı paşaya yardım etmek üzere, devletler hukukuna aykırı olarak Osmanlı hududunu geçtiğinde, Bâb-ı âlinin savaşa giden kat'i tavrı karşısında İran hükümeti aradaki soğukluğun izalesi için bir sefir göndermeyi uygun buldu. Muhib-Ali Han adlı bu zat Ocak 1818 de İstanbula ulaşıp padişahın huzuruna çıktığında; evvelâ Rusyanın devleti hakkındaki fena niyetlerinden bahisle, iki islâm devletinin ittihadı lüzumuna temasla sonra da İran hacılarının haremeynde uğradıkları kötü muameleden şikâyette bulundu. Kendisile bilâhare esas ihtilâflı meselelerin halli için ayrıca aktolunan bir meclisle, evvelce şahlarının kabul ve Osmanlı elçilerine şifahen de vaad ettiği üzere Kürdistandan el çekmeleri, rehinlerden başkalarının iadesi, firarilerin taraflarca kabul edilmemesi, bundan böyle hudud tecavüzlerine son verilmesi maddeleri tekrarlanarak hepsine riayet edileceği taahhüdü alındı. Van hududunda İranlılar tarafından tahrip edilen bir kalenin ihyası masrafının dahi devletince ödeneceğine söz veren bu sefir Mayıs 1818 de memleketine döndü. Osmanlı devleti de, bundan sonra İran firarilerinin iadesi ve İran tüccarlarına iyi muamele edilmesi hususlarını havi emirlerini Çıldır ve Erzurum valilerine gönderdi. Fakat bütün bunlara ve hattâ sonradan İran'a elçi olarak gidip gelen Süleyman Hadi Efendiye şahın bizzat; Osmanlı hududunun tecavüz ve aşılmasına kat'iyyen rızam yoktur, iki devlet arasında mün'akid olan şartların devamı arzumdur, serhad memurlarına gerekli tenbihatta bulundum, demesine rağmen, iki devlet arasında hava gittikçe değişmeye başladı.

İran'ın yeniden tecavüze geçmesi ve Osmanlı - İran savaşı

Esasında İran devleti bir zamandanberi Rusyaya verdiklerini telâfi etmek gayesile topraklarına tekrar göz diktiği Osmanlı

İran'a muhtelif tarihlerde gönderilen elçiler: Soldan sağa: Elçi Yâsinci-zâde Seyyid Abdülvehhab, maiyyeti Bozok'lu Osman Şakir, Elçi Celâlüddin Mehmed Efendiler
(Asılları İstanbul Arkeoloji Müzesi kütüphanesindedir)

devletinin meşguliyetinden istifade etmeği düşünüyor, müsait fırsat kolluyordu. Nitekim, Osmanlı ülkesinde, evvelce bir şekle bağlandığını gördüğümüz Sırp hareketini, sonra ayrı bir bahiste ele alacağımız, Mora ve Yunanistan isyanının ve diğer bazı iç gailelerin takip etmesi, İrana aradığı fırsatı temin etmek üzereydi. Gerçekten de, birbirine karışmış haldeki Rum ve Tepedelenli isyanı dolayısile karada ve denizde bunlarla meşgalesi arttıkça İran tavrını değiştirmiye başladı.

Osmanlı devletinin mütegallibe ve âyânların tedibi için, Halet Efendinin ittihaz ettiği, sert bir politikayı takibi imparatorluğun doğu bölgesindeki pek çok aşiret ve kabile beyinin ürkmesine ve yavaş yavaş İrana meyletmesine sebeb olmaktaydı. Buna mukabil iç ve dış durumu her bakımdan keşmekeş içinde bulunan İran devleti aşiret reislerini hoş tutmak politikasını takibe başlamıştı. Neticede Osmanlı - İran hududunda hâdiseler birbirini takib etti. Bâb-ı âli, İran devletinin gerçek niyetini hissetmiye başlayınca doğu valilerine icab eden emirleri gönderip, Rum isyanile uğraşırken bir de İran harbine başlamak istemediğinden, ona göre davranılmasını, müdafaa tedbirlerinin alınmasını bildirdi. Az sonra evvelce İrana sığınan birtakım kürt aşiretlerinin İran ordusu ile Kağızman taraflarını yağma etmesi tehlikenin pek yakın olduğunu gösterdiğinden Erzurum valisi Hüsrev Paşa şark seraskerliğine getirildi (Ekim 1820). Osmanlı devletinin batıda meşgalesi arttıkça, İranın da doğuda cür'eti fazlalaşıyordu. Doğu-Bayezid, Van taraflarından yeniden hudud geçmeler ve Halet Efendinin taşralar hakkında tertip eylediği sert siyasetin uyandırdığı aksi tesir olarak bazı mevki ve kalelerin İran himayesini tanımaları daha da ciddi tedbirlerin alınmasını icab ettirince, İran hududuna sevk olunmak üzere Trabzon'a 80 top ve lüzumu kadar mühimmat ve sekiz orta topçu, dört orta arabacı gönderildi (Ocak 1821). Biraz sonra, Abbas Mirzanın İran hacılarının rahatça hacca gitmelerine Osmanlıların mâni olduğunu ileri sürüp Erzurumda bulunan temsilcisini geri çağırdığı, Doğu seraskeri tarafından Bâb-ı âliye bildirildi. Merkezden, bu seraskere hitaben yazılan ve İranlıların Rum fesadından istifade etmeleri, hattâ Osmanlı devleti aleyhine Rusya ile müttefik olmaları ihtimali de hatırlatılarak, ona göre uyanık bulunulması lâzımgeldiğini bildiren, cevabî mektup gönderildi (Mayıs 1821). Bu sırada müsait vaktin geldiğini kabul eden ve Osmanlılarla her türlü muhabereyi kesen İranlılar her taraftan hududu tecavüze başladılar, artık onlarla savaştan başka çare yoktu. Böylece iki devlet arasında zarurî hale gelen savaş iki yönde, Bağdad ve Erzurum cephelerinde cereyan etti.

Bağdad tarafında Kirmanşah valisi Muhammed Ali Mirzanın hücumları Osmanlı kumandanı Davud Paşa tarafından başarı ile def edildikten başka Kürdistan işleri de yola kondu. Biraz sonra da Muhammed Ali Mirza, vefat ettiğinden yerine gelen kumandan Muhammed Hüseyin Mirza da muvaffak olamamıştır. Bunun üzerine bu tarafın işleri de Abbas Mirzaya havale edildi.

Esasında Erzurum yönü kuvvetleri kumandanı olan bu zat savaş başlayınca çarhacısı Hüseyin Han Kaçarı Tebriz'den Hoy'a sevkedip arkasından da kendisi hareket etmişti (Eylûl 1821). Hüseyin Han Toprak-kaleyi kolayca ele geçirdi. Abbas Mirza da Bayezid (Doğu) kalesini aldı. Bu sırada evvelce Bayezid sancağı mutasarrıfı iken azledilip Erzurumda mevkuf bulunan Behlûl Paşa firarla Abbas Mirzaya iltica etti. O da kendisine tekrar Bayezid (Doğu) mutasarrıflığını verdi. Bundan sonra Erzuruma doğru ileri harekâta devam olundu. Diğer taraftan bir kol İran askeri de Diyarbekir istikametinde ilerleyip Bitlisi aldı. Muş mutasarrıfı Selim Paşa İran temayüllü olduğundan Abbas Mirza tarafından ona teminat verildi. Van gölü üstündeki Erciş kalesi de kısa bir mukavemetten sonra İranlılara teslim oldu (Ekim 1821). Kışın yaklaşması üzerine Abbas Mirza ordusu ile Tebrize döndü.

İkinci savaş yılı, Erzurum barışı

Aynı senenin sonlarında Doğu seraskerliği ile Erzurum valiliğine eski sadrıâzam Mehmed Emin Rauf Paşanın getirilmesi üzerine Hüsrev Paşa da Trabzon valiliğine tayin edildi (Aralık 1821). Bahar mevsimi gelip sefer zamanı yaklaştığında yeni seraskер, Cebbar-zâde Mahmud Celâlüddin Paşayı çarhacısı tayin ederek Muş mutasarrıfı Selim Paşayı da maiyetine vermişti. Mahmud Celalüddin Paşa hemen harekete geçip Toprakkaleyi muhasaraya başladı. Bu sırada tekrar harekete geçen Abbas Mirza Tebrizden ayrılıp (Mayıs 1822), Hoy taraflarına geldi. Oradan Mahmud Celâlüddin Paşa üzerine yürüdü. Şiddetle vukua gelen savaşlarda Osmanlı kuvvetleri İran temayüllü aşiretlerin bilhassa Selim Paşanın hareketsiz kalmaları yüzünden mağlûp oldular. Fakat Abbas Mirza da galip geldiği halde ileri harekete, ordusunda çıkan koleradan dolayı, muvaffak olamayıp şaşkın halde ric'at etti. Hiç beklemediği bu darbe

Vahhabîliğin esasları ve yayılması

(İlâve: 168)

★

Osmanlı devletini uzun müddet uğraştırmış olan Vahhabîliğin kurucusu Hanbelî ulemasından Şeyh Necdi diye meşhur Muhammed bin Abdülvahhab'tır. Kendisi Hicaz ile Basra arasındaki Yemâme bölgesi çöl Araplarındandı. Temîm kabilesine mensubtu. 1699 yılında Necid'de Uyniye adlı köyde doğmuştu. Bu köy, Mekke'den Basra istikametine doğru on beş merhale mesafedeydi. Hindde, İran'da, Bağdad ve Basra taraflarında bir müddet dolaşmış ve tahsilini Şam'da yapmıştı. Sonra Necid'e dönerek 1730 yılında mezhebini yaymağa başladı. Gerçi Sünnî müslümanlardan inanış (itikad) değil, sadece işleyiş (amel) meselelerinde pek ehemmiyetsiz bâzı teferrüatta ayrılıyordıysa da, bunları kabul etmeyen herkesi kâfir sayıyordu.

Bu mezhebin esasları, Allaha vasıtasız ibadet olunacağı, amel itikadın bir parçası olduğundan dinin farz ettiği ibadetleri terk ve ihmal edenlerin kâfir olup dinden çıkacağı. Peygamberimizden ve evliyadan yardım ve şefaat istemenin şirk, yâni Allaha ortak koşma olduğu, ölüleri ziyaret etmenin, türbe yapmanın, kandil yakmanın, adak adamanın ve kına yapmanın caiz olmadığı idi.

Necid'in nüfuzlu emirlerinden Der'iye Şeyhî Muhammed bin Suudun bu mezhebi kabulü ve Abdülvahhabın damadı olması üzerine Necid halkı yeni mezhebi süratle benimsedi. Bir müddet sonra da bu Necid emiri Muhammed bin Suud'un gayretiyle Vahabîlik 1745 den itibaren Arabistan yarımadasında yayılmağa başladı.

1774 yılında Mekke Emiri bulunan Şerif Mes'ud, Muhammed bin Abdülvahhab'ın halkı yavaş yavaş İslâm inanışlarından uzaklaştırdığını duyarak Mekke ulemasına meseleyi sordu. Onlar da:

"Muhammed bin Abdülvahhab'ın yanlış yoldan zorla geri döndürülmesi ve eğer davasında sebat ederse katli vaciptir" diye fetva verdiler. O da bunu devlete bildirdiyse de, buna ilk zamanlarda pek ehemmiyet verilmeyip fazlaca mutaassıp ve İslâmın aslına aykırı olmayan bir mezhebî cereyan sayıldı. Yalnız Cidde valisine bu işle meşgul olması ve siyasî faaliyetlere kalkışıldıkları takdirde Vahhabîlerin tenkil edilmesi bildirildi.

Muhammed bin Abdülvahhab ise, tarafdarlarını gittikçe artırmakta ve

→

mezhebini yaymaktaydı. Niyeti Hicaz ve Irak bölgelerini ele geçirip ayrı bir devlet kurmaktı. Bunun için eskiden beri istiklâl davasında olan Der'iye şeyhi Muhammed bin Suud'un oğlu Abdülazizde istediği şahsı buldu. Vahhabîliğin asıl kuvvet kazanıp, Arap yarımadasının bir çok kısımlarına yayılması bu zatın babasının ölümünü müteakip yerine geçmesiyle başlar. Abdülaziz, köy ve kasabaları dolaşıp öşür ve zekât toplamak bahanesiyle halkı soymağa ve karşı gelmek isteyen sünnî ulemasını idama başladı. Aynı zamanda mezhebini Arap kabilelerinin arasında yayıyordu. Başına bir hayli eşkiya topladıktan sonra Muhammed bin Abdülvahhab'ın da tensibiyle hilâfetini ilân etti. Sonra kabileler reislerini toplayıp kendilerine :

"Ben, istediğimi elde edecek kadar askere sahibim. Maksadım hilâfet merkezimiz olan Der'iye'den çıkıp uğradığımız yerleri de kendimize tabi kılarak doğru dini talim ede ede Bağdad'a kadar gitmek ve orasını ele geçirmektir. Bir taraftan da ehlisünnet uleması geçinen müşrikleri ortadan kaldıracağım. Çünkü bunların bulundukları memleketlerde mezhebdaşlarımızın rahat yüzü görmelerine imkan yoktur" diye hitabetti. Bu söylediklerini hepsi doğru bulup kabul ettiler ve :

"Biz senin emir ve fermanlarına uymağa hazırız. İşte bu uğurda yerimizi yurdumuzu bırakıp Der'iye dağlarına ve Necid çöllerine çekildik. Emirlerini tereddütsüz yerine getiririz" diyerek birer birer kalkıp elini öpmek suretile biat ettiler. Abdülaziz bunun üzerine:

"Şu halde mezhebimizi her tarafta yaymağa ve halkı müslüman adı altındaki müşriklerle savaşa sevke başlayın" dedi.

Hadise duyulunca Der'iye bölgesindeki sünnî ulema can korkusuna düşerek yurdlarını bırakıp Bağdad'a kaçtılar ve olan biteni Bağdad valisi Süleyman Paşa'ya anlattılar. Bu sırada Muhammed bin Abdülvahhap seyahatta idi. Abdülaziz'in yanında ise kendi fikrini telkin etmek üzere adamlarından Muhammed bin Ahmedül Hıfzi'yi bırakmıştı. Abdülaziz'i en fazla o kışkırtmaktaydı. Süleyman Paşa, meseleyi iyice anlamadan harekete geçmek istemediği için Abdül-

→

→

aziz'e bir mektup göndererek maksadının ne olduğunu sordu. Abdülaziz, sadece onu oyalamak için verdiği cevapta kendisinin devlete sadık ve itaatli bulunduğunu, bir takım fesadçıların arayı açmak ve kendisini gözden düşürmek için iftira ettiklerini, bunların ise İslâm dini ve şeriatına uymak istemeyen bâzı kimseler olduklarını, bunun için idam ile cezalandırılırsa bundan sonra garazkârların meydan bulamayacaklarını bildirdi. Süleyman Paşa, bu mektubun yazılış tarzından Abdülaziz'le diğer Vahhabîlerin asıl maksadlarını sezmişti.

Diğer taraftan Abdülaziz Ahmedül Hıfzi'nin telkiniyle Arap yarımadasına ve sonra İslâm dünyasına hâkim olmak için evvelâ Mekke ve Medine'yi ele geçirmek gerekeceğini düşünüp bir haylı asker toplayarak Mekke Şerifi'ne başvurdu ve hacc müsaadesi istedi. Şerif, onun asıl maksadının hile ile bu yerlere sokulup sonra cebren hâkim olmak olduğunu bildiği için isteğini reddetmekle beraber, bir mikdar asker de toplayarak Der'iye üzerine yürüdü. Kendisi, seccadle meşhur bir zat olduğundan Abdülaziz ona karşı çıkmağa cesaret edemiyerek sarp dağlara çekildi. Şerif toplu halde bulunan Vahhabîleri dağıtıp bir kısmını da kılıçtan geçirdiyse de, kısa zaman sonra rahatsızlanarak vefat etti.

Onun vefatı üzerine cesaretlenen Abdülaziz, tekrar ortaya çıkarak şekavet dairesini genişletip başına pek çok çapulcu topladı. Bunların hemen hepsi Vahhabî mezhebinin değil, islâm dininin bile esasını bilmeyen bir sürü cahil harami idi. Ancak Abdülaziz, Vahabî olmayanların can ve malına saldırma emri vermiş olduğu için sadece yağma gayesile başına toplanıyorlardı. Abdülazizin 1787 den beri kendisile birlikte icrayı hükümet eden ve orduların kumandanı bulunan oğlu Suud 1789 yılında Fırat nehri üzerindeki Cüfeyr kalesini almak için on beş bin şakî ile Der'iye'den hareket etti. Bağdad valisi Süleyman Paşa, hazırladığı yirmi bin kadar askerle üzerine gittiyse de ağır bir mağlubiyete uğradı. Bunun üzerine Rakka âyânı Hacı Mehmed Ağa, Rakka valisinin hazırladığı on bin kişilik askerle Suud'un üzerine yürüdü. Vahhabîler, bu sefer mağlup olarak kaçtılar. Bir çok ölü vermişler, ikiyüz deve kaybetmişlerdi.

Lâkin Suud bu yenilgiden fütur getirmedi. Dağılan kuvvetlerini bir yerde toplayarak çeki düzen verdikten sonra Mısır hacc kafilesine hücum edip yüzlerce günahsız masumu öldürdü. Mallarını yağmaladı. Mekke Emiri Şerif Galib bunu duyunca, kar-

→

→

deşi Şerif Abdülaziz'i Vahhabîleri tenkile memur etti. Şerif Abdülaziz, rastladığı Vahhabî birliklerini dağıttıysa da Der'iye'ye kadar uzanamadı. Şerif Galib ise, asıl burasını zaptedip Vahhabî ocağını söndürmek istediği için kardeşinin bu işi yapmamış olmasına gücendi. Lâkin, gayet akıllı bir zat olan öbür kardeşi Fuhayd kendisine:

"Vahhabîlerin sığındıkları yer, hem çok müstahkem, hem de buraya çok uzaktır. Eğer savaş talihi yardım etmez de yenilirsek Mekke'den yardım göremeyiz. Vahhabîlerin arzu etiğiniz şekilde tedibi ise, büyük bir kuvvete ihtiyaç göstermektedir. Bu da, ancak devletin başarabileceği büyük bir iştir. Biz ise, ancak Mekke'yi muhafaza edebileceğimiz için eğer buraya saldırırlarsa savaşırız. Yoksa, bu derecede kuvvetlenmiş bir düşman üzerine gidip de bozulacak olursak Hicaz kıtasını elden çıkarmış oluruz" dedi.

Lâkin, Şerif Galib onu dinlemiyerek yeteri kadar asker tedarik edip Der'iye'yi ele geçirmek niyetile Mekke'den hareket etti. Evvelâ Şa'ra vadisi karşısındaki topraktan yapılmış tabyalarla çevrili ve yetmiş Vahhabî tarafından müdafaa edilen kaleye varıp burasını almak istedi. Vahhabîler top ve tüfek mermisile karşılık verdiler. Şerif Galib, bu küçük kaleyi mutlaka almağa karar vermişti. Etrafını sararak top, tüfek ve humbara ateşile yirmi gün kadar sıkıştırdı. Lâkin, müdafiler inadla karşı koydular. Nihayet hücum edip almağa karar verdi. Mekke'den demir merdivenler getirtti. Bütün teşebbüsleri ağır zayiata mal olarak neticesiz kaldı. Nihayet, bir kaç ay beyhude uğraştıktan sonra geri dönmek zorunda kaldı. Mekke'de bir mikdar asker daha hazırlayıp civardaki çöl eşkıyasının üzerine giderek bunları dağıttı. Aynı zamanda kendisi Hisar muhasarasında iken istediği yardımı yapmamış olan bedevî kabilelerini çiğneyip köylerini harap etti (1793). Sonra gidip Taif'de otürdü. Kardeşi Fuhayd, Mekke'ye dönmesinin daha doğru olduğunu, çünkü talana alışan ve başı boş bırakılan askerinin çeşitli fenalıklara başladıklarını kendisine yazdığı halde, Şerif Galib bunu da dinlemedi. Lâkin, kardeşinin dediği çıktı. Taif ordugâhındaki asker, sağa sola dağılıp mal ve hatta ırza el uzattılar. Bunun üzerine bedevî kabileleri birleşip Taif üzerine yürüdüler. Gafil avladıkları Şerif Galib'in ordusuna hücum ettiler. Şerif, güçlükle Mekke'ye kaçabildiyse de, askerinden iki yüzü ve kırk beş Şerif kılıçtan geçirilip öbürleri dağıldı ve bütün eşya ve mühimmat yağma edildi. Mekke'ye varan Şerif Galib'in ise, halk nazarında hiç bir kıymet ve itibarı kalmamıştı. Bu fir-

→

→

satı kaçırmak istemeyen Suud bin Abdülaziz Der'iye'den çıkıp Taif'e doğru yaklaşdıysa da, Şerif Galib bir miktar askerle üzerine gidince kaçarak dağlık bölgeye sığındı. Şerif Galib, kendisini takip etmediğinden o çekilince civardaki bedevi kabileleri ve çöl Araplarile temasa geçip çoğunu kendi mezhebine soktu. Bu kabileler, Şerif Galib'e düşman oldukları için Vahhabî mezhebini kabul ediyorlar ve onun tarafından tekrar taarruza uğrarlarsa Suud'un yardımı sayesinde karşı koymayı düşünüyorlardı. Şerif Galib, etrafının kuvvetli bir düşman çenberile sarıldığını görünce, Suud ve babası Abdülaziz ile anlaşmak zorunda kaldı. Buna göre Vahhabîler istedikleri zaman Kâbe'yi ziyaret ve tavafta bulunabileceklerdi. İki tarafın tebaası birbirile alış veriş edecekler, Taif vak'asından Mekke Şerifi'nin ordusuna hücum eden bedevi araplar affolunacaklardı. Böylece, Hicaz kıtâası Mekke Şerifi Galib ile Vahhabîlerin reisi Abdülaziz arasında paylaşılmış oluyordu (1797). Şerif Galib'in üst üste işlediği hatalar bu ağır neticeyi vermiş ve Vahhabîlerin nüfuzunu gayet artırmıştı. Abdülaziz kalabalık asker ve maiyetile 1798 ve 1799 yılları Hacc mevsimlerinde Mekke ve Arafat'ta bulunarak Arap kabileleri arasında büyük propaganda yapmış ve bu yüzden bu iki yıl arasında kendisine katılanlar büsbütün artmıştır.

Diğer taraftan 1795 te Lahsa ve Katif'i alan Vahhabîlerden burâlarını istirdad gayesile Bağdad valisi Süleyman Paşanın hazırladığı ve icrasını 1797 de Müntefik şeyhinin, 1798 de de Kâhya Ali Paşanın yaptığı askerî harekâtın tam bir başarısızlıkla sona ermesi üzerine Bağdad valisi 1799 da Abdülazizle altı yıllık bir mütarekeyi kabul zorunda kalmıştı. Ancak şi'i bir kabile Vahhabîlere aid bir kervanı vurunca Suud bin Abdülaziz Kerbelaya hücum ile şehri yağma ve şi'i ibadethanelerini tahrip ettiği gibi halkı da kılıçtan geçirdi, böylece mütareke de bozuldu (Nisan 1802). İran hükümdarı Feth-Ali Şahı pek hiddetlendiren ve Bağdadı istilâ tehdidine kadar götüren bu Vahhabî şekavetinin cezalandırılmasına Süleyman Paşanın ölümü dolayısiyle (Ağustos 1802) Osmanlı devletince Gaddare Ali Paşa ve Azem-zâde Abdullah Paşalar memur edilmişlerse de, imkânsızlıklar yüzünden sefer yapılamamıştır.

Mekke Şerifi Galib Vahhabî mezhebinin yavaş yavaş bütün Hicaz'ı saracağını anlayarak aradaki anlaşma gereğince Vahhabîler tarafına geçmiş bedevi Arapların köylerine iade edilmelerini Suud ve babası Abdülaziz'e sert bir dille bildirdiyse de onlardan:

"Hak dine dehalet edenlerin iadesi şer'an caiz değildir." cevabını aldı. Bunun üzerine askerî harekâta girişmeğe karar verdiyse de bütün bedevi kabilelerinin Vahhabîlerin tarafına geçtiğini görüp bu kadar kuvvete esasen yanında pek az kalmış askerle karşı koyamayacağını ve onlarla baş edemiyeceğini anladığından Vahhabîlerin reisine haber göndererek anlaşmaya "İki taraftan hiç kimseye zulüm ve taaddi edilmemek" maddesinin ilâvesini ve barışmayı teklif etti. Aynı zamanda vaktile kardeşinin sözlerini dinlemediğine pişman olduğunu itiraftan çekinmedi. Fuhayd ise, Hicaz'ın elden çıkacağını anlayarak Şerif Galib'e haber vermeden bir gece Mekke'yi terk edip Medine'ye, oradan Şam'a ve Şam'dan da Akkâ'ya gidip ömrünün sonuna kadar burada oturdu.

Lâkin Şerif Galib de umduğu rahata kavuşamadı. Çöl Araplarının iki meşhur kabile reisi Osmanül-Mudayiki ve Muhsinül-Hadimî Deriye'ye gidip Abdülazizle görüştükten sonra emirlerindeki Vahhabî ordusu ile Taif'e yürüdüler. Bir taraftan da Mekke Emiri'ne haber göndererek kendilerinin ve Abdülaziz ve oğlu Suud'un anlaşmayı bozduklarını, bütün kabilelerin birlik olup Kâbe'yi zapta karar verdiklerini bildirdiler. Şerif Galib aşağıdan alarak Osmanül-Mudayiki'ye nasihat yollu bir mektup gönderip şakavetten ve etrafa başladığı taarruzdan vaz geçmesini tavsiye ettiyse de haydut buna aldırış etmedi ve etrafa saldırmağa başladı. Üstüne gönderilen kuvvetleri de yendiği için Şerif Galib çaresiz Taif kalesine çekilip kapandı. Mudayiki bundan sonra onun Vahhabîlere karşı koyamayacağını anlayınca Şubat 1803 (Şevval 1217 sonları) Salim bin Şekban vasıtasiyle Şerif Galib'e meydan okudu. O da, bu kadarına tahammül edemeyip meydan okuyuşa cevap vermemek de Araplar arasında gayet haysiyet kırıcı bir hal olduğundan yanında bulunan askerile Vahabîlerin ordugâhına hücum etti. Salim bin Şekban ağır zayiat vererek yenildi. Lâkin yeniden asker toplayıp tekrar saldırdı. Şerif Galib bu sefer yenilerek Taif'i bırakıp kaçtı. Vahhabîler ne buldularsa yağmaladılar. Lâkin, kale halkı mukavemet ederek bütün hücumları püskürttüler. Vahhabî eşkıyası ise, zayiata bakmadan üst üste saldırışları tekrarlıyorlardı. Müdafilerin sayısı pek azdı. Aman dilemek üzere iki kişi gönderdiler. Bunlar vardığı zaman, kaleyi almaktan ümidi kesmiş bulunan Vahhabîler çekiliyorlardı. Elçiler, Vahhabîlere taraftar oldukları için durumu onlara bildirip Taif'in teslim olmağa hazır bulunduğunu haber verdiler. Vahhabîler, hemen kaleye bir

→

→

adam gönderdiler. Bu gelen müdafilere:

"Gerçekten teslim olup aman diliyorsanız canınızı kurtarmak için ne kadar malınız varsa vermelisiniz" dedi. Sonra verileni azımsayıp daha fazlasını istedikten maada yalnız erkeklerin serbest bırakılacağını, kadın ve çocukların ise esir edileceğini bildirdi. Bunun üzerine halk galeyana gelerek herifi tepelediler. Lâkin, bu mütareke görüşmesi sırasında kaleye sokulmuş olan Vahhabiler birden kapıları kırıp içeriye girdiler ve erkek, kadın, çocuk kime rastladılarsa hatta beşikteki çocuklara kadar vahşice öldürdüler. Ne buldularsa yağmaladılar. Yalnız kalenin doğu tarafındaki büyük kârgir evlere sığınmış olanlar hücumları püskürtüp teslim olmadılar. Vahhabiler, güneş battıktan sonra çekildiler. Lâkin, büsbütün gitmediler. Vahhabiler bu sırada ötede beride gizlenmiş olan ahaliyi hile ile ele geçirip bir tepeye çıkartarak etraflarını sardılar. Burada aç ve susuz bıraktılar. Günlerce türlü dayaklar ve işkencelerle öldürdüler. Bunların çoğunluğunu ise kadın ve çocuklar teşkil ediyordu. Taif'deki evlere kapananlar ise on iki gün kadar dayandıktan sonra zahire ve cephaneleri bitti. Salim bin Şekban kendilerine haber gönderip savaştan vaz geçtikleri takdirde aman vereceğini bildirdi. Müdafiler, buna kanarak teslim olduklarsa da, hepsinin malları yağma edildikten sonra mahut tepeye sürüldüler ve hepsi orada aç ve susuz bırakıldıktan sonra vahşice öldürüldüler. Cesetleri vahşi hayvanlara terk olundu. İşte, islâm dininde ıslahat iddiasile ortaya çıkan Vahhabilerin içyüzü bu idi. Taif'i yağmaladıkları zaman tefsir ve hadis ilimlerine ve diğer islâmi ilimlere, tarih ve edebiyata dair ellerine pek çok nadir yazmalar geçmişti. Bunların hepsini tahrip ederek işe yaramaz hale getirdiler. Kur'anı kerimlerin üzerlerine ayetler ve mübarek isimler yazılı altın yaldızlı deri ciltlerini koparıtarak murdar ayaklarına çarıklar yapıp giydiler. Salim bin Şekban, Kur'anı kerimlerin yırtılmamasını emrettiyse de, bu mukaddes kitabı diğer kitaplardan ayıracak kabiliyette olmayan Vahhabi haşeratı onları da lime lime doğrayıp yerlere attılar. Bundan sonra Taif'te İslâm ulularına ait ne kadar türbe ve mezar varsa hepsini tahrip ve yerle bir ettiler. Hatta câmi, medrese, mescit ne varsa onları da yıkmağa kalkıştılarsa da, bu fikirlerinden güçlükle vaz geçirildiler. Ortada sanki islâm devri sona ermiş ve islâmdan evvelki cahiliye devri geri gelmiş gibi bir hal vardı.

Osmanlı Mudayıki bundan sonra

→

→

Mekke'yi zaptedip Kâbe'yi de ele geçirmek gayesile bir miktar muhafız bıraktığı Taif'ten ayrıldı. Seyl mevkiinde Suudun ordusu ile birleşti. Lâkin bu sırada hacc kafilesile birlikte Cidde valisi Şerif Paşa'nın Mekke'ye varmış olduğu haberi geldiğinden buna cesaret edemediler.

Şerif Galib, müslümanlara karşı olan tutumlarile islâm dininden artık çıkmış sayıldıkları için Harici diye anılan Vahhabilerin Mekke ve Medine şehrini ele geçirip öbür islâm memleketlerinde oturan müslümanların hacc etmesine engel olacaklarını ileri sürerek kendisine biraz yardım edilirse Suud bin Abdülaziz'i yakalamak suretile fitneyi kökünden kazıyacağını Şerif Paşa ile Mısır ve Şam Hacc emirlerine bildirdiyse de, üçü de red cevabı verdiler. Şerif Galib, bunun üzerine kardeşlerinden Abdülmuin'i yerine kaymakam bırakıp konağını yakarak çoluk çocuğuyla birlikte Cidde'ye gitti. Zira, kendisine pek düşman olan Abdülaziz'in eline düşmekten korkuyordu. O gittikten sonra kardeşile Mekke Uleması bir olup ona müracaat ederek aman diledîler (Nisan 1803). Suud bunu kabul etti ve yanındaki Harici sürüsüyle Mekke'ye geldi. Abdülmuin'i kaymakamlık makamına oturttu. Aynı zamanda İslâm Peygamber'inin eshabının ve islâm ulularına ait ne kadar kubbe, türbe ve mezar varsa yıkılarak yerle bir edilmelerini emretti. Suud, bundan sonra Cidde üzerine yürdüyse de, Şerif Paşa ile Şerif Galib'in birleşik kuvvetlerine yenilip geri döndü. Mekke'deki Şerif Abdülmuin ise, müslümanları şerlerinden korumak için Hâricilerle mümkün olduğu kadar iyi geçinmeğe çalışıyor, buna rağmen bir çok kötülüklere engel olamıyordu. Nihayet, bunun çıkar bir yol olmadığını anladı. Durumu Şerif Galib'e yazarak Vahhabi haşeratının Mualla *mevkiindeki çadırlarında olduklarını*, bu sırada Ciyad kalesinde bulunan Suud'un baskınla yakalanabileceğini bildirdi. Şerif Galib, hemen Cidde valisi Şerif Paşa ile birlikte yanında güvendiği suvari askerleri bulunduğu halde bir gece Mekke'yi bastı. Mualla'da bulunan Hâricilerin etrafını sardı. Lâkin, Suud bir çaresini bularak kaçtı. Dört tarafları sarılan Vahhabiler, aman diledîler. Büyük bir hata eseri olarak bu aman kendilerine verildi ve silahlarını terk etmek şartile yurtlarına dönmelerine müsaade olundu. Fakat Taif geri alınamadı.

Hicaz tarafında bu hadiselerin olduğu sırada, Vahhabilerin merkezi Der'iye'de, bir müddet evvel kerbelâdaki şii mukaddes makamlarının Vahhabilerce yağma ve tahribinden dolayı çılgına dönen bir şii tarafından

→

→

Emir Abdülaziz camide namaz kılarken hançerlenmişti (14 ekim 1803). Diğer bir rivayete göre de oğlu Suud'un çetelerinden birisi Mekke'den dönen bir kafileyi vurmuş, bir çok kimseleri öldürüp soymuştu. Çünkü Vahhabiler, kendilerinden olmayanların canını ve malını helal sayıyorlardı. Burada ölenlerden birisinin kardeşi intikam gayesile Suud bin Abdülaziz'i öldürmek için Der'iyye'ye gelmiş, onu bulamayınca babası Abdülaziz'i öldürmüştü.

Uzun zamandan beri babasile birlikte icra-i hükümet eden ve şimdi hemen onun yerine geçen Suud, kumandanlık devrindeki harekâtından anlaşılacağı veçhile, babasından beter bir şaki idi.

Yeni emir Suud'da babası gibi hemen oğlu Abdullahı orduların kumandanı yaptı ve icraatına iştirak ettirdi. İlk zamanlarında Bağdad ve Ummana karşı chemmiyetsiz birkaç seferden sonra esas gayesi olan Hicaz'ın zaptına ve Şerif Galib'in idaresine son vermiye yöneldi. O tarafta esasen ufak tefek çarpışmalar devam edip gitmekteydi. Bu yeni harekâta başladığı sırada Yemen taraflarında bulunan Muayikî kuvvetlerile oradan hareketle Mekke'ye yürüyerek Hüseyniye tarafından sardı. Suud'un gönderdiği askerler de Saidiye tarafını kuşatmışlardı. Bu muhasara üç ay kadar şiddetle devam etti. Şerif Galib, bir çok defalar Vahhabilere hücum ettiyse de, yenilip geri döndü. Şehirde yiyecek kalmamış ve halkın mukavemeti sona ermişti. Okkası beş riyale çıktığı halde ekmek bulunmaz olmuş, ahali evvelâ güvercinleri, sonra kedi ve köpekleri, nihayet ot ve ağaç yaprağı yemeğe mecbur kalmışlardı. Lâkin bu da sona erince kimseye ilişmemek şartile Suud'un Mekke'ye girmesine müsaade edilip barış yapıldı. Suud Mekke'ye girdi. Kâbe'nin süslü örtüsünü çıkartıp âdi abadan bir örtü ile örttü. Şerif Galib'e dokunmadıysa da bütün iktidarı kendi eline alıp büyük bir şiddetle hüküm sürmeğe başladı. Şerif Galib ise, Mekke'nin Haricîlerin eline düşmesine devlet tarafından gerekli yardımın yapılmamış olmasının sebebiyet verdiğini ileri sürerek halkı devletten soğutmağa, propagandalarına bir taraftan da Vahhabîleri Osmanlı memleketlerinden gelecek Hacc kafilelerini Mekke'ye sokmamağa kışkırtmağa başladı. Lâkin, onun kışkırmalarile büsbütün aştan Suud Sünnî Ulemanın ileri gelenlerinden çoğunu haksız yere şehit ettiği gibi, eşraf ve âyândan nicelerini asarak idam etti. Çarşı ve pazarda her gün:

"Suud'un dinine girtiniz" diye ilân ettiriyordu. Bunu kabul etmeyen müs-

→

→

lümanlar çeşitli tehditler altında bulunuyorlardı. Şerif Galib, böylece bütün halkın dinden çıkarak harici olacağını kestirince Suud'a:

"Sen Haccdan sonra Mekke'de kalırsan İstanbul'dan gelecek olan askere karşı duramayıp yakalanırsın. Bana kalırsa Hacc bitince Mekke'den çık git" diyerek onu uzaklaştırmak istediyse de, Suud bu sözlere kulak asmadı. Mekke'de bir hayli kaldıktan sonra yerine Mudayikî'yi vekil bırakıp Der'iyye'ye döndü. Çeteleri ise, bütün Arab-yarımadasını kasıp kavuruyordu. Vahhabî olmayan herkesin öldürülmesi emrini vermişti. Müslümanları artık görmeğe bile tahammül edemiyordu. Bir müddet sonra Medine şehrini de almağa karar vererek adamlarından birile Medinelilere bir mektup gönderip kendisine tâbi olmalarını bildirdi. Taif halkının başına gelen henüz unutulmamış olduğundan Medineliler dehşete düşerek müsbet ve menfî bir cevap göndermediler. Lâkin bu sırada Âzem-zâde Abdullah Paşa hacc kafilesile yetişti. Yanındaki askerlerle Haricilere hücum edip yendi ve dağıttı. Lâkin, Şam kafilesi döner dönmez Vahhabîler Medine'yi sararak su yollarını da kestiler. Böylece halkı hem aç, hem de susuz bırakmak istiyorlardı. Muhasara uzadı, Medinelilerin ümidi kalmayınca Suud'a bir mektup yazarak aman dilediler. O da kendilerine ancak Vahhabiliği kabul ve Muhammed bin Abdülvahhab'a Allahtan ilham geldiğini tasdik etmek ve bütün türbe ve kubbeleri yıkmak, mezarları yerle bir etmek ve Vahhabiliğin diğer icaplarını yerine getirmek şartile Medine'yi teslim ederlerse aman vereceğini bildirdi. Medineliler, bunlara çaresiz razı oldular. Gerçi Vahhabiliği gönülden kabul etmemişler ve devletten bir gün yardım geleceğine dair olan ümitlerinden vaz geçmemişlerse de, bu yardım bir türlü gelmedi. Üç yıl müddetle Vahhabîlerin her türlü zulümlerine katlandılar.

Suud bin Abdülaziz ise, bütün kabilelerin ve çöl Araplarının reislerine davetiyeler gönderip hepsini Der'iyye'de topladı. Sonra hükümdarlığını ilân ederek kendisine Necid padişahı unvanı verdi ve bunu hepsine kabul ettirdi. Bu iş tamamlanınca Yemen halkına bir mektup yazarak Vahhabiliğe girmeğe çağırdı. Yemen kadısı bu daveti şiddetle reddile Vahhabilerin Harici ve kâfir olduklarını ilân etti. Suud, buna fena halde içerleyip Der'iyye'den Medine'ye geldi. Hemen kalan bir kaç ashap türbesinin de yıkılmasını emretti. Sonra kaleye Vahhabî muhafızlar koydu. Bir de vali tayin ederek Der'iyye'ye döndü. Bu arada yalnız İslâm Paygamber'i-

→

→

nin türbeleri taarruzdan kurtulmuştu. Suud, Hacc zamanı Mekke'ye giderek bu sefer Şerif Galib'i ister istemez kendisine biat ettirdi. 1807 yılında (hicri 1222 senesi zilkade ayının sonları) hacc kafilesi geldiyse de, Mekke'ye giremedi ve o sene hacc yapılamadı. Suud'u bu yola Şerif Galib kışkurtıyor ve bu suretle devletin müdahalesini temin etmeyi ümit ediyordu.

Suud, bir müddet sonra Mekke ve Medine kadılarını azledip yerine Vahhabî ulemasından geçinenleri tayin etti. Eskilerini ise Üçüncü Selim'e hitaben yazdığı bir mektupla İstanbul'a gönderdi. Suud bu mektubunda Osmanlı Padişahı'nı Vahhabî akidesini kabule ve icaplarını icraya davet ediyordu.

Suud, bir taraftan da Medine'deki Peygamber hazinesini yağma ederek yüz yıllardır burada birikmiş ne varsa alıp götürdü. Sonra yıkılmamış kubbeleri yıktırmağa koyuldu. Bu arada ahalinin ricası üzerine sadece İslam Peygamberi'nin türbesine ait kubbe harap bir halde terk edildi. Hutbelerden Osmanlı padişahlarının adı kaldırıldı. Sonra halka içlerinden biri bile Vahhabi akidesine aykırı bir davranışta bulunursa, hepsini öldürüp çocuklarını ve kadınlarını esir ve mallarını yağma edeceğini bildirdi ve oğlu Abdullah'ı vali bırakarak kendisi yine Der'iye'ye döndü.

Devlet, nihayet bu meseleyi kat'î şekilde halletmeğe karar vererek Mekke ve Medine'yi ele geçiren ve Hacc yolunu kapayan Harici eşkiyasını tenkil etmesini Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya bildirdi. O da, oğlu Ahmed Tosun Paşa'yı Cidde valisi tayin ederek yanına asker verip Medine'ye gönderdi. Tosun Paşa, yolda rastladığı Vahhabî çetelerini temizleye temizleye Hamra köyüne kadar geldi. Hemen civardaki bütün kabileler itaatlarını bildirdiler. Vahhabi orduları kumandanı Abdullah bin Suud bunu duyunca yanına Vahhabî askerini ve Medine halkını alıp süratle ilerliyerek Ahmed Tosun Paşa'yı Hamra köyünde bastı. Beş gün süren büyük bir savaş sonunda Mısır ordusu mağlup oldu. Bütün silâh ve ağırlıkları tamamen Vahhabîlerin eline geçti.

Denizden Mısır Divan kâtibi Tahir Efendi vasıtasile gönderilmiş olan asker ise, Yenbuül-Bahr'i savaşsız ve Yenbuül-Berr'i kanlı savaşlar sonunda ele geçirmişti. Ahmed Tosun Paşa, Vahhabî baskınına uğrayıp yenildikten sonra Yenbuül-Bahr'e gelerek durumu Mısır valisine bildirdi ve yardımcı kuvvet istedi. İstediği kuvvetler, fazlasile gönderildi. Ahmed Tosun Paşa hemen harekete geçti. Bedr mevkiine kadar ilerleyip ordugâh kurdu.

→

→

Sonra bütün kabile reislerine Osmanlı padişahı İkinci Mahmud'un babasına olan fermanı üzerine Vahhabî şakavetini mutlaka kaldırmak maksadile gelmiş bulunduğunu, Hâricîlerin tarafını tutacak herkesin mutlaka kılıçla cezalandırılacağını bildirdi. Bunun üzerine bütün kabileler bir kısmı devlet tarafından ve bir kısmı tarafsız olmak üzere ikiye ayrıldılar. Ahmed Tosun Paşa bir taraftan da Medine'de Suud'un en itimat edip her işi reyine bırakmış olduğu Hasan Kal'i Çavuş'a bir mektup göndererek itaata çağırdı. O da Medine'nin ileri gelenlerile gizlice istişarede bulunup bunu kabul etti. Ahmed Tosun Paşa bunun üzerine Osman Kâşif kumandasında beşyüz kadar askerden mürekkep bir birlik gönderdi. Medine'de bulunan bunun on misli Vahhabi, hemen şehirden çıkarak hücuma geçtilerse de, Mısırın muntazam tâlimli Cihadiye askeri başıbozuk çöl bedevilerine kanlı bir savaş sonunda üstün geldi. Vahhabîler yenilip geri döndülerse de, Medine halkı şehrin kapılarını kapatmış bulunuyordu. Ortada kalan Vahhabîler sersem sepet öteye beriye dağıldılar. Ahmet Tosun Paşa'nın askerleri onları takip ediyor ve buldukları yerde tepeliyorlardı.

Vahhabîler, Medine halkının şehir kapılarını açmamalarını kendi tenbihleri icabı sanarak onların Mısır askerile birlik olduğunu anlamamışlardı. Medineliler, Osman Kâşif'e gizlice haber gönderip kale kapılarını kendilerine açacaklarını bildirdiler. Ertesi sabah Osman Kâşif top ve tüfek ateşile yeniden toplanmış olan eşkiya çetelerini dağıttıktan sonra Anberiye kapısına yaklaştı. Bu sırada şehir halkı Hasan Kal'i'nin işareti üzerine silâhlarını kaparak kalenin burç ve bedenlerinde bulunan Vahhabî muhafızlarına hücum ettiler. Aynı zamanda bir kaç fedâî yiğit ileri atılıp canlarını hiçe sayarak kapıyı açtılar. Mısır askeri içeri girip kapıyı derhal kapattıktan sonra Ahmed Tosun Paşa'ya haber göndererek yardım istediler. O da hemen üçbin kişilik bir kuvvet yolladı. İmdat kuvvetinin gelişi üzerine bir kısım tahyalara sığınmış olan Harici eşkiyası buraları bırakıp kaçtılar. İçkaledekiler ise dayanıyorlardı. Burası bir lağımla atılarak gedik açıldı. Buradan hücum edilerek içkale alındı. Hâlâ dayanmakta olan eşkıya temizlendi. Teslim olanlara aman verilip silâhlarını bırakarak çekilmelerine müsaade edildi (1812). Bunlar, Medine halkından korktuklarını söyleyerek kendilerinin muhafaza altında götürülmelerini istediler. Osman Kâşif, bunu kabul ederek onları şehirden çıkardı; lâkin

→

→
Urayz vadisine varıldığı zaman tekrar taarruzlarına uğradığı için savaşmağa mecbur kaldı. Bu savaştan ancak yedi Vahabi kurtulup Der'iye'ye kapağı atabildiler. Böylece Suud'un Medine'de bıraktığı 14 bin muhafızdan kurtulanlar yalnız bunlar olmuştur.

Ahmed Tosun Paşa, zafer haberini alınca ertesi günü kalkıp Medine'ye geldi ve şehrin anahtarlarını yirmisekiz bin kişilik bir kuvvetle bizzat Cidde'ye gelmiş olan (Ağustos 1817) babası Mehmed Ali Paşa'ya gönderdi. Mehmed Ali Paşa bunları İstanbul'a yolladığı gibi, Mustafa Bey kumandasındaki bir kuvveti de Mekke'ye gönderdi. Ahmed Tosun Paşa da Medine'den çıkıp yolda rastladığı Vahhabi kabilelerini dağıtarak bu kuvvetle birleşti. Hep beraber Mekke üzerine yürüdüler.

Mekke'de bulunan yedibin kadar Vahhabi, bunu duyunca şehri bırakıp Zumeym müstahkem mevkiine iltica ettilerse de, Mustafa Bey onları yenerek püskürttü ve burasını aldı. Mehmed Ali Paşa da Bender'den harekatle Mekke'ye geldi ve Taif'in fethi için bir kısım kuvvet gönderdi. Burânın muhafızı Mudayıki Hariciilerin her yerde yenildiğini duyarak kaleyi bırakıp kaçtığından Taif kolaylıkla işgal edildi. Mudayıki ise bir kaç gün sonra başına topladığı haşeratla Seyl mevkiine kadar ilerledi. Taif'e gelmiş olan Mehmed Ali Paşa hemen o tarafa asker gönderdi. Kanlı savaşlardan sonra hariciler yenildiler. O kadar zayiat vermişlerdi ki, cesetleri tepeler halinde yığılıp kalmıştı. Bu suretle gerek Medine savaşlarında ve gerekse bu savaşlarda Vahhabilerin Taiflilere reva gördükleri zulmün intikamı alınmış oldu. Mudayıki ise, tanınmamak için elbisesini çıkarıp hemen yarı çıplak halde civardaki bir mağaraya sığınmış bulunuyordu. Orada Vahhabilerin ağır zulmüne uğramış bedeviler tarafından yakalanıp Taif'e götürüldü. Mehmed Ali Paşa onu ve Yemen'i istilâ etmiş olan Vahhabilerin kumandanı olup bu sırada yakalanmış bulunan Tami'yi Mısır yolu ile İstanbul'a gönderdi. İstanbul'dan aldığı emir üzerine de Şerif Galib ile üç oğlunu Selanik'e yolladı. Hariciilerin uğradığı ağır mağlubiyet haberi üzerine Suud Bin Abdülaziz kederinden hastalandı, etleri çürüyüp dökülerek öldü (Nisan 1814). Yerine oğlu Abdullah bin Suud geçti. Hemen Medine'yi geri almak için büyük bir kuvvetle Der'iye'den hareket etti. Ahmed Tosun Paşa bunu duyunca karşı çıktı. Birkaç çarpışmadan sonra bâzı kabile reislerinin araya girmesi üzerine iki taraf yerlerine döndüler. Mehmed Ali Paşa, vaziyeti öğrenince hemen Medine'ye gelip bu
→

→
hareketine kızdığı Ahmed Tosun Paşa'yı Mısır'a geri gönderdi. Bir müddet sonra da Abidin Beyi muhafız bırakarak kendisi de Mısır'a döndü (1815). Abdullah bin Suud ise, Mekke ve Medine şehirlerini almak hayalinden vaz geçmemişti. Hemen asker toplayıp hazırlığa başladı. Ahali bunu haber alınca durumu İstanbul'a bildirdiler. Mehmed Ali Paşa'ya ikinci bir emir geldi. Bunda Abdullah'ın diri veya ölü olarak mutlaka ele geçirilmesi bildiriliyordu. Mehmed Ali Paşa bu sefer büyük oğlu İbrahim Paşa'yı göderdi (eylül 1816). İbrahim Paşa Medine'ye vardığı zaman oldukça ihmal edilmiş halde bulduğu İslâm Peygamberi'nin türbesini ve mescidini temizletip yıkattıktan sonra yanındaki askerle hareket etti. Yolda rastladığı kalelere ve müstahkem yerlere asker koyarak ilerledi. Nihayet, Der'iye kalesinin önüne vardı. Sonra kaleyi dört tarafından sardı. Uygun yerlere büyük çapta toplar tabiye etti. Abdullah bin Suud, evvelâ çıkıp Mısır askerine saldırmayı düşündüyse de, bundan vaz geçerek müdafaaya karar verdi. Gerek onu ve gerekse kaledeki Vahhabi eşkiyasını büyük bir korku almış bulunuyordu. Çünkü daha evvel bu muntazam askerin her yerde galip geldiğine ve başıbozuk çöl askerile onlara karşı durmanın mümkün olmadığına şahit olmuşlardı.

İbrahim Paşa ise beyhude asker kırmamak için hücum etmeyerek şehri sıkı bir ablukaya almakla iktifa etti. Beş ay süren muhasara sonunda evvelâ Der'iye alındı. Sonra içkale teslim oldu. Abdullah bin Suud diri olarak ele geçti (Eylül 1818). Eli ayağı bağlı bir halde Medine'ye gönderildi. Bahasının İslâm Peygamberi'nin türbesinden yağma ettiği eşya da ele geçip kendisi ile beraber İstanbul'a gönderilmek üzere Mısır'a yollandı. Der'iye kalesi ise yerle beraber yıkılıp tahrip edildi. Abdullah bin Suud'un yakalandığı duyulunca, Vahhabiliği kabul etmiş kabileler ve etrafta bulunan Hariciler İbrahim Paşa'ya gelip af ve aman dileyerek bu batıl mezhebi terk ettiklerini bildirdiler. Bağdad valisi Davud Paşa'nın o civarda kalabalık halde bulunan Vahhabilerin Der'iye'ye yardımına engel olması da bu muvaffakiyette mühim bir rol oynamıştı. Abdullah bin Suud ile beraber dört yaşındaki oğlu Halid ve Vahhabi ulemasından ve akıl hocalarından Ahmed Hanbeli de ele geçmişti. Aynı zamanda İbni Suud'un diğer dört oğlu ile ileri gelen adamları da yakalanmışlardı. Bu sırada bütün Hicaz kıt'asında büyük bir sevinç hüküm sürüyor, Halk Vahhabilerden kurtuluşu bayram şeklinde tes'id ediyordu. Vahhabilerden yakayı
→

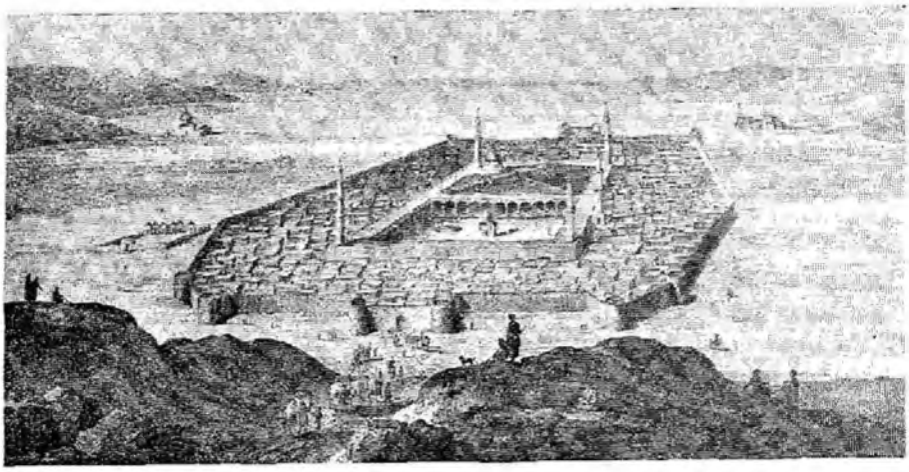

Eski Medine'den bir görünüş (d'Ohsson'dan)

karşısında İran devleti sulha meyledip Abbas Mirza ile Doğu seraskeri arasında bu hususa dair muhabereler başladı. Barış halinin bir an evvel gelmesini istiyen İran tüccarı mümessilleri de bu hususta şahı ve hükûmeti şiddetle tazyik etmekteydiler. Bunlar, «Devlet-i Osmaniyye tuğyan eden eşkiyayı Rum'un def'ine taraf taraf sevki asker etmekte olduğu halde cihheti camia-i islâmiye icabınca bizim ana ianemiz lâzım iken bilâ mucib nakzı ahid ile muharebemiz şer'in hilâfıdır. Bundan başka ticaret yolları mesdud ve İranlıların esbabı teayyüşleri mefkud oldu mahaza Devleti Osmaniyye lâzım mahiyeti olan şefkat iktizasınca emvalimizi kendü tüccarının emvalinden ziyade muhafaza ile bizi mazharı inayet buyurmaktadır» diyerek bir an evvel sul-

→

kurtaranlar, mezheplerini gizliyerek öteye beriye dağılıp saklandılar. Bir kısmı Hind'e kadar gittiler.

Vahhabî gailesinin ortadan kalkmasile evvelâ Medine ve arkasından Mekke'nin anahtarlarının İstanbul'a gelmesi İkinci Mahmud'u son derece sevindirmiş ve bunları büyük alaylar tertip ettirip karşılamıştır (1818). Alay, Eyüp camii kapısından hareket ederek Bâb-ı Hümayun'a geldi. Bütün devlet ricali, Ulema ve Ocaklı bu alayda hazırdı. Yollarda iki taraflı dizilen İstanbul halkı, alayı seyrettiler.

Abdullah bin Suud yakalandıktan sonra başta gelen adamlarile Mısır'a ve oradan İstanbul'a gönderilmişlerdi. Vardıkları gün Defterdar iskelesine çıkarıldılar. Buradan boğazlarında çifte zincirli laleler ve ellerinde zincirli kelepçeler bulunduğu halde askerden mürekkep bir alayla yola çıkarıldılar. İki taraflarından yedilerek Divan yolu ile Bâb-ı ali'ye getirilip oradan bostancıbaşı hapsine gönderildiler. Burada Peygamber hazi-

→

nesinden yağmaladıkları değerli eşyadan ele geçmiyenleri ne yaptıkları hakkında sorguya çekildikten sonra cezalarının verilmesi Padişah'ın Eski-sarayı ziyaretine tehir edildi. Nihayet üç gün sonra İkinci Mahmud alayla Eski saraya geldi. Abdullah bin Suud ile avenesi huzuruna çıkarıldı. Yarım saat kadar ayakta beklettilip halka teşhirden sonra İkinci Mahmud'un emrile bostancıbaşı Halil Ağa idamlarına memur olarak Abdullah bin Suud'un saray meydanında, Tamı'nin Alay-köşkü önünde, Abdullah'ın hazinedarının Meydan çarşısında, Mudayıki'nin Bâb-ı hümâyûn önünde ve diğerlerinin münasip yerlerde boyunları vuruldu (Aralık 1818 - Safer 1234).

Bu mezhebin ilk kurucusu olan Muhammed bin Abdülvahhab ise, daha 1792 yılında 89 yaşında bulunduğu halde vefat etmiş bulunuyordu.

Bibliyografya : Cevdet: Tarih. Lütfi: Tarih. Eyyüp Sabri Paşa: Tarih-i Vahhabiyan. R. Dozy: Essai sur l'histoire de l'İslamisme (Tarih-i İslamiyet, adiyle Dr. Abdullah Cevdet tercümesi). İslâm ansiklopedisi.

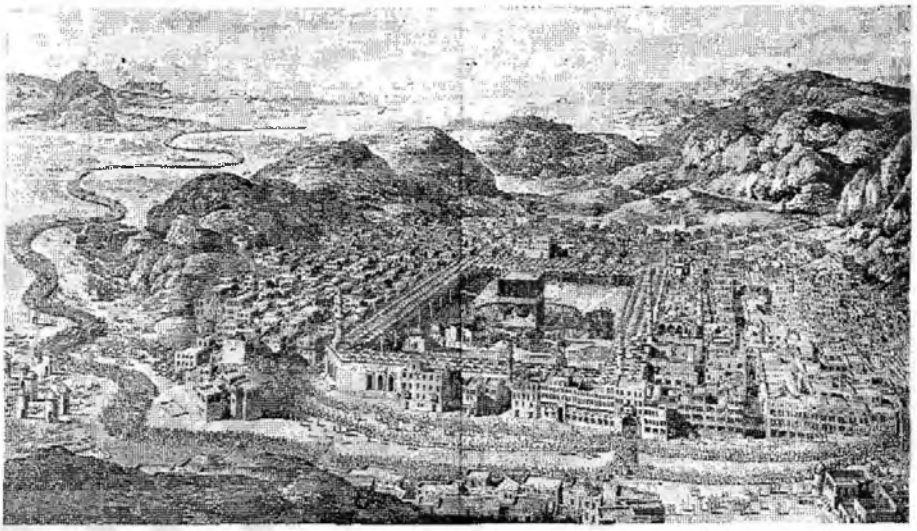

Eski Mekke'den bir görünüş (d'Ohsson'dan)

hum yapılmasını istemekteydiler. Osmanlı devleti de Rum isyanının hadd hale geldiği bir sırada kendisi için sulhu zaruri görüyordu.

Taraflar arasında cereyan eden birkaç muhabereden sonra Osmanlı devleti delegeliğine tayin edilen Doğu seraskeri ve Erzurum valisi Mehmed Emin Rauf Paşa ile İran devleti temsilciliğile Erzuruma gelen Muhammed Ali Mirza arasında barış görüşmeleri başladı (Haziran 1823). Esas olarak 1159 (1746) tarihinde Nadir Şah ile akdolunan barış muahedesi kabul edilip iş böylece kolayca bitecekken İran delegesinin bazı aşiretlerin İran tebaası olduklarını iddia etmesi müzakereleri uzattı, hattâ barışın akdini tehlikeye soktu. Nihayet bu aşiretler için de bazı şartlar dahilinde Osmanlı murahhasının İran lehine feragatta bulunması üzerine 28 temmuz 1823 günü neticeye varıldı ve barış imzalandı. Padişahın bu andlaşmayı tasdikinden sonra eski beylikçilerden Anadolu muhasebecisi Mehmed Necib Efendi orta elçi tayin edilip Erzuruma gönderildi ve bu vasıta ile tasdikli nüshaların mübadelesi de orada yapılmış oldu.

Osmanlı devleti artık Rum isyanı gailesi ile daha iyi uğraşabilirdi.

Mora ve diğer Rum isyanları

Rumen, İlliryen, Tesalyen, Grek, Slav gibi pek değişik etnik menşeli ayrı milletlere mensup bir kısım halkın din ve zamanla dil birliği bağlariyle bir araya gelmelerinden ortaya çıkan Rumlar, diğer hıristiyan tebaanın aksine olarak, ötedenberi imparatorluğun her tarafına dağılmış halde bulunuyorlardı. Bununla beraber Mora'da Ege adalarında ve Teselya'da çoğunluktaydılar. Bunlar da sırplar ve diğer hıristiyan tebaa gibi âdil ve kendileri için faydalı bir idareye mazhar olmuşlardı. Üstelik bir gemici ve tüccar sınıfına da sahiptiler. Batı ile devamlı temas halindeydiler. Bunların refah seviyesi çok yüksekti. Büyük bir ticaret filoları vardı. Bu ticaret filosu zamanla Akdenizde ehemmiyeti kaybolan ve nihayet ortadan kalkan Venedik'in yerini almıştı. Yabancı memleketlerin liman şehirlerinde mühim Rum kolonileri kurulmuştu. İstanbul'da Fenerli Rumlar önemli devlet işlerinde vazife alıyorlardı. Merkezi İstanbul'da bulunan Rum-ortodoks patrikhanesinin ise, Fatih devrinden beri gelen imtiyazları vardı. Kısaca Rumlar, devletin hemen hemen en rahat hıristiyan tebaasıydı. Nitekim, Karlofça barışı ile Mora Venediklilerin eline geçince bura halkı bu devletin ağır vergilerinden, sert idaresinden, vicdan hürriyeti tanımıyan dini politikasından nefret etmişler, eski idareyi aramışlar ve Pasarofça barışı ile tekrar Osmanlı tebaası haline gelmeği sevinçle karşılamışlardı. Lâkin, bundan sonra bilhassa Rusların tahriki ile mukavemet hareketine giriştiler. Bu hareketler ilk zamanlarda kolaylıkla bastırıldı. Arada zararlı çıkan sadece Rumlar oldu. Lâkin Av-

rupa'da rönesans ve hümanizma hareketiyle başlıyan Grek dostluk ve hayranlığı gittikçe gelişiyor ve bu dostluk ve hayranlık tamamen yanlış olarak eski Yunan medeniyetinin vârisleri sayılan Rumlara teveccüh ediyordu. Osmanlı devletinin bilhassa onsekizinci yüzyıldaki iki mühim düşmanı, Ruslar ve Avusturyalılar ise geniş ve sistemli propagandalarla bu fikri Rumlar arasına yayarak bir Yunan milliyetçiliği cereyanı hâsıl etmeğe çalışmaktaydılar. Bilhassa Ruslar bunda tamamen kendi çıkarlarını düşünüyorlar ve merkezi İstanbul olacak ve başında bir Rus prensi bulunacak olan bir Grek imparatorluğu hayali peşinden koşuyorlardı.

Yunan milliyetçiliği ve ihtilâli fikrini yayanlardan: Yukarıda Teselyalı Rigas, aşağıda Gazis

Osmanlı devletinin sadece menfaat dostu olan Fransızlar, Bonapart zamanında Yedi adalara ve Balkan yarımadasının batı ve güney batı bölgesindeki bazı yerlere yerleşince ilk iş olarak Fransa ihtilâlinin getirdiği fikirleri, ve milliyetçiliği sadece onları devletleri aleyhine kışkırtmak için değil kendi maksatlarının husulünü de kolaylaştıracak zemini yaratmak gayesile Rumlar arasında yaymağa koyuldular.

İlk teşkilât ve Tepedelenli Ali Paşa'nın ihbarı

Osmanlı memleketlerinde veya Avrupa şehirlerinde yaşayan Rum aydınları da evvelki yüzyılın sonu ve bu yüzyılın başından itibaren tarihçi, şair ve yazar olarak Adamantius Korayis, Anfimos Gazis ve Rigas gibi kimseler Yunan milliyeti ve istiklâli fikirlerini yaymağa ve bu dâvayı bir Avrupa meselesi haline getirmek için gayret sarfına başladılar. Nihayet, 1814 yılında Odesa'da iki Rum ve bir Bulgar tarafından «Etniki Eterya» adlı bir cemiyet kuruldu. Bunun resmî gâyesi, hıristiyan Osmanlı tebaasının eğitimiyle meşgul olmak, kültürlerinin gelişmesine yardım etmekti. Asıl gizli gayesi ise, Rum patriğinin idaresinde olarak eski Bizans imparatorluğunu canlandırmak ve bu gayenin temini için de Rum istiklâli uğruna mücadele etmekti. Cemiyeti çar himaye ediyor, faaliyetleri ise çarın yaveri Aleksandr İpsilanti tarafından yürütülüyordu. Bu cemiyetin âzası sür'atle arttı. Her dâhil olan malını ve canını gerektiğinde feda edeceğine ve cemiyetin sırrını saklıyacağına dair yemin ediyordu.

Etniki Eterya'nın Osmanlı ülkesinin bir çok yerlerinde şubeleri açıldı. Rum patriği ve Eflak voyvodası da buna intisab ettiler. Her yerde teşkilât kurarak büyük bir Rum ayaklanması hazırladılar. Ancak, Tepedelenli Ali Paşadan korkmaları harekete geçmelerini geriye bırakıyordu.

Ali Paşanın üç oğlu: Veli, Muhtar, ve Salih ile torunu Mehmed de devlete hizmetlerinden ötürü paşalığa yükseltilmiş ve zamanla nüfuz sahibi olmuş kimselerdi. Bu ailenin onsekizinci yüzyılın sonlarından itibaren bütün Mora'da ve batı Yunanistanda tesisine başladığı kudret, kazandığı nüfuz ve

ehemmiyet. Rumların kütle halinde isyanlarına engel oluyordu. Ailenin reisi ve Yanya mutsarrıfı olan Tepedelenli Ali Paşa, kendine sadık bir Rum tabib vasıtasiyle Etniki Eterya'nın bütün gaye ve faaliyetlerini öğrenerek Bâb-ı âliyi durumdan haberdar etti. Lâkin, İkinci Mahmud'un mühürdarlığında bulunarak nüfuz ve zamanla devlette söz sahibi olmuş olan Halet Efendi, Fenerli Rum beylerinin yanında yetişme olduğu ve Ali Paşadan beklediği hediyeleri alamadığı için Rumları müdafaa etti. Onun tezvirleri, İkinci Mahmud'u Tepedelenli aleyhine çevirmişti. Nihayet İngiliz elçisinin ikazı üzerine durumu tetkike gönderilen divan tercümanı Nikola Mozuri, gizli cemiyetin âzalarından olduğu için Mora'da Rum tebaanın sâkin ve devlete bağlı bulunduklarına dair bir rapor verince, Halet Efendi bunu Ali Paşanın aleyhinde kullanarak evvelâ kendisinin ve oğullarının Yanya'dan gayri yerlerden ellerini çekmelerine dair bir ferman ısdar ettirdi. Sonra vezaretini kaldırttı. Tepedelenli'nin affı için Bâb-ı âliye vaki müracaatlar Halet Efendi yüzünden akim kalıyordu. Hayatını tehlikede gören Paşa, sonunda isyan etti. Üzerine gönderilen Hurşid Paşa Ali Paşanın düşman ve rakibi olan bazı sergerde, âyân ve paşalarla bir olup Yanyayı muhasara ettiler. Tepedelenli, askeri işgal edip yakayı kurtarmak için Rumları isyana teşvik etti. Neticede Ali Paşa tenkil edildiyse de ondan ve Tepedelenli ailesiyle mensuplarından korkuları kalmıyan Rumlar isyan için müsait vasatı temin etmişlerdi.

Rum isyan hareketinin muhtelif bölgelerdeki seyri ve Rusya

Aleksandr İpsilanti evvelâ Eflak ve Boğdan'ın ayaklanmasını ve bu sayede Rus yardımının teminini uygun görerek üç bin kişi ile Odesa'dan Yaş'a gelmişti. Kendisi, Boğdan voyvodası Rum Mihail Suço tarafından iyi karşılandı. Lâkin, ayrı bir idare tarzı altında bulunan ve bundan bir şikâyetleri de olmıyan Eflak ve Boğdanlılar isyana katılmadıkları gibi, daha ziyade milliyetperver hisle hareket eden ve Eflaktaki Rum aleyhtarı köylülerin başında bulunan Tudor Vladimirescu, İpsilantiye karşı geldi, onunla işbirliğini reddetti. Bunun üzerine Mart 1821 de girdiği Bükreşten uzaklaşıp önce Tergovişteye ve oradan da Piteştiye çekilen İpsilanti, isyanı ve entrikalarını buradan idareye başladı. Hazırladığı bir komplo ile Golaştide, Tudor'u katlettirmiye muvaffak olduysa da, vaziyet icabı çarın tasvip etmediği bu isyan hareketi de başarıya ulaşamadı, üzerine gelen Osmanlı kuvvetleri A. İpsilanti kuvvetlerini dağıttılar. Rus çarının yaveri, Avusturya'ya iltica ya mecbur oldu.

Aynı zamanda Mora'da da Patras piskoposu Germanos'un A. İpsilanti'nin ilk hareketlerine paralel olarak hemen bayrağını açtığı isyan orada süratle gelişti. Müslüman ahali ile devlet askeri kalelere sığınıp kapanmağa mecbur kaldılar. Lâkin, yardım göremedikleri için bu kaleler birer birer âsilerin eline geçti. Üç hafta gibi pek kısa bir zaman bütün Mora'ya âsilerin hakim olamsına kâfi gelmiş, yalnız vilâyetin merkezi olan Tripoliça kalesi aylarca süren bir mukavemette bulunmuştu. Harekât sırasında esir edilen müslümanlar vahşice öldürülerek malları yağma edildi. Savaş donanması haline getirilen Rum ticaret filosu başında Miaoulis olduğu halde, isyanı bütün adalara yayıyor ve Osmanlı donanmasına da kafa tutuyordu.

Boğdan ile Eflak ve Mora'daki hâdiseler İstanbul'da öğrenilince isyanın hazırlanmasında mühim rol oynıyan ve devlete ihanet eden Rum ileri gelenleri hemen devlet hizmetinden uzaklaştırıldılar. Fenerli Rum beyleri bütün itibar ve mevkilerini kaybetti. Hâdiseler, Rumlara itimad eden ve onlardan para da aldığından işleri daima kendi politikasına uyduran Halet Efendi'nin de itibarını kırdı. O

Rum âsilerinin kaptanı
Miaoulis (Miyaulis)

hemen şiddetle Rum aleyhtarı olmak suretiyle mevkiini muhafaza ve görüşlerini kabul ettirmeğe çalıştı, fakat artık sonu pek yakındı.

İkinci Mahmud, hiddetlenerek Rumların hepsinin katlini emrettiyse de, devlet erkânı tarafından bu karardan vazgeçirildi. Mamafih, bu işle alâklı görülenler şiddetle cezalandırıldılar. Korkusundan âsiler aleyhine bir afaroznâme neşrettiği halde, Etniki Eterya'ya dâhil bulunduğu anlaşılan Rum patriği Gregoryos bile resmi elbisesiyle asıldı (Nisan 1821). Bütün bu tedbirler, İstanbul'da, hattâ diğer yerlerde az-çok tesirini göstermekle beraber, Mora için tamamen faydasız oldu. Bu sırada Tepedelenli'yi idam ederek kafasını İstanbul'a göndermiş olan Hurşid Paşa, Mora üzerine yürüdü.

Tepedelenli Ali Paşa

İsyanla ilgili görülen Rum patriki Gregorios'un idamını temsilen yapılan bir resim

İşte o zaman Rusya Rum isyanına ilk defa olarak resmen müdahalede bulundu (28 temmuz 1821). Rus elçisi, Küçük-Kaynarca andlaşmasını ileri sürüp Ortodoks tebaa hakkında Osmanlı devletinden kat'i teminat istedi. Bu, Mora isyanının askerî güçle bastırılamaması demekti. Bâb-ı âli, isteklerini reddedince, Rus elçisi İstanbul'u terketti. Çar, meseleyi büsbütün alevlendirmek için bu durum yüzünden Osmanlı devleti ile Rusya arasında çıkacak bir ihtilâf karşısındaki tutumlarının ne olacağını Avrupa devletlerine sordu. Avusturya ile İngiltere, âsileri desteklemenin ihtilâl prensiplerini desteklemek olacağını ileri sürdüler. Rusya'nın istediği, kendi himayesinde bir Yunan muhtariyeti idi. Lâkin, bu sırada Rumların kayıtsız şartsız istiklâl istediklerini ve bir ikinci devlete tabi olmayı kesin şekilde reddedeceklerini ilân etmeleri, Rusya'nın âsilerden yüz çevirip Bâb-ı âli ile anlaşmasına yol açtı. Nitekim sonradan Avrupa devletleri 1822 yılı Ekim ayında Verona'da yaptıkları müzakereler sonunda Rumlar lehinde bir karar almadılar. Avrupa devletlerinin politikası böyle olmakla beraber, umumi efkâr âsilerle birlikti. Bu aynı zamanda bir müslüman-hıristiyan savaşı sayılmaktaydı. Avrupa şehirlerinin çoğunda Mora âsilerine yardım dernekleri kuruldu. Birçok tanınmış kimseler, çeşitli rütbeden subaylar, Lord Byron, Albay Fabier ve Richard Church gibi kimseler Türklere ve müslümanlara karşı döğüşmek üzere gönüllü yazıldılar.

Yunanlıların istiklâllerini ilânı, denizdeki olaylar, Bâb-ı âli'nin son tedbiri

Bu sırada faaliyet gösteren âsiler genel olarak üç gurupta mütalaa edilmektedir. Birinci gurup: Kuzey-Yunanistanla Epir'de eskiden beri eşkiyalıkta bulunan Palikaryalar (Rum ve hıristiyan Arnavutlar), dağlara çekilip haydutluk yaptıklarından daha ziyade Klephtos (=kleftis = haydut) ismile şöhret bulmuşlardı. İkinci gurup: güney Mora'da devamlı huzursuzluk ve isyan bölgesi Manya'daki meşhur Manyotlardı. Üçüncü gu-

Kullukcu, Keçeli, Odabaşı, Bayraktar

Çırak, Usta, Kalyoncu, Tulumbacı

Baş Karakullukçu, Kullukçular, Saka

1826 da imhaları sırasında son kıyafetlerinden (Resim: Jean Brindesi)

(Mufassal Osmanlı Tarihi tablosu - No: 50)

Tepedelenli Ali Paşa

(İlâve: 169)

★

Üçüncü Selim, Dördüncü Mustafa ve İkinci Mahmud zamanlarında otuz yıldan fazla bir müddet Yanya'da valilik etmiş ve geniş bir bölgede bir hükümdar gibi hükmü yürümüş olan Ali Paşa 1741 yılında Arnavutluk'taki Tepedelen kasabasında doğmuştur. Büyük babası Tepedelen mütesellimi Muhtar Bey, kahraman bir asker olup Venedikilerle karşı Korfo kalesinin *muhasarası* sırasında kaleye hücum ettiği sırada şehit düşmüştür. Bu zatın üç oğlu vardı. En küçükleri Veli Beyi mirasından mahrum ettiği için o da haydutluğa başlayarak bu sayede büyük bir servet kazanmıştı. Sonra Tepedelen'e dönerek kendisine düşman olan ve vaktile babasına gammazlayarak miraştan mahrum kalmasına sebep olmuş bulunan kardeşlerine hücum ederek evleriyle birlikte diri diri yaktı. Bunun üzerine Tepedelen eşrafı birleşip kendisini memleketlerinden kovdular. Veli Bey daha sonra vefat etti. Bir karısından bir oğlu, öbür karısından bir oğlu ile bir kızı kalmıştı. Hanko adlı olan bu kadın gayet cesur ve şirretti. Tepedelen beylerinden kocasının intikamını almak en büyük emeliydi. Onun eski arkadaşlarile birleşti. Oğlu Ali Beyi küçük yaşından beri bu fikirlerle doldurarak büyüttü. Kardik kasabası beylerile aralarında daimi bir husumet bulunduğu için bunlar Hanko ile kızı Şahinisa hakkında bazı tahkir edici muamelelerde bulunmuş olduklarından Hanko vefat ederken onlardan intikam almasını oğluna vasiyet etmişti.

Ali Bey, babasının sanatını tutarak kısa zamanda servet ve kudret sahibi oldu. Bu sırada Arnavut Belgradı (Berat) valisi Kurt Paşa'ya o bölgedeki eşkiyayı tenkil etmesi için kat'i ve şiddetli emirler gelmişti. Bunların başında isc. Ali Bey bulunuyordu. Kurt Paşa, onu kendi tarafına kazanmak suretile bölgede asayişi temin edebileceğini düşünerek yanına çağırmış, kızını vermeyi vaad etmiş ve bu suretle eşkiyalığın önünc geçmiş olduğu halde bu sözünden dönerek Avlonyalı İbrahim Paşa'yı damat edindi. Ali Bey, bunun üzerine Kurt Paşa'yı terk ederek, Delvine mutasarrıfı Kaplan Paşaya intisab etti ve yirmi yaşında bulunduğu sırada onun kızı Emine ile evlendi. Bir müddet sonra kain pederi Kaplan Paşa'nın idamı hakkında ferman çık-

→

mıştı. Ali Bey, bu fermanı yerine getirerek onu yakalayıp öldürdü. Kısa zamanda Ergiri, Koniça ve Premedi taraflarını hükmü altına aldı. Muhitinde kazandığı nüfuz ve şöhretin İstanbul'da duyulduğu sırada Delvine mutasarrıfı Mustafa Paşa eşkiya tarafından katledilince Ali Bey mir-i miranlıkla (beylerbeyi) bu sancağa tayin edildi. Mütegallibeden Selim Paşanın tedibinde büyük başarı gösterdi. Düşmanı Hormovo'luları da perişan etti. Kendisine Delvineye mülhak olarak Yanya mutasarrıflığı da verildiyse de sonradan yine yalnız Delvine ile iktifa zorunda kaldı. Hatta bir aralık burası da başkasına verildi. O zaman sabık Delvine ve Yanya mutasarrıfı olan Ali Bey'e (Paşa) Tırhala mutasarrıflığı ve biraz sonra da ilâveten derbendler başbuğluğu tevcih edildiğini görüyoruz (1785-6). Ali Paşa gayretleri sonunda Tırhala'ya hakim olunca, Yanya'yı da ele geçirmek için teşebbüslere başladı. Nihayet, 1788 yılında vezaretle Yanya valisi oldu. Bundan sonra açılan Rusya ve Avusturya seferine maiyetindeki arnavut askerile gönüllü olarak katıldı, savaşta gösterdiği gayret ve cesaret takdir edildi. Nüfuz ve kudretinin artması üzerine eski düşmanlarından rahatça intikam almak fırsatını buldu. Kardik beylerini keyfince ezdi. Bir taraftan da nüfuz sahasını genişletmeğe ve idaresine karşı gelenleri zararsız hale getirmeğe başladı. Kurt Paşa'nın yerine Arnavut Belgradı valisi olan İbrahim Paşa boyun eğmek istemediği için üzerine asker sevk ederek onu yakaladı ve Yanya kalesinin karanlık bir bodrumunda hapsetti. İki kızını kendi oğulları Muhtar ve Veli Beylere zorla aldı. İbrahim Paşa iyi idaresi ve iyi ahlâkile herkesi memnun bırakmış olduğundan ahali Ali Paşa'ya serbest bırakılmasını rica ettikçe onu daha şiddetle hapsetmiş ve nihayet İbrahim Paşa'nın tahliye edilip memuriyetine gönderilmesi hakkında İstanbul'dan kat'i bir emir gelince — rivayete göre kendi elile — öldürüp edeile öldüğünü Bâb-ı âli'ye bildirmiştir. Böylece nüfuzu Elbasan'dan Debre'ye kadar yayıldığı gibi Tırhala ve Yenişehir ile, Mora ve Ağrıboz hariç olmak üzere Yunanistan'ın kalan tarafları hükmü altına girmişti. Bu ara-

→

→

da oğlu Muhtar Paşa'yı beylerbeyilik ile İnebahtı ve öbür oğlu Veli Paşa'yı vezaretle Tırhala mutasarrıflıklarına tayin ettirmiş bulunuyordu. Venedik devletinin çöküp dağılışı üzerine, Konica, Butrinto Parga ve Preveze Fransızların elinc geçmişti. Tepedelenli Ali Paşa Vonica ve Preveze'yi Fransızlardan savaşla zaptetti. Napoleon imparatorluğunun sona ermesi üzerine İngilizlere geçen Pargayı ise onlardan satın aldı.

Tepedelenli Ali Paşa, okuma ve yazma bilmeyen cahil bir adamdı. Lâkin yaradılışta zeki ve idareci idi. Nüfuzunun hüküm sürdüğü yerlerde güven ve düzeni temin etmiş, eşkıyalığın kökünü kurutmuş, yollar ve köprüler yapmış, imar hareketlerine girişmişti. Lâkin, bir taraftan da gayet hilekâr ve zalimdi. Düşmanlarına gözünün önünde en ağır işkenceleri yaptırır ve bunları zevkle seyrederdi. Kudret ve serveti arttıkça bu hali de artmış, halkın çoğu kendisinden hem korkar, hem de nefret eder olmuştu. En yakın mahyeti bile — pek istisna ile — kendisini sevmez, lâkin korku ve menfaat yüzünden itaat ederdi. Arnavutluk bölgesinin neresinde şöhret ve nüfuz sahibi bir hanedan varsa bin türlü vasıtalarla, gerektiğinde kuvvet ve gerektiğinde hile kullanarak mahvetmişti. Bir kısmı da, bu yüzden yurtlarını bırakıp başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardı. Ahali, türlü vergi ve angaryalar altında ezilmekteydi. Pençesine düşmemek için herkes servetini gizler olmuş, güzel kadın ve kızlar sokağa çıkamaz hale gelmişlerdi. Kendisi cahil olduğu için bilgi ve kültüre ehemmiyet vermezdi. Daha evvel Arnavutlukta hanedan konaklarında beyzâdelerin yetişmesi için çeşitli hocalar bulunur ve bunların bazıları da halka mahsus okullar açarlardı. Tepedelenli zamanında bunların hepsi dağılıp gitmiş, yerine karanlık bir cehalet çökmüştü. İdarî işlerde Rumları çok kullanır, yazışmalar ise kendisinin anlayabileceği kaba bir Rumca ile cereyan ederdi. Arnavutlar kendisinden yavaş yavaş yüz çevirince, Rumları ele almış, şahsî güvenliğini temin için bunların namlı kaptanlarını silâhlandırmıştı. Rumlar, kendisinden son derece çekindikleri için onun idaresi zamanında isyana cesaret edememişlerse de, sonraki ayaklanmalarında bu silâhları kullanmışlardır. Tepedelenli Ali Paşa son derece haris bir adam olduğundan, gayesi nüfuz sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek ve ömrünün sonuna kadar mevkiini muhafaza edebilmekti.

Tepedelenli'nin zulmundan İstanbul'a kaçanlar, bütün bu olanları ha-

→

ber vermişlerdi. Bunlar arasında bulunan meşhur Paşo Bey, Halet Efendi vasıtasile İkinci Mahmud'a Tepedelenli Ali Paşa'nın istiklalini ilân niyetinde bulunduğunu duyurdu. Tepedelenli Ali Paşa, ise her şeye rağmen devlete itaattan ayrılmamıştı ve böyle bir niyeti de yoktu. Bir taraftan Etniki Eterya'nın bütün faaliyetlerini öğrenmiş ve bu durumdan devleti haberdar etmişti. Rumlara kapılmış ve onların menfaatlarını aleti haline gelmiş bulunan Halet Efendi ise, Ali Paşa'nın iddialarının varit olmadığına hükümdarı ikna etti. O sırada Paşo Beye karşı tertiplenen ve muvaffak olamayan bir suikastte Tepedelenli'nin parmağı hissedildiğinden, aynı zamanda Avlonya mutasarrıfı İbrahim Paşa'yı hapsedip sancağını zaptetmiş bulunduğundan bütün bunlara sinirlenen hünkâr, onu cezalandırmağa karar verdi. İlk iş olarak kendisinin ve oğullarının sadece Yanya sancağile iktifa edip diğer yerlerden el çekmeleri bildirildi. Durumun aleyhine dönmeğe başladığını hisseden Tepedelenli, affını rica ettiyse de, Halet Efendinin tesirile bu isteği kabul olunmadı. Üstelik Yanya'dan da azledilip vezareti de kaldırıldı (1820). Ali Paşa, düşmanlarile çevrili olduğu için, bunu kabul edecek durumda değildi. Tekrar devlete başvurup hizmetlerini sayarak affını istediyse de, hepsi reddolundu. Üstelik, devletin emrine derhal itaat etmemesi isyan sayıldı. Aslında, Ali Paşa azli kabul etmeyerek isyan etmiş oluyordu. 1821 yılında üzerine Hurşid Paşa kumandasında asker sevk edilince, kendisinden canı yanmış veya daima korku içinde yaşamaktan usanmış bütün Arnavutluk beyleri hemen gönüllü olarak Hurşid Paşaya yardıma koştular. Tepedelenli Ali Paşa, teslim olmayı reddederek Yanya kalesine kapandı. Bir taraftan da Rum sergerdelerine haber gönderip devlete karşı ayaklanmalarını bildirdi. Bu sırada Berat'ta muhasara edilen oğulları devlet kuvvetlerine teslim oldular. Ali Paşa'nın ise yanında Rum ve Müslümanlardan mürekkep dörtbin kişilik bir kuvvet vardı. Topları, tüfekleri, cephanesi hep İngiliz malıydı. Bunlarla hücumlara karşı koydu. Muhasara, iki yıla yakın sürdü ve bu arada Paşa'nın affı için vaki ricaları daima reddolundu. Hurşid Paşa bir taraftan da para kuvvetile ve casuslar vasıtasile onun askerini dağıtıyor, yurtlanların ve ölenlerin yerini alacak kimse ise bulunmuyordu. Kaleden çıkıp kaçanlar affolunduktan maada rütbelere ve ihsanlara da nail olmaktaydılar. Böylece esasen bir kısmı gönülsüz olarak hizmetinde bulunanlar birer ikişer kendisini terkettiler. Bunlar arasında

→

rup da, Mora batısında ve Argolit körfezi yakınında bulunan Çamlıca (= Hydra), Suluca (=Spaetza) ve İpsara (= Psara) adalarında eskiden beri imtiyazlı olan ve bu yüzden pek zengin hale gelen, gemilerinde korsanlara karşı top dahi bulunduran tüccarlar, armatörlerdi.

13 ocak 1822 tarihinde Epidor civarında âsilerin büyük meclisi toplanıp Yunanistanın istiklâlini ilân ettiler. Mavrokordato adlı Avrupa'da tahsil görmüş birisini hükûmet reisliğine seçtiler. D. İpsilânti, hemen bir anayasa hazırlamalarını tavsiye edip bu hususta kendilerine yardımda da bulundu. Beş kişilik bir yönetim kurulu bir de statü hazırlandı. Henüz ele geçirilmiş olan Korinthos başkentleri olacaktı. Fakat bu teşkilâtı reislerden Kolokotronis nüfuzu altına

Tepedelenli Ali Paşa ve Yanya gölünde gezintisi

→ mühürdarı Ago, silahdarı Elmas ve akıl hocası Tahir Abbas da vardı. Paşa, sonunda elli altmış kişi ile kaldı. Evvelce bulunduğu büyük kalc, lağım ile atılmış olduğundan göl kenarındaki kaleye sığınmıştı. Eğer hücum edilirse, burasını berhava edeceğini bildirdi. Hurşid Paşa ise, kendisini tekrar teslim olmağa davet edip bunu kabul ederse affolunacağını bildirdi. Tepedelenli, evvelâ affolunmayı şart koştu. Hurşid Paşa bunun üzerine İstanbul'a gidip devletçe gösterilen yerde oturmak ve bağlanacak maaşa kanaat etmek şartile canına aman verildiğini bildiren bir senet imzaladı ki, bu selahiyeti dahilindeydi. Aynı zamanda durumu İstanbul'a bildirdi. Tepedelenli bunun üzerine kaleyi terk edip beş on adamı ile Yanya gölündeki adaya geçip neticeyi beklemeye başladı. Halet Efendi işe bir daha burnunu sokarak Hurşid Paşa'nın teklifinin ve verdiği amanın reddine sebep oldu. Hurşit Paşa için Tepedelenli'yi idamdan başka çare kalmamıştı. Bunu kolaylıkla başarabilmek için sahte bir af fermanı düzüp Mora valisi Köse Mehmed Paşaya verdi ve Ali Paşa'nın katlini de ona havale etti. Köse Mehmed Paşa, üst üste iki kürk gocuk giyerek bir göl peremesiyle adaya çıktı. Lâkin, gayet kurnaz olan Tepedelenli bu ge- →

→ lişi beğenmemişti. Mehmed Paşaya ateş ettiyse de, kürk gocuklar Paşa'yı ölümden kurtardı. Yalnız yaralanmıştı. Paşa'nın adamları da Tepedelenli'ye ateş edip yaraladılar. Ali Paşa buna rağmen mukavemet etti. Eski adamları tarafından aşağı kattan atılan mermiler tavanı delip onu yeniden ağır şekilde yaraladı. Nihayet bütün adamları vurulup kendisinin de kafası kesilerek İstanbul'a gönderildi (Ocak 1822). Üç oğlunun ve bir torununun kafalarile birlikte teşhir olunduktan sonra Silivri-kapısı dışında gömüldü. Bu sırada yaşı, sekseni aşkın bulunuyordu. Onun menkûp oluşuyla hiçbir korkusu kalmayan Rumlar kitle halinde ayaklanıp nihayet yabancı devletlerin müdahalesini, Rusya ile savaşı ve Yunan istiklâlini temin etmişlerdi. Bulunduğu yerde bir derebeylik idaresi kurmuş olmakla beraber, prensip olarak daima devlete sadık kalmış olan Tepedelenlinin tenkile kalkışılması muhakkak ki zamansız olmuş ve zararlı neticeler doğurmuştur.

Bibliyoğrafya : Şani-zâde; Tarih. Asım; Tarih. Cevdet; Tarih. Lütfi; Tarih. Ahmet Müfid; Tepedelenli Ali Paşa. Gabriel Remerand; Tepedelenli Ali Paşa (Ali Kemali Aksüt tercümesi). Başbakanlık arşivi. Mühimme defterleri 181-238.

aldı. Ancak bu hal âsileri çeteciler taraftarı ve anayasacılar taraftarı olmak üzere ikiye böldü. Sonunda çetecilerin reisi Kolokotronis partiyi kaybedip hapse atıldıysa da, ikilik ortadan kalkmadı. Bu ikiliğin sürüp gitmesine rağmen âsiler devlet kuvvetlerini her yerde mağlûp etmeği bildiler. Her türlü savaş kabiliyetinden mahrum yeniçeri ordusu ile, askerlik mesleğinden habersiz milis kıt'aları, âsilerin plânlı gerilla savaşları karşısında bunalmışlar ve âciz kalmışlardı.

Palikaryalar

Yukarıdakiler soldan sağa: A. İpsilanti, D. İpsilanti kardeşler. Aşağıdakiler; Koloktronis, Mavrokordato

Denizlerdeki mücadelelerinde ufak gemiler kullanan âsiler, sığ sularda kolayca manevra yapabildiklerinden, büyük gemilerden mürekkep Osmanlı donanması onları ezememiş, hemen hemen bütün Ege adaları ahalisi Rumlar da âsilerle birlik olmuştu. Daha ilk anda, 60 ufak ve 17 büyük gemiden teşekkül eden bir âsi kuvveti Mart ayında Sakız adasına geldi. Yerli Rumlar da bunlara katıldığından Sakız kalesi karadan ve denizden şiddetle kuşatıldı. Bir buçuk ay, Osmanlı donanmasının gelmesine kadar, bu muhasara devam etti. Âsi gemilerinin, Osmanlı donanmasını görünce çekilmeleri üzerine Çeşme'den adaya kara askeri geçirilmek suretiyle Sakız kalesi muhasaradan kurtarıldı. Harekât esnasında âsilerin 20 teknesinin yakılmasına ve 15 kayığı ile 30 topunun ele geçirilmesine karşılık onlar da bir ateş kayığı vasıtasiyle Osmanlı donanmasının kumanda gemisini yakmıya muvaffak olmuşlardı (1821). Ertesi yıl da tedbirli davranan kaptan-ı derya Hüsrev Paşa, ufak gemilerden bir filo tertipledi. Kendisi bu filo ile Mora sularında bulunduğu sırada 200 âsi gemisi Menemen ve Çandarlı taraflarını vurdu. Diğer taraftan, evvelce ahalisini kandıramadıkları Limni adasına, 45 gemi ve 3000 savaşçı ile tekrar gelen âsiler bir başarı kazanamadan çekilmek zorunda kaldılar (1822). İsyana katılan Ağrıboz Rumlarına karşı, kaptan Derviş Paşa kumandasında 1823 baharında Mora'ya giden Osmanlı donanması, önce buraya uğrayıp asker bıraktı. Sonra da İpsara (Psara) adasına gelip burayı muhasaraya aldı, bilâhare karaya asker ihracı suretile âsileri ezdi, 100 den fazla topunu ele geçirdi. Âsilerin bu önemli deniz üssü dağıtılınca, donanma, yardıma gelen Mısır kuvvetleri ile birleşmiş ve artık esas kara harekâtı başlamıştı.

Mısır valisinden yardım istenmesi

Padişah İkinci Mahmud, gittikçe alevlenen Mora ve Yunanistan âsilerinin ezilmesini nihayet biraz da istemiyerek batı tekniğine göre yetiştirilmiş ordu ve donanması bulunan Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya havale etmişti.

Mehmed Ali Paşa bu Rum isyanının genişliyerek Akdeniz ve Ege adalarına yayılmasından, dolayısile Mısırın ticaretinin de

zarar görmesinden ötürü evvelce Bâb-ı âlinin Rum korsanlarının tedibi için verdiği emre isteyerek katılmıştı. O zaman İsmail Bey kumandasında bir filo ve Topuz-oğlu kumandasında bir kuvvet de Osmanlılarla işbirliğinde bulunmuş ve Rodos sularında tedib harekâtına iştirakten sonra Çanakkale boğazına gidip Osmanlı donanmasile temasa geçmişti. Bu kuvvet sonradan girit üzerine yapılacak harekâta hazırlanmak üzere İskenderiye'ye dönmüştü (Mart 1822). Az sonra beşbin kişiye yakın bir mısır kuvveti isyanın bulaştığı Girite hareketle (Haziran 1822) buradaki âsileri de tamamen tenkil etmiye muvaffak olmuş bulunuyordu. İşte Mehmed Ali Paşa bu başarılar üzerinedir ki padişah tarafından uhdesine verilen Mora ve Yunanistandaki Rum âsilerinin tenkili emir ve vazifesini Giritten başka, Mora valiliğinin de kendisine verilmesi şartiyle kabul etti. Az sonra Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa 60 savaş ve 150 nakliye gemisi ile 17.000 asker ve 150 toptan meydana gelen bir kuvvetin başında bulunduğu halde İskenderiye'den hareket etti (19 temmuz 1824). Rodosta Hüsrev Paşa kumandasında bulunan Osmanlı donanması ile buluşacakn. Ancak bu sularda Rum korsanlarının verdiği huzursuzluk üzerine Girit adasına döndü. Burada, Rum liderleri arasında çıkan ihtilâflar ve mücadeleler dolayısile âsilerin kıyı savunmasında bir gedik hâsıl oluncaya kadar kalmaya mecbur oldu. Beklediği fırsatın ilk zuhurunda hemen hareketle Mora'ya geçti ve Modon'a girdi (Şubat 1825). İbrahim Paşa bizzat kumanda ettiği Mısır kuvvetlerile âsilerin tedibine başladı ve sür'atle kat'î neticeye gidiyordu; muhasara ettiği Navarin'i 18 martta aldı. Kalamata, Arkadya ve Mora'nın merkezi Tripoliçan'ın ele geçirilmesini 23 haziranda tamamladı. Patras'ın (Balibadre) fethini müteakip Şubat ve Nisan (1826) aylarında âsilerin son mukavemet noktası olan Misolongi'nin muhasarasına yardımda bulundu. Bu mevki 23 nisan 1826 da teslim olduğu vakit Mora ve Yunanistan isyanı hemen hemen sona ermek üzereydi. Ancak Avrupa devletlerinin Rumlar lehine bazı kararlara varmış olması neticeyi tamamen değiştirmek, yeni bir safhaya sokmak üzere bulunuyordu. Diğer taraftan İkinci Mahmud da yetişmiş, Mısır ordusu ile Osmanlı devletinin yeniçerilerinin bu isyan hareketinin tedibi sırasında aldıkları neticeyi mukayese ederek ufukta beliren dış tehdit ve tehlikelere rağmen kat'î olarak kapı-kulu teşkilâtına karşı harekete geçmeye karar vermişti.

Mora Rumlarını ayaklandıran papazlar ve âsilerin çarpışmalarından bir görünüş

İKİNCİ MAHMUD'UN ISLÂHAT İÇİN İLK HAREKETİ, VAK'A-İ HAYRİYYE

Daha yukarda muhtelif defalar da izah etmiş olduğumuz gibi, Osmanlı devletinin en mühim savaş gücü olan kapıkulu ocakları teşkilâtının bozulması, kanunlarına riayet edilmemesi, modern savaş teknik vasıta ve metodlarının kabulüne yanaşılmaması yüzünden bütün değerini kaybetmiş ve bu hal, harplerde acı şekilde belli olmuştu. Topçu, lâğımcı, humbaracı gibi teknik sınıflarda yapılan bazı ıslahata karşılık, yaya gücü olan yeniçeri ordusu olduğu gibi kalmış, hattâ kendi usul ve kanunlarına göre yapılacak bir teşkilâtlandırılmayı bile ısrarla reddetmişti. Yeniçeriler ne sayılarının tesbitini, ne kışlalarında asker hayatı geçirmeği ne de askerî tâlim ve terbiyeyi kabule yanaşıyorlardı. Üstelik kendilerinden ayrı tâlimli bir yaya ordusu kurulmasına da tahammülleri yoktu. Nizam-ı cedid ile sekban-ı cedidi, kanlı ve korkunç isyanlarla ilga ettirmişlerdi. Lâkin son hâdiseler ve bilhassa Mora isyanı bu ordunun artık kat'î surette hiçbir işe yaramadığını ve devletin siyasî bakasını muhafaza etmek ve parçalanmaktan kurtulmak için yeni bir askerî güce mutlaka ihtiyaç bulunduğunu ortaya koymuştu.

Âsilerin Osmanlı kuvvetlerine saldırışı

Korinth limanı ve kalesi

Sadrâzamlar ve Hâlet Efendi

Sekban-ı cedidin kurucusu İkinci Mahmud, bu yeni teşkilâtın kanlı bir şekilde tasfiyesinden sonra ikinci bir teşebbüs için tam on sekiz yıl bekledi. Bu arada Sırp isyanları, Vahhabiler, Girid, Kıbrıs isyanları ve nihayet Mora meselesi gibi çetin olaylar onu hakikaten bunaltmış bulunuyordu. Merkezî idarenin zaafı, yer yer âyânların nüfuzu ve artan dış tehlikeler arasında geçen bu müddet içinde, Lâz Ahmed Paşa'dan itibaren on dört yıl içinde on sadrâzam değişmişti. Bükreş sulhundan sonra, Lâz Ahmed Paşa azledilerek sadaret makamı Hurşid Ahmed Paşa'ya verilmişti (5 eylül 1812). Hurşid Ahmed Paşa, Sırpların tenkilinde muvaffakıyet gösterdiyse de, chemmiyetsiz bir yeniçeri patırtısı sırasında gevşeklik gösterdiği için azlonulup yerine defterdar Mehmed Emin Rauf Paşa getirildi (30 mart 1815). Lâkin o da, Hâlet Efendinin gadrine uğrayıp 5 ocak 1818 tarihinde azledildi. Yerine geçen Derviş Mehmed Paşa, 4 ocak 1820 tarihine kadar mevkiini muhafaza edip İstanbul'da ırgadlarla yeniçeriler arasında çıkan patırdıya kayıtsız kaldığından mühür elinden alındı. O, buna çoktan râzı idi. Yeniçerilerin işine karışıp kellcyi vermektense, karışmayıp azlolunmak evlâ idi. Sadâret

mührü Seyyid Ali Paşa'ya verildi. Tepedelenli Ali Paşanın tenkili ve Rum isyanının başlaması, onun devrine rastlar. Kendisi sadrıâzam olmakla beraber bütün nüfuz ve iktidar Hâlet Efendinin elinde bulunuyordu. Nihayet, devletin içinde yuvarlandığı büyük buhranları halletmek durumu hâsıl olunca bu işi başaramıyacağı anlaşılarak azlolunmuş ve yerine Benderli Ali Paşa tayin edilmişti (28 mart 1821). Lâkin bu zatın sadareti pek kısa sürmüş ve 30 nisan 1821 tarihinde azlolunmuştur. Buna sebep ise, devleti Hâlet Efendinin elinden kurtarmak istemesiydi. Mevkiinin sarsılmağa başladığını hisseden Hâlet Efendi, el altından yeniçeri ocağını elde etmiş ve nüfuzunu o sayede kuvvetlendirebilmişti. Eflak ve Boğdanın Fenerli Rumlardan olan voyvodaları onun tensibine göre seçildikleri veya azlolundukları için, kendilerinden aldığı büyük rüşvetleri ocağa dağıtarak ayakta durmağa çalışıyordu.

Hurşid Paşa

Benderli Ali Paşanın yerine sadarete tayin edilen Hacı Salih Paşa, Hâlet Efendiye karşı çetin bir mücadele açmış, lâkin bunu kaybederek Hâlet Efendinin kışkırttığı yeniçerilerin ağır basması üzerine azlolunmuştur. Azlinden sonra İkinci Mahmud hiçbir hiddet ve kırgınlığı bulunmıyan eski sadrıâzama ortalığın yatışması ve ahvalin düzelmesi için ne yapılması gerektiğini sormuş, o da Hâlet Efendinin İstanbul'dan sürülmesini tavsiye etmişti. Hacı Salih Paşa yerine sadaret mevkiine Anadolu ve Boğazlar muhafızı Deli Abdullah Paşa getirilmiştir (11 kasım 1822). Kendisine verilen ilk emir, Hâlet Efendinin Bursa'ya sürgün edilmesiydi. Eflak ve Boğdan voyvodalığından ve diğer yerlerden Fenerli Rumlar uzaklaştırılmış bulunması dolayısiyle varidatı kesilen Hâlet Efendi ocağa yeterli derecede rüşvet yetiştirmediğinden yeniçerilerin büyük kısmı aleyhine dönmüşlerdi. Hâlet Efendinin nefyi bu yüzden mesele olmadı. Üsküdara geçirildiği sırada sürgün yerinin Konya olarak değiştirilmesini rica etmiş ve bu ricası kabul olunmuştu. Nüfuzu kalmayınca düşmanları ayaklanıp yaptığı kötülükleri ve yolsuz işleri ortaya dökerek idamına ferman aldıkları için Hâlet Efendi kısa bir müddet sonra Konya'da idam olundu (1822

Osmanlıların âsileri te'dip hareketi Batılı yazar ve ressamlar tarafından daima aleyhe tasvir edilmiştir

sonları). Yeni sadrıâzam safdil ve beceriksiz bir adamdı. Yakasını kısa zamanda yeniçeri zorbalarına kaptırdı. İkinci Mahmud bu sırada zağarcıbaşı Rusçuklu Hüseyin Ağayı yeniçeri ağalığına getirerek onun vasıtasiyle üç ay içinde yeniçeri zorba ve eşkıyalarını temizledi. Hüseyin Ağaya daha sonra vezaret rütbesi verilmiş ve Ağa Paşa diye meşhur olmuştur. Hiçbir işe yaramadığı anlaşılan Deli Abdullah Paşa da, şehirde üst üste çıkan iki yangın bahanesiyle azledilip sadaret İkinci Mahmud'un eski silâhtarı Ali Paşaya verildi (4 mart 1823). Lâkin, bu zat da mevkiinde bir yıl bile kalamıyarak idari işlerdeki ehliyetsizliği yüzünden azlolunup yerine Bursa ve Kocaeli mutasarrıfı Mehmed Said Galib Paşa tayin edildi (13 aralık 1823). Mısır valisi Mehmed Ali Paşa-zâde İbrahim Paşanın Mora'ya gelişi bunun sadaretine rastlar. İkinci Mahmud, bu sırada yeniçeri ocağını kaldırmayı iyice kurmuş bulunuyordu. Düşüncesini sadrıâzama açınca o bu işin ehli olmadığını ileri sürüp azlini rica etti. Aslında, ocak'tan korkmaktaydı. Çünkü muvaffak olunamazsa, mutlaka kabak kendi başına patlardı. İkinci Mahmud bu istifayı kabul ettiği gibi, sadareti de yine onun tavsiyesiyle Silistre valisi *Benderli Mehmed* Selim Sırrı Paşaya verdi (15 eylül 1824).

Mora ve diğer Rum âsilerinin te'dibine gönderilen Mısırlı İbrahim Paşa

Padişahın yeniçeri ocağını ilga teşebbüsü ve takip ettiği yol

İşte tarihlerimize «Vak'a-ı hayriyye» diye geçmiş olan yeniçeri ocağının kaldırılması hâdisesi, bu zatın sadareti zamanına rast-

Misolongi muhasarasındaki savaşları da aleyhe tasvir eden garplı bir ressamın eseri daha

lar. Yukarıda söylemiş olduğumuz gibi, son savaşlarda ve Mora isyanı sırasında yeniçerilerden hayır gelmiyeceği anlaşılmış olduğu gibi, Mısırdan Mora'ya İbrahim Paşa kumandasında olarak gelmiş olan «Cihadiye» adlı muntazam askerin kazandığı muvaffakiyet de dikkati çekmişti. Dış düşmanları ve iç isyanlar dolayısiyle devletin içinde bulunduğu tehlikeli durumdan kurtarılması ise, mutlaka böyle bir teşkilâtın kurulmasına bağlı idi. Şimdiye kadar kurulanları yeniçeriler yaşatmamış olmakla beraber, İkinci Mahmud kelleyi koltuğa alarak bu işi bir daha tecrübe etmeğe karar verdi. En ziyade güvendiği ve lehinde gördüğü cihet ise, İstanbul'da halk efkârının tamamen yeniçeriler aleyhine dönmüş olmasıydı.

İkinci Mahmud, mümkün olduğu kadar taraftar kazanmak için ulemaya çok yüz veriyor, iltifatta bulunuyor, ocak için her zaman büyük kuvvet olmuş olan bu zümreyi kazanarak yeniçerileri bir dayanaklarından mahrum etmek istiyordu. Esasen ocaklının günden güne artmış olan şımarıklığı ve tecavüzleri nasıl halkı onlardan soğutmuş bulunuyorsa, ulema da yavaş yavaş kendilerinden yüz çevirmişti. Sultan Mahmud, bundan başka basta topçular olmak üzere lâğımcılar ve humbaracılar gibi aşağı yukarı yüz yıldanberi bazı ıslahatı kabul etmiş bulunan ordunun teknik sınıflarını da ele almış ve kendi tarafına kazanmıştı. Sonra, ocağı zayıflatmak için Ağa Hüseyin Paşanın yeniçeri ağalığı zamanında en azgın ve namlı yeniçeri zorbalarını tepelemişti. Aynı zamanda Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde dağınık halde bulunan sipahileri de lâğımcı ve humbaracı ocaklarına katarak nizam altına aldı. Tophanede yaptırdığı Nusratiye câmi'inin ikmâlinden sonra ilk cuma namazından çıktığı zaman sağda topçular, solda yeniçeriler selâma durmuşlardı. İkinci Mahmud, topçuların selâmına karşılık verdiği halde, yeniçerilere hiç aldırış etmedi. Bu hal, herkesin dikkatini çekmişti. Bundan sonra padişah evvelâ ulema ile gizlice görüşerek müslüman memleketlerini düşman istilâsından korumak gayesi ile muntazam tâlim görmüş askerin lüzum olduğunu ve kendisinin böyle asker yetiştirecek yeni bir ocak kurmağa karar verdiğini ve vaziyeti kurtarmak için başka bir çare kalmadığını onlara da kabul ettirdi. Ulema bu hususta kendisini destekleyeceklerini vaad ettiler. Fakat her şeyden önce karşı koyacak yeniçeri ocağının ilgası gibi en başta gelen meselenin halli lâzımdı. Bunun nasıl tatbik olunacağı hakkında düşüncesi sorulan Boğaz muhafızı Ağa Hüseyin Paşa ise, ocağın en tehlikeli sınıfı mütevelli, aşçı, usta, haseki oturağı gibi kimselerden

Sultan İkinci Mahmud (Juannin'den)

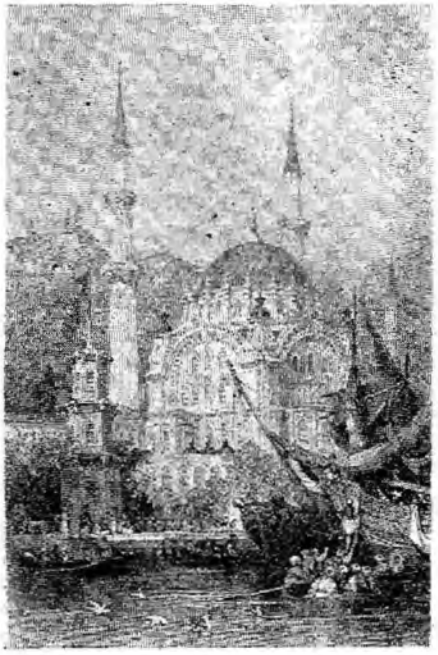

İkinci Mahmud'un Tophanede yaptırdığı Nusratiyye camii

mürekkep orta kısmın teşkil ettiğini, ocak ileri gelenleriyle küçükleri bu işe râzı etmenin kolay olduğunu, ancak bu orta sınıfın aşağı sınıfı ayaklanmağa kışkırtmasının mümkün bulunduğunu söyledi ve bunların sayısı mahdud olduğu için hepsinin birden idamını tavsiye etti. Lâkin, İkinci Mahmud daha başlangıçta kanlı bir usule gitmek istemiyordu. Yeniçeri ağası Celâlüddin Ağa vasıtasiyle kulkethüdası Hasan ve ocakta söz sahibi olanlardan Canbaz Yusuf'la aynı derecede ileri gelenlerden bir kısmı çağırılıp rütbeler, ihsanlar vaadiyle mesele kendilerine açılarak bu işe itiraz etmeyeceklerine ve itiraz eden olursa susturacaklarına dair söz alındı.

Talimli asker için fetva verilmesi ve «Eşkinci» birliklerinin kuruluşu

Bunun üzerine 25 mayıs 1826 tarihinde yeni şeyhülislâm Kadı-zâde Mehmed Tahir Efendinin konağında sadrıâzam Mehmed Selim Sırrı Paşa başta olmak üzere ulema ve devlet ricalinin ileri gelenleri toplanarak mesele bir daha görüşülüp evvelâ talimli asker yetiştirmenin meşru olduğuna dair fetva alındı. Meclis'e hazır bulunan yeniçeri ağası da ocaklının buna muhalif bulunmadığını bildirdi. Bunun üzerine, ocağın ellibir ortasından yüz elliyer kişi olmak üzere yedibin altıyüz kişiden mürekkep Eşkinci adlı talimli bir askeri sınıf kurulmasına karar verildi. Üç gün sonra da yine şeyhülislâm konağında ulema ve devlet ricalinden mâda ocağın bütün ileri gelenleri toplandı. Mehmed Selim Sırrı Paşa söze başlayıp devletin içinde bulunduğu tehlikeleri, buna karşılık askerî gücümüzün perişanlığını izah ederek Avrupa ordularının durumundan bahsetti ve sonunda:

«Artık bıçak kemiğe dayandı, müslümanlığa lâyık olan ne ise bu mecliste beyan edilsin» dedi. Bunun üzerine başta ulema olmak üzere herkes talimli askerin mutlaka lüzumu hakkında konuştular. Hattâ kulkethüdası:

«Böyle tertipsiz askerle savaşa memur edilsem gitmekte tereddüt ederim» dedi. Bütün ocaklı da onu tasdik ettiler. Bunun üzerine hazırlanmış olan Eşkinci lâyihası okundu. Ocaklıdan söz ve taahhüd alındı, bu taahhüdden sonra sadrıâzam:

«Bu meşru işin aleyhinde bulunacakların cezası lâzım gelmez mi?» diye sorunca şeyhülislâm şiddetle cezalandırılmaları gerekeceğine dair fetva verdi. Buna dair evvelce hazırlanan hüccet mühürlenip alayla Ağakapısına gidilerek fetvalarla hüccetler ve eşkinci lâyihası orada da okundu. Celâlüddin Ağa ocaklıya:

«Üzerimize fetva ile cenk talimi vacip oldu. Ne dersiniz?.. taahhüdünüzü Bâb-ı âliye bildireceğim» dedi. Bölük ağalariyle ocak ihtiyarlarının taahhüdü tekrarlayıp hüccetin altı, ocağın büyük ve küçük rütbeli subaylariyle efradı tarafından mühürlendi.

Lâkin bütün fitneler böyle hâdiselerin arkasından çıktığı ve başta bulunanları mahvettiği için bu «Eşkinci» meselesinin bir ocak ayaklanmasına sebeb olacağı endişesi başta padişah olduğu halde herkesin içini kaplamıştı. Hattâ sadrıâzam bir gece Boğaz muhafızı Ağa Hüseyin Paşayı yalısına dâvet ederek bu endişeyi izhar etti. Ağa Hüseyin Paşa, cesur ve metin bir adamdı:

«Bu işe madem ki şer'i şerife göre umumî ittifak ile karar verilmiştir; bundan zerre kadar dönüş caiz değildir. Sebat ve ayak direme lâzımdır» diyerek kesip attı (Lûtfi tarihi, C: I, S: 127).

Bundan sonra, «Eşkinci» askeri yazılmağa başlandı. Kendilerine birer kundaklı tüfenk, birer kılınç veriliyordu. Ayaklarına dar potur, başlarına yeşil kalpak giyeceklerdi. Böylece, Saib Efendi, Eşkinci nazırlığına, Cihadiye askeri binbaşılarından Davud Ağa ile talim bilen iki kişi de muallim olarak tayin edildiler. Eşkinci askeri, yeniçeri ağasının ve ocak ileri gelenlerinin de hazır bulunduğu bir törenle talime başladılar.

Yeniçerilerin sözlerinden caymaları ve isyana başlamaları

Ancak, ocaklı talimli askeri kabul edeceklerine dair taahhüdde bulundukları gün söz vermiş oldukları halde yine ayaklanma görüşmelerine başlamışlardı. Habib Odabaşı, Canbaz Yusuf gibi söz sahibi şerirler, talime başlama törenine katılmamışlardı. Celâlüddin Ağa sebebini sorunca:

«Neferlerimiz kalın kafalıdır». Bu teklif olunan şekil için de «gâvur talimidir, talim etmeyiz. Biz kılınç ile keçe çalarız. Şeşhane atar, nişan vururuz dimelerinden çekiniyoruz» cevabını gönderdiler. Yeniçeri haşaratı ise:

«Biz bu talim meselesini evvelâ anlayamadık, yoksa böyle olacağını bilseydik kabul etmezdik» demeye başladılar.

Devlet, bu durum karşısında hemen gerekli tedbirleri alarak bir ayaklanma olursa âsilerin şiddetle cezalandırılmasına karar verildi. Mesele, topçu, lâğımcı, humbaracı ve tersane ocakları subaylarına da bildirdi. Ağa Hüseyin Paşa ile Mehmed İzzet Paşanın üçbin kişilik kuvvetle derhal İstanbula gelebilmeleri temin edildi. Medrese talebesi ve ahali de devlet tarafındaydı.

Ancak her işine gelmiyen, menfaatına dokunan, istikbalini tehlikeye düşüren her icraata karşı hemen ayaklanan, onu yıkan yeniçeri ocağı yine aynı yola gitmekte kararlıydı.

Zorbalar 14/15 haziran 1826 gecesi yavaş yavaş Et-meydanında toplandılar. Kulkethüdası Hasan Ağayı da davet ettilerse de o gelenleri bir bahane ile başından savdı. Âsilerin başında Habib Odabaşı bulunuyor:

«Ayakdaşlar futur getirmeyin, Tereddüt etmeyin... Ocağın adı kıyamete kadar kalkmaz göreyim sizi, Hacı Bektaş ocağını uyandırın» diye onlara cesaret veriyordu. Gece yarısından bir saat kadar sonra bir kısım yeniçeri Ağa-kapısına gidip Celâlüddin Ağayı aradılarsa da o da bir tarafa gizlenmiş olduğu için bulamadılar. Sabaha karşı kazanlar Et-meydanına çıkmıştı. Diğer ocaklardan Cebeciler derhal âsilere katıldı. Tahtakale, Asmaaltı, Unkapanı gibi haşaratın toplu bulunduğu yerlere karakullukçular gönderip bunları derneklerine çağırdılar. Bâb-ı âliyi ve Eşkinci muallimlerinin evlerini basmağa adam gönderdiler. Sadrıâzam Beylerbeyindeydi. Bâb-ı âlide bulunan harem halkı mahzenlere gizlendiler. Gelenler sadaret hazinesinde buldukları altıbin kese akçeyi yağmaladılar. Bazı ricalin de evlerini basıp para, mücevher ve değerli eşyalarını alıp götürdüler. Eskidenberi ulemaya karşı olan bektaşi babaları Etmeydanında ellerinde taberlerile âsiler arasında dolaşıyor, onları talimin meşru olduğuna dair fetva verenler aleyhine kışkırtıyorlardı. Yeniçeriler dellâllar vasıtasiyle:

«Fetva ve hüccet yazanları, bize karşı gelenleri, bütün başı kavukluları kahr ve evlâd ve ayallerini esir ederiz. Kızlarını onar, dullarını beşer kuruşa satarız. Herkes dükkânını açsın. Sırçası kaybolana cevher veririz» diye ilân ediyorlardı.

Âsilerin istekleri ve kendilerine karşı harekâtın başlaması

Sadrıâzam olayı duyunca Ağa Hüseyin ve Mehmed İzzet Paşalara askerleriyle Yalıköşküne gelmelerini emretti. Kendisi kayıkla buraya gelip hâdiseyi Beşiktaş-sarayında bulunan hünkâra haber verdi ve hemen Topkapı-sarayına dönerek Sancağ'ı Şerifi çıkarmasını rica etti. Aynı zamanda şeyhülislâm ile devlet ricalini çağırdı. Bir taraftan da tersane eminine, topçu başıya, arabacı başıya, humbaracı ve lâğımcı başılara askerleriyle gelmeleri için haber gönderdi. Ulema da meclise talebesini davet etti. Sonra, âsilere haber gönderilip maksadları soruldu. Alınan cevap şu idi:

«Biz bu talimi istemeyiz. Bizim usulümüz destiye tüfek atmak ve keçeye kılıç çalmaktır. Yeni talimi çıkaranları isteriz».

Lâkin, bu sefer kendilerine ummadıkları bir cevap verildi. Bütün teklifleri reddedildiği gibi hepsinin kırılıp geçirileceği bildirildi. Bu sırada topçu, arabacı, humbaracı, lâğımcı, tersane ve kalyoncu ocakları Topkapı-sarayında toplanmış bulunuyorlardı. Padişah İkinci Mahmud da kılıcını kuşanmış olduğu halde deniz yoluyla bu saraya gelmişti. Hazır bulunanlara, ahidlerinden dönen ve isyan eden yeniçeriler hakkında

Ağa Hüseyin Paşa

ne yapılmak gerektiğini sordu. Ulema, katillerine fetva verdiler. Herkes bir ağızdan, «Ölüm var, dönme yok...» diyerek padişahla birlik olduklarını ilân ettiler. İkinci Mahmud, Sancağ-ı Şerifi çıkarmakta tereddüt ediyordu. Çünkü bu, halk ile ordunun savaşı demekti. Çok kan akacağı muhakkaktı. Üstelik âsiler kazanırsa, artık devletten ümidi kesmek lâzımdı. Bu tereddüt üzerine ulemadan Abdurrahman Efendi yüksek sesle: «Bu din ve devletin bekasını Allah murad ettiyse, o habisleri vurup mahvederiz... Yok değilse biz de bu din ve devletle beraber batıp gideriz. Daha ne olmak ihtimali var?» diyerek tesbihini hiddetle yere vurdu. Tesbih koparak daneleri mermerlerin üzerinde yuvarlandı. Hazır bulunanların gözlerinden gayrı ihtiyarî yaşlar boşandı. İkinci Mahmud da ağlayarak Sancağ'ı Şerifi odasından çıkarıp teslim etti. Kendisi de askerin başında harekâta iştirâk etmek istediyse de, ulema ve yükela sarayda kalmasını uygun gördüler. İstanbul kadısı mahalle imamlarına haber gönderip: «Müslüman olanlar sancağ-ı şerif altına gelsin» diye ilân ettiriyor, âsilerin dellâlları ise: «Yeniçeri olan kazanların yanına gelsin» diye haykı-

rıyorlardı. İki tarafın da azmi kat'i idi. Bu sefer bu dâvayı kökünden halle karar vermiş görünüyorlardı. Bu, nihaî bir mücadele olacağa benziyor, kazananın tam kazanacağı, kayıp edenin ise mahvolacağı anlaşılıyordu.

Medrese talebesi silâhlanmış, halktan da silâhını kapan saraya koşmuştu. İç-cebehane açılarak silâhı olmayanlara ödünç olarak verildi. Sonra Bâb-ı hümayun açılıp tekbir sesleriyle Sultan Ahmed cemiine gelindi. Burası, karargâh olacaktı. Âsiler üzerine gideceklere kumanda etmek üzere Ağa Hüseyin ve Mehmed İzzet Paşalar seçilmişlerdi. Topçu, humbaracı, lâğımcı, kalyoncu ve sekban askerleriyle talebe ve ahali hep birden ilerlediler.

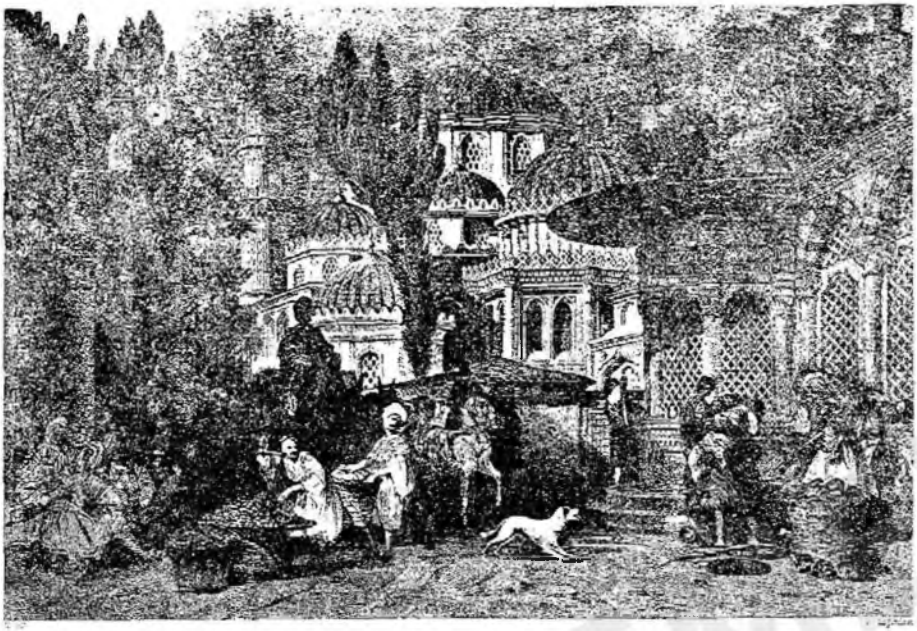

Şehzadebaşı'ndaki yeniçeri Eski-odalarının kapısı bu resmin solundaki sütunlu yerdi (Allom'dan)

Aksaray'da Et-meydanı'ndaki Yeni-odalar (Kışla)ın topla tahribinden sonraki hali

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye

(İlâve: 170)

★

Ondokuzuncu yüz yılbaşında Osmanlı devletinin yaya savaş gücü olan Yeniçeri ocağı tamamen dejenere olmuş durumdaydı. Yeniçerilerin kuruluş kanunlarında bunların harp esirlerinden veya hıristiyan tebaadan devşirilen gençlerden gelmesi esastı. Bunlar, evvelâ Anadolu çiftçisine dağıtılarak onların yanında muayyen bir müddet hizmet edip Türkçeyi, İslam dinini iyice öğrenirler, Türk kültürü ile yoğrulurlardı. Sonra Gelibolu ve İstanbul acemi ocaklarına verilerek buralarda da yıllar yılı hizmet edip mazilerini unutarak âdeta yeni bir kalıba dökülürler, sonra da ihtiyaca göre Kapı-kulu yaya ocaklarına (Yeniçeri, Topçu, Top arabacısı, Cebeci, Humbaracı, Lağımcı) alınarak buralarda vazife görürlerdi. Daimi olarak kışlalarında otürür, askerî talim ve terbiye ile meşgul olur ve askerlikten başka hiçbir şey bilmezlerdi. İşte bunlar, Osmanlı devletinin yenilmez kuvvetini teşkil eden muntazam ve disiplinli askeriydi.

Onyedinci yüzyıldan itibaren gerek ocağa giriş kanunu, gerekse ocağın nizamı yavaş yavaş bozulmuştur. Evvelâ "veledeş" adiyle yeniçeri çocuklarının ocağa doğrudan doğruya alınması kabul edildi. Sonra ağa çıraklığı usulü de kabul edilerek yeniçeri ağalarına ocağa bir miktar yabancı almaları hakkı tanındı. Nihayet yavaş yavaş iş çığrından çıkıp onsekizinci yüzyılda herkes ocağa girer oldu. Devşirme kanunu tamamen unutuldu. Ocağın disiplini bozuldu. Askerî talim ve terbiye evvelâ gevşedi, sonra kalktı. Yersiz yurtsuz olanlardan başka hiç kimse kışlalarda otürmüyordu. Esasen para rayici düştüğü için verilen ulufe bunların geçinme ve ihtiyaçlarına yetmiyor, hepsi dışarıda kayıkçılık, manavlık, naltbantlık, hamallık gibi bir işle meşgul olarak hayatını kazanmağa çalışıyor, sefer zamanı ise dükkânını tezgâhını kapatıp cepheye gidiyordu. Ayrıca, "esâme" denilen maaş cüzdanları para ile alınıp satılıyor, bunlardan kim hangi sayıda tedarik edebilirse o kadar kimsenin maaşını alıyordu. Bu esameler, bilhassa ocak ileri gelenlerile bâzı zorbalarda toplanmıştı. Bu yüzden ocakta ıslahat yapılmasını istemezlerdi. Çünkü o zaman bu usulsüzlük kalkar, kendi menfaatları bozulurdu.

İşte böylece askerlikten başka her

→

şeyle alâkalı kimselerden mürekkep olan yeniçeri ocağı tamamen çığrından çıkmış her türlü intizam, disiplin ve askerî terbiyeden mahrum bir kalabalık haline gelmişti. Bunun tabiî neticesi olarak bu ordu savaşları mütemadiyen kaybediyor, bu hal ise devletin bekasını tehdit eder bir hal alıyordu.

Humbaracı, lağımcı, topçu gibi bazı teknik sınıflar onsekizinci yüzyıldan beri kısmen olsun ıslah edildikleri halde, yeniçeriler daima oldukları gibi kalmışlar, ıslahata değil, ocaklarının mutad kanunlarının tatbikine bile yanaşmamışlar, cephelerde işe yaramadıkları gibi ikide birde kazan kaldırıp ayaklanarak devlet nizamını alt üst eder olmuşlar, softa ve yobazlarla el ele vererek her nevi yenilik ve batılı ileriliyişinin memlekette tatbikine engel hale gelmişlerdi.

Memlekette yeni bir düzen kurmak gayesile işe girişen Üçüncü Selim'in başına gelenleri evvelki kısımlarda görmüştük. İkinci Mahmud da, tahta çıkar çıkmaz yeniçerilerin sekban ocağına bağlı olmak üzere ve "sekban-ı cedid" adı altında bir teşkilât kurmuştu. Ne çare ki aynı yıl ayaklanan yeniçeriler bu teşkilâtı da dağıtmağa muvaffak olmuşlardı.

Bundan sonra İkinci Mahmud, on sekiz yıl sabretti. Bu arada çıkan savaşlarda yeniçeriler üst üste mağlup olarak hiçbir işe yaramadıklarını bir daha ortaya koydular. İkinci Mahmud, ulemayı ve ocak ileri gelenlerini topladı. Kendilerine talimsiz askerin hiçbir işe yaramayacağı bir daha izah olundu. Onlar da ocak subay ve erlerine sordular. Hepsinin kabulü üzerine yine ocaklılardan ayrılmak üzere "eşkinci" adlı bir askerî sınıf kuruldu.

İkinci Mahmud'un teşkil ettiği "eşkinci" askerinin esas teşkilâtı şu şekilde idi:

İstanbul'un içinde ve sur dışındaki kulluklarda hizmet gören bölük cemaat ve daire ağaları ve solakbaşıları ve Bâb-ı âli ve Ağa-kapısı hizmetinde ve başçavuş ile ocak imamı ve ocak beytülmalcisi maiyetlerinden ve otuz avcı ortasından olmak üzere elli bir ortanın her birinden eli silâh tutan ve savaşabilecek kudrette bulunan aslı nesli malum yüz ellişer kişi ayrılacaktı. Kendilerine

→

→

küçük ve büyük rütbede subaylar seçilecekti. Bunlar, yeniçeri subaylarının unvanlarını taşıyacaklardı. Eşkinci olarak altı yıl hizmet edene yüz yirmi akça yevmiye ile emeklilik maaşı bağlanacak, yahut da isterlerse hizmete devam ederek yeniçeri subayı olmak için ocak efradile birlikte sıraya gireceklerdi. Eşkincilerin her ortasında onbeş karakullukçu, bir saka, bir başkarakullukçu, bir tayin ustası, bir alemdar, bir vekilharç, bir cerrah, bir ortabaşı, bir ortaçorbacısı bulunacaktı. Bunlar, muntazam olarak kundaklı tüfek ve süngü ile yanaşık ve dağınık düzen talimi görecekler ve muntazam savaş için yetiştirileceklerdi. Her eşkinci ortası, yukarıda sayılan subaylarından maada yüz otuz erden mürekkep olacaktı. Ayrıca, her ortaya İstanbul kadısının inhasile birer imam tayin olunacaktı. Her on eşkinci bir karakullukçuya bağlı bulunacak, barışta ve savaşta her halleri ondan soruşacaktı. Eşkinciler, yalnız askerlikle meşgul olup dışarıda başka işleri olmayacak ve daima kışlalarında oturacaklar, mazbut bir hayat geçireceklerdi. Belli bir süre hizmet edenlere memleketlerine gidip dönmek üzere izin kâğıtları verilecek ve bunlarda izin müddetleri yazılı olacaktı. Subaylarının silâhı bir kılıç, erlerinin birer tüfek ve birer kılıç olacaktı. Her ere seksen sekiz buçuk akça ulûfe tayin edilecek. bunun sekiz buçuk akçası yemek bedeli olarak kesilecek, bundan artan ölümlerinde varislerine verilecekti. Bir kerre eşkinci yazılanlar bir daha eski ocaklarına dönemeyecekler. kaçanlar ağır şekilde cezalandırılacaklardı. Bunların esameleri, yani maaş cüzdanları alınıp satılamayacaktı.

Bu teşkilâta henüz başlanılmamıştı ki yeniçeriler tekrar ayaklandılar. Bu sefer ulema ile topçu, humbaracı, lağımcı gibi teknik sınıflar ve yeniçerilerin edepsizliğinden bıkan bütün halk padişahla beraberdi. Ayaklanma alâkalı kısımda yazdığımız üzere kanlı bir şekilde bastırılıp ocak bir darbede yere serildi. Yeniçerilik ilga olundu. Ocak zorbaları ve mensupları her yerde takip ve tenkil edildiler.

Yeniçeriliğin ilgasından sonra, 7650 kişiden ibaret olup bu ocağa bağlı olan eşkinciler de kendiliğinden ortadan kalkmış oldu. Bunun üzerine İkinci Mahmud, derhal yeni bir ordu kurulmasını emretti. Tamamen batı tarzında teşkilâtlandırılmış olacak olan bu ordu, aynı zamanda batı orduları gibi talim ve terbiye görecek, gerektiğinde onlarla savaşta güçlük çekmeyecekti.

Bu yeni ordunun adına "Asakir-i Mansure-i Muhammediyye" dendi. İlk

→

→

önce her birine "tertip" denilen sekiz alay teşkil edildi. Hepsi birden "serasker" adlı bir kumandanın emrinde bulunacaktı. Alayların ikisi Serasker-kapısı'nda, üçü Davut-Paşa'da ve üçü Üsküdar'da bulunacaktı. Üsküdar (Selimiye) kışlasının - Alemdar vak'asında âsiler tarafından yakıldığı için - yeniden yapılması emredilmiş ve Davut-Paşa'da da bir kışla inşasına başlanmıştı.

Asakir-i Mansure'nin kanunu ve teşkilâtı şöyle idi:

Evvelâ, onbeş ile kırkbeş yaş arasında bulunup kim olduğu belirsiz, mühtedi, soysuz kimselerden olmamak şartile güçlü kuvveti ve vücut tenasübü yerinde olanlardan, subaylardan maada, ilk hamlede onikibin er yazılacak ve bunlar bin beşyüzer kişilik sekiz tertibe ayrılacaktı. Her erin on beş kuruş aylığı ve kâfi tayını olacaktı. Bu on ikibin kişi, bir ordu sayılacaktı. Bir tertipte yirmi altı subay bulunacaktı. Yüz er bir saf sayılacak, her safta bu yaya erlerinden maada altmış kuruş aylıklı bir top ustası, otuz kuruş aylıklı bir top halifesi, on beş kuruş maaşlı sekiz topçu, dört arabacı, iki cephaneci eri ve birer top, yüz seksen kuruş aylıklı bir yüzbaşı ve yüz yirmi kuruş aylıklı iki yüzbaşı mülâzımı, altmış kuruş aylıklı birer sancaktar ve çavuş, otuz kuruş aylıklı on tane onbaşı, her tertipte yediyüz elli kuruş aylıklı bir binbaşı, ikiyüz kuruş aylıklı bir topçubaşı, yüz kuruş aylıklı bir topçu çavuşu, yüz elli kuruş aylıklı bir arabacıbaşı, seksen kuruş aylıklı bir arabacı çavuşu, yüz otuz kuruş aylıklı bir cephaneci çavuşu, yüz kırk kuruş aylıklı bir mehterbaşı, altmış kuruş aylıklı bir zurnazenbaşı, birer hekim ve cerrah bulunacaktı. Her tertip, sağ ve sol olmak üzere iki kısım olacak, her birine dörder yüz kuruş aylıklı birer sağ ve sol kolağası ve bunlara ikiyüz ellişer kuruş aylıklı birer mülâzim ve on beşer kuruş aylıklı ikişer davulcu ve zurnacı, nekkareci, zilci ve trampeteci ve yirmişer kuruş aylıklı ikişer saka ve yüz elli kuruş aylıklı birer kâtip, otuzar kuruş maaşlı birer imam tayin olunacaktı.

Bu sekiz tertib'in binbaşıları kapıcıbaşı derecesinde bir başbinbaşı'ya tâbi olacaklar, o da serasker'in emrinde bulunacaktı. Bütün bu derecelerde münhal oldukça ehliyet ve liyakat sahipleri tayin edilecekti. Bu ordunun, derecesi padişah'ın masraf kâtibile süvari mukabelecisi arasında olan, ve bir suçu bulunmadıkça azledilmeyen bir kâtibi bulunacaktı. Orduda meratip silsilesine dikkat ile riayet edilecek, herkes bir iş veya emir hususunda ancak bir üstü veya bir astı ile temas

→

→

edecekti. Ordunun seraskerden maada, bir de nazırı bulunacaktı. Subayların seçim ve tayini ve ordunun her türlü ihtiyacı için Bâb-ı âli'ye takdim edilecek arz tezkirelerini hem serasker paşa, hem nazır efendi mühürleyeceklerdi. Askerin zapt-ü raptı ve talim ve terbiyesi seraskere, bunun dışında kalan idari işler nazır'a ait olup bütün işlerin yine ikisinin reyile görülmesine çalışılacaktı. Erler, kıdemlerile ve ehliyetlerine göre zamanla yüzbaşı, sağ ve sol kolağası mülâzımı, yüzbaşı, sağ ve sol kolağasımülâzımı, sağ veya sol kolağası ve binbaşı olabileceklerdi. Topçu erleri ise, zamanla halife, topustası, çavuş, topçubaşı olacaklar ve ehliyet gösterirlerse binbaşılığa yükseleceklerdi. Bunlar gibi, top arabacısı eri, halife, çavuş ve arabacıbaşı, cephaneci eri, zurnacı veya davulcubaşı ve mehterbaşı olacaktı. Bütün bu terfilerde, ehliyet kıdemde üstün tutulacak, gerektiğinde aşağıdakiler sıra atlayarak yukarıya geçirileceklerdi. Sekiz binbaşıdan ikisi Serasker-kapısı yapılan Eski-sarayda (şimdi İstanbul Üniversitesi merkez binasının bulunduğu yerde) ki kışlalarında oturacaklar ve nöbetle İstanbul'daki büyük kulluklara erlerile yüzbaşılar, yüzbaşılar da küçük kulluklara onbaşılar gönderip gece gündüz şehrin muhafaza ve asayişi ile meşgul olacaklardı. Üsküdar kışlasında bulunacak üç binbaşı, Fenerbahçe'den Karadeniz'e kadar Anadolu kıyısındaki kale, tabya ve karakolları ve Davut-paşa kışlasında bulunacak üç binbaşı Barutthane'den yine Karadeniz'e kadar olan kıyılardaki kale, tabya ve karakolları muhafaza edip bu bölgelerin asayişinden sorumlu olacaklardı. Buralardaki asker, muntazam nöbet usulile değiştirileceklerdi. Bunlar, bu vazifeleri sırasında boş durmayarak talim ve terbiye ile uğraşacaklardı. Binbaşılara bu vazifelerine tayinleri sırasında birer çaprazlı kadife çepken, güvez renkli çuhadan sıkma (baldırları dar şalvar), telli şubara ve buna sarılacak lahur şal verilecek, bunlar eskidikçe kendi maaşlarından yenisini yaptıracaklardı. Her sene Hıdrellezde binbaşı mülâzimlerine ve kolağalarına çuhadan kısa çepken ve sıkma telli şubara, çiçekli ve bağdadkârı baş şalı, yüzbaşılarla mülâzimlere, sancaktarlara ve çavuşlara şal hariç aynı elbise verilecekti. Erler ise başlarına sade şubara, talim abası çuhadan kısa çepken, şayak sıkma ve serhadli ayakkabısı giyeceklerdi. Ceket ve pantalonun kabulünden sonra bu kıyafetlerde çepkenin yerini ceket, sıkmanın yerini pantalon ve şubaranın yerini mavi perişan püsküllü fes almıştır.

Tayınlarına gelince :

→

→

Her tertibe günde yediyüz seksen bir okka ekmek, otuz dokuz buçuk okka et, sabah ve akşam çorbası için yüz beş okka yüz yetmiş dört dirhem pirinç, dokuz buçuk okka yüz beş dirhem yemek yağı verilecekti. Yine her tertibin haftada iki kere Cuma ve Pazartesi geceleri pilav pişirmek için üçyüz on iki okka yüz altmış dirhem pirinç ve elli iki buçuk okka seksen yedi dirhem sade yağı hakkı vardı. Bundan maada her tertibe haftada üçyüz doksan buçuk okka kömür ve ayda yetmiş sekiz buçuk okka soğan, yediyüz seksen bir okka tuz, yetmiş beş okka yağmumu, yetmiş beş okka sabun, yetmiş beş okka zeytinyağı, yüz elli çeki odun tahsis olunacaktı.

Serasker paşa ile nazır efendinin günde kırkar çift ekmek ve on beşer okka et ve başbinbaşı'nın on beş çift ekmek ve altı okka et ve başkâtib efendinin on beş çift ekmek ve altı okka et istihkakları vardı.

Asakir-i mansure'ye yazılan bir er oniki yıl hizmet ettikten sonra isterse ayrılabilirdi. Zamanla ihtiyar ve alil olanlar hizmet ve istihkaklarına göre maaşlarının yarısile, yarısından fazlasile veya tamamı ile emekliye ayrılacaklardı. Sefer zamanı yaralanıp sakat kalanlara ise, maaşlarının üçte ikisi derecesinde veya savaştaki fedakârlık ve sakatlık derecesine göre daha çok bir nisbetle emeklilik maaşı bağlanacaktı. Emekli maaşına hak kazanılması için Hekimbaşı tarafından rapor verilmesi şartı. Kadrolarda her ne suretle olursa olsun hasıl olan boşluklar, hemen yeniden asker yazılmak suretile doldurulacaktı. Askere maaş cüzdanı verilmeyecek, aylıklar bordro usulüne göre serasker paşa ve nazır efendi'nin huzurunda dağıtılacaktı.

Bu teşkilât, biraz aceleye gelmişti. Kısa bir müddet sonra Avrupa ordularına uymayan tarafları bulunduğu anlaşılarak 1828 yılı sonlarında bazı değişiklikler yapıldı. Buna göre „tertip" yerine "alay" dendi; "saf" tâbiri yerini "bölük" tâbirine bıraktı. Her alay üç tabura ayrıldı. Her taburda ise, sekiz bölük bulunacaktı. Aynı teşkilât gereğince başbinbaşı kalkıyordu. Her alay'a bir "miralay" (albay) kumanda edecekti. Taburlar binbaşıların, bölükler yüzbaşıların kumandasında olacaktı. Her alayda miralay'ın muavini ve gerektiğinde vekili olmak üzere bir "kaymakam" (yarbay), levazım işlerine bakmak üzere bir alay emini, her taburda sağ ve sol kolağaları ünvanile iki kolağası, bir sancaktar ve bir kâtib bulunacaktı. Bölüklere yüzbaşılar kumanda edecek, her bölükte ayrıca iki mülâzım, bir

→

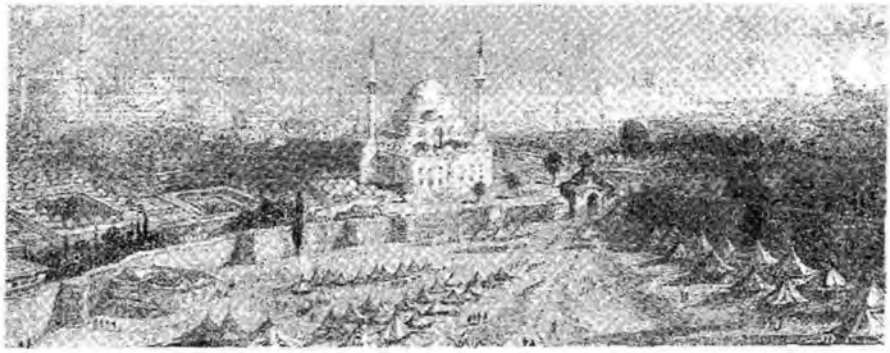

Üstte: Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra Seraskerlik makamı yapılan Bayezid'deki Eski Saray (şimdiki Üniversite merkez binası ve bahçesi) meydanında Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin çadırlı ordugâhı (Bartlett'ten)

★

Soldaki: Adı geçen yerin Bayezid meydanına bakan dış kapısı

★

Altta: Asakir-i Mansure-i Muhammediyye birliklerinin Sultan Ahmed meydanında İkinci Mahmud tarafından teftişi (Aslı Dolmabahçe Sarayı'ndadır)

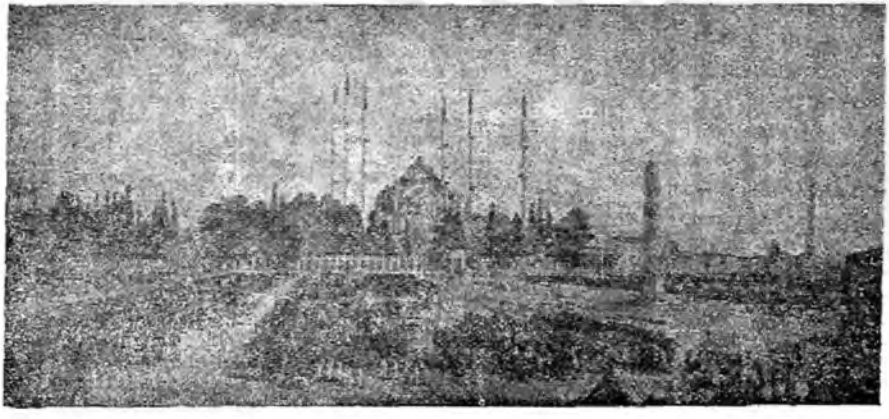

→

başçavuş, dört çavuş ve bir bölükemini bulunacaktı.

Asakir-i Mansure teşkilâtı gittikçe genişlediği ve alayların sayısı arttığı için iki alay bir "liva" sayılıp "mirliva" adlı bir paşa (general) kumandasına verildi. Merkezi İstanbul'da olan alayların teşkil ettiği ordu "hassa", merkezi Üsküdar'da olan alayların teşkil ettiği ordu ise "mansure" diye anıldı. Kumandanlıklarına "ferik" adlı paşalar tayin olundu. 1832 tarihinde hassa ferikliği ve bir müddet sonra da mansure ferikliği "müşir"lük (mareşal) haline getirildi. Ferikler ise iki livadan mürekkep fırkalara kumanda edeceklerdi.

Böylece, askeri rütbe silsilesi şu şekil aldı :

Er, Onbaşı, Bölükemini, Çavuş, Başçavuş, Mülâzım, Yüzbaşı, Tabur kâtibi, Sol kolağası, Alaycmini, Sağ kolağası, Binbaşı, Kaymakam, Miralay, Mirliva, Ferik, Müşir.

Topçu, top arabacıları, humbaracı ve lağımcı ocakları uzun zaman ıslahatı kabul etmiş ve yeniçeri ocağının ilgası sırasında devlete büyük hizmetlerde bulunmuş oldukları için hemen ilga edilmeyip lâkin yeni usule göre tensik edilerek alaylara ayrılmışlardı. 1834 tarihinde Topçubaşılık ilga edilerek Tophane müşirliği kuruldu ve bu teşkilât buraya bağlandı.

Osmanlı devletinin atlı savaş gücünü teşkil eden altı bölük kapıkulu süvarisinin de teşkilâtı bozulmuş ve işe yaramaz hale gelmiş olduklarından bunlar da ilga edilerek yeni tarzda süvari alayları kurulmuş ve bunlar için Çengelköyü'nde "Kuleli kışlası" inşa edilmiştir. Bunun gibi taşralarda da aynı şekilde süvari alayları teşkiline başlanmıştır. Süvarilerin de rütbe silsileleri piyadeler gibi olup yalnız yüzbaşıdan önce yüzbaşı vekili ve mülâzımdan evvel mülâzım-ı sanî adlı iki rütbe ilâve edilmiştir. Ayrıca, topraklı süvariden henüz mevcut bulunanlar bu alaylara, yahut topçu, humbaracı ve lağımcı alaylarına katılmışlardır. Bu suretle bu sınıf erlerinin bir kısmı aylıklı, bir kısmı dirlikli olmuştur. Aynı zamanda Avrupa'dan getirtilen mütehassıslar vasıtasile Mehterhane de ıslah edilip her alayda bir bando kurulmuştur.

★

Bu yeni kurulan ve teşkilâtlandırılan ordunun subay ihtiyacını gidermek için ilk alınan tedbirler istenilen neticeyi vermedi. Bunun üzerine sonradan Harbiye mektebi (Harp Okulu) açıldı.

Harbiyenin ilk kuruluşuna Avrupa görmüş miralay Namık Bey ve hassa müşiri Ahmed Fevzi Paşa'nın gayret ve yardımlarile, 1834 de Selimiye kış-

→

→

lasında "Sıbyan" bölüklerinin teşkili ile başlanmıştır. Okul yine bu yıl içinde, o zamana göre İstanbul şehrinden uzak bir semt olan Maçka'daki kışlaya, buradaki gerekli tadillerin ikmalini müteakip nakledilmiştir. Okulun tahsil seviyesi zaruri olarak ilk okuldan itibaren başlıyordu. Bu Harbiye mektebi teşkilât olarakta tabur sayılıyor ve sekiz kısım ihtiva ediyordu.

Maamafih 1836 da bu mektebi ziyaret eden İngiliz Mis Pardo'nun görüşleri pek bedbindir. Bu banun ziyaretinin intibalarını nakletderken; *Harbiyenin dışarıdan görünüşünü* anlattıktan sonra okulun kuruluşundan beklenen gayeyi elde etmek için lâzım olan esaslardan mahrum olduğunu belirterek: "Para ve ihtimam hiç esirgenmeden sarfedilmiştir. Öğrenci okumağa teşnedir. Sultan da pek heveskâr, Ahmed Paşa, Azmi Bey ise durmadan çok iyi niyetlerle çalışıyor. Fakat ne yazık ki bu okul, ruhu olmıyan bir cesede benziyor. Bu taze ve ümitli gençlerin tecrübesiz kanatlarını kuvvetlendirmek için akilâne yardıma ihtiyaçları vardır. Yardımın gölgesi var fakat esası yoktur. Bu müessese öğretmenlerinin iktidarsızlığı, dostlarının aldatıcı methü senaları ve batıl fikirleri yüzünden mahvolup gidecektir" diye yazmaktadır.

Devletin ileri gelenleri de, bu halile okuldan istenilen neticelerin alınamıyacağını gördüklerinden, mektep nazırı değiştirilip yeni bir hamle yapıldı, tabur teşkilâtı ve diğer bazı faydasız şeyler lağvedilerek yerine lüzumluları kondu (1837). Okulun o zamana kadar her bakımdan er gibi olan ve muamele gören müdavimlerinin durumu da 1837 ıslâhatile iyi bir şekle sokuldu ve ancak bundan sonra talebe ünvanını taşımaya başladılar. Biraz başarı gösteren bu talebelerden bir kısmı Viyana, Paris ve Londraya tahsile gönderilerek ilerisi için değerli tedbirler alındı.

★

1838 yılında devlet hizmetine giren Prusyalı subaylar ve sonradan bunlara katılan meşhur Moltke, ordunun ihtiyat gücünü teşkil etmek üzere Redif alayları kurulmasını tavsiye etmişti. Bunun üzerine, 1838 tarihinden itibaren Ankara, Hüdavendigâr, Konya, Erzurum, Aydın ve Edirne valilerine "Redif-i Mansure Müşürü" unvanı verilip bu işle görevlendirildiler. Redif alayları, belli zamanlarda talim ve terbiyeye çağırılacak erlerden mürekkep olacak, daimi silâh altında bulunmayıp savaşlarda ayrı birlikler halinde ordu emrinde vazife göreceklerdi.

İkinci Mahmud, saltanatı boyun-

→

Asakir-i Mansure-i Muhammediye için basılan talimnamelerden birinin kapağı

Yeniçeri oda (kışla) larının yıkılması

Âsiler, Divan-yolu ile Bayezid tarafını, Uzun-çarşıyı ve anayolları tutmuşlardı. Lâkin, topçu yüzbaşılarından Kara-cehennem diye meşhur İbrahim Ağanın çekilen iki topla ve tekbir sesleri arasında geldiğini görünce, tuttukları yerleri bırakıp Et-meydanına çekildiler. Ağa Hüseyin Paşa ise, topçu askeriyle Saraçhaneden ilerliyordu. Sadrıâzamın Sultan Ahmedde hazırladığı yeni kuvvetler, baruthane nazırı Necip Efendinin kumandasında olarak gönderildi. Ağa Hüseyin Paşanın kuvvetleri Horhor çeşmesine vardığı zaman zorbaların ilk hücumuna uğradı. İki topçu eri öldüyse de püskürtülen âsiler Et-meydanı kışlasına kaçtılar. Kışlanın önüne gelen Ağa Hüseyin Paşa ve kuvvetleri buranın kapısının kapatılmış, arkasına taş

Sultan İkinci Mahmud zamanında Osmanlı ordusunda hizmet eden meşhur Alman subayı (Mareşal) Moltke'nin o zamana ait almanca basılmış hâtıralarında kendisi tarafından karikatürize edilerek yapılmış resimlerden Asakir-i Mansure-i Muhammediyye er ve subaylarından bazıları

→

ca durmadan gayet çetin mesele ve gailelerle uğraşmış olduğu ve yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra ancak onödört yıl yaşadığı halde ordu ile daima meşgul olmuş, gücünü durmadan arttırmağa çalışmıştır. Hayata gözlerini yumduğu zaman bıraktığı askeri güç şöyle idi:

Her biri altıbin kişilik iki hassa fırkası 12.000, her biri ikibin kişilik otuz yedi mansure piyade alayı 74.000, her biri bin ikiyüz kişilik onbeş mansure süvari alayı 15.000, her biri binikiyüz kişilik dört mansure topçu alayı 4.800, her biri binikiyüz kişilik dört mansure humbaracı alayı 4.800, her biri binikiyüz kişilik dört mansure lağımcı alayı 4.800, Baltacı (istihkâm)

→

askeri 3.000, bunların toplamı 118.400 kişi ediyordu.

Savaş zamanında ayrıca 100.000 kadar Redif askeri çıkarmak mümkün olduğu gibi, her sancaktan eski usulle de bir miktar asker toplanacak olduğuna göre, seferi güç 250.000 kişi kadar oluyordu. Depolarda üçyüz bine yakın tüfek, beşyüz bine yakın kılıç ve kırk bine yakın mızrak vardı. Gerek talim ve terbiye ile savaş metodunda, gerekse silâhların cinsi ve kullanılışında Prusya sistemi kabul edilmişti.

Bibliyografya: Lûtfi: Tarih. Cevat Paşa: Tarih-i askeri-i Osmani. Muhtar Paşa: Rehber-i Müze-i Hümayun. Mahmud Şevket Paşa: Osmanlı teşkilât ve kıyafet-i askeriyesi.

yığılmış olduğunu gördüler (Lütfü tarihi, C: I, S: 140). Bu sırada İzzet Mehmed Paşa kolu da yetiştiğinden kışla iyice sarıldı. Kara-cehennem meydan kapısına kadar gelerek âsilere itaat edip padişahtan af dilemeleri hususunda nasihatta bulunduysa da dinlemek istemediler. Necip Efendinin maiyetindeki kuvvetler de gelmiş olduklarından hemen harekete geçilmeğe karar verildi. Kara-cehennem İbrahim Ağa, toplarla kapıyı nişanladı. İlk atışta kapının bir kanadı kırılarak arkasında birikmiş olan âsilerden bir çoğu öldü. Mehmed İzzet Paşa, Mustafa adlı bir topçu yiğidine ikibin beşyüz kuruş verip serden geçtilik teklif etti. O da bunu kabul ederek kellesini koltuğuna alıp kapının öbür kanadını açtı. Kara-cehennem ile tophane imamı kahramanca ilerlediler. Asker, onları takip etti. Yeniçeriler kendilerini tüfek ateşiyle müdafaa ediyorlardı. Kara-cehennem topuğundan vurulmuş olduğu halde aldırış etmiyordu. Âsiler bu şiddetli hücum karşısında dağılarak bir kısmı meydan tekkesine, bir kısmı odalarına kaçışıp buralardan müdafaaya başladılar. Topçu Mustafa, ocağın kasaphanesi

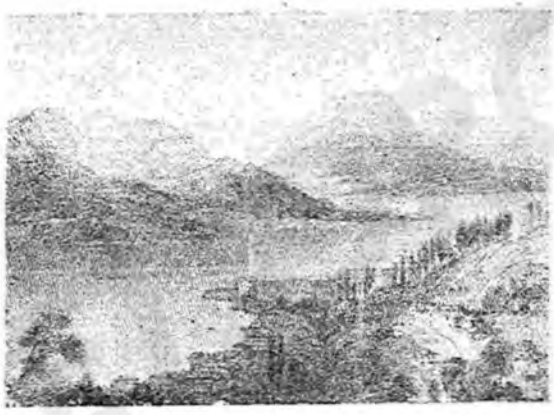

İkinci Mahmud'un Heybeliadada yaptırdığı kışla (Sonraları Bahriye mektebi olmuştur)

Yeniden yapılan Selimiye kışlası

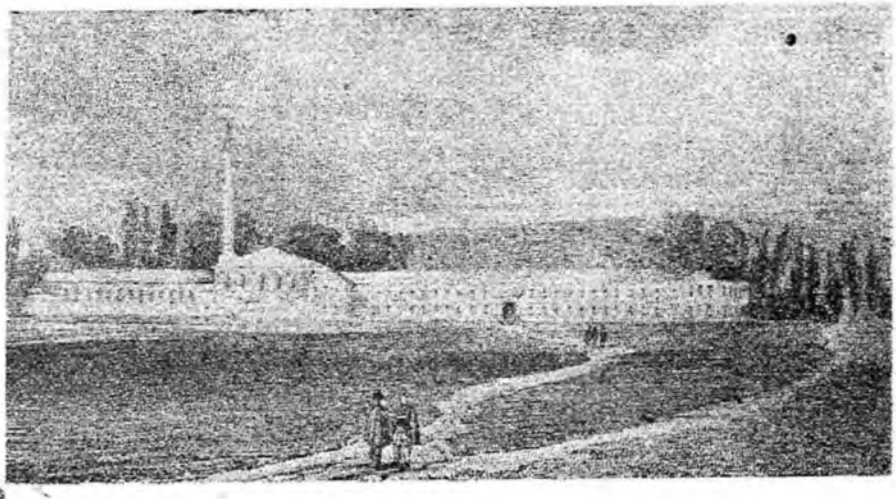

Maçka'da Harbiye (Harb Okulu) olarak kullanılan kışla

olan tomruk dairesine ateş verdi. Toplar ise durmadan salkım ve yağlı paçavra atıyorlardı. Kışla tutuşmuş, alev alev yanıyordu. Eşkiya,

Namık Paşa (Üstte gençliği)

aman verilmeden öldürülmekteydi. Böylece beş yüz yıllık ocak, beş saatte mahvolmuş ve varlığı sona ermişti.

Muvaffakiyet haberi sadrâzama ve ondan padişaha ulaştı. Vükela birbirini tebrik ediyordu. Hemen temizlik başladı. Yeniçeriler her yerde aranıp bulunuyor, Sultan Ahmed meydanına gönderilip orada sadrâzam tarafından kısaca sorguya çekildikten sonra idam ediliyordu. Et-meydanındaki bu yeni-odalar kışlaları tamamen yanıp yıkıldıktan sonra Şehzadebaşı camii karşısında bulunan eski odalar da yıktırıldı. Herhangi bir ihtilâlı önlemek için derhal şehir sıkı bir muhafazaya alındı, kapılar kapatıldı. Asker sabaha kadar kol gezdi. Ağa Hüseyin Paşa, Süleymaniye camii avlusunda çadır kurmuş, ulema ve vükelâ Sultan Ahmed camiinde sabahlamıştı.

Yeniçeri ocağının ilgası, yeni ordunun kurulması

Ertesi günü de tutulan âsilerin idamına devam olunarak kökleri kazındı. Tutulamayanlar sindi ve gizlendi. Cuma günü selâmlıkta yeniçeri subayları mevcud değildi. Bu ise, İstanbul alındığından beri bu şehirde görülmemiş bir haldi. O gün ocağın sadık emektarlarının kayırılması ve esâme sahiplerinin kaydı hayat şartiyle bundan istifade etmeleri uygun görülmüşken, ertesi günü bu teferruattan tamamen vaz geçilip ocağın hiç bir iz kalmamak şartiyle kat'i şekilde ilgasına karar verildi (17 haziran 1826). Bunun yerine «Asâkir-i Mansure-i Muhammediye» adlı yeni bir ordu kuruluyordu. Celâlüddin Ağa reddettiği için bu teşkilâtın seraskerliğine Ağa Hüseyin Paşa, nazırlığına Saib Efendi getirildiler. Ağa-kapısı, Şeyhülislâm-kapısı; Eski saray serasker kapısı ittihaz edildi. Böylece, şeyhülislâmlar konaklarında vazife görmekten kurtuldular. Dellâllar sokaklarda:

«Yeniçeriliğin adı kalktı. Asakir-i Mansure yazılıyor. İrz ehli olanlar dükkânlarını açsınlar. Şevketlü padişahımıza dua etsinler» diye ilân etmekteydiler. Bir taraftan da bu son isyanı kışkırtıp öteye beriye saklanmış olan zorbabaşılar birer birer yakalanarak idam ediliyorlardı. Bunlardan hiç kurtulan olmadı. Kırk iki gün içinde yalnız sürülenlerin sayısı yirmi bini bulmuş, idam edilenler altıbini aşmıştı. Boğaz muhafızlarından Asakir-i Mansureye girmeyenlerin hepsi memleketlerine gönderildiler. Keza, Şehzadebaşındaki acemi ocağı da ilga edilip burası Asakir-i Mansureye yazılmış onbeş yaşından küçük çocuklar için talimhane oldu. Yeniçeriliğe ait ne kadar unvan ve âdet varsa kaldırıldı.

Muhzır ağa maiyetindeki habercilere kavas ve muhzır ağaya tomruk ağası denildi. Yeniçerilerin vaktiyle toplandıkları kahveler or'adan kaldırıldı. Ocağın dayandığı Bektaşi tarikatı da ilga edilip bir kısım tekkeleri Nakşi şeyhlerine verildi. Bektaşi babalarının namluları idam olundu. Müridleri sağa sola sürüldü. Rumeli-hisarı, Öküz limanı, Karaağaç, Yedikule, Sütlüce, Eyüb, Üsküdar, Merdivenköyü, Çamlıca dergâhları yıktırıldı. İçindekiler hapse atıldı. Devlet ricalinden bektaşiliğe mensup olanlar bile sürgünü boyladı. Vak'ada hizmet ve yararlığı görülenlere ise rütbeler, ihsanlar, memuriyetler dağıtıldı. Bu münasebetle İstanbulu dolduran bir sürü serseri, ırgad ve işsiz güruhu toplanarak memleketlerine gönderildi.

AVRUPA DEVLETLERİNİN RUM İSYANINA MÜDAHALESİ, NAVARİN OLAYI, OSMANLI - RUS SAVAŞI VE EDİRNE BARIŞI

İstanbul'da henüz ocak meselesinin halli düşünülür ve tedbirler aranırken, Bâb-ı âli bir taraftan da yeni bir takım dış ve diğer bazı meselelerle karşı karşıya bulunuyordu. Daha evvel Morada, Osmanlı ve Mısır kuvvetlerinin âsileri ezmekte bulunduğu bir sırada Rus çarı Birinci Aleksandr ölmüş ve yerine Birinci Nikola geçmişti (1825 yılı sonları). Yalnız askerlikten hoşlanan bu zat Rum isyanının ezilmesini, Mora ve Girit vasıtasile doğu Akdenize Mehmed Ali Paşa'nın hakim olmasını iyi karşılamamaktaydı. Bu meselede Avrupa devletlerinin arasında görüş birliği olmaması ve dolayısile uzayıp giden müzakereler onu sıkıyordu. Nihayet «eğer bu devletlerden biri benimle gelmezse kendi başıma harekete geçmek zorunda kalacağım; kani olabilirsiniz ki bunun için elimde kâfi derecede vasıtalarım vardır» diyerek harpçi fikirlerini belirtti. Kendisinin tahta çıkma töreninde bulunmak üzere Petrograd (Petersburg) a gelen Avusturya arşidükasına da bunu tekrardan çekinmedi. Yeniden bazı Osmanlı topraklarını Rusyaya ilhakı amaç edinen bu çar, ilk önce Bükreş andlaşmasının iyi tatbik edilmediğini ileri sürüp, Boğdan ve Eflak beyleri meselesinin kesin bir sonuca bağlanmasını temin gayesile Mart 1826 da Bâb-ı âliye bir nota verdi. Bunda; Bâb-ı âlinin Tuna boylarında 1821 den önceki durumu iade etmesi, Sırplar hakkında Bükreş andlaşmasına tam riayeti, karışık işleri tam ve nihaî bir sonuca bağlıyan açık resmî belge verilmesi ve nihayet Bâb-ı âlinin bunların temini için murahhaslarını Rus sınırına göndermesi ve işlerin altı hafta içinde bitirilmesi isteniyordu.

Çar Nikola, bir taraftan da, İngiliz kralının tebriklerini bildirmek üzere Petrograd'a gelmiş bulunan Wellington dükası ile de Avrupa meseleleri ve bilhassa Yunanlılar hakkında anlaşmaya varmak üzereydi.

Mora isyanı çıktığı zaman, daha evvelki anlaşmalarla Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü tanımış olan İngiltere hükümeti tamamen tarafsız kalmış, lâkin umumî efkârın tazyiki karşısında nihayet 1823 yılında Rum âsilerini «muharib taraf» olarak tanıdığını ilân etmişti. İsyanın bastırılışından ziyade Mehmed Ali Paşanın Doğu Akdenizde elde ettiği nüfuz, İngiltere'yi tedirgin

İkinci Sultan Mahmud'un fes ve garp kılığını kabul ettikten sonra yaptırmış bir portresi

ediyordu. Rumların Bâb-ı âli ile barıştırılmaları için İngiltereye başvurmuş olmalarını bahane eden bu devlet çarın el altından teklif ettiği işbirliğini kabul etmiş, Wellington Dükası da Petersburgta yaptığı görüşmelerle işi neticeye ulaştırmaya çalışıyordu. Nihayet «din, adalet ve insaniyet adına» Yunanistan ve adalardaki kavganın sona erdirilmesi için, İngiltere ve Rusya da anlaşmışlardı. İki devletin, aralarında 4 nisan 1826 da imzalanan ve «Petersburg protokolu» denen bu anlaşmaya göre; Yunanistan Osmanlı im-

paratorluğuna sadece vergi ile bağlı, muhtar idareli ve idarecileri Bâb-ı âlinin de iştiraki ile mevkie getirilen bir devlet haline konacak ve burada yaşayan Türk ve müslümanlar memleketi terkedeceklerdi. Her iki devlet de Osmanlılardan toprak almayı, yeni ticarî imtiyazlar koparmayı ve tek başına olarak nüfuz tesis etmeyi reddediyorlardı. Bu protokol, diğer büyük Avrupa devletlerine bildirildi.

Ruslarla Akkerman anlaşmasının yapılması ve esasları

Memleketten yeni bir ordu teşkilâtı kurulmakta bulunulduğu sırada Bâb-ı âli, Morada ve Yunanistanda âsilerin ezildiği ve son olarak ellerinde bulunan Atina'yı da teslim etmek üzere bulunmalarına rağmen, Rusların notasında teklif edilen müzakereleri kabul etmeyi uygun bulmuştu. Çünkü Rusya'nın Avusturyayı kendi tarafına kazanması muhtemel görüldüğünden, isyanların tam bastırılmak üzere bulunduğu bir sırada herhangi bir yabancı müdahalesine maruz kalınmadan notadaki tekliflerin kolayca halledileceği sanılıyordu.

Haziran (1826) ayında, Anadolu muhasebecisi Hadi ve Köse İbrahim Efendilerden müteşekkil Osmanlı delegasyonu yola çıkarıldılar. Rus hududları içindeki Akkermanda başlıyan görüşmeler aynı yılın Temmuzundan Ekim ayına kadar sürdü. Rusyayı temsil eden Voronzof ile Ribeaupierre, görüşmeler ilerledikçe notaya nazaran isteklerini mütemadiyen genişletmişler ve hemen hemen hepsini kabul ettirmişlerdir.

Rus çarı Birinci Nikola

Böylece 7 ekim 1826 da akdedilen Akkerman anlaşması (Ruslara göre Convetion = Anlaşma), başlangıçta Bükreş barışının bir çeşit yorumlanması, açıklanması şeklinde düşünülürken, sonunda onu baştanbaşa değiştiren bir şekle girmişti. Sekiz madde ile buna bağlı iki ayrı senetten ibaret bulunan anlaşma kısaca şunları ihtiva ediyordu:

1 — Bu anlaşma ile Bükreş andlaşması esasları tamamen tasdik olunur ve bu anlaşmanın akdinin gayesi de Bükreş andlaşmasının nas ve ibarcleri takviyesi ve mefhumlarını sarihen teyiddir.

2 — Bükreş andlaşmasının dördüncü maddesine göre, İsmail ve Kili önünde bulunan Osmanlıların tasarrufundaki iki büyük boş ada tahkimsizdi. Böyle bırakılmalarının mahzuru anlaşıldığından kısmen tahkimleri için evvelce 21 ağustos 1817 de İstanbulda yapılmış bulunan andlaşmanın bu anlaşmaya dahil edildiği,

3 — Boğdan ve Eflak'ın imtiyazları hususunda akdolunan vesika ve suretlerin yürürlüğü Bükreş andlaşmasının beşinci maddesile açıkça tasdik olunmuş ve Osmanlı devleti 1802 fermanile verdiği bu imtiyazı bu anlaşmanın tasdikinden sonra altı ay içinde yenileyeceğini taahhüd ettikten başka, Boğdan ve Eflak'ta malûm ahvalden sonra voyvodaların yerli boyarlardan tayin edilmekte olmalarını Rusyanın kabul ettiği ve görüşmelerde kararlaştırıldığı üzere 1802 deki hatt-ı şerifin bu anlaşmaya mülhak bir senet halinde çıkarılacağı.

4 — Bükreş andlaşmasının altıncı maddesile, Anadolu tarafında Ruslarca Osmanlılara verilmesi gereken Kafkas kalelerinden Osmanlılar vazgeçmişlerdir.

5 — Sırplar için Bükreş andlaşmasının yedinci maddesinde yazılı olanlar bu anlaşma ile teyid olunur. Konulan kaideye uygun görülen eshab ve tedbirleri sırp milleti meb'usları tanzim edecekti. Bu meselenin usul ve furuuna dair icabeden tahkikat 18 aya lüzum gösterdiğinden, anlaşmaya ek olarak tarafeynin kararlaştırdığı münferit senedin mefhumuna göre, Sırp meb'uslarile bizzat İstanbuldaki müzakerelerden sonra alınacak kararın bir hatt ı humâyûnla kabul edileceği ve bunun kısa zamanda çıkarılacağı.

6 — Bükreş andlaşmasının onuncu maddesinde yazılı olduğu üzere tarafların tebaaları arasındaki çeşitli ihtilâfların halli ve miriden alacaklarının bitirilmesi lâzım geldiğinden, bu hususlar tekrar mukavele olunmuştu. Rus tebaasına ve reayasına Garb ocaklarından gelen zararlar, 1806 da başlıyan sa-

vaştan dolayı olan müsadereler ve 1821 senesinden sonra vukua gelen müsadereye ve keyfiyetlerin hakkaniyet ve muadelet üzere tesbit ve tediye edilmeleri için iki tarafça tayin edilecek memurların onsekiz ayda bunu hitama erdirmeleri.

7 — Gerek Bükreş andlaşmasının üçüncü ve onikinci maddeleri iktizasınca, gerekse Cezayir, Tunus ve Trablus korsanlarının Rusya reaya ve tüccarına yaptıkları haserin nizamı ve gerek ticaret ahidnamesi şartları ve yaş andlaşmasının yedinci maddesinin esaslarının tamamen icraları Osmanlı devletince tekrar taahhüd ve vaad olunur (Bunun icrasında dört grup halinde tesbit edilen kısımlarda; Garb ocaklarının Rus tüccar ve tebaasına karşı herhangi kötü bir hareketinde muhtelif anlaşmalara göre tatbiki gereken esaslardan başka, karşılıklı ticarete ait maddelerin, nizamların tatbiki ve Rus tüccarının Osmanlı ülkesi içinde serbestçe ticaret yapabilmeleri ve Rusyanın Karadeniz ticaretini geliştirmek için başka devlet gemileri hakkında çar tarafından girişilecek teşebbüslerin destekleneceği yazılıdır).

8 — İşbu anlaşma Bükreş ahidnamesinin şerh ve tekidi makamından olup tasdikli nüshalar akid günü tarihinden itibaren dört hafta içinde iki tarafın delegeleri arasında mübadele olunacaktır.

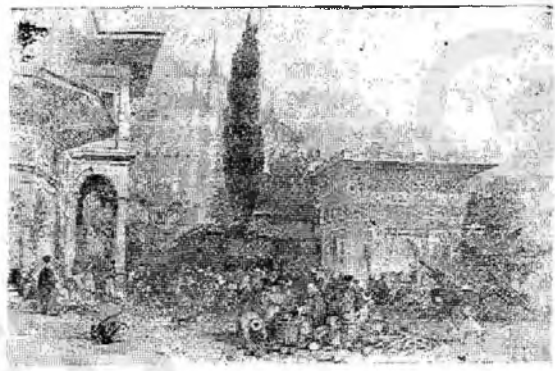

Tophane Nezareti solda (Allom'dan)

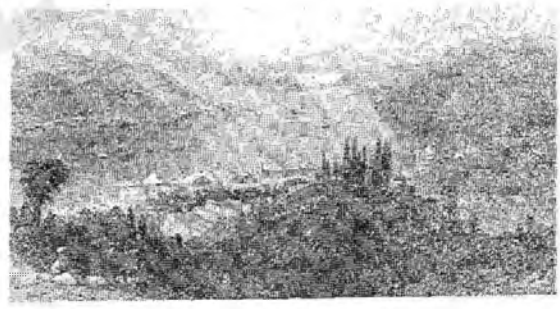

Beylerbeyi sarayı (Bartlett'ten)

Anlaşma metninde de bahsi geçen iki senetten biri Boğdan ve Eflak'a diğeri de Sırbistana aittir. Boğdan ve Eflak'a ait bulunan özet olarak şöyledir:

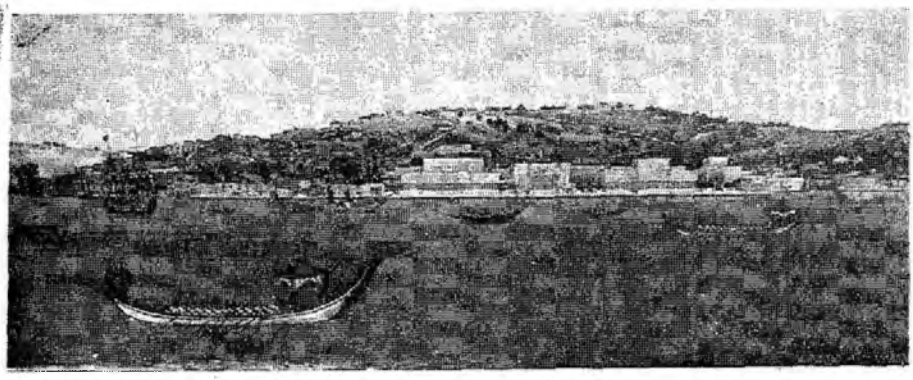

Tadil ve tamirden sonra eski Çırağan sarayı (İkinci Mahmud devrinde yapılmışlardır)

«Bu iki emaretin voyvodaları yerli boyarlardan olmaktadır. Bundan böyle de her iki memleketin her tarafında Devleti aliyyenin reyi ve iradesile ve memleketin eski kaidelerine göre voyvodalar, boyarlar divanı tarafından seçilecektir. Voyvodalığa seçileni boyarlar divanı bir mahzar ile Bâb-ı âliye bildirecek, onun kabulü halinde seçilen nasb ve tayin edilmiş olacaktır. Bâb-ı âli esaslı sebeplere dayanarak bu seçimi tasdik etmiyebilir. Bu takdirde sebebler Rusyaya bildirilecek, o da yapılan müzakerede bunları makul görürse, boyarlardan yeni voyvoda seçmeleri istenebilir. Voyvodalık müddeti yedi sene olup, eğer bu zamanda suçları görülürse, Osmanlı Devleti ve Rusya anlaşarak bu zatı azledebileceklerdir. Müddetini kusursuz ikmal eden voyvodalar tekrar seçilebilirler. Müstafi veya mazul voyvodalar yalnız boyarlık sıfatını muhafaza ederler, ancak boyarlar divanında üye olamazlar, tekrar voyvoda seçilemezler ve devlet hizmetinde de kullanılamazlar. Boğdan ve Eflak'ın vergi ve senevi tekâlifleri voyvodaları ve boyarlar divanları tarafından müştereken tayin ve tahsis edilirler. Bu memleketlere verilen imtiyazların korunması ve bu senette yazılı şartların yürürlükte bulunabilmesi hususunda İstanbuldaki Rus elçisi ile onun emirlerini ifa edecek olan Eflak ve Boğdan Rus konsoloslukları voyvodalara her iki memleket ihtilâl dolayısile hasara uğradıklarından, Devleti âliyyeye vermeğe mecbur oldukları cizye ve sair resimleri iki sene ödemiyeceklerdir. Voyvodalar sebepsiz olarak boyarları kendi reyile doğrudan doğruya tedib edemez. Eğer boyarların bir cürmü görülür ve töhmeti tesbit edilirse, memleketin eski kanun ve an'aneleri üzere divanda aleyhine hüküm verildikten sonra tedib ve tenkil olunurlar. Bu memleketlere verilen imtiyazlar ve bunu hamil hatt-ı hümâyûnlar, bu senet ile değişenler hariç, hepsi tasdik olunur ve aynen yürürlüktedirler».

Boğdan'da boyarların seçtiği bir voyvoda

Sırbistan için olan senede gelince «Bükreş anlaşmasının sekizinci maddesinin şurutunun icabı o zaman İstanbula gelen Sırp meb'usları memleketlerinin emniyet ve iyiliğini temin gayesile verilen müsaadeyi kullanmışlar ve şunları bildirmişlerdi: Sırp memleketinde din ve mezheplerinin serbestçe icra olunabilmesi, sergerdeliğinin kendilerince seçilmesi, iç idarelerinde tam bağımsız bulunmaları, Sırbistandan ayrılan kazaların tekrar ilhakiyle bütün emlâk ve emvalin iduresinin sırplara terki, sırpların serbestçe ticaret edebilmeleri ve kendi mürur kâğıtları ile Osmanlı ülkesinde de gezebilmek hakkının Sırp tüccarına tanınması, memleketlerinde hastahane ve okul yapmalarına ve açmalarına izin verilmesi, kalelerin muhafazasında olanlardan başka bütün islâmın sırbistanı terki gibi taleb ve isteklerde bulunmuşlardı. Bu meseleler tetkik ve tanzim olunmak üzere iken bazı manilerin çıkmasıyle olduğu gibi kalmıştı. Osmanlı devleti, Bükreş anlaşmasının sekizinci maddesinin şurutunu kat'î olarak yerine getirmek kararında olduğundan, sadık ve muti olan sırp reayasının bu istekleri İstanbul'da sırp meb'uslarile müzakere ile bir nizama bağlanması ve sekizinci madde şurutunun yerine getirildiğinin bildirilmesi ve bu hususta bir hatt-ı şerifin çıkarılması» gibi esasları ihtiva etmekteydi.

Londra anlaşmaları ve müttefiklerin müdahaleleri

Bâb-ı âli Rum isyanı ve Rumlar hakkında hiçbir hükmü havi bulunmıyan Akkerman anlaşması ile Rusların muhtemel isteklerini önlediğini sanıyor ve müzakereler sırasında onların Yunan meselesine dair bir teklifte bulunmadığını dikkate alarak vaziyetten pek ümitli bulunuyordu. Diğer taraftan Osmanlı - Mısır ordularının her yerde perişan ettikleri âsilerin, 1826 yazından itibaren son mukavemet noktalarından Atina'yı da, mahsurların ümidsiz gayretlerine ve arasıra aldıkları yardımlara rağmen, şiddetle muhasara altında tutması işin sonunun yaklaştığına işa-

ret sayılıyordu. Ancak hâdiseler esasında hiçte Bâb-ı âli'nin ümid ve tahmin ettiği gibi yürümedi. Yukarıda bahsi geçen Petersburg protokolunu, kendilerine bildirilen devletlerden Avusturya ve Prusya bunu prensip olarak reddetmişlerse de, kendisine karşı kurulmuş olan «Mukaddes-ittifak» ı yıkmak ve tekrar birinci sınıf devlet sıfatını kazanmak gayesinde olan Fransa tarafından hemen kabul edilmişti. Bâb-ı âli nezdinde önce Fransa'nın ve sonra da İngiltere'nin 1826-1827 kısında Petersburg protokolu esasları üzerinde yaptıkları sondajlar iyi netice vermekten çok uzaktı. Diğer taraftan Londra'da Petersburg protokolu etrafında yapılması arzu edilen beşli ittifak görüşmeleri de netice vermemekle beraber İngiltere, Rusya ve Fransa mutlaka bir şeyler yapmak kararındaydılar. Bâb-ı âli bunlara karşı protokolun padişah nezdinde hiçbir değeri olmadığını, çünkü ne Rusya'nın, ne de İngiltere'nin padişaha ait yerlere dair kararlar vermiye hakları bulunmadığını açıklamaya devam etti. Yunanistan'dan gelen haberler de henüz Osmanlıların lehine olmakta berdevam ve ümit verici idi; yenilgilerin yarattığı buhranı önlemek üzere yedi yıllık bir zaman için Rum âsilerince devlet başkanı seçilen Kapodistrias'ın kurduğu hükûmetin (Nisan 1827) bütün gayret ve tedbirlerine rağmen neticede Atinanın Osmanlı ordularına teslim olmasına mani olunamamıştı (5 haziran 1827). Bundan az sonra bizzat İkinci Mahmud bütün devletlere görüşünü bir beyanname ile açıkladı: Kendisi bağımsız bir hükümdardı ve Rumlar meşrû hükümdarlarına karşı âsi idiler. Avrupa devletlerinin hareketlerine esas tuttukları ve «hürriyet» ve «tarafsızlık» bu muydu? Bir imparator «bir avuç haydutla» elbette anlaşmalar yapamazdı. Londra'daki üçler buna «Bâb-ı âli, Petersburg protokolunu kabul ettiği takdirde, onunla âsiler arasında bir mütareke yapılacağı ve bundan sonra Yunanistan devletinin kurulacağı; şayet kabul etmezse protokolu imzalıyan üç devletin Yunan âsilerine fiilen yardım ettikten başka Osmanlı devletini yola getirmek üzere onu baskı altında bulunduracakları» yazılı bir muahede yapmakla bir nevi mukabelede bulundular (6 temmuz 1827). Anlaşmaya imza koyan devletler, evvelce 16 ağustos, sonra 31 ağustosta verdikleri notalarla Bâb-ı âli'den Yunan meselesi için kararlaştırdıkları esasları kabul etmesini istediler. Bâb-ı âli, bunları, devletin iç işlerine müdahale addederek reddedince de müttefikler plânları gereğince Mısır ile Mora arasındaki irtibatı kesmek üzere ilk tedbirlere tevessülle üç devletin Akdenizdeki filoları Mora'yı abloka altına aldılar. Sonra, Osmanlı ve Mısır donanmalarının bulunduğu Navarin limanının ağzını tutarak İbrahim Paşa'ya mütareke teklif ettiler. İbrahim Paşa, merkezden gelen emre göre hareket edince müttefik donanma Navarin limanına girip tarihlerimizde «Navarin faciası» diye geçen olaya sebeb oldu.

Navarin olayı ve neticeleri

Rum isyanı başladığı zaman, Mora'da âsilerin ilk hücumuna uğrayan yerlerden biri Navarin'di. Bu kale dört aylık bir mukavemetten sonra yardım göremediklerinden

İkinci Mahmud devrinde yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra yaptırılan tahta kulenin yıkılması üzerine yerine inşa edilen şimdiki Bayezid yangın kulesi

★

Gülhane parkı kapısı yakınındaki eski köşkün yerine yaptırılan yeni Alayköşkü (Alttа)

Çengel-oğlu Tahir Paşa

amanla teslim olmuştu (26 mart - 7 ağustos 1821). Ancak âsiler verdikleri söze rağmen teslim olan islâm ahalinin büyük bir kısmını öldürmüşlerdir. Sonraları, Rum isyanını bastırmaya memuren Mora'ya gelen Mısır ordusu ve İbrahim Paşa, ilk önce burayı kurtarmıştır (1825). Navarin'in kurtarılması o zaman, âsiler arasında büyük heyecana sebeb olmuş ve âsi kaptanlar onu tekrar ele geçirmek üzere yemin etmişlerdi. Az sonra da hafif bir donanma ile hemen kalenin önüne gelerek önce Sphakteria adasını alıp burayı tahkime çalışmışlar ve Navarin muhasarasını buradan idareyi düşünmüşlerdi. Ancak, Mısır kuvvetlerinin mukabil darbesiyle bir şeye muvaffak olamadan adadan uzaklaşıp gitmişlerdi. Bir zaman sonra da Navarin kendisine cihanşumul bir şöhret kazandıran, Osmanlı devletinin Londra anlaşması esaslarını reddetmesiyle müttefik filolarının harekete geçmesinden ötürü meydana gelen olaya sahne olmuştur.

Önce İngilizlerin amiral Codrington, sonra da Fransızların amiral de Rigny kumandasındaki filoları Navarin önüne geldiler. Bu sırada Çengel-oğlu Tahir Paşa'nın bir filo kumandanı olarak bulunduğu Osmanlı-Mısır donanması Navarin limanında yatmaktaydı. Fransız ve İngiliz amiralleri, İbrahim Paşa ile görüşüp onunla bir mütareke yaptılar (25 eylûl 1827). Buna göre Osmanlı ve Mısır donanmaları limandan ayrılmıyacaklardı. Mütarekeden sonra olayların gelişmesini ve İbrahim Paşa'nın merkezle olan diğer hususlara ait muhaberesinin neticesini beklemek üzere Navarin'den çekilen İngiliz ve Fransız filoları Zanta ve Milo taraflarına gittiler. Ancak, Osmanlı donanmasının Navarin'den ayrılmak üzere olduğunu duyunca, Mora harekâtının kat'î olarak durdurulması için İbrahim Paşa'yı tazyik etmek üzere tekrar Navarin önüne geldiler. Az sonra da amiral Heyden kumandasındaki Rus filosu da bunlara iltihak etti (18 ekim). Müttefik amiraller evvelâ mütarekeye riayet edilmesi talebinde bulundular, sonra da, Navarin limanına girmeye karar verdiler. Kararlarının fatbikinde hiçbir şekilde muhalefet görmediklerinden liman ağzında kolayca dizildiler ve güya dostane bir harekette bulunacakmış gibi hareketle, methaldeki bataryalardan mukavemet görmeden geçip limana, içeri girdiler. Arkasından hemen Osmanlı-Mısır donanmasındaki ateş gemisinin başka tarafa naklini istemeleri ve bizzat yapmıya kalkışmaları tahribini tasarladıkları bu donanmaya karşı onlara ateş açmaları fırsatını ve bahanesini verdi (20 ekim 1827). Osmanlı ateş gemisinden kendisine doğru gelen düşman filikalarına yaklaşmamaları için karşı konması üzerine, amiral de Rigny tarafından bütün gemilerden ateş edilmesi emri verilmek suretiyle, Osmanlı-Mısır donanması topa tutuldu. Üç saat süren ve büyük bir kargaşalık içinde cereyan eden çarpışmada, Osmanlı-Mısır donanması limanda hilâl şeklinde ve üç sıra halinde demirli olarak bulunuyordu. Daha önce Çengel-oğlu Tahir'in do-

Eski Atina'dan bir görünüş

nanmanın limandan çıkıp açılması hususundaki tavsiyesine uyulmayıp, Mısır kaptanlarından Muharrem Bey'in hatâlı tâbiyesine göre hareket edilip limanda kalındığından Osmanlı-Mısır donanmasının zayiatı pek büyük oldu (Muharrem Bey, İbrahim Paşa'nın enistesi idi). Osmanlı donanmasından iki kalyon, dört firkateyn işe yaramaz hale geldi. Bir firkateyn ile iki korvet ve iki brik batıp. Bir kalyon, sekiz firkateyn, onbeş kor-

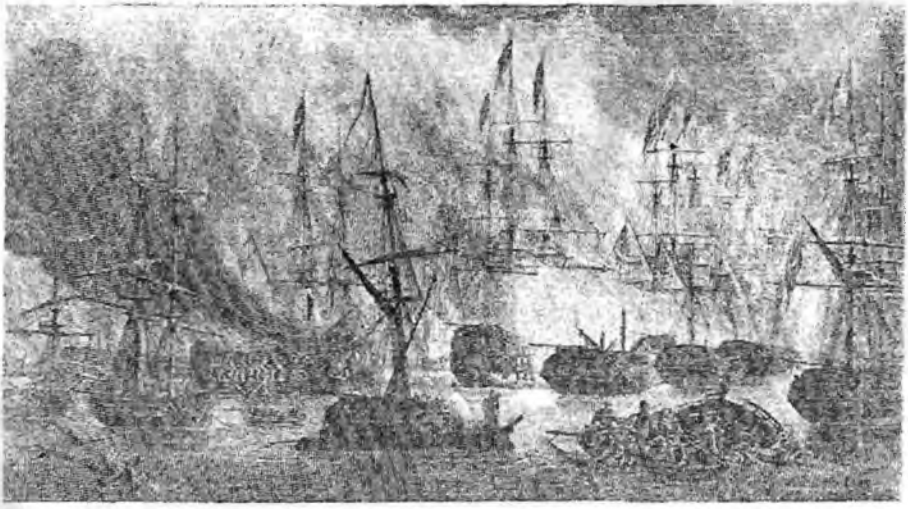

Navarin limanında müttefik İngiliz, Fransız ve Rus donanmasının Osmanlı-Mısır donanmalarını imhasını gösteren bu resimlerden üstteki Deniz Müzemizdedir

vet ve iki brik yandı. Mısır donanmasından ise bir firkateyn, iki brik, iki golt battı. İki firkateyn, üç korvet, iki brik ve üç ateş gemisi yandı ve müttefiklerin 1000 denizcisine karşı 6000 denizci kaybedildi. Böylece, Mora'daki Osmanlı-Mısır kuvvetlerinin üstünlüğüne, prestijine ağır darbe vurulmuş ve yenilmiş duruma sokulmuş olmaktan başka, bilhassa donanmanın elden çıkmasıyla İbrahim Paşa'nın da memleketiyle alâkası kesilmiş bulunuyordu. Tam mânasiyle haksız ve çirkin olan bu tecavüzün sağladığı netice karşısında Avrupa'da halk bayram ederken, milliyet ve milli istiklâl aleyhinde bulunan ve bunun kendi memleke'ini de parçalayacağını sezen ve diğer taraftan Mukaddes-İttifak ruhuna da aykırı bulan Avusturya başvekili Metternich:

«Navarin ile tarihîe yeni bir devir başlıyor» diyerek büyük devle'lerin tâbi milletlerin istiklâl arzularını desteklemesinin Avrupa kuvvetler muvazenesini ve neticede bu kıt'anın siyasî haritasını değiştireceğini anlatmak istedi.

Elim vak'a Londra'da hükümet ve parlamento muhitinde de büyük hoşnutsuzluk uyandırdı; amiral Codrington azledildi, parlementoda bu hususta cereyan eden müzakerelerde «meş'um hâdise» olarak tavsif edildi.

Osmanlı memleketlerinde yaşıyan Türk ve İslâm halkı ise, bunu bir haçlı seferinin başlangıcı saydılar. Zira dost ve düşman bildikleri birçok memleketler, birlik olarak karşılarına dikilmişti. Bâb-ı âli, Fransa, Rusya ve İngiltere devletlerini protesto ederek tarziye ve tazminat istedi. Onlar ise, vak'aya Osmanlı donanmasının sebeb olduğunu ve bu yüzden kendilerinin de zarar gördüğünü ileri sürdüler. Bu izahları kabul edilmeyince, İs'anbul elçilerini geri çektiler.

Navarinden sonra müttefiklerin tutumu

Mamafih esasında ne Fransa ne de İngiltere, Osmanlı devleti ile savaşmak niyetinde değildi. Onlar sadece kendi maksatlarının husulü için ve bilhassa Rum isyanının tasfiyesi ve doğu Akdeniz mes'elesinden hareket ediyorlardı. Fakat, daha baştan beri Rusya, Boğdan ve Eflak'ı işgal etmek ve Bâb-ı âli'ye Avrupa devletlerinin de muvafakatını almış olarak harp açmak gayesinde idi. Onun bütün anlaşmalardan beklediği, Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasını temin edecek bir müşterek, anlaşmış hareketti. Artık vasıtın, bazı bakımlardan Avusturya ve Prusyanın davranışları hariç, oldukça müsaid bulunmasına rağmen sırf müttefiklerini de bu işe razı edebilmek, onları da birlikte sürükliyebilmek gayesile biraz daha kendilerile müzakerelerde bulunmayı uygun gördü. Aynı zamanda, Osmanlılarla çeşitli yollardan tazyikler yaparak hakiki niyetlerini belli edip onları tahrike çalıştı. Osmanlı devletinin zayıf durumunu bilen çar Birinci Nikola, 8 ocak 1828 tarihli bir notasında, yunan meselesi ve Osmanlı toprakları hakkındaki düşüncelerini pervasızca açıkladı. Genel olarak özü, Yunan (Rum) meselesinin Rusyanın arzularına göre halledilmesinden ibaret olan notadan, Boğdan ve Eflak'ın Rus askerlerince işgal edilmek istendiği anlaşılıyordu. Biraz sonra İranla yaptığı savaşları kazandığından bu devletle akdettiği Türkmen-çay andlaşmasiyle (22 şubat 1827) büyük menfaatler elde eden çar, artık büsbütün serbesti. Padişahın Navarin olayından sonra bütün tebaasına din ve devlet uğruna silâhlanmaları için acele emirler vermesi ve vilâyet âyânlarına gönderdiği fermanda, Akkerman andlaşmasının vakit kazanmak için yapıldığını ihsas ettiren bir kelime kullanması, esas amacı Osmanlı devletini parçalamak olan çar tarafından başlıyacağı hareketi haklı gösterecek bir vesile addedildi. Hemen, Avrupalıların her anlaşma teklifini reddeden Osmanlılara harp açılması lâzım geldiğini ilân etti. Ancak ne müttefiklerinin, ne de Avusturyanın böyle bir harekete niyeti olmadığını iyice anladığından müzakerelerden bıkan Birinci Nikola, onları uzlaşma çareleri ile başbaşa bırakıp «Rus adının şerefini, Rus devletinin haysiyetini, haklarının dokunulmazlığını ve milli şeref» savunma bahanesiyle Osmanlı devletine savaş ilân etti (28 nisan 1828). Akabinde bir Rus ordusu 7 mayısta Prut suyunu aşarak Rumeli yönünde Osmanlı ülkelerine saldırırken diğer bir ordu ile de general Paskievitch Anadolu hudutlarında faaliyete geçti, Anapa kalesi kuşatıldı.

Osmanlı devletinin Rus savaşına karar vermesi

Baştan beri naklettiğimiz olayların gözden geçirilmesi, Osmanlı devletinin Rusya ile savaşacak durumda olmadığını ortaya koyar. Esasen Osmanlı devleti böyle bir savaşı istemiyordu. Rusyanın ise, bu savaşı açacak haklı bir sebebi yoktu. Diğer taraftan bu savaş ilân edildiği zaman yeniçeriliğin ilgası üzerinden iki yıl kadar geçmiş bulunuyordu. Asâkir-i Mansure-i Muhammediye adiyle kurulan yeni ve muntazam ordu, bir savaş için henüz yeterli hale gelmemiş, gerekli derecede olgunlaşmamıştı. Donanma ise, Navarinde elden çıkmıştı. Böylece devlet, deniz kuvvetinden tamamen mahrum bulunuyordu. Başka memleketlerden yardım görmek imkânı da yoktu. Gerçi, Rusların isteklerini kabul ederek savaştan kurtulmak mümkündü; lâkin bu isteklerin en azı Mora'nın istiklâli idi. Bu yolun açılması ise, imparatorluğun

parçalanmağa başlamasını kabul etmek olurdu. Hiç mücadelesiz buna razı olmanın nelere yol açacağını ise kestirmek imkânsızdı. İkinci Mahmudun itimad ettiği devlet adamlarından Pertev Paşa, hükümdarı bir savaşın zaruri bulunduğuna ikna etmişti. Bazı hayalperestler tarafından bu savaşın kazanılacağı, Rusyanın yere serilip hattâ Kırımın bile geri alınacağı söylenecek kadar aptalca iyimserliklerin de gösterildiği, ulema, ileri gelen devlet ve askeri erkândan mürekkep, fevkalâde bir mecliste de her şeye rağmen harp kararı verildi (20 mayıs).

Genel olarak sadece bir savunma savaşı yapması kabul edilen Osmanlı ordularının başına; Tuna seraskerliğine Ağa Hüseyin, Varna muhafızlığına derya kaptanı İzzet Mehmed, Anadolu tarafında eski sadrıâzamlardan Mehmed Said Galib Paşalar kumandan tayin edildiler. Birkaç gün sonra da henüz teşekkül halinde bulunan Asakir-i Mansure ve diğer bazı birliklerden mürekkep zayıf bir ordu Davud-paşa sahrasından Şumnuya doğru hareket etti (24 mayıs).

Fransa, Avusturya ve İngiltere'ye bu savaşta yeni yerler kazanmak gayesini gütmediğini, maksadının sadece Mora hakkındaki Londra protokolunu Osmanlı devletine kabul ettirerek bu meselenin hallini temin olduğunu bildiren Rusya, bu suretle onların muhtemel müdahalelerinden uzak kalmaya çalışıyordu.

İkinci Mahmud'un bu resmi Topkapı Sarayı resim galerisindedir

Savaşın ilk yılında Rumeli ve Anadolu cepheleri

İranla yaptığı savaşlar dolayısile de daha tecrübeli ve yetişkin halde hazırlıklı bulunan Rus orduları süratle ilerlemeye başladılar. Boğdanı aldıktan sonra Eflaka girdiler ve Bükreşi işgal ettiler. Kalaşı da alınca İbrail muhasarasına çar bizzat geldi. Ruslar arka arkaya yaptıkları müthiş hücumlarla az zamanda İsakçı kalesini aldılar (6 haziran), arkasından Tolcu, Maçin, İbrail kaleleri birer birer düştü (Haziran/Temmuz). Henüz Haziran bitmeden Dobrucanın önemli mevkileri Ruslara geçti. Birkaç gün sonra onbeş bin kişilik bir Rus kuvveti Koziuca ve Yassitepe'de mağlûp edildiyse de, Bükreş'ten gelen general Roth kuvvetlerine Hirsova teslim oldu (13 temmuz). İlk anda Rus ilerleyişini durduran yegâne yer Silistre kalesi ve müdafileriydi.

Diğer taraftan biraz sonra da Şumnu ve Edirne yolunu savunan Osmanlı kuvvetlerinin mukavemeti ve Varna kalesi önünde üçbine yakın telefata rağmen geri atılmaları Rusları duraklamaya mecbur bıraktı. Bu cephede yılın en elim olayı Varna önünde cereyan etti. Kaptanı derya Darendeli İzzet Mehmed Paşa, donanmanın da yardımı ile bu yeri şiddetle savunuyordu. Rusları bir hayli de sarsmıştı. Çar Birinci Nikola bizzat muhasarayı idareye geldi. İzzet Mehmed Paşa'nın sonuna kadar savunma gücüne mukabil muhafız Serezli Yusuf Paşa'nın düşmanla gizlice temas edip buranın Çar'a ve maiyetindeki Rumeli askerleriyle beraber ona iltica etmesi Varna'nın düşman eline geçmesine sebeb oldu (11 ekim 1828). Sadrıâzam ve serdarı ekrem Benderli Mehmed Selim Paşa kumandasında olarak İstanbul'dan ikinci bir ordu göndermiş olan İkinci Mahmud, bu vaziyetten çok yavaş ilerleyen serdarı ekremi sorumlu gördüğünden onu azletti ve İzzet Mehmed Paşa'yı sadarete getirdi (26 ekim 1828). Kış mevsimi yaklaşmaya başlayınca Ruslar Silistre muhasarasını bırakıp çekildiler.

Anadolu ve Kafkas cephesindeki Rus kuvvetlerinin de ilerlemesi oldukça sür'atliydi. Amiral Mencikof ve Greigh çetin bir muhasara sonunda önce Anapa (6 haziran. Bazı kaynaklara göre de, 23 haziran) daha sonra da Poti ve diğer sahil kalelerini aldılar. İran savaşları galibi general Paskiyeviç (Paskiéwitch) emrindeki kuvvetlerle yaptığı gayet cür'etli harekât ve hücumlar sonunda Kars şehri ve kalesini ele geçirdi (Tem-

muz). Ağustos ayının sonu gelirken Ahıska da teslim olmuş bulunuyordu.

Mora'nın kaybı

Osmanlı devleti, Ruslarla cephelerde savaşırken Mora ve adalar meselesi için de uğraşmak zorunda kalmıştı. Bâb-ı âli, ordularının çarpıştığı bu sırada, Fransa ve İngiltere ile siyasi münasebetlerini tekrar kurmayı faydalı görerek teşebbüse geçti. İki devletin elçileri İstanbula döndüler. Lâkin, bu hiç bir fayda vermedi.

Mora'daki Osmanlı-Mısır kuvvetleri, Navarin olayından sonra 1828 baharına kadar burada kalmışlardır. Ancak başlıyan Rus savaşından başka, İngiltere'nin buradaki Mısır kuvvetlerinin ayrılmaları hususunda doğrudan doğruya Mehmed Ali Paşa ile anlaşması durumu değiştirdi (6 ağustos 1828). Diğer taraftan üç müttefik, İngiltere, Rusya, Fransa aralarında anlaştıktan sonra Mısır ve Osmanlı kuvvetlerinin Mora'dan uzaklaştırılması ve buraların işgali vazifesini Fransa'ya vermişlerdi. General Maison kumandasındaki Fransız kuvvetleri Mesenya'ya çıkıp (29 ağustos) ilerlerken, İbrahim Paşa ve birlikleri, İngilizlerin verdikleri gemilerle üç sene kaldıkları Mora'dan padişahtan emir almaksızın ayrılıp gittiler (Ekim). Fransızların hemen hemen hiçbir mukavemet görmeden bütün yarımadayı kolayca işgal etmeleriyle buradaki Osmanlı hâkimiyeti kat'i olarak sona ermiş oldu. Mora ve Kiklad adaları hakkındaki yeni bir Londra protokolu ile buraların İngiltere, Fransa ve Rusyanın muvakkat kefaletleri altına alındığı açıklandı (Kasım 1828). Bâb-ı âli buna karşı şu buhranlı ânında hiçbir şey yapabilecek durumda değildi.

Varna kalesinin Ruslara teslimi (Bir Alman ressamına göre)

Kış olayları, sadrâzamın azli

Kara savaşlarının cereyan ettiği sırada kesif bir faaliyet gösteren Rus donanması Karadeniz ve Çanakkale boğazlarını kapatmış bulunuyordu. Neticede İstanbul'da kıtlık baş gösterdi. Bu sefer İzzet Mehmed Paşa azil olunarak sadaret ve serdar-ı ekremlik Reşid Mehmed Paşa'ya verildi ((28 ocak 1829). Fakat Karadeniz Rus donanmasının Süzebolu'yu almasına mani olunamadı (28 şubat).

Herşeye rağmen savaşın ilk yılı Osmanlılar için başarılı sayılmış, imparatorlukta siyasi ve askeri işlerin yeni bir düzene konulmasından sonra, pek kısa zamanda yalnız mukavemet kabiliyetinin değil yapılanların da oldukça ve ümidin fevkinde benimsendiği görülmüştü. Diğer taraftan büyük bir hayal kırıklığına uğrayan çar Nikola, Prusya'ya bir seyahat yaparak kendisi için birtakım siyasi menfaatler elde etti. Bu seyahatinde Prusyanın Avusturya ile işbirliği yaparak Rusya'nın karşısına çıkıp harbi önlemeleri ihtimalini ortadan kaldırmıştı. Böylece çar yeni yıl savaşlarına hazırlanırken daha seri bir başarı ümid etmekteydi.

Rum âsilerle çarpışmalar, İnebahtı'nın kaybedilmesi

Fransızlar tarafından işgal edildiğini gördüğümüz Mora yarım-adasından sonra, bu sefer ayaklanan Yunanlılar, Fransızların da yardımı ile Karlı-eli (Akarnanya) bölgesini almak üzere faaliyete geçmişlerdi. Osmanlı ordularının Rus savaşlarıyla meşgul bulunması onlara müsaid bir vasat (ortam) yaratmış bulunuyordu.

Mora'da ciddi mukavemet gösteren Riyon'daki Mora-Kasteli (Kasteli Moreas, Chateau de Morée) general Schneider'in şiddetli bir taarruzu neticesinde kaybedilmiş bulunuyordu ((Kasım 1828). Bundan sonra ilkbaharda tekrar faaliyete geçmiş bulunan âsilerin Korinth körfezinin kuzey kısmındaki Rumeli-Kasteli (Antiriyonda Kasteli Rumelias) üzerine hareketleri başlamıştı. Zaxellas ile Hacı Hristos karadan, Miaoulis denizden bu mevkie karşı hücuma geçtiler. Fransa ve İngiltere'nin her türlü yardımı ile âsilerin deniz kuvvetleri önce İnebahtı boğazına girerek Rumeli-Kasteli'ni ateş altına aldılar (24 mart 1829). Fransızların da iştirakiyle,

palikaryalar, bu sırada, karadan hücum etmekteydiler. İki taraflı pek şiddetli tazyik (basınç) karşısında Osmanlı müdafilerinin dayanması kırıldığından az zamanda kale âsilerin eline geçti. Bundan sonra da, bütün civarı ve etrafının istilâya uğradığı ve her türlü yardımlardan da ümid kesildiği için Karlı-eli sancağı merkezi İnebahtı (Lepanto) kalesi de Papodistrias'a teslim olmak zorunda kaldı (Mayıs 1829).

Rus savaşlarının ikinci yılı

Sadrıâzam Reşid Mehmed Paşa'nın Süzebolu'yu kurtarma gayretleri hiçbir netice vermemişti. Mayıs ayı geldiği zaman batıdaki Rus kuvvetleri başına getirilen general Dibiç (Diebitsch) doğru Silistre üzerine yürüdü. Aynı zamanda general Roth da Pravadi'ye yaklaştı, fakat burada sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Reşid Mehmed Paşa'dan şiddetli bir darbe yiyince çekilmek zorunda kaldı (25 mayıs). Ancak Rahova'nın kaybı (10 haziran) durumu yine değiştirdi. Silistre önlerinde oyalanmadan ileri harekete geçen Dibiç, Roth'un kuvvetleri ile birleşip seri bir hareketle Prevadi'deki serdar-ı ekrem kuvvetlerine baskın yaptı. Başarılı bir meydan savaşı verip kendine yol açan serdar-ı ekrem Varna ile Şumnu arasında Gülefçe mevkiinde yaptığı çarpışmada durum lehine inkişaf etmekte iken tesadüfi bir cephane patlaması orduda karışıklık çıkardı. Dağılan ordu toplarının büyük kısmını terketti. Reşid Mehmed Paşa da güçlükle Şumnu'ya çekilebildi (Haziran). Bu sayede Ruslar Balkanlarda ordularına geçit açmış oldular. Az sonra Silistre'nin de teslim olması (1 temmuz) buradaki Rus kuvvetlerini serbest bırakı. Sadrıâzam, Şumnu'da muhtemel bir hücuma karşı beklerken Rus orduları cür'etkâr bir hareketle Kamçik çayı boyunca ilerleyip Balkanları aştılar (14-17 temmuz). Bizzat general Dibiç, Misivri üzerine yürüdü, Burgaz'ı aldı. Aydostaki Osmanlı birliklerinin mukabil hücumu muvaffak olamadı ve son mukavemet noktası İslimye (= Selimno = Slivno) muhasaraya alındı.

Anadoluda, doğu cephesindeki savaşlar da osmanlıların aleyhine cereyan etmekteydi. Bu tarafın seraskerliğine getirilen Eğinli Hacı Salih Paşa ve ordu kumandanlarından Hakkı Paşa daha ilk anda müşkül duruma düşmüşler, Erzuruma yürüyen Rus ordularına karşı yaptıkları Soğanlı-dağ savaşını kaybetmişlerdi (Haziran 1829). Ciddi bir mukavemet görmiyen Rus kuvvetleri ilerleyip Erzurumu muhasara ederek kısa zamanda burasını almışlar (8 temmuz), Bayburt ve Trabzon yönlerine doğru harekete başlamışlardı.

Bâb-ı âli'nin bağımsız Yunanistana rıza göstermesi ve Edirne'nin teslim olması

İşte tam bu kritik anda, bağımsız bir Yunanistanın kurulması hususunda anlaşmış bulunan Fransa, İngiltere ve Rusya, Bâb-ı âli'ye ulaştıkları neticeyi bir nota halinde bildirdiler (9 temmuz) Fransa ve İngiltere'nin İstanbul'da elçilerinin verdiği bu notaya göre Mora ile Kiklad adalarından mürekkep olmak üzere bir Yunan devleti kurulacak, burası krallık ile idare edilecek, krallığa Fransa, İngiltere ve Rusya hanedanına mensup olmayan biri getirilecek, bu kral üç devletin muvafakatiyle tayin olunup krallık onun hanedanına aid olacak, Yunanistan, Osmanlı devletine yılda bir buçuk milyon kuruş verecek ve ayrıca topraklarını mecburen terk edecek olan müslümanların mülklerinin bedellerini de ödeyecekti.

Bu sefer Osmanlı devleti bunları kabul ettiğini bildiren bir cevabı vermek zorunda kaldı (15 ağustos). Ona baş eğdiren, bu cevabı verdiren ilerliyen Rus orduları idi.

Çünkü az evvel İslimye'yi de alan (10 ağustos) düşmana Edirne yolu açılmış, mukavemet edebilecek esaslı tek birlik dahi kalmamış bulunuyordu. General Dibiç'in askerleri Yanbolu üzerinden sür'atle Edirne'ye yürümekteydiler. Her nekadar bu sıralarda, Edirne'nin etrafının mümkün olduğu kadar tahkime çalışılmaya başlanmışsa da, bunun kısa bir zamanda ikmâli ile mukvemet imkânsız görülmüştü. Balkanların güneyindeki

Rus generali Dibiç

belli başlı kumandan ve idarecilerin, serasker kaymakamı Rifat, İbrahim ve Çirmen kaymakamı Vecihi Paşaların da katıldığı Edirnede yapılan toplantıda, ruslarla muharebe edilmemeye karar verilmişti. Mevcud dermeçatma bir iki birlikle mümkün olmıyan mukavemete kalkıp şehrin ve dolaylarının bir de tahrip ve yağmasına sebeb olmak düşüncesi bu kararı aldırmıştı. Onüki bin kişilik bir düşman kuvveti Edirne'ye yaklaştığı zaman, heyecanlanan halkı yatıştıran Vecihi Paşa, şehir adına göndermiş olduğu hey'etten Rusların teslim tekliflerini öğrendi ve bir gün sonra da düşman ordusu savaşsız Edirne'ye girdi (22 ağustos 1829 - 21 safer 1245. Bazı kaynaklara göre, 19 ağustos 1829 - 18 safer 1245).

Bâb-ı âli'nin barış istemesi

Muhtelif kimselerin; general Dibiç'in askerleri yorgun ve ric'at yolları kolayca kesilebilir bir durumda idiler. Eğer Makedonya ve Arnavutlukta bulunan Osmanlı birlikleri Edirnenin imdadına yetişmiş olsalardı rusların yenilgiye uğramaları ve mahvedilmeleri mukadderdi, mütalcasında bulunduğu bu son olay Osmanlıları barış istemeğe mecbur bıraktı.

Doğu Anadoluda Erzurumun kaybından sonra Rumelide de Edirnenin teslim olması ve Rus atlılarının Kırklareli, Lüleburgaz, Çorlu ve nihayet Tekirdağ ve Enez önlerinde görülmeleri padişahın ve devlet ricalinin metanetini kırmış, ümitsizliğe düşürmüştü. Çünkü Rus başkumandanı Dibiç, doğrudan doğruya İstanbulu tehdit etmekteydi. Ancak bu son vaziyet diğer devletleri de harekete getirdi. Bâb-ı âli, Prusya kralının gönderdiği zat ile elçi Rovayc'nin barış için arabuluculuğunu isterken, İngiliz ve Fransız elçileri de Dibiç'in ilerlemesini önlemek üzere ellerinden geleni yaptılar. General Dibiç, bunların da isteği üzerine savaş hareketlerini durdurdu. Edirneyi geçmiş olan düşman birlikleri durduruldular.

Sadrıâzam daha evvel mütareke için Ruslara başvurmuş (6 ağustos) ve önce de kralı tarafından tavassuta memur edilen Prusya elçisi Rovaye (Royer) bazı gayretler sarfetmişti. Az sonra Prusya kralının olağan üstü elçisi ve aynı zamanda çardan da yetkili olarak İstanbul'a gelen general Von Müffling de Bâb-ı âliye Londra protokollarından başka yeni birtakım istekleri kabule ikna etmiş bulunuyordu (16 ağustos). Ancak son olaylar artık durumu tamamen değiştirmiş bulunuyordu. Devleti âliyyeyi temsilen barış için Edirne'deki Dibiç karargâhına gelen Sadık Efendi (başdelege) ve Emin Bey-zâde Abdülkadir Bey (ikinci delege) in riyasetindeki Osmanlı hey'eti burada kısa süren bir müzakereden sonra savaşa son veren belgeyi imzaladılar, daha doğrusu hazırlanan şartları Rus delegesi Kont Alexis Orloff ve Kont F. de Pahlen tarafından adeta kabule mecbur bırakıldılar (14 eylül). Bazı kaynaklarda 15 eylül 1829).

Edirne barışının esasları

Onaltı maddeden meydana gelen Edirne barış andlaşmasını, Rusya ve Rus tüccarlarına tazminat, harp tazminatı ve işgal altın-

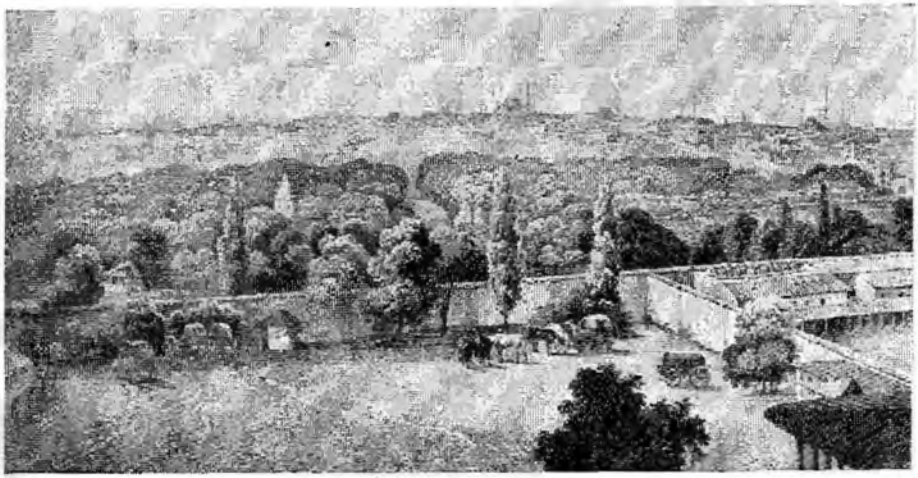

Saray-içi sahasından Edirnenin görünüşü

daki Osmanlı arazisinin boşaltılmasına dair bir senet ve Boğdanla Eflak'a ait münferit senet tamamlamaktaydı. Andlaşmanın maddelerindeki esaslar kısaca şunlardı:

1 — İki devlet arasında devam eden her türlü husumet, münazaa bugünden itibaren denizlerde ve karalarda sona erecek ve barışın devamlı olması için bu barışın şartlarına iki taraf ta riayet edeceklerdir.

2 — Bu andlaşma ile Rusya savaştan evvelki sınırlariyle Boğdan ve Eflakı, Osmanlı devletine iade ettikten başka, Tunadan Karadenize kadar, Dobruca dahil, güneyde Rus askeri işgaline uğrıyan Rumeli ve Balkanlardaki bütün kale, şehir ve köyleri de tamamen Osmanlı devletine terk edeceklerdir.

3 — İki devlet arasında batıdaki sınır hattı, evvelce olduğu gibi, Prut nehri (Boğdana girdiği yerden itibaren) ve onun Tunaya kavuştuğu yere kadar aynıdır. Bundan sonrası Tuna nehri cereyanını takiben Hızır İlyas boğazından Karadenize ulaşır. Tuna kolları üzerindeki adalar Rusların tasarrufunda, sağ kıyı da evvelki gibi Osmanlılarda olacaktır. Adalar ve Osmanlılara ait sağ kıyının bir kısmında tahkimat ve imar işleri yapılmayacaktır. Her iki devletin ticaret gemileri Tunanın tam boyunca işliyebilecek, aynı zamanda İslâm bayrağı taşıyan gemiler de Kili ve Sünne boğazlarından serbestçe geçeceklerdi. Hızır İlyas boğazı her iki devletin savaş, ticaret gemilerine açıksa da, Rus savaş gemileri Prut'un Tuna'ya kavuştuğu yerden yukarı geçemezler.

4 — Doğu hudutları; Gürcistan, İmere, Megril, Guril ve Kafkasya taraflarında bulunan diğer yerler bir zamandan beri Rusyaya katılmış olduğundan ve Rusya devleti Türkmen-çay andlaşması ile de İrandan, Erivan (Revan), Nahcivan hanlıklarını da aldığından, Osmanlı ve Rus devletleri ileride bir nizaya meydan vermemek gayesile; Guril memleketinin Karadenizden şimdiki sınırı ile giderek İmere hududuna çıkıp oradan en doğru yolu takiben Ahıska ve Kars eyâletlerinin Gürcistan sınırlarına bitişik oldukları yerlere kadar olan hattı sınır tayin etmişlerdir. Buna göre: Anapa, Poti, Ahıska ve Ahılkelek Ruslarda kalacak; Erzurum, Kars, Bayezid (Doğu) şehir ve eyâletleriyle Ahıska eyâletinin kalan kısmı, Osmanlılara iade olunacaktır. (Rusyanın Gürcistan üzerindeki hâkimiyeti böylece tanınmaktadır).

5 — Boğdan ve Eflak, kendilerine verilen şartlar ve imtiyazlarla Osmanlı devleti tabiiyetini (uyrukluğunu) kabul ettiklerinden Rusya da onların refah hallerinin mütekeffilidir. Kendilerine muhtelif tarihlerde ve şimdi bu andlaşmada verilen imtiyazat ve muafiyeti tekid eden bir senet bu andlaşmaya eklenecektir.

6 — Akkerman andlaşmasında Sırblu için beşinci maddeye ek senedin esasları bilinen olaylar dolayısile yerine getirilememişti. Bunların hemen yapılmasını ve Sırbistandan ayrılan altı nahiyenin tekrar Sırbistana ilhakını Osmanlı devleti taahhüd ettikten başka bu barışın imzasından sonra bir ay içinde bu hususa dair çıkaracağı bir hatt-ı şerifle durumu açıklamayı da kabul eder.

7 — Bu andlaşmanın akdiyle Rusya tebaası, evvelki andlaşmalar gereğince, bütün Osmanlı ülkelerinde gerek karada ve gerekse denizlerde eski ticarî serbestiyetine tamamiyle sahib olur. Bundan böyle Rus tebaa, gemi, mal ve emtiası her türlü taarruz ve müdahaleden masun kaldıktan başka, mezkûr tebaa münhasıran Rus elçi ve konsoloslarının hüküm ve zaptı altında bulunacaklardır. Rusya gemilerinde, Osmanlı memurları tarafından ne denizde ne de Osmanlı limanlarında yoklanamıyacaktır. Rus tebaasından birine ait bilcümle emtia veya zahire, tarifesine göre gümrüğü verildikten sonra, serbestçe satılması veyahut diğer bir millete devri mümkün olduğu gibi yine bu Rus devletinin tebaasından olan kimsenin memleket zabıtasına ihbarına ve ruhsat almasına lüzum olmadığı ve Rusyadan gelen zahire ile emtiaının da bu şartlara tabi olması kararlaştırılmıştır. Osmanlı devleti, Karadenizden Akdenize ve Akdenizden Karadenize geçen dolu veya boş Rus ticaret bayrağı taşıyan gemilerle diğer devletlerin ticaret gemilerine Boğazlardan girip-çıkışı serbest bırakacaktır. Aksine hareket, Rus elçisinin bu hususdaki istidasına çabuk tarziye verilmediği takdirde, Rusya devletine bu harekete hasmane telâkki etmesine ve derhal mukabele-i bilmisle teşebbüsüne hak verecektir.

8 — Akkerman anlaşmasının altıncı maddesinde yazılı, iki taraf tebaa ve tüccarının, 1806 dan beri olan hâdiseler dolayısile vaki zarar ve ziyanlarının tazminine dair bulunan şart yerine getirilmemiş olduktan başka bu son savaşta da Rus ticareti daha da zarara uğradığından, Devlet-i aliyye bunların tazminatı için, Rusya tarafından tayin olunacak taksitlerle, onsekiz ay zarfında 1,5 milyon macar altınını Rusyaya ödiyecektir.

9 — Rusya devleti bu savaşta pek çok masrafa girmiş bulunduğundan, Osmanlı devleti karşılık olarak Anadolu tarafından bir arazi parçasını Rusyaya terkettikten başka miktarı tayin edilecek bir meblâğı da ödemeyi taahhüt eder.

10 — Osmanlı devleti Londra'da, Rusya, İngiltere ve Fransa devletleri arasında akdolunan andlaşmaya (6 temmuz 1827) muvafakatı olduğunu ilân ettikten başka yine bu devletler tarafından 1829 martında, bu Londra andlaşmasının mutlaka icrasına dair ha-

zırlanan ve kabul edilen tazminatın tafsilâtını havi, yayınlanan senede de muvafakat eder. Bu andlaşmanın imza ve tasdiknamelerinin mübadelesinden sonra Fransa, İngiltere, Rusya devletleri ile Londra şart ve tanzimatının icrasını tesviye için Osmanlı devleti tarafından murahhaslar tayin olunacaktır.

11 — Bu andlaşmanın imza ve tasdiknamelerinin mübadelesini müteakip havi bulunduğu şartların, hususile Rumeli ve Anadolu tarafında iki devletin memleketlerini ayırd edecek sınırlara dair olan üç ve dördüncü maddelerle Boğdan ve Eflak memleketlerine Sırplıya dair olan beş ve altıncı maddelerin, sür'atle ve tamamen icrasına Osmanlı devletince hemen teşebbüs olunacaktır. Bunlar icra olunmuş addolunabilecekleri andan itibaren bu andlaşmaya bağlı olarak yapılan hususi seneddeki esaslara göre Osmanlı ülkesinin Ruslarca tahliyesine mübaşeret olunabilecektir.

12 — Bu andlaşmanın temessüklerinin imza ve mübadelesinden sonra gerek karada ve gerekse denizde iki taraf kumandanlarına husumetin sona erdiğini bildiren emirler verilecek ve bundan sonra vukua gelen harekât sonunda elde edilen mahaller hemen istirdat olunacaktır.

13 — İki taraf da, tebaalarından hangi sınıf ve taifeden olursa olsun, gerek savaş esnasında gerek imar-ı harbiyede ve etvar ve hareketleriyle veyahut rey ve efkârlarını beyanla muhariblerden diğerine alâkalarını izhar etmiş olanlar affedilecek, can ve mal bakımından rahatsız edilmeyip, gitmek istiyenleri de, onsekiz ay içinde emlâkini satıp serbestçe gidebileceklerdir. İstirdat veya zaptolunan memleketlerdeki Osmanlı ve Rus tebaaları da gerek savaş öncesi ve gerek savaştan beri iktisab eyledikleri emlâki isterlerse satıp para ve eşyalariyle yine onsekiz ay içinde taraflardan birine geçebilir.

14 — Hangi millet ve taifeden olursa olsun iki tarafın harb esirleri bilâ bedel ve semin, barışın tasdiknameleri mübadelesi akabinde, istirdat olunur. Ancak kendi rızasiyle Osmanlı ülkesinde müslümanlığı veya Rusyada hıristiyanlığı kabul edenler bundan müstesnadır. Esir mübadelesi hududlarda olacaktır.

15 — Osmanlı devleti ile Rusya arasında muhtelif tarihlerde akdolunan andlaşma ve diğer belgeler bu andlaşma ile değiştirilen kısımlar hariç tamamen yürürlükte olup iki taraf da bunu tasdik ederler.

16 — İşbu andlaşma, âkid iki devlet tara-

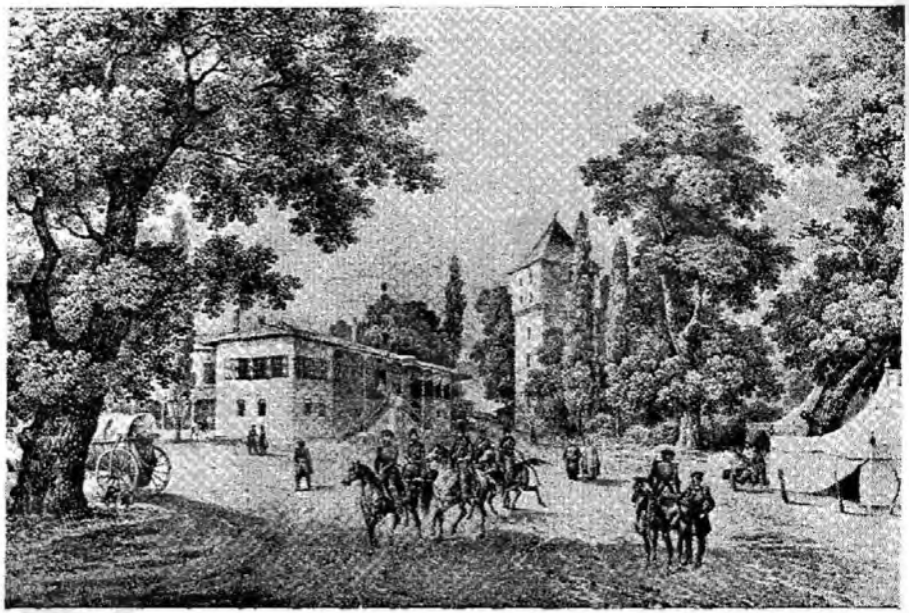

Rusları Edirne'de Saray-içinde gösteren bu resimde solda barış görüşmelerinin cereyan ettiği Bostancı köşkü ve ortada Adalet kasrı (kule), sağda Rus çadırları ve ön plânda da süvarileri görülmektedir

ından tasdik olunup tasdiknameleri delegeleri arasında altı haftada mümkünse daha önce mübadele olunacaktır.

Dört maddelik tazminata ve tahliyeye dair olan senede gelince:

1 — Barış andlaşmasının beşinci maddesine göre yapılan, Boğdan ile Eflak'a aid ek senedin bir bendinde kayıtlı olduğu üzere, Tunanın sol kıyısındaki İslâm beldeleri ve arazisi Eflak'a terkedilecektir. Aynı zamanda yine bu kıyıdaki tahkimat da terkedilip yenilenemiyecek ve bu halde Osmanlılarda bulunan Yergöğü kalesi istihkâmları yıkılıp onbeş gün içinde Ruslara teslim edilecektir. Osmanlı askerleri ve diğer İslâm ahali de mallarını ve eşyalarını alıp onlarla beraber çekileceklerdir.

2 — Barış andlaşmasının sekizinci maddesindeki şarta göre Osmanlı devleti 1806 dan beri Rus tebaasına ve tüccarlarına muhtelif zamanlarda vaki olan zarar ve ziyanın tazminatı olarak tesbit edilen birbuçuk milyon Macar altını onsekiz ayda şu taksitlerle ödiyecektir: Andlaşmanın tasdiknameleri mübadelesinde yüzbini, bundan sonraki ilk altı ayda dörtyüz bini, ikinci altı ayda beşyüz bini, üçüncü altı dada yine beşyüz bini tamamen tediye edilmiş olacaktır.

3 — Andlaşmanın dokuzuncu maddesinde harp masrafları tazminatının da Osmanlı devletince ödenmesi taahhüd edilmiştir. Bu tazminatın miktarı on milyon Macar altını olup, çar bunun ödenmesinde kolaylık olmak üzere kabule şayan eşyayı da aynen kabul etmeğe rıza göstermektedir.

4 — Andlaşmanın on birinci maddesi şartına göre Osmanlı ülkelerinden Rus işgalinde bulunan yerlerin terk ve tahliyesi bu suretle tesbit edilen esaslara göre yapılacaktır. Şöyle ki: Rus tüccar ve tebaasına ait tazminatın (bu senedin ikinci maddesine göre) yüzbinlik taksitinin ödenmesi ve Sırplıya aid maddenin (andlaşmada altıncı) yerine getirilişi ile Yergöğünün teslimi (bu senedin ilk maddesi) tamamlanınca Ruslar da Edirne, Kırkkilise (Kırklareli), Lüleburgaz, Midye ve İğneadayı ve diğer bazı yerleri boşaltacaklardır. Dörtyüz binlik taksit verilince (bu senedin ikinci maddesine göre) yani altı ay sonra, Balkanlardan denize ve Burgaz körfezine kadar olan kısım, ilk beşyüz bin verilince de (bu senedin ikinci maddesine göre) yani ikinci altı ay sonunda Dobruca ve Tuna'dan Karadenize kadar kısımlar Rus askerleri tarafından terkedilip Osmanlı memurlarına devredilecektir. Ancak Silistre ile Boğdan ve Eflak'ın tahliyesi ise bu senedin üçüncü maddesinde yazılı savaş tazminatının ta-

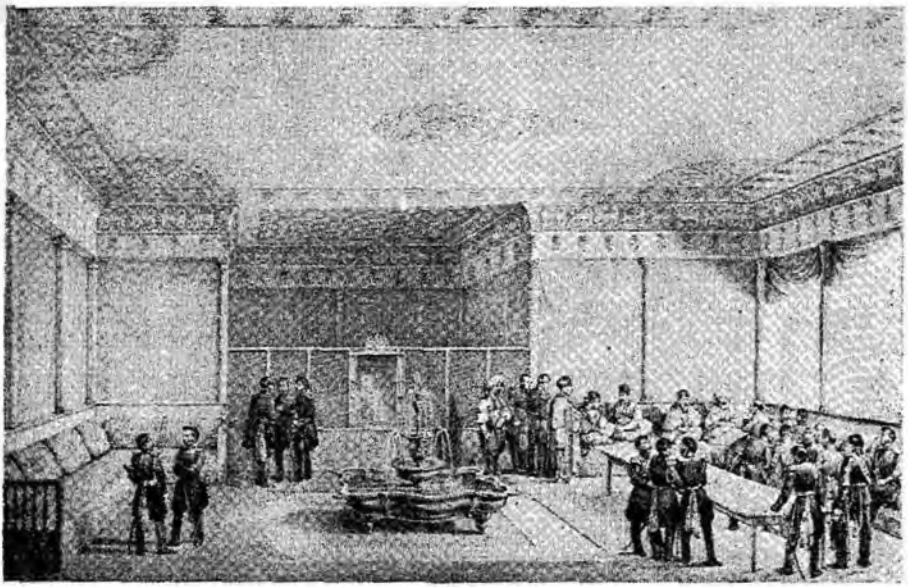

Bostancı-kasrında Osmanlılarla Ruslar arasında Edirne andlaşması görüşmeleri (Bu ve bundan evvelki iki resim çar Birinci Nikola'nın ressam Sayger ve Desarnod'ya 1829-1830 da yaptırıp bastırdığı albümden alınmıştır)

mamen ödenmesinden sonra, iki ay içinde, yerine getirilecektir. Doğuda, Anadolu tarafında Rusların Osmanlılara terkedecekleri (andlaşmanın dördüncü maddesi) yerlerin boşaltılmasına gelince; barış andlaşmasının tasdiknameleri mübadelesinden üç ay sonra bu hususa dair orada Paskiyeviç divanında yapılacak toplantıda hazırlanan senede ve bu senedin mübadelesinden sekiz ay geçince başlıyacaktır.

Boğdan ve Eflâka aid münferit surette Akkerman anlaşmasındaki esaslar tekrarlanmakta ve şunlar kaydedilmekteydi:

Voyvodalar, azledilmeleri veya istifaları hariç hayatları boyunca makamlarında kalacaklar ve iç meselelerini, andlaşmalarla hatt-ı şeriflerin esaslarını bozmadan, divanlarında serbestçe görüşüp halledebileceklerdi. Hudutları Tuna nehri orta hattı ve Prut suyu menbaına kadar olan kavsin kavradığı arazi parçasıydı. Osmanlı devleti Tunanın sağ kıyısında tahkimli yer bırakmıyacak ve bu kıyılarda müslümanların oturmalarına müsaade etmiyecekti. Eflak ve Boğdanda da müslümanlar oturamıyacaklar, hususat satın alacak tüccar da elliinde müsaadeleri olduğu takdirde buralara girebileceklerdi. Tuna solundaki İslâm şehirleri ve arazisi Eflak'a terk olunacak, buralardaki İslâm ahali emlâk ve arazisini onsekiz ay içinde yerlilere satacaklardı. Yerli idareler hudutlarına karakol ve karantina koyabilecekler, hattâ maaşları voyvodalar tarafından verilen silâhlı neferleri bu işlerin icrasında kullanabileceklerdi. Şimdiye kadar padişahlara verilen zahire, koyun, kereste bundan sonra verilmiyecek, bu memleketlerin halkı angaryada kullanılamıyacaktır. Buna mukabil Hazine-i âmirede yeni durumdan hâsıl olan zararları telâfi için 1802 hatt-ı şerifine göre cizye, iydiye ve rikâbiye namiyle verilen senelik vergi hariç yeni bir yıllık vergi vereceklerdir. Bunun miktarı iki taraf arasında kararlaştırılacak ve bu tesbit edilenden başka ne ahaliden ne de voyvodalardan bir talepte bulunulamıyacaktır. Voyvodası değişen memleket sadece bir yıllık meblâğ ödiyeceklerdir. Her iki memleket çok sıkıntı çektiklerinden vermeleri icab eden vergileri de Rusların buraları tahliyesinden iki sene sonra ödemeleri kabul edilmiştir. Rus işgalindeki idare şekli de iki memleketin meclisleri tarafından kararlaştırılacak ve Osmanlılar bunu kabul ederlerse tasdik edeceklerdir.

Avusturya elçisi, bu Edirne andlaşmasını, «muzaffer bir devletin zayıf bir düşmana şimdiye kadar kabul ettirmiş olduğu andlaşmalardan hepsinin en ağırı» ve Bâb-ı âli'nin «artık bağımsız devletler arasında sayılmadığına» bir alâmet olarak vasıflandırdı. Az sonra, Yunanistan için yapılan teklifler sırasında Metternich de, bu gibi şartlar altında «Osmanlı devletinin yaşamakta devam etmesi tamamiyle şüpheli bir hale geldiği»ni söyledi.

BARIŞ SONRASI DEVRE, CEZAYİR'İN İSTİLÂYA UĞRAMASI, MISIR VALİSİNİN İSYANI

Osmanlı devleti, barıştan sonra da memleketin her sahada muhtaç olduğu ıslâhatı istediği gibi yürütecek bir sükûnete, rahata kavuşamadı. Gerek Edirne andlaşması ve gerekse ona bağlı senetlerin ahkâmının yarattığı güçlüklerin yanında yeniden meydana gelen çok önemli iç ve dış gaileler birbirini takip etti.

Yunanistana verilen yeni haklar, son harbin sarsıntıları

Edirne andlaşmasının metni İngiltere'ye varınca Osmanlı devletinin bekası o kadar şüpheli görülmeğe başlandı ki, yeniden kurulacak olan Yunanistanın idaresinin böyle bir devlete bağlanması doğru görülmeyerek tamamen müstakil bir devlet olmasına karar verilmiş, Fransa ile Rusya ve Avusturya bunu kabul ettikleri gibi Bâb-ı âli de kabul zorunda kalmıştı (24 nisan 1830). Bir nota halinde verilen ve Osmanlı devletince de ister istemez kabul edilen bu yeni kararlar; Aspropotamos suyu (Misolongi batısında) ağzından Zeytin (Lamia) körfezinde Sperchius nehri ağzına doğru çekilen hattın güneyini ve Ağriboz, Skyro, Kiklad ve Şeytan adalarının müstakil bir prenslik olan Yunanistana verildiği şeklinde idi.

Osmanlı devletini en çok düşündüren bir mesele de, harb tazminatının ağırlığıydı. Bu kadar parayı bu müddet içinde ödemeğe asla imkân yoktu. Bunun üzerine, bazı yabancı elçiliklerin tavsiyesiyle Halil Paşa büyük elçi ve Süleyman Necib Efendi elçilik müsteşarı olarak Petersburg'a yollandılar. Vazifeleri, Rus çarının insafına baş vurarak tazminatı hafifletmekti. Bir hayli uğraşıldıktan sonra tazminat sekiz milyon Macar altınına indirildi. İlk taksit olarak iki milyon ödenince, Rus kuvvetleri Silistre hariç olmak üzere işgal altında bulundurdukları yerleri boşaltacaklardı. Kalan altı milyon altın, altı yılda ve eşit taksitlerle ödenecekti (Haziran 1830). Ancak bundan sonra taksitler ödendikçe evvelâ Tuna nehri - Karadeniz bölgesi, müteakiben Boğdan ve Eflak (Ocak 1834 - Ramazan 1249), en nihayet Silistre (Nisan 1836 -

Zilhicce 1251) nin Ruslar tarafından boşaltılıp Osmanlı egemenliğine terki temin edilebilmiştir.

Osmanlı devleti savaşta hem toprak kaybına uğramış, hem bir parçası bütün halinde ayrılmış, hem de ağır bir tazminat yüklenmiş olmaktan mâda, Rusyayı artık askerî güçle yenemiyecek ve bu daimî tehlikeyi bertaraf edemiyecek duruma düşmüştü. Diğer taraftan bu savaş ve sonradan devam eden olaylar, imparatorluğun Rumeli bölgesini pek derinden sarsmış bulunuyordu. Bilhassa devletin İstanbuldan önce başşehri bulunan Edirne'nin düşman istilâsı geçirmesi müslüman halkın mâneviyatını pek bozmuş ve genel bir muhacerete sebeb olmuştu. Ö kadar ki az zamanda yalnız Edirne'nin 140 bin civarında olan nüfusunun 100 bine indiği görüldü. Bu vaziyetlerden üzüntü duyan padişah İkinci Mahmud halkın mâneviyatını kuvvetlendirmek gayesile az sonra bir Edirne seyahatı yapmayı faydalı buldu (Haziran 1831). Edirnede kaldığı müddet içinde askerî müesseseleri teftiş ettikten başka, Meriç üzerindeki büyük köprünün yapılması emrini verdi ve şehrin eski hareketini kazanması için alâka gösterdi.

Fakat imparatorluk öyle bir devrine girmişti ki iç ve dış gailelerin sonu gelmiyordu. Henüz Edirne seyahati yapılmadan ve son savaşın yarattığı zaafın en şiddetli devrinde, devletin kuzey Afrika batısındaki bir ülkesi hücuma uğramış bulunuyordu.

Sultan İkinci Mahmud'un mânalı bir portresi

Fransızların Cezayiri istilâsı

Osmanlı imparatorluğunun bir parçası olan Cezayir-i garb ocağı, tıpkı imparatorluk gibi batının teknik ilerleyişini takip edemediği için Akdenizde donanma bulunduran Avrupa devletlerine karşı savaş kudretini zamanla kaybetmişti. 1815 yılında toplanan Viyana kongresinde korsanlığa son verilmesi

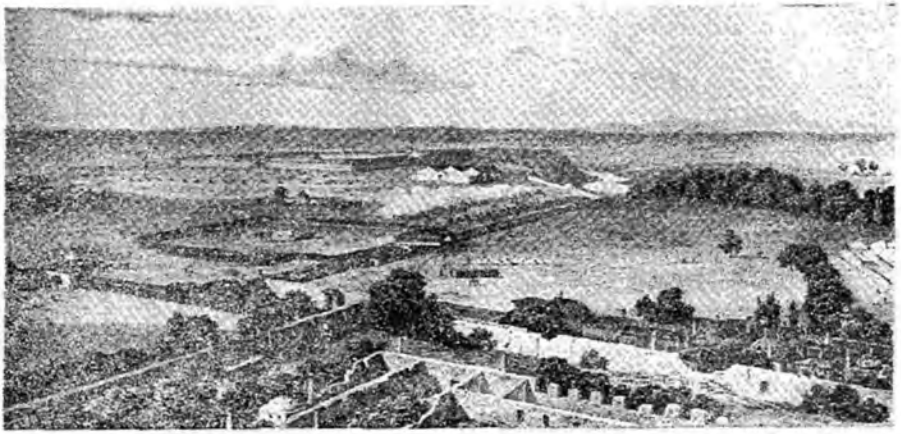

Sultan İkinci Mahmud'un Edirne'de teftiş ettiği askerî kışlaların ve tesislerin Saray-içi sahasından görünüşü

kabul olunmuş ve bu kararı İngiltere yürütmeğe memur edilmişti. Ertesi yıl kuvvetli bir İngiliz filosu Cezayir limanını topa tutarak donanmayı batırdı. Cezayir dayısı dize gelip hıristiyan esirleri serbest bırakmayı, daha evvel aldığı fidyeleri iade etmeyi ve donanma masrafını ödemeği kabul zorunda kaldı. Böylece, Cezayir-i garb büsbütün zayıflamış oldu. Eskiden beri burada gözü olan Fransızlar, bu fırsatı kaçırmak istemediler. Hele Osmanlıların Rusyaya karşı giriştikleri son savaş yüzünden müşkül durumda bulunmaları büsbütün işlerine yaradı. Bu sırada Cezayir-i garb dayısı bulunan İzmirli Hüseyin Paşa oldukça okur yazar, lâkin son derece kibirli ve dünya ahvalinden tamamen gafil bir zattı. Direktuvar idaresi zamanında, yani 1797 yılında Cezayir dayısı Fransa'ya borç olarak beş milyon frank ve bir miktar hububat vermişti. Bu borcun tahsili ise, iki Yahudi tüccara havale olunmuştu. Fransa bu borcu tanıyor, lâkin bazı hesap ihtilâfları yüzünden ödemeyi durdurmuş bulunuyordu. Dayı Hüseyin Paşa, alacağına karşılık bir kısım Fransız gemilerini zaptetti. Fransa konsolosu, meseleyi görüşmek üzere geldiği zaman da dayı onun tavrı karşısında hiddete kapılarak elindeki yelpaze ile yüzüne vurdu (30 ağustos 1827). Cezayir-i garb dayısı tarziye vermeyi de reddettiğinden mesele büyüdü. Bâb-ı âli dayı Hüseyin Paşa'ya Fransa ile bileceğini sandığından buna yanaşmak istemedi. Fransa devleti de Navarin olayından sonra Mora'ya kuvvet gönderdiğinden bütün arzusuna rağmen Cezayire karşı ciddî bir harekete girişemeden donanma ablukası ile iktifa etti. Üç senelik bir abluka ve semeresiz kalan uzlaşma teşebbüslerinden sonra Fransa hükûmeti, o sırada pek müşkil bir durumda olan Bâb-ı âli'nin, Cezayir-i garb üzerinde bulunan haklarını hiçe sayarak daha esaslı bir harekete karar verdi ve İngilterenin muhalefetine rağmen Fransa başvekili Polignac kendi iç politikası icabı Cezayir-i garb dayısına karşı bir sefer tertib etti. Yüz savaş, beş yüz nakliye gemisiyle Cezayire gelen Fransızlar, karaya 36000 kişilik bir kuvvet çıkardılar (12 haziran 1830). Hüseyin Paşa, kısa bir savaştan sonra teslim olmak zorunda kaldı (5 temmuz). Rus savaşında tamamen takatsiz düşen Osmanlı devleti ise bu deniz aşırı ülkesine hiç bir fi'ilî yardımda bulunamıyarak sadece olayı Fransa nezdinde protesto etmekle iktifa etti. Bâb-ı âli bu istilâyı hukuken uzun zaman tanımamakla beraber fi'len Cezayir-i garbı ebediyen kaybetmiş ve Mora'dan sonra imparatorluğun bu parçası da elden gitmiş oluyordu

Cezayir'in son dayısı Hüseyin Paşa

Dayı Hüseyin Paşa'nın Fransız konsolosunu tahkiri
(Bir Fransız resminden)

Sırbistan ve Sisam'a muhtariyet Yunanistana arazi verilmesi

Devlet-i aliyye, bu uzak ülkesine bir yardım yapamamanın aczi içinde protestolarla iktifa ederken, Edirne barış andlaşmasının bir şartına göre de Sırbistanın muhtariyetini temin eden hatt-ı şerifi çıkardı (Ağustos 1830).

Evvelce kendisine bir takım imtiyazlar verilerek başknezliğe getirildiğini gördüğümüz Miloş Obrenoviç, memleketinin tam

muhtariyeti için o zamandan itibaren onbeş yıl durmadan çalışarak elinden geleni yapmıştı. Nihayet Ruslar Edirne barış andlaşmasına derç ettirdikleri bir madde ile onun bu çalışmasının semeresini mükâfatlandırmışlardı. Çıkarılan hatt-ı şerife göre: Sırbistan Bâb-ı âliye vergi verir bir emaretti ve yalnız Belgrad kalesinde eskisi gibi Osmanlı devleti askeri bulunacaktı. Zabıta, adalet, mezhep, maliye işlerinde Sırp hükûmeti tamamen müstakil hareket edecek ve millî asker birlikleri kurabilecekti. Bundan az sonra da Sırbistan prensliğinin Miloş Obrenoviç soyuna veraset yolu ile intikali beratı verilmiştir (Eylûl 1830). İki sene sonra bu muhtariyeti Ege denizi adalarından Sisama verilen takib etmiştir.

İlk Rum isyanları sırasında ve sonra da devam müddetince Sisamlılar büyük faaliyet gösterdiler ve bağımsız Yunan devletinin kurulmasında bu gayretlerinden ötürü önemli rolleri oldu. Ancak Yunan devleti kurulunca Sisam onun hudutları dışında bulunduğundan Osmanlı idaresine karşı pek müşkil durumda kalmışlardı. İşte bu hal dolayısile Fransa, İngiltere ve Rusya devletleri Sisamı himaye maksadile hazırladıkları bir takım imtiyazları havi notayı Osmanlı devletine vererek bermutad kabul ettirdiler (10 aralık 1832). Onsekiz maddeyi ihtiva eden notanın esasları şunlardı: Sisamda umumî bir af ilân olunup, ada seçimle kurulacak bir muteberan meclisince idare olunacak ve idari teşkilâtı da bu meclis kuracaktı. Meclisin başkanlığını, Sisam beyi denilen ve Bâb-ı âli tarafından, mutlaka ortodoks mezhebinden olmak şartiyle, seçilen zat yapacaktı. Adada asker bulunmıyacak ve her sene Osmanlı devletine maktuan dörtyüz bin kuruş vergi ödiyecekti.

Bunu hemen Yunanistana verilen yeni bir muvafakat hücceti takip etti. Muvakkat bir senato tarafından idare edilmekte olan Yunanistanda durum karışıktı. Kapodistrias'ın öldürülmesinden sonra onun yerini tutacak kimse de bulunamadığından, partiler birbirine karşı pervasızca harekete başlamışlar, iş bir iç harbe kadar gitmişti. Londra'da toplanan üç hâmi devlet temsilcileri önce Argos'taki hükûmeti yegâne meşru hükûmet tanıdılar. Sonra müstakil Yunanistan için kral isyini, hudutların tevsii ve idari işlere ait nizamname bakımından yeni kararlara varıp bunları Bâb-ı âliye bildirdiler (21 temmuz 1832). Buna göre; Yunan krallığına Bavyera kralının oğlu Otto (Othon) tayin ediliyor, Aspropotama suyunun denize ulaştığı yere kadar olan kuzey hududu, batıda Karlı-eli Akarnanya) de katılarak Narda körfezine, doğuda ise Volo (Golos) körfezi güneyine doğru genişletiliyordu. Buna mukabil de Osmanlı devletine onüki milyon frank verilmekteydi. İstanbul'da cereyan eden biraz müzakere ve görüşmelerden sonra İngiliz, Fransız, Rus sefirlerine muvafakatı mutazammın hüccet verildi (26 aralık 1832). Böylece Yunan krallığı da teşekkül etmiş oldu.

Bâb ı âliye bu imtiyazları havi notayı ve diğer teklifleri kabule mecbur eden sey-

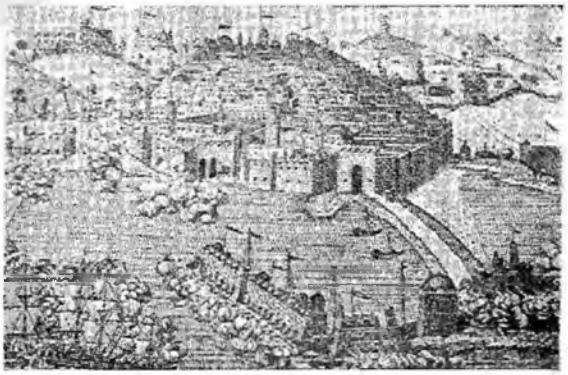

Cezayir şehrinin 1829 da Fransız donanması tarafından bombardımanı

1830 da Cezayir şehri

lerin başında artık had halinde bulunan Mısır valisi meselesi idi.

Mısırın durumu ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa

Üçüncü Selim devrindeki vukuatı naklederken yazdığımız üzere Mısır eyaleti valiliği ister istemez Kavalalı Mehmed Ali Pa-

Solda: Kapodistrias, sağda: M. Obrenoviç

Osmanlı İmparatorluğunun Edirne andlaşması hükümlerinin yerine getirilmesinden sonra Avrupa kıtasındaki vaziyeti (E. Z. Karal'ı Osmanlı Tarihi'nden tadilen alınmıştır)

İkinci Mahmud'un ıslahatı ve ıslahatçılığı

(İlâve: 171)

★

İkinci Mahmud tahta geçtiği sırada babası Birinci Abdülhamid gibi devam etmekte bulunan bir Osmanlı —Rus savaşı ile karşılaşmıştı. Bir kaç yıl sonra Bükreş barışı ile sona erdirilen bu savaşı Osmanlı devleti kaybetmişti. Ancak barıştan sonraki devre de sükûnet içinde geçmemiş iç ve yeni dış galleler bir birini takip etmişti.

Önce devlete kafa tutan âyân ve mütegallibe paşalar sonra Sırp, Memleketeyn ve Mora isyanları, doğu komşusu İranın huzursuz politikası, yeniçeri ocağının ilgası, yenilgi ile sona eren bir Rus seferi, Yunanistanın istiklâli ve nihayet Mısır valisi Mehmed Ali Paşanın isyanı, devlet ordularının âsi paşaya üst üste yenilmelerinin doğurduğu tehlikeler ve yarattığı üzüntüler Mahmud'un saltanat müddetini hemen hemen tamamen doldurmuş ve onu yıprandırmış, sıhhatini bozmuş tuberküloza yakalanmasına sebeb olmuştu. Fakat İkinci Mahmud bütün bu sıhhatını bozan ağır dertler arasında devleti kurtarmak, onu yaşatmak için var kuvvetiyle çalışmış, ıslahat için imkânlar yaratmıştı. Kendisinde Osmanlı devletini ve devletin dayanağı olan müesseseleri ıslâh etmek sabit, değişmez bir fikir halinde idi.

Yeni düzeni ve batı usulüne göre talimli orduyu terviç ettiği için tahtını ve hayatını kaybeden Üçüncü Selim'in yerine Osmanlı tahtına çıktığı halde, ilk iş olarak alâkalı bahiste yazdığımız gibi "sekban-ı cedid" adlı tâlimli bir askerî sınıf kurmaktan çekinmedi. Ancak az sonra kopan bir yeniçeri isyanı bu teşkilâtı ona lağvettirdi. Hatta tahtı ve hayatı da tehlikeye girdi. Bundan sonra uzun zaman diğer meselelerle meşgul olarak, ıslâhatın nasıl gerçekleştirilebileceğini kazandığı tecrübelere göre tasarlamış ve ona göre harekete geçmiştir. Muvaffakiyetlerinin başında artık dejenere olmuş ve devletin başına belâ kesilmiş, her yeniliğe, bütün ıslahata engel olan "yeniçeri ocağı" nı bir darbede ilgası gelir. Bu işte büyük bir cesaret ve metanet gösterip sonunda muvaffak olmuştur. Tasarladığı yeniliklerin tatbiki ise, bundan sonra imkân dahiline girebilmiştir.

Onun muhtelif alanda yaptığı ıslahat gözden geçirilirse şunlar görülür:

1 — İdarî alanda:

Evvelâ, memleketin çeşitli bölgelerine hâkim olarak merkezî idarenin nufuzunu hiçe indirmiş olan âyân ve mütegallibeyi bertaraf edip devlet otoritesini bütün memlekette hakim kılmıştır. Bu alanda, yalnız Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile olan mücadeleyi kazanamamıştır. Memlekette kuvvetli bir merkezî idare kurulduktan sonra valilerin gittikleri yerlerde vergi toplayarak bununla geçinmeleri usulü kaldırılmış ve kendilerine muayyen maaşlar bağlanmıştır. Böylece eskiden bulundukları yerin mutlak hâkimi olan, eyâleti keyfince idare eden, istediği gibi vergi toplayan, istediğini hapis, işkence ve idam eden ve çok zaman halkı sonuna kadar sömüren, icabında devlete bile kafa tutup azil kabul etmeyen valilerin yerini, merkeze tamamen itaatlı, vazife ve selâhiyetleri tayin ve tahdit edilmiş memurlar aldı. Bunlara zamanla batı tarzında askerî birlikler yetiştirmek vazifesi de verildi. Redif denilen bu askerin mikdarı çoğalınca eyâletlerde askerî kumandanlar demek olan "müşirlikler" kuruldu. Müşirler zamanla selâhiyetleri genişleyip valilik vazifesini, yâni mülkî idare âmirliğini de üzerlerine aldılar.

Merkezî idarede ise, büyük bir devrim oldu. Osmanlı devletinin hükümeti başlangıçta Divan-ı hümayun'du. Sonra, bilhassa onsekizinci yüz yıl ortalarına doğru "Hademe-i bab-ı asâfî" denilen sadaret dairesi memurları bu vazifeyi üzerlerine almışlardı. Bunların bir kısmı divana mensup, bir kısmı sadaret dairesine mensup kimselerdi. Divan-ı hümayun ehemmiyetini kaybetmişti. Lâkin selâhiyetlerini hukukan muhafaza ediyordu. Bir çok büyük memuriyetlerin devlet idaresinde hiçbir görevi kalmamıştı. Bir çok memuriyetlerin de vazife ve selâhiyetleri tedahül halinde idi. İdarî, malî mülkî, askerî işler bu yüzden tam bir karışıklık içinde bulunuyordu. Bütün bunların yanında gayri resmî selâhiyetler türemiş, çeşitli müesseselerin zaman zaman devlet üzerinde nüfuz ve tesiri dalgalanışlar halinde hissedilir olmuştu. İkinci Mahmud, merkez teşkilâtını tamamen batı devletlerine uydurdu. Böylece:

Sadaret kethüdalığı 1835 yılında Umur-u mülkiye Nezareti (Bakanlığı) ve 1837 yılında Dahiliye Nezareti oldu. 1838 yılında sadaretle birleşti (sonra 1868 yılında yeniden ayrı ne-

→

zaret olmuş. 1871 de yine birleşip 1878 de tekrar ayrılmıştır).

Reisül-küttablık, 1836 yılında Umur-u hariciye Nezareti oldu. Bir taraftan, onun emrile Hariciye teşkilâtı yeniden tensik edilip Dış memleket elçilikleri teşkilâtı muntazam bir düzene kondu (sonra 1868 yılında hariciye nezareti sadaretle birleşmiş, 1871 yılında yine ayrılmıştır).

Defterdarlık. 1838 yılında Maliye Nezareti oldu.

Çavuşbaşılık, 1836 yılında Deavî Nezareti (sonradan 1870 yılında Adliye Nezareti) oldu.

Yeniçeri Ağalığı, 1826 yılında Seraskerlik (sonradan 1908 yılında Harbiye Nezareti) oldu.

Derya kaptanlığı, unvanı kalmakla beraber, teşkilâtı modernleştirildi (1878 yılında Bahriye Nezareti olmuştur).

Sadrâzamlara, 30 mart 1838 yılından itibaren "Başvekil" denmiştir (Bu unvan, İkinci Mahmud'un ölümünden sonra terk olunmuş, 4 şubat 1878 de tekrar kullanılmış, aynı yılın 28 mayısında yine terk olunmuş, 29 haziran 1879 dan 2 aralık 1882 ye kadar yine kullanılmıştır).

Bu suretle Osmanlı kabinesi kurulmuş oluyordu. Evvelce, Divan-ı hümayun'un iki mühim üyesi olan Anadolu ve Rumeli kazaskerleri bu yeni hükümete dahil edilmemişlerdi. Buna karşılık evvelce hükûmete iştiraki bulunmayan şeyhülislamlar alınmışlardı. Bu kabinenin üyelerini bizzat hükümdar tayin ederdi (bu hal, Meşrutiyete kadar böyle sürmüştür). Hemen hemen hiçbir fonksiyonu kalmayan Divan-ı hümayun ise resmen ilga edilmeyerek "beylikçi, amedci" gibi eskiden birer kalem şefi olan memurların idaresinde daha ziyade bir süs gibi muhafaza edilmiştir. Yeni hükümet şeklinin tecessüsü ile birlikte bütün devlet büroları da yeniden düzenlenmiş, devlet muamelatının yürüyüşü buna göre değiştirilmiştir. Osmanlı devletinin ilk zamanlarında bütün meseleler divanda görüşülür ve her şey padişahlar namına isdar edilen fermanlarla halledilirdi. Burada halledilemeyen işler ise sadrazamların konaklarında toplanan ikindi divanlarına kalırdı. Onyedinci yüzyıl ortalarından itibaren kurulan Sadaret dairesi gittikçe ehemmiyet kazanmış, bir taraftan da fermanların yerini yavaş yavaş Hatt-ı hümayunlar, yâni padişahların yazılı emirleri almıştı. Bunlar, ya sadaret tarafından arzedilen bir mesele dolayısile veya resen yazılırdı. Onsekizinci yüzyıldan itibaren ise fermanların yerini hemen tamamen Hatt-ı hümayunlar almış bulunuyordu. İkinci Mahmud, bir değişiklik daha

→

→

yaptı. Buna göre meseleler hükümdara değil, hükümdara arz olunmak üzere Mabeyn başkâtibine yazılı olarak bildirilecek, padişah mesele hakkındaki kararını başkâtibe şifahen ifade edecek, o da bunu sadrazamın yazısının altına ve kendi tarafından sadrazama hitaben yazıp ifade edecekti. Bu şekle, "irade" dendi.

Sadrazamlar, hükümdarın mutlak vekili ve bütün işlerin tek selahiyet ve mesuliyetlisi iken, bu devirden itibaren "Nezaret" yâni "Bakanlık"ların kurulmasile selâhiyet ve mesuliyet bölüşüldü. Eskiden bir memur zaman zaman her cins devlet işlerinde çalışırken yavaş yavaş çeşitli kariyerler meydana geldi ve Dahiliye, Hariciye ve Maliye olmak üzere üç ana grupta toplandı. Bunlar, sivil (mülkiye) memuriyetlerdi. Bunlar, kademe ve derecelere ayrıldı ve aralarında bir muadelet esası kuruldu. Bunlara göre resmî elbiseler ve işaretler ihdas olundu. Ayrıca çeşitli devlet işlerinin görüşülmesi, karara bağlanması, istişarî mütalealar hazırlanması için ve bir nevi teşrif organ vazifesi görmek üzere çeşitli meclisler kuruldu. Bunların en mühimmi "Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye", "Dâr-ı Şûray-ı Bâb-ı Âlî" ve "Dâr-ı Şûrây-ı Askerî"dir. Birincisi, adlî işlerin, ikincisi idarî işlerin, üçüncüsü ise askerî işlerin en yüksek merciî vazifesini de görecekledi. Böylece, devletin dayandığı eski müesseseler, yerlerini yavaş yavaş yeni müesseselere bırakıyordu.

İkinci Mahmud devrine kadar, devlet hizmetinde bulunanların malı, mülkü padişaha aitti. Bunların vefatlarında veya azillerinde bütün bunlar devlete intikal eder, varislerine veya sahiplerine verilmesi sadece bir atıfet sayılırdı. İkinci Mahmud, bu usulü de kaldırıp bu cins mülkiyet haklarının devamlılığını sağladı. Bir taraftan da çeşitli dinlere mensup tebaanın ancak cami, havra ve kilisede ayrılıp bunun dışında devlet kanun ve nizamları karşısında eşit haklara sahip olması esasını kabul etti ki, vefatından sonra ilân edilen Tanzimatın ana prensiplerinden birisi budur.

2 — Mülkî alanda :

Osmanlı devletinde baştan beri yeni memleketler fethedildikçe, yeni cülûslar oldukça, büyük demografik (beşerî istatistiğe ait) hareketler vukubuldukça arazi ve nüfus tahrirleri yapılırdı. Nadiren halkın arzusu üzerine bu tahrirler tekrarlanırdı. Aslında otuz senede bir tahrirlerin tekrarlanması kanundu (Kemankeş Kara Mustafa Paşa lâyihası; Tarih vesikaları C:1, S: 8). Lâkin bu, her zaman tatbik olunmazdı. Arazinin mülkiyet

→

→

ve tasarruf sistemini tesbit ve vergileri tayin eden bu mükemmel tahrirler, zamanla terk edilmiş ve onyedinci yüzyıl ortalarından itibaren yalnız yeni yerlerin fethine inhisar etmiştir. Onsekizinci yüzyılın ilk yarısı içinde İran'dan fethedilen yerler için yapılanlar ise, son tahrirlerdir.

İkinci Mahmud, Yeniçeri ocağının ilgasından iki yıl sonra yıllardan beri ihmal edilen bu işe de el attı. Çünkü, imparatorlukta uzun zaman içinde vuku bulan çeşitli afetler, salgın hastalıklardan başka, siyasi ve iktisadi sebebler dolayısiyle de muhakkak ki büyük ve geniş ölçüde demografik değişiklikler olmuştur. Gerek tebaa üzerinde mevcut mükellefiyetlerde adaletin sağlanması veya bunlarda yapılacak bir ıslahatın temini hususları gerekse yeniden yapılması, kurulması lâzım gelen şeylerin tesbiti yükletilecek mükellefiyetlerin ona göre doğru ve adilane tevzi'i ancak bu şekilde, halihazır durumu bilmekle mümkün olabilirdi. Müverrih Lütfi Efendi bu hususta (C: 3. S: 143): "tahriri nufus kaziyyesi mukaddemce merkezi saltanatta (İstanbulda) icra olunmuş ise de gavaili harbiyyenin teakubu mânii tamimi" olduğunu kaydetmektedir (Bazı kaynaklara göre bu mevzii tahrir 1829 da yapılmıştır). Fakat, İkinci Mahmud işin önemini bildiğinden, Edirne barışından sonra tekrar bu meseleye avdet etti, 1831 yılında bütün memlekete şamil olmak üzere büyük bir tahrir yaptırdı. Bunun sistemi eskilere nazaran az çok değişik olmakla beraber, prensipleri hemen hemen aynı idi. Bu suretle her eyâletin nufusu ve emlaki tesbit edilmiş oldu. Nufus sayımında esas, eskiden olduğu gibi, yalnız erkeklerdi. Bunlar, müslümanlar ve diğer din mensupları ayrı ayrı olmak üzere mahalle ve köy ünitelerine göre isimleri ve baba adları ile yazıldılar. Üstelik nufus vukuatının bundan sonra bu defterlere işlenmesi kabul edildi. Böylece, hem vergi hem de askerî mükellefiyete esas olacak kayıtlar kurulmuş oldu. Aynı zamanda bu münasebetle tebaanın vermekle mükellef bulunacağı vergiler âdil bir esasa bağlandı. Taşınmaz mallarda, ziraî ve ticarî faaliyetlerin temin ettiği gelirlerle bunların dışında kalan gelirlerden alınacak vergiler için binde hesabile nisbetler kabul edildi. Olağanüstü vergilerin alınış zamanı ve tarzı belli usullere bağlandı. Herkese mükellef olduğu vergiyi belirten belgeler verilmesi, vergilerin yılda iki eşit taksitle alınması ve malî yılbaşının Mart olarak kabulü kararlaştırıldı. Bunun dışında, hiç kimseden hiçbir suretle hiçbir şey istenmiyecekti. Bu suretle devlet aynı zaman-

→

→

da yıllık gelir tahminlerini yapabilmek imkânını buluyordu.

Batı memleketlerinde ne zamandır tatbik edilen posta usulü, İkinci Mahmud tarafından Osmanlı memleketleri için de kabul edilmiştir. Böylece, haberleşme hizmetini devlet üzerine almış oluyordu. Bunu temin için devlet posta yolları yapacak, posta vasıtalarını işletecek, vatandaşlar mektup ve paketlerini bu sayede istedikleri yere ulaştıracaklardı. Bu münasebetle her nevi hususi posta teşkilâtı ve hizmeti ilga olundu. Bundan sonra da yurt dışına çıkanların pasaport almaları usulü kondu. Bu vazife Hariciye Nezareti'ne verildi. Ayrıca, yurt içi gezintileri için vatandaşların mürur tezkiresi adlı bir nevi iç pasaport almaları mecburiyeti kabul edildi. Daha evvel yabancı memleketlere gideceklerden vazifeli devlet memuru bile olsalar, o memleketin Osmanlı devletindeki elçisinden bir belge almak mecburiyetinde idiler. Pasaport usulü kabul edilerek bu küçültücü tarz kaldırıldı. Yabancı elçilere ise sadece vize hakkı tanındı. Yalnız mürur tezkiresi, vatandaşların yurt içi seyahat hürriyetini sınırlayan bir usuldü (bu usul ise, İkinci Meşrutiyete kadar devam etmiştir).

3 — Millî Eğitim alanında:

Onaltıncı yüzyılda Osmanlı imparatorluğunda orta derecedeki bilgi ve kültür, çok yaygındı. Şehir ve kasabalardaki Sıbyan mektepleri (ilkokul) sayısı, batı memleketleriyle hiç bir şekilde kıyaslanmayacak derecede fazla idi. Şer'i şerif yedi yaşından itibaren dinî vazifelerin ve muaşeret adabının, yazı kıraat ve hesabın kız ve erkek bütün çocuklara öğretilmesini mecburi tutmaktaydı ve o zamanlar bu esasın mümkün olduğu kadar yerine getirilmesine çalışılırdı. Ancak, gitgide bu Sıbyan mektepleri de bozulmuş, sadece Arabca elifba ile Kur'an ve anlaşılması güç Türkçe bir ilmihal okutan daha doğrusu ezberleten müesseseler olmuştu. Daha yukarı derecedeki öğrenim de Yükselme devri ile Duraklama devrinin yarısına kadar iyi idi. O zamanlar devrin ilimlerini okutan medreseler ve bunlarda ders veren bir çok değerli âlimler, Osmanlı memleketlerinin her tarafına dağılmış durumda idi. Onyedinci yüzyılın ortalarından itibaren bütün ilim ve kültür müesseseleri sür'atle inhitata uğramış, onsekizinci yüzyılın ilk yarısından itibaren başlıyan münferit hamlelerden olumlu bir netice alınamamıştı. Saplandığı yerde kalmış ve skolastiğin aşamadığı duvarları arasına sıkışmış olan medrese ise, onyedinci yüzyıla nazaran durumunu bir aralık nisbeten hayli düzeltmiş, ıslah etmiş olmasına rağmen sonradan yi-

→

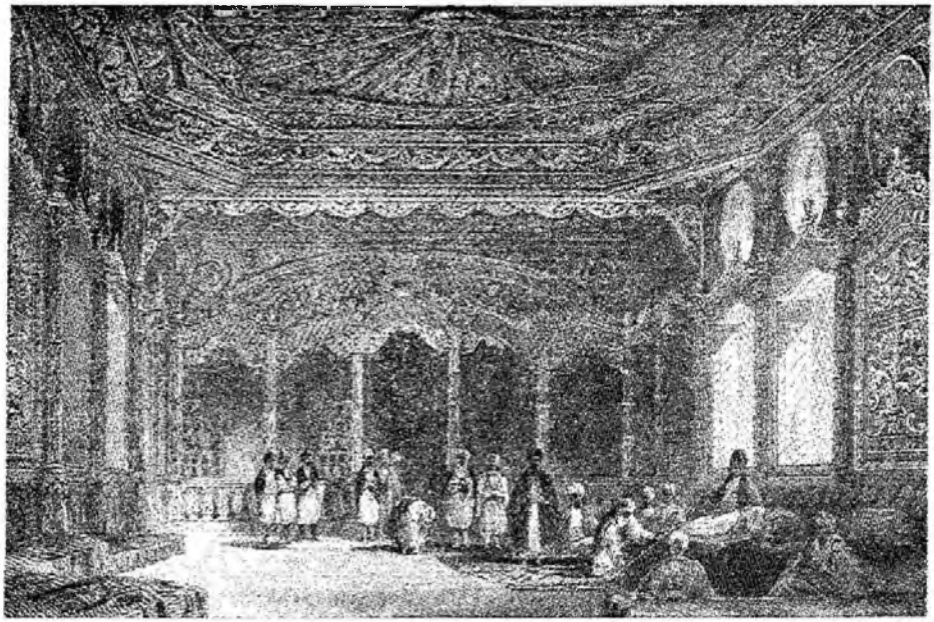

İkinci Mahmud devrine ait bu sayfadaki resimlerden yukarıdaki eski ihtişamını devam ettiren bir veziri ve barok tezyinatlı salonunu göstermektedir (Allom'dan)

★

Aşağıda ve solda, kadın ve çocukların sokak kıyafetleri tasvir edilmiştir (Méry'den)

★

Altta ve sağda, 1827 de Paris'e tahsile gönderilen öğrencilerin resimleridir. Soldaki sonraları sadrıâzam olan Ethem Paşa'dır

Yukarıda sağda İkinci Mahmud'un 1831 de, aynı zamanda devlet aleyhindeki dedikoduları önlemek için neşrine başladığı «Takvim-i Vakayi» adlı haftalık resmî gazetenin ilk nusha birinci sayfası. Bu ilk nüshadan evvel dağıtılan «Mukaddime-i Takvim-i Vakayi» ile gazetenin şer'i şerife aykırı bulunmadığı ve neşrini icabettiren sebepler bildirilmiştir.

★

Sağdan ikinci resimde 1838 tarihinde Galatasaray'da Askerî Tıbbiye mektebinin açılış töreni; altta sağdaki resimde Topkapı Sarayı yanında daha evvel açılmış olan «Cerrahhane» tasvir edilmiştir. Her iki resim de Ord. Prof. Süheyl Ünver'in eserlerinden alınmıştır.

★

Alt'a ve soldaki resimde yine İkinci Mahmud devrinde bulaşıcı hastalıklar hastanesi olarak kullanılan Kızkulesi'nin bir asır evvelki durumuna aittir.
(Bartlett'ten)

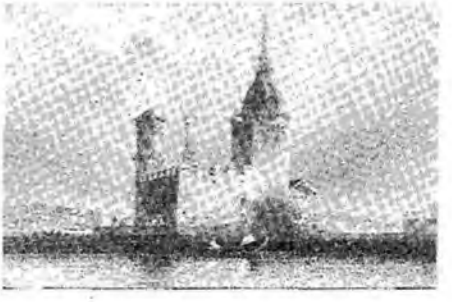

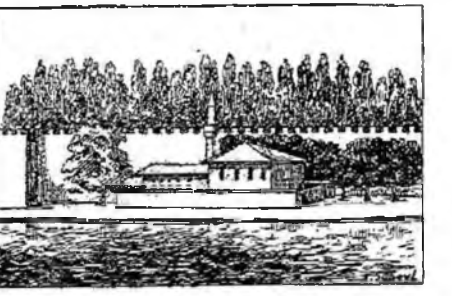

→

ne tereddi yoluna girdiğinden gerçek manasile aydınlık kafalar yetiştirecek yüksek öğretim müessesesi niteliğinden çok uzak bulunuyordu. Hattâ o şimdi daha ziyade bütün yeniliklere, maddî ve manevî kalkınmalara, batılı görüş ve düşünüşe düşman bulunanlarla elbirliği eden ve bu yüzden de zararlı hale gelmiş olan bir kurumdu. II. Mahmud, buna rağmen medreseye dokunmadı. Hatta gerektiğinde bu müesseseyi okşadı. Çünkü umumî efkârda hâlâ büyük tesiri ve ona istikamet verme kudreti mevcuttu. Buna karşılık batı tarzında okullar açmak gerekiyordu. Bu ise, Üçüncü Ahmed devrinden beri bir mücadele halinde tecrübe edilmiş ve Üçüncü Selim devrinde anlatmış olduğumuz müesseseler doğmuştu. İkinci Mahmud, bütün yeniliklere ve devleti batmaktan kurtaracak ıslahata engel olan eski ve kühne müesseselerin sadece cehalete dayandığını anladığından bunları zararsız hale getirmek için cehaleti ortadan kaldırmak ve kültürü mümkün olduğu kadar yaymak gerektiğine karar verdi. İlk iş olarak da ilk öğretimi şimdilik yalnız İstanbulda mecburi hale getirdi. Çünki bunu bile tahakkuk ettirecek vasıtalar ve personel mevcut değildi ve gerçi eldeki ilk öğretim programları okuma yazma basit şekilde hesap ve din bilgisi vermekten ileriye gidemiyordu: lâkin İkinci Mahmud bu işin prensibinin vazı gerekeceğini düşünerek bu mecburiyeti bir fermanla ilândan çekinmemişti. Bir taraftan daha yüksek tahsil kademelerine öğrenci yetiştirmek için İstanbul'un çeşitli yerlerinde "Rüşdiyeler" kuruldu. Diğer taraftan da, ilk okulu bitirenlerin onsekiz yaşına gelinceye kadar tahsil görecekleri ayrı bir teşekkül olan "Mekteb-i Ulum-i Edebiye" açıldı. Bu okula devam edenlere başarılarına göre aylıklar bağlanmasına karar verildi. Bunlardan maada, devlet dairelerinin küçük kademedeki memuriyetlerine orta derecede tahsilli memurlar yetiştirmek amacile "Mekteb-i Maarif-i Adlî" açıldı (Buradaki adlî sözü okulun adliye memurları yetiştirmesine delâlet etmeyip İkinci Mahmud'un unvanı olan Âdil'dir).

O devre kadar, devleti ilgilendiren işlerin halka duyurulmasını sağlayan bir vasıta yoktu. Halbuki, batı memleketlerinde bu işi gören resmî gazetelerin mevcut olduğunu elçiler raporlarile daima bildirmekteydiler. Nihayet İkinci Mahmud'un verdiği emir üzerine "Takvim-i vakayi" adlı gazete bu gaye için kuruldu. Türkçe ve Fransızca olan bu gazete, haftada bir defa beş bin nüsha olarak basılıyor ve yurdun her tarafındaki resmî daire-

→

→

lerle dışarıda bulunan elçiliklere gönderiliyordu.

4 — Tıb ve sağlık alanında:

Osmanlı ülkesinde hekimler dışarıdan gelenler hariç umumiyetle tıb medreselerinden yetişirdi. Onsekizinci yüzyılda bazı olayların tazyiki ve zarureti neticesinde batı tıbbının bir kısım hususları Osmanlı hekimlerince kabul edilmişti. Vak'a-i hayriyyeye kadar vaziyet böyle devam etti. Ancak, yeniçeri ocağı ilga edilip "Asakir-i mansure" teşkil edilince bunun barışta ve savaşta hekim, cerrah ihtiyacını gidermek üzere yeni bir müessese kurulması kabul edildi. İkinci Mahmud'un, İstanbulda, Şehzadebaşında, Eski-odalar karşısında Tulumbacıbaşının konağında kurdurduğu Tıbhane ve Cerrahhane (14 mart 1827 — 12 şaban 1242) ile medrese tabibliğine ilk darbeyi vurdu. Tahsil süresi dört sene olan bu okulun Cerrahhane kısmı 1831 de Topkapı-Sarayının deniz kıyısında bulunan hastalar odasına nakledildi ve Fransız cerrahı Sad dö Kalyer (Sade de Caliére) buraya hoca tayin edildi. Bir müddet sonra, 1835 de, Tıbhane ile Cerrahhane tekrar birleştirilmek suretiyle yine saray sahasında bulunan Otlukçu kışlasında tedrisata devam ettiler. İki sene geçince Tıbhane ve Cerrahhane, Galatasaray'a nakledildiler ve Viyana'dan getirtilen bir uzman tedris sisteminde geniş ıslâhat yapıp tahsil süresini altı yıla çıkarttı. "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane" adı verilen bu yeni okulda öğrenim dili olarak fransızca kabul edildi. Arapça ve din dersleri kaldırıldı. Aynı zamanda İstanbul'da ilk modern hastahane açıldı.

Yüzyıllardan beri, genel olarak Hacc dan sonra Hindistan ve Mısırdan gelen bulaşıcı hastalıklar imparatorluğun her tarafına yayılır ve geniş tahribatta bulunurdu. Ulemada ve dolayısiyle halkta hakim olan, hastalıkların insanlara Allahtan gönderildiği ve bulaşıcı olamıyacağı gibi esasında islâmiyetle hiçbir alakası bulunmıyan acayib inanışlar yüzünden karantina usulü bir türlü kabul ve tatbik mevkiine konulmamıştır. Çünki onların nazarında karantina gâvur işiydi ve tatbiki Allahtan gelen bir şeye karşı koymaktı. Halbuki daha evvel karantina usulünü kabul etmiş bulunan Mısır'da salgınlar zararlı olamamıştı. O zaman bu usulün bütün imparatorlukta kabulü için girişilen bazı teşebbüsler, yobaz gürûhunun muhalefeti ile karşılanmış ve tatbik edilememişti. Esasında, karantinayı emreden tek din islâmiyetti. Buna rağmen memlekette hakim bulunan cehalet ve gericilik buna engel oluyordu. Nihayet 1830 dan sonraki yıllarda vuku bulan devamlı veba (ta-

→

şa'ya verilmişti. Mehmed Ali Paşa eyâletinde tam bir hâkimiyet sağlayabilmek için kölemenleri zararsız bir hale getirmeğe karar verdi. 1811 yılında bunların ileri gelenlerini bir ziyafette ortadan kaldırdı, mensuplarını dağıttı. Böylece, geçmişi altı yüz yıla yaklaşan kölemen ocağı sönmüş oldu. İkinci Mahmudun yakınları ise padişahı ikaz ederek Mehmed Ali Paşa'nın Mısırda olağan üstü bir nüfuz kazandığını ve bunun tehlikeli olduğunu ileri sürdüler. Bunun üzerine Selânik ve Kavala valiliklerine tayin edildiyse de, Mısır ulema ve eşrafının izhar ettikleri toplu arzu ve daha ziyade padişaha sunulan ağır hediyeler ve yakınlarına verilen büyük rüşvetler sayesinde yerinde kaldı.

Mehmed Ali Paşa, devlet tarafından 1812 yılında Vahhabi isyanını bastırmağa memur

→

un) salgınlarının geniş tahribatı karantinanın kabulünü zaruri kılmış ve 1838 tarihinde batıda onbeşinci yüzyıldan beri tatbik edilen karantina usulü kabul edilip muhtelif yerlerde tahaffuzhaneler kurulmasına başlanmıştır. Yeniçeri ocağı kaldırıldığından beri gericiler istinat noktalarını ve vasıtalarını kaybettiklerinden yeni icraata karşı bir şey yapabilecek durumda değillerdi. Fakat, İkinci Mahmud, hikmeti hükümet icabı ulemaya danışıyor, onları hoş tutarak yine kararlarını alıyordu. Bu karantina işinde de öyle hareket edilmiştir. Önce sarayda toplanan şer'î bir mecliste "tâun (veba) Allahın iznile bulaşıcı olduğu" kabul edildi, sonradan bu illete karşı "esbab-ı tahaffüziyeye teşebbüs etmekte" bir mâni olmadığı hususunda fetva alınıp neşredilmek suretiyle kitaba uydurulduğu. Arkasından, yıllardan beri veba hastahanesi olarak kullanılmakta bulunulan Kız-kulesindeki Fransız tebaalı doktorlardan Antuvan Lago'ya veba salgınına karşı korunmak için yapılacak şeylere dair hazırlatılan (4 nisan 1838 - 9 muharrem 1254) lâyihaya uygun bir ferman çıkartıldı (Temmuz 1838 — Rebiulâhir 1254). Böylece bütün imparatorluk'ta tahaffüz (karantina) nın tatbiki mümkün oldu.

★

İkinci Mahmud'un yaptığı bir yenilik de, Osmanlı padişahlarına ait bir çok tören ve gelenekleri bırakmasıdır. Hükümdarların ananevi giyinişini terk edip batıdan Mısır'a girmiş olan kıyafeti kabul etti. Resmi serpuş olan kavuk ilga edilerek yerine fes alındı. İkinci Mahmud, bu kıyafet değişikliğini bütün devlet memurları için mecburi bir hale koydu. Devlet dairelerine resmini astıracak kadar ileri gitmekten çekinmedi. Kendisinden evvel gelen hükümdarlar gibi sarayda kapanıp kalmayı terk ederek yurd gezintilerine çıktı. Osmanlı padişahlarını, değil halktan, en büyük devlet memurlarından ayıran dokunulmaz gelenkleri ve aşılmaz mesafeyi kaldırdı. Onların huzurunda oturmalarına ve kendisile rahatça konuşmalarına, fikirlerini serbest olarak söylemelerine ve hatta meseleleri tartışmalarına müsaade etti.

→

İkinci Mahmud, bütün gayretile kurmağa çalıştığı bu düzenin daha sonra da yürüyebilmesi için batı görüş ve düşünüşüne göre bir kadronun yetişmesi gerektiğini anladığından bunu temin için halk tarafından çirkin görünmesine, kendisinin ve devletin dinsizlikle itham edilmesine aldırmadan Enderun ağalarının genç ve istidatlılarından yüz elli kişilik bir kafileyi öğrenci olarak Avrupa'nın çeşitli memleketlerine gönderdi. Kendisi, yaptığı devrimleri ancak orada yetişecek bu münevver kitlenin devam ettireceğine inandığı için öbür icraatı arasında bu yaptığını çok mühim sayardı.

İkinci Mahmud, yüz yıldır kurtulmasına çalışılan yeni düzenin prensiplerini benimseyip daha geniş çapta bir tatbik odağıydı. Batıda, geniş halk kitleleri devletlerini ıslahata zorlamak için ayaklanmış, yani yeni düzen isteği aşağıdan gelmişti. Osmanlı imparatorluğunda ise, devlet yeni düzeni kurmak için halk kitlelerile mücadele zorunda kalmıştı. İkinci Mahmud, bu uğurda ilk defa kuvvet kullanmaktan çekinmeyen bir hükümdardır. Kendisi ıslahata sadece devlet otoritesini tesis maksadile değil, imparatorluğun siyasi bakasını sağlamak, devleti ayakta tutacak yeni temeller için sağlam bir zemin temin etmek gayesile girişmişti. En büyük eksiği yeteri kadar sayıda bir devrimci ekip kuramamasıydı. Çünkü böyle kimseler yeter sayıda değildi. Lâkin, ilerisi için bunların sayısını arttıracak tedbirleri almıştı. Yaptığı ıslahatın en değerli tarafı, bunların dışta ve şekilde kalmayıp toplumun yapısına nüfuz etmesini sağlamağa çalışması ve buna o günkü imkânlara göre de olsa muvaffak olmasıdır. İlk zamanlarda cahil halk kitlesinde hasıl olan reaksiyondan yılmadı. Kendisine "gâvur padişah" denmesine bile aldırış etmedi. Lâkin sonraları aynı kitlenin yeni düzeni bir nisbet dahilinde de olsa sindirdiğine kendisi de şahit oldu. Bununla beraber, bu büyük idealist muzzam mücadelesinin bütün neticelerini görmeden hayata veda etmiştir.

edilerek bunu muvaffakiyetle başardı. Aynı zamanda ülkenin kalkındırılması için büyük gayret harcıyor ve muvaffak da oluyordu. Nil'den İskenderiye'ye kadar açtırdığı Mahmudiye kanalı sayesinde sulama işleri gelişmiş ve ziraat süratle inkişaf etmişti. Vakıflara ait olup ihmal edilmiş ve kısmen muattal kalmış topraklarla, kölemenlerden kalan yerlere pamuk, afyon ve pirinç ekilmiş, vergiler ıslah olunmuş, ipek, dokuma, alkol ve şeker endüstrisi bu faaliyete paralel olarak hızla ilerlemişti. Umumi gelir ve refah seviyesi de durmadan ilerliyordu. Vali olduğu zaman Mısırın geliri onüç bin keseydi. Bu miktar ilk dört yılda üç misli artmış, daha sonraları dört yüz bin keseye yükselmişti. Devlet'e ise, yine eskisi gibi yılda, onüki bin kese gönderildiği için Mısırda büyük bir servet birikiyor, bu ise imar ve kalkınma işlerine harcandığından memleket her sahada ve gittikçe yükseliyordu. Bu para sayesinde Mehmed Ali Paşa Fransız subay ve teknisyenlerinin de yardımiyle modern bir ordu ile mükemmel bir donanmaya sahip olmuştu. Kurmuş olduğu «cihadiye» adlı muntazam ordu sayesinde her savaşta ve işte muvaffak oluyordu. Üstelik Avrupa memleketlerine ve bu arada bilhassa Fransa'ya bir çok öğrenci gönderdi. Böylece, Osmanlı devletinin yapamadığı ıslahatı, bir vali başarabiliyordu. Mehmed Ali Paşa İstanbul'da hükümet ve saray muhitinde bulunan söz sahiplerine daima bol paralar göndererek hepsini kendi lehine çevirmekteydi. Mora meselesinde de devlete büyük yardımda bulunmuş ve âsileri sindirmişti. Bu son hareket esnasında, Mısır valisinin büyük masraflara girmesine, pek çok can kaybetmesine ve donanmasının imhâsına mal olmuş ve neticede elinde yalnız Girit kalmıştı. Ancak, buna mukabil, Bâb-ı âli'ye danışmadan, onun tavassutuna lüzum görmeden Avrupa devletleri ile anlaşmalar yapmak suretile Mehmed Ali Paşa hem memleket, hem de Avrupa çapında bir şöhret sağlamış ve başarıları her yerde saygı ile anıldığından kendisinin aynı zamanda Mısır'ın mânevi itibar ve nüfuzu yükselmiş bulunuyordu.

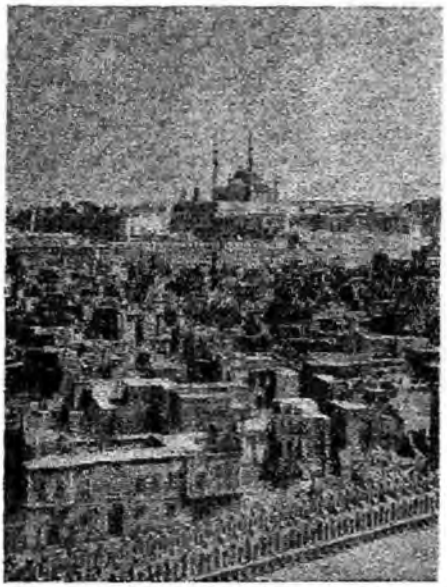

Kahire'den bir görünüş

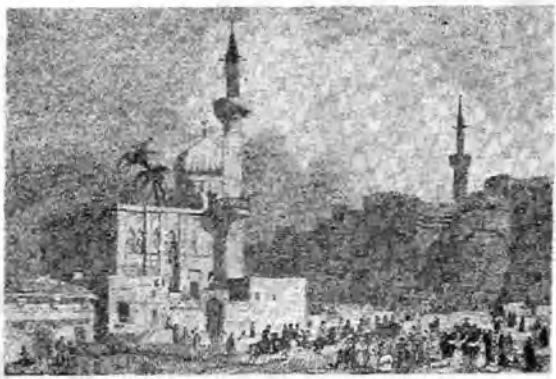

Kahirede Mahmudiye camii ve kale kapısı

Mehmed Ali Paşa'nın âsi ilân edilmesi

Fakat hükümdarın yakın muhitinde bulunanlar, bilhassa Mehmed Ali Paşa'nın eski rakibi Hüsrev Paşa, onu şiddetle kıskandıklarından, biraz da hissî hareketle, İkinci Mahmud ile Mısır valisinin aralarının açılmasını önlemekten ziyade aksine en ufak bir şeyden istifade ile artırdılar. Zira, bunlar padişahı her fırsatta eski ve şahsî düşmanları Mehmed Ali Paşa aleyhine kışkırtmaktaydılar. Nihayet bu hal ve Mısır valisinin son hareketleri zaten kendisinden daima şüphelenilen vali ve padişah İkinci Mahmud arasında gerginliği artırdı ve imparatorluk için vahim olaylara sebeb oldu.

Osmanlı-Rus seferi sırasında Mehmed Ali Paşa Anadolu seraskerliğini, oğlu İbrahim Paşa

için de Rumeli seraskerliğini istemişti. Bu istekler kabul edilmiş olsaydı savaşın neticesi belki başka türlü olurdu. Ancak, nüfuzunun artmasından korkulduğu için reddedildi. O da savaşa seyirci kaldı. Edirne andlaşmasının imzasından sonra ise Mora meselesindeki yardımı mukabilinde kendisine vaad olunmuş olan Girid valiliği ile Mora'ya karşılık Suriye ve Trablusşam valiliklerini istedi. İkinci Mahmud, son savaşta hiç yardım göndermemiş olan Mısır paşasına yalnız Girid valiliğini verdi. Bir taraftan da onu bertaraf etmek için plânlar hazırlıyordu. Bu plânlar gereğince eski sadrıâzam Mehmed Selim Sırrı Paşa, Şam valiliğine tâyin olundu. Buradan birdenbire Mısır üzerine harekete geçecekti. Mehmed Ali Paşanın Bâb-ı âlideki casusları durumu kendisine bildirdiler.

Eskiden beri Suriyede gözü olduğu ve burası için emeller beslediği iddia edilen Mehmed Ali Paşa da, batı devletlerinin 1830 ihtilâlleri ve neticeleri ile meşgul bulundukları sırada hemen mukabil harekete geçerek Akkâ valisinin kendisine olan borcu ve iade etmek istemediği köleleri meselesini bahane ederek 24000 kişilik bir kuvveti oğlu İbrahim Paşanın kumandasında olarak Abdullah Paşa üzerine gönderdi (Ekim 1831). İbrahim Paşa ve yanında bulunan Fransız asıllı kumandanlardan Süleyman Paşa iki ayrı yoldan hareket ederek hiç bir mukavemete rastlamadan Gazze ve Yafayı alıp Hayfada birleştiler. Az sonra da Kudüs ve Nablus'u hâdisesiz şekilde ele geçirince, Akkâ kalesini denizden ve karadan şiddetle muhasaraya başladılar (26 kasım). İlerliyen, mısır kuvvetleri Suriyede gayri memnunları harekete getirdi ve evvelden beri Mehmed Ali'ye sempatisi olan Lübnan emiri Beşir el Şihab'ın İbrahim Paşa'ya iltihakı (1832 başları), Şam, Haleb müstesna bütün bu bölgenin onun eline geçmesini kolaylaştırdı. Akkâ muhasarasının devamı sırasında bir taraftan Sûr, Sayda, Beyrut ve Trablus alındıktan başka, diğer taraftan da Şamda bulunan Mehmed Selim Sırrı Paşa'yı bertaraf için hazırlıklara başladı. Ahali gizliden ona karşı isyana teşvik edildi. Bu hareketler sonradan semeresini verip adı geçen paşanın katlini hazırladı.

Mısır valisinin daha ilk hareketi sırasında sinirlenen İkinci Mahmud, devleti bir şey yapmıya muktedir olamadığından, herşeye rağmen meseleyi önceleri barış ile halletme yoluna gitti. Fakat bundan bir netice elde edilemeyince Mehmed Ali Paşa ile oğlu vazifelerinden azledildikten başka (Mart 1832), ulemanın fetvasile mezkûr vali âsi ilân olundu. Arkasından da hemen, Arabistan seraskeri tayin edilen Mehmed Paşa'dan başka, Edirne valisi Ağa Hüseyin Paşa, Mısır, Girit ve Habeş valisi tayin edilip başkumandan

Devletin başına büyük gaile açan Mısır valisi Mehmed Ali Paşa

Mısır valisinin oğlu ve ordularının kumandanı İbrahim Paşa

yapıldı ve ikinci bir ordu ile âsi Mısır kuvvetleri üzerine gitmek üzere Haleb'e doğru yola çıkarıldı (Nisan).

Mısır ve Osmanlı kuvvetlerinin ilk çarpışmaları

İbrahim Paşa kuvvetleri ile Osmanlı birlikleri ilk olarak El-zarra mevkiinde çarpışmışlar ve Trablus-şam valisi Osman Paşa kumandasındaki derme-çatma devlet birlikleri mağlûp olarak dağılmışlardı. Esasında bu önemsiz bir çarpışma olmakla beraber, Osmanlı devleti kuvvetlerine karşı kazanılan bir zaferdi ve bu hâdise suriyelilerin mısır tarafına iltihaklarına büsbütün kuvvet verdi. Az sonra da altı aydan beri muhasarada bulunan Akkâ teslim olunca (27 mayıs) vali Abdullah Paşa harp esiri olarak Mısıra gönderildi. Bu şekilde yürüyüşüne başarı ile devam eden İbrahim Paşa çarpışacağı asıl Osmanlı ordusiyle karşılaşmadan önce ikmal ve çekiliş yolunu emniyete almak üzere zaten anarşi içinde bulunan Şam'ı da ele geçirmeyi ihmal etmedi (16 haziran). Şamda gereği kadar dinlenince Humus'a doğru hareketle burada, şahsî rekabet yüzünden Ağa Hüseyin Paşa ile birleşemeyen Mehmed Paşa kuvvetlerini yendi (8 temmuz). Antakyadan güneye doğru ordusu ile inmekte olan Ağa Hüseyin Paşa kanattaki ordusu yenilge haberini alınca Halebe doğru döndü. Fakat şehir ona kapılarını açmadı. O da bu durum karşısında meydan muharebesinden çekinip Baylan (Beylan = Belen) geçidinde savunma savaşları yapmayı uygun bulduğundan o tarafa gitti. Az sonra Haleb'e gelen İbrahim Paşa ve ordusu çok iyi karşılandı (15 temmuz). Bir müddet Haleb'de kalan ve ordusunu dinlendiren paşa tekrar ileri harekete geçip Baylandaki Osmanlı ordusunu perişan etti (29 temmuz).

Artık Mısır ordusunun önünün açıldığı ve Çukurovaya ilerlediği bu sırada henüz âsi vali Mehmed Ali Paşa, bazı tarihçilerin iddiasının aksine olarak hiç bir zaman imparatorluğun başına geçmeği düşünmüyordu. Hattâ bir yabancı diplomata:

Şam'dan bir görünüş

Antakya

«Padişahın hizmetkârı olarak kalmak arzumdur. Oğlum İbrahim İstanbula varmağa muvaffak olursa, Padişahın ayaklarına kapanacak ve af dileyip Mısıra dönmesine müsaade edilmesini rica edecektir» demişti. Lâkin, Mısırda hiç olmazsa yarı bağımsız bir idare kurmayı ve bunun sınırlarını zamanla genişletmeyi istediği şüphesizdir. Ağa Hüseyin Paşa'nın yenilgisinden sonra Bâb-ı âliye Suriye valiliği kendisine verilmek şartiyle askerî hareketleri durdurmayı teklif etti. Lâkin, kabul olunmadı. Bu sefer Reşid Mehmed Paşa serasker tayin olundu.

Az zamanda Çukur-ovaya hâkim olan İbrahim Paşa, Adanada kısa bir istirahatı müteakip ileri yürüyüşe geçti ve hiç bir engelle karşılaşmadan kolayca Külek'ten Torosları aştı. İlerleyişine devamla, başında bizzat sadrıâzamın bulunduğu Osmanlı ordusuyla karşılaşmak üzere Konya'ya geldi. Osmanlı devletinin son gayretle çıkarabildiği kuvvetlerin başında bulunan sadrıâzam Reşid Mehmed Paşanın planı, Konya'yı sarıp İbrahim Paşa'nın Mısırla bağıntısını kesmekti. Esasen mevsim de kış olduğundan en doğru hareket buydu. Ancak, İkinci Mahmud, uğranılan başarısızlı-

ğın biran evvel intikamını almak istediğinden bu planı kabul etmeyip düşmana hücum edilmesini emretti. Bu emir üzerine Mısır kuvvetleriyle Konya meydan savaşı vukua geldi (21 aralık 1832). Havanın sisli olması yüzünden, düşmanın yerini gereği gibi tâyin edemiyen Osmanlı kumandanı, disiplinden uzak ordusu ile aksine iyice yetişmiş Mısırlılara mağlûp oldu ve bizzat kendisi, Reşid Mehmed Paşa, esir düştükten başka otuzbeşbin de asker telef oldu.

Bu meydan muharebesinden sonra, Anadolunun büyük bir kısmı Mısır idaresine girmek arzusunu alenen izhar ettiği gibi, Osmanlı hükûmetinin zaaf ve aczi yüzünden, türeyen ne kadar âsi ve yenilik aleyhtarı varsa İbrahim Paşa'nın yanında toplandı. Diğer sunu durduracak bir kuvvet yok demekti. Lâkin, Mehmed Ali Paşa hâlâ anlaşmaya hazırdı. Mehmed Ali Paşa, esir düşen sadrıâzama hiç bir şey olmamış gibi hürmet gösterip onu yine sadrıâzam tanıdığından, kendisi vasıtasile padişaha anlaşma şartlarını bildirdi. Fakat, İkinci Mahmud ve Bâb-ı âli onun isteklerini kabul etmedikten başka, daha müzakereler esnasında İbrahim Paşa kuvvetlerinin Konyadan hareketle (20 ocak 1833) az sonra Kütahyaya ulaşması (2 şubat 1833) İstanbul için bir tehdid sayıldı.

İkinci Mahmudun teklifleri kabul ederek meseleye son vermesi mümkünken, âsi paşayı mutlaka ezmek isteyen padişah bu son hareketleri ve sonra da İbrahim Paşanın kışı Bursada geçirmek arzusunu izhar etmesinden haklı olarak şüphelenerek, bir zamandan beri yardım teklifinde bulunan Rusyaya müracaatta bulunması işleri büsbütün karıştırdı.

Mısır meselesinin Avrupa politikasına karışması

Osmanlı devletinin İngiltereden gerekli alâka görmemesi üzerine en tehlikeli düşman olmasına rağmen, Rusyadan yardım kabul etmesi olayı, Mısır meselesini aynı zamanda bir Avrupa meselesi haline getiriyordu. Netekim, Fransa da derhal Mehmed Ali Paşanın tarafını tuttu. Esasen paşa, Fransa ile dosttu. Mısır ordu ve donanmasını Fransız subay ve teknisyenleri geliştirmişlerdi. Mısırlı gençler Fransada tahsil görüyorlardı. İmparatorluk siyaseti güden Avusturya ise, böyle hareketlerin kendi idaresindeki millet-lere de sirayetinden korktuğu için, bu meselede de prensip olarak Osmanlı devletinin yanında yer aldı. Ananevi bir dış politikası bulunmıyan Prusya çok zaman olduğu gibi, Avsuturyanın görüşünü benimsedi. Rusyanın Akdenize inerek kendi sömürge yollarını tehdidine engel olan Osmanlı imparatorluğunun toprak bütünlüğünü muhafaza etmesine taraftar ve Fransa'nın Akdeniz politikasına aleyhtar bulunan ve artık uyanan İngiltere-nin de Osmanlı devletini desteklemesi tabii idi. Üstelik Suriye ve Mısırı ele geçirecek ve müstakil bir idareye kavuşacak olan Mısırın, kendi doğu ticaretindeki menfaatlerini ihlal edeceği muhakkaktı.

Sultan İkinci Mahmud'un bir portresi

Rusya ise, Birinci Petro'dan beri Akdenize inmek politikasını takip ediyordu. Bu yüzden, Akdeniz meselelerine karışmak için esasen bahane aramaktaydı. Osmanlı devletini zayıf düşürecek olan Mehmed Ali Paşa isyanını evvelâ iyi karşılamış, lâkin onun imparatorluğa hâkim duruma geçme ihtimali belirince, buna meydan vermemeye ve Rusya için daha faydalı bir politika takibine yönelmişti. Çünkü aksi halde güneyinde zayıf bir devlet yerine kuvvetli bir devlet meydana çıkar, o zaman da kendisine bütün ananevi plânlarından vazgeçmek düşerdi. İşte bu yeni politika icabı bir taraftan Bâb-ı âliye elçisi vasıtasiyle başvurup Osmanlı devletine yardıma hazır bulunduğunu birkaç defa bil-

dirmiş olduğu gibi, diğer taraftan Kahireye bir özel memur gönderip, savaşı durdurması hususunda Mehmed Ali Paşaya resmen müracaata teşebbüs etti.

Tam bu sırada, İbrahim Paşa ordusunun Konyadan ileri doğru harekete geçmesinden sonra, Osmanlı devletinin, İstanbul'daki Rus elçisi kanalı ile teklif edilen yardımının kabul edildiğini bildirmesi Rus nüfuzunun yükselmesine vesile olmuştu. Osmanlı devleti Karadeniz filosundan mada, otuzbin kişilik kara ordusuyle İstanbulun korunmasını istemekteydi. Çar Birinci Nikola bu teklifi memnuniyetle kabul etti.

İkinci Mahmud, kendisini kuvvetli hissedince Mehmed Ali Paşa'nın anlaşmaya razı olacağını ümid ederek bir teşebbüste bulunduysa da, bu sefer de Mısır valisi Fransız müşavirlerinin tesiriyle buna yanaşmadı. Rus vişmirali Lazarev kumandasındaki bir Rus donanmasının, Büyükdere önüne demirlemiş bulunduğu bugünlerde, Konya muharebesinde esir düşen sadrıâzam Reşid Mehmed Paşa da resmen azledilerek yerine Mehmed Emin Rauf Paşa ikinci defa olarak bu makama getirildi (17 şubat 1833).

Diğer taraftan Bâb-ı âlinin Rusyadan yardım istemesi ve Rus donanmasının İstanbula gelmesi devletler arasında yeni bir buhran yaratmış bulunuyordu. Rusların imparatorlukta tamamen hâkim duruma geçmesinden ayrı ayrı sebebler yüzünden endişelenen ve bu meselede ayrı tarafları tutmuş olan Fransa ve İngiltere devletleri de donanmalarına Çanakkale istikametinde harekete geçmeleri emrini verdiler. Fransa daha büyük bir telâşa kapılmıştı. Rusların geri çekilmesinin ancak Mehmed Ali Paşanın Bâb-ı âli ile anlaşmasına bağlı olduğunu biliyordu. Hemen Mısır paşası üzerindeki nüfuzunu kullanarak Suriyenin tamamından vazgeçip Trablus-şam, Kudüs, Akkâ ve Nablus sancaklarıyle iktifa etmesini ve buna karşılık ordusunu geri çekmesini tehditkâr bir tavırla istedi. Mehmed Ali Paşa, bu teklifi reddetti. Şimdi artık Suriyenin tamamı ile de iktifa etmiyor, Adananın kendisine bırakılmasını istiyordu. Böylece, bütün zekâsına rağmen Avrupa politikasına iyice nüfuz etmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu dâvâda kendisini tutan tek devlet olan Fransa'nın bile Rusya tehlikesi karşısında onu desteklemekten vaz geçtiğini görmüyor, diğer Avrupa devletlerinin ve bilhassa Rusyanın doğu ve güney doğu Akdenizde statükonun muhafazası meselesinde kararlı bulunduklarını sezmiyor ve hâlâ bu dâvânın Osmanlı devletiyle kendi arasında hal edilebileceğini sanıyordu. Bu yüzden, istekleri kabul edilmezse, İbrahim Paşanın Üsküdara doğru yola çıkacak olduğu tehdidini de savurmuştu. Bir taraftan da çevirmekte pek mahir bulunduğu entrikalarla Anadoluda yer yer kargaşalıklar çıkarmağa çalışmakta idi.

Durum padişahın yeniden endişelerinin artmasına ve Rusların kara birliklerinin de İstanbula davetine sebeb oldu.

Bunun üzerine, 5 nisan 1833 tarihinde 15000 kişilik bir Rus kuvvetinin İstanbulu korumak bahanesiyle Boğazın Anadolu yakasında Beykoza yerleşmeleri, Fransa ve İngiltereyi yeniden büyük endişelere sevk etti. İki devlet birden, hükümdarla valisi arasında arabuluculuğa talip oldular. İkinci Mahmud bunu kabul etti. Amedci Reşid Bey, Fransa maslahatgüzarı ile birlikte İbrahim Paşanın ordugâhına gönderildiler. İki tarafın ileri sürdüğü şartlar üzerinde uzun boylu tartışmalardan sonra anlaşmaya varılıp nihayet Kütahya barışı yapıldı. (Bu anlaşmanın tarihi, eserlerde çeşitli olarak gösterilmektedir: İ. H. Danişmend: İzahlı Osmanlı Tarihi kronolojisinde 8 nisan 1833, İslâm Ansiklopedisi, Cüz: 71, S: 904 de ve C. Tukin; Boğazlar Meselesi S: 179 da 6 mayıs 1833, E. Z. Karal; Osmanlı Tarihi C: V, S: 159 da 14 mayıs 1833 olarak kaydetmişlerdir). Bu barış pek çok yazarlar tarafından Kütahya muahedesi adı ile de anılmaktadır; fakat esasında muahede (andlaşma) şeklinde tesbit edilmiş bir vesika yoktur. Sadece tevcihlerin yapıldığı usul üzere, keyfiyet fermanlarla alâkalılara bildirilmiştir.

Varılan anlaşmaya göre Mehmed Ali Paşa'ya Mısır ve Girit valiliklerinden maada Şam valiliği, İbrahim Paşaya da Cidde valiliğine ek olarak Adana valiliği veriliyordu. Ayrıca, Anadolu hareketi sırasında Mehmed Ali Paşa'nın tarafını tutmuş olanlar hakkında af ilân edildi. İbrahim Paşa, Anadoluyu boşaltıp Sultan-dağının, sonra Torosların gerisine çekildi. Mehmed Ali Paşa, evvelce ileri sürdüğü valilikte veraset usulü ile tazminat meselesinden vaz geçmişti.

Ruslarla Hünkâr-iskelesi andlaşmasının akdi

Varılan bu anlaşmanın ise aslında bir andlaşma değeri yoktu. Çünkü hak ve imtiyazlar temin eden bir belge değil, bunları diğer bir fermanla herzaman geri alabilirdi. Aynı şekilde Mısır valisi, ilerisi için hiç bir taahhüdde bulunmamıştı. Bir gün ordularını yine Suriye üzerinden Anadoluya sokabilir ve bu suretle devlet üzerinde tazyik yaparak elde ettiklerini muhafaza çarelerine baş vurabilirdi. İngiltere ile Fransa, Mehmed Ali Paşa ile devlet arasında tavassutta bulunurlarken, varılan neticelere göre daha ziyade âsi paşanın menfaatlerini korumuş oldukla-

rından İkinci Mahmud ilerideki emniyeti için bunlara güvenemez olmuştu. Geriye Rusya kalıyordu. Bu devlet, İbrhaim Paşa kumandasındaki ordular Anadoluda ilerlerken —tabii sadece kendi menfaatleri uğruna— Osmanlı devletine yardım elini uzatmıştı. Üstelik, bu yardımı herzaman yapabilecek kadar yakında bulunuyordu. Hünkâr bütün bunları düşünerek Mehmed Ali Paşa tehlikesine karşı bir Rus ittifakını düşündü. Çar, bu düşünceyi gayet müsaid karşıladığından müzakerelere başlandı ve nihayet iki devlet arasında İstanbulda Beykoz yakınında Hünkâr iskelesi andlaşması imzalandı (8 temmuz 1833).

Altısı açık ve biri gizli olmak üzere yedi maddeyi ihtiva eden andlaşmanın ön sözünde bunun sadece savunma gayesi güttüğü yazılıydı. Birinci maddesi de bunu teyid ediyor ve iki devletin huzur ve güvenlikleri ile ilgili meselelerde birbirlerine yardımda bulunacaklarını açıklıyor, ikinci maddesi ise 1829 tarihli Edirne andlaşmasiyle bunda adı geçen diğer andlaşmaların ve daha sonra imzalanmış olanların hükümlerinin yürüyeceğini belirtiyordu. Üçüncü madde, Osmanlı devleti talep ettiği zaman Rusyanın kara ve deniz gücüyle yardımda bulunmasını derpiş ediyordu. Bu yardımın miktarı iki devlet arasında görüşülüp kararlaştırılacaktı. Yardıma gelen kuvvetlere aid masrafların, yardımı isteyen tarafça ödeneceğini dördüncü madde belirtmekte idi. Beşinci madde, andlaşmanın sekiz yıl için olduğunu kayıt ediyor, altıncı madde andlaşmanın taraflarca en geç iki ay içinde onanacağını kayıt ediyordu.

Bu andlaşmanın, bir de gizli maddesi vardı ki, aynen şuydu:

«Osmanlı devleti ile Rusya arasında akdolunan savunma andlaşmasının birinci maddesi gereğince iki taraf kendi memleketlerinin emniyeti için birbirlerine maddî ve ciddî yardımda bulunmak durumundadırlar. Bununla beraber Rusya imparatoru maddî yardımdan hâsıl olacak güçlüğün yükünden Osmanlı devletini uzak bulundurmak için bu yardımı istemeyip duruma göre Osmanlı devleti bunu tedarik zorunda kalsa bile yapacağı yardıma karşılık bu andlaşmanın karşılıklı yardım esasına göre Rusya devletinin menfaatlerine uygun olarak Çanakkale boğazını kapatacak, yani hiçbir yabancı savaş gemisinin hiç bir bahane ile içeri girmesine müsaade etmiyecektir».

Bu gizli madde gereğince, Rusya Avrupa devletlerinden

İkinci Mahmud'un son resimlerinden (Ressamı: Schlesinger)

birisiyle savaşırsa, onların donanmaları Karadenize çıkamıyacak, lâkin Rus donanması Akdenize geçebilecekti. Böylece Rusya devleti, Boğazlar üzerinde bazı haklara sahip oluyordu. Baltık denizi yılın ancak bir kaç ayında deniz hareketlerine elverişli bulunduğundan düşmanlarının Rusyaya saldırmaları, ancak Almanyayı çiğnemelerine bağlı kalıyor. Rusya ise böyle bir imkânı elde bulunduruyordu. Bu; Avrupa muvazenesinin bozulması demekti. Hünkâr iskelesi andlaşması aynı zamanda Osmanlı devletini adeta Rusyanın himayesine koyuyordu.

Beykoz'da Hünkâr-iskelesi (Allom'dan)

İngiltere ve Fransanın telâşı, huzursuz bekleyiş devresine girişi

Andlaşma, Fransa ve İngiltere'yi telâşa verdi. Her iki devlet, bunu protesto ettiler. İngiltere, bu suretle boğazlar hakkında eskiden beri yürürlükte bulunan usulün ihlâl edildiğini ileri sürdü. Akdenizdeki deniz kuvvetlerini hemen artıran Fransa ve İngiltere boğazdan zorla geçip Rus filosunun imhasını bile düşündüler. Avusturya devleti, bu anlaşmanın tatbikinin Avrupa politikasında hasıl edeceği mahzurları Rusyaya bildirdi. Bâb-ı âlî İngiltereye Hünkâr iskelesi andlaşmasının Osmanlı devletinin kendisiyle ve diğer devletlerle olan andlaşmalarına aykırı bulunmadığını bildirdiği gibi Çar Nikola da bu andlaşmayı mutlaka yürürlüğe koymasının şart olmadığını ima eder tarzda cevap vererek ortalığı yatıştırdı (Enver Ziya Karal; Osmanlı tarihi C: V, S: 142). Aynı zamanda Fransa ve İngilterenin herhangi bir müdahalesini önlemek için de Avusturya ve Prusya ile Münhengratz anlaşmasını imzaladı (18 eylül 1833). Bu anlaşma ile, bir devlet hükümdarının başka bir devlet hükümdarını yardımına çağırabileceği ve böyle bir durumda üçüncü bir hükümdarın buna engel olmak için müdahalede bulunamıyacağı prensibi ve ayrıca Rusya, Avusturya ve Prusya devletlerinden birisinin böyle bir yardımı yerine getirmek konusunda başkalarının tazyikine uğramaları halinde birlikte savaşacakları kabul ediliyordu.

Avrupa büyük devletlerinin bir kısmını, Mehmed Ali Paşa isyanı başında gereği gibi müdahaleden alakoyan ve sonra da büsbütün huzursuz bir devre açılmasını hazırlıyan sebeplerin başında bizzat Avrupada başlamış olan yeni ihtilâllerdi.

AVRUPADA 1830 İHTİLÂLLERİ

İmparator Napolyon Bonapart'ın kat'i yenilgisinden sonra Viyana'da toplanan kongrede Avrupa için verilen kararlar milletlerin arzularına ve beklediklerine uygun değildi. Napolyonla ölüm kalım savaşına giren müttefik hükümdarlar o zamanlar, milletlerin hak ve hukukuna riayet edeceklerini bol bol vaadettikleri halde bu kongrede verdikleri sözleri ve vaadleri unutmuşlardı. Orada dünya haritasını, milletlerin mukadderatını, onların arzusuna göre değil, kendilerinin menfaatine ve eskidenberi bu gibi işlerde mesnet olarak kullanılan muvazene ve tavizat prensiplerine uygun, istibdat ve irtica-ı yeniden hâkim kılacak şekilde kararlar alıp tanzim ettiler. Ancak ihtilâl mağlûp olmakla beraber onun bütün Avrupayı kaplıyan fikirleri yaşıyordu. Bu fikirlerin de yeni bir ihtilâl doğurması mümkündü. İşte bunu dikkate alan ve Viyanada kurulan sistemin muhafaza edilmesini, devletinin yapısı dolayısile en çok arzu eden Avusturya başvekili Metternich, dört büyük devletin müttefik bulunduğu bir zamanda bu ihtimale karşı, hükümdarların ve sistemin sigortası olarak Mukaddes-ittifak'ı hazırlamıştı. Buna göre, her nerede bir ihtilâl olursa, her nerede hükümdarlar ahaliye hürriyet verirse müttefikler müdahele edecek ve buna mani olacaklardı. Aşağı yukarı 1815 ten 1830 a kadar Avrupada, Mukaddes-ittifak sayesinde, Viyanada kurulan ve sonra muhtelif tarihlerde muhtelif yerlerdeki yeni kongrelerle inkişaf ettirilen sistem korunabilmişti. Halbuki, bazı Avrupa devletleri, «restorasyon devri» de denen bu zamanda (1815-1830), kendi memleket ve milletleri için pek riayet ettikleri Mukaddes-ittifak prensiplerini, Avusturyanın muhalefetine rağmen, Osmanlı devletine karşı isyan eden tebaası Rum ve Sırplara yardım için çiğnemekten çekinmemişlerdi.

Hemen hemen kurucusu olduğundan ve devamı için de pek çok gayretler sarfettiğinden Avusturya başvekilinin adıyle «Metternich sistemi» diye de anılan bu müstebit ve baskılı idare karşısında da Avrupadaki hürriyetçilerin cesareti ve mücadele azmi kırılamamıştı. Bilhassa İngilterenin güney Amerika olayları karşısında takındığı tavır ve evvelki bölümlerde gördüğümüz «Doğu meselesi» ile Rum (Yunan) ihtilâlleri yüzünden, Mukaddes-ittifak devletleri arasında ihtilâf başgösterip gediklerin meydana gelmesi, birliğin kuvvetini azaltınca hemen faaliyete geçmişlerdi. Bu sefer de ihtilâl hareketi Fransada başlamış ve diğerlerine tesir edip oralarda da alevlenmesi işareti olmuştur. Avrupada 1830 da başlıyan bu ihtilâller muhtelif devlet bölge ve milletlerde çeşitli neticelere ulaşmıştır.

Onsekizinci Louisden sonra krallığa geçen Onuncu Şarl 1830 yılına kadar Fransayı gittikçe artan bir istibdatla idare etti. Gericilerin namlılarından Polinyak tarafından kurulan son kabinenin tutumu ve kralın meclise karşı hareketleri bardağı taşıran son damla oldu. Halk, 27 temmuzda ayaklandı. Kral, olaylara evvelâ önem vermedi. Fakat 29 temmuz günü askerlerden bir kısmı da kralın beyaz bayrağını yere atarak halka katıldılar. İhtilâlciler, resmi daireleri süratle ve kolaylıkla ele geçirdiler. Ordunun ihtilâle katılmayan kısmı, halkla döğüşmek istemiyerek şehri

Dördüncü Mustafa ve İkinci Mahmud zamanındaki veziriâzamlar

(İlâve: 172)

★

ÇELEBİ MUSTAFA PAŞA

Ahmed Ağa adlı bir yeniçerinin oğlu olub İstanbul'da doğmuş ve baba mesleğini seçib ocağa girmiştir. Zamanla Turnacıbaşı, sekbanbaşı ve Edirne ağası oldu. Şiddeti ve disiplini ile şöhret kazandı. 1806 yılında vezaretle Anadolu valiliği ve Akdeniz boğazı seraskerliği verildi. Sonra İbrahim Hilmi Paşa'nın yerine sadrıâzam ve serdar-ı ekrem oldu (18 haziran 1807). Alemdar Mustafa Paşa ile birlikte İstanbul'a geldiyse de, Üçüncü Selim'in tekrar cülûsuna taraftar bulunmadığı için 28 temmuz 1808 tarihinde askeriyle Bâb-ı âliye gelen Alemdar mührü elinden zorla alıp aralarındaki eski ahdinden dolayı öldürmiyerek ordugâhına gönderdi. İkinci Mahmud'un cülûsundan sonra İsmail muhafızlığı verildi. 1809 tarihinde Kocaeli valiliği memuriyetine ilâve edildi. Aynı yıl azledilib Sakız'a sürüldü. Bir müddet sonra sürgün yeri Aydın Güzelhisar'ına çevrildi ve 1811 yılında orada vefat etti. Ocakdan yetişme, yeni düzen düşmanı, eskiye bağlı bulunduğu *işlerde muvaffak* olamamış, câhil ve inadcıydı. Üç oğlu okumuş ve yetişib müderris olmuşlardı.

ALEMDAR MUSTAFA PAŞA

Rotin de 1765 yılında doğmuştur. Babası yeniçeri ocağına mensub Hacı Hasan adlı Rusçuklu bir zattır. Mustafa Paşa da Rusçuk'da yetişmiştir. Delikanlılık çağında İstanbula gelerek tıbkı babası gibi yeniçeri ocağına girdi. 42 nci ağa bölüğünde hizmet gördü. 1787 savaşında bölüğünün bayrağını taşıdığı için "Bayrakdar" ve daha sonra "Alemdar" adiyle şöhret bulduğu rivayet olunmuştur. Sonra Rusçuğa dönüp zamanında âdet olduğu gibi, ocakla bağlantısı devam etmek üzere ziraat ve hayvan ticareti ile uğraştı. Aynı zamanda Rusçuk âyânı Tirsinikli-oğlu İsmail Ağanın hizmetine girdi. Hem dürüst, hem becerikli olduğundan kısa zamanda ağasının hazindarlığına kadar yükseldi. Daha sonra kethüdası oldu. Bu arada İsmail Ağanın askerlerine bayraktarlık da yaptı. Bayraktar diye anılmış olmasına belkide bu görevi sebeb olmuştur. Asi Pazvand-oğluya karşı açılan *mücadelelerde* yararlığı görülerek kendisine hassa hasekiliği verildi. Aynı sebeb dolayısiyle 1799 yılında hassa si-

→

lahşörü rütbesi de tevcih olundu. Pazvand-oğlunun meşhur adamlarından Manav İbrahimi yakalaması üzerine kapıcıbaşılığa yükseltildi (1803). Aynı yıl Hezargrad âyânı seçildi. 12 ağustos 1806 tarihinde İsmail Ağanın ölümü üzerine de Rusçuk âyânlığı kendisine verildi. Devlete sadık ve itaatli hizmetinden istifade edilir bir kimse olduğundan daima hoş tutulmuş, bir müddet sonra imrahorluk payesi tevcih olunmuştur. Âyânlığına rasiayan Rus seferi esnasında başarılı hizmetlerde bulunmuş Silistrenin düşman eline geçmesine engel olmuş. Yergöğüde General Mişelson kuvvetlerine karşı beş saat devam eden bir savaşı kazanmıştır. Bu muvaffakiyetleri üzerine kendisine vezaretle Silistre eyâleti ve Tuna seraskerliği verildi (4 şubat 1807).

Kabakçı Mustafa isyanı üzerine Üçüncü Selim hal olunup nizam-ı cedid ilga edilince, yeni düzen taraftarı inkılapcı ve ıslahatçılar her tarafda takibe başlandılar. Bunlar, birer ikişer Alemdar Mustafa Paşaya iltica ettiler. Sonradan Rusçuk yârânı diye anılan Tahsin Efendi, Ramiz Efendi, Behiç Efendi, Refik Efendi ve Galip Efendi Alemdar Mustafa Paşayı Dördüncü Mustafayı hal' edip tahta tekrar Üçüncü Selimi geçirmek ve yeni düzeni iade etmek hususunda daimi telkinleri altında bulundurmuşlar ve zamanla bu düşünceyi kendisine aşılamışlardır. Bu arada yeni sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Çelebi Mustafa Paşa ile araları açılmış. Çelebi Mustafa Paşa merkeze onun tehlikeli bir yeni düzen taraftarı olduğunu bildirmiş. Lâkin Alemdar Mustafa Paşa, Dördüncü Mustafanın baş çuhadarı Abdülfettah Ağaya gönderdiği mektuplar vasıtasiyle hükümdarı sadakatına inandırmıştır. Bir müddet sonra sadrıâzamlık da barıştılar. Bu sırada İstanbulda korkunç bir düzensizlik hüküm sürüyordu. Dördüncü Mustafanın yakınları da, şahsında daima bir tehlike gördükleri eski padişah Üçüncü Selimi ortadan kaldırmak için tertibat almağa başlamışlardı. Rusçuk yârânı bunu sezdiklerinden Alemdarı İstanbul üzerine yürümeğe teşvik ettiler. O da, sadrıâzama başşehirde türeyen zorbaları tenkil edip asayişi geri getirmek ve ordu noksanlarını tamamlamak için İstanbula

→

→

gitmek ve savaş barış meselelerini bu fırsattan istifade ederek padişahla görüşmek icap edeceğini söyledi. Nihayet, İstanbuldan izin almadan, hatta haber bile vermeden hareket edildi. Alemdar Mustafa Paşa, maiyetindeki kendisine fevkalade sadık Rumeli askeriyle birlikte orduda bulunuyordu. Ordu, 19 temmuz 1808 de Davud-paşaya vardı. Yakınları Alemdara, Sancağ-ı şerifi karşılamağa gelen Dördüncü Mustafanın hemen tevkif ve hal'ini tavsiye ettilerse de uygun bulmadı. İstanbuldaki zorbalar ayıklandıktan sonra Çelebi Mustafa Paşa Alemdarı istiskale başladı. O da bir gün askeriyle Bâb-ı âliye gelip mührü onun elinden zorla aldıktan sonra saraya yürüdü. Lâkin, kapılar kapandığı için Bâb üs-saadeyi kırıp içeriye girinceye kadar Üçüncü Selim şehid edildi. O da Dördüncü Mustafayı hal' edip yerine kardeşi İkinci Mahmudu geçirdi (28 temmuz 1808). Aynı gün kendisine evvelâ sadaret kaymakamlığı, sonrada sadrıâzamlık verildi. Lâkin, bu mevkide dört ay kadar kalabildi. Tatbike başladığı ıslahata tahammül edemeyen yobazların kışkırtmaları üzerine esasen ezilmiş ve ona düşman kesilmiş olan yeniçeri ocağı birden ayaklanıp Bâb-ı âliyi bastı. Alemdar Mustafa Paşa mücadele edip dayandıysa da, kendisine hiçbir yerden yardım gelmedi ve âsilerin bulunduğu yerin üstüne çıkıp kubbeyi delmeğe başlamaları üzerine cephaneye ateş verdi, infilak sonunda telef oldu (16 kasım 1808). Saray, elde bulunan sekban-ı cedid askeriyle daha evvel müdahelede bulunsaydı, kendisini şüphesiz kurtarmak kabil olurdu. Ancak, Alemdarın fazla tahakkümü hoşa gitmediği için mukadderatile başbaşa bırakılmıştır.

Alemdar Mustafa Paşanın sonradan bulunan cesedi, bu bahse ait kısmında yazdığımız gibi, sürüklenerek Et-meydanına götürülüp orada dut ağacına başaşağı asılarak üç gün teşhir edildikten sonra parçalanıp Yedikule dışındaki battal bir kuyuya atılmıştı. Bu ceset ondokuz yirmi yıl burada kaldıktan sonra "Vak'a-i Hayriye" akabinde, sadrıâzam Bonderli Selim Paşanın emriyle, kör-kuyudan çıkarılan kemikleri Yedi-kule surü yanında yüksekçe bir yere gömülmüş ve buraya kitabesi İzzet Molla tarafından yazılan taş dikilmiştir. Yıllarca sonra İkinci Meşrutiyetin ilânını müteakip Tarihi Osmani Encümeninin teşebbüsü ile kemikler Yedi-kule sürü yanındaki yerinden çıkarılıp, defterdar Tahsin Efendinin kilerle, Gülhane Parkı'nın kapısı karşısında bulunan Zeyneb Sultan Camii mezarlığına gömülmüştür.

Alemdar Mustafa Paşa devlete

→

→

sadık yeni düzene taraftar, cesur, zeki, çok saf ve devlet işlerinde tecrübesizdi.

MEMİŞ PAŞA

Arnavutlukda doğmuş, bazı vezirlere intisab ederek kapılarında yetişmiş, okur yazar, eli kalemi tutar olarak şöhret kazanmıştı. Nihayet sadrıâzam Yusuf Ziya Paşanın hizmetine girdi. Onun sayesinde devlet memuriyetine ayak basıp Divan-ı hümayunda vazife aldı. Fazla liyakatli olmamakla beraber, çalışkanlığı ve dürüstlüğü sayesinde 1807 tarihinde çavuşbaşı oldu. İstanbulda yeniçeri ocağının ayaklanması ve sadrıâzam bulunan Alemdar Mustafa Paşanın ölümü üzerine evvelâ sadaret kaymakamı ve 21 kasım 1808 tarihinde asaleten sadrıâzam oldu. Ancak, bu mevkide kırk gün kadar kalabilip 1 ocak 1809 tarihinde azil edildi. Azilinden sonra vezareti de alınıp Bursaya sürgün edilmiş, kısa bir müddet geçince sürgün yeri Sakız adası olarak değiştirilmiş ve aynı yıl orada vefat etmiştir. Ne faydası ne zararı olan kendi halinde bir adamcağızdı.

YUSUF ZİYA PAŞA

(İkinci sadareti. Evvelce, Üçüncü Selim'in vezirlerini ilâvesinde, kendisinden bahsedilmiştir)

LAZ AHMED PAŞA

Trabzonludur. İstanbula gelmiş, bazı hizmetlerde bulunduktan sonra kapıcıbaşı olmuştur. Sonra İbrail nazırlığı verildi. Burdaki hizmeti beğenildiğinden İstanbula getirtilip imrahorluk payesi tevcih edildi. Rus seferi devam ediyordu. Kendisi, orduya cephane ve asker yetiştirmeğe memur edilerek gönderildi. Bu sırada sadrıâzam ve serdar-ı ekrem bulunan Yusuf Ziya Paşa, hem fazla ihtiyar, hemde servet ve ihtişama düşkün bulunduğu ve askere lüzumundan fazla yüz verip şımarmalarına sebeb olduğu için azil olundu. Askere hakim olacak bir sadrıâzam düşünülürken sadaret kaymakamı Şakir Ahmed Paşa eski İbrail nazırı Ahmed Ağayı tavsiye ettiğinden Edirneden geri döndürülüp sadaret mührü verildi (10 nisan 1811). Ahmed Paşanın sadareti bir sene beş ay kadar sürdükten sonra 5 eylül 1812 tarihinde azil olundu. Serdar olarak cepheye gittiği zaman yanındaki müşavirleri dinlemiyerek Tunanın karşı tarafına geçmeye kalkışması yüzünden ordu ikiye bölünmüş ve mağlubiyete uğratılarak düşmandan barış istenmek zorunda kalınmıştır. Kendisinin gözü pek ve cüretkâr savaş

→

→
adamı bir kimse olduğundan, Bükreş barışını müteakip, evvelki hataları da dikkate alınarak sadaretten azledilmiştir. Bir müddet Bursada sürgün olarak kaldıktan sonra 1813 yılında Anadolu, 1816 yılında Haleb ve biraz sonra Erzurum valisi olarak 1818 yılında orada vefat etti. Cesur, gayretli, sâhiri bir zat idiyse de devlet işlerinden ve ordu idaresinden habersizdi. Bursada bulunduğu sırada Emirsultan türbesini yeniden yaptırmıştır.

HURŞİD AHMED PAŞA

Gürcüdür, bir tatarın kölesi iken o sırada Rumeli valisi bulunan Selim Sırrı Paşa tarafından satın alınıp yetiştirilmiştir. Azad olduktan sonra devlet ricalinden Rasih Efendiye, sonra da reisülküttab Raşid Efendiye, nihayet derya kapdanı Küçük Hüseyin Paşaya intisap etti. Mısır savaşlarında bulundu. Sonra Küçük Hüseyin Paşanın delaletiyle 1802 yılında beylerbeyilikle İskenderiye muhafızlığı, ertesi yıl Mısırın Fransızlar tarafından boşaltılması üzerine vezaretle Mısır valiliği verildi. Burada, Kavalalı Mehmed Ali Paşanın entrikalarına maruz kaldı. Onun tertiplediği ayaklanma sonunda valiliği kaybetti. 1806 yılında Niş ve Mora valisi, ertesi yıl Sofya serasker, olmuş baş kaldıran Sırplara karşı üst üste muvaffakiyetler kazanıp bütün kuvvetlerini hezimete uğratarak dağıtmıştır. Bu sefer sırasında başka yararlıkları da görüldüğünden Laz Ahmed Paşanın azli üzerine sadaret kendisine verildi (5 eylül 1812). Sırplara karşı Bükreş barışı esaslarının uygulanmasına ve onlardan Belgradla diğer yerlerin geri alınmasına muvaffak olduktan sonra 1813 yılı nihayetinde İstanbula geldi. Bundan sonra bir yıl kadar sadareti vardır. 1814 senesinde İstanbul'da çıkan bir yeniçeri partisi sırasında lüzumu kadar enerjik hareket etmemekle itham edilip azil olunmuştur (30 mart 1815). Aslında ise, İkinci Mahmudun yeniçeri ocağını ilga etmek istediğini bildiği için bu vak'a bahanesiyle topçu ve kumbaracı ocaklarını ele alarak yeniçeri ocağını basıp dağıtmağa kalkıştığı, lâkin, ocağa taraftar olan ve padişahı tesiri altında bulunduran Halet Efendinin buna engel olup sonunda kendisini azil ettirdiği rivayet olunmuştur.

Hurşid Ahmed Paşa, azlinden sonra Tekirdağında ikamete memur edilmiş, bir yıl sonra Bosna, aynı yıl içinde Selânik, ertesi yıl Anadolu, 1817 yılında Haleb valisi olmuş, 1819 yılında Mora valiliği ile Tepedelenli Ali Paşa üzerine gönderilip onu tenkil etmiş, ertesi yıl Rumeli valiliği verilmiş, 1821 yılında Yanya valiliği →

→
memuriyetine ilâve edilmiştir. Aynı yıl devam eden Rum isyanı dolayısiyle Mora seraskerliğine tayin edilerek 1822 yılında Yenişehirde vefat etti. Cesur, dürüst, cömert, lâkin biraz safdildi.

MEHMED EMİN RAUF PAŞA

İstanbulludur, ve 1780 yılında doğmuştur. Kuzenmecilik, çavuşbaşılık ve nişancılık hizmetlerinde bulunmuş olan Said Efendinin oğludur. Kendisi de devlet hizmetine girerek sadaret mektubculuğu kalemine devam etmiş, 1806 yılında serhalife ve ertesi yıl sadaret mektupçusu olmuştur. 1809 yılında memuriyetine süvari mukabeleciliği eklenmiş, 1811 de rikâb defterdarı, 1813 de aslaetan başdefterdar olmuştur. Nihayet 30 mart 1815 tarihinde Hurşid Ahmed Paşanın azli üzerine vezaretle sadaret makamına getirildi. Sadareti üç yıl kadar sürmüş ve bir hayli galeli zamana rastlamıştır. Hükümdar kendisini sever ve takdir ederdi. Bu hal devlette büyük nüfuz sahibi olan Halet Efendinin kıskançlığını celp etmişti. Sonunda, bu zat İkinci Mahmuda tesir ederek 5 ocak 1818 tarihinde Mehmed Emin Rauf Paşayı azli ve sakız adasına sürgün ettirmiştir. Bu arada Halet Efendi onun idamı için de uğraştıysa da, padişah razı olmadı. M. E. Rauf Paşanın bir yıl sonra vezareti iade edilip Teke ve Hamid sancağı, 1820 yılında Maden emaneti ile birlikte Diyarbekir valiliği, ertesi yıl şark serasker liği ile Erzurum valiliği verilmiş, 1823 de azil olunup 1824 yılında Kastamonu üç yıl sonra Haleb, ertesi yıl Kudüs sancağı ve Hacc emirliği ilâvesiyle Şam valiliğine tayin edilmiş, 1831 yılında vezareti ref olunarak Bursada oturmağa memur olmuş, aynı yıl vezareti geri verilip Menteşe ve Karahisar mutasarrıflığına, 1832 yılında sadaret kaymakamlığına getirilmiştir. Sadrıazam Reşid Mehmed Paşa Konyada Mısır kuvvetlerine yenilerek esir düşünce sadaret ikinci defa olarak Mehmed Emin Rauf Paşaya verildi (17 şubat 1833). Kendisi, mülkiye nazırı Pertev ve sonra dahiliye nazırı Akif Paşaların şiddetli muhalefetlerine ve alçıhinde çalışmalarına rağmen, İkinci Mahmudun vefatına kadar mevkiini muhafaza etmiştir. 30 mart 1838 tarihinde Akif Paşanın dahiliye nezaretinden azli üzerine bu hizmetle kendisine verilmiş ve sadrıazam ünvanı Başvekil olarak değiştirilmiştir. Abdülmecidin cülus günü, Hüsrev Paşa mührü adeta zorla elinden alınmış, kendisine Meclisi vâlâ reisliği verilmiş, lâkin 8 haziran 1840 tarihinde tekrar sadrıazam olmuştur. Bu sefer, bir buçuk yıl hizmet gördükten sonra 7 ekim 1841 yılında azil edilip →

→
Meclisi vâlâ reisi olmuş, 3 eylül 1842 yılında dördüncü defa olarak sedaret makamına getirilmiştir. Bu sefer de dört yılden biraz fazla bu makamda kalmış ve 28 eylül 1846 tarihinde azil edilmiştir. Beşinci sedareti 27 ocak 1852 tarihinde olup ancak 5 mart 1852 tarihine kadar devam edebilmiştir. Nihayet 1860 yılında seksen yaşında bulunduğu halde vefat etmiştir. Dürüst, dirayetli, gayretli, bilgili bir devlet adamıydı. Çok uzun boylu ve yakışıklı olmakla meşhurdur.

DERVİŞ MEHMED PAŞA

Moranın Anabolu kasabasındandır. Rüstem Ağa adlı bir zatın oğludur. Moralı Salakbaş Ahmed Paşaya intisab ederek dairesinden yetişmiş, mühürdarlığına kadar çıkmış, onun delaletiyle beylerbeyi ve Balıkesir mütasarrıfı olmuştur. 1814 yılında Antakya, sonra vezaretle Anadolu valisi ve bir ara Bursa valisi oldu. Bu sırada Halet Efendinin tesiriyle Mehmed Emin Rauf Paşa azil edilmişti. Derviş Mehmed Paşa, Halet Efendiye mensub bulunduğu için sedaret makamına getirildi (5 ocak 1818). Bu mevkide iki yıl kalarak 4 ocak 1820 tarihinde azil olundu. Azline sebeb, o sırada yeniçerilerle bir kısım ırgadlar arasında çıkan hadiseye seyirci kalmasıdır. Bu hal gevşekliğine ve idaresizliğine verilmişti. Kendisi ise, yeniçerilerin işine karışıp belaya uğramaktansa azil edilmeyi canına minnet bilmişti. Azlinden sonra Kudüs ve Şam valiliği ile Hacc emirliği verilmiştir. Aynı yıl tekrar Anadolu valisi oldu. 1824 yılında azil edilip emekli maaşı bağlandı. 1837 yılında Şeyhülharem tayin olunarak gittiği Yenbude iken vefat etti. Bu sırada yetmiş yaşlarında bulunuyordu. Orta derecede bir devlet adamıydı. Bursada bazı hayratı ve İstanbulda bir çeşmesi vardır.

SEYYİD ALİ PAŞA

İspartalıdır, bir çok vezirlerin dairesinde hizmet ettikten sonra kapıcıbaşı oldu. 1815 tarihinde vezaretle Mora valiliği, 1818 tarihinde Bursa valiliği verildi. 4 ocak 1820 tarihinde Derviş Mehmed Paşanın azli üzerine sedaret makamına getirildi. Lâkin, bu hizmeti pek uzun sürmeyerek 28 mart 1821 tarihinde azil edilmiştir. Azline sebeb, devletin içinde bulunduğu buhranlı devirde güçlüklerle mücadeleye ehliyetinin kâfi gelmemesidir. Mora ayaklanmasının doğurduğu ağır durum, devlet ricalini birbirine düşürmüş ve sonunda Seyyid Ali Paşa sedaret mevkiinden uzaklaştırılmıştır.
→

→
Azlinden sonra kendisine Karadeniz seraskerliği, bir müddet sonra tekrar Mora valiliği verilmiş 1821 yılında azil edilip orduda vazife almış, sonunda Ankara ve Çankırı sancakları teveih olunmuştur. 1822 yılında bu sancaklardan da azil edildi. 1824 tarihinde vezareti alınıp Filibe'de oturmağa memur oldu. Sonra Konya valiliği verilerek Maltepede oturtuldu. 1826 yılında vefat etti. Hiç bir mühim hizmeti olmıyan, hiçbir vazifede muvaffakiyet göstermemiş bir zattı.

BENDERLİ ALİ PAŞA

Benderlidir. Ağa-baba diye anılan bir zatın oğludur. Bir suç işlediği için Hotin'e kaçmış ve oranın ileri gelenlerinden Ali Ağaya intisap etmiştir. Sonra İbrail muhafızı Laz Ahmed Paşanın hizmetine girip onun sadaretinde silâhdarı oldu. Efendisinin vefatına kadar yanından ayrılmadı. Onunla birlikte Erzuruma gitti. bu sırada kapıcıbaşılık rütbesi verildi. Ahmed Paşa vefat edince İstanbula döndü. Kendisine Gümülcüne'den ordu için zahire mübayaası vazifesi verildi. Bu vazifeden dönünce beylerbeyilik rütbesiyle Edirne mutasarrıfı ve ordu çarhacısı oldu (1812). Daha sonra Ahıska muhafızlığı ve vezaretle Çıldır valiliği verildi. 28 mart 1821 tarihinde Seyyid Ali Paşanın azli üzerine sadaret makamına getirtildi. Benderli Ali Paşa, vazifeye başladıktan sonra etrafına karşı çok sert davrandı. O devirde büyük nüfuz sahibi ve aynı zamanda bir çok fenalıkların ve yolsuzlukların da başı bulunan Halet Efendiye hiç ehemmiyet vermedi, hatta onu ortadan kaldırmayı düşündü. Bir danışma meclisinde İstanbulda silahlı olarak dolaşan bir çok serserinin ötekine berikine saldırıp her gün kan döktükleri konuşulurken Halet Efendi bunların hepsinin öldürülmesi fikrinde bulundu. Benderli Ali Paşa, ona bakarak:

"Öyle değil, suçlu olanları katletmek lâzımdır. Aslına bakılırsa böyle bir takım başsız kimseleri silâhlandırıp da payitahtda halkı öldürmelerine müsaade edenlerin hakkından gelmelidir" dedi. Halet Efendinin korkudan dudakları titremeğe başladı. Sadrâzam, aciz bulunan devlet ricali ve ocaklıdan tam bir birlik istedi. Bir iki gün sonra da padişahla görüşüp kendisine mutlak selâhiyet verilmesi talebinde bulundu. Bu arada idam vakti çoktan gelmiş olan Halet Efendinin de katlini istediği rivayet olunmuştur. İkinci Mahmud onun bu hallerinden rahatsız olup meseleyi düşünerek cevap vereceğini bildirdi. 30 nisan 1821 günü saraya davet etti. Gelince kendisini bostancıbaşı karşıladı.
→

→

Kızlar ağası hemen gelerek mührü aldı. Ali Paşa ise balıkhaneye indirilerek oradan Kıbrıs adasına sürgün edildi. Lâkin, Halet Efendi onun yakasını bırakmayıp idamına padişahı ikna etti. Hemen idam fermaniyle bir memur gönderildi. Bender li Ali Paşa fermanı okuyunca:

"Eyvah, bilemedim, Evvelâ işi görüp — yani Halet Efendiyi idam edip — sonra bildirmek varmış" dedi. Kafası İstanbula getirilmiş ve ibret taşında teşhir olunmuştur. Cesur, iyi niyetli, lâkin cahil bir zattı. İdam edildiği zaman elli yaşını biraz geçmiş bulunuyordu.

HACİ SALİH PAŞA

İzmirlidir, İstanbula gelmiş ve burada ilâmiyeti kabul etmiştir. Asıl milliyeti meçhuldür. 1818 tarihinde kapıcıbaşılıkla arpa emini oldu. 1820 tarihinde İspartalı Ali Paşanın azli üzerine vezaretle Çıldır valisi ve Seyid Ali Paşa azil olunup yerine Bender li Ali Paşa tayin edilince o gelinceye kadar sadaret kaymakamı tayin edildi. Bender li Ali Paşanın azli üzerine ise, sadaret makamına getirildi (30 nisan 1821). Bu vazifede bir buçuk yıl kaldı. Mütemadiyen işlere karışan Halet Efendi ile geçinemediği için 11 kasım 1822 tarihinde azil olundu. Bununla beraber, azlinden hemen sonra Halet Efendinin de sürgüne gönderilmesine muvaffak olmuştur ki bunu kısa zaman sonra bu cidden zararlı adamın idamı takip etmiştir. Hadisenin vuku'u şöyledir:

Halet Efendi, mevkiini muhafaza edebilmek için daima yeniçeri ocağına dayanır ve ileri gelenlerini rüşvet ve hediyelere boğardı. Son zamanlarda ise, mali menbaları tükenmişti. Bunun sebebi, Eflak ve Boğdanın Rum isyanına basamak olması dolayısile oralarda hasıl olan karışıklıklardan sonra yerli Boyarlardan voyvodalar tayin edilmesi ve Fenerli Rumlara hiç bir şekilde itimad kalmadığından bunların gerek Divan-ı hümayun gerekse diğer yerlerden uzaklaştırılmış olmalarıydı (1821). Evvelce buralara Fenerli ailelerden voyvoda tayin edilmesinde Halet Efendinin tesiri büyük olduğu için voyvodalar hem tayinleri münasebetiyle, hem de yerlerini muhafaza için kendisine büyük rüşvetler verirlerdi. Bu kaynak kuruyunca alıştıkları menfaatlerden mahrum kalan yeniçeri kokonozları aleyhine döndüler. Sultan Mahmud o günlerde şehirde tebdil gezerken Bayezid türbesine uğramıştı. Yeniçeri ağası hemen usulen Bayezid kulluğuna geldi. Bir kısım yeniçeri ustaları ağanın yanına varıp:

"Var efendimize söyle... Biz o herifi (yani Halet Efendiyi) istemeyiz"

→

diye gürültü kopardılar. Hünkâr bunu duyunca ağayı çağırtarak sebebini sordu. O da hadiseyi anlatınca padişah:

"Var söyle dağılsınlar... Meramları hasıl olur" dedi.

Halet Efendi olayı duydu. Buna, kendisine cephe almış bulunan sadrıâzamın sebeb olduğunu sanarak hemen padişaha Haci Salih Paşanın azlini arz etti. İkinci Mahmud, Halet Efendinin el altından bir fesad çıkarmasından çekindiğinden onu gafil avlamak için bu arzusunu kabul ederek sadrıâzam ile onun yakın dostu şeyhülislam Abdülvehhab Efendi azil olundular. Salih Paşa sarayda tevkif edilerek Balıkhaneye indirildi. Bu, hükümdarın gazabına uğradığına alâmetti. Aslında ise, İkinci Mahmudun kendisine hiç bir kızgınlığı yoktu. Netekim, Balıkhanede bulunduğu sırada kendisine mallarının müsadere edilmiyeceğini bildirdi ve:

"Hakkında asla infialim yokdur. Ancak şu heriflerin yatışması için böyle bir değişiklik yapıldı. Lâkin bununla istenen hasıl olur mu olmazmı ve bunun acele çâresi nedir?" diye haber gönderdi. Salih Paşa, hükümdarın tevecc ühüne teşekkür ettikten sonra: "Bu işin acele çaresi Halet Efendinin bir müddet seyahat ettirilmesidir" cevabını verdi.

Padişah bu tavsiyeyi tutmuş ve istediğini elde ettiği için içi rahat etmişken yeni sadrıâzam Deli Abdullah Paşaya ilk iş olarak Halet Efendinin Bursaya gönderilmesini emir etmiştir. Halet Efendi, menfasının Konyaya çevrilmesini istemiş, bu ricası kabul olunmuş ve kısa zaman sonra orada idam edilmiştir (1822 sonları).

Salih Paşa ise, aynı yıl Anadolu, bir kaç ay sonra da Şam valisi ve Hacc emiri olarak hacc vazifesini ifa etti. 1823 yılında Kars ve Doğu Bayezid valiliği, 1825 yılında Bozok ve Kayseri mutasarrıflığı, ertesi yıl tekrar Şam valiliği verildi. 1828 yılında azil ile, Konyada oturmağa memur edilip aynı yıl orada vefat etti. Akıllı, dirayetli, becerikli, namuslu bir devlet adamıydı. Oğlu Ahmed İzzet Bey 1894 yılında yüz yaşını geçkin olduğu halde Eyübde vefat etmiştir.

DELİ ABDULLAH PAŞA

Babası Ali Ağa Safranbolulu olup kendisi İstanbulda Çengelköyünde doğdu. 1780 yılında bostancı ocağına girerek zamanla hasekiliğe yükseldi. İkinci Mahmudun cülusunda bostancıbaşılık verildi. Vazifesini ifada fevkalade muvaffak olmuş, eşkiyayı ve serserileri tenkil ederek şehrin inzibatını temin etmiştir. Bu yüzden deli bostancı diye anıldı. Nihayet hastra-

→

→

landığından bu vazifesini bırakıp 1815 tarihinde silahdarlar ağalığına, 1818 yılında büyük imrahorluğa ve aynı yıl vezaretle derya kapdanlığına getirildi. Tekrar hastalandığından bu vazifesinden de istifa etti. 1821 yılında Kütahya ve Karahisar sancakları tevcih olunup İstanbul civarındaki sahillerin muhafazasiyle görevlendirildi. 11 kasım 1822 tarihinde Hacı Salih Paşanın azli üzerine sadaret makamına getirildi. Bu vazifede 4 mart 1823 tarihine kadar kalarak azil olundu. Kendisinin padişahı kızdıracak bir hali veya bir kabahati yoksa da, o sırada pek nezaket kesbetmiş bulunan devlet işlerini yürütecek ehliyette olmadığı anlaşıldığı gibi bostancıbaşılıktaki icraatının aksine ve daha ziyade hastalığının tesiriyle yeniçeri eşkiyasına karşı zayıf davrandığı için şehirde üst üste zuhur eden iki yangın bahane edilip vazifesinden uzaklaştırılmıştır. Sadareti sırasında en mühim icraatı, *Halet Efendinin neyi ve katlidir.* Azlinden sonra tedavi ve istirahatı için İzmite gitmesine müsaade edilmiş ve 1823 yılında orada vefat etmiştir. Çengelköyünde bir cami yaptırmıştır. Devlete sadık, çalışkan, fazlaca asabi bir insandı.

SİLAHDAR ALİ PAŞA

Rusçuklu İzzet Ahmed Paşanın oğlu olup İstanbulda doğmuştur. Genç yaşta Enderuna girip yetişti. 1811 tarihinde silahdar oldu. 1817 tarihinde bu vazifesinden azil edilip beş yıl mazul kaldı. Deli Abdullah Paşanın azli üzerine 4 mart 1823 tarihinde birdenbire sadrıâzam oldu. Bu vazife sırasında şehrin asayiş işlerini yeniçeri ağası Ağa Hüseyin Paşaya bırakıp kendisi hükümdarın huyuna suyuna göre hizmete çalışmış ise de, dokuz ay sonra azil edilmiştir (13 aralık 1823). İkinci Mahmud kendisini severdi. Ancak, bu sırada gittikçe alevlenen Mora mesicesi dolayısiyle sadaret makamında daha dirayetli bir kimsenin bulunması icab ettiğinden onu vazifesinden uzaklaştırmış, lâkin mallarını müsadere ettirmiyerek Gelibolu'da oturmasını emir etmiştir. Aynı yıl Konya valisi olmuş. 1827 yılında vezareti ref edilip Maltepede oturmağa memur edilmiştir. 1828 yılında hükümdarın huzuruna kabul edilerek bir çok iltifatlara mazhar olduktan sonra Çanakkale muhafızlığına tayin edilmiş ve o sene orada vefat ettiğinde altmış yaşlarında bulunuyordu. Halim selim, cömerd, iyi huylu devlete sadık ve çalışkan bir zattı. Orta derecede bir devlet adamıydı.

MEHMED SAİD GALİB PAŞA

1763 yılında İstanbulda doğmuş-

→

tur. Sadaret mektupculuğu kalemi beş halifesi Seyyid Ahmed Efendinin oğludur. O da büyüyünce aynı kaleme girmiş. 1787 yılında Rus seferi sırasında orduda bulunmuş. 1795 yılında babası gibi haş halife olmuş, iki yıl sonrada amedciliğe tayin edilmiştir. 1801 yılında elçilikle Parise gönderildi. Dönüşünde büyük tezkereci 1806 yılında reisülküttab olup Rusya ile mütareke yapmağa memur edilmiş, bir ara nişancı ve tekrar reisülküttab olmuş bu vazifede bulunduğu sırada Üçüncü Selim hal' edilerek yerine Dördüncü Mustafa geçmiş ve yeni düzen tarafdarı bulunan Galib Efendi Alemdar Mustafa Paşaya iltica ederek Ruscuk yârânından olmuş, Alemdarın ölümünden sonra öbür arkadaşları öldürüldüğü halde, Rusya ile barış görüşmelerini idare edecek daha tecrübeli kimse bulunmadığı için yakayı kurtarmıştır. Bu başarısına karşılık 1811 tarihinde sadaret kethüdalığına tayin edildi. Üç yıl sonra yine reisülküttablığa getirildi. Aynı yıl azil olunup Kütahyaya sürüldü. Kısa zaman sonra vezaretle Bolu. 1814 yılında Sivas, 1816 yılında Niğde ve sonra Ankara ve Çankırı, ikinci kere Bolu ve Kastamonu valisi oldu. 1820 yılında vezareti kaldırılıp Konyaya gönderildi. 1822 yılında vezareti ibka edilerek Bozok ve Kayseri valisi ve sonra İzmit ve Bursa valiliği ile Karadeniz boğazı muhafızı oldu. 13 aralık 1823 tarihinde Silahdar Ali Paşanın azli üzerine sadaret mührü verildi. Bu sırada *İkinci Mahmud yeniçeri ocağını kaldırmağa* karar vermişti. Bu düşüncesini kendisine açınca, Mehmed Said Galip Paşa vaktiyle başına gelenleri ve canını güç hal ile kurtarmış olduğunu düşünüp muvaffak olunamadığı takdirde mutlaka kellesinin gideceğini hesaplayarak böyle bir meselede daha liyakatli bir vezire ihtiyaç bulunacağını ileri sürdü ve padişaha Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşayı tavsiye ettikten sonra vazifeden affını rica etti. Bunun üzerine azil edildi (15 eylül 1824). Vezareti de alınıp evvelâ Gelibolu'ya, sonra Manisaya sürüldü. Sonrada da Erzurum valiliği ve şark seraskerliği verildi. Üç yıl bu vazifede kaldı. Nihayet Rusya seferi açıldığından bir müddet sonra seraskerlikten azil ve vezareti kaldırılarak Balıkesire sürgün edilmiş. 1828 yılında burada bulunduğu sırada 65 yaşında olduğu halde vefat etmiştir. İlim ve irfan sahibi, şair ve hattat, cömerd, avrupa politikasına vakıf, akıllı, becerikli, ileriyi görür bir devlet adamıydı.

BENDERLİ MEHMED SELİM SIRRI PAŞA

Hotinli kapıcıbaşı Mustafa Ağa-

→

nın oğlu olup Benderde doğmuştur. Bulunduğu yerin düşman istilasına uğraması üzerine Şumnu'ya gelmiştir. Sefer zamanı olduğundan ordu'da vazife alarak hizmet gördü. Bir müddet sonra turnacıbaşılık payesiyle Varna ve Yanbolu serdarı, sonra kapıcıbaşı ve başbakikulu oldu. Bir aralık Trablusgarbe gönderildi. Sonra ölen Şam valisinin mallarını hazine namına zapta memur edildi. İstanbula dönüşünde Edirne bostancıbaşılığına tayin olundu. 1818 yılında vezaretle Silistre valiliği verildi. 15 eylül 1824 yılında sadrıazam Mehmed Said Galib Paşanın tavsiyesiyle bu makama getirildi. Yeniçeri ocağının ilgasında canla başla çalıştı. Dört sene bu makamda kaldı. Rusya seferi sırasında serdar-ı ekrem olarak Edirnede bulunduğu sırada imdad göndermediğinden Varna kalesinin düşmesine sebeb olduğu için ve bazı gevşek hareketleri yüzünden azil edilip malları müsadere olunarak Geliboluya sürüldü (26 ekim 1828). Üç ay sonra affedilip Rumeli valiliği, sonra Haleb ve 1831 tarihinde asayişi yoluna koymak üzere Şam valiliği verildi. Ancak, Şamlılar böyle şöhret sahibi, mühim işleri başarmış bir ocağın ilgasında sadrıazam olarak bulunmuş olan bir kimsenin valiliğini istemiyerek bir zaman sonra da Mehmed Ali Paşanın tertipleriyle ayaklandıklarından azil edildi. Bunun üzerine Şam eşkiyası hücum edip konağını tuluşturdular. Kendisi de konağı ile birlikte yandığında altmış yaşlarında bulunuyordu. Cesur, gayretli, akıllı, namuslu bir devlet adamıydı. Ölümünde iki yüz kese borcu çıkmış. Rumelideki çiftlikleri satılarak ödenmiştir.

TOPAL İZZET MEHMED PAŞA

Darende hanedanından İbrahim Beyin oğludur. 1792 yılında doğmuştur. Bazı valiliklerde bulunmuş olan amcası Ali Paşanın dairesinde yetişip onun mühürdarı oldu. Kendisine kapıcıbaşılık ve imrahorluk rütbeleri verildi. Sonra, Ispartalı İbrahim Paşaya intisap ederek zamanla kethüdalığına yükseldi. İbrahim Paşa, Boğaz muhafızı iken bütün işlerini onun idare ettiği anlaşıldığından paşanın 1821 tarihindeki azli üzerine beylerbeyilikle Bursa sancağı ve Boğaz muhafızlığı verildi. Yeniçerilerin ilgası hadisesinde gayet büyük hizmeti ve gayreti görüldü. Bunun üzerine 1827 yılında derya kapdanlığına tayin olundu. Rus seferinde Varna muhafazasına memur edildi. Dönüşünde Mehmed Selim Sırrı Paşanın yerine sadaret makamına getirildi (26 ekim 1828). Ancak, Rus seferinde görülen muvaffakiyetsizlik üzerine 28 ocak 1829 tarihinde, yani üç ay sonra azil olunup Tekirdağına sürüldü. Uzunca bir müddet memuriyetsiz kaldıktan sonra 1831 tarihinde Vidin, 1833 tarihinde Karahisar valiliği verildi. Sonra Ankara, Çankırı ve Kastamonu da memuriyetine katıldı. Yeniçerilerin ilgasında görülen hizmetleri dolayısiyle iftihar maşanıyla taltif olundu. İkinci Mahmudun ölümü üzerine memuriyetlerinden azil edildi. Ertesi sene ikinci kerre olarak Boğaz muhafızlığı, daha sonra Sayda, Beyrut ve Trablusşam da katılmak suretiyle Akkâ valiliği ve Berruşşam seraskerliği verildi. Burada büyük muvaffakiyetler gösterip savaşı kazandıysa da eğerinin kuburunda bulunan tabanca ateş alarak ayağından yaralanmış ve sakat kalmıştır. Bu yüzden seraskerlikden alınıp Edirne valiliğine gönderildi. Lâkin, yarası henüz kapanmadığı için vazifesinden istifa ederek Geliboludan İstanbula döndü. 7 ekim 1841 tarihinde ikinci kerre olmak üzere sadaret makamına getirildi. Sekiz ay bu görevde kaldıktan sonra idaresizliği ileri sürülüp azil edildi (3 eylül 1842) ve Edirne valiliğine gönderildi. Ertesi yıl, rahatsızlığını ileri sürüp istifa ettiğinden Tekirdağında oturtuldu. Sonra İstanbula gelmesine müsaade olundu. 1854 yılında vefat etti. Doğru, çalışkan, cesur ve namuslu bir devlet adamıydı. Çok katı kalbli olduğu rivayet edilmiştir.

REŞİD MEHMED PAŞA

Gürcü olup Hüsrev Paşanın dairesinde terbiye görerek yetişmiştir. Cesareti ve silahşorluğu ile meşhurdur. Hüsrev Paşa Tekeli-oğlu İbrahim Beyi yakalamağa memur edildiğinde onunla birlikte gitti. Bu sırada ve sonra Çarhacı Ali Paşanın maiyetine verildiği zaman gösterdiği yararlıklar üzerine beylerbeyilik tevcih olunmuş ve Karahisar sancağına tayin edilmiştir. Kütahya valisi Bekir Paşa Moraya memur edildiği zaman ona vekâlet etmiş, bu sırada Tepedelenli-zâde Veli Paşa ile oğlu Mehmed Paşanın idamlarına memur edilmiş, bu vazifeyi başarması üzerine 1820 tarihinde vezaretle Konya valiliğine tayin edilmiştir. Sonra, Rum ayaklanması dolayısiyle Moraya gönderildi. Burada muvaffakiyet gösterdi. 1823 yılında Tırhala, ertesi yıl Vidin valisi oldu. 1824 yılında Rumeli seraskeri ve Yanya valisi tayin edildi. 1827 yılında İnebahtı ve Karlı-ili muhafızlığı verildi. 28 ocak 1829 tarihinde sadaret makamına getirildi. Sefer zamanı olduğu için hemen Şumnu ordugâhına gitti. Pravadide Ruslara galip geldiyse de, Gülefçe'de ağır bir mağlubiyete uğradı. Ruslar ilerleyip

terketti. Onuncu Şarlın aklı başına gelip evvelce yayımladığı emirleri geri almağı kabul ettiyse de artık iş işten geçmişti. Çaresiz krallıktan istifa edip İngiltereye sığındı. Yerine, Orlean hanedanından Lui-Filip Fransızlar kralı ünvanı ile hükümdar oldu. Kendisi hamiyetli, dirayetli, hürriyetsever bir zattı. Gayet doğru ve namuslu, çalışkan, sade ve kanaatkârdı. Parlamanter rejimin büyük müdafii oldu.

Viyana kongresi kararları gereğince Hollanda ile birleştirilmiş olan Belçika bu durumdan, kültür, ticaret ve ayrılık gösteren diğer hususlar dolayısile, kat'iyyen memnun değildi. Üstelik Hollandalı olan müşterek kral Giyom Belçikalılara azınlık muamelesi yapmakta direniyordu. Bu yüzden Fransa'daki hareketi örnek alarak 26 ağustos 1830 tarihinde Belçikalılar ayaklandılar. Brükscl halkı barikadlar arkasında Hollanda askerile günlerce savaştılar. Anvers şehri ve tersaneleri Hollandalılar tarafından tahrip edildi. Nihayet, mesele milletler arası bir hal aldı. Londrada toplanan bir konferans sonunda Belçikanın Hollandadan ayrılmasına karar verildi. Alman prenslerinden Leopold kral seçildi (Haziran 1831). Lâkin, kral Giyom bu kararları tanımayıp askerî harekâta devam etti. Bunun üzerine bir Fransız ordusu Belçikalıların yardımına koşarak Hollandalıları memleketten çıkardı. Böylece Belçika istiklâle kavuştu.

Almanyada, Meternich sisteminin baskısına rağmen, doğan liberal hareketler Fransa'da 1830 temmuzunda kopan ihtilâlle kuvvetlenerek onların hürriyet fikirlerini büsbütün kamçıladı. Her yerde ayaklanmalar oldu. Metternich sistemi bir zaman için sarsıldı. Alman hükümetlerinin çoğu tebaalarına meşruti idareyi tanımak zorunda kaldılar. Buna baş eğmeyenler ise mevkilerini kayıp ettiler. Fakat buna mukabil muhafazakârların gösterdikleri tepki, 1834 nâzırlar konferansının toplanması sonucunu vermiş ve bu yüzden her tarafta halk temsilcileri meclislerinin yetkilerinin azaltılması kararına gidilmiştir.

Fransadaki 1830 olayları İtalyada, önce Parma, Modena ve Papalıkda etkilerini gösterdi. Halk, ayaklanıp hükümdarlara saldırdı. Modena dükası Dördüncü Fransuva ile Parma düşesi Mari Lüiz saraylarından kaçmak zorunda kaldılar. Papa, ne yapacağını bilemiyordu. Az zamanda Avusturya orduları yetişerek her yerde eski düzeni yeniden kurdular. Avusturyanın İtalya işlerine bu kadar karışmasını hoş karşılamıyan Lui-Filip ve başvekili Kazimir Perye Avrupa genel haklarının savunucusu olarak ortaya atıldılarsa da Ankonanın birkaç yıllık işgalinden başka birşey yapamadılar.

Eski çar gibi Birinci Nikola da Lehlileri severdi. Bu millete elinden gelen iyiliği yapmak niyetindeydi. Lâkin lehlilerin onu ve öbür *Rusları hiç sevmediğini, bu asil* milletin kalbinde sadece istiklâl ateşi yandığını ve bütün gayelerinin Rus tahakkümünden kurtulmak olduğunu bir türlü anlayamıyordu. Lehistanda durumu beğenmiyenler, iki parti halinde organize oldular. Bunların birisi daha mutedil olan, Meşruti krallığın devamını kabul eden, lâkin aynı zamanda anayasanın noksansız olarak tatbikini isteyen beyazlar partisiydi. Bütün büyük devlet memurları, asilzadeler ve orta sınıf bu partiyi tutmakta idi. Öbürü ise kırmızılar partisiydi. Üniversite-

→

Edirneyi aldılar. Edirne barışından sonra Rumeli islahatına girişerek bir hayli muvaffak oldu. Nihayet Mısır valisi Mehmed Ali Paşa isyan edip oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki kuvvetler Anadoluya yürüyünce, ordunun başında onu tenkile memur edildi. Konyaya vardığı zaman kış bastırmıştı. İbrahim Paşa kuvvetleriyle Mısırın alâkasını kesip ilk baharda taarruza geçmeği düşünürken, merkezden aldığı emir üzerine onunla savaşmak zorunda kaldı. Bu savaşı kaybedip esir düşünce sadaretten azil edildi (17 şubat 1833). Aynı yıl serbest bırakılıp İstanbula döndü. Bakta limanındaki yalısında bir müddet dinlendikten sonra 1838 yılında Sivas valiliğine gönderildi. Biraz sonra Diyarbekir ve Rakka valilikleri de uh-

→

desine verilip o havalinin ıslâhına memur oldu. Gösterdiği başarı üzerine bir hatt-ı hümayunla taltif edildi. 1836 yılında Diyarbekirde vefat etti. Akıllı, bilgili, cesur, sadık, becerikli bir devlet adamıydı.

MEHMED EMİN RAUF PAŞA
(İkinci defa)

Bibliyografya : Cevdet: Tarih. Lütfi: Tarih. Asım; Tarih. Hadikatülvüzera (Abdülfettah Bağdadi zeyli). Mehmed Süreyya: Sicill-i Osmanî. Şemseddin Sami; Kamusül-Alâm. Abdurrahman Şeref: Tarih-i devlet-i Osmaniye. Mustafa Nuri: Netayicülvukuat. Ahmed Ata: Enderun Tarihi. İ. H. Uzunçarşılı; Alemdar Mustafa Paşa. Resmî Ahmed; Halifetür-Rüesa.

ler, ordu ve bütün gençlik bu partiye taraftardı. Kırmızıların gayesi, Rusları Lehistandan tamamen kovmak ve bir cumhuriyet kurmaktı. Bütün memleketle faaliyette bulunan gizli hürriyet cemiyetleri bu partiyi desteklemekteydi.

Paristeki 1830 temmuz ihtilâli, Lehistanın da karışmasına sebeb oldu. Birinci Nikola'nın, 1830 ihtilâlinin tesiriyle istiklâlleri uğrunda Avusturyaya karşı ayaklanan birtakım milletleri sindirmek için Lehistan ordusunu kullanacağı haberinin Varşova'da duyulması ihtilâlin kopmasına kâfi geldi (29 kasım 1830). Aslında hâdise bardağı taşıran son damla olmuş ve lehlilerin sabrı tamamen sona ermiş bulunuyordu. Varşova'da isyan bayrağını kaldıran halk, şehrin bir kaç yerini ateşe verdi. Kral naibi Kostantin sarayından kaçmağa mecbur kaldı. Yirmi dört saat içinde bütün Lehistan ayaklandı. Kostantinin gayretleriyle Lehistanda kuvvetli bir ordu kurulduğu için Rusların bununla başetmesi mesele oldu. Biraz sonra da grandük Kostantin, Lehistanı terk edip Petersburg'a dönerken yolda Rus ordusunun yaydığı koleraya tutulup ölmüştür (27 haziran 1831).

Sultan İkinci Mahmud'un saltanat kayığı ile bir deniz gezintisi (Aslı Topkapı Sarayı Müzesindedir)

İhtilâlin başlangıcında beyazlar ve kırmızıların tutumu ayrı idi. Ancak beyazların, Lehistan kralı olması sıfatiyle çar'a baş vurup; anayasanın kayıdsız şartsız yürürlüğünün temini ve parlamento hâkimiyetinin tanınması, vergilerin meclis kararıyle konması ve Lehistan'daki Rus askerinin çekilmesi ricalarına Çar Birinci Nikola'nın, tebaasının kralına karşı şartlar koşmak hakkına malik olmadıkları gerekçesiyle red cevabı vermesi, aynı zamanda mareşal Dibiç'in ayaklanmayı bastırmaya göndermesi durumu değiştirdi.

Bu haber Varşovaya geldiği zaman, beyazlar ve kırmızılar hemen birleştiler. Meclis Birinci Nikolayı Lehistan krallığından iskat ve Lehistan ile Litvanyanın ebediyyen birleştiğini ilân etti. Hemen yedi kişilik geçici bir hükümet kurularak Napolyonun silâh arkadaşlarından Hlobiçki diktatör seçildi. Bundan sonra, Rusya ile Lehistan arasında kanlı bir savaş başladı. Bu savaş sekiz ay sürmüştür. Mareşal Dibiç, Mayıs 1831 de Ostrolenka meydan savaşını kazanarak lehlileri Varşovaya doğru sürmeğe muvaffak oldu. Sonra da yerine tayin edilen general Poskiyeviç, Vistül suyunu geçip Varşova üzerine yürüdü. Leh hükümeti büyük devletlerin yardımını istedi. İhtilâlden nefret eden Avrupa monarşik devletlerinin kılı kıpırdamadı. Yalnız Fransa, o da fiilen müdahale etmeden ancak sözle Lehlilerin dâvasını destekledi. Kısa bir zaman sonra Poskiyeviç Varşova'yı kuşattı. Az sonra da, teslim şartları reddedilince, Rus kuvvetleri 8 eylül 1831 tarihinde savaşla Varşovaya girdiler (Şarl Senyobus: Siyasî tarih, C: 2. S: 321).

Ruslar, Lehliler hakkında pek sert davrandılar. Çar, Lehistanın istiklâlini bir beyanname ile kaldırıp bu memleketi Rusyanın bir vilâyeti olarak ilân etti. Meclis ve Leh ordusu ilga edildi. Lehistanın idaresi Rus valisine ve Rus memurlarına verildi. Yalnız Leh kilisesine, mahallî idarelere ve dile dokunulmıyacağı vaadedildi. Lâkin, hiç bir dayanağı olmayan bu vaad de tutulmamıştır. Bilâkis kendisine Varşova prensi unvanı verilen ilk vali general Poskiyeviç Lehlilerin Rusiaştırılması için gereken her şeyi yaptı. Üniversiteler kapatıldı. Okullarda millî tedrisat yasak edildi. Basın sert bir sansür altına alındı. Diğer taraftan ihtilâle önayak olmuş veya katılmış olanlardan hapis ve Sibiryaya sürgün cezalarına uğrayanlardan maada beşbin mülk sahibi müsadereye uğradıktan sonra Kafkasyaya nakil edildi. Başta asılzadeler olmak

üzere ahaliden bir çok kimse de yurdlarına veda ederek İtalya, Almanya, Belçika, Macaristan ve Fransa gibi memleketlere göçtüler. Velhasıl bu memleket daha evvel kaybettiği bağımsızlığa kavuşamadık'an başka mevcut imtiyazlarını da kaybetti.

İngilterede 26 haziran 1830 da. ağabeysi Dördüncü Jorj'un çocuksuz ölümü üzerine altmış dört yaşında bulunduğu halde kral olan Dördüncü Giyyom eskiden beri hürriyetçilere taraftar bulunduğu için muhafazakâr parti iktidardan çekilip yerini siyasî rakibine bıraktı. Bunda, Fransa'daki temmuz 1830 hâdiselerinin tesiriyle İngilterede de bazı kargaşalıkların çıkmasının da tesiri olmuştu. Hürriyetçiler, ilk iş olarak seçim kanununun değiştirilmesini ele aldılar. Orta çağda İngilterede parlemento usulü kurulduğu zaman krallar ilçe ve bucaklara Avam kamarasına mebus göndermek selâhiyeti vermişlerdi. Buna hâlâ titizlikle riayet ediliyordu. Halbuki, aradan geçen yüzyıllar içinde bu ilçe ve bucakların çoğu önemsiz, boş on evli, fakir köyler haline gelmişlerdi. Buna karşılık o sırada bulunmayan Mançester, Liverpol, Birmingham gibi büyük merkezler hasıl olmuştu. Lâkin, eldeki seçim kanununa göre bunların oy hakkı yoktu. Beş on evli fakir ve küçük köylerde ise, bu hak vardı. Hürriyetçilerin Mayıs 1831 tarihinde Avam kamarasına verdikleri lâyiha, bu haksızlığı ve mantıksızlığı düzeltecek mahiyette idi. Lâkin, bu tasarı Avam kamarasında kıyametler kopardı. Muhafazakârlar şiddetle mücadele ettiler. Haziran 1832 de kanun kabul olundu. Hürriyetçiler bundan sonra üç mühim ıslahatı daha başarmışlardır. Bunlardan birincisi zenci esaretinin kaldırılması, ikincisi fabrika ve madenlerde çalışan belli yaştan küçük işçilerin iş saatlerinin azaltılması, üçüncüsü dilencilik ve serseriliğin kaldırılıp bunların iş sahalarına sevkidir.

Dördüncü Giyyom 20 haziran 1837 de vefat ettiği zaman yeğeni onsekiz yaşındaki Viktoryadan başka tahtın varisi yoktu. Avrupada bu hâdiselerin cereyanı sırasında, Mısır meselesinin tekrar alevlenmesi dikkatleri o tarafa çekti.

MISIR MESELESİNİN DEVAMI VE PADİŞAHIN VEFATI

Evvelce akdini ve esaslarını yazdığımız Münhengratz anlaşması hakikaten Fransa ve İngilterenin elini kolunu bağladı. Zira, bu meseleye müdahale ettikleri takdirde Rusyadan maada Avusturya ve Prusyayı da karşılarında bulacaklardı. Bunun için bütün mesele Osmanlı devletinin Rusyanın yardımını istemek zorunda kalacağı bir durumun hâsıl olmamasıydı. Osmanlı devleti ise böyle bir duruma en yakın ihtimal olarak ancak Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın çıkaracağı yeni bir anlaşmazlık yüzünden düşebilirdi. Bunun için iki devlet, iki tarafa bir anlaşmazlıktan kaçınarak Hünkâr-iskelesi andlaşmasının tatbikine mahal vermemelerini tavsiye edip kendi menfaatlerinin de bunu gerektirdiğini hatırlattılar.

Bâb-ı âli ile Mısır valisi arasındaki ihtilâfların çarpışmaya dönmesi

Halbuki, Kütahya anlaşması devamlı olmamağa mahkûmdu. Çünkü, hiç bir tarafı tatmin etmemişti. Devlet bu anlaşma ile büyük kayıplara uğradığını biliyor ve Mehmed Ali Paşa'yı gayrı resmi şekilde de olsa hâlâ tenkili gerekken âsi bir vali telâkki ediyordu. Buna karşılık, Mehmed Ali Paşa kazançlarını az ve bilhassa tamamen garantisiz bulmakta idi. Çünkü yukarıda da izah ettiğimiz gibi, elde ettikleri karşılıklı olarak taahhüt edilmiş haklar değil, herzaman geri alınması mümkün imtiyazlardı. Gayesi, ikinci bir hamlede bu kazançlarını hem artırmak, hem de sağlama bağlamaktı.

İşte, iki tarafın bu tutumu, kısa zamanda yeni bir ihtilâfa yol açtı. Bir müddet sonra, Mısır ile ilk anlaşmazlık zuhur etti. Mehmed Ali Paşa kendisine bırakılan yerlere karşılık yılda 32 bin kese göndermeğe kalkıştı. Bu ise, yalnız Mısırdan elde ettiği gelirin onda birinden azdı. Bâb-ı âli idare sahasının genişlemiş olduğunu ileri sürerek bu parayı yetersiz buldu. Mehmed Ali Paşa ise, Mısır vergisinin sadece 12 bin kese olduğunu, kendi idaresine bırakılan yerlerin devlette kayıtlı bulunan geliri buna eklendiği halde 32 bin kese de tutmıyacağını ileri sürüp daha fazla veremiyeceğini kesin bir şekilde bildirdi, mesele öylece kaldı.

İkinci anlaşmazlık, 22 mayıs 1834 tarihinde çıktı. Lübnanda Mehmed Ali Paşa idaresine karşı bir ayaklanma olmuş ve hâdise Osmanlı devleti tarafından desteklenmişti. Bir taraftan da sınıra Reşid Paşa kumandasında kuvvetler yığılmaktaydı. İbrahim Paşa, buna karşılık Urfaya yakın bölgede Mısır kuvvetlerini toplağama başladı. Suriye halkı ise, Mısır idaresinden memnun değildi. Bunun, başlıca üç sebebi vardı:

1 — Müslüman ve hıristiyanlar arasında ilân edilen eşitlik,

2 — Mehmed Ali Paşa'nın koyduğu ağır vergiler,

3 — Kütahya anlaşmasından sonra Mehmed Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa'da uyanan istiklâl temayülü.

Mısır müstakil olduğu takdirde Suriye onun sınırları içinde kalacaktı. Kıza, Mekke ve Medine de bu yeni devletin toprakları içine giriyor ve böylece Osmanlı hükümdarlarının mukaddes İslâm şehirleri üzerinde hâkimiyeti kalmıyordu. İbrahim Paşa, o halde esasen Mısırdan alınmış olan Halifeliğin yine Mısıra iadesi gerektiği fikrindeydi. Onun bu görüşü, müslüman Suriye halkının duygularını ayrıca incitmekteydi. İkinci Mahmud, Suriyenin kendi lehine olan durumunu biliyordu. Bir taraftan da İngiltere ile dostluk bağlarını sıklaştırmıştı. Ordusunu geliştirmiş bulunduğu gibi, Rusyadan aradaki anlaşmaya göre her zaman için yardım isteyebilirdi. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa zamanın kendi aleyhine çalıştığını hissederek idaresinde bulunan yerlerin babadan oğula geçme hakkını istedi. Bâb-ı âli, bir çatışmayı henüz mevsimsiz bulduğundan Mısır, Trablusşam ve Akkâ için bunun kabul edilebileceğini, ancak Suriye ve Adana'nın iadesi gerektiğini bildirdi. Mehmed Ali Paşa, bunu kabul etmeyerek istiklâlini ilân etti. İkinci Mahmud, durumu Rusyaya haber verdikten ve fikir sorduktan sonra âsi paşaya karşı askeri harekâta girişilmesi emrini verdi.

İki tarafın durumu ve ilk hareketler

Bu sırada Adana taraflarında Toros geçidlerini tahkim etmiş olan ve karargâhı Halebde bulunan İbrahim Paşanın kumandasında 80 bin kişilik bir ordu mevcut bulunuyordu. Mısırda ise 50 bin kişilik ikinci bir ordu ile donanma hazırlanmakta idi. İkinci Mahmud, Mısır ordusuna karşı döğüşecek kuvvetlerin kumandanlığını Hafız Mehmed Paşa'ya vermişti. Kırk-kırkbeş bin kişilik kadar olup Mısırın, cihadiye askeri derecesindeki talimli ve muntazam kısmı pek az bulunan, çoğu yerli ve aşiret askerlerinden mürekkep Osmanlı ordusunda, başta meşhur Moltke olmak üzere yabancı uzman subaylar da bulunuyordu. Bu ordu, 21 nisan 1839 tarihinde Fırat suyunu aşmaya başlayarak 3 mayıs günü Halebi yolu üzerindeki Nizib mevkiini işgal etti. Aynı zamanda Mehmed Ali Paşa âsi ve fermanlı (yani hakkında idam fermanı çıkmış) olarak ilân ve Hafız Mehmed Paşa Mısır valiliğine tayin edilmişti. Hafız Mehmed Paşa, cesur bir askerdi; lâkin iyi bir kumandan değildi. Maiyetinde bulunan yabancı uzman subaylardan mürekkep kurmay heyetinden istifade etmeyi bilemedi. Osmanlı ordusuna hücum emrini alan İbrahim Paşa, daha evvel tutulmuş olan geçidleri ustalıkla aşarak Nizib ile Birecik arasındaki ovaya indi. Bu sırada yanında bulunan askerin sayısı, Osmanlı ordusundaki asker sayısına eşitti. Bu asker, yorgundu. Çadırları olmadığı için gece açıkta yatıyorlardı. Gıdaları iyi değildi. Hastalarıyle meşgul olan yoktu. Osmanlı ordusu daha dinçti. Yiyecek boldu, hastalık yoktu. Yaya kuvvetlerin çoğunluğunu talim görmüş asker teşkil ediyordu. Üstelik meydan savaşlarının tekniğine vakıf değerli bir kurmay heyetine sahipti. İki ordu stratejik yerleri tutmağa ve uygun savaş nizamı alma hareketlerine başladılar. 28 haziran 1839 cuma günü, kurmay heyeti Hafız Mehmed Paşa'ya Osmanlı ordusunun birdenbire pek müsaid ve düşmanın ise tamamen aksi bir durumda bulunduğunu haber verip derhal hücum ederlerse savaşın mutlaka kazanılacağını söylediler. Lâkin, orduda bulunan ülema efendiler, cuma günü savaşın caiz bulunmadığını ileri sürüp buna engel oldular. Hafız Mehmed Paşa, cahil bir adam olduğu için kurmaylardan çok mollaların sözüne itibar ediyordu. Böylece fırsat kaçtı. Mısır ordusu güç durumdan sıyrıldı. Ertesi günü Moltke bir gece baskını ile zaferin elde edilebileceğini bildirdi. Lâkin, asıl kurmay heyeti kendileri imiş gibi, mollalar yine işe müdahale ederek öyle gece vakti ve birdenbire haydutlar gibi karanlık içinde savaşmanın padişah askerinin şanına lâyık düşmeyeceğini iddia edip bu teklifin reddine sebeb oldular. Böylece, kendikendimize ve kendi aleyhimize olarak ne yapmak mümkün ise yapmak hususunda herkes adeta söz birliği etmiş gibiydi.

Nizib savaşı

Osmanlı ordusunun kurmay heyeti başkanı Moltke, bu sefer düşmanın daha müsait duruma geçmiş olduğunu görerek Hafız Ahmed Paşa'ya bir meydan savaşma girişmeden ric'at edilmesini teklif etti. Hafız Ahmed Paşa karar veremiyordu. Yine bir hoca, sabr-ü sebatın her şeyi halledebileceğini ileri sürdü. Moltke, askerlikten anlamıyanların bu işe karışmasının doğru olamıyacağını, yoksa günce batmadan Hafız Ahmed Paşa'nın ordusuz kalacağını söyledi. Böylece, akşama kadar vakit geçti. Moltke ric'at teklifini tekrarladı, ve bu fikri kesin olarak red edilince istifa etti. Ahmed Paşa, gayrı resmi olarak müşavirlikte kalması ricasında bulundu. Gece ordunun cephesi doğuya karşı tashih edildi. Sol kanat ise, ağır topçu ile emniyet altına alındı. Merkezin önünde bir vadi vardı. Bir arazi dalgasının gerisine ise ihtiyatlar yerleştirilmişti.

Sabahleyin, Osmanlı ordusu savaşa hazır durumda idi. Düşman ordugâhına bir ateş baskını yapıldı. Lâkin, piyade hareketsiz kaldığı için netice alınamadı. İbrahim Paşa, nihayet her biri 12 taburdan mürekkep üç kol

ile Birecik istikametinde harekete geçti. Dört batarya ile takviye edilmiş üç süvari alayı karşı tarafındaki kolun önünde ilerliyor, dört batarya ve iki süvari alayı ardcı vazifesini görüyordu. İbrahim Paşa, Mısır ordusunu, Osmanlı ordusu ile Birecik arasına yerleştirmişti. Kendisi, son kozunu oynuyordu. Ya mahvolmayı veya Osmanlı ordusunu mahvetmeyi göze almıştı. Süvarisinin büyük kısmı ile topçusunu sol kolda toplamış bulunuyordu. Öbür kollar piyadeden mürekkepti. Bunları sola doğru açmağa başladı. Sonra topçusunu sür'atle ilerletip mevzie soktu, ve ateş açtı. Süvari topçuyu örtmek için ilerledi. Piyade biraz geride kalmıştı. Bu manevra, Osmanlı topçusunun ateşinin dağılmasına sebeb oldu. İbrahim Paşa, bundan sonra iki piyade ve dört süvari alayı ve bir

kısım başı-bozuk süvari kuvvetiyle Osmanlı sol kanadına taarruza geçti. Hafız Ahmed Paşa hemen bütün ihtiyatlarını bu tarafa sürdü. Şiddetli bir mukabeleye uğrayan Mısır saldırışı kırılıp geri atıldı. Bunu ise, bir panik takibetti. Mısır topçusu, yanlışlıkla kendi piyadesini ateş altına aldı. İbrahim ve Süleyman Paşalar, hemen ileri atılıp büyük bir gayretle paniği durdurdular ve tekrar taarruza geçtiler. Mısır ordusunun merkezi, açık arazide ilerleyerek Osmanlı ordusunun merkezine yaklaştı. Aynı zamanda Mısır ordusu sağ kanadı da taarruza kalktı. Bu şiddetli taarruz, Osmanlı ordusunu sarstı. Birlik kumandanları, vazifelerinin başında şehid oluncaya kadar çarpıştılar. Bu sırada süvari tugayı, hiç bir emir almadan kendiliğinden düşmana karşı taarruza geçti. Lâkin, ilk hattı aşamadan ric'ate mecbur oldu. Savaşan piyadenin üstüne düşen bozgun süvari, paniğe sebeb oldu. Aynı zamanda düşman süvarisi hep birden sağ kanada yüklendiyse de Mustafa Paşa, hassa ve İsmail Paşa tugayları bu hücumu püskürttüler. Sonra, merkezin sür'atle çekilmeğe başlaması üzerine ric'at zorunda kaldılar. Süvari hiç bir iş göremeden, hiç bir yerde süngü savaşı olmadan umumî ric'at başlamıştı. Mısır ordusu, şiddetli bir takip hareketi ile bu çekilişi perişan bir hale getirdi. Redifler, silâhlarını atıp dağıldılar. Osmanlı ordusu mevcudunun beşte dördünü kayhetmiş bulunuyordu (29 haziran 1839). Ordunun dökünteleri Maraş, Kumkale ve Behisni istikametinde çekildiler. Şehit ve yaralı sayısı on bini aşıyordu. Böylece, Osmanlı ordusu, Nizib meydan savaşında ağır bir mağlûbiyete uğramış —Moltke'nin dediği çıkmış— Kumka

Yukarıki resimde Mısır ordugâhında bir tören, ortada solda, sağda topçu ve piyade askerleri, en altta İbrahim Paşa karargâhı görülmektedir

le-Behisni üzerinden Malatya'ya çekilmişti (Feridun Dirimtekin; Nizip, S: 39-40).

İkinci Mahmudun ölümü, şahsiyeti

Bu olaylar sırasında, bir müddetten beri sıhhati bozulmuş olan İkinci Mahmud'un rahatsızlığı büsbütün artmış bulunuyordu. Saray tabibleri akciğer iltihabına yakalandığı teşhisini koymuşlardı. Hakikaten geçirdiği üzücü hayat, mücadele ettiği güçlükler, katlanmak zorunda kaldığı gaileler onu mânen olduğu kadar maddeten de yıpratarak tüberküloza sürüklemiş bulunuyordu. Nihayet, hava değişimi için Çamlıcaya gitti. Viyana'dan getirtilen meşhur bir hekim, kendisini muayene ettikten sonra günleri sayılı ömrü kaldığını söylemiş bulunuyordu. Bir aralık Esma Sultanın tabibi tarafından verilen ilâç üzerine üç saat kadar uyuyup uyanınca iki çubuk içmiş ve biraz yemek yemişti. Bu hale aldanan saray halkı onu iyileşmiş sandılar. Hemen kurbanlar kesildi. Veba yüzünden karantinada bulunan hacılar serbest bırakıldı. Borç yüzünden hapiste bulunanlar tahliye edildi. O gece havai fişeklerle şenlik yapıldı. Lâkin hükümdar ertesi günü büsbütün ağırlaştı. Bu hal halktan gizlendiği için şenlikler devam ederken vefat etti (1 temmuz 1839).

Alemdar Mustafa Paşa'nın saray baskını sırasında Üçüncü Selim'in şehid edilmesi üzerine Osmanlı tahtına çıktığında yirmi üç yaşlarında bulunuyordu. Onyedinci yüzyıldan beri gelen Osmanlı padişahlarının en değerlisidir. Şehzadeliğinde hükümdar bulunan amcası Üçüncü Selim'in son derecede tesiri altında kalmış, bu ileri görüşlü padişah bir gün Osmanlı tahtına çıkacak olan şehzadenin yetişmesi için büyük gayret harcamıştır. Ağabeysi Dördüncü Mustafa'nın aksine olarak yenilik fikirlerini kabul eden İkinci Mahmud, böylece Üçüncü Mustafa'dan Üçüncü Selim'e intikal eden «Devleti batı usulüne göre yeni bir düzene koyma» gayesini benimsemiş bulunuyordu. Amcasından aynı zamanda yazı ve musiki öğrenip iyi hattat ve pek mükemmel bir musikişinas olarak yetişmiştir. Çağı, klâsik Türk musikisinin en yüksek derecesine çıktığı çağdır. Kendisinin de cidden parlak bestecileri vardır.

İkinci Mahmud, cesur ve irade sahibiydi. Padişah olduğu zaman sadaretini kendisine âdeta zorla kabul ettiren Alemdar Mustafa Paşa'nın tahakküme kalkışmasından hiç hoşlanmamıştı. Anane olarak mutlak hâkimiyetin kendisinde toplanmasını isterdi. Bu hususta hiç bir şekilde fedakârlık yapmak arzusunda değildi. O kadar ki kendisi, 1808 ayaklanmasında kritik durumuna rağmen, müteahhakkim gördüğü ve âyânlarla arasında hü-

Üsttekiler, Nizib savaşında Osmanlı ordusunda müşavir olarak bulunan meşhur (Alman mareşali) Moltke'nin gençlik resimleri, altta Nizib'den bir görünüş

kümranlığını tahdid eden bir senedi imzalattığı için, hiç sevmediği Alemdar Mustafa Paşa Bâb-ı âlide âsiler tarafından sarıldığı zaman ona yardım teşebbüsünde bile bulunmamış, ancak paşanın şehadetinden sonra harekete geçmişti.

Başladığı ve emrettiği işleri hiç durmadan takip eder, başta sadrazamlar olduğu halde mes'ul mevkilerde bulunanları sıkıştırırdı. Bir çok işlerinde, bu takip fikri sayesinde muvaffak olmuştur. Amcası Üçüncü Selim'in aksine son derece hiddetli ve çabuk müteessir olucu idi. Son zamanlarda içkiye artan iptilâsı asabını bozmuştu. En zayıf tarafı, yakınlarının tesiri altında kalmış olmasıdır. Bu hal onu bazı hatâlara sürüklemiş, sonraları bundan da sıyrılmıştır.

İkinci Mahmud vefat edince, kardeşi Esma Sultanın Divanyolu'ndaki kışlık sarayının bahçesine gömülmüş ve hemen üstüne türbe inşasına başlanarak ampir stilindeki türbe ve teferruatı 1840 ekiminde tamamlanmıştır.

Bütün işlerinde Batı teknik ve kültürüne doğru bir yönelme vardı. Osmanlı devletine temelinden itibaren yeni bir düzen ve Avrupai bir hüviyet verilmek gayesiyle onun ölümünden bir yıl sonra ilân edilen «Tanzimat-ı Hayriye» aslında tamamen İkinci Mahmud'un eseridir. Onun devrinde hazırlanmış, hatta kısmen tatbik edilmiş, resmen ilânını göremeden vefat etmiştir. Yaptığı ıslâhat, süratle yıkılmağa giden Osmanlı devletini bir müddet daha ayakta tutmuş ve ömrünü uzatmıştır. Bazı tarihçilere göre bir müddet daha yaşasa idi, oğlu Abdülmecid zamanındaki gibi yarı doğulu yarı batılı bir tanzimat olmaz, devlet muhakkik ki tamamen batılı bir hüviyet alırdı.

İkinci Mahmud (1808-1839) zamanındaki hükümdarlar

(İlâve: 173)

★

Avusturya: İkinci Fransuva → — 1835, Dördüncü Ferdinand 1835 — →.

Fas: Meviây Sliman (Süleyman) → — 1822, Meviây Abdurrahman 1822 — →.

Fransa: Birinci Napoleon → — 1814, Onsekizinci Lui 1814 — 1824, Onuncu Şarl 1824 — 1830, Lui Filip 1830 — →.

İngiltere: Üçüncü Jorj → — 1820, Dördüncü Jorj 1820 — 1830, Dördüncü Giyyom 1830 — 1837, Viktorya 1837 — →.

İran: Feth Ali Şah → — 1834, Muhammed Şah 1834 — →.

İspanya: Dördüncü Şarl → — 1808, Jozef Bonapart 1808 — 1813, Yedinci Ferdinand 1813 — 1833, Mari Kristin 1833 — →.

İsveç: Dördüncü Güstav → — 1809, Onüçüncü Şarl 1809 — 1818, Ondördüncü Şarl 1818 — →.

Papalık: Yedinci Pi → — 1823, Onikinci Leon 1823 — 1829, Sekizinci Pi 1829 — 1830, Onaltıncı Greguvar 1831 — →.

Prusya: Üçüncü Frederik Giyyom → — →.

Rusya: Birinci Aleksandır → — 1825, Birinci Nikola 1825 — →.

Sırbistan: Birinci Miloş Obrenoviç (bağımsız prenslik) 1834 — 1839.

Yunanistan: Birinci Otto (Bavyeralı kral) 1833 — →.

★ ★ ★

BİBLİYOGRAFYA

ABDİ : Tarih (Patrona ihtilâli hakkında, F. R. Unat neşri) Ankara 1943.

A. BOPPE : Les peintres du Bosphore en dix-huitième siècle, Paris 1911.

ADNAN ADIVAR : Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1943.

AHMED ATÂ (TAYYAR-ZÂDE) : Enderun tarihi, İstanbul 1291/92

AHMED CAVİD : Verd-i mutarra, İstanbul 1271.

AHMED CEVAD : Tarih-i askeri-i Osmani, İstanbul 1297.

AHMED LUTFİ : Tarih, İstanbul 1290 — 1328.

AHMED MUHTAR PAŞA : 1828 — 1829 Türkiye — Rusya seferi ve Edirne muahedesi, Ankara 1928.

AHMED MUHTAR PAŞA : Rus menabiine göre Prut seferi (Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası, 8/45-46).

AHMED MÜFİD : Tepedelenli Ali Paşa İstanbul 1324.

AHMED RASİM : Osmanlı Tarihi, İstanbul 1326 - 1328.

AHMED REFİK : Memalik-i Osmaniyede Kiral Rakoçi ve tevabi'i, İstanbul 1333.

AHMED REFİK : Hicri Onikinci Asırda İstanbul hayatı, İstanbul 1931.

AHMED REFİK : Pasarofça muahedesinden sonra Viyana'ya sefir izamı (Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası 7/211).

AHMED REFİK : Alimler ve sanatkârlar, İstanbul 1924.

AHMED REFİK : Kabakçı Mustafa, İstanbul 1331.

AHMED REFİK : Memalik-i Osmaniyede Demirbaş Şarl, İstanbul 1332.

AHMED REFİK : Baltacı Mehmed Paşa ve Büyük Petro, İstanbul 1911.

AHMED REFİK : Türkler ve Büyük Petro, İstanbul 1932.

AHMED REŞİD : Mükemmel Tarih-i Osmani, İstanbul 1328.

AHMED VASIF : Mehasinül-Âsâr ve Hakayikül-Ahbar, İstanbul 1804.

AKDES NİMET KURAT : Prut seferi ve Barışı, Ankara 1953.

AKDES NİMET KURAT : İsveç kiralı XII Karl'ın hayatı ve faaliyeti, İstanbul 1940.

ALBERT SOREL : La Question d'Orient, Paris 1889.

ALEKSI TOLSTOY : Büyük Petro (Nasuhi Baydar tercümesi), Ankara.

ALEXANDER BRÜCHNER : Peter der Grosse, Berlin 1879.

ALFİO GRASSİ : Charte Turque ou organisation religieuse, Civile et militaire de l'Empire Ottoman, Paris 1826.

ALI KADRI ANIT : Baltacı Mehmed Paşa ve Birinci Katerina, İstanbul 1946.

ALİ RIZA SEYFI SEYFIOGLU : Çeşme deniz faciası ve Akdenizde ilk Rus donanması, İstanbul 1943.

ALİ SEYDİ : Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul 1339.

ARİF PAŞA : Collection de costumes (Mecmuai tesavir), Paris 1863. ?

ASIM (KÜÇÜK ÇELEBİ-ZADE) : Tarih-i Vakayi, İstanbul 1741/1865.

ATAULLAH (ŞÂNİ-ZADE) : Tarih, İstanbul 1284.

AZİZ SAMİH İLTER : Şimali Afrikada Türkler, İstanbul 1937.

AZIZ BERKER : Mora ihtilâlinin tarihçesi veya Penah Efendi mecmuası (Tarih Vesikaları dergisi), İstanbul 1943.

BARON DE TESTA : Recueil des traites de la port Ottoman avec les puissances etrangères, Paris 1931.

BARON DE TOTT : Memoires sur les Turcs et les Tartares, Amsterdam 1784.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ : Mühimme-i Mısır defterleri, Sayı: 1 - 12.

BAŞBAKANLK ARŞİVİ : Name defterleri, Sayı: 1 - 11.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ : Mühimme defterleri, Sayı 112 - 253.

BLANCHET : Grèce depuis la Conquête Romaine jusqu'a nos jours, Paris 1860.

BONNEVAL (CONTE DE) : Memoires, Paris 1806.

CAVİD AHMED : Tarih, Üniversite kütüphanesi No. 93.

CELAL ERKIN : 1828 - 1829 Türk—Rus harbi (Kafkas Cephesi), İstanbul 1940.

CELÂL ESAD : Türk Sanatı, İstanbul 1928.

CEMÂL TUKİN : Boğazlar Meselesi, İstanbul 1947.

CEVAD ERBAKAN : 1736 - 1739 Osmanlı —Rus ve Avusturya savaşları, İstanbul 1938.

CEVDET PAŞA : Tarih, İstanbul 1309.

CHARLES SEİGNOBOS : Tarih-i Siyasî (Ali Reşad tercümesi), İstanbul 1326.

CHOİSEUL GOUFFİER : Voyage pittoresque de la Grece (Ressamları Van Mour,

DİMİTRİ MERJEKOVSKİ : Deli Petro Hillair), Paris, Birinci cild 1782. İkinci 1809. Üçüncü 1822.
(Fikret Âdil tercümesi), Istanbul.

DOZY : Essai sur l'histoire de l'Islamisme (Abdullah Cevdet tercümesi) Istanbul 1938.

EDOUARD DRİAULT : Selim-i Salis ve Napolyon (Fuad Köprülü tercümesi), Istanbul 1331.

ENVER ZİYA KARAL : Fransa - Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul 1938

ENVER ZİYA KARAL : Nizam-ı Cedid'e dâir lâyihalar, Istanbul 1943.

ENVER ZİYA KARAL : Selim III ve Nizam-ı Cedid. Ankara 1946.

ENVER ZİYA KARAL : Selim III'ün Hatt-ı hümayunları, Ankara 1942.

ENVER ZİYA KARAL : Tanzimattan evvel garplılaşma hareketleri, Istanbul 1940.

ENVER ZİYA KARAL : Halet Efendinin Paris büyükelçiliği, İstanbul 1940.

ENVER ZİYA KARAL : Osmanlı Tarihi C: V. Ankara 1947.

ERCÜMEND KURAN : Fransanın Cezair'e Tecavüzü, Tarih Dergisi C: 3. Sayı 5 - 6. İstanbul 1953.

ERNEST DİEZ — OKTAY ASLANAPA : Türk sanatı. Istanbul 1955.

ESAD EFENDİ : Atrabül-Asar, Üniversite kütüphanesi No. 1736.

ESAD (SAHHAFLAR ŞEYHİ-ZÂDE) : Üss-i Zafer, Istanbul 1243.

EYÜB SABRI PAŞA : Tarih-i Vahhabiyan, Istanbul 1296.

FAHRETTİN — SEYFİ : 1820 - 1827 Mora isyanı, Istanbul 1934.

FAİK REŞAD : Eslâf, İstanbul 1312.

FATİN : Tezkire, Istanbul 1271.

FERİDUN DİRİMTEKİN : 1715 - 1718 Türk —Avusturya—Venedik Seferi, Istanbul 1932.

FERİDUN DİRİMTEKİN: 1736 - 1739 Türk —Avusturya—Rus Seferi, Istanbul 1928.

FERRİOL : Explication des cent estampes (Ressami Van Mour), Paris 1715.

FEVZİ KURTOĞLU : 1768 - 1774 Osmanlı—Rus harbi ve Cezairli Hasan Paşa, Istanbul 1942.

FEVZİ KURTOĞLU : Prut Seferi, İstanbul 1938.

FRANCIS RIAUX : L'Egypte et la France. Paris 1870.

GABRİEL NORADUNGHIAN : Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman. Paris 1900.

GABRIEL REMERAND : Ali de Tepelen Pacha de Janina, Paris 1926.

G. EDUARD RACZYNSKI: Malerische reische in einigen provingen des Osmanichen, Breslau 1824.

HABIB EFENDİ : Hat ve Hattatan, Istanbul 1915.

HACI ABDUL GAFFAR (KIRIMLI) : Umdetüt-Tavarih (Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası S: 15 - 16).

HALİM GİRAY : Gülbün-ı Hanan, İstanbul 1327.

HAMMER (JOSEPH VON) : Histoire de l'Empire Ottoman (J. J. Hellert'in fransızca tercümesi), Paris 1835-4).

HÜSEYİN AYVANSARAYİ : Hadikatül-Cevami. Istanbul 1281.

IBRAHİM HİLMİ TANIŞIK : Istanbul Çeşmeleri, Istanbul 1943.

ISMAİL BELİG : Güldeste-i riyaz-ı Irfan, Istanbul 1302.

İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : Meşhur Rumeli âyânlarından Tirsinikli İsmail v.s., Istanbul 1942.

İSMAIL HAKKI UZUNÇARŞILI : Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya dair, İstanbul 1942

İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : Selim III'ün veliahd iken Fransa kralı Lui XVI ile muhabereleri. Istanbul 1936.

İSMAIL HAKKI UZUNÇARŞILI : Bonapartın Akkâ muhasarasına dair bir Vekayiname, Istanbul 1938.

İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : Arşiv vesikalarına göre Yediada Cumhuriyeti (Belleten I/3-4). Ankara 1937.

ISMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : Sadrıâzam Halil Hamid Paşa. Istanbul 1936.

İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : Osmanlı Tarihi C: IV. Kısım: 1 ve 2. Ankara. 1956.

İSMAIL HAMI DANİŞMEND : İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C: 4. İstanbul 1955.

İSMAİL PAŞA BAGDADLI : Hadikatül-Ârifin. İstanbul 1951.

ISMAIL PAŞA (BAGDADLI) : Keşfiz-Zünun Zeyli, Istanbul 1945.

İSMAİL ZİYAİ : Matalilil-âliye. Üniversite kütüphanesi No. 2486.

İSMET EFENDİ : Tekmiletüş-Şekaik (Tarihi Osmani Encümeni mecmuası S: 15).

İZZET KUMBARACILAR : İstanbul Sebilleri, İstanbul 1938.

JEAN BRUNDESİ : Elbisei atika, Musee des anciens Costumes Turcs. Paris, ?..

JONQUİERE (A. DE LA) : Histoire de l'Empire Ottoman, (2. éd., Paris, 1914.

JORGA : Geschichte des Osmanichen Reiches, Gotha 1911.

JOUANNİN : Univers (Turquie), Paris 1853.

JUCHERAN DE ST. DENYS : Histoire de l'Empire Ottoman, Paris 1844.

KÂMİL PAŞA : Tarih-i siyasi-i devlet-i aliyye-i Osmaniye, İstanbul 1326.

LAMOUCHE : Histoire de la Turquie, Paris 1934.

MAHMUD MES'UD PAŞA : Mecmua-i Muahedat, Istanbul 1294.

MAHMUD ŞEVKET PAŞA : Osmanlı teşkilat ve kıyafet-i askeriyesi, Istanbul 1325

MEHMED : Rum fetretine dair, Istanbul 1288.

MEHMED ÂRİF: Kumbaracı Ahmed Paşa (Tarihi Osmani Encümeni mecmuası S: 4/19).

MEHMED EMİN VAHID : Fransa sefaretnamesi, Istanbul 1282.

MEHMED ESAD : Mir'at-ı Mühendishane, Istanbul 1895.

MEHMED ESAD : Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye, Istanbul 1873.

MEHMED GALİB : Tâlimat-ı Şchid Ali Paşa (Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası S: 1/140-149).

MEHMED MEMDUH PAŞA : Asvat-ı Sudûr, Izmir 1328..

MEHMED SAİD (FERAİZ-ZADE) : Gülşen-i Maarif, İstanbul 1252.

MEHMED SERACUDDİN : Mecmua-i şuara, İstanbul 1325.

MEHMED SÜREYYA : Sicill-i Osmanî, İstanbul 1308 - 1311.

MEHMED ŞEM'İ MOLLA : İlâveli Esmarüt-Tavarih maa zeyl, İstanbul 1295.

MEHMED TAHİR (BURSALI) : Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333/1342.

M. GUER : Moeurs et usages des Turcs, (iki cild) Paris 1747.

MOLTKE : 1828 Seferi (Ahmed Rasim — Muammer tercümesi), İstanbul 1932.

MONTAGUE : Lettres de Milady Wortley Montegute, Paris 1764.

MAURADJA D'OHSSON : Tableau generale de l'Empire Ottoman, Paris, birinci cild 1787, ikinci 1790 üçüncü 1820.

MUSA KAZIM : Muhtıra-i rical-i siyasiyyun, İstanbul 1326.

MUSTAFA NECİB: Tarih-i Mustafa Necib (III. Selim ve Kabakçı isyanı), İstanbul 1280.

MUSTAFA NURI PAŞA : Netayicül-Vukuat, İstanbul 1827.

NACİ (MUALLİM) : Osmanlı Şairleri, İstanbul 1307.

NECATİ SALİM : Prut (1711), İstanbul, 1931.

ÖMER : Kitab-ı minet-Tarih, Fatih kütüphanesi No. 658.

ÖMER (BOSNALI) : Ahval-i Gazavat der diyar-ı Bosna, İstanbul 1293.

POUQUEVILLE : Voyage dans la Gréce, Paris 1820-21

POUQUEVİLLE: Voyage en Morée à Constantinople etc. Paris 1805.

RAŞİD : Tarih, İstanbul 1282.

RAŞİD (BELGRADİ) : Tarih-i vaka-i Hayretnümay-ı Belgrad ve Sırbistan. İstanbul, 1291.

RAŞİD PAŞA : Vak'a-i hayretnüma (Sırp isyanı), İstanbul 1291.

RESMİ AHMED EFENDİ : Halifetür - Rüesa (ve zeyilleri). İstanbul 1269.

RESMİ AHMED EFENDİ : Hülâsatül-İtibar, İstanbul 1286.

RİCAUT : Ottomanische Bsorten, Augspurg, birinci cild 1694, ikinci 1701.

RİFAT : Devhatül-meşâyih ve Zeyli.

RİFAT : Verdül-hakayik

ROBERT : Les Slaves en Turquie, Paris 1844.

SA'DÜDDİN NÜZHET ERGÜN : Türk Musikisi Antolojisi, İstanbul 1943.

SALAHİ: Zabt-ı Vakayi-i yevmiye-i Şehriyâri, Üniversite kütüphanesi No. 2518,

SALİM : Tezkire, İstanbul 1271.

SARI MEHMED PAŞA (DEFTERDAR) : Zübdetül-vakayı, Nur-ı Osmaniye kütüphanesi No: 3122.

SERGE GORİANOFF : Devlet-i Osmaniye—Rusya siyaseti (Macar İskender ve Ali Reşad tercümesi), İstanbul 1331.

SERVER İSKİT : Bizim ilk matbaamız. Aylık Ansiklopedi, C: III, S: 812. İstanbul, 1946.

SELİM NÜZHET GERÇEK : Türk Matbaacılığı, İstanbul 1939.

SİLAHDAR FINDIKLILI MEHMED AGA : Nusretnâme, Veliyyüddin Efendi kütüphanesi No: 2409.

SOUTZO : Histoir de la revolution Grecque. Paris 1829.

SUBHİ : (Sami, Şakır, Subhi) : Tarih, İstanbul 1783.

SÜLEYMAN (ŞAMDANİ-ZADE) : Müriüt-tavarih (ve basılmamış kısımı). İstanbul 1338.

SÜLEYMAN İZZİ: Tarih-i Vakayi, İstanbul 1788

SÜLEYMAN KÂNİ İRTEM : Boğazlar Meselesi. İstanbul 1936.

SÜLEYMAN NUTKİ : Muhaberat-ı bahriye-i Osmaniye, İstanbul 1307.

SÜLEYMAN SA'DÜDDİN (MÜSTAKİM-ZÂDE) : Tuhfetül-Hattatîn, İstanbul 1928.

ŞEMİ MOLLA : İlâveli Esmarüt-Tavarih, İstanbul 1295.

ŞİNASİ ALTUNDAG : Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı sırasında Namık Paşanın Londraya gönderilmesi, Ankara 1942.

ŞİNASİ ALTUNDAG : Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı — Mısır meselesi. Ankara 1942.

ŞÜKRÜ : Onikinci Şarl tarihi, İstanbul 1297.

TAHSİN ÖZ : Türk kumaş ve kadifeleri. İstanbul 1946/1951.

TAHSİN ÖZ : Selim III. ün sır-kâtibi tarafından tutulan ruzname (Tarih vesikalar dergisi, C: III, S: 13 - 14).

TÂİB (OSMAN-ZÂDE) : Hadikatül-Vüzera (ve Zeyilleri), İstanbul 1271.

TALÂT MÜMTAZ YAMAN : Osmanlı İmparatorluğu Mülkî idaresinde Avrupalılaşma İstanbul 1940.

TOPKAPI SARAYI ARŞİVİ : III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim ruznameleri, No. 1358 - 1361.

TOPKAPI SARAYI : Arşiv kılavuzu, İstanbul 1938.

VOLTAİRE : Histoire de Charles XII, Paris 1889.

YUSUF AKÇORA : Osmanlı Devletinin dağılma devri, İstanbul 1940.

ZINKEISEN : Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Hamburg 1840.

★

Beşinci Cildin Fihristi

ÜÇÜNCÜ AHMED
2372 — 2467

Edirne'deki cülûstan sonraki olaylar 2372. — Asilerin ve elebaşı Çalık Ahmed'in sonu 2373. — Sadrâzamın ve Şeyhülislâmların, diğer bazı ricalin azli 2376. — Eski padişah İkinci Mustafa'nın vefatı. Damad Moralı Hasan Paşa'nın yerine Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın tâyini. Baltacı Mehmed Paşa'nın ilk sadareti ve azli 2377..

On sekizinci yüzyılın başında Avrupa'nın durumu ve Osmanlı devleti 2378 - 2384

Rus - İsveç çatışmasının sebepleri ve Kuzey savaşı 2379. — İsveç'in mukabelesi 2380. — Petro'nun gayretleri 2381. — Poltava savaşı. Osmanlı - İsveç münasebetleri 2382. — Sadrâzamın İsveç'e yardım vâdetmesi 2384.

1711 Osmanlı - Rus Savaşı 2384 - 2403.

Rusların ikinci defa sınırı geçmesi. İsveç kralının istek ve teklifleri 2385. — Ruslarla yeniden anlaşma ve İsveç kralı. İsveç kralının tesiri, sadrâzamın azli 2386. — Çar Petro'nun Sırbistan, Eflak ve Boğdan'daki tahrikleri. Padişah ve devlet erkânının barışa devam arzusu 2387. — Numan Paşa'nın sadareti. Numan Paşa'nın azli ve Baltacı Mehmed Paşa'nın ikinci sadareti 2388. — Rusya'ya sefer açılması kararı. Sefer kararı ve Avusturya 2389. ... Kırım Hanı'nın Yusuf Paşa'yı kışkırtması 2391. — Petro'nun bazı mülâhazaları ve barış isteği. Rusların hazırlığı ve Osmanlılara savaş ilânı 2392. — Şubat - Nisan aylarındaki akınlar ve çarpışmalar. Osmanlı ordusunun İstanbuldan hareketi. Petro ve Rus ordusu başkumandanlığı 2393. — Osmanlı ordusunun Edirne'den hareketi. İsveç kralının hatâsı. Rus ordusunun harekâtı 2394. — Baltacı Mehmed Paşa'nın savaş bilgisi ve İsveç kralının teklifi. Petro'nun yeni kararı. Osmanlı ordusunun ileri hareketi 2395. — Öncü çarpışmaları ve Prut suyunu geçiş. Rus ordusunun çekilme kararı 2396. — Rus ordusunun kuşatılması 2397 — Prut savaşı. Rus ordugâhında düşünülen kurtuluş çareleri 2398. — Rusların barış teklifi 2399. — Toplanan mecliste ileri sürülen fikir, Rusların tekrar müracaatı. Barış için sadrâzamla yakınlarının ve Kırım Hanı'nın düşünceleri 2400. — Müzakerenin kabulü. Petro'nun sevinci ve delegesine talimatı. Ponyatovski ve sadrâzamın istekleri, divanda hâkim olan fikir 2401. — Prut barışının imzası ve şartları 2402. — Türkçe metindeki farklar. Baltacı - Katerina rivayeti 2403.

Barıştan sonraki hâdiseler 2402 - 2410.

Prut barışının İstanbul'daki akisleri, Baltacı aleyhine söylentiler 2404. — Baltacı Mehmed Paşa'nın azli 2405. — Mısır'daki olaylar. Rusyaya karşı yeni sefer kararı 2407. — Ruslarla tekrar anlaşma yapılması kararı. Sadarette değişiklik. İkinci Şarl için alınan karar 2408. — Ruslarla yapılan yeni bir anlaşma 2409. — İsveç kralının memleketine gitmesi 2410.

1715 - 1718 Osmanlı - Venedik ve Avusturya savaşları 2410 - 2431.

Eflak ve Boğdan'daki olaylar Karadağ hâdiseleri ve Venedik 2415. — Venedik'le olan ihtilâflar ve harb ilânı. Savaş hazırlıkları 2416. — Ordunun hareketi. Harb meclisi toplantısı. Denizdeki hareketler ve Korint'in fethi 2417. — Anapoli'nin zabtı. Venedik'lilerin Prevezeye hücumu 2418. —Modon, Koron ve Navarin'in fethi. Mora'da ve denizlerde diğer fetihler. Bosna tarafındaki çarpışmalar 2419. — Avusturya'nın savaşa girmesi. Danışma meclisindeki fikirler ve Avusturya'ya savaş ilânı 2420. — İki cepheli savaşa hazırlık. Ordunun İstanbuldan hareketi ve Belgrad'a ulaşması. Harb meclisi toplantısı, fik çarpışmalar 2421. — İki taraf kuvvetlerinin durumu, Petervaradin savaşı 2422. — Sadrâzam Ali Paşa'nın şehâdeti. Başarısız Korfo harekâtı. Venediklilerin hücumu 2428. — Yeni sadrâzam tâyini. Temeşvar'ın

elden çıkması ve ordunun dönüşü 2424. — Eflak, Boğdan olayları, Kırım Hanı'nın değişmesi, Rakoçi ile yapılan anlaşma Osmanlı - Avusturya savaşının ikinci yılı. Belgrad'ın düşmesi 2425. — Venedik ve deniz cephesi. Barış için ilk teşebbüsler 2426. — Mütareke yapılması ve müzakerelerin başlaması, sadarette değişme. Pasarofça muahedesi 2430. — Venedik'le yapılan anlaşma 2431.

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Devri 2431 - 2435.

Rusyanın ebedî sulh teklifi 2432. — Aşiretlerin iskânı. Hıristiyan tebeaya gösterilen şefkat 2433. — İbrahim Paşa'nın icraatının tepkileri 2435.

Osmanlı - İran Savaşları 2436 - 2460

İranın durumu 2439. — Osmanlıların müdahalesi. İranla savaş 2440. — Azerbaycan cephesi. Kafkas cephesi 2444. — İran'da yeni olaylar. Eşref Han hâkimiyeti 2447. — İran hakkında Osmanlı - Rus müzakereleri. Müzakerelerin ikinci safhası. İran için Osmanlı - Rus anlaşması ve şartları 2448. — Eşref Han'ın elçilerinin reddedilmesi 2449. — Eşref Han'la yapılan barış 2457. — İran'da yeni olaylar. Nadir Han'ın vaziyete hâkim olması ve Şah Tahmasp'dan gelen elçi ile yapılan anlaşma 2458. — Nadir Han'ın tecavüzü 2459. — İran'a sefer açılması 2460.

Patrona Halil İsyanı 2460 - 2465.

İsyan hareketinin başlaması 2461. — Padişahla vezirâzamın vaziyeti duymaları. Asilerin isteklerinin bildirilmesi. Şeyhülislâmın kurtuluş için bulduğu çare 2462. — Asilere gönderilen heyet ve bunlara verilen talimat. Asilerin yaptıkları tâyinler ve yağmalar 2463. — Asilerin ayak diremeleri. İbrahim Paşa'nın azli ve akıbeti 2464. — İsyanın devam etmesi. Üçüncü Ahmed'in padişahlıktan ayrılması ve yeğenine nasihatleri 2465. — Üçüncü Ahmed'in hususiyetleri 2467.

BİRİNCİ MAHMUD
2468 - 2551

İsyandan sonraki olaylar 2468. — Zorbaların teminat istemeleri ve ihtilâlin sonu 2469. — Asilerin emniyetleri için yaptıkları tâyinler. Elebaşıların ezilmesi için yapılan hazırlık 2470. — Elebaşıların, vezirâzam sarayına daveti ve toplantı. Asilerin yeni kararları. Kaplan Giray'ın tertibi 2471. — Vezirâzam sarayında ikinci toplantı ve Topkapı sarayına gidiş. Zorbabaşıların öldürülmesi 2472. — Saraydaki diğer zorbabaşıların imhası. Yeni tâyinler ve sadarette değişiklik 2473. — Yeni bir isyan hareketi. Sadrâzamın mukabil tedbirleri. Sancağ-ı Şerif'in çıkarılması ve asilerin ezilmesi 2474. — İsyan tahkikatı, yeni tâyin ve tedbirler 2475. — Patrona'cıların son hareketi. Sadrâzamın azli 2476.

Osmanlı - İran savaşlarının devamı 2477 - 2485

Şirvan'daki olay ve Azerbaycan'daki harekât. Irak harekâtı ve Kurican savaşı. İran'la barış 2478. — Barışın uyandırdığı memnuniyetsizlik. sadrâzamın azli. İran tahtında değişiklik ve İran'la savaşın devamı 2479. — Nadir Han'ın Bağdad muhasarası ve Duçum mağlûbiyeti. Han'ın Musul'a hücumu. Kerkük savaşı 2480. — Han'ın Bağdad'ı tehdidi. Yeniden hücumu. Gence ve Tiflis'in muhasarası ve Kars muahedesi 2481. — Osmanlı ordusunun baskına uğraması ve Seraskerin şehadeti. Hekimoğlu Ali Paşa'nın azli 2482. — Yeni sadrâzamın icraatı ve azli. Nadir Han'ın barış teklifi 2483. — Müzakerelerin başlaması. İran'lıların yeni istekleri ve Han'a gönderilen heyet 2484. — İstanbul olayları, eski padişah Üçüncü Ahmed'in vefatı 2485.

1736 - 1739 Osmanlı - Rus ve Avusturya savaşları 2485 - 2517.

Lehistan Krallığı ve Osmanlı devleti 2486. — Kafkaslarda Osmanlı - Rus ihtilâfları 2487. — Rusların hakiki niyetleri ve âni hücumları. Barışın devamı için son gayretler ve savaş kararı 2488. — Devletlerden gelen cevaplar, Avusturya ve Fransa'nın görüşleri 2489. — Azak ve Kırım'dan gelen haberler, ilk hazırlıklar, ordunun hareketi. Kırım olayları 2490. — Kırım Hanı'nın değişmesi ve Kırım için alınan tedbirler. Sadrâzam ve etrafı. Karadeniz'deki olaylar 2491. — Avusturya'nın sahte aracılığı ve diplomatik faaliyetler. Niyemirov müzakereleri 2492. — Tehlikeyi belirten kumandanlar ve Osman Halisa Efendi 2493. — Rus taarruzu, Özi'nin kaybı. Boğdan için alınan tedbirler 2494. — Rusların Kırım'a tekrar hücumu. Avusturyalıların savaşa girmesi 2495. — Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın

sadareti ve icraatı. Barış komedyasının sonu 2496. — Fransa'nın Avusturya nezdindeki teşebbüsü. Avusturyalıların ilerlemesi, yerli Hıristiyanların faaliyeti, Yeni - Pazar'ın kaybı 2498. — Avusturyalıların ilk yenilgileri ve Niş'in istirdadı. Vidin tarafındaki yeni başarılar 2499. — Bosna heyeti olayları. Valinin, düşman kumandanıyle görüşmesi 2500. — Bosna valisinin tedbirleri. Avusturyalıların hücuma geçmesi. Düşmanın Banaluka'yı muhasarası 2501. — Banaluka savaşı 2502. — Avusturyalıların paniğe uğraması. Hekimoğlu ile gazilerin taltifi. Rus cephesi ve ordunun İstanbula hareketi 2503. — İvaz Paşa'nın kış faaliyeti. Muhsin-zâde'nin azli ve yeğen Mehmed Paşa'nın sadareti. Diplomatik olaylar ve Fransa Başvekilinin mektubu 2504. — Sadrâzamın devletlere mektubu ve müşavere meclisinin kararı 2505. — Rakoçi ile yapılan anlaşma. Elçilerin gayretleri. Devlet erkânında hâkim olan fikir 2506. — Ordunun sefere çıkışı ve Fransa'nın tavassut teklifi. Harb meclisinin kararı. Mühadiye savaşı. Semendere'nin alınması 2507. — Ordudaki yağma olayı. İrşova'nın kaybı. İrşova'nın geri alınması ve Ali Paşa'nın mağlûbiyeti 2508. — İvaz Mehmed Paşa'nın tekrar sadarete tâyini. Ada-i Kebir kalesinin alınması 2509. — Diplomatik faaliyetler. Padişahın tereddütleri. Kırım Hanı'nın barış taraftarlığı 2510. — Yeğen Mehmed Paşa'nın azli 2511. — İvaz Mehmed Paşa'nın sadareti ve ordunun hareketi. Avusturyaya hareket kararı. Yeniden yapılan müşavere toplantısı 2512. — Hisarcık meydan savaşı. Belgrad'ın muhasarası 2513. — Vidin kumandanının idamı. Mareşal Vallis'in barış teklifi. Müzakereler ve Belgrad barışı 2514. — Rus cephesi olayları 2515. ... Rusya ile barış. İstanbul'a dönüş 2517.

Barış devri olayları 2517 - 2521.

İsveçle ittifak. Sicilyateyn krallığı ile anlaşma. Fransa'ya verilen imtiyazlar. Bir kısım mahallî mütegallibenin ezilmesi 2518. — İstanbul'da hâdiseler. Sadrâzamın azli 2519. — Donanmanın avdeti. Avusturya hududunun tesbiti 2520. — Fransa'ya gönderilen elçi, Rusya ile olan ihtilâfın hallı 2521.

Yeni bir İran seferi 2521 - 2531.

Nadir Şah'ın Dağıstan'a müdahalesi ve yeni istekleri 2521. — Hekimoğlu'nun ikinci sadareti. İran'a karşı tedbirler. Nadir Şah'ın yeni tehditleri 2522. — Toplanan müşavere meclisinde alınan karar ve tedbirler 2523. — Nadir'e karşı Safi'nin Şah ilânı - Kerkük kalesinin kaybı - Hekimoğlu'nun azli ve Hasan Paşa'nın sadarete tâyini 2524. — Savaşın ilânı, ilk icraat. Nadir'in Musul'u muhasarası. Devletin İsveç ve Rusya'ya teşekkürü 2525. — Kırım Hanı'nın azli. Kuzey cephesi olayları. Kars muhasarası 2526. — Hindistan'dan gelen elçi ve talebi 2527. — Levendlerin ihaneti, ordunun Revan mağlûbiyeti. Levendler ve haklarında verilen fetva. Nadir Şah'ın barış istek ve teklifleri 2529. — Gelen elçi ve yeni teklifler. İran'la sulh yapılması 2530.

Devrin son olayları 2531 - 2532

Safi'nin tâbi olduğu muamele. Avrupa'daki olaylar. Osmanlı devleti ve Avusturya 2531. — Sadarette değişiklik. Hafız Beşir Ağa'nın akıbeti 2537. — Birinci Mahmud'un vefatı ve bir rivayet 2538. — Birinci Mahmud'un şahsiyeti 2539.

ÜÇÜNCÜ OSMAN
2540 - 2551

Cülûsu 2540. — Bahir Mustafa Paşa'nın azli ve Hekimoğlu'nun üçüncü sadareti 2541. — Naili Mustafa Paşa'nın sadareti ve azli 2542. — Bıyıklı Ali Paşa'nın sadareti ve azli. Said Mehmed Paşa'nın sadareti ve azli, Bahir Mustafa Paşa'nın ikinci sadareti 2543. — Levendlere karşı yeni bir hareket. Mısır ve Bağdad eyâletlerinin vaziyetleri 2544. — Garp ocaklarının durumu. Boğdan ve Eflak'ın durumu 2545. — Şehzade Mehmed'in ölümü, Bahir Mustafa Paşa'nın azli 2549. — Koca Ragıp Paşa'nın sadareti. Kızlarağası'nın Ragıp Paşa ile mücadelesi 2550. — Üçüncü Osman'ın ölümü ve şahsiyeti 2551.

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA
2552 - 2603

Cülûs ve biat merasimi 2552. — Hac yolu ve Haremeyn mukataaları meselesi 2553. — Padişahın bu meseleye verdiği önem ve alınan tedbirler 2554.

Avrupa olayları ve Osmanlı devleti 2555 - 2563.

Yedi sene savaşları ve sonuçları 2555. — Osmanlı devletine yapılan ittifak teklifleri 2556. — Koca Ragıp Paşa'nın ittifak hususundaki lâyihası ve Prusya müzakerelerinin yankısı. Lehistan tacı meselesi ve Osmanlı devleti 2558. — Padişah ve sadrâzamları. Ahmed *Resmi Efendi*'nin Prusya sefareti 2561. — Sadaret makamında değişmeler. Lehistan olaylarının yeni safhası 2562.

1774 - 1868 Osmanlı - Rus savaşları 2563 - 2575

Muhsin-zâde'nin sadaretten azli 2563 — Mahir Hamza Paşa'nın sadareti. Rus elçisiyle görüşme ve sefer kararı 2564. — Sadaret değişikliği 2565. — İngiltere'nin aracılık teklifi. Sefer arifesinde Kırım'ın ahvali 2566. — Kırım Hanının akını. Ordunun hareketi 2567. — Rusların durumu ve tertibatı. Hotin olayı. Serdarın tereddütleri ve Leh vatanperverlerinin ordugâha gelmeleri 2568. — Boğdan voyvodasının ihaneti, çekilen erzak sıkıntısı 2569. — Sadrâzamın icraatı 2571. — Rusların Hotin'i tekrar muhasarası. Sadaret makamında değişme 2572. — Turla bozgunu ve Hotin'in bırakılması 2573 — Boğdan olayları. Rusların faaliyeti, Kırım Hanının azli. Kırım Hanının mağlûbiyeti, Larga savaşı 2574. — Bu yenilgenin sebepleri. Bender, İsmail, Kili, İbrail ve Akkerman'ın kaybı, sadaret değişikliği 2575.

Akdeniz ve Mora cephesinin açılması 2575 - 2581.

Rus Baltık filosunun hareketi. Fransa'nın telâşı ve imbarı. Rus filosunun Koron'u muhasarası, Mora isyanı 2576. — Navarin'in düşmesi ve diğer hâdiseler. Osmanlı donanmasının hareketi 2578. — Mora'da son durum. Koyun Adaları deniz savaşı 2579. — Çeşme'de Osmanlı donanmasının yakılması 2580. — Babâlî'nin ilk tedbirleri 2581. — Rus filosunun yeni hareketleri 2582. — Limni Adası savaşları 2583. — İlk barış teşebbüsü 2584.

Savaşların devamı, Rusların Kırım'ı istilâsı 2584 - 2600.

Kırım'ın kaybedilmesi 2587 — Avusturya'nın telâşı ve Osmanlılarla ittifakı. Lehistan'ın taksimi ve Rusya 2588. — Rusların ikinci barış teşebbüsü. Fokşani müzakereleri 2590. — *Barış müzakerelerinin* kesilmesi ve devamı için çalışmalar 2591. — Bükreş görüşmeleri. Sadrâzamın tereddütleri, barışın yapılamaması 2592. — Akdenizdeki Rus donanmasının Mısır ve Suriye isyanlarına karışması, Mısır hâdiseleri 2599. — Suriye'deki asi. Rus donanmasının son faaliyetleri. Barış şartlarının reddinden sonra Tuna Boyu savaşları 2600. — Üçüncü Mustafa'nın ölümü ve şahsiyeti 2601.

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD
2604 - 2609

Rusların barış teklifi ve sebepleri. Osmanlı ricalının fikirleri, barışın reddi 2605. — Kozluca bozgunu 2606. — Serdar-ı-âzamın barış isteği Küçük Kaynarca müzakereleri 2607. — Küçük Kaynarca barışı ve esasları 2608.

Barış devri olayları 2609 - 2615

Ordunun dönüşü ve sadrâzamın vefatı. Avusturya'nın Bukovina'yı alması 2609. — Kırımdaki olaylar ve Osmanlı devletine gelen heyet. Kırım'dan tekrar heyet gelmesi 2610. — Sadarette değişiklik. Suriye'deki hâdisenin sonu 2611. — *Levendlerin imhası* ve Suriye'deki yeni hâdise. Cezzar Ahmed Paşa'nın bazı hareketleri ve Hicaz'ın Vehabîlerce tehdidi. Şeyhülislâm ve sadrâzam tebdili 2612. — Rusların Kırım'a müdahaleleri, Osmanlıların savaş hazırlığı. Rusların tekrar müdahalesi ve Osmanlıların savaş kararı 2613. — Sadarette değişme. Aynalı-Kavak tenkihnamesi 2614

Osmanlı - İran savaşı 2615 - 2618

Bahan sancağındaki hâdise ve Bağdad valisi 2615. — Basra'nın muhasarası ve teslim oluşu. İran'a savaş açılması, ordunun hareketi 2616. — Kerim Han'ın son hareketleri ve Basra'nın istirdadı - Arnavutların Mora'daki hareketleri ve tedibleri. Sadarette değişme 2617.

Aynalı - Kavak tenkihnamesinden sonraki devre 2618 - 2633.

Avusturya ile Rusya'nın Osmanlılara karşı ittifakı. Fransa ile diğer devletlerin tutumu 2618. — Fransa - İngiltere harbi ve silâhlı tarafsızlık. Osmanlıların savaş hazırlığı ve

Ruslarla bazı yeni ihtilâflar. Mehmed İzzet Paşa'nın ikinci sadareti 2619. — Yeğen Mehmed Paşa'nın sadareti. İspanya ile siyasî ve ticarî anlaşma. Halil Hamid Paşa'nın sadareti 2620. — Rusların Kırım'a müdahalesi. Rusya'nın Kırım'ı ilhakı 2621. — Rusların Şahingiray'a son darbesi 2622. — Kırım'ın ilhakı karşısında Osmanlı devleti ve vaziyetin resmen kabulü 2623. — Sadrâzam Halil Hamid Paşa'nın gözden düşmesi 2626. — Azli ve idamı. Şahin Ali Paşa'nın sadareti. Onun da azli ve Yusuf Paşa'nın sadrâzamlığı. Rusya ile Osmanlılar arasında yeni ihtilâflar 2627. — İngiliz elçisinin telkini. İhtilâflı noktalar ve sebepler 2629. — Mısır'da yeni olaylar 2630. — Mısır'da çarpışan yabancı menfaatler ve asilere karşı harekâtın başlaması 2631. — Rusya'nın asilere el uzatması ve meydana çıkışı 2632.

1787 - 1792 Osmanlı - Rus ve Avusturya savaşlarının başlaması 2633 - 2659

Rusya'ya karşı savaşın ilânı 2634. — Savaşın ilânı zamanında yapılan hatâ. Savaş hazırlıkları ve tertipler 2635. — İlk çarpışmalar. Potemkin'in telâşı. Avusturyanın savaşa katılışı 2636. — Padişah huzurunda toplanan meclis, yayınlanan beyannâme, azil ve tâyinler 2637. — Ordunun İstanbul'dan hareketi. Avusturyanın savaş tertibi, çeşitli bölgelerdeki çarpışmalar 2638. — Semendere'deki çarpışma. Eflak hareketleri. Donanmanın çıkışı. Ordunun Edirne'den hareketi 2639. — Sırbistan ve Bosna hareketleri. Niş ordugâhında toplanan meclis. Yeniçeri ayaklanması 2640. — Kethüda Hasan Paşa'nın sadareti. Lazarethane'nin alınışı. Osmanlı ordusunun ileri harekâtı 2641. — Muhadiye savaşı. İnlik'in fethi 2642. — Şebeş savaşı 2643. — Avusturya bölgelerine son akınlar. Ordunun kışlağa dönmesi 2644. — Avusturyalıların kış faaliyeti. Rusya cephesi 2645. — Karadenizdeki donanmanın harekâtı ve Rusya'nın Özi'yi muhasarası 2651 -- Kaptan Paşa'ya verilen cevap ve alınan tedbirler 2652. — Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın gözden düşmesi 2653. — İsveç - Rus savaşının başlaması ve Osmanlı devletine yapılan teklif 2654. — Özi kalesinin düşmesi 2655. — Olayın İstanbul'da aksi ve padişahın teessürü. Bender taraflarındaki durum 2656. — İlk barış istekleri 2657. — Padişahın ölümü 2658. — Birinci Abdülhamid'in şahsiyeti 2659.

On sekizinci asırda ilim ve sanat hayatı, iktisadî durum

ASRA UMUMÎ BİR BAKIŞ
2660 - 2675

I Ilım hayatı: 2660 - 2668

On sekizinci asrın yetiştirdiği birinci sınıf ilim ve fikir adamları 2661 — 1 - Dinî, hukuki ve felsefî eserler — 2 - Tarihle ilgili eserler 2664 — 3 - Coğrafya ve fizikle ilgili eserler. — 4 - Matematik, geometri, astronomi ile ilgili eserler 2666 — 5 - Tıbla ilgili eserler 6267.

II. Edebiyat ve sanat hayatı 2668 - 2678.

1 - Edebiyat 2668 — 2 - Musiki ve bestekârlar 2670 — 3 - Yazı ve hattatlar 2671 — 4 - Resim, nakış, tezhip, oyma, çini 2672 — 5 - Mimarlık 2673.

III. İktisadî durum 2674 - 2675.

1 - Maden işletmeleri — 2 - Dokuma tezgâhları ve el mamulâtı 2674 — 3 - Ticarî durum 2675.

Yıkılma devri 2676 - 2677

ÜÇÜNCÜ SELİM
2678 - 2817

Selimin şehzadelik devri 2678. — Cülûs ve biat merasimi 2681. — İlk icraatı. Malî ve askerî durum için yapılan toplantı 2682.

Cephelerdeki savaşların devamı 2683 - 2701

Koca Yusuf Paşa'nın tedbirleri, sadaretten azli. Sadrâzam Cenaze Hasan Paşa ve icraatı 2684. — Osmanlı - İsveç ittifakı, İsveç - Rus savaşının devamı 2685. — Serdar Ekrem'in hareketi ve İstanbul'dan gelen emir. Fokşani bozgunu. Sadrâzamın üzüntüsü ve padişahın hattı 2686. — Padişahın mektubu 2687. — Seraskerin toplantısı ve alınan tedbirler. Buzaov mağlûbiyeti 2688. — Avusturyalıların bu savaş hakkında yazdıkları 2689. — Os-

manlı ordusunun İsmail galebesi 2691. ... Serdarın kışlağa çekilmesi, Eflak olayları 2692. — Akkerman kalesinin Ruslara teslim olması 2693. — Belgrad'ın Avusturyalılar tarafından alınması 2694. — Avusturyalıların ilerlemesi. Sırpların isyanı. Alınan tedbirler, padişahın teessürü 2696. — Bender kalesinin Ruslara teslim olması. Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem'in azli 2697. — Yeni sadrâzam Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın icraatı. Diplomatik faaliyetler, barış teşebbüsleri 2698. — Osmanlı - Prusya ittifakı müzakereleri ve Osmanlı ülemâsı. Sadrâzamın temayülü ve Prusyanın asıl gayesi 2699. — Prusya ile ittifak ve esasları. Cezayirli'nin vefatı ve yerine sadrâzam tâyini 2700.

Bazı eyaletlerdeki olaylar 2701 - 2701.

Mısır eyaleti ve Kölemen Beyleri 2701. — Hicaz'ın durumu 2703. — Suriye'deki hâdiseler ve Cezzar Ahmed Paşa 2704.

Avusturya ve Rusya ile savaşın devamı, diğer olaylar 2705 - 2722

Ordunun yeni savaş yılı için Sahraya çıkışı. Ordudaki noksanlar ve sebepleri 2705. — Tatar Hanının durumu. Rusya elçisinin savaşın devamını temini. Prusyanın gerçek niyetleri 2706. — Barış faaliyetinin orduda tesiri. padişahın hattı. Bazı çarpışmalar ve akınlar, Avusturyanın sulh için taarruzu. Osmanlıların Yergöğü zaferi 2708. — Osmanlı ordusunun Tuna'yı geçmesi. Rayhambah anlaşması ve Osmanlı devleti 2710. — Avusturya ile mütarekeyi sorlaştıran şeyler 2711 — Prusya elçisi ve Babıâli. Padişahın hattı hümayunu, Avusturya ile mütarekenin akdi 2712. — Sadrâzamın bazı hareketleri ve Eflak Voyvodasının akıbeti, Rusya ile barış yapması ve Osmanlı devleti 2718. — Lehistan'ın Osmanlılarla ittifak arzusu. Ruslarla Tuna cephesinde çarpışmalar 2714. — Kili, Sünne, Tolcu, İsakçı'nın kaybedilmesi, kışlağa çekiliş. Berlin'e gönderilen elçi ve Prusya kralına yazılan mektup 2716. — Osmanlı devletinin barışa teşviki. İsmail kalesinin Ruslar tarafından alınışı 2717. — Serdar-ı Ekrem'in düşünce ve hareketleri. padişahın emirleri 2718. — İstanbul'daki hâdiseler ve rivayetler. Sadrâzam Şerif Hüseyin Paşa'nın katli. Akdeniz ve Karadenizdeki donanma faaliyeti 2720. — Koca Yusuf Paşa'nın ikinci sadareti. Prusya'nın yeni bir manevrası 2722.

Savaşların son yılı ve barış andlaşmaları 2722 - 2740

Yılın ilk çarpışmaları, Rusların Maçin'i zaptı. Rusların İbrail muhasarası ve teslim teklifi 2723. — Rusların Baba-dağ'ı yakıp çekilişi ve Serdar-ı Ekrem'in orduya hitabı. Maçin ordusiyle diğer kuvvetlerin bozgunu. Serdar-ı Ekrem ordusunun da bozguna katılışı 2727. — Avusturyalılarla devam eden müzakereler ve Ziştova barışının imzası 2728. — Ziştova andlaşması 2729. — Ruslarla Kafkaslarda savaşlar 2731. — Kafkasyalıların Osmanlı devletine müracaatı. Battal Hüseyin Paşa'nın Kafkasyalılara muamelesi. Battal'ın ihaneti 2732. — Anapanın Ruslar tarafından alınması 2733 — Karadeniz savaşları 2734. — İki tarafın barış teşebbüslerine bir bakış 2735. — Sadrâzam Yusuf Paşa'nın son tedbirleri ve Rus kumandanına müracaat. Rus kumandanının mütareke şartları 2736. — Ruslarla Kalas mütarekesinin yapılması 2737. — Ruslarla Yaş barış müzakeresinin başlaması 2738. — Yaş muahedesinin esasları 2740. — Rumelide eşkıya tenkili ve ordunun İstanbul'a dönüşü 2741. — Kıyafet ve hediyelere dair padişahın emri. Sadarette değişiklik 2742. — Akdeniz korsanlarının tenkili 2745.

On sekizinci yüzyılda diğer kıtalar, sömürgecilik ve bu yüzyılın sonunda Avrupa 2746 - 2751

Avrupa'nın problemleri. Almanya, Avusturya ve Prusya'nın Almanya'ya hâkim olma gayretleri 2749. — Rusya. Toplumun oynaması ve yeni akımlar. ihtilâl fikri 2750. — Fransa ihtilâli 2751.

Üçüncü Selim'in çeşitli alanda ıslâhata başlaması ve barış sonrası olayları 2754 - 2772

Yapılacak işler için yazılan lâyihalardaki esaslar 2754. — Yeniçeri ocağının durumu ve padişahın düşüncesi. ıslâhat ekibi. program. Eski müesseselerdeki ıslâhat, yeniçeri ocağının tepkisi 2755. — Topraklı süvariler 2756. — Donanma ve tersanede yapılan işler 2762 — Çeşitli sahalarda değişiklik ve icraat, daimi elçilikler ihdası 2764. — Sadaret makamında değişme 2765. — Islâhat sırasında dış politika 2766. — Fransa ihtilâli ve Babıâli. İhtilâl Fransası elçilerinin İstanbul'daki gayretleri 2767 — Fransa cumhuriyetinin tanınması ve ittifak meselesi 2768. — Lehistan krallığının ortadan kaldırılması. İran'daki hareketler ve Babıâli 2769. — Venedik cumhuriyetinin paylaşılması. Babıâli'nin Kampo - Formio'dan sonra Fransa'ya karşı tutumu. 2770. — Rus elçisinin Babıâli'ye müracaatı ve istekleri, Prusya haberleri 2771. — Fransa ve Avrupa'dan gelen son haberler. Atıf Efendi'nin lâyihası ve Babıâli 2772.

Anadolu ve Rumelindeki gaileler 2772 - 2776

Rumelindeki Dağlı ve Acem - oğlu eşkiyası 2772. — Belgrad ve Vidin olayları. Dağlı eşkiyası 2773. — İşkodra'daki Mahmud Paşa'nın hareketleri ve sonu 2774. — Rumelideki olayların devamı. Ali ve Hakkı Paşalar. Paspan-oğlu'nun isyanı ve fermanlı oluşu 2775 — Paspan-oğlu ile Hüseyin Paşa mücadelesi. Hüseyin Paşa'nın Vidin'i muhasarası. Ali Paşanın idamı 2776.

Fransızların Mısır'a hücumu, Osmanlı - Rus ve İngiliz ittifakı 2777 - 2798

Fransa maslahatgüzarı ile Reis-ül-Küttab'ın mülâkatı 2777. — İngiliz donanmasının İskenderiye'ye ilk gelişi ve amiralın ikazı 2779. — Bonapart'ın İskenderiye'yi zaptı. 2780. — Bonapart'ın gayesi ve halka beyannamesi 2781. — Bonapart'ın İskenderiye'deki diğer icraatı. 2782. — Mısır valisi ve Kölemen beylerinin telâşı. Babıâli'nin durumu öğrenmesi, Bonapart'ın Rufen'e mektubu ve ittifak teşebbüsü 2783. — Mısır'da cereyan eden diğer savaşlar 2784. — Kahire'deki durum, Ehramlar savaşı 2785. — Kahire'nin teslimi, Murad Bey'in Bonapart'a teklifleri 2786. — Ebukır deniz savaşı 2787. — Deniz savaşından sonra Fransızların Mısır'daki durumu. Bonapart'ın Cezzar Ahmed Paşa'ya mektubu ve iki tarafın hareket tarzı 2788. — Kahire'deki isyan 2789 — Mısır'a, Fransız tecavüzünden sonra Üçüncü Selim'in tutumu. Yapılan müşavereler, teklifler, alınan kararlar 2790. — Fransız maslahatgüzarına yapılan tebliğat. Çanakkale Boğazı için alınan karar ve sadrâzamın azli, Fransa'ya harb ilânı. Osmanlı devletiyle Rusya, İngiltere ve iki Sicilya arasında yapılan anlaşmalar 2791. — Deniz ve karada savaş hareketlerinin başlaması 2792. — Napolyon'un Suriye'ye seferi. Akka kalesi savaşları 2793. — Napolyon'un Suriye'den çekilmesi ve Fransa'ya dönüşü. Fransız ordusunun Mısır'ı terki 2794. — Babıâli'yi tekrar Fransız politikasına meylettiren olaylar, Amien barışı 2795. — Napolyon'un Mısır dönüşünden sonra Fransa ve Avrupa 2796.

Babıâli'nin müttefiklerinden uzaklaşması, iç olaylar, Rusya ve İngiltere ile savaşın başlaması 2798 - 2809

Babıâli ile Fransa arasındaki anlaşmazlık 2798. — Sadrâzamın istifası ve Mısır valiliği meselesi. İkinci Edirne vak'ası 2799. — Hicaz'daki durum. Babıâli'nin Fransa ile anlaşması 2805. — Devleti İngiltere ve Rusya ile savaşa götüren olaylar 2806. — İngiltere donanmasının Çanakkale Boğazından geçişi. İstanbul'da telâş ve Sebastiani'nin gayretleri 2807. — İngiliz tekliflerinin reddi, İstanbul'un tahkimi 2808. — İngiliz donanmasının son hareketleri ve çekilmesi. Akdenizdeki Rus donanması 2809.

Üçüncü Selim'in saltanattan uzaklaştırılması 2810 - 2817

Sadrâzamın ordu ile İstanbul'dan hareketi ve propağandanın artması 2810. — İsyan hareketinin hazırlanması 2811. — Kabakçı Mustafa ve diğer asilerin harekete geçmesi 2812. — Padişahın durumu, asilerin istekleri 2813. — Üçüncü Selim'in hal'i 2814. — Üçüncü Selim'in şahsiyeti 2816.

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA
2818 - 2829

İstanbul olaylarının orduda duyulması ve tepkileri 2819. — Osmanlı devletinin durumu hakkında imparatorların görüşleri 2820. — Alemdar Mustafa Paşa ile Rusçuk yârânı ve İstanbul'da hâdiselerin devamı 2821. — Rusların mütareke akdi 2822

Eski padişahı kurtarmak ve öldürmek istiyenlerin karşılıklı faaliyetleri 2823 - 2829

Ordunun tutumu ve durumu 2823. — Ordunun İstanbul'dan hareketi, Kabakçı Mustafanın öldürülmesi. Alemdar Mustafa Paşa'nın ve Rusçuk yârânının icraatı, saray ve sadrâzamın telâşı 2824. — Üçüncü Selim'in kurtarılması ve iclası hareketlerinin başlaması 2825. — Topkapı sarayına gidilmesi. Dördüncü Mustafa'nın hiddeti. Üçüncü Selim'in şehadeti ve Şehzade Mahmud'un kurtarılması 2826. — Alemdar Mustafa Paşa'nın teessürü. Şehzade Mahmud'la ilk görüşmesi 2828. — Sultan Mustafa'nın saltanattan uzaklaştırılması, şahsiyeti 2829.

İKİNCİ MAHMUD
2830 - 2948

Cülûs 2830. — Yeni padişahın ve Alemdar'ın ilk icraatı 2831. — Kılıç alayı, yeni azil ve

tâyinler. İstanbul'un asayişi. Osmanlı devletinin iç ve dış durumu, padişahla âyan arasında yapılan senet 2832. — Sekban-ı Cedid'in teşkili, yeniçeri ocağının durumu 2834. Rusçuk yâranına, sadrâzama ve yeni icraata karşı ocağın ayaklanması,

Alemdar'ın şehadeti 2834 - 2842

Yeniçeri ocağının ve ülemanın baştakilere kin ve nefreti. Fatih camii olayı 2835. — İkinci hâdise ve yeniçeri ocağının harekete geçmesi. Yeniçerilerin Babıâli'ye yürüyüşü. Alemdar'ın mukavemeti 2836. — Rusçuk yâranına karşı hareket. Ramiz ve Kadı Abdurrahman Efendilerin tereddütleri. Ocağın telâşı, padişaha müracaatları 2838. — Alemdar'ın şehadeti 2839. — Asilerin gerçek niyeti ve İkinci Mahmud'un tedbirleri 2840. — Eski padişahın öldürülmesi, asilerle çarpışmalar. İsyanın yeni safhası, firarlar. Sekban-ı Cedid'in ilgası 2841. — Memiş Paşa'nın sadareti ve firarilerin akıbeti 2842.

İngiltere ile barış ve Rus savaşları 2842 - 2847

Osmanlıların İngiltere ile barış ve ittifak yapması 2843. — Rus savaşının devamı, sadrâzam tebdili, yılın çarpışmaları 2844. — Rusların Balkanlarda ilerlemesi, sadrâzamın azli 2845. — Osmanlı serdarının hatası ve orduların muhasaraya düşmesi 2846. — Sadrâzamın mütareke ve barış isteği, Yergöğü görüşmeleri, Bükreş görüşmeleri ve barış 2847.

Avrupa ahvali, Viyana kongresinden sonraki olaylar 2847 - 2857

Napolyon Fransası ve sonrası 2847. — Almanya'nın durumu 2853. — İtalya'daki hareketler 2854. — İspanya - Portekiz'in vaziyeti 2855. — Danimarka, İsveç, Norveç, Belçika ve Hollanda, Rusya Çarlığı 2856. — Lehistan'ın yeniden kuruluş gayretleri ve Rusya 2857.

On dokuzuncu yüzyıl başlarında imparatorluğun iç ve dış gaileleri, bağımsızlık hareketleri 2857 - 2884

Sırp isyanlarının ve bağımsızlık hareketlerinin başlaması 2857. — İsyanın yeni safhası ve Ruslar 2864. — Babıâli'nin Sırplara imtiyaz vermesi, Osmanlı - İran münasebetleri, Kaçarların politikası 2865. — İranlıların Bağdad civarını yağmalamaları 2866. — İranın yeniden tecavüze geçmesi ve Osmanlı - İran savaşı 2867. — İkinci savaş yılı, Erzurum barışı 2868. — Mora ve diğer Rum isyanları 2877. — İlk teşkilât ve Tepedelenli Ali Paşa'nın ihbarı 2878. — Rum isyanı hareketinin muhtelif bölgelerdeki seyri ve Rusya 2879. — Yunanlıların istiklâllerinin ilânı, denizdeki olaylar, Babıâli'nin tedbiri 2880. — Mısır valisinin yardım istemesi 2884.

İkinci Mahmud'un ıslâhat için ilk hareketi, vak'a-i Hayriye 2886 - 2901

Padişahın yeniçeri ocağını ilga teşebbüsü ve takip ettiği yol 2888. — Talimli asker için fetva verilmesi ve Eşkinci birliklerinin teşkili. Yeniçerilerin sözlerinden caymaları ve isyana başlamaları 2890. — Asilerin istekleri ve kendilerine karşı harekâtın başlaması 2891. — Yeniçeri ocağının ilgası, yeni ordunun kuruluşu 2900.

Avrupa devletlerinin Rum isyanına müdahalesi, Navarin olayı, Osmanlı - Rus savaşı ve Edirne barışı 2901 - 2912

Rusların Akkerman anlaşmasının yapılması ve esasları 2902. — Londra anlaşmaları ve müttefiklerin müdahaleleri 2904. — Navarin olayı ve neticeleri 2905. — Navarinden sonra müttefiklerin tutumu, Osmanlı devletinin Rus savaşına karar vermesi 2908. — Savaşın ilk yılında Rumeli ve Anadolu cepheleri 2909. — Moranın kaybı, Kış olayları, sadrâzamın azli, Rum asilerle çarpışmalar, İnebahtı'nın kaybedilmesi 2910. — Rus savaşlarının ikinci yılı 2911. — Babıâli'nin barış istemesi, Edirne barışının esasları 2912..

Barış sonrası devre, Cezayir'in istilâya uğraması, Mısır valisinin isyanı 2916 - 2934

Yunanistana verilen yeni haklar, son harbin sarsıntıları 2916. — Fransızların Cezayir'i istilâsı 2917. — Sırbistan ve Sisam'a muhtariyet, Yunanistan'a arazi verilmesi 2918. — Mısır'ın durumu, Kavalalı Mehmed Ali Paşa 2920. — Mehmed Ali Paşa'nın asi ilân edilmesi 2928. — Mısır ve Osmanlı kuvvetlerinin ilk çarpışması 2929. — Mısır meselesinin Avrupa politikasına karışması 2931. — Ruslarla Hünkâr İskelesi andlaşmasının akdi 2932. — İngiltere ve Fransanın telâşı 2934.

Avrupada 1830 ihtilâlleri 2934 - 2944

Babıâli ile Mısır valisinin arasındaki ihtilâfların çarpışmaya dönmesi 2944. — İki tarafın durumu ve ilk hareketler. Nizib savaşı 2945. — İkinci Mahmud'un ölümü, şahsiyeti 2947 Bibliyografya 2949 — Beşinci cilde ait fihrist ve ilâveler 2953.

BEŞİNCİ CİLDE AİT İLÂVELER

141	Demirbaş Şarl Charles XII)	2411
142	Macar mültecileri: Tököli İmre ve Rakoczi Ferenc	2438
143	Lâle Devri	2437
144	Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi ve sefaretnâmesi	2441
145	Bizim ilk matbaamız ve İzrahim Müteferrika	2445
146	Üçüncü Ahmed zamanındaki veziriâzamlar	2450
147	Üçüncü Ahmed (1703 - 1730) zamanındaki hükümdarlar	2466
148	Ordu ve ıslâhat teşebbüsü. Kumbaracı Ahmed Paşa, ilk teknik okul, Topraklı Süvariler	2497
149	Birinci Mahmud'un imar, inşa ve sosyal hizmet faaliyetleri	2527
150	Birinci Mahmud zamanındaki veziriâzamlar	2532
151	Birinci Mahmud (1730 - 1754) zamanındaki hükümdarlar	2538
152	Üçüncü Osman zamanındaki veziriâzamlar	2546
153	Üçüncü Osman (1754 - 1757) zamanındaki hükümdarlar	2550
154	Kanal açma teşebbüsleri ve nazi eserlerin imarı	2570
155	Baronde Tott ve askeri ıslâhat teşebbüsü	2585
156	Üçüncü Mustafa zamanındaki veziriâzamlar	2593
157	Üçüncü Mustafa (1757 - 1774) zamanındaki hükümdarlar	2602
158	Birinci Abdülhamid devrinde ıslâhat teşebbüsleri	2624
159	Birinci Abdülhamid zamanındaki veziriâzamlar	2646
160	Birinci Abdülhamid (1774 - 1789) zamanındaki hükümdarlar	2658
161	On sekizinci yüzyıl sonlarında Anadolu ve Rumelide nüfuz sahipleri	2724
162	Nizam-ı Cedid, teknik eğitim müesseseleri, diğer çalışmalar	2757
163	Üçüncü Selim zamanındaki veziriâzamlar	2800
164	Üçüncü Selim (1789 - 1807) zamanındaki hükümdarlar	2816
165	Dördüncü Mustafa (1807 - 1808) zamanındaki hükümdarlar	2828
166	Sakarya nehri - Sabanca gölü - İzmit körfezi kanalı için son teşebbüsler	2851
167	Ayan, müteşallibe ve serserdeler, bunlarla yapılan mücadeleler	2859
168	Vehabiliğin esasları ve yayılması	2869
169	Tepedelenli Ali Paşa	2881
170	Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye	2893
171	İkinci Mahmud'un ıslâhatı ve ıslâhatçılığı	2921
172	Dördüncü Mustafa ve İkinci Mahmud zamanındaki veziriâzamlar	2936
173	İkinci Mahmud (1808 - 1839) zamanındaki hükümdarlar	2948

★ ★ ★